ΝΔ: 15475
ΚΩΕ: 15344.

ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ

ΤΜΗΜΑ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΣ

ΕΘΝΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ ΤΕΚΜΗΡΙΩΣΗΣ
ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

η ψυχική πραγματικότητα
η πραγματικότητα του ψυχισμού

κλινική και θεωρητική μελέτη των ψυχικών διεργασιών
και της ψυχαναλυτικής σκέψης
στον χώρο των νευροεπιστημών

ΠΡΩΤΟΣ ΤΟΜΟΣ

ΙΑΚΩΒΟΣ ΚΛΕΩΠΑΣ

ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ

Επιβλέπουσα Καθηγήτρια
ΚΛΑΙΡΗ ΣΥΝΟΔΙΝΟΥ, Αναπληρώτρια Καθηγήτρια

Μέλη Συμβουλευτικής Επιτροπής
ΝΙΚΗΦΟΡΟΣ ΑΓΓΕΛΟΠΟΥΛΟΣ, Καθηγητής
ΘΕΩΔΟΡΟΣ ΜΠΕΧΡΑΚΗΣ, Αναπληρωτής Καθηγητής

ΑΘΗΝΑ 2006

στην Ε., στον Α., στην Α.

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

ΠΡΟΟΙΜΙΟ 2

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ
ΕΙΣΑΓΩΓΗ - ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΚΟΣ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΣ - ΥΠΟΘΕΣΕΙΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ
Παρουσίαση και συζήτηση των αρχικών παρατηρήσεων και σκέψεων της έρευνας 4

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ι
ΜΙΑ ΝΕΥΡΟ-ΨΥΧΑΝΑΛΥΤΙΚΗ ΕΡΕΥΝΑ;
Σχεδιασμός ενός Μεθοδολογικού Πλαισίου & Υποθέσεις εργασίας 32

1. ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΔΙΕΡΕΥΝΗΣΗΣ ΤΩΝ ΨΥΧΑΝΑΛΥΤΙΚΩΝ ΚΑΙ ΤΩΝ ΝΕΥΡΟΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΩΝ ΔΕΔΟΜΕΝΩΝ 35
1.1 Η ΟΛΙΣΤΙΚΗ – ΠΟΛΥΠΑΡΑΓΟΝΤΙΚΗ ΜΕΘΟΔΟΣ 39
1.2 Ο ΔΙΤΤΟΣ ΜΟΝΙΣΜΟΣ ΚΑΙ Ο ΜΕΤΑΒΑΤΙΚΟΣ ΜΟΝΙΣΜΟΣ 45
1.3 ΠΕΡΙΟΡΙΣΜΟΙ ΤΗΣ ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΙΚΗΣ ΕΚΤΙΜΗΣΗΣ ΤΟΥ ΥΠΟΚΕΙΜΕΝΙΚΟΥ ΒΙΩΜΑΤΟΣ 48
1.4 Η ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΚΗ ΕΝΝΟΙΑ ΤΗΣ ΜΕΤΑΒΙΟΛΟΓΙΑΣ 52
1.5 Η ΔΙΑΚΡΙΣΗ ΒΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΚΑΙ ΝΟΗΤΙΚΗΣ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑΣ – ΨΥΧΙΚΗΣ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑΣ – ΜΕΤΑΒΑΤΙΚΗΣ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑΣ 55
1.6 Η ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ ΤΩΝ ΔΥΝΑΜΙΚΩΝ ΑΥΤΟ-ΟΡΓΑΝΩΝΟΜΕΝΩΝ ΣΥΣΤΗΜΑΤΩΝ 57
1.7 Η ΑΝΑΓΩΓΙΣΤΙΚΗ ΜΕΘΟΔΟΣ – Η ΑΝΑΓΩΓΗ ΣΤΟ ΜΕΘΥΣΤΕΡΟΝ 63
2 ΚΛΙΝΙΚΗ ΚΑΙ ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΗ ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ 66
2.1 Η ΜΕΘΟΔΟΣ ΤΗΣ ΑΝΑΛΥΣΗΣ ΚΛΙΝΙΚΩΝ ΠΕΡΙΠΤΩΣΕΩΝ 68
2.2 Η ΝΕΥΡΟΨΥΧΟΛΟΓΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ 70
2.3 Η ΨΥΧΑΝΑΛΥΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ 77
2.4 Η ΚΛΙΝΙΚΗ ΤΗΣ ΣΥΝΔΕΤΙΚΗΣ ΨΥΧΑΝΑΛΥΤΙΚΗΣ ΚΑΙ ΝΕΥΡΟΨΥΧΟΛΟΓΙΚΗΣ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗΣ 79
2.4.1 Το κλινικό και ερευνητικό πλαίσιο 83
2.5 Η ΨΥΧΟΣΩΜΑΤΙΚΗ ΚΛΙΝΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ 88
3 ΑΝΑΣΚΟΠΗΣΗ ΥΠΟΘΕΣΕΩΝ ΕΡΓΑΣΙΑΣ ΚΑΙ ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑΣ 93
3.1 ΣΚΟΠΟΣ 93
3.2 ΓΝΩΣΕΙΣ 93
3.3 ΥΠΟΘΕΣΕΙΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ 95
3.4 ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ 100

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ
"Η υποκειμενικότητα γεννιέται από την ζωή"

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΙΙ
Η ΨΥΧΑΝΑΛΥΣΗ. ΣΤΑ ΙΧΝΗ ΤΟΥ ΣΩΜΑΤΟΣ 103

1. Η ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ ΚΑΙ Η ΨΥΧΙΚΗ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ ΣΤΗΝ ΨΥΧΑΝΑΛΥΤΙΚΗ ΘΕΩΡΙΑ 108
1.1 ΣΚΕΨΕΙΣ ΓΥΡΩ ΑΠΟ ΤΟΝ ΟΡΙΣΜΟ ΤΗΣ ΨΥΧΙΚΗΣ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑΣ ΣΕ ΣΥΝΑΡΤΗΣΗ ΜΕ ΤΗΝ ΕΞΩΤΕΡΙΚΗ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ 117
1.2 ΤΥΠΟΙ ΣΥΝΔΕΣΗΣ ΚΑΙ ΣΥΓΚΡΙΣΗΣ ΤΗΣ ΨΥΧΙΚΗΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΕΞΩΤΕΡΙΚΗΣ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑΣ 114
1.3 ΟΙ ΜΟΡΦΕΣ ΚΑΙ Η ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΤΗΣ ΨΥΧΙΚΗΣ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑΣ ΣΤΗΝ ΨΥΧΑΝΑΛΥΤΙΚΗ ΘΕΩΡΙΑ 120
2. 2. Η ΠΟΛΥΣΗΜΙΑ ΤΗΣ ΨΥΧΙΚΗΣ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑΣ. 122
2.1 Η ΨΥΧΙΚΗ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ ΣΤΗΝ ΠΡΩΤΗ ΤΟΠΙΚΗ ΘΕΩΡΙΑ
Η ΔΙΑΣΤΑΣΗ ΤΟΥ ΑΣΥΝΕΙΔΗΤΟΥ 123
2.2 Η ΨΥΧΙΚΗ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ ΣΤΗΝ ΔΕΥΤΕΡΗ ΤΟΠΙΚΗ ΘΕΩΡΙΑ.
Η ΔΙΑΣΤΑΣΗ ΤΗΣ ΣΥΣΤΗΜΙΚΗΣ ΔΟΜΗΣ ΔΙΕΡΓΑΣΙΩΝ 124

2.3 Η ΨΥΧΙΚΗ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ ΚΑΙ ΟΙ ΘΕΩΡΙΕΣ ΤΩΝ ΕΝΟΡΜΗΣΕΩΝ.
Η ΔΙΑΣΤΑΣΗ ΤΩΝ ΕΝΕΡΓΕΙΑΚΩΝ ΚΑΙ ΜΟΡΦΙΚΩΝ ΔΙΕΡΓΑΣΙΩΝ 126

2.4 Η ΨΥΧΙΚΗ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ ΩΣ ΠΡΟΣ ΤΟ ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΟ ΚΑΙ ΤΟΝ ΝΑΡΚΙΣΣΙΣΜΟ.
Η ΔΙΑΣΤΑΣΗ ΤΩΝ ΜΕΤΑΒΑΤΙΚΩΝ ΔΙΕΡΓΑΣΙΩΝ 127
2.5 Η ΨΥΧΟΣΩΜΑΤΙΚΗ ΔΙΑΣΤΑΣΗ ΤΗΣ ΨΥΧΙΚΗΣ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑΣ 129
2.6 ΟΙ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΚΕΣ ΑΡΧΕΣ ΤΗΣ ΨΥΧΙΚΗΣ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑΣ 133
3. ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ ΓΥΡΩ ΑΠΟ ΤΗΝ ΟΡΓΑΝΩΣΗ ΚΑΙ ΤΗΝ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑ ΤΗΣ ΨΥΧΙΚΗΣ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑΣ ΣΕ ΣΧΕΣΗ ΜΕ ΤΗΝ ΕΞΩΤΕΡΙΚΗ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ
3.1 ΕΠΙΣΗΣ ΕΚΤΟΣ, ΜΕΤΑΒΑΙΝΟΝΤΑΣ, ΜΟΝΟΝ ΕΝΤΟΣ.
ΣΚΕΨΕΙΣ ΓΥΡΩ ΑΠΟ ΤΗΝ ΕΝΝΟΙΑ ΤΟΥ «ΔΙΠΛΟΥ ΟΡΙΟΥ». 138
3.2 Η ΠΟΛΥΣΗΜΙΑ ΤΗΣ ΑΝΤΙΛΗΨΗΣ 145
3.2.1 Η αναπαραστατική αντίληψη. 148
3.2.2 Αντίληψη του «τραυματικού δυναμικού» και του «δυναμικού μεταλλάξεως» 149
3.2.3 Πραγματιστική (χρηστική) Αντίληψη. 152
3.2.4 Η ασυνείδητη αντίληψη στο πλαίσιο της εργασίας του αρνητικού. 153
3.2.5 Ψευδαισθητική – παλινδρομική αντιληπτικότητα & οι αντιληπτικοί παλινδρομικοί συνειρμοί 154
3.2.6 Η υπόθεση της πρωτογενούς αντίληψης. 160
3.3 ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ ΓΥΡΩ ΑΠΟ ΤΗΝ ΣΧΕΣΗ ΤΗΣ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑΣ ΤΗΣ ΣΥΝΕΙΔΗΣΗΣ ΚΑΙ ΤΩΝ ΑΝΑΠΑΡΑΣΤΑΤΙΚΩΝ ΔΙΕΡΓΑΣΙΩΝ 162
3.3.1 Η ψυχική πραγματικότητα, αντίστιξη της εσωτερικής και της εξωτερικής πραγματικότητας, της λήθης και του αληθούς. 164
3.3.2 Η δοκιμασία της πραγματικότητας, ένας μηχανισμός διάκρισης και σύνδεσης ψυχικής και εξωτερικής πραγματικότητας. 167
3.4 Η ΑΙΤΙΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ Η ΑΙΤΙΑΤΙΚΟΤΗΤΑ ΤΩΝ ΨΥΧΙΚΩΝ ΚΙΝΗΣΕΩΝ 171
3.5 ΜΕΤΑΒΑΣΕΙΣ ΤΟΥ ΣΩΜΑΤΟΣ – ΜΕΤΑΒΑΣΕΙΣ ΤΟΥ ΨΥΧΙΣΜΟΥ Η ΕΝΟΡΜΗΣΗ ΚΑΙ Η ΨΥΧΙΚΗ ΕΝΕΡΓΕΙΑ 174
3.5.1 Η διπλή απαίτηση έργου & η διαφοροποίηση πηγής και προέλευσης της ψυχικής πραγματικότητας 175
3.5.2 Η σύνδεση ψυχικής και εξωτερικής πραγματικότητας υπό το πρίσμα των ενορμήσεων αυτοσυντήρησης, των λιβιδινικών ενορμήσεων & του ναρκισσισμού. 177
3.5.3 Η σύνδεση της ψυχικής και της εξωτερικής πραγματικότητας υπό το πρίσμα των ενορμήσεων ζωής και θανάτου 180
Οι αρνητικές επενδύσεις 181
3.5.4 Βιολογικές προεκτάσεις της ψυχαναλυτικής σκέψης - Ψυχαναλυτικές προεκτάσεις της βιολογικής σκέψης. 185
3.6 Η ΑΝΑΔΥΟΜΕΝΗ ΣΧΕΣΗ ΨΥΧΙΣΜΟΥ ΚΑΙ ΣΩΜΑΤΟΣ ΕΝΤΟΣ ΤΗΣ ΨΥΧΟΣΩΜΑΤΙΚΗΣ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑΣ 190
4. Η ΨΥΧΑΝΑΛΥΤΙΚΗ ΔΙΕΡΓΑΣΙΑ ΩΣ ΜΕΤΑΒΑΤΙΚΗ ΤΟΠΙΚΗ
Η ΔΟΚΙΜΑΣΙΑ ΤΗΣ ΨΥΧΙΚΗΣ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑΣ 196
5. ΤΡΕΙΣ ΒΑΣΙΚΕΣ ΜΕΤΑΒΙΟΛΟΓΙΚΕΣ ΥΠΟΘΕΣΕΙΣ 203

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΙΙΙ
ΟΙ ΝΕΥΡΟΕΠΙΣΤΗΜΕΣ, ΣΤΑ ΙΧΝΗ ΤΟΥ ΨΥΧΙΣΜΟΥ 206

1. Η ΝΕΥΡΟΕΠΙΣΤΗΜΗ. ΣΚΕΨΕΙΣ ΓΥΡΩ ΑΠΟ ΤΟΝ ΟΡΙΣΜΟ ΕΝΟΣ ΓΝΩΣΤΙΚΟΥ ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΟΥ 207
1.1 Η ΠΟΛΥΣΗΜΙΑ ΤΗΣ ΝΕΥΡΙΚΟΥ ΣΥΣΤΗΜΑΤΟΣ 213
1.2 Η ΔΥΝΑΜΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ ΤΟΥ ΚΕΝΤΡΙΚΟΥ ΝΕΥΡΙΚΟΥ ΣΥΣΤΗΜΑΤΟΣ 217
2. ΟΙ ΑΝΩΤΕΡΕΣ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΕΣ ΤΗΣ ΝΟΗΣΗΣ ΚΑΙ ΤΟΥ ΕΓΚΕΦΑΛΟΥ 221
2.1 Η ΤΑΞΙΝΟΜΗΣΗ ΤΩΝ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΩΝ & ΝΕΥΡΟΨΥΧΟΛΟΓΙΚΗ ΣΗΜΕΙΟΛΟΓΙΑ 224
3. ΟΙ ΕΝΝΟΙΕΣ ΤΗΣ ΣΩΜΑΤΙΚΗΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΝΟΗΤΙΚΗΣ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑΣ 240
4. ΝΕΥΡΩΝΙΚΗ ΠΛΑΣΤΙΚΟΤΗΤΑ ΚΑΙ ΝΕΥΡΟΔΥΝΑΜΙΚΗ
ΑΝΙΧΝΕΥΟΝΤΑΣ ΤΙΣ ΝΕΥΡΩΝΙΚΕΣ ΒΑΣΕΙΣ ΤΗΣ ΥΠΟΚΕΙΜΕΝΙΚΟΤΗΤΑΣ 260
4.1 ΟΙ ΜΗΧΑΝΙΣΜΟΙ ΤΗΣ ΝΕΥΡΩΝΙΚΗΣ ΠΛΑΣΤΙΚΟΤΗΤΑΣ 264
4.1.1 Η πλαστικότητα του νευρώνα και της σύναψης. 264
4.1.2 Η «Μεταπλαστικότητα». Η σύναψη ως μεταβατικός χώρος. 271
4.1.3 Η πλαστικότητα των νευρωνικών δικτύων. 272
4.2 ΝΕΥΡΟΔΥΝΑΜΙΚΗ 290
5. ΣΥΝΘΕΣΗ ΚΑΙ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ ΤΟΥ ΔΕΥΤΕΡΟΥ ΜΕΡΟΥΣ 295

6. ΨΥΧΑΝΑΛΥΤΙΚΕΣ ΑΝΙΧΝΕΥΣΕΙΣ ΣΤΟ ΠΕΔΙΟ ΤΗΣ ΝΕΥΡΩΝΙΚΗΣ ΠΛΑΣΤΙΚΟΤΗΤΑΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΝΕΥΡΟΔΥΝΑΜΙΚΗΣ 300

ΜΕΡΟΣ ΤΡΙΤΟ
ΑΝΤΙΣΤΙΞΕΙΣ
ερωτήματα συνδέσεων - μεταβατικές απαντήσεις

ΚΕΦΑΛΑΙΟ IV
ΣΥΝΔΕΣΕΙΣ :
ΝΕΥΡΩΝΙΚΕΣ ΤΟΠΙΚΕΣ – ΤΟΠΙΚΕΣ ΤΟΥ ΨΥΧΙΣΜΟΥ

1. ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΚΑ ΜΟΡΦΩΜΑΤΑ ΤΩΝ ΝΕΥΡΩΝΙΚΩΝ ΤΟΠΙΚΩΝ 341
1β. ΠΕΔΙΑ ΟΡΙΣΜΟΥ ΤΟΥ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΟΣ ΤΩΝ ΣΥΝΔΕΣΕΩΝ 347
2. ΕΝΔΟΦΛΟΙΪΚΕΣ & ΔΙΗΜΙΣΦΑΙΡΙΚΕΣ ΣΥΝΔΕΣΕΙΣ 349
3. ΟΙ ΦΛΟΙΟ-ΥΠΟΦΛΟΙΩΔΕΙΣ ΣΥΝΔΕΣΕΙΣ 360
3.1 ΟΙ ΘΑΛΑΜΟΦΛΟΙΪΚΕΣ ΣΥΝΔΕΣΕΙΣ 361
3.2 ΟΙ ΣΥΝΔΕΣΕΙΣ ΦΛΟΙΟΥ – ΒΑΣΙΚΩΝ ΓΑΓΓΛΙΩΝ & ΠΑΡΕΓΚΕΦΑΛΙΔΑΣ 366
3.3 ΟΙ ΣΥΝΔΕΣΕΙΣ ΦΛΟΙΟΥ – ΛΙΜΒΙΚΟΥ ΣΥΣΤΗΜΑΤΟΣ & ΣΥΣΤΗΜΑΤΟΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΠΟΙΗΣΗΣ 371
3.4 ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ ΓΥΡΩ ΑΠΟ ΤΗΝ ΜΝΗΜΗ ΤΩΝ ΝΕΥΡΩΝΙΚΩΝ ΤΟΠΙΚΩΝ 381
4. ΝΕΥΡΟΔΥΝΑΜΙΚΗ (β) 384
5. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ ΓΥΡΩ ΑΠΟ ΤΙΣ ΔΥΝΑΜΙΚΕΣ ΧΑΡΤΟΓΡΑΦΗΣΕΙΣ ΚΑΙ ΤΗΝ ΕΝΝΟΙΑ ΤΩΝ ΝΕΥΡΩΝΙΚΩΝ ΤΟΠΙΚΩΝ 392
6. ΑΝΤΙΣΤΙΞΕΙΣ ΤΩΝ ΝΕΥΡΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΤΩΝ ΨΥΧΙΚΩΝ ΤΟΠΙΚΩΝ 396
6.1 ΑΝΤΙΣΤΙΞΕΙΣ ΤΗΣ ΣΥΝΕΙΔΗΣΗΣ 398
6.2 ΑΝΤΙΣΤΙΞΕΙΣ ΤΟΥ ΑΣΥΝΕΙΔΗΤΟΥ 428
6.2.1 Αντιστίξεις του ασυνειδήτου στον άξονα των φλοιο-υποφλοιοδών συνδέσεων 432
6.2.2 Διημισφαιρικές αντιστίξεις του ασυνειδήτου 442
6.2.3 Αντιστίξεις του μετωπιαίου λοβού 455
6.3 ΑΝΤΙΣΤΙΞΕΙΣ ΤΗΣ ΟΝΕΙΡΙΚΗΣ ΖΩΗΣ 466
6.4 ΝΕΥΡΩΝΙΚΕΣ ΚΑΙ ΨΥΧΙΚΕΣ ΚΙΝΗΣΕΙΣ ΤΩΝ ΑΝΑΠΑΡΑΣΤΑΣΕΩΝ ΚΑΙ ΤΟΥ ΣΥΝΑΙΣΘΗΜΑΤΟΣ 486
6.4.1 Οι αναπαραστάσεις 486
Η απώθηση 500
6.4.2 Το συναίσθημα 504
Το ερώτημα των ασυνειδήτων συναισθημάτων & της υποφλοιώδους συγκινησιακής συνείδησης 527
Η καταστολή του συναισθήματος, μία γέφυρα προς την ψυχοσωματική 537
Βασικά Συναισθήματα και Ενορμήσεις 540
7 ΑΝΤΙΣΤΙΞΕΙΣ & ΜΟΡΦΕΣ ΣΥΝΘΕΣΗΣ 554

ΤΟΜΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΣ
ΜΕΡΟΣ ΤΕΤΑΡΤΟ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ V
ΣΥΝΔΕΣΕΙΣ & ΜΕΤΑΒΑΣΕΙΣ :
ΤΟ ΝΕΥΡΟΨΥΧΟΛΟΓΙΚΟ ΚΑΙ ΤΟ ΨΥΧΑΝΑΛΥΤΙΚΟ ΣΥΜΠΤΩΜΑ

1 ΤΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΤΗΣ ΨΥΧΑΝΑΛΥΤΙΚΗΣ - ΝΕΥΡΟΨΥΧΟΛΟΓΙΚΗΣ ΚΛΙΝΙΚΗΣ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗΣ 562
2. ΤΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΤΗΣ ΨΥΧΟΣΩΜΑΤΙΚΗΣ - ΝΕΥΡΟΨΥΧΟΛΟΓΙΚΗΣ ΚΛΙΝΙΚΗΣ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗΣ 567
3. ΠΕΡΙΟΡΙΣΜΟΙ ΚΑΙ ΜΟΡΦΟΠΟΙΗΣΕΙΣ ΤΟΥ ΚΛΙΝΙΚΟΥ ΠΛΑΙΣΙΟΥ 574
4. ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ ΓΥΡΩ ΑΠΟ ΤΗΝ ΨΥΧΙΚΗ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑ ΣΤΟ ΚΩΜΑ ΚΑΙ ΤΗΝ ΔΙΕΡΓΑΣΙΑ ΤΗΣ ΠΑΛΙΝΔΡΟΜΗΣΗΣ 589
5. ΝΕΥΡΟΨΥΧΟΛΟΓΙΚΗ ΚΑΙ ΨΥΧΑΝΑΛΥΤΙΚΗ ΚΛΙΝΙΚΗ ΤΗΣ ΣΗΜΕΙΟΛΟΓΙΑΣ ΤΟΥ ΑΡΙΣΤΕΡΟΥ ΗΜΙΣΦΑΙΡΙΟΥ 593
5.1 Η ΨΥΧΟΔΥΝΑΜΙΚΗ ΝΕΥΡΟΨΥΧΟΛΟΓΙΚΗ ΚΛΙΝΙΚΗ ΕΞΕΤΑΣΗ 596
Σκέψεις γύρω από την λειτουργία του αρνητικού 607
5.2 ΜΙΑ ΝΕΥΡΟ-ΨΥΧΑΝΑΛΥΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ ΤΟΥ ΑΦΑΣΙΚΟΥ ΣΥΜΠΤΩΜΑΤΟΣ ΣΤΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΤΗΣ ΜΕΤΑΒΙΒΑΣΤΙΚΗΣ ΣΧΕΣΗΣ 610
5.3 ΤΟ ΕΝΔΟΨΥΧΙΚΟ ΚΑΙ ΤΟ ΝΕΥΡΟΨΥΧΟΛΟΓΙΚΟ ΥΠΟΒΑΘΡΟ ΤΗΣ ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗΣ ΤΩΝ ΘΕΡΑΠΕΙΩΝ ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ 623

5.4	Η ΔΥΝΑΜΙΚΗ ΚΑΙ Η ΠΟΛΥΣΗΜΙΑ ΤΟΥ ΣΩΜΑΤΟΨΥΧΙΚΟΥ ΒΙΩΜΑΤΟΣ ΚΑΙ ΤΩΝ ΘΕΡΑΠΕΥΤΙΚΩΝ ΣΧΕΣΕΩΝ	630
5.5	Η ΗΜΙΠΛΗΓΙΑ ΤΟΥ ΣΩΜΑΤΟΣ ΤΟΥ ΨΥΧΙΣΜΟΥ – Η ΗΜΙΠΛΗΓΙΑ ΤΟΥ ΨΥΧΙΣΜΟΥ ΤΟΥ ΣΩΜΑΤΟΣ	639
5.6	ΣΚΕΨΕΙΣ ΚΑΙ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ ΤΗΣ ΣΥΝΔΕΣΗΣ ΨΥΧΑΝΑΛΥΣΗΣ ΚΑΙ ΝΕΥΡΟΕΠΙΣΤΗΜΗΣ ΩΣ ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΚΛΙΝΙΚΗ ΤΟΥ ΛΟΓΟΥ ΚΑΙ ΤΟΥ ΑΡΙΣΤΕΡΟΥ ΗΜΙΣΦΑΙΡΙΟΥ	646
5.6.1	Η δυναμική και οι διαταραχές των ακουστικών ιχνών	657
5.7	ΣΥΝΘΕΣΗ ΚΑΙ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΔΙΕΡΓΑΣΙΩΝ ΤΟΥ ΑΡΙΣΤΕΡΟΥ ΗΜΙΣΦΑΙΡΙΟΥ ΩΣ ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΨΥΧΙΚΗ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ	668
6.	ΝΕΥΡΟΨΥΧΟΛΟΓΙΚΗ ΚΑΙ ΨΥΧΑΝΑΛΥΤΙΚΗ ΚΛΙΝΙΚΗ ΤΟΥ ΣΥΝΔΡΟΜΟΥ ΤΟΥ ΔΕΞΙΟΥ ΗΜΙΣΦΑΙΡΙΟΥ	678
6.1	ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ ΤΗΣ ΣΥΝΔΕΣΗΣ ΨΥΧΑΝΑΛΥΣΗΣ ΚΑΙ ΝΕΥΡΟΕΠΙΣΤΗΜΗΣ ΩΣ ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΚΛΙΝΙΚΗ ΤΟΥ ΣΥΝΔΡΟΜΟΥ ΤΟΥ ΔΕΞΙΟΥ ΗΜΙΣΦΑΙΡΙΟΥ	691
6.1.1	Η ψυχική εργασία του αρνητικού και η νευροψυχολογία της αγνωσίας	693
6.1.2	Η μεταβατική σύνδεση ψυχισμού νόησης και σώματος στο σύνδρομο του δεξιού ημισφαιρίου	696
7.	Η ΝΕΥΡΟΨΥΧΟΛΟΓΙΚΗ ΚΑΙ ΨΥΧΑΝΑΛΥΤΙΚΗ ΚΛΙΝΙΚΗ ΤΟΥ ΜΕΤΩΠΙΑΙΟΥ ΣΥΝΔΡΟΜΟΥ	703
7.1	ΤΟ ΑΣΥΝΕΙΔΗΤΟ ΚΑΙ Η ΔΙΑΘΕΣΙΜΟΤΗΤΑ ΣΥΝΔΕΣΕΩΝ - ΑΠΑΡΤΙΩΣΗΣ ΩΣ ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑ ΤΟΥ ΜΕΤΩΠΙΑΙΟΥ ΛΟΒΟΥ	716
7.1.1	Πεδία διεργασιών σύνδεσης και απαρτίωσης του μετωπιαίου λοβού	722
8.	ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ Α'	731

ΚΕΦΑΛΑΙΟ VI
ΜΕΤΑΒΑΣΕΙΣ :
Η ΜΕΤΑΒΙΒΑΣΗ, ΕΝΑ ΠΕΔΙΟ ΣΥΝΔΕΣΗΣ ΣΤΗΝ ΔΙΑΤΟΜΗ ΨΥΧΑΝΑΛΥΣΗΣ ΚΑΙ ΝΕΥΡΟΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

1.	Η ΠΟΛΥΣΗΜΙΑ ΤΗΣ ΜΕΤΑΒΙΒΑΣΗΣ ΣΤΗΝ ΨΥΧΑΝΑΛΥΣΗ	745
2.	ΝΕΥΡΟ-ΨΥΧΑΝΑΛΥΤΙΚΕΣ ΑΝΤΙΣΤΙΞΕΙΣ ΤΗΣ ΜΕΤΑΒΙΒΑΣΗΣ	751
2.1	ΟΙ ΔΙΑΤΥΠΩΜΕΝΕΣ ΑΠΟΨΕΙΣ ΣΥΣΧΕΤΙΣΜΩΝ ΝΕΥΡΟΕΠΙΣΤΗΜΗΣ ΚΑΙ ΜΕΤΑΒΙΒΑΣΗΣ	753
2.2	ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ ΓΥΡΩ ΑΠΟ ΤΟΥΣ ΝΕΥΡΟ-ΨΥΧΑΝΑΛΥΤΙΚΟΥΣ ΣΥΣΧΕΤΙΣΜΟΥΣ ΤΗΣ ΜΕΤΑΒΙΒΑΣΗΣ	758
2.3	Η ΕΝΣΥΝΑΙΣΘΗΣΗ – Η ΕΝΔΟΣΚΟΠΗΣΗ	768
2.3.1	Η έννοια της ενσυναίσθησης στην ψυχανάλυση	768
2.3.2	Νευρο-ψυχαναλυτικές αντιστίξεις της ενσυναίσθησης και η «θεωρία του πνεύματος» Βασικές και υποστηρικτικές εγκεφαλικές δομές της θεωρίας του πνεύματος Η πολυσημία της ενσυναίσθησης	773 784
2.3.3	Συμπερασματικές σκέψεις γύρω την ενσυναίσθηση και την νευροεπιστημονική προσέγγιση της θεωρίας του πνεύματος	787
2.4	ΟΙ ΑΝΑΠΑΡΑΣΤΑΣΕΙΣ ΔΡΑΣΗΣ : Η ΨΥΧΑΝΑΛΥΤΙΚΗ ΚΑΙ Η ΝΕΥΡΟΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ	789
2.4.1	Η ψυχαναλυτική προσέγγιση των αναπαραστάσεων δράσης	789
2.4.2	Νευρο-ψυχαναλυτικές αντιστίξεις της ενσυναίσθησης και το «Σύστημα Καθρεπτικών Νευρώνων» Οι οπτικο-λεκτικές νοητικές διεργασίες ως προς τις αναπαραστάσεις δράσης και το σύστημα καθρεπτικών νευρώνων Οι διεργασίες του συναισθήματος και των επιθυμιών ως προς τις αναπαραστάσεις δράσης και το σύστημα καθρεπτικών νευρώνων	794 797 801
2.4.3	Συμπερασματικές σκέψεις γύρω από την διεργασία της ενσυναίσθησης και την δράση του συστήματος καθρεπτικών νευρώνων	807
3.	ΜΙΑ ΣΚΙΑΓΡΑΦΗΣΗ ΤΟΥ ΠΕΔΙΟΥ ΤΗΣ ΜΕΤΑΒΑΤΙΚΗΣ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑΣ - Η ΥΠΟΘΕΣΗ ΤΟΥ ΜΕΤΑΒΑΤΙΚΟΥ ΕΓΚΕΦΑΛΟΥ	811
3.1	ΝΕΥΡΟ-ΑΝΑΤΟΜΙΚΗ ΧΑΡΤΟΓΡΑΦΗΣΗ ΤΟΥ ΜΕΤΑΒΑΤΙΚΟΥ ΠΕΔΙΟΥ	812
3.2	Η ΝΕΥΡΩΝΙΚΗ ΠΛΑΣΤΙΚΟΤΗΤΑ ΩΣ ΕΡΕΙΣΜΑ ΤΩΝ ΜΕΤΑΒΑΤΙΚΩΝ ΔΙΕΡΓΑΣΙΩΝ	815
3.3	ΟΙ ΜΕΤΑΒΑΤΙΚΕΣ ΔΙΕΡΓΑΣΙΕΣ ΤΩΝ ΠΥΡΗΝΩΝ ΤΟΥ ΣΤΕΛΕΧΟΥΣ (proto-self & SELF/PAG)	817
3.4	Η ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑ ΤΩΝ ΒΑΣΙΚΩΝ ΓΑΓΓΛΙΩΝ ΚΑΙ ΤΗΣ ΠΑΡΕΓΚΕΦΑΛΙΔΑΣ ΩΣ ΠΡΟΣ ΤΙΣ ΜΕΤΑΒΑΤΙΚΕΣ ΔΙΕΡΓΑΣΙΕΣ	817
3.5	ΟΙ ΜΕΤΑΒΑΤΙΚΕΣ ΔΙΕΡΓΑΣΙΕΣ ΤΟΥ ΛΙΜΒΙΚΟΥ ΣΥΣΤΗΜΑΤΟΣ	818
3.6	ΟΙ ΜΕΤΑΒΑΤΙΚΕΣ ΚΑΙ ΜΕΤΑΦΟΡΙΚΕΣ ΔΙΕΡΓΑΣΙΕΣ ΤΟΥ ΠΛΑΓΙΟ-ΡΑΧΙΑΙΟΥ ΦΛΟΙΟΥ	819

3.7	ΟΙ ΜΕΤΑΒΑΤΙΚΕΣ ΔΙΕΡΓΑΣΙΕΣ ΤΩΝ ΧΑΡΤΟΓΡΑΦΗΣΕΩΝ ΤΗΣ «ΘΕΩΡΙΑΣ ΤΟΥ ΠΝΕΥΜΑΤΟΣ» ΚΑΙ ΤΟΥ ΣΥΣΤΗΜΑΤΟΣ ΤΩΝ ΚΑΘΡΕΠΤΙΚΩΝ ΝΕΥΡΩΝΩΝ	821
3.7.1	Η δυναμική σχέση ενδοσκόπησης και ενσυναίσθησης	822
3.7.2	Η διάκριση και σύνδεση αναπαράστασης και συναισθήματος στην ενσυναίσθηση	826
3.7.3	Η ενσυναίσθηση στο πεδίο της ψυχικής πραγματικότητας και στο πεδίο της πραγματικότητας της νόησης και του σώματος	829
4.	Η ΜΕΤΑΒΙΒΑΣΗ ΩΣ ΜΟΡΦΗ ΤΟΥ ΜΕΤΑΒΑΤΙΚΟΥ ΠΕΔΙΟΥ	832
4.1	Η ΕΝΔΟΫΠΟΚΕΙΜΕΝΙΚΗ ΣΥΝΕΡΓΕΙΑ ΕΝΔΟΣΚΟΠΗΣΗΣ, ΚΑΘΡΕΠΤΙΚΗΣ ΕΝΔΟΣΚΟΠΗΣΗΣ ΚΑΙ ΕΝΣΥΝΑΙΣΘΗΣΗΣ	833
4.2	Η ΜΕΤΑΒΙΒΑΣΗ ΩΣ ΜΟΡΦΩΜΑ ΜΕΤΑΒΑΤΙΚΗΣ ΔΡΑΣΗΣ – Η ΑΣΥΜΜΕΤΡΙΑ ΤΗΣ ΜΕΤΑΒΙΒΑΣΤΙΚΗΣ ΣΧΕΣΗΣ	835
4.3	ΟΙ ΤΡΙΑΔΙΚΕΣ ΜΕΤΑΒΑΤΙΚΕΣ ΔΙΕΡΓΑΣΙΕΣ	842
	ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	849
	ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ ΓΥΡΩ ΑΠΟ ΤΗΝ ΨΥΧΑΝΑΛΥΤΙΚΗ ΣΚΕΨΗ ΣΤΑ ΙΧΝΗ ΤΟΥ ΣΩΜΑΤΟΣ	855
	ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ ΓΥΡΩ ΑΠΟ ΤΗΝ ΝΕΥΡΟΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΣΚΕΨΗ ΣΤΑ ΙΧΝΗ ΤΟΥ ΨΥΧΙΣΜΟΥ	859
	ΣΚΕΨΕΙΣ ΑΝΤΙΣΤΙΞΕΩΝ ΜΕΤΑΞΥ ΨΥΧΑΝΑΛΥΣΗΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΝΕΥΡΩΝΙΚΗΣ ΠΛΑΣΤΙΚΟΤΗΤΑΣ	862
	ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ ΓΥΡΩ ΑΠΟ ΤΙΣ ΑΝΤΙΣΤΙΞΕΙΣ ΤΩΝ ΝΕΥΡΩΝΙΚΩΝ ΧΑΡΤΟΓΡΑΦΗΣΕΩΝ ΚΑΙ ΤΗΣ ΨΥΧΙΚΗΣ ΤΟΠΙΚΗΣ	865
1.	Οι εγκεφαλικές χαρτογραφήσεις	865
2.	Οι αντιστίξεις	870
	ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ ΤΗΣ ΝΕΥΡΟ-ΨΥΧΑΝΑΛΥΤΙΚΗΣ ΚΛΙΝΙΚΗΣ ΠΡΑΞΗΣ	880
	ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ ΓΥΡΩ ΑΠΟ ΤΗΝ ΜΕΤΑΒΙΒΑΣΗ ΚΑΙ ΤΟ ΠΕΔΙΟ ΤΗΣ ΜΕΤΑΒΑΤΙΚΗΣ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑΣ	888
	ΚΡΙΤΙΚΕΣ ΣΚΕΨΕΙΣ - ΣΚΕΨΕΙΣ ΠΕΡΑΙΤΕΡΩ ΑΝΑΖΗΤΗΣΗΣ	902
	ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	913
	ΠΑΡΑΡΤΗΜΑΤΑ	

ΠΙΝΑΚΑΣ ΚΛΙΝΙΚΩΝ ΠΕΡΙΠΤΩΣΕΩΝ

Διάγνωση, ανατοπικός εντοπισμός, συμπτωματολογία

κλινική i	ΑΕΕ, περιοχή αριστερής μέσης εγκεφαλικής αρτηρίας· αφασία Wernicke	σελίδες 40 έως 44
κλινική ii	Ψυχανάλυση, θεμελιώδης κατάθλιψη, υποχονδρία, στοιχεία ιδεοψυχαναγκασμού και φοβίας	σελίδες 157 έως 159
κλινική iii	Ψυχοθεραπεία ψυχοσωματικής, παράδειγμα παλινδρομικών αντιληπτικών συνειρμών	σελίδες 159 έως 160
κλινική iv	Ψυχανάλυση, ιδεοψυχαναγκαστική νεύρωση, ναρκισσιστικά στοιχεία, παράδειγμα αρνητικών επενδύσεων.	σελίδες 181 έως 183
κλινική v	ΚΕΚ, πρόσθια εγκεφαλική αρτηρία, μετωπιαίος λοβός	σελίδες 244 έως 253
κλινική vi	ΑΕΕ, πρόσθια εγκεφαλική αρτηρία, μετωπιαίος και βρεγαμτικός λοβός.	σελίδες 253 έως 358
κλινική vii	Βαρεία ΚΕΚ, μετωπο-κροταφο-βρεγματικός φλοιός άμφω· κώμα	σελίδες 320 έως 324
κλινική viii	ΑΕΕ, περιοχή αριστερής μέσης εγκεφαλικής αρτηρίας· αφασία Broca	σελίδες 594 έως 653
κλινική ix	ΚΕΚ, οπισθιο-κεντρική περιοχή αριστερού ημισφαιρίου· αφασία Wernicke	σελίδες 660 έως 665
κλινική x	ΑΕΕ, περιοχή δεξιάς μέσης εγκεφαλικής αρτηρίας· σύνδρομο δεξιού ημισφαιρίου	σελίδες 681 έως 701
κλινική xi	ΚΕΚ, προμετωπιαίος λοβός, έλικα του προσγαγωγίου, αμφοτερόπλευρα στον πρόσθιο βρεγματικό λοβό· μετωπιαίο σύνδρομο	σελίδες 708 έως 730
κλινική xii	Ρήξη ανευρύσματος πρόσθιας εγκεφαλικής αρτηρίας, περιοχές πλαγιοραχιαίου και κογχομετωπιαίου λοβού· μετωπιαίο σύνδρομο	σελίδες 718 έως 720
κλινική xiii	Ψυχανάλυση, ασθενής με αρχική κλινική εικόνα δυσθυμίας, επιπλεγμένου πένθους και ναρκισσιτικών ελλειμμάτων.	σελίδες 839 έως 841

ΠΡΟΟΙΜΙΟ

Θα ήθελα να απευθύνω τις ειλικρινείς ευχαριστίες μου στην Αναπληρώτρια Καθηγήτρια Κυρία Κλαίρη Συνοδινού, Επιβλέπουσα Καθηγήτρια της Διατριβής, διότι απέδεχθη την επιμέλεια αυτής της μελέτης, διότι μου προσέφερε την δυνατότητα, την επιστημονική και ηθική πλαισίωση για την ανάπτυξη των θέσεων που προσπάθησα να διερευνήσω, μέσα στο ιδιαίτερα ενδιαφέρον, ερευνητικά και κλινικά προσοδοφόρο αλλά και συχνά δύσβατο πεδίο της σχέσης μεταξύ ψυχανάλυσης και νευροεπιστημών. Το πεδίο που θα όριζα ως μεταβατική πραγματικότητα του ψυχισμού και του σώματος, δηλαδή την μεταβατική σχέση μεταξύ της ψυχικής πραγματικότητας και της πραγματικότητας του σώματος. Οι συμβουλές, οι παρατηρήσεις και η ενθάρρυνσή της, επέτρεψαν την πρόοδο της μελέτης. Θα ήθελα να ευχαριστήσω τον Καθηγητή Ιατρικής Κύριο Νικηφόρο Αγγελόπουλο για την αποδοχή εκ μέρους του να είναι μέλος της τριμελούς επιτροπής καθώς και για την υποστήριξη της προσπάθειας μου. Επίσης ευχαριστώ τον Αναπληρωτή Καθηγητή Κύριο Θεόδωρο Μπεχράκη, μέλος της τριμελούς επιτροπής.

Καθ' όλη την διάρκεια αυτής της εργασίας και ιδίως κατά την διαμόρφωση των βασικών ερευνητικών υποθέσεων, στην μνήμη και την σκέψη μου υπήρχαν, ο Καθηγητής M. Timsit, η Καθηγήτρια M. Timsit-Berthier, ο Καθηγητής D. Luminet, της Σχολής Ψυχολογίας και της Ιατρικής Σχολής του Πανεπιστημίου της Λιέγης στο Βέλγιο (Laboratoires de Neurophysiologie clinique et de Psychopathologie, Πανεπιστημιακή Πολυκλινική του Ougrée. Département de Psychologie Médicale et de Médecine Psychosomatique, Πανεπιστήμιο της Λιέγης), στους οποίους θα ήθελα να απευθύνω τις ευχαριστίες μου. Τα χρόνια της εκπαίδευσης και της ειδίκευσης στην ψυχοπαθολογία και την νευροψυχολογία, μου εμφύσησαν την πολυσημία της κλινικής, την πολυσημία κάθε μορφής παθολογίας, του ψυχισμού και του σώματος του, και το διαρκές ερώτημα

της φύσης της σχέσης και σύνδεσης μεταξύ αυτών των δύο πεδίων. Η μελέτη κάθε κλινικού περιστατικού, ψυχοπαθολογικού, νευροψυχολογικού ή ψυχοσωματικού, σήμαινε την δυναμική εξέταση του συνόλου αυτών των πτυχώσεων της σωματοψυχικής οντότητας. Η σκέψη και οι ευχαριστίες μου συναντούν επίσης την κλινική πράξη στο πλαίσιο της Μονάδας Νευροψυχολογίας της Νευροχειρουργικής κλινικής του Πανεπιστημιακού Νοσοκομείου «Bavière» (Καθηγητής O. Fontaine και Dr Vanderlinden) και την εκεί εμπειρία διεπιστημονικής προσέγγισης νευρολογικών περιστατικών. Υπήρξε επίσης ένας χώρος μάθησης και προσπάθειας αντιμετώπισης της πολυπλοκότητας της νευροψυχολογικής παθολογίας.

Οι ευχαριστίες μου απευθύνονται επίσης σε όσους είχαμε την ευκαιρία να συνεργασθούμε στους χώρους έμπνευσης, κλινικού έργου και δημιουργίας, στο πλαίσιο της λειτουργίας Κέντρων Αποκατάστασης και Ενδονοσοκομειακής παροχής υπηρεσιών νευροψυχολογικής και ψυχολογικής διάγνωσης και θεραπείας. Η συνεργασία, το «ζύμωμα» μεταξύ πολλών, συχνά αντικρουόμενων, ειδικοτήτων και τρόπων κλινικής και θεραπευτικής σκέψης, νευροχειρουργών, νευρολόγων, φυσιάτρων, και θεραπευτικών ειδικοτήτων λογοθεραπευτών, εργοθεραπευτών, φυσιοθεραπευτών, οι κλινικές συζητήσεις με την ομάδα συναδέλφων, νευροψυχολόγων και κλινικών ψυχολόγων, απετέλεσαν μία διαρκή πηγή έμπνευσης και αναζήτησης.

Πεδίο έμπνευσης και κλινικής αναζήτησης υπήρξαν τα χρόνια εκπαίδευσης και εργασίας στο πλαίσιο των δραστηριοτήτων της Ελληνικής Ψυχαναλυτικής Εταιρείας και της Ψυχοσωματικής Σχολής Παρισίων (Ομάδα εργασίας της Ελληνικής Ψυχοσωματικής Εταιρείας). Το εύρος της ψυχαναλυτικής σκέψης και κλινικής, ανιχνεύοντας τα σωματικά ίχνη του ψυχισμού, η επιστημονική συναλλαγή σε αυτούς τους χώρους, επέτρεψαν την αναζήτηση και, όπως ελπίζω, την εύρεση ορισμένων συνδέσμων μεταξύ ψυχανάλυσης και νευροεπιστημών.

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ - ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΚΟΣ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΣ
& ΥΠΟΘΕΣΕΙΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Παρουσίαση και συζήτηση των αρχικών παρατηρήσεων και σκέψεων της έρευνας

Ξεκινώντας την παρουσίαση των εισαγωγικών μας σκέψεων, θα πρότεινα να παραμείνουμε για λίγο στα «περίχωρα» της κλινικής, τις στιγμές όπου ο νους, ο κοινός νους, καλείται να εξηγήσει και να αντιμετωπίσει τον ψυχισμό του οποίου το σώμα πάσχει. Όταν δηλαδή οι αισθήσεις του πραγματικού συγχέονται και αδρανούν, οι κινήσεις χάνουν τόνο συνάφεια και συνοχή και τα νοήματα παραλύουν. Εκεί θα συναντήσουμε μία γνωστή και συχνά αναφερόμενη φράση. Μία φράση που αν και ανήκει σε μία ας πούμε, «παρακλινική φιλολογία», φαίνεται να εκφράζει την πολυπλοκότητα της σχέσης μεταξύ του ψυχισμού και του σώματός του. Τότε συνηθίζεται να λέγεται «όλα είναι εδώ μέσα». Μέσα σε αυτό, που αυθόρμητα, ενστικτωδώς σχεδόν υποδεικνύεται, τον εγκέφαλο.

«Όλα είναι εκεί μέσα» λοιπόν; Πράγματι υπό μία έννοια, όλα είναι εκεί μέσα, οι ιδέες, η προσωπική αίσθηση των πραγμάτων και του εαυτού, οι μνήμες, τα νευρικά κύτταρα, τα γονίδια, οι νευροδιαβιβαστές, λοβοί και πυρήνες, όλα, ακόμα και αυτά που είναι αλλού, αλλού στον χώρο, στο σώμα ή στον χρόνο, είναι «εκεί μέσα».

Θα έλεγα πως αυτή η φράση είναι τόσο αποφατική όσο και ημιτελής. Φαίνεται ανοικτή σε κάθε συνέχεια και συγχρόνως κλειστή, κλειστή από την ίδια της την ολότητα. Παραπέμποντας σε κάθε πιθανή περαιτέρω υπόθεση εργασίας, σε όποια φαντασία, σε αναπαραστάσεις, σε ένα είδος χώρας των θαυμάτων. Καθώς και σε ένα ορισμένο πράγμα, ορισμένων διαστάσεων, ορισμένης αρχιτεκτονικής, περιεχομένου και βάρους. Ωσάν μία καταληκτική άποψη φαίνεται ημιτελής, όσο ίσως ημιτελείς είναι οι γνώσεις, η νόηση. Και ακόμα περισσότερο η νόηση της νόησης. Σε αυτήν την έκφραση

του κοινού νου της κλινικής που προφέρεται όταν η δυνατότητα κατανόησης και αντιμετώπισης των παραδόξων της ανθρώπινης φύσης δεν επαρκεί, υπάρχει μία απλότητα, μία αίσθηση αυτονόητου. Και μαζί με αυτό υπάρχει συμπυκνωμένη η αναγνώριση προς το πλέον θαυμαστό και περίπλοκο δημιούργημα της φύσης, τον ανθρώπινο εγκεφαλικό φλοιό. Σε αυτή τη φράση, όπως και σε άλλες παρόμοιες του τύπου «όλα μία ιδέα είναι» ή της διαλεκτικής μεταξύ του «μπορώ» και του «θέλω», φαίνεται να υπάρχουν, η ναρκισσιστικά επενδεδυμένη άγνοια, η ιδέα παντοδυναμίας, και συγχρόνως η αναγνώριση της μικρότητας, της αδυναμίας για την παντοδυναμία.

Αν είναι αλήθεια πως όλα είναι εκεί μέσα στον εγκέφαλο, προκύπτει μία σειρά ερωτημάτων γύρω από το πώς και το γιατί είναι. Ποια μπορεί να είναι η σχέση του οργάνου της νόησης με αυτό το οποίο τελικώς παρατηρούμε, με αυτό το οποίο είναι. Είναι, είτε ως μία συγκεκριμένη λειτουργία ενός πυρήνα του εγκεφαλικού στελέχους, είτε ως έργο τέχνης αποκύημα ενός συγκεκριμένου ψυχισμού. Ή που απλώς μπορεί να νομίζουμε ότι παρατηρούμε να είναι. Ερωτήματα τα οποία με την σειρά τους παραπέμπουν σε πολλές και συχνά αντικρουόμενες απαντήσεις.

Τα τελευταία χρόνια έχει υπάρξει μία έντονη και διαρκώς αυξανόμενη επαναπροσέγγιση της σχέσης μεταξύ αυτού που αποκαλούμε ψυχικό βίωμα, και αυτού που αποτελεί το έδαφος και την ύλη από την οποία αναπτύσσεται η ανθρώπινη νόηση. Δηλαδή μεταξύ αυτών που προς το παρόν θα ονομάζαμε αντιστοίχως ως την ψυχική πραγματικότητα και την εξωτερική πραγματικότητα[1]. Στην υπηρεσία αυτής της διερεύνησης έχει τεθεί ένα μεγάλο μέρος των επιστημών, από την βιοχημεία και την γενετική έως την φιλοσοφία και τις εφηρμοσμένες θεωρίες του χάους. Ορισμένες από αυτές τις επιστήμες που έχουν ως στόχο την μελέτη της οργάνωσης και της λειτουργίας του κεντρικού νευρικού συστήματος σε συνάρτηση με την νόηση, συγκροτούν το ευρύτερο επιστημονικό πεδίο που αποκαλούμε νευροεπιστήμη. Στο πεδίο των νευροεπιστημών ανήκει η νευροψυχολογία, η νευροφυσιολογία και η νευροβιολογία.

[1] Αναφερόμαστε εδώ στην ψυχική πραγματικότητα υπό την ευρύτερη έννοια που της προσέδωσε ο Freud το 1914, ως το σύνολο των ψυχικών φαινομένων. Συγχρόνως ό,τι περιλαμβάνεται στον εκτός του ψυχισμού χώρο, τα αντικείμενα, το σώμα, η ύλη, θα χαρακτηρισθεί ως εξωτερική πραγματικότητα (του ψυχισμού). Ο ορισμός και η ανάλυση αυτών των εννοιών εξετάζεται στο πρώτο και το δεύτερο κεφάλαιο της μελέτης.

Τα κλινικά και ερευνητικά δεδομένα αυτών των ειδικοτήτων έχουν αναδείξει πολλά τεκμηριωμένα στοιχεία γύρω από την οργάνωση και την λειτουργία του νευρικού συστήματος. Παρακολουθώντας την πρόσφατη πορεία των ερευνών θα παρατηρήσουμε μία επιστημολογική και μεθοδολογική στροφή τους προς ορισμένες ψυχαναλυτικές απόψεις. Δηλαδή, προς τις απόψεις μίας κλινικής και θεωρητικής μεθόδου προσέγγισης του ψυχισμού η οποία έχει τις ρίζες της στην εξέταση κλινικών φαινομένων άμεσα συνδεδεμένων με το σώμα. Οι λόγοι της στροφής των βασικών νευροεπιστημών προς την ψυχανάλυση θα μας απασχολήσουν καθ' όλη τη διάρκεια αυτής της μελέτης, καθώς μας πληροφορούν για τις διάφορες πτυχές της σχέσης μεταξύ της ψυχικής πραγματικότητας και της νευροβιολογικής πραγματικότητας. Αρχικά θα λέγαμε πως η ψυχαναλυτική σκέψη χάρις στην δυνατότητά της να ακολουθεί και να ανοίγει δρόμους ως προς τις φαινομενικά ακανόνιστες και συχνά παράδοξες κινήσεις του ψυχισμού, αποτελεί ένα πρόσφορο έδαφος για την κατανόηση της λειτουργίας του νευρικού συστήματος. Με την πρόοδο των νευροεπιστημών αρκετές βασικές έννοιες της ψυχανάλυσης φάνηκε να βρίσκουν ένα είδος αντιστοιχίας στα νευροβιολογικά δεδομένα. Στον ελληνικό χώρο τα τελευταία ιδίως χρόνια έχουν υπάρξει ανάλογες προσπάθειες σύζευξης της ψυχανάλυσης και των νευροεπιστημών, εκπροσωπούμενες κυρίως από τον καθηγητή Αθανάσιο Τζαβάρα, τον καθηγητή Ηλία Κούβελα, τον καθηγητή Αθανάσιο Καράβατο, την καθηγήτρια Φωτεινή Στυλιανοπούλου, και την καθηγήτρια Μάρθα Κούκου.

Στην προσωπική μου κλινική και ερευνητική εργασία, είχα την δυνατότητα εξέτασης των πιθανών τρόπων μέσω των οποίων αναπτύσσεται η σύνδεση μεταξύ της νευροψυχολογικής και της ψυχαναλυτικής κλινικής. Η διατριβή η οποία προτείνεται, αποτελεί το αποτέλεσμα της προσπάθειας κατανόησης και θεραπευτικής προσέγγισης της ψυχικής πραγματικότητας, όπως αυτή παράγεται και αναπτύσσεται στο πλαίσιο πραγματικότητας του νευρικού συστήματος και του εγκεφάλου. Απόρροια της κλινικής εργασίας με νευροψυχολογικούς ασθενείς υπήρξε η παρατήρηση ότι η ψυχαναλυτική σκέψη και κλινική μπορεί να προτείνει ορισμένα ενδιαφέροντα σημεία αρθρώσεως με την λειτουργία του οργανισμού, τα οποία θα προσπαθήσουμε να εξετάσουμε.

Όπως εμφανίζεται στην σχετική βιβλιογραφία, στον χώρο της προσδοκώμενης άρθρωσης των δεδομένων από τις νευροεπιστήμες και των δεδομένων από την ψυχαναλυτική προσέγγιση της σωματοψυχικής οντότητας, επικρατεί μία κατάσταση συνδέσεων και ρήξεων. Άλλοτε υπάρχει μία σύμπλευση των δεδομένων και άλλοτε μία πλήρης διαφοροποίηση, δίνοντας την αίσθηση ότι πρόκειται για την εξέταση διαφορετικών οντοτήτων. Θα προσπαθήσουμε να παρουσιάσουμε τους όρους αυτής της κατάστασης, που σε μεγάλο βαθμό αφορούν θεωρητικές και πρακτικές διαφορές μεταξύ σχολών ή μεθόδων των νευροεπιστημών και της ψυχαναλυτικής θεωρίας. Βασική αιτία είναι οι διαφορές που υπάρχουν στον ορισμό των αναφερομένων εννοιών μέσα από τις οποίες περιγράφεται η φύση του ψυχισμού και της λειτουργίας που αποδίδεται σε αυτές. Χαρακτηριστικά παραδείγματα αποτελούν ο όρος του ασυνειδήτου ή η λειτουργία του συναισθήματος περί των οποίων γίνεται λόγος και στις δύο προσεγγίσεις. Προσδίδοντας-τους όμως, διαφορετικές έννοιες και λειτουργίες, όπως και διαφορετική θέση στον τρόπο εξέτασης του ψυχισμού. Ο A. Green (1996) αναφέρει, υπενθυμίζοντας την εργασία του M. Gauchet (1992), ότι η έννοια του ασυνειδήτου στον εγκέφαλο αφορά στα αντανακλαστικά και στους αυτοματισμούς. Σε εργασίες που πραγματοποίησαν τα τελευταία χρόνια ψυχαναλυτές ή νευροεπιστήμονες περισσότερο εξοικειωμένοι με τις ψυχαναλυτικές έννοιες, έχει υπάρξει μία περισσότερο ποιοτική κατεύθυνση στην προσέγγιση της έννοιας του ασυνειδήτου στις νευροεπιστήμες (M. Solms, E. Nersessian, 1999). Όμως η κύρια νευροεπιστημονική αναφορά στο ασυνείδητο, όπως για παράδειγμα εξετάζεται από τον βραβευμένο με Nobel Gerard Edelman, αφορά στις λειτουργίες του σώματος και του κεντρικού νευρικού συστήματος οι οποίες δεν γίνονται αντιληπτές. Το μη αντιληπτό, ή το ακούσιο όπως επίσης περιγράφεται, δεν αντιστοιχεί στην έννοια του ψυχαναλυτικού ασυνειδήτου. Ίσως, θα μπορούσαμε να υποθέσουμε ότι προσεγγίζει την ψυχαναλυτική έννοια του αρνητικού[2]. Πιθανώς ως βάση ενός ελευθέρου λειτουργικού χώρου, σε ότι αφορά στην απουσία εγκεφαλικών διεργασιών επί των προσλαμβανομένων ερεθισμών, μέσα στον οποίο θα ήταν δυνατή η δημιουργία του ασυνειδήτου όπως αυτό ορίζεται στην ψυχαναλυτική θεωρία.

[2] Η λειτουργία του αρνητικού στην κλινική και την οργάνωση του ψυχισμού που έχει αναπτύξει ο Green, θα μας απασχολήσει σε πολλά σημεία της μελέτης. Θα μπορούσε να ορισθεί ως «η μη αντίληψη ενός αντιληπτικού αντικειμένου ή ψυχικού φαινομένου» (Green, 2002).

Η σκέψη μου είναι ότι υπάρχει μία θεμελιώδης διαφορά μεταξύ των βασικών αρχών και των κατευθύνσεων της ψυχανάλυσης και των νευροεπιστημών. Η ψυχανάλυση έχοντας ανακαλύψει την έννοια του ασυνειδήτου, αναρωτιέται πώς, τι και γιατί είναι το ασυνείδητο, εργαζόμενη επί αυτού, ή επί των παραγώγων του. Ενώ η νευροεπιστήμη εξετάζει και έχει ως κεντρικό ζητούμενο το τι είναι η συνείδηση, μιας και αυτό ξεχωρίζει, στην περίπτωση της «συνείδησης ανωτέρας τάξης» όπως λέει ο Edelman, τον άνθρωπο από τα υπόλοιπα έμβια όντα. Η ύπαρξη και η λειτουργία του ασυνειδήτου στην νευροεπιστημονική έρευνα εξετάζεται ως προς την διαμόρφωση της συνείδησης. Κατά κάποιον τρόπο, η νευροεπιστήμη «σκοντάφτει» εκεί όπου η ψυχανάλυση αναπτύσσει τα βήματά της. Ή διαφορετικά, αντιδιαστέλλοντας τις δύο προσεγγίσεις, θα λέγαμε πως η νευροεπιστήμη θεωρεί ως «φυσικό χώρο» της την συνείδηση, το εγώ ή το self, ενώ η ψυχανάλυση θεωρεί ως «φυσικό χώρο» της το ασυνείδητο ή το εκείνο[3]. Αυτή όμως η αντιδιαστολή νομίζω ότι σε έναν βαθμό αποτελεί μία τεχνική διαφοροποίηση, σχολής, ή προς όφελος μίας απαραίτητης δυνατότητας αυτόνομης εργασίας, παρά μία ουσιαστική ασυμβατότητα. Στην σύγχρονη ψυχαναλυτική κλινική έχει εκδηλωθεί ένα σημαντικό ενδιαφέρον για τις ψυχοπαθολογικές εκδηλώσεις που συνδέονται με τις λειτουργίες του εγώ και του συνειδητού. Όπως επίσης σε ένα περισσότερο θεωρητικό επίπεδο, γνωρίζουμε το ενδιαφέρον για την λειτουργία της πρωτογενούς απώθησης[4] ως βασικό πόλο οργάνωσης του ψυχικού οργάνου που δημιουργείται μέσα από την διεργασία πρωταρχικών ερεθισμάτων. Σε αυτά τα σημεία η ψυχανάλυση ασχολείται με θέματα

[3] Κάνοντας αυτή την αντιδιαστολή συνείδησης ή του εγώ και ασυνειδήτου ως προς το κατ` εξοχήν αντικείμενο διερεύνησης, θα μπορούσε να σκεφτεί κανείς πως μία από τις βασικές θεωρητικές και κλινικές κατευθύνσεις της ψυχανάλυσης προέρχεται από την ψυχολογία του εγώ. Άρα, θα μπορούσαμε να πούμε, στα ίδια ίχνη με την νευροεπιστημονική κατεύθυνση. Δεν είναι άλλωστε τυχαίο, όπως το εξετάζουμε στην συνέχεια, ότι το μεγαλύτερο ενδιαφέρον για την σύνδεση νευροεπιστημών και ψυχανάλυσης αναπτύχθηκε και καρποφορεί στις Ηνωμένες Πολιτείες. Ενώ οι μεγαλύτερες αντιρρήσεις εκφράζονται στον ευρωπαϊκό και κυρίως γαλλόφωνο χώρο, όπου η ψυχανάλυση ακολουθεί και εξελίσσεται κατά την φροϋδική σκέψη του ενορμητικού μοντέλου. Όμως πέραν της εσωτερικής ψυχαναλυτικής πολεμικής γύρω από την φροϋδική τοπική, για το θεωρητικό πλαίσιο της ψυχολογίας του Εγώ ή των θεωριών των αντικειμενοτρόπων σχέσεων (Hartman, Kohut, Kernberg), η διερεύνηση του ασυνειδήτου αποτελεί το σημείο αναφοράς του κλινικού έργου.

[4] Η πρωτογενής ή πρωταρχική απώθηση ορίζεται ως ένας υποθετικός πρώτος χρόνος της διαδικασίας της απώθησης κατά τον οποίο σχηματίζονται ορισμένοι ασυνείδητοι πυρήνες πρωταρχικών απωθημένων και οι οποίοι μετέπειτα ασκούν μία έλξη προς τα στοιχεία, τις αναπαραστάσεις, που στην πορεία της ψυχικής ζωής υπόκεινται στον δευτερογενή μηχανισμό της απώθησης, δηλαδή την προσπάθεια αποφυγής της δυσαρέσκειας μέσω της μεταφοράς και της διατήρησης των δυσάρεστων αναπαραστάσεων προς το ασυνείδητο (βλ. παράρτημα 1).

πολύ κοντινά στο σώμα και στις βασικές λειτουργίες του νευρικού συστήματος. Τα οποία ακριβώς εξετάζει η νευροεπιστήμη, από τα ευρήματα της οποίας η ψυχαναλυτική σκέψη, πιθανώς έχει να αποκομίσει οφέλη. Ανάλογα, σε αυτά τα «τυφλά», αν θα μπορούσαμε να πούμε, σημεία για την νευροεπιστημονική προσέγγιση όπως είναι το ασυνείδητο ή ο τρόπος συγκρότησης του ψυχισμού, η ψυχαναλυτική σκέψη έχει πιθανώς να προσφέρει ορισμένα ουσιαστικά στοιχεία. Μία άλλη αιτία της δυσκολίας σύνδεσης των δύο χώρων είναι το γεγονός ότι οι επιστήμες και οι διάφορες κλινικές προσεγγίσεις έχουν πραγματοποιήσει μεγάλες προόδους, παρέχοντας σε ερευνητικό, θεωρητικό και κλινικό επίπεδο, σημαντικά και κυρίως συγκεκριμένα στοιχεία. Η πολλαπλότης των επί μέρους αποτελεσμάτων, η εξειδίκευση και η απόδοση τεκμηριωμένων απόψεων, αν και αναμφισβήτητα προσφέρουν ένα ιδιαίτερα πλούσιο υλικό σκέψης και διερεύνησης, απέχουν από το να καταλήγουν σε μία ομοιογενή θέση γύρω από το τι είναι ο ψυχισμός του ανθρώπου.

Η στόχευση σε μία ομοιογενή θεωρία και κλινική της φύσης του ψυχισμού, δεν ανταποκρίνεται παρά σε ένα μέρος της σχέσης σύνδεσης της ενδοψυχικής πραγματικότητας με την πραγματικότητα του νευρικού συστήματος ή της παρατηρούμενης νοητικής λειτουργίας. Θα θεωρούσα ότι *η κλινική και θεωρητική ανομοιογένεια, στον βαθμό που συνυπάρχει με μία παράλληλα παρατηρούμενη ομοιογένεια των δύο πραγματικοτήτων, της ενδοψυχικής και της βιολογικής, αποτελεί ένα στοιχείο κίνησης και εξέλιξης της φύσης του ψυχισμού*. Ανάλογα θα πρότεινα ότι η κατάσταση συγκλίσεων και αποκλίσεων των απόψεων μεταξύ ψυχανάλυσης και νευροεπιστημών, δεν είναι μόνον μία συνέπεια των θεωρητικών διαφορών στις οποίες αναφερθήκαμε, αλλά αντικατοπτρίζει την ιδιαιτερότητα της λειτουργίας συνδέσεων και ρήξεων της σωματοψυχικής οντότητας του ανθρώπου, εκφράζοντας πιθανώς έναν τύπο οργανωμένης λειτουργίας.

Σε αυτή τη μελέτη επιδιώκεται η ανάπτυξη μίας κλινικής και θεωρητικής προσέγγισης της *σχέσης* – και όχι της αντιστοιχίας - μεταξύ της ψυχικής πραγματικότητας και της βιολογικής πραγματικότητας. Αυτή η προσέγγιση καλείται να κινηθεί ανάμεσα από τα δεδομένα και τις υποθέσεις που παρουσιάζονται στο συνολικό

πεδίο που αποτελεί την φύση του ψυχισμού. Ένα πεδίο το οποίο θα χαρακτηρίζαμε ως πεδίο συγχρόνων οριοθετήσεων και απροσδιοριστίας[5]. Επίσης, ένα βασικό μεθοδολογικό και στην ουσία κλινικά πρακτικό μέλημα είναι η διατήρηση της αυτονομίας του κάθε πεδίου, βιολογικού και ψυχικού, ως προς τις έννοιες και ιδιαίτερα την λειτουργική και επεξηγηματική αξία που θεωρούμε ότι έχουν τα δεδομένα και ο τρόπος προσέγγισης των νευροεπιστημών και της ψυχανάλυσης. Ανάλογα το θέμα που μας απασχόλησε ως προς την μεθοδολογία και την ανάπτυξη της εργασίας, είναι αυτό των συσχετισμών των ψυχαναλυτικών και των νευροεπιστημονικών ευρημάτων. Από πολλούς ερευνητές του ψυχαναλυτικού και του νευροεπιστημονικού χώρου έχει αναπτυχθεί η προσπάθεια εύρεσης μίας ανατομο-ψυχικής και ακόμα περισσότερο ανατομο-ψυχαναλυτικής σύνδεσης (όπως οι, R. Pally, Mark και Karen Solms, E. Nersessian, J. Panksepp ή ο A. Schore, και στην γαλλική βιβλιογραφία, οι Bernard και Bianca Lechevalier, η H. Oppenheim-Gluckman, ο C. Dejours, ο R. Angelergues, οι Ansermet και Magistretti ή ο M. Jeannerod[6]) παρουσιάζοντας ενδιαφέροντα αποτελέσματα.

Η σκέψη μου είναι πως η προσπάθεια άμεσης σύνδεσης και συσχέτισης του ανατομικού ή βιολογικού υποστρώματος με ψυχαναλυτικές έννοιες που αποδίδουν τρόπους λειτουργίας του ψυχισμού, πέραν του επιπέδου ορισμένων υποθέσεων εργασίας, πρώτον δεν έχει μία επαρκή στήριξη στο επίπεδο της κλινικής και δεύτερον, δεν έχει ικανοποιητική επεξηγηματική αξία στο επίπεδο της κατανόησης της φύσης του ψυχισμού. Η άμεση συσχέτιση μίας συγκεκριμένης κυτταρικής λειτουργίας ή περιοχής του νευρικού συστήματος με μία πτυχή της ψυχικής πραγματικότητας, παρακάμπτει αυτό που θα ονομάζαμε ως *ενδιάμεση λειτουργία, έναν σύνδεσμο ή έναν τρόπο σχέσης μεταξύ βιολογικού και ψυχικού*. Δηλαδή η άμεση συσχέτιση για παράδειγμα μεταξύ της λειτουργίας της αμυγδαλής όπου καταγράφονται μνημονικά ίχνη πρώιμων εμπειριών

[5] Η έννοια της απροσδιοριστίας του Heisenberg (1932) αναφέρει ότι δεν είναι δυνατόν να καθορισθεί με ακρίβεια την ίδια στιγμή τόσο η θέση όσο και η ορμή ενός σωματιδίου.

[6] Παρουσιάζει ένα – κατ' επανάληψιν - ενδιαφέρον το γεγονός ότι στην βιβλιογραφία των μεν (γαλλόφωνων ή αγγλόφωνων), δεν αναφέρονται καθόλου τα έργα των δε (αγγλόφωνων ή γαλλόφωνων). Κι όμως, οι μεν και οι δε αναφέρονται στα ίδια θέματα. Και σε αυτή την απουσία, θεωρώ ότι το πρόβλημα δεν είναι η μη επισήμανση των συγκλίσεων, αλλά αντίθετα, η μη επισήμανση των διαφοροποιήσεων και των αποκλίσεων στις εκφραζόμενες απόψεις. Τέλος, όπως φαίνεται από τις αντίστοιχες βιβλιογραφίες, σταθερά και κοινά σημεία αναφοράς αποτελούν οι Luria και Sacks, και βέβαια, οι Damasio και Edelman.

και της έννοιας του ασυνειδήτου ή και των μνημονικών ιχνών πράγματος, παραβλέπει μία ενδιάμεση λειτουργία η οποία ίσως προσδιορίζει τον βαθμό ή τον τύπο ψυχικής αξίας που ενδεχομένως έχει η συγκεκριμένη βιολογική λειτουργία για τον σχηματισμό και την οργάνωση του ασυνειδήτου ή των μνημονικών ιχνών. Η διαφορά των δύο προσεγγίσεων διαπιστώνεται επίσης από τον Τζαβάρα (1999).

Έτσι, *θα πρότεινα την διαφοροποίηση μεταξύ των πεδίων : α) της βιολογικής πραγματικότητας, της νοητικής πραγματικότητας όπως επίσης της πραγματικότητας των αντικειμένων· β) της ψυχικής πραγματικότητας· και γ) ενδιαμέσως αυτών καθώς και εντός αυτών, της μεταβατικής πραγματικότητας του ψυχισμού και του σώματος.* Στο σκεπτικό της προτεινόμενης διαφοροποίησης θα αναφερθούμε αναλυτικά στην πορεία της μελέτης. Θα έλεγα ότι αναλογεί σε *έναν τρόπο σχέσης* μεταξύ, αυτού το οποίο παρατηρείται και ενδεχομένως είναι αντικειμενικά μετρήσιμο στο πεδίο της βιολογικής πραγματικότητας και αυτού που αποτελεί την ψυχική ζωή, *σε σχέση* με τις συνδετικές διεργασίες που αναπτύσσονται εντός του πεδίου του βιολογικού και εντός του πεδίου του ψυχικού. Επομένως στην προτεινόμενη μελέτη η εξέταση πιθανών συσχετισμών που προέρχονται από τα αποτελέσματα των ερευνών και από τα δεδομένα της δικής μας προσέγγισης, γίνεται υπό *το σκεπτικό και το ζητούμενο μίας ενδιάμεσης λειτουργίας η οποία προσδίδει μία ψυχική αξία στο οργανικό στοιχείο, χωρίς όμως να αποτελεί η λειτουργία αυτή το ίδιο το ασυνείδητο ή συνειδητό ψυχικό βίωμα.* Ανάλογα αυτή η ενδιάμεση λειτουργία θα σκεφτόμασταν ότι επιτρέπει την μεταφορά των στοιχείων της ψυχικής πραγματικότητας και ευρύτερα της ψυχικής λειτουργίας προς την βιολογική πραγματικότητα, προσδίδοντας μία βιολογική αξία στο ενδοψυχικό στοιχείο.

Η *προσέγγιση την οποία προτείνουμε αναπτύσσεται σύμφωνα με δύο παράλληλους άξονες.* Ο πρώτος ακολουθεί την κλινική των νευροψυχολογικών διαταραχών, αποβλέποντας στην διερεύνηση της ψυχικής λειτουργίας και της οργάνωσης του ψυχισμού σε ασθενείς με βλάβες του νευρικού συστήματος. Από την νευροψυχολογική κλινική ξεκινά ένα μέρος των ερωτημάτων που θα εξετάσουμε γύρω από τον τρόπο με τον οποίο αποδιοργανώνεται ή οργανώνεται η ψυχική και νοητική λειτουργία σε περιπτώσεις όπου ελλείπουν βασικές δυνατότητες του ψυχικού οργάνου. Η κλινική

νευροψυχολογικών ασθενών μέσα από την αντιμετώπιση των ανάλογων συμπτωμάτων ή την ανάπτυξη της θεραπευτικής σχέσης, μας καλεί να αναρωτηθούμε για παράδειγμα πώς, ή τι μπορεί να είναι ένας ψυχισμός που πέραν ή προ των μηχανισμών της απώθησης ή της καταστολής, δεν θυμάται ή δεν εκφράζεται, λεκτικά ή μέσω της κίνησης. Πώς άραγε μπορεί να διαμορφώνεται η οργάνωση ενός ψυχισμού, η ψυχική τοπική κατά την ψυχαναλυτική ορολογία υπό την παρουσία νευροψυχολογικών συμπτωμάτων αφασίας ή απραξίας. Πώς ή τι μπορεί να σημαίνει ένας ψυχισμός που δεν αναγνωρίζει, ή ένας ψυχισμός του οποίου το σώμα δεν εκπέμπει και δεν δέχεται, όπως σε περιπτώσεις αγνωσιακών διαταραχών. Η κλινική πράξη μας έδειξε πως αυτά τα ερωτήματα δεν αποτελούν μία απλή θεωρητική αναζήτηση, αλλά ότι είναι αναπόσπαστο μέρος της θεραπευτικής των νευροψυχολογικών διαταραχών. Έτσι, μέσα σε αυτό το πνεύμα κλινικής προσέγγισης, η ψυχαναλυτική σκέψη απετέλεσε ένα βασικό σημείο θεωρητικής και τεχνικής αναφοράς. Οι κλινικές περιπτώσεις που παρουσιάζονται αφορούν νευροψυχολογικές διαταραχές απότοκες βλαβών του ανωτέρου κεντρικού νευρικού συστήματος. Στο πλαίσιο της εξέτασης της πολυσημίας της σχέσης μεταξύ ψυχικής και εξωτερικής πραγματικότητας σύμφωνα με την ψυχανάλυση θα αναφερθούμε σε κλινικά παραδείγματα ασθενών ελεύθερων νευρολογικών νοσημάτων. Στην πορεία, σε έναν χρόνο δεύτερης σκέψης και επεξεργασίας, παρατηρήσαμε ότι η κλινική των νευροψυχολογικών διαταραχών δημιουργεί μία σειρά ερωτημάτων και υποθέσεων ως προς την ψυχαναλυτική σκέψη και την κατανόηση των ψυχικών μηχανισμών. Ο τρόπος με το οποίο αναπτύσσονται οι ψυχικές κινήσεις υπό την ύπαρξη διαταραχών σε θεμελιώδεις νοητικές διεργασίες, μας παρέχει ενδιαφέροντα στοιχεία γύρω από τον τρόπο με τον οποίο οργανώνεται η ψυχική πραγματικότητα, τα μνημονικά ίχνη, οι φαντασιώσεις, η λειτουργία του συναισθήματος και των αναπαραστάσεων, η λειτουργία του ασυνειδήτου ή ακόμη οι σχέσεις προς το αντικείμενο.

ΚΕΝΤΡΟ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

Ο δεύτερος παράλληλος άξονας προσέγγισης της μελέτης, έγκειται στην εξέταση του νοήματος και της δυναμικής της ψυχικής λειτουργίας που θεωρούμε ότι ενέχονται στην οργάνωση της βιολογικής πραγματικότητας και εκφράζονται μέσω των λειτουργιών της, όπως αυτή μας αποκαλύπτεται από τα ευρήματα των νευροεπιστημών.

Θα αναφερθούμε σε ερευνητικά δεδομένα που προέρχονται από τον χώρο της νευροψυχολογίας, της νευροβιολογίας και της γνωσιακής νευροεπιστήμης. Η αναφορά στο ερευνητικό υλικό προτιμήσαμε να γίνει σε συνάρτηση με την εξέλιξη και την πρόοδο των σκέψεων και των αποτελεσμάτων. Υπό την ίδια έννοια και υπόθεση εργασίας που αναφέραμε ως προς την συσχέτιση των νευροεπιστημονικών και των ψυχαναλυτικών δεδομένων, τα αποτελέσματα των ερευνών και της ανάλογης βιβλιογραφίας, δεν λαμβάνονται υπ' όψη ως «αποδεικτικά στοιχεία» προτάσεων ή θέσεων, αλλά περισσότερο ως εν δυνάμει σύνδεσμοι ή ως αντιστίξεις, οι οποίες μας επιτρέπουν να προσεγγίσουμε τις αρθρώσεις μεταξύ του βιολογικού και του ψυχικού. Και κυρίως ως στοιχεία τα οποία ανοίγουν πιθανώς μερικά μονοπάτια στην κατανόηση του τι συμβαίνει στην ιδιαίτερη – «μεταξύ ποίησης και αλήθειας»[7] κατά τον Francis Pasche - πραγματικότητα της κλινικής πράξης.

Στην βάση αυτής της προσέγγισης σύμφωνα με τα δεδομένα της κλινικής και της έρευνας, θα προηγηθεί η εξέταση ορισμένων θεμάτων της ψυχαναλυτικής θεωρίας και των νευροεπιστημών. Η εμβάθυνση της σύγχρονης ψυχαναλυτικής σκέψης σε θέματα όπως η αντίληψη, η λειτουργία του αρνητικού, η κλινική πρακτική σε ψυχοσωματικές διαταραχές, ή σε περιπτώσεις τραυματικής παθολογίας, προσφέρει σημαντικά στοιχεία για την κατανόηση της λειτουργίας του κεντρικού νευρικού συστήματος. Όπως επίσης η κατανόηση των βασικών νευροβιολογικών μηχανισμών και δομών, του σκεπτικού σύμφωνα με το οποίο αναπτύσσονται, και του σκεπτικού που αναπτύσσεται από αυτούς του μηχανισμούς στην διάρκεια της εξέλιξης και της λειτουργίας του νευρικού συστήματος, θα μας επιτρέψει να προσεγγίσουμε πιθανούς μηχανισμούς σύμφωνα με τους οποίους ένα στοιχείο της πραγματικότητας του βιολογικού, μία νευρωνική ομάδα, οργανώνεται ως ένα ψυχικό αντικείμενο.

Η ψυχαναλυτική προσέγγιση έχει προσδιορίσει ένα σημαντικό μέρος της πανεπιστημιακής εκπαίδευσης στην κλινική ψυχολογία και την ψυχιατρική. Όμως μία αποστασιοποίηση ή παραίτηση εκ μέρους της ψυχαναλυτικής κοινότητας από τα νέα

[7] Αναφερόμαστε βέβαια στην κλινική ποίηση, εκ του ποιώ, δημιουργώ. Στην δημιουργική αξία επομένως της ψυχαναλυτικής ερμηνευτικής κλινικής και των ψυχαναλυτικών κατασκευών.

δεδομένα που έρχονται να φωτίσουν την φύση του ψυχισμού, θα φαινόταν μάλλον ανακόλουθη και πιστεύω ότι θα αναδείκνυε την ύπαρξη ενός κενού στην σχέση μεταξύ ψυχανάλυσης και αυτών που μέχρι τώρα εμπνέοντο και πάντοτε καλούσαν τους επίσημους ψυχαναλυτικούς φορείς να εποπτεύσουν ή να συνεργασθούν σε κλινικά θέματα. Το αναδεικνυόμενο κενό δεν θα αφορούσε μόνον στο μέλλον αλλά και στο παρελθόν της σχέσης ψυχαναλυτών και κλινικών. Ίσως μάλιστα, μία απομάκρυνση θα έθετε ένα ερώτημα ως προς την μέχρι τούδε επιθυμία των ψυχαναλυτών να συναλλαγούν με την κλινική κοινότητα. Έτσι θα σκεπτόμουν πως μία σιωπηρή αποστασιοποίηση – που θα ήταν μία σιωπή ακινησίας και όχι η ενεργός ψυχαναλυτική σιωπή - από την πρόοδο του κλινικού χώρου, θα αποτελούσε ένα είδος άρνησης των απαρχών, της ίδιας της ιστορίας της ψυχαναλυτικής σκέψης. Αυτά τα ερωτήματα μας παραπέμπουν επίσης σε ένα θέμα που έχει προκαλέσει πολλές συζητήσεις και διαφωνίες στον ψυχαναλυτικό χώρο : Είναι δυνατή και υπό ποια μορφή η έρευνα στην ψυχανάλυση; Αυτό το ερώτημα που συνδέεται άμεσα με το θέμα της μελέτης, θέτει μία σειρά ζητημάτων, μεθοδολογίας, δεοντολογίας και στην ουσία κλινικής, σύμφωνα με το πώς ή τι θεωρούμε ως ψυχική διεργασία στην ψυχανάλυση. Ας θυμηθούμε όμως μερικά ιστορικά στοιχεία της ανάπτυξης της κλινικής του ψυχισμού.

Από τις πρώτες νευροανατομικές και νευροφυσιολογικές μελέτες και την δημοσίευση της μελέτης για την αφασία έως τις σκέψεις για «το μέλλον μίας αυταπάτης», περνώντας από τον «σχεδιασμό για μία επιστημονική ψυχολογία», ο Freud σε μία διάρκεια πενήντα ετών, διανύει μία διαδρομή συνεχών αναθεωρήσεων και εξερευνήσεων της φύσης του ψυχισμού. Μία διαδρομή η οποία θα τον μεταφέρει από την εξέταση των σωματικών και λειτουργικών φαινομένων στην ανάλυση, την θεραπεία και την μεταψυχολογική κατανόηση της ψυχικής πραγματικότητας. Έκτοτε, στον ψυχαναλυτικό χώρο αναπτύχθηκαν πολλές σχολές διαφόρων θεωρητικών και κλινικών τάσεων δίνοντας άλλοτε μεγαλύτερη έμφαση στις ενδοψυχικές διεργασίες, άλλοτε στην σχέση με το αντικείμενο, την σεξουαλικότητα ή την νόηση, στην σχέση με την εξωτερική ή την κοινωνική πραγματικότητα, την τέχνη ή την φιλοσοφία, κι άλλοτε στην σχέση με το σώμα. Έτσι που η ψυχανάλυση άγγιξε τα πάντα, και τα πάντα φάνηκε να την αγγίζουν. Τώρα, περισσότερο από έναν αιώνα μετά τις φροϋδικές ανακαλύψεις,

η σύγχρονη ψυχαναλυτική κοινότητα μέσα από μία συνολική αναδιάταξη του χώρου, καταμετρά τις επιτυχίες, τις δικές της προόδους, τα όρια και τις δυνατότητες της πράξης της. Άλλοι, θα πουν ότι περνά μία κρίση.

Το ίδιο χρονικό διάστημα των τελευταίων εκατό ετών θα σηματοδοτηθεί από ανατρεπτικές ανακαλύψεις και μεγάλες προόδους των επιστημών στην κατανόηση και την θεραπεία της σωματοψυχικής οντότητας. Η πορεία αυτών των ανακαλύψεων ακολούθησε μία συγκεκριμένη κατεύθυνση και μεθοδολογία, βασιζόμενη στην παρατήρηση, την τεκμηριωμένη και την επαγωγική εξήγηση. Είναι βέβαιο πως δεν θα ήταν δυνατόν να γίνουν αυτές οι ανακαλύψεις εάν δεν είχε ακολουθηθεί αυτή η συγκεκριμένη κατεύθυνση της επιστημονικής τεκμηρίωσης. Σύμφωνα με αυτή κάθε υπόθεση εργασίας η οποία απορρέει από μία αρχική θεωρία, για να γίνει αποδεκτή θα πρέπει να επαναληφθεί και να επιβεβαιωθεί σε πολλές και υπό διαφορετικές συνθήκες παρατηρήσεις ενός συγκεκριμένου φαινομένου, ώστε να τεκμηριωθεί η αρχική υπόθεση και η θεωρία στο πλαίσιο της οποίας ετέθη. Υπάρχει όμως σε αυτή τη κατεύθυνση μία ανακύκλωση. Καθώς έγκειται στην αντίληψη και την εξήγηση του πραγματικού διά του πραγματικού. Διαμορφώνοντας ένα μετρήσιμο και ασφαλές πλην όμως κλειστό και κυκλικό σύστημα σκέψης, όπου η παρατήρηση είναι δέσμια των αρχικών υποθέσεων, που συγκροτούν ένα δεδομένο και λίγο έως πολύ κλειστό θεωρητικό σύστημα. Το οποίο αργά ή γρήγορα συναντά ένα όριο· ένα επιστημολογικό και ένα φυσιολογικό όριο. Σε ότι αφορά στο επιστημολογικό όριο θα αναφερθούμε στην συνέχεια. Εκεί άλλωστε βρίσκεται μία καινοτομία του φροϋδικού έργου. Ως προς το φυσιολογικό όριο θα μπορούσαμε να πούμε ότι αποτελείται από το ίδιο το πραγματικό το οποίο από στοιχείο τεκμηρίωσης μετατρέπεται σε στοιχείο αμφισβήτησης.

Η έννοια του πραγματικού ως στοιχείο αμφισβήτησης, παραπέμπει στην ψυχαναλυτική έννοια του ασυνειδήτου, ή εν προκειμένω, του πραγματικού το οποίο επισημαίνει, φέρει κάτι από το ασυνείδητο. Το ασυνείδητο με τη σειρά του - ως συγχρόνως τέως αισθητηριακά ή αντιληπτικά προσληφθείσα πραγματικότητα και νυν μέρος της ψυχικής πραγματικότητας - αμφισβητεί, θρέφει και επαναπροσδιορίζει το τωρινό βιωνόμενο πραγματικό. Έτσι, η ψυχαναλυτική σκέψη και μέθοδος φαίνεται να

έρχονται ξανά στο προσκήνιο της διερεύνησης της φύσης του ψυχισμού. Και της νευροεπιστημονικής έρευνας.

Από την πλευρά της, η ψυχαναλυτική σκέψη, απέναντι στις ανακαλύψεις των επιστημών και το πεδίο όπου φαίνεται να μπορεί να κατέχει μία σημαντική θέση, καλείται να τοποθετηθεί. Και αυτό μέσα από την ίδια της την πρακτική. Καθώς τα αποτελέσματα των ανακαλύψεων γύρω από την οργάνωση και την λειτουργία του νευρικού συστήματος συνιστούν συγχρόνως ένα επιστημονικό, ένα κλινικό, ένα θεραπευτικό και ένα κοινωνικό αίτημα. Η ψυχαναλυτική σκέψη και πράξη, στον βαθμό που απευθύνεται και προσεγγίζει εκφράσεις της ανθρώπινης φύσης δεν μπορεί παρά να τοποθετηθεί ως προς τα ευρήματα των επιστημών, και, ως προς τα δικά της ευρήματα. Ίσως μάλιστα αυτό το οποίο τα τελευταία χρόνια ονομάζεται κρίση του ψυχαναλυτικού χώρου θα μπορούσε να θεωρηθεί ως απόρροια αυτής της τριπλής συνάντησης με τα δεδομένα των επιστημών, με ένα κοινωνικό αίτημα και με τα εσωτερικά δεδομένα της. Είτε αυτό αφορά στην θεραπεία, είτε την απάντηση στο ερώτημα για το τι είναι η ανθρώπινη νόηση.

Εάν ένα τέτοιο ερώτημα μπορούσε μέχρι πρόσφατα να θεωρηθεί ως μάλλον φιλοσοφικό ή πολύ θεωρητικό, πλέον η βαρύτητα των ανακαλύψεων και των λιγότερο ή περισσότερο θεμελιωμένων απόψεων που αναπτύσσονται, το τοποθετούν στο επίκεντρο των εξελίξεων. Έτσι η, φερόμενη ως κρίση, συνάντηση του ψυχαναλυτικού χώρου με τα ίδια της τα δεδομένα, φαίνεται να εστιάζεται στην σχέση με το πραγματικό. Ή, θα λέγαμε, στην πιθανή αναθεώρηση της σχέσης της ψυχαναλυτικής σκέψης με το πραγματικό[8]. Δηλαδή στο σημείο από το οποίο τα πράγματα ξεκίνησαν, στο σημείο αφετηρίας του έργου του Freud. Στην βιβλιογραφία της ψυχαναλυτικής ψυχοσωματικής ή στην νεόφερτη «νευρο-ψυχανάλυση» κατά την ορολογία των Solms (1999) και γενικότερα στην σύγχρονη αρθρογραφία, παρατηρούμε ότι οι ψυχαναλυτές

[8] Θα παρατηρήσουμε την μεγάλη συχνότητα αναφοράς τα τελευταία χρόνια στα θέματα του πραγματικού, της εξωτερικής πραγματικότητας και της σχέσης με τον ψυχισμό, σε πολλά ψυχαναλυτικά άρθρα και συνέδρια. Ίσως όχι τυχαία , το βασικό θέμα του 1ου *«νέου τύπου»* Συνεδρίου της Ευρωπαϊκής Ψυχαναλυτικής Ομοσπονδίας τον Απρίλιο του 2002, ήταν η σχέση και η κλινική της ψυχικής και της εξωτερικής πραγματικότητας. Δείχνοντας κατά έναν τρόπο ότι το *new style*, όπως χαρακτηρίσθηκε, της ψυχαναλυτικής σκέψης έχει ως αντικείμενο μία παλιά ιστορία, αυτήν του πραγματικού και της εξερεύνησής του. Και σε αυτή τη συνάντηση άλλωστε αφιερώθηκε αρκετός χρόνος στα θέματα του νευροεπιστημών και της έρευνας.

επιστρέφουν στα πρώτα γραπτά του Freud. Μελετούν, αναδιατυπώνουν και εξελίσσουν την θεωρία και την πράξη τους. Μερικές φορές φαίνεται να «σύρουν» τις θεωρητικές θέσεις τους στην συνάντηση με το σώμα και τον οργανισμό. Θα αναφέρουμε επίσης τα κείμενα με θέμα την ψυχοσωματική και την πιο πρόσφατη έκδοση συγγραμμάτων σχετικά με την νευροεπιστήμη εκ μέρους αναλυτών της λακανικής σχολής[9], η οποία επί μακρόν στάθηκε μακριά από τα θέματα της σχέσης με το σώμα και την βιολογία. Στα πανεπιστήμια, στις διάφορες θεωρητικές σχολές, μέσα στα ψυχαναλυτικά ινστιτούτα και συνέδρια, βλέπουμε την συνεχή έκδοση νέων συγγραμμάτων, άρθρων, και την διοργάνωση διεπιστημονικών συναντήσεων, με θέμα την ψυχανάλυση και τις επιστήμες της ζωής. Αλλού, φτάνοντας στον χώρο της γενετικής, με την παρουσία ή μη ψυχαναλυτών, γίνεται ήδη από καιρό λόγος για την βιοηθική. Η οποία αποτελεί ένα κατ' εξοχήν θέμα κλινικής και όχι, ή όχι μόνον, ιατρικής δεοντολογίας, φιλοσοφίας και δικαίου. Απέναντι στο σύνολο όλων αυτών των νέων πραγμάτων, ίσως επειδή αποτελούν ένα πολύ ενδιαφέρον υλικό για εμάς, δεν παύω να αναρωτιέμαι σχετικά με τους λόγους αυτής της αναζήτησης. Ένα ερώτημα που συνειρμικά φέρνει ένα άλλο. Οδηγώντας στο μείζον θέμα, στο προσωπικό ή συλλογικό δράμα του ανθρώπου όταν πλανάται στο δυσνόητο της πραγματικότητας του. «Ποιο είναι το νόημα της ζωής;». Όπου, θα σκεπτόμουν, ότι η μεγαλύτερη πλάνη, είναι αυτή η ίδια η ερώτηση.

Αναφέραμε προηγούμενα πως η πλειονότης των πλέον γνωστών και βραβευμένων νευροεπιστημόνων στην προσπάθεια κατανόησης της λειτουργίας του νευρικού συστήματος, προσδίδουν ένα επιλεκτικό ενδιαφέρον στην ψυχανάλυση. Παραδείγματα είναι, ο Gerald Edelman, ο Antonio Damasio και ο Jaak Panksepp. Σε εκείνα τα σημεία μάλιστα όπου παλαιότερα ασχολούντο και εστηρίζοντο σχεδόν αποκλειστικά στην γνωσιακή και συμπεριφορική ψυχολογία. Τι είναι όμως αυτό το οποίο ελκύει τους νευροεπιστήμονες και τους γενετιστές στην ψυχαναλυτική σκέψη. Τι άραγε είναι αυτό το οποίο η ψυχανάλυση έχει να προσφέρει στις νευροεπιστήμες. Ως μία πρώτη σκέψη θα απαντούσαμε ότι αυτό το οποίο οδήγησε στην ψυχαναλυτική θεωρία, είναι η προσέγγιση και εξήγηση του βιολογικού και νοητικού φαινομένου της συνείδησης. Η εξέταση της βιολογικής και της παρατηρούμενης πραγματικότητας του

[9] J. Friedler, 'psychanalyse et neurosciences', P.U.F. 1995.

ψυχισμού έδειξε ότι η κλασική ορθολογική τεκμηρίωση, δεν αποδίδει το νόημα της πολυπλοκότητας της οργανικής βάσης της νόησης, αλλά ούτε και του φαινομένου της ίδιας της νόησης. Οι νευροεπιστήμονες άρχισαν έτσι να αναπτύσσουν μία ερμηνευτική τάση ως προς τα παρατηρούμενα βιολογικά φαινόμενα, διαμορφώνοντας, ή δίνοντας τις επιστημονικές όπως υπογραμμίζουν βάσεις, για μία θα λέγαμε «μετα-θεωρία» της ανθρώπινης νόησης. Η ερμηνευτική διάθεση, και τα απότοκα νοητικά μορφώματα, μας παραπέμπουν στην σκέψη ότι το νόημα της ανθρώπινης φύσης ερμηνεύεται, δεν παρατηρείται. Ή ίσως ότι το αντικείμενο της παρατήρησης, εάν όχι και η μέθοδός της, είναι μία ερμηνεία. Κατά πόσο όμως μία ερμηνεία αποτελεί μία αλήθεια; Το ίδιο ερώτημα αποτελεί το ζήτημα των κατασκευών[10] που δημιουργούνται μέσα στην ψυχαναλυτική διεργασία, προσδίδοντας μία ιστορικότητα ένα νόημα και μία συνοχή στο προσωπικό βίωμα του αναλυομένου. Πώς όμως θα μπορούσε να εννοηθεί κάτι ανάλογο στον χώρο των νευροεπιστημών; Θα μπορούσαμε άραγε να σκεφτούμε μία κατασκευή η οποία να προσδίδει ένα ψυχικό νόημα στην φυσική ιστορία του ανθρώπου και η οποία συγχρόνως να ακολουθεί τα δεδομένα της οργάνωσης και της λειτουργίας του σώματος; Σε αυτό το σημείο της συνάντησης ερμηνείας και παρατήρησης, στο σημείο της καταγραφής ενός φαινομένου – πόσο μάλλον ενός ερμηνευτικού φαινομένου - και της κατανόησής του μέσω μίας ερμηνευτικής διεργασίας, το «ειδύλλιο» ψυχαναλυτικής μεθόδου και νευροεπιστημών φαίνεται να κλονίζεται.

Ένας άλλος βραβευμένος με Nobel ψυχίατρος και νευροεπιστήμονας, ο Eric Kandel (1999), στο άρθρο του για την βιολογία και το μέλλον της ψυχανάλυσης λέει χαρακτηριστικά, πως «…η ψυχανάλυση θα μπορούσε άνετα, αν θα το ήθελε έτσι, να παραμείνει στις ερμηνευτικές της δάφνες». Υπό τον κίνδυνο, ή την επιλογή όπως αναφέρει, τα ψυχαναλυτικά κείμενα να αποτελέσουν «σύγχρονα φιλοσοφικά ή ποιητικά κείμενα». Ο Kandel προχωράει σε συγκεκριμένες απόψεις για την βιολογική βάση των ψυχαναλυτικών διεργασιών και σε ορισμένες προτάσεις που όπως θεωρεί, θα επέτρεπαν στην ψυχανάλυση να αποδείξει την θεραπευτική της αξία και να κατέχει την θέση που της ανήκει στον χώρο της έρευνας για την κατανόηση της σχέσης εγκεφάλου και

[10] Η έννοια της κατασκευής στην ψυχανάλυση ορίζεται ως μία επεξεργασία του υλικού της ανάλυσης που προτείνει μία ανασύσταση ενός μέρους της προσωπικής (πραγματικής ή φαντασιωσικής) ιστορίας του αναλυομένου, S. Freud, 1937 (βλ. μέρος 2ο, κεφάλαιο ΙΙ).

νόησης. Οι θέσεις που αναπτύσσει ο Kandel θα μας απασχολήσουν στην συνέχεια. Όμως είναι ενδιαφέρον ο τρόπος που τιτλοφορεί το κεφάλαιο του άρθρου το οποίο εισάγει μερικά βασικά θέματα τα οποία απασχολούν άμεσα την ψυχαναλυτική κλινική (όπως, η φύση του ασυνειδήτου, η φύση της ψυχικής αιτιότητος, το προ-συνειδητό, η σεξουαλική ταυτότητα). Το κεφάλαιο αυτό έχει ως τίτλο, «η βιολογία στην υπηρεσία της ψυχανάλυσης». Θα μπορούσε να υπηρετήσει σε κάτι η βιολογία την ψυχανάλυση; Θα μπορούσε για παράδειγμα να προσθέσει κάτι στην αντιμεταβίβαση ή στην ανάπτυξη των συνειρμών; Σε αυτά τα ερωτήματα θα προσπαθήσουμε να δώσουμε μερικές απαντήσεις στο τρίτο μέρος της μελέτης. Μέσα από αυτές τις απόψεις του όμως ο Kandel τοποθετείται στην ίδια γραμμή σκέψης του Freud όταν στο κείμενο για τον ναρκισσισμό (1914) προβλέπει ή προσβλέπει στην μελλοντική εξήγηση των ψυχικών φαινομένων και της ψυχαναλυτικής θεωρίας από την βιολογία και τις επιστήμες.

Από ορισμένους ψυχαναλυτές, όπως ο Gill και ο G.S. Klein, έχει θεωρηθεί ότι η φροϋδική μεταψυχολογία αποτελεί μία μεταφορά του βιολογικού στο ψυχικό επίπεδο χωρίς αντίκρισμα στην πραγματικότητα της κλινικής εικόνας που παρατηρούμε, ασκώντας έτσι μία κριτική στην έννοια των ενορμήσεων, των επενδύσεων, και του τοπογραφικού μοντέλου του ψυχικού οργάνου ως αποκλειστικά θεωρητικές κατασκευές. Είναι ενδιαφέρον ότι η κριτική της μεταψυχολογίας προέρχεται από ψυχαναλυτικούς χώρους της αγγλοσαξονικής κατεύθυνσης - όπως των θεωριών του Hartmann («πρωτογενής αυτονομία του εγώ») - της οποίας εκπρόσωποι θεωρούν θετική την προσέγγιση μεταξύ νευροεπιστημών και ψυχανάλυσης. Όπως μπορούμε να παρατηρήσουμε στην σχετική αρθρογραφία, οι συνδέσεις οι οποίες προτείνονται μεταξύ των δεδομένων των δύο κλάδων αφορούν σε μεγάλο βαθμό στο ζήτημα της ψυχικής ενέργειας και αυτά που εκφράζονται υπό την έννοια των ενορμήσεων ή των ενστίκτων. Ενώ ακριβώς η κριτική που ασκείται στην μεταψυχολογία αφορά αυτές τις έννοιες των ενορμήσεων και της τοπικής του ψυχικού οργάνου, με το σκεπτικό ότι, όπως αναφέρεται για παράδειγμα από τον E. Glover (1961) ή τον J. Sandler (1972, 1983), δεν αποτελούν στοιχεία που θα παρατηρήσουμε στο κλινικό υλικό. Αντί αυτών, κλινική σημασία προσδίδεται στην λειτουργία και την έκφραση του συναισθήματος. Στις προτεινόμενες συνδέσεις νευροεπιστημών και ψυχανάλυσης, πολλές φορές γίνεται

λόγος για την λειτουργία του συναισθήματος. Αλλά η διάσταση που τονίζεται και τείνει να συσχετισθεί ανάμεσα στα ευρήματα της νευροβιολογίας με τα ψυχαναλυτικά δεδομένα, είναι περισσότερο η ποσοτική και η ενεργειακή παρά η ποιοτική χροιά του συναισθήματος, παραπέμποντας σε αυτό το οποίο εκφράζει η έννοια της ενόρμησης και της λειτουργίας των επενδύσεων. Επομένως αυτό το οποίο εκφράζεται ως κριτική στο επίπεδο της ψυχαναλυτικής θεωρίας, μοιάζει να αποτελεί έναν βασικό συνδετικό κρίκο με τα αποτελέσματα των νευροεπιστημονικών ερευνών. Αντίθετα το στοιχείο το οποίο δεν κατορθώνει να αποτελέσει σημείο σύνδεσης είναι το ποιοτικό που άλλωστε αποτελεί το πιο ουσιώδες υλικό και το κύριο ζητούμενο στην ψυχαναλυτική προσέγγιση μέσα από τους συνειρμούς και την προσπάθεια νοηματοδότησης των ψυχικών κινήσεων.

Αναφορικά με την σχέση μεταξύ της μεταψυχολογίας και της βιολογίας, θα έλεγα ότι πράγματι υπάρχουν καταβολές της μεταψυχολογίας στην βιολογία. Διαφοροποιώντας όμως την έννοια των καταβολών από αυτήν της μετατόπισης σωματικών λειτουργιών στο ψυχικό επίπεδο. Οι αναζητήσεις του Freud γύρω από τους νόμους που διέπουν την ψυχική λειτουργία ξεκινούν από κλινικά προβλήματα τα οποία αφορούν το σώμα. Πριν την θητεία του στο Παρίσι κοντά στον Charcot, ο Freud ακολουθεί την καθαρά οργανική και ανατομοκλινική κατεύθυνση των Brucke και Meynert. Οι οποίοι θεωρούν ότι κάθε έκφραση της σωματοψυχικής οντότητος ανάγεται και έχει τις ρίζες της σε μία συγκεκριμένη χημική ή φυσική λειτουργία του οργανισμού. Οι πρώτες εργαστηριακές έρευνες του Freud θα επικεντρωθούν επίσης στην ανατομία του νευρικού συστήματος με στόχο την ανακάλυψη πιθανών ιστολογικών βλαβών που ευθύνονται για την εμφάνιση των νοσημάτων. Αργότερα, μετά το 1886 και την παραμονή του στο Παρίσι όπου ενημερώνεται για την γαλλική σχολή της νευρολογίας, ο Freud θα ακολουθήσει μία περισσότερο κλινική προσέγγιση καταγραφής των συμπτωμάτων και προσπάθειας εξήγησης των μηχανισμών που προκαλούν τις παρατηρούμενες διαταραχές, περνώντας έτσι από την παρατήρηση του τι είναι, στο πώς και στην συνέχεια στο γιατί είναι. Αυτό το πέρασμα θα φέρει τον Freud και την ψυχαναλυτική σκέψη, αντιμέτωπους με το ανεξήγητο των φαινομένων που παρατηρούνται.

Η εντύπωση του ανεξήγητου δεν προέρχεται από το ίδιο το φαινόμενο, όπως για παράδειγμα η υστερική μετατροπή, αλλά, από την γνώση που είχε στην διάθεση του, και, από την γνώση που δεν είχε, που έλειπε γύρω από την λειτουργία του νευρικού συστήματος και περαιτέρω γύρω από την ανθρώπινη φύση. Συγχρόνως η σκέψη του Freud ακολουθεί την εξελικτική προσέγγιση του Δαρβίνου, προσεγγίζοντας την φύση από αυτό το οποίο είναι δομικά και οργανωτικά απλούστερο προς το πλέον σύνθετο και σε ανώτερη τάξη οργάνωσης. Μέσα από αυτό το πλαίσιο προσέγγισης, θα θεωρούσαμε ως επόμενη την αναγωγή στις υπάρχουσες γνώσεις της φυσιολογίας, και αυτό για δύο λόγους. Ο ένας αφορά στην χρήση των δεδομένων που ήταν ήδη γνωστά ως τα βασικά στοιχεία της λειτουργίας του οργανισμού και ιδιαίτερα των νευρικών κυττάρων. Στοιχεία δηλαδή τα οποία μπορούσαν να αποτελέσουν ένα σταθερό σημείο αναφοράς. Ένας άλλος λόγος που θα μπορούσαμε να υποθέσουμε για την αναγωγή του ψυχικού στο βιολογικό είναι το αρνητικό του προηγουμένου. Αφορά δηλαδή στην μη γνώση, την απουσία περισσοτέρων δεδομένων γύρω από αυτό το πρωτογενές, το προ-ψυχικό όπως θα λέγαμε στην ορολογία της ψυχοσωματικής, το οποίο ο Freud φαίνεται να αναζητά. Έτσι, η αναφορά στα βιολογικά δεδομένα θα θεωρούσα ότι δεν αποτελεί απλώς έναν τρόπο υπερκέρασης ενός ελλείμματος, αλλά μία προσπάθεια νοηματοδότησης της παρατηρούμενης και ανεξήγητης πραγματικότητας του οργανισμού. *Λέγοντας ανεξήγητη δεν εννοούμε την κατανόηση των βιολογικών μηχανισμών, αλλά την κατανόηση της ψυχικής πραγματικότητας εντός της πραγματικότητας των βιολογικών μηχανισμών*. Επομένως η αναγωγή του ψυχικού στην βιολογία και οι μεταψυχολογικές έννοιες που προτείνει ο Freud δεν αποτελούν θεωρητικές κατασκευές ασύνδετες με την κλινική πράξη, αλλά μία προσπάθεια φαινομενολογικής κλινικής αποτύπωσης των απαρχών του ψυχισμού. Και η φαινομενολογία του μη αντιληπτού είναι η αναπαράσταση. Συχνά αναφέρεται η φράση του Freud όπου εκφράζει την απόφαση του να εγκαταλείψει την πρώιμη νευρική θεωρία, την «neurotica», και την προσδοκία συγκρότησης μίας νευρολογικής θεωρίας που να εξηγεί τα ψυχικά φαινόμενα. Ο Freud από τα τέλη της δεκαετίας του 1880 και με την ματαίωση της έκδοσης του «σχεδιασμού για μία επιστημονική ψυχολογία» εγκαταλείπει μία συγκεκριμένη μέθοδο αλλά όχι το ζήτημα της κατανόησης των

«θεμελίων» επί των οποίων στηρίζεται ο ψυχισμός. Αυτή η αναζήτηση, στον βαθμό που ήταν δυνατή στο πλαίσιο της ανάπτυξης της ψυχαναλυτικής μεθόδου, θα συνεχιστεί από τον Freud στο θεωρητικό και στο κλινικό επίπεδο. Ως προς το κλινικό επίπεδο θα σκεφτόμασταν την ανάλυση της αγχώδους διαταραχής, της έννοιας του ελευθέρου άγχους και της τραυματικής νεύρωσης στο φροϋδικό έργο. Η κλινική αυτών των διαταραχών, όπως έχει εξετασθεί κυρίως από την ψυχαναλυτική ψυχοσωματική της γαλλικής σχολής (IPSO[11]) αναδεικνύει την σχέση μεταξύ σώματος και ανάπτυξης του ψυχικού οργάνου, ή της δυνατότητας ψυχικοποίησης των σωματικών ερεθισμών. Ως προς το θεωρητικό επίπεδο της αναζήτησης των βιολογικών θεμελίων επί των οποίων στηρίζεται ο ψυχισμός στο έργο του Freud, θα έλεγα ότι η συνέχεια βρίσκεται στην μεταψυχολογία. Η συνέχεια αυτή που αναπτύσσεται μετά την εγκατάλειψη του στόχου μίας νευρολογικής θεωρίας δεν θα έχει ως στόχο την εύρεση ανατομοκλινικών συσχετίσεων και συνδέσεων. Αλλά την κατασκευή μίας κλινικής αναπαραστατικής εξήγησης οργανικών φαινομένων που συνδέονται με την οργάνωση και την λειτουργία του ψυχισμού.

Με την μεταψυχολογική θεωρία ο Freud προσπαθεί να δώσει τον λόγο σε αυτό που δεν μιλά. Υπό τον όρο της «εγκατάλειψης» της πρώτης νευρικής θεωρίας και στην βάση της μεταψυχολογίας, έγκειται μία σημαντική εργασία του αρνητικού[12] που πραγματοποιεί ο Freud. Εγκαταλείπει την προσπάθεια άμεσης παρατήρησης καθώς η αντίληψη του αντικειμένου δεν είναι δυνατή, ελευθερώνει έναν χώρο σκέψης του, άρα περνά σε μία διεργασία αναπαράστασης του απουσιάζοντος, και προχωρά στην δημιουργία νέων αναπαραστάσεων επί αυτού το οποίο απουσιάζει. Δηλαδή *την γνώση μίας νοητικά ή ψυχικά σημαίνουσας βιολογικής πραγματικότητας*. Άλλωστε θα προτείναμε ότι, τότε όπως και σήμερα, το πρόβλημα δεν είναι η απόκτηση γνώσεων για την λειτουργία των νευρώνων ή του γενετικού κώδικα που αργά ή γρήγορα θα γίνουν πολύ πιο λεπτομερείς και αντικειμενικές, αλλά η γνώση μίας πραγματικότητας που θα

[11] Η Γαλλική ψυχοσωματική σχολή έχει αναπτυχθεί στην βάση των θεωριών του Pierre Marty (βλ. κεφάλαιο ΙΙ και παράρτημα 2).

[12] Ο όρος της εργασίας του αρνητικού αναφέρεται στην ανάλογη ψυχική διεργασία που έχει περιγράψει ο Green, ως την αναπαράσταση της απουσίας μίας αναπαράστασης, δηλαδή ένα ψυχικό αντικείμενο που εκφράζει την απουσία ενός ψυχικού αντικειμένου (βλ. μέρος 2ο, κεφάλαιο ΙΙ).

μπορεί να ανήκει στον ψυχισμό, μίας πραγματικότητας η οποία θα φέρει μία ψυχική σημασία.

Μία από τις πρώτες αναφορές που έχει εκφράσει ο Freud για την σχέση ψυχισμού και οργανισμού βρίσκεται στο έργο του για την αφασία[13]. Προτείνει λοιπόν το 1891 ο Freud ότι η σχέση μεταξύ της αλύσου των φυσιολογικών γεγονότων στο νευρικό σύστημα και των νοητικών διεργασιών δεν είναι του τύπου αιτίου αιτιατού. Θεωρεί πως το νευρολογικό γίγνεσθαι δεν παύει όταν εμφανίζεται η ψυχική ζωή, αλλά, «μετά από κάποια χρονική στιγμή, ένα νοητικό φαινόμενο αντιστοιχεί σε κάθε μέρος της αλύσου, ή σε πολλά μέρη». Πλέον το ψυχικό αποτελεί μία παράλληλη διεργασία ως προς το φυσιολογικό, μία εξαρτώμενη συγχρονία («a dependent concomitant»). Έτσι κατά τον Freud δεν υπάρχει σχέση αιτίου και αποτελέσματος μεταξύ βιολογικού και ψυχικού, αλλά μία αλληλένδετη παραλληλία, ή διαφορετικά, μία ανεξάρτητη συμπόρευση. Η άποψη που εκφράζει εδώ φαίνεται να σημαίνει ότι ούτε είναι όλα αμιγώς ή πρωτογενώς οργανικά, ούτε αντίστοιχα ψυχικά.

Επομένως σύμφωνα με την συγκεκριμένη σκέψη του Freud δεν υπάρχει κάτι το οποίο γίνεται πρώτα και κάτι το οποίο ακολουθεί ως αποτέλεσμα. Η κάθε πορεία, οργανική και ψυχική, φαίνεται να έχει μία εννοιολογική και οργανωτική αυτονομία, και άρα μπορεί να εξετασθεί ανεξάρτητα. Ενώ ταυτόχρονα διατηρεί η μία με την άλλη, μία σχέση παράλληλης σύνδεσης. Ή θα πρότεινα, μία *μεταβατική σύνδεση*.

Έτσι ο Freud απελευθερώνεται – στο πλαίσιο μίας εργασίας αρνητικού - ως προς τους νόμους της φυσιολογίας και μπορεί πλέον ελεύθερα να εξετάσει τους νόμους που διέπουν την ψυχική λειτουργία. Μπορούμε να αναρωτηθούμε εάν πρόκειται εδώ για

[13] Η αναφορά του Freud στην σχέση μεταξύ οργανικού και ψυχικού στο πλαίσιο της μελέτης για την αφασία έχει ένα διπλό ενδιαφέρον. Σύμφωνα με την Standard Edition, το έργο του Freud για την αφασία δεν συγκαταλέγεται στα ψυχαναλυτικά έργα. Ο Freud άλλωστε θα το θεωρήσει ως νευρολογικό και όχι ψυχαναλυτικό/ Αυτό είναι αλήθεια εάν λάβουμε υπ' όψη μας ότι το έργο αυτό είναι προγενέστερο του κυρίου σώματος του ψυχαναλυτικού έργου και ότι δεν αναφέρεται εδώ στην ψυχαναλυτική μέθοδο. Όμως γνωρίζουμε πως έχει ήδη απασχολήσει τον Freud το μυστηριώδες πέρασμα στο σώμα («Υστερία», 1988) και η σχέση σωματικού και ψυχικού. Ενδιαφέρον είναι επίσης το ότι το έργο του για την αφασία, που είναι μία νευρολογική μελέτη, πριν την προσπάθεια καταγραφής μίας θεωρίας (Σχέδιο για μία επιστημονική ψυχολογία, 1895), αποτελεί ένα ενδιάμεσο πέρασμα και μία ουσιαστική άρθρωση μεταξύ της εξέτασης του νευρικού συστήματος και των ψυχικών διεργασιών και

ένα επιστημολογικό τέχνασμα έτσι ώστε να μπορέσει να λειτουργήσει ως ψυχαναλυτής, ή εάν προτείνει μία θεωρία για το σύνολο της σωματοψυχικής οντότητος και της σχέσης μεταξύ ψυχικής πραγματικότητας και πραγματικότητας του σώματος και της νόησης. Με έναν ανάλογο τρόπο, θα μπορούσαμε να αναρωτηθούμε εάν η σύγχρονη ψυχανάλυση στηρίζεται σε ένα επιστημολογικό τέχνασμα, μία υπόθεση εργασίας η οποία επιτρέπει την θεωρητική και κλινική πρόοδο της, ή, εάν προτείνει κάποια συνδετική θεωρία. Ένα μεγάλο μέρος των ψυχαναλυτών θα απαντούσε πως δεν χρειάζεται να προτείνει κάτι τέτοιο, ή ότι μία τέτοια προσπάθεια δεν έχει σχέση με το αντικείμενο της ψυχανάλυσης. Αργότερα θα εξετάσουμε λεπτομερέστερα τις σχετικές απόψεις. Όπως επίσης θα εξετάσουμε την εξέλιξη των απόψεων του Freud γύρω από την σχέση οργανικού και ψυχικού όπως διατυπώνονται σε επόμενα έργα του («σχέδιο για μία επιστημονική ψυχολογία», «ερμηνεία των ονείρων»). Σκεπτόμενοι πάντως την θέση του Freud στο βιβλίο του για την αφασία ως μία θεωρία, φαίνεται να πρόκειται για μία σχέση ταυτόχρονης αλληλεπίδρασης οργανικού και ψυχικού, στο εσωτερικό ενός εξελισσόμενου ενιαίου συνόλου.

Περισσότερο από έναν αιώνα μετά, στο Παγκόσμιο Ψυχαναλυτικό Συνέδριο του 2001 στην Νίκαια, ο E. Isaaharoff στην εισήγησή του στο πλαίσιο μίας στρογγυλής τράπεζας με θέμα τις νευροεπιστήμες και την ψυχανάλυση, ανέφερε ότι οι νευροεπιστήμες δεν έχουν τα εργαλεία για να εξετάσουν και να περιγράψουν την διαχρονικότητα και την δυναμική των ψυχικών φαινομένων όπως το πραγματοποιεί η ψυχανάλυση. Η άποψη αυτή συναντά και πάλι την θέση μεγάλου μέρους της ψυχαναλυτικής κοινότητας, σύμφωνα με την οποία η νευροεπιστημονική προσέγγιση, ακόμα και όταν λαμβάνει υπ᾽ όψη βασικές ψυχαναλυτικές έννοιες όπως το ασυνείδητο, καταλήγει σε μία συρρίκνωση της πολυπλοκότητος της ψυχικής λειτουργίας ή και σε μία υπεραπλουστευμένη εξήγηση των βασικών ψυχαναλυτικών θέσεων.

Βέβαια, όλη η μεθοδολογία και η βασική κατεύθυνση των νευροεπιστημών όπως και των γνωσιακών επιστημών είναι να περάσουν από το σωματικό στο νοητικό, ή από

εκδηλώσεων. Εδώ επίσης θα αναπτύξει ο Freud τις έννοιες των αναπαραστάσεων λέξεως και πράγματος και την σημασία του λόγου.

το νοητικό στο σωματικό, και να εξηγήσουν με αντικειμενικά κριτήρια τον τρόπο με τον οποίο γίνεται αυτό το πέρασμα. Ο P. Jeammet (2000), αναφερόμενος σε αυτό το θέμα γράφει ότι και η ψυχανάλυση, στην μελέτη της υστερίας προσπαθεί να καταλάβει αυτό το πέρασμα. Προσθέτοντας όμως ότι «στην ψυχανάλυση λείπουν εκείνα τα στοιχεία τα οποία θα μπορούσαν να εξηγήσουν αυτό το άλμα στο σωματικό, και, πιθανώς, μιας και δεν είναι το αντικείμενό της, δεν θα μπορέσει ποτέ να πραγματοποιήσει αυτή την εξήγηση…» όπως το επιχειρεί η νευροβιολογία.

Ανάμεσα από αυτές τις δύο απόψεις γύρω από την δυνατότητα κατανόησης της σχέσης οργανικού και νόησης, που απορρέει από την μεθοδολογία και το αντικείμενο της ψυχανάλυσης και της νευροεπιστήμης, διαγράφεται ένα εκατέρωθεν όριο και μία τελική αδυναμία διασύνδεσης. Η αδυναμία της μίας πλευράς φαίνεται να συναντά την αδυναμία και τα όρια της άλλης. Στην ίδια κατεύθυνση οι προσπάθειες μίας από κοινού προσέγγισης φαίνεται να περιορίζονται σε μία, ευήκοον ίσως για κάθε πλευρά αλλά χωρίς πραγματικές δυνατότητες όσμωσης και συγκερασμού των δεδομένων, παράθεση απόψεων. Αυτό συμβαίνει σε πολλές διεπιστημονικές συναντήσεις όταν οι συμμετέχοντες καλούνται να σχεδιάσουν μία περαιτέρω κοινή πορεία σε ένα θεωρητικό και πολύ περισσότερο σε ένα κλινικό επίπεδο. Στο επίπεδο της κλινικής πράξης ή έρευνας, στο γίγνεσθαι του κλινικού έργου, η προηγούμενη παράθεση απόψεων, όσο «φιλική» ή συμβατή και αν είναι, φαίνεται να παραμένει κλινικώς ασύμπτωτη. Παρά τα ενδιαφέροντα αποτελέσματα αυτών των συναντήσεων και το εμφανές γενικότερο ενδιαφέρον της ψυχαναλυτικής κοινότητας ή παρά την τακτική ένταξη παρόμοιων συναντήσεων στο πρόγραμμα των ψυχαναλυτικών συνεδρίων, έχω την αίσθηση ότι αυτές οι συναντήσεις διεξάγονται στο περιθώριο, σε έναν ξέχωρο χώρο του βασικού κορμού σκέψης ή τρόπου λειτουργίας καθενός εκ των συμμετεχόντων. Τα δεδομένα της νευροεπιστήμης δεν εντάσσονται κατά έναν ουσιαστικά λειτουργικό τρόπο στο πλαίσιο της ψυχαναλυτικής σκέψης, όπως άλλωστε τα δεδομένα και οι έννοιες της ψυχαναλυτικής πρακτικής δεν βρίσκουν μία λειτουργική θέση στην νευροβιολογική έρευνα. Έτσι παρά το γεγονός ότι η αναζήτηση ενός ψυχαναλυτή οδηγείται ολοένα συχνότερα στην αναφορά στο βιολογικό, φαίνεται να υφίσταται μία ασυμβατότητα και

μία δυσχέρεια ένταξης αυτών των δεδομένων ή των σκέψεων στο σώμα και το γίγνεσθαι της ψυχαναλυτικής θεωρίας και κλινικής πράξης.

Ένας βαθμός κλινικής σύμπτωσης μεταξύ των δύο τομέων βρίσκεται σε μία κεντρική γραμμή που ακολουθούν στο κλινικό τους έργο τρεις γνωστοί εκπρόσωποι της νευροεπιστήμης. Θα αναφερθούμε στον O. Sacks, στον A. R. Luria και στον I. Rosenfield[14]. Και οι τρεις στις μελέτες τους γύρω από την μνήμη, την συνείδηση και την εκμάθηση παρουσιάζουν κλινικές περιπτώσεις όπου δίνουν ιδιαίτερη έμφαση στο ιστορικό των ασθενών. Στην κλινική πράξη αυτών των συγγραφέων ο ασθενής δεν αντιμετωπίζεται ως ένα νευρολογικό σύνδρομο, αλλά ως ένα άτομο που προσπαθεί να προσδώσει ένα νόημα του συναισθηματικού, φυσικού και κοινωνικού του βιώματος. Δηλαδή, πέραν της διαγνωστικής προσέγγισης και της παρατήρησης των συμπτωμάτων, το ζητούμενο και η κλινική μέθοδος έγκειται στην ανάπτυξη και μελέτη της προσωπικής ιστορίας που διηγούνται οι ασθενείς γύρω από την εμπειρία της νευροψυχολογικής διαταραχής. Έτσι λοιπόν η νευροεπιστημονική κλινική και έρευνα προσεγγίζει τον «ζωντανό λόγο» της ψυχανάλυσης, όπως θα έλεγε ο Green (1973). Και η μέθοδός της πλησιάζει αυτήν των ελευθέρων συνειρμών. Σε αυτό το σημείο συναντάμε το ενδιαφέρον και την θεραπευτική αξία που μπορεί να έχει η ψυχαναλυτικής κατεύθυνσης ψυχοθεραπεία σε νευροψυχολογικά περιστατικά, στο επίπεδο των ψυχικών προβλημάτων και στο επίπεδο των λειτουργικών-νευρολογικών προβλημάτων.

Η φύση και η έκφραση των προβλημάτων αφασίας, αγνωσίας, απραξίας ή αμνησίας, είναι ιδιαίτερη και κατ' ουσίαν στερητική. Περισσότερο από ματαίωση ή απουσία, είναι μη ύπαρξη. Όχι μία διεργασία αρνητικού ούτε (μόνον) ψυχική θέση αρνητικού, αλλά μία φύση αρνητικού. Άρα η νευροψυχολογική κλινική και η νευροεπιστημονική έρευνα, ψυχαναλυτικής ή άλλης έμπνευσης, καλείται να προσδώσει

[14] Ιδιαίτερη μνεία θα απαιτούσε το έργο του Luria το οποίο άλλωστε αναπτύσσεται περισσότερο προς μία κλινική κατεύθυνση. Σε επόμενα κεφάλαια θα αναφερθούμε περισσότερο στο έργο του Ρώσου επιστήμονα. Η ιστορία όμως του Luria συνδέεται άμεσα με την ψυχανάλυση. Ο ίδιος, προτού αναγκαστεί όπως φαίνεται από τις έρευνες του M. Solms να αποποιηθεί την ψυχαναλυτική θεωρία, θα ασχοληθεί ενεργά με την μελέτη και την διάδοση των ιδεών του Freud. Παρά όμως αυτή την, είτε από εξωτερικούς είτε από εσωτερικούς λόγους, αναγκαστική απομάκρυνση, οι ψυχαναλυτικές ιδέες φαίνεται να έχουν επηρεάσει σημαντικά το κλινικό έργο του.

ένα νόημα σε αυτά τα πεδία αρνητικού. Ψάχνοντας τα νοήματα του α-νοητού. Θα έλεγα ότι η κλινική αυτού του α-νοητού, θεωρούμενο ως μέρος – όχι όμως ταυτόσημο – του ασυνειδήτου, αναλογεί σε ένα θέμα ψυχαναλυτικής τεχνικής μέσα στην νευροεπιστημονική εργασία.

Η ανάπτυξη μίας ψυχαναλυτικής τεχνικής ή τρόπου σκέψης μέσα στην νευροεπιστημονική εργασία θέτει βεβαίως μία σειρά ερωτημάτων. Κατά πόσο η ψυχαναλυτική τεχνική μπορεί να αναπτυχθεί στο πλαίσιο της νευρολογικής, της νευροψυχολογικής ή της νευροβιολογικής κλινικής; Κατά πόσο πρόκειται και θα μπορούσε να εννοηθεί ως μία (μεμονωμένη;) ψυχαναλυτική τεχνική. Ή ακόμα ποιος θα είχε την αρμοδιότητα, την κλινική και αντιμεταβιβαστική ευχέρεια, να λειτουργήσει ως προς αυτά τα δεδομένα. Οι Cesar και Sara Botella, σε ένα άρθρο τους για την έρευνα στην ψυχανάλυση γράφουν πως «είναι ίσως δύσκολα παραδεκτό, αλλά είναι ανάγκη να αναγνωρίσουμε πως ο όρος ψυχανάλυση δεν ανήκει πλέον στους ψυχαναλυτές. Και, δεν θα μας κάνει καθόλου έκπληξη να δούμε κάποια μέρα μία ανακοίνωση της τάξης : «γνωσιακός ψυχαναλυτής», ή «ψυχαναλυτής συμπεριφοράς». Και, συνεχίζουν, με δεδομένη την ελπίδα που έχουν ορισμένοι μίας συνάντησης μεταξύ μίας φροϋδικής και μίας νευροβιολογικής κατανόησης, γιατί να μην πάμε έως το να τοποθετήσουμε μία επιγραφή «νευρωνικός ψυχαναλυτής», με την ένδειξη : «Επιλύουμε όλες σας τις ψυχικές συγκρούσεις με την βοήθεια νευρωνικών αλλαγών» (2001).

Αυτά γράφουν δύο ψυχαναλυτές της γαλλικής σχολής οι οποίοι έχουν αναπτύξει ένα σημαντικό ερευνητικό κλινικό και θεραπευτικό έργο με επίκεντρο την προ-λεκτική ψυχική λειτουργία, το σώμα και την αντίληψη. Δηλαδή, ας το επαναλάβουμε, σε θέματα που απασχολούν τις νευροεπιστήμες και τα δεδομένα των οποίων έχουν να μας ενημερώσουν γύρω από βασικούς μηχανισμούς αυτών των λειτουργιών. Οι Botella εκφράζουν την ανησυχία τους για το μέλλον της ψυχανάλυσης αυτής καθ' εαυτής, κάτι για το οποίο θεωρούμε ότι σίγουρα θα πρέπει να υπάρχει διαρκής μέριμνα. Καθώς μία αλλοίωση της ψυχαναλυτικής πράξης και της θεωρίας που την περιβάλλει και που χάρις σε αυτήν έχει κατορθώσει να προσελκύσει το έστω και μερικό ή εστιασμένο ενδιαφέρον των επιστημών, θα είχε ιδιαίτερα αρνητικές επιπτώσεις για το μέλλον της.

Αν οι επιστημονικής φαντασίας συνδυασμοί στους οποίους αναφέρονται οι Botella συμβούν πραγματικά, υπάρχει ο κίνδυνος η ψυχανάλυση να μην έχει πλέον να προσφέρει τίποτα. Ούτε στις επιστήμες, ούτε στην ίδια της την πρακτική. Στο ίδιο τεύχος της R.F.P. αφιερωμένο στις σχολές και το μέλλον της ψυχανάλυσης, ο Peter Fonagy, θεωρεί πως η ψυχαναλυτική γνώση δεν πρέπει να προέρχεται μόνον από την ψυχαναλυτική συνεδρία και την μέθοδο των ελευθέρων συνειρμών. Θεωρεί επίσης πως «το επιχείρημα σύμφωνα με το οποίο οι ψυχαναλυτικές παρατηρήσεις της ανθρώπινης συμπεριφοράς, υπό μία έννοια δεν έχουν σχέση με κάθε άλλη μορφή παρατήρησης, δεν είναι ανεκτό». Και συμπληρώνει ότι «το πνεύμα («l'esprit») παραμένει το πνεύμα τόσο πάνω σε ένα ντιβάνι όσο και μέσα σε ένα εργαστήριο». Στο άρθρο αυτό όπως και σε άλλες μελέτες του ο Fonagy προσπαθεί να αναδείξει την σημασία της διεπιστημονικής συνεργασίας και την σημασία που μπορεί να έχει η ψυχανάλυση στην κατανόηση των μηχανισμών που διέπουν την οργάνωση και λειτουργία του οργανισμού. Αναφέρεται έτσι σε μία έρευνα με αντικείμενο την έκφραση του γονιδιώματος που ευθύνεται για την λειτουργία του ντοπαμινεργικού συστήματος σε διαταραχές της προσωπικότητας. Τα αποτελέσματα της έρευνας δείχνουν ότι ο φαινότυπος, αυτό το οποίο τελικά εκφράζεται από το γενετικό υλικό, είναι άμεση συνάρτηση της ποιότητας της σχέσης του ασθενούς με τους γονείς του και, θα μπορούσαμε ίσως να υποθέσουμε, της αποτυχίας της λειτουργίας της απώθησης ως προς τραυματικές εμπειρίες της πρώιμης ηλικίας.

Οι σκέψεις και οι ερευνητικές προτάσεις του Fonagy εκφράζουν ένα σημαντικό μέρος των σύγχρονων απόψεων για την θέση και την πορεία της ψυχανάλυσης σε σχέση με την έρευνα και τις επιστήμες. Η σκέψη του είναι πως «το πνεύμα («l'esprit ») παραμένει το πνεύμα τόσο πάνω σε ένα ντιβάνι όσο και μέσα σε ένα εργαστήριο». Προτείνει επομένως ο Fonagy, ότι είναι το ίδιο πνεύμα, πρόκειται δηλαδή για την ίδια φύση, που αναπτύσσεται είτε στο πλαίσιο μίας ψυχαναλυτικής συνεδρίας, είτε εξετάζεται το γονιδιακό δυναμικό. Θεωρητικά θα μπορούσε να συμφωνήσουμε ότι πρόκειται για το ίδιο πνεύμα, μιας και πρόκειται για την ίδια οντότητα η οποία, περιέχει και ζει μέσω του γενετικού υλικού, αναπτύσσεται σύμφωνα με τα στάδια της ψυχοσεξουαλικής ανάπτυξης κατά τον Freud, ονειρεύεται, προσφέρει συνειρμούς ή

αναπτύσσει ένα οιδιπόδειο σύμπλεγμα. Όμως δεν γνωρίζω εάν έχουμε στην διάθεσή μας μία ολική θεωρία γύρω από την φύση του ανθρωπίνου πνεύματος. Έτσι, μία τοποθέτηση όπως αυτή που προτείνει ο Fonagy, μας παραπέμπει σε ένα πρόβλημα ανάλογο με αυτό του ορισμού του πραγματικού. Θέτοντας εκ νέου το ερώτημα, τι είναι το πραγματικό, ή το αληθές. Αυτό το οποίο είναι, ή αυτό το οποίο παρατηρούμε, με τον τρόπο και στο πλαίσιο μέσα στο οποίο επιλέγουμε να κάνουμε μία δεδομένη παρατήρηση. Εκτός εάν θεωρήσουμε ότι παρατηρώντας την λειτουργία των νευρώνων ή των γονιδίων, έχουμε μία εικόνα της λειτουργίας του ασυνειδήτου, και αντιστρόφως. Ή ότι η μία παρατήρηση ισοδυναμεί με την άλλη. Μέσα από αυτή την άποψη ο Fonagy πιθανώς ασκεί κριτική προς μία ίσως ακραιφνή τάση της ψυχανάλυσης η οποία στην προσπάθεια να διατηρήσει την γνησιότητα της μεθόδου και της θεωρίας αποποιείται κάθε άλλη διάσταση του ιδίου του αντικειμένου της. Βέβαια, η τοποθέτηση του, προτρέπει στην διεπιστημονική συναλλαγή και στην προσπάθεια σύνδεσης των δεδομένων των διαφόρων ειδικοτήτων, κάτι το οποίο θα θεωρούσαμε χρήσιμο προς κάθε πλευρά. Αλλά συγχρόνως τείνει στο να θεωρήσει ως γνωστό και δεδομένο ένα ζήτημα που βρίσκεται υπό εξέταση. Επίσης τείνει στο να θεωρήσει αντικείμενα και διεργασίες διαφορετικής τάξης, ως ίδια μεταξύ των. Ίσως πρόκειται για το ίδιο πνεύμα, αλλά δεν πρόκειται για την ίδια διάσταση του. Υπό αυτή την έννοια, πράγματι τα αποτελέσματα της παρατήρησης μέσα στο ψυχαναλυτικό πλαίσιο δεν έχουν σχέση με αυτά άλλων παρατηρήσεων, ακόμα και εάν αφορούν στην ίδια οντότητα. Ιδεατά, για να μπορούσαμε να προσδιορίσουμε την σχέση που πιθανώς υπάρχει μεταξύ των δεδομένων των δύο παρατηρήσεων ως εκφράσεις της ιδίας οντότητας, θα έπρεπε να είχαμε ήδη μία συνολική και πλήρη γνώση της οντότητας αυτής.

Σε ότι αφορά στα αποτελέσματα της έρευνας που προτείνει παραδειγματικά ο Fonagy, φαίνεται να παρέχουν μία επιστημονικά και στατιστικά τεκμηριωμένη ένδειξη της σημασίας ορισμένων ψυχαναλυτικών απόψεων ως προς την ανάπτυξη και την λειτουργία του ψυχισμού. Πιο συγκεκριμένα, παρέχουν μία τεκμηρίωση για την ισχύ ορισμένων παραγώγων της ψυχαναλυτικής θεωρίας αναφορικά με την σημασία της σχέσης γονέων παιδιών ή του τραύματος, και ενδεχομένως, μία υποθετική συσχέτιση μεταξύ της απώθησης και των ψυχοπαθολογικών μηχανισμών που ενέχονται στην

διαταραχή της προσωπικότητας. Όμως, αυτή όπως και άλλες παρόμοιες έρευνες δεν έχουν ως αντικείμενο και δεν μας πληροφορούν σχετικά με την ψυχική διεργασία του τραύματος, ή την λειτουργία της απώθησης. Και υπό αυτή την έννοια δεν προσθέτουν κάτι σε αυτό που αποτελεί την ψυχαναλυτική γνώση ή τον τρόπο με τον οποίο αποκτάται γύρω από τα συγκεκριμένα θέματα. Δηλαδή δεν αποτελεί μία έρευνα των ψυχικών διεργασιών που εξετάζει η ψυχανάλυση, αλλά, την εφαρμογή ψυχαναλυτικών θέσεων στην εξέταση της γενετικής στον χώρο της ψυχοπαθολογίας. Αντίθετα, θα θεωρούσα πως παρέχει μία επίγνωση της σημασίας και των αποτελεσμάτων που πιθανώς έχει η ψυχαναλυτική μέθοδος επί της σωματοψυχικής οντότητας. Μία επίγνωση που θα σκεφτόμασταν ως χρήσιμη ή και απαραίτητη για κάθε κλινικό, καθώς του επιτρέπει να γνωρίζει τι και πώς είναι η επίδραση από αυτό το οποίο προκαλεί μέσα από την δουλειά του, λειτουργώντας σε μία άλλη συγκεκριμένη διάσταση της φύσης του ψυχισμού, το ενδοψυχικό. Τέλος δεν θα πρέπει να ξεχνάμε πως ανάλογες έρευνες είναι δυνατόν να πραγματοποιηθούν από μη ψυχαναλυτές. Όπως αυτό γίνεται στο πλαίσιο πανεπιστημιακών ερευνών. Εξ άλλου η σημασία των σχέσεων και της επίδρασης του περιβάλλοντος στην ανάπτυξη των ψυχικών διαταραχών πρεσβεύεται από θεωρητικές σχολές άλλων κατευθύνσεων. Στην συγκεκριμένη έρευνα το στοιχείο το οποίο θα μπορούσε να σκεφτεί κανείς ως πλησιέστερο στην ψυχανάλυση είναι η υπόθεση της αποτυχίας της λειτουργίας της απώθησης ή ενδεχομένως της αποτυχίας της λειτουργίας του προσυνειδητού, ως εκλυτικούς παράγοντες για την εκδήλωση μίας διαταραχής στο επίπεδο του γονιδιώματος. Μία τέτοια υπόθεση αποκτά ίσως ένα ιδιαίτερο ενδιαφέρον για την ψυχαναλυτική κλινική. Καθώς στην κατεύθυνση μίας περαιτέρω υποθετικής πάντοτε σκέψης, θα μπορούσε να σκεφτούμε μία σύνδεση με το ερώτημα των σωματικών εγγραφών και καθηλώσεων όπως αυτές παράγονται ή τροποποιούνται στην διάρκεια της σωματικής και ψυχικής ζωής. Παρά όμως το υποθετικό ενδιαφέρον αυτών των σκέψεων, τα κλινικά στοιχεία που έχουμε στην διάθεσή μας μέσα από παρόμοιες έρευνες συσχέτισης γενετικών φαινομένων και ατομικού ιστορικού, δεν είναι επαρκή και δεν μπορούμε να γνωρίζουμε ποιες εξωτερικές και ιδίως ποιες ενδοψυχικές συνθήκες μπορεί να προκάλεσαν μία νοσογόνο κάμψη του ψυχισμού.

Μέσα από αυτές τις εισαγωγικές σκέψεις και παρατηρήσεις, θα έλεγα ότι η μελέτη της ψυχικής πραγματικότητας και της πραγματικότητας του βιολογικού σώματος ανακινεί πολλαπλά θέματα και ερωτήματα. Θέματα που αφορούν στο τι είναι η ψυχική πραγματικότητα, θέματα που αφορούν στο τι είναι η πραγματικότητα του σώματος και των λειτουργιών του, και θέματα που αφορούν την σχέση και την σύνδεση μεταξύ των δύο. Θα αναρωτιόμασταν έτσι αν η φύση του ψυχισμού, είναι μία ή περισσότερες οντότητες, μία ή περισσότερες αλήθειες, μία ή περισσότερες θεωρήσεις. Κι ακόμα εάν υπάρχουν, ή συνυπάρχουν, μία ή περισσότερες κλινικές. Θεωρώ ότι στην κλινική πράξη, η ψυχαναλυτική και η νευροψυχολογική ή νευροεπιστημονική προσέγγιση, παρέχουν ένα πρόσφορο πεδίο συνδέσεων και δυνατοτήτων μελέτης των διεργασιών που συγκροτούν το σωματοψυχικό βίωμα του ανθρώπου.

Είναι βέβαιο ότι η μελέτη που προτείνουμε δεν επιτρέπει την προσδοκία μίας, θα λέγαμε, «πλήρους» εξήγησης και απάντησης των ερωτημάτων που ήδη ετέθησαν και που θα αναπτυχθούν στην συνέχεια. Και αυτό για δύο, τουλάχιστον, λόγους. Ο πρώτος αφορά το ίδιο το αντικείμενο. Τι μπορεί να σημαίνει μία πλήρης εξήγηση, άρα ένα τέλος, αυτού το οποίο ορίζεται και έχει ως προϋπόθεση την κίνηση, μέσα στον χώρο, στον χρόνο και στην εξέλιξη. Δηλαδή της ζωής. Πέραν των δυνατοτήτων και της αποτελεσματικότητας της δικής μας συμμετοχής, μία παρόμοια προσδοκία θα ερχόταν σε πλήρη αντίθεση με αυτήν την βασική ιδιότητα της ζωής, την κίνηση, βιολογικά και ψυχικά. Ο δεύτερος λόγος περιορισμού των απαντήσεων τις οποίες θα είμαστε σε θέση να προτείνουμε, αφορά το εύρος του ζητήματος. Η επιλογή μας ήταν να μην εστιασθούμε αποκλειστικά στην εξέταση ορισμένων επί μέρους ζητημάτων τα οποία αφορούν άμεσα τόσο την ψυχική όσο και την βιολογική ζωή, όπως είναι για παράδειγμα η μνήμη, η συνείδηση, η ευχαρίστηση ή η δυσαρέσκεια. Αλλά να προσπαθήσουμε, έστω και εάν αυτό γίνει εις βάρος μίας λεπτομερέστερης εμβάθυνσης ορισμένων θεμάτων ή μεθόδων προσέγγισης, να προτείνουμε έναν τρόπο σκέψης ο οποίος να επιτρέπει την δημιουργία συνδέσεων και κυρίως να επιτρέπει να δρομολογηθούν νέα μονοπάτια μεταξύ των πραγματικοτήτων. Μεταξύ των παρατηρούμενων πραγματικοτήτων, ψυχικής και βιολογικής, και, μεταξύ αυτών και των πραγματικοτήτων και της πραγματικότητας των παρατηρητών.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ι

ΜΙΑ ΝΕΥΡΟ-ΨΥΧΑΝΑΛΥΤΙΚΗ ΕΡΕΥΝΑ;

Σχεδιασμός ενός Μεθοδολογικού Πλαισίου
& Υποθέσεις εργασίας

"Οι άνθρωποι δεν έχουν την επιστήμη ώστε να ερευνούν τα αόρατα διά των ορατών. Γνωρίζουν τέχνες οι οποίες προσιδιάζουν στην ανθρώπινη φύση, την οποία ωστόσο δεν γνωρίζουν. Διότι η νόηση των θεών τους εδίδαξε να μιμούνται εκείνων τα πράγματα, και ενώ γνωρίζουν αυτά που ποιούν, δεν γνωρίζουν τι μιμούνται. Διότι όλα τα όμοια είναι ανόμοια, όλα τα συγκλίνοντα είναι διαφορετικά, τα ρηθέντα είναι άρρητα, έχουν σκέψη χωρίς να έχουν σκέψη, ο τρόπος του καθενός είναι αντίθετος, αλλά όλα ευρίσκονται σε συμφωνία. Διότι η συνήθεια και η φύση με την βοήθεια των οποίων διεκπεραιώνουμε όλες τις πράξεις δεν συμφωνούν ενώ συμφωνούν. Την συνήθεια έθεσαν οι ίδιοι οι άνθρωποι προς εαυτούς, χωρίς να γνωρίζουν για ποια πράγματα την έθεσαν... Όσα θέσπισαν οι άνθρωποι δεν παραμένουν ποτέ σταθερά, είτε είναι σωστά είτε λανθασμένα."

Ιπποκράτους

«Περί Διαίτης, Το Πρώτον»

Αυτές οι πλήρως επίκαιρες σκέψεις γύρω από τις μεθόδους παρατήρησης της επιστήμης, διατυπώθηκαν πριν από πολλούς αιώνες από τον Ιπποκράτη (στον απόηχο των διδασκαλιών του Ηρακλείτου), του οποίου γνωρίζουμε τις συχνές μεθοδολογικές προτροπές για την εξέταση και κατανόηση της ανθρώπινης φύσης. Το ενδιαφέρον είναι ότι περίπου δυόμισι χιλιετίες μετά, αυτές οι σκέψεις αντανακλούν την υπό μία άποψη, περίεργη, απρόσμενη ή απρόβλεπτη, φύση των πραγμάτων. Αυτήν της σύγκλισης των ανομοίων και της εναρμόνισης των αλόγων, που φαίνεται να αναδύεται από την πλέον σύγχρονη επιστημονική έρευνα. Με έναν ανάλογο τρόπο, φαίνεται να αναζητείται μία *επιστημονική* μέθοδος που να μετρά το απρόβλεπτο ή το λανθάνον, συνδέοντας τα πλέον ανόμοια και χωρίς λογική πράγματα. Το επίσης ενδιαφέρον στοιχείο είναι ότι εάν σήμερα είμαστε σε θέση να μιλάμε για την ανάγκη μίας μεθοδολογίας του απρόβλεπτου και του πέραν της λογικής που εξυπηρετεί μία συνειδητότητα, αυτό γίνεται χάρις στην σταθερή και επίμονη εφαρμογή απτών και «καθαρών» μεθόδων, όπου ένα στοιχείο Α συνδέεται αιτιατά, ή έστω στατιστικά, με ένα επόμενο Β. Το τρίτο εξίσου ενδιαφέρον στοιχείο είναι ότι η ανάπτυξη και εφαρμογή των καθαρών και αντικειμενικών μεθόδων είναι προϊόν της φύσης του ανθρώπου. Δηλαδή του συνόλου των ομοίων και συγχρόνως ανομοίων, αλόγων μα και λογικών στοιχείων που συγκροτούν την σωματοψυχική οντότητα που παρατηρεί.

Η απάντηση στο ερώτημα της μεθοδολογίας καλείται να περιλάβει τρεις διαστάσεις, μεταξύ των οποίων κινείται. Δηλαδή, την διάσταση της μέτρησης, τεκμηρίωσης και ανάλυσης των παρατηρουμένων φαινομένων και των δεδομένων. Την διάσταση της διερεύνησης του απρόβλεπτου, του πέραν της λογικής και του φαινομενικά εξωπραγματικού. Και την διάσταση της θέσης και της λειτουργίας του παρατηρητού[15].

Εάν μπορεί να υπάρξει μία μέθοδος ικανή να αναδείξει την εξωτερική πραγματικότητα, την ψυχική πραγματικότητα και κυρίως την σχέση μεταξύ των δύο, τότε, το σκεπτικό αυτής της μεθόδου θα αποτελούσε το ίδιο το ζητούμενο αυτής της έρευνας. Υπό αυτή την έννοια το κεφάλαιο αυτό θα μπορούσε να τοποθετηθεί στο τέλος της εργασίας, στα συμπεράσματα, παρά στην αρχή της. Θέλω να πω ότι αυτό που αναζητούμε μέσα από το σκεπτικό της μεθοδολογίας είναι η δυνατότητα διερεύνησης και σύνδεσης της λειτουργικής και οργανωτικής αξίας που έχουν οι μηχανισμοί που διέπουν τα παρατηρούμενα φαινόμενα των βιολογικών, νοητικών και ψυχικών διεργασιών, ως προς την φύση του ψυχισμού.

[15] Είναι άραγε εφικτή μία μεθοδολογική ενοποίηση αυτών των διαστάσεων; Μιλώντας επομένως για μία «αληθινή» μέθοδο ή θεωρία; Ένα παρόμοιο ερώτημα θέτει ο βραβευμένος με Nobel Steven Weinberg, στον χώρο της φυσικής, διερωτώμενος εάν θα είναι κάποτε δυνατόν να ενοποιηθούν οι θεωρίες των καθιερωμένων προτύπων με αυτές της σχετικότητας ή της κβαντικής μηχανικής (2000). Η απάντηση που προτείνει είναι μάλλον αρνητική, όχι μόνον ως κάτι το δύσκολο, αλλά και ουσιαστικά εκτός πραγματικότητος, εφ' όσον είναι πιθανό ότι δεν υπάρχει μόνον μία πραγματικότητα.

1. ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΔΙΕΡΕΥΝΗΣΗΣ ΤΩΝ ΨΥΧΑΝΑΛΥΤΙΚΩΝ ΚΑΙ ΤΩΝ ΝΕΥΡΟΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΩΝ ΔΕΔΟΜΕΝΩΝ

Ένα κεντρικό μεθοδολογικό ζητούμενο είναι εάν ο βαθμός ευαισθησίας της ακολουθούμενης μεθόδου επιτρέπει την κατανόηση της δυναμικής των εξεταζομένων θεμάτων. Υπό την σκέψη ότι η μέθοδος είναι το αντικείμενο της μελέτης, *το βασικό κριτήριο της επιλογής και της ανάπτυξης της μεθόδου είναι, εάν ο τρόπος προσέγγισης λειτουργεί* αναπαραστατικά *ως προς την φύση των θεμάτων που εξετάζουμε*. Εάν δηλαδή η μεθοδολογία μοιράζεται με το εξεταζόμενο θέμα, χωρίς όμως απλώς να το αντιγράφει ή να το αναπαράγει, την δυναμικότητα των ψυχικών, των νοητικών και των βιολογικών κινήσεων που συγκροτούν την φύση του ψυχισμού και την σχέση μεταξύ της ψυχικής πραγματικότητας και της πραγματικότητας του σώματος ή των λειτουργιών του. Ποια όμως θα μπορούσε να είναι η μορφή ενός τρόπου προσέγγισης όπου μεταξύ των μεθοδολογικών τεχνικών και των μηχανισμών των υπό εξέταση διεργασιών θα υφίσταται μία *κατάσταση ή σχέση όσμωσης*; Προτού προσπαθήσουμε να προτείνουμε κάποια στοιχεία απάντησης σε αυτό το ερώτημα, ας αναφερθούμε σε ορισμένα σημεία που θεωρήσαμε ως βασικά κριτήρια της επιλογής της μεθοδολογίας.

Μία επίσης αρχική θέση αυτής της μελέτης, όπως το διατυπώσαμε στην εισαγωγή, είναι ότι δεν αναζητούμε και δεν υποθέτουμε την ύπαρξη ενός κοινού μοντέλου λειτουργίας μεταξύ της ψυχικής πραγματικότητας ή της ψυχαναλυτικής θεωρίας, και της νευροβιολογικής και της νοητικής πραγματικότητας, ή των νευροεπιστημονικών θεωριών. Με τον ίδιο τρόπο, δεν αναζητούμε και δεν στοχεύουμε στην χρησιμοποίηση μίας ομοιογενούς μεθοδολογίας, η οποία θα χρησιμοποιούσε τις ψυχαναλυτικές έννοιες για να περιγράψει ή να εξηγήσει ένα βιολογικό ή νευροψυχολογικό φαινόμενο. Όπως αντίστοιχα δεν στοχεύουμε στην εξήγηση των ενδοψυχικών λειτουργιών που εξετάζει η ψυχαναλυτική κλινική μέσω της νευροεπιστημονικής μεθοδολογίας.

Όμως θεωρώ ότι τα δύο αυτά επιστημονικά και κλινικά πεδία έχουν έναν κοινό αποδέκτη ή έναν κοινό τόπο. Η περιοχή σύγκλισης τους, ο καρπός της χωριστής συνύπαρξής τους, δεν ανήκει στο μοντέλο ή στην μέθοδο του ενός ή του άλλου. Η σκέψη μου είναι ότι πρόκειται για έναν τρόπο λειτουργίας και οργάνωσης, άρα και για μία μεθοδολογία διερεύνησης, που ανήκουν σε ένα νέο πεδίο. Εδώ νέο δεν είναι το πεδίο στο οποίο αναφερόμαστε. Αυτό ως ερώτημα ή ως ζητούμενο είναι παλιό και γνωστό, και αφορά το τι συγκροτεί την φύση του ανθρώπινου ψυχισμού. Προς αυτή τη κατεύθυνση άλλωστε εργάζεται τόσο η νευροεπιστημονική όσο και η ψυχαναλυτική μέθοδος. Το νέο αφορά ίσως σε έναν ιδιαίτερο, διαφορετικό τρόπο ή μοντέλο κατανόησης της από κοινού λειτουργίας του βιολογικού και του ψυχικού.

Αντί μίας προσπάθειας ομογενοποίησης των δύο πεδίων και των δύο (ή περισσοτέρων) μεθόδων, *θα προτείναμε μία προσπάθεια κατανόησης των στοιχείων σύνδεσης που η μία μέθοδος ή θεωρία του ανθρώπινου ψυχισμού έχει να προτείνει προς την άλλη*. Επομένως ζητούμενο δεν αποτελεί το να πούμε για παράδειγμα ότι η λειτουργία της απώθησης *είναι* η λειτουργία αποφυγής ή αναστολής που εξυπηρετείται από τον προμετωπιαίο λοβό. Ή, θεωρώ ότι δεν έχει να μας προσφέρει περισσότερη πληροφόρηση μία θέση του τύπου : το λιμβικό σύστημα στον βαθμό που ενεργοποιεί διάφορες νοητικές λειτουργίες *είναι* ο ανατομικός τόπος της ψυχαναλυτικής libido ή της ενόρμησης. Ένα τέτοιο εύρημα ή και διαπίστωση αποτελεί ένα πιθανώς ενδιαφέρον, αλλά στατικό στοιχείο. Τα ευρήματα σχετικά με την συμμετοχή του λιμβικού συστήματος στην λειτουργία της μνήμης ή του δικτυωτού σχηματισμού στην ανάπτυξη των νοητικών λειτουργιών που εξασφαλίζει ο μετωπιαίος λοβός, αποτελούν ενδεχομένως σημαντικά στοιχεία των οποίων απομένει να κατανοήσουμε την σημασία, τόσο στο οργανικό, στο νοητικό όσο και στο ενδοψυχικό επίπεδο.

Μεθοδολογικά υπάρχουν ορισμένοι και συγκεκριμένοι τρόποι παρατήρησης, μέτρησης και εκτίμησης της δομής και της λειτουργίας του μετωπιαίου λοβού, του ιππόκαμπου ή των βασικών γαγγλίων ως προς την μνήμη. Όπως επίσης υπάρχουν συγκεκριμένοι τρόποι προσέγγισης και εκτίμησης της ψυχικής και νοητικής λειτουργίας της μνήμης (της πρόσφατης, της απώτερης ή της ασυνείδητης μνήμης, της

αναμνημόνευσης ή της απώθησης). Η κάθε μία μέθοδος είναι αυτόνομη και ανήκει στο αντίστοιχο επιστημονικό και μεθοδολογικό πεδίο της νευροβιολογίας, της νευροψυχολογίας ή της ψυχανάλυσης. Και αποτελούν ένα πρώτο επίπεδο συγκρότησης της μεθοδολογίας του ερευνώμενου θέματος. Ένα ερώτημα που έχει τεθεί πολλές φορές στην προσπάθεια σύζευξης των δύο χώρων είναι εάν οι έννοιες της άδηλης μνήμης την οποία εξετάζει η γνωσιακή νευροεπιστήμη και της ασυνειδήτου μνήμης μπορούν να συσχετισθούν. Μία συνήθης απάντηση είναι ότι, πέραν του ενδιαφέροντος που παρουσιάζει ο συσχετισμός, τελικώς αναφερόμαστε σε διαφορετικές οντότητες.

Η σκέψη μου είναι ότι δεν πρόκειται για άσχετα πράγματα μεταξύ τους, αλλά ούτε είναι τα ίδια. Το ζητούμενο θα ήταν να αναζητηθεί με ποιόν τρόπο, με ποιο σκεπτικό και για ποιόν λόγο, ορισμένα στοιχεία του νευροεπιστημονικού ασυνειδήτου αποκτούν ενδεχομένως ένα νόημα στο επίπεδο του ψυχαναλυτικού ασυνειδήτου και αντιστρόφως. Η προσπάθεια μας αναζήτησης μίας μεθοδολογίας εστιάζεται σε αυτό το επίπεδο κατανόησης της σχέσης μεταξύ ψυχικής και εξωτερικής πραγματικότητας.

Η επιλογή μίας ερευνητικής μεθόδου θα μπορούσε να γίνει με γνώμονα την υφιστάμενη ή υποτιθέμενη θεωρία της οποίας προσπαθούμε να αποδείξουμε την εγκυρότητα. Όμως σε ότι αφορά το θέμα μας, το ζήτημα είναι ότι δεν διαθέτουμε κάποια, ας πούμε, ολοκληρωμένη και ενιαία θεωρία για το τι και πώς εξασφαλίζει την συγκρότηση της φύσης της ψυχικής πραγματικότητας. Ή προοπτικά, και σίγουρα πέραν των δυνατοτήτων αυτής της έρευνας, θα έλεγα ότι αυτό είναι ένα απώτερο, τελικό ζητούμενο. Υπό αυτή την έννοια αναφέραμε προηγουμένως ότι ιδεατά, η επίλυση των μεθοδολογικών ερωτημάτων και η επιλογή ενός συγκεκριμένου τρόπου μελέτης, θα ισοδυναμούσε με την επίλυση του ιδίου του θέματος που μας απασχολεί. Η σχέση μεταξύ θεωρίας και μεθόδου είναι ένα θέμα που έχει απασχολήσει εκτεταμένα την επιστημολογία, προσπαθώντας να απαντήσει στο ερώτημα τι είναι αυτό που κάνει μία επιστήμη και μία έρευνα, επιστημονικές. Παρέχοντας δηλαδή στην θεωρία και στην μέθοδο, την δυνατότητα τεκμηρίωσης των παρατηρήσεων, και συγχρόνως, την δυνατότητα μίας δεύτερης σκέψης, μίας νέας υπόθεσης ή μίας νέας μεθόδου, που θα ερχόταν να αμφισβητήσει τις προηγούμενες θέσεις και τις προηγούμενες μεθόδους.

προς όφελος μίας νέας, περισσότερο επεξηγηματικής θεωρίας. Στις αρχικές εισαγωγικές σκέψεις αναφερθήκαμε στους περιορισμούς του επαγωγισμού, της επικρατέστερης επιστημονικής μεθόδου έρευνας, υπογραμμίζοντας την εξάρτηση της μεθόδου που απορρέει από την θεωρία, αλλά και της θεωρίας που με την σειρά της εξαρτάται από την μέθοδο. Η μεθοδολογία της παρατήρησης και της επαλήθευσης των υποθέσεων που επιβεβαιώνουν μία θεωρία, έχει αποδώσει πολλά συγκεκριμένα στοιχεία γύρω από την πραγματικότητα των μηχανισμών που διέπουν την φύση. Όμως θεωρώ ότι αυτή η γραμμική, αντικειμενική επαγωγή καταλήγει σε μία κυκλικότητα και ένα αδιέξοδο καθώς προσπαθεί να φτάσει σε μία κατανόηση της πραγματικότητας έχοντας ως σημείο αναφοράς το θεωρούμενο ως πραγματικό, ή να καταγράψει την αντικειμενικότητα των παρατηρούμενων φαινομένων βασιζόμενη στο αντικειμενικό[16]. Αλλά, άραγε τι είναι πραγματικό, και τι αντικειμενικό; Στο επίπεδο της θεωρίας της μεθόδου ή αυτού που παρατηρείται. Και σε ό,τι αφορά το θέμα μας, την φύση του ψυχισμού, τι άραγε μπορεί να είναι η πραγματικότητα ως θεωρία ή ως μέτρο παρατήρησης, όταν το αντικείμενο είναι το υποκειμενικό, δηλαδή ο ξεχωριστός και προσωπικός τρόπος οργάνωσης και λειτουργίας.

Έτσι, είτε σε ότι αφορά στην θεωρία είτε στην μέθοδο, θα αναρωτιόμουν πόσο κοντά, αξιόπιστα, και με ποιον τρόπο, μπορεί να βρεθούν το υποκείμενο και το αντικείμενο; Ποια παραγωγική εγγύτητα μπορεί να υπάρξει μεταξύ ενός παρατηρητή και του παρατηρούμενου φαινομένου, ή ακόμα μίας θεωρίας και της πράξης της: Χωρίς να χάνεται μία, σχετική με το πλαίσιο στο οποίο αναπτύσσονται, δυνατότητα παρατήρησης, συνάφειας των υποθέσεων και των παρατηρήσεων.

[16] Αυτά τα σημεία κριτικής της επαγωγικής μεθόδου έχουν αναπτυχθεί από την επιστημολογία του Kuhn ή του Feyerabend.

1.1 Η ΟΛΙΣΤΙΚΗ – ΠΟΛΥΠΑΡΑΓΟΝΤΙΚΗ ΜΕΘΟΔΟΣ

Σε πολλά επιστημονικά πεδία στο βαθμό ιδίως που προσεγγίζεται η ανθρώπινη φύση, παρατηρούμε την τάση προς την λεγόμενη «ολιστική[17]» προσέγγιση. Άλλες ανάλογες εκφράσεις είναι αυτές της διεπιστημονικής, ή της πολυπαραγοντικής και της εμπειρικής-συνθετικής προσέγγισης. Στο πλαίσιο αυτών των προσεγγίσεων ένας επιστήμονας, κλινικός ή ερευνητής, αναγνωρίζοντας την πολυπλοκότητα και την πολλαπλότητα των διαστάσεων του φαινομένου, το προσεγγίζει από κάθε πιθανή άποψη. Με αυτόν τον τρόπο καταγράφεται και διερευνάται ένα μεγάλο σύνολο παραγόντων, νευροβιολογικών, ανατομικών, ψυχικών, νοητικών ή ακόμα και κοινωνικών, οι οποίοι θεωρούνται ως προσδιοριστικοί και κατά ένα ποσοστό επεξηγηματικοί της οργάνωσης και της λειτουργίας του νευρικού συστήματος, του ψυχισμού και των ανωτέρων νοητικών λειτουργιών. Μία τέτοια προσέγγιση μοιάζει να βρίσκεται πιο κοντά στην αντικειμενικότητα του υποκειμένου, καθώς λαμβάνει υπ' όψη της κάθε πιθανό παράγοντα και τις σχέσεις μεταξύ τους. Όμως νομίζω ότι η επιθυμία μίας ολιστικής, ή ολικής και πολυπαραγοντικής προσέγγισης ενέχει ορισμένους κινδύνους και μεθοδολογικά αδιέξοδα. Μία συχνή έκφραση της μεγάλης δυσκολίας εφαρμογής των ολιστικών μοντέλων θα συναντήσουμε στο θεραπευτικό επίπεδο όταν γίνεται μία προσπάθεια συνδυασμού θεραπευτικών μεθόδων με σκοπό να καλυφθεί διαγνωστικά και θεραπευτικά το σύνολο των πεδίων λειτουργίας της σωματοψυχικής οντότητας. Σε αυτόν τον τρόπο προσέγγισης κάθε εξεταζόμενος παράγων έχει την δική του διαγνωστική ή θεραπευτική αξία. Ούτως ώστε όποιον παράγοντα και εάν αγνοήσουμε, έστω και στο ελάχιστο, το πλαίσιο διερεύνησης γίνεται ελλιπές. Από την άλλη πλευρά, όσο προστίθενται νέοι παράγοντες και υποκατηγορίες, τόσο το πλαίσιο μετατρέπεται σε μία Βαβέλ ορολογίας, σημειολογίας, διαγνωστικών προσεγγίσεων και θεραπευτικών τεχνικών. Νομίζω ότι όσοι έχουν ασχοληθεί και επενδύσει στην ομαδική προσπάθεια συγκερασμού ειδικοτήτων και θεραπευτικών τεχνικών που προσεγγίζουν την ασθένεια από όλες τις πιθανές πλευρές της, έχουν βιώσει αυτόν τον αδιέξοδο

[17] Ολιστική, από την αγγλική λέξη ελληνικής ρίζας holistic. Της οποίας η μετάφραση, παρά την επικρατούσα απόδοση, θα μπορούσε να ακολουθήσει την ελληνική προέλευση, αποδιδόμενη ως ολική.

πλουραλισμό ή την αίσθηση μελών – και ανάλογα ειδικοτήτων - της ομάδος, των οποίων οι απόψεις ή οι παρεμβάσεις «δεν λαμβάνονται υπ᾽ όψιν».

[Κλινική i]

Θα αναφερθούμε στο κλινικό παράδειγμα της περίπτωσης ενός άνδρα 48 ετών που υπέστη ένα αγγειακό επεισόδιο στην περιοχή της αριστερής μέσης εγκεφαλικής αρτηρίας. Τα ευρήματα του απεικονιστικού ελέγχου δείχνουν ισχαιμικού τύπου αλλοιώσεις στον βρεγματικό και κροταφικό λοβό, καθώς και στο επίπεδο του πρωτοταγούς μετωπιαίου κινητικού φλοιού. Μία λεπτομερής και πολυεπίπεδη κλινική εξέταση αναδεικνύει πέραν της εγκατάστασης μίας δεξιάς ημιπληγίας (παράλυση του δεξιού ημιμορίου του σώματος), συμπτώματα αντιληπτικής αφασίας (βλάβη της κροταφικής περιοχής του Wernicke), διαταραχή της μνήμης και της προσοχής, καθώς και στοιχεία ιδεοκινητικής απραξίας. Στο επίπεδο της ψυχικής λειτουργίας εμφανίζονται, έντονη συναισθηματική αστάθεια, απόσυρση, καταθλιπτικό συναίσθημα και ιδεασμό, έντονη αίσθηση εξάρτησης, λειτουργικής στην καθημερινή ζωή και συναισθηματικής. Στην πρωτύτερη ψυχική κατάσταση αναφέρεται μία περίοδος εντάσεων, άγχους στην επαγγελματική και την προσωπική ζωή. Ως προς την λειτουργία της προσωπικότητος, από το ιστορικό και την κλινική εξέταση εμφανίζονται στοιχεία ιδεοψυχαναγκαστικής λειτουργίας, ελέγχου των καταστάσεων καθώς και των συναισθηματικών βιωμάτων που εναλλάσσονται με τάσεις εκφόρτισης των ψυχικών τάσεων που θα τον φέρουν συχνά σε σύγκρουση με το περιβάλλον του. Στον απόηχο αυτών των συγκρούσεων, στην παρούσα κατάσταση θα προστεθεί μία σειρά προβλημάτων σχετικά με τις οικογενειακές και επαγγελματικές σχέσεις. Θεωρώντας την παρατηρούμενη συμπτωματολογία ως ένα σύνολο αλληλεπιδρώντων στοιχείων, η ολιστική προσέγγιση θα διερευνήσει τον τρόπο και τύπο επίδρασης που μπορεί να έχει το ένα σύμπτωμα και ο μηχανισμός έκλυσης του ως προς ένα άλλο. Σε αυτό το σημείο η κλινική σκέψη και διερεύνηση περνά σε ένα επόμενο επίπεδο διαπλοκής όπου θα πρέπει να εξετασθεί η δυναμική μεταξύ των συμπτωμάτων και των μηχανισμών τους, ενώ μεθοδολογικά θα πρέπει να αναζητηθεί μία μεθοδολογία σύνδεσης διαφορετικών μεθοδολογιών και τεχνικών, ένα είδος πολυ-μεθοδολογίας. Και τα ερωτηματικά

αρχίζουν. Τι προκαλεί ή επιδρά σε τι: Και η θεραπευτική αντιμετώπιση «πρακτικά» ποια κατεύθυνση, ποιον συνδυασμό και με τι αναλογίες θα πρέπει να ακολουθήσει: Η διαταραχή του λόγου που ήδη εμπλέκεται με την διαταραχή της μνήμης, δεν επηρεάζει σημαντικά το καταθλιπτικό συναίσθημα: Αλλά και το καταθλιπτικό συναίσθημα μήπως δεν λειτουργεί ανασταλτικά ως προς την λεκτική έκφραση: Και εάν ο λόγος ή ακόμα η σκέψη είναι μία μεταφορά του σώματος, τι θα είχε κανείς, για ποιόν λόγο, να μεταφέρει από ένα ημίπληκτο, με προβλήματα της εν τω βάθει αισθητικότητος, σώμα: Ποιο το νόημα μίας τέτοιας μεταφοράς. Ή ακόμα, στο επίπεδο της αυτοεξυπηρέτησης, τι προέχει, η υφισταμένη απραξία, ή μήπως η έντονη ευερεθιστότητα που καταλήγει σε διαρκείς διενέξεις με το περιβάλλον; Και ως προς την ευερεθιστότητα, θα πρέπει να θεωρηθεί ως απότοκη ενός βρεγματικού συνδρόμου, ή ως αντίδραση στην εξάρτηση και ως προς ένα περιβάλλον που – ασυνείδητα ενδεχομένως – επιτίθεται στον πρωτύτερο «δυνάστη» ή στην μη επεξεργαζόμενη απώλεια. Μία απάντηση που δεν θα απείχε πολύ από την πραγματικότητα, θα ήταν, «όλα αυτά μαζί», όπως προηγουμένως λέγαμε «όλα εκεί μέσα είναι!». Αν είναι έτσι, τότε πώς μεταφράζεται αυτό το «όλα μαζί» στην κλινική πράξη και πώς στην διεπιστημονική, ή νευροεπιστημονική κατανόηση του φαινομένου; Έτσι, αφού δεν είναι εύκολο να διατυπωθεί μία πολυ-μεθοδολογία, θα συστηθεί μία σειρά θεραπευτικών παρεμβάσεων, φυσικών, νοητικών, ψυχικών και κοινωνικών τεχνικών. Θεωρώντας πρωτεύοντα τα θέματα της διαταραχής του λόγου και της κινητικότητας - δικαιολογημένα άλλωστε ως τα βασικά στοιχεία για μία ελάχιστη αποκατάσταση - αρχίζει ένα εντατικό καθημερινό πρόγραμμα φυσικοθεραπείας, εργοθεραπείας και λογοθεραπείας. Στην συνέχεια, στους δικούς της «αργούς» κατά την κρίση των υπολοίπων, ρυθμούς, θα προστεθεί η ψυχοθεραπεία. Η νευροψυχολογική κλινική θα συμμετάσχει άλλοτε άμεσα ενεργώς (με συνεδρίες που θα έχουν ένα περιοριστικό χρηματικό και χρονικό κόστος) και άλλοτε έμμεσα εποπτεύοντας ή συμβουλεύοντας τρόπον τινά την συνολική πορεία χάρις στον ενδιάμεσο ρόλο της σύνδεσης μεταξύ νοητικού, ψυχικού και νευροβιολογικού. Η πορεία θα φέρει μετά από ένα διάστημα δύο – τριών μηνών μία κάμψη της απόδοσης στις φυσικές θεραπείες όπως και στην λογοθεραπεία. Άρνηση, θυμός και έκφραση δυσαρέσκειας προς κάθε-τι, αναδίπλωση, αιφνίδια και μη αιτιολογούμενη νευρολογικά αύξηση της σπαστικότητας θα προσδιορίσουν την κλινική εικόνα. Στις συνεδρίες θα

είναι «αλλού», χωρίς συμμετοχή ή εκνευρισμένος, κάνοντας λάθη (παραπραξίες ίσως, με την ψυχαναλυτική έννοια του όρου) που δεν έκανε πρωτύτερα και που δεν δικαιολογούνται από την βαρύτητα της διαγνωσθείσης απραξίας. Τίθεται το ερώτημα μίας επιδείνωσης της ψυχικής κατάστασης, ενώ συγχρόνως προγραμματίζεται ένας νέος απεικονιστικός έλεγχος που αποβαίνει αρνητικός για νέα ευρήματα. Ο λόγος περνά στην ψυχοθεραπεία και στο ενδεχόμενο να αυξηθεί ο αριθμός των συνεδριών. Προ μίας τέτοιας πρότασης θα τεθούν πολλά και σημαντικά ερωτήματα γύρω από την χρησιμότητα περισσοτέρων συνεδριών ή και γύρω από την ψυχοθεραπευτική τεχνική (βραχεία, μακροπρόθεσμη, εστιασμένη, συνειρμική;). Όπως και να έχει, η μειωμένη λεκτική αντίληψη, η πρωτογενής ή δευτερογενής έστω αντιδραστική, υποτροπή της κινητικότητας που πλέον αγγίζει την στάση του σώματος και τον μυϊκό τόνο, φαίνεται να καθηλώνουν (ως προς την δυνατότητα επανακινητοποίησης) την πορεία της ψυχοθεραπείας, που αδυνατεί να λειτουργήσει αναπαραστατικά ως προς την ανακλιτικότητα (την ανακλιτική και εξαρτητική σχέση με το αντικείμενο) μιας και αυτή είναι ένα απροσπέλαστο φυσικό γεγονός. Η προσθήκη μίας φαρμακευτικής αγωγής, λόγω της πολυπλοκότητας του περιστατικού, δεν θα μπορέσει να αξιολογηθεί σε βάθος χρόνου.

Έτσι, τα δεδομένα της ψυχικής πραγματικότητας και της πραγματικότητας του πάσχοντος νευρικού συστήματος, ενώ όλοι υπό το πνεύμα του ολικού αναγνωρίζουν ότι συνδέονται, φαίνονται περισσότερο να συγχέονται. Σε μία σύγχυση που αποτυπώνεται στην κλινική εικόνα του ασθενούς, του περιβάλλοντος και βεβαίως των ειδικών θεραπόντων.

Σε ένα περισσότερο επιστημονικό επίπεδο, ο διάλογος προσπαθώντας να αποδώσει την δυναμική της κατάστασης, προσβάλλεται από μία ανάλογη σύγχυση, παρά την διατύπωση - ή εξ αιτίας αυτής; - με διαφορετικούς όρους των ιδίων φαινομένων. Μία ψυχοπαθολογία του ναρκισσιστικού ελλείμματος με έρεισμα τα στοιχεία της προ-νοσηρής προσωπικότητας θα μεταφρασθούν υπό τους όρους της συμμετοχής του κροταφικού (επιθετικότητα, απώλεια προσοχής έως απάθεια) και του βρεγματικού (καταθλιπτικό συναίσθημα, διαταραχή της συμβολικής και αφαιρετικής

σκέψης) λοβού. Αλλά μέχρι εκεί. Επαναξιολογώντας τα εργαστηριακά και τα κλινικά δεδομένα θα υπενθυμισθεί πολύ ορθά, ότι σε άλλες περιπτώσεις με πολύ πιο εκτεταμένες βλάβες του φλοιού, η εικόνα και η πορεία ήταν σαφώς καλύτερη. Άρα τι κάνει την διαφορά; Το υποκειμενικό, αυτό που απορρέει εκ της ψυχικής πραγματικότητας; Ίσως αυτά τα οποία ακόμα δεν γνωρίζουμε για τον εγκέφαλο και την πλαστικότητά του; Κι ανάμεσα στα δύο τι άραγε συμβαίνει;

Σε αυτά τα σημεία, συχνότατα, φαίνεται να προσεγγίζονται τα όρια σύνδεσης, μεθοδολογικής ολότητας, μεταξύ ψυχικής, νοητικής και βιολογικής πραγματικότητας. Καθιστώντας εμφανές ότι στο πεδίο των γνώσεων και του τρόπου προσέγγισης, πιθανώς κάτι άλλο απουσιάζει. Το οποίο θα θέλαμε να διερευνήσουμε.

Η κλινική αλήθεια είναι ότι ο ασθενής, και μαζί με αυτόν το περιβάλλον του, οι θεραπευτές, αμφίθυμα ή μέσα από υπαρξιακές αγωνίες, θέλει να θεραπευτεί. Όπως και να ορίζει ο καθένας αυτή την επιθυμία. Απέναντι στην δυσχέρεια εφαρμογής μίας ολικής κλινικής σκέψης και πράξης, θα γίνουν ορισμένες επιλογές με βάση την *εμπειρία* και την αναγκαιότητα αντικειμενικών παραγόντων. Το σκεπτικό θα είναι να δοθεί μεγαλύτερο βάρος στις θεραπείες που στοχεύουν στην *αποκατάσταση των πλέον βασικών προβλημάτων*, διαλέγοντας *θεραπευτές που έχουν καλύτερη σχέση με τον ασθενή*, και προσπαθώντας *μία καλύτερη δυνατόν προσαρμογή – αποδοχή της παρούσας κατάστασης*. Σε αυτό το τρίπτυχο, της θεραπείας των βασικών πραγμάτων, της καλύτερης σχέσης και της προσαρμογής, θα μπορούσαμε να αναφέρουμε πολλά και σίγουρα σημαντικά για το θέμα μας[18]. Αλλά σε αυτά τα σημεία θα επανέλθουμε αργότερα. Θα θέλαμε όμως να επισημάνουμε ότι εάν πράγματι αυτή η τακτική λειτουργεί, αυτό θα πρέπει να μας βάλει σε μερικές σκέψεις. Γιατί, υπό ποίους μηχανισμούς, η βελτίωση των βασικών πραγμάτων ανοίγει έναν δρόμο προς την αντιμετώπιση άλλων; Ή προς μία αντίθετη κατεύθυνση, γιατί, σύμφωνα με ποιους μηχανισμούς η προσπάθεια και η επίτευξη της βελτίωσης των βασικών πραγμάτων

[18] Πιστεύω ότι αυτοί – κλινικοί με μεγάλη εμπειρία συνήθως- που προτάσσουν μία θεραπευτική αγωγή σύμφωνα με αυτό το τρίπτυχο και που πολλές φορές καταλήγουν στην κατάργηση της ομαδικής εργασίας και του διεπιστημονικού πνεύματος, έχουν κάποιο δίκιο. Το πρόβλημα όμως είναι να γνωρίζουμε για ποιους λόγους μπορεί να είναι ορθή η επιλογή των βασικών πραγμάτων, των καλύτερων θεραπευτικών σχέσεων και της προσαρμογής.

οδηγεί πολλές φορές στην εγκατάσταση μίας υπολειμματικής νευροβιολογικής, νοητικής και ψυχικής λειτουργίας, σε περιπτώσεις μάλιστα όπου όλα έδειχναν την δυνατότητα μίας ευρύτερης ανάκαμψης[19].

Με αυτή την επιγραμματική παρουσίαση ενός συνήθους κλινικού περιστατικού θελήσαμε να δείξουμε τις δυσχέρειες, και τα όρια ενδεχομένως, του πληρέστερου ως προς την πολυεπίπεδη φύση της ανθρώπινης σωματοψυχικής οντότητας, τρόπου διερευνητικής και κλινικής προσέγγισης. Θέτοντας το ερώτημα, των λόγων για τους οποίους μία έρευνα λειτουργώντας στη κατεύθυνση του ολικού, του εγγύτερου στην πολυπλοκότητα της σύζευξης αντικειμενικού και υποκειμενικού, διακινδυνεύει να μην είναι καθόλου. Η σκέψη μου είναι πως αυτό δεν παράγεται τόσο από κάποιο λάθος ή υπέρβαση στις ακολουθούμενες προσεγγίσεις, αλλά, εξ αιτίας της φύσης των πραγμάτων. *Παραδόξως το πρόβλημα στις πολυπαραγοντικές και διεπιστημονικές αναλύσεις δεν είναι μία τάση υπέρβασης, αλλά υστέρησης*. Η θέση που συμμερίζεται το μεγαλύτερο μέρος των νευροεπιστημών, ότι η φύση του ψυχισμού είναι ολική και χαρακτηρίζεται από μία ενότητα ψυχισμού και σώματος, δεν είναι ικανοποιητική εάν δεν μπορέσει να κατανοηθεί ο τρόπος, το σκεπτικό και οι λόγοι που καθιστούν τον μονισμό μία αντιπροσωπευτική θεώρηση της φύσης του ψυχισμού.

[19] Με άλλους όρους τα ίδια ερωτήματα θα διετυπώνοντο ως εξής. Σε τι οφείλεται το γεγονός ότι ένας ασθενής με μία τόσο πολύπλοκη παθολογία γίνεται καλά – ή τουλάχιστον «του κάνουμε καλό» - και σε τι αντιθέτως, ότι ένας άλλος παραμένει στάσιμος ή και με τον χρόνο χειροτερεύει; Ποιες άραγε θεραπευτικές παρεμβάσεις και μέθοδοι κατανόησης της ολικής λειτουργίας του νευρικού συστήματος λειτουργούν καταλυτικά ως προς την αποκατάσταση των βλαβών;

1.2 Ο ΔΙΤΤΟΣ ΜΟΝΙΣΜΟΣ ΚΑΙ Ο *ΜΕΤΑΒΑΤΙΚΟΣ ΜΟΝΙΣΜΟΣ*

Ανάμεσα από τις θεωρίες του μονισμού ή του δυϊσμού της σωματοψυχικής οντότητας, έχει διατυπωθεί η άποψη ενός «διττού μονισμού», ή ενός «μονισμού διπλής όψης» («dual monism», «dual aspect monism»). Η άποψη του διττού μονισμού έχει απασχολήσει και έχει ιδιαίτερα αναπτυχθεί στο πεδίο της φιλοσοφίας του πνεύματος, της νευροφιλοσοφίας και της φαινομενολογίας της συνείδησης. Έχει διατυπωθεί προ τριάντα ετών από τον Roger Bissell (1974), ενώ έχει τις ρίζες της σε θέσεις όπως αυτές του Spinoza. Βασικός εκπρόσωπος στο πεδίο της φαινομενολογίας ή της φιλοσοφίας της συνείδησης και της σχέσης σώματος – νόησης, είναι ο Max Velmans (2000, 2006) ο οποίος προτείνει την συναφή θέση του «reflexive monism». Στο σύγχρονο νευροεπιστημονικό ρεύμα υπό μία ευρύτερη οπτική, η άποψη ενός διττού μονισμού ενυπάρχει στο έργο του Damasio ή του LeDoux, αλλά κυρίως υποστηρίζεται από τους Solms και Turnbull (2002) όπως επίσης από τον Panksepp (2004, 2005). Το σκεπτικό είναι *η θεμελιώδης ύπαρξη ενός μονισμού ο οποίος δεν ανήκει ούτε στο πεδίο του ψυχικού ούτε σε αυτό του σωματικού. Υφίσταται μία θεμελιώδης ουσία, το σώμα και οι λειτουργίες του, που μπορούν να γίνουν αντικείμενο αντίληψης, κατανόησης σύμφωνα με δύο όψεις, μία νευρωνική και μία νοητική*. Οι Solms και Turnbull αναφέρουν ότι όταν παρατηρούμε τον εγκέφαλο, ως ένα «υλικό», από την θέση του εξωτερικού παρατηρητού αυτός αποτελεί ένα «φυσικό» αντικείμενο, και, όταν παρατηρείται εκ των έσω αποτελεί την «νόηση» ως αντικείμενο. Σημειώνουν ότι «δεν μπορούμε ποτέ να αντιληφθούμε *άμεσα* το *θεμελιώδες* [μονιστικό] υλικό του σώματος-πνεύμα. Μπορούμε μόνον να κάνουμε επαγωγικούς συλλογισμούς από τα δεδομένα της αντίληψης (από την επιστημονική παρατήρηση)» τα οποία περιορίζονται από τα φυσικά όρια των αισθήσεων και της επίκαιρης τουλάχιστον τεχνογνωσίας. Ο Panksepp (ο.π.) τοποθετεί τον μονισμό διττής όψης ως προς την συνείδηση του συναισθήματος και των συγκινήσεων. Στηρίζεται στις έρευνες του γύρω από τα υποφλοιώδη συγκινησιακά συστήματα του στελέχους και των συνδέσεων με το λιμβικό και παραλιμβικό σύστημα (η αναλυτική εξέταση τους προτείνεται στο τρίτο μέρος της μελέτης), τα οποία όπως θεωρεί αποτελούν το νευρωνικό έρεισμα της συνείδησης των συγκινήσεων και

μετέπειτα των συναισθημάτων. Έτσι η μία, νευρωνική όψη είναι η παρατήρηση των νευρωνικών διεργασιών και η άλλη, νοητική, είναι η συνείδηση, το απότοκο νοητικό μόρφωμα. Πρόκειται επομένως για έναν διττό ενσαρκωμένο (embodied) μονισμό. Δεν υπάρχει σε αυτό τίποτα το εξω-φυσικό ή το μεταφυσικό. Όπως επισημαίνει ο Opatow (1999) σε αυτή την προσέγγιση «συμπληρωματικότητας» (complementary principle) αλλά και «ασυμμετρίας» σώματος και νόησης, όπου η κατανόηση της ενιαίας οντότητας σώμα-νόηση απαιτεί τόσο την εξωτερική (αντικειμενική) όσο και την εσωτερική (υποκειμενική) παρατήρηση, υφίσταται ένα άλυτο ερώτημα γύρω από την μορφή, την φύση της μεταξύ τους σχέσης, είτε αυτή είναι ασύμμετρη είτε συμπληρωματική είτε διαφορετικών οπτικών γωνιών. Εάν υπάρχει ή όχι μία αμφίδρομη σχέση αιτιότητας. Η σκέψη του Opatow είναι ότι ένα νοητικό μόρφωμα, ως φαινομενολογικό αντικείμενο, καθώς αναλογεί σε μία μορφή νευρωνικής διεργασίας, δρα πλέον ως «φυσικό αίτιο» και έτσι «παράγει περαιτέρω νευρωνικά αποτελέσματα». Ο Scalzone (2005) αναφέρει ότι η ψυχανάλυση και οι νευροεπιστήμες «επεξεργάζονται εν δυνάμει [virtual] δομές και λειτουργίες τους». Ο σκοπός μας είναι να εξετάσουμε αυτό το οποίο συγκροτεί την εν δυνάμει και ενδιάμεση δομή, τόσο μεταψυχολογική όσο και μεταβιολογική.

Η άποψη που προτείνω και θα προσπαθήσω να στηρίξω μέσα από τα νευροεπιστημονικά και ψυχαναλυτικά ερευνητικά και κλινικά δεδομένα αναφέρεται στο σκεπτικό ενός *μεταβατικού μονισμού*. Πρόκειται για ένα διττό μονισμό υπό την έννοια της συνύπαρξης ενός σώματος και ενός ένυλου ψυχισμού. *Αναφέρομαι σε μία ενότητα ψυχισμού και σώματος η οποία για να γίνει πράξη και για να θεμελιωθεί χρειάζεται και προϋποθέτει ένα ενδιάμεσο πεδίο, έναν δυναμικό τρόπο σύνδεσης και μεταφοράς, αυτό που ονομάσαμε ως πεδίο της μεταβατικής πραγματικότητας*. Αυτό αφορά σε ένα δυναμικό σύνολο εγκεφαλικών και διεγκεφαλικών διεργασιών, το οποίο θα μπορούσαμε υποθετικά να ονομάσουμε ως τον *μεταβατικό εγκέφαλο* και αντίστοιχα στο σύνολο των *ψυχικών ενδοϋποκειμενικών και διϋποκειμενικών μεταβατικών διεργασιών*, οι οποίες εντός της κλινικής πράξης αναπτύσσονται στον χώρο της μεταβίβασης και της αντιμεταβίβασης. Επίσης όπως εξετάζεται στα επόμενα κεφάλαια θεωρώ ότι το πρόβλημα της σύνδεσης νόησης και σώματος (το λεγόμενο «binding

problem») ενέχει και μπορεί να προσεγγισθεί σύμφωνα με τρία αλληλένδετα πεδία διεργασιών.

Στον Freud, η ιδέα ενός μονισμού, καθώς και του ψυχικού προσδιορισμού που πρεσβεύει, θεμελιώνεται στην έννοια και την λειτουργία της σεξουαλικότητας, και άρα, των ενορμήσεων. Η σεξουαλικότητα και οι ενορμήσεις στον Freud, τοποθετούνται στο μεταίχμιο του σώματος και του ψυχισμού. Όπως το επισημαίνει ο Claude Smadja (2001), η διαχωριστική, και επομένως ενοποιητική, γραμμή μεταξύ οργανικού και ψυχικού περνά *στο εσωτερικό* της δισυπόστατης μορφής της ενόρμησης. Στην προσέγγιση του Edelman, η ανάλογη άποψη φαίνεται να θεμελιώνεται για τον πρώτο στην έννοια και την κλινική της «επανεισόδου» που αναδεικνύει όλη την δυνατότητα συνεχούς αλληλεπίδρασης και αναδιοργάνωσης μεταξύ της εσωτερικής δομής του νευρικού συστήματος και της εμπειρίας, και στον Damasio, στην έννοια και την κλινική του βιώματος του συναισθήματος, ή ίσως στην έννοια του «νευρωνικού αντικειμένου» (1994, 1999) θεωρούμενο ως μορφή και ως μορφοποιό στοιχείο. Αν είναι όμως να δεχτούμε ως εγγυητή της σωματοψυχικής ενότητος την ψυχαναλυτική έννοια της ενόρμησης, ή την λειτουργία της επανεισόδου, ή του νευρωνικού αντικειμένου, μένει να πούμε τι είναι το σώμα, τι ο ψυχισμός και, κυρίως, τι και πως είναι το ένα για το άλλο.

Αυτό το ερώτημα θα απασχολήσει τον Freud από την αρχή του έργου του και θα διατυπωθεί σε ένα ιδιαίτερα μεθοδολογικό κείμενο, στον «σχεδιασμό για μία επιστημονική ψυχολογία». Πολύ νωρίτερα από την ανάπτυξη του κυρίου σώματος της ψυχαναλυτικής θεωρίας και μεθόδου. Στην εισαγωγή αναφέραμε ορισμένες σκέψεις γύρω από την στροφή στην σκέψη του Freud για την σχέση μεταξύ οργανικού και ψυχικού. Μιλήσαμε επίσης, και θα εξετάσουμε εκτενέστερα στην συνέχεια, για τις συχνές επαναπροσεγγίσεις του φροϋδικού σχεδίου από όλα τα σύγχρονα ψυχαναλυτικά ρεύματα. Σε όλες αυτές τις προσεγγίσεις τίθεται το ερώτημα εάν μπορεί να υπάρξει μία νευρο-ψυχαναλυτική έρευνα. Αν δηλαδή υποθέτουμε, ο καθένας σύμφωνα με την ορολογία που ακολουθεί, ότι ο άνθρωπος είναι μία βιο-ψυχο-κοινωνική οντότητα, το απότοκο ερώτημα είναι πώς συνδέονται αυτά τα στοιχεία

1.3 ΠΕΡΙΟΡΙΣΜΟΙ ΤΗΣ ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΙΚΗΣ ΕΚΤΙΜΗΣΗΣ ΤΟΥ ΥΠΟΚΕΙΜΕΝΙΚΟΥ ΒΙΩΜΑΤΟΣ

Αναφερθήκαμε στις απόψεις των Botella που τονίζουν τα όρια και τους πιθανούς κινδύνους των συσχετίσεων μεταξύ ψυχανάλυσης και νευροεπιστήμης. Ακολουθώντας στα άκρα μία ομογενοποιημένη νευρο-ψυχαναλυτική ερευνητική προσέγγιση, ας φανταστούμε μία, σουρεαλιστικής μεθοδολογίας, κατάσταση ψυχαναλυτικής διεργασίας υπό την συνεχή εξέταση του εγκεφάλου αναλυομένου και αναλυτού μέσω ενός λειτουργικού μαγνητικού τομογράφου (fMRI) ή μίας τομογραφίας εκπομπής ποζιτρονίων (PET). Τότε, θα μπορούσε να πει κανείς ότι θα είχαμε μία απεικόνιση των εγκεφαλικών διεργασιών, χρονικά και τοπικά, που συμβαίνουν όταν ένας ψυχισμός παράγει συνειρμούς, φαντασιώνει, ή βιώνει την μεταβιβαστική νεύρωση. Μόνο που, μιλώντας με μία ερευνητική ορολογία, αυτή η κατάσταση θα παρουσίαζε πολλαπλά τεχνουργήματα ως προς τις συγκεκριμένες συνθήκες που συγκροτούν το πλαίσιο μέσα στο οποίο μπορεί να αναπτυχθεί η ψυχαναλυτική διεργασία. Το παρατηρούμενο φαινόμενο εγκεφαλικής και ψυχικής λειτουργίας, είναι πολύ πιθανό ότι δεν θα έχει μεγάλη σχέση με ό,τι οργανικά και ψυχικά παράγεται και διαμείβεται μέσα στην ψυχαναλυτική σχέση. Εκτός όμως από αυτή την ακραία και τελικά εσφαλμένη συνθήκη έρευνας, μπορούμε να αναρωτηθούμε εάν θα μπορούσαμε να λάβουμε υπ᾽ όψη μας τα αποτελέσματα από μελέτες στις οποίες συσχετίζονται επί μέρους λειτουργίες όπως η μνήμη, η συνειρμική λειτουργία και η ανάπτυξη νοητικών εικόνων με τα ευρήματα από την εξέταση της εγκεφαλικής λειτουργίας μέσω της fMRI. Τα αποτελέσματα παρόμοιων ερευνών πράγματι παρουσιάζουν ενδιαφέρον. Το ενδιαφέρον τους όμως τοποθετείται κατά την γνώμη μου στην λεπτομερέστερη γνώση των βασικών μηχανισμών που συμμετέχουν για παράδειγμα στην λειτουργία της παραγωγής νοητικών εικόνων, σε αυτό δηλαδή που θα αποτελέσει ένα μέρος ή ενδεχομένως ένα βήμα στην δημιουργία μίας φαντασίωσης ή ενός ονείρου. Μέσα από παρόμοια δεδομένα μπορούμε να έχουμε μία σαφέστερη ιδέα για το τι αποτελεί και με ποιον τρόπο συγκροτείται μία νοητική πραγματικότητα ως αντικείμενο επεξεργασίας για την

ψυχική πραγματικότητα. Θα ήταν όμως μία εσφαλμένη μεθοδολογική προσέγγιση η εννοιολογική ταύτιση των νευρολογικών και βασικών νοητικών μηχανισμών της παραγωγής των νοητικών εικόνων με για παράδειγμα την ψυχαναλυτική έννοια της «εικονοπλασίας» (figurabilité).

Ο Antonio Damasio (1999) αναφέρει ότι μία φανταστικών δυνατοτήτων επιστημονική διερεύνηση του συνόλου των φυσικών και χημικών φαινομένων της νευρωνικής λειτουργίας σε σχέση με το υποκειμενικό βίωμα μίας αντίληψης της εικόνας ενός για παράδειγμα τοπίου, θα μπορούσε να μας ενημερώσει λεπτομερώς για τις ανατομικές και λειτουργικές αντιστοιχίες της αντίληψης της εικόνας, αλλά δεν θα έχει να μας πει οτιδήποτε για την προσωπική εμπειρία αυτής της εικόνας. Όπως λέει, «δεν βλέπεις αυτό που εγώ βλέπω όταν κοιτάζεις την δραστηριότητα του εγκεφάλου μου. Βλέπεις ένα μέρος της δραστηριότητας του εγκεφάλου μου ενόσω βλέπω αυτό που βλέπω». Και αντίστοιχα περνώντας στον λόγο, γράφει ότι «δεν θα γνωρίσω ποτέ τις σκέψεις σου εάν δεν μου πεις, και δεν θα ξέρεις ποτέ τις δικές μου έως ότου σου πω». Ο Damasio κάνει έναν διαχωρισμό μεταξύ αυτού που η νευροεπιστημονική έρευνα μπορεί να αποκαλύψει γύρω από τους βιολογικούς μηχανισμούς της συνείδησης που έχουν όλη την επεξηγηματική τους αξία για την φύση αυτών των φαινομένων, και της υποκειμενικής αίσθησης του εαυτού που αισθάνεται. Μεταξύ των δύο όμως μοιάζει να βρίσκεται ένα δύσβατο χάσμα. Στις έρευνές του θα εστιασθεί στην ανάδειξη της σημασίας του βασικού υποκειμενικού βιώματος (του τύπου, «αισθάνομαι τις αισθήσεις μου») στην λειτουργία του νευρικού συστήματος και ιδιαίτερα στην ανάπτυξη των ανωτέρων νοητικών και ψυχικών λειτουργιών. Η μεθοδολογία που ακολουθεί, συναφής με αυτήν του Edelman, είναι η εξέταση των βασικών νευροβιολογικών δομών και μηχανισμών που εξυπηρετούν την εγκατάσταση του θεμελιώδους υποκειμενικού βιώματος. Παρ' όλα αυτά, στις τελευταίες σελίδες του βιβλίου του θα μιλήσει για τον διαχωρισμό στον οποίο αναφερθήκαμε.

Σαν να λέμε ότι μεθοδολογικά, ερευνητικά ή κλινικά, ως προς την διαχωριστική και συνδετική γραμμή της μονιστικής θεώρησης, θα βρισκόμαστε ή από την μία πλευρά (αυτήν του βιολογικού) ή από την άλλη (αυτήν του ενδοψυχικού) αλλά πολύ πιο

δύσκολα, έως ποτέ, επάνω σε αυτήν. Είναι λοιπόν εφικτή, και κάτω από ποιες συνθήκες μία νευρο-ψυχαναλυτική έρευνα η οποία θα εκινείτο επί αυτής της συνοριακής γραμμής και των περασμάτων που ως τέτοια θα περιελάμβανε;

Ας δούμε τις απόψεις ορισμένων ερευνητών που έχουν ασχοληθεί με αυτό το θέμα.

Ο Christian David στην εισαγωγή του βιβλίου των Bernard και Bianca Lechevalier (1998) που είναι μία από τις λίγες καταγεγραμμένες κλινικές και θεωρητικές προσεγγίσεις ψυχανάλυσης και νευροψυχολογίας, μιλώντας για την προσπάθεια διαλόγου και συνεργασίας μεταξύ νευρολογίας και ψυχανάλυσης, την παρομοιάζει με την κατάσταση δύο συνεργείων διάνοιξης μίας σήραγγας που το κάθε ένα ξεκινά σε μεγάλη απόσταση από το άλλο, χωρίς οροθετήματα ή σημεία προσανατολισμού που να τους οδηγούν στην κοινή προσπάθειά τους και να τους εγγυώνται την τελική σύνδεση. Είναι λοιπόν μία προσπάθεια για το τίποτα; Μία διεπιστημονική χίμαιρα; Ο Christian David επισημαίνει με αυτόν τον παραστατικό τρόπο τις πολλαπλές δυσκολίες που παρουσιάζονται, τονίζοντας ωστόσο την σημασία που έχει το γεγονός να υπάρξει αυτός ο διάλογος. Στην προσέγγιση των Lechevalier θα αναφερθούμε εκτενέστερα στην συνέχεια. Τα αποτελέσματα της εργασίας τους είναι ενδιαφέροντα και η προσπάθεια, αυτή ενός αληθινού και εποικοδομητικού διαλόγου.

Ο Green το 1992, από την θέση του ασκούντος ψυχαναλυτή, καταλήγοντας ως προς τους προβληματισμούς του για την σχέση και την δυνατότητα συναλλαγής μεταξύ επιστημών και ψυχανάλυσης, δίνει μία ρηξικέλευθη απάντηση στις προσπάθειες και στην όποια χρησιμότητα όχι μόνον για την ψυχανάλυση αλλά και για την κατανόηση της ίδιας της ανθρώπινης φύσης. Λέει, «δεν βλέπω τίποτα μέσα στις απαντήσεις σας (αναφέρεται στις απόψεις των νευροεπιστημόνων και της γνωσιακής ψυχολογίας) το οποίο να αφορά στην μεταβίβαση και στην αντιμεταβίβαση, τίποτα το οποίο να μιλά για την απωθημένη ιστορία του υποκειμένου, τίποτα το οποίο να εξηγεί τις άμυνές του και το ασυνείδητο των αμυνών του, χωρίς να μιλάμε για το ασυνείδητο του περιεχομένου των. Δεν αντιλαμβάνομαι τίποτα το οποίο να πραγματεύεται το άγχος,

ούτε τίποτα το οποίο να αναφέρεται στην επιστροφή του λόγου επί αυτού του ιδίου, την διττή έννοια των λέξεων, και στις ιδέες σας δεν γίνεται καμία αναφορά στην επιθυμία, την ευχαρίστηση και στην ενόρμηση. Αναρωτιέμαι για την απουσία της φανταστικής γοητείας από την εικόνα του εαυτού, της ισχυρογνωμοσύνης στην απόλαυση από τον πόνο; Τι λέτε για όλα αυτά;».

Απάντηση – ερώτηση που οφείλει να μας βάλει σε πολλούς προβληματισμούς. Που φαίνεται να δικαιώνει την παρομοίωση του Christian David. Τι θα πρότειναν άραγε ως απάντηση οι νευροεπιστήμες σε όλα αυτά τα ερωτήματα; Και άλλωστε, γιατί, για ποιον λόγο να δώσουν κάποιες απαντήσεις; Όμως, έστω ότι οι νευροεπιστήμες είχαν να πουν συγκεκριμένα πράγματα για το πώς είναι ή σε τι αντιστοιχούν νευροβιολογικά οι μηχανισμοί άμυνας και η αντίσταση στην ψυχανάλυση, σε τι θα βοηθούσε; Είτε εκείνους, είτε τους ψυχαναλυτές. Αποτελεί η μεταβίβαση ή ο μαζοχισμός μέρος του αντικειμένου εργασίας των νευροεπιστημόνων; Κι αν ακόμα αποτελεί μέρος του αντικειμένου εργασίας τους, ως μία ιδιαίτερη και κινητοποιός κατάσταση του ψυχισμού ή της συνείδησης που είναι η κατ' εξοχήν περιοχή της νευροεπιστημονικής διερεύνησης, με ποιον τρόπο, με ποια μέθοδο θα ήταν δυνατή η εξέταση αυτών των ψυχαναλυτικών διεργασιών;

1.4 Η ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΚΗ ΕΝΝΟΙΑ ΤΗΣ *ΜΕΤΑΒΙΟΛΟΓΙΑΣ*

Μερικά χρόνια αργότερα, που υπήρξαν καθοριστικά για την ανάπτυξη των νευροεπιστημών, ο Green (1998), επανέρχεται με μία νέα τοποθέτηση του. Με αυτήν συναντά την έννοιας της «*μεταβιολογίας*», που προτείνεται σε αναλογία με την έννοια της ψυχαναλυτικής μεταψυχολογίας. Ως έννοια έχει διατυπωθεί από διάφορους συγγραφείς, διαφόρων οριζόντων, φιλοσοφικών, κοινωνιολογικών, βιολογικών και νευροεπιστημονικών και ψυχαναλυτικών[20]. Η έννοια της μεταβιολογίας σημαίνει την σκέψη γύρω από την βιολογία της σκέψης. Συνδέεται με τον νεοδαρβινισμό, την λαμαρκιανή προσέγγιση καθώς και με την θεωρία των αυτο-οργανωνόμενων συστημάτων και της ανάδυσης. Ο Jonas Salk (1971) αναφέρεται στην εξελικτική σειρά «προ-βιολογικού, βιολογικού, μεταβιολογικού» αντί της σειράς χημικό, βιολογικό και πολιτισμικό, προσδίδοντας μία βασική συνάφεια και εξελικτική σύνδεση. Ανάλογες είναι οι προσεγγίσεις των Maturana και Varela κατά την οποία το νέο δεν αντικαθιστά το παλαιό, αλλά το αφομοιώνει και ζει με το παρελθόν του εντός αυτού. Όμως η μεταβιολογική οπτική υπάρχει σαφώς και στο έργο του Freud όπως το έχει εξετάσει η Grubrich-Simitis (1987) όταν μιλά για μία «φυλογενετική φαντασία» ή όταν εξετάζει την ψυχοσεξουαλικότητα. Ο Green λέει πώς η επιστήμη της βιολογίας είναι το άθροισμα των ανακαλύψεων των εκπροσώπων της. Προσθέτει ότι «εάν η βιολογία είναι απαραίτητη για την κατανόηση του ψυχισμού, αυτό δεν μπορεί να γίνει θεωρώντας το μόνο άθροισμα των βιολογικών γνώσεων». Η μεταβιολογία προτείνεται ως «μία θεωρητικοποίηση που λαμβάνει αυτές τις γνώσεις υπόψη της». Αιτιολογώντας την ανάγκη μίας μεταβιολογίας, ο A. Green λέει ότι «προέρχεται από ορισμένες λογικές απαιτήσεις όπως αυτές της σχέσης μεταξύ ψυχισμού και σώματος... και... από την ανάγκη φύλαξης από ψυχολογικές θεωρητικολογίες». «Η λειτουργία της θα ήταν να φωτίσει το μη λογιζόμενο στην ψυχολογία, μία διεργασία που εγκαινίασε ο Freud με την μεταψυχολογία».

---

[20] Ο George Bernard Shaw (*Back to Methuselah: A Metabiological Pentateuch*) το 1922 γράφει «...όπως αναπτύχθηκε η έννοια της Δημιουργικής Εξέλιξης βλέπω ότι τελικά ήμασταν στο να προσεγγίσουμε μία πίστη

Ένα χρόνο αργότερα, το 1999, ο Green στο άρθρο του γύρω από την διάκριση συναισθήματος και αναπαράστασης, αφού για μία ακόμα φορά καταδεικνύει τους περιορισμούς της παρατήρησης και της έρευνας να αποδώσουν την πολυπλοκότητα των μηχανισμών που προσδιορίζουν την ενδοψυχική πραγματικότητα της σχέσης μεταξύ συναισθήματος, αναπαραστάσεων και σχέσεων με το αντικείμενο, κάνει μία εκτενή αναφορά στην νευροεπιστήμη. Το τιμώμενο πρόσωπο, όπως συνήθως γίνεται στα πρόσφατα ψυχαναλυτικά κείμενα, είναι ο Edelman. Και μία κεντρική έννοια που φαίνεται να αποτελεί συνδετικό κρίκο των θεωριών του Αμερικανού νευροεπιστήμονα με την ψυχανάλυση, είναι η έννοια της επανεισόδου. Δηλαδή η επανεισαγωγή και επανεγγραφή των αισθητηριακών, αντιληπτικών και μνημονικών δεδομένων στον εγκέφαλο με αποτέλεσμα την δυνατότητα της σταδιακής αναδιοργάνωσής του. Σε αυτές τις λειτουργίες αναφερθήκαμε ήδη προηγουμένως και θα ασχοληθούμε εκτενώς στην συνέχεια. Επιστρέφοντας στο κείμενο του Green, θα συναντήσουμε μία προσπάθεια - μία κατανόηση θα πει ο ίδιος - παραλληλισμού της νευρωνικής δραστηριότητας με την ψυχική λειτουργία. Θα προτείνει, στην βάση των θεωριών του Edelman, έναν διαχωρισμό δύο μεγάλων υποσυστημάτων. Πρώτον, του συστήματος του ιδίου (soi ή self) που «συγκεντρώνει τις σχέσεις μεταξύ του «ηδονιστικού συστήματος» (λιμβικό σύστημα) και του φλοιού[21], στο οποίο, θεωρεί ο Green, ανήκουν οι ενορμήσεις και τα συναισθήματα». Δεύτερον, του θαλαμο-φλοιϊκού συστήματος, «των σχέσεων με τον εξωτερικό κόσμο, του μη ιδίου (non-soi ή non-self) του οποίου οι συνδέσεις είναι μαζικά του τύπου της επανεισόδου. Το οποίο ανήκει αποκλειστικά στον φλοιό».

Έτσι, επτά χρόνια μετά την πλήρη διαφοροποίηση όχι μόνον του πεδίου εργασίας αλλά και των εννοιών που εξετάζονται από την ψυχανάλυση και την νευροεπιστήμη, ακολουθώντας την σκέψη του Green βρισκόμαστε σε μία σαφή νευρο-ψυχαναλυτική σύνδεση. Σε απόσταση από την προηγούμενη χιμαιρική αίσθηση του κειμένου του 1992. Τι άραγε κάνει τον Green να αναφερθεί με τόσο συγκεκριμένο

συμμορφωμένη με την πρώτη συνθήκη όλων των θρησκειών που περιέβαλαν την ανθρωπότητα : δηλαδή ότι, αρχικά και θεμελιωδώς, πρέπει να είναι μία επιστήμη μεταβιολογίας».

[21] Οι ακριβείς ανατομικές και λειτουργικές περιγραφές αυτών των τμημάτων του νευρικού συστήματος γίνονται στο τρίτο κεφάλαιο της μελέτης και στο παράρτημα 3.

τρόπο σε δεδομένα της νευροεπιστήμης; Η επίδραση της γενικότερης τάσης του χώρου; Αυτή υφίσταται αλλά πιστεύω ότι δεν είναι αναίτια και δεν είναι απλώς μία επίκαιρη και πρόσκαιρη «μόδα»[22]. Την απάντηση θα την δώσει ο ίδιος ο Green (ο.π.), λέγοντας ότι οι απόψεις του Edelman τον βοήθησαν, του άνοιξαν έναν δρόμο στην κατανόηση και την θεμελίωση των σκέψεων του γύρω από το συναίσθημα και την διεργασία, η οποία αρχίζοντας από την αντίληψη φτάνει στην συγκρότηση των ψυχικών αναπαραστάσεων. Νομίζω ότι οι ιδέες του Edelman βοηθούν τις ιδέες του Green, διότι στην βάση της ενορμητικής λειτουργίας και στην βάση των αναπαραστάσεων, θεωρεί την ύπαρξη και τη λειτουργία του σώματος. Άλλωστε μερικά χρόνια νωρίτερα (1995) θα γράψει αιτιολογώντας τον ψυχισμό για τον διπλό παράλληλο προσδιορισμό της, φυσικό και πολιτισμικό.

Η έννοια της μεταβιολογίας στην οποία αναφέρεται ο Green, θεωρώ ότι είναι μεγάλης σημασίας, θεωρητικά, κλινικά και μεθοδολογικά. Κάτι παρόμοιο, ως προς το σκεπτικό της ανάγκης μίας θεωρίας η οποία θα μπορεί να προσδίδει ένα νόημα των ευρημάτων της νευροεπιστήμης στο επίπεδο της νοητικής λειτουργίας, συναντούμε στα κείμενα του Damasio (2000), όταν αναφέρεται σε μία μεταθεωρία της νευροεπιστήμης. Στην κριτική του για την έρευνα ο Green στον διάλογο του με τον Stern (2000), λέει ότι «στο ένα ή στο άλλο σημείο η ερευνητική προσέγγιση στην ψυχανάλυση έχει να αντιμετωπίσει την μεταφορά». Η οποία όπως λέει σε ορισμένες προσεγγίσεις καταλήγει να γίνεται αναλογία. Αναλογίες όπως αυτή της ενόρμησης με την λειτουργία του λιμβικού συστήματος. Στο σημείο δηλαδή όπου βρίσκεται η μεγαλύτερη μεθοδολογική «παγίδα» της προσπάθειας σύνδεσης των δύο αυτόνομων πεδίων της νευροεπιστήμης και της ψυχανάλυσης.

[22] Θα έλεγα ότι αν είναι η προσέγγιση ψυχανάλυσης και νευροεπιστημών να καταλήξει «μόδα», ένα είδος πρέπουσας ενασχόλησης του συρμού, αυτό θα σημάνει μία αποτυχία. Μία αμυντική και στείρα προσπάθεια αποσοβήσεως της κρίσης – εκείνης της ψυχανάλυσης, ή εκείνης της προόδου των επιστημών απέναντι στην ηθική (με την έννοια της βιοηθικής) της ανθρώπινης φύσης – και της σύγκρουσης που ενέχεται σε αυτήν. Καθώς γνωρίζουμε ότι οι εξελίξεις περνούν μέσα από διεργασίες κρίσεων και συγκρούσεων.

1.5 Η ΔΙΑΚΡΙΣΗ ΒΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΚΑΙ ΝΟΗΤΙΚΗΣ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑΣ – ΨΥΧΙΚΗΣ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑΣ - ΜΕΤΑΒΑΤΙΚΗΣ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑΣ

Στην εισαγωγή προτείναμε την διαφοροποίηση και συγχρόνως την σύνδεση ορισμένων αυτόνομων και ταυτοχρόνως αλληλένδετων πεδίων[23]. Μιλήσαμε έτσι για το πεδίο της πραγματικότητας του βιολογικού στο οποίο θα περιλαμβάναμε το σύνολο των βιολογικών και φυσιολογικών λειτουργιών καθώς και την απότοκη ανάπτυξη των ανωτέρων εγκεφαλικών δομών και λειτουργιών, δηλαδή το πεδίο της νοητικής πραγματικότητας. Υπό την ψυχαναλυτική έννοια της εσωτερικής ή ψυχικής πραγματικότητας θα λέγαμε ότι η βιολογική, η νοητική καθώς και η πραγματικότητα των αντικειμένων του περιβάλλοντος συνιστούν την εξωτερική πραγματικότητα. δηλαδή την πραγματικότητα που τοποθετείται εκτός του ενδοψυχικού κόσμου. Σε αυτές τις έννοιες θα επανέλθουμε εκτενώς στα επόμενα κεφάλαια. Η βιολογική πραγματικότητα όπως και η πραγματικότητα της νόησης. διά μέσω των ιδιαίτερων ατομικών και επομένως υποκειμενικών διεργασιών που επέρχονται εντός αυτών. σε συνάρτηση με την αποκτώμενη υποκειμενική εμπειρία της αναπτυσσόμενης σωματοψυχικής οντότητας. οργανώνονται σε ένα σημαίνον, ένα στοιχείο δηλαδή το οποίο ενέχει ένα νόημα. μία δυνητική λειτουργική ψυχική αξία. Έτσι υποθέτουμε ότι από τον τρόπο οργάνωσης των στοιχείων που απαρτίζουν την βιολογική και την νοητική πραγματικότητα. αναδύονται νέες εν δυνάμει δομές και διεργασίες που εκπροσωπούνται και συγκροτούν το πεδίο της σωματοψυχικής μεταβατικής πραγματικότητας. Τα στοιχεία και οι διεργασίες που το αποτελούν, δηλαδή η μεταφορά μίας βιολογικής πραγματικότητας. θα αποτελέσουν ένα δυνάμει ψυχικό αντικείμενο. δομής ή διεργασίας. ως προς το ψυχικό όργανο και την ψυχική πραγματικότητα Με έναν ανάλογο τρόπο θα σκεφτόμασταν ότι οι δομές και οι διεργασίες του ψυχικού οργάνου και της ψυχικής πραγματικότητας οργανώνονται κατά τρόπον ώστε να μεταφέρουν προς την βιολογική και την νοητική πραγματικότητα στοιχεία τα οποία θα

[23] Προτιμούμε την χρησιμοποίηση του όρου του πεδίου. παρά του όρου του επιπέδου. καθώς θεωρούμε ότι δεν πρόκειται για μία δεδομένη ιεράρχηση επιπέδων. σωματικού. νοητικού ή ψυχικού. αλλά για μία δυναμική συνάρτηση αυτόνομων πεδίων.

επιτρέψουν την αναδιοργάνωση και την εξέλιξή τους. Αυτός ο μηχανισμός οργάνωσης και αναδιοργάνωσης των διαφόρων αλληλένδετων και συγχρόνως αυτόνομων πεδίων θα προσδιορίσει την διαμόρφωση μίας κατάστασης υγείας ή παθολογίας της σωματοψυχικής οντότητας. Θα θέλαμε να τονίσουμε ότι δεν προτείνουμε μία άλλη μορφή δυϊσμού, μία διχοτόμηση ή τριχοτόμηση, σώματος νόησης και ψυχισμού[24]. Η θεώρηση της αυτονομίας των – συγχρόνως αλληλένδετων – πεδίων, έγκειται σε δύο σημεία. Ότι το κάθε ένα διέπεται από τους δικούς του μηχανισμούς, και ότι η δυνατότητα οργάνωσης του κάθε πεδίου είναι μία «εσωτερική», ενδοσυστημική, ιδιότητα. Επίσης η κλινική μας έχει δείξει την διάκριση ή και την αποσύνδεση έως και την διάλυση μερικές φορές, της σχέσης όσμωσης που φυσιολογικά αναπτύσσεται μεταξύ των λειτουργιών αυτών των πεδίων. Το ζητούμενο κατά την γνώμη μας είναι ο τρόπος και οι λόγοι για τους οποίους η λειτουργία αυτών των πεδίων συναρτάται. Θεωρούμε ότι ένας τρόπος κατανόησης αυτών των μηχανισμών προτείνεται από την προσέγγιση των δυναμικών αυτο-οργανωνόμενων συστημάτων. Ενδιαμέσως της εξωτερικής και της ψυχικής πραγματικότητας, καθώς και εντός αυτών, θεωρώ ότι αναπτύσσεται το πεδίο και οι διεργασίες της μεταβατικής σωματοψυχικής πραγματικότητας, αποτέλεσμα των οποίων είναι η δυναμικά εξελισσόμενη συγκρότηση του ψυχισμού, της νόησης και του σώματος και η ικανότητα αυτο-οργάνωσης.

[24] Γνωρίζουμε άλλωστε ότι σύμφωνα με την ψυχαναλυτική θεώρηση κάθε νοητική λειτουργία, του λόγου, της μνήμης ή της αντίληψης είναι επίσης ψυχικές.

1.6 Η ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ ΤΩΝ ΔΥΝΑΜΙΚΩΝ ΑΥΤΟ-ΟΡΓΑΝΩΝΟΜΕΝΩΝ ΣΥΣΤΗΜΑΤΩΝ

Αυτές οι μεθοδολογικές θέσεις και υποθέσεις εργασίας προσεγγίζουν την θεωρία των *δυναμικών αυτο-οργανωνόμενων συστημάτων* και τις *θεωρίες του χάους*. Η έννοια της αυτο-οργάνωσης προέρχεται από τις ανάλογες έρευνες στον χώρο της φυσικής και των μαθηματικών. Σταδιακά η έννοια της αυτο-οργάνωσης και οι θεωρίες του χάους προσέλκυσαν το ενδιαφέρον τόσο της νευροεπιστήμης με τις εργασίες των Walter Freeman (1996, 1999, 2000a,b,c), Henry Atlan (1979, 1986), όσο και της ψυχανάλυσης με τις εργασίες των Georges και Sylvie Pragier (1990), M.G. Moran (1991) του J-M Quinodoz (1997) ή των Lewis & Granic (eds., 2000).

Ας δούμε όμως αναλυτικότερα τις βασικές αρχές και θέσεις της θεωρίας του χάους. Τα θεμέλια αυτών των απόψεων ετέθησαν στις αρχές του εικοστού αιώνα από τον Henri Poincaré[25] που μπορεί να θεωρηθεί ως ο ιστορικός πατέρας των θεωριών του χάους. Πριν την διατύπωση των θέσεων του Poincaré η επικρατούσα αρχή, των νόμων του Νεύτωνα (1700) ήταν, ότι οι νόμοι της φυσικής ανακλούν την πλήρη σύνδεση μεταξύ αιτίας και αποτελέσματος στο φυσικό κόσμο. Υπό αυτή την αιτιοκρατική άποψη θεωρείται ότι για ένα δεδομένο σύστημα, οι ίδιες αρχικές συνθήκες θα παράγουν πάντα το ίδιο κατοπινό αποτέλεσμα. Έτσι θεωρείται ότι τίποτα δεν είναι τυχαίο, με την έννοια ότι δυνητικά τα πάντα θα μπορούσαν να εκτιμηθούν αντικειμενικά, και, η μη πρόβλεψη ενός φαινομένου οφείλεται στην πεπερασμένη δυνατότητα των υφισταμένων μεθόδων παρατήρησης και μέτρησης. Στην δεκαετία του εξήντα αντίστοιχες παρατηρήσεις γύρω από την σημασία και την λειτουργία του τυχαίου, έγιναν από τον Edward Lorenz[26]. Σύμφωνα με αυτές μία αρχική συνθήκη σε ένα συγκεκριμένο

[25] Ο Poincaré στο έργο του Science et Méthode (1908) ήταν ο πρώτος επιστήμονας που διερεύνησε και εξήγησε την έννοια του τυχαίου στα δυναμικά συστήματα και την επίδραση του φαινομενικά τυχαίου, δηλαδή του μη προβλεπόμενου, στην αιτιοκρατική λογική.

[26] Μία από τις κεντρικές ιδέες των θεωριών του χάους βασίζεται στις παρατηρήσεις του Edward Lorenz σχετικά με την πρόβλεψη μετεωρολογικών φαινομένων (1963). Σύμφωνα με αυτές, η πρόβλεψη των μετεωρολογικών φαινομένων καθίσταται δυνατή όταν ο σχετικός υπολογισμός βασίζεται σε μία λεπτομερέστερη καταγραφή των τιμών της θερμοκρασίας, της ατμοσφαιρικής πίεσης και της ταχύτητας του ανέμου. Έτσι ο υπολογισμός με τιμές

χωροχρονικό πλαίσιο χωρίς προσδιοριστική κατά τα φαινόμενα αξία, είναι δυνατόν να καθορίσει την κίνηση και την εξέλιξη ενός συστήματος. Το ίδιο το σύστημα θα θεωρηθεί ως «χαοτικό» εξ αιτίας αυτής της εξαιρετικά ευαίσθητης εξάρτησης της κίνησης του από τις αρχικές συνθήκες, από το γεγονός ότι η εξέλιξή του δεν ακολουθεί μία γραμμική λογική και από το απρόβλεπτο, τον α-τακτικό χαρακτήρα των διεργασιών που το συγκροτούν. Μία θεμελιώδης έννοια στις διεργασίες του χάους και τα αυτο-οργανονώμενα συστήματα είναι ο *θόρυβος*. Η έννοια του θορύβου αναφέρεται στην κατάσταση ενός συστήματος ασταθών διακυμάνσεων και συνύπαρξης διαφορετικών και εναλλασσόμενων εξωγενών ή ενδογενών ερεθισμάτων και πληροφοριών. Ο θόρυβος μπορεί να λειτουργήσει ως αποδιοργανωτικός παράγων ή αντίθετα ως γενεσιουργός ποικιλιών σύμφωνα με την ικανότητα αυτο-οργάνωσης και ανάπτυξης διεργασιών χαοτικού ντετερμινισμού, δηλαδή ικανότητα ευαισθησίας και οργάνωσης σύμφωνα με τις ελάχιστες και μη προβλεπόμενες ως προς το αποτέλεσμα συνθήκες που παρέχει η κατάσταση θορύβου.

Μετά τις παρατηρήσεις του Lorentz, υπήρξαν ανάλογες προσεγγίσεις διαφόρων φυσικών ή και κοινωνικών συστημάτων. Όπως αυτή του Ilya Prigogine (1988, 1999) στα μαθηματικά και την χημεία. Μέσω αυτών των ερευνών διατυπώθηκαν οι ιδιότητες των συστημάτων χάους (J.Gleick, 1987). Η υπερευαισθησία στις αρχικές συνθήκες καθώς και η αστάθεια και η μεταβλητότητα των συνθηκών λειτουργίας ενός συστήματος δημιουργούν μία ιδιαίτερη δυναμική κατάσταση που προσφέρει στο σύστημα μία πληθώρα δυνητικών μελλοντικών κινήσεων και τύπων εξέλιξης. Με αυτόν τον τρόπο δύο σχεδόν πανομοιότυπα σύνολα αρχικών συνθηκών για το ίδιο σύστημα, θα αποδώσουν δύο τελικές προβλέψεις, και επόμενες καταστάσεις οργάνωσης, οι οποίες θα διαφέρουν σημαντικά η μία από την άλλη. Σύμφωνα με την ορολογία των θεωριών του χάους αυτό το φαινόμενο ονομάζεται διακλάδωση (bifurcation), θέτοντας στην διάθεση της εξέλιξης για κάθε σημείο δύο νέες πιθανές κινήσεις.

που περιλαμβάνουν μόνον τρία δεκαδικά στοιχεία δεν καταλήγει σε καμία πρόβλεψη. Αντίθετα όταν η καταγραφή των δεδομένων περιλαμβάνει έξι δεκαδικά στοιχεία, και επομένως λαμβάνονται υπ' όψιν οι μικρότερες πιθανές μεταβολές και διακυμάνσεις, η πρόγνωση ενός μετεωρολογικού φαινομένου καθίσταται δυνατή. Με αυτόν τον τρόπο ο Lorenz έθεσε την βασική αρχή της θεωρίας του χάους, δηλαδή την υπερευαισθησία ενός συστήματος στις αρχικές συνθήκες.

Η νέα θέση και κατάσταση του συστήματος εκφράζεται από ένα σημείο έλξης, έναν οργανωτή θα λέγαμε, του οποίου το διάγραμμα εκπροσωπεί τις διακυμάνσεις ενός συστήματος μέσα στον χρόνο. Τέτοιοι ελκυστές μπορούν να αναπτυχθούν για κάθε είδους σύστημα, γραμμικό (και προβλέψιμο) ή μη. Στην περίπτωση των μη γραμμικών, χαοτικών συστημάτων, το διάγραμμα του ελκυστή, που εκπροσωπεί τις τυχαία μεταβαλλόμενες διακυμάνσεις της εξέλιξης του συστήματος θα πάρει μία πολύ διαφορετική μορφή. Η σύνθετη, εξ αιτίας των πολλαπλών διαστάσεων, ή παραγόντων, που χαρακτηρίζουν την κατάσταση του συστήματος, μορφή του, οδήγησε τον David Ruelle (1991) να τον ονομάσει «παράξενο ελκυστή». Όπως αναφέρουν οι Pragier (1990), ο Ruelle χαρακτηρίζει τους παράξενους ελκυστές ως «ψυχαναλυτικά υποδηλωτικούς» εξ αιτίας του ρόλου τους εκπροσώπησης των πλέον λανθανόντων, μη αντιληπτών συνθηκών που συγκροτούν ένα σύστημα.

Ο παράξενος ελκυστής είναι ο πυρήνας της μορφής νέας τάξης που θα λάβει το α-τακτικό σύστημα. Το χαοτικό σύστημα θα κατακαθίσει οργανωνόμενο σε μια θέση που ορίζεται από το παράξενο ελκυστή. Όμως και πάλι η νέα αυτή θέση και κατάσταση του συστήματος δεν θα είναι προβλέψιμη, ακολουθώντας τους νόμους των μη γραμμικών συστημάτων. Ένας ορισμός του παράξενου ελκυστού θα ήταν ότι εκπροσωπεί μία ιδανική, σύμφωνα με την ευαισθησία στις αρχικές συνθήκες, κατάσταση προς την οποία έλκεται ένα απρόβλεπτο σύστημα. Η δυναμική ενός χαοτικού συστήματος μπορεί να εκπροσωπηθεί από πολλαπλούς ελκυστές, ο κάθε ένας εκ των οποίων εκφράζει τις ταλαντώσεις και τις μεταβολές επί μέρους συνθηκών. Η τελική δομή των παράξενων ελκυστών αντικατοπτρίζει δύο φαινομενικά αντίρροπες τάσεις της δυναμικής του συστήματος, δηλαδή την τάση έλξης ή σύγκλισης και την τάση απόκλισης των συνθηκών ως προς την κατάσταση που εκπροσωπεί ο ελκυστής, ως ένα πρότυπο αυτο-οργάνωσης ή αναδιοργάνωσης του συστήματος σε μία συγκεκριμένη χωροχρονική φάση. Συγχρόνως, το εύρος διακύμανσης των τάσεων απόκλισης και επομένως της δομής του ελκυστού είναι περιορισμένο. Έτσι η συνύπαρξη αυτών των πολλαπλών αντιθέτων τάσεων, εσωτερικών συγκρουομένων διαθέσεων θα λέγαμε, θα προσδώσει στον παράξενο ελκυστή μία σύνθετη μορφή που εκφράζει τρεις διαφορετικές και ταυτόχρονες κατευθύνσεις. Την κατεύθυνση της

συστολής ή της σύγκλισης, της έκτασης ή της διασποράς των τάσεων και της αναδίπλωσης των δύο προηγουμένων κατευθύνσεων. Η τελική μορφή που αποκτά ο παράξενος ελκυστής εξ αιτίας της ιδιότητας της αναδίπλωσης αντιστοιχεί στην μορφή των fractals[27]. Ένα fractal είναι ένα αντικείμενο του οποίου η δομή παραμένει η ίδια ανεξάρτητα από την κλίμακα μέτρησής του. Δηλαδή αντίθετα με τα ευκλείδια σχήματα, δεν έχουν ένα χαρακτηριστικό μέγεθος μέτρησης. Έτσι αν κοιτάξουμε ένα μικρό τμήμα ενός fractal θα δούμε πως είναι όμοιο με ένα μεγαλύτερο τμήμα του. Αν πάλι μεγεθύνουμε ένα μικρότερο τμήμα του, θα δούμε πως αυτό περιέχει και πάλι όμοια μέρη. Ανάλογα η μορφή ενός παράξενου ελκυστού γύρω από τον οποίο οργανώνεται ένα σύστημα χαρακτηρίζεται από την ιδιότητα της αυτοομοιότητας των fractal αντικειμένων, καθώς η πορεία που διαγράφει δεν επιστρέφει ποτέ στο ίδιο σημείο (όπως θα γινόταν στην περίπτωση γραμμικών και προβλέψιμων συστημάτων), αλλά, αναπαριστώντας την τάση μεταβολής αναπαράγει πάντοτε την σειρά της σύγκλισης, διασποράς και αναδίπλωσης. Ας επαναλάβουμε ότι αυτή η σειρά των τριών ταυτόχρονων διαδικασιών είναι αποτέλεσμα της υπερευαισθησίας του συστήματος στις αρχικές συνθήκες.

Οι θεωρίες του χάους και της αυτο-οργάνωσης είναι, κατά την έκφραση του Ruelle, ψυχαναλυτικά, αλλά και νευροεπιστημονικά «υποδηλωτικές». Οι έρευνες που έχουν διεξαχθεί και στα δύο πεδία, της ψυχανάλυσης και της νευροεπιστήμης, είναι ενδεικτικές του ενδιαφέροντος που παρουσιάζουν. Σε επόμενα κεφάλαια θα εξετάσουμε τα δεδομένα αυτών των ερευνών καθώς και την σημασία που αποδίδουμε στις θεωρίες του χάους για την κατανόηση της σχέσης μεταξύ ψυχισμού, σώματος και αντικειμένων. Εισαγωγικά θα λέγαμε ότι τόσο το νευρικό σύστημα, όσο και το ψυχικό σύστημα χαρακτηρίζονται από μία χαοτική λειτουργία υπό την έννοια ότι πρόκειται για συνεχώς μεταβαλλόμενα συστήματα, των οποίων η οργάνωση εξαρτάται και προσδιορίζεται από ένα απεριόριστο σύνολο παραγόντων, επί μέρους δομών και διεργασιών, την εμφάνιση νέων και απρόβλεπτων ερεθισμάτων των οποίων η σημασία δεν ανακαλύπτεται παρά σε έναν δεύτερο χρόνο και υπό ιδιαίτερες μεταβατικές συνθήκες, ή την μεθύστερη επίδραση γεγονότων τα οποία έχουν εγγραφεί ως μνήμες

[27] Ο όρος fractal έχει αποδοθεί στα ελληνικά ως «μορφοκλασματική καμπύλη»

(κυτταρικές, σωματικές, νοητικές ή ψυχικές) ή ως ώσεις και εν δυνάμει τάσεις. Επίσης και στα δύο συστήματα μέσω της λειτουργίας της αυτο-οργάνωσης, υπάρχει η δυνατότητα ανάδυσης μίας νέας κατάστασης, είτε στο επίπεδο των δομών είτε στο επίπεδο των διεργασιών. Στο πεδίο της σχέσης μεταξύ εξωτερικής πραγματικότητας (σωματικής, νοητικής ή γνωσιακής και των αντικειμένων) και ψυχικής πραγματικότητας, οι θεωρίες του χάους είναι υποδηλωτικές καθώς προτείνουν έναν τρόπο εξήγησης της παρουσίας και της σχέσης του σώματος εντός του ψυχισμού και του ψυχισμού εντός του σώματος. Η χαοτική δυναμική του νευρικού συστήματος εισάγει στην λειτουργία του την ψυχική διάσταση, δηλαδή το στοιχείο του υποκειμενικού και μη προβλέψιμου, με βάση ένα γενετικά προκαθορισμένο πλαίσιο ζωής. Όπως επίσης εισάγει στην οργάνωση του ψυχισμού, με την μορφή μίας ελάχιστης και μη προβλεπόμενης συνθήκης, την διάσταση της βιολογικής πραγματικότητας. Θεωρώ ότι η θεωρία των αυτο-οργανωνόμενων χαοτικών συστημάτων θα μπορούσε να αποτελέσει έναν τρόπο κατανόησης των μηχανισμών που επιτρέπουν σε ένα στοιχείο της τάξης του πραγματικού, όπως ένα νευροχημικό φαινόμενο ή μία βασική κυτταρική λειτουργία, να γίνει ψυχικά σημαίνον, αναγόμενο σε ένα εν δυνάμει στοιχείο πραγματικότητας του ψυχισμού.

«Μετα-βιολογία», νευροεπιστημονική «μετα-θεωρία» ή «μετα-μεθοδολογία», διεργασίες και συνδέσεις μεταφοράς αντί των απλουστευτικών αναλογιών, ερμηνεία και αυτο-οργάνωση, είναι μία σειρά εννοιών οι οποίες θεωρώ ότι προσεγγίζουν το σκεπτικό διερεύνησης των μηχανισμών που παράγονται στην διαχωριστική και συνδετική γραμμή μεταξύ ψυχικής και εξωτερικής πραγματικότητας.

Η χιμαιρική διάσταση της κριτικής του Christian David (των δύο διαφορετικής φοράς συνεργείων διάνοιξης μίας συνδετικής σήραγγας) για την σχέση νευροεπιστημών και ψυχανάλυσης θεωρώ ότι παράγεται και συσκοτίζει κάθε πιθανότητα σύνδεσης, όταν θεωρούμε ως γνωστό και δεδομένο αυτό το οποίο προσδιορίζει συγκεκριμένες οδούς και περάσματα μεταφοράς από το ένα πεδίο προς το άλλο. *Η σκέψη μου είναι ότι οι συνδετικές οδοί και τα περάσματα δεν υφίστανται ως απαράλλακτες και σταθερές δομές, αλλά μεταβάλλονται εντός ορισμένων ορίων, σχεδιάζονται και μορφοποιούνται εν τω*

γίγνεσθαι μίας υποκειμενικής σωματοψυχικής οντότητος. Το οποίο θα πρέπει να ακολουθήσουμε. Η λέξη – κλειδί κατά την άποψή μας – που ενδεχομένως απαντά στο ερώτημα του τρόπου με τον οποίο είναι δυνατή αυτή η παρακολούθηση είναι η έννοια και *η λειτουργία της μεταβίβασης*. Στην πορεία της έρευνας θα προσπαθήσουμε να δείξουμε ότι η μεταβίβαση, καθώς και οι έννοιες της διϋποκειμενικότητος, της ερμηνείας και των κατασκευών, ως μέθοδοι παρατήρησης και παρέμβασης, έχουν βάσεις τόσο στο πεδίο της ψυχικής πραγματικότητας όσο και στο πεδίο της νευροεπιστήμης.

Όμως για να φτάσουμε στην σημασία που μπορεί να κατέχει η λειτουργία της μεταβίβασης στην σχέση ψυχικής πραγματικότητας και πραγματικότητας του ψυχισμού θεωρούμε ότι θα πρέπει να εξετάσουμε τις ιδιότητες των «βασικών πραγμάτων».

1.7 Η ΑΝΑΓΩΓΙΣΤΙΚΗ ΜΕΘΟΔΟΣ – Η ΑΝΑΓΩΓΗ ΣΤΟ ΜΕΘΥΣΤΕΡΟΝ

Μεθοδολογικά η εξέταση των στοιχειωδών δομών και λειτουργιών στις οποίες βασίζονται οι ανώτερες εγκεφαλικές και ψυχικές λειτουργίες αντιστοιχεί στην λεγόμενη αναγωγιστική ή αναλυτική προσέγγιση[28]. Είναι η μέθοδος παρατήρησης και εξήγησης των ψυχονοητικών ή των ανωτέρων φαινομένων μέσω των φυσικών νόμων και της αναγωγής σε βασικότερες δομές ή διεργασίες. Σημαντικός εκπρόσωπος της αναγωγιστικής προσέγγισης στην νευροεπιστήμη είναι ο Jean – Pierre Changeux. Η προσπάθεια τεκμηριωμένης εξήγησης των συνολικών ψυχονοητικών φαινομένων οδήγησε την νευροεπιστήμη σε αυτό που ο Changeux (2002) ονομάζει απο-πολλαπλασιαστική (démultiplication) προσέγγιση του νευρικού συστήματος και την προσπάθεια εξήγησης των φαινομένων μέσω των φυσικών νόμων. Αυτή η κατεύθυνση έχει δεχθεί μία έντονη κριτική εκ μέρους ορισμένων νευροεπιστημόνων όπως ο Edelman και εκ μέρους του ψυχαναλυτικού κόσμου. Παραφράζοντας τον τίτλο του βιβλίου του Changeux, «ο νευρωνικός άνθρωπος», ο Green θα μιλήσει για τον «μηχανικό άνθρωπο» υπό την έννοια της αποποίησης της ανθρώπινης λειτουργίας από κάθε προσωπικό και κυρίως ενδοψυχικό στοιχείο, στην οποία οδηγεί η αναγωγή των πάντων στην κυτταρική ή την μοριακή λειτουργία. Ένα μέρος του σκεπτικού της κριτικής της αναγωγιστικής μεθόδου είναι ότι χάνεται το στοιχείο της δυναμικής σχέσης ψυχισμού και σώματος.

Πράγματι, παρά το γεγονός ότι μία υποκειμενική συναισθηματική κατάσταση μπορεί να αντιστοιχεί ή να βασίζεται νευροβιολογικά σε έναν τρόπο λειτουργίας των συνάψεων κυτταρικών ομάδων του φλοιού και ας πούμε του λιμβικού συστήματος, η καταγραφή αυτών των βιολογικών ιδιοτήτων δεν ισοδυναμεί με το πώς είναι να αισθάνεται κανείς μία συγκεκριμένη συναισθηματική κατάσταση. Θα συναντήσουμε εκ νέου εδώ τις κριτικές απόψεις του Damasio που αναφέραμε προηγουμένως. Θεωρώ

[28] Με τον όρο της αναλυτικής μεθόδου ή μεθόδου του αναγωγισμού αποδίδεται η έννοια του *reductionism*. Η έννοια αυτή θα μπορούσε να μεταφρασθεί πιθανώς και ως αποσύνθεση ή εκπτωτική ανάλυση. Νομίζω ότι αυτοί οι

όμως ότι αυτή η μηχανιστική προσέγγιση αφορά μία απλοϊκή μορφή αναγωγισμού, που εξαρτάται από την συναίσθηση του παρατηρητή ότι παρατηρεί ένα θεμελιώδες φαινόμενο έχοντας ήδη μία συνείδηση των φαινομένων που λειτουργούν σε ένα άλλο ανώτερο επίπεδο και που του επιτρέπουν (αυτές και όχι μόνον η διατιθέμενη τεχνογνωσία και τεχνολογία) την αναγωγική προσπέλαση. Ένας «απλοϊκός» αναγωγιστής θα πει ότι αντίληψη *είναι* η επιλεκτική διάνοιξη διαύλων ιόντων στον συναπτικό χώρο της σύνδεσης αισθητικών νευρώνων. Αντίθετα μία περισσότερο παραγωγική αναγωγική μέθοδος θα λάβει υπ' όψη της ότι η κατανόηση της δυναμικής του νευρικού συστήματος στο κυτταρικό και στο μοριακό επίπεδο προκύπτει από την ολική θεώρηση και διερεύνηση της δυναμικής των λειτουργιών και της δομής του ΚΝΣ. Σε αυτή την περίπτωση το όφελος θα είναι ότι με την εφαρμογή της αναλυτικής εξέτασης των φαινομένων που παράγονται σε ένα ανώτερο επίπεδο (του φλοιού ή των ανωτέρων νοητικών λειτουργιών) *νοηματοδοτείται* η δυναμική των παρατηρουμένων φαινομένων σε ένα κατώτερο επίπεδο (της κυτταρικής ή της μοριακής λειτουργίας). Σε ένα δεύτερο χρόνο, η κατανόηση των μηχανισμών στο κυτταρικό επίπεδο υπό το φως του νοήματος που τους έχει προσδοθεί, μας παρέχει ακριβέστερες πληροφορίες ως προς τον τρόπο λειτουργίας και οργάνωσης στο επίπεδο του φλοιού και συγχρόνως θεμελιώνει τις γνώσεις μας γύρω από τα φαινόμενα ανωτέρας τάξης της νόησης ή του ψυχισμού. Με αυτόν τον τρόπο ο φυσικός νόμος γύρω από την λειτουργία των νευρώνων εμπλουτίζεται και προσφέρει περισσότερα στοιχεία εξήγησης ενός φαινομένου. Αυτά τα στοιχεία, τα δεδομένα δηλαδή της νευροεπιστημονικής τεχνογνωσίας και έρευνας, θα μπορέσουν πιθανώς να μας δώσουν μία εξήγηση του τρόπου με τον οποίο αυτό που συμβαίνει στο επίπεδο των διαύλων της σύναψης αποκτά μία αξία ως προς τον ψυχισμό. Η τεχνολογική ευχέρεια της νευροεπιστήμης για την διερεύνηση των πλέον θεμελιακών στοιχείων της βιολογικής πραγματικότητας μας δείχνει πως η πορεία από το πολυπλοκότερο (τις ανώτερες εγκεφαλικές ή ψυχικές λειτουργίες) προς το απλούστερο (το μοριακό) είναι επιστημονικά και μεθοδολογικά περισσότερο ασφαλής και εφικτή από ότι η αντίστροφη κατεύθυνση. Διότι η αντίστροφη πορεία από το απλούστερο προς το πολυπλοκότερο προϋποθέτει την

μεταφραστικοί προβληματισμοί αντικατοπτρίζουν το στοιχείο απώλειας ή απλούστευσης που συνοδεύει την αναγωγή ενός σύνθετου φαινομένου σε υφιστάμενα απλούστερα στοιχεία.

κατανόηση αυτών των μηχανισμών που επιτρέπουν σε ένα δυναμικό σύνολο βασικών λειτουργιών να είναι κατά-τι περισσότερο από ό,τι είναι στην αρχική τους μορφή.

Επομένως στο πλαίσιο αυτής της εργασίας, προσπαθήσαμε έτσι ώστε η αναφορά στα δεδομένα γύρω από ορισμένες βασικές νευροβιολογικές ιδιότητες του νευρικού συστήματος να γίνει ακολουθώντας την κατεύθυνση από το απλούστερο προς το πολυπλοκότερο, στοχεύοντας στην κατανόηση του τρόπου σύμφωνα με τον οποίο το πολυπλοκότερο πηγάζει από αυτό που μία δεδομένη στιγμή μπορεί να εμφανίζεται, από την σκοπιά της συνολικής σωματοψυχικής δυναμικής, ως «απλώς βασικό». Σε αυτήν την προσπάθεια διερεύνησης της δυναμικής των θεμελιωδών στοιχείων της ψυχικής πραγματικότητας, και της σύνδεσης των δεδομένων της νευροεπιστημονικής έρευνας και της ψυχανάλυσης, οι έννοιες και η μεθοδολογική προσέγγιση της μεταβιολογίας, της μεταφοράς, της αυτο-οργάνωσης και της μεταβίβασης, υπήρξαν βασικά μεθοδολογικά εργαλεία και υποθέσεις εργασίας.

Η προσέγγιση των βιολογικών βάσεων και μηχανισμών του νευρικού συστήματος θεωρούμε ότι θα μπορέσει να μας πληροφορήσει γύρω από τον τρόπο με τον οποίο αυτά τα στοιχεία επικοινωνούν - αλλά ας το επαναλάβουμε, χωρίς απαραίτητα να αντιστοιχούν - με τα στοιχεία που βρίσκονται στην βάση της οργάνωσης και της συγκρότησης του ψυχισμού.

2. ΚΛΙΝΙΚΗ ΚΑΙ ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΗ ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ

Η κλινική πράξη με νευροψυχολογικούς ασθενείς και ευρύτερα με ασθενείς με διαταραχές του νευρικού συστήματος ήταν η κεντρική αφετηρία των βασικών μας παρατηρήσεων και ερωτημάτων γύρω από την σχέση της ψυχικής πραγματικότητας και της πραγματικότητας του ψυχισμού. Η εξέταση των μεθοδολογικών και τεχνικών ερωτημάτων αποτελεί βέβαια αυτό καθ' εαυτό ένα σημαντικό ζήτημα που άπτεται της κλινικής πράξης. Όμως οι απαντήσεις επί αυτών των ερωτημάτων αφορούν άμεσα την ερευνητική μεθοδολογία, καθώς *πρόκειται κατ' ουσίαν για την κλινική της σύνδεσης της ψυχικής πραγματικότητας και της πραγματικότητας του σώματος και της νόησης*. Όπως και στο προηγούμενο μέρος της συζήτησης για την ερευνητική μεθοδολογία, θα χρειαστεί να κάνουμε και εδώ αρκετές θεωρητικές αναφορές και σκέψεις γύρω από τις ιδιαιτερότητες της νευροψυχολογικής κλινικής και της ψυχοθεραπευτικής εργασίας με νευρολογικούς ασθενείς. Θα έχουμε επίσης την ευκαιρία να διατυπώσουμε ορισμένες υποθέσεις εργασίας ή και προτεινόμενες θέσεις.

Τα περιστατικά ασθενών που συζητούνται στο πλαίσιο της ερευνητικής προσέγγισης, προέρχονται από την προσωπική μου κλινική εργασία, καθώς και από την συνεργασία με επιστήμονες και θεραπευτές άλλων ειδικοτήτων των τελευταίων δεκαπέντε ετών, στην διάρκεια των οποίων είχα την δυνατότητα να προσεγγίσω διαγνωστικά και θεραπευτικά, νευροψυχολογικά και ψυχοπαθολογικά, έναν σημαντικό αριθμό ασθενών[29]. Θα λέγαμε ότι η φύση των νευροψυχολογικών διαταραχών και βεβαίως των νευρολογικών νοσημάτων που τις προκαλούν; είναι ιδιαίτερα σύνθετη. Πρόκειται για ασθενείς οι οποίοι εμφανίζουν συχνά πολλαπλά προβλήματα της οργανικής, της φυσικής και της ψυχικής κατάστασης. Συχνές επίσης είναι οι αντίστοιχες δευτερογενείς επιπλοκές.

[29] Η πορεία αυτή ξεκινά από το Τμήμα Νευροψυχολογίας της Νευροχειρουργικής Κλινικής του Πανεπιστημιακού Νοσοκομείου « Bavière », της Λιέγης στο Βέλγιο, και συνεχίσθηκε στο πλαίσιο της προσωπικής πρακτικής (νοσοκομειακής και ιδιωτικής), και, της κλινικής εργασίας και συνεργασίας στο πλαίσιο της λειτουργίας του Τμήματος Ψυχοκοινωνικών Υπηρεσιών ενός Κέντρου Αποκατάστασης και Αποθεραπείας στην Αθήνα.

Θα μπορούσαμε να πούμε ότι πρόκειται για την παθολογία του «ναυαγίου της σκέψης», σύμφωνα με την έκφραση της Oppenheim-Gluckman (2000) μέσα στην «άβυσσο», θα προσθέταμε, της καταστροφής του σωματικού είναι και γίγνεσθαι. Στην κλινική πράξη όπως και στην ερευνητική προσέγγιση, ο διαχωρισμός και η αναζήτηση του είδους αλληλεπίδρασης μεταξύ των συμπτωμάτων και των παθολογικών μηχανισμών που τα προκαλούν είναι συχνά δυσχερής. Αργότερα θα ασχοληθούμε με την διάκριση και την σχέση μεταξύ του νευρολογικού και του ψυχικού συμπτώματος. Εξ αιτίας της πολυπλοκότητας αυτών των διαταραχών, πολλές φορές το πλαίσιο και η μέθοδοι της ψυχοπαθολογικής και της νευροψυχολογικής προσέγγισης χρειάζεται να διαμορφωθούν με τρόπο ώστε να είναι δυνατή η δυναμική κλινική παρακολούθηση και θεραπευτική παρέμβαση. Η σκέψη μου είναι ότι οι μεταβολές του πλαισίου και της κλινικής μεθοδολογίας και τεχνικής έχουν να κάνουν με τον τρόπο σύνδεσης της ψυχικής πραγματικότητας και της πραγματικότητας του ψυχισμού.

2.1 Η ΜΕΘΟΔΟΣ ΤΗΣ ΑΝΑΛΥΣΗΣ ΚΛΙΝΙΚΩΝ ΠΕΡΙΠΤΩΣΕΩΝ

Η εξασφάλιση των δεδομένων από έναν σημαντικό αριθμό ασθενών θα προσέφερε την δυνατότητα μίας στατιστικής ανάλυσης, τεκμηριώνοντας ενδεχομένως την εγκυρότητα ορισμένων υποθέσεων εργασίας. Η επιλογή μου στο πλαίσιο αυτής της έρευνας, ήταν η προσέγγιση του τύπου της ανάλυσης ατομικών περιπτώσεων (single case study). Οι λόγοι αυτής της επιλογής είναι οι εξής : Πρώτον θεωρώ ότι μία στατιστική έρευνα που θα είχε ως σκοπό την τεκμηρίωση των υποθέσεων που προτείνουμε, προϋποθέτει την ύπαρξη ενός συγκεκριμένου μεθοδολογικού πλαισίου και μετρήσιμων παραγόντων διερεύνησης της σχέσης μεταξύ ψυχικής πραγματικότητας και πραγματικότητας του ψυχισμού. Με το ίδιο τρόπο θεωρώ πως μία στατιστική ανάλυση βασισμένη στην συσχέτιση πολλών και δυνητικά προσδιοριστικών παραγόντων (ενδοψυχικών κινήσεων, νευροφυσιολογικών παραμέτρων, ανατομικών δεδομένων, κ.ο.κ.) δεν θα μας παρείχε ιδιαίτερα στοιχεία στην κατεύθυνση της κατανόησης των ενδιάμεσων διεργασιών οι οποίες υποθέτουμε ότι μπορεί να προσδίδουν μία ψυχική αξία σε ένα νευροβιολογικό ή νευροφυσιολογικό φαινόμενο. Θα έλεγα ότι η λεπτομερής μέτρηση, καταγραφή και στατιστική ανάλυση πολλαπλών παραμέτρων θα αντιμετώπιζε τα προβλήματα και τα όρια που συζητήσαμε νωρίτερα σχετικά με το ολιστικό πρότυπο. Αντιθέτως θεωρώ ότι η εις βάθος κλινική και ερευνητική ανάλυση περιπτώσεων συγκεκριμένου τύπου νευροψυχολογικής συμπτωματολογίας και ανατομολειτουργικών βλαβών, όπως επίσης η διερεύνηση των μηχανισμών που βρίσκονται στην βάση ορισμένων νοητικών και ψυχικών λειτουργιών, μπορεί να μας προσφέρουν πολλά ενδιαφέροντα στοιχεία ως προς την εξεταζόμενη δυναμική.

Η προτεινόμενη κλινική προσέγγιση και ερευνητική μεθοδολογία βασίζεται στην σύζευξη της νευροψυχολογικής και της ψυχαναλυτικής κλινικής και θεωρίας, με σκοπό την διερεύνηση των συνδέσεων μεταξύ της ενδοψυχικής λειτουργίας και της νευροψυχολογικής ανάλυσης της παρατηρούμενης συμπτωματολογίας. Βέβαια, προτού καταστεί μεθοδολογικά δυνατή η διερεύνηση των σχέσεων και των ενδιάμεσων

συνδετικών διεργασιών μεταξύ της ψυχικής δυναμικής και της νευροψυχολογικής δυναμικής, απαιτείται η εξέταση και η κλινική προσέγγιση των περιστατικών ή των επιμέρους νοητικών λειτουργιών (του λόγου, της μνήμης, των γνωσιών, των πραξιών, της συγκέντρωσης και της προσοχής ή της οργάνωσης της σκέψης) και της οργάνωσης του ψυχισμού, σύμφωνα με την αυτόνομη τεχνική και την μεθοδολογία που αντιστοιχεί αφ᾽ ενός στο πεδίο της κλινικής νευροψυχολογίας και αφ᾽ ετέρου στο πεδίο της ψυχανάλυσης. Ας δούμε επομένως πώς ορίζεται η μεθοδολογία και το βασικό θεωρητικό υπόβαθρο αυτών των πεδίων.

2.2 Η ΝΕΥΡΟΨΥΧΟΛΟΓΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

Υπό μία ευρεία έννοια, η νευροψυχολογία (Botez, 1987) εξετάζει την σχέση που υπάρχει μεταξύ των νοητικών και ψυχολογικών λειτουργιών και των αντιστοίχων δομών και λειτουργιών του εγκεφάλου. Μελετά δηλαδή τον τρόπο με τον οποίο οι οιεσδήποτε αλλαγές στο επίπεδο της οργάνωσης και της λειτουργίας του εγκεφάλου επιδρούν επί της συμπεριφοράς, της νόησης και των συναισθημάτων. Επομένως υπάρχει μία διπλή προσέγγιση του αντικειμένου της νευροψυχολογίας. Πρώτον, ως διερεύνηση των διεργασιών και του τρόπου λειτουργίας και οργάνωσης των νοητικών λειτουργιών όπως η αντίληψη, η μνήμη, ο λόγος, οι πράξεις ή η συμπεριφορά. Τα αποτελέσματα αυτής της διερεύνησης επιτρέπουν τον εντοπισμό των αντιστοίχων βλαβών στις διάφορες ανατομικές περιοχές και κυρίως στα λειτουργικά συστήματα του εγκεφάλου. Δεύτερον, ως προσέγγιση των νοητικών λειτουργιών σε σχέση με τα νευροεπιστημονικά δεδομένα γύρω από την λειτουργία του κεντρικού νευρικού συστήματος, που παρέχονται από την ανατομία, την νευροφυσιολογία, την νευροβιολογία, τις απεικονιστικές μεθόδους, τις δοκιμασίες εκτίμησης των νοητικών λειτουργιών και βεβαίως από την κλινική εξέταση. Αυτές οι προσεγγίσεις εφαρμόζονται στο διαγνωστικό επίπεδο, στο θεραπευτικό επίπεδο, δηλαδή στο πλαίσιο της νευροψυχολογικής αποκατάστασης και στο επίπεδο της εξέτασης της φυσιολογικής μορφής των νευροφυσιολογικών, νοητικών και ψυχολογικών μηχανισμών που συγκροτούν την ανθρώπινη νόηση[30].

Στον χώρο της νευροψυχολογίας, στην κλινική – θεραπευτική ή ερευνητική διάσταση, έχουν αναπτυχθεί διάφορες κατευθύνσεις των οποίων η μεθοδολογία προσδιορίζεται από αντίστοιχες θεωρητικές σχολές. Στο παρόν πλαίσιο εξέτασης των

[30] Η εξέταση των φυσιολογικών μηχανισμών της νόησης και των ψυχολογικών λειτουργιών με βάση την μελέτη της συμπτωματολογίας των εγκεφαλικών βλαβών, αποτελεί το κύριο αντικείμενο της *γνωσιακής νευροψυχολογίας* η οποία είναι η εφαρμογή των αρχών της γνωσιακής ψυχολογίας στον χώρο της νευρολογικής κλινικής. Στο πλαίσιο αυτής της μελέτης δεν θα αναφερθούμε στο σύνολο των θεωριών και της μεθοδολογίας της γνωσιακής νευροψυχολογίας. Όμως θα έχουμε την ευκαιρία να συζητήσουμε τις απόψεις νεότερων προσεγγίσεων όπως αυτή του F. Varela, η οποία προσφέρει θα λέγαμε σημαντικά ανοίγματα προς την δυνατότητα σύνδεσης των απόψεων

μεθοδολογικών θεμάτων, θα αναφερθούμε στις δύο βασικές θεωρητικές κατευθύνσεις της νευροψυχολογίας, δηλαδή στο τοπογραφικό μοντέλο του εγκεφαλικού εντοπισμού, «κυτταρικής σύνδεσης» ή θεωρίας των κέντρων εικόνων, και στο συνδετικό μοντέλο ή «ενιαίου πεδίου», δίνοντας περισσότερη έμφαση στο δυναμικό τοπογραφικό μοντέλο των εγκεφαλικών λειτουργιών του Luria.

Η θεωρία του εγκεφαλικού εντοπισμού και των "κέντρων εικόνων" ("localizationism"). Ιστορικά η τοπογραφική θεώρηση αποτελεί την συνέχεια της φρενολογίας του Gall, σύμφωνα με την οποία υπάρχει μία σαφής, τοπογραφικά προσδιορισμένη, ανατομοκλινική σύνδεση. Βασικοί εκπρόσωποι είναι οι Wernicke, Lichtheim, Dejerine, και Geschwind. Σύμφωνα με αυτήν την θεωρία, κάθε μία από τις εγκεφαλικές περιοχές αναπαριστά ένα μέρος του εξωτερικού κόσμου όπως και του σώματος και είναι υπεύθυνη για μία συγκεκριμένη λειτουργία, ή για μία συγκεκριμένη αίσθηση. Η προσέγγιση της σχέσης της νόησης με τον εγκέφαλο σύμφωνα με την τοπογραφική θεωρία, επέτρεψε την λειτουργική και ανατομική χαρτογράφηση του εγκεφάλου και την κατανόηση των νευροφυσιολογικών βάσεων διαφόρων ψυχονοητικών λειτουργιών. Το μεθοδολογικό σχήμα έγκειται στην λεπτομερή περιγραφή μίας συγκεκριμένης λειτουργίας, αισθητηριακής ή κινητικής, και την συσχέτισή της με ανάλογες συγκεκριμένες πρωτοταγείς, συνειρμικές ή συνδετικές περιοχές του εγκεφάλου. Θα λέγαμε ότι η τοπογραφική θεωρία αντικατοπτρίζει μία βασική ανατομολειτουργική πραγματικότητα του κεντρικού νευρικού συστήματος. Μας πληροφορεί δηλαδή γύρω από τον τρόπο οργάνωσης της βιολογικής πραγματικότητας. Το σημείο κριτικής όμως αυτής της άποψης είναι ότι η νευροψυχολογική κλινική και η εξέλιξη της νευροεπιστήμης έχουν δείξει ότι η βλάβη συγκεκριμένων περιοχών του εγκεφάλου δεν προκαλεί πάντοτε ταυτόσημες ποιοτικά και ποσοτικά διαταραχές, όπως επίσης ότι η εξέλιξη της κλινικής εικόνας από μία συγκεκριμένη τοπογραφικά βλάβη, δεν μπορεί να προβλεφθεί μόνον βάσει των ανατομοκλινικών δεδομένων.

της γνωσιακής νευροψυχολογίας με αυτές της δυναμικής νευροψυχολογίας της σχολής του Luria και της ψυχανάλυσης.

Η συνδετική θεωρία οργάνωσης επικαλυπτομένων πεδίων των ψυχονοητικών λειτουργιών. Βασικός εκπρόσωπος αυτής της θεώρησης είναι ο Hughling Jackson, οι απόψεις του οποίου επηρέασαν την κλινική σκέψη του Freud. Ο Jackson ακολουθεί την φυλογενετική οργάνωση του νευρικού συστήματος, σύμφωνα με ένα σύνθετο γραμμικό σχέδιο. Θεωρεί πως μία λειτουργία αναπαρίσταται επαναλαμβανόμενα κατ᾽ αρχάς στο κατώτερο επίπεδο του κεντρικού νευρικού συστήματος (νωτιαίος μυελός και στέλεχος) στην συνέχεια στο μέσο επίπεδο, στα κινητικά και αισθητικά κέντρα και τέλος στο ανώτερο επίπεδο, του εγκεφαλικού φλοιού. Αυτή η αντίληψη των λειτουργιών δεν ασχολείται με τον τοπογραφικό προσδιορισμό των διαφόρων λειτουργιών. Αντίθετα με την θεωρία των κέντρων εικόνων, οι Jackson, Head, Von Monakow, Luria, και Hebb, θεωρούν ότι εάν μία συγκεκριμένη συμπτωματολογία αφορά μία συγκεκριμένη περιοχή του Ν.Σ., αυτό δεν σημαίνει ότι η περιοχή αυτή είναι το υπεύθυνο κέντρο μίας δεδομένης λειτουργίας. Θεωρούν ότι μία ψυχική ή νοητική λειτουργία η οποία αναπτύσσεται σταδιακά στον άνθρωπο δεν έχει μία στατική, επομένως τοπογραφική, αντιστοιχία στο κεντρικό νευρικό σύστημα, αλλά μία δυναμική αντιστοιχία. Κατά τον ίδιο τρόπο ο Luria θεωρεί ότι ο βαθμός οργάνωσης του εγκεφάλου είναι σύμφωνος με τον βαθμό ανάπτυξης μίας λειτουργίας, και θα θεωρήσει την εγκεφαλική λειτουργία σε σχέση με τις ψυχονοητικές διεργασίες ως «δυναμικές δομές» ή «αστερισμούς εγκεφαλικών ζωνών» Ορισμένες έννοιες σχετικές με τον τρόπο οργάνωσης και λειτουργίας του εγκεφάλου που προτάθηκαν από τους Head, Von Monakow, και Hebb θα εξετασθούν σε επόμενο κεφάλαιο.

Ο μεθοδολογικός σχεδιασμός της συνδετικής ή δυναμικής θεωρίας, ιδίως σύμφωνα με την προσέγγιση του Luria, έγκειται στην «ποιοτική» ανάλυση ενός συμπτώματος και στην «ανάλυση του συνδρόμου». Εδώ εξετάζονται αναλυτικά οι ψυχολογικοί μηχανισμοί που θεμελιώνουν ένα σύμπτωμα. Το επόμενο βήμα θα είναι η ανάλογη δυναμική εξέταση ενός συνδρόμου μέσα από τα στοιχεία και τις διεργασίες που το αποτελούν. Η αναζήτηση των ανατομοκλινικών συνδέσεων γίνεται σύμφωνα με τα ευρήματα αυτής της αναλυτικής και δυναμικής εξέτασης. Υπό αυτήν την έννοια δεν εντοπίζεται ανατομικά μία λειτουργία, αλλά τα στοιχεία του συνολικού μηχανισμού που εξυπηρετούν την λειτουργία αυτή. Επομένως δίδεται περισσότερη έμφαση στην

εσωτερική δομή των συμπτωμάτων και γενικότερα της κλινικής εικόνας. Όπως αναφέρει ο Luria (1973), πρόκειται για «την ανάλυση του τρόπου με τον οποίο η νοητική δραστηριότητα διαταράσσεται σε διαφορετικές τοπικές βλάβες του εγκεφάλου και ποιοι παράγοντες εισάγονται μέσα στο σύστημα και τις σύνθετες μορφές της νοητικής λειτουργίας από κάθε σύστημα του εγκεφάλου». Αντίθετα με την κλασική μορφή του τοπογραφικού μοντέλου, οι ψυχονοητικές λειτουργίες δεν ανάγονται απλώς σε μία εγκεφαλική δομή ή λειτουργία, αλλά γίνονται το αντικείμενο μίας εν τω βάθει εξέτασης της εσωτερικής τους οργάνωσης.

Σε κάθε τύπο θεωρητικής και κλινικής νευροψυχολογικής προσέγγισης, ένα σημαντικό μέρος κατέχουν οι δοκιμασίες εκτίμησης των ανωτέρων νοητικών και ψυχικών λειτουργιών. Αν και μπορεί να υπάρξει μία διαφοροποίηση του είδους των δοκιμασιών οι οποίες επιλέγονται έχοντας ως στόχο την δυναμική ανάλυση της συμπτωματολογίας ή την τοπογραφική συσχέτιση, θα θεωρούσα ότι η βασική διαφορά έγκειται στην ερμηνεία και στον τρόπο σύνδεσης των επιμέρους ευρημάτων, σε σχέση φυσικά με τα δεδομένα της κλινικής εξέτασης και παρακολούθησης. Η επιλογή των δοκιμασιών στο παρόν ερευνητικό πλαίσιο, έγινε στην βάση θα λέγαμε της τρέχουσας κλινικής πραγματικότητας και των αναγκών της, παρά έχοντας ως γνώμονα την ανάγκη μίας ομοιογενούς και σταθερής μεθοδολογίας με αντίστοιχα συγκρίσιμες μετρήσεις. Η βασική επιλογή έγινε μεταξύ των κλιμάκων του Wechsler (WAIS), των δοκιμασιών μνήμης του A. Rey («15 λέξεις»), της «Σύνθετης εικόνας» του Rey, της «κινητικής δοκιμασίας οπτικής οργάνωσης» του Bender, της δοκιμασίας Boston Naming Test, της δοκιμασίας οπτικής μνήμης P.R.M., της δοκιμασίας συγκέντρωσης και προσοχής «D2». Στην διαγνωστική προσέγγιση, κατά περίπτωση περιλαμβάνονται επίσης προβλητικές δοκιμασίες, όπως αυτή του Rorschach, ή του Thematic Apperception Test. Η χρήση και κυρίως η εκτίμηση των αποτελεσμάτων αυτών των δοκιμασιών γίνεται στο πλαίσιο της διερεύνησης των μηχανισμών σύμφωνα με τους οποίους οργανώνεται ένα σύμπτωμα ή ένα σύνδρομο, ή ακόμα περισσότερο η σύνδεση μεταξύ ψυχικής πραγματικότητας και της πραγματικότητας του ψυχισμού. Υπό αυτή την έννοια, η εξέταση της λειτουργίας της μνήμης ή της οργάνωσης της σκέψης μπορεί να ήταν πολύ περισσότερο παραγωγική και κοντά στην υφή της διαταραχής μέσα από τα δεδομένα του TAT, ή του

Rorchach, ενώ ενδιαφέροντα στοιχεία γύρω από τον ενδοψυχικό τρόπο οργάνωσης των μνημονικών ιχνών, μπορεί να προέρχονται από τυπικές δοκιμασίες λεκτικής ή οπτικής μνήμης. Παραδείγματα δοκιμασιών θα έχουμε την ευκαιρία να παρουσιάσουμε στο πλαίσιο της κλινικής και ερευνητικής εξέτασης των ψυχικών και νοητικών λειτουργιών, στον βαθμό που μας παρέχουν σημαντικά στοιχεία, όχι μόνον για την αντικειμενική διάγνωση των παρατηρουμένων διαταραχών, αλλά κυρίως για την επιχειρούμενη δυναμική νευροψυχολογική ανάλυση. Ένα παράδειγμα αυτής της δυναμικής ως προς την χρήση και την ερμηνεία των δεδομένων από τις νευροψυχολογικές δοκιμασίες είναι η συχνά παρατηρούμενη διαφορά μεταξύ αφ' ενός της βαρύτητος της κλινικής εικόνας και ιδίως της επίπτωσης της συμπτωματολογίας στην λειτουργικότητα (νοητική, ψυχική ή κινητική) των ασθενών, και αφ' ετέρου της βαρύτητος των αποτελεσμάτων των δοκιμασιών[31]. Έτσι δεν είναι λίγες οι φορές όπου στις δοκιμασίες ή και στον κλινικό έλεγχο υπάρχουν ευρήματα ως προς επί παραδείγματι την μνήμη και την συγκέντρωση, τα οποία όμως δεν ανιχνεύονται, τουλάχιστον στον ίδιο βαθμό, στην τρέχουσα καθημερινή λειτουργία ενός ασθενούς. Άλλοτε πάλι μία υποκειμενική αίσθηση απώλειας μνήμης ή συγκέντρωσης, δεν επιβεβαιώνεται από τις δοκιμασίες ενώ μπορεί να υφίστανται ορισμένες αλλοιώσεις του φλοιού σύμφωνα με τον απεικονιστικό έλεγχο. Είναι πιθανό επομένως να έχουμε τρεις, ή και περισσότερες, διαφορετικές όψεις του ιδίου αντικειμένου, ή ορθότερα, του ιδίου υποκειμένου. Εκτός των περιπτώσεων όπου ο εργαστηριακός έλεγχος ή οι νευροψυχολογικές δοκιμασίες, ή ακόμα η κλινική εξέταση δεν έγιναν σωστά ή δεν ολοκληρώθηκαν, η άποψη μου είναι *ότι όλες αυτές οι ενδεχομένως αντιφατικές διαστάσεις ισχύουν και η κάθε μία εκφράζει ένα μέρος της αντικειμενικής κατάστασης καθώς και της υποκειμενικής πραγματικότητας.* Το σκεπτικό αυτών των διαφορών έγκειται στην σχέση μεταξύ της βιολογικής πραγματικότητας, της πραγματικότητας της νόησης και της ψυχικής πραγματικότητας. Μπορεί για παράδειγμα τα παθολογικά αποτελέσματα μίας δοκιμασίας μνήμης να αντιπροσωπεύουν μία συγκεκριμένη δυσλειτουργία του κροταφικού φλοιού, αλλά η συνολική – υποκειμενική – λειτουργία της μνήμης να μην επηρεάζεται, καθώς είναι το αποτέλεσμα μίας ευρύτερης και πολύ περισσότερο δυναμικής οργάνωσης της νόησης και του ψυχισμού. Πολλές φορές επίσης αναφέρεται ο τεχνητός, ή πλασματικός

[31] Ανάλογες διαφορές εντοπίζονται συχνά και ως προς τα ευρήματα του απεικονιστικού ελέγχου.

χαρακτήρας των δοκιμασιών. Επισημαίνοντας ότι δεν αντικατοπτρίζουν αυτό το οποίο συμβαίνει στην «πραγματικότητα». Παρά αυτές τις αποκλίσεις τα αποτελέσματα μίας καλά επιλεγμένης και πραγματοποιημένης δοκιμασίας δεν είναι ψευδή. Σε κάτι μας πληροφορούν, ως προς μία εγκεφαλική, νοητική ή ψυχική λειτουργία. Το ενδιαφέρον είναι με ποιον τρόπο, κάτω από ποιους μηχανισμούς το συγκεκριμένο πεδίο δυσλειτουργίας εμπλέκεται στην συνολική κλινική εικόνα. Ανάλογα θα μπορούσαμε να αναρωτηθούμε πώς ικανοποιητικά αποτελέσματα στις δοκιμασίες *είναι μέρος* μίας παθολογικής κλινικής εικόνας, ή και εργαστηριακών ευρημάτων.

Η σκέψη μου είναι ότι η μεθοδολογία της δυναμικής νευροψυχολογικής θεωρίας, προσεγγίζει με μεγαλύτερη εγγύτητα την περίπλοκη κλινική πραγματικότητα των νευρολογικών διαταραχών. Μας δίνει την δυνατότητα να εξετάσουμε την κλινική αυτών των διαταραχών και τους μηχανισμούς οργάνωσης της πραγματικότητας της νόησης και του εγκεφάλου σε σχέση με την ψυχική πραγματικότητα, όχι ως την εικόνα ενός αντικειμένου αλλά ως το προσωπικό βίωμα ενός υποκειμένου. Συνήθως στην κλασσική μορφή της νευροψυχολογικής κλινικής – σε αναλογία με το ευρύτερο σκεπτικό των νευροεπιστημών - έως και στην δυναμική προσέγγιση του Luria, η έννοια του υποκειμενικού βιώματος ή του ενδοψυχικού στοιχείου, δεν λαμβάνεται ουσιαστικά υπ' όψιν, εκτός από μία μορφή «εξωθεσμικού» παράγοντα υπό τους αόριστους και ασαφείς, τελικά, όρους της προσωπικότητας, ή των στοιχείων του χαρακτήρα[32].

Αυτό το στοιχείο υπογραμμίζεται από τον Oliver Sacks (1984), και πιο εστιασμένα στην κλινική, από την H. Oppenheim-Gluckman (2000), και ιδίως από τους Mark Solms και Karen Kaplan-Solms (2000, 2002), στις αντίστοιχες κλινικές και ερευνητικές εργασίες τους. Η Oppenheim-Gluckman μιλάει για την ψυχαναλυτικής έμπνευσης ψυχοπαθολογική και ψυχοθεραπευτική προσέγγιση των κρανιοεγκεφαλικών κακώσεων και οι Solms για την «νευρο-ψυχαναλυτική» κλινική και έρευνα ασθενών με αγγειακές κυρίως βλάβες, ως τρόπους σύζευξης της νευροψυχολογικής και της ψυχαναλυτικής θεωρίας και πράξης. Το μεθοδολογικό και κλινικό ερώτημα που τίθεται

[32] Έτσι συχνά, όταν η κλινική εικόνα περιπλέκεται ή δεν ακολουθεί μία πορεία που θα προβλέπετο από τον τύπο των βλαβών στο ανατομικό και στο λειτουργικό επίπεδο, θα λεχθεί για παράδειγμα ότι «πάντα έτσι ήταν ο χαρακτήρας του», ή ότι «πάντα ήταν δύσκολος άνθρωπος».

είναι, με ποιον τρόπο και σε ποιο πλαίσιο θα ήταν δυνατή η προσέγγιση του υποκειμενικού ή ενδοψυχικού βιώματος σε σχέση με την λειτουργία, ή την δυσλειτουργία, του νευρικού συστήματος. Σε αυτό το σημείο εισάγεται στο θέμα της κλινικής μεθοδολογίας η ψυχαναλυτική τεχνική.

2.3 Η ΨΥΧΑΝΑΛΥΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

Στην παρούσα συζήτηση θα περιορισθούμε στην αναφορά των βασικών μεθοδολογικών γραμμών της ψυχαναλυτικής κλινικής. Όπως γνωρίζουμε ένα ανάλογο ερώτημα ετέθη από τον Freud ως προς την διερεύνηση και την θεραπευτική αντιμετώπιση παθολογικών καταστάσεων, αρχικά της υστερίας, των οποίων η φαινομενολογία, η παρατηρούμενη κλινική, δεν εξηγούσε τα αίτια και τους εκλυτικούς μηχανισμούς της διαταραχής. Στην πορεία των προσπαθειών θεραπευτικής αντιμετώπισης και θεωρητικής εξήγησης, αντελήφθη ότι δεν επρόκειτο μόνον για ένα στοιχείο παθολογίας, ότι κάτι πάσχει, αλλά για έναν ατομικό τρόπο οργάνωσης και λειτουργίας του ψυχισμού ο οποίος εκφράζεται μέσω των ψυχοπαθολογικών φαινομένων. Έτσι, η ψυχανάλυση, κατά το πρώτο σκέλος του ορισμού της από τον Freud το 1922, είναι «μία τεχνική για την διερεύνηση ορισμένων ψυχονοητικών διεργασιών οι οποίες είναι λίγο ως πολύ απροσπέλαστες με άλλες τεχνικές». Επομένως το κλειδί θα λέγαμε της ανάλυσης και αντιμετωπίσεως αυτών των φαινομένων ήταν η αναβίωση και αναμνημόνευση τους. Όμως σύντομα, ο Freud και η αναπτυσσόμενη τεχνική του, θα βρεθούν αντιμέτωποι με την «αντίσταση» εξ αυτής της ίδιας της οργάνωσης και λειτουργίας του ψυχισμού και του βασικού οργανωτικού μηχανισμού της επανάληψης των θεμελιωδών και στον μεγαλύτερο βαθμό ασυνειδήτων τρόπων συγκρότησης και έκφρασης του ψυχισμού. Η διερεύνηση του υποκειμενικού βιώματος θα επιτευχθεί κυρίως μέσω των *ελευθέρων συνειρμών* και της ανάλυσης των παραγώγων (η ονειρική και η φαντασιακή ζωή, το χιούμορ καθώς και οι φαινομενικά ασυνέχειες της ψυχονοητικής λειτουργίας, δηλαδή οι παραπραξίες λεκτικές και της συμπεριφοράς, ή οι διαταραχές της μνήμης), του ασυνειδήτου περιεχομένου του ψυχισμού όπως αυτά εκφράζονται στο πλαίσιο της ψυχαναλυτικής σχέσης, δηλαδή των φαινομένων της μεταβίβασης και της αντιμεταβίβασης. Επομένως η ψυχαναλυτική μέθοδος έγκειται στην ανάλυση και την ερμηνεία των ελευθέρων συνειρμών και των ενδοψυχικών παραγώγων τα οποία αναδύονται χάρις στην ανάπτυξη της μεταβιβαστικής σχέσης. Θα έλεγα ότι *η μεταβιβαστική σχέση αποτελεί έναν χώρο και*

έναν χρόνο στα όρια του φυσικού και του φαντασιακού, εντός του οποίου αναπαράγεται, βιώνεται και σταδιακά συνειδητοποιείται η ψυχική πραγματικότητα.

Θεωρώ ιδιαίτερης σημασίας για το θέμα μας ότι *η ανάδυση και η συναίσθηση του ενδοψυχικού στοιχείου γίνεται μέσα από την ενεργοποίηση και την έκφραση του συνόλου των λειτουργιών που απαρτίζουν την πραγματικότητα της νόησης, έως και σε σχέση με την θεμελιώδη μορφή της βιολογικής πραγματικότητας*. Δηλαδή όλων αυτών των στοιχείων που εξετάζουν η νευροψυχολογία και οι νευροεπιστήμες. Όπως αυτό μπορούμε να πούμε ότι συμβαίνει στο πλαίσιο της κάθε στιγμής της ζωής ενός ανθρώπου. Με την διαφορά όμως ότι η θεμελίωση της ψυχαναλυτικής μεθόδου της μεταβιβαστικής σχέσης και των ελευθέρων συνειρμών θα αποτελέσει ένα ιδιαίτερο πλαίσιο εντός του οποίου καθίσταται εφικτή η παρατήρηση, η ερμηνεία και η κατανόηση της ψυχικής πραγματικότητας.

2.4 Η ΚΛΙΝΙΚΗ ΤΗΣ ΣΥΝΔΕΤΙΚΗΣ ΨΥΧΑΝΑΛΥΤΙΚΗΣ ΚΑΙ ΝΕΥΡΟΨΥΧΟΛΟΓΙΚΗΣ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗΣ

Η εισαγωγή της ψυχαναλυτικής προσέγγισης στην νευροψυχολογική και νευροεπιστημονική διερεύνηση θεωρούμε ότι μπορεί να μας επιτρέψει την κατανόηση της σημασίας του υποκειμενικού ή ενδοψυχικού βιώματος σε σχέση με την οργάνωση, την λειτουργία, ή την δυσλειτουργία, του νευρικού συστήματος.

Αυτό αποτελεί επίσης την βασική μεθοδολογική πρόταση των Marc και Karen Solms. Όπως αναφέρουν (2000), «το πρώτο βήμα που πρέπει να κάνουμε στην προσπάθειάς μας να ανακαλύψουμε την νευρολογική οργάνωση του ανθρώπινου ψυχικού οργάνου όπως το κατανοούμε στην ψυχανάλυση είναι να ανατέμνουμε την εσωτερική ψυχολογική δομή των διαφόρων αλλαγών στην προσωπικότητα, το κίνητρο και την σύνθετη συναισθηματική κατάσταση που επέρχονται στην συνέχεια βλαβών σε διάφορες εγκεφαλικές δομές. Πλέον, οι πολλαπλοί υποκείμενοι παράγοντες οι οποίοι παράγουν τα συμπτώματα και τα σύνδρομα, μπορούν να αναγνωρισθούν και κάθε ένα να συσχετισθεί με την ανατομική «σκηνή δράσης» του[33]. Για τον σκοπό αυτό όπως αναφέρουν, «θα πρέπει να εισαχθεί η τεχνική των ελευθέρων συνειρμών στην νευροψυχολογική μέθοδο του Luria».

Οι Solms στην προσέγγισή τους αναφέρονται κυρίως στην «εσωτερική δομή της προσωπικότητας», στην «σύνθετη συναισθηματική» κατάσταση, ή την «κινητήρια δύναμη», το ενορμητικό στοιχείο θα λέγαμε των νευροψυχολογικών ασθενών. Το οποίο όπως σωστά επισημαίνουν δεν απετέλεσε ποτέ ένα ουσιαστικό αντικείμενο εξέτασης της νευροψυχολογίας. Η λειτουργία του συναισθήματος, όπως και οι διαταραχές της προσωπικότητας έχουν εξετασθεί από την νευροψυχολογία ως φαινόμενα απότοκα μίας εγκεφαλικής βλάβης. Έτσι έχει εξετασθεί η σημειολογία και οι ανατομοκλινικές συσχετίσεις της διαταραχής του συναισθήματος στις βλάβες του προ-μετωπιαίου λοβού

ή ακόμα οι διαταραχές της προσωπικότητας στο πλαίσιο βλαβών των υποφλοιωδών δομών. Πέραν αυτής της συμπτωματολογίας που μπορεί να είναι οργανικής ή προνοσηρής αιτιολογίας, οι Solms εξετάζουν τον παράγοντα του υποκειμενικού συναισθηματικού βιώματος της οργάνωσης της προσωπικότητας, ή της οργάνωσης της τοπικής του ψυχισμού, ως προς τις παρατηρούμενες «επιφανειακές» ψυχονοητικές δυσλειτουργίες, όπως η αφασία, η σωματοαγνωσία ή οι διαταραχές της μνήμης.

Αυτό είναι το ένα επίπεδο, ή η μία κατεύθυνση της ψυχαναλυτικής προσέγγισης των νευρολογικών διαταραχών, την οποία ακολουθήσαμε και εμείς στο πλαίσιο της μελέτης μας. Μία δεύτερη κατεύθυνση, λιγότερο ανεπτυγμένη στην προσέγγιση των Solms, αφορά στην σημασία της νοητικής ή της κινητικής δυσλειτουργίας ως προς την ενδοψυχική οργάνωση και το υποκειμενικό βίωμα. Η κλινική εικόνα μίας νευροψυχολογικής διαταραχής ή συνδρόμου, από μία άποψη μπορεί να αποτελεί ένα «επιφανειακό» σύμπτωμα. Στην βάση του οποίου θα πρέπει να αναζητήσουμε τον ρόλο της ψυχικής πραγματικότητας. Από μία άλλη όμως άποψη τα παρατηρούμενα ελλείμματα, η διερεύνηση της παθολογίας του φύσει αρνητικού ή του ελλείμματος της πραγματικότητας της νόησης, θεωρούμε ότι αναδεικνύει την σημασία αυτών των, όχι πλέον επιφανειακών αλλά αντίθετα θεμελιωδών, δομών και λειτουργιών που οργανώνονται με τρόπο ώστε να συγκροτείται και να εκφράζεται ένα στοιχείο της ψυχικής πραγματικότητας. Δηλαδή, μπορούμε να αναρωτηθούμε γύρω από την σημασία του ενδοψυχικού παράγοντα ή της λειτουργίας του ασυνειδήτου σχετικά με μία αφασική διαταραχή. Όπως αντίστοιχα μπορούμε να αναρωτηθούμε τι είναι για τον ψυχισμό το γεγονός αυτού του ελλείμματος, και κατ' επέκταση της νοητικής ή της εγκεφαλικής λειτουργίας του λόγου. Η εξέταση της οργάνωσης και της λειτουργίας του ψυχισμού σε ασθενείς με νευροψυχολογικές διαταραχές μπορεί να μας προτείνει ορισμένες σκέψεις γύρω από την ευρύτερη σημασία των νοητικών και νευροφυσιολογικών λειτουργιών για την φυσιολογική ψυχική λειτουργία.

[33] Η πρόθεση ανατομικής συσχέτισης γίνεται εδώ σύμφωνα με το δυναμικό μοντέλο νευροψυχολογικής ανάλυσης των συμπτωμάτων και των συνδρόμων που ανέπτυξε ο Luria.

Επομένως η μεθοδολογική ερευνητική και κλινική προσέγγιση ακολουθεί δύο κατευθύνσεις. Την διερεύνηση των ενδοψυχικών θεμελίων των νοητικών και εγκεφαλικών λειτουργιών, και, την διερεύνηση της σημασίας και της οργάνωσης των επίσης θεμελιωδών νοητικών και εγκεφαλικών λειτουργιών ως προς την ψυχική πραγματικότητα.

Η βασική μορφή της διαγνωστικής και θεραπευτικής νευροψυχολογίας όπως είδαμε, έγκειται στην αντικειμενική εξέταση και περαιτέρω την αγωγή, των ανωτέρων εγκεφαλικών λειτουργιών σε σχέση με την αντίστοιχη φυσιολογική κατάσταση. Δηλαδή ένα βασικό μέρος της νευροψυχολογικής κλινικής, διαγνωστικής και θεραπευτικής, αναπτύσσεται σύμφωνα με το πρότυπο ενός συνειδητού, λογικά οργανωμένου και προσαρμοσμένου ατόμου. Η δυναμική νευροψυχολογία, έχοντας υπ' όψη της τα βασικά αυτά κλινικά στοιχεία αναζητά περισσότερο εις βάθος τους υποκείμενους μηχανισμούς και λειτουργίες που ευθύνονται ή εμπλέκονται στην έκλυση των συμπτωμάτων ή ακόμα στην ανάκαμψη των δυσλειτουργιών.

Από την πλευρά της, η βασική μορφή της ψυχαναλυτικής τεχνικής και θεραπευτικής σχέσης, εισάγοντας τον θεμελιώδη κανόνα και μέθοδο των ελευθέρων συνειρμών, αποσκοπεί στην διερεύνηση και την σταδιακή αναδιοργάνωση του τρόπου συγκρότησης και έκφρασης του υποκειμενικού ασυνείδητου ενδοψυχικού βιώματος. Η ανάκαμψη, ή η ίαση των διαταραχών, δεν γίνεται έχοντας ως γνώμονα το φυσιολογικό και τις παρατηρούμενες παθολογικές αποκλίσεις, αλλά δίνοντας την δυνατότητα στον ψυχισμό να ανακαλύψει τους τρόπους και τους λόγους εξ αιτίας των οποίων δυσλειτουργεί, και μέσα από αυτή την συνειδητοποίηση, να αναδιοργανωθεί.

Η προτεινόμενη μέθοδος και ερευνητικό πλαίσιο έγκειται στην σύνδεση αυτών των προσεγγίσεων. Έτσι στην περίπτωση των αρχικών διαγνωστικών συνεντεύξεων, όταν αυτές έχουν ως ζητούμενο την νευροψυχολογική εκτίμηση, παράλληλα με την αμιγώς νευροψυχολογική κλινική, *μέσω των ελευθέρων συνειρμών και της σταδιακής*

ανάπτυξης μίας μεταβιβαστικής σχέσης[34], ο ασθενής καλείται να εκφρασθεί γύρω από την υποκειμενική διάσταση των παρατηρουμένων αντικειμενικών ευρημάτων, εξετάζοντας για παράδειγμα πώς ο ίδιος εκτιμά, βιώνει υποκειμενικά και εντός της θεραπευτικής σχέσης, διϋποκειμενικά, το γεγονός των νευρολογικών διαταραχών. Στην πορεία μίας θεραπείας τα ίδια θέματα θα επανατεθούν στο πλαίσιο της θεραπευτικής και μεταβιβαστικής σχέσης. Καθώς τότε, ιδίως μάλιστα τότε, το αντικείμενο αφασία, ημιπληγία ή αμνησία θα επαναβιωθεί, ως ένα «ψυχικό συμβάν», κατά την έκφραση της Oppenheim-Gluckman, και όχι μόνον ως ένα τραυματικό (οργανικά και ψυχικά) γεγονός και έλλειμμα. Με τον ίδιο τρόπο, ένας ασθενής όπως άλλωστε και ο θεραπευτής του, θα μπορέσουν να κατανοήσουν πολύ καλύτερα την φύση και τους εσωτερικούς μηχανισμούς παραγωγής των συμπτωμάτων, και αυτά θα αποτελέσουν πλέον ένα λειτουργικό μέρος της προσωπικής ιστορίας και του υποκειμενικού γίγνεσθαι.

Στο πλαίσιο μίας ψυχοθεραπευτικής αντιμετώπισης, έχοντας ως αφετηρία ένα αντικειμενικό πρόβλημα, κίνησης, δράσης ή νόησης, στα οποία κυρίως θα αναφερθεί ένας ασθενής καθότι αυτά βιώνει, θα είναι δυνατή η ανάπτυξη της υποκειμενικής διάστασης τους. Όπως επίσης, στην πορεία μίας νευροψυχολογικής θεραπείας, με αφετηρία το υποκειμενικό βίωμα γύρω από θέματα φαινομενικά απομακρυσμένα από τα νευροψυχολογικά συμπτώματα, θα είναι δυνατή η σύνδεση με αυτά και σταδιακά η συνειδητοποίηση των μηχανισμών έκλυσης των συμπτωμάτων.

Η θέση μου επομένως είναι ότι αυτή η συνδετική ψυχαναλυτική και νευροψυχολογική προσέγγιση, μπορεί να αναπτυχθεί στο πλαίσιο της διαγνωστικής ή θεραπευτικής νευροψυχολογικής κλινικής όπως και στο πλαίσιο της ψυχοπαθολογικής – ψυχοθεραπευτικής κλινικής. Θεωρώ ότι αυτή η προσέγγιση παρουσιάζει μία ιδιαίτερη θεραπευτική και ερευνητική αξία, καθώς η διεργασία του ενδοψυχικού στοιχείου σε συνάρτηση με το νοητικό, το κινητικό ή το νευροφυσιολογικό γεγονός, στο πλαίσιο της θεραπευτικής σχέσης, επιτρέπει την κατανόηση του τρόπου με τον οποίο το ενδοψυχικό

[34] Η ανάπτυξη των ελευθέρων συνειρμών και της μεταβιβαστικής σχέσης όπως θα το εξετάσουμε, θα έχει τα ποσοτικά και ποιοτικά χαρακτηριστικά που απορρέουν εκ της συγκεκριμένης παθολογίας, οργανικής και ψυχικής.

και το νευροεπιστημονικό στοιχείο αρθρώνονται μεταξύ τους. Η θεραπευτική και ερευνητική αξία αυτής της προσέγγισης έχει να κάνει με την δυνατότητα του κλινικού πλαισίου και της θεραπευτικής σχέσης να λειτουργήσουν ως ένα είδος μεταβατικού χώρου μεταξύ των στοιχείων της ψυχικής πραγματικότητας και της εξωτερικής πραγματικότητας.

2.4.1 Το κλινικό και ερευνητικό πλαίσιο

Η Oppenheim-Gluckman τονίζει το γεγονός ότι το συνολικό θεραπευτικό πλαίσιο, όπως και η ακολουθούμενη τεχνική, εξ αιτίας της πολύπλοκης φύσης των νευρολογικών νοσημάτων καθώς και της θεραπείας τους, μεταβάλλονται.

Συχνά η έναρξη της κλινικής εργασίας και του θεραπευτικού έργου γίνεται κατά την διάρκεια των πρώτων σταδίων εγκατάστασης της νευρολογικής βλάβης, και όταν ακόμη ο ασθενής μπορεί να βρίσκεται σε κωματώδη κατάσταση ή να εξέρχεται σταδιακά από αυτήν. Η εμπειρία αυτής της πρώιμης περιόδου παρ' ότι πολλές φορές καλύπτεται από μία περιτραυματική αμνησία, θα αποτελέσει ένα σημαντικό μέρος του κλινικού υλικού. Στην μετα-νοσηλευτική περίοδο, η συχνότητα των συνεδριών στην περίπτωση της νευροψυχολογικής θεραπείας κυμαίνεται μεταξύ 2 και 3 ανά εβδομάδα, ενώ στις ψυχοθεραπείες μεταξύ μίας και δύο. Σε περιπτώσεις όπου έχει ήδη υπάρξει μία ικανοποιητική εξέλιξη των βασικών νευροψυχολογικών διαταραχών και έχει διατυπωθεί ένα προσωπικό αίτημα ψυχοθεραπείας, ή σε περιπτώσεις όπου η ψυχοθεραπευτική εργασία φαίνεται να αποφέρει πιο άμεσα σημαντικά αποτελέσματα στην νευροψυχολογική εικόνα, ο αριθμός των συνεδριών μπορεί να ανέλθει σε τρεις εβδομαδιαίως. Η συνολική διάρκεια των νευροψυχολογικών θεραπειών πολύ συχνά είναι το ίδιο μακρά όσο και των ψυχοθεραπειών, απαιτώντας την συνεχή συνεργασία επί πολλών ετών. Αυτό βέβαια θα εξαρτηθεί από την βαρύτητα της παρατηρούμενης νευροψυχολογικής διαταραχής. Τα αποτελέσματα της νευροψυχολογικής θεραπείας όπως και της ψυχοθεραπείας δεν εμφανίζονται παρά μακροπρόθεσμα, προοδευτικά, με μικρές και συχνά μη συνειδητοποιούμενες αλλαγές. Μερικές φορές επίσης ένας ασθενής παραπέμπεται ή αναζητά την νευροψυχολογική και ψυχοθεραπευτική βοήθεια έχοντας περισσότερο εστιασμένους ή περιγεγραμμένους στόχους (εξετάζοντας και

αντιμετωπίζοντας για παράδειγμα τις νευροψυχολογικές και ψυχικές διαστάσεις ενός ήπιου προβλήματος σωματοαγνωσίας, το οποίο ως τέτοιο, μπορεί να θεωρηθεί σύντομα ανατάξιμο) οπότε η διάρκεια του θεραπευτικού έργου μπορεί να περιορισθεί σε ένα διάστημα μερικών μηνών. Πρόκειται για συνεδρίες πρόσωπο με πρόσωπο έχοντας στην διάθεση μας όταν αυτό είναι απαραίτητο μία επιφάνεια (τραπέζι ή γραφείο) και γραφική ύλη. Ένας επιπρόσθετος αλλά όχι αμελητέος παράγων καθορισμού του πλαισίου έχει να κάνει με την οικονομική και χρονική ευχέρεια ενός ασθενούς να ακολουθήσει μία τέτοια εργασία χωρίς να είναι δυσβάσταχτη για την υλική και ψυχική του οικονομία.

Σχετικά με την χωροχρονική μορφή του θεραπευτικού setting, οι Solms προτείνουν όπως αναφέρουν (2000) «ψυχαναλυτικές συνεδρίες», έως και 5 φορές την εβδομάδα, συχνά στο ντιβάνι, αλλά για βραχεία χρονικά διαστήματα, πολλές φορές έως μερικούς μήνες. Στην πράξη, μας λένε ότι η συχνότητα μειώνεται σε πολύ λιγότερες εβδομαδιαίες συνεδρίες, ψυχοθεραπευτικής και όχι πλέον ψυχαναλυτικής μορφής. Η προσέγγιση γίνεται στο πλαίσιο ενός ευρύτερου προγράμματος φυσικής και ψυχονοητικής αποκατάστασης, που περιλαμβάνει μεταξύ άλλων λογοθεραπεία, φυσικοθεραπεία, εργοθεραπεία ή άλλες εξειδικευμένες θεραπευτικές τεχνικές. Από την πλευρά της, η Oppenheim-Gluckman, μιλάει για μία ψυχοπαθολογική φαινομενολογικής και ψυχαναλυτικής έμπνευσης προσέγγιση και ψυχοθεραπεία («πρόσωπο με πρόσωπο»), που πραγματοποιείται άλλοτε στο πλαίσιο μίας νοσηλείας και ενός προγράμματος αποκατάστασης και άλλοτε ιδιωτικά, σύμφωνα με την κατάσταση, τις ανάγκες και τις δυνατότητες του ασθενούς.

Οι μεταβολές ως προς την «κλασική» αν θα μπορούσαμε να πούμε, μορφή του ψυχαναλυτικού κλινικού και θεραπευτικού πλαισίου πολύ συχνά είναι και απαραίτητες και καθοριστικές. Ξεκινώντας από την έννοια του αιτήματος. Θεωρώ ότι ακόμα και στις περιπτώσεις όπου ένας νευροψυχολογικός ασθενής (ο οποίος επομένως έχει μία ενεργό νευροψυχολογική συμπτωματολογία) συνειδητοποιεί την ανάγκη και έχει την επιθυμία μίας ψυχοθεραπευτικής εργασίας, *η φύση του αιτήματος, κατ' επέκταση της φύσης του συμπτώματος και αντιστοίχως η ακολουθούμενη μέθοδος*, διαφοροποιούνται από άλλες

μορφές ψυχοθεραπευτικής ή ψυχαναλυτικής κάλυψης. Η Oppenheim-Gluckman υπογραμμίζει σχετικά την σημασία της *διαδρομής* που έχει ακολουθήσει το αίτημα έως την διατύπωσή του και του κλινικού πλαισίου μέσα στο οποίο εντάσσεται. Κατά την άποψη μου αυτές οι πολύ σημαντικές επισημάνσεις άπτονται επίσης του θέματος της λειτουργίας της μεταβίβασης στην κλινική και θεραπευτική σχέση με τους νευροψυχολογικούς ασθενείς. Θα πρότεινα εδώ μερικές εισαγωγικές σκέψεις γύρω από αυτές, οι οποίες θα μας βοηθήσουν στην διαμόρφωση της μεθοδολογίας και στην διατύπωση ορισμένων υποθέσεων εργασίας

Η βασική μορφή του αιτήματος στις περισσότερες περιπτώσεις ανάγεται στις διαπιστώσεις, τα προβλήματα και τις δυσκολίες που εμφανίζονται κατά την διάρκεια ενός συνολικού θεραπευτικού προγράμματος αποκατάστασης. Από εκεί προέρχεται η *παραπομπή*. Η οποία όμως δεν αποτελεί ένα ψυχοθεραπευτικό αίτημα, υπό την έννοια ενός βαθμού επίγνωσης ορισμένων προβλημάτων, της ύπαρξης ψυχολογικής σκέψης και ενδοσκόπησης και της επιθυμίας να υπάρξει μία διεργασία γύρω από αυτά. Η παραπομπή, δηλαδή το γεγονός ότι ένας συνάδελφος άλλης ειδικότητας επεσήμανε μία δυσλειτουργία στο πλαίσιο της δικής του παρέμβασης, εντάσσεται σε μία κλινική και θεραπευτική πορεία, και θεωρώ ότι απορρέει εκ της φύσης του συμπτώματος. Η παραπομπή, εκφραζόμενη μέσω των θεραπόντων άλλων ειδικοτήτων, προέρχεται από τις διάφορες πτυχές και αιτιάσεις του *νευρο-ψυχικού* συμπτώματος ή του συνδρόμου όπως αυτές αναπτύσσονται κατά την πορεία της νόσου ή της θεραπείας. Άρα θα θεωρούσα ως ιδιαίτερα σημαντική την δυνατότητα να ακολουθήσουμε την πορεία του συμπτώματος (ή ενός συνδρόμου) στην αντικειμενική και υποκειμενική τους διάσταση, μέσα στην κλινική και θεραπευτική πράξη. Αυτό θα μας επιτρέψει να κατανοήσουμε την αξία που μπορεί να έχει ένα στοιχείο της τάξης της πραγματικότητας της νόησης και του σώματος στην διαμόρφωση της ψυχικής πραγματικότητας και αντιστρόφως. Θεωρώ ότι με αυτόν τον τρόπο σταδιακά διατυπώνεται ή αναδιατυπώνεται ένα προσωπικό αίτημα, είτε αυτό αφορά μία ψυχική είτε μία νευροψυχολογική συμπτωματολογία. *Μέσα από αυτήν την διεργασία που λαμβάνει χώρα εντός της θεραπευτικής σχέσης, τα στοιχεία της σωματικής και της νοητικής πραγματικότητας τα οποία εκφράζονται μέσω του νευρολογικού συμπτώματος, αποκτούν ένα ψυχικό και*

υποκειμενικό νόημα. Και επομένως καθίστανται ως εν δυνάμει ψυχικά αντικείμενα. Και ανάλογα, στοιχεία της ενδοψυχικής πραγματικότητας θα μπορέσουν να συνδεθούν με τα βιώματα του σώματος και της νόησης, τα αισθητηριοκινητικά και βασικά αντιληπτικά δεδομένα, έτσι ώστε αυτά να ανακτήσουν μία συγκρότηση και μία συνοχή της σωματοψυχικής οντότητος.

Το αίτημα το οποίο εκφράζεται βάσει της μορφής των παρατηρουμένων νευροψυχολογικών διαταραχών, από την πλευρά του ασθενούς ή του περιβάλλοντος του, που βιώνουν άμεσα τις υφιστάμενες βλάβες, θα έλεγα ότι αντιμάχεται του συμπτώματος. Θεμελιωδώς αναζητούν την ανάταξη των διαταραχών και ιδίως της λειτουργικότητας, άρα την αποκατάσταση του φυσιολογικού, την (ανα)δόμηση και την λειτουργικότερη δυνατόν προσαρμογή. Βρισκόμαστε επομένως σε μία κατεύθυνση διαμετρικά αντίθετη από την θεραπευτική αποδόμηση και ανάλυση που επιχειρεί η ψυχαναλυτική θεραπεία. Όπως άλλωστε, κάθε αναλυτική διεργασία δεν θα μπορούσε να αναπτυχθεί παρά στο έδαφος μίας ψυχικής και νευρολογικής οργάνωσης ικανοποιητικά συγκροτημένης ώστε να υποστεί μία διεργασία αποδόμησης. Το βασικό αίτημα το οποίο απευθύνει ένας ασθενής (ή το περιβάλλον του) με βλάβες του κεντρικού νευρικού συστήματος, αναζητά την αποκατάσταση των λειτουργιών που αντικειμενικά χάθηκαν, και με δεδομένη την απώλεια ορισμένων λειτουργιών αναζητά την προσαρμογή. Είναι πολύ πιθανό ότι εάν ερωτάτο ένας ασθενής, το περιβάλλον του, ή ακόμα άλλοι εμπλεκόμενοι θεραπευτές που καταβάλουν προσπάθειες ανασυγκρότησης, πώς θα θεωρούσαν μία διεργασία αποδόμησης, η αντίδρασή τους θα ήταν αρνητική, εκτιμώντας μία τέτοια ενέργεια έως επικίνδυνη. Εάν δεν τηρηθούν ορισμένες συνθήκες, μία αναλυτική προσέγγιση των ψυχικών όπως και των νευροψυχολογικών προβλημάτων, μπορεί να αποβεί επικίνδυνη οδηγώντας σε ακόμα περισσότερο αποδιοργανωτικές καταστάσεις.

Η τάση προς την προσαρμογή, το πραγματικό, την αντικειμενική ή πρακτική θεώρηση των πραγμάτων, όπως άλλωστε μία επίμονη προσπάθεια βελτίωσης της λειτουργικότητας, γνωρίζουμε ότι αποτελούν μέρος των αντιστάσεων στην διερεύνηση του ενδοψυχικού βιώματος και της αναλυτικής διεργασίας. Όμως σε ό,τι αφορά στην

νευροψυχολογική παθολογία. αντίστοιχες τάσεις θεωρώ ότι δεν αποτελούν της ιδίας τάξης αντιστάσεις. Εάν ήταν να μιλήσουμε για μία αντίσταση ως προς την αναλυτική διερεύνηση. θα έλεγα ότι αυτή αποτελεί μία προσπάθεια απαραίτητης οριοθέτησης της αποδόμησης που βιώνει ένας ασθενής. Γνωρίζουμε την έμφαση που έχει δοθεί τα τελευταία χρόνια γύρω από το βάρος και την σημασία του πραγματικού στην ψυχαναλυτική εργασία. ιδίως στον χώρο των μεταιχμιακών και ψυχοσωματικών παθολογιών ή γύρω από την παθολογία της προσαρμογής, την υπερ-προσαρμογή, και την χρηστική σκέψη. Από εκεί προέκυψε η ανάπτυξη νέων θεωρητικών εννοιών και τοποθετήσεων, όπως αυτή της ψυχοσωματικής ψυχαναλυτικής προσέγγισης, της έννοιας του αρνητικού, του τραυματικού, της λειτουργίας της αντίληψης και των αναπαραστάσεων ως προς το συναίσθημα. και αντίστοιχα η ανάπτυξη νέων θεραπευτικών τεχνικών, σύμφωνα με τις οποίες η αναζήτηση ή η ερμηνεία του ασυνειδήτου έπεται μίας μακράς εργασίας συγκρότησης του ελλείποντος στο επίπεδο της θεμελιώδους οργάνωσης του ψυχισμού[35].

[35] Οι Solms στην εργασία τους για την νευρο-ψυχανάλυση. ενώ αναφέρονται στην ψυχοσωματική διάσταση ορισμένων διαταραχών που παρατηρούν. φαίνεται να παίρνουν θεωρητικά και μεθοδολογικά μία απόσταση από αυτά τα θέματα. η οποία θα έλεγα ότι σε κάποιον βαθμό περιορίζει την δυνατότητα κατανόησης των ζητημάτων που εξετάζουν.

2.5 Η ΨΥΧΟΣΩΜΑΤΙΚΗ ΚΛΙΝΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

Οι προσεγγίσεις των οριακών ή των ψυχοσωματικών διαταραχών, καθώς κινούνται σε μεγάλη εγγύτητα με την εξωτερική πραγματικότητα, αποτελούν σημαντικά στοιχεία στο θεωρητικό, κλινικό και ερευνητικό επίπεδο της μελέτης μας. Όμως συγχρόνως η μεθοδολογία των νευροψυχολογικών ασθενών, αν και μπορεί να εμπνέεται σε ορισμένα σημεία από αυτήν της ψυχοσωματικής, διαφοροποιείται επίσης σημαντικά. Έτσι αυτές οι απόψεις θα εξετασθούν εκτενώς μιλώντας για την έννοια της ψυχικής πραγματικότητας. Συνοπτικά θα αναφέρουμε εδώ ότι η ψυχοπαθολογία της ψυχοσωματικής χαρακτηρίζεται από την ύπαρξη ενός βασικού δομικού, οργανωτικού και ναρκισσιστικού ψυχικού ελλείμματος, απότοκο τραυματικών βιωμάτων, ή βιωμάτων τα οποία αποκτούν μία τραυματική και αποδιοργανωτική λειτουργία στον ψυχισμό, και την δυσχέρεια νοηματοδότησης και σύνδεσης των σωματοψυχικών κινήσεων και βιωμάτων. Η ψυχική λειτουργία εμφανίζεται χωρίς συναισθηματικό τόνο και χωρίς ιδιαίτερες συναισθηματικές επενδύσεις, όπως άλλωστε εμφανίζεται και η ψυχική έκφραση, με έντονη δυσχέρεια στην έκφραση των εσωτερικών βιωμάτων. Αντί της ψυχικής πραγματικότητας παρατηρείται μία διαρκής προσκόλληση και υπερεπένδυση της εξωτερικής πραγματικότητας με αποτέλεσμα την υιοθέτηση ενός χρηστικού και υπερ-προσαρμοστικού τρόπου ζωής και σκέψης.

Η θεραπευτική τεχνική και μεθοδολογία στην ψυχοσωματική προσέγγιση καλείται να επιτρέψει μία εργασία επί ή διά μέσω αυτών των βιωμάτων απουσίας, κενού και τραύματος. Η θεραπευτική λειτουργία διαφοροποιείται σημαντικά από την ουδετερότητα και τις ερμηνείες της ψυχανάλυσης. Αντίθετα συχνά είναι απαραίτητη η ενεργός προσέγγιση και συνοδεία εκ μέρους του θεραπευτού, στα όρια σώματος και ψυχισμού, δηλαδή των απαρχών του ενορμητικού, και η οποία θα προσπαθήσει να περιέξει την αιμορραγική και εκφορτιστική ψυχική λειτουργία του ασθενούς. Με αυτόν τον τρόπο σταδιακά τα τραυματικά βιώματα ή η μη ψυχικοποιημένη συμπεριφορά θα μπορέσουν να αναπτυχθούν ως περιεχόμενο σχέσης και απώτερα να αποτελέσουν ένα

ενδοψυχικό περιεχόμενο. Θα μπορούσαμε να πούμε ότι αντίθετα με την κλασική ψυχαναλυτική τεχνική όπου οι παρεμβάσεις έχουν ως αντικείμενο την ερμηνεία του περιεχομένου ή των συναισθημάτων που εκφράζονται στον λόγο του ασθενούς, στην ψυχοσωματική ψυχοθεραπεία, η προσπάθεια αποσκοπεί στην δημιουργία ενός περιεχομένου και στην ποιοτική διαφοροποίηση των συναισθηματικών βιωμάτων που μέχρι τότε απουσίαζαν, προς όφελος της προσκόλλησης στο πραγματικό, ή εξεφράζοντο ποσοτικά με την μορφή του ελευθέρου άγχους. Αυτή η ποιοτική μεταλλαγή θα πραγματοποιηθεί μέσω των επενδύσεων που φέρει ο θεραπευτής στο πλαίσιο της θεραπευτικής σχέσης προς τον ασθενή. Και επίσης μέσω των ταυτίσεων που θα αναπτύξει, καθιστώντας ψυχικά λειτουργικό το επίπεδο ψυχικής οργάνωσης που παρουσιάζει ο θεραπευόμενος. Έχει τονισθεί η σημασία της διατήρησης μίας στάσης αναμονής ως προς τις πιθανές ερμηνείες που το ίδιο το υλικό ή οι μεταβιβαστικές κινήσεις θα μπορούσαν να προκαλέσουν στον θεραπευτή. Συνοδεύοντας και στηρίζοντας μάλλον την δυνατότητα έκφρασης νοητικής και ψυχικής διεργασίας, παρά ερμηνεύοντας ένα ενδεχόμενο λανθάνον νόημα ή σύνδεση με την ιστορία του θεραπευόμενου. Πρόκειται επομένως για μία στάση ενεργούς αναμονής στην διάρκεια της οποίας ο θεραπευτής καλείται να παρακολουθήσει τις δικές του αντιμεταβιβαστικές κινήσεις. Μία πρώιμη ερμηνευτική παρέμβαση χωρίς να έχει ήδη υπάρξει αυτή η διεργασία συγκρότησης ενός ψυχικού περιεχομένου, θα μπορούσε να είναι αποδιοργανωτική ή και τραυματική για τον ασθενή.

Η κλινική των νευροψυχολογικών ασθενών μας φέρνει σε μία συνεχή επαφή με το πραγματικό, το αντιληπτικό ή το τραυματικό. Αυτά διά της παρουσίας τους, ή διά της διαρκούς παρουσίας της απουσίας τους, κατέχουν συχνά το προσκήνιο και δρομολογούν την πορεία της κλινικής εργασίας, της κλινικής σκέψης και της τεχνικής. Επομένως ορισμένες βασικές ρυθμίσεις του πλαισίου που προτείνεται και συμφωνείται με τον ασθενή θα πρέπει να λάβουν υπ᾽ όψη τόσο στην αρχή όσο και στην πορεία ορισμένα δεδομένα που έχουν να κάνουν με την κινητικότητα, την ευχέρεια του λόγου, της μνήμης ή της συγκέντρωσης, όπως άλλωστε της διαθεσιμότητος του ασθενούς σε σχέση με τις άλλες θεραπείες ή δραστηριότητες που ακολουθεί. Για παράδειγμα, πολλές φορές σε περιστατικά όπου παρουσιάζονται σημαντικά προβλήματα αφασίας, ο

ασθενής μπορεί να έχει στην διάθεσή του γραφική ύλη έτσι ώστε να σημειώσει, ή μερικές φορές να σχεδιάσει και να μορφοποιήσει με τον έναν ή τον άλλο τρόπο, τις σκέψεις ή την συναισθηματική του κατάσταση. Ανάλογα ο χρόνος και ο ρυθμός στην διάρκεια των συναντήσεων τροποποιείται. Συχνά ενδοσυνεδριακά εμφανίζονται, ή καλύτερα θα έλεγα εκφράζονται, μεγάλες σιωπές, κενά ή απουσίες που άλλοτε μπορεί να αντιστοιχούν σε διαστήματα αποδιοργάνωσης, άλλοτε άρνησης ή άλλοτε προσπάθειας νοητικής ή ψυχοκινητικής αναδιοργάνωσης του ιδίου του ασθενούς ή της θεραπευτικής σχέσης. Θα πρέπει να έχουμε υπ' όψη μας ότι κατά την διάρκεια της κλινικής εργασίας, η παρουσία των απωλειών γίνεται ως προς την άρτια και χωρίς απώλειες παρουσία του κλινικού. Επίσης συχνή μπορεί να είναι η εμφάνιση παραπραξιών ή εκπραξιών (acting-out), οι οποίες να συνδέονται τόσο με την ύπαρξη νευρολογικών ελλειμμάτων (απραξιών, διαταραχών του κινητικού συντονισμού) όσο και με την ανακίνηση ενδοψυχικών εντάσεων. Πράγματι, κάθε ένα από αυτά τα στοιχεία της ιδιαίτερης σημειολογίας της νευροψυχολογικής κλινικής πράξης μπορεί να έχει μία ψυχική σημασία και να φέρει κάποιο στοιχείο του ασυνειδήτου. Επομένως δυνητικά θα μπορούσε να ερμηνευθεί προς τον ίδιο τον θεραπευόμενο - εάν είναι ο καιρός για μία ανάλογη παρέμβαση - αλλά κυρίως στο πλαίσιο της σκέψης και της ψυχικής λειτουργίας του θεραπευτού. Όμως κάθε μία από αυτές τις δυνητικά ερμηνευόμενες κινήσεις αποτελούν και ένα σημείο μίας πραγματικότητας *και πέραν* ή προ του ψυχικού.

Στην σύνδεση των δύο αυτών πλευρών του νευροψυχικού συμπτώματος, θα έλεγα ότι, για παράδειγμα η ποιοτική και ποσοτική μορφή που θα λάβει μία ιδεοκινητική απραξία εντός της συνεδρίας, έχοντας ως αποτέλεσμα την εμφάνιση παραπραξιών, δεν είναι ούτε νευρολογικά ούτε ψυχικά τυχαία αλλά αντιθέτως προσδιορίζεται και προσδιορίζει μία λανθάνουσα, είτε συνειδητή και μη εκφραζόμενη είτε ασυνείδητη, ψυχική κίνηση. Αυτή η σύνδεση που δεν μπορεί να γίνει παρά στο πλαίσιο μίας μεταβιβαστικής σχέσης, αποκαθιστά μία βασική φυσιολογική διεργασία η οποία επιτρέπει την ανάπτυξη της βιολογικής πραγματικότητας σε σχέση με την πραγματικότητα του ψυχισμού, και αντιστρόφως.

Συχνά επίσης η εμφάνιση, ή η επίταση νευροψυχολογικών συμπτωμάτων μπορεί να συνδέεται με την πορεία της θεραπείας. Ή ακόμα με την πορεία άλλων θεραπειών, δραστηριοτήτων και παράπλευρων θεραπευτικών και μεταβιβαστικών σχέσεων. Επομένως η μεθοδολογία στο κλινικό και το ερευνητικό επίπεδο καλείται να περιλάβει τα δεδομένα που προέρχονται από τις άλλες θεραπευτικές προσεγγίσεις. Αυτό γίνεται μέσω των αναφορών που μπορεί να κάνει ένας ασθενής, ή όταν χρειάζεται οι οικείοι του, εντός της νευροψυχολογικής θεραπείας ή της ψυχοθεραπείας, και μέσω των κλινικών συζητήσεων με άλλους θεραπευτές. Ή σε ιδιαίτερα επιβαρημένα νευρολογικά περιστατικά μέσω της συμμετοχής σε συνεδρίες άλλων ειδικοτήτων.

Όπως στην ψυχοσωματική, έτσι και στην ψυχαναλυτική νευροψυχολογική προσέγγιση, που αποτελεί την κλινική της σύνδεσης της ψυχικής πραγματικότητας με την βιολογική πραγματικότητα, προσδίδεται ένα ψυχικό περιεχόμενο, ένα ψυχικά λειτουργικό νόημα στο γεγονός (της τρέχουσας ζωής ή της νόσου) το οποίο βιώνει τραυματικά και αποδιοργανωτικά ένας ασθενής. Και στις δύο περιπτώσεις ο ρόλος του κλινικού θα είναι να «δανείσει», ή να μοιρασθεί με τον ασθενή, την δική του ικανότητα συνδετικής σκέψης και ψυχικής αντίληψης των πραγμάτων. Θα έλεγα ότι πρόκειται για μία προσπάθεια αναδιοργάνωσης της σχέσης με την πραγματικότητα. Με την διαφορά όμως ότι στην περίπτωση των νευρολογικών διαταραχών, η επαφή και ακόμα περισσότερο η ανάκτηση αυτού που αποκαλούμε εξωτερική πραγματικότητα, αποτελεί ένα επιδιωκόμενο στόχο. Στην ψυχοσωματική γίνεται μία προσπάθεια να εγκατασταθεί μία απόσταση, μία γόνιμη ψυχικά απόσταση, με το πραγματικό. Στα νευρολογικά νοσήματα αντίθετα αυτή η απόσταση, το ρήγμα ως προς την νευροφυσιολογική πραγματικότητα και το αντιληπτικό έχει ήδη υπάρξει «κακήν-κακώς». Ένα ζητούμενο εδώ επομένως θα είναι η επανεύρεση της πραγματικότητας[36].

[36] Αναφορικά με την ψυχοσωματική προσέγγιση θα μπορούσαμε να αναρωτηθούμε κατά πόσο υφίσταται μία ανάλογη οργάνωση του ψυχισμού στην προ-νοσηρή προσωπικότητα ενός νευροψυχολογικού ασθενούς, λειτουργώντας ενδεχομένως ως γενεσιουργός παράγων. Και επομένως κατά πόσο η παρούσα κλινική εικόνα προσδιορίζεται από αυτά τα στοιχεία. Η σκέψη μας είναι ότι μία τέτοια σύνδεση όντως υπάρχει σε ένα μεγάλο αριθμό περιπτώσεων και αυτό θα εξετασθεί αργότερα. Όμως η υφή της νευροψυχολογικής παθολογίας, όπως άλλωστε η υφή του νευρολογικού συμπτώματος, θεωρώ ότι διαφοροποιείται σημαντικά από αυτές της ψυχοσωματικής. Αυτός πιθανώς είναι ένας λόγος για τον οποίο δεν έχει υπάρξει μία συστηματική προσέγγιση των νευρολογικών διαταραχών εκ μέρους της ψυχοσωματικής. Ή ότι αντίστοιχα η Oppenheim-Gluckman, που ανήκει στον κλινικό και θεωρητικό χώρο της ψυχοσωματικής σχολής των Παρισίων, στο έργο της για τις παθήσεις του εγκεφάλου δεν κάνει καμία άμεση αναφορά σε αυτές τις απόψεις. Παρ' όλα αυτά θα θεωρούσα ότι η

Η σκέψη μου είναι ότι *η ανάκτηση, όπως άλλωστε στην φυσιολογική εξέλιξη η απόκτηση και η εγκατάσταση μίας πραγματικότητας του ψυχισμού, θα μπορέσει να γίνει παίρνοντας μία απόσταση από την εξωτερική πραγματικότητα.* Εξασφαλίζοντας μέσω της εργασίας του αρνητικού έναν ελεύθερο και προς ανάπτυξη χώρο. Στην κλινική πράξη προτείνουμε συνδέσεις ή ένα ψυχικό νόημα στο νευροβιολογικό γεγονός, με στόχο όχι μόνον την απόκτηση μίας ικανοποιητικής απόστασης μέσω της αναπαράστασης από το πραγματικό, αλλά και την επανεύρεση του πραγματικού μέσω των αναπαραστάσεων. Στην νευροψυχολογική θεραπεία όπως στην ψυχοθεραπεία σε νευροψυχολογικούς ασθενείς, μοιραζόμαστε μία εν δυνάμει ή εικονική, μεταβατική πραγματικότητα η οποία σταδιακά θα κινητοποιήσει την ανάδυση και σύνδεση νέων ή την ανακίνηση και ανασύνταξη των υπαρχόντων στοιχείων της σωματικής, της νοητικής και της ψυχικής πραγματικότητας.

ψυχαναλυτική προσέγγιση των νευροψυχολογικών ασθενών και η ψυχαναλυτική προσέγγιση των νευροεπιστημονικών δεδομένων έχουν να προτείνουν ορισμένες σκέψεις γύρω από βασικά ερωτήματα της ψυχοσωματικής, ιδίως σχετικά με την έννοια των σωματικών καθηλώσεων.

3. ΑΝΑΣΚΟΠΗΣΗ ΥΠΟΘΕΣΕΩΝ ΕΡΓΑΣΙΑΣ ΚΑΙ ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑΣ

Συμπερασματικά, θα μπορούσαμε να συνοψίσουμε το σκεπτικό, τις υποθέσεις εργασίας και την μεθοδολογία της προτεινόμενης μελέτης στα ακόλουθα σημεία :

3.1 ΣΚΟΠΟΣ

Ο ευρύτερος σκοπός της διατριβής εντάσσεται στην προσπάθεια ανάπτυξης ενός σκεπτικού σύνδεσης μεταξύ των δεδομένων της σύγχρονης νευροεπιστημονικής έρευνας και της ψυχαναλυτικής κλινικής και σκέψης.

Για τον σκοπό αυτό βασιζόμαστε :

α) στην ανάλυση των κλινικών δεδομένων διαγνωστικής και θεραπευτικής προσέγγισης νευροψυχολογικών ασθενών, και β) στην ανάλυση θεωρητικών και ερευνητικών βιβλιογραφικών δεδομένων.

Στόχος μας είναι η διερεύνηση των ψυχικών, νοητικών και νευρωνικών διεργασιών μέσω των οποίων τα δύο αυτόνομα και συγχρόνως εξαρτώμενα πεδία της ψυχικής πραγματικότητας και της βιολογικής πραγματικότητας αρθρώνονται μεταξύ τους με τρόπον ώστε, οι διεργασίες που παράγονται και η οργάνωση που αναπτύσσεται εντός του ενός πεδίου, να αποτελούν ένα σημαίνον στοιχείο, έναν παράγοντα οργάνωσης, κίνησης και ανάπτυξης εντός του άλλου.

Επομένως η προσπάθεια μας έγκειται στην διερεύνηση ενός κοινού και ενδιάμεσου πεδίου σχέσης μεταξύ του βιολογικού και του ένυλου ψυχισμού· το οποίο θα ονομάζαμε ως *πεδίο της σωματοψυχικής μεταβατικής πραγματικότητας*.

3.2 ΓΝΩΣΕΙΣ

Οι γνώσεις και τα επιστημονικά και βιβλιογραφικά δεδομένα στα οποία βασίζεται η μελέτη, μπορούν να τοποθετηθούν σε τρία επίπεδα.

1. Οι γνώσεις που απορρέουν από τα δεδομένα της ψυχαναλυτικής θεωρίας, κλινικής και έρευνας.

Σε αυτές περιλαμβάνονται,

α) οι γνώσεις που αναφέρονται στην έννοια της ψυχικής πραγματικότητας και την ψυχική λειτουργία όπως ορίζονται και εξετάζονται σύμφωνα με την ψυχαναλυτική προσέγγιση. Οι αναφορές εδώ είναι το έργο του Sigmund Freud, των μετέπειτα ψυχαναλυτών και των σύγχρονων εκπροσώπων της ψυχαναλυτικής σκέψης.

β) οι γνώσεις που αναφέρονται στην σχέση της ψυχικής πραγματικότητας με την εξωτερική πραγματικότητα και ιδίως με την βιολογική πραγματικότητα και την σωματική λειτουργία. Βασικά σημεία αναφοράς αποτελούν τα δεδομένα που έχουν προέλθει από την ψυχαναλυτική προσέγγιση των μεταιχμιακών διαταραχών και της ψυχοσωματικής, δηλαδή σε μορφές της ψυχοπαθολογίας στις οποίες κατέχει κεντρική σημασία η λειτουργία της αντίληψης, η σχέσης με το πραγματικό και με το σώμα, και το ψυχικό τραύμα.

γ) οι γνώσεις που προέρχονται από την ψυχαναλυτική σκέψη και κλινική γύρω από την λειτουργία της μεταβίβασης, της ενσυναίσθησης και της ενδοσκόπησης.

2. Οι γνώσεις που απορρέουν από τα δεδομένα της νευροεπιστημονικής θεωρίας, κλινικής και έρευνας.

Σε αυτές περιλαμβάνονται,

α) οι γνώσεις που αναφέρονται στην συγκρότηση, στην οργάνωση και την λειτουργία του κεντρικού νευρικού συστήματος και ιδίως του εγκεφάλου. Πρόκειται για τα δεδομένα των κλάδων της νευροεπιστήμης, της νευροβιολογίας, της νευροφυσιολογίας και της νευροψυχολογίας. Στην παρούσα μελέτη τα στοιχεία αυτά εξετάζονται υπό το πρίσμα της διερεύνησης των ιδιοτήτων, της οργάνωσης και των λειτουργιών του κεντρικού νευρικού συστήματος και ιδίως του εγκεφάλου, μέσω των οποίων μία βιολογική πραγματικότητα αποκτά ένα νόημα και μία λειτουργική αξία στο επίπεδο της ψυχικής πραγματικότητας και μέσω των οποίων παρέχεται η δυνατότητα ανάπτυξης και λειτουργίας της ενδοψυχικής και υποκειμενικής πραγματικότητας.

β) οι γνώσεις που αναφέρονται στην ανάπτυξη και έκφραση των ανωτέρων νοητικών και ψυχικών λειτουργιών σε σχέση με την λειτουργία του νευρικού συστήματος. Πρόκειται για τα δεδομένα της γνωσιακής νευροεπιστήμης και της νευροψυχολογίας. όπως αυτά έχουν αναπτυχθεί στο θεωρητικό, το ερευνητικό και στο κλινικό επίπεδο.
γ) οι γνώσεις και τα δεδομένα από την ερευνητική εφαρμογή των θεωριών του χάους και των αυτο-οργανωνόμενων συστημάτων στην νευροεπιστήμη.
δ) οι γνώσεις και τα δεδομένα που προέρχονται από την νευροεπιστημονική έρευνα γύρω από την σχέση με τα αντικείμενα και την ενσυναίσθηση.

3. Οι γνώσεις που απορρέουν από τις προσπάθειες που έχουν πραγματοποιηθεί με στόχο την προσέγγιση και σύνδεση των νευροεπιστημονικών και των ψυχαναλυτικών θεωρητικών, κλινικών και ερευνητικών δεδομένων. Το πεδίο αυτό αποτελεί το κυρίως αντικείμενο της μελέτης. Η ανάπτυξη του όμως θεωρούμε ότι προϋποθέτει την εξέταση των δεδομένων των προηγουμένων πεδίων.
Πρόκειται για τις ερευνητικές και κλινικές εργασίες που έχουν παρουσιασθεί στην βιβλιογραφία των τελευταίων ετών, και στις οποίες προτείνεται η ψυχαναλυτική προσέγγιση και μεθοδολογία (κλινική και θεωρητική) στο πεδίο των νευροεπιστημών και ιδίως στο πεδίο των παθήσεων του κεντρικού νευρικού συστήματος και της θεραπευτικής αντιμετώπισης τους.

3.3 ΥΠΟΘΕΣΕΙΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ

Η βιβλιογραφία. ο διεπιστημονικός διάλογος και τα ερευνητικά αποτελέσματα των τελευταίων ετών έχουν αναδείξει το ενδιαφέρον ή και την ανάγκη όπως επίσης την μεγάλη δυσχέρεια σύνδεσης των δεδομένων που αναφέρονται στο ενδοψυχικό και στο νευροβιολογικό βίωμα. Στις προσπάθειες σύνδεσης των απόψεων της ψυχανάλυσης και των νευροεπιστημών παρατηρείται μία κατάσταση συγκλίσεων και αποκλίσεων. ομοιογένειας όπως και ανομοιογένειας. Κοινή θέση και αντικείμενο διερεύνησης αποτελεί η εξήγηση της σημασίας του υποκειμενικού στοιχείου, του συναισθήματος. του ασυνειδήτου καθώς και της διάστασης της σχέσης με τους άλλους. Όμως συγχρόνως παρατηρούνται σημαντικές αποκλίσεις γύρω από τον τρόπο θεώρησης και

προσέγγισης αυτών των βασικών στοιχείων του ψυχισμού. Η σκέψη μου είναι ότι η απουσία μίας ομοιογενούς θέσης γύρω από την φύση του ψυχισμού, στον βαθμό που συνυπάρχει με μία παράλληλα παρατηρούμενη συνάφεια της βιολογικής και της ενδοψυχικής πραγματικότητας, μπορεί να αποτελούν ένα στοιχείο κίνησης και εξέλιξης της φύσης του ψυχισμού. Ανάλογα θα προτείναμε ότι η κατάσταση συγκλίσεων και αποκλίσεων των απόψεων μεταξύ ψυχανάλυσης και νευροεπιστημών είναι μία συνέπεια θεωρητικών και μεθοδολογικών διαφορών, αλλά επίσης, αντικατοπτρίζει την ιδιαιτερότητα της λειτουργίας συνδέσεων και συγκρούσεων της σωματοψυχικής οντότητας του ανθρώπου, εκφράζοντας πιθανώς έναν τύπο οργανωμένης λειτουργίας. Υπό την ίδια έννοια, η προτεινόμενη προσέγγιση έγκειται στην προσπάθεια ανάλυσης και συγκρότησης ενός ενδιάμεσου μεθοδολογικού πλαισίου, παρά στην εφαρμογή μίας ήδη υφισταμένης μεθόδου έρευνας.

Οι υποθέσεις εργασίας διερεύνησης και συγκρότησης αυτού του μεθοδολογικού πλαισίου σύνδεσης, συνοψίζονται στα ακόλουθα σημεία :

1. Κεντρική υπόθεση εργασίας είναι ότι : Η θεραπευτική και ερευνητική αξία της ψυχαναλυτικής θεωρίας και κλινικής και ιδίως της λειτουργίας της μεταβιβαστικής σχέσης, άπτονται ενός συνόλου λειτουργιών της σωματοψυχικής οντότητας, του ψυχισμού όπως και του νευρικού συστήματος, το οποίο η ψυχανάλυση, μέσω της μεταψυχολογίας και ιδίως μέσω της κλινικής πράξης, αναδεικνύει, αντικειμενοποιεί και διεργάζεται. Σε αυτή την κατεύθυνση υποθέτουμε και διερευνούμε ένα σύνολο ενδοϋποκειμενικών και διϋποκειμενικών νοητικών, ψυχικών και επομένως νευρωνικών διεργασιών, το οποίο επιτρέπει : α) εντός της σωματοψυχικής οντότητας την διάκριση και την σύνδεση μεταξύ ψυχισμού και σώματος καθώς και β) την αναφορική με την προηγούμενη διάκριση και σύνδεση μεταξύ της σωματοψυχικής οντότητας και των αντικειμένων. Το σύνολο αυτών των διεργασιών υποθέσαμε και ονομάσαμε ως το πεδίο της σωματοψυχικής μεταβατικής πραγματικότητας.

2. Στο ίδιο πλαίσιο σκέψης, υποθέτουμε και προτείνουμε την έννοια του *μεταβατικού μονισμού*, η οποία αναφέρεται σε μία σωματοψυχική ενότητα και μέσα σε αυτήν, σε μία διάκριση ψυχισμού και σώματος, η οποία για να γίνει πράξη και για να θεμελιωθεί προϋποθέτει ένα ενδιάμεσο πεδίο, έναν δυναμικό τρόπο σύνδεσης και μεταφοράς.

3. Επίσης, υποθέτουμε και προτείνουμε την διερεύνηση ενός νευρωνικού υπόβαθρου των διεργασιών του πεδίου της μεταβατικής πραγματικότητας και του μεταβατικού μονισμού, το οποίο θα εκφράζαμε με τον όρο του *μεταβατικού εγκέφαλου*.

4. Στην ψυχαναλυτική και στην ψυχοσωματική θεωρία έχουν διατυπωθεί διάφορες σκέψεις και απόψεις σχετικά με την διάκριση και σύνδεση μεταξύ ψυχικής και εξωτερικής πραγματικότητας και σε σχέση με το σώμα. Αναφέρονται σε ορισμένες δυναμικές διεργασίες οι οποίες επιτρέπουν την οργάνωση του ψυχικού συστήματος ως προς το σώμα και ως προς τα αντικείμενα. Η σκέψη και η διερευνώμενη υπόθεση εργασίας είναι ότι αυτές οι ψυχαναλυτικές θέσεις που αναδεικνύουν την πολυσημία της σχέσης ψυχισμού και εξωτερικής πραγματικότητας, ανευρίσκονται και πιθανώς επιβεβαιώνονται από μία σειρά νευροεπιστημονικών ευρημάτων που αφορούν σε μορφές της μικροσκοπικής και της μακροσκοπικής νευρωνικής λειτουργίας.

5. Ως μία υπόθεση εργασίας και ως μεθοδολογική προσέγγιση των ανωτέρω σκέψεων προτείνουμε και εξετάζουμε : την διαφοροποίηση μεταξύ α) της ψυχικής πραγματικότητας, θεωρούμενη ως το ασυνείδητο ή ως το σύνολο του ψυχικού οργάνου, β) της πραγματικότητας του σώματος και της νοητικής (ή γνωσιακής) πραγματικότητας, και γ) της πραγματικότητας των εξωτερικών αντικειμένων και του περιβάλλοντος. Η υποστηριζόμενη σκέψη είναι ότι μεταξύ αυτών των πεδίων πραγματικότητας υφίσταται μία δυναμική και διαρκώς αναδιοργανωνόμενη οριοθέτηση και τρόπος σχέσης. Με βάση τα δεδομένα της νευροεπιστημονικής έρευνας εξετάζονται ορισμένοι μηχανισμοί και ιδιότητες

της οργάνωσης και των λειτουργιών του κεντρικού νευρικού συστήματος, χάρις στους οποίους μία βιολογική πραγματικότητα αποκτά ένα νόημα στο επίπεδο της ψυχικής πραγματικότητας. Θα προσπαθήσουμε να εξετάσουμε και να εξηγήσουμε ορισμένες διεργασίες μέσω των οποίων η λειτουργία και η συγκρότηση του νευρικού συστήματος παρέχει την δυνατότητα ανάπτυξης και λειτουργίας της ενδοψυχικής και υποκειμενικής πραγματικότητας, όπως αυτή ορίζεται από την ψυχαναλυτική θεωρία. Υπό αυτήν την έννοια υποθέτουμε ότι το νευρικό σύστημα εξασφαλίζει στην σωματοψυχική οντότητα, μία διαρκώς αυτο-οργανωνόμενη διαθεσιμότητα χάρις στην οποία ένα βιολογικό γεγονός θα δημιουργήσει τις κατάλληλες συνθήκες για την ανάπτυξη ενός ψυχικού γεγονότος. Ανάλογα υποθέτουμε ότι η ψυχική πραγματικότητα οργανώνεται κατά τέτοιον τρόπο ώστε ένα ενδοψυχικό γεγονός ή διεργασία, μπορεί να εξασφαλίζει την ανάπτυξη νέων διαθεσιμοτήτων προς την οργάνωση και την λειτουργία της πραγματικότητας του σώματος.

6. Σύμφωνα με τα νευροεπιστημονικά και τα ψυχαναλυτικά δεδομένα γύρω από την λειτουργία της συνείδησης, του ασυνειδήτου, των αναπαραστάσεων και του συναισθήματος, προτείνουμε και εξετάζουμε ως υπόθεση εργασίας ότι υπό τις ίδιες ονομασίες γίνεται αναφορά σε συνδεόμενες αλλά και διαφορετικές οντότητες ή έννοιες. Υποθέτουμε και εξετάζουμε έτσι την ύπαρξη αντιστίξεων παρά αντιστοιχιών και γραμμικών ανατομολειτουργικών συνδέσεων μεταξύ των νευροεπιστημονικών και των ψυχαναλυτικών προσεγγίσεων.

7. Ανάλογα υποθέτουμε ότι οι ενδοψυχικές δομές ή λειτουργίες δεν αντιστοιχούν, σε συγκεκριμένα και σταθερά λειτουργικά και ιδίως τοπογραφικά μορφώματα του νευρικού συστήματος. Υπό την στήριξη μίας σειράς αποτελεσμάτων της νευροεπιστημονικής έρευνας και της κλινικής προσέγγισης, προτείνουμε ότι στο νευρικό σύστημα δημιουργούνται συνδέσεις, νευρωνικά δίκτυα ή θα λέγαμε εν δυνάμει δομές, μεταβαλλόμενες και μορφοποιούμενες εν τω γίγνεσθαι μίας υποκειμενικής σωματοψυχικής οντότητος, οι οποίες ανοίγουν και φιλοξενούν την δυνατότητα παραγωγής του ενδοψυχικού βιώματος και των ενδοψυχικών

λειτουργιών. Η ακολουθούμενη υπόθεση είναι ότι υφίσταται ένα σταθερό «σκεπτικό» μεταβαλλομένων νευρωνικών συνδέσεων, παρά μία σταθερότητα των ιδίων των συνδέσεων.

8. Σε αυτό το πλαίσιο διερεύνησης στην πορεία της μελέτης διατυπώνονται συγκεκριμένες υποθέσεις γύρω από το νευρωνικό έρεισμα της λειτουργίας των ενορμήσεων, του συναισθήματος και των αναπαραστάσεων, της λειτουργίας της απώθησης, της καταστολής ή της λειτουργίας του αρνητικού όπως ορίζονται στην ψυχαναλυτική θεωρία.

9. Σύμφωνα με μία σειρά κλινικών παρατηρήσεων σε νευροψυχολογικούς ασθενείς, προτείνουμε ως υπόθεση εργασίας, ότι το νευροψυχολογικό σύμπτωμα (δηλαδή η διαταραχή των ανωτέρων νοητικών λειτουργιών εξ αιτίας εγκεφαλικών βλαβών) και η νευροψυχολογική κλινική αποτελούν ένα παράδειγμα της κλινικής της σύνδεσης του σώματος, της νόησης και του ψυχισμού, και ότι τοποθετείται στην διατομή των νευροεπιστημών, της ψυχανάλυσης και της ψυχοσωματικής. Διερευνάται η υπόθεση ότι η κλινική εργασία ψυχοθεραπείας ή νευροψυχολογικής αποκατάστασης αναδεικνύει την σημασία της θεραπευτικής σχέσης ως προς την πορεία της νόσου και θέτει μία σειρά ερωτημάτων γύρω από τον σχηματισμό και την πορεία των συμπτωμάτων.

10. Υποστηρίζουμε και γίνεται η προσπάθεια τεκμηρίωσης της υπόθεσης εργασίας ότι η νευροεπιστημονική προσέγγιση της λειτουργίας της ενσυναίσθησης και της ενδοσκόπησης, είναι συμβατή με ορισμένες θεωρητικές και κλινικές ψυχαναλυτικές προσεγγίσεις αυτών των διεργασιών, όπως επίσης ότι ορισμένα νευροεπιστημονικά δεδομένα πιθανώς επιτρέπουν την κατανόηση των μηχανισμών που συμμετέχουν στην συγκρότηση της μεταβιβαστικής θεραπευτικής σχέσης.

3.4 ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ

Θεωρήσαμε ότι ένας απώτερος στόχος στην κατεύθυνση του οποίου εντάσσεται αυτή η μελέτη είναι η διερεύνηση μίας μεθοδολογίας της σύνδεσης μεταξύ της ψυχικής πραγματικότητας, και επομένως της ψυχαναλυτικής προσέγγισης, και της πραγματικότητας του σώματος, δηλαδή της νευροεπιστημονικής προσέγγισης. Βασικό ζητούμενο της εξεταζόμενης μεθοδολογίας, είναι, ο τρόπος προσέγγισης να λειτουργεί αναπαραστατικά ως προς την φύση των υπό διερεύνηση θεμάτων. Δηλαδή η δυνατότητα και ο βαθμός ευαισθησίας της μεθόδου να μοιράζεται με το εξεταζόμενο θέμα, χωρίς απλώς να το αντιγράφει ή να το αναπαράγει, την δυναμικότητα των ψυχικών, των νοητικών και των βιολογικών κινήσεων που συγκροτούν την φύση του ψυχισμού και την σχέση μεταξύ της ψυχικής πραγματικότητας και της πραγματικότητας του ψυχισμού.

Στην προσπάθεια διερεύνησης και συγκρότησης ενός μεθοδολογικού πλαισίου η προτεινόμενη προσέγγιση βασίζεται σε δύο άξονες :

Α. Την αναλυτική εξέταση και προσπάθεια σύνδεσης των δεδομένων από την νευροεπιστημονική και την ψυχαναλυτική έρευνα.

Β. Την κλινική ψυχαναλυτική προσέγγιση των νευροψυχολογικών διαταραχών.

Α.

Ένα μέρος της μεθοδολογικής προσέγγισης βασίζεται στην εξέταση και ανάλυση των δεδομένων που προέρχονται από την νευροεπιστημονική και την ψυχαναλυτική έρευνα, όπως αυτά παρουσιάζονται στην σχετική βιβλιογραφία. Ερευνώνται οι τρόποι και οι μηχανισμοί οργάνωσης της ψυχικής πραγματικότητας και της σχέσης της με την εξωτερική πραγματικότητα σύμφωνα με την ψυχαναλυτική κλινική και θεωρία. Εξ αυτών γίνεται η προσπάθεια διατύπωσης ορισμένων μεταψυχολογικών και μεταβιολογικών υποθέσεων γύρω από την σχέση ψυχισμού, νόησης και σώματος και της σχέσης αυτών με τα εξωτερικά αντικείμενα. Ερευνώνται επίσης οι νευρωνικοί μηχανισμοί και ο τρόπος οργάνωσης του εγκεφάλου σε σχέση με την ανάδυση της νόησης και του ψυχισμού σύμφωνα με τα καταγεγραμμένα νευροεπιστημονικά

δεδομένα. Εξ αυτών γίνεται η ανάλογη προσπάθεια διατύπωσης ορισμένων μεταβιολογικών υποθέσεων. Η προτεινόμενη μεθοδολογική προσέγγιση σε αυτό το επίπεδο βασίζεται στις εξεταζόμενες έννοιες της θεωρίας των αυτο-οργανωνόμενων συστημάτων και των μη γραμμικών χαοτικών συστημάτων.

Β.

Στον άξονα της κλινικής και ερευνητικής εξέτασης, θεωρώ ότι η ψυχαναλυτική προσέγγιση των νευροψυχολογικών διαταραχών στο πλαίσιο της ψυχοθεραπευτικής αντιμετώπισης και της νευροψυχολογικής αποκατάστασης, αποτελεί ένα κατ' εξοχήν πεδίο της κλινικής της σύνδεσης της ψυχικής πραγματικότητας, της πραγματικότητας της νόησης και της πραγματικότητας του σώματος. Τα κλινικά δεδομένα παρουσιάζονται και συζητούνται στο πλαίσιο της εξέτασης επιμέρους κλινικών και θεωρητικών θεμάτων. Βασικό κριτήριο επιλογής των περιστατικών υπήρξε το ιδιαίτερο κλινικό ενδιαφέρον που θεωρώ ότι παρουσιάζουν ως προς το διερευνώμενο θέμα.

Η διερεύνηση βασίζεται στην ανάλυση κλινικών περιπτώσεων, αλλά και σε επιμέρους στοιχεία που προέρχονται από την διαγνωστική ή θεραπευτική προσέγγιση άλλων μη νευρολογικών ασθενών. Πρόκειται για περιστατικά νευρολογικών διαταραχών συνεπεία: κρανιοεγκεφαλικής κάκωσης, αγγειακού - αιμορραγικού εγκεφαλικού επεισοδίου ή ρήξης ανευρύσματος. Η επιλογή των ασθενών έχει γίνει με τρόπον ώστε ανατομοκλινικά να αντιστοιχούν κατά κύριο λόγο σε βλάβες και στην ανάλογη κλινική σημειολογία του μετωπιαίου, του βρεγματικού ή του κροταφικού συνδρόμου του αριστερού ή του δεξιού ημισφαιρίου. Η συμπτωματολογία αφορά κατά περίπτωση : κινητικές διαταραχές, διαταραχές της αισθητικότητας, διαταραχές των νοητικών λειτουργιών του λόγου, της μνήμης, των γνωσιών, των πραξιών, της συγκέντρωσης και της προσοχής ή της οργάνωσης της σκέψης, καθώς και διαταραχές της ψυχικής λειτουργίας. Οι ασθενείς εξετάσθηκαν και παρακολουθήθηκαν στο πλαίσιο ατομικής ψυχοθεραπείας, ή ατομικής νευροψυχολογικής θεραπείας, στο πλαίσιο συνήθως μίας ευρύτερης θεραπείας αποκατάστασης κινητικών, νοητικών και ψυχικών διαταραχών.

Η ακολουθούμενη μεθοδολογία έγκειται :

α) στην διάσταση της τεκμηρίωσης (κλινική εξέταση, αποτίμηση της θεραπευτικής πορείας, δοκιμασίες και εργαστηριακά ευρήματα),

και κυρίως – στο παρόν πλαίσιο έρευνας - στις διαστάσεις :

β) της διερεύνησης του υποκειμενικού και του ενδοψυχικού στοιχείου σε συνάρτηση με την νευροψυχολογική κλινική εικόνα και τις ανάλογες πιθανές ανατομοκλινικές συνδέσεις (ψυχοδυναμική προσέγγιση της μεθοδολογίας του Luria), και γ) της θέσης και της λειτουργίας του παρατηρητού, επομένως της μεταβιβαστικής σχέσης και των μεταβιβαστικών – μεταβατικών φαινομένων.

Στην σκέψη μου είναι βέβαιο ότι η προτεινόμενη προσέγγιση δεν μπορεί να είναι «πλήρης» και κυρίως δεν μπορεί να θέσει ορισμένες «τελικές» προτάσεις γύρω από την διττή φύση της ενότητας της σωματοψυχικής οντότητας. Επίτευξη του στόχου θα αποτελούσε, τα αποτελέσματα και οι προτάσεις αυτής της μελέτης να αποτελέσουν αντικείμενο μίας περαιτέρω διερεύνησης με την συνεργασία άλλων ειδικοτήτων του πεδίου των νευροεπιστημών. Σχετικές σκέψεις θα προσπαθήσουμε να προτείνουμε στο τέλος της μελέτης.

Στα δύο επόμενα κεφάλαια θα αναφερθούμε εκτενώς στην ψυχαναλυτική θεώρηση της ψυχικής πραγματικότητας και του ψυχικού οργάνου, εξετάζοντας τον ψυχισμό στα ίχνη του σώματος, και στην συνέχεια, στην νευροεπιστημονική θεώρηση της λειτουργίας της εξωτερικής πραγματικότητας του ψυχισμού, της εξέτασης του σώματος στα ίχνη του ψυχισμού.

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ

«Η υποκειμενικότητα γεννιέται από την ζωή»

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΙΙ
Η ΨΥΧΑΝΑΛΥΣΗ, ΣΤΑ ΙΧΝΗ ΤΟΥ ΣΩΜΑΤΟΣ

*

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΙΙΙ
ΟΙ ΝΕΥΡΟΕΠΙΣΤΗΜΕΣ, ΣΤΑ ΙΧΝΗ ΤΟΥ ΨΥΧΙΣΜΟΥ

Στο δεύτερο μέρος της μελέτης εξετάζονται θεωρητικά και ερευνητικά δεδομένα των νευροεπιστημών και της ψυχανάλυσης. Αναφέρονται θεωρητικά και κλινικά δεδομένα της ψυχανάλυσης, η οποία, διερευνώντας τον ψυχισμό, συχνά βαδίζει στα ίχνη των πρωθυστέρων σωματικών βιωμάτων. Στην συνέχεια εξετάζεται μία σειρά νευροεπιστημονικών δεδομένων, τα οποία ιχνηλατούν την νόηση και τον ψυχισμό μέσα στο πεδίο της οργάνωσης και της λειτουργίας του νευρικού συστήματος. Η ψυχανάλυση και η νευροεπιστήμη φαίνεται να ακολουθούν δύο αντίρροπες πορείες. Η ψυχαναλυτική πράξη ανιχνεύει προς μία παλίνδρομη κατεύθυνση, από το πλέον συγκροτημένο, τον εαυτό που συνειδητά γνωρίζει, πράττει, επιθυμεί ή πάσχει, προς το πλέον πρωτογενές ασυνείδητο βίωμα, στα όρια του ψυχισμού και του σώματος. Αντίθετα η νευροεπιστήμη βαδίζει από την προσπάθεια γνώσης του πλέον στοιχειώδους, της μοριακής δομής για παράδειγμα, προς το περισσότερο συγκροτημένο και σύνθετο, τον φλοιό και πέραν αυτού στην συνείδηση και τις λειτουργίες της. Υπό μία έννοια – και η έννοια αυτή αποτελεί το αντικείμενο της μελέτης μας - οι δύο πορείες έχουν πολλές πιθανότητες να συναντώνται. Ίσως μάλιστα, θα σκεπτόμουν, συναντώνται κάθε στιγμή και σε κάθε σημείο της ξεχωριστής και αυτόνομης πορείας τους.

Η σχέση μεταξύ της ψυχικής πραγματικότητας και της βιολογικής πραγματικότητας θα μπορούσαμε να σκεφτούμε ότι ξεκινά από τις απαρχές της ζωής, των πρώτων ήδη στιγμών συγκρότησης της σωματικής οντότητας. Βεβαίως αυτή η σκέψη όπως κάθε ιδέα ή εύρημα γύρω από την σχέση και σύνδεση των δύο πραγματικοτήτων, ανήκει στο μεθύστερον. Όταν θα έχουν υπάρξει η απόσταση που φέρνει την σκέψη και ο χρόνος των δευτερογενών και τριτογενών, συνδετικών, διεργασιών. Αυτών δηλαδή που προσδίδουν το νόημα στις πρωταρχικές καταστάσεις και διεργασίες. Συγχρόνως, η ίδια απόσταση, η εύρεση νοημάτων στο μεθύστερον, αφήνει ένα υπόλειμμα ή και έλλειμμα γύρω από αυτό που μπορεί να είναι το αληθές, το πραγματικό της σχέσης των πραγματικοτήτων του ενδοψυχικού και του βιολογικού. Έτσι η διερεύνηση της σχέσης ψυχικού και βιολογικού φαίνεται να εκτυλίσσεται μεταξύ ανακάλυψης και κατασκευής. Αλλά άραγε αυτός ο όρος ή και περιορισμός της διερεύνησης, δεν είναι, και αυτός, μέρος της αλήθειας; Μία ανάλογη κίνηση σύνδεσης μεταξύ ανακάλυψης και κατασκευής συναντάμε στο εμπνευσμένο βιβλίο του Γάλλου νευροβιολόγου Jean Didier Vincent, με τον τίτλο «αυτός που σχεδόν μιλούσε» από το οποίο θα πρότεινα ένα μικρό απόσπασμα.

«...

- Ο Δρ Β. : *...Εάν το ερώτημα της προτεραιότητας του αβγού επί της κότας ή της κότας επί του αβγού σας απασχολεί ξανά, αυτό σημαίνει ότι υποθέτετε ότι το έμβιο ήταν αρχικά αυτό που είναι στο παρόν. Τι τρέλα! Δεν ξέρουμε περισσότερο αυτό που ήταν από όσο ξέρουμε το τι θα γίνει.... Επιτρέψτε μου εκ νέου να βρεθούμε μερικά δισεκατομμύρια έτη πριν από τους τωρινούς χρόνους.*
- Ο επισκέπτης : *Εμπρός. Ο χρόνος δεν είναι τίποτα για την Φύση.*
- Ο Δρ Β. : *Αντίθετα είναι τα πάντα. Έλεγα προηγουμένως για τις μεταβολικές αλλαγές και είπα πώς τα μεγάλα μόρια φτιάχνουν μία σκαλωσιά μέσω μίας αλυσίδας στοιχείων άνθρακος και φωσφόρου μέσα σε μήτρες από μεταλλικά στοιχεία από τις οποίες στην συνέχεια αποχωρίζονται χάρις στην παραγωγή μεμβρανών. Νουκλεϊνικά οξέα, έπειτα πρωτείνες ή το αντίθετο – ή ακόμα και τα δύο συγχρόνως, το σημαντικό, είναι ότι οι δομικές συνθήκες μέσα στα μεγάλα μόρια, τους επιβάλλουν μία αναδίπλωση επί αυτών των ιδίων, ένα είδος εσωτερικοποίησης το οποίο θεώρησα στην αρχή της κουβέντας μας ως ένα από τα χαρακτηριστικά που ορίζουν την ζωή. Η αναδίπλωση επιτρέπει την καταλυτική δράση επί των αντιδράσεων, δηλαδή της επιτάχυνσής τους με έναν ρυθμό συμβατό με την φρενίτιδα του έμβιου, και, αρκεί η μορφή του μορίου να διατίθεται για αυτό, μία αυτο-καταλυτική διαδικασία. Το μόριο γίνεται το ίδιο του το υποκείμενο.*
- Ο επισκέπτης : *Η υποκειμενικότητα γεννιέται με την ζωή.*
- Ο Δρ Β. : *Γεννιέται από την ζωή. Οι χημικές καινοτομίες αλληλοδιαδέχονται, επιλεγμένες από την αποτελεσματικότητά τους, ομογενοποιημένες μέσω σχάσεων και συντήξεων των κυστιδίων. Τα μόρια είναι υποκείμενα (οντότητες) δυνάμενα να δράσουν επί του περιβάλλοντός τους, το οποίο, ανταπαντώντας, τα διαλέγει, τα σταθεροποιεί. Ο χρόνος αποτελεί ένα συστατικό του μορίου, μία κληρονομική μνήμη. Καθώς αναπαράγεται το μόριο, το σχήμα του, υπενθυμίζει την λειτουργία του. Το DNA, είναι η τελευταία ανακάλυψη προτού τεθεί το ον στην ολότητά του. Περισσότερο σταθερό από τα πρώτα νουκλεϊνικά οξέα, φυλακίζει τον χρόνο μέσα στην διάρκεια.*

- Ο επισκέπτης : *Μεταξύ γέννησης και θανάτου.*
- Ο Δρ Β. : *Το όφελος του διαχωρισμού της μνήμης από την λειτουργία είναι η δυνατότητα να σταθεροποιηθούν οι καινοτομίες για τις επόμενες γενεές...*

...»

Jean-Didier Vincent
Απόσπασμα διαλόγου, από το βιβλίο «Αυτός που σχεδόν μιλούσε»
Ed. Odile Jacob, 1993

Στην βάση των δεδομένων των παρατηρήσεων, των ερμηνειών επί αυτών των δεδομένων και των απότοκων κατασκευών, ο J-D Vincent προτείνει μερικές πολύ ενδιαφέρουσες αναφορές γύρω από την σχέση μεταξύ της ψυχικής πραγματικότητας και της πραγματικότητας του βιολογικού, ή διαφορετικά μεταξύ πραγματικότητας και πραγματικού. Θα σταθούμε στην τελευταία φράση όπου αναφέρει ότι «το όφελος του διαχωρισμού της μνήμης από την λειτουργία είναι η δυνατότητα να σταθεροποιηθούν οι καινοτομίες για τις επόμενες γενεές». Μιλώντας για την διαχωρισμένη μνήμη αναφέρεται στον γενετικό κώδικα, το DNA. Και μας λέει ότι αυτό που προκύπτει από την λειτουργία, δηλαδή από την διεργασία επί των φαινομένων της μνήμης, των φαινοτύπων στην περίπτωση του DNA, θα προσδώσει εξελικτικές καινοτομίες που στην συνέχεια θα σταθεροποιηθούν στην μνήμη. Αυτή μάλιστα η εξελικτική διεργασία, όπου μία δομή και μία λειτουργία φαίνονται, και να διαφοροποιούνται και να συνδέονται, σχετίζεται με την υποκειμενικότητα και την ανάπτυξη μίας σχέσης υποκειμένου προς αντικείμενο στο εσωτερικό του έμβιου. Η αναφορά σε μία μνήμη, άχρονη και που στην διάρκειά της φυλακίζει τον χρόνο, τοποθετούμενη εκτός αυτού που ονομάζουμε νοητική λειτουργία της μνήμης, νομίζω ότι μας παραπέμπει – χωρίς να ταυτίζεται μαζί της -στην έννοια του ασυνειδήτου, ή σε εκείνα τα στοιχεία του ασυνειδήτου που αποτελούν σε ένα συγκεκριμένο χωροχρονικό πλαίσιο (εξελικτικό, οντολογικό) μία δομή. Μία δομή, ή διαφορετικά θα λέγαμε μία πραγματικότητα, άχρονη αλλά ταυτόχρονα θεσμοφύλακας της διαχρονικότητας, άρα και της εξέλιξης, για το καλύτερο ή το χειρότερο. Και, μία δομή που, ως περιεχόμενο του υποκειμένου και πέραν ή προ της παρουσίας άλλων ψευδαισθητικών ή αντιληπτικών αντικειμένων, θα αποτελέσει ένα πρωταρχικό αντικείμενο, αίσθησης, αντίληψης, επένδυσης ή αναπαράστασης, για αυτό το ίδιο. Το μόριο, όπως λέει, γίνεται το ίδιο του το υποκείμενο. Ως ένα είδος πρωταρχικής αντικειμενοποιού λειτουργίας (fonction objectalisante) κατά την ορολογία του A. Green.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΙΙ

Η ΨΥΧΑΝΑΛΥΣΗ, ΣΤΑ ΙΧΝΗ ΤΟΥ ΣΩΜΑΤΟΣ

1. Η ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ ΚΑΙ Η ΨΥΧΙΚΗ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ ΣΤΗΝ ΨΥΧΑΝΑΛΥΤΙΚΗ ΘΕΩΡΙΑ

Η ψυχική πραγματικότητα θα μπορούσε να ορισθεί ως το θεωρητικό, κλινικό και θεραπευτικό αντικείμενο της ψυχανάλυσης. Επομένως μία «πλήρης» εξέταση της έννοιας της ψυχικής πραγματικότητας, θα όφειλε να αναφερθεί στο σύνολο της ψυχαναλυτικής θεωρίας. Δηλαδή στο σύνολο των μεταψυχολογικών θεωρήσεων, στην εξελικτική θεώρηση του ψυχισμού και στην σχέση του με τα αντικείμενα. Όπως επίσης στις ψυχοπαθολογικές μορφές, αφού η θεωρία και η κλινική των νευρώσεων, των ψυχώσεων ή των ναρκισσιστικών διαταραχών, αποτελούν επίσης μία μελέτη της ψυχικής πραγματικότητας. Και κυρίως, η εξέταση της έννοιας της ψυχικής πραγματικότητας θα πρέπει να αναφερθεί στην ίδια την ψυχαναλυτική κλινική. Η ψυχική πραγματικότητα αναλύεται, γίνεται αντικείμενο συνειδητοποίησης ή και θεραπευτικά μεταβολής, μέσα από την σχέση της με την πραγματικότητα της ψυχαναλυτικής πράξης. Όπως άλλωστε θα μπορούσαμε να πούμε ότι η ψυχαναλυτική κλινική είναι μία μέθοδος μελέτης της ψυχικής πραγματικότητας. *Εντός της ψυχαναλυτικής διεργασίας η ψυχική πραγματικότητα καθίσταται ως οντότητα και ουσιαστικά πραγματοποιείται, δηλαδή αποκτά μία ιδιότητα πραγματικού.* Βέβαια από μία άλλη άποψη η ψυχαναλυτική πράξη είναι εφικτή χάρις στην ύπαρξη της ψυχικής πραγματικότητας. Θα μπορούσαμε να προσθέσουμε επομένως ότι *η ψυχαναλυτική κλινική απορρέει από την ύπαρξη της ψυχικής πραγματικότητας, της οποίας είναι ο καρπός και ο τόπος ανάπτυξής της.* Εάν αυτή η σκέψη φαίνεται κυκλική - ότι η μία είναι απότοκος και συγχρόνως τίκτουσα της άλλης - θα δούμε ότι μπορεί να αποτελούν αναπόσπαστα τμήματα μίας συνολικής οργάνωσης, δομών και διεργασιών, η οποία επιτρέπει στην ψυχική πραγματικότητα όπως και στην πραγματικότητα του ψυχισμού, να *είναι*. Επομένως η εξέταση της έννοιας της ψυχικής πραγματικότητας αποτελεί ένα ιδιαίτερα πολύπλευρο και εκτενές θέμα, ως προς το οποίο θα προσπαθήσουμε να

τοποθετηθούμε, εστιάζοντας περισσότερο σε σημεία της ψυχαναλυτικής μεταψυχολογίας και κλινικής τα οποία αφορούν το αντικείμενο της μελέτης μας.

Θα προσπαθήσουμε να προσεγγίσουμε την έννοια, την οργάνωση και την λειτουργία της ψυχικής πραγματικότητας υπό το πρίσμα της σχέσης της με την πραγματικότητα του ψυχισμού. Εξετάζοντας επομένως την ψυχανάλυση, ως θεωρία και ως κλινική πράξη της ψυχικής πραγματικότητας, στα ίχνη του σώματος. Αυτή η προσέγγιση θα μας οδηγήσει στην εξέταση διαφόρων συνδεομένων ψυχαναλυτικών εννοιών οι οποίες περιγράφουν τον τρόπο συγκρότησης του ψυχικού οργάνου.

Ένα αρχικό σημείο αναφοράς για την εξέταση της έννοιας της ψυχικής πραγματικότητας θα μπορούσε να είναι ο ορισμός που αναφέρεται στο «Λεξιλόγιο της Ψυχανάλυσης»[1], στον οποίο συμπεριλαμβάνονται οι βασικές αρχές του Freud γύρω από αυτό το θέμα. Η ψυχική πραγματικότητα, *«προσδιορίζει οτιδήποτε μέσα στον ψυχισμό του υποκειμένου, παρουσιάζει μία συνοχή και μία αντίσταση συγκρίσιμες με την συνοχή και την αντίσταση της υλικής πραγματικότητας. Πρόκειται, κατά κύριο λόγο, για την ασυνείδητη επιθυμία και τις συναφείς φαντασιώσεις»*. Στον σχολιασμό που ακολουθεί αναφέρεται πως για τον Freud, η ψυχική πραγματικότητα προσδιορίζει «οτιδήποτε παίρνει, για το υποκείμενο, αξία πραγματικότητας μέσα στον ψυχισμό του». Υπό αυτή την άποψη, στην έννοια της ψυχικής πραγματικότητας θα μπορούσε να περιληφθεί το σύνολο των ψυχικών φαινομένων. Με αυτόν τον τρόπο διατυπώνεται ένας δεύτερος, ευρύτερος ορισμός της ψυχικής πραγματικότητας που αφορά κάθε μορφή ψυχικής κίνησης και όχι μόνον το ασυνείδητο, και που προτείνεται από τον Freud συζητώντας το θέμα του ναρκισσισμού. Θεωρώ ότι αυτός ο διττός προσδιορισμός της ψυχικής πραγματικότητας, ως αυτό καθεαυτό το ασυνείδητο ή ως το σύνολο των ψυχικών φαινομένων, αφ' ενός αντικατοπτρίζει την εξέλιξη της φροϋδικής σκέψης για τον ψυχισμό. Αφ' ετέρου, περνώντας από την αμιγή ασυνείδητη λειτουργία στο σύνολο των διεργασιών και της οργάνωσης του ψυχικού οργάνου, αντικατοπτρίζει την λειτουργία

[1] Οι αναφορές στο «Λεξιλόγιο της Ψυχανάλυσης» των Laplanche και Pontalis γίνονται σύμφωνα με την ελληνική μετάφραση των εκδόσεων Κέδρος, 1986. Στις περιπτώσεις κατά τις οποίες προτείνουμε μία διαφορετική απόδοση του γαλλικού κειμένου (1981), ή μία διαφορετική απόδοση στην ελληνική γλώσσα της αρχικής φροϋδικής ορολογίας, αυτό επισημαίνεται.

του ψυχισμού στις τρεις αλληλένδετες διαστάσεις του, την δυναμική, την τοπική και την οικονομική, που αναδεικνύουν άλλωστε την σχέση διεργασιών μάλλον παρά καταστάσεων που υφίσταται μεταξύ της ψυχικής πραγματικότητας και της εξωτερικής πραγματικότητας.

Γύρω από αυτόν τον ορισμό, τις θέσεις του Freud και της ψυχανάλυσης, έχει αναπτυχθεί μία μεγάλη βιβλιογραφία, βασισμένη σε θεωρητικές και εννοιολογικές αναλύσεις όπως και σε κλινικές παρατηρήσεις, ιδίως σε μορφές παθολογίας όπου η μείζων περιοχή της συμπτωματολογίας φαίνεται να είναι αυτή της σχέσης με την εξωτερική πραγματικότητα ή με την πραγματικότητα του σώματος.

1.1 ΣΚΕΨΕΙΣ ΓΥΡΩ ΑΠΟ ΤΟΝ ΟΡΙΣΜΟ ΤΗΣ ΨΥΧΙΚΗΣ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑΣ ΣΕ ΣΥΝΑΡΤΗΣΗ ΜΕ ΤΗΝ ΕΞΩΤΕΡΙΚΗ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ

Θα παρατηρήσουμε ότι ο προτεινόμενος ορισμός της ψυχικής πραγματικότητας στηρίζεται και επομένως παραπέμπει σε άλλες - προς ορισμό –έννοιες. Αποτελεί δηλαδή έναν δευτεροταγή ή δευτερογενή ορισμό[2]. Που βεβαίως μας δημιουργεί μία σειρά ερωτημάτων γύρω από το τι αποτελεί το πρωτοταγές στοιχείο. Τι είναι επομένως η επιθυμία. το ασυνείδητο, οι φαντασιώσεις. αλλά και πώς ορίζεται η εξωτερική ή η υλική πραγματικότητα. Υπό μία εξελικτική άποψη θα θέσουμε επίσης το ερώτημα του χρόνου και συγχρόνως των συνθηκών πέραν των οποίων μπορούμε να τοποθετήσουμε την έναρξη ή την ύπαρξη μίας ψυχικής ζωής. Ποια είναι επομένως τα ελάχιστα και απαραίτητα ποιοτικά και ποσοτικά χαρακτηριστικά μίας οντότητας ώστε να διαθέτει έναν ψυχισμό. Και προ όλων αυτών, θα πρέπει να αναρωτηθούμε σε ποιο σημείο βρίσκονται και με ποιόν τρόπο μπορεί να ορίζονται τα σύνορα μεταξύ των δύο πραγματικοτήτων.

Ο ορισμός της εξωτερικής πραγματικότητας. από μία άποψη είναι περισσότερο δύσκολος από αυτόν της εσωτερικής πραγματικότητας. Νομίζω ότι επί αυτού η ψυχαναλυτική θεωρία θέτει μάλλον ένα άνοιγμα παρά έναν, ας πούμε. «τελικό» ορισμό. Από αυτή την θέση ανοίγματος άλλωστε απορρέει το μεγάλο ρεύμα έρευνας και κλινικού προβληματισμού στην ψυχανάλυση γύρω από την λειτουργία της αντίληψης. του αρνητικού, της σημασίας του αισθητηριοκινητικού στοιχείου, της ψυχοσωματικής. του τραύματος. των καθηλώσεων. της προσαρμογής (και της αντίστοιχης παθολογίας) ή της «κρίσης που περνά η ψυχανάλυση» : να προσαρμοσθεί ή να είναι: Να *είναι*. χωρίς όμως να είναι «απροσάρμοστη», ούτε να χάνει την οντότητά της. Καθώς αυτό θα σήμαινε την απώλεια της οντότητας της ψυχικής πραγματικότητας.

[2] Μία ανάλογη παρατήρηση ισχύει και για τον δευτερογενή χαρακτήρα του ορισμού της νευροεπιστήμης (βλ. κεφάλαιο ΙΙΙ).

Στον Freud, η εξωτερική πραγματικότητα σύμφωνα με τις αναφορές που γίνονται σε διάφορα κείμενα, περιλαμβάνει τον εξωτερικό κόσμο, την υλική πραγματικότητα, τα εξωτερικά αντικείμενα, την περιβάλλουσα κοινωνία. Μέρος επίσης της εξωτερικής πραγματικότητας θα θεωρηθούν δύο ακόμα στοιχεία τα οποία άπτονται του υποκειμενικού. Το ένα είναι η εγγραφή και συμμετοχή του υποκειμένου εντός της κοινωνικής πραγματικότητας, ή θα λέγαμε εντός της πραγματικότητας των σχέσεων. Το άλλο, το πλέον επίμαχο και στο επίκεντρο του θέματός μας, είναι το βιολογικό, το σώμα. Άραγε το σώμα ανήκει στην εξωτερική ή στην εσωτερική πραγματικότητα; Ανήκει στο αντικειμενικό, στην υλική πραγματικότητα, ή στο υποκειμενικό, σε μία υποκειμενική ύλη; Αλλά όταν αναφερόμαστε στο σώμα, εννοούμε αυτό το ίδιο, ή την αίσθηση από αυτό; Ο Freud στο κείμενο του «το εγώ και το εκείνο», θα διαφοροποιήσει αυτό που προέρχεται από τα αισθητήρια όργανα, ως εξωτερικό, και ως εσωτερικό αυτό που προέρχεται από τις εσωτερικές αισθήσεις και τα συναισθήματα, τοποθετώντας έτσι το σώμα, την μία και την άλλη πραγματικότητά του, εντός όσο και εκτός. Η σκέψη μου είναι ότι με αυτήν την διάκριση, δεν αναφερόμαστε σε δύο διαφορετικά αντικείμενα του σώματος, το ένα εντός, τις αισθήσεις και τα συναισθήματα, και το άλλο εκτός, τις αισθητηριακές προσλήψεις, αλλά, σε δύο καταστάσεις του σώματος ως αντικείμενο.

Έτσι το θέμα του ορισμού της εξωτερικής πραγματικότητας, κινούμενος μεταξύ αυτού που «εννοείται αφ'εαυτού», της «ανάγκης» ή του αντίθετου της ευχαρίστησης και συνώνυμης της ματαίωσης όπως θα πει σε διάφορες στιγμές του έργου του ο Freud, της χρηστικής πραγματικότητας κατά την ψυχοσωματική θεωρία, και της έννοιας του μη εννοουμένου Πραγματικού κατά τον Lacan, έως ίσως στην έννοια του ελευθέρου συγκρούσεων πεδίου του ψυχισμού κατά την θεωρία της ψυχολογίας του εγώ, φαίνεται να προσλαμβάνει διάφορες διαστάσεις. Και τελικώς η εξωτερική πραγματικότητα φαίνεται και αυτή, να ετεροπροσδιορίζεται, σε συνάρτηση με το τι θα θεωρήσουμε ως εσωτερική πραγματικότητα. Όμως μία τέτοια σκέψη, μοιάζει να μας επαναφέρει στο ερώτημα της κότας και του αβγού. «Τι τρέλα» αυτό το ερώτημα, όπως γράφει ο J-D Vincent. Το αβγό και η κότα κατάγονται λοιπόν από μία άλλη κότα κι ένα άλλο αβγό; Έως τα βάθη του χρόνου, το άπειρο; Κι εκεί: Θα μπορούσαμε να φαντασθούμε μία «'διάθεση' που γεννά κότες ή/και αβγά»; Αλλά κι αυτή η διάθεση γιατί να υπάρχει: Για

να βγούμε από αυτήν την απεραντολογία προς το άπειρο (ή το ναδίρ), θα χρειαζόταν ίσως ένα είδος «θεσμού». Όπως μία εντολή. Άλλοι θα έλεγαν για ένα DNA. Και άλλοι θα μιλούσαν για κάποιες φυλογενετικά καθορισμένες θεμελιώδεις φαντασιώσεις. Και πολλοί θα ασκούσαν μία έντονη κριτική προς τον έναν ή τον άλλον θεωρούμενο θεσμό. Αλλά και πάλι, ποιος εντέλλεται ποιον. Και με ποιο «όφελος» ή «κίνητρο». Το γεγονός του δευτερογενούς χαρακτήρα του ορισμού της ψυχικής πραγματικότητας, που βασίζεται σε άλλες έννοιες, μας ενημερώνει σχετικά με μία πιθανώς θεμελιώδη ιδιότητα της φύσης της ψυχικής πραγματικότητας. Ότι είναι ως οντότητα, όταν ερωτάται, γίνεται αντικείμενο αναζήτησης, διερεύνησης ή ερμηνείας. Ή διαφορετικά, ότι δεν είναι παρά υπό προϋποθέσεις. Σε αυτή την περίπτωση όμως θα πρέπει να δούμε ποιες μπορεί να είναι οι προϋποθέσεις. *Η σκέψη μου είναι ότι οι προϋποθέσεις που αναφέρονται στον ορισμό της ψυχικής πραγματικότητας – το ασυνείδητο, οι επιθυμίες, οι φαντασιώσεις ή ακόμα το σύνολο των ψυχικών φαινομένων - και της προέλευσής της οριζόμενη ως προς μία εξωτερική πραγματικότητα, δεν είναι ακριβώς αυτό που λέει η λέξη, θέσεις προ άλλων, αλλά, είναι θέσεις ή στοιχεία των οποίων η ύπαρξη προϋποθέτει αυτό το οποίο έπεται.* Και υπό αυτή την έννοια, συναφή με τον α-χρονικό χαρακτήρα του ασυνειδήτου, πρόκειται για μία συνεχή δυναμική διεργασία.

Ας εξετάσουμε όμως το πλαίσιο σκέψης και κλινικής εργασίας μέσα στο οποίο αναπτύσσεται αυτή η έννοια από τον Freud. Θα προσπαθήσουμε να εξετάσουμε τα διάφορα στοιχεία και τις διεργασίες που συγκροτούν την ψυχική πραγματικότητα *έχοντας ως γνώμονα την διαφοροποίηση και την συσχέτιση της με την θεωρούμενη ως εξωτερική πραγματικότητα.*

Όπως ήδη έχουμε αναφέρει οι βασικές παρατηρήσεις του Freud στην κατεύθυνση του εντοπισμού και της σκιαγράφησης μίας εσωτερικής πραγματικότητας ξεκινούν από την κλινική φαινομενολογία των ψυχικών κυρίως διαταραχών, αλλά και πρωτύτερα των νευρολογικών αφασικών διαταραχών, όπου θα μιλήσει για πρώτη φορά για τις αναπαραστάσεις λέξης και πράγματος, περιγράφοντας πώς ένα εξωτερικό ερέθισμα καταγράφεται στο εσωτερικό του εγκεφάλου και της νόησης, συγκροτώντας μία πρώτη μορφή νοητικού οργάνου, και στην συνέχεια αναπαράγεται μέσω της πράξης

του λόγου. Και εδώ επομένως υπάρχει ο διαχωρισμός και η συσχέτιση μεταξύ αυτών που υπάρχουν εκτός, που στην συνέχεια γίνονται αντιληπτά, και αυτών που υπάρχουν, καταγράφονται, εντός. Όμως η διαφοροποίηση και η διαλεκτική αυτών των δύο χώρων θα γίνει σαφής στην αντιμετώπιση των νευρώσεων. Έτσι στην «εισαγωγή στη ψυχανάλυση» (1916-1917) γράφει : «Τείνουμε να δυσαρεστούμεθα με τον ασθενή, διότι μας ενοχλεί με τις φανταστικές του ιστορίες. Η πραγματικότητα μας φαίνεται διαχωρισμένη από την φαντασία μέσω μιας ανυπέρβατης αβύσσου, και την εκτιμούμε με εντελώς διαφορετικό τρόπο. Αυτή είναι άλλωστε η άποψη του ασθενούς όταν σκέφτεται φυσιολογικά»[3]. Η παρατήρηση και η παρακολούθηση των ψυχικών διαταραχών δείχνει την ύπαρξη δύο κόσμων, ενός φανταστικού και ενός πραγματικού, κατ᾽ αρχάς ως διαχωρισμένους και στην συνέχεια σε σύγκρουση.

Όπως γνωρίζουμε θα χρειαστεί μία μακρά πορεία διεργασιών στον Freud για να περάσει από το φαινόμενο του κατά «φαντασίαν ασθενούς» στην πραγματικότητα της φαντασίας που ασθενεί. Η πρώτη κατεύθυνση, και που δεν θα εγκαταλείψει ποτέ ολοκληρωτικά σε όλο το έργο του, θα είναι αυτή της ανεύρεσης των αιτίων της νεύρωσης στην πραγματική ιστορία του ασθενούς. Η πρώτη μορφή προσέγγισης θα είναι αυτή της ύπνωσης και του καθαρτικού στοιχείου της («Μελέτες για την υστερία» και πρώτη θεωρία του τραύματος). Έτσι διεγράφετο μία εσωτερική περιοχή του ψυχισμού, αυτή των φαντασιώσεων, η οποία όμως προσδιορίζεται από την εξωτερική πραγματικότητα που μεταφέρεται, εγγράφεται και απωθείται στο εσωτερικό ως δυσάρεστη για αυτήν την εσωτερική πραγματικότητα. Αυτή πλέον αποκτά ορισμένες ιδιότητες, επιθυμίες ή λειτουργίες. Όμως σε αυτό το στάδιο, το βαρύνον στοιχείο, το αίτιο της νεύρωσης, φαίνεται να τοποθετείται περισσότερο στην πλευρά της εξωτερικής πραγματικότητας.

Η μετατόπιση του βαρύνοντος στοιχείου προς την εσωτερική πραγματικότητα, ξεκινάει αφ᾽ ης στιγμής κάτι αρχίζει να μορφοποιείται σε αυτόν τον χώρο όπου προηγουμένως υπήρχε η «ανυπέρβατη άβυσσος». Αυτό θα συμβεί όταν η διερεύνηση

[3] Η προτεινόμενη μετάφραση από το αρχικό αγγλικό κείμενο της Standard Edition του έργου του Freud είναι δική μας.

της επιτυχίας και ιδίως της συχνής αποτυχίας ή των υποτροπών της ψυχικής κάθαρσης και της μεθόδου της υποβολής. θα αναδείξουν ότι μεταξύ του θεραπευτού και του θεραπευομένου δημιουργείται κάτι «πιο αληθινό» από τις κάθε αλήθειες της εσωτερικής και της εξωτερικής πραγματικότητας : η μεταβιβαστική σχέση. Στον χώρο της μεταβιβαστικής σχέσης, ο οποίος θα αποτελέσει ένα θεραπευτικό εργαλείο και συγχρόνως μία περιοχή τόσο της ψυχικής πραγματικότητας όσο και της εξωτερικής πραγματικότητας, θα μπορέσει να υπάρξει μία σύνδεση, μία συνέχεια καθώς επίσης ένα είδος συνόρου μεταξύ αυτών που συγκροτούν τον εσωτερικό ψυχικό κόσμο και την εξωτερική πραγματικότητα.

Ταυτόχρονα με την ανάπτυξη της ψυχαναλυτικής τεχνικής μέσω της μεταβίβασης, των ελευθέρων συνειρμών και των ερμηνειών, ο Freud θα προσπαθήσει να περιγράψει και να εξηγήσει αυτό που είχε αρχίσει να διαγράφεται και να λαμβάνει την μορφή ενός ενδοψυχικού γεγονότος. Υπό την επίδραση της γενικότερης θετικής κατεύθυνσης των επιστημών, από την αρχή του έργου του είχε ήδη αναφερθεί στην έννοια του *ψυχικού οργάνου*. Με αυτόν τον όρο προσδιορίζονται ορισμένα χαρακτηριστικά που αποδίδει η φροϋδική θεωρία στον ψυχισμό. Κατά το Λεξιλόγιο της Ψυχανάλυσης, *«την ικανότητά του να μεταδίδει και να μετατρέπει μία ορισμένη ενέργεια και τη διαφοροποίησή του σε επί μέρους συστήματα ή ψυχικούς θεσμούς»*. Επομένως με την έννοια του ψυχικού οργάνου αποδίδονται ορισμένες εσωτερικές ικανότητες λειτουργίας και μία οντότητα στον ψυχισμό.

Η βασική αναφορά στην έννοια της ψυχικής πραγματικότητας γίνεται στο τέλος του κειμένου της ερμηνείας των ονείρων, από την έκδοση του 1909 και μετά, μέσα από μία μακρά διεργασία έως την έκδοση του 1919 οπότε θα τεθεί ο σαφής διαχωρισμός της με την εξωτερική ή υλική πραγματικότητα. Στο σχετικό κείμενο αναφέρει ο Freud. «δεν μπορώ να πω ήδη από τώρα εάν πρέπει να προσδώσουμε μία πραγματικότητα στις ασυνείδητες επιθυμίες και τι είδους θα μπορούσε να είναι. Σίγουρα δεν υπάρχει καμία [ιδιότης ψυχικής πραγματικότητας] στις μεταβατικές και συνδετικές σκέψεις. Αφ᾽ ης στιγμής οι ασυνείδητες επιθυμίες επαναφέρονται στην τελική και πιο αληθινή έκφραση τους, μπορούμε να πούμε ότι η ψυχική πραγματικότητα είναι μία ιδιαίτερη μορφή

ύπαρξης, την οποία δεν θα πρέπει να συγχέουμε με την υλική πραγματικότητα». Βλέπουμε και πάλι ότι ο Freud είναι σαφής, προσδίδοντας ένα σαφές περιεχόμενο στην ψυχική πραγματικότητα, και συγχρόνως σχετικός, μιας και ο ορισμός της γίνεται σε συνάρτηση με τα χαρακτηριστικά της εξωτερικής πραγματικότητας. Μερικές σελίδες νωρίτερα γράφει, ότι «κάθε φαινόμενο της συνείδησης έχει έναν πρώτο βαθμό ασυνειδήτου, ενώ το ασυνείδητο μπορεί να παραμείνει στο στάδιο όπου βρίσκεται και παρά ταύτα να αξιώνει την πλήρη αξία μίας ολοκληρωμένης ψυχικής εργασίας», προσδίδοντας στο ασυνείδητο μία ιδιαίτερη αυτονομία και δυνατότητα έργου που δεν χαρακτηρίζουν το συνειδητό. Το συνειδητό θα περιγραφεί ως «ένα αισθητήριο όργανο που επιτρέπει να αντιληφθούμε τις ψυχικές ποιότητες». Και συνεχίζει λέγοντας ότι «το ασυνείδητο είναι το ίδιο το ψυχικό και η ουσιώδης του πραγματικότητα. Η ιδιαίτερη φύση του μας είναι το ίδιο άγνωστη όσο η πραγματικότητα του εξωτερικού κόσμου, και η συνείδηση μας πληροφορεί γύρω από αυτό με έναν τρόπο τόσο ατελή όσο τα αισθητήρια όργανα μας γύρω από τον εξωτερικό κόσμο» (υπογραμμισμένο στο κείμενο).

Υπάρχει επομένως στις τοποθετήσεις του Freud, μία διαφοροποίηση δύο περιοχών της ψυχικής ζωής, και του ψυχικού οργάνου, οι οποίες δεν θα πρέπει να συγχέονται μεταξύ τους, και, μία διαρκής διαλεκτική και σύγκριση που τις συνδέει. Η διαφοροποίηση διαγράφεται μεταξύ ενός στοιχείου πραγματικού, την εξωτερική πραγματικότητα, και ενός «εξωπραγματικού», την ασυνείδητη φαντασίωση, όπως σημειώνουν οι Laplanche και Pontalis. Βέβαια θα μπορούσαμε να πούμε ότι ανάλογα εξωπραγματική θα μπορούσε να θεωρηθεί η εξωτερική πραγματικότητα υπό το πρίσμα της εσωτερικής πραγματικότητας.

1.2 ΤΥΠΟΙ ΣΥΝΔΕΣΗΣ ΚΑΙ ΣΥΓΚΡΙΣΗΣ ΤΗΣ ΨΥΧΙΚΗΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΕΞΩΤΕΡΙΚΗΣ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑΣ

Στην φροϋδική θεωρία υπάρχουν τρεις τύποι σύνδεσης και σύγκρισης της ψυχικής και της εξωτερικής πραγματικότητας. Ο ένας τύπος σύνδεσης στον οποίο θα αναφερθούμε στην συνέχεια, αφορά στην επικοινωνία, την μεταφορά (σύντονη ή ασύντονη, συνειδητή ή ασυνείδητη) και την επίδραση της μίας πραγματικότητας επί της άλλης. Θα πρέπει να τονίσουμε ότι η σύγκριση του Freud μεταξύ ψυχικής και εξωτερικής πραγματικότητας, δεν αναφέρεται σε μία πραγματικότητα αίσθησης, δηλαδή σε μία αισθητηριακή πραγματικότητα. Σε αυτό το επίπεδο η απόδοση ενός χαρακτήρα πραγματικότητας στο ασυνείδητο είναι άτοπη. Θα θυμηθούμε αυτό που γράφει προς τον Fliess το 1897[4], ότι «δεν υπάρχει μέσα στο ασυνείδητο καμία ένδειξη πραγματικότητας, έτσι ώστε είναι αδύνατον να ξεχωριστούν η μία από την άλλη, η αλήθεια και το συναισθηματικά επενδεδυμένο φανταστικό».

Ο δεύτερος τύπος σύγκρισης που κάνει ο Freud έγκειται στην ιδιότητα μίας *φυσικής* πραγματικότητας. Όπως συχνά έχει επισημανθεί στην ψυχαναλυτική βιβλιογραφία (Monique Schneider, 1975), η αναφορά στην φυσική εξωτερική πραγματικότητα γίνεται αποδίδοντας μία ανάλογη αξία (και μερικές φορές ακόμα μεγαλύτερη) ή ποιότητα πραγματικότητας στον ψυχισμό.

Ένας τρίτος τύπος σύγκρισης αφορά την ελλιπή πρόσβαση. Η πραγματικότητα δεν μπορεί να είναι πλήρως προσβάσιμη τόσο στην εξωτερική όσο και στην εσωτερική της διάσταση. Στην «Μεταψυχολογία» γράφει ότι «όπως ακριβώς το φυσικό, το ψυχικό δεν είναι απαραίτητα στην πραγματικότητα αυτό που μας φαίνεται», προσθέτει μάλιστα

[4] Πρόκειται για την επιστολή της 21ης Σεπτεμβρίου του 1897, στην οποία ο Freud εμπιστεύεται στον Fliess ότι δεν πιστεύει πλέον στην neurotica, σηματοδοτώντας την απομάκρυνσή του από την διερεύνηση των πραγματικών γεγονότων για την κατανόηση της θεωρίας της αποπλάνησης και του μηχανισμού της υστερικής νεύρωσης. Με αυτόν τον τρόπο ανοίγεται στον Freud η δυνατότητα της εξέτασης των ψυχικών μηχανισμών της παιδικής σεξουαλικότητας, των ταυτίσεων, του οιδιποδείου και της δημιουργίας των πρωταρχικών φαντασιώσεων, δηλαδή του περιεχομένου της ψυχικής πραγματικότητας. Στις εισαγωγικές σκέψεις μας, προτείναμε πως αυτή η στροφή στο έργο του Freud, ως προς την γενική δυνατότητα ανάλυσης του ψυχισμού και όχι μόνον της υστερίας, έγκειται σε μία εργασία επί του αρνητικού της πραγματικότητας.

ότι το εσωτερικό αντικείμενο είναι λιγότερο άγνωστο από τον εξωτερικό κόσμο. Υπό την ίδια έννοια η ψυχαναλυτική διεργασία σημαίνει την ισότιμη προσέγγιση της ψυχικής και της εξωτερικής αλήθειας, προσδίδοντας και στις δύο μία ιδιότητα πραγματικότητας. Έτσι στο έργο του για «Το ασυνείδητο» και στην «Επιτομή», ο Freud θα επιμείνει στον χαρακτηρισμό του συνειδητού ως μία ψυχική ποιότητα, ως ένα *μη προβλεπόμενο και ασταθές προάγγελμα* αυτού που είναι ψυχικό. Ένας ασθενής καλείται να μην ψάχνει τον διαχωρισμό αυτού που ανήκει στην ιστορία του και αυτού που ανήκει στην φαντασία του, αλλά να τοποθετήσει *στο ίδιο επίπεδο διεργασίας* το πραγματικό και το φανταστικό. Με αυτή την λογική άλλωστε, ο καθένας μέσω των φαντασιακών κατασκευών μπορεί να «ξαναφτιάξει τον κόσμο», επεμβαίνοντας στο ενδοψυχικό.

Στην «επιτομή» επίσης σημειώνει ότι «το αντικείμενο της ψυχανάλυσης, όπως και στις άλλες επιστήμες, είναι να ανακαλυφθεί, πίσω από τις ιδιότητες (ή τις ποιότητες) του αντικειμένου ερεύνης οι οποίες δίδονται απ᾽ ευθείας στην αντίληψή μας, κάτι άλλο το οποίο να είναι περισσότερο ανεξάρτητο της ιδιαίτερης αντιληπτικής ικανότητας των αισθητικών μας οργάνων και το οποίο προσεγγίζει περισσότερο την υποτιθέμενη κατάσταση πραγματικού των πραγμάτων». Άρα η πρόσβαση και στις δύο πραγματικότητες, εσωτερική και εξωτερική, είναι ελλιπής και αυτό το οποίο αντιλαμβανόμαστε δεν αποτελεί καθόλου μία σαφή πρόβλεψη για το τι υφίσταται σε ένα επέκεινα επίπεδο. Συγχρόνως η ανακάλυψη αυτού που βρίσκεται πίσω από τις αντιλαμβανόμενες ποιότητες και ιδιότητες, θα συναντήσει τους ανάλογους περιορισμούς, εξ αιτίας της υποχρέωσής μας «να μεταφράζουμε τις ανακαλύψεις μας στην γλώσσα της (θα έλεγα, ελλιπούς και χωρίς δυνατότητα πρόβλεψης) αντίληψης μας». Εξ ού, η σημασία της συμβολοποίησης, των αναπαραστάσεων, της μεταφοράς ή της ερμηνείας. Όμως όλα αυτά τα στοιχεία και οι λειτουργίες που καλούνται να απαντήσουν στο έλλειμμα πραγματικότητας (εσωτερικής και εξωτερικής), χαρακτηρίζονται εκ νέου από μία σχετικότητα και μία απροσδιοριστία ως προς μία επιδιωκόμενη τεκμηριωμένη σαφήνεια της σχέσης αιτίου - αιτιατού. Το χαρακτηριστικό της σχετικότητος και της απροσδιοριστίας για το τι είναι «αληθές» στην εσωτερική και στην εξωτερική πραγματικότητα φαίνεται να δημιουργεί ένα είδος

αδιεξόδου. Ο Freud προτείνει ότι κάθε τι. στην πορεία της ανάλυσης «έχει ένα δικαίωμα στην ποιότητα του πραγματικού». Καθώς. όπως αναφέρει ο Maurice Dayan (1975), φτάνει μία αναπαράσταση για να αποκτήσει κάτι το εξωπραγματικό (με την κοινή έννοια της λέξης, ως κάτι το μη νοητό) μία αξία ψυχικής πραγματικότητας. Απέναντι όμως από μία τέτοια πρόταση θα αναρωτηθούμε τι ισχύ και τι ορθότητα έχει αυτή η αναπαράσταση σε σχέση με άλλες αντιλήψεις ή ανακαλύψεις; Το θέμα λέει ο Dayan, δεν είναι εκεί. αλλά. φτιάχνοντας παρόμοιες συσχετίσεις. «το ερώτημα τοπικής είναι να βρεθούν οι σχέσεις που επιβεβαιώνουν ένα άλλο επίπεδο πραγματικότητας από αυτό από το οποίο ξεκινήσαμε».

Αν η απάντηση στο στοιχείο απροσδιοριστίας και απρόβλεπτου βρίσκεται στο πέρασμα μεταξύ των επιπέδων και βεβαίως στον τρόπο με τον οποίο αυτό το πέρασμα καθίσταται εφικτό, τίθεται μία σειρά βασικών ερωτημάτων : Τι είναι αντίληψη, τι αναπαράσταση, τι τις κινεί, τι είναι η ψυχική ενέργεια. και τι τις κρατά ή τις συγκροτεί σε μία πραγματικότητα. Όπως επίσης. τι από αυτές. την αντίληψη. την αναπαράσταση ή το συναίσθημα ανήκει στην μία ή στην άλλη πραγματικότητα και ποια είναι. μεταξύ αυτών, η θέση του σώματος. της βιολογικής πραγματικότητας. Ή ακόμα. ποια είναι η θέση αυτών των ερωτημάτων στο πλαίσιο της δευτέρας τοπικής ή δομικής θεωρίας του ψυχισμού και την περιγραφή του μέσω της δυναμικής σχέσης των συστημάτων του Εγώ, του Υπερεγώ και του Εκείνο. Αυτά τα ερωτήματα με τα οποία η ψυχανάλυση ήρθε γρήγορα αντιμέτωπη, θα εξετασθούν καθ'όλη τη διάρκεια του έργου του Freud. μέσα από την κλινική προσέγγιση και την μεταψυχολογική έρευνα.

1.3 ΟΙ ΜΟΡΦΕΣ ΚΑΙ Η ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΤΗΣ ΨΥΧΙΚΗΣ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑΣ ΣΤΗΝ ΨΥΧΑΝΑΛΥΤΙΚΗ ΘΕΩΡΙΑ

Από την εποχή ήδη του «σχεδιασμού» (1895) έως τις αναφορές γύρω από την οργάνωση της μνήμης και των αναπαραστάσεων στην ερμηνεία των ονείρων (1900 έως 1915), και βέβαια με την ανάπτυξη των θεωριών της πρώτης (1915) και της δεύτερης (1920) τοπικής, ο Freud θα επεξεργασθεί την συγκρότηση της ψυχικής πραγματικότητας υπό το σύνθετο πρίσμα της σχέσης με την εξωτερική πραγματικότητα, της σχέσης με το αντικείμενο, της διεργασίας ενδοβολής και ψυχικοποίησης των εμπειριών, υπό την διπλό προσδιορισμό των προσταγών της αρχής της ευχαρίστησης και της αρχής της πραγματικότητας.

Πριν από την διατύπωση της έννοιας της ψυχικής πραγματικότητας στο πλαίσιο της ερμηνείας των ονείρων και των μετέπειτα κειμένων, μπορούμε να πούμε ότι στην σκέψη του Freud υπάρχει η ανάγκη θέσπισης της έννοιας ενός ψυχικού οργάνου σε επαφή με την εξωτερική πραγματικότητα. Άρα σε σχέση με την πραγματικότητα του σώματος, τα ερεθίσματα από αυτό, με την πραγματικότητα των νοητικών λειτουργιών, της αντίληψης, της μνήμης, της προσοχής ή της σκέψης και με την πραγματικότητα του αντικειμένου. Δηλαδή, προ της ανάπτυξης μίας εσωτερικής θεώρησης του ψυχισμού, που θα αποτυπωθεί περισσότερο με την δεύτερη τοπική, ως μία ανεξάρτητη πραγματικότητα η οποία διέπεται από τους δικούς της εσωτερικούς νόμους και συνθήκες, ο Freud εξετάζει τις βάσεις της σχέσης του ψυχισμού με την εξωτερική πραγματικότητα (υλική, του σώματος και της νόησης) στην κατεύθυνση του αφορισμού και των πρωτύτερων σκέψεων του Πλάτωνα (Πολιτεία, Μένων), ότι «τίποτα δεν βρίσκεται μέσα στην σκέψη το οποίο δεν υπήρξε αρχικώς μέσα στις αισθήσεις».

Στην ψυχαναλυτική σκέψη υπάρχουν δύο κατευθύνσεις στην εξέταση της ψυχικής πραγματικότητας : πρώτον, ως μία αυτόνομη οντότητα η οποία οργανώνεται στην βάση των εσωτερικών της συνθηκών και τρόπων λειτουργίας και δεύτερον, ως εξαρτώμενη από την σχέση της με την εξωτερική πραγματικότητα (υλική, του

αντικειμένου, νοητική, σωματική). Θα πρέπει όμως να τονίσουμε ότι οι δύο αυτές κατευθύνσεις δεν αποτελούν μέρη μίας γραμμικής σειράς όπου η μία διεργασία ή κατεύθυνση προηγείται της άλλης. Αλλά πρόκειται για παράλληλες διεργασίες και κατευθύνσεις συγκρότησης της ψυχικής πραγματικότητας καθώς και της πραγματικότητας του ψυχισμού, οι οποίες εξελίσσονται συναρθρωνόμενες μεταξύ τους, εξ αιτίας ακριβώς του γεγονότος ότι μεταξύ τους υφίσταται η δυνατότητα αυτής της συναρμογής. Όπως αναφέρει ο Claude Le Guen στο κείμενο του για την απώθηση (1986), *η πραγματικότητα, εσωτερική ή εξωτερική, είναι μία διεργασία και όχι μία κατάσταση*. Όπως επίσης θα θυμηθούμε την πρόταση του Jean-Didier Vincent, ότι η υποκειμενικότητα γεννιέται *με* την ζωή, και όχι από την ζωή.

Η θέση μου είναι ότι υφίσταται μία συνεχής δυναμική διεργασία της διάκρισης μεταξύ της μίας και της άλλης πραγματικότητας, όπως άλλωστε υφίσταται μία συνεχής διεργασία - μεταξύ δομής και κίνησης - προσδιορισμού του περιεχομένου της ψυχικής πραγματικότητας και της πραγματικότητας του σώματος ή της νόησης.

Σημεία αναφοράς των διεργασιών και των τρόπων οργάνωσης που ορίζουν την ψυχική πραγματικότητα, αποτελούν η πρώτη και η δεύτερη τοπική θεωρία των ψυχικών συστημάτων, οι έννοιες και οι μορφές της ψυχικής ενέργειας, των ενορμήσεων και του συναισθήματος, η ψυχοσεξουαλικότητα, όπως επίσης η έννοια του αντικειμένου και οι σχέσεις με το αντικείμενο. Κεντρικό σημείο αναφοράς ως προς το θέμα μας θεωρώ ότι αποτελεί η ψυχοσωματική προσέγγιση της ψυχικής πραγματικότητας. Στην συνέχεια θα αναφερθούμε στα βασικά σημεία αυτών των εννοιών και τρόπων προσέγγισης του ψυχισμού στην ψυχανάλυση, οι οποίοι αντικατοπτρίζουν την πολυσημία της ψυχικής πραγματικότητας, καθώς και την πολυσημία της σχέσης της ψυχικής πραγματικότητας με την εξωτερική πραγματικότητα. Η πληρέστερη ανάπτυξη αυτών των εννοιών και προσεγγίσεων ευρίσκεται στο τμήμα των παραρτημάτων (παράρτημα 1 και 2).

2. Η ΠΟΛΥΣΗΜΙΑ ΤΗΣ ΨΥΧΙΚΗΣ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑΣ

Η εξέταση των απόψεων και των τρόπων προσέγγισης του ψυχισμού που διατυπώθηκαν από την ψυχαναλυτική κλινική και την μεταψυχολογική θεωρία, μας επιτρέπει να παρατηρήσουμε την *πολυσημία* της ψυχικής πραγματικότητας. Παρατηρούμε δηλαδή ότι η ψυχική πραγματικότητα μπορεί να ερμηνευθεί και να ορισθεί κατά διαφόρους τρόπους. Όπως επίσης ότι η ψυχική πραγματικότητα χαρακτηρίζεται από μία πολλαπλότητα των *τρόπων ερμηνείας* που αναπτύσσει και από μία πολλαπλότητα των *αντικειμένων ερμηνείας*. Οι τρόποι ερμηνείας αναφέρονται στους διαφορετικούς τρόπους προσέγγισης, νοηματοδότησης, υποκειμενικής αξίας που αναπτύσσει ο ψυχισμός ως προς τα αντικείμενα και που τα καθιστούν ψυχικά αντικείμενα. Ως αντικείμενα ερμηνείας της ψυχικής πραγματικότητας θα θεωρούσαμε τα αντικείμενα (σωματικά, αισθητηριοκινητικά, αντιληπτικά, αναπαραστατικά, ή το συναίσθημα) επί των οποίων αναπτύσσεται το ερμηνευτικό έργο της ψυχικής πραγματικότητας. Συγχρόνως ένα αντικείμενο θα μπορούσε να θεωρηθεί αντικείμενο εφόσον ερμηνεύει την ψυχική πραγματικότητα, ή διαφορετικά, τα αντικείμενα τα οποία ερμηνευόμενα εξηγούν ή και διαμορφώνουν την ψυχική πραγματικότητα. Υπό αυτήν την έννοια άλλωστε θεωρώ ότι η ψυχική πραγματικότητα, ιδίως με την μορφή του ασυνειδήτου, υπάρχει, ή «πραγματοποιείται», όταν ερωτάται, όταν ερμηνεύεται και έτσι επομένως καθίσταται ως αντικείμενο παρατήρησης. Απότοκες αυτής της πολλαπλότητας είναι οι αντίστοιχες διαστάσεις δομής και διεργασιών του ψυχισμού. Θα λέγαμε ότι η πολλαπλότης του ερμηνευτικού έργου που επιτελείται από την ψυχική πραγματικότητα, συγχρόνως την συνιστά, την συγκροτεί δηλαδή σε ένα ψυχικό σύστημα. Θα μπορούσαμε να περιλάβουμε αυτές τις ερμηνευτικές διαστάσεις και τους αντίστοιχους ορισμούς της ψυχικής πραγματικότητας στα ακόλουθα σημεία :

2.1 Η ΨΥΧΙΚΗ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ ΣΤΗΝ ΠΡΩΤΗ ΤΟΠΙΚΗ ΘΕΩΡΙΑ Η ΔΙΑΣΤΑΣΗ ΤΟΥ ΑΣΥΝΕΙΔΗΤΟΥ

Σύμφωνα με την πρώτη συστηματική τοπική περιγραφή του ψυχισμού, η έννοια της ψυχικής πραγματικότητας αποδίδεται στο ασυνείδητο, το οποίο συγκροτείται από την σταδιακή και συνειρμική εγγραφή μνημονικών ιχνών, ή αναπαραστατικών αλυσίδων, ενεργειακά επενδυμένων, στην βάση ενός πρωταρχικού πυρήνα αντιληπτικών και μνημονικών εντυπωμάτων, αποτελώντας ένα σύστημα, αυτόνομο, ή πιο συγκεκριμένα θα λέγαμε αυτο-οργανωνόμενο ως προς τον εσωτερικό τρόπο λειτουργίας των πρωτογενών διεργασιών. Χαρακτηρίζεται από την απουσία άρνησης, αμφιβολίας ή αβεβαιότητας, από την απουσία της αίσθησης του γραμμικού (και αιτιατικού) χρόνου, την κινητικότητα των επενδύσεων και την συνειρμική σύνδεση μέσω της συμπύκνωσης και της μετάθεσης. Έχει ως στόχο και αποκλειστικό σκεπτικό, την ικανοποίηση της επιθυμίας που υπαγορεύει η ίδια η εσωτερική κατάσταση του συστήματος αυτού. Αυτή η εσωτερική κατάσταση είναι ένας τρόπος δυναμικής εγγραφής και εκπροσώπησης των πρωθύστερων και των επίκαιρων καταστάσεων του συνόλου της σωματοψυχικής οντότητας.

Έτσι θα λέγαμε ότι, η εσωτερική ασυνείδητη πραγματικότητα αποτελεί ένα αυτο-οργανωνόμενο πεδίο της ψυχικής ζωής, το οποίο εμπεριέχει ως ελάχιστες και μη παρατηρούμενες συνθήκες τα εν δυνάμει σημαίνοντα μορφώματα που παραπέμπουν στην εξωτερική πραγματικότητα, αυτήν του αντικειμένου, της βιολογικής και της νοητικής πραγματικότητας. Η ψυχική πραγματικότητα υφίσταται, είναι, αλλά συγχρόνως δεν αποτελεί ένα άμεσο αντικείμενο παρατήρησης. Η ύπαρξή της δεν μπορεί παρά να υποτεθεί, επαγωγικά, ερμηνευόμενη, στο μεθύστερον. Αυτό το χαρακτηριστικό της εξαρτώμενης, θα λέγαμε, ύπαρξής της, αποτελεί συγχρόνως ένα βασικό χαρακτηριστικό της ιδίου του τρόπου οργάνωσής της. Η ψυχική πραγματικότητα υπάρχει χάρις στην εξωτερική πραγματικότητα, που και αυτή δεν μπορεί να υπάρξει παρά χάρις στην ύπαρξη της ψυχικής πραγματικότητας.

2.2 Η ΨΥΧΙΚΗ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ ΣΤΗΝ ΔΕΥΤΕΡΗ ΤΟΠΙΚΗ ΘΕΩΡΙΑ. Η ΔΙΑΣΤΑΣΗ ΤΗΣ ΣΥΣΤΗΜΙΚΗΣ ΔΟΜΗΣ ΔΙΕΡΓΑΣΙΩΝ

Σύμφωνα με την δεύτερη συστηματική τοπική εξέταση του ψυχισμού, η ψυχική πραγματικότητα θα θεωρηθεί ως το σύνολο των ψυχικών λειτουργιών. Το αντικείμενο ερμηνείας της ψυχικής πραγματικότητας (δηλαδή της πράξης ψυχικοποίησης ή συγκρότησης της ψυχικής πραγματικότητας) είναι, κάθε στοιχείο προερχόμενο από το σωματικό βίωμα ή και από την σχέση με τα αντικείμενα, το οποίο αποκτά συνειδητά ή ασυνείδητα μία ιδιωτική αξία - αναπαραστατική, ενεργειακή ή συναισθηματική - έτσι ώστε να αποτελεί ένα βίωμα υποκειμένου. Λέγοντας ιδιωτική αξία, εννοούμε είτε την δυνατότητα αυτοσυντήρησης και ύπαρξης, είτε την δυνατότητα κίνησης και έργου. Στην δεύτερη τοπική εξετάζεται η συγκρότηση του ψυχισμού μέσω της οργάνωσης και της σχέσης των τριών ψυχικών συστημάτων του Εκείνο, του Εγώ, του ιδεώδους Εγώ και του Υπερεγώ που αντικατοπτρίζουν την συνολική διάρθρωση της προσωπικότητας, σε συνάρτηση με το σωματικό έρεισμα των. Τα ψυχικά συστήματα τόσο στο επίπεδο της συγκρότησής όσο και της λειτουργίας τους είναι ανοικτά και σε επαφή με την σωματική πραγματικότητα. Όπως έχει επισημανθεί από τον Green (1998, 2002) αντίθετα με την πρώτη τοπική όπου τα σωματικά ερεθίσματα, το βιολογικό έρεισμα ή η έννοια των ενορμήσεων τοποθετούνται εκτός της ψυχικής πραγματικότητας, στο παρόν πλαίσιο θα περιληφθούν εκπροσωπούμενα εντός αυτής, ως μία διεργασία διασύνδεσης της ψυχικής πραγματικότητας με την βιολογική πραγματικότητα. Επίσης, η διάκριση συνειδητού – αντίληψης και ασυνειδήτου δεν αφορά πλέον τοπογραφικά συστήματα, αλλά ιδιότητες κάθε ενός εκ των συστημάτων. Έτσι θα λέγαμε ότι η πρώτη τοπική θεωρία δεν αναιρείται από την δεύτερη, αλλά διασταυρώνεται και αρθρώνεται με αυτήν. Αυτό το οποίο αποτελούσε την ψυχική πραγματικότητα σύμφωνα με την πρώτη τοπική θεωρία, το ασυνείδητο, εδώ αποκτά μία περισσότερο ποιοτική και δυναμική διαφοροποίηση (διαφοροποιείται στο ασυνείδητο του εκείνο, ενός τμήματος του υπερεγώ και του εγώ) και συγχρόνως γίνεται ένα ποιοτικό χαρακτηριστικό, μία εκ των ιδιοτήτων της ψυχικής πραγματικότητας εννοούμενη πλέον ως το σύνολο των ψυχικών φαινομένων και λειτουργιών.

Έτσι, η διάκριση των συστημάτων της δεύτερης τοπικής θεωρίας στοιχειοθετεί μία εσωτερική δομή του ψυχικού οργάνου[5]. Περιγράφει τον τρόπο οργάνωσης και λειτουργίας του ψυχισμού όπως αυτός συγκροτείται και απαρτιώνεται στο πέρας της εξέλιξής του. Υπό αυτή την έννοια η δεύτερη τοπική θεωρία τονίζει περισσότερο την ενδοψυχική δυναμική, εξηγώντας αναλυτικότερα την μορφή, το περιεχόμενο και την σχέση μεταξύ των αναπαραστατικών συνδέσεων και επενδύσεων. Όμως η δομή που προτείνεται αφορά μία δομή διεργασιών, παρά ένα σταθερό σύστημα, τα μέρη της οποίας ευρίσκονται σε μία συνεχή δυναμική διαδικασία, τόσο στο εσωτερικό τους όσο και μεταξύ τους. Η συγκρουσιακή και δυναμική διάσταση της ψυχικής πραγματικότητας εκφράζεται διασυστημικά, στην σχέση μεταξύ των συστημάτων, και ενδοσυστημικά, σύμφωνα δηλαδή με την δυναμική που αναπτύσσεται μέσα σε κάθε ένα από τα ψυχικά συστήματα. Στο άρθρο της Encyclopedia Britannica του1926, ο Freud σημειώνει ανάλογα, ότι κατά την δυναμική της άποψη η ψυχανάλυση «επαναφέρει όλες τις ψυχικές διεργασίες – εκτός από την πρόσληψη των εξωτερικών ερεθισμάτων – στο παιχνίδι δυνάμεων, οι οποίες ενεργοποιούνται ή αναστέλλονται, συνδυάζονται, συναντιόνται για να σχηματίσουν συμβιβασμούς... Στην προέλευσή τους όλες αυτές οι δυνάμεις είναι ενορμητικής φύσης, επομένως οργανικής προέλευσης, χαρακτηριζόμενες από μία εξαιρετική (σωματική) ικανότητα (καταναγκασμός της επανάληψης) και ανευρίσκουν την ψυχική τους εκπροσώπηση σε συναισθηματικά επενδυμένες αναπαραστάσεις».

Κατ' αυτόν τον τρόπο η διαμόρφωση της ψυχικής πραγματικότητας που προτείνεται από την δεύτερη τοπική θεωρία, αναφέρεται σε μία συστημική δομή διεργασιών η οποία πηγάζει και οργανώνεται μέσω των ενορμητικών κινήσεων· μέσω επομένως ενός συνόλου διεργασιών μεταφοράς των ενδογενών ερεθισμάτων προς τον ψυχισμό, και διεργασιών σχέσης με το αντικείμενο.

---

[5] *Σε ότι αφορά στην δομική προσέγγιση, θα πρέπει να τονίσουμε ότι τα προτεινόμενα τμήματα του ψυχισμού, το εγώ, το εκείνο ή το υπερεγώ δεν αποτελούν ψυχολογικές οντότητες, με την έννοια του στοιχείου ή του χαρακτηριστικού της ψυχολογικής προσωπικότητας, αλλά μεταψυχολογικές οντότητες, η λειτουργία και η δυναμική των οποίων προσδιορίζουν ή εκφράζονται μέσω ορισμένων ψυχολογικών χαρακτηριστικών. Αυτά θα μπορούσαμε να πούμε ότι είναι ο «φαινότυπος» των μεταψυχολογικών οντοτήτων.*

2.3 Η ΨΥΧΙΚΗ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ ΚΑΙ ΟΙ ΘΕΩΡΙΕΣ ΤΩΝ ΕΝΟΡΜΗΣΕΩΝ Η ΔΙΑΣΤΑΣΗ ΤΩΝ ΕΝΕΡΓΕΙΑΚΩΝ ΚΑΙ ΜΟΡΦΙΚΩΝ ΔΙΕΡΓΑΣΙΩΝ

Η διάσταση της ψυχικής πραγματικότητας ως σύστημα διεργασιών προσεγγίζεται μέσα από την έννοια της ψυχικής ενέργειας, με την μορφή της λιβιδούς ή των ενορμήσεων. Θα λέγαμε ότι πρόκειται για μία «διεργασιακή» άποψη της ψυχικής πραγματικότητας, εννοούμενη : ως ένα σύστημα το οποίο ενεργοποιείται από ορισμένες δυνάμεις ή ώσεις, και συγχρόνως, ως ένα σύστημα διαχείρισης αυτής της ενέργειας. Ο τρόπος σύμφωνα με τον οποίο γίνεται η διαχείριση της ενέργειας αποτελεί επίσης έναν τρόπο διαμόρφωσης, προσδίδει μία μορφή στο ίδιο το σύστημα της ψυχικής πραγματικότητας. Θα λέγαμε επομένως ότι η δυνατότητα και η εξέλιξη της δυνατότητας διαχείρισης της ενέργειας είναι ταυτοχρόνως απόρροια και αίτιο του τρόπου και του τύπου διαμόρφωσης της ψυχικής πραγματικότητας.

Οι έννοιες της ψυχοσεξουαλικότητας και της libido, αποτελούν μία έκφραση των διεργασιών μεταφοράς από τις σωματικές λειτουργίες και καταστάσεις προς την ψυχική τους μετάφραση και διάσταση. Σε αυτό το πλαίσιο η ψυχική πραγματικότητα ορίζεται ως ο τρόπος και το σκεπτικό σύμφωνα με τα οποία ο ψυχισμός, α) διαμέσου των λιβιδινικών σταδίων, εξελικτικά αναπτύσσεται και διαμορφώνεται με βάση τις αναπτυσσόμενες σωματικές δομές και λειτουργίες στις οποίες στηρίζεται, και β) στην συνέχεια λειτουργεί, σύμφωνα με τα σημεία και τα είδη καθηλώσεων που δημιουργήθηκαν στην διάρκεια της ζωής καθώς και την δυνατότητα απαρτίωσης τους.

Η διάσταση της ψυχικής πραγματικότητας ως ένα δυναμικό σύνολο διεργασιών εκφράζεται από τον Freud όταν αναφέρει ότι η ενόρμηση αποτελεί μία «απαίτηση έργου» προς τον ψυχισμό που απορρέει από το γεγονός της σύνδεσης του με το σώμα. Όπως σημειώνει (1933), «η ενόρμηση γίνεται ψυχικά ενεργός [ή θα λέγαμε ψυχικά σημαίνουσα] κατά την διαδρομή της από την πηγή προς τον σκοπό». Η έννοια των ενορμήσεων, τοποθετούμενη στο όριο του ψυχικού και του σωματικού, εκφράζει έναν δίαυλο καθώς και το περιεχόμενο της επικοινωνίας και της μεταφοράς μεταξύ της

σωματικής και της ψυχικής πραγματικότητας. Η ενόρμηση (ή ο εκπρόσωπος της ενόρμησης) επισημαίνει στον ψυχισμό, εκπροσωπεί προς αυτόν ένα στοιχείο κατάστασης ή μεταβολής που συμβαίνει στο σώμα, και εκπροσωπείται εντός αυτού με την μορφή του εκπροσώπου αναπαράσταση και του ποσού συναισθήματος. Μεταφέρει επομένως μία αξία (ψυχικά ενεργειακή ή μορφική) από την κατάσταση του οργανισμού προς τον ψυχισμό, ενώ συγχρόνως προσδίδει στις σωματικές λειτουργίες μία ψυχική αξία (σωματικά ενεργειακή ή μορφική).

Έτσι, η ψυχική πραγματικότητα θα μπορούσε να κατανοηθεί ως η διεργασία και το αποτέλεσμα της διεργασίας των ενορμητικών κινήσεων, συνέργειας και σύγκρουσης, μίξης και απόμιξης, μεταξύ των πόλων των ενορμητικών ζευγών που εξετάζονται στο πλαίσιο των τριών θεωρήσεων : Των ενορμήσεων αυτοσυντήρησης και των σεξουαλικών ενορμήσεων, της libido του εγώ (ναρκισσιστικής) και της libido του αντικειμένου, και, των ενορμήσεων ζωής και θανάτου.

2.4 Η ΨΥΧΙΚΗ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ ΩΣ ΠΡΟΣ ΤΟ ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΟ ΚΑΙ ΤΟΝ ΝΑΡΚΙΣΣΙΣΜΟ. Η ΔΙΑΣΤΑΣΗ ΤΩΝ ΜΕΤΑΒΑΤΙΚΩΝ ΔΙΕΡΓΑΣΙΩΝ

Όπως ήδη έχουμε αναφέρει, η εξέταση του θέματος του ναρκισσισμού και των αντικειμενοτρόπων σχέσεων, εισάγει μία διεύρυνση της έννοιας της ψυχικής πραγματικότητας. Σε αυτό το πλαίσιο η ψυχική πραγματικότητα αναφέρεται στο σύνολο των ψυχικών λειτουργιών ή δομών (της αντίληψης ή της συνείδησης, του ασυνειδήτου, των αναπαραστάσεων ή του συναισθήματος, ή του συνόλου των ψυχικών συστημάτων της δεύτερης τοπικής), υπό την έννοια ότι το σύνολο αυτών των λειτουργιών αποτελεί αυτό το ίδιο ένα αντικείμενο των επενδυτικών κινήσεων (δηλαδή των ναρκισσιστικών επενδύσεων), αποτελώντας συγχρόνως μία διαρκή λιβιδινική παρακαταθήκη (την libido του εγώ), ενώ επίσης αποτελεί τον παράγοντα επένδυσης και δημιουργίας των αντικειμενοτρόπων σχέσεων (την libido του αντικειμένου). Θα λέγαμε ότι το σύνολο των ψυχικών λειτουργιών που συγκροτεί την ψυχική πραγματικότητα, αναπτύσσεται και διαμορφώνεται διαμέσου αυτών των επενδυτικών κινήσεων, επένδυσης, αποεπένδυσης και αντικάθεξης. Έτσι η ψυχική πραγματικότητα θα

μπορούσε να κατανοηθεί ως μία διεργασία μετάβασης από την κατάσταση του πρωτογενούς ναρκισσισμού προς την επένδυση των αντικειμένων (και επομένως την ανάπτυξη των αναπαραστατικών συνδέσεων, την σύζευξη των ενορμητικών κινήσεων και των αναπαραστάσεων του αντικειμένου, και την απότοκη διαφοροποίηση των ψυχικών συστημάτων) περνώντας από τις διεργασίες του δευτερογενούς ναρκισσισμού και της επαναστροφής των λιβιδινικών επενδύσεων προς τον εαυτό. Ανάλογα θα μπορούσαμε να πούμε ότι η ψυχική πραγματικότητα είναι το πέρασμα από την μητρική λειτουργία του αντικειμένου (της μητέρας ή ενός θεραπευτού) προς την εγκατάσταση της εντός του ψυχισμού (Pierre Marty), ή ότι είναι το πέρασμα από την σχέση με μία ικανοποιητικά καλή μητέρα προς την δυνατότητα ύπαρξης χωρίς το αντικείμενο ενόσω αυτό είναι παρόν (Winnicott), ή ότι είναι η σχέση μεταξύ δύο σωμάτων εκ των οποίων το ένα απουσιάζει (Green). Όμως μέσω της δυναμικής της σχέσης με το αντικείμενο, απόν - παρόν, εξωτερικό – εσωτερικό, αναφαίνεται η – κεντρική για το θέμα μας - σημασία της μεταβατικής διάστασης της ψυχικής πραγματικότητας

Η μεταβατική διάσταση της ψυχικής πραγματικότητας μέσω των διεργασιών των ναρκισσιστικών και των αντικειμενοτρόπων επενδύσεων και των απότοκων μορφωμάτων (της συγκρότησης ενός ναρκισσιστικού πυρήνα και των εσωτερικών ή των εξωτερικών αντικειμένων) αναδεικνύεται κυρίως μέσα από μία σειρά σωματοψυχικών δομικών στοιχείων και λειτουργιών που αναπτύσσονται στην διατομή της εσωτερικής και της εξωτερικής πραγματικότητας. Αναφερόμαστε στο πεδίο αυτό που ο Winnicott έχει ονομάσει ως μεταβατικό χώρο, στις τριτογενείς διεργασίες σύνδεσης και την αντικειμενοποιό λειτουργία σύμφωνα με την ορολογία του Green, και κυρίως, στην λειτουργία της μεταβίβασης. Πρόκειται επομένως για ένα μεταβατικό ή ενδιάμεσο πεδίο – ούτε ενδοψυχικό και ούτε της εξωτερικής πραγματικότητας - εντός του οποίου αναπτύσσονται λειτουργίες και μορφώματα τα οποία συνιστούν εν δυνάμει δομικά στοιχεία ή διεργασίες της ψυχικής πραγματικότητας ή των αντικειμένων της, δηλαδή όπως το ονομάσαμε, της μεταβατικής πραγματικότητας του ψυχισμού. Θα μπορούσαμε να πούμε ότι η μεταβατική διάσταση της ψυχικής πραγματικότητας αφορά μία «εν δυνάμει τοπική του ψυχισμού», αναφορική της υφισταμένης ψυχικής οργάνωσης και της εξωτερικής πραγματικότητας· ή διαφορετικά ένα είδος

«εργαστηρίου», πεδίου δοκιμών τόσο της ψυχικής πραγματικότητας όσο και της σχέσης της με την εξωτερική πραγματικότητας. Μέσα σε αυτόν τον χώρο και διαμέσου των μεταβατικών διεργασιών, η εξωτερική πραγματικότητα μεταφέρεται στην μορφή της πραγματικότητας του ψυχισμού. Υπό την ίδια έννοια θα σκεπτόμουν ότι αυτές οι μεταβατικές διεργασίες αποτελούν τον ακρογωνιαίο λίθο της ψυχικής πραγματικότητας, της σχέσης της με την πραγματικότητα του σώματος της νόησης και των εξωτερικών αντικειμένων, καθώς και του ψυχαναλυτικού έργου.

Στην ίδια γραμμή σκέψης, θα πρότεινα ότι η ψυχαναλυτική πράξη αποτελεί την συστηματική διερεύνηση και θεραπεία (εννοούμενη ως ίαση και ως καλλιέργεια) όχι μόνον της ψυχικής πραγματικότητας ενός υποκειμένου, αλλά κυρίως, της μεταβατικής διάστασης της ψυχικής πραγματικότητας. Θέλω να πω ότι η ψυχαναλυτική κλινική και η μεταβιβαστική σχέση αναπαριστούν και ουσιαστικά «υλοποιούν» μία θεμελιώδη ιδιότητα της σωματοψυχικής οντότητας, αυτήν των μεταβατικών και μεταφορικών διεργασιών.

2.5 Η ΨΥΧΟΣΩΜΑΤΙΚΗ ΔΙΑΣΤΑΣΗ ΤΗΣ ΨΥΧΙΚΗΣ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑΣ

Η γαλλική ψυχοσωματική σχολή (IPSO - Pierre Marty) μέσα από τις κλινικές και θεωρητικές παρατηρήσεις της, προσεγγίζει την ψυχοσωματική και εξελικτική διάσταση της ψυχικής πραγματικότητας. Η ψυχική πραγματικότητα – υπό την έννοια του ασυνειδήτου ή του συνόλου των ψυχικών λειτουργιών – θα θεωρηθεί ως κατ' ουσίαν ή εκ φύσεως ψυχοσωματική. Σε αυτό το πλαίσιο η εξέλιξη όπως επίσης η αντίρροπη παλινδρομική κίνηση, δρομολογούνται στον άξονα σώματος – συμπεριφοράς – νοητικών λειτουργιών – σκέψης και ψυχικής λειτουργίας. Επομένως θα θεωρηθεί ότι η ψυχική δυναμική ή οι ψυχικές κινήσεις, εκτείνονται έως και το σώμα, το οποίο ενέχουν ως πεδίο ανάπτυξής τους. Αντιστοίχως η σωματική βιολογική δυναμική εκτείνεται και ενέχει ως πεδίο ανάπτυξής της τον ψυχισμό. Η ψυχοσωματική μεταψυχολογία που αποτελεί μία μονιστική και εξελικτική προσέγγιση, και η ψυχοσωματική διάσταση του ψυχισμού που προτείνει, έγκειται στην ύπαρξη ενός

πρωταρχικού και δυναμικού πυρήνα σωματικών λειτουργιών εντός του ασυνειδήτου, ο οποίος θα μπορούσε να θεωρηθεί : α) ως η μορφή ενός θεμελιώδους εξελικτικού σταδίου προ της συγκρότησης της ψυχική τοπικής, και β) ως η μορφή ενός συνεχούς δυναμικού, διαρκώς ευαίσθητου στα ερεθίσματα και την πρόσληψή τους, που εξασφαλίζει την διατήρηση των βασικών προϋποθέσεων και ομοιοστασίας της ζωής – πρόκειται για την αυτοματική αρχή, και που ωθεί προς την εξέλιξη και τον προγραμματισμό των κινήσεων και των μορφοποιήσεων ζωής – πρόκειται για την προγραμματική αρχή.

Επομένως στην ψυχοσωματική μεταψυχολογία, η ψυχική πραγματικότητα εννοούμενη ως το ασυνείδητο, περιλαμβάνει εντός αυτής την σωματική πραγματικότητα, ως σημείο αφετηρίας της εξέλιξης και ως έναν πυρήνα συνεχούς κινητοποίησης των σωματοψυχικών λειτουργιών. Έτσι προτείνεται η ύπαρξη ενός πρωτογενούς ασυνειδήτου συγκροτούμενου από την σύνδεση τμημάτων επιμέρους λειτουργιών, από το οποίο απορρέουν οι εξελικτικές κινήσεις ή οι κινήσεις των ενστίκτων ζωής. Τα ένστικτα ζωής αποτελούν την μόνη αρχική μορφή ψυχοσωματικών κινήσεων εξέλιξης, θεωρούμενα ως μία εγγενής ιδιότητα του ανθρώπινου όντος.

Η προοδευτική οργάνωση, η διαμόρφωση της σωματοψυχικής οντότητας και της ψυχικής πραγματικότητας, θα είναι το αποτέλεσμα της διάδρασης μεταξύ της λειτουργίας και των απότοκων μορφωμάτων, αφ' ενός των εξελικτικών και οργανωτικών κινήσεων που υπαγορεύουν τα ένστικτα ζωής, και αφ' ετέρου των αντίρροπων αντι-εξελικτικών και αποδιοργανωτικών κινήσεων. Αυτές εκπροσωπούμενες από την έννοια των ενστίκτων θανάτου, ενεργοποιούνται δευτερογενώς και στην συνέχεια των παραγόμενων αποτυχιών των εξελικτικών κινήσεων εξ αιτίας τραυματογόνων καταστάσεων ή της αδυναμίας μεταβολισμού και διεργασίας των προσλαμβανόμενων ερεθισμάτων. Σε αυτές τις περιπτώσεις δρομολογούνται παλινδρομικές κινήσεις οι οποίες ακολουθούν αντίστροφα τον πρωτύτερο άξονα εξέλιξης, επαναφέροντας την σωματοψυχική οντότητα σε προηγούμενα στάδια οργάνωσης και σε προγενέστερους τρόπους λειτουργίας. Οι αποδιοργανωτικές ή οι παλινδρομικές κινήσεις μπορεί να αφορούν ψυχικοποιημένες

και εξελικτικά περισσότερο προηγμένες λειτουργίες, ή αντίθετα περισσότερο πρωτογενείς βιολογικές λειτουργίες, ανοίγοντας έτσι το ενδεχόμενο εμφάνισης οργανικών ή θα λέγαμε ψυχοσωματικών συμπτωμάτων[6]. Η διευθέτηση των αποδιοργανωτικών κινήσεων γύρω από τα προηγούμενα στάδια ψυχοσωματικής τάξης, θα καθορίσουν τα σημεία και τα επίπεδα καθηλώσεων, δηλαδή τα σημεία επανεκκίνησης των οργανωτικών και εξελικτικών κινήσεων των ενστίκτων και των ενορμήσεων ζωής. Τα σημεία καθηλώσεων και ο τρόπος ψυχοσωματικής λειτουργίας στον οποίο αντιστοιχούν, θα αποτελέσουν τους οργανωτές στην βάση των οποίων θα διαμορφωθεί το σύνολο της ψυχοσωματικής πραγματικότητας και επίσης θα καθορίσουν τα ατομικά σημεία αναφοράς, τα ατομικά χαρακτηριστικά ή τους τρόπους άμυνας ενός ατόμου.

Η συγκρότηση των αρχικών ψυχικών σχηματισμών όπως επίσης η ψυχικοποίηση, δηλαδή η δυνατότητα διαχείρισης της ψυχοσωματικής δυναμικής και οικονομίας, εκκινούν την στιγμή και από το επίπεδο διευθέτησης της αποτυχίας της εξέλιξης, άρα την στιγμή κατά την οποία ενεργοποιούνται οι ενορμήσεις θανάτου που θα συντελέσουν στην μορφοποίηση της σωματοψυχικής οντότητας μέσω των καθηλώσεων, και, την στιγμή και το επίπεδο εξέλιξης στο οποίο τα ένστικτα ζωής συνδέονται με τις πρωτογενείς εγγραφές αντιληπτικών ή σωματικών ιχνών, δημιουργώντας έτσι τα πρώτα αναπαραστατικά μορφώματα. Η διαμόρφωση της ψυχικής ή της ψυχοσωματικής πραγματικότητας στην πορεία της εξέλιξης και στο ατομικό βέλτιστο σημείο συγκρότησης της, θα ακολουθήσει την μορφή, τις διαφοροποιήσεις και την οργάνωση που περιγράφονται από την θεώρηση του ψυχικού οργάνου της δεύτερης τοπικής θεωρίας (εκείνο – εγώ – υπερεγώ - ιδεώδες του εγώ).

Επομένως η ψυχική πραγματικότητα στο πλαίσιο της ψυχοσωματικής προσέγγισης θα μπορούσε να ορισθεί ως η συνάρθρωση των οργανωτών που αποτελούν τα συγκροτούμενα επίπεδα σωματικών ή ψυχικών καθηλώσεων, απότοκα

[6] Έτσι, το σωματικό – οργανικό σύμπτωμα δεν έχει ως *αίτιο* μία ψυχική κατάσταση, αλλά αποτελεί μία διαρκή, «κατασκευαστική» θα λέγαμε *διαθεσιμότητα* της σωματοψυχικής οντότητας προς την σωματική αποδιοργάνωση, η έκφραση της οποίας θα εξαρτηθεί από τον βαθμό και την ποιότητα ψυχοσωματικής συγκρότησης ή της ατομικής ψυχοσωματικής τάξης.

των κινήσεων – πρόδρομων και παλινδρομικών, εξελικτικών και αντι-εξελικτικών – των ενστίκτων και των ενορμήσεων ζωής και θανάτου. Θα λέγαμε ότι η ψυχική πραγματικότητα αναφέρεται σε μία εξελικτική και εν τω γίγνεσθαι τοπική, σε άμεση συνάρτηση με το σώμα, αλλά και από το οποίο, εξελισσόμενη, τείνει να διαφοροποιηθεί έτσι ώστε να εξασφαλίσει την καλύτερη δυνατή συγκρότηση της συνολικής σωματοψυχικής οντότητας.

2.6 ΟΙ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΚΕΣ ΑΡΧΕΣ ΤΗΣ ΨΥΧΙΚΗΣ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑΣ

Η έννοια της αρχής στην ψυχαναλυτική θεωρία αναφέρεται σε ορισμένα αξιώματα και θεμελιώδεις υποθέσεις οι οποίες καλούνται να εξηγήσουν τον τρόπο λειτουργίας του ψυχισμού. Συγχρόνως αποτελούν τους βασικούς εσωτερικούς κανόνες που διέπουν την ψυχική λειτουργία, όπως επίσης την σχέση του ψυχισμού με το σώμα και με την εξωτερική πραγματικότητα. Οι λειτουργικές αρχές εκφράζουν την διάσταση των κανόνων σύμφωνα με τους οποίους αναπτύσσεται η πολυσημία ή η πολλαπλότητα του ερμηνευτικού έργου της ψυχικής πραγματικότητας, καθώς και των κανόνων που δρομολογούν την επιλογή των αντικειμένων ερμηνείας της ψυχικής πραγματικότητας. Απόρροια των λειτουργικών αρχών είναι η διαμόρφωση της ενδοψυχικής τοπικής, η συγκρότηση των αναπαραστατικών συνδέσεων, η διαλεκτική των πρωτογενών και των δευτερογενών διεργασιών και η διαχείριση της ψυχικής οικονομίας, ή οι κινήσεις των αντικειμενοτρόπων ή των ναρκισσιστικών επενδύσεων. Συγχρόνως αποτελούν ένα επεξηγηματικό θεωρητικό πλαίσιο της διαμόρφωσης του ψυχισμού.

Στην ψυχαναλυτική θεωρία, στον Freud και μεταγενέστερα, ετέθησαν διάφοροι τύποι αρχών που αφορούν διαφορετικά επίπεδα της συνολικής σωματοψυχικής λειτουργίας. Οι δύο βασικές μορφές αρχών που διατυπώθηκαν συντελούν το ζεύγος αρχή της ευχαρίστησης / δυσαρέσκειας - αρχή της πραγματικότητας. Δηλαδή της θεμελιώδους τάσης προσπορισμού ευχαρίστησης και αποφυγής της δυσαρέσκειας, η οποία στην πορεία της οργάνωσης του ψυχισμού θα συζευχθεί με την ρυθμιστική αρχή της πραγματικότητας, δηλαδή των συνθηκών ή των ορίων προσπορισμού της ευχαρίστησης. Η αρχή της ευχαρίστησης και η αρχή της πραγματικότητας ευρίσκονται σε μία αντιστικτική και διαλεκτική λειτουργία και αποτελούν ενδοψυχικές αρχές[7]. Ο Green (2000) αναφέρει ότι «οι αρχές (λειτουργίας) τοποθετούνται στην σύνδεση του ψυχικού οργάνου και των θεωριών των ενορμήσεων». Υπό αυτή την άποψη, οι

[7] Έτσι, η αρχή της πραγματικότητας δεν σηματοδοτεί τόσο την ικανότητα αντίληψης της πραγματικότητας. Κυρίως αναφέρεται στην ενδοψυχική ικανότητα δρομολόγησης των λειτουργιών της έτσι ώστε να προσπορισθεί

λειτουργικές αρχές αποτελούν ένα είδος κανονισμού που συστήνεται εντός του ψυχισμού με αντικείμενο την εσωτερική του λειτουργία. «νομοθετώντας» την ενορμητική απαίτηση έργου προς τον ψυχισμό. Κατ' αυτόν τον τρόπο η ενορμητική δυναμική εισερχόμενη σε ένα «πλαίσιο εσωτερικής νομοθεσίας», αποκτά ορισμένους κανόνες, γίνεται ψυχικά και νοητικά σημαίνουσα, και δομικά λειτουργική.

Το δίπολο της αρχής της ευχαρίστησης και της αρχής της πραγματικότητας διέπει την ενδοψυχική ζωή και επομένως τοποθετείται ένθεν της ψευδαισθητικής ικανοποίησης της επιθυμίας και κυρίως του σχηματισμού των αναπαραστάσεων. Η κλινική των μεταιχμιακών και των τραυματικών διαταραχών, οι παρατηρούμενες ιδιαιτερότητες της μεταβιβαστικής σχέσης, όπως επίσης η εξέταση της ανάπτυξης του βρέφους και του παιδιού, οδήγησαν στην θεώρηση ορισμένων μορφών λειτουργίας πέραν της αρχής της ευχαρίστησης. Επομένως σε τρόπους λειτουργίας εξελικτικά προ της διαμόρφωσης του ψυχικού οργάνου καθώς και πέραν ή θα λέγαμε παράπλευρα της αναπαραστατικής λειτουργίας. Έτσι το 1920 ο Freud θα κάνει λόγο για την επανάληψη και τον καταναγκασμό της επανάληψης.

Η κεντρική θέση που κατέχει ο μηχανισμός της επανάληψης στην συγκρότηση και την λειτουργία της σωματοψυχικής οντότητας, τον καθιστά ως μία επίσης θεμελιώδη αρχή. Οι επαναλήψεις διατρέχουν και προσδιορίζουν το σύνολο της σωματοψυχικής λειτουργίας σε διαφορετικά επίπεδα συγκρότησης και εξέλιξης. Συνδέονται άμεσα με τις ενορμητικές κινήσεις, με την ιδιότητά τους να παραμένουν αμετάβλητες και με την τάση επαναφοράς της σωματοψυχικής οντότητας σε προθύστερους τρόπους λειτουργίας και ύπαρξης. Η Άννα Ποταμιάνου (1995, 2001) κάνει την διάκριση μεταξύ της μορφής του μηχανισμού της επανάληψης στο πλαίσιο της λειτουργίας των αρχών της ευχαρίστησης και της πραγματικότητας ως μία προσπάθεια επαναφοράς της ευχαρίστησης διατηρώντας απωθημένο το ίδιο το αντικείμενο της ευχαρίστησης, και, της μορφής του μηχανισμού της επανάληψης πέραν της αρχής της ευχαρίστησης αποσκοπώντας στην διατήρηση ή την ανάκτηση σε

την επιζητούμενη ευχαρίστηση. Πρόκειται επομένως για μία ενδοψυχική αρχή και όπως αναφέρει ο Rousillon (1995) γίνεται μία αρχή της πραγματικότητας της ευχαρίστησης.

περιπτώσεις παλινδρομικών τραυματικών ή αποδιοργανωτικών κινήσεων, ορισμένων θεμελιακών σωματοψυχικών και κυρίως αισθητηριοκινητικών μορφωμάτων. Σε αυτόν τον δεύτερο τύπο επαναλήψεων θα μπορούσαμε να διακρίνουμε δύο μορφές λειτουργίας. Η μία μορφή απορρέει από την κλινική των μεταιχμιακών και τραυματικών καταστάσεων στο πλαίσιο των οποίων αποσκοπεί στην ανακοπή μίας παλινδρομικής κίνησης και την ανάκτηση ενός προθύστερου επιπέδου συγκρότησης του ψυχισμού, ή διαφορετικά στην επαναλαμβανόμενη εκφόρτιση των διεγέρσεων. Η δεύτερη μορφή λειτουργίας της επανάληψης ανάγεται σε ένα πρώιμο εξελικτικό στάδιο προ της εγκατάστασης των ενδοψυχικών διαφοροποιήσεων και του αναπαραστατικού ιστού, αποσκοπώντας στην σύσταση και την διατήρηση μίας αρχικής πραγματικότητας. Πρόκειται εδώ για την πρωτόλεια μορφή συγκρότησης που εκφράζεται με την έννοια του αρχικού εγώ-πραγματικότητα, προσεγγίζοντας την έννοια της αυτοματικής αρχής που έχει προτείνει η ψυχοσωματική θεωρία. Όμως θα λέγαμε ότι εκτός από μία εξελικτικά πρώιμη μορφή λειτουργίας, ο μηχανισμός της επανάληψης, τοποθετούμενος πέραν ή εκτός της αρχής της ευχαρίστησης και των αναπαραστάσεων, αποτελεί ένα διαρκές λανθάνον προ-ψυχικό επίπεδο λειτουργίας και συγκρότησης.

Μέσα από τις διάφορες μεταψυχολογικές και κλινικές προσεγγίσεις της ψυχικής λειτουργίας, η έννοια της ευχαρίστησης προσέλαβε διαφορετικές μορφές. Αυτό σε συνάρτηση με την λειτουργία των ενορμήσεων, μερικών ή ολικών, την αναπαραστατική λειτουργία ή την συμμετοχή του μηχανισμού της επανάληψης, και βεβαίως ως προς τον μαζοχισμό. Η πορεία και οι μορφές της ευχαρίστησης, της προ-ψυχικής και της ψυχικής ευχαρίστησης, θα μας απασχολήσουν συχνά στην συνέχεια της μελέτης. Στο πλαίσιο της εξέτασης των λειτουργικών αρχών θα υπενθυμίσουμε την αρχή της σταθερότητας, η οποία θεωρείται ότι τείνει προς την διατήρηση των διεγέρσεων σε ένα χαμηλό επίπεδο, εξ ου προτρέπει στην εκφόρτιση των διεγέρσεων έως ενός ορισμένου ομοιοστατικού ορίου. Η αρχή της νιρβάνα η οποία θα συνδεθεί με την ενόρμηση θανάτου, τείνει προς την εκφόρτιση πέραν και αυτού του ορίου ομοιόστασης της ψυχοσωματικής οντότητας, δηλαδή προς ένα μηδενικό σημείο των διεγέρσεων. Οι δύο αυτές αρχές σηματοδοτούν δύο είδη οικονομικού σκεπτικού και

διαχείρισης της ψυχικής ενέργειας με στόχο τον προσπορισμό ευχαρίστησης και ιδίως την αποφυγή της δυσαρέσκειας.

Στο πλαίσιο της ψυχοσωματικής θεωρίας του Pierre Marty διατυπώθηκαν η αυτοματική και η προγραμματική αρχή. Εδώ η έννοια της αρχής δεν αφορά μόνον την ψυχική λειτουργία αλλά το σύνολο της ψυχοσωματικής ύπαρξης, και πηγάζει από τον θεμελιώδη πυρήνα του σωματικού και τμηματικού ασυνειδήτου. Οι δύο αυτές αρχές – διατήρησης των βασικών λειτουργιών και της ομοιοστασίας, εξέλιξης των κινήσεων και των μορφοποιήσεων της ζωής – διατρέχουν και συνοδεύουν κάθε εξελικτικό στάδιο και κάθε τύπο συγκροτούμενης ψυχοσωματικής τάξης. Έτσι θα λέγαμε ότι προτείνουν έναν τρόπο εξήγησης της εξελικτικής μετάβασης από την βιολογική στην ψυχική πραγματικότητα. Αν και, η αμιγώς μονιστική και ενιαία άποψη ψυχισμού και σώματος, θα μας έκανε να σκεφτούμε ότι δεν πρόκειται για μία μετάβαση, αλλά για μία συνεχή και από κοινού εξέλιξη της ψυχοσωματικής πραγματικότητας. Σε σχέση με τις βασικές λειτουργικές αρχές, η αυτοματική και η προγραμματική αρχή χαράσσουν έναν δρόμο ή μία υποδομή, εντός των οποίων θα αναπτυχθεί η λειτουργία της αρχής της ευχαρίστησης και της πραγματικότητας. Βέβαια θα πρέπει να σημειώσουμε ότι αυτό το οποίο κινεί τις δύο αρχές της ψυχοσωματικής θεωρίας αναλογεί επίσης σε αυτό που διατυπώνεται με την μορφή ενός κανονισμού, «νομοθετείται», από την αρχή της ευχαρίστησης, δηλαδή η βιταλιστική άποψη, τα ένστικτα και οι ενορμήσεις ζωής.

Ο René Angelergues (1993, 1995) αναφέρεται στον σχηματισμό μιας «αρμονίας» μεταξύ του ψυχισμού και της πραγματικότητας, μίας όπως λέει «ενδιάμεσης κατάστασης», «διάδρασης και αναπαράστασης» ή «συμβίωσης» την οποία χαρακτηρίζει με τον όρο της surréalité. Με αυτούς του όρους περιγράφει έναν χώρο, πέραν κάθε μορφής πραγματικού (του ψυχισμού, του σώματος ή του αντικειμένου), μεταβατικής σχέσης ή σχέσης μεταφοράς μεταξύ του ψυχισμού και της εξωτερικής πραγματικότητας, για τον οποίο προτείναμε την έννοια της πραγματικότητας του ψυχισμού. Στην συνέχεια θα εξετάσουμε τον σχηματισμό αυτού του χώρου σχέσης ή συμβίωσης της εξωτερικής και της εσωτερικής πραγματικότητας. Δηλαδή, του πεδίου διαμόρφωσης των εν δυνάμει τοπικών του ψυχισμού, αλλά και των εν δυνάμει όψεων

και διαμορφώσεων της εξωτερικής πραγματικότητας. Σε αυτή την κατεύθυνση ορισμένες σκέψεις και κλινικές παρατηρήσεις που θα συζητήσουμε σχετικά με την πολυσημία των διαστάσεων της ψυχικής πραγματικότητας, θα αποτελέσουν σημαντικά σημεία αναφοράς.

3.1 «ΕΠΙΣΗΣ ΕΚΤΟΣ – *ΜΕΤΑΒΑΙΝΟΝΤΑΣ* - ΜΟΝΟΝ ΕΝΤΟΣ» ΣΚΕΨΕΙΣ ΓΥΡΩ ΑΠΟ ΤΗΝ ΕΝΝΟΙΑ ΤΟΥ «ΔΙΠΛΟΥ ΟΡΙΟΥ»

Η πολυσημία του τρόπου οργάνωσης και λειτουργίας της ψυχικής πραγματικότητας, θεωρώ ότι αντικατοπτρίζει και μας επισημαίνει ορισμένα βασικά στοιχεία γύρω από τον τρόπο οργάνωσης και διαμόρφωσης της σχέσης μεταξύ της ψυχικής και της εξωτερικής πραγματικότητας. Ανάλογα θα λέγαμε ότι η πολυσημία της ψυχικής πραγματικότητας είναι αναφορική της πολυσημίας της σχέσης της με την εξωτερική πραγματικότητα. Η σύνδεση μεταξύ, των ενδοψυχικών διαφοροποιήσεων δηλαδή των εσωτερικών ορίων, και, των διακρίσεων και των ορίων μεταξύ του εσωτερικού και του εξωτερικού κόσμου έχει εξετασθεί από τον Green (1982) υπό την έννοια του «διπλού ορίου». Σύμφωνα με αυτήν, η σχέση και το όριο μεταξύ εσωτερικής και εξωτερικής πραγματικότητας ανταπαντώνται και αναπαράγονται εντός του ψυχισμού, οδηγώντας στην διάκριση των συστημάτων του ασυνειδήτου, του συνειδητού και του προσυνειδητού. Στο θεραπευτικό επίπεδο ως ένα ανάλογο της έννοιας του διπλού ορίου, έχει εξετασθεί από τον Green το θέμα της κίνησης μεταξύ του διϋποκειμενικού και του ενδο-υποκειμενικού και του περάσματος από το πρώτο στο δεύτερο, που επιδιώκεται στην ψυχαναλυτική θεραπεία των μεταιχμιακών διαταραχών.

Η θεώρηση που προτείνουμε, σύνδεσης μεταξύ του τρόπου οργάνωσης της ψυχικής πραγματικότητας και του τρόπου οργάνωσης της σχέσης μεταξύ του ενδοψυχικού και της εξωτερικής ως προς αυτό πραγματικότητας, είναι ανάλογη με την έννοια του διπλού ορίου που εξετάζει ο Green. Διαφοροποιείται όμως σε ότι αφορά στον ορισμό της εξωτερικής και αντιστοίχως της εσωτερικής πραγματικότητας. Σύμφωνα με το προτεινόμενο σχήμα στο έργο του για τις μεταιχμιακές διαταραχές ('La folie privée'), το βιολογικό εντάσσεται στην εσωτερική πραγματικότητα καθώς οι ενορμήσεις στην δεύτερη τοπική τοποθετούνται εντός του ασυνειδήτου, στον χώρο του εκείνο. Η εξωτερική πραγματικότητα αφορά εδώ τα εξωτερικά αντικείμενα που αποτελούν το περιβάλλον. Στην σκέψη μου, όπως έχουμε αναφέρει, η εξωτερική

πραγματικότητα (οριζόμενη σύμφωνα με αυτό που θεωρεί η ψυχανάλυση ως ψυχική πραγματικότητα : είτε το ασυνείδητο είτε το σύνολο των δομών και διεργασιών του ψυχικού οργάνου), περιλαμβάνει την πραγματικότητα του περιβάλλοντος, την βιολογική πραγματικότητα και την πραγματικότητα της νόησης[8]. Εάν θεωρήσουμε ότι οι ενορμήσεις ευρίσκονται εντός του εκείνου, δεν θα πρέπει να ξεχνάμε ότι πρόκειται ήδη για έναν εκπρόσωπο, στο μεταίχμιο του σωματικού και του ψυχικού, αλλά ήδη διαφορετικό από αυτή καθ' εαυτή την βιολογική πραγματικότητα, είτε ως κυτταρική λειτουργία, είτε ως νευρικό σύστημα, είτε ως νοητική – γνωσιακή πραγματικότητα. Στην σκέψη του Green άλλωστε το τμήμα της εσωτερικής πραγματικότητας που περιλαμβάνει το σώμα διαφοροποιείται από την ψυχική πραγματικότητα, εννοούμενη ως το ασυνείδητο. Με αυτόν τον τρόπο δεν επαναφέρουμε ένα σκεπτικό δυϊσμού, ούτε συγχέουμε την πραγματικότητα των αντικειμένων του περιβάλλοντος με την βιολογική πραγματικότητα, αλλά θέλουμε να τονίσουμε την κεντρική σημασία που κατέχει ο τρόπος και ο λόγος μεταφοράς ή μετατροπής του βιολογικού, μίας βιολογικής πραγματικότητας ή μίας βιολογικής αναπαράστασης, σε μία ψυχική πραγματικότητα ή αναπαράσταση, πράγματος, λέξης ή αντικειμένου. Η πραγματικότητα του σώματος, του νευρικού συστήματος και των λειτουργιών του, αποτελούν βεβαίως την πλέον θεμελιώδη εσωτερική πραγματικότητα. Όμως, σε σχέση με την ψυχική πραγματικότητα τίθεται το ερώτημα του τρόπου και των μηχανισμών (ψυχικών ή/και σωματικών) δια των οποίων αυτή η εσωτερική πραγματικότητα, ένα βιολογικό αντικείμενο, θα αποτελέσει *και* ένα ψυχικό αντικείμενο, θα αποκτήσει δηλαδή μία αξία στο πεδίο του ψυχισμού. Θεωρώ ότι ο τρόπος και οι μηχανισμοί με τους οποίους ένα εξωτερικό αντικείμενο (το μητρικό αντικείμενο, οι άλλοι, οι εξωτερικές καταστάσεις και παρουσίες) αποκτά μία ψυχική αξία, δηλαδή η διεργασία ψυχικοποίησης, ή η αντικειμενοποιός λειτουργία σύμφωνα με την ορολογία του Green, συσχετίζονται και είναι άμεσα συνδεδεμένες με τις διεργασίες μέσω των οποίων το σώμα και οι λειτουργίες του νοηματοδοτούνται ως προς την ψυχική πραγματικότητα, αποκτώντας

[8] Στην ψυχαναλυτική βιβλιογραφία το σώμα, εξ αιτίας ίσως της (μυστηριώδους;) σύνδεσης με τις ενορμήσεις και την σεξουαλικότητα, και της αποφυγής του «ατοπήματος» του δυϊσμού, περιλαμβάνεται συνήθως στην εσωτερική ή και ψυχική πραγματικότητα. Σε συγγραφείς όπως η Florence Bégoin-Guignard (1990), ή σε άλλους σε ορισμένες στιγμές αναζήτησης στο έργο τους, «η ψυχική πραγματικότητα δεν αντιτίθεται σε μία υλική πραγματικότητα, αλλά σε μία *πραγματικότητα εξωτερική του ψυχισμού*, συμπεριλαμβανομένου του σώματος του υποκειμένου και της ψυχικής πραγματικότητας του Άλλου».

μία υποκειμενική αξία, σημαίνουσα για τον ψυχισμό. Αυτό το ενδιάμεσο πεδίο, ούτε βιολογικό ή του περιβάλλοντος και ούτε ενδοψυχικό, στην διατομή της ψυχικής και της εξωτερικής πραγματικότητας, αποτελεί αυτό που ορίσαμε και προτείναμε ως την μεταβατική πραγματικότητα του ψυχισμού. Γνωρίζουμε ότι το αντίστοιχο όριο εντός του ψυχισμού είναι το σύστημα του προσυνειδητού, ή των λειτουργιών του εγώ της δευτέρας τοπικής. Επομένως, ακολουθώντας την έννοια του διπλού ορίου ή της σύνδεσης που προτείνουμε μεταξύ της πολυσημίας της ψυχικής πραγματικότητας και της πολυσημίας της σχέσης της ψυχικής με την εξωτερική πραγματικότητα, τίθεται το ερώτημα της σχέσης μεταξύ του προσυνειδητού και του μεταβατικού πεδίου της πραγματικότητας του ψυχισμού.

Μία διαφορετική προσέγγιση του ορίου και της σύνδεσης μεταξύ βιολογικής και ψυχικής πραγματικότητας προτείνει όπως είδαμε η ψυχοσωματική θεωρία του Marty (ο.π.). Σε αυτήν, η εσωτερική πραγματικότητα περιλαμβάνει αυτό καθ' εαυτό το σωματικό, και όχι μόνον την ενορμητική εκπροσώπησή του. Πρόκειται δηλαδή για μία ψυχοσωματική πραγματικότητα ενός τόσο σωματικού όσο και ψυχικού ασυνειδήτου. Η διαμόρφωση του ψυχισμού είναι απόρροια της εξέλιξης και των λειτουργιών αυτής της αρχικής και πυρηνικής πραγματικότητας. Θα μπορούσαμε να πούμε ότι σε αυτό το πλαίσιο δεν τίθεται πλέον θέμα ορίων ή συνδέσεων καθώς πρόκειται για μία ενιαία οργάνωση σώματος και ψυχισμού. Παρά αυτή την ενιαία και πλήρως μονιστική θεώρηση, το ερώτημα της σύνδεσης ή της μεταφοράς από το σωματικό προς το ψυχικό, μετατίθεται στις διεργασίες που αναπτύσσονται αφ' ενός εντός της αυτοματικής και της προγραμματικής αρχής και αφ' ετέρου στις εξελικτικές και αντι-εξελικτικές κινήσεις, των οποίων η έλευση και διευθέτηση θα σηματοδοτήσει την ανάπτυξη του ψυχισμού και της ατομικής ψυχοσωματικής τάξης. Ανάλογα θα λέγαμε ότι το ερώτημα σύνδεσης μετατίθεται στην σχέση μεταξύ των σωματικών, των αισθητηριακών ή των αντιληπτικών ιχνών και καθηλώσεων, και, των ψυχικοποιημένων εγγραφών και αναπαραστάσεων.

Η σημασία της σχέσης μεταξύ των ενδοψυχικών ορίων που επιτρέπει την διαφοροποίηση των ψυχικών συστημάτων και των ορίων μεταξύ της ψυχικής και της

εξωτερικής πραγματικότητας γίνεται ιδιαίτερα αντιληπτή στην κλινική των μεταιχμιακών διαταραχών, στην οποία βασίζονται άλλωστε οι θεωρητικές και κλινικές τοποθετήσεις του Green. Στις μεταιχμιακές διαταραχές όπως επισημαίνει η Catherine Chabert (1995), «η ψυχική σκηνή τοποθετείται εκτός» του πεδίου της ψυχικής πραγματικότητας. Το πραγματικό και η αντίληψη χρησιμοποιούνται, όπως αναφέρει, «για να κρύψουν ή μάλλον για να αναπληρώσουν το εσωτερικό κενό». Ο Paul Denis (1992) προτείνει την διάκριση μεταξύ «αντίληψης – αναπαράστασης» και «αντίληψης – κατακυρίευσης». Αυτή αναφέρεται σε μία αντιληπτική κτήση της πραγματικότητας του αντικειμένου, και κυρίως στην ανάγκη κτήσης εαυτού. Οι μεταιχμιακές και ναρκισσιστικές διαταραχές φαίνεται να αναπτύσσονται εντός του πεδίου του πραγματικού, σε αυτό της συμπεριφοράς, του σώματος, του τραυματικού, της πραγματικότητας και της χρήσης του αντικειμένου. Σε αντίθεση επομένως με την νεύρωση και την ψύχωση. Στην νεύρωση το σύμπτωμα αναπτύσσεται στον χώρο του ενδοψυχικού (δίδοντας την αίσθηση ενός πραγματικού-υποκειμενικού συμπτώματος). Στην ψύχωση, οι ενδοψυχικές κινήσεις προβάλλονται στην εξωτερική πραγματικότητα ως προς την οποία δεν διαφοροποιούνται. Στις μεταιχμιακές διαταραχές, σε μεγαλύτερο ή μικρότερο βαθμό, η πραγματικότητα του ψυχισμού, ως ανακλιτικό αντικείμενο, σώμα, πάσχον σώμα ή πράξη, αναπτύσσεται στην θέση της ψυχικής πραγματικότητας, χωρίς ωστόσο να την εκπροσωπεί, χωρίς δηλαδή να μετατρέπεται σε ένα πεδίο μεταβατικής πραγματικότητας του ψυχισμού. Στο θεραπευτικό πλαίσιο η λειτουργία του ψυχαναλυτού καλείται να κινηθεί μεταξύ, άλλοτε μίας περισσότερο δευτερογενούς, ενδοσκοπικής θα λέγαμε διεργασίας και σκέψης που προϋποθέτει μία διαφοροποίηση της εσωτερικής και της εξωτερικής πραγματικότητας, και άλλοτε μίας περισσότερο πρωτογενούς συνειρμικής διεργασίας, και αμοιβαίας έγκλεισης των δύο πραγματικοτήτων. Στο κέντρο αυτών των κινήσεων υφίσταται ένας πυρήνας πραγματικού, της πραγματικότητας της θεραπευτικής σχέσης, του αντιληπτικού και της πραγματικότητας του σώματος, των πράξεων, των απτών γεγονότων που μπορεί να συμβαίνουν εντός και εκτός του θεραπευτικού πλαισίου. Έτσι, η ιδιαιτερότης της ψυχικής οργάνωσης και της θεραπευτικής τεχνικής των μεταιχμιακών διαταραχών, παρ' ότι μπορεί να αποτελούν μία κλινική οντότητα περισσότερο οργανωμένη εξελικτικά και ψυχονοητικά από τις ψυχώσεις, μας επιτρέπει να προσεγγίσουμε ένα πολύ πιο

πρωτογενές στοιχείο της οργάνωσης της ψυχικής ζωής, την σχέση της ψυχικής πραγματικότητας με την εξωτερική πραγματικότητα.

Μία ανάλογη προβληματική με αυτή των μεταιχμιακών και τραυματικών διαταραχών που αναδεικνύει την σημασία της έννοιας του διπλού ορίου θεωρώ ότι παρουσιάζεται συχνά σε νευρολογικά περιστατικά με κινητικά ή νοητικά ελλείμματα. Ο λόγος αυτής της αναλογίας έγκειται στην τραυματική αντίδραση εξ αιτίας των αναπηριών που συνοδεύουν τις νευρολογικές παθήσεις και κυρίως στο γεγονός ότι *η φύση των νευρολογικών διαταραχών αφορά στους δύο πόλους του διπλού ορίου, στο επίπεδο της εξωτερικής πραγματικότητας, σε αυτό της ψυχικής πραγματικότητας καθώς επίσης αφορά στο πεδίο αυτής καθ' εαυτής της σχέσης μεταξύ τους.*

Στις νευρολογικές παθήσεις, στις περιπτώσεις ιδίως όπου προεξάρχουν τα κινητικά ελλείμματα, στην θέση της δυναμικής του διπλού ορίου αναπτύσσεται και επενδύεται η προσπάθεια προσαρμογής και αποδοχής των απωλειών. Η αποδοχή και η προσαρμογή είναι πράξεις που διατρέχουν το σύνολο των διαστάσεων και των διεργασιών της σωματοψυχικής οντότητας. Η εξασφάλιση τους, νοούμενες ως διεργασίες, έγκειται σε μία σχέση υποκειμένων και όχι μόνον υποκειμένου προς αντικείμενο. Δηλαδή δεν αρκεί μία πράξη αποδοχής ή προσαρμογής του υποκειμένου ως προς μία θα λέγαμε αντικειμενική κατάσταση όπως θα μπορούσε να θεωρηθεί ένα νευρολογικό έλλειμμα. Πρόκειται για μία πράξη αντίστιξης για την οποία είναι απαραίτητη η ανάδυση μίας υποκειμενικής διάστασης στο αντικείμενο προσαρμογής ή αποδοχής. Το σώμα ή η αντικειμενική εξωτερική πραγματικότητα θα πρέπει να τεθεί επίσης ως υποκείμενο. Το ερώτημα που τίθεται αφορά στο τι καθιστά εφικτή μία τέτοια ανάδυση υποκειμενικότητας εντός του αντικειμενικού. Στις εγκεφαλικές βλάβες, περισσότερο ίσως από ότι στις άλλες οργανικές παθήσεις, το σώμα στερείται της δυνατότητας του μηχανισμού της προβολής όπως προτείνεται από τον Sami-Ali (1986). Έτσι ένα θεμελιώδες ψυχαναλυτικό και νευροεπιστημονικό ερώτημα είναι ο τρόπος με τον οποίο η σωματική πραγματικότητα θα αποκτήσει την δυνατότητα της προβολής.

Απαντώντας σε αυτά τα ερωτήματα θα μπορούσαμε σίγουρα να μιλήσουμε για τον βαθμό της ενδοψυχικής επάρκειας ή ανεπάρκειας της λειτουργίας του προ-συνειδητού, και της συγκρότησης των λειτουργιών του εγώ της δευτέρας τοπικής, των εσωτερικών του διεργασιών μεταξύ συνειδητών και ασυνειδήτων τμημάτων του. Στην νευροψυχολογική κλινική, η ένταση και η συχνή επικράτηση των πρωτογενών διεργασιών είναι ενδεικτική αυτών των ελλειμμάτων. Η σκέψη μου είναι ότι η συγκρότηση και ο βαθμός επάρκειας του προσυνειδητού, είναι συνάρτηση του τρόπου και του βαθμού οργάνωσης του ορίου και του μεσοδιαστήματος εντός - εκτός ψυχισμού. *Αυτό το όριο, η διάσταση δηλαδή της μεταβατικής πραγματικότητας του ψυχισμού, αποτελεί ένα πρόδρομο στοιχείο του προσυνειδητού συστήματος.* Το ενδοψυχικό όριο όπως αναφέρει ο Green (ο.π.) αναπαράγει και αντιγράφει ή θα λέγαμε αντικατοπτρίζει το εξωτερικό όριο. Αλλά για να υπάρξει ο αντικατοπτρισμός ή ένα είδωλο (με όλο το στοιχείο δυνητικής μορφής που το χαρακτηρίζει), χρειάζεται να υπάρχει ένα αντικείμενο, και μία ανακλαστική επιφάνεια. *Θα θεωρούσα ότι το προσυνειδητό, ή οι ενδοψυχικές διεργασίες συνδέσεων, α) είναι απότοκο των διεργασιών που αναπτύσσονται στο όριο και εντός του ενδιαμέσου πεδίου, β) είναι αναφορικό του εξωτερικού ορίου και των ενδιαμέσων διεργασιών, και γ) συνεργεί στην διαμόρφωσή του ενδιαμέσου πεδίου.* Ο Green στο κείμενο για το διπλό όριο σημειώνει ότι «το πρωταρχικό όριο [εντός – εκτός] δεν είναι παρά η πράξη ενός αρχικού εγώ πραγματικότητα [δηλαδή θα λέγαμε μίας οντότητας προ της διαμόρφωσης της ενδοψυχικής τοπικής] που περιορίζεται στο να τοποθετήσει την εσωτερική ή την εξωτερική πηγή του ερεθισμού. Ένα τέτοιο εγώ επιχειρεί πάντοτε να διαχειριστεί τις εσωτερικές πηγές ως εάν ήταν εξωτερικές, και για αυτό ενεργοποιεί την εξώθηση θεωρούμενη ως απελευθερωτική». *Το «ως εάν» εγχείρημα διαχείρισης των εσωτερικών πηγών, που εδώ αναφέρονται ουσιαστικά στα σωματικά ερεθίσματα, αποτελεί ένα θεμέλιο της αρχόμενης υποκειμενικότητας καθώς εισάγει την δυνατότητα διαφοροποίησης και σύνδεσης. Έτσι ορίζεται σταδιακά μία εν δυνάμει διαμόρφωση τόσο της ψυχικής όσο και της εξωτερικής πραγματικότητας.*

Εμπνεόμενος από μία έκφραση των Botella (1990) – «επίσης εκτός, μόνον εντός», βασισμένη στην φράση του Freud (1925) διαπραγματευόμενη την σχέση του

ενδοψυχικού με την εξωτερική πραγματικότητα. θα πρότεινα ότι *η σωματοψυχική πραγματικότητα είναι μία κίνηση και καταστάσεις, επίσης εκτός,* μεταβαίνοντας, *μόνον εντός*. Τα πεδία του εσωτερικού και του εξωτερικού κόσμου τοποθετούνται σε μία μορφή γραμμικής-μη-γραμμικής σχέσης στην οποία προηγείται ένα εκτός ενός εντός, που μόνον αυτό έχει ό,τι υφίσταται επίσης εκτός, στην πορεία μίας διπλής μετάβασης, εκτός - εντός και εντός – εκτός. Άρα, το αρχικό εκτός *μεταβαίνον* είναι απόρροια ενός μεθύστερου *μεταβαίνοντος* εντός.

3.2 Η ΠΟΛΥΣΗΜΙΑ ΤΗΣ ΑΝΤΙΛΗΨΗΣ

Η εξέταση της έννοιας της αντίληψης στην ψυχαναλυτική κλινική και θεωρία, αναζητώντας ιδίως ορισμένες γέφυρες επικοινωνίας με τον χώρο των νευροεπιστημών και της νευροψυχολογίας, αποτελεί ένα θεμελιώδες και πολυδιάστατο θέμα που άπτεται της εσωτερικής οργάνωσης του ψυχισμού και της σχέσης του με την εξωτερική πραγματικότητα. Οι Botella (1995) υπογραμμίζουν το γεγονός ότι στις πλέον επίσημες παρουσιάσεις του φροϋδικού έργου, στο index του Abstract of the Standard Edition, στο λεξιλόγιο της ψυχανάλυσης των Laplanche και Pontalis ή ακόμα στην πρόσφατη έκδοση του Dictionnaire International de la Psychanalyse, η αντίληψη δεν αναφέρεται παρά σε σύνδεση με την συνείδηση. Υπάρχει επομένως ένα σημαντικό ζήτημα τόσο ορολογίας όσο και ουσίας γύρω από το τι θεωρούμε αντίληψη ως περιεχόμενο και ως διεργασία στο επίπεδο του νευρικού συστήματος, της νόησης και του ψυχισμού. Εδώ θα εστιασθούμε στην διερεύνηση ορισμένων πτυχώσεων της αντίληψης και της πολυσημίας που την χαρακτηρίζει, θεωρώντας-την από την ψυχαναλυτική σκοπιά.

Στις μεταψυχολογικές θεωρήσεις του ψυχικού οργάνου, η θέση (ως σύστημα ή μέρος συστήματος) και ο ρόλος (ως διεργασία) που αποδίδονται στην αντίληψη, παρουσίασαν σημαντικές διαφοροποιήσεις, χωρίς ωστόσο να αναπτυχθεί από τον Freud μία ολοκληρωμένη μεταψυχολογική άποψη. Ακολουθώντας την εξέλιξη των θεωρήσεων από την εποχή του «σχεδιασμού» έως τις αναθεωρήσεις της «ερμηνείας των ονείρων», θα συναντήσουμε την αντίληψη σε μία ξεχωριστή αλλά και αλληλένδετη θέση ως προς την συνείδηση. Στην συνέχεια (1915) συνείδηση και αντίληψη θα υπαχθούν στο ίδιο σύστημα (της πρώτης τοπικής). Στις αναθεωρήσεις του 1932 η αντίληψη θα θεωρηθεί ως ένα επιμέρους αυτόνομο σύστημα, από την λειτουργία του οποίου απορρέει η ποιότητα της συνείδησης. Ταυτοχρόνως μέσω της μελέτης του ναρκισσισμού, της σχέσης με το αντικείμενο και βεβαίως της διατύπωσης της δευτέρας τοπικής, η αντίληψη θα προσεγγισθεί, χωρίς να τύχει περαιτέρω ανάπτυξης στο έργο του Freud, ως διεργασία. Ο Gilbert Diatkine (1996) έχει επισημάνει τις δύο διαδοχικές,

αντιφατικές αλλά και επικαλυπτόμενες, θεωρήσεις του Freud για την αντίληψη, αρχικά ως μια παθητική πρόσληψη και στην συνέχεια ως μία ενεργητική πρόσληψη, μία αντιληπτική διεργασία. Έχουμε ήδη αναφερθεί στην ιδιαίτερη σημασία που έχει δοθεί στην αντίληψη από την νεότερη ψυχαναλυτική κλινική και έρευνα, στην ίδια κατεύθυνση της εξέτασης του ρόλου του πραγματικού στην διαμόρφωση του ψυχισμού και στη ψυχοπαθολογία. Εργασίες όπως αυτές των Botella, του Green και της ψυχοσωματικής σχολής θεωρώ ότι αποτελούν βασικά σημεία αναφοράς.

Αντίληψη σημαίνει μία λήψη ή πρόσληψη *αντί* της λήψης, της κατοχής της αντικειμένου. Είναι μία πράξη αναγνώρισης[9] και επομένως κατασκευής της παράστασης που εκπροσωπεί το προσλαμβανόμενο ερέθισμα, η οποία πλέον θα περιέλθει στην διάθεση του υποκειμένου. Ο Green (1993) προτείνει να θεωρήσουμε την αντίληψη υπό την έννοια της λειτουργίας μέσω της οποίας ένα στοιχείο «καθίσταται παρόν προς εαυτόν». Πρόκειται δηλαδή για μία λειτουργία εικονοπλασίας ή δημιουργίας μίας παράστασης, που καθιστά παρόν ένα ερέθισμα, ή προσλαμβάνει μία εικόνα αντί του ερεθίσματος. Το βασικό ερώτημα εδώ έγκειται στην φύση της αναγνώρισης ή της αναπαραστατικής εικόνας, καθώς και στην φύση ή τις ιδιότητες αυτού που αντιλαμβάνεται και αναγνωρίζει, δηλαδή του συνόλου ή ενός πεδίου της σωματοψυχικής οντότητας.

Κάθε αντίληψη αποτελεί πάντοτε μία ερμηνεία, δηλαδή μία υποκειμενική πρόσληψη ενός ερεθίσματος. Αφήνοντας έτσι ανοικτό το θέμα και την δυναμική του πεδίου εντός του οποίου αναπτύσσεται η ερμηνευτική διεργασία της αντίληψης, που μπορεί να αφορά, στο σώμα και τις λειτουργίες του, στην νόηση, ή στον ψυχισμό. Παράλληλα τίθεται το θέμα της συνάρθρωσης αυτών των πεδίων, δηλαδή της δυνατότητας σύνδεσης και μετάβασης, από την αναγνώριση που πραγματοποιείται για παράδειγμα στο σωματικό επίπεδο και τις αντίστοιχες διεργασίες που ενεργοποιούνται, προς τις διεργασίες και την δυνατότητα ερμηνείας στο νοητικό ή στο ψυχικό επίπεδο. Εννοώ ότι η λειτουργία της αντίληψης ως υποκειμενική αναγνώριση της ερεθίσματος, μπορεί να είναι το έργο τόσο του συνειδητού (του συστήματος αντίληψης – συνείδησης

[9] Στην νευροψυχολογία η ανάλογη διαταραχή της αντίληψης αποτελεί την αγνωσία, την αδυναμία αναγνώρισης.

της πρώτης τοπικής ή του αντίστοιχου τμήματος του εγώ της δευτέρας τοπικής), όσο και του ασυνειδήτου (του ασυνειδήτου της πρώτης τοπικής ή υπό την έννοια του εκείνου ή του ασυνειδήτου τμήματος του εγώ της δευτέρας τοπικής), όπως επίσης είναι το έργο του σώματος, του νευρικού συστήματος και των λειτουργιών του. Ο Green στο ίδιο κείμενο (1993) για την αντίληψη με την έννοια του «καθιστώ παρόν προς εαυτόν», συνεχίζει λέγοντας ότι οδηγεί στην ιδέα της «αλλαγής της κατάστασης και της πολλαπλότητας των τρόπων ύπαρξης, εναλλασσόμενες η μία με την άλλη χωρίς να συνδέονται με ένα φαινόμενο 'συνειδητού'». Ο Freud στο κείμενο για το «μαγικό σημειωματάριο» (1925) κάνει την σκέψη, εάν «το ασυνείδητο, μέσω του συστήματος αντίληψης-συνείδησης, έτεινε κεραίες στον εξωτερικό κόσμο, οι οποίες αποσύρονται γρήγορα, αφότου θα ήταν σαν να έχει γευθεί τους ερεθισμούς». Η σκέψη είναι ότι οι «κεραίες», σαν αισθητικά όργανα, παραπέμπουν στην λειτουργία της αντίληψης εκ μέρους του ασυνειδήτου, ανεξάρτητα από το συνειδητό, ως σύστημα ή ως ποιότητα. Η σύνδεση του ασυνειδήτου (ως σύστημα ή με την μορφές της δευτέρας τοπικής) με την συνείδηση (ως ποιότητα ή ιδιότητα και όχι ως σύστημα ούτε ως λειτουργία του εγώ) σε αυτό το πλαίσιο θα μπορούσε ίσως να θεωρηθεί ως μία δυνατότητα εσωτερικής, εκ μέρους του ασυνειδήτου και εντός αυτού, αναγνώρισης. Με αυτόν τον τρόπο, *το ασυνείδητο καθίσταται παρόν προς αυτό το ίδιο*.

Βέβαια ως προς μία τέτοια δυναμική οπτική τίθεται το ερώτημα εάν μπορούμε να χρησιμοποιούμε τον όρο της αντίληψης για κάθε πιθανή μορφή της. Ή εάν έτσι συγχέεται η έννοια της αντίληψης με αυτήν του αισθητηριακού, ή ακόμα, εάν μπορούμε να διαχωρίσουμε την αντίληψη και τις αισθήσεις ωσάν ξεχωριστές και αυτόνομες μορφές. Αντίστοιχο ερώτημα είναι εάν υφίσταται συνείδηση χωρίς αντίληψη και αντίληψη χωρίς συνείδηση. Θεωρώ ότι τόσο στην ψυχαναλυτική κλινική και μεταψυχολογία όσο και στην νευροεπιστημονική προσέγγιση είναι ιδιαίτερα σημαντική η εξέταση της δυναμικής και της πολυσημίας της αντίληψης. Εξετάζοντας επομένως την δυναμική διάσταση των διεργασιών πρόσληψης, καταγραφής, σύνδεσης ή ερμηνείας ερεθισμάτων που μπορεί να αφορούν : την εξωδεκτική (ερεθισμών από το περιβάλλον), την εσωδεκτική (ερεθισμών από την σωματική κατάσταση και

λειτουργία), την ιδιοδεκτική (αισθητηριακών και κινητικών ερεθισμών) και την ενδοψυχική αντίληψη (που θα χαρακτηρίζαμε ως την ψυχαναλυτική αυτογνωσία).

Η σκέψη μου είναι ότι οι διάφορες μορφές και διαστάσεις της αντίληψης που έχουν προσεγγισθεί από την ψυχανάλυση, δηλαδή οι τρόποι πρόσληψης και ερμηνείας της ερεθίσματος, εκφράζουν τις διαφορετικές διαστάσεις της σχέσης και της σύνδεσης μεταξύ της ψυχικής και της εξωτερικής πραγματικότητας. *Θεμελιώδη σημεία αυτής της υπόθεσης είναι, ότι σε κάθε μορφή αντίληψης υφίσταται ένα εν δυνάμει υποκείμενο (το σώμα, τα όργανα, ο εγκεφαλικός φλοιός, το ψυχικό όργανο ή η απαρτίωση αυτών) που αντιλαμβάνεται, καθώς και το ερώτημα διερεύνησης, εάν και σύμφωνα με ποια ποσοτικά ή ποιοτικά χαρακτηριστικά, αυτό το επίπεδο υποκειμένου μετατρέπεται με την σειρά του σε αντικείμενο αντίληψης και ερμηνείας ως προς κάποιο άλλο επίπεδο λειτουργίας υποκειμένου που αντιλαμβάνεται.*

Θα θέλαμε να προτείνουμε την διάκριση έξι μορφών αντιληπτικών διεργασιών και εγγραφής των αντιστοίχων στοιχείων. Αυτή η διάκριση σημαίνει και την δυνατότητα δυναμικής σύνδεσης και συνέργειας των προτεινομένων μορφών. Οι προτεινόμενες μορφές δεν θεωρούμε ότι εξαντλούν της πιθανές διαστάσεις διεργασίας και σύνδεσης της ψυχικής και της εξωτερικής πραγματικότητας που δρομολογούνται μέσω της αντίληψης. Στην ψυχαναλυτική σκέψη έχει διατυπωθεί ο γενικός διαχωρισμός μεταξύ του πεδίου αναπαραστατικής οργάνωσης και ενός πεδίου που χαρακτηρίζεται από το μη (ήδη) αναπαρισταθέν και το μη συμβολοποιούμενο. Ξεκινώντας από αυτόν τον διαχωρισμό θα προσπαθήσουμε να εξετάσουμε ορισμένες αποχρώσεις του πεδίου της αντιληπτικής λειτουργίας που βρίσκεται στην βάση διαφόρων ψυχοπαθολογικών μορφών, καθώς επίσης στην βάση της συγκρότησης και της διατήρησης της σωματοψυχικής οντότητας.

3.2.1 Η αναπαραστατική αντίληψη.

Η έννοια της αναπαραστατικής αντίληψης σημαίνει την προοδευτική συνείδηση ενός ερεθίσματος, δηλαδή των φυσικών χαρακτηριστικών του, της δυναμικής

ταυτοποίησης του καθώς και των υποκειμενικών εννοιών και αξιών στις οποίες παραπέμπει, στο πλαίσιο της συνολικής δυναμικής του ψυχικού οργάνου. Πρόκειται επομένως για την καταγραφή και αναγνώριση του ερεθίσματος, υπό την προστασία και την διήθηση που εξασφαλίζει το αλεξιερεθιστικό σύστημα, σε συνάρτηση με τις προϋπάρχουσες μνημονικές εγγραφές, τις επενδυτικές κινήσεις και τις αναπαραστατικές συνδέσεις. Εδώ θα σκεφτόμασταν την φράση του Freud ότι το αντικείμενο γίνεται αντικείμενο επανεύρεσης και όχι απλώς εύρεσης. Ή διαφορετικά θα λέγαμε ότι η διεργασία της αντίληψης είναι μέρος της αντικειμενοποιού λειτουργίας που έχει περιγράψει ο Green και βρίσκεται σε άμεση συνάρτηση με τις ενορμητικές κινήσεων, των οποίων είναι μία μορφή ανύσματος. Σε αυτό το επίπεδο ο ρόλος του προσυνειδητού και του ανοίγματος που εξασφαλίζει προς την νοηματοδότηση και την πολύπλευρη αντίληψη των ερεθισμάτων, είναι καθοριστικός. Με τους όρους της δεύτερης τοπικής θεωρίας, πρόκειται για την αντίληψη ως έργο του εγώ, στην συνειδητή και στην ασυνείδητη διάστασή του.

3.2.2 Αντίληψη του «τραυματικού δυναμικού» και του «δυναμικού μετάλλαξης»

Αναφερόμαστε εδώ στην δυνατότητα πρόσληψης και εγγραφής του πραγματικού εντός του ψυχισμού, «με την μορφή της 'σκιάς του αντικειμένου', ως ένας πρωταρχικός και απαραίτητος για την ανάπτυξη της εσωτερικής τοπικής 'κόκκος άμμου'», όπως χαρακτηριστικά περιγράφει ο Claude Janin (1995). Πρόκειται δηλαδή για την μη αναπαραστατική παρουσία της εξωτερικής πραγματικότητας εντός της ψυχικής πραγματικότητας. Οντογενετικά τοποθετούμεθα σε ένα σημείο προ της ανάπτυξης των αναπαραστατικών λειτουργιών, προ της ψευδαισθητικής ικανοποίησης της επιθυμίας όπως επίσης προ της αρνητικής ψευδαίσθησης και της αναπαράστασης της απουσίας, αλλά και σε μία παράλληλη με την αναπαραστατική διεργασία κατά την διάρκεια ζωής, εγγραφή ή μάλλον εγχάραξη[10] αντιληπτικών στοιχείων και ιδίως αισθητηριακών και κινητικών ερεθισμάτων, μη συμβολοποιούμενων[11] σε αναπαραστάσεις πράγματος[12].

[10] Με τον όρο της εγχάραξης αντί του όρου της εγγραφής η Α. Ποταμιάνου (2001) επισημαίνει έναν πρωτύτερο χρόνο καταγραφής των αντιληπτικών δεδομένων από αυτόν της εγγραφής των μνημονικών ιχνών.

[11] Ο René Rousillon (1995) προτείνει τον όρο των αντιληπτικών μνημονικών εγγραφών, ως ένα είδος πρωτόλειας «αρχαϊκής» μνήμης, που αποτελούν έναν «αρχικό οργανωτικό πυρήνα» του ψυχισμού.

Έτσι η λειτουργία αυτών των εγχαράξεων μπορεί να υφίσταται σε κάθε χρονική στιγμή της ζωής και σε κάθε μορφή τοπικής οργάνωσης. Αυτές οι μορφές πρώιμων εγγραφών αποτελούν ίσως ένα σημείο γύρω από το οποίο μπορεί να οργανώνεται η πρωτογενής απώθηση.

Στο πεδίο της κλινικής η εγχάραξη των αντιληπτικών ιχνών βρίσκεται στην βάση του μηχανισμού του τραύματος και των παθολογιών του μη αναπαριστανόμενου. Δηλαδή σε κλινικές οντότητες στις οποίες το πραγματικό έχει την πρωτοκαθεδρία, είτε ως φετίχ είτε ως ναρκισσιστικό ή ανακλιτικό αντικείμενο είτε ως απτή χρηστική πραγματικότητα. Βέβαια θα πρέπει να τονίσουμε ότι σε κάθε μία από αυτές τις μορφές αντιληπτικού και ψυχοπαθολογικές οντότητες, η σχέση με το πραγματικό αποκτά μία ιδιαίτερη σημασία, καθοριστική ως προς την ψυχική οργάνωση και την συμπτωματολογία. Θεωρώ όμως ότι υφίσταται ένα κοινό βάθος μεταξύ αυτών των κλινικών μορφών. Μπορούμε να πούμε ότι η εγχάραξη ιχνών που δεν μορφοποιούνται σε αναπαραστάσεις πράγματος, αναλογεί σε αυτό που ονομάζει ο Michel Fain (1992) «τραυματικό δυναμικό» του ανθρώπου, ή σε αυτό που οι Botella (1992) επισημαίνουν με την έννοια της ρήξης της συμμετρίας αντίληψης και αναπαράστασης. Και στις δύο περιπτώσεις υπάρχει μία «πλεονάζουσα ενέργεια» (Ποταμιάνου, 2001) η οποία δεν μπορεί να συνδεθεί αναπαραστατικά και η οποία εναποτίθεται εντός του ψυχισμού με την μορφή *ιχνών κενών περιεχομένου*. Στην τραυματική και την ναρκισσιστική παθολογία, αναφερόμαστε κατ' αυτόν τον τρόπο όχι μόνον σε εγγραφές ενός τραυματικού περιεχομένου που απειλεί ή θίγει την ναρκισσιστική συνοχή, αλλά και σε εγγραφές οι οποίες επισημαίνουν, *θυμίζουν χωρίς να είναι όμως μνήμες*, κάτι που δεν έγινε, που δεν υπήρξε ενώ ανεμένετο.

Εκτός από τις παθολογικές μορφές του μη αναπαριστανόμενου θα μπορούσαμε να εξετάσουμε την σημασία της εγγραφής των αντιληπτικών ιχνών στο πεδίο της φυσιολογικής ψυχικής ζωής και ανάπτυξης. Έτσι η ύπαρξη ενός μη αναπαριστανόμενου στοιχείου, ενός υπαρκτού, αλλά μη εννοούμενου ως προς ένα επίπεδο ή πλαίσιο

[12] Ο Freud στην επιστολή της 6/12/1896 προς τον Fliess, κάνει λόγο για τα αντιληπτικά μνημονικά ίχνη τα οποία διαφοροποιεί από την ασυνείδητη και αναπαραστατική εγγραφή μνημονικών ιχνών.

ψυχικής λειτουργίας, αντιληπτικού δεδομένου, ανοίγει την δυνατότητα του νέου, την ανακάλυψη ενός «αγνώστου». Ως άγνωστο εδώ θα θεωρούσα το μη εννοούμενο σε ένα πλαίσιο αναπαραστατικής ψυχικής λειτουργίας, κάτι επομένως το οποίο δεν αναγνωρίζεται, όχι μόνον και όχι τόσο από την συνείδηση, ή μέσω της εργασίας του προσυνειδητού, αλλά και από το ίδιο το ασυνείδητο. Ως αιτίες αυτής της «αγνωσίας του ασυνειδήτου», θα μπορούσαμε να σκεφτούμε την περίπτωση ενός «αντικειμενικά» για τα δεδομένα του ασυνειδήτου αγνώστου, ή την περίπτωση μίας εργασίας του αρνητικού εντός του ασυνειδήτου, η οποία αγνοεί τις αναπαραστάσεις που θα επέτρεπαν την ασυνείδητη αναγνώριση του αντιληπτικού ερεθίσματος. Στις ψυχοπαθολογικές καταστάσεις που αναφέραμε, σε αυτή την περίπτωση εργασίας του αρνητικού, υπό την αποδιοργανωτική δράση των ενορμήσεων θανάτου ή των εκφυλιστικών κινήσεων που περιγράφει η ψυχοσωματική θεωρία, το ασυνείδητο δεν ελκύει πλέον στοιχεία, και επομένως δεν λειτουργεί η δευτερογενής απώθηση ως μηχανισμός έλξης του απωθούμενου. Στην περίπτωση της φυσιολογικής λειτουργίας εντός μίας ικανοποιητικά οργανωμένης ή νοηματοδοτημένης ψυχικής τοπικής, στην θέση της διεργασίας αναγνώρισης και σύνδεσης, σχηματίζεται ένα ενεργειακό μόρφωμα μέσω των ενορμητικών κινήσεων που παράγονται στον χώρο του ασυνειδήτου.

Έτσι, ως ένα ανάλογο του τραυματικού δυναμικού της ναρκισσιστικής ψυχοπαθολογίας στο φυσιολογικό, θα σκεφτούμε ένα «δυναμικό μετάλλαξης», *μία διαθεσιμότητα προς την μη άμεσα παρατηρούμενη και προβλεπόμενη εξέλιξη*. Τα ίχνη αυτής της διαθεσιμότητας μπορεί να εγγράφονται ως ένα *ενεργειακό μόρφωμα*, μία εν δυνάμει μορφή, ή με τα λόγια του Janin ως σκιά ενός μελλοντικού αντικειμένου. Θεωρώ ότι εδώ το αντικείμενο αρχικώς, είναι η ίδια η σωματοψυχική οντότητα. Θα σκεπτόμουν ότι πιθανώς ο σχηματισμός αυτών των ενεργειακών μορφωμάτων μπορεί να κατευθύνει την σωματοψυχική οντότητα μέσα από ένα πραγματικό παιχνίδι των ορίων της, είτε προς μία παλίνδρομη πορεία νόσου, στον άξονα σκέψης –νόησης - συμπεριφοράς – σώματος, είτε προς μία ενδεχομένως φυλογενετική πρόδρομη εξέλιξη μέσω δομικών αναδιοργανώσεων και μεταλλάξεων. Εδώ συναντάμε τις έννοιες της αυτοματικής και της προγραμματικής αρχής που έχει προτείνει ο Pierre Marty. Ο Jacques Press (1997) έχει διατυπώσει την σκέψη ότι «οι τραυματικές στιγμές»,

απόρροια της μη εγγραφής μνημονικών ιχνών, «σημεία εκκίνησης της μετέπειτα τραυματικής λειτουργίας, θεμέλια του καταναγκασμού της επανάληψης, είναι συγχρόνως αυτό το οποίο θεμελιώνει την αναπαραστατική δραστηριότητα. Δηλαδή στο βάθος κάθε αναπαραστατικής δραστηριότητας, μέσα στις αναπτυχώσεις της, υπάρχει το τραυματικό στοιχείο, αλλά και αντιθέτως, χωρίς αυτό το τραυματικό στοιχείο δεν θα υπήρχε αναπαραστατική δραστηριότητα, ούτε δραστηριότητα σκέψης».

3.2.3 Πραγματιστική (χρηστική) Αντίληψη.

Η έννοια της πραγματιστικής ή χρηστικής αντίληψης βασίζεται στις παρατηρήσεις της ψυχοσωματικής κλινικής γύρω από τις καταστάσεις της χρηστικής ζωής και της χρηστικής σκέψης. Στο ψυχοπαθολογικό επίπεδο πρόκειται για καταστάσεις και τρόπους ψυχοσωματικής οργάνωσης που οφείλονται στην ανεπάρκεια νοηματοδότησης και της λειτουργίας του προσυνειδητού, ή στην αδυναμία αναπαραστατικών συνδέσεων και συναισθηματικών επενδύσεων. Η αντίληψη όπως και το σύνολο των νοητικών και ψυχικών λειτουργιών παραμένουν σε μία πλήρη αγκίστρωση στο πραγματικό. Θα λέγαμε μάλιστα ότι οι ψυχικές λειτουργίες τείνουν να μορφοποιούνται αποκλειστικά ως νοητικές - γνωστικές λειτουργίες. Στην ψυχοσωματική σχολή έχει εξετασθεί η αμυντική και φυσιολογική θα λέγαμε πλευρά της χρηστικής λειτουργίας, η οποία μπορούμε να πούμε ότι «απελευθερώνει» τις νοητικές λειτουργίες ή την κινητικότητα από την συγκρουσιακή και ενορμητική διάσταση τους, επιτρέποντας έτσι την διενέργεια ευκρινών και προσαρμοσμένων συμπεριφορών. Υπό αυτή την έννοια η πραγματιστική αντίληψη αναφέρεται στην συγκεκριμένη οριοθετημένη και κοινώς αποδεκτή αντίληψη των πραγμάτων[13], οριοθετώντας συγχρόνως σε απόλυτες τιμές την θέση τους εντός ή εκτός, την ποσοτική ή ποιοτική λιγότερο ή περισσότερο διχοτομική διάκριση μεταξύ των αντικειμένων, ή ακόμα επιτρέπει την ακολουθία σαφών σχέσεων αιτίου και αποτελέσματος. Μπορούμε να θεωρήσουμε ότι οι νευροψυχολογικές λειτουργίες, η δομή και η οργάνωση των γνωστικών δεδομένων εκφράζονται μέσα από αυτόν τον τύπο πραγματιστικής

[13] Όπως θα το εξετάσουμε αργότερα η νευροεπιστημονική έρευνα έχει ασχοληθεί με την εξήγηση του γεγονότος ότι παρά τις σημαντικές διαφοροποιήσεις μεταξύ των ατομικών και υποκειμενικών νευρικών συστημάτων κάθε ανθρώπου, εξασφαλίζεται, νευρωνικά, η κοινή πρόσληψη και κατανόηση των ερεθισμάτων.

αντίληψης, σε αυτό που θα εξετάσουμε στην συνέχεια με την έννοια της νοητικής πραγματικότητας. Σε αυτό το σημείο θα θέλαμε να επισημάνουμε ότι η κλινική των νευροψυχολογικών λειτουργιών δεν αφορά αποκλειστικά αυτή την μορφή αντίληψης. Ως παράδειγμα θα έλεγα ότι πρόκειται για την δυνατότητα οπτικής ή ακουστικής αναγνώρισης και καταγραφής ενός δεδομένου όπως μία σειράς αριθμών, λέξεων ή εικόνων. Ενδεχομένως το αποτέλεσμα μίας δοκιμασίας οπτικής αγνωσίας ή στερεοαγνωσίας, να επιδέχεται μία ερμηνεία στο επίπεδο της ψυχικής λειτουργίας. Όμως αυτή καθ' εαυτή η δεξιότητα εκφράζει ένα πρώτο βασικό επίπεδο χρηστικής αντίληψης. Τέλος σε αυτό το πλαίσιο η μεταβατική πραγματικότητα του ψυχισμού περιορίζεται σε έναν ρόλο περιχαράκωσης χωρίς ουσιαστικά να εξασφαλίζει μία λειτουργία μεταφοράς.

3.2.4 Η ασυνείδητη αντίληψη στο πλαίσιο της εργασίας του αρνητικού

Μία άλλη περίπτωση ασυνείδητης αντίληψης θεωρώ ότι παράγεται στο πλαίσιο της εργασίας του αρνητικού. Στην αρνητική ψευδαίσθηση που αποτελεί την βασική μορφή εργασίας του αρνητικού (Green, 1993), ένα στοιχείο της πραγματικότητας, εσωτερικής ή εξωτερικής δεν γίνεται αντιληπτό, ή στην θέση του γίνεται αντιληπτή η απουσία του. Εντός αυτής της απουσίας ως μία αναπαράσταση πλέον (1993), θα μπορέσει να αναπτυχθεί η ψευδαισθητική ικανοποίηση της επιθυμίας και μετέπειτα μία αναπαραστατική κίνηση. Ο Green κάνει λόγο για μία «ψυχική αγνωσία». Σε ένα πρόσφατο σχετικό κείμενο (2002) θα επανέλθει στην άποψη της αναπαράστασης απουσίας αναπαράστασης, λέγοντας ότι δεν πρέπει να μιλάμε για αναπαραστάσεις, ακόμα και απουσίας, αλλά για απουσία αντίληψης ή αναγνώρισης. Η σκέψη μου είναι ότι σε αυτές τις περιπτώσεις πρόκειται για την αρνητικοποίηση ενός μέρους του αντιληπτικού. *Ένα άλλο μέρος, περισσότερο αισθητηριο-κινητικό ή ενδεχομένως μέρος ενός ενεργειακού μορφώματος, συνεχίζει ίσως να γίνεται ασυνείδητα αντιληπτό.* Θα σκεπτόμουν ότι *το προϊόν αυτής της ασυνείδητης αντίληψης, η οποία δεν συνδέεται με τις αναπαραστατικές διεργασίες, μπορεί να αποτελεί ένα αρχικό μόρφωμα της πλαισιώνουσας δομής* (« structure encadrante ») κατά την ορολογία του Green, και, ένα εν δυνάμει υποκείμενο διαθέσιμο για μία εν δυνάμει νέα αντίληψη στον αντιληπτικό

χώρο που ελευθερώνεται από την εργασία του αρνητικού. Παραδειγματικά θα λέγαμε ότι την στιγμή που ένα βρέφος επιτελεί μία αρνητική ψευδαίσθηση, δεν αναγνωρίζει μέσω της αντίληψης την μητέρα, διατηρεί εν τούτοις μία αίσθηση, μία αντίληψη και αναγνώριση σε ένα άλλο επίπεδο. Μία συναφής άποψη έχει διατυπωθεί από την Συνοδινού (1996) αναφορικά με τον παιδικό αυτισμό και αναφορικά με την μελέτη της για το σύνδρομο Capgras (Synodinou, Christodoulou, Tzabaras, 1997).

Η ίδια η εργασία του αρνητικού τέλος, θα πρέπει ίσως να θεωρηθεί ως μία μορφή του αντιληπτικού και ως μία μορφή σύνδεσης με την εξωτερική πραγματικότητα. Ο ρόλος αυτής της «αποσυνδετικής σύνδεσης» είναι θεμελιώδης για την ανάπτυξη της μεταβατικής πραγματικότητας του ψυχισμού καθώς την μορφοποιεί.

3.2.5 Ψευδαισθητική – παλινδρομική αντιληπτικότητα & οι αντιληπτικοί παλινδρομικοί συνειρμοί

Αυτή η μορφή της αντίληψης, ή μάλλον η διαθεσιμότητα αντίληψης διά του ψευδαισθητικού, έχει κυρίως εξετασθεί από τους Botella μέσα από μία σειρά μελετών από το 1990 έως και σήμερα. Βασίζεται στην λειτουργία εικονοπλασίας του ονείρου που περιέγραψε ο Freud και την δυνατότητα να καταστούν ορατά, αντιληπτά, ορισμένα πρωτογενή στοιχεία του ασυνειδήτου. Ως ανάλογο της εργασίας εικονοπλασίας του ονείρου οι Botella θεωρούν την εν εγρηγόρσει ψυχική και νοητική λειτουργία που συντελείται στο πλαίσιο μίας μορφικής παλινδρόμησης, δηλαδή τρόπους έκφρασης και λειτουργίας που ανήκουν σε πρωτογενείς μορφές οργάνωσης του ψυχισμού. Η λειτουργία της ψευδαισθητικής αντίληψης και γενικότερα σκέψης θα διαφοροποιηθεί από την ψυχωτική ψευδαίσθηση που διαμορφώνεται σύμφωνα με τις πρωτογενείς διεργασίες επί των αναπαραστάσεων πράγματος εντός του ασυνειδήτου. Όπως σημειώνουν (1990) «υπάρχει μία φυσιολογική δυνατότητα του ψυχισμού προς την ψευδαισθητική έκφραση... Αυτή η ποιότητα ψευδαισθητικού δεν θα ήταν η επίπτωση μίας απόρριψης [της πραγματικότητας όπως στην ψύχωση], αλλά μία ικανότητα παλινδρόμησης της σκέψης που πλησιάζει κατά την διάρκεια της ημέρας [της εγρήγορσης] 'μία πρωτογενή κατάσταση του ψυχικού οργάνου όπου η επιθυμία καταλήγει στο ψευδαισθητικό' (αναφορά φράσης του Freud)... Μία δυνατότητα

παλινδρόμησης λιγότερο ή περισσότερο ενεργός ανάλογα με το κάθε άτομο, και που διευκολύνεται από ορισμένες περιστάσεις, ιδίως αυτές της [ψυχαναλυτικής] συνεδρίας» Οι Botella προκειμένου να διαφοροποιήσουν αυτές τις καταστάσεις, θα χρησιμοποιήσουν τον όρο του «hallucinatoire» αντί της «hallucination», της «perceptivation» αντί της «perception», και της «régrediance» αντί της «régression». Θα μπορούσαμε να τους αποδώσουμε αντίστοιχα με τους όρους του ψευδαισθητικού αντί της ψευδαίσθησης με την έννοια ίσως μίας ψευδαισθητικής στιγμής αντί μίας ψευδαισθητικής διεργασίας· της αντιληπτικότητας ή της «αντιληπτικοποίησης» αντί της αντίληψης με την έννοια μίας εργασίας που ποιεί, που επιτρέπει μία διαθεσιμότητα αντίληψης· και της προϊούσης παλινδρόμησης αντί της κλασσικής έννοιας της παλινδρόμησης, με την έννοια μίας παλινδρομικής κίνησης που προάγει μία διεργασία αντίληψης.

Η ψευδαισθητική ή παλινδρομική αντιληπτικότητα αποτελεί μία ποιότητα ενδοψυχικής αντίληψης υπό την μορφή της εξωδεκτικής, της ιδιοδεκτικής, ή της εσωδεκτικής αντίληψης, μέσω μίας εργασίας εικονοπλασίας. Επομένως δεν πρόκειται για μία αναπαραστατική ούτε για μία πραγματιστική αντίληψη, αλλά για μία ασυνείδητη προσπάθεια ψευδαισθητικού, ώστε να μετατραπεί ένα πρωτογενές και μη αναπαριστανόμενο στοιχείο του ασυνειδήτου σε αντιληπτικό αντικείμενο, πέραν των αντιληπτικών δεδομένων και πέραν των αναπαραστατικών διεργασιών. Η λειτουργία της ψευδαισθητικής αντιληπτικότητας είναι τριπλή: αφορά, έναν τρόπο αναγνώρισης και έκφρασης, καθιστώντας αντιληπτό ένα ενδοψυχικό και μη αναπαριστανόμενο στοιχείο, έναν τρόπο αντιληπτικότητας αυτής της έκφρασης και δυνατότητας αναγνώρισης ενός τέτοιου στοιχείου από τον άλλο (τον αναλυτή στο πλαίσιο της μεταβιβαστικής σχέσης) εφ' όσον και ο ίδιος ακολουθεί την παλινδρομική κίνηση σκέψης. Άρα έναν τρόπο επικοινωνίας μεταξύ ασυνειδήτου του υποκειμένου και ασυνειδήτου του αντικειμένου. Ή διαφορετικά έναν τρόπο μεταφοράς του μη αναπαριστανόμενου εντός ενός μεταβατικού εικονικού αντιληπτικού χώρου.

Η σημασία της ψευδαισθητικής αντιληπτικότητας και της κατανόησης αυτών των φαινομένων ως μία διαθεσιμότητα παλινδρόμησης που επιτρέπει την εικονική

παράσταση και επομένως την εν δυνάμει περαιτέρω ψυχική αναπαράσταση ενός αντιληπτικού ή αισθητηριακού εγγράμματος, κατέχει μία κεντρική σημασία στην ψυχαναλυτική κλινική σε περιπτώσεις όπου η ψυχική λειτουργία χαρακτηρίζεται από αναπαραστατικά ελλείμματα αλλά και σε σημεία της θεραπευτικής εργασίας όπου η συνειρμική και η ερμηνευτική διεργασία ατονεί. Όπως έχει εξετασθεί στις εργασίες των Botella και σε έρευνες γύρω από την θεραπευτική τεχνική στην ψυχοσωματική, η δυνατότητα αναγνώρισης αυτών των παλινδρομικών κινήσεων εξαρτάται από την διαθεσιμότητα του θεραπευτού προς μία από κοινού παλινδρομική κίνηση, αφηνόμενος σε αυτήν αλλά και συγχρόνως διατηρώντας μία λειτουργία επιπλέουσας (προσυνειδητής) προσοχής, έτσι ώστε με έρεισμα αυτό το στοιχείο εικονικής πραγματικότητας να ανακινηθούν οι ψυχικές διεργασίες, ή, με αυτόν τον τρόπο να αρχίσει να γίνεται αντικείμενο ψυχικής επεξεργασίας ένα «σκοτεινό» ενδοψυχικό, μεταβιβαστικό ή αντιμεταβιβαστικό σημείο.

Αυτή η μορφή παράστασης ή εικονοπλασίας στην κλινική πράξη παρουσιάζεται με δύο τρόπους. Ο ένας αφορά στην εικονική αντίληψη ενός ερεθίσματος, μία «σχεδόν ψευδαίσθηση» όπως αναφέρουν οι Botella στον βαθμό κατά τον οποίο η αντιληπτική διεργασία δεν στηρίζεται στην πρόσληψη ενός πραγματικού αντικειμένου. Ο δεύτερος τρόπος αφορά σε μία μορφή πρόσληψης ενός πραγματικού αντικειμένου (μέσω των εξωτερικών αισθήσεων ή και μέσω των ιδιοδεκτικών ή των εσωδεκτικών ερεθισμάτων, ή συχνα μέσω της αυτόματης ανάκλησης παρελθόντων αντιληπτικών ιχνών) η οποία όμως δεν ακολουθεί την οδό της αναπαραστατικής αντίληψης, και επομένως δεν εντάσσεται σε μία αναπαραστατική συνειρμική και ερμηνευτική διεργασία μέσω της λειτουργίας του προσυνειδητού. Αλλά, όπως και ο προηγούμενος τρόπος, εντάσσεται στο πλαίσιο μίας μορφικής παλινδρομικής κίνησης. Θα μπορούσαμε ίσως να πούμε ότι *οι αντιληπτικές εικόνες ή τα ανακαλούμενα ίχνη, αποκαλύπτονται αιφνίδια στην συνείδηση αποτελώντας έτσι ένα εν δυνάμει έρεισμα προς μία μετέπειτα πιθανή συμβολοποίηση και μετατροπή της παράστασης σε ψυχική αναπαράσταση*. Συχνά επίσης κατά την διάρκεια των συνεδριών και σε στιγμές όπου έχει προκληθεί μία ανάλογη παλινδρομική κίνηση τόσο μεταβιβαστική όσο και αντιμεταβιβαστική, μπορούμε να παρατηρήσουμε την έκλυση *αντιληπτικών παλινδρομικών συνειρμών*. Παρόμοια

φαινόμενα θεωρούμε ότι συναντούμε σε νευροψυχολογικά περιστατικά, στο πλαίσιο μία ψυχοθεραπείας, στο πλαίσιο της νευροψυχολογικής θεραπείας, ή ακόμα στο πλαίσιο άλλων θεραπειών φυσικής, ψυχοκινητικής ή νοητικής αποκατάστασης.

[Κλινική ii]

Εδώ θα θέλαμε να προτείνουμε το κλινικό παράδειγμα ενός ασθενούς 45 περίπου ετών, ελεύθερου νευρολογικά, ο οποίος παρουσιάζει μία μικτή εικόνα, στοιχείων θεμελιώδους κατάθλιψης και υποχόνδριων ενοχλημάτων, εναλλασσόμενων με στοιχεία περισσότερο νευρωτικής φοβικής και ψυχαναγκαστικής συμπτωματολογίας. Στην ζωή του όπως και στην θεραπεία αισθάνεται «να έχει να βρει κάτι», «να ψάχνει και να ψάχνεται χωρίς όμως να αντιλαμβάνεται τι είναι αυτό», εί μη μόνον μία διάχυτη αίσθηση απώλειας ή «άδειου».

Κατά την διάρκεια μίας συνεδρίας, εν μέσω μίας επίπεδης αφήγησης κοινότυπων ή και «βαρετών» πεπραγμένων χωρίς ένα προφανές υποκειμενικό νόημα και αξία, ο ασθενής κάνει μία παύση και λέει «χτύπησε το κουδούνι». Λίγο νωρίτερα είχε αναφερθεί σε ένα περιστατικό που συνέβη λίγη ώρα πριν την συνεδρία. Βλέπει «ένα παιδί που παίζοντας παραλίγο να προκαλέσει ένα ατύχημα»· «Εεπ!, του φωνάζω». Εκείνη την στιγμή μία παρατήρησή μου σχετικά με την αντίδραση του και την ενδεχόμενη σημασία του συμβάντος πέφτει σε ένα κενό συνειρμών, «τι να πει κανείς», συνεχίζοντας την αφήγηση γύρω από άλλα επίσης κοινότυπα θέματα. Απαντώντας στην εντύπωση του ασθενούς ότι «χτύπησε το κουδούνι», αναπαράγοντας την προηγούμενη δική του έκφραση και χροιά της φωνής, επαναλαμβάνω το επιφώνημα «Εεπ!». Μετά από μία μικρή σιγή θα πει «τώρα αισθάνομαι καλύτερα»· … «δεν χτύπησε; …Ήμουν έτοιμος να σας ρωτήσω αν θα σηκωθείτε να ανοίξετε». «Να ανοίξω έξω ή να ανοίξω μέσα, *πού* χτύπησε το κουδούνι;». Θα ακολουθήσει η αναφορά μίας σειράς αντιληπτικών συνειρμών, περιγραφής εικόνων που φαινόντουσαν να σχηματίζονται επάνω σε μία φανταστική-ωσάν-υπαρκτή οθόνη προβολής. Οι εικόνες, που θα παρομοίαζα με μία προβολή διάσπαρτων διαφανειών χωρίς σενάριο, αφορούν στιγμιότυπα από το παρελθόν : την επιστροφή του πατέρα του στο σπίτι, τον ήχο των

κλειδιών, εικόνες από το εφηβικό του δωμάτιο, την περιγραφή της κινητικότητας που δημιουργείτο, ένα χαοτικό «πήγαινε – έλα» μέσα στο σπίτι, προτού τα πράγματα και τα μέλη της οικογένειας ησυχάσουν και ακινητοποιηθούν γύρω από το τραπέζι της κουζίνας. Στην ίδια συνειρμική ακολουθία θα αναφερθεί σε μερικές εικόνες άλλων στιγμών της ίδιας ηλικίας, ανακατεμένες με τις προηγούμενες, στο σχολείο, από οικογενειακές κυριακάτικες επισκέψεις, μαζί με ηχητικές εικόνες, ήχους από ποτήρια, ήχους από κουβέντες, ξαναβρίσκοντας το εαυτό του στο εφηβικό δωμάτιο «σε μία στάση αναμονής», και ύστερα τις εικόνες από μερικά μικρά αντικείμενα, «ένα στυλό, ένα όργανο μέτρησης... αυτοκόλλητα...». Η αίσθησή μου ήταν ότι στο διάστημα μερικών λεπτών ο αναλυόμενος είχε φέρει μαζικά το υλικό που δεν είχε εκφρασθεί ποτέ έως τότε. Ο ίδιος θα αισθανθεί απορημένος και με μία αμφίθυμη διάθεση μεταξύ του «να αναρωτηθεί τι είναι αυτά» ή «να μην σταματήσει να μιλά». Η διάθεση «να μην σταματήσει να μιλά» δεν είχε μόνον ως στόχο να συνεχίσει την ανάκληση (ή πιθανώς την κατασκευή) εικόνων αλλά και για να διατηρήσει μία «αίσθηση - εμπειρία» που όπως θα πει, ένοιωθε. Η σκέψη μου ήταν ότι η «αίσθηση - εμπειρία» όπως άλλωστε η προηγούμενη αίσθηση του «τώρα αισθάνομαι καλύτερα», αναφέρονταν σε μία πραγματική αποσυμφόρηση ενός *σιωπηρού πυκνώματος εντυπωμάτων*, παραστάσεων οι οποίες κατείχαν μία θέση συναισθήματος. Η έννοια του πυκνώματος εδώ θέτει μία σαφή διαφοροποίηση από την εργασία συμπύκνωσης του ονείρου και του ασυνειδήτου, υπό την έννοια ότι τουλάχιστον στο δεδομένο πλαίσιο ή στιγμή ψυχικής λειτουργίας δεν επρόκειτο για ένα μόρφωμα συνδέσεων μεταξύ αναπαραστάσεων πράγματος. Η αποσυμφόρηση αυτή επιτυγχάνεται μέσω της εικονοπλασίας, στην αρχή με την μορφή της ψευδαισθητικής αντίληψης (ο ήχος του κουδουνιού) και στην συνέχεια με την μορφή των αντιληπτικών παλινδρομικών συνειρμών. Αυτή η διεργασία στα όρια του πραγματικού και του φαντασιακού, καθώς και η επανακινητοποίηση του συναισθήματος θα επιτρέψει σε έναν δεύτερο χρόνο την ενεργοποίηση μίας αναπαραστατικής λειτουργίας. Στην πορεία και κατά την διάρκεια των επομένων μηνών της θεραπείας κατέστη δυνατή πρώτα η σταδιακή συμβολοποίηση αυτών των εικόνων (περνώντας από τον αντιληπτικό – ψευδαισθητικό, στον αναπαραστατικό πόλο λειτουργίας ή στην μορφή αναπαραστατικής αντίληψης) και στην συνέχεια η ερμηνεία τους, η οποία αφορούσε πολλαπλά επίπεδα της ψυχικής λειτουργίας. Ο εσωτερικός

«σχεδόν ψευδαισθητικός» ήχος του κουδουνιού καλείτο να λειτουργήσει ως ένα είδος άγχους σήματος, παρεμβαλλόμενο μεταξύ της εισόδου του πατέρα στο σπίτι και της αντιληπτικής δυνατότητας του ψυχισμού του ασθενούς. Η δική μου παρέμβαση, αναπαράγοντας το φώνημα «Εεπ!» θεωρώ ότι μπορεί να ισχυροποίησε αυτή την προσπάθεια, μεταφέροντας εντός της θεραπευτικής σχέσης, στην μεταβατική της πραγματικότητα, αυτό που διαφορετικά θα εβιώνετο είτε ως λάθος και πιθανώς αποδιοργανωτικό άκουσμα, είτε σιωπηρά ως μία ακόμα αποτυχία ενδοψυχικής διεργασίας και νοηματοδότησης.

Η ανάπτυξη αντιληπτικών συνειρμών ή συνειρμών δράσεων συχνά εμφανίζεται στο πλαίσιο μίας ευρύτερης ψυχικής λειτουργίας που χαρακτηρίζεται από την χρηστική σκέψη και εκφορτιστικές κινήσεις. Πρόκειται για λειτουργικές ή χρηστικές διαταραχές οι οποίες θα μπορούσε να ερμηνευθούν ως εκπραξίες, αλλά για τον ίδιο τον ψυχισμό του ασθενούς δεν ενέχουν καμία συμβολική αξία.

[Κλινική iii]

Συνοπτικά θα ανέφερα την περίπτωση μίας ασθενούς η οποία στην ζωή της ακολουθούσε έναν ακατάπαυτο ρυθμό πολύ πετυχημένων δραστηριοτήτων στις δημόσιες σχέσεις, με μία αδυναμία να αισθανθεί, να τοποθετήσει τον εαυτό της εκτός και πέραν αυτών των διεγερτικών και εκφορτιστικών καταστάσεων, συνοδευόμενη από κρίσεις διάχυτου άγχους και διάχυτες μυαλγίες. Την εποχή όπου στην διάρκεια των θεραπευτικών συνεδριών «προσπαθούσε να συμμαζέψει τον εαυτό της», με αφορμή μία ενδεχόμενη αλλαγή ημέρας για μία ερχόμενη συνάντηση, «μη θυμούμενη το τι είχαμε κανονίσει…θα μπλοκάρει πλήρως» μεταξύ των εκδοχών της Τρίτης στις τέσσερις ή της Τετάρτης στις τρεις. Μία τηλεφωνική επικοινωνία θα ρυθμίσει αυτή την σύγχυση. Στο τέλος της επόμενης συνεδρίας όπου έγινε μία αναφορά σχετικά με την σύγχυση των χρόνων, θα επανέλθει στην απορία, «την ερχόμενη φορά είναι Τρίτη, Τετάρτη; Αναλογίζεται από μόνη της την σωστή ημερομηνία και ώρα και στο τέλος, την στιγμή που άφηνε την αμοιβή μου, προσθέτει σε έναν εσωτερικό μονόλογο και συγχρόνως διάλογο, «είναι Τρίτη, ναι, όχι…την προηγούμενη φορά σας είχα αφήσει πενήντα…»

και αφού ρυθμίσει την διαφορά της αμοιβής θα πει «την επομένη λοιπόν εξήντα». Στην θέση της επόμενης συνεδρίας ήρθε την Τετάρτη, κανονική ημέρα της συνάντησής μας, αλλά στις έξι, αντί της συμφωνημένης ώρας. Επρόκειτο βεβαίως για μία αλληλουχία πράξεων και χωροχρονικών αντιλήψεων πρωτογενούς διεργασίας η οποία όμως δεν εντασσόταν σε μία έκφραση του δυναμικού του ασυνειδήτου, όπως στο όνειρο ή το σημαίνον σύμπτωμα.

Θεωρώ ότι αντίστοιχα φαινόμενα παράγονται συχνά στην κλινική τόσο των μεταιχμιακών οργανώσεων, στις νευρολογικές παθήσεις αλλά και σε νευρωτικές δομές όταν αναπτύσσεται μία αντίστοιχη παλινδρομική μεταβιβαστική κατάσταση. Βασικό κριτήριο για την πορεία αυτών των αντιληπτικών φαινομένων και συνειρμών που δεν αναπτύσσονται σε ένα αναπαραστατικό έδαφος, αλλά στο πλέον προφανές που όμως αντικατοπτρίζει πρωτογενείς εγγραφές ή εγχαράξεις, είναι η διαθεσιμότητα του θεραπευτού να ακολουθήσει και να διαισθανθεί την έκφρασή τους.

3.2.6 Η υπόθεση της πρωτογενούς αντίληψης

Με την έννοια της πρωτογενούς αντίληψης προτείνουμε την υπόθεση μίας μορφής ασυνείδητης αντίληψης η οποία μπορεί να παράγεται στο πλαίσιο μίας άλλης ταυτόχρονης αντιληπτικής κίνησης (αναπαραστατικής, πραγματιστικής ή ψευδαισθητικής), διαφοροποιούμενη όμως ως προς το είδος και την ποιότητα των αντίστοιχων ψυχικών μηχανισμών. Πρόκειται για μία αναγνώριση ή μία ταυτότητα αντίληψης ανεξάρτητη ή παράπλευρη από τις ενδεχόμενες επενδυτικές κινήσεις επανεύρεσης του αντικειμένου της επιθυμίας. Η πρωτογενής αντίληψη θα αφορούσε στην αντιληπτική ανεύρεση στοιχείων και συνθηκών που ανήκουν στην μορφή του αρχικού εγώ πραγματικότητα προ του σχηματισμού του εγώ ευχαρίστηση και των αντίστοιχων ψυχικών λειτουργιών, στην μορφή του πρωτογενούς ασυνειδήτου ή σε αυτήν του σωματικού ασυνειδήτου σύμφωνα με την έννοια που περιγράφει η ψυχοσωματική θεωρία. Η υπόθεσή μας είναι ότι μέσω της αντίληψης (εξωδεκτικής, ιδιοδεκτικής ή εσωδεκτικής) σχηματίζεται στον ενδιάμεσο χώρο μεταξύ ψυχικής και εξωτερικής πραγματικότητας, μία εικονική μορφή του αρχικού εγώ πραγματικότητα.

Από αυτό, ορισμένα στοιχεία, αντικατοπτριζόμενα ταυτίζονται με αντίστοιχα αντικείμενα της εξωτερικής πραγματικότητας. Θα υπέθετα ότι γύρω από αυτή την εικονική μορφή, ως ένα «αντιμόρφωμα» της εσωτερικής πραγματικότητας, πλάθονται εν δυνάμει ψυχικοί μεταβατικοί σχηματισμοί. Συγχρόνως αυτά τα αντιληπτικά στοιχεία και οι ασυνείδητες νέες εγχαράξεις τους, ταυτιζόμενες με τις πρωτύτερες, επιτρέπουν την δόμηση και την διατήρηση μίας πρωταρχικής αίσθησης του εαυτού, ή του αρχικού εγώ πραγματικότητα. Πρόκειται για μία αναζήτηση και αναγνώριση των αρχικών συνθηκών του ψυχισμού οι οποίες στην πορεία της εξέλιξης αποτελούν ένα διαρκές παρασκήνιο της αποκτώμενης ψυχικής οργάνωσης. Θα μπορούσαμε ίσως να συνδέσουμε αυτή την υπόθεση με την έννοια της αρχικής ευαισθησίας του σωματικού ασυνειδήτου της ψυχοσωματικής θεωρίας, το οποίο, ως μία πρωτόλεια μορφή υποκειμένου, αναζητά την ανεύρεση των συνθηκών που συντηρούν σε όλη την διάρκεια της ζωής την αρχική ευαισθησία. Δηλαδή αν μιλήσουμε για μία ικανοποίηση, αυτή δεν είναι εδώ της τάξης της επιθυμίας, αλλά των προϋποθέσεων διαμόρφωσης της επιθυμίας.

Η δυναμική προσέγγιση που προτείνει η ψυχαναλυτική κλινική και η μεταψυχολογική ανάλυση για την έννοια της αντίληψης αφορά στην κίνηση και στην πολλαπλής κατεύθυνσης ταλάντωση μεταξύ των διαφόρων μορφών αντίληψης που παράγονται σύμφωνα με τον βαθμό των αναπτυσσομένων ενορμητικών επενδύσεων και των αναπαραστατικών συνδέσεων. Υπό αυτή την έννοια η αντίληψη, ως πράξη και ως δεδομένο εντός της ψυχικής πραγματικότητας καθώς και στο όριο του ψυχισμού με την εξωτερική πραγματικότητα, αποτελεί έναν παράγοντα ενεργοποίησης και πιθανώς αναδιευθέτησης ή αναδιοργάνωσης του ψυχισμού. Θα μπορούσαμε να πούμε ότι η κατανόηση της αντίληψης στην ψυχαναλυτική σκέψη ορίζει και ορίζεται από έναν χώρο πολλαπλών διαστάσεων και τύπων αντίληψης, εναλλασσόμενης σημαντικότητας, που συγκροτούν στην διάρκεια μίας συνεχούς διεργασίας διαφορετικές και μη προβλέψιμες τοπικές. Υπό αυτή την έννοια θα λέγαμε ότι η ψυχική τοπική, ή οι συνυπάρχουσες μορφές τοπικών, σχηματοποιούνται σύμφωνα με το είδος και την δράση των μορφών αντιληπτικού που λειτουργούν ως ελκυστές ενός μη προβλεπόμενου και ευαίσθητου στις αρχικές συνθήκες συστήματος.

3.3 ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ ΓΥΡΩ ΑΠΟ ΤΗΝ ΣΧΕΣΗ ΤΗΣ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑΣ ΤΗΣ ΣΥΝΕΙΔΗΣΗΣ ΚΑΙ ΤΩΝ ΑΝΑΠΑΡΑΣΤΑΤΙΚΩΝ ΔΙΕΡΓΑΣΙΩΝ

Θα προσπαθήσουμε να διατυπώσουμε ορισμένες παρατηρήσεις γύρω από την λειτουργία της συνείδησης και της αντίστοιχης αντιληπτικής αναγνώρισης ως προς τις αναπαραστατικές διεργασίες. Μπορούμε να πούμε ότι *η λειτουργία της συνείδησης αποτελεί μία αντίρροπη - και συγχρόνως συνιστώσα - ενέργεια ως προς αυτήν των αναπαραστατικών διεργασιών*. Την στιγμή κατά την οποία ένα εσωτερικό ή εξωτερικό αντικείμενο ή κατάσταση αναγνωρίζονται και επομένως παράγεται μία πράξη γνωσίας ή αυτογνωσίας, τότε λαμβάνεται μία θέση και σταθεροποιείται ένα δεδομένο το οποίο αποτελεί πλέον ένα δομικό στοιχείο γνώσης, ταυτότητας του ίδιου του υποκειμένου ή του αντικειμένου. Την ίδια όμως στιγμή αίρεται ένα μέρος της ψυχικής και νοητικής λειτουργίας στην κατεύθυνση των συνειρμικών αναπαραστατικών συνδέσεων, δηλαδή των διεργασιών που αναπτύσσονται κατά μήκος των προσυνειδητών και ασυνειδήτων αναπαραστατικών αλυσίδων. Και αντιστρόφως, η επένδυση και η ανάπτυξη των συνειρμικών αναπαραστατικών διεργασιών σημαίνει την απώλεια ή την άρση ενός συνειδητού αντιληπτικού δεδομένου, ενός στοιχείου της ψυχικής ή της εξωτερικής ερμηνευόμενης πραγματικότητας. Επομένως τόσο η λειτουργία της αντίληψης και της συνείδησης που επιφέρει, όσο και η λειτουργία των αναπαραστάσεων, έχουν ως αντίρροπο ένα σημείο αρνητικού η μία στο επίπεδο της άλλης. Συγχρόνως αυτή η αντίρροπη κίνηση είναι επίσης συνιστώσα καθώς η σύμπραξη τους συγκροτεί την ψυχική πραγματικότητα σε σχέση με την εξωτερική πραγματικότητα. Σχετική με την αντίρροπο και συνιστώσα σχέση που περιγράφουμε είναι η συμμετρία της αντίληψης και της αναπαράστασης που αναφέρουν οι César και Sara Botella (1992), η οποία ορίζεται από μία αρνητικότητα : την απουσία του πραγματικού αντικειμένου στην περίπτωση της αναπαράστασης, την απώλεια του αντικειμένου της ικανοποίησης στην περίπτωση της αντίληψης. Την στιγμή της αναζήτησης μέσω των αναπαραστατικών συνδέσεων υφίσταται μία απώλεια του αντιληπτικού και της αναγνώρισης που προσφέρει. Αντίθετα την στιγμή της πρόσληψης του αντικειμένου παράγεται μία

απώλεια της τάσης προς την ψευδαισθητική ικανοποίησης της επιθυμίας και των διεργασιών δυνητικής δημιουργίας.

Σε κάθε μορφή αναζήτησης, σε κάθε πλαίσιο λειτουργίας του συνειδητού ή του εγώ, ψυχαναλυτική ή άλλη, συνυπάρχουν δύο αντίρροπες και συγχρόνως συνιστώσες τάσεις και θέσεις. Αφ' ενός υπάρχει η τάση που απορρέει από την επιθυμία γνώσης, ευρέσεως ή επανευρέσεως ενός αντικειμένου που απουσιάζει, και αφ' ετέρου, η τάση που απορρέει από την επιθυμία και την ανάγκη παρουσίας ενός αντικειμένου, ενός συνειδητού στοιχείου που θα επιτρέψει την ίδια την αναζήτηση ή την ψυχαναλυτική σχέση[14]. Στο πλαίσιο της κλινικής και των θεραπευτικών συνεδριών παράγεται μία σειρά πολλαπλών κινήσεων μεταξύ του συνόλου αυτών των στοιχείων που συγκροτούν την δομή ή την οργάνωση του ψυχικού οργάνου που κατοικεί ένα σώμα, και της διεργασίας, με την μορφή της αφήγησης, των συνειρμών, των συμπτωμάτων, των ονείρων ή των ερμηνειών. Καθοριστική σημασία θα έχει ο τρόπος και ο τύπος μετάβασης από τον ένα πόλο στον άλλο. Αυτό διότι συντελείται και στους δύο μία απώλεια. Στον έναν πόλο υπάρχει η απώλεια ενός στοιχείου δομής που ενδεχομένως απειλεί την ναρκισσιστική πληρότητα ή το συναίσθημα συνοχής, την αίσθηση δηλαδή ότι ένας άνθρωπος κατέχει ένα σταθερό σώμα γνώσεων, ιδιοτήτων ή λειτουργιών. Και σε κάθε περίπτωση απώλεια, διότι ενόσω διαρκεί μία κίνηση αναπαραστατικής διεργασίας ο αναλυόμενος χάνει ένα στοιχείο νοηματοδότησης. Μέχρι το επόμενο σημείο συνείδησης χάνει ένα λειτουργικό νόημα το οποίο κατείχε. Στον άλλο πόλο, όταν ολοκληρώνεται μία αναπαραστατική διεργασία αναζήτησης, αποθέτοντας στην δομή, στην πλέον οργανωμένη μορφή του ψυχικού συστήματος, ένα νέο στοιχείο, δημιουργείται μία απώλεια στο επίπεδο των ψυχικών κινήσεων και της ευχαρίστησης που μπορεί να συνοδεύει την ψυχική εργασία συνδέσεων. Στο κλινικό έργο παρατηρούμε συχνά πώς μία υπερεπενδεδυμένη νέα ανακάλυψη μπορεί να προκαλέσει μία ακινητοποίηση των διεργασιών. Όπως ανάλογα, μία υπερεπένδυση και ανάπτυξη των συνδετικών αναπαραστατικών διεργασιών, της συνειρμικής αναλυτικής διεργασίας, μπορεί να επιφέρει μία αίσθηση αποδόμησης, καθώς ορισμένα δομικά στοιχεία

[14] Τα στοιχεία και οι απόψεις που προτείνονται στο παρόν και το επόμενο τμήμα αποτελούν μία περαιτέρω διερεύνηση ορισμένων σκέψεων που αναφέρονται σε προηγούμενη εργασία μας (Ι. Κλεώπας, 2000).

ταυτότητος του ψυχισμού τίθενται σε κίνηση, αμφισβητούνται, μεταλλάσσονται μορφολογικά και εννοιολογικά. Η ανάπτυξη των αντιληπτικών παλινδρομικών συνειρμών που εξετάσαμε προηγουμένως θεωρώ ότι αποτελεί έναν ιδιαίτερο τύπο αυτής της αίσθησης αποδόμησης και αμφισβήτησης της ψυχικής ταυτότητας καθώς τοποθετείται στο μεταίχμιο μεταξύ διεργασίας και μορφής, χωρίς να ανήκει πραγματικά ούτε στην μία ούτε στην άλλη πλευρά, αλλά σε μία ενδιάμεση κατάσταση στην βάση της οποίας θα μπορούσαν να εξελιχθεί η μία ή η άλλη τάση.

Έτσι θα πρότεινα την διαφοροποίηση μεταξύ δύο καταστάσεων της λειτουργίας της συνείδησης. Δηλαδή μεταξύ, της *κίνησης συνειδητοποίησης* που αντιστοιχεί σε αυτό που θα αποκαλούσαμε *συνείδηση ή αυτογνωσία ως αντικείμενο* και, της *θέσης συνειδητοποίησης* που αντιστοιχεί σε αυτό που θα αποκαλούσαμε ως *αντικείμενο της συνείδησης ή της αυτογνωσίας*. Υπό τους όρους της συναισθηματικής και ενεργειακής δυναμικής αντιστοιχούν αφ' ενός σε μία κίνηση επιθυμίας, ή μεταφοράς μίας επιθυμίας κατά μήκος των αναπαραστατικών συνδέσεων και αφ' ετέρου σε μία θέση ικανοποίησης της επιθυμίας, τελικής σύνδεσης της επιθυμίας, δηλαδή της επενδεδυμένης ενορμητικά ή λιβιδινικά αναπαράστασης με ένα αναγνωρισθέν αντιληπτικό δεδομένο.

3.3.1 Η ψυχική πραγματικότητα, αντίστιξη της εσωτερικής και της εξωτερικής πραγματικότητας, της λήθης και του αληθούς.

Μία ανάλογη κίνηση αντίστιξης, αντίρροπων και συγχρόνως συνισταμένων διεργασιών παράγεται στον άξονα ασυνειδήτου - απώθησης και συνειδητού - άρσης του απωθημένου. Η ψυχαναλυτική θεωρία με την διαφοροποίηση των ψυχικών συστημάτων αντιδιαστέλλει την μνήμη που ανήκει στον χώρο των αναπαραστάσεων και του ασυνειδήτου και την συνείδηση – αντίληψη. Αντιδιαστέλλοντας έτσι αυτό που ανήκει στην εσωτερική ασυνείδητη πραγματικότητα με αυτό που ανήκει στην εξωτερική συνειδητή πραγματικότητα. Επομένως, αυτά τα οποία αποτελούν τις υποκειμενικά αντικειμενικές αλήθειες, εκείνα δηλαδή που ένα υποκείμενο αισθάνεται, αναγνωρίζει, συνειδητοποιεί και αντιλαμβάνεται ως πραγματικότητα, και, αυτά τα οποία αποτελούν τις εσωτερικές και λίγο ως πολύ άγνωστες αλήθειες, εκείνα τα οποία

ανήκουν στην εσωτερική λήθη, στην μνήμη όπως αυτή ορίζεται στην ψυχανάλυση. Η ψυχαναλυτική κλινική, η θεραπευτική των ψυχικών παθήσεων, έδειξε επίσης ότι αυτό το οποίο εννοείται ως μία αλήθεια, μία εντύπωση πραγματικότητας παραστάσεων ή συναισθημάτων, συγκροτείται, *κατασκευάζεται μάλλον παρά είναι*, σύμφωνα με τα ίχνη, τις αναπαραστάσεις και τις επιθυμίες που ευρίσκονται στην λήθη, στον χώρο της ασυνείδητης μνήμης. Όπως άλλωστε το αληθές δεν είναι ταυτόσημο, δεν αποτελεί μία πιστή αναπαραγωγή της λήθης ή του απωθημένου το οποίο επιστρέφει και ανακαλείται. Και εάν το γεγονός της συνείδησης και της αντίληψης ως λειτουργίες και ως αποτέλεσμα μίας λειτουργίας συνιστούν μία πραγματικότητα ή έχουν θέση αντικειμενικής πραγματικότητας, θα σκεπτόμουν ότι πρόκειται για μία *προκείμενη πραγματικότητα*. Υπό αυτήν την έννοια η εξωτερική πραγματικότητα είναι ανοικτή σε κάθε μεταβολή στο βαθμό κατά τον οποίο η εσωτερική πραγματικότητα χαρακτηρίζεται από μία ανάλογη διαθεσιμότητα μεταβολής.

Έτσι το αληθές, το αντιλαμβανόμενο ως μία προκείμενη πραγματικότητα εμπεριέχει το στοιχείο της λήθης, χωρίς να ταυτίζεται με αυτό. Όπως επίσης διαθέτει ένα, τρόπον τινά, διαρκές κάλεσμα από αυτήν, δηλαδή μία ανοικτή πρόσκληση προς μία νέα απώθηση. Ανάλογα το στοιχείο της λήθης, η εσωτερική ασυνείδητη αλήθεια[15] *ή πραγματικότητα, εμπεριέχει ένα στοιχείο του αληθούς, της εξωτερικής προκείμενης πραγματικότητας, ως προς την οποία όμως είναι μία ξεχωριστή οντότητα. Όπως άλλωστε διαθέτει ένα διαρκές κάλεσμα από αυτήν, άρα μία επίσης ανοικτή πρόσκληση για μία κίνηση επιστροφής του απωθημένου.*

Ως προς την σχέση των στοιχείων της λήθης του ασυνειδήτου και των στοιχείων αλήθειας του συνειδητού, σε αναλογία με την κίνηση μεταξύ δομής και διεργασίας, η σκέψη μου είναι ότι όταν ένα στοιχείο της λήθης, μία απωθημένη ανάμνηση έρχονται στην συνείδηση και πραγματοποιείται μία ψυχική ανακάλυψη ενορμητικά επενδυμένη, τότε κάποιο άλλο στοιχείο της συνειδητής πραγματικότητας ή του αναγνωριζόμενου ως αληθούς τείνει προς την λήθη, ελκόμενο από αυτήν. Και αντιστρόφως, ή μάλλον αντιστικτικά, όταν κάποιο στοιχείο απωθείται, τείνει προς ή έλκεται από την λήθη,

[15] Θα έλεγα ότι το συνειδητό είναι λήθη για το ασυνείδητο, όπως το ασυνείδητο είναι λήθη για το συνειδητό.

κάποιο άλλο ελευθερώνεται και ανακαλείται. Όταν ένας αναλυόμενος ξεχνά κάτι το οποίο για παράδειγμα έλεγε, νομίζω ότι δεν πρόκειται μόνον για την ανάπτυξη μηχανισμών αντίστασης. Αυτό διότι έχει ίσως υπάρξει μία μεταλλαγή στην λήθη, στο πεδίο της εσωτερικής πραγματικότητας, η οποία θα εκφραστεί μέσω ενός νέου εκπροσώπου, είτε ως ανακάλυψη ενός ασυνειδήτου τμήματος, ή μέσα σε ένα όνειρο, είτε ως σύμπτωμα.

Κατά αυτόν τον τρόπο θα θεωρούσα την σχέση μεταξύ εσωτερικής και εξωτερικής πραγματικότητας ως μία διαρκή και δυναμική αντίστιξη μεταξύ των, όπου η μία υπάρχει προς, εντός, και χάρις στην άλλη, διαρκώς ανατροφοδοτούμενες. Οι διακυμάνσεις ή οι ρήξεις αυτής της σχέσης, θα αποτελέσουν τις διάφορες μορφές παθολογικής έκφρασης. Υπό αυτή την έννοια, η ψυχική πραγματικότητα θεωρούμενη ως το σύνολο των ψυχικών φαινομένων, δεν είναι η λήθη – εσωτερική πραγματικότητα, ούτε το αληθές – προκείμενη πραγματικότητα, αλλά η κίνηση και η σχέση αντίστιξης μεταξύ των δύο.

Θα μπορούσαμε να αναφέρουμε εδώ έναν ορισμό του Freud για το «φυσιολογικό» («Η απώλεια της πραγματικότητας στην νεύρωση και την ψύχωση», 1924). Γράφει, «θα ονομάζαμε φυσιολογική ή «υγιή» μία συμπεριφορά που συνενώνει τα χαρακτηριστικά που προσδιορίζονται από τις δύο αντιδράσεις (της νεύρωσης και της ψύχωσης), που διαψεύδει την πραγματικότητα τόσο λίγο όσο η νεύρωση, αλλά και που εν συνεχεία, όπως η ψύχωση, προσπαθεί να την μεταβάλλει[16]. Πρόκειται για μία εφαρμογή εξωτερικής εργασίας εντός του εξωτερικού κόσμου και όχι όπως στην ψύχωση εντός του εσωτερικού κόσμου, δεν είναι αυτοπλαστική, αλλά αλλοπλαστική».

Στην διαφοροποίηση των ψυχικών συστημάτων έγκειται επίσης η θεμελιώδης για την οργάνωση του ψυχισμού λειτουργία του μεθύστερου βιώματος, δηλαδή της εκ των υστέρων «αναψηλάφησης εμπειριών, εντυπώσεων και μνημονικών ιχνών, *που ευνοείται από τις νέες εμπειρίες* ή από την προσέγγιση σε νέα επίπεδα ανάπτυξης»[17]. Μπορούμε να πούμε ότι εάν δεν υφίστατο η διάκριση της αντιληπτικής και της

[16] Θα έλεγα, μεταβάλλει την εξωτερική πραγματικότητα σε συνήχηση με την εσωτερική. Και αντιστρόφως.
[17] «Λεξιλόγιο της ψυχανάλυσης», 1986, δική μας υπογράμμιση.

αναπαραστατικής διεργασίας, δεν θα ήταν δυνατή η ανάπτυξη της λειτουργίας της μεθύστερης διεργασίας και επομένως των δευτερογενών διεργασιών.

3.3.2 Η δοκιμασία της πραγματικότητας, ένας μηχανισμός διάκρισης και σύνδεσης ψυχικής και εξωτερικής πραγματικότητας.

Το 1911 ο Freud, μελετώντας τις αρχές της ψυχικής λειτουργίας διατυπώνει την δοκιμασία της πραγματικότητας, που ορίζεται ως μία «*δοκιμασία που επιτρέπει στο υποκείμενο να διακρίνει τα ερεθίσματα που προέρχονται από τον εξωτερικό κόσμο από τα εσωτερικά ερεθίσματα, και να προλαμβάνει την πιθανή σύγχυση μεταξύ αυτού που το υποκείμενο αντιλαμβάνεται και αυτού που απλώς αναπαρίσταται, σύγχυση που αποτελεί την αρχή της ψευδαίσθησης*». Η διάκριση εσωτερικής και εξωτερικής πραγματικότητας γίνεται με βάση την δυνατότητα παρέμβασης και αλλαγής, μέσω της κινητικότητας και των καταγεγραμμένων κινητικών εικόνων, των καταστάσεων που προέρχονται από τα εξωτερικά ερεθίσματα.

Οι Marie Leclaire και Dominique Scarfone (2000) έδειξαν ότι στο έργο του Freud διατυπώθηκαν τρεις διαφορετικές θεωρήσεις της δοκιμασίας της πραγματικότητας, που αναλογούν σε διαφορετικά επίπεδα ψυχικής λειτουργίας και οργάνωσης : Την δυνατότητα διάκρισης αντίληψης και αναπαράστασης (στον «Σχεδιασμό» και την «Ερμηνεία των ονείρων»), την δυνατότητα διάκρισης μεταξύ εσωτερικού και εξωτερικού χώρου (στο «Μεταψυχολογικό συμπλήρωμα της θεωρίας του ονείρου»), και την κρίση ύπαρξης (1911 και στο άρθρο για την άρνηση). Τονίζουν την σημασία των κινητικών εικόνων και της αναστολής του εγώ, και προτείνουν ένα προγενέστερο επίπεδο δοκιμασίας, προ της εγκατάστασης της αρχής της πραγματικότητας, με την μορφή της *δοκιμασίας της επικαιρότητας*. Εδώ πρόκειται για μία πρωτογενή μη αναπαραστατική αντίληψη και διάκριση των ερεθισμάτων, με την μορφή δηλαδή της «εδώ και τώρα» πρόσληψης ενδογενών και εξωγενών καταστάσεων. Το ζητούμενο για το εγώ είναι να αντιμετωπίσει μία ενεστώσα κατάσταση μέσω της λειτουργίας της αναστολής. Όπως αναφέρουν, «ο οργανισμός βυθισμένος μέσα στην άμεση ζωτική κατάσταση πρέπει να αναστείλει αυτό που, παρουσιαζόμενο με μία ίση επικαιρότητα από το εσωτερικό, θα κινδύνευε να τον κάνει να δράσει, ενώ το

εξωτερικό δεν διατίθεται καθόλου [ως προς αυτό]. Το πρόβλημα της επικαιρότητας είναι ένα πρόβλημα επείγοντος της ζωής και η λύση του δεν εμπλέκει τις περισσότερο επεξεργασμένες διεργασίες που είναι απαραίτητες για την κατασκευή της πραγματικότητας». Έτσι, όπως αυτό αποτυπώνεται στις απόψεις του Freud και επισημαίνεται από τους συγγραφείς, η δοκιμασία της πραγματικότητας φαίνεται να αφορά σε ένα ευρύ φάσμα ψυχικών λειτουργιών, περισσότερο πρωτογενών στο επίπεδο της πρωταρχικής διάκρισης μεταξύ του εγώ και του μη εγώ, ή περισσότερο δευτερογενών με την ανάπτυξη εσωτερικών ενδοψυχικών διαφοροποιήσεων μέσω της διάκρισης εσωτερικής και εξωτερικής πραγματικότητας.

Η σκέψη μου είναι ότι οι μηχανισμοί διάκρισης μεταξύ ψυχικής και εξωτερικής πραγματικότητας που απαρτίζουν την δοκιμασία της πραγματικότητας, συνιστούν επίσης τρόπους σύνδεσης μεταξύ των δύο πεδίων. Η κίνηση ως πράξη και ως μνημονικό ίχνος, είτε αφορά στην εκφορά της φώνησης και του λόγου είτε κάθε άλλη μορφή ενεργοποίησης του νευρομυϊκού συστήματος, λειτουργούν ως μηχανισμοί σύνδεσης μεταξύ ψυχικής και εξωτερικής πραγματικότητας. *Αποτελούν έναν ενδιάμεσο χώρο δοκιμασίας, επαφής μεταξύ του ενδοψυχικού και της εξωτερικής πραγματικότητας, του σώματος και των αντικειμένων*. Η κινητικότητα εξάλλου, πρωτογενώς μπορούμε να πούμε ότι ανήκει στην πραγματικότητα του σώματος όπως άλλωστε οι μορφές πράξεων που θα λειτουργήσουν ως μηχανισμοί δοκιμασίας, αποτελούν μέρος της γνωσιακής πραγματικότητας. Συγχρόνως από την θέση τους ως προς την ψυχική τοπική, ως λειτουργίες του εγώ ή συναρτόμενες από το σύστημα του προσυνειδητού, τοποθετούνται επίσης στο όριο μεταξύ εσωτερικού και εξωτερικού.

Η δοκιμασία της πραγματικότητας επιτρέπει στον ψυχισμό να διακρίνει ότι δεν είναι σε θέση να δράσει ως προς μία αισθανόμενη κατάσταση. Θέτοντας-του το ερώτημα της φύσης αυτής της εσωτερικής κατάστασης. Η απάντηση όμως σε αυτό το ερώτημα αυτογνωσίας, ορισμού της ψυχικής αλλά και της εξωτερικής πραγματικότητας, δυνητικά θα δοθεί μέσω της σχέσης και της σύνδεσης μεταξύ τους, όπως επίσης σύμφωνα με την κινητικότητα των επενδύσεων μεταξύ ψυχισμού και εξωτερικών αντικειμένων. Το αρχικό επίπεδο διάκρισης τοποθετείται μεταξύ αυτού που

είναι μία εσωτερική αντίληψη και αυτού που είναι πραγματικό. Σε ένα επόμενο επίπεδο, δευτερογενών και περισσότερο ενδοψυχικών διεργασιών, αυτό που είναι πραγματικό διακρίνεται σε αυτό που είναι αντικειμενικό ως μία εξωτερική πραγματικότητα και σε αυτό που ανήκει στην εξωτερική πραγματικότητα αλλά συγχρόνως αποτελεί ένα ψυχικό αντικείμενο. Κατ᾽ αυτόν τον τρόπο η δοκιμασία της πραγματικότητας συνδέεται με την δυνατότητα αναδιοργάνωσης των ενδοψυχικών αναπαραστάσεων. Επομένως η δοκιμασία της πραγματικότητας καλείται να λειτουργήσει ως προς το σύνολο της πολυσημίας της ψυχικής πραγματικότητας και της πολυσημίας της σχέσης της με την εξωτερική πραγματικότητα.

Υπό την ίδια έννοια θα πρέπει να σημειώσουμε ότι η δοκιμασία της πραγματικότητας ως διεργασία και ως αποτέλεσμα είναι σχετική και όχι δεδομένη. Η σχετικότητα της άπτεται αφ᾽ ενός του γεγονότος ότι η κίνηση (εικονική ή πράξη) φέρει την υποκειμενικότητα και την έκφραση της ενδοψυχικής επιθυμίας, αφ᾽ ετέρου στο γεγονός ότι εκ της φύσης της ή εκ των μηχανισμών της είναι μία δοκιμασία σχέσης.

Έτσι υπάρχουν περιπτώσεις στις οποίες αποτυγχάνει η διάκριση ψυχικής και εξωτερικής πραγματικότητας διότι δεν είναι δυνατή η παρέμβαση στην εξωτερική πραγματικότητα. Ο Freud έλεγε ότι η ψυχική πραγματικότητα μας είναι το ίδιο άγνωστη όσο η εξωτερική πραγματικότητα, και όντως συχνά η δυνατότητα τόσο των μηχανισμών κίνησης (μυϊκά ή αναπαραστατικά) όσο και της αναστολής του εγώ επί των επενδύσεων για να επέμβουν και να τροποποιήσουν μία βιωνόμενη κατάσταση περιορίζεται ή και καταργείται. Πράγματι υφίστανται διάφορες καταστάσεις του σώματος (ιδιοδεκτικών και κυρίως εσωδεκτικών ερεθισμάτων) ή του περιβάλλοντος (εξωδεκτικών ερεθισμάτων) οι οποίες δεν μπορούν να γίνουν αντικείμενο διεργασίας ή αλλαγής, που αποκτούν έτσι μία τραυματική χροιά. Έτσι θα παρατηρήσουμε ότι δεν είναι πάντοτε εφικτή μία ιδία, ατομική παρέμβαση επί της βιολογικής πραγματικότητας. Μπορεί αυτό να γίνει μέσω ενός φαρμάκου, μέσω της ιατρικής *περίθαλψης*, με μία κίνηση αλλαγής του θυμικού, των σκέψεων, της αίσθησης εαυτού, αλλά σε όλες αυτές

τις προσαρμοστικές κινήσεις υπάρχει ένα όριο[18]. Το οποίο είναι και ένα όριο νόσου. Αυτό συμβαίνει όταν η προσλαμβανόμενη εξωτερική πραγματικότητα του σώματος και των αντικειμένων αφορά στα θεμέλια της ψυχικής πραγματικότητας. Θα λέγαμε ότι η μη διάκριση μεταξύ ψυχικής και εξωτερικής πραγματικότητας έγκειται στην συνάντηση εντός της εξωτερικής πραγματικότητας του μη αναπαριστάμενου εντός του ψυχισμού.

Όπως θα το δούμε στην συνέχεια, η δοκιμασία της πραγματικότητας κατέχει μία ιδιαίτερη σημασία σε νευρολογικά και νευροψυχολογικά περιστατικά στα οποία πάσχουν ακριβώς οι βάσεις αυτών των μηχανισμών, που βρίσκονται σε άμεση συνάρτηση με την λειτουργία του εγώ και του προσυνειδητού. Σε αυτές τις περιπτώσεις, όπως πολύ συχνά σε παραπληγικούς ή τετραπληγικούς ασθενείς, η αδυναμία διευθέτησης ορισμένων εσωτερικών ή διαπροσωπικών καταστάσεων μέσω της κινητικότητας (πολλές φορές οι ασθενείς αναφέρονται στην σημασία που έχει η αδυναμία απόσυρσης από έναν χώρο ή μία κατάσταση συναισθηματικά φορτισμένη – καταργώντας κάθε δυνατότητα εργασίας αρνητικού – «όπως φυσιολογικά θα μπορούσε να κάνει ο κάθε άνθρωπος, να σηκωθεί να φύγει, να πάει μία βόλτα, να βρεθεί λίγο αλλού…»), έχει ως αποτέλεσμα η εξωτερική κατάσταση στην οποία δεν έχει πρόσβαση να βιώνεται ως ένας ενδοψυχικός χώρος. Το έξω εκλαμβάνεται ψυχικά ως έσω, ή αντιστρόφως το εγώ, μη υποστηριζόμενο από τις λειτουργίες του, διαχέεται στο περιβάλλον.

[18] Αυτό το όριο θεωρώ ότι στο θεραπευτικό πεδίο αντιστοιχεί στις καταστάσεις στις οποίες πλέον ο ασθενής δεν περιθάλπεται αλλά «ενδοθάλπεται». Σε αυτή την έννοια θα αναφερθούμε περισσότερο μιλώντας για την πραγματικότητα της βιοτεχνολογίας και της θεραπευτικής του γονιδιώματος.

3.4 Η ΑΙΤΙΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ Η ΑΙΤΙΑΤΙΚΟΤΗΤΑ ΤΩΝ ΨΥΧΙΚΩΝ ΚΙΝΗΣΕΩΝ

Όπως το έχουν επισημάνει οι Botella (1992, 1995), μπορούμε να πούμε ότι ένα βασικό σκεπτικό λειτουργίας και οργάνωσης της πρώτης τοπικής θεωρίας του ψυχικού οργάνου και της ψυχικής πραγματικότητας ακολουθεί ένα γραμμικό αιτιατικό μοντέλο. του αφορισμού ότι «τίποτα δεν βρίσκεται μέσα στην σκέψη το οποίο δεν υπήρξε αρχικώς μέσα στις αισθήσεις», κατά το οποίο υφίσταται ένα σημείο αφετηρίας της σύστασης και της λειτουργίας του ψυχισμού, στην αντίληψη και στην εξωτερική πραγματικότητα. Αυτή η γραμμικότητα αναδεικνύεται επίσης από την σχηματική απεικόνιση του ψυχικού οργάνου που συνοδεύει το κείμενο της «ερμηνείας του ονείρου». Η εξωτερική – εξωτερική ως προς το εσωτερικό που αποτελεί το ασυνείδητο – πραγματικότητα ως σημείο αναφοράς θα τεθεί και πάλι στην άλλη πλευρά του σχήματος, στον κινητικό πόλο. Από την εποχή του «Σχεδιασμού», ο Freud αναφέρει ότι η κινητική εικόνα παρεισφρέει μεταξύ της αναπαράστασης της εγγεγραμμένης εμπειρίας ικανοποίησης και του αντιληπτικού ερεθίσματος, έτσι ώστε να αποκατασταθεί η αντίληψη του επιδιωκόμενου αντικειμένου της επιθυμίας[19]. Έτσι βρίσκουμε εκ νέου στην βάση της λειτουργίας της ψυχικής πραγματικότητας μία αναφορά στην εξωτερική πραγματικότητα. αυτή την φορά όμως όχι ως αίτιο. σημείο εκκίνησης ή αποτέλεσμα αλλά ως μία διεργασία εντός αυτής.

Ο Green υπογραμμίζει (2002) ότι η πρώτη τοπική «επικεντρώνεται στην έννοια της συνείδησης», άρα θα λέγαμε της εξωτερικής πραγματικότητας. Η συνείδηση, γράφει, «είναι ο κοινός παράγων που ενώνει τους τρεις θεσμούς οι οποίοι ορίζονται σύμφωνα με την σχέση τους μαζί της. Είτε πρόκειται να αξιωθεί μία λιγότερο ή περισσότερο απόλυτη θέση μη συνειδητότητος (το ασυνείδητο), ή μία σχετική μη συνειδητότητα (δυνάμενη να γίνει συνειδητή [το προσυνειδητό]), η συνείδηση είναι ο άξονας γύρω από τον οποίο στρέφεται το όλο σκεπτικό» (ο.π.). Όμως αυτή η παρατήρηση μπορεί άραγε να μας επιτρέψει να κάνουμε την υπόθεση μίας συνέχειας.

ενός "*continuum*", μεταξύ συνειδητού, προσυνειδητού και ασυνειδήτου; Και ανάλογα μεταξύ εξωτερικής και ψυχικής πραγματικότητας; Μπορούμε άραγε να υποθέσουμε μία συνέχεια λειτουργιών και δομών, που θα μας επέτρεπε επομένως να ακολουθήσουμε μία συνεχόμενη πορεία αυτού του αρχικού αντιληπτικού στοιχείου προς τις εγγραφές, στα μνημονικά και αναπαραστατικά συστήματα του προσυνειδητού και του ασυνειδήτου, έως και την απότοκη έκφραση μέσω του κινητικού πόλου;

Η σκέψη μου είναι ότι δεν πρόκειται για μία κυλιόμενη σχέση αιτίου αιτιατού, ούτε άλλωστε για μία συνεχόμενη διεργασία. *Κάθε ψυχικό σύστημα αποτελεί ένα πεδίο μετάλλαξης του ψυχικού ή του νοητικού στοιχείου, μεταβολισμού ή μεταφοράς ως προς το προηγούμενο επίπεδο*. Όπως θα το αναπτύξουμε στην συνέχεια, κατά την άποψη μου η τοποθέτηση του συστήματος συνείδησης - αντίληψης ως σημείο αναφοράς της ψυχικής ζωής υπογραμμίζει *την σύνδεση της ψυχικής πραγματικότητας με την πραγματικότητα της νόησης, ως μία διεργασία η οποία διατρέχει το σύνολο των διαφόρων επιπέδων ή τοπικών της ψυχικής ζωής (συνειδητό, προσυνειδητό, ασυνείδητο) και η οποία διαμορφώνεται σύμφωνα με τις συνθήκες λειτουργίας που επικρατούν σε κάθε ένα από αυτά τα επίπεδα*.

Επίσης, από τον τρόπο οργάνωσης και λειτουργίας του ψυχικού οργάνου γνωρίζουμε ότι διά μέσου των διεργασιών που αναπτύσσονται στο εσωτερικό της ψυχικής πραγματικότητας, η φορά αντίληψης – αναπαράστασης – έκφρασης θα αντιστραφεί. Θα ακολουθηθεί η αντίστροφη κατεύθυνση : από τις ασυνείδητες αναπαραστάσεις και τις κινήσεις πραγματοποίησης της επιθυμίας προς τις προσυνειδητές αναπαραστάσεις και τον τελικό επικαθορισμό και επανακαθορισμό της αντίληψης όπως και της κινητικότητας, δηλαδή στον επικαθορισμό της εξωτερικής πραγματικότητας. Κατ᾽ αυτόν τον τρόπο φαίνεται ότι *η πραγματικότητα του ψυχισμού, ή η εξωτερική πραγματικότητα, ανευρίσκεται ως σημείο αφετηρίας και ερείσματος και συγχρόνως ως εξαρτώμενο αποτέλεσμα αυτής*. Αυτή η παρατήρηση μας καλεί να ανιχνεύσουμε την πραγματικότητα του ψυχισμού, αυτήν του αντικειμένου, του

[19] Εδώ συναντούμε την σύνδεση μεταξύ της φαντασίωσης, της πράξης και της κίνησης (M. Perron-Borelli et R. Perron, 1987).

σώματος ή της νόησης, εντός και εκτός, σε ένα σημείο, ίσως, ένθεν και εκείθεν της ψυχικής πραγματικότητας. Και ανάλογα η ψυχική πραγματικότητα τοποθετείται εκτός αλλά και εντός της εξωτερικής πραγματικότητας. Αυτή η άποψη θεωρώ ότι αναδεικνύει τον χαρακτήρα απροσδιοριστίας ενός δεδομένου χρόνου ή σημείου αφετηρίας των ψυχικών κινήσεων.

Έτσι παράλληλα με την διαδικασία του τύπου : αντιλαμβάνομαι - αναπαριστώ – απωθώ (σύσταση των ασυνειδήτων αναπαραστάσεων), ή της αντίστροφης σειράς : ασυνειδήτου επιθυμίας - αναπαραστατικών συνδέσεων - αντίληψης (ψευδαισθητικής ή ικανοποίησης της επιθυμίας μέσω της κινητικότητας), θα μπορούσαμε ίσως να σκεφτούμε μία εγγενή αιτιατική δημιουργούσα διαδικασία. Σχετικά με αυτήν, οι César και Sara Botella (1995), έχουν προτείνει την έννοια της «causation », μίας αιτιατικότητος· δηλαδή «μίας αιτιολογίας, όπου αιτία και αποτέλεσμα δεν αλληλοδιαδέχονται, αλλά είναι ταυτόχρονα», συγκροτώντας ένα κεντρικό παράδοξο και δομικό στοιχείο του ψυχισμού. Εννοώ ότι η ύπαρξη της διαδικασίας της αντίληψης συνοδεύεται και κινητοποιείται από μία άλλη παράλληλη κινητοποιό διεργασία, η οποία έχει μία δική της σημασιολογική οντότητα και η οποία λειτουργεί ως ένα είδος επιβατικής ακτίνας. Στόχος της θα μπορούσαμε να πούμε ότι είναι η ενεργοποίηση των ψυχικών διεργασιών, προς την μία ή την άλλη κατεύθυνση σύνδεσης της εξωτερικής και της εσωτερικής πραγματικότητας. Όμως αυτή η άποψη της λειτουργίας του ψυχισμού οδηγεί στην θεώρηση των ενορμητικών κινήσεων.

3.5 ΜΕΤΑΒΑΣΕΙΣ ΤΟΥ ΣΩΜΑΤΟΣ – ΜΕΤΑΒΑΣΕΙΣ ΤΟΥ ΨΥΧΙΣΜΟΥ Η ΕΝΟΡΜΗΣΗ ΚΑΙ Η ΨΥΧΙΚΗ ΕΝΕΡΓΕΙΑ

Η έννοια των ενορμήσεων, τοποθετούμενη στο όριο του ψυχικού και του σωματικού, εκφράζει έναν δίαυλο επικοινωνίας καθώς και το περιεχόμενο της επικοινωνίας και της μεταφοράς μεταξύ της σωματικής και της ψυχικής πραγματικότητας. Η ενόρμηση (ή ο εκπρόσωπος της ενόρμησης) επισημαίνει στον ψυχισμό, εκπροσωπεί προς αυτόν ένα στοιχείο κατάστασης ή μεταβολής που συμβαίνει στο σώμα, και εκπροσωπείται εντός αυτού με την μορφή του εκπροσώπου αναπαράσταση και του ποσού συναισθήματος. Μπορούμε να πούμε ότι η έννοια της ενέργειας, μετασχηματιζόμενη από σωματική ή νευρική σε ψυχική ενέργεια, όπως η σεξουαλικότητα και οι σωματικές δομές ή λειτουργίες που αποτελούν το έρεισμα, μετατρεπόμενη σε ψυχοσεξουαλικότητα, καθώς επίσης οι ενορμήσεις θεωρούμενες στο μεταίχμιο του ψυχικού και του σωματικού, μας εισάγουν απ' ευθείας στο ζήτημα της σχέσης της ψυχικής πραγματικότητας με την σωματική και ενεργειακή διάσταση της εξωτερικής πραγματικότητας. Ο Freud σημειώνει ότι «η ενόρμηση γίνεται ψυχικά ενεργός κατά την διαδρομή της από την πηγή προς τον σκοπό» (1933). Έτσι θα λέγαμε ότι η σχέση της ψυχικής πραγματικότητας με την πραγματικότητα του σώματος έγκειται στην συγκρότηση αυτής της συνδετικής διαδρομής και διεργασίας που καθιστά ψυχικά σημαίνουσα μία σωματική κατάσταση ή διεργασία. Ο χαρακτηρισμός ψυχικά ενεργός ή ψυχικά σημαίνουσα υποδηλώνει ότι παράγονται και εξελίσσονται ορισμένες διεργασίες και τρόποι οργάνωσης που ονομάζουμε ψυχισμό, ψυχική τοπική ή ψυχικό όργανο. Δηλαδή την σύσταση ενός συστήματος το οποίο δημιουργούμενο παράγει έναν εσωτερικό τρόπο λειτουργίας, διατηρώντας μία σχετική αυτονομία, παράλληλη και ταυτοχρόνως εξαρτώμενη ύπαρξη από αυτήν της εξωτερικής πραγματικότητας. Η σχετικότητα αυτής της αυτονομίας έγκειται αφ' ενός στην ανάγκη μίας διαρκούς προσόδου ερεθισμάτων, ώσεων ή νευρικής ενέργειας εκ μέρους του σώματος – πηγή, και αφ' ετέρου στο γεγονός ότι αυτονομούμενη και αποκτώντας ένα εσωτερικό τρόπο λειτουργίας καθιστά το βιολογικό σώμα ως ψυχικό ή λιβιδινικό σώμα. Επομένως αυτή

η ψυχικοποίηση μπορεί να αποτελεί μία ψυχική τοπική, αλλά συγχρόνως είναι μία προσπάθεια επικαθορισμού του σώματος και των λειτουργιών του.

Οι συνθήκες και ο τρόπος οργάνωσης και λειτουργίας του διαύλου επικοινωνίας που αποτελεί η ενόρμηση ή το πέρασμα από την σεξουαλικότητα και την πρωτογενή κατάσταση των διαφόρων περιοχών του σώματος προς την ψυχοσεξουαλικότητα, εγείρει μία σειρά από ψυχαναλυτικά και νευροεπιστημονικά ερωτήματα, τα οποία θα προσπαθήσουμε να θέσουμε. Στην σχέση σώματος και ψυχισμού που περιγράφει η ψυχανάλυση μπορούμε να πούμε ότι υπάρχει μία σειρά εναλλασσόμενης φοράς, αλλεπάλληλων μεταφορών και παραδόξων απαιτήσεων έργου.

3.5.1 Η διπλή απαίτηση έργου & η διαφοροποίηση πηγής και προέλευσης της ψυχικής πραγματικότητας.

Το σώμα από την θέση της «πηγής» και του ερείσματος, με βάση την φυσιολογία που το χαρακτηρίζει, την δική του «τοπική» και ως προς τα ίδια συμφέροντα, εντέλλεται, όπως το διατυπώνει ο Freud «μία απαίτηση έργου». Θα θυμηθούμε τον αφορισμό του Damasio, πως αν δεν υπάρχει (εντελλόμενο) σώμα τότε δεν υπάρχει νους. Το σώμα φυλογενετικά και οντογενετικά, μορφοποιεί και ανακηρύσσει έναν κυβερνήτη, διαχειριστή και τοποτηρητή, τον ψυχισμό, εντός του οποίου εκπροσωπείται η σωματική τοπική, τα στοιχεία της φυσιολογίας του σώματος. Η εκπροσώπηση αυτή θα χρειασθεί την μετάφραση της σωματικής τοπικής υπό τους όρους, τον εσωτερικό λόγο, της δημιουργούμενης ή εξελισσόμενης ψυχικής τοπικής. Ο ψυχισμός άλλωστε δημιουργείται μέσω της διεργασίας εκπροσώπησης και μέσω της υλοποίησης του απαιτούμενου έργου.

Όμως στην συνέχεια θα παραχθεί στο ψυχικό έργο μία παράδοξη αναστροφή καθώς θα φανεί να αντιστρατεύεται τις ίδιες του τις απαρχές και την ανάγκη ή την ενόρμηση αυτοσυντήρησης του. Έτσι σύμφωνα με την διαμορφωνόμενη «εσωτερική φυσιολογία» και τοπική, ο ψυχισμός φέρεται ωσάν να επιθυμεί - και να δημιουργεί τα ανάλογα εσωτερικά φαντασιωσικά μορφώματα - την ύπαρξη ενός άλλου σώματος από αυτό στο οποίο στηρίζει την ύπαρξή του. Η φαινομενικά παράδοξη αυτή κίνηση, που

καθιστά την ψυχική πραγματικότητα εξωπραγματική ως προς την εξωτερική πραγματικότητα καθώς ερμηνεύει ή φαντασιώνει και άρα παράγει ποιοτικές διαφοροποιήσεις στην βάση αυτών που του διαμηνύει το σώμα, θα αποτελέσει επίσης μία προϋπόθεση υλοποίησης του απαιτούμενου έργου και οργάνωσης του ψυχισμού.

Υπό την ίδια έννοια θεωρώ ότι *η ύπαρξη του ψυχισμού στηρίζεται στο σώμα ή στην εξωτερική πραγματικότητα, αλλά δεν οφείλεται σε αυτήν. Μεταξύ της λειτουργίας της στήριξης ή της πηγής, και της διεργασίας ή της δομής προέλευσης υπάρχει μία σημαντική διαφορά. Η ψυχική πραγματικότητα προέρχεται και οφείλει την ύπαρξή της στην σχέση της με την εξωτερική πραγματικότητα, και την δομή που απαρτίζει την σχέση αυτή*[20]. *Στην φράση του Damasio θα προσέθετα ότι, εάν όχι σχέση με το σώμα τότε ούτε νόηση.*

Έτσι *σε απάντηση του αρχικού αιτήματος, θα διατυπωθεί προς το σώμα μία νέα διπλή απαίτηση*. Να υφίσταται ως μία εξωτερική πραγματικότητα αναφορική προς τον ψυχισμό, η οποία εξασφαλίζει την σταθερότητα της ύπαρξης και ταυτοχρόνως την ικανοποίηση της επιθυμίας ενός άλλου σώματος. Το σώμα ενός άλλου και ένα σώμα άλλο από αυτό των πηγών του. Ο ψυχισμός, λειτουργώντας σαν ένας αγνώμων (ασυνείδητος), απολυταρχικός (μέσω πρωτογενών διεργασιών) και ονειροπόλος έως ψευδαισθητικός (ναρκισσιστικός) κυβερνήτης, θα απαιτήσει επίσης ένα έργο εκ μέρους του σώματος και της πραγματικότητάς του (του σώματος του ιδίου όπως και του άλλου). Βέβαια αυτό το νεο-εντελλόμενο προς την σωματική πραγματικότητα έργο, θα ζητηθεί να αναπτυχθεί εντός μίας επίσης παραδοξότητας : την ταυτόχρονη εξασφάλιση των πρωτύτερων συνθηκών που επέτρεψαν και συνεχίζουν να απαιτούν το αρχικό αίτημα έργου· άρα την διατήρηση ή και την επανάληψη του σώματος και των λειτουργιών του, και, την ενσωμάτωση αυτής της επαναληπτικότητας εντός του ψυχισμού. Εγκαθιστώντας ενδοψυχικά τον αρχικά σωματικό μηχανισμό του καταναγκασμού της επανάληψης. Ο μηχανισμός της επανάληψης είναι τόσο εσωτερικός της ψυχικής πραγματικότητας, όσο και εξωτερικός, της εξωτερικής

[20] Η σχέση, αυτή καθ᾽ εαυτή ως ένα χρονικό διάστημα ή ως ένας χώρος, σημαίνει την σύσταση μίας έστω, ή ιδίως, προσωρινής και εν δυνάμει δομής.

πραγματικότητας. Με αυτόν τον τρόπο ένα στοιχείο της εξωτερικής πραγματικότητας υφίσταται ως ένα είδος εγγραφής των αρχικών συνθηκών εντός της ψυχικής πραγματικότητας. Και στις δύο κινήσεις, από και προς το σώμα ή τον ψυχισμό, η απαίτηση γίνεται όχι ακριβώς προς τους δύο πόλους σώματος και ψυχισμού, αλλά στο πεδίο της μεταξύ τους σχέσης. Όπως επίσης ότι η φαινομενική παραδοξότητα των αντίρροπων κινήσεων αφορά σε μία σχέση σύγκρουσης ενδοψυχικής ή διαπροσωπικής, πλοκής και αποπλοκής των ενορμήσεων, διάκρισης και σύνδεσης των συναισθημάτων και των αναπαραστάσεων, όπως το έχει αναδείξει η ψυχαναλυτική θεωρία και κλινική. Του παραδόξου της λειτουργίας της σωματοψυχικής οντότητας που με έναν τρόπο μοιάζει να λέει «άλλο είναι η ύπαρξη μου και τα συμφέροντά της, κι άλλο αυτό που την διακινεί ή αυτό που διακινείται από την ύπαρξή μου και η ικανοποίηση της επιθυμίας του». *Θεωρώ ότι απόρροια της διπλής απαίτησης έργου, του αλληλένδετου ψυχικού επικαθορισμού μίας σωματικής λειτουργίας και του σωματικού επικαθορισμού μίας ψυχικής λειτουργίας, θα είναι είτε η νόσος ή ο θάνατος ψυχικός, της νόησης ή βιολογικός, είτε η μετεξέλιξη της σωματοψυχικής οντότητας, και ίσως, η σταδιακή φυλογενετική μετάλλαξη της ίδιας της σωματικής πραγματικότητας ενός ψυχισμού.*

3.5.2 Η σύνδεση ψυχικής και εξωτερικής πραγματικότητας υπό το πρίσμα των ενορμήσεων αυτοσυντήρησης, των λιβιδινικών ενορμήσεων & του ναρκισσισμού.

Μία ανάλογη μορφή διαλεκτικής και σύνδεσης μεταξύ ψυχικής και εξωτερικής πραγματικότητας συναντάμε στο δίπολο ενορμήσεων αυτοσυντήρησης ή του εγώ και λιβιδινικών ή σεξουαλικών ενορμήσεων. Υπό μία έννοια οι ενορμήσεις αυτοσυντήρησης, ως μία αρχική ανάγκη, ανήκουν στην εξωτερική πραγματικότητα. Όμως αυτή η διάκριση αμβλύνεται εφ' όσον λάβουμε υπόψη μας το γεγονός ότι οι κινήσεις των σεξουαλικών ενορμήσεων προσδιορίζονται από τις ενορμήσεις αυτοσυντήρησης, τόσο ως προς την αρχική πηγή επί της οποίας στηρίζονται (την ανάγκη διατροφής, την μυϊκή δραστηριότητα, τις λειτουργίες των αισθήσεων) όσο και ως προς την επιλογή του αντικειμένου τους. Γνωρίζουμε από τον Freud ότι οι λιβιδινικές επενδύσεις στηρίζονται σε προηγούμενες λειτουργίες της τάξης της αυτοσυντήρησης, οι οποίες αποκτούν μία πρόσθετη αξία, και πλέον η ψυχική

λειτουργία αυτονομείται από τις σωματικές λειτουργίες. Τι σημαίνει όμως αυτή η αυτονόμηση; Δεν σημαίνει ότι οι ψυχικές λειτουργίες και η λιβιδινική επένδυση μπορούν να υπάρξουν χωρίς τις σωματικές λειτουργίες και συνθήκες αυτοσυντήρησης, ούτε ότι παύουν να στηρίζονται από αυτές. Αλλά ότι οι ψυχικές λειτουργίες, η ψυχική πραγματικότητα αποκτά έναν εσωτερικό τρόπο ύπαρξης και οργάνωσης, σε σύνδεση με την βιολογική πραγματικότητα στην οποία στηρίζεται. Η αυτονόμηση της ψυχικής λειτουργίας σε σχέση με την βιολογική πραγματικότητα και την εξασφάλιση των αναγκών της, σημαίνει ότι αυτές θα αποτελέσουν μέρος της σωματικής πραγματικότητας εντός της ψυχικής πραγματικότητας, ως βασικά στοιχεία συγκρότησής της. Να υπάρξει επομένως ένα επίσης έργο μεταφοράς.

Η επίτευξη αυτού του έργου μεταφοράς συνδέεται με την έννοια και την λειτουργία της επανάληψης καθώς και με τον ναρκισσισμό ή με το δίπολο των ναρκισσιστικών ενορμήσεων και των ενορμήσεων του αντικειμένου. Ως προς τον μηχανισμό της επανάληψης αναφερόμαστε εδώ στην μορφή του πέραν της αρχής της ευχαρίστησης που αποσκοπεί στην διατήρηση ή την ανάκτηση σε περιπτώσεις παλινδρομικών τραυματικών ή αποδιοργανωτικών κινήσεων, ορισμένων θεμελιακών σωματοψυχικών και κυρίως αισθητηριοκινητικών μορφωμάτων. Δηλαδή στην μορφή επανάληψης που ανάγεται σε ένα πρώιμο εξελικτικό στάδιο προ της εγκατάστασης των ενδοψυχικών διαφοροποιήσεων και του αναπαραστατικού ιστού, αποσκοπώντας στην σύσταση, την διατήρηση και την αυτοσυντήρηση μίας αρχικής πραγματικότητας, άρα της αυτοσυντήρησης αυτής της πραγματικότητας, ή ανάλογα της βασικής μορφής του αρχικού εγώ πραγματικότητα. Ο μηχανισμός της επανάληψης, θεωρούμενος πέραν της αρχής της ευχαρίστησης και στην βάση των ενορμητικών κινήσεων, απαρτίζει έναν επίσης τρόπο σύνδεσης της εξωτερικής πραγματικότητας, και ιδίως του σώματος, με την ψυχική πραγματικότητα. Προτού αναπτυχθεί ως μία ψυχική τάση δηλαδή ως μία προσπάθεια επαναφοράς της ευχαρίστησης διατηρώντας απωθημένο το ίδιο το αντικείμενο της ευχαρίστησης, αναφέρεται στην εγχάραξη και επαναγχάραξη ενεργειακών μορφωμάτων και σωματικών ιδιοδεκτικών και εσωδεκτικών κυρίως ερεθισμάτων ή παραστάσεων. Λειτουργώντας με αυτό τον τρόπο ως το ένστικτο των ενστίκτων όπως έχει χαρακτηρίσει ο Francis Pasche την αρχή της επανάληψης.

Η εισαγωγή των ναρκισσιστικών ενορμήσεων και των ενορμήσεων του αντικειμένου στην θεώρηση της λειτουργίας του ψυχικού οργάνου προσδίδει μία διαφορετική διάσταση στην σχέση μεταξύ ψυχικής και εξωτερικής πραγματικότητας καθώς και στην θέση των ενορμήσεων του εγώ (της ανάγκης αυτοσυντήρησης) στο πλαίσιο της ενδοψυχικής λειτουργίας. Θα πρότεινα ότι οι κινήσεις ναρκισσιστικών και αντικειμενοτρόπων ενορμήσεων απαρτίζουν έναν μηχανισμό αναδιευθέτησης των ορίων ή διεύρυνσης της ψυχικής πραγματικότητας και της συνολικής σωματοψυχικής οντότητας σε σχέση με την εξωτερική πραγματικότητα. *Μέσω αυτού του μηχανισμού, αποκτώντας νέα αντικείμενα ή νέους τρόπους σχέσης ως προς τα αντικείμενα, η ψυχική πραγματικότητα αποκτά νέες διαστάσεις και ανασυντάσσει την δομή της.* Επίσης, *η λειτουργία των επενδύσεων στον άξονα ναρκισσισμού και αντικειμένου, καθιστά τις πρωτογενείς ανάγκες αυτοσυντήρησης, δηλαδή τις λειτουργίες ή τις ανάλογες δομές και περιοχές του σώματος, ως έναν αρχικό ναρκισσιστικό πυρήνα, στα όρια του σωματικού και του ψυχικού.*

Η σκέψη μου είναι ότι στην πορεία της οργάνωσης της ψυχικής ζωής, επιτελείται μία ποιοτική αλλαγή και ένα είδος αναδιπλασιασμού της ενόρμησης αυτοσυντήρησης και του αντικειμένου της. Σε ένα πρώτο επίπεδο, οντογενετικά αρχικό αλλά και αδιάκοπο στην διάρκεια της ζωής, υφίσταται μία σωματική μορφή ή βιολογικό σκεπτικό αυτοσυντήρησης και αντικείμενο αυτοσυντήρησης. Στην πορεία και σύμφωνα με την εξέλιξη της διπλής απαίτησης έργου που περιγράψαμε, η αρχική μορφή αυτοσυντήρησης αναδιπλασιάζεται και αλλάζει ποιοτικά, καθώς αφορά την ανάγκη αυτοσυντήρησης του σώματος ενός ψυχισμού που επιθυμεί και αναπαριστά. Αυτά τα οποία αποτελούν τις αρχικές ψυχικές επιθυμίες ή και την ψευδαισθητική ικανοποίηση της επιθυμίας, σταδιακά γίνονται συνθήκες της ανάγκης αυτοσυντήρησης. Αυτοσυντήρησης στο επίπεδο του σώματος που καλείται να στηρίξει τα νέα ανοίγματα της ενόρμησης ζωής, και επίσης αυτοσυντήρησης στο επίπεδο του ψυχισμού· διατήρησης δηλαδή των συνθηκών που επιτρέπουν μία βασική ψυχική ναρκισσιστική συνοχή και σταθερότητα. Έτσι θα σκεπτόμουν ότι ένα μέρος των κινήσεων της ενόρμησης ζωής ή των λιβιδινικών ενορμήσεων και των συναισθημάτων ή των

αναπαραστάσεων που απορρέουν από αυτές θα αποτελέσουν τις απαραίτητες συνθήκες ψυχικής αυτοσυντήρησης και λόγους ύπαρξης, σε άμεση συνάρτηση με τα αντίστοιχα σωματικά ερείσματα.

3.5.3 Η σύνδεση της ψυχικής και της εξωτερικής πραγματικότητας υπό το πρίσμα των ενορμήσεων ζωής και θανάτου.

Η δεύτερη θεωρία των ενορμήσεων, ζωής και θανάτου, απετέλεσε το κυρίαρχο σημείο συγκρούσεων, διαφωνιών αλλά επίσης σημαντικής θεωρητικής και κλινικής ανάπτυξης εντός της ψυχαναλυτικής κοινότητας, περισσότερο ίσως από κάθε άλλη μεταψυχολογική και κλινική έννοια. Ο Freud με την διατύπωση αυτής της θεωρίας θα προτείνει την εξήγηση του συνόλου των ψυχικών φαινομένων και της συγκρότησης του ψυχισμού, στην βάση των κινήσεων των ενορμήσεων ζωής και θανάτου. Αυτές και οι διεργασίες ή οι μορφές στις οποίες οδηγούν θα καθορίσουν την διαμόρφωση της ψυχικής τοπικής. Υπό αυτή την έννοια το δίπολο των ενορμήσεων ζωής και θανάτου αποτελούν όπως το εξετάσαμε νωρίτερα μία διάσταση της πολυσημίας, των διαφορετικών τρόπων ερμηνείας της ψυχικής πραγματικότητας. Η λειτουργία των ενορμήσεων ζωής και θανάτου, όπως επισημαίνει ο Paul Denis (2002), διαφοροποιείται από την υφή και την λειτουργία που χαρακτηρίζουν τα άλλα είδη ενορμήσεων. Σε αυτές, ιδίως η έννοια της πηγής, της ανάλογης στήριξης της λιβιδινικής ενέργειας, δεν είναι σαφής ή ακόμα θα μπορούσαμε να πούμε με τον Denis ότι δεν υφίσταται. Έτσι φαίνεται να λειτουργούν περισσότερο ως ένα είδος αρχής, δηλαδή ενός τρόπου εσωτερικής λειτουργίας, συγκρότησης και διαχείρισης του ψυχισμού. Ή μέσω των κινήσεων τους, εκφράζουν την λειτουργική και οργανωτική αρχή της μίξης και απόμιξης ή της σύνδεσης και αποσύνδεσης ψυχικών μορφωμάτων και συναισθήματος. Σε αυτή την κατεύθυνση τοποθετείται επίσης ο Laplanche, ή ο Green όταν αναφέρεται στην λειτουργία της «pulsionalisation» ή της αντικειμενοποιού και απο-αντικειμενοποιού λειτουργίας.

Ως λειτουργική αρχή το δίπολο των ενορμήσεων ζωής και θανάτου αποτελούν επίσης μία διάσταση του τρόπου σύνδεσης της ψυχικής πραγματικότητας με την εξωτερική πραγματικότητα. Όπως επισημαίνει ο Green η ενορμητική λειτουργία είναι

αλληλένδετη και δεν μπορεί να εννοηθεί παρά σε σύνδεση με το αντικείμενο. Το αντικείμενο της ενόρμησης την καθιστά υποκείμενο και επομένως ψυχικό στοιχείο. Όπως επίσης, σύμφωνα και με την έννοια του διπλού ορίου, ο τρόπος διαμόρφωσης της σχέσης με τα αντικείμενα της εξωτερικής πραγματικότητας, θα συν-προσδιορίσει τον τρόπο οργάνωσης της ψυχικής πραγματικότητας. Έτσι η σχέση με την εξωτερική πραγματικότητα θα διαμορφωθεί σύμφωνα με τον ποσοτικό και ποιοτικό βαθμό των επενδύσεων ζωής, σχηματισμού συνδέσεων και πρόδρομων κινήσεων προς *την σύνθεση πολυπλοκότερων μορφών σχέσης*. Επομένως στην δυνατότητα διεύρυνσης και ποιοτικών διαφοροποιήσεων εντός του πεδίου της μεταβατικής πραγματικότητας του ψυχισμού. Αυτές οι μεταβατικές μορφές σχέσης θα αποτελέσουν το έδαφος ή το αντίκρισμα των σύγχρονων ή απότοκων ενδοψυχικών αναδιοργανώσεων. Από την άλλη μεριά, η λειτουργία των ενορμήσεων θανάτου θα τείνει προς την άρση των λιβιδινικών επενδύσεων και την άρση ή την αποσύνθεση των πολυπλοκότερων μεταβατικών μορφωμάτων και συνδέσεων, επαναφέροντας την σχέση μεταξύ ψυχικής και εξωτερικής πραγματικότητας, τόσο δηλαδή του περιβάλλοντος όσο και του ιδίου του σώματος, προς απλούστερες αλλά και περισσότερο σταθερές, συνεκτικές μορφές και τρόπους λειτουργίας.

Οι αρνητικές επενδύσεις

Η λειτουργία των ενορμήσεων θανάτου, ή τα κλινικά φαινόμενα που εκπροσωπεί αυτή η έννοια, απαρτίζουν μία σειρά ψυχικών μηχανισμών που ο Green έχει περιλάβει στις διάφορες μορφές του αρνητικού. Αφορούν τρόπους ενδοψυχικής λειτουργίας καθώς και σύνδεσης με την εξωτερική πραγματικότητα μορφοποιούμενες μέσω αυτών που θα ονομάζαμε ως *αρνητικές επενδύσεις*, ή στο πλαίσιο μίας θεραπείας ως *αρνητικές θεραπευτικές επενδύσεις*.

[Κλινική ιν]

Θα αναφερθώ σε ένα κλινικό παραδείγματα αυτών των κινήσεων. «Τίποτα δεν είναι δικό μου αν δεν το καταστρέψω». Αυτά είναι τα λόγια μίας αναλυόμενης, μίας

νέας γυναίκας, ελεύθερης νευρολογικά, στον συνολικά ήδη τέταρτο χρόνο δουλειάς μαζί της. Μέσα σε αυτά τα χρόνια, σταδιακά κατόρθωσε να επεξεργασθεί αναλυτικά ιδιαίτερα ισχυρούς ψυχαναγκαστικούς μηχανισμούς, οιδιπόδειες και έντονες προοιδιπόδειες καθηλώσεις, να αφήσει περισσότερο ελεύθερη την έκφραση του ψυχικού της κόσμου και την περισσότερο προσωπική συμμετοχή της στην ζωή, στις σχέσεις, όπως και στην μεταβίβαση. Όμως παρά την θετική πορεία, πολλές φορές είχα την αίσθηση ενός απρόσιτου δικού της κόσμου, μίας ελλειπτικής μορφής μέσα στην δουλειά μας και στην έκφραση του ψυχισμού. Η συνεδρία στην οποία αναφέρομαι τοποθετείται χρονικά σε μία περίοδο διαπραγμάτευσης των αντιστάσεων της, που αισθάνεται σαν «ανυπέρβλητες», την στενοχωρούν, την κάνουν να λέει «έτσι θα πεθάνω» και όπου σε εμένα αναδύεται ξανά η αίσθηση του ελλείποντος και του απρόσιτου. «Τίποτα, όπως λέει, δεν είναι δικό μου αν δεν το καταστρέψω» Μικρή σιωπή, μία μικρή δική μου προτροπή και ύστερα συνεχίζει, «Να μην είναι τίποτα, κανένας. Αυτό συναισθάνομαι, θέλω να καταστρέψω για να κατέχω. Βλέπω ότι είναι μία ηλιθιότητα, να κατέχω τι; τίποτα, κανείς.» Ακολουθεί άλλη μια μικρή σιωπή. Σκέφτομαι αυτή τη λέξη, κανείς. Μου θυμίζει τον Οδυσσέα που απαντώντας «ο κανείς» εξαπατά τον Κύκλωπα, που καταβροχθίζει τα πάντα και τους πάντες. Δηλαδή με την εικόνα μιας μη εικόνας. Ήδη τυφλός αναπαραστατικά, λίγο αργότερα θα βρεθεί φυσικά τυφλός και νοηματικά ανίκανος να περιγράψει στους συντρόφους του το τι του συμβαίνει, να ζητήσει βοήθεια. Μέσα στην σιωπή της συνεδρίας, αναρωτιέμαι αν άραγε ο Οδυσσέας είναι εκείνη, κι εγώ ο Κύκλωπας; Ή αντίστροφα; Ίσως, φαντάζομαι, ο Κύκλωπας να είναι αυτό το εσωτερικό απειλητικό αντικείμενο που κατοικεί τον απρόσιτο κόσμο που συχνά νιώθω και που ίσως κρύβεται πίσω από την αίσθηση του ελλειπτικού, την εικόνα μιας μη εικόνας. Όμως αυτές είναι οι δικές μου φαντασίες. Η ίδια, λίγα λεπτά μετά, στο τέλος της συνεδρίας θα πει «θέλω να κατέχω τον εαυτό μου, φοβάμαι όμως μήπως για να τον έχω τον καταστρέφω, καταστρέφω αυτά που θέλω, τις επιθυμίες μου». Υπάρχουν νομίζω διάφοροι τρόποι και σε διαφορετικά επίπεδα ψυχικής λειτουργίας, να ακούσουμε και να ερμηνεύσουμε αυτή την επιθυμία καταστροφής, αρνητικοποίησης, που είναι όμως επιθυμία ύπαρξης. Έτσι θα μπορούσαμε να την σκεφτούμε ως μία επιθυμία πρωκτικού ελέγχου του αντικειμένου και αντίστοιχων λιβιδινικών καθηλώσεων. Κάτι που έχει συχνά ερμηνευθεί, μέσα και έξω από την

μεταβίβαση. Ερμηνείες που «κατανοεί», αλλά που φαίνεται να διαψεύδονται από την επανάληψη. Ή ακόμα ως έκφραση κανιβαλικής καταστροφής και κτήσης του αντικειμένου. Σε ένα άλλο επίπεδο, η καταστροφή θα μπορούσε να νοηθεί ως *επιθυμία αφανισμού της επιθυμίας*, της επιθυμίας που δεν ανήκει παρά στον άλλο, στην εξωτερική πραγματικότητα, των αντικειμένων ή ακόμα του ιδίου του σώματος το οποίο αισθανόμενο διεγείρει. Η επιθυμία αυτή αν γίνει δεκτή θα αφανίσει όχι μόνον την δική της υποκειμενικότητα, τις επιθυμίες της, αλλά και την ύπαρξη της. Μερικές μέρες νωρίτερα αναφέρεται στον θυμό που αισθάνεται «όταν της κόβεται η φόρα», στην άρνηση κάθε ερεθίσματος, στην δυσκολία της να βιώσει ψυχικά τις ενορμητικές κινήσεις και την τάση της ανατροπής στο αντίθετο. Σε μία ανυποχώρητη αντιστροφή της διάθεσης που της προκαλεί πίεση, πόνο. Της λέω ότι αρνείται τους ερεθισμούς για όσο γίνεται, και έως ότου αυτό που θα ήταν ευχαρίστηση γίνει πόνος. Η αναλυόμενη θα περάσει τα 15 τελευταία λεπτά της συνεδρίας κοιμώμενη. Την ξυπνάω λέγοντας της, ότι αναρωτιέμαι τι μπορεί να ανέλαβε ο ύπνος της αυτός να εκφράσει. Απαντά «νυστάζω αφόρητα, δεν θέλω να συνεχίσω καμιά κουβέντα». Κλείνοντας την συνεδρία της τονίζω το α-φόρητα. Και πάλι θα μπορούσαμε να σκεφτούμε διάφορα επίπεδα ερμηνείας. Αυτό της ικανοποίησης της φαντασίας ότι κοιμάται με τον αναλυτή της, του ελέγχου, αλλά και στο επίπεδο μίας αρνητικής παθητικοποίησης όταν της επισημαίνεται η μαζοχιστική λειτουργία. Στο επίπεδο της σχέσης με την εξωτερική πραγματικότητα, οι κινήσεις αρνητικών επενδύσεων επιφέρουν μία κατάλυση και μία μικρότερη ή μεγαλύτερη αποδόμηση των μορφωμάτων και των συνδέσεων που συγκροτούν το πεδίο της μεταβατικής πραγματικότητας.

Έτσι η έννοια των αρνητικών θεραπευτικών επενδύσεων αναφέρεται σε έναν τρόπο οργάνωσης της ψυχικής λειτουργίας. Και κυρίως στο πεδίο της κλινικής σε ορισμένες εκφράσεις του ψυχισμού, σε μία μορφή συμπτωματολογίας, ή επίσης σε μεταβιβαστικά και αντιμεταβιβαστικά βιώματα, σε πρωτίστως οριακούς ασθενείς αλλά και σε κρίσιμα περάσματα του θεραπευτικού έργου σε ασθενείς που παρουσιάζουν μία περισσότερο νευρωτική οργάνωση. Εμφανίζονται ως ένα είδος λευκής επένδυσης, κατακερματισμού των συνδέσεων και άρνησης του ψυχικού περιεχομένου, ισχυρών μορφών αντιστάσεων και μορφολογικών παλινδρομήσεων που γίνονται αντιληπτές

στην θεραπευτική σχέση και στον τρόπο σχέσης της ψυχικής πραγματικότητας με την εξωτερική πραγματικότητα.

Αυτές οι κλινικές παρατηρήσεις διατυπώνονται από την πλευρά του κλινικού. Στην πορεία της εργασίας μας και των μεταβιβαστικών κινήσεων, παρατηρούμε κάτι το οποίο ονομάζουμε άρνηση. Όμως ο ίδιος ο φέρων την άρνηση τι λέει; Λέγοντας τίποτα, κενό, όχι, κανείς, ή σιωπώντας ψυχικά και σωματικά, αυτό που φέρει είναι περισσότερο από ένα απλό όχι. Η κίνηση της αρνητικής επένδυσης λειτουργεί ως ένα είδος υπερβατικού θετικού. Υπό αυτή την έννοια μεταφορικά, *η αρνητική επένδυση είναι η μορφή που όταν την σχεδιάζει κανείς σβήνεται κάθε μορφή*. Κλινικά, θα σκεπτόμουν ότι βρισκόμαστε εκεί όπου πλέον μία σωματοψυχική οντότητα μετρά τα όριά της. Δηλαδή στο εν δυνάμει σημείο νόσου ή μετάλλαξης. Συναφές με την διάσταση της αντίληψης του τραυματικού δυναμικού και του δυναμικού μετάλλαξης που περιγράψαμε. Ο A. Green στο βιβλίο του «ναρκισσισμός ζωής – ναρκισσισμός θανάτου», μιλώντας για τον πρωτογενή αρνητικό ναρκισσισμό και το όπως λέει «ουδέτερο είδος», αναφέρεται στην επιδιωκόμενη «απόσβεση κάθε ερεθισμού και κάθε επιθυμίας, ευχάριστης ή δυσάρεστης. Αυτή η σαγήνη θανάτου, όπως γράφει, υποστηρίζει μία φαντασίωση αθανασίας».

Ο Pierre Fédida (1995) αναφέρει ότι «η αρνητική θεραπευτική αντίδραση, είναι βέβαια μία αντίδραση, αλλά είναι μία αντίδραση που έχει μία θεραπευτική αξία εκ του αρνητικού (Valeur thérapeutique négative). Μία αρνητική θεραπευτική αξία όχι ως αντίθεση μίας θετικής λειτουργίας άρσης του συμπτώματος αλλά, κατά έναν αρχαϊκό τρόπο αυτοκυριαρχικής ίασης, ως μία άρνηση εγκατάλειψης του ψυχικού οργάνου που αποτελούσε το ίδιο το σύμπτωμα». Αναφέρομαι σε μία αντίστοιχη επιθυμία αυτοκυριαρχικής ίασης, που παράγεται, πιθανώς επαναλαμβανόμενα, κατά την διάρκεια της ζωής του ασθενούς. Συχνά μέσα από το ιστορικό καθώς ξετυλίγεται στις συνεδρίες και μέσα από την μεταβιβαστική σχέση μπορούμε να παρατηρήσουμε ορισμένους τρόπους ψυχικής λειτουργίας που εμφανίζονται ως μία προσπάθεια αρνητικής υπέρβασης. Ωσάν ένα είδος «θεραπείας διά του αντιθέτου». Ο θάνατος και η απώλεια αντιμετωπίζονται μέσω μίας ιδιόμορφης συμμαχίας μαζί τους, στην οποία η καλύτερη

αντιμετώπιση θα ήταν η πρόκληση τους. Η πρόκληση είτε με την μορφή της συμπεριφοράς και του αρνητικού συμπτώματος, είτε με την έννοια της σαγήνης θανάτου στην οποία αναφέρεται ο Green. Ακολουθώντας την σκέψη του Michel Neyraut (1974) που επισημαίνει την ανάπτυξη μεταβιβαστικών και αντιμεταβιβαστικών μορφωμάτων ήδη προ της ψυχαναλυτικής θεραπευτικής σχέσης, θα λέγαμε ότι σε ασθενείς με μείζονα ναρκισσιστικά ελλείμματα, συχνά αναπτύσσεται μία αρνητική θεραπευτική επένδυση. Σε αυτήν το ζητούμενο θα είναι να εξασφαλισθεί μία ναρκισσιστική ατομικότητα. Ο ασθενής επενδύει, αλλά με την προσδοκία να μην υπάρξουν κέρδη από αυτή την επένδυση. Να μην υπάρξουν λιβιδινικά κέρδη ή άλλες επενδυτικές κινήσεις, τόσο μεταβιβαστικές, όσο αντιμεταβιβαστικές. Με ανάλογο τρόπο, πέραν του θεραπευτικού πλαισίου, θα διαμορφωθεί ο τρόπος σύνδεσης με την εξωτερική πραγματικότητα, του άλλου ή του σώματος, έτσι ώστε να διακινούνται οι ελάχιστες δυνατόν διεγέρσεις να παράγεται η ελάχιστη δυνατή πολυσημία της σύνδεσης και κυρίως να κρατούνται τα πράγματα στο επίπεδο του πλέον απτού, πραγματιστικού και θεμελιώδους ερείσματος.

3.5.4 Βιολογικές προεκτάσεις της ψυχαναλυτικής σκέψης - Ψυχαναλυτικές προεκτάσεις της βιολογικής σκέψης.

Η ψυχαναλυτική σκέψη μέσα από τις έννοιες των ενορμήσεων, της σεξουαλικότητας ή της ψυχικής ενέργειας, αναφερόμενη δηλαδή στο πέρασμα από την σωματική στην ψυχική κατάσταση και λειτουργία, και ακόμα περισσότερο αναφερόμενη σε ό,τι χαρακτηρίζει ως προ-ψυχικό στοιχείο, εκφράζει ορισμένες απόψεις ή υποθέσεις γύρω από την λειτουργία του ιδίου του βιολογικού[21]. Στο «εγώ και το εκείνο» ο Freud λέει ότι «μία διάκριση τόσο θεμελιώδης όσο αυτή των ερωτικών ενορμήσεων και των ενορμήσεων θανάτου προϋποθέτει την ύπαρξη φυσιολογικών διεργασιών στις αντίθετες κατευθύνσεις». Έτσι θα λέγαμε ότι η ψυχαναλυτική σκέψη διατυπώνοντας μία μεταψυχολογία, επιχειρεί επίσης την διατύπωση μίας μεταβιολογίας

[21] Κατά την γνώμη μας ακόμα και εάν εκτοπίσουμε την ενόρμηση ως μία αφηρημένη έννοια και αυθαίρετη βιολογική θεωρητική κατασκευή, η σημασία της επιστρέφει μέσω των διεργασιών και των κλινικών φαινομένων που εκπροσωπεί σε ένα θεωρητικό επίπεδο (δηλαδή το συναίσθημα, την δημιουργία και την επένδυση των αναπαραστάσεων ή τις μορφές της ψυχοσεξουαλικότητας, τις επενδυτικές κινήσεις), τα οποία θέτουν εκ νέου το ζήτημα της σχέσης του ψυχισμού με το σώμα.

και επέκεινα την διατύπωση ορισμένων υποθέσεων στο βιολογικό επίπεδο των οποίων η ερμηνεία συνιστά μία μεταβιολογική θεώρηση. Γύρω από αυτές τις (μετα)βιολογικές προεκτάσεις τίθεται μία σειρά ερωτημάτων που θα προσπαθήσουμε να διατυπώσουμε και ως προς τα οποία στο τέλος της μελέτης θα προσπαθήσουμε να προτείνουμε ορισμένες πιθανές απαντήσεις.

Ένα βασικό παράδειγμα αυτών των μεταβιολογικών προεκτάσεων θεωρώ ότι είναι *η υπόθεση της μετακινούμενης αδιάφορης ή αδιαφοροποίητης ενέργειας*.

Η υπόθεση διατυπωμένη από τον Freud (1923) αναφέρεται στην ύπαρξη «εντός της ψυχικής ζωής – μέσα στο εγώ ή το εκείνο, αυτό μένει απροσδιόριστο – μίας μετακινούμενης ενέργειας η οποία, αφ' εαυτή αδιάφορη, μπορεί να έρθει να προστεθεί σε μία ποιοτικά διαφοροποιημένη κίνηση, ερωτική ή καταστροφική, και να αυξήσει την συνολική της επένδυση». Ο Le Guen (1989) θα θεωρήσει αυτή την ενέργεια ως «απολύτως θεμελιώδη...στην πηγή όλων των ενορμήσεων... στα άδυτα του ανθρώπινου». Ως έννοια θα την χαρακτηρίσει «απαραίτητο αξίωμα... την πολύ πραγματική θεσμική βεβαίωση ότι ζει, ότι κινείται». Υπό αυτή την έννοια οι διάφορες μορφές ενορμήσεων θα ετοποθετούντο στο όριο μετατροπής αυτής της αδιάφορης ενέργειας. Η Άννα Ποταμιάνου (1995) επισημαίνει δύο απόψεις σχετικά με την προέλευση και το είδος της αδιάφορης ενέργειας στο έργο του Freud. Στην μία (1923) κάνει λόγο για μία αποσεξουαλικοποιημένη ενέργεια και που συνιστά το ναρκισσιστικό απόθεμα ενέργειας. Στην άλλη, προγενέστερη μάλιστα («Εισαγωγή στον ναρκισσισμό», 1914) πρόκειται για μία ενέργεια η οποία γίνεται λιβιδινική όταν επενδύεται σε ένα αντικείμενο ή στο εγώ. Κατά την Ποταμιάνου η έννοια της αδιάφορης ενέργειας αναφέρεται, στην ιδέα της ενόρμησης ως όριο, «στην ιδέα του περάσματος του ορίου μεταξύ της σωματικής ενέργειας που προκαλεί ακατέργαστους ερεθισμούς, και τις μετατροπές της στο ψυχικό επίπεδο» και στην ιδέα ενός «υπολείμματος που μπορεί να ανθίσταται σε αυτό που είναι η 'pulsionnalisation' [δηλαδή η ψυχική διάσταση της ενορμητικής επένδυσης] σε μία ουσιώδη μορφή, μία βασική μορφή» ενέργειας που δεν συνδέεται απαραίτητα με την ψυχική λειτουργία των ενορμήσεων σε συνάρτηση με έναν σκοπό και ένα αντικείμενο. Είτε με του όρους της Ποταμιάνου, της ουσιώδους

μορφής, είτε με αυτούς του Le Guen. του απαραίτητου αξιώματος. αναφερόμαστε σε μία προ-ψυχική κατάσταση αλλά και δυναμική της ανθρώπινης οντότητας. σε μία βιολογική διάσταση εκφραζόμενη εδώ με τους όρους μίας μεταβιολογικής περισσότερο παρά μεταψυχολογικής θεώρησης.

Στο κλινικό επίπεδο όπως το επισημαίνει η Ποταμιάνου τοποθετούμεθα στην κατεύθυνση μορφολογικών παλινδρομήσεων προς την έκφραση οργανικών ή ψυχοσωματικών διαταραχών, ή σε αυτό που ο Green (1999) έχει περιγράψει με την κλινική της μη διάκρισης αναπαράστασης και συναισθήματος (και επομένως αδυναμίας σύνδεσης τους) όπου το συναίσθημα στην πλέον πρωτογενή ενορμητική μορφή του λειτουργεί στην θέση των αναπαραστάσεων, εκφράζοντας την κατάσταση των ενορμητικών κινήσεων ως εκπρόσωπο της ενόρμησης προ της διαφοροποίησης τους σε εκπρόσωπο αναπαράστασης και ποσό συναισθήματος. Η σκέψη μου είναι ότι η μη διάκριση συναισθήματος και αναπαράστασης. ή η κατάσταση του εκπροσώπου της ενόρμησης, ή η δυναμική της αδιάφορης ενέργειας. δεν αφορούν μόνον ένα εξελικτικό στάδιο ή μία παθολογική (σωματικά και ψυχικά) διεργασία. αλλά και *μία φυσιολογική διαρκή και θεμελιώδη διάσταση της σχέσης της ψυχικής πραγματικότητας με την βιολογική πραγματικότητα.*

Βέβαια στο πλαίσιο αυτών των υποθέσεων και πέραν της κλινικής στήριξής τους, μένει να εξετάσουμε τι εννοούμε ως προς το βιολογικό επίπεδο αυτών των κινήσεων και λειτουργιών. Θα μπορούσαμε να αναρωτηθούμε εάν η διαπλοκή. η σύγκρουση. η μίξη ή η απόμιξη των ενορμήσεων, η σύγκρουση μεταξύ του συμφέροντος των ενορμήσεων του εγώ ή της αυτοσυντήρησης με τις λιβιδινικές ενορμήσεις. των ενορμήσεων ζωής κα θανάτου εκτός από το ότι πηγάζουν από το σώμα. υπονοούν την ύπαρξη μίας ανάλογης ή προθύστερης διαλεκτικής στο βιολογικό επίπεδο. Έτσι θα αναρωτηθούμε εάν εντός της πραγματικότητας του σώματος. ένα μέρος του ή μία λειτουργία του, αναπτύσσει μία σχέση και μία παράσταση αντικειμένου προς ένα άλλο μέρος ή λειτουργία. πρόδρομο κατά κάποιον τρόπο της μετέπειτα ψυχικής διαλεκτικής. Θα μπορούσαμε ίσως να υποθέσουμε ότι *η συμβιωτική σχέση με την μητέρα είναι τελικά αποσυμβιωτική ως προς την ενδοσωματική συμβιωτική*

σχέση; Ανάλογα θα μπορούσαμε ίσως να σκεφτούμε ότι υφίσταται ένας πρώιμος σωματικός ναρκισσισμός, προγενέστερος του πρωτογενούς ναρκισσισμού ή «χωρίς αντικείμενο» ως προς το εξωτερικό κόσμο, στον οποίο οι (σωματικές) επενδύσεις στρέφονται προς την ίδια την εξελισσόμενη και αναπτυσσόμενη σωματική πραγματικότητα.

Σε κάθε περίπτωση θα μπορούσαμε να αναρωτηθούμε τι είναι αυτό που συμβαίνει στην πραγματικότητα του σώματος και με ποιόν τρόπο συμβαίνει, έτσι ώστε μεταφραζόμενο ή μεταφερόμενο και εκπροσωπούμενο στο πεδίο του ψυχισμού να μετατρέπεται σε μία διαλεκτική των ενορμήσεων ή υπό τους όρους της λειτουργίας του συναισθήματος, σε διάχυτο άγχος ή απλή φοβία, στην σύγκρουση συναισθημάτων αγάπης και καταστροφής, στις μορφές θετικών συνδετικών ή αρνητικών αποδιοργανωτικών επενδύσεων. Θεωρώ ότι αυτά τα ερωτήματα δεν είναι μόνον θεωρητικού ενδιαφέροντος αλλά ερώτημα ουσίας αφ' ης στιγμής η κλινική εργασία δείχνει ότι ο ψυχισμός συνδέεται με τον επαναπροσδιορισμό της σωματικής λειτουργίας (και την απαίτηση έργου εκ μέρους της). Θα πρέπει να επισημάνουμε ότι αυτό το οποίο αποκαλούμε στην ψυχαναλυτική ορολογία ως εκπρόσωπο της ενόρμησης, αυτό το οργανικό στοιχείο του οποίου η λειτουργία εξασφαλίζει την αδιάφορη ψυχική ενέργεια, και που συνολικά τοποθετούνται σε ένα προ-ψυχικό στάδιο, δηλαδή σε μία κατάσταση όπου δεν έχουν υπάρξει ακόμα ποιοτικές διαφοροποιήσεις και αναπαραστατικές συνδέσεις, αντιστοιχεί σε σωματικές καταστάσεις ή σε σωματικές ποιοτικές και ποσοτικές διαφοροποιήσεις. Πρόκειται δηλαδή για μη αναπαραστατικά μορφώματα ως προς τον ψυχισμό, αλλά και για αναπαραστατικές μορφές στο σωματικό πεδίο. Μία κυτταρική μνήμη, είναι μνήμη για το σώμα αλλά απουσία μνήμης, ή μνημονικά ίχνη κενά περιεχομένου για τον ψυχισμό. Σε αυτό το σημείο θα σκεπτόμασταν την έννοια του βιολογικού ασυνειδήτου την οποία θα εξετάσουμε σε επόμενο κεφάλαιο. Επίσης δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι το ψυχαναλυτικό ασυνείδητο και η ψυχική πραγματικότητα *είναι και* μία βιολογική κατάσταση.

Επομένως, σκεπτόμενοι την έννοια των ενορμητικών κινήσεων και παρατηρώντας τους διάφορους τρόπους της κλινική τους έκφρασης, μπορούμε να πούμε ότι η σχέση της ψυχικής πραγματικότητας με την εξωτερική πραγματικότητα διαμορφώνεται σύμφωνα με την δυναμική και την οικονομία αυτών των κινήσεων. Συγχρόνως οι ενορμητικές κινήσεις εννοούμενες στο όριο σώματος και ψυχισμού και ως δίαυλοι σύνδεσης, δεν διαμορφώνουν μόνον αλλά είναι αυτές οι ίδιες μία διάσταση της σχέσης της ψυχικής και της εξωτερικής πραγματικότητας. Ή, θα λέγαμε ότι *η ενόρμηση είναι μια σχέση αμοιβαίου έργου μεταξύ ψυχικής και εξωτερικής πραγματικότητας*. Η διεργασιακή μορφή της σχέσης επισημαίνει την ποικιλότητα των μορφών που, εν τω γίγνεσθαι της σχέσης και των διεργασιών μεταφοράς, μπορεί να οργανώνονται ή να αποδιοργανώνονται στο ένα ή στο άλλο πεδίο της ψυχικής και της εξωτερικής πραγματικότητας. Στο πεδίο της μεταξύ τους σχέσης, όπως επίσης του ενός εντός του άλλου. Δηλαδή, της *σχέσης* του σώματος *εντός* του ψυχισμού *με* τον ψυχισμό, και της *σχέσης* του ψυχισμού *εντός* του σώματος *με* το σώμα. Ή όπως αναφέρει ο Βαρτζόπουλος (2003), της «ένυλης παρουσίας του σώματος εντός του ψυχισμού». Υπό αυτή την έννοια τονίσαμε επίσης ότι η εξωτερική πραγματικότητα αποτελεί την πηγή και το έρεισμα της ψυχικής πραγματικότητας, αλλά η προέλευση της, θα πρέπει να τοποθετηθεί στην σχέση έργου μεταξύ του ενδοψυχικού, του σωματικού και του αντικειμένου. Σε αναλογία με την ψυχαναλυτική τοποθέτηση ότι η ενόρμηση ως βιολογικό στοιχείο γίνεται ψυχικά ενεργός και έτσι άρχεται μία μορφή ενδοψυχικής πραγματικότητας, από την στιγμή της συνάντησης της σωματικής πραγματικότητας με την πραγματικότητα των αντικειμένων. Η στιγμή της συνάντησης αντιστοιχεί στην διαμόρφωση του αντίστοιχου χώρου και χρόνου μετάβασης.

3.6 Η ΑΝΑΔΥΟΜΕΝΗ ΣΧΕΣΗ ΨΥΧΙΣΜΟΥ ΚΑΙ ΣΩΜΑΤΟΣ ΕΝΤΟΣ ΤΗΣ ΨΥΧΟΣΩΜΑΤΙΚΗΣ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑΣ

Όπως αναφέραμε σχετικά με την έννοια του διπλού ορίου, θα μπορούσαμε να πούμε ότι η ψυχοσωματική θεωρία του Pierre Marty δεν επιχειρεί τόσο μία σύνδεση ψυχισμού και σώματος, όσο εξετάζει τον ατομικό και ξεχωριστό για κάθε άνθρωπο, τρόπο ανάδυσης και διεργασίας των ψυχοσωματικών λειτουργιών και δομών μέσα από την εξέλιξη. Σε αυτό το πλαίσιο η ψυχική πραγματικότητα περιλαμβάνει και την σωματική ή θα λέγαμε ότι αναπτύσσεται εντός της ενιαίας ψυχοσωματικής πραγματικότητας, ενώ η εξωτερική πραγματικότητα αναφέρεται στο περιβάλλον και τα ερεθίσματα που περιλαμβάνει. Δεν εξετάζεται η εκπροσώπηση του σώματος εντός του ψυχισμού όπως γίνεται στην φροϋδική θεωρία με την έννοια των ενορμήσεων. Αλλά, τοποθετεί το ίδιο το σώμα, τις λειτουργίες του, τα ερεθίσματα από αυτό, εντός του ασυνειδήτου. Ως μία πρώτη πυρηνική μορφή ενός τμηματικού ασυνειδήτου, σωματικής ουσιαστικά φύσης και λειτουργίας, χαρακτηριζόμενη από μία ευαισθησία και ικανότητα πρόσληψης των ερεθισμάτων, και η οποία εμπεριέχει την τάση προς τον αυτοματισμό και την τάση προς τον προγραμματισμό, που θα εξασφαλίσουν και θα προσδιορίσουν τις αρχικές εξελικτικές κινήσεις. Από την ιεραρχική πρόοδο αυτών των κινήσεων επί ή διαμέσου του βιολογικού, ή πιο συγκεκριμένα σε ένα μικρότερο ή μεγαλύτερο μέρος του βιολογικού όπως προτάσσει η έννοια των κεντρικών και παράπλευρων εξελικτικών αλυσίδων, θα συγκροτηθούν τα πρώτα ψυχικά μορφώματα. Επομένως η ψυχοσωματική μας προτείνει μία τοπική προ των τοπικών της μεταψυχολογίας, μία τοπική του προ-ψυχικού, και επίσης μία διαφορετική διαχρονική ή εξελικτική ψυχοσωματική τοπική. Στην θέση του φροϋδικού «βιολογικού βράχου» θέτει το μωσαϊκό και το τμηματικό ασυνείδητο. Δεν είναι ψυχικό με την έννοια της ψυχαναλυτικής ψυχικής πραγματικότητας, αλλά δεν είναι και κάτι το μοναδικά βιολογικό. Θα λέγαμε ότι το ψυχικό ενέχει και παράγει το βιολογικό καθώς και το βιολογικό ενέχει και παράγει το ψυχικό στοιχείο.

Η συγκρότηση των ψυχικών μορφωμάτων και της ψυχικής ζωής εντός της ενιαίας ψυχοσωματικής οντότητας έχει ως χρονικό και τοπικό σημείο αφετηρίας, α) την στιγμή και το επίπεδο αποτυχίας και διευθέτησης της αποτυχίας της εξέλιξης και β) την στιγμή και το επίπεδο όπου οι εξελικτικές κινήσεις ή τα ένστικτα ζωής συναντούν τα αντιληπτικά και τα μνημονικά ίχνη, δημιουργώντας έτσι τα αναπαραστατικά και ενορμητικά επενδυμένα μορφώματα. Έτσι σχηματοποιώντας την σχέση ψυχισμού και σώματος στο εσωτερικό της ψυχοσωματικής πραγματικότητας, θα μπορούσαμε να πούμε ότι ένας παράγοντας ψυχικοποίησης της ανθρώπινης οντότητας είναι η αποτυχία στο επίπεδο του βιολογικού. Σαν να λέγαμε ότι στην κατεύθυνση μίας πρόδορμης εξελικτικής κίνησης, η αποτυχία του βιολογικού προγραμματισμού, «τον κάνει να σκέπτεται», να αναπτύσσει ένα νέο ατομικό και υποκειμενικό σκεπτικό ανακίνησης και αναδιευθέτησης της εξέλιξης και του τρόπου ζωής. Έτσι ο ψυχισμός έγκειται σε μία ανάγκη και πράξη ερμηνείας των βιολογικών γεγονότων.

Κατά την ψυχοσωματική θεωρία, η ανάπτυξη και ψυχική μορφοποίηση της ανθρώπινης οντότητας σύμφωνα με την σύνδεση των ενστίκτων με τα μνημονικά ίχνη, θα οδηγήσει σταδιακά στην εγκατάσταση ενός ψυχικού συστήματος και την διαμόρφωση της ψυχικής πραγματικότητας με την μορφή της δευτέρας τοπικής θεωρίας. Θα λέγαμε δηλαδή ότι πέραν ενός επιπέδου ανάπτυξης, υποκείμενου βεβαίως σε πιθανές παλινδρομικές και αποδιοργανωτικές κινήσεις, το ψυχικό όργανο σχηματίζεται ως ένας περισσότερο αυτόνομος εσωτερικός τρόπος λειτουργίας σε σχέση με το σώμα, το οποίο εκπροσωπείται έτσι εντός της ψυχικής πραγματικότητας. Τότε όμως, τίθεται πλέον το ζήτημα της σύνδεσης ψυχισμού και σώματος εντός του σκεπτικού ιεράρχησης και ανάδυσης. Έτσι υπό την οπτική της ενιαίας ψυχοσωματικής πραγματικότητας, το ερώτημα της σχέσης μεταξύ ψυχισμού και σώματος έγκειται *στον τρόπο και τους μηχανισμούς σύμφωνα με τους οποίους από μία διεργασία ανάδυσης του ενδοψυχικού πεδίου από το βιολογικό, μεταφερόμαστε σε μία μεταβατική σύνδεση του ενός πεδίου με το άλλο, δηλαδή σε μία αλληλένδετη συν-λειτουργία εκπροσώπησης μεταξύ των δύο αυτόνομων πεδίων*. Θα πρέπει να τονίσουμε ότι αυτή η μετάβαση δεν επιτελείται στο σύνολο της ψυχοσωματικής οργάνωσης, αλλά σε ένα τμήμα της, ενώ

άλλα συνεχίζουν να λειτουργούν υπό το σκεπτικό της συνολικής ψυχοσωματικής εξελικτικής ανάδυσης.

Η ψυχοσωματική θεωρία διακρίνει τις γραμμές ανάπτυξης, σύμφωνα με τον κεντρικό κορμό που αντιπροσωπεύει την περισσότερο εξελιγμένη μορφή και τις παράλληλες δυναμικές. Στην βάση τους θα θεωρηθεί ότι υπάρχει ένα κοινό πεδίο σωματικών λειτουργιών ή του σωματικού ασυνειδήτου. Ως προς αυτή την τοποθέτηση θα αναρωτηθούμε εάν υποτίθεται μία διάκριση μεταξύ ορισμένων σωματικών ή ψυχοσωματικών λειτουργιών και τρόπων οργάνωσης του οργανισμού, οι οποίοι ανάλογα, συμμετέχουν, συμμετέχουν λιγότερο ή δεν συμμετέχουν ποτέ στην διαμόρφωση του ψυχισμού, ή διαφορετικά ψυχικοποιούνται. Όπως το επισημάναμε πρωτύτερα η οργάνωση σύμφωνα με την διάκριση του κεντρικού κορμού και των παράλληλων και παράπλευρων δυναμικών καθώς και η ιεραρχική διαδικασία ανάδυσης εξασφαλίζει το ζωντανό στοιχείο, την εν δυνάμει ανάδυση του νέου, και της ύπαρξη μίας συνεχούς πηγής. Η εξελικτική προοδευτική κίνηση, εκφραζόμενη από την λειτουργία των ενστίκτων ζωής προς την ψυχικοποίηση, δηλαδή προς την συγκρότηση ψυχικών μορφωμάτων, θα πρέπει να θεωρηθεί ως ένα εξελικτικό στάδιο, αλλά και ως μία διαρκής μορφοποιητική διαδικασία, καθώς η αρχική ευαισθησία του πυρηνικού τμηματικού ασυνειδήτου δεν παύει να υφίσταται, δρομολογώντας έτσι νέες διεργασίες προγραμματισμού. Κατ᾽ αυτό τον τρόπο η ψυχοσωματική θεωρία φαίνεται επίσης να προτείνει ορισμένες υποθέσεις γύρω από την βιολογική πραγματικότητα, τους σωματικούς μηχανισμούς που μπορεί να επιτρέπουν παρόμοιες διακρίσεις. Ή, υποθέσεις που θα οδηγούσαν ενδεχομένως σε ένα είδος λειτουργικής ανατομίας, χαρτογράφησης και ταξινόμησης του νευρικού συστήματος ή και της συνολικής φυσιολογίας. Βέβαια θα μπορούσε να πει κανείς ότι η εικόνα του κεντρικού κορμού και των παράπλευρων ή παράλληλων αλυσίδων, αποτελεί μία μεταφορική εικόνα, ή μία μεταβιολογική θεώρηση. Όμως αναφέρεται πολύ συγκεκριμένα και σε σωματικές λειτουργίες και σε ένα είδος ιεράρχησης και ταξινόμησης των βιολογικών λειτουργιών, των οποίων ωστόσο η φύση παραμένει αόριστη. Στο ίδιο πνεύμα θα τοποθετούσαμε και την έννοια της σωματικής καθήλωσης, η οποία δεν θέτει μόνον ένα είδος συνέχειας με την ψυχική λειτουργία και με την ψυχική παλινδρομική κίνηση που μπορεί να οδηγήσει

σε μία σωματική καθήλωση, αλλά επίσης την εγχάραξη μίας σωματικής μνήμης και σημείου αναφοράς στην περαιτέρω πορεία της ζωής.

Επίσης η εξελικτική σειρά που θέτει η ψυχοσωματική θεωρία, από το πρωταρχικό μωσαϊκό και την ευαισθησία του πρωτογενούς ασυνειδήτου προς τον αυτοματισμό και τον προγραμματισμό, αναλογεί σε μία σειρά μετατροπών τόσο στο ψυχικό όσο και στο σωματικό επίπεδο. Υπό το πρίσμα της μονιστικής προσέγγισης αυτές οι μετατροπές θα θεωρηθούν ως σύγχρονες και ενιαίες στα δύο επίπεδα τα οποία απαρτίζουν μία συνολική ψυχοσωματική τάξη. Η ψυχική συνιστώσα έστω και εάν θεωρείται σε πλήρη ή και ταυτόσημη συνέργεια με το βιολογικό, παραπέμπει σε μία διάσταση της σωματικής πραγματικότητας και της βιολογικής λειτουργίας που αντιστοιχεί σε αυτό που ψυχαναλυτικά ονομάζουμε ως ερωτικό ή λιβιδινικό σώμα. Το λιβιδινικό σώμα εκτός από μία μεταψυχολογική οντότητα, αναλογεί σε έναν τρόπο ή επίπεδο οργάνωσης και λειτουργίας του βιολογικού σώματος, των οργάνων, της λειτουργίας των διαφόρων συστημάτων και ιδίως του νευρικού συστήματος. Επομένως όπως το εξετάζει ο Christophe Dejours με την έννοια της λιβιδινικής ανατροπής (1986), τίθεται και πάλι το βασικό ερώτημα της φύσης αυτών των ομόλογων σωματικών μετατροπών και του τρόπου μέσω του οποίου συνδέονται με την ψυχική λειτουργία.

Στην ψυχοσωματική θεωρία γνωρίζουμε ότι ο ακρογωνιαίος λίθος της εξέλιξης είναι το προσυνειδητό. Σε αυτό το πλαίσιο ότι το προσυνειδητό θα πρέπει να νοηθεί όχι μόνον ως ψυχικό σύστημα, αλλά επίσης ως μία ψυχοσωματική οντότητα ή τμήμα μίας ψυχοσωματικής τάξης. Είναι ένας ψυχικός αλλά και σωματικός εσωτερικός ρυθμιστής των μετατροπών και μεταβάσεων από το ένα στο άλλο επίπεδο εξέλιξης. Ομόλογος και απότοκος του ρυθμιστού που συγκροτείται στο όριο και στο πεδίο της σχέσης με την εξωτερική πραγματικότητα των αντικειμένων. Ο Marty και ο Michel Fain έχουν τονίσει την καθοριστική σημασία της μητρικής λειτουργίας (και θεραπευτικά, της μητρικής λειτουργίας του θεραπευτή) ως ρυθμιστή της εξέλιξης και διαμόρφωσης της ψυχοσωματικής τάξης. Η ρύθμιση μέσω της σχέσης με την εξωτερική πραγματικότητα έχει την έννοια της δυνατότητας έκφρασης των μηχανισμών του αυτοματισμού και του προγραμματισμού, και την δυνατότητα ανάπτυξης μίας υποκειμενικότητας, μίας

υποκειμενικής νοηματοδότησης εντός της ψυχοσωματικής τάξης, καθώς και την δυνατότητα μίας ευχαρίστησης και ικανοποίησης από αυτήν.

Η ζωτική βιολογική και ψυχική εξάρτηση της εξελισσόμενης σωματοψυχικής οντότητας από τον άλλον, από την μητέρα, και η συνάρτηση της ύπαρξης και των λειτουργιών της με την μητρική λειτουργία, και συνολικότερα από το περιβάλλον, είναι ενδεικτική, ή απότοκη, της αδυναμίας εγγενούς αυτοτέλειας του ανθρώπου. Η ικανότητα αυτο-οργάνωσης εκδηλώνεται υπό όρους. Όρους που αναφέρονται στην ποιότητα του περιβάλλοντος και στην αναπτυσσόμενη σχέση με αυτό. Απόρροια αυτού του δεδομένου και της δυναμικής που το χαρακτηρίζει, μπορούμε να πούμε ότι είναι όλο το φάσμα παθολογικών ή φυσιολογικών τρόπων οργάνωσης και λειτουργίας του ανθρώπου. Θα λέγαμε ότι το αρχικό έλλειμμα αποτελεί την βάση του «υπαρξιακού δράματος»[22], της απαραίτητης δρομολόγησης των διεργασιών της ψευδαισθητικής ικανοποίησης, της σύγκρουσης μεταξύ της αρχής της ευχαρίστησης και της αρχής της πραγματικότητας, της νευρωτικής ή άλλης μορφής παθολογικής διευθέτησης των συγκρούσεων. Αλλά συγχρόνως *η εγγενής ανθρώπινη ανεπάρκεια, η αποτυχία αυτοδιαχείρισης και προσπορισμού ευχαρίστησης, καθώς και η απαραίτητη ύπαρξη του άλλου και της σχέσης μαζί του ως ορόσημο, αποτελούν τις προϋποθέσεις, τις συνθήκες ενός εν δυνάμει ανοίγματος προς την οντογενετική και φυλογενετική εξέλιξη*. Υπό αυτό το πρίσμα γίνεται κατανοητή η ανάδυση της ψυχικής ζωής μέσω της αποτυχίας των εγγενών εξελικτικών κινήσεων σύμφωνα με την ψυχοσωματική θεωρία, ή, η φροϋδική θέση του 1924 σύμφωνα με την οποία η αρχή της ευχαρίστησης δημιουργείται από την τροποποίηση των τάσεων που στοχεύουν στην εκδίωξη των διαταρακτικών στοιχείων, δηλαδή της δυσαρέσκειας. Στο επίπεδο του αρχικού εγώ πραγματικότητα, η δυσαρέσκεια είναι βεβαίως ένα πρόσκομμα προς την ανάπτυξη, που όμως λειτουργεί οργανωτικά και οδηγεί στην εγκατάσταση και περαιτέρω στην διεργασία της αρχής της ευχαρίστησης.

[22] Δράμα, με την έννοια του τραγικού, αλλά κυρίως με την πρωτογενή έννοια μίας σκηνικής πράξης και του περιεχομένου της, του δρώμενου εντός αυτής.

Έτσι θεωρούμε ότι *η ψυχική πραγματικότητα, ή η ψυχοσωματική πραγματικότητα, αποτελούν ένα συναρτώμενο αυτο-οργανωνόμενο σύστημα. Πρόκειται επομένως για μία αυτο-οργάνωση σχέσης*. Το είδος και η σημασία των σωματικών ή των ψυχικών στοιχείων και λειτουργιών που θα αποτελέσουν τις συνθήκες γύρω από τις οποίες θα στραφούν οι ανάγκες συντήρησης και οι λιβιδινικές επενδύσεις, ως προς τις οποίες θα κινητοποιηθεί αυτο-οργανωτικά η συνολική σωματοψυχική λειτουργία και θα αναπτυχθεί η πολυσημία της ψυχικής πραγματικότητας, θα καθορισθεί στο μεθύστερον και σύμφωνα με την ευαισθησία τους ως προς τις αρχικές συνθήκες του σώματος εντός του ψυχισμού και του ψυχισμού εντός του σώματος. Αυτές οι αρχικές συνθήκες λειτουργούν ως ανάλογα των παράξενων ελκυστών των μη προβλεπόμενων χαοτικών συστημάτων. Σε αυτή την οπτική το ερώτημα που τίθεται είναι του τρόπου με τον οποίο ορισμένα στοιχεία της ψυχικής και της εξωτερικής πραγματικότητας, λειτουργούν ως ελάχιστες αρχικές συνθήκες και ως ελκυστές γύρω από τους οποίους οργανώνεται η σωματοψυχική οντότητα. Η άποψη μου είναι ότι η απάντηση σε αυτό το ερώτημα έγκειται στην οργάνωση και λειτουργία του μεταβατικού πεδίου σύνδεσης της ψυχικής και της εξωτερικής πραγματικότητας. *Εντός της μεταβατικής πραγματικότητας του ψυχισμού και μέσω των παραγομένων διεργασιών και των ψυχικά ή σωματικά δυνητικών δομών που σχηματοποιούνται, αναδεικνύονται οι ελάχιστες αρχικές συνθήκες όπως επίσης συγκροτούνται τα μορφώματα που θα λειτουργήσουν ως ελκυστές του συστήματος.*

4. Η ΨΥΧΑΝΑΛΥΤΙΚΗ ΔΙΕΡΓΑΣΙΑ ΩΣ ΜΕΤΑΒΑΤΙΚΗ ΤΟΠΙΚΗ Η ΔΟΚΙΜΑΣΙΑ ΤΗΣ ΨΥΧΙΚΗΣ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑΣ

Μπορούμε να πούμε ότι η ψυχική πραγματικότητα στην πιο καθαρή μορφή της, υφίσταται ως μία πραγματικότητα και αποκτά μία τέτοια ιδιότητα για το υποκείμενο, εφ' όσον το περιεχόμενό της έρχεται στην συνείδηση ή όταν κάτι της ανθίσταται, εκφραζόμενη με την μορφή ενός συμπτώματος ή μίας φαντασιωσικής κίνησης. Οι Laplanche και Pontalis, στο κείμενο τους για τις πρωταρχικές φαντασιώσεις (1985) αναφέρουν ότι η ψυχική πραγματικότητα είναι η φαντασίωση, ως η «πιο αληθινή έκφραση» της πραγματικότητας της ασυνείδητης επιθυμίας, ως ένας ανθιστάμενος «ετερογενής πυρήνας μέσα στο πεδίο του ψυχολογικού». Βέβαια θα αναρωτηθούμε με τον Diatkine (1974) εάν η επιθυμία είναι μία πραγματικότητα· απαντώντας ότι πρόκειται για μία σχετική πραγματικότητα, μία πραγματικότητα σχέσης. Επομένως η ψυχική πραγματικότητα υφίσταται για το υποκείμενο, όταν γίνεται βίωμα και αντικείμενο ερμηνείας στο πλαίσιο της ψυχαναλυτικής εργασίας και της μεταβιβαστικής σχέσης. Ή, ακόμα στο πλαίσιο όποιου τρόπου αυτογνωσίας επιχειρεί ο κάθε άνθρωπος, και κυρίως στο πλαίσιο της μετα-ψυχαναλυτικής αυτοανάλυσης. Η υπόσταση πραγματικού της ψυχικής πραγματικότητας, αν και θεμελιωδώς σημαντική και υπαρκτή για την συνολική σωματοψυχική λειτουργία, εξαρτάται από την διερεύνηση της. Εξαρτάται από την διαθεσιμότητα του ψυχισμού του αναλυομένου και του αναλυτού, ή της εσωτερικής αυτοαναλυτικής ικανότητας του υποκειμένου, να δημιουργηθούν ορισμένες ενδοψυχικές και διϋποκειμενικές συνθήκες, άρα σχέσεις μεταξύ ψυχικής και εξωτερικής πραγματικότητας, που καθιστούν δυνατή την ανίχνευση του περιεχομένου και της δυναμικής της ψυχικής πραγματικότητας.

Υπό μία έννοια, θα λέγαμε ότι το θεωρητικό και κλινικό «προσόν» της ψυχαναλυτικής προσέγγισης του ψυχισμού είναι, να *είναι* εξωπραγματική[23], αλλά να *είναι*· να είναι αισθητηριακά, νοητικά και ψυχικά. Ούτως ώστε να μπορεί όχι μόνον να

[23] Υπογραμμίζοντας την – ιδιαίτερη – πραγματικότητα του είναι.

εμπεριέχει την ασυνείδητη φαντασίωση, αλλά κυρίως να την κάνει αισθητή, ψυχικά νοητικά αλλά και σωματικά, για τον ψυχισμό[24]. Στην ψυχαναλυτική συνεδρία η ασυνείδητη φαντασίωση γίνεται αισθητή και νοείται ως σχέση, ή, διαμέσου της θεραπευτικής σχέσης ως σύνδεση του ενδοψυχικού με την πραγματικότητα του ψυχαναλυτικού πλαισίου και περιεχομένου.

Ο Jean Guillaumin (1975) έχει προτείνει την έννοια της «*δοκιμασίας της ψυχικής πραγματικότητας*», εφαρμόζοντας την έννοια και το σκεπτικό της δοκιμασίας της πραγματικότητας στην ψυχαναλυτική κλινική πράξη. Με αυτήν χαρακτηρίζει την ψυχαναλυτική λειτουργία ως ένα πλαίσιο και διεργασία πραγματοποίησης της ψυχικής πραγματικότητας. Έτσι θα θεωρηθεί ότι *η ψυχανάλυση αποτελεί μία πραγματοποίηση του ψυχισμού που, αναλύοντας την μεταβιβαστική σχέση και προτείνοντας ορισμένες ερμηνείες και κατασκευές, φτάνει σε μία «εξίσωση» στην οποία η εξωτερική πραγματικότητα εξισώνεται με την ψυχική πραγματικότητα*. Η ψυχαναλυτική εργασία καλείται να αναπαράγει και να αναδείξει την συγκρότηση της ψυχικής πραγματικότητας. Θα λέγαμε ότι γίνεται ένα είδος εργαστηρίου, ή πεδίου δοκιμών γι' αυτόν τον σκοπό. Ο Guillaumin υπενθυμίζει ότι στην ψυχανάλυση η διαφοροποίηση ψυχικής πραγματικότητας και πραγματικού με βάση την κινητικότητα δεν είναι εφικτή, μιας και αυτή βρίσκεται σε αναστολή σύμφωνα με το συμφωνηθέν πλαίσιο. Προτείνει ότι η αναστολή των κινήσεων προκαλεί μία σημαντική αλλαγή κατεύθυνσης των επενδύσεων. «Η κίνηση, η δυνατότητα κίνησης αντικαθίσταται από την αίσθηση, το βίωμα (éprouver, ressentir)», και τις παραγόμενες ψυχικές κινήσεις. «Σε μία τέτοια κατάσταση συναίσθησης τα ιδιοδεκτικά μηνύματα επεμβαίνουν καθ' υπεροχή. Και αυτό προσδίδει μία ιδιαίτερη μορφή στα εξωδεκτικά και τα εσωδεκτικά μηνύματα που δεν έχουν πλέον μία ικανοποιητική κινητική αποφόρτιση και στα οποία είναι συνδεδεμένη η ιδιοδεκτικότητα». Σε αυτό το σημείο σκεπτόμενοι την κλινική των

[24] Σε αυτό το σημείο έγκειται ένα μεγάλο, θεωρώ, πρόβλημα της «ψυχαναλυτικής κουλτούρας», όπου χωρίς να έχει υπάρξει μία ικανοποιητική διερεύνηση και οι κατάλληλες συνθήκες πραγματοποίησης της ανίχνευσης, σπεύδουμε να ονομάσουμε κάτι το οποίο διαφεύγει της κατανόησης, της διαχείρισης ακόμα και της ευχαρίστησης, ως ασυνείδητο ή φαντασίωση. Έτσι η φαντασίωση μετατρέπεται σε ένα σχεδόν μαγικό δικαιολογητικό επί πάσης πράξης και πάσης σκέψης. Εδώ, μέσα από μία τέτοια χρήση της έννοιας της φαντασίωσης (επιτρέποντας το κάθε-τι στο όνομα μίας «ανωτέρας δύναμης» που λέγεται φαντασίωση) θεωρώ, ότι έγκειται ένας βασικός λόγος αμφισβήτησης της θεωρητικής και θεραπευτικής αξίας της ψυχανάλυσης στον χώρο της κλινικής των ψυχικών παθήσεων.

νευρολογικών διαταραχών και σε αναλογία με τις παρατηρήσεις μας σχετικά με την δοκιμασία της πραγματικότητας (βλ. ανωτέρω), θα σημειώσουμε ότι η αντικατάσταση της δυνατότητας κίνησης από την αίσθηση και το βίωμα συνδέεται με *την σχάση φαντασίωσης και πραγματικότητας* στους νευρολογικούς ασθενείς, υπογραμμίζοντας την κεντρική σημασία της ψυχαναλυτικής ψυχοθεραπευτικής ή νευροψυχολογικής προσέγγισης σε αυτά τα περιστατικά, αποβλέποντας στην προσπάθεια εκ νέου σύνδεσης της ψυχικής πραγματικότητας με την πραγματικότητα του σώματος και την πραγματικότητα των νοητικών – γνωσιακών λειτουργιών.

Εντός του ψυχαναλυτικού πλαισίου και στην θέση της κίνησης, ο Guillaumin (ο.π.) θεωρεί ότι *η αντίληψη των εσωτερικών καταστάσεων είναι δυνατή διαμέσου της εικονοπλασίας και της συναίσθησης*. Η δοκιμασία [με τις δύο έννοιες της λέξης, της δοκιμής που επιτρέπει την αναγνώριση και του δοκιμάζομαι ως εμπειρικό βίωμα] της ψυχικής πραγματικότητας που πραγματοποιείται στο πλαίσιο της ψυχανάλυσης αντιστοιχεί σε μία «μεταβολή του υποκειμένου, που συλλαμβάνει τον εαυτό του υποκειμενικά, δηλαδή εκ των έσω». Τι όμως επιτρέπει την αντικατάσταση της κινητικότητας δράσης από τις «ψυχικές κινήσεις»; Το εγχείρημα είναι μεικτό απαντά ο Guillaumin. «Συγχρόνως νοητικό ή ψυχικό (από την αξία σημαίνοντος) και κινητικό (από την μορφή του), προσφέρεται από τον λόγο (εσωτερικευμένο σε σκέψη), και την λαρυγγική πράξη που φέρει τις ψυχικές κινήσεις» προς τον αναλυτή, μέσα στον μεταβατικό χώρο της αναλυτικής σχέσης.

Βέβαια η ψυχαναλυτική πραγματικότητα δεν είναι ακριβώς αυτό που εννοούμε ως εξωτερική πραγματικότητα (εννοούμενη είτε ως η υλική πραγματικότητα και το περιβάλλον, είτε ως η σωματική πραγματικότητα) και δεν ταυτίζεται με αυτήν. Ούτε, όπως θεωρούμε, ταυτίζεται με την ψυχική πραγματικότητα (ως το ασυνείδητο ή το σύνολο των ψυχικών λειτουργιών). Μοιράζεται, οσμωτικά, μεταβατικά, στοιχεία από την μία όπως και από την άλλη. Εάν χρησιμοποιήσουμε τον όρο της εξίσωσης, θα έλεγα ότι αυτή περιλαμβάνει μία μεταβλητή που αναλογεί στην διεργασία μεταφοράς, διπλής κατεύθυνσης, από την ψυχική πραγματικότητα προς την εξωτερική πραγματικότητα και αντιστρόφως. *Ο λειτουργικός παράγων της εξίσωσης θεωρώ ότι είναι αυτό το οποίο*

ονομάσαμε ως μεταβατική πραγματικότητα του ψυχισμού. Έτσι η θα μπορούσαμε να πούμε ότι η μεταβατική πραγματικότητα του ψυχισμού είναι αυτό που επισημαίνεται με την μορφή της ψυχανάλυσης ως δοκιμασία της ψυχικής πραγματικότητας, αποτελώντας ένα πεδίο σύνδεσης μεταξύ εσωτερικής και εξωτερικής πραγματικότητας. Η σκέψη μου είναι ότι αυτή η σχέση διαμορφωνόμενη ως ένα πεδίο σύνδεσης ή μετάβασης, δεν αποτελεί το νόημα ή τον σκοπό προς τον οποίο τείνει ο ψυχισμός ή ακόμα που τον κινεί ή τον προσδιορίζει. Ο Winnicott (1971) αναφέρει ότι η μητέρα διαθέτει προς το παιδί «την ψευδαίσθηση ότι υπάρχει μία εξωτερική πραγματικότητα που αντιστοιχεί στην δική του ικανότητα να δημιουργεί». Αυτό που διατίθεται από την μητέρα, η από την λειτουργία του θεραπευτού, δεν αποτελεί μία εξωτερική πραγματικότητα, ούτε ακριβώς μία ψευδαίσθηση, ούτε αυτό το οποίο αναζητά ο ψυχισμός, αλλά ένα εν δυνάμει και εν έργω ψυχικό μόρφωμα. Ο Pierre Fédida (1975) αναφέρει ότι «η αντικειμενικότητα μίας ψυχικής πραγματικότητας είναι η πράξη αναγνώρισης μίας διϋποκειμενικότητας». Γνωρίζουμε την σημασία στην θεραπευτική ιδίως των μεταιχμιακών διαταραχών της μετάβασης από την διϋποκειμενικότητα προς το ενδο-υποκειμενικό και την διεργασία του διπλού ορίου που έχει εξετάσει ο Green. Ο ψυχισμός, το σύνολο της σωματοψυχικής οντότητας, κινείται ενδογενώς ως ένα αυτο-οργανωνόμενο σύστημα. Η μεταβατική πραγματικότητα του ψυχισμού, όπως επίσης η ψυχαναλυτική πράξη, οργανώνει την αυτο-οργανωτική ικανότητα της σωματοψυχικής οντότητας, τόσο ψυχικά όσο και σωματικά.

Όπως αναφέρει ο Guillaumin (ο.π.) η δοκιμασία της ψυχικής πραγματικότητας παράγεται μέσα από το ερμηνευτικό έργο εντός της μεταβιβαστικής σχέσης και μέσα από τις κατασκευές που αναπτύσσονται. Αυτές απαρτίζουν ένα είδος υποκειμενικής, «ατομικής μεταψυχολογίας», ή διαφορετικά, αυτό που θα ονομάζαμε ως την «ψυχαναλυτική αυτογνωσία». Η οποία δεν αποτελεί μία στατική, δεδομένη γνώση ή ένα πεπερασμένο και αντικειμενικό γνωστικό αντικείμενο, αλλά για έναν *συνεχή, δυναμικό και εν τω γίγνεσθαι τρόπο διεργασίας και ατομικής διαχείρισης*. Σε αυτό άλλωστε θεωρώ ότι έγκειται η θεραπευτική ιδιότητα της ψυχαναλυτικής αναζήτησης. Με αυτή την έννοια θα μπορούσαμε να πούμε ότι η θεωρία της ψυχικής πραγματικότητας «ξαναγράφεται» σε κάθε ψυχανάλυση από κάθε αναλύοντα. Ο Claude

Le Guen (1995) θεωρεί ότι στην ψυχανάλυση η θεωρία και η πρακτική βρίσκονται μεταξύ τους σε μία κατάσταση «ομοουσιότητος». Επισημαίνει ότι υπάρχει μία απόκλιση μεταξύ των δύο ψυχισμών, αναλυτού και αναλυομένου· «ο καθένας έχει την δική του ταυτότητα που δεν είναι η ίδια με του άλλου, απόκλιση όμως που δεν σημαίνει κάτι το ετερογενές, καθώς είναι η ταυτότητα του καθενός που αποτελεί το εργαλείο μελέτης του ενός από τον άλλο». Έτσι υποθέτει μία «ομοιότητα ταυτότητος μεταξύ των ζευγών θεωρίας πρακτικής και υποκειμένου αντικειμένου που πιθανώς συνδέεται με την σύμφυτη στον ψυχισμό πραγματικότητα, η μία δουλεύοντας σε ηχώ με την άλλη». Υπό αυτή την έννοια λέει ότι στην ψυχανάλυση, αντίθετα από τις άλλες επιστήμες, η ομολογία μεταξύ πρακτικής και θεωρίας αντικατοπτρίζει μία διεργασία του ίδιου του ψυχισμού. Στο ψυχαναλυτικό πλαίσιο «ο ψυχισμός αναδιπλασιάζεται σε δύο υποκείμενα. Οι δύο τρόποι ομιλίας του καθενός υποκειμένου αποτελούν αναπαράσταση αυτού του ψυχισμού, παρά τρόπους γνώσης (όπως στις άλλες επιστήμες)». Έτσι εάν δεχθούμε αυτά, συνεχίζει ο Le Guen, «εάν οι δύο όροι αυτής της διπλής ταυτότητος ανήκουν στην ίδια τάξη πραγματικότητας (του ψυχισμού), στην πηγή της πρέπει να λειτουργεί μία πλήρης αντιστοιχία μεταξύ του αντικειμένου της μελέτης και του θεωρητικού μοντέλου που καλείται να αντιληφθεί το αντικείμενο». «Ας πούμε, αναφέρει, ότι όλα συμβαίνουν ωσάν το μοντέλο προϋπήρχε μέσα στο αντικείμενο, και/ή ωσάν το αντικείμενο επέβαλε περιειλημμένα το μοντέλο». Η έννοια της *αρχής της ψυχικής πραγματικότητας* την οποία προτείνει αναφέρεται σε μία προσπάθεια αντίληψης του γεγονότος ότι η φροϋδική αρχή της πραγματικότητας για να διαχειρισθεί τις σχέσεις του εγώ με τον εξωτερικό κόσμο με τρόπο ώστε να διασφαλίζεται ένα ελάχιστο (απαραίτητο) ικανοποίησης της αρχής της ηδονής, δεν μπορεί να το κάνει παρά με το να συμμορφωθεί με την αρχή που διέπει την ίδια την ψυχική πραγματικότητα. Το θεωρεί ως την ουσία της ψυχαναλυτικής μελέτης. Δηλαδή αυτό που περιγράφει η ψυχανάλυση ως μεταψυχολογία, μπορεί να νοηθεί στο επίπεδο του ατόμου ως ένα εσωτερικό σκεπτικό λειτουργίας που αντικατοπτρίζεται ή μεταφέρεται στην σχέση υποκειμένου αντικειμένου, για να μεταφερθεί εκ νέου στην εσωτερική πραγματικότητα. Και, η ψυχαναλυτική διεργασία αποτελώντας ένα πεδίο δοκιμασίας και πραγματοποίησης, υλοποιεί θα μπορούσαμε να πούμε την μεταβατική πραγματικότητα

του ψυχισμού παρέχοντας μία διαθεσιμότητα προς νέες εν δυνάμει μορφοποιήσεις του ψυχισμού, της νόησης και του σώματος.

Η θεραπευτική και ερευνητική αξία της ψυχαναλυτικής θεωρίας και κλινικής, άπτεται μίας θεμελιώδους λειτουργίας της σωματοψυχικής οντότητας, του ψυχισμού όπως και του νευρικού συστήματος, την οποία μέσω της μεταψυχολογικής και της πρακτικής της ανάπτυξης, αναδεικνύει, αντικειμενοποιεί και διεργάζεται. Η ιδιότητα αυτή αφορά στην ανάπτυξη εντός της σωματοψυχικής οντότητας μεταξύ ψυχισμού και σώματος, καθώς και μεταξύ της σωματοψυχικής οντότητας και του εξωτερικού περιβάλλοντος, ορισμένων συνδετικών πεδίων διεργασιών και εν δυνάμει μορφωμάτων μεταβατικής πραγματικότητας, τα οποία στο ψυχαναλυτικό πλαίσιο αφορούν στην ανάπτυξη της μεταβιβαστικής πραγματικότητας. Μέσω αυτών των πεδίων και των εν δυνάμει μορφωμάτων, από την σωματική πραγματικότητα αναδύεται ψυχική πραγματικότητα, και από αυτή αναδύεται εκ νέου σωματική πραγματικότητα.

Ο Freud τον πρώτο ήδη καιρό του έργου του (1900), γράφει ότι η σχέση μεταξύ ψυχισμού και σώματος χαρακτηρίζεται από μία *εξαρτώμενη αυτονομία* ή συγχρονία των διεργασιών και της οργάνωσης του ψυχισμού και σώματος, *εντός ενός ενιαίου συνόλου*. Αυτό το ενιαίο σύνολο είναι η σωματοψυχική οντότητα, και ο ψυχισμός της ψυχαναλυτικής θεώρησης είναι ένας ένυλος ψυχισμός. Και υπό αυτή την έννοια δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι λειτουργώντας ψυχαναλυτικά, ψυχοθεραπευτικά ή στην κλινική νευροψυχολογία, εργαζόμενοι στο επίπεδο του ψυχισμού ή της νόησης, εργαζόμαστε επίσης στο επίπεδο του σώματος και ιδίως του κεντρικού νευρικού συστήματος. Υπό μία ευρύτερη έννοια η ψυχογενής δράση επί της σωματικής πραγματικότητας διαπιστώνεται από την επίπτωση των εξωγενών ή ενδογενών ψυχοπιεστικών συνθηκών στην σωματική κατάσταση. Όμως αυτή η γνωστή και επιστημονικά τεκμηριωμένη κλινική διαπίστωση, διαφοροποιείται από την λειτουργία της μεταβατικής πραγματικότητας του ψυχισμού, ή της ψυχαναλυτικής διεργασίας ως δοκιμασία, στον βαθμό που αφορούν όπως θεωρούμε, *έναν εγγενή στην ανθρώπινη οντότητα μηχανισμό, τόσο στο ψυχικό όσο και στο σωματικό επίπεδο*. Η διερεύνηση της ψυχαναλυτικής προσέγγισης της ψυχικής πραγματικότητας σε σχέση με την εξωτερική πραγματικότητα

που προτείναμε. εξετάζοντας την πολυσημία τόσο του ψυχισμού όπως και της σύνδεσης του με το σώμα. όπως εμφανίζεται μέσα από το εύρος και τις μορφές της αντιληπτικής λειτουργίας. την δυναμική σχέση μεταξύ της αντίληψης. της συνείδησης και των αναπαραστάσεων, τις διεργασίες της αμοιβαίας απαίτησης έργου μέσω των ενορμητικών κινήσεων, θεωρώ ότι αναδεικνύει την σημασία και τον τρόπο λειτουργίας της μεταβατικής πραγματικότητας του ψυχισμού. Υπό την ίδια έννοια θεωρώ την λειτουργία της μεταβίβασης ως *έναν μεταβατικό χώρο στην διατομή ψυχανάλυσης και νευροεπιστημών.*

5. ΤΡΕΙΣ ΒΑΣΙΚΕΣ ΜΕΤΑΒΙΟΛΟΓΙΚΕΣ ΥΠΟΘΕΣΕΙΣ

Τέλος, με βάση τις παρατηρήσεις μας για την ψυχική πραγματικότητα, εισάγοντας την μελέτη των διαστάσεων της βιολογικής πραγματικότητας, της ένυλης ψυχικής πραγματικότητας και την διάσταση της μεταβατικής πραγματικότητας του σώματος, θα αναφερθούμε σε ορισμένες μεταβιολογικές υποθέσεις γύρω από την νευροεπιστημονική πραγματικότητα.

Η σχέση ψυχισμού και σώματος ως δύο εξαρτώμενα και αυτόνομα πεδία εντός ενός ενιαίου συνόλου, συνδεόμενων μέσω του πεδίου και των διεργασιών της μεταβατικής πραγματικότητας του ψυχισμού, θέτει μία σειρά ερωτημάτων στο επίπεδο του βιολογικού. *Πρόκειται επομένως, για ένα πρωταρχικό ενιαίο σύνολο, το σώμα σε σχέση, το οποίο αυτο-οργανωνόμενο και εξελισσόμενο, άρα αναπτύσσοντας εσωτερικές μορφές σχέσεων, ανάγεται σε δύο αυτόνομους χώρους - την ψυχική πραγματικότητα και την σωματική πραγματικότητα - και σε ένα ενδιάμεσο πεδίο συνδέσεων - την μεταβατική πραγματικότητα - η ύπαρξη και η δυναμική του οποίου εξασφαλίζει τις απαραίτητες συνθήκες αυτο-οργάνωσης*. Προηγούμενα, εξετάζοντας την λειτουργία των ενορμήσεων και την έννοια της στήριξης, είπαμε ότι η ύπαρξη του ψυχισμού στηρίζεται στο σώμα ή στην εξωτερική πραγματικότητα, αλλά δεν οφείλεται σε αυτήν, τονίζοντας την διαφορά που υπάρχει μεταξύ της λειτουργίας της στήριξης ή της πηγής, και της διεργασίας ή της δομής προέλευσης. Έτσι θα σκεπτόμουν ότι η αναγωγή και η διαφοροποίηση των δύο πεδίων έχει ως πηγή και στηρίζεται στο από κοινού ενιαίο σύνολο (το οποίο θα θεωρούσαμε συναφές με την έννοια του πρωταρχικού σωματικού ασυνειδήτου της ψυχοσωματικής θεωρίας), αλλά η προέλευση τους τοποθετείται στην ανάπτυξη ορισμένων εσωτερικών σχέσεων στο επίπεδο του σώματος, σε συνάρτηση με τις σχέσεις ως προς το περιβάλλον.

Υπό την έννοια των εσωτερικών σχέσεων στο επίπεδο του σώματος αναφέρομαι στην υπόθεση ορισμένων μορφών μεταβατικών συνδέσεων μεταξύ διαφόρων σωματικών δομών, λειτουργιών ή μνημονικών εγγραφών. Μέσω αυτών, μία βιολογική λειτουργία συνδεόμενη μεταβατικά με μία άλλη, αποκτά μία ιδιαίτερη, πρωτόλεια υποκειμενική, αξία και νοηματοδοτείται στο επίπεδο του σωματικού. Μιλώντας για μία μεταβατική ενδοσωματική σύνδεση, δεν αναφερόμαστε σε μία μορφή λειτουργικής σύνδεσης, όπως στην περίπτωση συγκρότησης ενός δικτύου νευρωνικών συνδέσεων, ή της συνέργειας μεταξύ οργάνων και συστημάτων, αλλά σε *μία ερμηνευτική και μεταφορική σχέση μεταξύ διαφόρων δομικών ή λειτουργικών μερών του σώματος τα οποία αναπτύσσουν μεταξύ τους μία σωματικής μορφής σχέση υποκειμένου προς αντικείμενο, εισάγοντας επομένως στοιχεία υποκειμενικότητας εντός της σωματικής πραγματικότητας.* Σημείο αναφοράς και διεργασίας αυτών των ενδοσωματικών μεταβατικών συνδέσεων θεωρώ ότι αποτελεί η σχέση του σώματος με την εξωτερική προς αυτό πραγματικότητα, και ιδίως η σχέση με ένα άλλο σώμα.

Αυτό το σύστημα ενδοσωματικών σχέσεων απαρτίζει την βιολογική πλευρά της μεταβατικής πραγματικότητας, η οποία αποτελεί τον χώρο δημιουργίας των δύο αυτόνομων πεδίων της ψυχικής και της σωματικής πραγματικότητας. Εξετάσαμε την έννοια της αυτονομίας της ψυχικής πραγματικότητας και του ψυχικού οργάνου, ως ένα αυτο-οργανωνόμενο σύστημα συνδεόμενο με την εξωτερική πραγματικότητα, το οποίο διέπεται από ορισμένους εσωτερικούς κανόνες λειτουργίας. Όμως δεδομένου ότι πρόκειται για έναν ένυλο ψυχισμό, και άρα για μία μορφή σωματικής πραγματικότητας, θα πρέπει να αναρωτηθούμε τι συνιστά σε αυτό το επίπεδο αυτήν την αυτονομία. Ο όρος της αυτονομίας υπό αυτή την άποψη, δεν αναφέρεται σε ένα τμήμα του οργανισμού και ιδίως του νευρικού συστήματος, το οποίο θα υφίστατο αυτόνομα εξυπηρετώντας τις λειτουργίες της ψυχικής πραγματικότητας. *Η σκέψη μου είναι ότι η ύλη της ψυχικής πραγματικότητας, η ύλη του ασυνειδήτου, δεν έχει έναν σωματικό ή εγκεφαλικό τοπογραφικό εντοπισμό. Θα πρότεινα ότι αποτελεί ένα ιδιαίτερο επίπεδο και τρόπο λειτουργίας που διατρέχει και αφορά εν δυνάμει, το σύνολο των σωματικών συστημάτων, ή την συνολική εκπροσώπηση και διαχείριση τους στο νευρικό σύστημα.*

Αυτή η άποψη θεωρώ ότι δεν θεμελιώνεται μόνον στην νευροβιολογική έρευνα, αλλά απορρέει από την ίδια την φύση της ψυχικής πραγματικότητας όπως αυτή εξετάζεται από την ψυχανάλυση.

Η διερεύνηση και η μεταβιολογική προσέγγιση ορισμένων νευροεπιστημονικών δεδομένων και της νευροψυχολογικής κλινικής στην συνέχεια, θεωρούμε ότι θα μας επιτρέψει να εξετάσουμε την εγκυρότητα αυτών των υποθέσεων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΙΙΙ

ΟΙ ΝΕΥΡΟΕΠΙΣΤΗΜΕΣ, ΣΤΑ ΙΧΝΗ ΤΟΥ ΨΥΧΙΣΜΟΥ

1. Η ΝΕΥΡΟΕΠΙΣΤΗΜΗ. ΣΚΕΨΕΙΣ ΓΥΡΩ ΑΠΟ ΤΟΝ ΟΡΙΣΜΟ ΕΝΟΣ ΓΝΩΣΤΙΚΟΥ ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΟΥ

Ετυμολογικά, ο όρος νευροεπιστήμη σημαίνει την επιστήμη, την επισταμένη σπουδή, του νευρικού συστήματος. Αναφέρεται δηλαδή στο σύνολο των επιστημών που ασχολούνται με την οργάνωση και λειτουργία του νευρικού συστήματος. Ως όρος η νευροεπιστήμη απαντάται μετά την δεκαετία του 1970. Τις τελευταίες δεκαετίες το ενδιαφέρον για την νευροεπιστήμη έχει παρουσιάσει μία γεωμετρική αύξηση όπως επίσης παρατηρείται μία σημαντική διεύρυνση των επιστημονικών πεδίων που προσεγγίζουν τα νευροεπιστημονικά θέματα[39]. Αυτή η αυξανόμενη τάση και η πολύπλευρη προσέγγιση που έχει αναπτυχθεί (και που συχνά εμφανίζουν σημαντικές αποκλίσεις στο επίπεδο του σκεπτικού προσέγγισης και στο επίπεδο της ερμηνείας των, σε γενικές γραμμές κοινών, αποτελεσμάτων) θεωρώ ότι αντικατοπτρίζουν την πολυπλοκότητα του νευρικού συστήματος και του εγκεφάλου καθώς και το εύρος των διαστάσεων σύμφωνα με τις οποίες μπορούν να προσεγγισθούν.

Σύμφωνα με τον ορισμό που προτείνει το Academic Press Dictionary of Science and Technology, «*η νευροεπιστήμη αναφέρεται σε κάθε έναν από τους επιστημονικούς κλάδους οι οποίοι σχετίζονται με την ανατομία, την φυσιολογία, την βιοχημεία ή την μοριακή βιολογία του νευρικού συστήματος, ιδίως στην σχέση του με την συμπεριφορά και την μάθηση*». Θα έλεγα ότι, ως προς το σκεπτικό του, αυτός είναι ο επικρατέστερος και συνηθέστερος ορισμός της νευροεπιστήμης. Με αυτόν φαίνεται να συμφωνεί το

[39] Η δεκαετία του 1990 ονομάσθηκε δεκαετία του εγκεφάλου, αλλά όπως αναφέρει ο Jean McCann του *The Scientist*, τώρα πιθανώς αρχίζει ο αιώνας του εγκεφάλου. Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι η συμμετοχή 28000 ατόμων στο συνέδριο της Society for Neuroscience, τον Νοέμβριο του 2001, την στιγμή που, όπως αναφέρεται, συνέδρια άλλων ειδικοτήτων αριθμούν μόνον μερικές εκατοντάδες συνέδρους. Αυτές οι εντυπωσιακές αριθμητικές διαφορές θα αναρωτηθούμε εάν εκφράζουν μία γενικότερη τάση ενδιαφέροντος ή προσανατολισμού επί μέρους ειδικοτήτων προς *την* νευροεπιστήμη, ή για έναν επίσης εντυπωσιακό πολλαπλασιάσμό *των* νευροεπιστημόνων, ή ίσως των σκεπτόμενων νευροεπιστημονικά.

μεγαλύτερο μέρος της βιβλιογραφίας, προσθέτοντας ή δίνοντας μεγαλύτερη έμφαση σε κάποιον επιστημονικό κλάδο που ασχολείται ερευνητικά ή κλινικά με το νευρικό σύστημα. Έτσι εκτός από αυτούς που αναφέρονται στον ορισμό, στους (νευρο)επιστημονικούς κλάδους θα περιληφθούν κλινικές ειδικότητες όπως η νευρολογία και η νευροψυχολογία, ή χειρουργικές όπως η νευροχειρουργική. Ή επίσης επιστήμες όπως η πληροφορική, η φυσική, τα μαθηματικά, η φιλοσοφία ή ακόμα η θεολογία. Ανεξάρτητα όμως από το πόσοι ή ποιοι επιστημονικοί κλάδοι επιστρατεύονται, βασικό στοιχείο του ορισμού είναι ότι στην έννοια της νευροεπιστήμης υπάρχει πάντοτε ως σημείο αναφοράς η νόηση και ως ζητούμενο η διερεύνηση των βιολογικών βάσεων της νόησης και του πνεύματος. Αυτός ο ορισμός, αντίστοιχα με τον ορισμό της ψυχικής πραγματικότητας, είναι δευτερογενής καθώς στηρίζεται και παραπέμπει σε άλλους, δηλαδή στους ορισμούς των ερευνητικών ή κλινικών πεδίων και των διαφόρων τρόπων προσέγγισης του νευρικού συστήματος, οι οποίοι χαρακτηρίζονται ως νευροεπιστημονικοί υπό τον όρο της αναφοράς τους στην νόηση και την διερεύνηση των βιολογικών βάσεων της νόησης. Βέβαια τίθεται ένα βασικό θέμα γύρω από το τι ορίζουμε και πώς θεωρεί η κάθε ερευνητική ή κλινική προσέγγιση το πνεύμα, την νόηση, ή τον ψυχισμό. Σημείο στο οποίο δεν υφίσταται μία κοινή αποδοχή. Ή αλλιώς θα λέγαμε ότι υπάρχουν διαφορετικά επίπεδα προσέγγισης σύμφωνα με το εάν το σημείο αναφοράς είναι η παθολογική ή η φυσιολογική έκφραση των νοητικών λειτουργιών, της νοημοσύνης, της συνείδησης, της συνείδησης εντός μίας ευρύτερης ψυχικής τοπικής, της μη συνείδησης, του ασυνειδήτου, του συναισθήματος, της έννοιας των ενορμήσεων ή των ενστίκτων, ή της επικοινωνίας, της σχέσης και αλληλεπίδρασης με το περιβάλλον. Ανάλογα τίθεται το ερώτημα εάν μπορούμε να μιλάμε για μία και ενιαία, ή για τις νευροεπιστήμες. Αναρωτιέμαι δηλαδή εάν μπορούμε να μιλήσουμε, και υπό ποιους όρους, για μία ενότητα, θεματική, επιστημονική, θεωρητική, ή μεθοδολογική, της νευροεπιστήμης[40]. Η σκέψη μου είναι ότι, αντί μίας αντιπαράθεσης σχολών και απόψεων, θα μπορούσαμε να κατανοήσουμε αυτές τις διαφορετικές προσεγγίσεις ως

[40] Ακόμα, υπό την γενική παραδοχή ενός συνόλου επιστημονικών ειδικοτήτων που αποτελούν τις νευροεπιστήμες, αναρωτιέμαι πότε και κάτω από ποιες συνθήκες πρακτικής και σκέψης, για παράδειγμα ένας νευροβιολόγος λειτουργεί ως νευροβιολόγος και πότε ως νευροεπιστήμονας; Ή, πότε ένας νευροψυχολόγος ασκεί την ειδικότητα του, και πότε λειτουργεί ως νευροεπιστήμονας. Άραγε η μία ιδιότης και πράξη ταυτίζεται με την άλλη; Άλλωστε, τι θα θεωρήσουμε ως μία νευροεπιστημονική πράξη;

σημαίνουσες της πολυσημίας του κεντρικού νευρικού συστήματος και ευρύτερα της σωματικής πραγματικότητας.

Ο Eric Kandel (1995) προτείνει μία διαφοροποίηση επί αυτού του βασικού ορισμού. Αναφέρει ότι η έννοια της νευροεπιστήμης με αντικείμενο την εξέταση του νευρικού συστήματος ως όργανο ή ως βιολογική βάση της νόησης και των νοητικών λειτουργιών, αποτελεί την *γνωστική νευροεπιστήμη*. Διατηρώντας την ονομασία *νευροεπιστήμη* για τις επιστήμες εκείνες που ασχολούνται με αυτή καθ' εαυτή την οργάνωση και την λειτουργία του νευρικού συστήματος, χωρίς να γίνεται απαραίτητα αναφορά στην νόηση. Η γνωστική νευροεπιστήμη ορίζεται από τον Kandel ως ο συγκερασμός των δεδομένων και των μεθόδων της γνωστικής ψυχολογίας (cognitive psychology) και των νευροεπιστημών. Ο Ramachandran στην ομιλία του κατά την 54η Ετήσια Συνάντηση της Αμερικανικής Ακαδημίας Νευρολογίας σημειώνει ότι ο όρος της γνωστικής νευροεπιστήμης είναι διάδοχος του πρωτύτερου όρου της *νευρολογίας της συμπεριφοράς*, η οποία κατά τους Botez et al. (1987) αποτελεί έναν από τους κλάδους της νευροψυχολογίας (μαζί με την κλινική και την πειραματική νευροψυχολογία). Ο λόγος αυτής της διαδοχής έγκειται αφ' ενός στο ότι η νευρολογία της συμπεριφοράς αποτελεί μία αμιγώς κλινική (και όχι ερευνητική, ή στατιστική, όπως συμβαίνει στους διαφόρους επιστημονικούς τομείς που ασχολούνται με την νευροεπιστήμη) και εις βάθος προσέγγιση ατομικών περιπτώσεων τα ευρήματα της οποίας χρησιμεύουν σε μία γενικότερη κατανόηση της λειτουργίας του εγκεφάλου, και αφ' ετέρου στο γεγονός ότι τα τελευταία χρόνια έχει δοθεί μία μεγαλύτερη έμφαση στην ευρύτερη έννοια της νόησης, ωσάν κάτι περισσότερο από την συμπεριφορά, που εκπροσωπεί η μελέτη των γνωστικών λειτουργιών.

Όμως οι διαφοροποιήσεις που προτείνει ο Kandel, όπως και άλλοι συγγραφείς, η αναφορά στην νευροεπιστήμη, στην γνωστική νευροεπιστήμη και την γνωστική ψυχολογία, θέτουν επίσης ορισμένα θεωρητικά και μεθοδολογικά πλαίσια, ή και όρια στην νευροεπιστημονική έρευνα. Κεντρικό ερώτημα εδώ είναι εάν ο όρος γνωστική,

αναφέρεται στην συνώνυμη θεωρητική κατεύθυνση της γνωστικής ψυχολογίας[41]. Ή εάν πρόκειται για μία ψυχολογία της γνώσης, με την έννοια της μελέτης των νοητικών και ψυχικών διεργασιών που αναπτύσσονται όταν αναζητείται ή αποκτάται η γνώση. Είναι γεγονός ότι για το μεγαλύτερο μέρος της νευροεπιστημονικής έρευνας έχουν χρησιμοποιηθεί οι θεωρίες και ιδίως η μεθοδολογία της γνωστικής ψυχολογίας και της ψυχολογίας της συμπεριφοράς. Σύμφωνα με τους νευροεπιστήμονες, όπως μάλιστα το αναφέρει και ο Kandel, ο λόγος αυτής της επιλογής είναι ότι τα ευρήματα της νευροεπιστήμης φαίνεται να βρίσκουν περισσότερο προσφορότερο έδαφος αντικειμενικών συσχετίσεων με τους μηχανισμούς της νόησης μέσα από το ερευνητικό πεδίο της γνωστικής ψυχολογίας. Το γεγονός αυτό απετέλεσε εξ άλλου έναν βασικό λόγο διαφωνιών και αποκλίσεων μεταξύ ψυχαναλυτών και νευροεπιστημόνων. Συγχρόνως, όπως ήδη το έχουμε αναφέρει, τα τελευταία χρόνια η γνωστική ψυχολογία, και ιδιαίτερα ο συμπεριφορισμός, έχουν δεχθεί μία έντονη κριτική εκ μέρους των νευροεπιστημών, εξ αιτίας της προσπάθειας αναγωγής της εγκεφαλικής και της νοητικής λειτουργίας σε μία σειρά υπολογιστικών επαγωγών σε επί μέρους μονάδες ή υπομονάδες (modules), στο πλαίσιο ενός συστήματος χωρίς προθετικότητα και συναισθηματική συμμετοχή. Βέβαια η γνωστική ψυχολογία και η γνωστική νευροψυχολογία έχει τροποποιήσει ορισμένες από τις βασικές της απόψεις. Έτσι εισήγαγε τον παράγοντα του συναισθήματος και της προθετικότητας αναζητώντας την δυναμική διάσταση των παρατηρούμενων φαινομένων, καθώς και τον «ξεχασμένο» από τις γνωστικές επιστήμες όπως αναφέρει ο Tim Rohrer (2004), και θεμελιώδη παράγοντα του σώματος· τον τρόπο με τον οποίο η νόηση αναδύεται από το σώμα (Varela, 1993, 1994), και την έννοια της ενσωματωμένης νόησης[42] (embodiment mind).

---

[41] Η γνωστική ψυχολογία, όπως προτείνει ο Xavier Seron (1993) έχει ως σκοπό «την περιγραφή της λειτουργικής αρχιτεκτονικής των διαφόρων συστημάτων επεξεργασίας της πληροφόρησης που είναι εγκατεστημένα στον εγκέφαλο, την εξακρίβωση της φύσης των αναπαραστάσεων επί των οποίων παράγονται αυτές οι επεξεργασίες και τον καθορισμό των υπολογισμών που συντελούν τα διάφορα συστατικά μέρη επεξεργασίας που εντοπίζονται εντός των γνωστικών αρχιτεκτονικών».

[42] Αναλογιζόμενοι τον όρο της ενσωματωμένης νόησης, που κυρίως παραπέμπει σε αυτό το οποίο λέει, μπορούμε να αναρωτηθούμε αν θα μπορούσε ποτέ να είναι διαφορετικά : η νόηση να βρίσκεται αλλού εκτός από ενσωματωμένη. Η ανάγκη τονισμού του σώματος στο επίπεδο της ονομασίας της νέας κατεύθυνσης της γνωστικής ψυχολογίας, είναι ενδεικτική της προηγούμενης μεγάλης απόστασης. Βέβαια σε μια δεύτερη ανάγνωση ο όρος ενσωμάτωση μπορεί να μας παραπέμψει στην διεργασία κατά την οποία ένα στοιχείο της νοητικής πραγματικότητας που αντιστοιχεί επίσης σε ένα σωματικό μόρφωμα, ενσωματώνεται, γίνεται δηλαδή μέρος του

Η σκέψη μου είναι ότι η αναφορά στον όρο της γνωστικής, ψυχολογίας ή νευροεπιστήμης, θα έπρεπε να μην περιορίζεται στην αποκλειστική θεώρηση και τεχνική της κατεύθυνσης της cognitive psychology. Αυτό διότι η απάντηση στο ερώτημα τι είναι γνώση και τι σημαίνει γνώση για τον εγκέφαλο ή τον ψυχισμό, θεωρώ ότι δεν εντάσσεται μόνον εντός των ορίων του πλαισίου προσέγγισης που προτείνει η θεωρία της γνωστικής ψυχολογίας. Ανάλογα, θα θεωρούσα σημαντική, κλινικά και θεραπευτικά, την απεμπλοκή[45] της νευροψυχολογίας από την αμιγή γνωσιακή προσέγγιση. Άλλωστε η απώθηση, αυτό το οποίο είναι απωθημένο όπως και η επιστροφή του απωθημένου, ή αντίθετα η αποτυχία του μηχανισμού της απώθησης, και ακόμα οι συνδέσεις αναπαραστάσεων και συναισθήματος που συγκροτούν τον ψυχισμό κατά την ψυχαναλυτική θεωρία, είναι γνώσεις και τρόποι απόκτησης ή διαχείρισης της γνώσης. Και όπως θα το εξετάσουμε, η δράση τους είναι καθοριστική στην κλινική των νευροψυχολογικών διαταραχών. Το μείζον θέμα ή διαφορετικά το απώτερο σημείο διερεύνησης της νευροεπιστήμης, είτε εστιάζεται στην μελέτη του γονιδιώματος είτε των επιμέρους εγκεφαλικών λειτουργιών, είναι η συνείδηση. Η οποία υπό μία έννοια θα μπορούσε να ταυτιστεί με την γνώση. Βέβαια η συνείδηση είναι η προκείμενη γνώση ενός υποκειμένου. Όμως τι αξία μπορεί να έχει η εξέταση, κλινική ή ερευνητική, της συνείδησης ενός υποκειμένου εάν δεν λάβουμε υπ' όψη μας αυτό που την συν-καθορίζει, το ασυνείδητο, και την δυναμική, τοπική και οικονομική σχέση μεταξύ τους. Η εξέταση της συνείδησης ανεξάρτητα από το ασυνείδητο και τις διεργασίες που απαρτίζουν την ψυχική πραγματικότητα, είναι σαφές ότι μας πληροφορεί για την οργάνωση και την λειτουργία μίας διάστασης της σωματοψυχικής οντότητας, για ένα μέρος της νοητικής πραγματικότητας και της πραγματικότητας του νευρικού συστήματος που την εξυπηρετεί, αλλά, θεωρούμε ότι το προϊόν αυτής της εξέτασης αποτελεί ένα επιμέρους επίπεδο προσέγγισης, τόσο της πραγματικότητας της νόησης και του ψυχισμού όσο και του νευρικού συστήματος.

συνολικού σώματος. Και τέλος ο όρος της ενσωμάτωσης θα μπορούσε να μας παραπέμψει στην ψυχαναλυτική έννοια του όρου.

[45] Θα πρέπει να επισημάνω ότι προτείνοντας αυτή την απεμπλοκή, που θα προσπαθήσουμε να στηρίξουμε και κλινικά σε επόμενα κεφάλαια, δεν εννοώ καθόλου την κατάργηση της γνωσιακής προσέγγισης η οποία μας δίνει συγκεκριμένες πληροφορίες για τους μηχανισμούς και την κλινική των νοητικών λειτουργιών. Αλλά την απεμπλοκή από μία μηχανιστική αντίληψη των λειτουργιών αυτών, ή μία μηχανιστική αντίληψη του βιολογικού τους υποστρώματος, ως προς την λειτουργία του ψυχισμού.

Σε κάθε περίπτωση, όποιον από τους ορισμούς της και εάν ακολουθήσουμε, η νευροεπιστήμη αναφέρεται σε ένα ευρύ και εν μέρει ετερογενές πεδίο επιμέρους επιστημονικών κλάδων. Αυτοί οι κλάδοι αποτελούν τις νευροεπιστήμες, αφήνοντας όμως ανοικτό ή ως ζητούμενο το θέμα της *απαρτίωσης σε μία νευροεπιστήμη*. Έτσι υπάρχει μία πολλαπλότης των δεδομένων και μία διεμπλοκή, αν χρησιμοποιούσαμε ένα όρο της κβαντικής μηχανικής (entanglement), πολλαπλών επιπέδων και στοιχείων, τα οποία επιστημονικά ανήκουν σε διαφορετικούς και ξεχωριστούς χώρους. Σε χώρους όπως αυτός της μοριακής νευροβιολογίας, της ανατομίας, της ψυχολογίας, της παθολογίας, της νευροφιλοσοφίας ή της εφηρμοσμένης τεχνολογίας. Όμως δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι αυτός ο διαχωρισμός των επιστημών ανήκει στον άνθρωπο ερευνητή, και όχι απαραίτητα στην φύση του ανθρώπου. Περισσότερο ίσως αντικατοπτρίζει τις δυνατότητές μας ή τους περιορισμούς κατανόησης και ας πούμε διεμπλοκής των γνώσεών μας, παρά την μία ή τις περισσότερες «αλήθειες» της σχέσης μεταξύ της ψυχικής πραγματικότητας και της πραγματικότητας του σώματος. Η οργάνωση, οι δυνατότητες και οι περιορισμοί των επιστημών, επισημαίνουν κάτι από την φύση της νόησης. Ο τρόπος εξέλιξης των τεχνών και των επιστημών, από την εποχή ήδη της αρχαίας Αιγύπτου και της αρχαίας Ελλάδας, και το πώς διαμορφώθηκε το συγκεκριμένο πεδίο επιστημονικών κλάδων, νομίζω ότι δεν είναι μία τυχαία εξέλιξη. Αντίθετα πιθανώς να σημαίνει κάτι για την φύση του ιδίου του αντικειμένου της επιστήμης[44]. Θα σκεπτόμουν ότι, η κατά ένα μέρος απροσδιοριστία, και κατά ένα άλλο η δυναμική και η πολυσυλλεκτικότητα των επιστημών που απαρτίζουν τις νευροεπιστήμες, πιθανώς εκφράζουν την προσπάθεια να υπάρξει μία σχέση ομοουσιότητας μεταξύ θεωρίας και πράξης, ή μεταξύ της μορφολογίας του (νευρο)επιστημονικού πεδίου με την φύση του υπό εξέταση αντικειμένου, σε αναλογία με την σχέση ομοουσιότητας μεταξύ ψυχαναλυτικής θεωρίας και πρακτικής στην οποία αναφερθήκαμε νωρίτερα (Claude Le Guen, 1995).

[44] Stanley Finger (2000). *Minds Behind the Brain. A history of the pioneers and their discoveries.* Oxford University Press.

1.1 Η ΠΟΛΥΣΗΜΙΑ ΤΗΣ ΝΕΥΡΙΚΟΥ ΣΥΣΤΗΜΑΤΟΣ

Ο Vilayanur Ramachandran (ο.π.), με βάση τα δεδομένα ερευνών του γύρω από το φαινόμενο της συναισθησίας, μιλώντας για τα θέματα και τους τρόπους προσέγγισης που έχουν να απασχολήσουν και να αναπτυχθούν από τις νευροεπιστήμες, ανέφερε τα εξής : «Τι είναι συνείδηση; Τι εννοείτε με το να ερωτεύεστε; Τι είναι η ελεύθερη βούληση; Τι είναι το "self"; Τι είναι το χιούμορ, η μουσική, η τέχνη; Πώς εμπλέκονται στον άνθρωπο ο λόγος και η αφαιρετική σκέψη και η μεταφορά και η ποίηση; Όταν ήμουν φοιτητής της ιατρικής, αυτά ήταν πράγματα που τα σκεφτόταν κανείς σοβαρά μόνον όταν ήθελε να αντισταθεί. Τώρα, δεδομένης της θαυμαστής απεικονιστικής τεχνολογίας μας, εάν ρωτήσουμε τις σωστές ερωτήσεις, εάν κάνουμε τα σωστά πειράματα με τους σωστούς ασθενείς, μπορούμε να αρχίσουμε να απαντούμε σε αυτές τις υψηλές ερωτήσεις γύρω από την νόηση που μέχρι τώρα παρέμεναν στο πεδίο των φιλοσόφων». Τα ερωτήματα του καθηγητή νευροεπιστημών και ψυχολογίας στο Πανεπιστήμιο της California - San Diego, φαίνεται να περνούν από την ψυχαναλυτική μεταψυχολογία στην ψυχαναλυτική κλινική, την σημειολογία του ασυνειδήτου έως και την πιο κλασική εφηρμοσμένη ψυχαναλυτική έρευνα (στον χώρο των τεχνών). Υπό μία έννοια η ψυχανάλυση ασχολείται με πράγματα που σκέπτεται κανείς σοβαρά μόνον όταν ανθίσταται. Όπως άλλωστε η ψυχική πραγματικότητα φανερώνει την ύπαρξη της μόνον όταν κάτι της ανθίσταται. Όπως γνωρίζουμε, στους ιατρικούς και επιστημονικούς κύκλους της Βιέννης των αρχών του 20^{ου} αιώνα, ο Freud αντιμετωπιζόταν συχνά ως αντιεπιστημονικός «αντιστασιακός» και σκανδαλώδης. Ο Ramachandran εμμέσως και υπό την μορφή αυτών των ερωτημάτων δίνει έναν διαφορετικό «ορισμό» της νευροεπιστήμης, συνδέοντας την μελέτη του νευρικού συστήματος με στοιχεία που χαρακτηρίζουν την υποκειμενική διάσταση κάθε ανθρώπου, η κλινική των οποίων είναι μέρος του γνωστικού αντικειμένου της ψυχανάλυσης.

Σε αντιστοιχία με την τοποθέτησή μας σχετικά με την έννοια της ψυχικής πραγματικότητας, θα έλεγα ότι *η ανάπτυξη και το εύρος της νευροεπιστήμης*,

αναδεικνύουν την πολυσημία του αντικειμένου της. Δηλαδή την πολλαπλότητα των τρόπων θεώρησης και ερμηνείας του νευρικού συστήματος και την ποικιλία των διαφορετικών τρόπων ερμηνείας που χαρακτηρίζουν την ίδια την οργάνωση και λειτουργία του. Οι έννοιες της πολυσημίας και της ερμηνείας σχετικά με την φύση του νευρικού συστήματος, ως ένα σύστημα δομών και διεργασιών, από το επίπεδο των νευρώνων έως αυτό των ανωτέρων εγκεφαλικών λειτουργιών, αναφέρονται στο στοιχείο υποκειμενικότητας με βάση το οποίο αναπτύσσεται, οργανώνεται και λειτουργεί. *Το νευρικό σύστημα, παράγεται υποκειμενικά, λειτουργεί υποκειμενικά στις εντός αυτού σχέσεις και σε σχέση με το περιβάλλον, συνειρμικά και μέσω μεταφορών παρά προσλαμβάνοντας και αντιδρώντας με ένα σταθερό και προκαθορισμένο τρόπο, και τέλος παράγει υποκειμενικότητα.* Βέβαια αυτή η τοποθέτηση δεν σημαίνει την απουσία σταθερών και κάθε είδους ντετερμινισμού στην οργάνωση και την λειτουργία της βιολογικής πραγματικότητας. Αυτά τα στοιχεία υφίστανται, γενετικά προκαθορισμένα, αλλά με τρόπο ώστε να εξασφαλίζουν την διαθεσιμότητα προς την υποκειμενικότητα. Ωσάν θα λέγαμε, σε μία μορφή προκαθορισμένης απροσδιοριστίας (υπό την έννοια της αρχής της απροσδιοριστίας) ή μίας διαρκούς δυνατότητας αυτο-οργάνωσης χάρις στην ευαισθησία στις αρχικές ελάχιστες και μη προβλεπόμενες συνθήκες. Αυτή την άποψη πολυσημίας του νευρικού συστήματος προσπαθήσαμε να διατυπώσουμε μέσα από τις μεταβιολογικές υποθέσεις στις οποίες αναφερθήκαμε στο τέλος του προηγουμένου κεφαλαίου, βασιζόμενοι στην εξέταση της σχέσης μεταξύ εξωτερικής πραγματικότητας και ψυχικής πραγματικότητας σύμφωνα με την ψυχαναλυτική θεωρία και κλινική. Δηλαδή *την υπόθεση του «σώματος-σχέση σε σχέση», απότοκο των παραγόμενων εσωτερικών ενδοσωματικών μεταβατικών συνδέσεων, εκ του οποίου αναδύονται διαφοροποιούνται και συνδέονται τα πεδία της ψυχικής και της σωματικής πραγματικότητας, μέσω και χάριν ενός ενδιάμεσου πεδίου συνδέσεων, την σωματοψυχική μεταβατική πραγματικότητα.*

Διατυπώνοντας αυτές τις σκέψεις σύμφωνα με μία επίσης μεταφορική εικόνα, θα έλεγα ότι εντός της σωματικής πραγματικότητας αναπτύσσεται μία σχέση μεταξύ διαφόρων συγκροτούμενων δομών (οργάνων, νευρωνικών συνδέσεων ή κέντρων) και διεργασιών, στην οποία η μία μοιάζει να «σκέπτεται» ή να «λέει» στην άλλη, «αυτό που

κάνεις, είσαι ή εξελίσσεσαι προς, για μένα σημαίνει *και* κάτι άλλο». Θα μπορούσαμε να πούμε ότι αυτό το στοιχείο του «και κάτι άλλο», που εισάγει μία πρωτόλεια μορφή υποκειμενικής διάστασης των σωματικών δομών και λειτουργιών, έγκειται αφ' ενός σε ορισμένες μνήμες από την «προσωπική ιστορία» κάθε επιμέρους δομής ή λειτουργίας ή σε μνήμες από προθύστερες συνδέσεις και συνέργειες, και αφ' ετέρου στην ενεργοποίηση της διαθεσιμότητας προς την συγκρότηση ορισμένων νέων δομικών ή λειτουργικών μορφωμάτων. Θεωρώ ότι αυτός ο τρόπος ενδοσωματικής συναλλαγής σε συνάρτηση με την δυναμική μεταβατική σχέση του σώματος με το περιβάλλον, παράγεται τόσο στο πεδίο των νευροψυχολογικών λειτουργιών όσο και στο πεδίο των νευρωνικών δικτύων και της πλαστικότητας των συνάψεων. Έτσι, η έννοια του συνδρόμου και της ανάλυσης του συνδρόμου στην προσέγγιση του Luria και η ψυχοδυναμική επίσης προσέγγιση της ανάλυσης ενός νευροψυχολογικού συνδρόμου, αποτελούν ανάλογες μορφές σύνδεσης. Στο επίπεδο των νευρωνικών δικτύων μία παρόμοια μορφή μεταβατικών συνδέσεων αποτελεί η έννοια και η λειτουργία της επανεισόδου που έχει προτείνει ο Edelman. Αυτή η θεμελιώδης νευρωνική λειτουργία που προσδίδει μία δυναμική και ατομική διάσταση στην λειτουργία του εγκεφάλου, δεν σημαίνει ότι το επανεισερχόμενο νευρικό σήμα επιφέρει ή ακόμα περισσότερο ότι επιτάσσει μία συγκριμένη δράση. Κάτι τέτοιο θα ήταν μία απλή μορφή ανάδρασης. Αλλά ότι το προϊόν της αντίδρασης ενός απαντητικού νευρώνα σε ένα αρχικό ερέθισμα που προέρχεται από έναν άλλο ερεθιστικό νευρώνα (ή αντίστοιχα ομάδων νευρώνων), *επαναπροτείνει ένα νέο δεδομένο προς ερμηνεία.* Δηλαδή *η αντίδραση του απαντητικού νευρώνα μεταφράζεται σε μία ερώτηση ή αίτημα που διατυπώνεται εντός του ερεθιστικού νευρώνα, υποκειμενικής αξιολόγησης του επανεισερχόμενου σήματος.*

Έτσι στην συνέχεια θα εξετάσουμε μία σειρά ορισμένων δεδομένων που επιλέξαμε μέσα από το ευρύ πεδίο των νευροεπιστημών, τα οποία θεωρούμε σημαίνοντα ως προς την διερευνητική θεωρητική και κλινική προσέγγιση που προτείνουμε και που ακολουθήσαμε, εισάγοντας την ψυχαναλυτική σκέψη και κλινική στον χώρο των νευροεπιστημών. *Αναμφίβολα τα εξεταζόμενα στοιχεία αποτελούν μία σαφώς μερική επιλογή μεταξύ των νευροεπιστημονικών δεδομένων, η οποία έγινε με βάση την προσπάθεια κατανόησης των διεργασιών υποκειμενοποίησης και των αντικειμενοποιών*

διεργασιών εντός της σωματοψυχικής οντότητας σε σχέση, που κατά την γνώμη μου συνεισφέρουν στην εξήγηση του τρόπου και του σκεπτικού οργάνωσης, διάκρισης και άρθρωσης της ψυχικής πραγματικότητας και της βιολογικής πραγματικότητας. Ο στόχος είναι η αναζήτηση των μηχανισμών σύμφωνα με τους οποίους ένα στοιχείο της βιολογικής πραγματικότητας αποκτά κάποιο νόημα, βάση του οποίου θα μπορέσει να αποτελέσει ένα στοιχείο της πραγματικότητας του ψυχισμού, το οποίο με την σειρά του θα μπορέσει να νοηματοδοτηθεί στο επίπεδο της ψυχικής πραγματικότητας. Και ανάλογα, τους τρόπους σύμφωνα με τους οποίους ένα στοιχείο της ψυχικής πραγματικότητας αποκτά ένα νόημα, μία λειτουργική αξία, στο επίπεδο της βιολογικής πραγματικότητας.

Στην συνέχεια θα αναφερθούμε επίσης στην νευροψυχολογική κλινική και στην σημειολογία των ανωτέρων εγκεφαλικών λειτουργιών. Τα βασικά ανατομολειτουργικά στοιχεία της οργάνωση του νευρικού συστήματος και ιδίως του εγκεφάλου αναφέρονται στο τμήμα των παραρτημάτων (παράρτημα 3). Με αυτά τα δεδομένα θα προχωρήσουμε στην εξέταση των ερευνητικών και κλινικών στοιχείων (με αναφορές στο έργο των Changeux, Edelman, Damasio, Ramachandran, LeDoux, Freeman, Llinas, Jeannerod, Gazzaniga) που θα μας επιτρέψουν την άρθρωση των νευροεπιστημονικών και των ψυχαναλυτικών τοπικών (με αναφορές στο έργο των Solms, Lechevalier, Oppenheim-Gluckman, Dejours, Paly, Schore, Kandel και άλλων) και την εξέταση της σχέσης μεταξύ του νευρολογικού και του ψυχαναλυτικού συμπτώματος. Θα αναφερθούμε στην λειτουργία του αρνητικού και κυρίως στην λειτουργία της μεταβίβασης, που θα τοποθετούσαμε στην διατομή των δύο πεδίων.

1.2 Η ΔΥΝΑΜΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ ΤΟΥ ΚΕΝΤΡΙΚΟΥ ΝΕΥΡΙΚΟΥ ΣΥΣΤΗΜΑΤΟΣ

Η μελέτη των ανατομοφυσιολογικών και λειτουργικών χαρακτηριστικών του κεντρικού νευρικού συστήματος, βασιζόμενη στα ευρήματα της λειτουργικής απεικονιστικής εξέτασης (fMRI, PET) και της νευροψυχολογικής κλινικής επέτρεψε την δυναμική προσέγγιση της νευρικής λειτουργίας. Σε αυτό το πλαίσιο, στην συνέχεια των προγενέστερων απόψεων του Kurt Goldstein ή του Karl Lashley και των υποστηρικτών των διασυνδετικών θεωριών[45], η λειτουργία (του ΚΝΣ, της νόησης ή του ψυχισμού) και η προσέγγιση του εγκεφάλου ως δυναμικό σύστημα διεργασιών, εδράζεται στην συνέργεια και τον συντονισμό μεταξύ διαφόρων εγκεφαλικών δομών. Έτσι η ίδια περιοχή ή το ίδιο εγκεφαλικό κέντρο μπορεί να ανήκει σε πολλά διαφορετικά λειτουργικά δίκτυα, χωρίς αυτό όμως να σημαίνει ότι η κάθε ξεχωριστή περιοχή μπορεί αυτόνομα να εκπληρώσει πολλές λειτουργίες. Θα λέγαμε μάλλον ότι διαφορετικές λειτουργίες απαιτούν την συμμετοχή των ιδίων περιοχών. Για παράδειγμα, οι περιοχές του Wernicke ή του Broca μπορεί να αποτελούν θεμελιώδη κέντρα του λόγου, αλλά ο λόγος ως νευρικό, νοητικό ή ψυχικό φαινόμενο, και αντίστοιχα οι διαταραχές του (δηλαδή οι διάφορες μορφές αφασίας, οι διαταραχές του γραπτού λόγου και της ανάγνωσης, οι αλεξίες) είναι κάτι πολύ περισσότερο και πολυπλοκότερο από την λειτουργία που εξασφαλίζει το συγκεκριμένο κέντρο. Όπως θα το εξετάσουμε στην συνέχεια, η κλινική εκτίμηση μίας αφασίας οφείλει να θεωρηθεί ως το αποτέλεσμα μίας (ή περισσοτέρων) ενδεχομένως τοπογραφικά εντοπισμένης βλάβης, και επίσης ως το αποτέλεσμα του δυναμικού τρόπου λειτουργίας ενός ευρύτερου λειτουργικού συστήματος που συμμετέχει στην παραγωγή του λόγου ή του αφασικού συμπτώματος

[45] Goldstein K., (1934) *La structure de l'organisme. Introduction à la biologie à partir de la pathologie humaine*. Gallimard, 1951 (γαλλική μετάφραση). Lashley K.S., (1929) *Brain mechanisms and intelligence*. University of Chicago Press. Θα πρέπει να σημειώσουμε ότι παρά την επιβεβαίωση των βασικών αρχών των διασυνδετικών θεωριών, η προσέγγιση των θεωριών των εγκεφαλικών κέντρων, από την εποχή των αρχών του 20ου αιώνα, έχει πλέον εξελιχθεί σημαντικά επιτρέποντας την κατανόηση των τοπικών μηχανισμών και χαρακτηριστικών συγκεκριμένων περιοχών του εγκεφάλου, των οποίων η λειτουργία ή η δυσλειτουργία είναι πρωτογενώς προσδιοριστική για την ανάπτυξη συγκεκριμένων εγκεφαλικών λειτουργιών.

Επομένως υπό αυτή την έννοια θα μπορούσαμε να πούμε ότι *το ΚΝΣ οργανώνεται και εργάζεται ως προς τέσσερεις βασικές, ταυτόχρονες και συγχρόνως διαδοχικές διαστάσεις* : α) την διάσταση *πρόσληψης πληροφοριών*, β) την διάστασης της *εκτελεστικής λειτουργίας*, γ) την διάσταση της *συνεχόμενης, αμφίδρομης και πολυεπίπεδης σύνδεσης, σχεδιασμού, αναδιοργάνωσης και απαρτίωσης των δεδομένων* της αισθητηριο-αντιληπτικής και εκτελεστικής - απαντητικής λειτουργίας, προσδίδοντας στην εγκεφαλική λειτουργία την μορφή ενός *ατομικού σκεπτικού*, και δ) λειτουργώντας ως ένα ενεργειακό έρεισμα, την διάσταση *ενεργοποίησης και κινητοποίησης* των νευρικών διεργασιών.

Ανακεφαλαιώνοντας θα λέγαμε ότι η οργάνωση του νευρικού συστήματος επιτρέπει την ενεργό και δυναμική πρόσληψη πληροφοριών από δύο πηγές, το εσωτερικό του σώματος (εσωδεκτικά και ιδιοδεκτικά) και το εξωτερικό περιβάλλον (εξωδεκτικά και ιδιοδεκτικά), αποτελώντας το ίδιο μία επίσης δυναμική και πολυεπίπεδη από την περιφέρεια προς το κέντρο, πηγή μνημονικών εγγραφών. Οι πληροφορίες, με την μορφή του νευρικού σήματος, προερχόμενες από τις περιφερικές μοίρες του νευρικού συστήματος οι οποίες συλλέγουν στοιχεία από την κατάσταση και τις μεταβολές των οργάνων του σώματος, οδεύουν διαμέσου του νωτιαίου μυελού προς τον υποθάλαμο, τον ελεγκτικό μηχανισμό του ΑΝΣ, ο οποίος αποτελεί έναν κεντρικό σταθμό επεξεργασίας και αναδιανομής. Από αυτόν οι σωματικές πληροφορίες αποστέλλονται προς τις δομές που απαρτίζουν το λιμβικό σύστημα εντός του οποίου συνδέονται και υπόκεινται σε ένα περαιτέρω επίπεδο συνδέσεων και εκτίμησης των προσλαμβανόμενων ερεθισμάτων, τα οποία από πρωτογενώς σωματικές καταστάσεις ή αισθήσεις, μεταφράζονται σε βασικές συγκινησιακές ή ενστικτώδεις καταστάσεις και ώσεις (όπως αυτή της πείνας, της δίψας, της ερωτικής επιθυμίας). Συγχρόνως από τον εξωτερικό κόσμο και μέσω των αισθητηρίων οργάνων οι προσλαμβανόμενες πληροφορίες προβάλλονται στο οπίσθιο μέρος των εγκεφαλικών ημισφαιρίων, στις πρωτοταγείς περιοχές του φλοιού. Οι πρωτογενείς και εξειδικευμένες πληροφορίες συνδέονται μεταξύ τους στο πεδίο των δευτεροταγών περιοχών καθώς επίσης υπόκεινται σε ένα περαιτέρω επίπεδο απαρτίωσης στο πεδίο των συνειρμικών περιοχών του φλοιού. Παράλληλα με την πρόσληψη πληροφοριών, η οργάνωση του νευρικού συστήματος εξασφαλίζει την κίνηση και την

εκτελεστική λειτουργία, η οποία στοχεύει αφ' ενός στην κατεύθυνση του σπλαχνικού συστήματος μέσω του περιφερικού νευρικού συστήματος και αφ' ετέρου στην κατεύθυνση του κινητικού συστήματος, με την μορφή των εκούσιων κινήσεων μέσω των πρόσθιων περιοχών του φλοιού και των ακούσιων αυτοματικών και επαναληπτικών κινήσεων μέσω κυρίως των δομών των βασικών γαγγλίων και της παρεγκεφαλίδας. Στο επίπεδο του προμετωπιαίου λοβού πραγματοποιείται ο συγκερασμός του συνόλου αυτών των δεδομένων που αφορούν τις προσλαμβανόμενες εσωδεκτικές, τις εξωδεκτικές και τις ιδιοδεκτικές πληροφορίες, τις πληροφορίες από το εκτελεστικό σύστημα, τις εγγεγραμμένες μνήμες και αναπαραστάσεις από τις πρωτύτερες εμπειρίες καθώς και την συναισθηματική και κινητοποιό συνιστώσα, επιτρέποντας την συγκρότηση και συγχρόνως την δυναμική επεξεργασία και ανασυγκρότηση της συνείδησης και της έκφρασής της μέσω του προγραμματισμού και της εκτέλεσης των ψυχικών λειτουργιών. Στην συνέχεια εξετάζοντας τις απόψεις που έχουν διατυπωθεί από την νευροεπιστημονική έρευνα θα αναφερθούμε σε ορισμένες μορφές λειτουργικής και δυναμικής ταξινόμησης ή χαρτογράφησης του κεντρικού νευρικού συστήματος, υπό την έννοια των λειτουργικών δομών ή δομών διεργασιών που ανατομικά διατρέχουν και συνδέουν πολλαπλά επιμέρους νευρικά κέντρα.

Μία θεμελιώδης τέτοια ταξινόμηση που περιγράφει και συνδέει τις διάφορες διαστάσεις της οργάνωσης και λειτουργίας του ΚΝΣ έχει διατυπωθεί από τον Luria (1973, 1980) με την μορφή *τριών κεντρικών λειτουργικών μονάδων του εγκεφάλου*, σύμφωνα με το πεδίο των λειτουργιών που εξασφαλίζουν. Η διάκριση και σύνδεση των μονάδων που προτείνει ο Luria μπορούμε να πούμε ότι εκφράζουν τις διάφορες διαστάσεις αυτού που ονομάζουμε ως πολυσημία του νευρικού συστήματος και κυρίως εισάγουν το στοιχείο της υποκειμενικότητας τόσο στον τρόπο οργάνωσης όσο και στην έκφραση του. Η *μονάδα ρύθμισης του τόνου, της εγρήγορσης και των ψυχικών καταστάσεων*, συνδέει αμφίδρομα τον φλοιό με τον δικτυωτό σχηματισμό από το επίπεδο του στελέχους έως τις δομές του διάμεσου εγκεφάλου και με το λιμβικό σύστημα. Προτείνονται τρεις πηγές δραστηριοποίησης αυτής της μονάδας : ο σωματικός μεταβολισμός ή όπως αναφέρει η «εσωτερική οικονομία» του οργανισμού σύμφωνα με την σπλαχνική και ενδοκρινική λειτουργία, τα εξωτερικά ερεθίσματα από το «σταθερά

μεταβαλλόμενο περιβάλλον» ως προς τα οποία ο οργανισμός πρέπει να ενεργοποιηθεί ούτως ώστε να αναπροσαρμοσθεί, και τέλος η πηγή των ιδίων εσωτερικών προθέσεων και υποκειμενικών ψυχονοητικών σχεδιασμών. Η *μονάδα πρόσληψης, ανάλυσης και αποθήκευσης της πληροφορίας* τοποθετείται στις οπίσθιες και πλάγιες περιοχές του φλοιού (ινιακού, κροταφικού και βρεγματικού). Εντός αυτών στις αντίστοιχες πρωτοταγείς, δευτεροταγείς και συνειρμικές ζώνες, όπως είδαμε γίνεται η αρχική πρόσληψη, η σύνδεση και επεξεργασία των προσλαμβανομένων ερεθισμάτων. Η *μονάδα προγραμματισμού, ρύθμισης και επαλήθευσης της ψυχικής δραστηριότητας*, η οποία τοποθετείται στην περιοχή του μετωπιαίου και ιδίως των τμημάτων του προμετωπιαίου λοβού και των πολλαπλών προσαγωγών και απαγωγών συνδέσεων του με το σύνολο των άλλων περιοχών του φλοιού και των υποφλοιοδών δομών. Βέβαια, όπως τονίζει ο Luria, η πρόσληψη και διεργασία των ερεθισμάτων, η εκτελεστική λειτουργία, οι κινητοποιητικές λειτουργίες, ή η απαρτίωση όλων αυτών των στοιχείων με την μορφή μίας υποκειμενικής προθετικής οργάνωσης και λειτουργίας, απαιτεί την συνεχή και δυναμική συνέργεια των τριών λειτουργικών μονάδων. Έτσι, όπως θα το εξετάσουμε στην συνέχεια μιλώντας για τις ανώτερες νοητικές λειτουργίες και την νευροψυχολογική σημειολογία, η εξήγηση και κατανόηση τόσο της φυσιολογικής όσο και της παθολογικής λειτουργίας του εγκεφάλου θα πρέπει να βασισθεί στην εξέταση του είδους και της δυναμικής αυτής της συνέργειας.

2. ΟΙ ΑΝΩΤΕΡΕΣ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΕΣ ΤΟΥ ΕΓΚΕΦΑΛΟΥ ΚΑΙ ΤΗΣ ΝΟΗΣΗΣ.

Απότοκος, επιστέγασμα, και συγχρόνως, προϊούσης της φυλογενετικής και οντογενετικής εξέλιξης, θεμέλιο του τρόπου οργάνωσης και λειτουργίας του νευρικού συστήματος είναι η ανάπτυξη των ανωτέρων νοητικών, ψυχικών ή ψυχονοητικών, γνωστικών ή εγκεφαλικών λειτουργιών· αυτών που ονομάζουμε ως νευροψυχολογικές λειτουργίες και σημειολογία. Η πολλαπλότητα της ορολογίας που καλείται να προσδιορίσει αυτές τις λειτουργίες (ψυχικές, εγκεφαλικές, νοητικές, γνωστικές, όπως και ο όρος «ανώτερες») είναι ενδεικτική των διαφορετικών τρόπων προσέγγισης και κατανόησης τους. Ένας ορισμός των ανώτερων νοητικών λειτουργιών που προσεγγίζει την πολυεπίπεδη και συνθετική τους διάσταση αναφέρεται σε «ικανότητες οι οποίες θέτουν σε λειτουργία την ολότητα ενός συστήματος αντιληπτικής οργάνωσης, την αναμνημόνευση προηγούμενων μαθήσεων, την ολότητα των φλοιωδών και υποφλοιοδών μηχανισμών που υποστηρίζουν την σκέψη και την ικανότητα ταυτόχρονης διαχείρισης δύο ή περισσοτέρων πληροφοριών ή γεγονότων. Επί πλέον, η μετάφραση της γνωστικής δραστηριότητας σε συμπεριφορά απαιτεί την απαρτίωση των τρόπων λειτουργίας και ένα σύστημα ανάδρασης για τον έλεγχο και την ρύθμιση της έκδηλης συμπεριφοράς»[46].

Ο τρόπος, το σκεπτικό και ο λόγος ανάπτυξης αυτών των λειτουργιών μας τοποθετεί στην βάση του λεγόμενου *«binding problem»*. Δηλαδή του προβλήματος γύρω από τον τύπο και τον τρόπο σύνδεσης της νόησης με την εγκεφαλική λειτουργία και, τελικώς, της σύνδεσης του τρόπου με τον οποίο τα δεδομένα από τις επιμέρους λειτουργίες του ΚΝΣ, ή οι επιμέρους νοητικές λειτουργίες που θα εξετάσουμε στην συνέχεια, απαρτιώνονται σε αυτό που ονομάζουμε συνείδηση. Αυτό επομένως που αποτελεί το τελικό ζητούμενο της νευροεπιστημονικής έρευνας.

Στην εισαγωγή και στο κεφάλαιο για τα μεθοδολογικά ερωτήματα και τις υποθέσεις εργασίας της μελέτης, αναφερθήκαμε στους διαφόρους τρόπους προσέγγισης

αυτού του ερωτήματος, τον αναγωγισμό, τον δυϊσμό και τον μονισμό, την ολιστική και πολυπαραγοντική προσέγγιση, την έννοια της ανάδυσης, την έννοια της αυτό-οργάνωσης και την έννοια του διττού μονισμού. Ο David Chalmers (1995) σχετικά με την σύνδεση νόησης και σώματος έχει προτείνει την διάκριση μεταξύ δύο τύπων προβλήματος, ένα «εύκολο» (easy) και ένα «δύσκολο» (hard). Ο δείκτης δυσκολίας έγκειται στην αναζήτηση του τρόπου ή του σκεπτικού (το πώς) σύμφωνα με το οποίο γίνεται αυτή η σύνδεση, ενώ αντίθετα η πιο «εύκολη» προσέγγιση βασίζεται ή περιορίζεται στην ανατομο-λειτουργική συνάρτηση (το πού) διαφόρων επιμέρους λειτουργιών που απαρτίζουν την συνείδηση, όπως η αισθητικότητα, η κίνηση, η αντίληψη, ο λόγος ή η μνήμη, με τις αντίστοιχες περιοχές ή λειτουργίες του νευρικού συστήματος που τις εξυπηρετούν. Για παράδειγμα, ο εντοπισμός της αισθητικότητας στον βρεγματικό λοβό ή της ακουστικής αντίληψης στον κροταφικό, ή ακόμα του προγραμματισμού στον προμετωπιαίο λοβό, μπορεί να μας πληροφορεί ότι αυτές οι περιοχές δομικά και λειτουργικά εμπλέκονται στον σχηματισμό της συνείδησης, αλλά αυτή η συσχέτιση δεν μας ενημερώνει γύρω από το πώς επέρχεται η συνείδηση. Ο βαθμός δυσκολίας του προβλήματος της σύνδεσης αυξάνεται, ή μάλλον αποκτά την δυναμική του διάσταση, όταν λάβουμε υπ᾽ όψη μας ότι η συνείδηση είναι μόνον ένα μέρος της συνολικής ψυχικής πραγματικότητας. Όταν δηλαδή σκεφτούμε ότι η συνείδηση, ως μία προκείμενη πραγματικότητα, είναι το αποτέλεσμα ή συν-προσδιορίζεται από την επιστροφή του απωθημένου και των προβλητικών ψυχικών διεργασιών· ότι αυτό το οποίο συνειδητά αντιλαμβανόμαστε αντικατοπτρίζει ή είναι η ηχώ μίας πρωτογενούς συνείδησης, του αρχικού εγώ πραγματικότητα, κείμενου στο βάθος του πρωτογενούς ασυνειδήτου. Επομένως η διερεύνηση του πού ή του πώς της συνείδησης σε σχέση με την βιολογική πραγματικότητα παραπέμπει στο πού ή το πώς της πολυσημίας που την χαρακτηρίζει.

Βέβαια, η προσέγγιση του «εύκολου» προβλήματος στην πραγματικότητα δεν είναι εύκολη. Απαίτησε την επί πολλών ετών εμπεριστατωμένη πειραματική διερεύνηση και την λεπτομερή ανατομοκλινική, νευροβιολογική και κλινικο-απεικονιστική συσχέτιση των αντίστοιχων ευρημάτων σε νευροψυχολογικούς ασθενείς, χωρίς και πάλι

[46] Bérubé Louise, (1991) Terminologie de neuropsychologie et de neurologie du comportement, Montréal, Les Éditions de la Chenelière Inc.

να μπορούμε να πούμε με απόλυτη ασφάλεια σε ποιες ακριβείς περιοχές, σε ποιες μακροσκοπικές ή μικροσκοπικές δομές εδράζεται η κάθε ξεχωριστή ψυχική λειτουργία. Εν τούτοις η διερεύνηση του τρόπου, των επιμέρους και των καθολικών μηχανισμών σύμφωνα με τους οποίους παράγεται η νόηση και η υποκειμενική νόηση απετέλεσε ένα περαιτέρω και πολύ πιο περίπλοκο επίπεδο διερεύνησης. Σε αυτό, όπως το επισημαίνουν οι Solms και Turnbull (2002), προστίθεται ένα επιπλέον καίριο ερώτημα που αφορά τον λόγο, το γιατί ή προς τι, αναπτύσσεται η νόηση ή η συνείδηση. Θεωρώ ότι, η συγκρότηση και η λειτουργία της σωματοψυχικής μεταβατικής πραγματικότητας, η δυνατότητα αυτο-οργάνωσης της σωματοψυχικής οντότητας με βάση την ευαισθησία στις αρχικές ελάχιστες συνθήκες, οι έννοιες του διπλού ορίου και της διπλής απαίτησης έργου, που εξετάσαμε και προτείναμε στο προηγούμενο κεφάλαιο μπορούν να αποτελέσουν έναν τρόπο αναζήτησης ορισμένων πιθανών απαντήσεων αυτών των ερωτημάτων.

Έτσι, η εξέταση των νοητικών λειτουργιών, της νευροψυχολογικής σημειολογίας όπως και του τρόπου εργασίας της ίδιας της νευροψυχολογικής διερεύνησης, θα διαμορφωθούν σύμφωνα με την ακολουθούμενη προσέγγιση και την διερεύνηση των ερωτημάτων γύρω από το «πού» το «πώς» και το «γιατί» ενός νοητικού φαινομένου, μίας συνολικότερης λειτουργίας ή ενός νευροψυχολογικού συμπτώματος. Ανάλογα στο πεδίο των γνωστικών επιστημών, της γνωστικής νευροεπιστήμης, της νευροψυχολογίας ή και της ψυχομετρίας, συναντούμε διαφορετικές προσεγγίσεις που προσανατολίζονται προς την διερεύνηση μίας ή περισσοτέρων διαστάσεων της εξέτασης της νόησης και της σχέσης της με την βιολογική πραγματικότητα.

2.1 Η ΤΑΞΙΝΟΜΗΣΗ ΤΩΝ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΩΝ & ΝΕΥΡΟΨΥΧΟΛΟΓΙΚΗ ΣΗΜΕΙΟΛΟΓΙΑ

Απόρροια των διαφοροποιήσεων μεταξύ των διαφόρων τρόπων και σκεπτικών προσέγγισης είναι το γεγονός ότι στην νευροεπιστημονική, την νευροψυχολογική και την ψυχολογική βιβλιογραφία δεν παρατηρείται μία σαφής και κοινή συμφωνία ως προς τους τύπους των λειτουργιών που περιλαμβάνονται στις γνωστικές, νοητικές, ψυχικές ή εγκεφαλικές λειτουργίες, ή που χαρακτηρίζουν και απαρτίζουν την νόηση, τον ψυχισμό. Ο Jeannerod (2002) αναφέρει ότι «οι γνωστικές επιστήμες, οι επιστήμες του πνεύματος, δεν κατέχουν ένα τελικό καθεστώς· δεν υπάρχουν παρά εκεί και όποτε γίνεται αισθητή η ανάγκη ομαδοποίησης πολλών τρόπων περιγραφής και πολλών τρόπων προσέγγισης, κατά την αναζήτηση ενός συγκεκριμένου στόχου». Η πολλαπλότητα και σχετικότητα του ορισμού που υπογραμμίζει ο Jeannerod, θεωρώ ότι αναλογεί στην πολυσημία της νευροεπιστήμης στην οποία αναφερθήκαμε νωρίτερα, όπως επίσης στον προβληματισμό γύρω από την χρήση και την έννοια του όρου «γνωστική» (νευροεπιστήμη, ψυχολογία ή λειτουργία). Οι Solms και Turnbull (ο.π.) αναφέρουν χαρακτηριστικά ότι η γνωστική επιστήμη «είναι ένας ατυχής όρος ως προς το ότι συνεπάγει την εξαίρεση των μη γνωστικών λειτουργιών όπως το συναίσθημα και η κινητοποίηση».

Έτσι μία ανάλογη κατάσταση ισχύει σε ότι αφορά στον ορισμό, την διάκριση και ταξινόμηση των γνωστικών λειτουργιών, ενέργειες που επίσης εξαρτώνται από τους ακολουθούμενους στόχους, από το σημείο αναφοράς, το πλαίσιο και το ζητούμενο της προσέγγισης. Δηλαδή παρατηρείται μία διαφορετική επιλογή μεταξύ των λειτουργιών ή δίδεται περισσότερη έμφαση σε ορισμένες από αυτές, σύμφωνα με το εάν αναζητείται η ανατομο-λειτουργική συσχέτιση και ο εντοπισμός των λειτουργιών στον εγκέφαλο (μιλώντας σε αυτή την περίπτωση για τις ανώτερες εγκεφαλικές λειτουργίες), ή εάν το πλαίσιο αναζήτησης είναι η εξέταση της συνείδησης, ή εάν στοχεύουμε στην διάγνωση και αντιμετώπιση ενός νευροψυχολογικού συνδρόμου.

Σύμφωνα με μία παλαιότερα συχνά αναφερόμενη μορφή ταξινόμησης που συναντούμε στην βιβλιογραφία συγγραφέων όπως ο Hécaen ή ο Walsh[47], διακρίνονται οι *λειτουργίες της νοημοσύνης* (fonctions intellectuelles) όπως η μνήμη, η αντίληψη και η σκέψη, από αφ' ενός τις *εκτελεστικές λειτουργίες* (fonctions instrumentales), δηλαδή τις γνωσίες, τις πραξίες και τον λόγο, και αφ' ετέρου την συναισθηματική λειτουργία και την κινητοποίηση (motivation). Ο Eric Kandel περιγράφοντας το αντικείμενο της γνωστικής νευροεπιστήμης (2000) θα περιλάβει τις εξής λειτουργίες : την *αντίληψη*, την *δράση*, την *γλώσσα*, την *μάθηση*, την *μνήμη* και το *συναίσθημα*.

Ο Luria βασιζόμενος στην δυναμική προσέγγιση της εγκεφαλικής λειτουργίες και των ψυχικών διεργασιών εξετάζει τις διαστάσεις της *αντίληψης*, της *κίνησης* και της *δράσης*, της *προσοχής*, της *μνήμης*, της *ομιλίας* και της *σκέψης*. Να υπενθυμίσουμε ότι στον Luria η έννοια της λειτουργίας αφορά μία συστηματική οργάνωση τόσο ως προς την εσωτερική δομή κάθε λειτουργίας όσο και ως προς τις αντίστοιχες εγκεφαλικές δομές. Σε άλλες προσεγγίσεις θα δοθεί περισσότερη προσοχή στην λειτουργία της *γνώσης*, στην νευρωνική και γνωσιακή λειτουργία των *αναπαραστάσεων* και των *νοητικών εικόνων* (βλ. θεωρίες του Francisco Varela), στις *αναπαραστάσεις δράσης*, στην *κρίση*, στην *αφαιρετική σκέψη*, ή θα προταθεί η διάκριση μεταξύ *πρακτικής* (ή κατασκευαστικής) και *λεκτικής νοημοσύνης* (διάκριση που ακολουθεί η ψυχομετρική προσέγγιση, πχ οι δοκιμασίες του Wechsler αλλά και στον Luria ως προς την λειτουργία της σκέψης), ή ακόμα θα εξετασθεί η διάσταση της *συναισθηματικής νοημοσύνης*. Στο έργο των Kolb και Whishaw (2003), πέραν της εξέτασης των κυρίων νευροψυχολογικών συνδρόμων, γίνεται η αναφορά στις «ανώτερες λειτουργίες» («higher functions») χωρίς τον προσδιορισμό τους ως εγκεφαλικές νοητικές ή γνωστικές, περιλαμβάνοντας την *μνήμη*, τον *λόγο*, τις *συναισθηματικές διεργασίες* και την *χωρική συμπεριφορά*.

Θα αναφερθούμε εδώ σε μία βασική ταξινόμηση και περιγραφή, ως σημείο αναφοράς για την περαιτέρω ανάπτυξη της μελέτης μας, των λειτουργιών της νόησης, στην νευροψυχολογική σημειολογία και στον βασικό ανατομοκλινικό συσχετισμό.

[47] α) Hécaen H. (1972) *Introduction à la neuropsychologie*. Larousse Université, Paris. β) Hécaen H., Albert M.L. (1978) *Human neuropsychology*. New York, Wiley-Interscience. γ) Walsh K.W., (1978) *Neuropsychology*. New York, Churchill Livingston/Longman.

δηλαδή τον εντοπισμό των νευροψυχολογικών συμπτωμάτων είτε σε συγκεκριμένες ανατομικά περιοχές είτε σε λειτουργικά συνδεόμενες περιοχές του εγκεφάλου. Βέβαια αυτή η βασική αναφορά δεν εξαντλεί την δυναμική του θέματος, ούτε στο επίπεδο της κάθε μίας λειτουργίας, ούτε στο επίπεδο των εμπλεκομένων εγκεφαλικών λειτουργιών, ούτε στο επίπεδο του τρόπου απαρτίωσης της νόησης. Σε ορισμένα σημεία από αυτά τα ζητήματα θα αναφερθούμε αναλυτικότερα εξετάζοντας τα δεδομένα της νευροεπιστημονικής έρευνας σε σχέση με τα δεδομένα της ψυχαναλυτικής θεωρίας που αναπτύξαμε στο προηγούμενο κεφάλαιο, και τα κλινικά δεδομένα της μελέτης, στην κατεύθυνση της αναζήτησης των στοιχείων που θα μας επιτρέψουν να κατανοήσουμε την σύνδεση της ψυχικής πραγματικότητας με την πραγματικότητα του σώματος και της νόησης.

Η Αντίληψη και οι Γνωσίες.

Η λειτουργία της αντίληψης υπό μία ευρεία έννοια μπορεί να περιλάβει την αισθητηριακή πρόσληψη και την πρόσληψη του συνόλου των εσωδεκτικών, εξωδεκτικών και ιδιοδεκτικών ερεθισμάτων. Κυρίως όμως στην νευροψυχολογική θεώρηση η λειτουργία της αντίληψης αναφέρεται στην *ενεργό διεργασία πρόσληψης, αναγνώρισης και ταυτοποίησης ενός ερεθίσματος*. Υπό αυτή την έννοια, όπως προτείνεται και εξετάζεται από την προσέγγιση του Luria, η αντίληψη αποτελεί μία δυναμική διεργασία και ερμηνευτική πράξη επί των προσλαμβανομένων ερεθισμάτων, βασιζόμενη στις συνθήκες τόσο του εσωτερικού όσο και του εξωτερικού περιβάλλοντος, εξαρτώμενη και προσδιοριζόμενη από το επίπεδο εγρήγορσης, τις προθύστερες μνημονικές εγγραφές, την παρούσα συναισθηματική και νοητική ή ψυχική κατάσταση. Αντίστικτη με αυτόν τον ορισμό της αντίληψης είναι η θεώρηση του αντιληπτικού ερεθίσματος, το οποίο δεν ορίζεται και κατ᾽ ουσίαν δεν υφίσταται παρά ως προς ένα προσλαμβάνον σύστημα αντίληψης. Όπως αναφέρει ο Kandel (2000) «στην πραγματικότητα, οι αντιλήψεις μας διαφέρουν ποιοτικά από τις φυσικές ιδιότητες των ερεθισμάτων… Χρώματα, ήχοι, οσμές και γεύσεις είναι νοητικά δημιουργήματα αισθητικής επεξεργασίας στον εγκέφαλο. Δεν υπάρχουν ως τέτοια έξω από τον εγκέφαλο». Στην νευροψυχολογική και νευρολογική θεώρηση η αντίληψη είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με την συνείδηση, καθώς η αντιληπτική πράξη σημαίνει την συνείδηση ενός αντικειμένου όπως επίσης θεωρείται ότι

δεν μπορεί να υπάρξει αντίληψη χωρίς συνείδηση. Η προσέγγιση της αντίληψης σύμφωνα με την ψυχαναλυτική σκέψη που εξετάσαμε στο προηγούμενο κεφάλαιο καθώς και διάφορα στοιχεία των νευροεπιστημών στα οποία θα αναφερθούμε στην συνέχεια. μας δείχνουν ότι η σύζευξη συνείδησης και αντίληψης αποτελεί μία μόνον από τις διαστάσεις της πολυσημίας της αντιληπτικής διεργασίας.

Οι διαταραχές της αντίληψης μπορεί να αφορούν την διαταραχή του αντιληπτικού περιεχομένου που αποτελούν τις ψευδαισθητικές διαταραχές (επί εξωδεκτικών, ιδιοδεκτικών ή εσωδεκτικών ερεθισμάτων), ή, την αδυναμία αναγνώρισης και ταυτοποίησης ενός ερεθίσματος χωρίς την ύπαρξη βλαβών των ανάλογων περιφερικών οργάνων πρόσληψης που αποτελούν τις αγνωσίες Διακρίνονται οι εξής μορφές αγνωσίας οι οποίες μπορεί να αφορούν την κεντρική επεξεργασία των δεδομένων κάθε αισθητικής οδού: Η *οπτική αγνωσία*, περιλαμβάνει τις επιμέρους μορφές της αντιληπτικής αγνωσίας (οι βλάβες μπορεί να είναι οπίσθιες αμφοτερόπλευρες βρεγματο-κροταφικο-ινιακές ή στα κάτω κροταφο-ινιακά τμήματα), της συνδετικής αγνωσίας (σε βλάβες των οπίσθιων αριστερών ή αμφοτερόπλευρων βρεγματο-κροταφικο-ινιακών περιοχών), της οπτικής αφασίας (βλάβη του ινιακού λοβού), της χρωματικής αγνωσίας (βλάβες της περιοχής V4), της προσωποαγνωσίας (αμφοτερόπλευρες ή μονόπλευρες κροταφο-ινιακές βλάβες), καθώς και το σύνδρομο του Balint (σε βρεγματο-ινιακές κυρίως βλάβες). Η *χωρική αγνωσία* (σε δεξιόπλευρες κυρίως βλάβες του οπίσθιου φλοιού). Η *μονόπλευρη χωρική αμέλεια* (βλάβες του δεξιού βρεγματικού φλοιού σε συνδυασμό με βλάβες του συνειρμικού βρεαγματο-κροταφο-ινιακού λοβού, του πλαγιο-οπίσθιου μετωπιαίου, ή και υποφλοιώδεις του θαλάμου και των βασικών γαγγλίων). Η *σωματοαγνωσία ή νοσοαγνωσία*, δηλαδή η διαταραχή της αναγνώρισης του σχήματος και της κατάστασης του σώματος, κυρίως του αριστερού ημιμορίου (βλάβες του δεξιού βρεγματικού λοβού αλλά και του θαλάμου και των κεντρικών φαιών πυρήνων). Την τελευταία δεκαετία[48] η έννοια της νοσοαγνωσίας επεκτάθηκε πέραν της συμπτωματολογίας της σωματοαγνωσίας, στην αδυναμία αναγνώρισης διαταραχών των ψυχονοητικών λειτουργιών. Οι ανάλογες βλάβες αφορούν κυρίως τον μετωπιαίο λοβό, όμως εξαρτώνται

[48] Prigatano G.P., Schachter D.L., 1991 *Awareness of deficit after brain injury. Clinical and theoretical issues.* New York, Oxford University Press· Prigatano G.P., (1998) *Disorders of behavior and self awareness* in Syndrome frontal évaluation et rééducation. Paris, Arnette.

και επηρεάζονται από την λειτουργία ή τις αντίστοιχες βλάβες άλλων πρωτοταγών ή δευτεροταγών περιοχών του εγκεφάλου, καθώς επίσης συνδέονται με ορισμένους τρόπους ψυχικής λειτουργίας και μηχανισμούς άμυνας όπως η άρνηση ή η σχάση που κινητοποιούνται συχνά στα νευρολογικά περιστατικά και στην ψυχοπαθολογία του τραύματος (Oppenheim-Gluckman, 2000). Η *ακουστική αγνωσία*, διακρίνεται σε αντιληπτική, συνδετική (σε βλάβες και των δύο κροταφικών λοβών) ή επιλεκτική (βλάβες του ανώτερου τμήματος του δεξιού κροταφικού λοβού) όπως επίσης μπορεί να εκφράζεται με την απότοκο μορφή αφασικών διαταραχών. Η *απτική αγνωσία* ή δακτυλική αγνωσία (σε βλάβες του οπίσθιου βρεγματικού ή του κροταφο-βρεγματικού φλοιού), η οποία μπορεί να εκφράζεται με την μορφή της στερεοαγνωσίας ή των απτικών ανομιών.

Η Δράση και οι Πραξίες.

Η δράση και η λειτουργία των πραξιών αφορά στην δυνατότητα οργάνωσης και πραγματοποίησης εκτελεστικών κινητικών αυτοματισμών και των προθετικών - εκούσιων κινητικών προγραμμάτων και της συμπεριφοράς. Αντίθετα από την παλαιότερη προσέγγιση κατά το πρότυπο της αντανακλαστικής αρχής, η δράση, η ανθρώπινη δραστηριότητα θεωρείται πλέον ως το αποτέλεσμα της συνέργειας τόσο κεντρομόλων, από την περιφέρεια προς τα κεντρικά τμήματα του ΚΝΣ, όσο και φυγόκεντρων διεργασιών και απαρτίωσης δεδομένων από την κιναισθητική κατάσταση, την αντίληψη, τις πρωτότερες εμπειρίες και τις καταγεγραμμένες μνήμες κινητικών εικόνων και συμπεριφορών, εν μέρει μη συνειδητών και αυτοματοποιημένων και εν μέρει συνειδητών, καθώς και δεδομένων που άπτονται της υποκειμενικής πρόθεσης και τρόπου σχεδιασμού της αντίδρασης στα ερεθίσματα. Οι πραξίες στην νευροψυχολογική σημειολογία αναφέρονται στην δυνατότητα οργάνωσης και εκτέλεσης προθετικών κινήσεων και κινήσεων που έχουν γίνει αντικείμενο γνώσης. Οι αντίστοιχες διαταραχές αποτελούν τις διάφορες μορφές *απραξίας*. Διακρίνονται, η *ιδεοκινητική απραξία* (σε βλάβες του βρεγματικού ή του μετωπιαίου προ-κινητικού λοβού, στην περίπτωση της δυναμικής απραξίας του Luria), η *ιδεακή απραξία* (βλάβες της αριστερής βρεγματο-κροταφικής περιοχής), η *απραξία των κινητικών μελωδιών* (βλάβες της ετερόπλευρης προ-κινητικής περιοχής), η *κεντρομόλος κιναισθητική απραξία* (βλάβες της κιναισθητικής

περιοχής του βρεγματικού λοβού), η *κατασκευαστική απραξία* (σε βλάβες της βρεγματικής περιοχής και των δύο ημισφαιρίων), η *απραξία της ένδυσης* (βλάβες των οπίσθιων συνδετικών περιοχών του δεξιού ημισφαιρίου), η *στοματο-προσωπική ή λεκτική απραξία* (των προ-κινητικών περιοχών) και η *απραξία της βάδισης* ή μετωπιαία αταξία

Ο Λόγος

Η λειτουργία του λόγου, στην προφορική, την γραπτή και την μορφή του εσωτερικού λόγου, αποτελεί τον θεμελιώδη τρόπο επικοινωνίας του ανθρώπου, αλλά και δόμησης και έκφρασης της σκέψης. Αναφέρεται στην απαρτίωση και αλληλεπίδραση του ατομικού βαθμού των ικανοτήτων μάθησης, κατανόησης, οργάνωσης και έκφρασης. Η πράξη του λόγου σε κάθε μορφή του αποτελεί μία συνειδητή διεργασία, αν και η συνολική οργάνωση και λειτουργία του, ενέχουν και βασίζονται σε διάφορες μορφές μη συνειδητών διεργασιών καθώς και στον συγκερασμό δεδομένων και λειτουργιών αντίληψης, πραξιών, μνήμης, συγκέντρωσης, όπως επίσης του συναισθήματος και της προθετικότητας.

Η συμπτωματολογία των διαταραχών του λόγου, όπως εξετάζεται από την νευροψυχολογική κλινική αντικατοπτρίζει την πολυπλοκότητα της οργάνωσης και της λειτουργίας του. Οι *αφασίες* αναφέρονται στην διαταραχή είτε της κατανόησης είτε της εκφοράς του προφορικού λόγου. Διακρίνονται : Η *αισθητηριακή αφασία του Wernicke* (οπίσθια περιοχή της άνω κροταφικής έλικας), η *αμνησιακή αφασία* (βλάβες του κατώτερου τμήματος του κροταφικού), η *αφασία αγωγής* ή κεντρομόλος κινητική αφασία του Luria (σε βλάβες της λευκής ουσίας και της συνδετικής οδού μεταξύ του κροταφο-βρεγματικού φλοιού και τρίτης μετωπιαίας έλικας), η *κινητική αφασία του Broca* ή φυγόκεντρος κινητική αφασία του Luria (βλάβες της τρίτης μετωπιαίας έλικας και των γύρω περιοχών), η *διαφλοιική κινητική αφασία* ή δυναμική αφασία του Luria (σε βλάβες των οπίσθιων κροταφο-βρεγματικών περιοχών) και η *διαφλοιική αισθητική αφασία* (βλάβες στα πρόσθια και κατώτερα τμήματα της περιοχής του Broca, του εσωτερικού τμήματος της πρόσθετης κινητικής περιοχής ή και της υποκείμενης του μετωπιαίου λοβού λευκής ουσίας). Εκτός από αυτές τις μορφές διαταραχών που συνδέονται με βλάβες περιοχών του φλοιού, έχουν εντοπισθεί *υποφλοιώδεις αφασίες* εξ αιτίας βλαβών

πυρήνων του αριστερού θαλάμου, των βασικών γαγγλίων ή της λευκής συνδετικής ουσίας. Οι διαταραχές του γραπτού λόγου αναφέρονται αφ' ενός στην ανάγνωση ως *αλεξίες*, με την μορφή της αμιγούς αγνωσιακής αλεξίας (σε βλάβες του ινιακού φλοιού ή του μεσολόβιου ή ακόμα της λευκής ουσίας της βρεγματο-κροταφο-ινιακής σύνδεσης που δεν επιτρέπουν την συσχέτιση των οπτικών εικόνων με τα κέντρα του λόγου), ή της κεντρικής αλεξίας (βλάβες οπίσθιας κροταφικής περιοχής ή της υποκείμενης λευκής ουσίας), και αφ' ετέρου στην αποτύπωση του γραπτού λόγου, ως *αγραφίες* (οφειλόμενες σε βλάβες του βρεγματικού λοβού ή της δεξιάς βρεγματο-κροταφο-ινιακής χώρας), δηλαδή ως απραξικές, οπτικοχωρικές ή γλωσσικές διαταραχές.

Η Προσοχή.

Η λειτουργία της προσοχής δεν έχει μία αυτόνομη έκφραση αλλά συνοδεύει, ρυθμίζει και αποτελεί έρεισμα όλων των άλλων νοητικών λειτουργιών. Συγχρόνως, οι ίδιες οι νοητικές λειτουργίες και το περιεχόμενο τους αποτελούν δύο από τις πηγές της λειτουργίας της προσοχής, την εξωδεκτικότητα και τις εσωτερικές προθέσεις (μαζί με την τρίτη πηγή της εσωτερικής οικονομίας και του μεταβολισμού) όπως αναφέρονται στην λειτουργία της μονάδας ρύθμισης του τόνου, της εγρήγορσης και των ψυχικών καταστάσεων του Luria (βλ. ανωτέρω).

Θα μπορούσαμε να διακρίνουμε τρεις διαστάσεις στην λειτουργία της προσοχής. Την διάσταση της *εγρήγορσης* και της *διαθεσιμότητας* προς την ανάπτυξη των λειτουργιών, την διάσταση της *επικέντρωσης* σε ορισμένες μορφές λειτουργίας και της *διατήρησης* και σταθερότητας στον χώρο και τον χρόνο των λειτουργιών (διάσταση της συγκέντρωσης και της επανάληψης) και την διάσταση *αφαίρεσης* ή απόσυρσης της προσοχής και των λειτουργιών από την διεργασία άλλων ερεθισμάτων (διάσταση της επιλογής). Οι διαταραχές της προσοχής μπορεί να ενδιαφέρουν μία ή περισσότερες από αυτές τις διαστάσεις, είτε προς την κατεύθυνση της έκπτωσης του τόνου, της ικανότητας εστίασης ή της ικανότητας μίας ικανοποιητικής μερικής απόσυρσης, είτε προς την ανάλογη υπερλειτουργία, σύμφωνα με τις ενδεχόμενες βλάβες στον άξονα στελέχους – θαλάμου – μετωπιαίου φλοιού, ή ακόμα εξ αιτίας της διαταραχής των προσαγωγών από τις άλλες λειτουργίες – πηγές της προσοχής. Τέλος θα πρέπει να αναφέρουμε ότι μία

ιδιαίτερη μορφή λειτουργίας της προσοχής αποτελεί την «επιπλέουσα προσοχή» της ψυχαναλυτικής κλινικής, αλλά και γενικότερα της κάθε μορφής κλινικής -συγχρόνως περιέχουσας και διερευνητικής - πράξης, που θα μπορούσαμε να περιγράψουμε ως μία συνεχή κίνηση και αναδιοργάνωση της προσοχής ως προς τις τρεις βασικές της διαστάσεις.

Η Μνήμη.

Η έννοια της μνήμης καλύπτει διάφορες μορφές λειτουργίας όπως επίσης αποτελεί ένα θεμελιώδες έρεισμα για κάθε άλλη βιολογική, νοητική ή ψυχική λειτουργία. Υπό μία έννοια θα μπορούσαμε να πούμε ότι τα πάντα είναι μνήμη, είτε ως μνημονικές εγγραφές είτε ως στοιχεία ανακαλούμενα από την μνήμη είτε συνδεόμενα με αυτά. Όπως επίσης, οι διάφορες μορφές αφασίας, απραξίας και αγνωσίας αποτελούν ουσιαστικά μορφές διαταραχών της μνήμης. Επομένως η μνήμη αναφέρεται, α) στην δυνατότητα εγγραφής και διατήρησης σωματικών και ψυχονοητικών εμπειριών, β) στην δυνατότητα ανάκλησης αυτών των εγγραφών, γ) στην δυνατότητα μάθησης καθώς και νοητικής ή ψυχικής διεργασίας επί των προσλαμβανομένων ερεθισμάτων, και δ) στις ίδιες τις μνημονικές εγγραφές. Η μνήμη αποτελεί το πλέον διερευνημένο πεδίο των νευροεπιστημών καθώς και το συχνότερο πεδίο συνάντησης με την ψυχαναλυτική θεωρία.

Η συνολική μνημονική διεργασία βασίζεται σε τέσσερα στάδια που αναλογούν σε επιμέρους μηχανισμούς : Την κωδικοποίηση (encoding) που αποτελεί το στάδιο απόκτησης και οργάνωσης των νέων πληροφοριών προς απομνημόνευση, την αποθήκευση (storage), δηλαδή την εγγραφή των μνημονικών ιχνών, την παγίωση (consolidation) δηλαδή την μακροπρόθεσμη διατήρηση των μνημονικών δεδομένων και την ανάκληση. Ανατομικά η σταθεροποίηση της μνήμης (Squire & Kandel, 1999) βασίζεται στην ενεργοποίηση πολλαπλών συνάψεων και επομένως νευρωνικών ομάδων, των οποίων η συν-δραστηριότητα και μεταβολή της λειτουργίας τους, αναπαριστά αρχικά μία μορφή ερεθίσματος (στις ανάλογες πρωτοταγείς περιοχές του φλοιού). Αυτές οι αναπαραστατικές μεταβολές μακροπρόθεσμα παγιώνονται, αλλάζοντας από λειτουργικές σε ανατομικές. Βέβαια αυτή η μορφή παγίωσης κρατά και την δυνατότητα

επανατροποποίησης και αναδιοργάνωσης των νευρωνικών συνδέσεων που εξυπηρετούν ορισμένες μορφές μνημών, ούτως ώστε να εξασφαλίζεται η πλαστικότητα και η δυναμική της μνήμης τόσο στο επίπεδο της νόησης όσο και του σώματος. Η δυνατότητα και ο βαθμός παγίωσης προσδιορίζει την διάκριση σε δύο χρονικές μορφές της μνήμης. Η *βραχυπρόθεσμη* που κυρίως αποκαλείται *μνήμη εργασίας*, διάρκειας μερικών λεπτών, η οποία καθιστά δυνατή μία βραχεία παράταση της εντύπωσης και εργασίας επί των προσλαμβανομένων ερεθισμάτων. Η μνήμη εργασίας αποτελεί επίσης την μορφή και κατάσταση μνήμης που ακολουθεί την ανάκληση μνημονικών εγγραφών έτσι ώστε να χρησιμοποιηθούν στο πλαίσιο της εργασίας των νοητικών λειτουργιών. Η μνήμη εργασίας εξαρτάται από την λειτουργία και τις συνδέσεις του προ-μετωπιαίου λοβού. Ο Baddeley αναφέρει επίσης την μορφή της *εικονικής μνήμης* που αφορά στην διατήρηση (μικρότερη από ένα δευτερόλεπτο) μίας αισθητηριακής πληροφόρησης, έως ότου και ούτως ώστε να υπάρξει η αναγνώριση και η επεξεργασία του ερεθίσματος.

Η *μακροπρόθεσμη μνήμη* αποτελεί την μόνιμη αποθήκευση πληροφοριών. Η μακροπρόθεσμη μνήμη περιλαμβάνει δύο βασικές κατηγορίες, την *έκδηλη ή επεξηγηματική* (ρητή) μνήμη και την *άδηλη ή επαγωγική* και μη επεξηγηματική μνήμη. Η έκδηλη μνήμη είναι συνειδητή και διακρίνεται σε : α) *Εννοιολογική* (semantic), που αποτελεί την συνειρμική και συνδετική μνήμη εννοιών, γνώσεων, γεγονότων περί του περιβάλλοντος, υποστηριζόμενη από τον εξωδεκτικό πρωτοταγή αισθητικό φλοιό και τις συνειρμικές και συνδετικές περιοχές του κροταφικού και του βρεγματικού λοβού. β) *Αυτοβιογραφική* (episodic) μνήμη, που αποτελεί την συνειδητά ανακαλούμενη και οργανωνόμενη μνήμη της ατομικής ιστορίας και ταυτότητας. Ανατομικά συνδέεται με την λειτουργία του ιππόκαμπου και του λιμβικού συστήματος. Η άδηλη και μη συνειδητή μνήμη, διακρίνεται σε : *Εναυσματική* (priming) που απαρτίζεται από μνημονικά ίχνη των οποίων η αρχική πρόσληψη προδιαθέτει ή αποτελεί το έναυσμα προς την ολοκλήρωση μίας αντιληπτικής πράξης και τον σχεδιασμό μίας δράσης. Ανατομικά υποστηρίζεται από τα αντιληπτικά κέντρα του οπίσθιου αισθητικού φλοιού. *Διεργασιακή* (procedural) που αποτελεί την μνήμη των γνωσιακών, κινητικών και αντιληπτικών ικανοτήτων και επαναλαμβανομένων συνηθειών, ενώ υποστηρίζεται από την λειτουργία των βασικών γαγγλίων αλλά και της παρεγκεφαλίδας. *Συναισθηματική* (emotional) που

αποτελεί την μνήμη πρωτότερων συναισθηματικών μορφωμάτων και καταστάσεων και σχετίζεται με την λειτουργία της αμυγδαλής όπως και άλλων περιοχών του λιμβικού, σε συνάρτηση με την λειτουργία του αυτόνομου νευρικού συστήματος.

Οι διαταραχές της μνήμης, ή αμνησίες, μπορεί να αφορούν την δυνατότητα κωδικοποίησης, αποθήκευσης, παγίωσης ή ανάκλησης των εγγεγραμμένων πληροφοριών σύμφωνα με το είδος και την περιοχή της βλάβης των λειτουργικών τμημάτων του εγκεφάλου που εξυπηρετούν τις διάφορες μορφές μνήμης. Οι κλινικές μορφές των αμνησιών μπορεί να εκδηλώνονται στο πεδίο των επιμέρους τύπων της μακροπρόθεσμης μνήμης ή της μνήμης εργασίας και να επηρεάζουν ανάλογα την επίδοση των νοητικών λειτουργιών και του ψυχισμού.

Η Σκέψη ως νοητική λειτουργία.

Η σκέψη αναφέρεται στην ατομική και υποκειμενική δυνατότητα σύνδεσης, διεργασίας και απαρτίωσης των δεδομένων των νοητικών, των ψυχικών ή και των σωματικών λειτουργιών, στον σχεδιασμό την ανάπτυξη και την συνεχή ρύθμιση τρόπων και μορφών συνειδητής ή ασυνείδητης διαχείρισης, πρόβλεψης και κατανόησης των εσωτερικών ή των εξωτερικών νοητικών, ψυχικών ή φυσικών γεγονότων, καθώς και στους επιμέρους μηχανισμούς που εξυπηρετούν το σύνολο αυτών των λειτουργιών όπως επίσης στις ανάλογες εγκεφαλικές δομές ή διεργασίες. Το φιλοσοφικό λεξικό του Lalande ορίζει την σκέψη ως, ευρύτερα «όλα τα φαινόμενα του πνεύματος», ή ως τα γνωστικά φαινόμενα σε αντίθεση με τα συναισθήματα και την βούληση, ή, ως την δυνατότητα κατανόησης. Στον προτεινόμενο σχολιασμό (από τον Lachelier) αναφέρει ότι η σκέψη είναι «μία τάση προς την συνείδηση», χωρίς επομένως να ταυτίζεται με αυτήν, θέτοντας το ερώτημα εάν, «η ενύπαρκτη σκοπιμότητα σε ένα ζων ον, δεν είναι πράγματι μία σκέψη χωρίς συνείδηση που το οδηγεί στην ανάπτυξή του;». Επομένως η σκέψη αναφέρεται επίσης στην ύπαρξη - άρα την αίσθηση, δημιουργία και διατύπωση - μίας πρόθεσης, μίας ανάγκης θα λέγαμε ή μίας λανθάνουσας ή έκδηλης επιθυμίας, συγκροτώντας έτσι ένα προθύστερο επίπεδο σκέψης ή σκεπτικού.

Ο Luria (ο.π) αναφέρεται στο σκέπτεσθαι, ως ένα σύστημα εγκεφαλικών μηχανισμών και ως μία ολοκληρωμένη μορφή διανοητικής δραστηριότητας. Αναλύοντας τα διάφορα στάδια του σκέπτεσθαι, διακρίνει ως προϋποθέσεις της ανάπτυξη της σκέψης, την ύπαρξη ενός *κινήτρου* και την απότοκη αντίληψη ενός *καθήκοντος* που ορίζει έναν αναζητούμενο στόχο, την *συγκράτηση* ανάπτυξης και αναζήτησης άλλων στόχων, την διερεύνηση των *υφισταμένων συνθηκών*, την ανεύρεση *εναλλακτικών λύσεων* και την *επιλογή* μίας εξ αυτών, την ανάπτυξη ενός *σχεδίου επίλυσης*, τις *κατάλληλες μεθόδους ενέργειας* έως και την έκφραση του *τελεστικού σταδίου*. Κατά τον Luria στην βάση κάθε μορφής σκέψης υπάρχει το κοινό ζήτημα του κινήτρου και επομένως της εγκεφαλικής λειτουργίας στον άξονα δικτυωτού σχηματισμού - θαλάμου – λιμβικού συστήματος – μετωπιαίου λοβού. Διακρίνει δύο τύπους και τρόπους σκέψης : α) Το πρακτικό ή κατασκευαστικό σκέπτεσθαι που έχει ως έρεισμα τις βρεγματο-ινιακές περιοχές του αριστερού ημισφαιρίου, υπεύθυνες για την ανάλυση και σύνθεση των σχέσεων των αντικειμένων στον χώρο (οι οποίες με την σειρά τους στηρίζονται στην λειτουργία των γνωσιών και των πραξιών που εδράζονται στο δεξιό ημισφαίριο) και β) το λεκτικό – λογικό (προφορικό) σκέπτεσθαι που έχει ως έρεισμα την αριστερή κροταφική χώρα (ακουστικο-προφορική μνήμη), την αριστερή βρεγματο-ινιακή χώρα (ταυτόχρονες συνθέσεις στον χώρο, λογικο-γραμματικά συστήματα, αριθμητική και επίλυση σύνθετων προβλημάτων). Και οι δύο μορφές του σκέπτεσθαι στηρίζονται στην λειτουργία των περιοχών του μετωπιαίου λοβού, υπεύθυνες για τον σχεδιασμό και την έκφραση ενός τελικού σκεπτικού και της κατάλληλης δράσης. Επομένως η διεργασία της σκέψης στηρίζεται στην συντονισμένη λειτουργία και των τριών λειτουργικών μονάδων που περιγράφει ο Luria, της μονάδας ρύθμισης του τόνου και της εγρήγορσης, της μονάδας πρόσληψης ανάλυσης και αποθήκευσης της πληροφορίας που καθορίζει τις «τελεστικές συνθήκες», και της μονάδας προγραμματισμού, ρύθμισης και επαλήθευσης της δραστηριότητας που οργανώνει την «διανοητική δραστηριότητα ως σύνολο». Ανάλογα οι νευροψυχολογικές διαταραχές της σκέψης μπορεί να αφορούν και να αντικατοπτρίζουν την δυσλειτουργία και την ελλειμματική διεργασία στο επίπεδο της πρόσληψης και της περισσότερο πρωτογενούς επεξεργασίας των δεδομένων (όπως για παράδειγμα την ελλιπή δυνατότητα ανάκλησης από την μνήμη ή την αδυναμία αναγνώρισης των ερεθισμάτων), στο επίπεδο της κινητοποίησης (με την εικόνα του

βραδυψυχισμού ή της δυσχέρειας συγκέντρωσης), στο επίπεδο της ευρύτερης απαρτίωσης, σχεδιασμού και έκφρασης ενός σκεπτικού, αλλά και στους ατομικούς τρόπους διευθέτησης και αναπλήρωσης των ελλειμμάτων.

Στην προσέγγιση του Luria όπως σε κάθε ορισμό της σκέψης παρατηρούμε ότι πρόκειται για ένα ανώτερο επίπεδο διεργασίας, απαρτίωσης και έκφρασης του συνόλου των βιωμάτων και των νοητικών λειτουργιών, που αντιστοιχεί στην συντονισμένη λειτουργία πολλών περιοχών του φλοιού, την υποφλοιώδη ενεύρωση και την διευθυντική και εκτελεστική λειτουργία των τμημάτων του μετωπιαίου λοβού. Υπό αυτή την έννοια, μπορεί να θεωρηθεί ότι, η σκέψη ή οι διάφορες μορφές σκέψης - συνειδητή ή ασυνείδητη, λεκτική, οπτικοχωρική ή σωματική – τοποθετούνται σε ένα ανώτερο επίπεδο από τις άλλες νοητικές λειτουργίες και ότι συνιστούν θεμελιώδεις εκφράσεις της νόησης. Χωρίς όμως να ταυτίζεται η σκέψη με την ίδια την νόηση ή τον ψυχισμό. *Στο κλινικό και στο θεωρητικό πεδίο, θεωρώ ότι μπορούμε να κάνουμε την διάκριση μεταξύ των λειτουργιών της σκέψης και του περιεχομένου της. Μεταξύ δηλαδή των εγκεφαλικών και νοητικών μηχανισμών που συντελούν στην παραγωγή της σκέψης, και της απαρτιωμένης μορφής ενός ατομικού και υποκειμενικού τρόπου και περιεχομένου σκέψης, που έγκειται σε ενδοϋποκειμενικές ποιοτικές διαφοροποιήσεις, διαφορετικών βαθμών ή επιπέδων συγκρότησης των νοητικών, ψυχικών, σωματικών δεδομένων.* Όπως συχνά αναδεικνύεται από την κλινική, το γεγονός ότι ένας άνθρωπος διαθέτει τους απαραίτητους μηχανισμούς της σκέψης ή τα δεδομένα προς επεξεργασία, ή διαφορετικά το γεγονός ότι δεν υφίστανται βλάβες στις τρεις λειτουργικές μονάδες του Luria, δεν σημαίνει, δεν συνάγει μία θα λέγαμε εξ ορισμού, δεδομένη ποιότητα, και επίπεδο απαρτίωσης της σκέψης, ή υπό ψυχαναλυτικούς όρους, μία ψυχικοποιημένη σκέψη.

Το συναίσθημα στο πλαίσιο των νοητικών λειτουργιών

Το συναίσθημα αποτελεί ένα βασικό πεδίο λειτουργιών στο οποίο διαφαίνεται η σημασία αυτών των ποιοτικών διαφοροποιήσεων. Όπως είδαμε, το συναίσθημα περιλαμβάνεται σε αρκετές από τις προτεινόμενες ταξινομήσεις των νοητικών λειτουργιών. Η θέση του συναισθήματος, η σημασία και η επίδραση της πρόθεσης και του κινήτρου στο πεδίο των γνωστικών λειτουργιών ή των ανωτέρων εγκεφαλικών

λειτουργιών, απετέλεσε όπως ήδη έχουμε αναφέρει ένα σημείο κριτικής επί της πρωτογενούς μορφής αλγοριθμικής και χωρίς προθετικότητα θεώρησης της γνωσιακής ψυχολογίας, όπως αναπτύχθηκε για παράδειγμα από τον Jerry Fodor, ή στην προσπάθεια συσχέτισης της νόησης και των λειτουργιών της με την τεχνητή νοημοσύνη και την προσομοίωση μέσω των ηλεκτρονικών υπολογιστών. Μία μακρά ερευνητική και κλινική βιβλιογραφία, δείγματα της οποίας συναντούμε σε κάθε σύγχρονο νευροεπιστημονικό σύγγραμμα, έχει δείξει ότι τόσο η συσχέτιση νοημοσύνης και υπολογιστών όσο ο αποκλεισμός του συναισθήματος και της υποκειμενικής πρόθεσης από το πεδίο της νόησης, δεν ανταποκρίνονται ούτε στην πραγματικότητα του νευρικού συστήματος, ούτε στην νοητική πραγματικότητα. Είναι χαρακτηριστικό ότι στην βιβλιογραφία από την στιγμή που συν-εξετάζεται η συναισθηματική λειτουργία ως προς τις γνωστικές λειτουργίες ο χρησιμοποιούμενος όρος αναφοράς είναι το «mental» παρά το «cognitive», παραπέμποντας έτσι σε μία ευρύτερη έννοια της νόησης και στον ψυχισμό. Παρά όμως το γεγονός ότι η κλινική των νευρολογικών παθήσεων και η εξέταση του ανθρώπινου νου μας υποχρεώνει να συγκαταλέξουμε το συναίσθημα στην οργάνωση της νόησης ή του εγκεφάλου, ποια έννοια, λειτουργία και μορφή θα του αποδώσουμε:

Με την λειτουργία και την δυναμική του συναισθήματος θα ασχοληθούμε εκτενώς στην συνέχεια, εξετάζοντας τις σύγχρονες νευροεπιστημονικές απόψεις και την αντίστοιχη ψυχαναλυτική προσέγγιση, περιοριζόμενοι εδώ σε μερικές επισημάνσεις. πολλές έρευνες όπως πιο πρόσφατα αυτές του Allan Schore (1994, 2003) ή του Ornstein (1997), έχουν αναδείξει την σημασία του δεξιού ημισφαιρίου ως προς την λειτουργία του συναισθήματος, καθώς περιέχει, σε σχέση με το αριστερό ημισφαίριο, τους πλέον απαρτιωμένους νευρωνικούς χάρτες ή νευρωνικές αναπαραστάσεις των σωματικών καταστάσεων που αποτελούν την σωματική βάση της παραγωγής των συναισθημάτων, και κατέχει έναν κεντρικό ρόλο στον έλεγχο των ζωτικών λειτουργιών και της δυνατότητας του οργανισμού να αντιμετωπίζει συναισθηματικά φορτισμένες καταστάσεις. Στο ανατομικό επίπεδο αυτή η δυνατότητα αναλογεί στην ύπαρξη περισσότερων και σημαντικότερων συνδέσεων με την συμπαθητική και παρασυμπαθητική μοίρα του ΑΝΣ και με τις υποφλοιώδεις δομές που είναι υπεύθυνες για την λειτουργία του συναισθήματος. Τα τελευταία χρόνια έχει γίνει η προσπάθεια ενός

ανατομοκλινικού ή θα λέγαμε νευρο-ψυχικού εντοπισμού ορισμένων συγκεκριμένων και βασικών μορφών συναισθήματος, κυρίως από τις έρευνες του Jaak Panksepp (1998, 1999). Διακρίνονται η συναισθηματική λειτουργία α) της «αναζήτησης» ή προσδοκίας (seeking), υποσύστημα της οποίας αποτελεί η λειτουργία του συναισθήματος της «επιθυμίας» ή λαγνείας (lust), β) της «οργής» (rage) που αναλογεί στην πλέον ενεργό επιθετική – «πολεμική» συμπεριφορά, γ) του «φόβου» (fear) και του αντίστοιχου άγχους, δ) του «πανικού» (panic) και του ανάλογου άγχους απώλειας, του οποίου υποσύστημα είναι η λειτουργία του αντίρροπου της απώλειας συναισθήματος της «φροντίδας» (care).

Πρόσφατα (Davis, Panksepp & Nomransell, 2003) δημοσιεύθηκε μία, νευροεπιστημονικά τεκμηριωμένη όπως προτείνεται, κλίμακα εκτίμησης της συναισθηματικής προσωπικότητας. Δηλαδή της εκτίμησης των βασικών μορφών συναισθηματικής λειτουργίας που απορρέουν από την οργάνωση και λειτουργία του κεντρικού νευρικού συστήματος. Σύμφωνα με αυτές τις έρευνες ο πυρήνας παραγωγής συναισθημάτων τοποθετείται στις μέσες και ανώτερες περιοχές του εγκεφαλικού στελέχους, στις περιοχές όπου καταλήγουν οι πληροφορίες από το αυτόνομο νευρικό σύστημα, η λειτουργία του οποίου, όπως είδαμε, είναι καθοριστική ως προς την διαμόρφωση των συναισθηματικών καταστάσεων. Δηλαδή στις δομές του υποθαλάμου και πέριξ αυτού, την καλύπτρα, τον πυρήνα του locus coeruleus, τους πυρήνες της ραφής, τον δικτυωτό σχηματισμό, και κυρίως τον *κεντρικό φαιό σχηματισμό περί του υδραγωγού του Silvius* (Periaqueductal gray, ή PAG) του εγκεφαλικού στελέχους. Ο κεντρικός πυρήνας στον οποίο προβάλλουν τα άλλα συστήματα λειτουργίας και ρύθμισης του συναισθήματος θεωρείται ότι βρίσκεται σε αυτή την περιοχή.

Όπως θα το εξετάσουμε αργότερα, σύμφωνα με την προσέγγιση του Pankseep, που είναι συμβατή με τα δεδομένα ανάλογων νευροεπιστημονικών ερευνών (όπως του Damasio ή του LeDoux), κάθε σύστημα και υποσύστημα συναισθηματικής λειτουργίας βασίζεται στις νευρωνικές διεργασίες διαφόρων συνδεδεμένων περιοχών του νευρικού συστήματος. Αυτές οι νευρωνικές διεργασίες απαρτιώνονται σε ένα περαιτέρω επίπεδο, προσδίδοντας τις διάφορες αποχρώσεις του συναισθηματικού βιώματος, μέσω των αμφίδρομων συνδέσεων και της λειτουργίας των δομών στο άξονα, εγκεφαλικού

στελέχους, διάμεσου εγκεφάλου (γύρω από τον θάλαμο και τον υποθάλαμο) και του συνόλου του λιμβικού συστήματος, έως και τον φλοιό. Εντός αυτού του νευρωνικού δικτύου, που αρχικά μελετήθηκε από τον James Papez το 1937 ως ένα υποφλοιώδες κύκλωμα ή υπόστρωμα του συναισθήματος και έκτοτε συναρτήθηκε (μοντέλο Papez-McLean) με τον φλοιό, συνδέονται οι δομές του *ιππόκαμπου, της αμυγδαλής, της ψαλίδας, του υποθαλάμου και του θαλάμου, της έλικας του προσαγωγίου, του προμετωπιαίου συνειρμικού φλοιού*.

Το συναίσθημα, φαινομενολογικά, ψυχοδυναμικά, και βιολογικά αποτελεί μία σύνθετη διεργασία τόσο στην έκφραση όσο και στην συγκρότηση του. Αυτό μας δείχνει η ανάλυση, υπό το σκεπτικό της μεθοδολογίας του Luria, των διαφόρων εγκεφαλικών συνδρόμων στα οποία πάντοτε παρατηρούνται επιπλοκές ή διαταραχές (θετικής ή αρνητικής συμπτωματολογίας) στο συναίσθημα, είτε πρωτογενώς, σε περιπτώσεις βλαβών των δομών που είναι βασικά υπεύθυνες για την λειτουργία του, είτε δευτερογενώς σε περιπτώσεις όπου διαταράσσονται δομές οι οποίες δεν έχουν μία άμεση δράση επί του συναισθήματος. Όπως επίσης, θα παρατηρήσουμε διαταραχές της συναισθηματικής λειτουργίας είτε σε συνάρτηση με τα χαρακτηριστικά της πρωτότερης προσωπικότητας, είτε σε συνάρτηση με τις σχέσεις με το περιβάλλον. Αυτό το οποίο θα θεωρηθεί ως ένα δευτερογενές – «υποκειμενικό» κλινικό εύρημα, ή ως διαταραχή της προσαρμογής εξ αιτίας μίας νόσου ή ενός γεγονότος, με την «αντιδραστική» μορφή κατάθλιψης ή άγχους, χωρίς δηλαδή την ύπαρξη αντικειμενικών ευρημάτων που να το δικαιολογούν πρωτογενώς, δεν είναι νευρωνικά άϋλα, ούτε βεβαίως χωρίς νευροφυσιολογικό έρεισμα. Το ίδιο, η επίπτωση στην συναισθηματική λειτουργία εξ αιτίας των σχέσεων δεν είναι χωρίς νευροφυσιολογικό ανάλογο. Εδώ, όπως θα εξετασθεί εκτενώς στην συνέχεια, τοποθετούμεθα στο επίκεντρο της υποκειμενικής και διϋποκειμενικής μεταβατικής βιολογικής πραγματικότητας. Επομένως μπορούμε να πούμε ότι *οι τρόποι και οι μηχανισμοί μέσω των οποίων οργανώνεται και εκφράζεται το συναίσθημα, έχουν ως έρεισμα και ως βασικές αρτηρίες διεργασίας τους ορισμένες θεμελιώδεις λειτουργίες του εγκεφάλου ή ορισμένες βασικές μορφές συστημάτων παραγωγής συναισθηματικής λειτουργίας, αλλά το υποκειμενικό συναισθηματικό βίωμα, η δυναμική και η πολυσημία που το χαρακτηρίζουν στο πλαίσιο της ψυχικής*

πραγματικότητας, θα θεωρούσα ότι αναλογούν σε ένα περαιτέρω πεδίο διεργασιών. Έτσι, η σκέψη μου είναι ότι *η διάσταση της ενεργοποίησης και κινητοποίησης της εγκεφαλικής λειτουργίας, ή η ύπαρξη δομών και συνδέσεων που είναι υπεύθυνες για την παραγωγή, την αντίληψη και την έκφραση του συναισθήματος, δεν είναι ικανές να εξηγήσουν από μόνες τους την υποκειμενικότητα του συναισθήματος και την διάσταση της ψυχικής πραγματικότητας. Όπως ανάλογα δεν αρκεί η ύπαρξη ορισμένων νευρωνικών δομών και η εξασφάλιση των νοητικών λειτουργιών ή των εγκεφαλικών και νοητικών μηχανισμών της σκέψης για να αναπτυχθεί η ψυχική πραγματικότητα. Αποτελούν ίσως οδούς, βασικές αρτηρίες και δίκτυα σύνδεσης, εντός ή διαμέσου των οποίων καθίστανται δυνατές οι διεργασίες μετάβασης από την βιολογική και την νοητική πραγματικότητα προς τον ψυχισμό.*

3. ΟΙ ΕΝΝΟΙΕΣ ΤΗΣ ΣΩΜΑΤΙΚΗΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΝΟΗΤΙΚΗΣ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑΣ

Οι νοητικές και οι εγκεφαλικές λειτουργίες σε σχέση με την ψυχική πραγματικότητα.

Σε αυτό το σημείο θα θέλαμε να εξηγήσουμε την έννοια της νοητικής πραγματικότητας και της πραγματικότητας του σώματος που προτείνουμε και στις οποίες ήδη έχουμε αναφερθεί στις εισαγωγικές σκέψεις, κατά την εξέταση των μεθοδολογικών θεμάτων και στις αρχικές παρατηρήσεις γύρω από την οργάνωση και την λειτουργία της ψυχικής πραγματικότητας σε σχέση με την εξωτερική πραγματικότητα.

Στην ψυχαναλυτική σκέψη, η νόηση, είτε ως μία συνειδητή λειτουργία ή λειτουργία του εγώ, είτε ως μία διεργασία επί των αναπαραστάσεων, ή ως διαμόρφωση μίας φαντασίωσης εντός του ασυνειδήτου, εννοείται πάντοτε σε σχέση με την ενδοψυχική πραγματικότητα και τις κινήσεις των λιβιδινικών και συναισθηματικών επενδύσεων. Επομένως μιλώντας στην ψυχαναλυτική θεωρία και κλινική για τις νοητικές λειτουργίες, την σκέψη, τον λόγο, την μνήμη, ή την αντίληψη, δεν πρόκειται για ουδέτερα ή ασύνδετα μορφώματα ως προς το ασυνείδητο και την ψυχική πραγματικότητα. Ο Freud στη ανάλυση της περίπτωσης του «Ανθρώπου με τα ποντίκια» γράφει ότι «η ίδια η διεργασία της σκέψης είναι σεξουαλική : η σεξουαλική ευχαρίστηση η οποία αναφέρεται στο περιεχόμενο της σκέψης, κατευθύνεται προς την ίδια την πράξη της σκέψης και η αισθανόμενη ευχαρίστηση φτάνοντας σε ένα γνωστικό αποτέλεσμα γίνεται αντιληπτή ως μία σεξουαλική ευχαρίστηση». Όμως παρά την άρρηκτη σχέση μεταξύ της ασυνείδητης σεξουαλικότητας, της αρχής της ευχαρίστησης, της λειτουργίας και της κατάστασης της απώθησης, και της νόησης, νομίζω ότι δεν πρέπει να ξεχνούμε ότι πρόκειται για μία σχέση, μία σύνδεση, και ότι η μία δεν ταυτίζεται ακριβώς με την άλλη, ούτε ότι το ένα αποτελεί την λογική ή γραμμική συνέχεια του άλλου. Ακόμα και εάν θεωρήσουμε ως βέβαιο ότι η νόηση δεν υφίσταται χωρίς μία ψυχική πραγματικότητα, ή ότι μία ψυχική πραγματικότητα δεν πραγματώνεται χωρίς την νόηση, το σώμα ή το νευρικό σύστημα, είναι επίσης σημαντικό να κατανοήσουμε τον τρόπο με τον οποίο συνδέονται μεταξύ τους. Η κατανόηση αυτής της σύνδεσης άλλωστε αποτελεί ένα κλειδί για την σχέση μεταξύ νευροεπιστημών και ψυχανάλυσης. Έτσι στην

προσπάθεια μας διερεύνησης αυτής της σχέσης, εισάγουμε την έννοια της νοητικής πραγματικότητας. Η άποψη μου είναι ότι δεν πρόκειται απλώς για μία «θεωρητική κατασκευή», αλλά, αφ' ενός, για μία κλινική μορφή ή ευρύτερα ένα πεδίο λειτουργίας της σωματοψυχικής οντότητας και αφ' ετέρου, για ένα επίπεδο και τρόπο διεργασίας στο πλαίσιο της συνεχούς και δυναμικής διάκρισης και σύνδεσης μεταξύ της ψυχικής και της εξωτερικής πραγματικότητας. Νωρίτερα, εξετάζοντας την πολυσημία της ψυχικής πραγματικότητας και της σχέσης της με την εξωτερική πραγματικότητα, υποστηρίξαμε ότι δεν υφίσταται ένα συνεχές (continuum) μεταξύ των πρωτογενών νευρικών λειτουργιών, της νόησης και του ψυχισμού, αλλά περάσματα και μεταφορές, μορφές ενδιάμεσων μεταβατικών πραγματικοτήτων, και η παρουσία του απώτερου ως ελάχιστη συνθήκη στην βάση των πρωθύστερων. Όπως αυτό άλλωστε συμβαίνει στην συνολική οργάνωση και λειτουργία του νευρικού συστήματος. Έτσι ο Changeux (2002) αναφέρει σχετικά με την δομή «νευρωνικού χώρου εργασίας» (βλέπε συνέχεια) ότι «...οι μη γραμμικές διεργασίες [που αναπτύσσονται εντός των νευρωνικών συνδέσεων] συνεισφέρουν στον ασυνεχή χαρακτήρα των αναπαραστάσεων του [νευρωνικού] χώρου εργασίας, τον ίδιο [ασυνεχή χαρακτήρα] με αυτόν των διαφόρων καταστάσεων του περιβάλλοντος της συνείδησης, και των μεταβάσεων τους».

Η έννοια της νοητικής πραγματικότητας αναφέρεται α) στο γεγονός και β) στο δεδομένο μίας νοητικής λειτουργίας ως μέρος της εξωτερικής πραγματικότητας σε σχέση με την εσωτερική πραγματικότητα. Δηλαδή σε αυτή καθ' εαυτή την λειτουργία και στους μηχανισμούς παραγωγής λειτουργιών όπως η αντίληψη, ο λόγος, οι πραξίες ή η μνήμη, καθώς και, στο αποτέλεσμα αυτών των μηχανισμών (το περιεχόμενο του λόγου, της πράξης ή της μνήμης), θεωρούμενα ως μία πραγματικότητα εκτός του πεδίου της ενδοψυχικής πραγματικότητας και ως ένα εν δυνάμει σημαίνον και επενδυόμενο αντικείμενο για αυτήν. Πρόκειται για μηχανισμούς οι οποίοι εξυπηρετούνται και έχουν ως έρεισμα συγκεκριμένες περιοχές, συνδέσεις και λειτουργίες του εγκεφάλου - οι οποίες αποτελούν την σωματική πραγματικότητα - και που διέπονται από ορισμένους εσωτερικούς τρόπους οργάνωσης και συνθήκες λειτουργίας. Οι Ansermet και Magistretti (2004) κάνουν τον διαχωρισμό των γνωσιακών διεργασιών (processus cognitifs) και της ψυχικής πραγματικότητας (réalité psychique). Όπως αναφέρουν οι γνωσιακές διεργασίες επιτρέπουν την αντιστοιχία

μεταξύ ενός αντιληπτικού ίχνους όπως αυτό εγγράφεται εντός των νευρωνικών κυκλωμάτων, και της εξωτερικής πραγματικότητας, αποτελώντας «την βάση από αυτό που μας επιτρέπει να σταθεροποιηθούμε σε πολλά σημεία μέσα στην πραγματικότητα». Θεωρούν ότι αυτή «γνωσιακή φάση», «...είναι, κυρίως συνειδητή, είναι στην βάση της μάθησης και της σύστασης συνειδητών και ανακλήσιμων μνημών». Η διάκριση των γνωσιακών διεργασιών που προτείνουν οι Ansermet και Magistretti, είναι ανάλογη της έννοιας της νοητικής πραγματικότητας, με την διαφορά όμως ότι δεν θεωρούμε ότι είναι πάντοτε, ούτε καν συχνά, συνειδητές και επίσης ότι θα προτιμούσαμε το όρο των νοητικών διεργασιών αντί των γνωσιακών, καθώς παραπέμπουν και σε ορισμένες πτυχές της λειτουργίας του συναισθήματος ή της λειτουργίας της σκέψης.

Το γεγονός και τα δεδομένα (δηλαδή ως σημαίνον και ως σημαινόμενο) της νοητικής πραγματικότητας μπορεί να είναι είτε συνειδητά είτε μη συνειδητά, χωρίς όμως αυτή η συνειδητότητα ή το μη συνειδητό να ταυτίζονται με τα ψυχικά συστήματα του συνειδητού και του ασυνειδήτου της ψυχικής πραγματικότητας. Αντίθετα το νοητικό ή το σωματικό συνειδητό ή ασυνείδητο τέμνονται με τα αντίστοιχα πεδία της ψυχικής πραγματικότητας. Υπό αυτήν την έννοια ο όρος της ασυνείδητης νοητικής πραγματικότητας συνδέεται με τον όρο του γνωσιακού ασυνειδήτου που έχει προταθεί από τους Lechevalier (1998), όπως αντίστοιχα του εγκεφαλικού ασυνειδήτου που θα εξετάσουμε στην συνέχεια.

Συγχρόνως, σε ένα άλλο επίπεδο διεργασίας και οργάνωσης που ενέχει την λειτουργία της μεταβατικής πραγματικότητας, η νοητική και η σωματική πραγματικότητα ως λειτουργίες και ως δεδομένα αυτών των λειτουργιών, εξυπηρετούν τις λειτουργίες της ψυχικής πραγματικότητας.

Τέλος, η νοητική πραγματικότητα, όπως και η σωματική πραγματικότητα, ως περιέχον (λειτουργία) και ως περιεχόμενο (το αποτέλεσμα της λειτουργίας), αποτελούν έρεισμα και τροφοδοτικά στοιχεία των ενορμητικών κινήσεων.

Όπως γνωρίζουμε το ασυνείδητο εκφράζεται και γίνεται αντιληπτό μέσω των νοητικών λειτουργιών : μέσω του λόγου με την μορφή των συνειρμών, της αναμνημόνευσης, των παραπραξιών και βεβαίως του ονείρου. Επομένως μία νοητική λειτουργία μπορεί να εκπροσωπεί και να εκφράζει στοιχεία της ψυχικής πραγματικότητας. Όμως η ίδια η νοητική λειτουργία, ο φορέας του ενδοψυχικού στοιχείου, αποτελεί επίσης μία οντότητα, ένα *και* εξωτερικό μόρφωμα, το οποίο τίθεται ως ένα δυνητικά σημαίνον αντικείμενο για την ψυχική πραγματικότητα. Θέλω να πω ότι η ύπαρξη μίας νοητικής πραγματικότητας μπορεί να προσδιορίζεται από το ενδοψυχικό ασυνείδητο στοιχείο, αλλά συγχρόνως αποτελεί ένα στοιχείο εξωτερικής πραγματικότητας και ένα θεμέλιο ως προς την εσωτερική πραγματικότητα.

Στο προηγούμενο κεφάλαιο εξετάζοντας την έννοια της διπλής απαίτησης έργου και των διαφόρων μορφών αντιληπτικής διεργασίας και σύνδεσης της εξωτερικής και της ψυχικής πραγματικότητας, είδαμε ότι η νοητική πραγματικότητα ως ένα εξωτερικό μόρφωμα μπορεί να παραπέμπει και να συνδέεται μέσω του ανάλογου αντιληπτικού μηχανισμού, με το ψυχικά αρχαϊκό. Δηλαδή με το πραγματικό στο βάθος του ψυχικού. Έτσι, από μία άποψη μπορούμε να πούμε ότι στην νευροψυχολογική κλινική εργαζόμαστε στα «πιο απλά και αυτονόητα» ή ίσως στα πιο κοινά, στην, θα λέγαμε, «κοινή νοημοσύνη», στο «πόσο κάνει δύο συν δύο»[49], ή στην κυριολεκτική οπτική ή ακουστική αναγνώριση ενός αντικειμένου ως τέτοιο, αποβλέποντας σε μία αποκατάσταση της νευροψυχολογικής βλάβης. Όμως από μία άλλη άποψη, εργαζόμαστε στα «πιο πολύπλοκα», στην πλέον παλίνδρομη κατεύθυνση και κατάσταση, επαναφέροντας και επαναδιαπραγματευόμενοι τα πλέον βασικά στοιχεία της προσωπικότητας και του ψυχισμού. *Εργαζόμενοι στην επιφάνεια, στο έκδηλο, παρεμβαίνουμε στο βάθος της ψυχικής ζωής, ερήμην ή εν γνώσει της υφιστάμενης σωματικής, νοητικής και ψυχικής δυναμικής.*

Στην ψυχοσωματική κλινική και στην παθολογία της χρηστικής σκέψης που εξετάσαμε νωρίτερα, έχει περιγραφεί ο τύπος της υπερ-δευτερογενούς λειτουργίας

[49] Θα πρέπει να αναφέρουμε ότι στο νευροψυχολογικό επίπεδο, η αναριθμησία δηλαδή η αδυναμία εκτέλεσης έστω και απλών μορφών πράξεων όπως μία τέτοια πρόσθεση, αντιστοιχεί σε μία νευρωνικά ιδιαίτερα σύνθετη λειτουργία που απαιτεί την συνέργεια διαφόρων επιμέρους εγκεφαλικών λειτουργιών.

(Smadja, 2005) ο οποίος αναφέρεται ουσιαστικά σε μία γνωσιακή μορφή σκέψης και νοητικής λειτουργίας, προσδεμένη στην απτή πραγματικότητα. Η ψυχική ζωή περιορίζεται και ταυτίζεται με την νοητική πραγματικότητα, ενώ, σύμφωνα με την Ποταμιάνου (2005), το εγώ «περιορίζεται στην κύρια αλεξιερεθιστική βάση του». Προηγούμενα αναφερθήκαμε σε ένα κλινικό παράδειγμα (κεφάλαιο ΙΙ, ενότητα 3, § 3.2.5) όπου η συμπτωματολογία αποψυχικοποιείται και εκφράζεται διαμέσου νοητικών δυσλειτουργιών χωρίς όμως συμβολική αξία. Ο Sami-Ali εξετάζοντας την παθολογία του κοινότυπου έχει αναφερθεί σε πολλά παρόμοια παραδείγματα ψυχικής λειτουργίας προσκολλημένης στο πραγματικό και το χρηστικό, στα οποία η σημειολογία περιστρέφεται γύρω από ανάλογα νευροψυχολογικών διαταραχών (χωρίς την ύπαρξη νευρολογικών βλαβών) στον λόγο, στην συμπεριφορά ή στον προσανατολισμό και την αντίληψη του χώρου.

[Κλινική ν]

Στην νευροψυχολογική κλινική υπάρχουν συχνά παραδείγματα περιπτώσεων με βλάβες του εγκεφάλου διαγνωσμένες από τον απεικονιστικό έλεγχο, οι οποίες δεν συνοδεύονται από νοητικά ελλείμματα στην καθημερινή ζωή και στην λειτουργικότητα σε σχέση με το παρελθόν. Σε ορισμένες τέτοιες περιπτώσεις μπορούμε να διαπιστώσουμε ότι ενώ δεν εμφανίζονται διαταραχές στην καθημερινότητα και συχνά ούτε στην κλινική νευροψυχολογική εξέταση, κατά την επισταμένη εξέταση μέσω των αντίστοιχων δοκιμασιών παρουσιάζονται αποκλίσεις από το φυσιολογικό, συμβατές με τα ευρήματα του απεικονιστικού ελέγχου. Στην περίπτωση του κυρίου Δ, ηλικίας 53 ετών, η μαγνητική τομογραφία εμφανίζει αλλοιώσεις στο επίπεδο του μετωπιαίου λοβού αμφοτερόπλευρα συνεπεία κρανιοεγκεφαλικής κάκωσης. Οι βλάβες εστιάζονται κυρίως στην κογχική περιοχή, στην δεξιά πλευρά, και σε μικρότερη έκταση στην προκινητική περιοχή. Χειρουργικά έγινε αφαίρεση αιματώματος και σε έναν δεύτερο χρόνο αντιμετωπίστηκε στο επίπεδο του κρανιακού οστού και με πλαστική του δέρματος, με ικανοποιητικά αποτελέσματα. Την τέταρτη ημέρα ανακτά τις αισθήσεις του, επικοινωνεί περιστασιακά με το περιβάλλον και εκτελεί ορισμένες εντολές, αλλά παρουσιάζει έντονο βραδυψυχισμό, αδυναμία συγκέντρωσης και απώλεια μνήμης, ενώ κινητικά παρουσιάζει

ήπιου βαθμού αριστερή ημιπάρεση. Από την δέκατη ήδη ημέρα της νοσηλείας του δείχνει σταθερή βελτίωση της γενικής κατάστασης ενώ στο πέρας της δεύτερης εβδομάδας δεν παρουσιάζει κανένα ιδιαίτερο ενόχλημα ως προς τις ανώτερες εγκεφαλικές λειτουργίες. Δύο μήνες μετά την κάκωση, κατά τον γενικό επανέλεγχο έγινε πλήρης νευροψυχολογική εκτίμηση. Ως προς την ημιπληγική κατάσταση εμφανίζει μία ελαφρά δυσχέρεια στην λεπτή κινητικότητα της αριστερής άκρας χείρας. Από την κλινική εξέταση ως προς τις νοητικές λειτουργίες και την συναισθηματική λειτουργία δεν ευρέθησαν ιδιαίτερα παθολογικά στοιχεία. Η επικοινωνία μαζί του είναι ικανοποιητική τόσο ως προς την μορφή όσο και ως προς το περιεχόμενο. Η έκφρασή του είναι οργανωμένη, συναισθηματικά χρωματισμένη, ικανοποιητικά συνειρμική, με δυνατότητα συνδέσεων και ανάπτυξης της σκέψης, σχετικά με την παρούσα κατάσταση του και ως προς το παρελθόν. Αναφέρει ότι σταδιακά επανήλθε στην εργασία του (συνδιευθύνει μία εμπορική εταιρεία), αναλαμβάνοντας το μεγαλύτερο μέρος των προηγούμενων δραστηριοτήτων του, καθώς και στην πρωτύτερη προσωπική και κοινωνική ζωή. Πέραν της περιτραυματικής αμνησίας, αναγνωρίζει κατά την διάρκεια των πρώτων εβδομάδων μετά την κάκωση την ύπαρξη ορισμένων προβλημάτων μνήμης, συγκέντρωσης και δυσκολίας οργάνωσης της σκέψης.

Στις νευροψυχολογικές δοκιμασίες παρουσίασε μειωμένη και κάτω του ορίου του φυσιολογικού απόδοση, ως προς την λεκτική και οπτική μνήμη (μνήμη εργασίας και ανάκληση· δοκιμασίες 15 λέξεων του Rey, μνήμη αριθμών της WAIS, σύνθετη εικόνα του Rey), την συγκέντρωση και προσοχή (σταδιακή έκπτωση της ικανότητας προσοχής, δοκιμασία D2) καθώς και σε μικρότερο βαθμό στην ικανότητα οργάνωσης και ταξινόμησης στο πλαίσιο των φυσιολογικών χρόνων απάντησης (ταξινόμηση της WAIS). Κατά την διάρκεια των δοκιμασιών όπως και μετά την ολοκλήρωσή τους ο κ. Δ. φαινόταν να αντιλαμβάνεται και να παρατηρεί την μειωμένη απόδοση που παρουσίαζε. Η αρχική του αντίδραση απέναντι στα αποτελέσματα ήταν η αίσθηση απορίας και η επιθυμία να καταλάβει το είδος του προβλήματος. Μετά από μία πρώτη ανάλυση των αποτελεσμάτων που του προτάθηκε, ο κ. Δ θα πει ότι «αυτά τα αποτελέσματα είναι μία πραγματικότητα… σίγουρα είναι δικιά μου, όμως δεν αισθάνομαι έτσι… δηλαδή δεν νοιώθω να αντιστοιχεί σε αυτό που αντιλαμβάνομαι από το πώς λειτουργώ… Μπορεί

βέβαια να νομίζω πως δεν έχω κάποιο ιδιαίτερο πρόβλημα – αν και δεν θα μου έκανε εντύπωση με τέτοιο χτύπημα – αλλά όσο τουλάχιστον έχω παρατηρήσει το εαυτό μου, όπως μου είχατε πει στην νοσηλεία μου, δεν έχω καταλάβει να μην μπορώ να θυμηθώ, να ξεχνάω ή να μην μπορώ να συγκεντρωθώ... Τον πρώτο καιρό μόλις επέστρεψα στις δραστηριότητες μου, ήμουν ακόμα σαστισμένος, αναλογιζόμουν το τι έπαθα και τι άλλο μπορούσε να είχα πάθει, την οικογένειά μου... (έγγαμος με ένα παιδί) και τότε υπήρχαν στιγμές που αμφέβαλα για την κατάσταση μου για την μνήμη, για τα πάντα... αλλά αυτό ήταν για λίγο και άλλωστε στην συνέχεια ημέρα με την ημέρα και εγώ και οι άλλοι βλέπαμε μία συνεχή βελτίωση. Εκείνο που υπήρχε όταν ξανάρχισα να δουλεύω περισσότερο στους προηγούμενους ρυθμούς μου, ήταν μία κόπωση του μυαλού προς το τέλος της ημέρας που συχνά μπορεί να έφευγε αν έκανα μία βόλτα, άλλαζα ασχολία, κουβέντιαζα για αυτά με τους δικούς μου, με φίλους και με τους συνεργάτες μου, και βέβαια με τον ύπνο... Έχω ακούσει κι από άλλους που είχαν μια μεγάλη περιπέτεια με την υγεία τους ότι αναθεώρησαν πολλά πράγματα, συνήλθανε όπως μου έλεγε ένας γνωστός μου. Εγώ δεν αισθάνομαι να αναθεωρώ πράγματα στην ζωή μου γιατί ήμουν ευχαριστημένος από αυτήν, ίσως σκέφτομαι περισσότερο τον κίνδυνο, το τι μπορεί να σου τύχει από την μία στιγμή στην άλλη με ένα ατύχημα... μερικές φορές αισθάνομαι ένα είδος σαν ενοχή, ή μάλλον ευθύνη, αν και αντικειμενικά δεν έφταιγα για το τροχαίο... περισσότερο με κάνει να ξανασκεφτώ άλλα πράγματα που έχω κάνει, που μου έχουν συμβεί ή που άφησα νομίζω να μου συμβούν, που ξέρω ότι θα μπορούσε να αποβούν εις βάρος μου. Χωρίς να σκέφτομαι ότι έχω φύγει τελείως από το συμβάν, αισθάνομαι, πώς να πω, περισσότερο την χαρά της ζωής. Δεν εννοώ ότι είμαι πιο χαρούμενος, αλλά το να μπορώ να νοιώθω τις χαρές της ζωής... μερικές φορές με πιάνει ένα είδος λύπης, φόβου, μετά λέω ότι ήμουν μαζί και τυχερός, σαν να έχασα κάτι (του επισημαίνω το «*σαν να* έχασε κάτι», ωσάν κάτι πέραν της πραγματικότητας του τραυματισμού)... ναι δεν ξέρω γιατί το είπα έτσι, αλλά αυτό είναι, σαν να έχασα κάτι πέραν της κάκωσης... δεν μιλάω για την μνήμη και την λειτουργικότητα που λέγαμε πριν... αλλά κάτι άλλο, περισσότερο της ιδέας μου παρά της πραγματικότητας. Μερικές φορές με απασχολεί να μην γίνω υποχόνδριος και περισσότερο ανασφαλής απ᾽ όσο χρειάζεται... το σκέφτομαι αυτό και με τον γιό μου που τον βλέπω να κάνει κάτι ριψοκίνδυνα πράγματα, που είναι της ηλικίας του όμως, και δεν θα ήθελα να του περάσω

τέτοιους φόβους». Εξηγώντας περισσότερο την εκδήλωση και το συναίσθημα αυτών των ανησυχιών, θα τις συνδέσει με την σχέση με την μητέρα του, την δική της ανασφάλεια και αμφιθυμία γύρω από την εφηβική συμπεριφορά και τις «εξερευνήσεις» του, το συναίσθημα φόβου αλλά και «περίεργης ευφορίας» που του προκαλούσαν οι παρατηρήσεις της του τύπου όπως θα το εκφράσει «θα το φας το κεφάλι σου παιδάκι μου» εκφρασμένες τόσο με αγωνία όσο και με θαυμασμό για τα επιτεύγματα του. Αργότερα θα σκεφτεί ότι οι στιγμές ανησυχίας για τον γιό του αποτελούν για εκείνον ένα είδος χώρου επεξεργασίας της δικής του αγωνίας σχετικά με τον τραυματισμό του αλλά και γύρω από «αυτά που ήθελε και που δεν έκανε», μία σκέψη που συχνά τον απασχολούσε. Σχετικά με αυτή την αίσθηση ανικανοποίητου και ματαίωσης, μετά από την σύνδεση που θα του προταθεί ανάμεσα στο παλαιότερο συναίσθημα «περίεργης ευφορίας μαζί με φόβο» και της παρούσης «χαράς για την ζωή», θα πει ότι νοιώθει να είναι κάτι ανάλογο, το οποίο δεν ξέρει αν πρόκειται για μία διάθεση να πραγματοποιήσει αυτά που δεν έκανε ή για κάτι που άλλοτε τον κάνει να «στεναχωριέται», άλλοτε «να θέλει και να ψάχνεται», κι άλλοτε να λειτουργεί «πιο μοιρολατρικά… μέσα μου όμως, όπως θα πει χαμογελώντας αμήχανα, χωρίς να το εκδηλώνω, φτιάχνω καταστάσεις που ξέρω ότι δεν είναι να συμβούν αλλά που, πώς να σας το πω, βρίσκω τον εαυτό μου».

Ο κ. Δ δια μέσου των αποτελεσμάτων των νευροψυχολογικών δοκιμασιών αντιλαμβάνεται όπως αναφέρει, «μία πραγματικότητα», ένα δεδομένο της προσωπικής του λειτουργίας, το οποίο όμως δεν αισθάνεται να αντιστοιχεί στην υποκειμενική αίσθηση του εαυτού και των λειτουργιών του. Θα έλεγα ότι η πραγματικότητα στην οποία αναφέρεται αφορά στην έννοια της νοητικής πραγματικότητας. Αφορά στην κατάσταση και απόδοση των νοητικών λειτουργιών καθώς και στα παρατηρούμενα ελλείμματα. Είναι ενδιαφέρον το πώς εκφράζεται ο ασθενής, όπως και σε άλλα παρόμοια περιστατικά, για αυτή την πραγματικότητα, θεωρώντας την τόσο εσωτερική, δική του, όσο και εξωτερική. Όπως άλλωστε η νευρολογική εικόνα, τα σημεία της υπολοιπόμενης πάρεσης, τα δεδομένα του απεικονιστικού ελέγχου, αποτελούν μία εικόνα της έννοιας της σωματικής πραγματικότητας. Έτσι η νοητική πραγματικότητα και η σωματική πραγματικότητα είναι μέρος της συνολικής σωματοψυχικής λειτουργίας αλλά η κατανόηση του συνόλου της σωματοψυχικής λειτουργίας έγκειται στην κατανόηση της

σχέσης μεταξύ της νοητικής, της σωματικής και της ψυχικής πραγματικότητας. Ο τρόπος οργάνωσης και η ποιότητα αυτής της σχέσης, δηλαδή η συγκρότηση και λειτουργία του πεδίου της μεταβατικής πραγματικότητας (που φυσικά αντιστοιχεί σε μία μορφή ή σε ένα πεδίο συγκρότησης και λειτουργίας του νευρικού συστήματος), προσδιορίζει : α) αυτό το οποίο υποκειμενικά βιώνει ο ασθενής, β) την εσωτερική οργάνωση και σκεπτικό λειτουργίας της ψυχικής πραγματικότητας και γ) της νοητικής και σωματικής πραγματικότητας.

Από την άποψη της νευρωνικής λειτουργίας, μπορούμε να αναρωτηθούμε εάν η διαφορά μεταξύ της υποκειμενικής εντύπωσης όπως άλλωστε του βασικού κλινικού ελέγχου και των αποτελεσμάτων των δοκιμασιών, αντικατοπτρίζουν αφ' ενός την έκταση της βλάβης, που εν προκειμένω μπορούμε να υποθέσουμε ως λειτουργικά μικρή ή μέτρια, και αφ' ετέρου την δυνατότητα αναπλήρωσης των λειτουργιών στο επίπεδο της νευρωνικής οργάνωσης και της νευρωνικής πλαστικότητας. Είδαμε ότι στην κλινική νευροψυχολογία (όπως και ευρύτερα στην κλινική εκτίμηση) ένα σύμπτωμα μπορεί να θεωρηθεί ως απότοκο μίας βλάβης, και ως έκφραση της συνολικής δυναμικής διαμέσου των αρνητικών και των θετικών στοιχείων. Το σύμπτωμα είναι πάντοτε και μία διευθέτηση. Υπό αυτή την έννοια η εκτίμηση της έκτασης της βλάβης όπως αποτυπώνεται στον απεικονιστικό έλεγχο της μαγνητικής τομογραφίας δεν επαρκεί για να εξηγήσει την συνολική κλινική εικόνα. Σε ασθενείς με ανάλογα ευρήματα των περιοχών του μετωπιαίου λοβού θα συναντήσουμε μία πολύ διαφορετική και επιβαρυμένη κλινική εικόνα. Υποθετικά θα μπορούσαμε να πούμε ότι η εξέταση μέσω μίας λειτουργικής μαγνητικής τομογραφίας σε διάφορα στάδια της εξέλιξης της νόσου και σε σύγκριση με τα δεδομένα ενός αντίστοιχου ελέγχου προ της κρανιοεγκεφαλικής κάκωσης, θα μας έδινε περισσότερα στοιχεία γύρω από την φύση και την εξέλιξη της βλάβης. Αυτή βεβαίως είναι μία υποθετική και πρακτικά ανέφικτη προσέγγιση η οποία συγχρόνως προσκρούει σε ένα επιπλέον σημείο που έχει επισημανθεί από νευροεπιστήμονες όπως ο Walter Freeman (1999) και ο Antonio Damasio (2000). Όπως θα το εξετάσουμε σε επόμενο κεφάλαιο τα δεδομένα μίας fMRI αποτελούν μία ένδειξη των περιοχών του εγκεφάλου που ενεργοποιούνται κατά την εκπλήρωση μίας εξεταζόμενης νοητικής λειτουργίας σε εργαστηριακές συνθήκες, υπό μία έννοια θα

λέγαμε, in vitro παρά in vivo. Άλλωστε υπό την ίδια έννοια μπορούμε να σκεφτούμε ότι μεμονωμένα τα αποτελέσματα των νευροψυχολογικών δοκιμασιών είναι επίσης μία «in vitro εξέταση». Είτε εξ αιτίας της αδυναμίας λεπτομερέστερης απεικόνισης της συνολικής δυναμικής της εγκεφαλικής λειτουργίας, είτε εξ αιτίας της μερικής ή εστιασμένης διερεύνησης της εγκεφαλικής λειτουργίας στο πλαίσιο μίας μεμονωμένης λειτουργίας, μπορούμε να υποθέσουμε ότι τα αποτελέσματα δεν αντικατοπτρίζουν το σύνολο και την συνέργεια των μηχανισμών που αναπτύσσονται ενόσω ένα υποκείμενο ανακαλεί, οργανώνει την σκέψη και την συμπεριφορά του ή εστιάζει την προσοχή του.

Ένας άλλος τρόπος ερμηνείας της εξέλιξης της κλινικής εικόνας στην περίπτωση του κυρίου Δ., είναι η ενδεχόμενη αναπλήρωση ή η επικάλυψη της νευρωνικής λειτουργίας και η νευρωνική πλαστικότητα. Η σύγχρονη νευροεπιστημονική έρευνα (Levin H.S. & Grafman J., 2000· Schwartz J.M. & Begley S., 2002) έχει αναδείξει την επιγενετική μορφοποίηση με βάση την ατομική εμπειρία, την ευπλαστότητα και την δυνατότητα αναδιοργάνωσης του φλοιού, όπως επίσης την δυνατότητα αναγέννησης των νευρικών κυττάρων. Σε αυτό το θέμα θα αναφερθούμε εκτενώς στη επόμενη ενότητα. Μπορούμε έτσι να υποθέσουμε ότι πέραν του αρχικού μεγέθους της βλάβης και της νευροχειρουργικής αποκατάστασης (αφαίρεση του αιματώματος και στην συνέχεια φαρμακευτική αντιμετώπιση του οιδήματος, των οποίων τα αποτελέσματα ήταν εμφανή στην μετεγχειρητική MRI), η θετική πορεία του ασθενούς έγκειται στην αναπλήρωση και επικάλυψη της λειτουργίας των περιοχών που υπέστησαν βλάβη από άλλες όμορες ή από την νευρωνική πλαστικότητα και αναδιοργάνωση της εγκεφαλικής λειτουργίας. Στην συγκεκριμένη περίπτωση υπάρχει μία σειρά κλινικών δεδομένων που θα μας επέτρεπαν να εξετάσουμε λεπτομερέστερα αυτές τις υποθέσεις. Ο κ. Δ. έως την στιγμή του επανελέγχου υποστηρίχθηκε θεραπευτικά ως προς την κινητικότητα (φυσικοθεραπεία και εργοθεραπεία κατά την διάρκεια της νοσηλείας και εργοθεραπεία στην συνέχεια) αλλά δεν ακολούθησε κάποιο πρόγραμμα νευροψυχολογικής αποκατάστασης. Θα μπορούσαμε ίσως να πούμε ότι το ανάλογο μίας νευροψυχολογικής θεραπείας ήταν η σταδιακή επανένταξη στην πρωτύτερη ζωή του και η πλαισίωση που είχε από το περιβάλλον του. Η πιθανή ευεργετική δράση αυτών των στοιχείων θα θεωρούσα ότι συνδέεται ή και απορρέει από την υποκειμενική δυνατότητα ευπλαστότητας και αυτο-

οργάνωσης. Όπως είδαμε, αντικειμενικά, υφίστανται ελλείμματα κινητικά και ιδίως νοητικά. Το προσδιοριστικό όμως σημείο του συνόλου των μορφών ευεργετικής δράσης (χειρουργική, φυσικές θεραπείες, επανένταξη, πλαισίωση) είναι ο τρόπος διαχείρισης αυτών των ελλειμμάτων, που σχετίζεται με τον πρωτύτερο τρόπο ψυχικής και νοητικής οργάνωσης και λειτουργίας. Βέβαια η ικανότητα νοηματοδότησης, ο τρόπος ψυχικής λειτουργίας που ανέπτυξε ο ασθενής αντιστοιχούν επίσης σε μία μορφή νευρωνικής λειτουργίας αναπλήρωσης και πλαστικότητας. *Ο βαθμός και το επίπεδο ψυχικής οργάνωσης ή συνολικότερα οργάνωσης της σωματοψυχικής οντότητας αποτελούν ή αντιστοιχούν σε ένα είδος διαθεσιμότητας προς την νευρωνική πλαστικότητα και αναπλήρωση.*

Κλινικές περιπτώσεις όπως αυτή του κ. Δ, που συχνά επίσης μπορεί να συναντήσουμε σε εκφυλιστικές διαταραχές του εγκεφάλου (σε τοξικές εγκεφαλοπάθειες ή στην μικροαγγειακή λευκοεγκεφαλοπάθεια), θέτουν μία σειρά ερωτημάτων που άπτονται της κλινικής μεθοδολογίας και των θεραπευτικών επιλογών όπως και της κατανόησης της εγκεφαλικής και της ψυχικής λειτουργίας. Διαφοροδιαγνωστικά θα μπορούσαμε να αναρωτηθούμε εάν πρόκειται για μία μορφή νοσοαγνωσίας, μη αναγνώρισης των νοητικών ελλειμμάτων, η οποία μάλιστα θα ήταν συμβατή με την τοπογραφία της βλάβης. Αντίστοιχα θα μπορούσαμε να αναρωτηθούμε εάν πρόκειται για μία μορφή λειτουργίας του μηχανισμού άμυνας της διάψευσης, της άρνησης ή της σχάσης. Όπως το έχει εξετάσει εκτενώς η Oppenheim-Gluckman (2000) θα πρέπει να τονίσουμε ότι η μία και η άλλη μορφή μη συνείδησης των ελλειμμάτων, συνδέονται αλλά δεν ταυτίζονται. Στο πέμπτο κεφάλαιο μιλώντας για την σχέση μεταξύ ψυχαναλυτικού και νευρολογικού συμπτώματος, εξετάζοντας τις ανάλογες απόψεις των Solms και Kaplan, θα αναφερθούμε εκτενέστερα σε αυτό το θέμα. Σε ότι αφορά στον κ. Δ, θεωρώ ότι η δυνατότητα αυτοπαρατήρησης και ο βαθμός ικανότητας αναγνώρισης των συμπτωμάτων του, όπως επίσης η πρωτύτερη κλινική εικόνα κατά την διάρκεια της νοσηλείας, δεν στοιχειοθετούν την ύπαρξη νοσοαγνωσίας. Από την άλλη μεριά θα έλεγα ότι ο παρατηρούμενος τρόπος ψυχικής λειτουργίας δεν φαίνεται να είναι της τάξης της διάψευσης ή της σχάσης. Τέτοιοι ψυχικοί μηχανισμοί είναι γνωστό ότι αναπτύσσονται σε κάθε μορφή τραυματικής παθολογίας, με ή χωρίς νευρολογικό υπόστρωμα, είτε αυτό

αφορά τον μετωπιαίο λοβό είτε όχι. Εάν μπορούμε να πούμε ότι η ανακάλυψη ή η αποκάλυψη του γεγονότος των ελλειμμάτων ή και συνολικότερα η κάκωση, αποτελούν ένα τραυματικό βίωμα, θα σκεφτόμουν ότι στο περίγραμμα αυτού του βιώματος αρνητικού, αναπτύσσονται από τον ασθενή ψυχικές αναπαραστατικές διεργασίες, συνδέσεις, και μία μορφή σχέσης της ψυχικής πραγματικότητας και της εξωτερικής πραγματικότητας που του επιτρέπουν να απαρτιώσει την νοητική πραγματικότητα εντός της συνολικής σωματοψυχικής λειτουργίας. *Αναπτύσσει επομένως μία εργασία αρνητικού επί ή περί ενός πρωτογενούς αρνητικού, πλαισιώνοντας τον χώρο του ελλείμματος ή της απώλειας και δημιουργώντας εντός αυτού έναν προσωπικό συναισθηματικά επενδυμένο αναπαραστατικό κόσμο*. Έτσι, λειτουργώντας μεταφορικά, περνά από το πραγματικό της απώλειας στο «σαν να έχασα κάτι». Στον κύριο Δ. όπως και σε άλλα ανάλογα περιστατικά, αυτή η μορφή διευθέτησης δεν είναι ούτε απόλυτη ούτε μοναδική. *Η συνολική διευθέτηση και διαχείριση των απωλειών και του προσωπικού δυναμικού, θεωρώ ότι ακολουθεί την πολυσημία της σχέσης μεταξύ ψυχικής πραγματικότητας και πραγματικότητας της νόησης, του σώματος ή των εξωτερικών αντικειμένων*. Δηλαδή παράλληλα με μία μορφή αναπαραστατικής αντίληψης και αντίληψης στο πλαίσιο της εργασίας αρνητικού, θεωρώ ότι υφίσταται και μία συνιστώσα τραυματικής αντίληψης (το «σαν να έχασα κάτι», ακόμα τουλάχιστον, δεν νοηματοδοτείται ικανοποιητικά, δεν αποκτά ένα οργανωμένο περιεχόμενο) και μία συνιστώσα της αντίληψης με την μορφή του δυναμικού μετάλλαξης (στον βαθμό που επαναδιαπραγματεύεται την «σχέση χαράς» με την ζωή).

Από την οπτική γωνία της κλινικής εργασίας και του ενδεχόμενου θεραπευτικού έργου μπορούμε να αναρωτηθούμε εάν αυτά τα στοιχεία, οι πιθανές νευρωνικές ή ψυχικές διαθεσιμότητες αποτελούν ένα «εχέγγυο υγείας» και ικανοποιητικής αποκατάστασης. Σε ένα συμβούλιο που ακολούθησε το γενικό επανέλεγχο κατά τον οποίο η νευροχειρουργική και η φυσιατρική άποψη συνέκλιναν στην σταδιακή πλήρη αποδρομή των συμπτωμάτων, θέτοντας πάντοτε την ανάγκη να υποστηριχθεί για ένα διάστημα ακόμα ο ασθενής ως προς την κινητικότητα ώστε να μην αναπτύξει μία ενδεχόμενη σπαστικότητα και περαιτέρω να επανεξετάζεται κατά τακτά διαστήματα, μετά την έκθεση και συζήτηση των νευροψυχολογικών δεδομένων, εκφράσθηκε μία

συχνά απαντώμενη άποψη : «Πόσο πρέπει να θέτουμε ένα θέμα νοητικής επάρκειας εφ' όσον ο ασθενής αισθάνεται να είναι καλά, δεν νοιώθει δυσλειτουργικός και αυτό επιβεβαιώνεται από την βασική κλινική εξέταση ενώ συγχρόνως δεν πρόκειται για μία περίπτωση νοσοαγνωσίας;». Επιλέγοντας και προτείνοντας έτσι μία τακτική παρακολούθηση και επανέλεγχο (μακροπρόθεσμα σε νευρολογικά περιστατικά είναι σημαντικό να προβλεφθεί και να εκτιμηθεί στην πορεία η επίδραση των μετατραυματικών αλλοιώσεων σε πιθανή ατροφία ή έκπτωση των εγκεφαλικών λειτουργιών). Από μία άποψη θα μπορούσε να θεωρηθεί ότι στην ροή της νευροψυχολογικής κλινικής εξέτασης που περιγράψαμε, το «αμιγώς» νευροψυχολογικό μέρος της σταματά την στιγμή που ξεκινά η αναφορά του κ. Δ. στο υποκειμενικό του βίωμα και τις συνδέσεις που πραγματοποιεί ως προς τις σχέσεις με το γιό του ή τις αναμνήσεις της σχέσης με την μητέρα του. Η σκέψη μου είναι ότι αντιθέτως πρόκειται για μία συνέχεια ή μάλλον για μία *μετάβαση και άνοιγμα της νευροψυχολογικής κλινικής προς την ευρύτερη δυναμική της ψυχικής, νοητικής και νευρικής λειτουργίας*. Προς το τέλος της συνεδρίας, που θα χαρακτηρίζαμε τόσο διαγνωστική όσο και εν δυνάμει θεραπευτική, αναφέρεται σε «αυτά που ήθελε και δεν έκανε». Βεβαίως αναφέρεται σε πρωτύτερα ή και παρόντα συναισθήματα ματαίωσης και συνειδητές ή ασυνείδητες ανάλογες εμπειρίες. Όμως θεωρώ ότι επανέρχεται με έναν διαφορετικό τρόπο στην αντίδρασή του ως προς τα αποτελέσματα των δοκιμασιών σε «αυτά που θα ήθελε να είχε και δεν πραγματοποίησε». Στην αρχή της συνεδρίας έρχεται ψυχικά αντιμέτωπος με μία εξωτερική-δική του πραγματικότητα, την νοητική πραγματικότητα, όμως στην συνέχεια μέσω των ψυχικών κινήσεων που αναπτύσσονται εντός της συνεδρίας, μεταφέροντας εντός αυτής την δυναμική της ψυχικής του οργάνωσης, περνά σε μία αναπαραστατική και φαντασιωσική διεργασία του ελλείμματος. Ο ίδιος θα εκδηλώσει την επιθυμία «να έχουμε την ευκαιρία να ξαναδούμε αυτά τα θέματα, να ξανακάνουμε ίσως μετά από λίγο καιρό τέτοια test και να τα ξανασυζητήσουμε». Έτσι έγιναν έξι ακόμα συναντήσεις σε ένα διάστημα οκτώ μηνών. Ορισμένα από τα δεδομένα αυτών των συναντήσεων θα εξετασθούν στο τρίτο μέρος της εργασίας στο κεφάλαιο γύρω από το νευρολογικό και το ψυχαναλυτικό σύμπτωμα. Θα προσθέσουμε εδώ ότι όπως είδαμε μέσω της επανάληψης των δοκιμασιών και των δικών του παρατηρήσεων και συνειρμών ως προς την λειτουργικότητά του, προβλήματα μνήμης και συγκέντρωση παρουσιαζόντουσαν και

στην καθημερινότητα. Ως προς αυτά είδαμε ότι τα αντιμετωπίζει ως ένα είδος νέας γνώσης, ως κάτι που δεν ξέρει και θέλει να μάθει, επενδύει σε αυτό, παρά ως κάτι που χάνει. Σε αυτό το σημείο ήταν σημαντική η πλαισίωση από το περιβάλλον ή ακόμα η ενασχόληση με τα μαθήματα και την εκπαίδευση του υιού του, μέσω των οποίων κατόρθωνε να δημιουργήσει ενδιάμεσους χώρους επεξεργασίας του ελλείμματος.

[Κλινική vi]

Μία διαφορετική μορφή λειτουργίας της νοητικής πραγματικότητας και τρόπος σύνδεσης με την πραγματικότητα του ψυχισμού διαφαίνεται στην κλινική περίπτωση του κυρίου Α, σύμβουλο επιχειρήσεων, 55 ετών έγγαμο με δύο παιδιά, δεξιόχειρα, ο οποίος υπέστη ισχαιμικό αγγειακό επεισόδιο στην κατανομή της αριστερής πρόσθιας εγκεφαλικής αρτηρίας, με απότοκο την νέκρωση ραχιαίων και κοιλιακών περιοχών του μετωπιαίου και του κατωτέρου τμήματος του βρεγματικού λοβού. Το επεισόδιο επήλθε ενώ βρισκόταν σε επαγγελματικό ταξίδι και έτσι διακομίσθηκε σε νοσοκομείο της Αθήνας. Κατά την εισαγωγή του δεν παρουσίαζε απώλεια συνείδησης. Η αρχική νευροψυχολογική εκτίμηση έγινε την τρίτη ημέρα μετά το ΑΕΕ στο νοσοκομείο όπου νοσηλευόταν ο ασθενής. Η εξέταση ζητήθηκε από τον θεράποντα ιατρό με την σύμφωνη γνώμη του ιδίου και του περιβάλλοντος του με σκοπό την εκτίμηση των βλαβών και τον προγραμματισμό των θεραπειών αποκατάστασης, που ο κ. Α θα έπρεπε να ακολουθήσει στην πόλη όπου ζούσε. Η κλινική εικόνα χαρακτηρίστηκε από ένα ευρύ φάσμα συμπτωμάτων, μέτριας έως ήπιας έντασης : δεξιά ημιπληγία, στοιχεία κινητικής αφασίας του Broca (στερεοτυπίες, φωνητικές διαταραχές, δυσχέρεια στην επανάληψη και στην ονομασία αντικειμένων) καθώς και στοιχεία αμνησιακής αφασίας (χωρίς να υφίστανται βλάβες στον κροταφικό λοβό σύμφωνα με την CT scan), δυσλεκτικά στοιχεία, σημαντική δυσορθογραφία, κατασκευαστική, ιδεοκινητική και ιδεακή απραξία, διαταραχές της μνήμης και των μνημονικών στρατηγικών καθώς και της προσοχής. Εντονότερα ήταν, ο παρατηρούμενος βραδυψυχισμός, η μείωση του συναισθηματικού βιώματος και της συναισθηματικής έκφρασης, και ορισμένες δυσκολίες στην οργάνωση και ανάπτυξη της σκέψης ιδίως της συνειρμικής μορφής. Τα κλινικά ευρήματα επιβεβαιώθηκαν από τις ανάλογες δοκιμασίες και ήταν συμβατά με τα ευρήματα του

απεικονιστικού ελέγχου. Αν και η γενική κατάσταση της υγείας του δεν απαιτούσε την συνέχιση της νοσηλείας, αναβλήθηκε η αναχώρηση του για τον τόπο διαμονής του και παρέμεινε νοσηλευόμενος επί τέσσερις περίπου εβδομάδες έτσι ώστε να ακολουθήσει ένα καθημερινό πρόγραμμα αποκατάστασης φυσικών θεραπειών και λογοθεραπείας. Οι «αντικειμενικοί» θα λέγαμε λόγοι αυτή της επιλογής είχαν να κάνουν με την εμφανή και συνεχή βελτίωση των συμπτωμάτων και η αβεβαιότητα, ή και η αγωνία, της μετανοσηλευτικής συνέχισης των θεραπειών αποκατάστασης. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα την επιτάχυνση και την αύξηση των θεραπευτικών συνεδριών που συνοδευόταν από μία σημαντική αποκατάσταση της λειτουργικότητας. Μετά το πέρας της νοσηλείας ο κ. Α επιστρέφει στην πόλη καταγωγής του, όπου σταδιακά οργανώθηκε ένα ανάλογο πλαίσιο θεραπειών.

Είχαμε την ευκαιρία να επανεξετάσουμε τον κ. Α έξι μήνες μετά το ΑΕΕ. Είχε προηγηθεί μία τηλεφωνική ενημέρωση εκ μέρους της συζύγου του καθώς και εκ μέρους των θεραπευτών που ασχολήθηκαν αρχικά μαζί του. Όπως αναφέρθηκε και σημειώνεται στις σχετικές γνωματεύσεις, από τις πρώτες ήδη μέρες της νοσηλείας παρουσίασε μία ικανοποιητική εξέλιξη στα προβλήματα του λόγου και της απραξίας (στοματο-προσωπικής και των άκρων), βελτίωση στο επίπεδο της μνήμης εργασίας (που πιθανώς είχε θετική επίδραση στην συνιστώσα της αμνησιακής αφασίας) καθώς και της ανάπτυξης των μνημονικών στρατηγικών. Την ίδια εποχή οργανώνεται η μετακόμιση της οικογένειας του κυρίου Α. στην Αθήνα με αφορμή την εισαγωγή της μεγαλύτερης κόρης του σε ένα πανεπιστημιακό ίδρυμα και την πιθανή δρομολόγηση μίας νέας επαγγελματικής συνεργασίας του. Το αίτημα του ιδίου όπως και της συζύγου του διατυπώνεται με έναν γενικό τρόπο, «να δούμε πώς πάμε», αφήνοντας την αίσθηση μίας αδιευκρίνιστης αγωνίας. Το προηγούμενο διάστημα επαγγελματικά θεωρεί ότι «υπολειτουργούσε», αλλά ότι αυτό ήταν μία συνειδητή επιλογή έως ότου κατασταλάξει στα επόμενα σχέδιά του. Κατά την εξέταση είναι συνεργάσιμος, αρκετά σοβαρός και μετρημένος στις εκφράσεις του, προσπαθώντας να διατυπώσει με συγκεκριμένο και σαφή τρόπο και λόγια τις σκέψεις του. Ως προς την κινητικότητα εμφανίζει ένα ήπιο σπαστικό πρότυπο βάδισης. Η λεπτή κινητικότητα επαρκεί ως προς την πλειονότητα των δραστηριοτήτων του χωρίς να εμφανίζονται τα πρωτύτερα απραξικά στοιχεία. Αναφέρει

ότι έχει σταματήσει από καιρό την λογοθεραπεία και την εργοθεραπεία συνεχίζοντας μία εβδομαδιαία συνεδρία φυσικοθεραπείας. Κατά την εκφορά του λόγου είναι εμφανή τα υπολειπόμενα σημεία πάρεσης του στοματοπροσωπικού τα οποία όμως δεν επηρεάζουν σε σημαντικό βαθμό την ομιλία του. Ο λόγος του είναι ικανοποιητικά οργανωμένος ως προς την ροή και το περιεχόμενο, επιτρέποντας μία καλή επικοινωνία, στο πλαίσιο όμως της γενικότερης προσπάθειας συγκράτησης και συγκρότησης της έκφρασής του, επιλέγοντας τις καταλληλότερες λέξεις και προσέχοντας την χρησιμοποιούμενη σύνταξη. Ανάλογη εικόνα παράγεται στις υποδοκιμασίες του Boston Naming Test. Αντίθετα σημειολογία αναγραμματισμών, δυσχέρειας στην άρθρωση και απώλειας λέξης εμφανίζεται όταν στο υλικό παρεμβάλλονται ή εναλλάσσονται οπτικά ή/και ακουστικά ερεθίσματα, ή άγνωστες λέξεις και λεκτικά μορφώματα χωρίς νόημα. Αντίστοιχα συμπτώματα παράγονται κατά την ανάγνωση κειμένων όπου εναλλάσσονται ή παρεμβάλλονται ιστορίες διαφορετικής συναισθηματικής χροιάς ή διαφορετικού εννοιολογικού πλαισίου. Η μνήμη κατά την κλινική εξέταση εμφανίζεται φυσιολογική τόσο ως προς την μνήμη εργασίας όσο και ως προς την απώτερη, με εξαίρεση την δυσχέρεια ανάκλησης και συγκρότησης των μνημονικών ιχνών όταν του ζητείται να περιγράψει την υπόθεση του τελευταίου κινηματογραφικού έργου που είδε, να δημιουργήσει μία λίστα από λέξεις-κλειδιά του έργου και να την ανακαλέσει. Επίσης κατά την ίδια προσπάθεια παράγονται ορισμένα αφασικά στοιχεία. Αυτές οι δυσχέρειες θεωρούμε ότι αντικατοπτρίζουν επίσης την πιθανή υπολειπόμενη οργανωτική λειτουργία του προ-μετωπιαίου λοβού. Σημειώνονται τέλος σποραδικά στοιχεία δυσλεξίας και δυσορθρογραφίας. Μειωμένη και κάτω του φυσιολογικού απόδοση εμφανίζεται στις δοκιμασίες μνήμης αριθμών ($5^{η}$ και $4^{η}$ σειρά) και στην δοκιμασία του Rey. Ανάλογα μειωμένη είναι η απόδοση στο επίπεδο της μνήμης στην σύνθετη εικόνα του Rey, όπου φαίνεται να επηρεάζεται ελαφρώς και η πραξιακή ικανότητα (κατασκευαστική απραξία). Τέλος οι δοκιμασίες της συγκέντρωσης και της προσοχής δείχνουν μία σταδιακή κόπωση με παραλήψεις και αυξομειώσεις της απόδοσης.

Ο κ. Α. κατά την διάρκεια της κλινικής εξέτασης και των δοκιμασιών φαίνεται να αντιλαμβάνεται τα λάθη και την μειωμένη απόδοση. Στο τέλος, θα εκφράσει μία φαινομενικά ανάλογη εντύπωση με τον κ. Δ. λέγοντας ότι «αυτά τα αποτελέσματα δεν

αντιστοιχούν σε αυτά που *ξέρω* για τον εαυτό μου… φυσικά έτσι είναι, το έβλεπα κι εγώ αρκετές στιγμές όταν απαντούσα ότι προφανώς έκανα λάθη ή δεν θυμόμουν… όμως από την δουλειά που έκανα τον τελευταίο καιρό με την λογοθεραπεύτρια και βασικά από μόνος μου, έχω άλλη εντύπωση… Και στην καθημερινότητα δεν αισθάνομαι να αντιμετωπίζω πλέον τέτοιου είδους προβλήματα… αλλά εντάξει εδώ είναι διαφορετικά…. οπωσδήποτε πιο δύσκολα». Η συναισθηματική αντίδραση φαινόταν να είναι αυτή του προβληματισμού και της περιέργειας γύρω από κάτι που κανείς γνωρίζει διαφορετικά από αυτό που ξαφνικά αντιλαμβάνεται. Θα εξηγήσει ότι τους τελευταίους μήνες «εξασκείται σχεδόν καθημερινά από μόνος του ή με την βοήθεια κάποιου δικού του στην μνήμη, στην φώνηση και στον λόγο, αναπαράγοντας παρόμοιες ασκήσεις με αυτές που έκανε στην λογοθεραπεία, ότι έχει βρει ανάλογα προγράμματα στον ηλεκτρονικό υπολογιστή, λύνει σταυρόλεξα, ή ακόμα ασχολείται με test ευφυΐας». Σύμφωνα με την περιγραφή των ασκήσεων που κάνει, θα λέγαμε ότι πιθανότατα ορισμένες από αυτές τις ασκήσεις είχαν ένα μεγαλύτερο βαθμό δυσκολίας από τα ζητούμενα της κλινικής εξέτασης και των χρησιμοποιηθέντων νευροψυχολογικών δοκιμασιών. Όμως ο ίδιος θα πει, ωσάν σε μία προσπάθεια να καλύψει την απόσταση μεταξύ αυτού που «ξέρει» και αυτού που τώρα «βλέπει», ότι στην εξέταση είναι «διαφορετικά, οπωσδήποτε πιο δύσκολα». Η σκέψη μου είναι ότι κατ' αρχήν δεν πρόκειται για μία περίπτωση νοσοαγνωσίας. Όπως και ο κ. Δ, έρχεται αντιμέτωπος με μία πραγματικότητα της νόησης. Ως προς την οποία όμως διατηρεί μία διαφορετική σχέση και τρόπο λειτουργίας. Εκεί όπου ο κ. Δ κάνει ένα νοητικό και ψυχικό άνοιγμα, μία κίνηση ψυχικής επένδυσης αυτής της πραγματικότητας, ο κ. Α, αναφέρει ότι – και ό,τι - «ξέρει», ότι έχει συγκροτήσει μία πολύ πιο κλειστή και δεδομένη άποψη, αντικειμενικά τεκμηριωμένη μέσω των ατομικών ασκήσεων για την κατάστασή του. Θα σκεφτόμουν ότι επιτελεί *μία υπερ-δευτερογενή*[50] *γνωσιακή ή μαθησιακή διεργασία, στο πλαίσιο μίας μορφής πραγματιστικής και χρηστικής αντίληψης και σχέσης μεταξύ της ψυχικής και της νοητικής πραγματικότητας. Μέσω των επαναλαμβανόμενων ασκήσεων σπεύδει να υπερπληρώσει κάθε μορφή αρνητικού και ελλείμματος, μη επιτρέποντας να αναπτυχθεί μία εργασία αρνητικού γύρω από την απώλεια.* Ένα ενδιαφέρον όμως στοιχείο είναι ότι αυτή η υπερπλήρωση έχει ένα σαφές αποτέλεσμα, την προφανή ικανοποιητική

[50] κατά την ορολογία του Smadja, βλ. ανωτέρω.

επίδοση στις νοητικές λειτουργίες. *Η νοητική πραγματικότητα ή η νοητική δεξιότητα ανακτάται με μία ψυχικά στατική ή αδέξια μορφή, ως ένα είδος φετίχ*. Η «παράδοξη» υπό μία έννοια μεγαλύτερη δυσκολία της κλινικής εξέτασης και των δοκιμασιών θεωρώ ότι έγκειται στην αδυναμία και την αποτυχία να επαναληφθεί ως προς τον ψυχισμό ο ίδιος τρόπος σχέσης με την εξωτερική πραγματικότητα.

Οι λόγοι αυτής της αποτυχίας που έχει ως αποτέλεσμα την μερική αποδιοργάνωση των νοητικών λειτουργιών συνδέονται με την διαφορετικότητα του κλινικού πλαισίου. Του παρόντος πλαισίου της κλινικής εξέτασης, αλλά ιδίως συνδέονται με τα εν μέρει συνειδητά και εν μέρει ασυνείδητα βιώματα, ψυχικά και νευρολογικά προσδιορισμένα, των προθύστερων θεραπευτικών σχέσεων αποκατάστασης. Αυτό το θέμα μπόρεσε να προσεγγισθεί στην συνέχεια των συναντήσεων με τον κ. Α καθώς παρέμεινε, στην διάρκεια μίας παρατεταμένης επαγγελματικής και προσωπικής μεταβατικής περιόδου, στην Αθήνα. Θα αναφερθεί σταδιακά στην πορεία της εξέλιξης και της αποκατάστασης του, στο υποκειμενικό βίωμα των θεραπειών που ακολούθησε κατά την διάρκεια της νοσηλείας και μετά. Θα αναπτυχθεί μία μακρά και μερικές φορές λεπτομερής αναμνημόνευση συγκεκριμένων κινήσεων, σωματικών καταστάσεων, αισθήσεων και συμπεριφορών, δικών του και των θεραπευτών (ένας φυσικοθεραπευτής, μία εργοθεραπεύτρια και μία λογοθεραπεύτρια), που άλλοτε ακουγόταν σαν σε μία αντικειμενική κλινική και ίσως χρηστική περιγραφή και άλλοτε συνοδευόταν από παύσεις, εκτονώσεις ενός λανθάνοντος συναισθηματικού φορτίου στις κινήσεις, τις αλλαγές στάσης του σώματος και στην έκφραση του προσώπου (διακυμάνσεις της πάρεσης του στοματοπροσωπικού) ή ακόμα από λεκτικές παραδρομές. Στην ερώτησή μου γύρω από το πώς αισθάνεται, τι σκέφτεται σχετικά με αυτά τα βιώματα, θα πει «μου βγαίνουν, τα θυμάμαι, πράγματα που είχα ξεχάσει και άλλα που μερικές φορές μου έρχονται σαν ξαφνικές εικόνες». Θα εξετάσουμε αναλυτικότερα ορισμένα δεδομένα αυτής της αναμνημόνευσης στο κεφάλαιο για το νευρολογικό και το ψυχαναλυτικό σύμπτωμα. Σε γενικές γραμμές θα λέγαμε ότι αφορούσαν πολλαπλές παλινδρομικές κινήσεις μορφικού τύπου, με βάση συγχρόνως την ψυχική οργάνωση και τις νευροψυχολογικές διαταραχές, όπως η προσπάθεια άρθρωσης και επανεκπαίδευσης της κινητικής αφασίας, η εκπαίδευση της κίνησης, η προσπάθεια να ξαναβρεί τις λέξεις,

Κινήσεις και αισθήσεις του σώματος της τάξης των αυτοματισμών ή των προγραμματιζόμενων συμπεριφορών που παρέπεμπαν σε πρώιμες και αρχαϊκές λειτουργίες της σωματοψυχικής οντότητας. Όμως αυτές οι παλινδρομικές κινήσεις στον άξονα ψυχικοποιημένης σκέψης – νόησης – συμπεριφοράς – σώματος, που θα μπορούσαμε να χαρακτηρίσουμε ως απαραίτητες για την αποκατάσταση των νευρολογικών ελλειμμάτων, δεν ήταν ανεκτές στο ψυχικό επίπεδο στον βαθμό που κινητοποιούσαν ασυνείδητα σημεία σωματοψυχικών καθηλώσεων. Η χρηστική αντίληψη των ασκήσεων και μορφή σχέσης με την πραγματικότητα της νόησης και του σώματος αποτελούσε μία βασική άμυνα προσαρμογής και αποφυγής της κινητοποίησης των μερικών ενορμήσεων (σε όλο σχεδόν το φάσμα της σωματικής λειτουργίας).

Στο περιστατικό του κυρίου Α, όπως και σε αυτό του κυρίου Δ, υπάρχει η σύνδεση του προφανούς, του έκδηλου με το αρχαϊκό. Αλλά μέσα από διαφορετικούς τρόπους σχέσης και διεργασίας, σύμφωνα με την οργάνωση και την πολυσημία της σχέσης μεταξύ της ψυχικής και της εξωτερικής πραγματικότητας. Και τα δύο παραδείγματα θέτουν την κεντρική σημασία που μπορεί να έχουν στις θεραπείες αποκατάστασης η ποιότητα και το μέγεθος των παλινδρομικών κινήσεων που αναγκαστικά παράγονται εντός της θεραπευτικής σχέσης αποκατάστασης, και κυρίως την σημασία της διεργασίας των, εντός της θεραπευτικής – μεταβιβαστικής σχέσης.

Σε ένα περισσότερο θεωρητικό επίπεδο σύνδεσης της ψυχανάλυσης με την νευροεπιστήμη και την νευροψυχολογία, σκεπτόμενος την πορεία του φροϋδικού έργου θα έλεγα ότι, *από την επινόηση του «σχεδίου για μία επιστημονική ψυχολογία», την ανάπτυξη της πρώτης και μετέπειτα της δεύτερης τοπικής θεωρίας, την εξέταση του ναρκισσισμού και της σχέσης με το αντικείμενο, ο Freud περνά από μία προσπάθεια άρθρωσης της ψυχικής πραγματικότητας με την πραγματικότητα της νόησης και της σκέψης («σχεδιασμός», πρώτη τοπική), σε ένα περισσότερο ενδοψυχικό πεδίο άρθρωσης με την πραγματικότητα του σώματος ως σημαίνον για τον ψυχισμό (δεύτερη τοπική, δεύτερη θεωρία των ενορμήσεων). Η εμβάθυνση της κατανόησης της ψυχικής πραγματικότητας στο πλαίσιο της δευτέρας τοπικής θεωρίας σε συνδυασμό με την εξέταση του προβλήματος του ναρκισσισμού μέσω του οποίου θα αναλυθεί το θέμα των επενδύσεων και της ψυχικής*

ενέργειας στο εσωτερικό του ψυχισμού, υπογραμμίζει την σημασία και την θέση του σώματος ως προς την ψυχική πραγματικότητα, αλλά και συγχρόνως φωτίζει τα ζητήματα που ετέθησαν στο πλαίσιο της πρώτης θεωρίας, γύρω από το θέμα της αντίληψης, των νοητικών λειτουργιών και των αναπαραστάσεων.

Το έργο του «σχεδίου για μία επιστημονική ψυχολογία» συνήθως θεωρείται ως μία θεμελιώδης νευροεπιστημονική προσέγγιση. Η αναφορά και οι προτεινόμενες υποθέσεις για τις νευρωνικές βάσεις του ψυχισμού, έχουν ως αντικείμενο την κατανόηση της νόησης σε σχέση με την ψυχική πραγματικότητα και όχι τόσο της νευροβιολογίας ή της βιολογικής πραγματικότητας. Ο Freud θα ονομάσει αρχικώς το έργο του «Ψυχολογία στην χρήση των νευρολόγων». Αυτό δηλαδή που θα ονομάζαμε νευροψυχολογία. Έτσι θα σκεπτόμουν το συγκεκριμένο έργο ως μία νευροψυχολογική – νευροεπιστημονική προσέγγιση σε σχέση με την εσωτερική ψυχική πραγματικότητα, παρά ως μία νευροβιολογική – νευροεπιστημονική προσέγγιση[51]*. Θα μπορούσαμε να σκεφτούμε ότι η εξέταση της ψυχικής πραγματικότητας υπό το φως της δευτέρας τοπικής, της θέσης των ενορμήσεων ζωής και θανάτου και της εξέτασης του μηχανισμού των επενδύσεων, παρά το γεγονός ότι δεν γίνεται πλέον καμία συγκεκριμένη νευροβιολογική αναφορά, κινείται με μεγαλύτερη εγγύτητα ως προς την βιολογική πραγματικότητα.*

[51] Αυτές οι σκέψεις παραπέμπουν βέβαια στην εργασία των Pibram και Gill (1976), που θεωρούν το δοκίμιο του «σχεδιασμού» ως ένα προανάγγελμα της γνωστικής νευροεπιστήμης και της νευροψυχολογίας. Ανάλογη είναι η ανάγνωση και ανάλυση αυτού του έργου που προτείνουν οι Lechevalier (1998).

4. ΝΕΥΡΩΝΙΚΗ ΠΛΑΣΤΙΚΟΤΗΤΑ ΚΑΙ ΝΕΥΡΟΔΥΝΑΜΙΚΗ. ΑΝΙΧΝΕΥΟΝΤΑΣ ΤΙΣ ΝΕΥΡΩΝΙΚΕΣ ΒΑΣΕΙΣ ΤΗΣ ΥΠΟΚΕΙΜΕΝΙΚΟΤΗΤΑΣ.

Σε αυτή την ενότητα θα εξετάσουμε ορισμένα δεδομένα της νευροεπιστημονικής και της βασικής νευροβιολογικής έρευνας που αναφέρονται σε ιδιότητες της οργάνωσης και της λειτουργίας των νευρώνων και των νευρωνικών ομάδων, σε ορισμένα χαρακτηριστικά τα οποία εξασφαλίζουν μία ιδιαίτερη πλαστικότητα και δυναμική στην συγκρότηση του νευρικού συστήματος και ιδίως του εγκεφάλου. Θα προσπαθήσουμε να εξετάσουμε τον τρόπο και το σκεπτικό σύμφωνα με τα οποία αναπτύσσεται το νευρικό σύστημα. Κυρίως όμως θα προσπαθήσουμε να προσεγγίσουμε το σκεπτικό οργάνωσης και λειτουργίας που αναπτύσσεται *από* το νευρικό σύστημα χάρις στην εύπλαστη και επαναπροσδιοριζόμενη σύμφωνα με την εμπειρία. δομή του. Προσδίδοντας έτσι ένα *νόημα*, έναν *λόγο* και έναν *τρόπο* ύπαρξης στην βιολογική πραγματικότητα. Στόχος μας είναι η ανίχνευση των νευρωνικών βάσεων της υποκειμενικότητας και της ανάδυσης της ψυχικής πραγματικότητας. Η σκέψη μου είναι ότι αυτές οι νευρωνικές ιδιότητες. η πλαστικότητα και η δυναμική που τις χαρακτηρίζει. δεν αποτελούν την αιτία παραγωγής του ψυχισμού, αλλά μία πηγή, μία θεμελιώδη διαθεσιμότητα και διαρκή διεργασία για αυτόν τον σκοπό. Οι Bears και al.[52] αναφέρονται στην πλαστικότητα ως μία ικανότητα του νευρώνα και των συνάψεων να τροποποιούν τις ιδιότητές των σε συνάρτηση με την κατάσταση της λειτουργίας τους. Όμως *η κατάσταση λειτουργίας των νευρώνων και των συνάψεων που προσδιορίζουν την πλαστικότητα, αναφέρεται σε μία δυναμική διεργασία και δυνατότητα αυτο-οργάνωσης, χάρις στην δημιουργία ενδιάμεσων χώρων και χρόνων συνδέσεων, επικοινωνίας και νοηματοδότησης, μεταξύ του μικροσκοπικού (της λειτουργίας του ίδιου του νευρώνα και των συνάψεων) και του μακροσκοπικού (της λειτουργίας του συνολικού νευρικού συστήματος και της έκφρασής του) που ο Walter Freeman (2000) ονομάζει «μεσοσκοπικό» χώρο και λειτουργία, ή «κατάσταση μεταβάσεων»*. Μελετώντας

[52] M. Bears. B. Connors. M. Paradiso (2000) *Neuroscience-Exploring the Brain*. Baltimore. Williams and Wilkins.

αυτά τα δεδομένα θα έχουμε την ευκαιρία να συνδέσουμε ορισμένες μεταβιολογικές υποθέσεις ανάμεσα στην ψυχαναλυτική σκέψη και την νευροεπιστημονική προσέγγιση.

Η κατανόηση της λειτουργίας του νευρικού συστήματος και της νόησης στην σύγχρονη νευροεπιστημονική έρευνα, ανάγεται από το ανατομικό στο πλέον στοιχειώδες κυτταρικό επίπεδο. Σε αυτό το μήκος πνεύματος ο Changeux (2002) θα πει ότι «το 'μυστήριο' της ικανότητας του εγκεφάλου να αντιλαμβάνεται τον κόσμο και να τον ελέγχει, δεν πρέπει να αναζητηθεί στο επίπεδο ενός οιουδήποτε 'ανωτέρου' θεσμού του (ή συστήματος), αλλά στο πολύ συγκεκριμένο επίπεδο της προέλευσής του, της εξέλιξής του και της διερευνητικής δραστηριότητάς του, με τα λάθη αλλά και με τις επιτυχίες που γνωρίζουμε»[53]. Τα ευρήματα γύρω από την δραστηριότητα και την δομή των νευρώνων πέραν της εξήγησης της δημιουργίας του νευρικού συστήματος, έχουν επιτρέψει την κατανόηση νοητικών λειτουργιών όπως η μνήμη στο επίπεδο της νευρωνικής λειτουργίας, μιλώντας πλέον για μία πρωτογενή δυναμική κυτταρική μνήμη. Οι πρόσφατες έρευνες γύρω από την κυτταρική οργάνωση και συγκρότηση του νευρικού συστήματος, όπως μάλιστα διατυπώνονται σε μία γενικότερη θεωρία της συνείδησης στον Edelman ή τον Changeux, έχουν δείξει την δυναμική σχέση που υπάρχει μεταξύ του γενετικού καθορισμού και της επίδρασης των επίκτητων εμπειριών, πάνω στην λειτουργία, τον πολλαπλασιασμό και κυρίως στην μορφοποίηση του νευρώνα. Ανάλογα έχει ερευνηθεί[54] ότι ο γενετικός καθορισμός των ασθενειών, περιλαμβανομένων των ψυχιατρικών νοσημάτων, μέσω από ένα αποκλειστικά υπεύθυνο γονίδιο δεν ξεπερνά το 2% - 3% του συνολικού αριθμού των νοσημάτων. Ο Atlan στο πρόσφατο έργο του (1999) έχει δείξει τα όρια και τους περιορισμούς της αναγωγής των χαρακτηριστικών του έμβιου όντος στο γενετικό υλικό. Από έρευνες όπως αυτές του A Prochiantz (1989) ή του

[53] Ο Changeux μέσα από τις εργασίες του στα τέλη της δεκαετίας του 1970 έως σήμερα, φαίνεται να τάσσεται υπέρ ενός μονισμού ψυχισμού και σώματος, τον οποίο τοποθετεί και αναζητεί στο πεδίο του βιολογικού. Αυτή η κάθοδος, ή αν λέγαμε η νευροβιολογική εμβάθυνση, προς το πλέον στοιχειώδες, τον νευρώνα και το γονιδίωμα, μοιάζει να αίρει την σημασία από το ενδοψυχικό, το στοιχειώδες του ασυνειδήτου ή από τις ανώτερες νοητικές και ψυχικές λειτουργίες. Θα έλεγα ότι μία τέτοια τάση υπάρχει στα πρώτα γραπτά του Γάλλου ακαδημαϊκού, όπου ο μονισμός του στοιχειώδους βιολογικού, όσο και εάν εξηγεί νευρωνικά την σύνδεση νόησης και σώματος ή γενετικού και επίκτητου, δεν αναπαριστά την δυναμική του ψυχικού οργάνου. Όμως στο πρόσφατο έργο του ακολουθώντας πάντοτε την αναζήτηση του στοιχειώδους βιολογικού, φαίνεται να ανοίγει νέες προοπτικές για την σύνδεση της νευρωνικής λειτουργίας με την ενδοψυχική λειτουργία.

[54] Guttmacher A.E., Collins F.S. (2003), *Welcome to the Genomic Era*. New England Journal of Medicine, 349, 10, p. 996-998. και, Insel T.R., Collins F.S. (2003), *Psychiatry in the Genomics Era*. Am. J. Psychiatry, 160: 4, p. 616-620.

J.D. Vincent (1986), έχει αποδειχθεί η σημασία της ανάδρασης από εξωτερικούς ερεθισμούς επί της κατασκευαστικής λειτουργίας των κυττάρων. Η κεντρική ιδέα και βασικό εύρημα των σχετικών ερευνών είναι ότι μέσω αυτών των θετικών και αρνητικών αναδράσεων και χάρις στις ιδιότητες ορισμένων συνδετικών μορίων, σχηματίζονται και εξελικτικά αναδιοργανώνονται εξειδικευμένα λειτουργικά και μορφολογικά νευρωνικά δίκτυα. Έτσι, η έκφραση του γενετικού κώδικα, η οργάνωση, η ποιοτική εξέλιξη και έκφραση του νευρικού συστήματος, διαμορφώνεται σύμφωνα με τις επιδράσεις του περιβάλλοντος και του βιώματος. Πειραματικές έρευνες[55] που έχουν διεξαχθεί σε επίμυες στους οποίους έχει αποκλεισθεί γενετικά η δυνατότητα έκκρισης νευροδιαβιβαστών, και επομένως έχει αποκλεισθεί στο νευρικό σύστημα η δυνατότητα εγγραφής και επεξεργασίας πληροφοριών, παρατηρείται ότι κατά την διάρκεια της κύησης αναπτύσσονται φυσιολογικά και ότι κατά την γέννηση παρουσιάζουν ένα ανεπτυγμένο νευρικό σύστημα, σύμφωνα με την φαινοτυπική αυθόρμητη έκφραση του γονιδιόματος. Όμως μετά το πέρας της κύησης είναι αδύνατη η επιβίωση τους. Έτσι, ο γενετικός κώδικας φαίνεται να προσδιορίζει την ανάπτυξη και την μορφοποίηση του ΚΝΣ, αλλά αυτός ο προσδιορισμός δεν επαρκεί ούτε για την βιωσιμότητα, ούτε για την συνολική ποσοτική και ποιοτική έκφραση των λειτουργιών του ΚΝΣ. Αντίστοιχα ενδεικτικές για την σημασία του επιγενετικού προσδιορισμού είναι οι διαφορές που παρατηρούνται στα αποτελέσματα ανατομικών συγκριτικών ερευνών μεταξύ εγκεφάλων μονοζυγωτών δίδυμων[56].

Όπως είδαμε αυτό που χαρακτηρίζει την φύση του νευρικού συστήματος, είναι ότι πρόκειται για μία οντότητα η οποία υπάρχει, ως *δομή*, άρα χαρακτηρίζεται από μία σταθερότητα, και, ως *διεργασία*, χαρακτηριζόμενη επομένως ως ένα δυναμικό, δρων και διαμορφωνόμενο από την δράση του, σύνολο. Πρόκειται δηλαδή για μία οντότητα συγκεκριμένης τοπογραφίας και ορίων, που εξασφαλίζει την ύπαρξη σταθερών λειτουργιών και την ανάπτυξη νέων. Πρόκειται επίσης για μία οντότητα εξελισσόμενη και συγχρόνως απότοκο μίας εξέλιξης, οργανωμένη ως σύστημα αλληλο-επιδρώντων δομικών στοιχείων και διεργασιών. Σύμφωνα με την ορολογία του Claude Bernard, θα

[55] Verhage M. et al. (2000), *Synaptic assembly of the brain in the absence of neurotransmitter secretion*. Science, 287, p. 864-869.
[56] Steinmetz H. et al. (1995), *Brain asymmetry in monozygotic twins*. Cereb. Cortex, 5, p. 296-300.

λέγαμε ότι πρόκειται για ένα οργανωμένο εσωτερικό περιβάλλον (*milieu interne*) εντός ενός - και σε συνάρτηση με αυτό - οργανωμένου εξωτερικού περιβάλλοντος. Θα μπορούσαμε να πούμε ότι η νευροεπιστημονική έρευνα μέσα από τις ανακαλύψεις της προσδίδει σε αυτό το εσωτερικό περιβάλλον ένα σκεπτικό οργάνωσης, ένα θα λέγαμε «νοήμον» σχέδιο εσωτερικής συγκρότησης και λειτουργίας καθώς και συναλλαγής με το περιβάλλον. Αυτό το σκεπτικό οργάνωσης και λειτουργίας του νευρικού συστήματος αποτελεί *ένα σταδιακά εξελισσόμενο έρεισμα, έναν εν δυνάμει χώρο εγκατάστασης και ανάπτυξης της νόησης και της ψυχικής πραγματικότητας*. Το ερώτημα το οποίο τίθεται είναι του τρόπου και των μηχανισμών μέσω των οποίων η σωματική πραγματικότητα αποκτά αυτή την εν δυνάμει διάσταση. Όπως τονίζουν οι Ansermet και Magistretti (2004), οι μηχανισμοί της νευρωνικής πλαστικότητας και της νευροδυναμικής μας επιτρέπουν να σκεφτούμε ότι δεν πρόκειται για ένα απλό θέμα γραμμικών και προδιαγεγραμμένων εντολών, ούτε για μία απλή μορφή ανάδρασης, ούτε για μία απευθείας επίδραση των συνθηκών του περιβάλλοντος, της μάθησης και του βιώματος επί του γενετικού υλικού.

4.1 ΟΙ ΜΗΧΑΝΙΣΜΟΙ ΤΗΣ ΝΕΥΡΩΝΙΚΗΣ ΠΛΑΣΤΙΚΟΤΗΤΑΣ

Θα εξετάσουμε ορισμένες ιδιότητες και μηχανισμούς που εξασφαλίζουν την πλαστικότητα του νευρώνα και της σύναψης μεταξύ των νευρώνων, καθώς επίσης την πλαστικότητα στο επίπεδο των νευρωνικών δικτύων. Με βάση την αναφορά στις σχετικές νευροεπιστημονικές έρευνες θα επιχειρήσουμε να προτείνουμε ορισμένες συνδετικές σκέψεις και υποθέσεις αυτών των δεδομένων με την έννοια και την λειτουργία της ψυχικής πραγματικότητας.

4.1.1 Η πλαστικότητα του νευρώνα και της σύναψης.

Η πλαστικότητα στο επίπεδο του νευρώνα και της νευρωνικής σύνδεσης αφορά σε διάφορους ποσοτικούς και ποιοτικούς ρυθμιστικούς μηχανισμούς των λειτουργιών που παράγονται στον προσυναπτικό νευρώνα, στον συναπτικό χώρο και στον μετασυναπτικό νευρώνα. Η μετάδοση του νευρικού σήματος είναι συνάρτηση της δραστηριοποίησης του νευρώνα (παράρτημα 3). Αυτή η δραστηριοποίηση δεν αποτελεί ένα στατικό και ομοιόμορφο φαινόμενο. Όπως έχει παρατηρηθεί υφίσταται ή μάλλον παράγεται μία αυθόρμητη δραστηριότητα των νευρώνων (Changeux, 1983, 2002), ανεξάρτητα από την πρόσληψη ερεθισμάτων. Εξετάζοντας στην συνέχεια την λειτουργία στο επίπεδο των ευρύτερων νευρωνικών συνδέσεων θα δούμε ότι η ικανότητα αυθόρμητης δραστηριότητας κάθε νευρώνα δεν είναι μία απλή μορφή λειτουργίας βάθους (Arhem, 2000), αλλά είναι σημαίνουσα στο μικροσκοπικό και στο μακροσκοπικό επίπεδο, αποτελώντας ένα έδαφος, το βιολογικό υπόστρωμα ενός προ-μορφώματος, που η σύνδεση του με τα επόμενα ερεθίσματα θα προσδιορίσει ποσοτικά και κυρίως ποιοτικά την αισθητηριακή ή την κινητική απαντητικότητα. Ο βαθμός δραστηριοποίησης του νευρώνα μεταβάλλεται κατά ένα δυναμικό τρόπο, στοιχείο που αποτελεί μία επίσης μορφή ενδονευρωνικής πλαστικότητας. Αυτή ρυθμίζεται από τις μεταβολές του δυναμικού μεμβράνης και της εκπόλωσης δυναμικών ενέργειας που θα επιφέρουν την έκλυση των νευροδιαβιβαστών στον συναπτικό χώρο και την μεταφορά του νευρικού

σήματος. Έτσι, η μετάδοση του ηλεκτρικού σήματος, μέσω των διαύλων που συνδέουν το κυτταρόπλασμα δύο νευρώνων, εξαρτάται από τον βαθμό δραστηριοποίησης του προσυναπτικού νευρώνα και το δυναμικό ενέργειας που παράγεται σε αυτόν (Kandel, 2000, Bliss T.V. et al. 2003). Ο βαθμός δραστηριοποίησης του προσυναπτικού νευρώνα μπορεί να τροποποιηθεί είτε για βραχέα είτε για μακρά διαστήματα, ελευθερώνοντας μεγαλύτερη ποσότητα νευροδιαβιβαστών για το ίδιο ερέθισμα και εντός του ιδίου χρονικού διαστήματος. Οι μεταβολές βραχείας διάρκειας εξαρτώνται από την εισροή ή την συσσώρευση ιόντων ασβεστίου στην προσυναπτική απόληξη. Κάθε διεργασία ή ερέθισμα που μπορεί να αυξάνει την συσσώρευση ιόντων ασβεστίου, όπως η έκκριση γλουταμινικού οξέος, επηρεάζει την ποσότητα του απελευθερωνόμενου νευροδιαβιβαστού και επομένως συμμετέχει στην πλαστικότητα της νευρωνικής λειτουργίας. Όπως έχει μελετηθεί, όταν επέλθει ένας προσωρινός κορεσμός των ρυθμιστικών συστημάτων του ασβεστίου στις απολήξεις, παραμένει μία υπολειπόμενη ποσότητα ασβεστίου. Αυτή η ποσότητα (Kandel ο.π.) αποτελεί μία βιοχημική πληροφορία σχετικά με το ιστορικό δραστηριότητας του νευρώνα, ως «ένα είδος απλής κυτταρικής μνήμης», στην συνέχεια μίας πρωτόλειας μορφής μάθησης που νευροβιολογικά εξασφαλίζεται και αντιστοιχεί στην δυναμική μεταβολή του βαθμού δραστηριοποίησης της ενδονευρωνικής δραστηριότητας. *Επομένως στο επίπεδο του νευρώνα ή του προσυναπτικού νευρώνα παρατηρούμε την ύπαρξη ορισμένων ιδιοτήτων πλαστικότητας που επιτρέπουν : την αναλογική δραστηριοποίηση (οι Ansermet και Magistreti ο.π., κάνουν λόγο για μία ρύθμιση του τύπου του «ρεοστάτη») σύμφωνα με τα προσλαμβανόμενα ερεθίσματα και την μάθηση, την απότοκη εγγραφή μνημονικών ιχνών, και, την λανθάνουσα*[57] *και ενεργό διαθεσιμότητα του νευρώνα προς τις ενδεχόμενες μεταβολές*. Η νευρωνική μνημονική εγγραφή και η λανθάνουσα νευρωνική διαθεσιμότητα ως προ-μόρφωμα, απαρτίζουν μία βασική μορφή *σωματικού και νευρωνικού ασυνειδήτου*. Καθώς αποτελούν ένα ενεργό και σημαίνον στοιχείο για την λειτουργία του νευρικού συστήματος, χωρίς όμως να αναγνωρίζεται από αυτό η εν δυνάμει αξία αυτού του στοιχείου ως μία ελάχιστη αρχική συνθήκη.

[57] Λανθάνουσα με την έννοια ότι δεν πρόκειται για μία έκδηλη δράση.

Θα αναφερθούμε επίσης σε ορισμένες ιδιότητες πλαστικότητας της σύναψης και της δράσης του μετασυναπτικού νευρώνα, στις οποίες άλλωστε βασίζονται οι ιδιότητες που αναπτύσσονται στο επίπεδο των νευρωνικών δικτύων και της συνολικής δυναμικής του νευρικού συστήματος. Πρόκειται για ένα δυναμικό σύνολο, άλλοτε αντιτιθέμενων, άλλοτε συντιθέμενων και πάντοτε συνεργατικών μηχανισμών, που ρυθμίζουν την αποτελεσματικότητα της λειτουργίας της σύναψης, καθώς και, ποσοτικά και ποιοτικά το εύρος και τις διακυμάνσεις της νευρωνικής λειτουργίας, σε συνάρτηση με : τα ερεθίσματα, την δράση εξ αυτών των ερεθισμάτων, τις προθύστερες συνδεόμενες εμπειρίες και μνήμες, και την μεταξύ τους σχέση.

Το θεμελιώδες σκεπτικό της πλαστικότητας της σύνδεσης των νευρώνων εκφράσθηκε από τον Donald Hebb το 1949, λέγοντας ότι οι νευρώνες που πυροδοτούνται συγχρόνως συνδέονται μεταξύ τους. Όπως θα το εξετάσουμε η νευροεπιστημονική έρευνα αφ᾽ ενός επιβεβαίωσε τον νόμο του Hebb, αφ᾽ ετέρου κατόρθωσε να διευρύνει και να εξειδικεύσει τις γνώσεις της γύρω από τους τρόπους που επιτρέπουν και μορφοποιούν αυτή την σύνδεση.

Η απελευθέρωση ενός νευροδιαβιβαστού από τον προσυναπτικό νευρώνα μπορεί να δραστηριοποιήσει ιοντοτρόπους ή μεταβολοτρόπους υποδοχείς στο επίπεδο της σύναψης. Η πρόσληψη από έναν ιοντοτρόπο υποδοχέα επιφέρει την δημιουργία και το πρόσκαιρο άνοιγμα ενός διαύλου επικοινωνίας μεταξύ του κυτταροπλάσματος και του εξωκυττάριου χώρου. Έτσι μεταβάλλεται η αποτελεσματικότητα της σύναψης και ασκείται μία αρνητική ή θετική επίδραση στο δυναμικό του μετασυναπτικού νευρώνα. Στην περίπτωση αύξησης του ερεθισμού, και επομένως διευκόλυνσης της μεταφοράς πληροφοριών, δρα ως διαβιβαστής το γλουταμινικό οξύ και έχει ως αποτέλεσμα την παραγωγή ενός διεγερτικού (εκπολωτικού) μετασυναπτικού δυναμικού· ενώ στην περίπτωση μείωσης του ερεθισμού, και επομένως πρόσκαιρης απενεργοποίησης του νευρώνα, δρα ως διαβιβαστής το γ-αμινοβουτυρικό οξύ (GABA) και έχει ως αποτέλεσμα την παραγωγή ενός ανασταλτικού (υπερπολωτικού) μετασυναπτικού δυναμικού. Κάθε νευρώνας δέχεται τις πληροφορίες από έναν μεγάλο αριθμό συνάψεων των οποίων η απόκριση μπορεί να ποικίλει. Έτσι στο επίπεδο του μετασυναπτικού νευρώνα γίνεται μία

απαρτίωση των προσλαμβανομένων διεγερτικών και ανασταλτικών δυναμικών. Αυτά τα δυναμικά αθροίζονται στον χώρο (μέσω του ταυτόχρονου ερεθισμού του νευρώνα σε πολλές συναπτικές ακάνθους) ή στον χρόνο (μέσω της συνεχόμενης πρόσληψης πολλών προσυναπτικών δυναμικών για ένα διάστημα μερικών δεκάδων χιλιοστών του δευτερολέπτου).

Ο ερεθισμός των μεταβολοτρόπων υποδοχέων από τους νευροδιαβιβαστές προκαλεί την δραστηριοποίηση ενζύμων της μεμβράνης, τα οποία είναι υπεύθυνα για την παραγωγή μίας άλλης ομάδας νευροδιαβιβαστών, τους δεύτερους αγγελιοφόρους, που δεν ενεργοποιούνται στην κυτταρική επικοινωνία, αλλά στην ρύθμιση της λειτουργίας των μετασυναπτικών νευρώνων και την πλαστικότητα της σύναψης, επηρεάζοντας την συμπεριφορά των ιοντοτρόπων υποδοχέων, επιμηκύνοντας το διάστημα ανοίγματος του διαύλου και επομένως του ερεθισμού του νευρώνα. Όπως επίσης κινητοποιούν άλλους παράπλευρους και ανενεργούς ιοντοτρόπους υποδοχείς. Επομένως βλέπουμε ότι πέραν της πλαστικότητας της λειτουργίας του προσυναπτικού νευρώνα, υπάρχει μία σειρά μηχανισμών βραχύχρονης ή μακρόχρονης ρύθμισης της δραστηριότητας και της πυκνότητας των μετασυναπτικών ιοντοτρόπων υποδοχέων, καθώς επίσης η δυνατότητα μίας δεύτερης ρύθμισης μέσω των μηχανισμών που κινητοποιούνται από τους μεταβολοτρόπους υποδοχείς.

Η in vitro ή in vivo παρατήρηση της ηλεκτροφυσιολογικής ή της νευροχημικής λειτουργίας του νευρώνα και της σύναψης, όπως επίσης έρευνες που έχουν γίνει βάσει πειραματικών πρωτοκόλλων για την δυναμική συμπεριφορά, την ικανότητα μάθησης και μνήμης των νευρικών κυττάρων, έχουν δείξει *την εξελικτική πλαστικότητα (τόσο κατά την διάρκεια της ανάπτυξης όσο και στην πορεία της ζωής) της νευρωνικής δραστηριότητας που χαρακτηρίζεται από συνεχείς πρόδρομες - ανανεωτικές, παλινδρομικές και σταθεροποιητικές κινήσεις*. Πολλά πειράματα έχουν πραγματοποιηθεί εφαρμόζοντας ή προσαρμόζοντας το μοντέλο της εξηρτημένης μάθησης του Pavlov[58], με στόχο την

[58]Σύμφωνα με αυτό πραγματοποιείται η συνειρμική σύνδεση ενός μη εξαρτημένου ερεθίσματος, η παρουσία του οποίου εκλύει μία συγκεκριμένη συμπεριφορά και ενός εξαρτημένου ερεθίσματος το οποίο αρχικώς δεν σηματοδοτεί καμία ιδιαίτερη αντίδραση. Μετά από έναν ικανό αριθμό συνδέσεων και των δύο ερεθισμάτων, η αποκλειστική παρουσία του εξαρτημένου ερεθίσματος προκαλεί την ίδια αντίδραση με το εξαρτημένο ερέθισμα (Richelle M., (1973) *Le conditionnement opérant*. Delachaux et Niestlé).

διερεύνηση των μικροσκοπικών μηχανισμών της μάθησης και της μνήμης (Kandel. 2000. Squire & Kandel, 1999) σε θηλαστικά (μυς και επίμυς), σε έντομα (μύγα) και ασπόνδυλα (το θαλάσσιο σαλιγκάρι Aplysia Californica). Η Aplysia επελέγη λόγω της δυνατότητας να γίνουν μετρήσεις εντός ενός αισθητικού νευρώνα που συνάπτεται και εννευρώνει έναν κινητικό νευρώνα. Η εφαρμογή ενός ηλεκτρικού ερεθισμού (μη εξαρτημένο ερέθισμα) στον ουρά έχει ως αποτέλεσμα την αντανακλαστική απόσυρση του βραγχίου ή του σίφωνα. Η επαναλαμβανόμενη σύνδεση εντός ενός διαστήματος μισού περίπου δευτερολέπτου με ένα εξαρτημένο ερέθισμα (την έγχυση νερού στον σίφωνα) θα οδηγήσει σε μία μορφή εξαρτημένης μάθησης. όπου η μόνη πλέον παρουσία του εξαρτημένου ερεθισμού θα προκαλέσει την απόσυρση του βραγχίου όπως αυτό γίνεται με την μορφή του φυσιολογικού αντανακλαστικού από τον ηλεκτρικό ερεθισμό. Στο νευρωνικό επίπεδο αυτή η απλή μορφή μάθησης και μνήμης. αντιστοιχεί σε μία σειρά μηχανισμών πλαστικότητας της σύναψης και των συνδεόμενων νευρώνων. Όπως εξηγεί ο Kandel (ο.π.) πέραν της σύνδεσης μεταξύ του αισθητικού και του κινητικού νευρώνα. επεμβαίνει ένας τρίτος ρυθμιστικός νευρώνας του οποίου ο άξονας συνάπτεται με την προσυναπτική απόληξη του αισθητικού νευρώνα. Όταν εφαρμόζεται το μη εξαρτώμενο ερέθισμα ελευθερώνεται από τον ενδιάμεσο νευρώνα σεροτονίνη. Η πρόσληψη της σεροτονίνης από τους αντίστοιχους μεταβολοτρόπους υποδοχείς προκαλεί τον σχηματισμό ενός δεύτερου αγγελιοφόρου, την AMPc. Αυτό, σε συνδυασμό με την αυξημένη παρουσία ιόντων ασβεστίου στην προσυναπτική απόληξη έχει ως αποτέλεσμα την αύξηση της απελευθέρωσης του νευροδιαβιβαστού και επομένως την αύξηση της αποτελεσματικότητας της συναπτικής διαβίβασης. Μετά από έναν ορισμένο αριθμό εκτελέσεων του πειραματικού πρωτοκόλλου, το ίδιο φαινόμενο παρουσιάζεται με την εφαρμογή του εξαρτημένου ερεθίσματος. Πρόκειται εδώ για μία επίσης απλή μορφή κυτταρικής μάθησης και μνήμης. Σε αντίστοιχες έρευνες εξαρτημένης μάθησης σε μύες ερευνώντας την πλαστικότητα της σύναψης στους νευρώνες της περιοχής CA1 του ιππόκαμπου in vivo ή in vitro (Kandel, 1999 και 2000) μέσω της μάθησης και της απότοκης μνημονικής εγγραφής παρατηρείται : η ενδυνάμωση της συναπτικής διαβίβασης και η ανάπτυξη μίας αυξημένης μετασυναπτικής δραστηριότητας. Αυτή η συναπτική μνήμη διατηρείται επί μακρά χρονικά διαστήματα (εβδομάδων ή και μηνών)

και για αυτόν τον λόγο ονομάζεται *μακρόχρονη ενδυνάμωση* (LTP, Long Term Potentiation).

Η πρόσφατη νευροβιολογική έρευνα (Bear, 2003) έχει δείξει ότι, η πλαστικότητα της σύναψης, η ενδυνάμωση (με την λογική του ρεοστάτη) της μετάδοσης του νευρικού σήματος, η μάθηση και η εγγραφόμενη μνήμη, όπως ο σχηματισμός μίας μακρόχρονης ενδυνάμωσης, είναι *μη γραμμικά φαινόμενα*, καθώς δεν καθορίζονται μόνον από την προσυναπτική δραστηριότητα, *δεν αφορούν σε απλές μορφές αναδραστικών φαινομένων*, (ανάδρασης του μετασυναπτικού νευρώνα επί του προσυναπτικού), αλλά *αποτελούν δυναμικά φαινόμενα συσχετίσεων*. Οι σχετικές έρευνες έχουν δείξει ότι η «*ικανότητα ανίχνευσης συσχετισμών*» όπως την ονομάζει ο Marc Bear (ο.π), μεταξύ της δραστηριότητας ενός (ή περισσοτέρων) προσυναπτικού και ενός μετασυναπτικού νευρώνα, στο πλαίσιο μίας ευρύτερης «θεωρίας πλαστικότητας των πεδίων πρόσληψης» του εγκεφάλου, έγκειται στην λειτουργία δύο επιμέρους τύπων υποδοχέων του γλουταμινικού οξέος στις συνάψεις του ιππόκαμπου και (τουλάχιστον) του οπτικού φλοιού. Φέρουν τις ονομασίες αντίστοιχα AMPA και NMDA υποδοχείς[59]. Πρόκειται για ιοντοτρόπους υποδοχείς που προκαλούν το πρόσκαιρο άνοιγμα των διαύλων επικοινωνίας της μεμβράνης. Οι AMPA υποδοχείς προκαλούν την είσοδο ιόντων ασβεστίου που επιφέρει ένα διεγερτικό μετασυναπτικό δυναμικό. Η άθροιση αυτών των δυναμικών θα προκαλέσει μία μακρόχρονη ενδυνάμωση. Οι NMDA υποδοχείς προκαλούν την αντίστοιχη διεργασία όταν τηρείται μία επιπλέον συνθήκη, η σύγχρονη μετασυναπτική εκπόλωση με την προσυναπτική δραστηριότητα. Έτσι όπως επισημαίνει ο Bear, οι υποδοχείς NMDA λειτουργούν ως ανιχνευτές της συσχέτισης μεταξύ της προ και της μετα-συναπτικής δραστηριότητας.

Εκτός από την μακρόχρονη ενδυνάμωση του νευρικού σήματος και της αποτελεσματικότητας της σύναψης, έχει παρατηρηθεί η ανάπτυξη των αντίρροπων δυναμικών μακρόχρονης εκδυνάμωσης (LTD, Long Term Depression). Η LTD παράγεται εντός των ιδίων νευρωνικών συνδέσεων με την LTP, μέσω προσυναπτικών

[59] Ακρωνύμια των ουσιών, AMPA : α-amino-3-hydroxy-5-methylisoxazole-propionic acid και NMDA : *N*-methyl-D-aspartate που δρουν επί αυτών των υποδοχέων.

ερεθισμών που δεν αρκούν για την παραγωγή μίας μακρόχρονης ενδυνάμωσης. Έχει ως αποτέλεσμα την μείωση της ευαισθησίας στον διαβιβαστή γλουταμινικού οξέος και την μείωση της συναπτικής αποτελεσματικότητας[60]. Επομένως η συναπτική πλαστικότητα έχει ένα «*αμφίδρομο*» ("bidirectional") κατά την ορολογία του Bear χαρακτήρα, μίξης και απαρτίωσης αρνητικών και θετικών επιδράσεων. Τέλος, πρόσφατα (Powel et al., 2004) μελετήθηκε μία μορφή προσυναπτικής πλαστικότητας (αντίθετα επομένως από την μετασυναπτική δράση των NMDA υποδοχέων) που βασίζεται στην RIM1 προσυναπτική πρωτεΐνη, η οποία φαίνεται να σχετίζεται με τις διεργασίες μνήμης και μάθησης. Όπως υποστηρίζεται η ποσοτική και ποιοτική επίδραση της στην μνήμη σχετίζεται με την ανάπτυξη.

Σύμφωνα με μία άλλη μορφή προσέγγισης που θα εξετάσουμε στην συνέχεια μιλώντας για την νευροδυναμική και την εφαρμογή των θεωριών του χάους στις νευροεπιστήμες, έρευνες της τελευταίας ιδίως δεκαετίας (Smetters, 2000) έχουν δείξει ότι η πλαστικότητα της σύναψης και οι διακυμάνσεις της λειτουργίας της σε βραχεία ή μακρά χρονική κλίμακα, μπορούν να θεωρηθούν ως μία μεταβολή της πιθανότητας έκκρισης και μετάδοσης του νευρικού σήματος. Η παρατηρούμενη έκφραση αυθόρμητων συναπτικών συμβάντων (ο.π.), η στοχαστική και μη προβλεπόμενη μορφή λειτουργίας της συναπτικής επικοινωνίας, δρουν στην κατεύθυνση της «αύξησης του εύρους του δυναμικού των απαντήσεων και της ευπλαστότητας του παραγόμενου σήματος σε μία δεδομένη σύνδεση». Με αυτό τον τρόπο αυξάνεται ποιοτικά το εύρος του νευρικού σήματος. Τέλος πρόσφατες έρευνες (Fields, 2004) έδειξαν ότι οι διεργασίες πλαστικότητας δεν αφορούν μόνον στους νευρώνες, αλλά και στα νευρογλοιακά κύτταρα. Αυτά, έκτος από τις λειτουργίες που αναφέραμε προηγουμένως, συμμετέχουν στην συναπτική επικοινωνία, ενέχονται στην κατασκευή της μυελίνης, καθώς επίσης μπορεί να επηρεάζουν την θέση στην οποία σχηματίζονται οι συνάψεις, δρώντας έτσι

[60] Ο Bear αναφέρεται σε ένα τεχνικό κατ' αρχάς πρόβλημα που αντιμετώπισε στο πλαίσιο των πειραμάτων διερεύνησης των μηχανισμών της LTD. Παρατηρήθηκε μία καθυστερημένη μορφή εκδυνάμωσης μερικών ωρών σε (in vitro) παρασκεύασμα νευρώνων του ιππόκαμπου που υποθέτει ότι έχει να κάνει με τον απαραίτητο χρόνο επανασυνθεσης της πρωτεΐνης μετά τον τραυματισμό των νευρώνων εξ αιτίας της διαδικασίας παρασκευής. Θα μπορούσαμε ίσως να σκεφτούμε εάν πρόκειται εδώ για ένα βασικό νευροβιολογικό μηχανισμό αρνητικού και διεργασίας του τραύματος

καταλυτικά στην πλαστικότητα των νευρωνικών συνδέσεων και στην συνειρμική λειτουργία τους.

4.1.2 Η «Μεταπλαστικότητα». Η σύναψη ως μεταβατικός χώρος.

Συνοψίζοντας την δυναμική της νευρωνικής πλαστικότητας και της πλαστικότητας των πεδίων πρόσληψης, ο Bear αναφέρει ότι, α) οι δραστήριες συνάψεις μπορούν να μεταβληθούν αμφίδρομα σε συνάρτηση με το προσυναπτικό δυναμικό· β) Το θετικό ή αρνητικό σημείο της μεταβολής, δηλαδή η ενδυνάμωση ή η εκδυνάμωση, είναι συνάρτηση της μετασυναπτικής απάντησης σε σχέση με την μεταβολή του ουδού· γ) Ο ουδός μεταβολής εξαρτάται από την ιστορία της δραστηριότητας της σύναψης. Αυτή η μεταβολή, εξαρτώμενη από την εμπειρία και το τρέχον βίωμα, ονομάζεται από τον Bear (2003) «μεταπλαστικότητα» *ως μία πλαστικότητα της πλαστικότητας της σύναψης. Βέβαια βλέπουμε εδώ ότι η εμπειρία δεν αρκεί, αλλά χρειάζεται και μία συνεννόηση, μία συσχέτιση της δραστηριότητας μεταξύ του προσυναπτικού και του μετασυναπτικού νευρώνα.*

Έτσι τα νεότερα δεδομένα της νευροεπιστημονικής έρευνας θα λέγαμε ότι προσδίδουν ένα στοιχείο δυναμικής και ποιοτικών διαφοροποιήσεων στο σκεπτικό του νόμου του Hebb. Για να κατανοήσουμε την σημασία αυτής της μορφής πλαστικότητας, θα πρέπει να λάβουμε υπ' όψη ότι η δραστηριότητα του προσυναπτικού και του μετασυναπτικού νευρώνα στο επίπεδο ιδίως των νευρωνικών ομάδων και δικτύων, μεταφέρει νευρωνικά και εκπροσωπεί ένα ή περισσότερα συνδεόμενα και συναρτώμενα νοήματα. Και, η σύνδεση και συνάρτηση αυτών των εκπροσωπήσεων οργανώνεται εντός του χώρου της σύναψης τον οποίο θα μπορούσαμε ίσως να σκεφτούμε ως *μία μορφή νευρωνικού μεταβατικού χώρου*.

Σε ένα ανάλογο σκεπτικό όπως αναφέρει ο Changeux (2002), έρευνες έχουν δείξει ότι η δραστηριότητα του μετασυναπτικού νευρώνα ρυθμίζει την σταθερότητα, την παλινδρόμηση ή την ενδεχόμενη ανανέωση της νευρικής απόληξης μέσω ενός «τροφικού σήματος», ενός αυξητικού παράγοντα, το οποίο μεταδίδεται στην αντίθετη φορά (οπισθοδρομικά) από αυτήν του νευρικού σήματος. Ο Changeux αναφέρει ότι «οι

νευρικές απολήξεις στην διάρκεια της ανάπτυξης βρίσκονται σε έναν ανταγωνισμό για την πρόσληψη μίας ορισμένης ποσότητας του 'οπισθοδρομικού' αναπτυξιακού παράγοντα... Η απόληξη που προσλαμβάνει με την μεγαλύτερη αποτελεσματικότητα τον οπισθοδρομικό παράγοντα, έως ότου φτάσει μία οριακή τιμή, κερδίζει αυτόν τον ανταγωνισμό». Οι υπόλοιποι προσυναπτικοί νευρώνες θα ακολουθήσουν μία παλινδρομική διαδικασία αποδόμησης. Θα λέγαμε ότι ο μετασυναπτικός νευρώνας, στην συνέχεια και με το έρεισμα της διέγερσης των προσυναπτικών νευρώνων, διαμηνύει προς αυτούς ότι διαθέτει ένα παράγοντα επικράτησης και περαιτέρω ανάπτυξης.

Το ερώτημα που τίθεται εδώ είναι το τι επηρεάζει ή καθορίζει την επικράτηση ενός νευρώνα, και επομένως του στοιχείου που εκπροσωπεί, έναντι των άλλων. Ο Changeux κάνει δύο υποθέσεις, μία προς την κατεύθυνση του σκεπτικού που εξετάζει ο Bear στο πλαίσιο μίας μη γραμμικής και στοχαστικής λειτουργίας της σύναψης, και μία δεύτερη στην κατεύθυνση της πιθανής επίδρασης παραγόντων που εκπροσωπούν το κίνητρο, ή θα λέγαμε την συντρέχουσα «διάθεση» που επενδύει την νευρωνική λειτουργία. Άλλωστε και στο πλαίσιο της θεώρησης του Bear, διαμέσου της επίδρασης των νευροδιαβιβαστών τίθεται ως προσδιοριστικός ο παράγοντας του κινήτρου, της ευχαρίστησης ή ακόμα του συναισθήματος. Έτσι, *θα μπορούσαμε ίσως να πούμε ότι η συναπτική πλαστικότητα αφορά στην διαμόρφωση ενός χώρου σύνδεσης, διεργασιών ή και μία μορφή σύγκρουσης, μεταξύ ερεθισμάτων, αναπαραστάσεων, μνημονικών εγγραφών και διάθεσης.*

4.1.3 Η πλαστικότητα των νευρωνικών δικτύων.

Έχοντας στην διάθεση μας τα δεδομένα γύρω από την πλαστικότητα της σύναψης και του νευρώνα θα εξετάσουμε μία σειρά άλλων ιδιοτήτων που παρέχουν και εξασφαλίζουν την ανάλογη πλαστικότητα και δυναμική στο επίπεδο των ευρύτερων νευρωνικών ομάδων και δικτύων. Θα αναφερθούμε ιδιαιτέρως στα αποτελέσματα των ερευνών του Edelman, του Changeux και του Damasio.

Ο Edelman (1988) περιέγραψε τον *τοποβιολογικό* όπως τον ονομάζει τρόπο σχηματισμού του νευρικού συστήματος, χάρις στις δυνατότητες μετακίνησης και συγκόλλησης των νευρώνων μέσω των μορφορυθμιστικών μορίων «κυτταρικής συγκόλλησης», «υποστρωματικής συγκόλλησης» και «κυτταρικής ζεύξης»[61]. Απέδειξε ότι αυτές οι λειτουργίες αποτελούν μία δυναμική και χωροεξαρτώμενη κατάσταση· δηλαδή ότι ο πολλαπλασιασμός και η σύνδεση μεταξύ των κυττάρων που θα διαμορφώσουν με έναν συγκεκριμένο τρόπο και με συγκεκριμένες ιδιότητες τον νευρικό ιστό, εξαρτώνται από προηγούμενες χρονικά και τοπικά συνδέσεις και ήδη εγκαταστημένες λειτουργίες. Σε αυτή την δυναμική μετέχουν τόσο ο γενετικός προγραμματισμός, το γονιδίωμα, όσο και η επιγενετική εξέλιξη, ή «εμπειρία» που αποκτάται από τα κύτταρα κατά την διάρκεια της ανάπτυξης. Ο Edelman για να θεμελιώσει το βιολογικό σκεπτικό αυτής της δυναμικής κατάστασης, θα στηριχθεί στις έρευνες γύρω από το ανοσοποιητικό σύστημα, που του χάρισαν το βραβείο Nobel Ιατρικής το 1972. Με αυτόν τον τρόπο ο Edelman *θα εισάγει στο επίπεδο της κυτταρικής λειτουργίας τις έννοιες της αναγνώρισης, της επιλογής και της μνήμης.*

Εξετάζοντας την λειτουργία του ανοσοποιητικού συστήματος και τον τρόπο παραγωγής των αντισωμάτων, παρατηρεί ότι στην περίπτωση εμφάνισης ενός ξένου (μη εαυτός) μορίου και όταν αυτό αναγνωρίζεται ως προς τα μόρια του ιδίου του οργανισμού (εαυτός), το σύστημα αναγνώρισης παράγει ένα μεγάλο και ποικίλο αριθμό αντισωμάτων. Σε έναν δεύτερο χρόνο θα επιλέξει ποια από αυτά τα αντισώματα αρμόζουν στο σχήμα του ξένου μορίου, τα οποία θα αποτελέσουν την άμυνα του οργανισμού στον συγκεκριμένο ξενιστή. Παρατηρεί επίσης ο Edelman ότι αυτή η διεργασία είναι αμιγώς προσωπική, με την έννοια του ότι κάθε άτομο αναγνωρίζει με τον δικό του τρόπο και την δική του εμπειρία ταυτόσημα αντιγόνα. Τέλος παρατηρεί ότι το ανοσοποιητικό σύστημα διαθέτει ένα είδος κυτταρικής μνήμης, η οποία θα επιτρέψει μία ταχύτερη και αποτελεσματικότερη κινητοποίηση των αμυνών του οργανισμού στην περίπτωση επανεμφάνισης ενός αντιγόνου. Τα αποτελέσματα αυτών των ερευνών που

[61] Τα μόρια κυτταρικής συγκόλλησης (CAM), τα μόρια υποστρωματικής συγκόλλησης (SAM) και τα μόρια σύζευξης (CJM) είναι κατηγορίες ειδικών πρωτεϊνών που βρίσκονται στην κυτταρική μεμβράνη και στον εξωκυττάριο χώρο. Ρυθμίζουν, όπως αναφέρει ο Edelman τον τρόπο με τον οποίο τα κύτταρα συνδέονται και αποσυνδέονται, και επιτρέπουν ή απαγορεύουν την κίνησή τους. Οι διεργασίες που εξασφαλίζουν, θα οδηγήσουν στην δημιουργία των σχημάτων και των τύπων των ιστών που συνιστούν το έμβρυο.

ήδη χρονολογούνται περισσότερο από είκοσι χρόνια για την μελέτη του ανοσοποιητικού και περισσότερο από μία δεκαετία για την μελέτη της τοποβιολογίας, παραπέμπουν και συνδέονται με πολλά αντίστοιχα χαρακτηριστικά του τρόπου λειτουργίας και οργάνωσης των βασικών στοιχείων του νευρικού συστήματος που εξετάσαμε προηγουμένως. Ο τρόπος επομένως συγκρότησης του νευρικού ιστού και των λειτουργιών που εξασφαλίζει είναι χωροεξαρτόμενος, εισάγοντας έτσι και την έννοια του χρόνου ως την διάνυση της απόστασης μεταξύ δύο χωρικών σημείων. Η δυναμική της τοποβιολογίας του Edelman μας δείχνει ότι *μία πρώτη τοπική συγκρότηση, ή σημείο καθήλωσης, θα συν-προσδιορίσει την φύση μίας επομένης τοπικής συγκρότησης ή ενός επομένου εξελικτικά σημείου καθηλώσεως. Παράλληλα σε μία αντίστροφη κατεύθυνση, οι νεότερες τοπικές δομές και λειτουργίες θα επηρεάσουν, ιδίως λειτουργικά, τα πρωτύτερα τοπικά κυτταρικά μορφώματα. Θα λέγαμε ότι με αυτόν τον δυναμικό τρόπο μορφοποιούνται τα διάφορα μέρη του νευρικού συστήματος και σταδιακά καθορίζεται, ή και επανακαθορίζεται η φυσιολογική, και αντίστοιχα η παθολογική, σύσταση και λειτουργία τους.*

Είδαμε ότι υπάρχει μία επιλεκτική παραγωγή και κυρίως ενεργοποίηση κυττάρων και των επί μέρους ιδιοτήτων τους. Όπως αναφέραμε προηγουμένως η επιλογή των εκπροσώπων (ή των αντισωμάτων στο ανοσοποιητικό σύστημα) και η ενεργοποίηση τους γίνεται *εκ των υστέρων*, αφού έχει εξασφαλισθεί μία δεξαμενή δυναμικού, περιεχομένου αμυνών, τρόπων αναγνώρισης και σχέσης μεταξύ εαυτού και μη εαυτού. Έτσι το εσωτερικό περιβάλλον, δηλαδή το περιβάλλον εκείνο το οποίο εξασφαλίζει την διατήρηση στην ζωή κατά τον ορισμό του Claude Bernard, παρουσιάζει τις ικανότητες της *μνήμης*, της *αναγνώρισης* και της *επιλογής*. Θα λέγαμε ότι αυτές οι ιδιότητες του εξασφαλίζουν, πέραν της αυτονομίας του, την δυνατότητα επικοινωνίας, της προσαρμογής και της εξέλιξης μέσα σε ένα σύνολο. Η λειτουργία της εκ των υστέρων νοηματοδότησης, ή του εκ των υστέρων επαναπροσδιορισμού μίας κατάστασης ή ενός εσωτερικού ή διαπροσωπικού βιώματος, μας φέρνει στην σκέψη τις αντίστοιχες ψυχαναλυτικές απόψεις για την συγκρότηση και την λειτουργία του ψυχικού οργάνου.

Ένα άλλο μέρος της βασικής τριλογίας του Edelman που παρουσιάζεται ως η συνέχεια του προτεινόμενου σκεπτικού συγκρότησης και λειτουργίας του νευρικού

συστήματος είναι η θεωρία του «*νευρωνικού δαρβινισμού*» (1987). Η θεωρία βασίζεται στις παρατηρήσεις του γύρω από τις διεργασίες «επιλογής των νευρωνικών ομάδων», της «*επανεισόδου*» του νευρικού σήματος και της «*καθολικής χαρτογράφησης*» συσχετισμού περιοχών του εγκεφάλου. Ο συνδυασμός αυτών των διεργασιών θα ονομασθεί «*θεωρία επιλογής νευρωνικών ομάδων*» (TNGS). Αυτή η θεωρία, αναφέρεται «στον τρόπο με τον οποίο δημιουργείται η ανατομία του εγκεφάλου κατά την διάρκεια της ανάπτυξης, στο πώς επιλέγονται διάφοροι τύποι απαντήσεων από αυτή την ανατομία κατά την διάρκεια των αποκτώμενων εμπειριών, και στον τρόπο με τον οποίο η επανείσοδος, μία διαδικασία σηματοδότησης μεταξύ των χαρτών του εγκεφάλου, γεννά σπουδαίες, από συμπεριφορική άποψη, λειτουργίες» (1992). Η θεωρία του βασίζεται σε τρεις αρχές που αντιστοιχούν σε τρεις – αλληλένδετους – χρόνους λειτουργίας. Η πρώτη αφορά τον αρχικό σχηματισμό του νευρικού ιστού σύμφωνα με την δυναμική διεργασία που περιγράψαμε με την έννοια της τοποβιολογίας. Σύμφωνα με αυτήν, η χωροεξαρτώμενη ανάπτυξη και σύνδεση μεταξύ διαφόρων νευρωνικών ομάδων οδηγεί στον σχηματισμό των «χαρτών»[62]. Ο κάθε χάρτης αντιστοιχεί σε μία λειτουργικά διαχωρισμένη περιοχή που συγκροτείται από τις νευρωνικές ομάδες, η οποία δραστηριοποιείται και απαντά σε ορισμένα τοπικά χαρακτηριστικά και ερεθίσματα. Κάθε χάρτης, όπως αναφέρει ο Edelman (1992) δέχεται ανεξάρτητα ο ένας από τον άλλον σήματα από άλλους χάρτες ή από τον εξωτερικό κόσμο. Έτσι συγκροτείται ένα σύνολο νευρωνικών ομάδων οι οποίες όπως αναφέρεται, βρίσκονται σε έναν «τοποβιολογικό ανταγωνισμό», εννοώντας την δυναμική σχέση που αναπτύσσεται μεταξύ αυτών των ομάδων.

Στην συγκρότηση των νευρωνικών ομάδων βασίζεται ο σχηματισμός των διαφόρων «*πρωτογενών ρεπερτορίων*», δηλαδή λειτουργικών περιοχών που σχηματίζονται από ποικίλες ομάδες νευρώνων. Η φύση των πρωτογενών ρεπερτορίων εξαρτάται από την διακύμανση της κυτταρικής κίνησης, την ανάπτυξη των αποφυάδων των νευρώνων και από τις συνδέσεις που πραγματοποιούνται. Αυτές οι νέες συνδέσεις με

[62] Η έννοια των χαρτών ως συγκεκριμένων ανατομικά και λειτουργικά περιοχών, εξετάσθηκε νωρίτερα στο πλαίσιο της αναφοράς μας στα βασικά ρεύματα θεώρησης της ανατομίας του νευρικού συστήματος και ιδιαίτερα του εγκεφάλου· της τοπογραφίας των εγκεφαλικών κέντρων (Wernicke, Lichteim, Broca) και της συνδετικής θεωρίας οργάνωσης επικαλυπτομένων πεδίων (Jackson, Head, Von Monakov, Luria). Η άποψη του Edelman για την έννοια των χαρτών δεν εντάσσεται στο πλαίσιο της τοπογραφικής θεωρίας. Ακολουθεί περισσότερο την άποψη της θεωρίας των επικαλυπτομένων πεδίων, προτείνοντας με βάση τις ιδιότητες της λειτουργίας των νευρώνων, μία δυναμική και επιλεκτικά εξελικτική θεώρηση της συγκρότησης του νευρικού συστήματος.

την σειρά τους, εξαρτώνται από την ίδια την δραστηριότητα των νευρώνων, που αναπτυσσόμενοι, κινούνται και εξερευνούν μία εξελισσόμενη περιοχή του εγκεφάλου. Σύμφωνα με τα δεδομένα αυτής της εξέλιξης τοποθετούνται στον χώρο και επιλεκτικά πραγματοποιούνται νέες συνάψεις ή ενισχύονται ορισμένες υπάρχουσες. Καθοριστικό ρόλο σε αυτή την διεργασία κατέχει ο προγραμματιζόμενος κυτταρικός θάνατος, το φαινόμενο δηλαδή της *απόπτωσης* στο οποίο θα αναφερθούμε στην συνέχεια αυτής της ενότητας. Ο Edelman, όπως ο Changeux και το σύνολο των νευροεπιστημόνων, επισημαίνει ότι ο γενετικός κώδικας σε αυτή την διεργασία δεν προσδιορίζει μία συγκεκριμένη μορφολογία, αλλά *επιβάλλει ένα σύνολο περιορισμών* και *διαθέτει ένα σύνολο δυνατοτήτων* που θα μπορούσαν να εκφρασθούν. Σε έναν δεύτερο χρόνο, αν και στην ουσία πρόκειται για ταυτόχρονες διαδικασίες, θα ακολουθήσει μία επιλεκτική ανάπτυξη ή εξασθένηση των συνδέσεων μεταξύ των νευρώνων και των συνάψεων. Αυτή η εργασία συνδέσεων και αποσυνδέσεων θα εξαρτηθεί από τα ποιοτικά και ποσοτικά χαρακτηριστικά της συμπεριφοράς που έχει παραχθεί μέχρις ενός σημείου της ανάπτυξης. Το αποτέλεσμα αυτής της διεργασίας στο επίπεδο της οργάνωσης και της αναδιοργάνωσης του νευρικού ιστού και των λειτουργιών του, ο Edelman θα το ονομάσει «*δευτερογενές ρεπερτόριο*». Θα σημειώσουμε ότι η ονομασία του ρεπερτορίου, με την έννοια του δραματολογίου, αναδεικνύει ότι δεν πρόκειται μόνον για ανατομικές οντότητες αλλά για ένα διατιθέμενο δυναμικόν - ένα εν δυνάμει ρεπερτόριο - δομών και λειτουργιών. Άλλωστε θα θεωρήσει ότι σε αυτόν τον μηχανισμό βασίζεται η λειτουργία της μνήμης, ως ένα διατιθέμενο δυναμικό, ένα εν δυνάμει καθοριστικό περιεχόμενο, όπως το εξετάσαμε μιλώντας για την πλαστικότητα της σύναψης.

Ο Edelman θα εισάγει επίσης την έννοια των *λειτουργικών συμπλεγμάτων* (functional clusters) που βασίζεται στην στατιστική έννοια των clusters, ως ένα σύνολο το οποίο χαρακτηρίζεται από μία εσωτερική συνοχή και μία απομόνωση από το εξωτερικό περιβάλλον. Αναφερόμενος στις νευρωνικές συνδέσεις ο Edelman ονομάζει σύμπλεγμα, ένα υποσύνολο ισχυρά αλληλεπιδρώντων στοιχείων (νευρώνων ή νευρωνικών δικτύων) το οποίο είναι λειτουργικά διαχωρισμένο από το υπόλοιπο σύστημα. Θα σημειώσουμε ότι η οριοθέτηση αυτή δεν αφορά φυσικά σύνορα, αλλά λειτουργικά, καθώς τοπογραφικά μπορεί να ανήκουν σε γεωγραφικά διαφορετικές

περιοχές. Με αυτόν τον τρόπο ο Edelman υπογραμμίζει το υψηλό βαθμό πολυπλοκότητας του νευρικού συστήματος και επίσης προτείνει έναν τρόπο μαθηματικής εκτίμησης (μέσω του υπολογισμού ενός δείκτου συμπλέγματος) της συνοχής και της λειτουργικής διαφοροποίησης ή εξειδίκευσης των νευρωνικών ομάδων. Η διαμόρφωση του δευτερογενούς ρεπερτορίου έχει καταγραφεί επίσης από τον Changeux (1983, 2002) με τις έννοιες της επιλογής των *προ-αναπαραστάσεων* ως προκαταρκτικά σχήματα (schémas préliminaires) των νευρωνικών δικτύων, σημείο στο οποίο θα επανέλθουμε στην συνέχεια.

Η τρίτη αρχή στην οποία αναφέρεται η θεωρία του Edelman και η οποία τράβηξε ιδιαίτερα την προσοχή του ψυχαναλυτικού κόσμου είναι η *επανείσοδος*. Η λειτουργία αυτή εξηγεί τον τρόπο σύμφωνα με τον οποίο διάφορες περιοχές του εγκεφάλου, οι επί μέρους χάρτες στους οποίους αναφερθήκαμε προηγουμένως, που σχηματίζονται κατά την εξέλιξη συντονίζονται και συνεργούν ώστε να αποδώσουν νέες λειτουργίες. Αυτό γίνεται χάρις στην επανατροφοδότηση μίας προηγουμένης εγγραφής, ή της κυτταρικής μνήμης και των συνάψεων που τις εξασφαλίζουν, από το αποτέλεσμα μίας τρέχουσας λειτουργίας, μίας νέας αντίληψης ή νέων δεδομένων που έχουν καταγραφεί σε μία συνδεόμενη νευρωνική ομάδα. Η σύζευξη μεταξύ επί μέρους χαρτών χάρις στην λειτουργία της επανεισόδου δημιουργεί το φαινόμενο της *καθολικής χαρτογράφησης*. Η καθολική χαρτογράφηση επιτρέπει την εύπλαστη και προσαρμοσμένη λειτουργία και αναδιοργάνωση του νευρικού συστήματος, σύμφωνα με τις νέες ανάγκες και τα νέα δεδομένα που μπορεί να προέρχονται από το εσωτερικό του οργανισμού ή από το περιβάλλον. Δηλαδή, η επίτευξη μίας συμπεριφοράς από μία περιοχή του νευρικού συστήματος (που εξασφαλίζει για παράδειγμα κάποια από τις αισθήσεις, την οπτική ή την ακουστική αντίληψη, ή την κινητικότητα) θα αποτελέσει ένα νέο ερέθισμα το οποίο θα επιστρέψει προς τις προηγούμενες περιοχές του εγκεφάλου οι οποίες αρχικά κινητοποιήθηκαν και παρήγαγαν μέσω της συνέργειας τους την συγκεκριμένη λειτουργία. Η επανείσοδος του νευρικού σήματος που σηματοδοτεί την επιτυχή εκτέλεση μίας λειτουργίας, θα ενισχύσει τις συγκεκριμένες συνάψεις και συνδέσεις μεταξύ περιοχών και λειτουργιών οι οποίες απεδείχθησαν οι καταλληλότερες λειτουργικά. Επομένως μέσω αυτών των συνεχόμενων επανεγγραφών και ενίσχυσης των μνημονικών

ιχνών στο νευρωνικό επίπεδο. δημιουργούνται νέες δομές ή υπερδομές. ή διαφορετικά θα λέγαμε υπερλειτουργίες. διαμέσου των υπαρχόντων δομών και λειτουργιών.

Ο Edelman στηρίζει την θεωρία επιλογής νευρωνικών ομάδων. ως ένα σύστημα φυσικής και νευρωνικής επιλογής και εξέλιξης σε τρία μεγάλα αξιώματα. Την *αναπτυξιακή επιλογή* που δημιουργεί ένα «εξαιρετικά ποικιλόμορφο» σύνολο νευρωνικών συνδέσεων. Αυτό το στάδιο θα ονομασθεί από τον Changeux (2002) ως ασταθής κατάσταση (état labile), στην διάρκεια του οποίου σχηματίζονται πολλαπλές συνδέσεις και αναπτυξιακές διαθεσιμότητες. Το δεύτερο αξίωμα αφορά στην *εμπειρική επιλογή* που οδηγεί σε αλλαγές της συναπτικής ισχύος (ενδυνάμωση και εκδυνάμωση). Με αυτόν τον τρόπο επιλέγονται ορισμένες σημαίνουσες συνδέσεις έναντι άλλων. Το τρίο αξίωμα αφορά στις διεργασίες *επανεισόδου* και *δευτερογενούς χαρτογράφησης* των νευρωνικών δικτύων, που θα μπορούσαμε να περιγράψουμε ως προς την εμπειρική επιλογή. ως μία επιλογή με βάση την εσωτερική διεργασία επί των βιωμάτων και των ερεθισμών. Ο Changeux κάνει λόγο για τα στάδια της κατάστασης σταθεροποίησης (état stable) και εκφυλισμού (état dégénéré) των νευρωνικών συνδέσεων αλλά και των ιδίων των νευρώνων, μέσω της εμπειρίας και των αντίστοιχων εσωτερικών ή υποκείμενικών διεργασιών. Μπορούμε να πούμε ότι αυτά τα τρία αξιώματα αποτελούν συνεχόμενα στάδια και επίσης σύγχρονες μορφές νευρωνικής δραστηριότητας.

Αναφερθήκαμε προηγουμένως στην μικροσκοπικά και μακροσκοπικά σημαίνουσα ικανότητα αυθόρμητης δραστηριότητας των νευρώνων. Έχει παρατηρηθεί ότι μπορεί να εμφανιστεί μία αυτόνομη ενεργοποίηση νευρώνων, χωρίς να είναι απαραίτητη η ύπαρξη ενός ερεθίσματος. και. χωρίς να είναι απαραίτητη η χρονική σύνδεση αυτής της ενεργοποίησης με την δραστηριότητα άλλων νευρωνικών ομάδων (Roskies. 1999· Shadlen & Movshon. 1999). Όπως αναφέρει ο Changeux (2002) η συγχρονισμένη σύνδεση. το "firing together" του νόμου του Hebb, είναι ενδεικτική της νευρωνικής σύνδεσης αλλά δεν αποτελεί την αιτία αυτής της σύνδεσης. Βασιζόμενος σε αυτές τις παρατηρήσεις. ο Changeux θεωρεί ότι η αυτόματη δραστηριοποίηση ομάδων νευρώνων, οι οποίες διαμέσου της εξέλιξης και της ανάπτυξης αποκτούν μία εξειδικευμένη λειτουργία. ενεργοποιεί το νευρικό σύστημα προς μία διαρκή εξερεύνηση

δοκιμή και συναλλαγή με το περιβάλλον, ανεξάρτητα από την ύπαρξη εξωτερικών ερεθισμάτων στην δεδομένη χρονική στιγμή. Όπως το αναφέραμε πρωτύτερα σχετικά με την έννοια του δευτερογενούς ρεπερτορίου, η αυτόνομη ενεργοποίηση των νευρωνικών ομάδων συνδέεται και εντάσσεται στο πλαίσιο των προηγούμενων εμπειριών και των ήδη εγγεγραμμένων μνημών. Έτσι όπως συμπεραίνει ο Changeux, το νευρικό σύστημα αναπτύσσει εντυπωσιακές ικανότητες *αυτο-δραστηριοποίησης* και *αυτο-οργάνωσης*. Συναφής με αυτή την λειτουργία αυθόρμητης δραστηριοποίησης είναι βεβαίως η έννοια της κινητοποίησης, της πρόθεσης και των βάσεων του συναισθήματος στα οποία θα αναφερθούμε στο επόμενο κεφάλαιο.

Το προϊόν αυτής της ενδογενούς δραστηριοποίησης αποτελεί κατά την ορολογία του Changeux, τις *προ-αναπαραστάσεις*, ή όπως έχουν ονομασθεί από άλλους ερευνητές, τους προκαταρκτικούς νευρωνικούς σχηματισμούς. Όπως λέει, οι προ-αναπαραστάσεις, «αντιστοιχούν σε δυναμικές καταστάσεις δραστηριότητος, αυτόματες και προσωρινές, νευρωνικών πληθυσμών ικανών να σχηματίσουν πολλαπλούς συνδυασμούς» (2002). Όπως αναφέρει «οι ενδογενείς προ-αναπαραστάσεις παράγουν μία μεγάλη ποικιλία παροδικών μορφών». Στην σκέψη του Changeux, όπως άλλωστε του Edelman σύμφωνα με την θεωρία των επανεισαγομένων σημάτων, οι προ-αναπαραστάσεις κινητοποιούν κατά έναν συνδυαστικό τρόπο εγγενείς δομές ή ιδιότητες (αισθητηριακές, κινητικές) καθώς και νευρωνικές ομάδες που έχουν συγκροτηθεί από πρωτύτερες εμπειρίες. Σύμφωνα με αυτήν την οπτική, η οργάνωση και η λειτουργία του νευρικού συστήματος, στο κυτταρικό ήδη επίπεδο, εξασφαλίζει έναν μεγάλο αριθμό εν δυνάμει λειτουργικών συνδέσεων και επομένως την πιθανή ανάπτυξη νέων νευρωνικών δικτύων, άρα και νέων λειτουργιών. Υπό την ίδια έννοια μπορούμε να θεωρήσουμε ότι μία λειτουργία (νευρωνική ή νοητική) δεν αποτελεί, ούτε ανατομικά ούτε λειτουργικά, μία αυτόνομη και τοπογραφικά μεμονωμένη μονάδα. Η έννοια των προ-αναπαραστάσεων, η έννοια της επανεισόδου και η θεωρία επιλογής νευρωνικών ομάδων, περιγράφουν την δυνατότητα παραγωγής ενός δυναμικού, μίας *ενδογενούς διαθεσιμότητας* του νευρικού συστήματος προς την δημιουργία νέων περισσότερο εξελιγμένων ή προσαρμοσμένων δομών και λειτουργιών. Πρόκειται για παροδικές μορφές, ή θα λέγαμε για εν δυνάμει λειτουργίες ή δομές, για μορφώματα «προς συζήτηση» ή «προς ερμηνεία». Είδαμε ότι αυτή η

παραγωγή διαθεσίμων χαρακτηρίζεται από μία πλαστικότητα και μία συνεχή αναδιοργάνωση σύμφωνα με τα δεδομένα της ανάπτυξης ή των τρεχόντων διεργασιών και καταστάσεων του νευρικού συστήματος και της σχέσης του με το εξωτερικό περιβάλλον. Τα τρία αξιώματα επιλογών που προτείνει ο Edelman ή τα στάδια του Changeux, επιτρέπουν μία δυναμική διεργασία συγκρότησης, επανεπένδυσης, στερέωσης ή αποδόμησης πρωτύτερων αρχικών μορφωμάτων του νευρικού ιστού υπογραμμίζοντας την σημασία που θα έχουν αυτά στην μετέπειτα εξέλιξη ή λειτουργία της σωματοψυχικής οντότητας. Ο Changeux (ο.π.) εξηγώντας τους μηχανισμούς που εξασφαλίζουν αυτές τις διεργασίες επιλογής, προτείνει δύο τύπους επιλογής. Την *συνηχητική επιλογή* η οποία προσδιορίζει πιθανώς την πρωτογενή μορφή της λειτουργίας της αντίληψης, και την *επιβραβευτική επιλογή* η οποία έγκειται στην ικανοποίηση που μπορεί να παρέχει ένας τύπος νευρωνικής λειτουργίας, προ-αναπαραστάσεων και νευρωνικών συνδέσεων έναντι άλλων και που επιτρέπει την διάκριση μεταξύ του συνόλου των διαθεσίμων.

Η *νευρογένεση*. Η βασική δογματική θεώρηση της συγκρότησης του νευρικού συστήματος, μέχρι ουσιαστικά την τελευταία δεκαετία, έθετε ότι ο ενήλικος εγκέφαλος είναι δομικά σταθερός και ότι δεν υφίσταται γέννηση νέων νευρώνων μετά το τέλος της ανάπτυξης. Το σκεπτικό ήταν ότι αυτή η δομική σταθερότητα εγγυάτο την σταθερότητα των μνημονικών εγγραφών, της μάθησης και των ατομικών χαρακτηριστικών. Όμως, την τελευταία δεκαετία έχει αναπτυχθεί μία σειρά ερευνών σχετικά με την δυνατότητα νευρογένεσης, δηλαδή της παραγωγής νέων νευρώνων σε όλη την διάρκεια της ζωής μέσω των *βλαστοκυττάρων* (stem cells) που ανακαλύφθηκαν ήδη από το 1992. Αυτά πολλαπλασιάζονται σταδιακά εντός των κρανιακών κοιλιών και στον ιππόκαμπο, στην συνέχεια μετακινούνται προς περιοχές στόχους και, ένα μέρος αυτών (περίπου το 50%) χάρις στην δράση ορισμένων αυξητικών παραγόντων δημιουργούν νευρωνικά κύτταρα ή αστροκύτταρα και ολιγοδενδρίτες. Οι έρευνες έχουν διεξαχθεί σε μυς, μακάκους και στον άνθρωπο εξετάζοντας τον εγκέφαλο ασθενών που έχουν καταλήξει από καρκίνο. Παρατηρήθηκε έτσι (Cameron, 2000· Represa & Arsenijevic, 2000) η παραγωγή κοκκωδών νευρώνων σε ορισμένες περιοχές του εγκεφάλου, στον ιππόκαμπο, τον οσφρητικό λοβό καθώς σε τρεις συνειρμικές περιοχές του φλοιού: προ-μετωπιαία, κατώτερη κροταφική και οπίσθια βρεγματική. Όπως σημειώνει η Cameron αυτό το

ερευνητικό αποτέλεσμα «είναι ιδιαίτερα ενδιαφέρον, διότι ο συνειρμικός φλοιός παίζει έναν σημαντικό ρόλο στις ανώτερες νοητικές λειτουργίες» και άρα στην πλαστικότητα των υποκείμενων νευρωνικών διεργασιών. Αντίθετα δεν παρατηρείται η εμφάνιση νέων νευρώνων σε πρωτοταγείς αισθητικές περιοχές, όπως του ινιακού λοβού, επίπεδο στο οποίο οι διεργασίες πρόσληψης των ερεθισμάτων χαρακτηρίζεται από μεγαλύτερη σταθερότητα. Η δημιουργία νέων νευρώνων φαίνεται να συντελεί στην ρύθμιση του ενεργού αριθμού νευρώνων καθώς και της μέσης ηλικίας μίας νευρωνικής ομάδας. Έχει επίσης παρατηρηθεί ότι ο ρυθμός νευρογένεσης δεν είναι σταθερός αλλά προσδιορίζεται από παράγοντες όπως το stress, μέσω των διακυμάνσεων του επιπέδου των κορτικοϊδών. Έτσι η ύπαρξη χρονίων σωματικών ή ψυχικών πιεστικών και δυσπροσαρμοστικών μορφών λειτουργίας, επιφέρει την αναστολή παραγωγής νέων νευρώνων. Μία ανάλογη αναστολή, περιορισμένης όμως χρονικής διάρκειας, συμβαίνει και σε καταστάσεις ήσσονος έντασης stress (ή θα λέγαμε φυσιολογικού άγχους ή άγχους σήματος). Η Cameron αναφέρει ότι πρόκειται για μία επιβράδυνση της νευρογένεσης για παράδειγμα των κοκκωδών νευρώνων του ιππόκαμπου που εξυπηρετεί την αποφυγή του σχηματισμού ενός υπερπληθυσμού νευρώνων σε περιόδους μάθησης και επομένως δραστηριοποίησης του ιππόκαμπου. Ένας άλλος παράγοντας κινητοποίησης της νευρογένεσης είναι το επίπεδο λειτουργικότητας των ώριμων κοκκωδών νευρώνων. Όταν μειώνεται η δραστηριότητά τους, όπως επίσης όταν παρατηρείται η παύση ή η νέκρωση τους, προκαλείται η αύξηση της νευρογένεσης. Ως προς την νευρογένεση των κυττάρων του ιππόκαμπου έχει μελετηθεί η σημασία της λειτουργίας των υποδοχέων NMDA καθώς αυτοί καθορίζουν το επίπεδο λειτουργικότητας των κοκκωδών νευρώνων, σημείο το οποίο θα μπορούσε ίσως να συνδεθεί με την εμφάνιση μακρόχρονων ενδυναμώσεων ή εκδυναμώσεων της δραστηριότητας του μετασυναπτικού νευρώνα. Η Cameron (ο.π.) προτείνει τέλος ότι οι μακροβιότεροι νευρώνες, που δεν προκαλούν την νευρογένεση, είναι αυτοί που ενέχονται στις μακροπρόθεσμες μορφές μνήμης ή σε αισθητικές και κινητικές λειτουργίες που δεν μεταβάλλονται ιδιαίτερα στην πορεία της ζωής, ενώ «οι νευρώνες που αναγεννώνται επεμβαίνουν στις ταχείες διεργασίες μάθησης και βραχύχρονης μνήμης». Η δυνατότητα νευρογένεσης, πέραν της αύξησης της συναπτικής δραστηριότητας, έχει επίσης προσεγγισθεί στο θεραπευτικό επίπεδο, στην κατεύθυνση της αύξησης της νευρογένεσης σε εκφυλιστικά νοσήματα όπως η νόσος του

Parkinson ή η Alzheimer, ή στην κατεύθυνση της αύξησης της νευρογένεσης μέσω της θεραπευτικής ψυχικών νοσημάτων όπως η κατάθλιψη, είτε φαρμακευτικά, είτε ψυχοθεραπευτικά (Schwartz & Begley, ο.π.· D'Sa & Duman, 2002· Rossi, 2002). Η έρευνα της πλαστικότητας της νευρογένεσης παρουσιάζει ακόμα πολλά ερωτηματικά γύρω από τις περιοχές του εγκεφάλου στις οποίες αναπτύσσεται, την ακριβέστερη τοπογραφία αυτών των νέων κυττάρων εντός των εξεταζόμενων περιοχών, ή την λειτουργική ένταξη και μάθηση - ή πιθανώς την διαφοροποίηση - των νέων νευρώνων σε σχέση με τους υπάρχοντες νευρώνες και τις συνδέσεις τους, εντός των λειτουργικών πεδίων όπου οδηγούνται.

Μιλώντας για την «διαθεσιμότητα προς» των νευρωνικών προ-αναπαραστάσεων, της επανεισόδου ή της νευρογένεσης αναφερόμαστε σε *μία ώση, μία ενέργεια, η οποία μορφοποιείται ως ένα είδος μήτρας ή γεννήτριας επομένων ποικίλων μορφωμάτων* (σχηματίζοντας νέες ανατομικές ή λειτουργικές οντότητες), *χάρις στην γεωμετρικά αυξανόμενη*[63] *δυνατότητα πιθανών συνδυασμών μεταξύ των υφισταμένων δομών και διεργασιών*. Βέβαια μία τέτοια ευχέρεια παραγωγής του νευρικού συστήματος στο κυτταρικό ήδη επίπεδο, από μόνη της θα κατέληγε σε ένα είδος πνιγμού μέσα σε έναν ωκεανό ποικιλίας ή σε ένα φαινόμενο εντροπίας και κατάλυσης του συστήματος. Αυτές οι διεργασίες ώσης, ζωής θα λέγαμε, θα συνυπάρξουν με μία σειρά άλλων μηχανισμών αναστολής και περιορισμών που χαρακτηρίζουν την λειτουργία των νευρώνων, το συνδυασμένο αποτέλεσμα των οποίων θα αποτελέσει την βιούμενη μορφή της σωματοψυχικής οντότητας. Αναφερθήκαμε ήδη στην κατανόηση του γενετικού κώδικα από την σύγχρονη νευροεπιστήμη, ως ένα σύνολο εν δυνάμει προδιαγραφών και περιορισμών, πλαισίωσης θα λέγαμε, της ανάπτυξης και της διαμόρφωσης του οργανισμού. Επίσης αναφερθήκαμε στον μηχανισμό της μακρόχρονης εκδυνάμωσης της συναπτικής δραστηριότητας καθώς και στους περιορισμούς που επιβάλλει η εμπειρία μέσω της επιλεκτικής αποδόμησης ορισμένων νευρωνικών συνδέσεων. Στην συνέχεια θα εξετάσουμε ορισμένους μηχανισμούς που λειτουργούν σε αυτή την κατεύθυνση μορφοποίησης της δομής και της δραστηριότητας του νευρικού συστήματος.

[63] Ο Changeux αναφέρεται σε μία «έκρηξη συνδυασμών» (explosion combinatoire) η οποία εισάγει στην ανάπτυξη και λειτουργία του νευρικού συστήματος ένα στοιχείο μεταβλητότητος και αποτελεί μία «γεννήτρια ποικιλιών», ποσοτικών ή ποιοτικών (1983, 2002).

Ένας βασικός μηχανισμός οριοθέτησης της νευρωνικής δραστηριότητας έγκειται στην ανασταλτική ικανότητα των νευρωνικών συνάψεων, ρυθμίζοντας με αυτόν τον τρόπο τα ποσοτικά αλλά και τα ποιοτικά χαρακτηριστικά του νευρικού σήματος. Ο *μηχανισμός της αναστολής* κατέχει μία βασική θέση στην λειτουργία του νευρικού συστήματος, επιτρέποντας την επιλεκτική ενεργοποίηση ορισμένων ομάδων νευρώνων για την επίτευξη ενός ορισμένου σκοπού. Έχουν μελετηθεί οι μηχανισμοί της «έξω αναστολής» ή αναδραστικής αναστολής, της «ορθόδρομης» (ή αμοιβαίας) και της «άπω αναστολής» (Kandel, 1995). Η έξω αναστολή προέρχεται από την συνδυασμένη δραστηριοποίηση των ανασταλτικών και των διεγερτικών στοιχείων που μεταφέρονται από το νευρικό σήμα. Έχει ως αποτέλεσμα τον περιορισμό της τάσης μίας έντονης διέγερσης να αυξήσει το μέγεθος του μετα-συναπτικού νευρωνικού πληθυσμού, που θα είχε ως αποτέλεσμα την απώλεια της διακριτικής ικανότητας μίας λειτουργίας και της διάκρισης μεταξύ των ερεθισμάτων. Σύμφωνα με αυτόν τον μηχανισμό οι πλέον δραστήριοι νευρώνες περιορίζουν την δραστηριότητα άλλων παρακείμενων νευρώνων. Στο ίδιο αποτέλεσμα συντελεί και ο μηχανισμός της αμοιβαίας αναστολής. Πρόκειται εδώ για έναν τοπικό μηχανισμό που αφορά νευρώνες επιμέρους πυρήνων αναμετάδοσης του νευρικού σήματος, χωρίς να εμπλέκονται ευρύτερες περιοχές, κάνοντας έτσι την οικονομία των ανωτέρων κέντρων του νευρικού συστήματος. Σε αυτό το επίπεδο των ανωτέρων κέντρων παρουσιάζεται ο μηχανισμός της άπω αναστολής σύμφωνα με τον οποίο ο φλοιός ή τμήματα του εγκεφαλικού στελέχους ελέγχουν και ρυθμίζουν τις εισερχόμενες πληροφορίες από την περιφέρεια.

Ένας άλλος βασικός μηχανισμός ρύθμισης της ενεργοποίησης των νευρώνων και της συναπτικής λειτουργίας είναι το φαινόμενο του εθισμού (habituation). Η απάντηση ενός νευρώνα (στην συναπτική σύνδεση μεταξύ για παράδειγμα ενός ενδιάμεσου και ενός κινητικού νευρώνα) σε ένα ερέθισμα καταστέλλεται όταν το ερέθισμα εφαρμόζεται επανειλημμένα Ο νευρώνας μαθαίνει, και επομένως αποκτά την σχετική μνήμη, να μην απαντά στο συγκεκριμένο ερέθισμα. Ανάλογα, όταν το άθροισμα στον χώρο και στον χρόνο (η συχνότητα) της παρουσίας ενός ερεθίσματος υπερβαίνει το όριο που ορίζει ο φυσιολογικός ουδός, παράγεται μία εξάλειψη της απάντησης και εμφανίζεται το

φαινόμενο του κορεσμού. Οι έννοιες του κορεσμού, του εθισμού και της εξάλειψης είναι σημαντικές για την ποιοτική και ποσοτική οικονομία της λειτουργίας του νευρικού συστήματος. Ανάλογα οι μηχανισμοί αυτοί είναι σημαντικοί για την προσαρμοστικότητα και την εγκατάσταση τραυματισμών ή βλαβών. Είναι ενδιαφέρον να σημειώσουμε ότι το φαινόμενο του εθισμού αποτελεί ένα είδος μη συνειρμικής λειτουργίας και μάθησης. Η απουσία συνειρμών εδώ αναφέρεται στο νευρωνικό επίπεδο και σημαίνει ότι η άρση της απάντησης σε ένα στερεότυπα επαναλαμβανόμενο ερέθισμα, δεν συνοδεύεται από την διέγερση άλλων νευρωνικών ομάδων ή λειτουργιών. Ως μνήμη, όπως σημειώνει ο Kandel (2000, Kandel & Squire, 1999) φαίνεται να καταγράφεται σε νευρικά κύτταρα τα οποία έχουν διαφορετική λειτουργία από την αποθήκευση πληροφοριών, αυτήν δηλαδή που αποτελεί την μνήμη στην οποία έχουμε πρόσβαση μέσα από τις συνειδητές διεργασίες ανάμνησης. Πρόκειται για την απλούστερη μορφή άδηλης, μη συνειδητής μνήμης, η οποία νευρωνικά δεν εγγράφεται στο εσωτερικό μέρος του κροταφικού λοβού, τον ιππόκαμπο, αλλά σε νευρωνικά κυκλώματα τα οποία συνδέονται με την κινητικότητα και την συμπεριφορά.

Ο Edelman σε μία έρευνα με την συνεργασία των Sporns και Tononi (Edelman, 2000), εξέτασε το φαινόμενο του *εκφυλισμού* (degeneracy). Σύμφωνα με αυτό, ένας μεγάλος αριθμός διαφορετικών νευρωνικών ομάδων μπορεί να επηρεάσει εξίσου το αποτέλεσμα και την λειτουργία ενός συγκεκριμένου υποσυνόλου νευρώνων. Κατά τον ίδιο τρόπο ταυτόσημες αλλαγές στην έκφραση του γονιδιώματος μπορεί να προκληθούν από διαφορετικούς συνδυασμούς βιοχημικών στοιχείων. Αυτή η ιδιότητα κοινής χρήσης διαφορετικών ομάδων νευρικών κυττάρων, και επομένως περιορισμού της διαφοροποίησής τους, δικαιολογεί την περιορισμένη έκταση των επιπτώσεων νευρολογικών βλαβών σε ορισμένες κλινικές περιπτώσεις. Στο επίπεδο της φυσιολογίας η ιδιότητα του εκφυλισμού της εγγενούς ώσης διαφοροποίησης, εξασφαλίζει μία δυνατότητα σταθερότητας στο εσωτερικό του νευρικού συστήματος. Το φαινόμενο του εκφυλισμού προέρχεται από την εξέλιξη, την πρωθύστερη δραστηριότητα και τα απότοκα αποτελέσματα της δραστηριότητας του νευρικού συστήματος. Έτσι η πρωθύστερη νευρωνική δραστηριότητα προκαλεί επιλεκτικά την έκπτωση των διαφοροποιήσεων προς όφελος μίας συγκεκριμένης και περισσότερο αποδοτικής

λειτουργίας. Το φαινόμενο του εκφυλισμού, όπως επισημαίνει ο Edelman, δεν αποτελεί ένα αποκλειστικό ή στατικό φαινόμενο. Κάθε τμήμα του εκφυλισμένου συστήματος νευρωνικών κυκλωμάτων, διαθέτει διαφορετικές εναλλακτικές συνδέσεις. Επομένως κάθε νευρωνική ομάδα, χρησιμοποιούμενη σε διαφορετικούς χρόνους, μέσω του φαινομένου του εκφυλισμού, θα συμβάλλει σε διαφορετικές ή νέες λειτουργίες. Κατ' αυτόν τον τρόπο το φαινόμενο του εκφυλισμού, εκτός από την οριοθετική του δράση, θα συνεισφέρει στις δημιουργία και την ανάπτυξη νέων συνδέσεων και στην συνειρμική λειτουργία του νευρικού συστήματος.

Μία άλλη ιδιότητα οριοθέτησης της λειτουργίας των νευρωνικών ομάδων είναι *η περιορισμένη ικανότητα απάντησης* (limited capacity) σε ταυτόχρονα και ποιοτικά διαφορετικά ερεθίσματα. Το χαρακτηριστικό αυτό συνδέεται ανατομολειτουργικά με το φαινόμενο της σύγχρονης ενεργοποίησης διαφορετικών ομάδων νευρώνων στο οποίο αναφερθήκαμε προηγουμένως. Η παρατήρηση αυτή βασίζεται σε πειράματα που έχουν γίνει μέσω δοκιμασιών όπως αυτή της ταξινόμησης του Wisconsin[64] ή οι δοκιμασίες απομνημόνευσης αριθμών. Στην περίπτωση της δοκιμασίας του Wisconsin παρατηρείται ένας ασύμβατος συγχρονισμός στην ενεργοποίηση νευρωνικών ομάδων που κανονικά επιτρέπουν την διακριτική αντίληψη μεταξύ ταυτόχρονων ερεθισμάτων με μεικτά χαρακτηριστικά χρωματισμού, μεγέθους ή συμβολισμού. Οδηγώντας με αυτόν τον τρόπο σε μία λανθασμένη αναγνώριση. Έχει παρατηρηθεί ότι η ταυτόχρονη παρουσίαση περισσότερων από τέσσερα στοιχεία προκαλεί την λανθασμένη αντίληψη των χαρακτηριστικών τους. Ανάλογα η μνήμη αριθμών περιορίζεται σε επτά στοιχεία. Η περιορισμένη ικανότητα απάντησης αναλογεί στο όριο της δυνατότητας συνειδητής αντίληψης, αναγνώρισης και επεξεργασίας ερεθισμάτων. Όμως η διεργασία της αντίληψης και η συνολική δραστηριότητα του εγκεφάλου, ή της νόησης δεν περιορίζεται στο εύρος που καθορίζει η περιορισμένη ικανότητα απάντησης, αλλά περιλαμβάνει την μη συνειδητή αντίληψη και καταγραφή καθώς και την ανάπτυξη «ψευδών» αντιλήψεων, τα αντίστοιχα λάθη που καταγράφονται στις δοκιμασίες ταξινόμησης. Επομένως

[64] Στην δοκιμασία του Wisconsin ζητείται η αναγνώριση ενός χαρακτηριστικού ή συνδυασμού χαρακτηριστικών μεταξύ μίας σειράς λέξεων οι οποίες είναι γραμμένες με ένα χρώμα διαφορετικό από αυτό που αναφέρεται στην λέξη. Σε άλλες δοκιμασίες ζητείται η αναγνώριση μεταξύ γραμμάτων σχεδιασμένων σε διαφορετικά χρώματα και διαστάσεις.

μπορούμε να πούμε ότι η περιορισμένη ικανότητα συμπληρώνεται και εξυπηρετεί την ανάπτυξη μη συνειδητών και μη πραγματικών – υποκειμενικών μορφών σχέσης με την εξωτερική πραγματικότητα.

Οι μηχανισμοί περιορισμών και αναστολής που περιγράψαμε θα μπορούσαμε να πούμε ότι εξασφαλίζουν δύο λειτουργίες. *Αποτελούν ένα πλαίσιο το οποίο ορίζει, οριοθετεί τον τρόπο οργάνωσης των δομών και των λειτουργιών του νευρικού συστήματος, θέτοντας ορισμένες σταθερές οι οποίες θα πρέπει να εξυπηρετούνται για την επιβίωση του συστήματος*. Επίσης, οι περιορισμοί *προτρέπουν την κίνηση της συγκρότησης των δομικών στοιχείων και των λειτουργιών προς ορισμένες κατευθύνσεις*. Θέλω να πω ότι οι νευρωνικοί περιορισμοί, δεν αποτελούν μόνον ένα στοιχείο φραγμού, οικονομίας θα λέγαμε του συστήματος, αλλά και ένα στοιχείο κίνησης.

Την δυναμική των περιορισμών ως σταθερές και ως στοιχεία κινητοποίησης θα συναντήσουμε στην έννοια των *αξιών* (values) που προτείνει ο Edelman. Οι αξίες όπως εξηγεί (2000) είναι ένα σημείο αναγνώρισης των συστημάτων που έχουν επιλεγεί και εντεθεί στο νευρικό σύστημα από την φυσική επιλογή. Η διεργασία αυτή συγκρότησης αξιών, ή θα μπορούσαμε να πούμε κριτηρίων αξιολόγησης, μπορεί να επιφέρει αλλαγές του φαινοτύπου, δηλαδή της έκφρασης του γενετικού κώδικα. Μία αξία, δηλαδή ένα κριτήριο, του οποίου η εξασφάλιση είναι προτιμότερη για την φυσιολογική ανάπτυξη και προσαρμογή του οργανισμού, «μπορεί να χρησιμεύει ως περιορισμός της σωματικής επιλογής που επέρχεται στο νευρικό σύστημα ενός ατόμου». Οι αξίες ορίζονται, ως «φαινοτυπικές εκφράσεις ενός οργανισμού οι οποίες επελέγησαν στην διάρκεια της εξέλιξης και οριοθετούν σωματικά επιλεκτικά συμβάντα, όπως οι αλλαγές των συνάψεων που επέρχονται στην διάρκεια της ανάπτυξης του εγκεφάλου και των εμπειριών του». Τα συστήματα αξιών που αναλογούν στην λειτουργία ορισμένων νευρωνικών σχηματισμών, ενημερώνουν διαρκώς το νευρικό σύστημα, και ιδίως τον εγκέφαλο για την τρέχουσα κατάσταση του οργανισμού και τις επερχόμενες αλλαγές ή νέα ερεθίσματα. Αφορούν τα βασικά, ζωτικά στοιχεία του οργανισμού, όπως το επίπεδο εγρήγορσης και αυτά στα οποία συνήθως αναφερόμαστε ως ένστικτα, της τροφής, της δίψας ή της σεξουαλικής διέγερσης. Ο Edelman επισημαίνει ότι οι αξίες αποτελούν μία

προϋπόθεση ή μία προ-απαιτούμενη κατάσταση για την ενεργοποίηση της αντίληψης ή μίας πράξης, και όχι αυτόν καθ' εαυτό τον λόγο, το αίτιο μίας πράξης. Η ανάπτυξη μίας πράξης αντίληψης ή συμπεριφοράς θα αποτελέσει το αποτέλεσμα της συνέργειας των αξιών και των κατηγοριών, σύμφωνα με την ορολογία του Edelman. Οι *κατηγορίες* και η διεργασία των *κατηγοριοποιήσεων* απορρέουν όπως αναφέρει από την σύνδεση νευρώνων, την σύσταση των νευρωνικών δικτύων και των λειτουργιών τους, καθώς και από λειτουργία της επανεισόδου. Επισημαίνουν την επιλεκτική διάκριση, και την ποιοτική κατηγοριοποίηση, ενός αντικειμένου ή ενός γεγονότος από ένα άλλο αντικείμενο ή γεγονός του εσωτερικού ή του εξωτερικού περιβάλλοντος. Η θέσπιση των αξιών και η λειτουργία των κατηγοριοποιήσεων αποτελεί μία έκφραση των ιδιοτήτων των νευρώνων και των νευρωνικών σχηματισμών. Εξετάζοντας αργότερα την οργάνωση και την σύνδεση του φλοιού και των υποφλοιωδών δομών θα μπορέσουμε να αναφερθούμε εκτενέστερα στην σύνδεση που προτείνουν αυτές οι έννοιες μεταξύ ποιοτικών, αναπαραστατικών θα λέγαμε, και ενεργειακών στοιχείων.

Η *απόπτωση*. Στους αντίποδες της νευρογένεσης και συνεργασιακά με αυτήν, στο πλαίσιο μίας συνεχούς μορφοποιητικής διεργασίας μεταξύ ζωής και θανάτου, υπάρχει η διεργασία του προγραμματισμένου κυτταρικού θανάτου, της κυτταρικής αυτοκτονίας και της λάξευσης του ζώντος οργανισμού όπως λέει ο Ameisen (2003), η απόπτωση. Η έρευνα γύρω από του μηχανισμούς της απόπτωσης έχει ανοίξει νέες προοπτικές στην κατανόηση της οργάνωσης του σώματος και των λειτουργιών του, του νευρικού συστήματος ιδίως καθώς και του ανοσοποιητικού συστήματος, της εμβρυϊκής ανάπτυξης, των διεργασιών γήρανσης και του θανάτου, όπως και της θεραπείας εκφυλιστικών νοσημάτων, των νεοπλασιών ή διαφόρων νευρολογικών παθήσεων. Όπως το εξετάσαμε, κατά την διάρκεια της εμβρυϊκής ζωής, αλλά και τον πρώτο καιρό μετά την γέννηση παράγεται μία υπερπληθώρα νευρικών κυττάρων και συνδέσεων μεταξύ τους που αποτελεί ένα διαθέσιμο αρχικό δυναμικό. Βάση της εμπειρίας θα γίνει μία επιλογή μεταξύ των πλέον σημαινόντων λειτουργικών και προσαρμοσμένων συνδέσεων και νευρωνικών μορφωμάτων. Η διεργασία της απόπτωσης αποτελεί έναν θεμελιώδη τρόπο αυτής της μορφοποίησης που παράγεται σε κάθε τύπο κυττάρων του οργανισμού. Είναι διαφορετική τόσο ως προς τους μηχανισμούς και το αποτέλεσμα όσο και ως προς

το σκεπτικό της νέκρωσης. Δεν προέρχεται από ιστολογικές βλάβες και δεν προκαλεί τα αντίστοιχα αποτελέσματα. ανατομικών και λειτουργικών απωλειών. Και, δεν χαρακτηρίζεται από την άναρχη και κατακλυσμιαία σημειολογία της νέκρωσης, του τραύματος και της επούλωσής του. Αντιθέτως πρόκειται για μία δυναμική διεργασία αρνητικού που μορφοποιεί το σώμα έτσι ώστε να προσαρμόζεται καλύτερα στις εσωτερικές και εξωτερικές συνθήκες της ζωής του, συμβάλλοντος στην διαμόρφωση και την δυναμική διεργασία της ατομικής ταυτότητας της σωματοψυχικής οντότητας. Το φαινόμενο της απόπτωσης αποτελεί μία διεργασία γενετικά εξασφαλισμένη καθώς πυροδοτείται μέσω της έκφρασης ορισμένων γονιδίων. Όμως η έκφραση των γονιδίων που ευθύνονται για την απόπτωση μέσω της παραγωγής των αντίστοιχων πρωτεϊνών, προσδιορίζεται από ένα σύνολο παραγόντων, ενδοκυττάριων, εσωτερικών κυτταρικών διεργασιών, ή θα λέγαμε ενός ενδοκυττάριου διαλόγου και από την γενικότερη κατάσταση λειτουργίας τμημάτων του οργανισμού και την διάδραση, τον διάλογο όπως τον χαρακτηρίζει ο Ameisen (ο.π.) του αποπτωτικού κυττάρου με τα περιβάλλοντα κύτταρα.

Η διεργασία της απόπτωσης ολοκληρώνεται σε τέσσερα βασικά στάδια (κυτταροπλασματικής συμπύκνωσης. συμπύκνωσης του πυρήνα. τεμαχισμού του κυττάρου σε αποπτωτικά σωματίδια και φαγοκυττάρωσης) χάρις στην συνέργεια διαφόρων αντίρροπων δυνάμεων, η δυναμική των οποίων εξασφαλίζει εξ άλλου την βιωσιμότητα του. Καθώς όπως συμβαίνει και στην περίπτωση των νευρώνων, η επιβίωση των κυττάρων εξαρτάται από το «εάν επέτυχαν να αποδείξουν την ικανότητα τους να λειτουργήσουν», από την δραστηριότητα του περιβάλλοντος στο οποίο εντάσσονται και «από την ποιότητα των σχέσεων που μπόρεσαν να εγκαταστήσουν μεταξύ τους» (ο.π.). Η έναρξη της διεργασίας είναι αρχικά συνάρτηση της συνολικής δυναμικής του νευρωνικού πεδίου, στο οποίο εντάσσεται ο αποπτωτικός νευρώνας, ο οποίος σταδιακά αποκόπτεται από τους άλλους. Αυτό θα σηματοδοτήσει ενδοκυτταρικά την έκφραση ενός γονιδίου και της αντίστοιχης πρωτεΐνης (ced-3), ή κασπάσες, που λειτουργεί ως «εκτελεστής». Όμως η έκφραση αυτού του γονιδίου θα εξαρτηθεί από δύο άλλους παράγοντες. Έναν παράγοντα δραστηριοποίησης των εκτελεστών και έναν παράγοντα προστασίας, που αντιστοιχούν σε δύο τύπους οικογενειών πρωτεϊνών (ced-4, apaf-1 και

ced-9 αντίστοιχα), καθώς και έναν ανταγωνιστικό παράγοντα αναστολής του παράγοντα προστασίας. Όπως σημειώνει ο Ameisen στην διάρκεια της ζωής η παρουσία και η δράση των προστατευτικών παραγόντων λειτουργεί ως μία διαρκής αναστολή της διεργασίας της απόπτωσης : «η ζωή είναι αποτέλεσμα της καταστολής της [κυτταρικής] αυτοκτονίας, της άρνησης μίας άρνησης· ο θάνατος είναι αποτέλεσμα της καταστολής της καταστολής της αυτοκτονίας, δηλαδή της άρνησης μίας άρνησης της άρνησης». Και, η δράση των παραγόντων προστασίας είναι συνάρτηση της συνολικής δραστηριότητας μίας νευρωνικής ομάδας, και επομένως των σημάτων, ή της σχέσης που διατηρεί ο νευρώνας εντός αυτής. Το φαινόμενο της απόπτωσης είναι ένα σύνολο πολύπλοκων διεργασιών στο μοριακό, στο μικροσκοπικό και το μακροσκοπικό επίπεδο στο οποίο δεν μπορούμε παρά να αναφερθούμε κατά έναν γενικό τρόπο. Άλλωστε η πολλαπλότητα των παραγόντων που υπεισέρχονται έχει θέσει πολλαπλά ερωτηματικά γύρω από την εξήγηση και την θεραπευτική διαφόρων παθολογιών. Όμως είναι σημαντικό να λάβουμε υπ᾽ όψη μας ότι για παράδειγμα η δυνατότητα νευρογένεσης, ανανέωσης του κυτταρικού πληθυσμού, ή η πλαστικότητα των συνάψεων, είναι συνάρτηση του δυναμικού των νευρώνων και άρα της διεργασίας της απόπτωσης, η οποία με την σειρά της θα μορφοποιήσει τα νέα παραγόμενα μορφώματα σύμφωνα με την δραστηριότητα που αναπτύσσεται. Έτσι ο μηχανισμός της απόπτωσης κατέχει μία κεντρική θέση στην πλαστικότητα του νευρικού συστήματος και δείχνει (Atlan, 1979, 1999) ότι η συγκρότηση και η λειτουργία του δεν αντιστοιχούν καθόλου σε μία ντετερμινιστική οπτική.

4.2 ΝΕΥΡΟΔΥΝΑΜΙΚΗ

Η *νευροδυναμική* αναφέρεται στην ερευνητική, κλινική και θεωρητική προσέγγιση της νευρωνικής λειτουργίας και πλαστικότητας σύμφωνα με τις τοποθετήσεις των αυτο-οργανωνόμενων συστημάτων και της θεωρίας του χάους, εξετάζοντας ιδιαίτερα την δυναμική σχέση και τις διεργασίες μετάβασης μεταξύ της μικροσκοπικής (που αναλογεί σε μία κατάσταση *θορύβου*) και της μακροσκοπικής (την κατάσταση *χάους*) νευρωνικής λειτουργίας. Θα μπορούσαμε να ορίσουμε το σκεπτικό της νευροδυναμικής σύμφωνα με τον τρόπο θεώρησης της λειτουργίας του σώματος ή θα λέγαμε της σωματικής πραγματικότητας, που προτείνεται από τον Walter Freeman (1999), σύμφωνα με το οποίο «*το σώμα δεν απορροφά [παθητικά] ερεθίσματα, αλλά αλλάζει την ίδια του την μορφή [την δεκτικότητά] έτσι ώστε να προσομοιάσει στην μορφή των ερεθισμάτων τα οποία είναι σημαίνοντα ως προς την πρόθεση που αναδύεται μέσα από τον εγκέφαλο», σύμφωνα με την ευαισθησία του στις ελάχιστες και μη προβλεπόμενες συνθήκες που περιέχει και είναι καταγεγραμμένες ως μη συνειδητές μνήμες*. Επομένως, σύμφωνα με την νευροδυναμική, κάθε μορφή αντίληψης και απότοκης δράσης είναι υποκειμενική, έχει ως έρεισμα και προσδιορίζεται από την υποκειμενική διεργασία συνεχούς διαμόρφωσης προθέσεων και επιθυμιών. Βέβαια η ανάπτυξη αυτών των ιδιοτήτων στο μακροσκοπικό επίπεδο, δηλαδή της συνολικής λειτουργίας του εγκεφάλου, του νευρικού συστήματος και των ψυχονοητικών λειτουργιών, ξεκινά από την ύπαρξη ορισμένων μικροσκοπικών, κυτταρικών και μοριακών ιδιοτήτων. Σε ότι αφορά στις έννοιες της θεωρίας του χάους αναφερθήκαμε στο κεφάλαιο της μεθοδολογίας. Η εξέταση των σταδίων και των μηχανισμών που προτείνει η νευροδυναμική περνώντας από το μικροσκοπικό στο μακροσκοπικό επίπεδο, θα μας εισάγει στην μελέτη της νευρωνικής δυναμικής και πλαστικότητας στο συνολικό πεδίο της λειτουργίας του εγκεφάλου και στην διερεύνηση της σχέσης μεταξύ των νευροεπιστημονικών και των ψυχαναλυτικών τοπικών που θα εξετάσουμε στο επόμενο κεφάλαιο.

Στο μικροσκοπικό επίπεδο, έχει μετρηθεί και παρατηρηθεί η εκδήλωση ασταθών ή τυχαίων διακυμάνσεων, μίας δηλαδή μη ντετερμινιστικής δραστηριότητας, η οποία σημαίνει την ανάπτυξη στοχαστικών διεργασιών, αμφίδρομων και μη προβλεπόμενων σχέσεων αιτίου αιτιατού. Τέτοιες παρατηρήσεις έχουν πραγματοποιηθεί σχετικά με την συμπεριφορά ανοίγματος και κλεισίματος των διαύλων ιόντων ("ion channel kinetics", Arhem, 2000. Liebovitch & Todorov, 2000) η οποία πιθανώς συνθέτει μία βασική κατάσταση θορύβου, ή, «ένα μικρών διαστάσεων μοντέλο χάους». Ανάλογες ασταθείς διακυμάνσεις παρατηρούνται σε όλα τα στάδια απελευθέρωσης του νευροδιαβιβαστού από τον προσυναπτικό νευρώνα στον συναπτικό χώρο (Smetters, 2000. Arhem ο.π.). Έτσι έχει εξετασθεί και προταθεί ότι η πλαστικότητα της σύναψης έγκειται στις πιθανολογικές μεταβολές της απελευθέρωσης των νευροδιαβιβαστών. Μία άλλη πηγή θορύβου αποτελεί η αυθόρμητη και στοχαστική λειτουργία των νευρωνικών ομάδων και ιδιαίτερα η δραστηριότητα ορισμένων ενδιάμεσων νευρώνων των φλοιωδών δομών. Η Smetters θεωρεί ότι η πιθανότητα συναπτικής απελευθέρωσης ενός νευροδιαβιβαστού εμφανίζει μία μη προβλεπόμενη ευαισθησία σε μικροσκοπικά γεγονότα. Η λειτουργική σημασία αυτής της μορφής λειτουργία είναι ότι, στα δυναμικά συστήματα, η ανάπτυξη μίας κατάστασης θορύβου και φαινομένων χαοτικών ταλαντώσεων, ενδυναμώνει σημαντικά την απόδοση του συστήματος, όπως για παράδειγμα στην περίπτωση των νευρώνων του ιππόκαμπου όπου για ορισμένες τιμές του επιπέδου θορύβου ελαχιστοποιείται ο χρόνος ανάκλησης από την μνήμη (Liljentstrom & Wu, 1995). Σχετικά με την κινητικότητα, έχει αποδειχθεί ότι η διατήρηση μίας σταθερής στάσης του σώματος και των μελών του βασίζεται σε μία υποκείμενη ασταθή διακύμανση της νευρομυϊκής δραστηριότητας (Kelso, 2000).

Θα λέγαμε επομένως ότι τα φαινόμενα τυχαίας, στοχαστικής ή ασταθούς λειτουργίας και διακύμανσης που παρατηρούνται στο μικροσκοπικό επίπεδο, συγκροτούν μία δυναμική κατάσταση θορύβου, προδιαθέτοντας στην εμφάνιση μίας δραστηριότητας χαοτικών ταλαντώσεων. Πολλές παρατηρήσεις έχουν διεξαχθεί in vitro, συχνά εξ αιτίας της δυσχέρειας ανάλογων in vivo μετρήσεων. Θεωρώ ότι η in vitro παρατήρηση μας δείχνει ότι πρόκειται πιθανώς για έναν γενετικά προκαθορισμένο τρόπο μη ντετερμινιστικής λειτουργίας, ή για μία εγγενή ιδιότητα του νευρώνα και των

νευρωνικών δικτύων, που λειτουργεί ως πλαίσιο ανάπτυξης της υποκειμενικότητας, του ιδιαίτερου ατομικού τρόπου συγκρότησης της σωματικής πραγματικότητας. Αυτή η ιδιότητα γίνεται σημαίνουσα in vivo, όταν δηλαδή οι παρατηρούμενες ασταθείς διακυμάνσεις αποκτούν, ή εκπροσωπούν νευρωνικά ένα ιδιαίτερο νόημα, δηλαδή την σύνδεση, μίας προηγούμενης εμπειρίας και μνήμης, την ενδογενή πρόθεση αναζήτησης και εκ νέου ανεύρεσής της, με ένα νέο προσλαμβανόμενο ερέθισμα. Θεωρώ ότι αποτελούν ένα πρωτογενές στάδιο διαμόρφωσης της πολυσημίας της σωματικής και της ψυχικής πραγματικότητας.

Ο Walter Freeman, βασιζόμενος σε μοριακές και κυτταρικές έρευνες καθώς και στις παρατηρήσεις του για την σχέση μεταξύ πρωτογενούς αίσθησης και αντίληψης, έχει προτείνει δέκα στάδια ή βήματα, μέσα από τα οποία πραγματοποιείται η μετάβαση από την κατάσταση θορύβου στο επίπεδο της μικροσκοπικής λειτουργίας, στην δυναμική των χαοτικών συστημάτων στο μακροσκοπικό επίπεδο, και την ανάδυση ενός υποκειμενικού τρόπου λειτουργίας, της ατομικής πρόθεσης, που τελικά, ή μάλλον στο μεθύστερον, καθορίζει την προθύστερη βασική εγκεφαλική λειτουργία. Πρόκειται για την εναλλαγή *σταθερών* (steady states) και *μεταβατικών* (transitional states) καταστάσεων, που μέσω της εμπειρίας, των μηχανισμών θετικής και αρνητικής ανάδρασης, των απότοκων μνημονικών εγγραφών και της μορφοποιούμενης βάσει αυτών των εμπειριών ατομικής πρόθεσης, οδηγούν στο πέρασμα από έναν αρχικό συγκεκριμένο τρόπο απάντησης (έναν ελκυστή – σημείο, "point attractor") σε μία διακύμανση εντός ενός βιολογικά καθορισμένου (εντός των ορίων της φυσιολογικής νευρωνικής δραστηριότητας) εύρους απάντησης (έναν ελκυστή κυκλικού ορίου, "limit cycle attractor"). Στην αρχή υπάρχει μία συγκεκριμένη απάντηση, ένα δυναμικό δράσης ή μία αρχική ταλάντωση, του νευρώνα ως προς ένα ερέθισμα, η οποία σταδιακά εξαλείφεται (φαινόμενο του εθισμού). Και αυτό αποτελεί μία σταθερή κατάσταση λειτουργίας. Στην συνέχεια μέσω της μάθησης (που πειραματικά εξετάζεται μέσω πρωτοκόλλων εξηρτημένης μάθησης) ο νευρώνας ή ένα νευρωνικό πεδίο, αποσταθεροποιείται και μαθαίνει να αναπτύσσει μία συμπεριφορά προσοχής και αναζήτησης του ερεθίσματος. Πρόκειται επομένως για μία θεμελιώδη μορφή ενεργητικής, και όχι παθητικής πρόσληψης των ερεθισμάτων. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα την αύξηση του εύρους της ταλάντωσης μέσα στον χρόνο και την

διαθεσιμότητα απάντησης του νευρώνα σύμφωνα πλέον όχι μόνον την παρουσία του ερεθίσματος αλλά την πρόθεση αναζήτησης του και την προθύστερη εμπειρία. Πλέον μετά μία νέα πρόσληψη, η δραστηριότητα του νευρώνα δεν επιστρέφει στο πρωτύτερο σημείο αλλά σε ένα ευρύτερο πεδίο ευαισθησίας. Το εύρος αυτό ορίζει την λεκάνη του ελκυστού (basin of the attractor). Κάθε επόμενη ενεργός πρόσληψη ενός ερεθίσματος, του ιδίου ή άλλου, θα προκαλέσει μία νέα αποσταθεροποίηση της νευρωνικής δραστηριότητας και μία ποιοτική μεταβολή του ελκυστού.

Όπως αναφέρει ο Freeman (1999, 2000c) οι ελκυστές δεν μορφοποιούνται άμεσα από τα ερεθίσματα, αλλά από την προηγούμενη εμπειρία με αυτά. Αυτή η μορφοποίηση είναι συνάρτηση των αναδράσεων, των *προ-προσαγωγών διεργασιών* και των *ορισματικών εκφορτίσεων* (preafference processes & corollary discharges). Οι προ-προσαγωγές διεργασίες αναφέρονται σε μία εσωτερική επικοινωνία και συναλλαγή μεταξύ των διαφόρων αισθητικών, κινητικών, συνειρμικών και κυρίως κινητοποιητικών πεδίων του εγκεφάλου (σε αντιστοιχία με τις λειτουργικές μονάδες που έχει περιγράψει ο Luria), που διαμορφώνουν ορισμένες υποθέσεις ή προ-σχέδια εν δυνάμει δράσεων είτε αντίληψης είτε έκφρασης. Τα απότοκα μηνύματα προς τις περιοχές, αντίληψης, απαρτίωσης της αντίληψης, οργάνωσης και έκφρασης της δράσης αποτελούν τις ορισματικές εκφορτίσεις. Οι ορισματικές εκφορτίσεις δεν αποτελούν υποδείξεις τρόπων αντίληψης ή έκφρασης, αλλά υποκειμενικά σημαίνουσες προτάσεις. Εντός ενός ευρύτερου νευρωνικού πεδίου ή στο συνολικό επίπεδο του εγκεφάλου συγκροτούνται πολλαπλοί ελκυστές (ή πολλαπλές λεκάνες ελκυστών) που αντιστοιχούν σε διαφορετικά και μεταβαλλόμενα πρότυπα δραστηριότητας. *Το σύνολο αυτών των ελκυστών συγκροτεί ένα χαοτικό σύστημα το οποίο μετά από κάθε αποσταθεροποίηση που επιφέρει ένα νέο ερέθισμα (εσωτερικό ή εξωτερικό) κατακάθεται και διαμορφώνεται σύμφωνα με την ευαισθησία του στις συνθήκες που εκπροσωπούνται από τους επιμέρους ελκυστές, δηλαδή την σύνδεση προηγούμενων εμπειριών και της σημασίας που απέκτησαν.* Έτσι όπως αναφέρει ο Freeman (ο.π.) το σύνολο του εγκεφάλου λειτουργεί ως ένα ευρύτερο πεδίο ελκυστών που αποτελείται από πολλαπλές επιμέρους δεξαμενές ελκυστών. Αυτοί οι παράξενοι ελκυστές στην ορολογία της θεωρίας του χάους, αντιστοιχούν σε τρόπους και τύπους νευρωνικής και συναπτικής λειτουργίας, σύνδεσης και μνήμης που εξετάσαμε

προηγούμενα. Κεντρικό σημείο και επίσης πεδίο ελκυστών αποτελεί σύμφωνα με την νευροδυναμική θεωρία το λιμβικό σύστημα στο οποίο συγκλίνει το σύνολο των πληροφοριών από τις διάφορες λειτουργικές περιοχές του εγκεφάλου, και το οποίο προσδίδει σύμφωνα με την προθύστερη εμπειρία μία ιδιαίτερη ατομική αίσθηση της εξωτερικής και της εσωτερικής πραγματικότητας. Η ενδοφλοϊκή σύνδεση που προτείνεται θα εξετασθεί στο επόμενο κεφάλαιο.

Η νευροδυναμική προσέγγιση αποτελεί έναν δυναμικό και μη γραμμικό τρόπο εξήγησης της νευρωνικής πλαστικότητας, του φαινομένου της επανεισόδου στο μικροσκοπικό επίπεδο και των βρόγχων επανεισόδου στο μακροσκοπικό επίπεδο (Edelman), της ανάδρασης και των προ-αναπαραστάσεων (Changeux) που εδώ προσεγγίζονται ως ελκυστές ή διαφορετικά ως εν δυνάμει σημεία έλξης και προσδιορισμού της εγκεφαλικής δραστηριότητας. *Πρόκειται για μη γραμμικές διεργασίες οι οποίες αποδεικνύουν ότι ένα ερέθισμα «δεν μεταφέρεται ή δεν εγχύεται ως πληροφόρηση προς τις νοηματοδοτικές δομές το εγκεφάλου [όπως ο προμετωπιαίος λοβός ή το στεφανιαίο σύστημα]. Αντίθετα, ο εγκέφαλος δημιουργεί ένα προσομοίωμα, ένα αντίγραφο, το οποίο είναι συμβατό με την ιστορία και τους στόχους, [ή τις επιθυμίες όπως αναφέρεται] του οργανισμού»* (Freeman, 1999). Υπό αυτή την έννοια ο Freeman θεωρεί ότι *ο εγκέφαλος δεν περιέχει στατικές ή σταθερές νοητικές αναπαραστάσεις (mental representations), αλλά ελκυστές ως σύνθετα μορφώματα νοητικών καταστάσεων (mental states)*. Η διαφοροποίηση που προτείνει αφορά όπως θα δούμε στην συνέχεια στην κλασσική γνωσιακή έννοια της αναπαράστασης ως αντίγραφο του εξωτερικού αντικειμένου. Σε αυτό το πλαίσιο οι παθολογικές διεργασίες χαρακτηρίζονται από την απουσία ασταθών ταλαντώσεων, την μη δημιουργία και αναδιοργάνωση ελκυστών ως προς το εύρος και το βάθος τους, και αντίθετα την παρουσία συγχρονισμού και συντονισμού της εγκεφαλικής δραστηριότητας, άρα έλλειψης ποιοτικών και ποσοτικών διαφοροποιήσεων.

5. ΣΥΝΘΕΣΗ ΚΑΙ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ ΤΟΥ ΔΕΥΤΕΡΟΥ ΜΕΡΟΥΣ

Στα δύο πρώτα κεφάλαια της μελέτης προσπαθήσαμε να εξηγήσουμε την σκέψη του Jean-Didier Vincent όταν αναφέρει ότι «η υποκειμενικότητα γεννιέται από την ζωή». Άρα την σκέψη, ότι η ζωή γεννόμενη γεννά υποκειμενικότητα, αλλά και η υποκειμενικότητα, ως ουσία της ίδιας της ζωής, την γεννά. Εξετάσαμε την θεωρία και την κλινική της ψυχανάλυσης κινούμενη στα ίχνη του σώματος, και των νευροεπιστημών κινούμενων στα ίχνη του ψυχισμού. Αναφερθήκαμε στην οργάνωση και στις διεργασίες του ψυχικού οργάνου, δηλαδή στις τοπικές της ψυχικής πραγματικότητας όπως έχουν διατυπωθεί από την ψυχανάλυση, όπως επίσης στην οργάνωση και τις διεργασίες του νευρωνικού οργάνου μέσω της νευροεπιστημονικής εξερεύνησης του νευρικού συστήματος.

Στο πρώτο κεφάλαιο αναλύσαμε την *πολυσημία της ψυχικής πραγματικότητας*, και ιδίως την *πολυσημία της σχέσης της με την εξωτερική ως προς αυτήν πραγματικότητα*, την οποία ορίσαμε ως την πραγματικότητα της νόησης, του σώματος και των αντικειμένων. Για τον σκοπό αυτό βασιζόμενοι σε θεωρητικές – μεταψυχολογικές αναφορές και σε κλινικά παραδείγματα, μελετήσαμε την *πολυσημία της αντίληψης*. Οι μορφές της αντίληψης θεωρούμε ότι μπορούν να εννοηθούν ως τρόποι σχέσης και σύνδεσης της ψυχικής και της σωματικής ή της νοητικής πραγματικότητας. Προτείναμε την διάκριση ορισμένων μορφών λειτουργίας της αντίληψης, διατάσσοντας-τες ως προς δύο άξονες, τον άξονα συνείδησης – ασυνείδητου και πραγματικού – αναπαραστατικού. Περιγράψαμε και αναλύσαμε τις μορφές : της *αναπαραστατικής αντίληψης*, της *αντίληψης του «τραυματικού δυναμικού» και του «δυναμικού μετάλλαξης»*, της *πραγματιστικής (χρηστικής) αντίληψης*, της *ασυνείδητης αντίληψης*, της *αντίληψης στο πλαίσιο της εργασίας του αρνητικού*, της *ψευδαισθητικής – παλινδρομικής αντιληπτικότητας*, και, της *πρωτογενούς αντίληψης*. Επίσης αναλύσαμε την σχέση μεταξύ της λειτουργίας της συνείδησης και των αναπαραστατικών διεργασιών, ως μία επίσης μορφή σχέσης της ψυχικής και της εξωτερικής πραγματικότητας. Θεωρήσαμε ότι η ψυχική πραγματικότητα θα μπορούσε να ορισθεί ως μία αντίστιξη και απόρροια της σχέσης μεταξύ της

εσωτερικής και της εξωτερικής πραγματικότητας ή της λήθης και του αληθούς. Ακόμα, σε σχέση με τις αντιληπτικές και τις αναπαραστατικές διεργασίες, θέσαμε την δοκιμασία της πραγματικότητας ως έναν μηχανισμό διάκρισης και σύνδεσης ψυχικής και εξωτερικής πραγματικότητας. Εξετάσαμε την έννοια και την *λειτουργία των ενορμήσεων* ως *μεταβάσεις* ή *διεργασίες μεταφοράς*, του σώματος όπως και του ψυχισμού. Υπογραμμίσαμε και προτείναμε : την σημασία της «*διπλής απαίτησης έργου*» εκ μέρους του σώματος προς τον ψυχισμό και του ψυχισμού προς το σώμα· την σημασία της *διάκρισης μεταξύ πηγής και προέλευσης του ψυχισμού*· την σημασία της έννοιας του «*διπλού ορίου*».

Ως ένα κομβικό σημείο της θέσης μας, προτείναμε την έννοια της *μεταβατικής πραγματικότητας του ψυχισμού* και αναλύσαμε την σημασία της οργάνωσης και της λειτουργίας της. Υπό αυτή την έννοια σκεφτήκαμε *την ψυχαναλυτική διεργασία ως μία δυναμική μορφή μεταβατικής τοπικής. Θέσαμε ως μία μεταβιολογική και μεταψυχολογική υπόθεση ότι, η θεραπευτική και ερευνητική αξία της ψυχανάλυσης άπτεται ορισμένων θεμελιωδών διεργασιών της σωματοψυχικής οντότητας, τις οποίες η ψυχαναλυτική εργασία αναδεικνύει, αντικειμενοποιεί και διεργάζεται.* Θεωρήσαμε έτσι ότι η σωματοψυχική οντότητα αφορά σε ένα ενιαίο σύνολο, *το σώμα - σχέση σε σχέση*, εντός αυτού και με το περιβάλλον. Αυτό το ενιαίο σύνολο, αυτο-οργανωνόμενο και εξελισσόμενο, άρα αναπτύσσοντας εσωτερικές μορφές σχέσης, ανάγεται σε δύο αυτόνομους και ταυτόχρονα αλληλοεξαρτώμενους χώρους : την ψυχική πραγματικότητα και την πραγματικότητα του σώματος, και, σε ένα ενδιάμεσο πεδίο συνδέσεων : *την μεταβατική πραγματικότητα, η οποία ως σωματική και ως ένυλη ψυχική οντότητα, αποτελεί το πεδίο προέλευσης του ψυχισμού και εξέλιξης του σώματος*. Η σκέψη μου είναι ότι η οργάνωση και η λειτουργία της μεταβατικής πραγματικότητας μπορεί να τεθεί ως ένα πεδίο προέλευσης και δημιουργίας, υπό την έννοια ότι η ύπαρξη του και οι διεργασίες που αναπτύσσονται εντός αυτού, παρέχουν τις συνθήκες αυτο-οργάνωσης της σωματοψυχικής οντότητας. Ή διαφορετικά, υπό του όρους των θεωριών των αυτο-οργανωνόμενων και μη γραμμικών συστημάτων, το πεδίο της μεταβατικής πραγματικότητας επιτρέπει την συγκρότηση των ελκυστών γύρω από του οποίους μορφοποιείται και σταδιακά αναδιαμορφώνεται το σύνολο της σωματοψυχικής

οντότητας. Το εύρος και η ποικιλία (ποσοτικά και ποιοτικά) των ελκυστών αποτελεί την ατομική διαθεσιμότητα προς την πολυσημία της ψυχικής πραγματικότητας, της πραγματικότητας του σώματος και της νόησης, καθώς και την πολυσημία της μεταξύ τους σύνδεσης.

Η εξέταση της ψυχικής πραγματικότητας υπό το πρίσμα των *θεωριών της ψυχοσωματικής* μας επέτρεψε να την κατανοήσουμε ως μία εξελικτική και εν τω γίγνεσθαι τοπική, σε διαρκή και άμεση συνάρτηση με το σώμα, ως προ το οποίο, εξελισσόμενη, τείνει να δημιουργήσει διαφοροποιήσεις έτσι ώστε να εξασφαλίσει την καλύτερη δυνατή ατομική συγκρότηση της συνολικής σωματοψυχικής οντότητας. Η ψυχική πραγματικότητα, ή εν προκειμένω *η ψυχοσωματική πραγματικότητα, αποτελεί ένα συναρτώμενο αυτο-οργανωνόμενο σύστημα*. Άρα μία *αυτο-οργάνωση σχέσης*. Το είδος και η σημασία των σωματικών ή των ψυχικών στοιχείων και λειτουργιών που θα αποτελέσουν τις συνθήκες γύρω από τις οποίες θα στραφούν οι ανάγκες συντήρησης και οι λιβιδινικές επενδύσεις, ως προς τις οποίες θα κινητοποιηθεί αυτο-οργανωτικά η συνολική σωματοψυχική λειτουργία και θα αναπτυχθεί η πολυσημία της ψυχικής πραγματικότητας, θα καθορισθεί στο μεθύστερον και σύμφωνα με την ευαισθησία τους ως προς τις αρχικές συνθήκες του σώματος εντός του ψυχισμού και του ψυχισμού εντός του σώματος. Υπό την οπτική της ενιαίας ψυχοσωματικής πραγματικότητας, το ερώτημα της σχέσης μεταξύ ψυχισμού και σώματος έγκειται *στον τρόπο και τους μηχανισμούς σύμφωνα με τους οποίους από μία διεργασία ανάδυσης του ενδοψυχικού πεδίου από το βιολογικό, μεταφερόμαστε σε μία μεταβατική σύνδεση του ενός πεδίου με το άλλο. Δηλαδή σε μία αλληλένδετη συν-λειτουργία εκπροσώπησης μεταξύ των δύο αυτονομούμενων και αλληλοεξαρτώμενων πεδίων*. Αυτές οι αρχικές συνθήκες λειτουργούν επίσης ως ανάλογα των παράξενων ελκυστών των μη προβλεπόμενων χαοτικών συστημάτων.

Στο τρίτο κεφάλαιο εξετάσαμε την οργάνωση και την λειτουργία του νευρικού συστήματος, των νοητικών λειτουργιών και την νευροψυχολογική σημειολογία. Εξετάσαμε την *δυναμική προσέγγιση του νευρικού συστήματος* μέσα από τις απόψεις του Luria με την διάκριση και σύνδεση των τριών λειτουργικών μονάδων που προτείνει. Είδαμε ότι η *πρόσληψη και διεργασία των ερεθισμάτων*, η *εκτελεστική λειτουργία*, οι

κινητοποιητικές διεργασίες, η *διάσταση του συναισθήματος και των προθέσεων*, και βεβαίως *η απαρτίωση* όλων αυτών των στοιχείων με την μορφή μίας *υποκειμενικής οργάνωσης και λειτουργίας, απαιτεί την συνεχή και δυναμική συνέργεια των τριών λειτουργικών μονάδων*. Βασιζόμενοι σε μία σειρά νευροεπιστημονικών δεδομένων και στο κλινικό ερευνητικό υλικό, προσπαθήσαμε να προσεγγίσουμε *την πολυσημία του εγκεφάλου και της νόησης*. Αναπτύξαμε τις θέσεις μας γύρω από την *έννοια της σωματικής και της νοητικής πραγματικότητας* θεωρούμενες σε σχέση με την ψυχική πραγματικότητα και ως ένα *εν δυνάμει σημαίνον και επενδυόμενο αντικείμενο* για αυτήν. Αναφέρονται σε συνειδητές και μη συνειδητές διεργασίες, και αφορούν στην ίδια την λειτουργία καθώς και στο απότοκο δεδομένο (πχ. η οπτική αντίληψη ως λειτουργία - νοητική και νευρωνική - και το οπτικό αντίλημμα), που εξυπηρετούνται και έχουν ως έρεισμα συγκεκριμένες περιοχές, συνδέσεις και λειτουργίες του εγκεφάλου - που αποτελούν την σωματική πραγματικότητα – οι οποίες διέπονται από ορισμένους εσωτερικούς τρόπους οργάνωσης και συνθήκες λειτουργίας. Θεωρώ ότι η νοητική και η σωματική πραγματικότητα ως λειτουργίες (ως περιέχον) και ως αποτέλεσμα αυτών των λειτουργιών (ως περιεχόμενο), *εξυπηρετούν τις λειτουργίες της ψυχικής πραγματικότητας*, ενώ επίσης *αποτελούν έρεισμα, αντικείμενα και τροφοδοτικά στοιχεία των ενορμητικών κινήσεων*. Τα κλινικά παραδείγματα που εξετάσθηκαν θεωρώ ότι αναδεικνύουν την δυναμική σχέση μεταξύ της νευροψυχολογικής σημειολογίας και της ενδοψυχικής λειτουργίας, σχέση που αποτελεί έναν σημαντικό παράγοντα εξήγησης της κλινικής εικόνας και της πορείας μίας θεραπείας αποκατάστασης, νευροψυχολογικής και ψυχοδυναμικής, κατά τα πρότυπα της δυναμικής προσέγγισης του Luria.

Η μελέτη των νευροεπιστημονικών δεδομένων γύρω από ορισμένες *ιδιότητες του νευρώνα*, της *σύναψης*, των *νευρωνικών δικτύων*, και των δεδομένων γύρω από την *νευρωνική πλαστικότητα* και την *νευροδυναμική*, επέτρεψε την λεπτομερέστερη εξέταση της πολυσημίας και της δυναμικής της οργάνωσης του νευρικού συστήματος και των διεργασιών, οι οποίες συγχρόνως, αναπτύσσονται από αυτό και το διαμορφώνουν. Αναφερθήκαμε έτσι στην κεντρική έννοια της «*επανεισόδου*» και της «*θεωρίας επιλογής νευρωνικών ομάδων*» (Edelman) που θεμελιώνει την δημιουργία των καθολικών δυναμικών χαρτογραφήσεων, στην έννοια των *προ-αναπαραστάσεων* (Changeux).

Εξετάσαμε τις λειτουργίες της *νευρογένεσης* και της *κυτταρικής απόπτωσης*, όπως επίσης μία σειρά *κινητοποιητικών ιδιοτήτων* και μηχανισμών *οριοθέτησης* ή *εκφυλισμού* των νευρωνικών συνδέσεων, προ- και μετασυναπτικών. Πρόκειται για στοιχεία και διεργασίες που *εξασφαλίζουν το βιολογικό έρεισμα της δυναμικής οργάνωσης και λειτουργίας της σωματοψυχικής οντότητας*. Η εξέταση αυτών των στοιχείων μας επέτρεψε να προσεγγίσουμε *την υποκειμενικότητα εντός της βιολογικής πραγματικότητας*, έχοντας ως έρεισμα την νευρωνική πλαστικότητα και την δυναμική του νευρικού συστήματος. Εξετάσαμε τους μηχανισμούς σύμφωνα με τους οποίους αναπτύσσονται εύπλαστες και μεταβαλλόμενες δυναμικές διεργασίες, σε συνάρτηση με τα βιώματα, τις μνήμες και την υποκειμενική διάθεση για αντίληψη. Επίσης υπό την έννοια της «*μεταπλαστικότητας*» της νευρωνικής σύναψης μελετήσαμε πιθανούς τρόπους μέσω των οποίων *παράγονται εντός της σωματικής πραγματικότητας μορφές μεταβατικών σχέσεων και σωματικές ή βιολογικές μεταβατικές λειτουργίες*.

Εξετάσαμε την *νευροδυναμική προσέγγιση* όπως έχει διατυπωθεί από τον Freeman και άλλους ερευνητές. Θεωρήσαμε ότι τα φαινόμενα στοχαστικής ή ασταθούς λειτουργίας και διακύμανσης που παρατηρούνται στο νευρωνικό μικροσκοπικό (του νευρώνα και της σύναψης) και μακροσκοπικό επίπεδο (εντός των εγκεφαλικών δομών) και ενδιαμέσως των εγκεφαλικών συστημάτων (μεσοσκοπικά), συγκροτούν μία δυναμική κατάσταση «θορύβου», προδιαθέτοντας στην εμφάνιση μίας δραστηριότητας χαοτικών ταλαντώσεων. Αυτές *οι ταλαντώσεις που ορίζουν μορφές παράξενων ελκυστών, αποκτούν, ή εκπροσωπούν νευρωνικά, πολλαπλά ιδιαίτερα νοήματα και εν δυνάμει ατομικούς τρόπους δράσης ή αντίληψης*. Τα δυνητικά μορφώματα – παράξενοι ελκυστές απορρέουν από την σύνδεση μεταξύ μίας προηγούμενης εμπειρίας και μνήμης, της ενδογενούς πρόθεσης αναζήτησης και εκ νέου ανεύρεσής της, και ενός νέου προσλαμβανόμενου εσωδεκτικού, εξωδεκτικού ή ιδιοδεκτικού ερεθίσματος. *Τα χαοτικά μη γραμμικά φαινόμενα που περιγράφει η νευροδυναμική για την νευρωνική πλαστικότητα θεωρώ ότι αποτελούν ένα πρωτογενές στάδιο διαμόρφωσης της πολυσημίας της σωματικής και της ψυχικής πραγματικότητας*.

6. ΨΥΧΑΝΑΛΥΤΙΚΕΣ ΑΝΙΧΝΕΥΣΕΙΣ ΣΤΟ ΠΕΔΙΟ ΤΗΣ ΝΕΥΡΩΝΙΚΗΣ ΠΛΑΣΤΙΚΟΤΗΤΑΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΝΕΥΡΟΔΥΝΑΜΙΚΗΣ.

Οι ανακαλύψεις της νευροεπιστημονικής έρευνας γύρω από την νευρωνική πλαστικότητα και την νευροδυναμική, θεωρώ ότι αποτελούν ένα ιδιαίτερα σημαίνον πεδίο δεδομένων ως προς την κατανόηση των θεμελιωδών νευροβιολογικών μηχανισμών και διεργασιών που επιτρέπουν την ανάπτυξη της ψυχικής πραγματικότητας. Συγχρόνως μας επιτρέπουν να κατανοήσουμε την ύπαρξη και δυναμική ανάπτυξη ενός ατομικού σκεπτικού οργάνωσης και λειτουργίας του νευρικού συστήματος, το οποίο συγκροτείται κατά έναν υποκειμενικό τρόπο και επίσης εξασφαλίζει την διαθεσιμότητα προς την ανάδυση της υποκειμενικότητας. Αυτή η δυναμική προσέγγιση που στηρίζεται στην σύνδεση, την σχέση και την συνεχή διαμόρφωση των βιωμάτων και των υποκειμενικών αξιών, είναι ψυχαναλυτικά υποδηλωτική. Βέβαια πρέπει να σημειώσουμε ότι εντάσσεται σε ένα διαφορετικό σκεπτικό γύρω από την οργάνωση του ψυχισμού και της νόησης από αυτό της ψυχαναλυτικής θεωρίας. Το κεντρικό ζητούμενο εδώ είναι η αιτιολόγηση των μηχανισμών ανάδυσης του φαινομένου της συνείδησης (που δεν ταυτίζεται με την έννοια του συστήματος του συνειδητού), της απαρτίωσης και της προσαρμογής, στο πλαίσιο της οποίας εξετάζονται ορισμένες μη συνειδητές διεργασίες. Στη προσέγγιση του Edelman όπως στο έργο του Changeux ή του Damasio, βρισκόμαστε σε μία μάλλον «κανονιστική» οπτική, όπου δεν γίνεται λόγος ούτε για το στοιχείο της ψυχικής σύγκρουσης, ούτε για την φαντασίωση, ούτε για την ψυχοσεξουαλικότητα, ούτε για το ψυχαναλυτικό ασυνείδητο. Όμως αυτό που περιγράφεται με την έννοια του δυναμικού πυρήνα, της επανεισόδου, των προ-αναπαραστάσεων, τα διάφορα επίπεδα συνείδησης και το μη συνειδητό μέρος αυτών των διεργασιών, είναι σημαίνοντα για την ψυχική πραγματικότητα εφ' όσον εξετάσουμε την πιθανή σχέση μεταξύ τους. Σε αυτό θα αναφερθούμε στο αμέσως επόμενο κεφάλαιο εξετάζοντας τις ψυχαναλυτικές και τις νευροεπιστημονικές τοπικές. Στην συνέχεια θα προσπαθήσουμε να αναλύσουμε ορισμένα σημαίνοντα κατά την γνώμη μας στοιχεία που εξετάσαμε προηγουμένως.

Θα μπορούσαμε να σκεφτούμε ότι η έννοια της τοποβιολογίας αποτελεί ένα *πρωτόλειο προ-μόρφωμα σχηματισμού καθηλώσεων* που δημιουργούνται κατά την διάρκεια της ανάπτυξης, την σηματοδοτούν και την προσδιορίζουν. Σκεφτόμαστε εδώ την έννοια της καθήλωσης ως ένα σημείο, ή μία σειρά σημείων, στα οποία αποτυπώνεται και εγγράφεται μία διεργασία ανάπτυξης και συγκρότησης του οργανισμού. Τα σημεία αυτά όπως περιγράφεται από τον Edelman, έχουν ως έρεισμα την συσσώρευση και σύζευξη ενεργειακών και δομικών στοιχείων των κυττάρων. *Η έννοια αυτών των πρωταρχικών – όχι μόνον προ-ψυχικών αλλά και προ-σωματικών αφού τοποθετούμεθα σε έναν χρόνο ένθεν της ολοκληρωμένης διαμόρφωσης της σωματικής πραγματικότητας - τύπων καθηλώσεων, συνδέεται ίσως με τον ορισμό των καθηλώσεων που έχει προτείνει ο Pierre Marty για την ψυχοσωματική ανάπτυξη.* Όπως είδαμε στην ψυχοσωματική θεώρηση, η διαμόρφωση της σωματοψυχικής οντότητας και της ψυχικής πραγματικότητας, είναι το αποτέλεσμα της διάδρασης μεταξύ της λειτουργίας και των απότοκων μορφωμάτων, αφ' ενός των εξελικτικών και οργανωτικών κινήσεων που υπαγορεύουν τα ένστικτα ζωής, και αφ' ετέρου των αντίρροπων αντι-εξελικτικών και αποδιοργανωτικών κινήσεων. Η έννοια της τοποβιολογίας τόσο στο νευρικό όσο και στο ανοσοποιητικό σύστημα σημαίνει την εμφάνιση μίας ατομικής μορφής λειτουργίας μέσω της ατομικής αντιμετώπισης των ερεθισμάτων ή των ξενιστών. Στην ψυχοσωματική θεωρία, η διευθέτηση των αποδιοργανωτικών και παλινδρομικών κινήσεων γύρω από τα προηγούμενα στάδια ψυχοσωματικής τάξης, θα καθορίσουν τα σημεία και τα επίπεδα καθηλώσεων, που θα είναι και τα σημεία επανεκκίνησης των οργανωτικών και εξελικτικών κινήσεων των ενστίκτων και των ενορμήσεων ζωής. Τα σημεία καθηλώσεων καθώς και ο τρόπος ψυχοσωματικής λειτουργίας στον οποίο αντιστοιχούν, θα αποτελέσουν τους οργανωτές στην βάση των οποίων θα διαμορφωθεί το σύνολο της ψυχοσωματικής πραγματικότητας, καθώς και θα καθορίσουν τα ατομικά σημεία αναφοράς, τα ατομικά χαρακτηριστικά ή τους τρόπους άμυνας ενός ατόμου.

Στις νευροεπιστημονικές έρευνες γύρω από την βασική λειτουργία των νευρώνων υπάρχει το ενδιαφέρον σημείο της εγγενούς ενεργοποίησης μίας «διαθεσιμότητας προς», χωρίς να είναι απαραίτητη για την δημιουργία αυτών των προ-αναπαραστάσεων, η

παρουσία ενός εξωτερικού ερεθίσματος, όπως το τονίζουν και ο Edelman και ο Changeux. Μπορούμε να πούμε ότι το ερέθισμα, ως πρωθύστερο βίωμα, έχει ήδη εσωτερικοποιηθεί και αποτελεί μέρος των εσωτερικών δομών ή διεργασιών. Με αυτή την έννοια το αντικείμενο της «διαθεσιμότητας προς» είναι ένα εσωτερικό αντικείμενο. Όμως εδώ θα θεωρούσα ότι, ιδίως στα αρχικά στάδια της ανάπτυξης του νευρικού συστήματος και κατά την διάρκεια της κύησης, δεν πρόκειται για την αναπαράσταση ενός εξωτερικού αντικειμένου, όπως για παράδειγμα η ενσωμάτωση ή η εσωτερίκευση της εικόνας του μητρικού αντικειμένου, αλλά για *ένα είδος αναπαράστασης του ιδίου του οργανισμού ή ενός αναπτυσσομένου τμήματος ή λειτουργίας του*. Πρόκειται ίσως για μία *διαθεσιμότητα προς την ζωή εντός της αρχόμενης σωματοψυχικής οντότητας*. Μπορούμε επίσης να αναρωτηθούμε εάν αυτή η διεργασία των προ-αναπαραστάσεων συνδέεται με την έννοια της ενόρμησης ή πιθανώς του ενστίκτου. Ή διαφορετικά εάν συνδέεται με την έννοια της ενόρμησης που συναντούμε στην ψυχοσωματική θεωρία.

Στις αρχές της θεωρίας επιλογής νευρωνικών ομάδων του Edelman και ιδίως της έννοιας της επανεισόδου, η σύγχρονη ψυχανάλυση βρήκε ένα νευροφυσιολογικό έρεισμα στον δικό της τρόπο κατανόησης της λειτουργίας των αναπαραστάσεων, της μνήμης και της σκέψης. Ο Gerald Edelman θα αποτελέσει τον συχνότερα αναφερόμενο νευροεπιστήμονα στην ψυχαναλυτική βιβλιογραφία της τελευταίας δεκαετίας. Αναφορικά με την έννοια της επανεισόδου, όπως ευρύτερα οι μηχανισμοί της νευρωνικής πλαστικότητας ως έρεισμα διαθεσιμότητας προς την υποκειμενικότητα, πρέπει να τονίσουμε ότι δεν αφορά σε μία απλή μορφή ανάδρασης (του τύπου Α → Β → Α, που στην τυπική μορφή της το Β διορθώνει ενδεχόμενα λάθη του προηγούμενου βήματος), ούτε βεβαίως σε μία μορφή γραμμικής επίδρασης (του Α επί του Β και του Β επί του Α). Πρόκειται για μία δυναμική διεργασία επαναληπτικής συναλλαγής παραλλήλων και σύγχρονων σημάτων μεταξύ διαφόρων περιοχών του εγκεφάλου. Συνδέει επομένως την δραστηριότητα των επιμέρους περιοχών σχηματίζοντας, απαρτιώνοντας και προσαρμόζοντας νέες μορφές νευρωνικών κυκλωμάτων που θα προσδώσουν νέες μορφές λειτουργίας είτε αντίληψης, είτε μνήμης, είτε δράσης. Έτσι αφορά σε μία προσπάθεια λύσης του λεγόμενου binding problem και κατανόησης της νευρωνικής πλαστικότητας.

Στο πλαίσιο της εξέτασης των μηχανισμών της πλαστικότητας των νευρωνικών δικτύων θεωρώ ότι *το σκεπτικό της επανεισόδου μπορεί να συνδεθεί ως ένας βασικός μηχανισμός δημιουργίας μίας διαθεσιμότητας προς την ανάπτυξη των ψυχικών διεργασιών, την οργάνωση της ψυχικής πραγματικότητας και την ανάπτυξη της υποκειμενικότητας. Η δυνατότητα αλλεπάλληλων και συνειρμικών μνημονικών επανεγγραφών της λειτουργίας της επανεισόδου προσεγγίζει το μοντέλο του «μαγικού σημειωματάριου» και την έννοια της μνήμης στην ψυχαναλυτική θεωρία.* Δηλαδή της αλλεπάλληλης εγγραφής των προσλαμβανομένων ερεθισμάτων που αναδιαμορφώνουν συνεχώς τις μνημονικές εγγραφές, και, συνδεόμενες με τις αντίστοιχες συναισθηματικές καταστάσεις επενδύσεις και επανεπενδύσεις, διαμορφώνουν τις ψυχικές αναπαραστάσεις. Άλλωστε η λειτουργία της επανεισόδου και των εσωτερικών βρόγχων ανάδρασης που συγκροτούνται, επιτρέπουν την κατανόηση της σύνδεσης αναπαραστάσεων και συναισθήματος στο νευροβιολογικό επίπεδο. Έτσι *η συναπτική διευκόλυνση και οι αλλεπάλληλες συνδέσεις και τροποποιήσεις των νευρωνικών συνδέσεων, δηλαδή η διεργασία επί των αρχικών εγγραφών, δημιουργούν νέα νευρωνικά μορφώματα ή νέες σημαίνουσες αναπαραστάσεις*, οι οποίες μάλιστα έχουν ονομασθεί ως *μετα-αναπαραστάσεις*, διαχωρίζοντας-τες από τις προηγούμενες (Ansermet & Magistretti, 2004 και Varela, 1993, 1994). Αυτές μπορούμε να θεωρήσουμε ότι αποτελούν στο επίπεδο της πραγματικότητας του σώματος, τα αρχικά δομικά, οργανωτικά και λειτουργικά στοιχεία της αναπτυσσόμενης ψυχικής πραγματικότητας.

Το ερώτημα όμως που θέτουμε, στο οποίο θεωρώ ότι η νευρωνική πλαστικότητα δίνει ένα σκεπτικό απάντησης συμβατό με την ψυχαναλυτική θεώρηση, είναι αυτό του περάσματος από μία σωματική πραγματικότητα προς την ψυχική πραγματικότητα. Όπως ανέφερε ο Freud ήδη στο κείμενο για την αφασία, «η αλυσίδα των φυσιολογικών διεργασιών μέσα στο νευρικό σύστημα δεν βρίσκεται σε αιτιατική μορφή σχέσης με τις ψυχικές διεργασίες». Η τροποποίηση των νευρωνικών χαρτών, η ενδυνάμωση ή η αποδυνάμωση ορισμένων συνάψεων που εξασφαλίζει η πλαστικότητα της επανεισόδου, θεωρώ ότι δημιουργούν εν δυνάμει μεταβατικές μορφές, συναισθηματικά επενδυμένες αναπαραστάσεις πράξεων ή δράσεων, μέσω διεργασιών που θα χαρακτηρίζαμε ως

συνειρμικές, ή ερμηνευτικές μεταξύ των πληροφοριών που ανταλλάσσονται από τις επιμέρους νευρωνικές ομάδες ή τα κέντρα του εγκεφάλου. Όπως είδαμε μέσα από την εξέταση των μηχανισμών τους, η νευρωνική και η συναπτική πλαστικότητα ή η έννοια της μεταπλαστικότητας, θα μπορούσαμε να υποθέσουμε ότι αφορούν στην διαμόρφωση ενός χώρου σύνδεσης, διεργασιών ή και μίας μορφής σύγκρουσης, μεταξύ ερεθισμάτων, αναπαραστάσεων και μνημονικών εγγραφών, και διάθεσης, λειτουργώντας ως μία μορφή νευρωνικού μεταβατικού χώρου, παρά σε απλές μορφές ανάδρασης ή γραμμικής εντολής. Η νευροδυναμική προσέγγιση επίσης εξηγεί πώς ορισμένα αρχικά μορφώματα και αναπαραστάσεις μετατρέπονται σε παράξενους ελκυστές και πώς η εγκεφαλική λειτουργία διαμορφώνεται κατά έναν μη προβλεπόμενο και δυναμικό τρόπο σύμφωνα με την ευαισθησία του στις ελάχιστες συνθήκες που περιέχει. Αυτή η δυναμική σχέση μετάβασης από ένα βιολογικό σε ένα μεταβιολογικό επίπεδο ή μεταξύ σωματικής και ψυχικής πραγματικότητας, είναι ίσως περισσότερο εμφανής στο επίπεδο των ευρύτερων εγκεφαλικών κυκλωμάτων που θα εξετάσουμε στην συνέχεια, και των ενδοφλοιϊκών συνδέσεων μέσω νευρώνων μακρών αξόνων, ή που διέρχονται από κέντρα αναδιανομής όπως ο θάλαμος, τα βασικά γάγγλια, ή οι συνειρμικές περιοχές του φλοιού.

Θα έλεγα επομένως ότι ένα επόμενο νευρικό στοιχείο Β (αντίληψη ή δράση) επιδρά επανεισερχόμενο σε ένα προθύστερο Α, όχι μόνον εξ αιτίας της φύσης, της αξίας του και της επιρροής του (αυτό θα ήταν μία απλή μορφή ανάδρασης) αλλά διότι το Β σημαίνει κάτι για το Α. Η αξία του νευρωνικού γεγονότος Β αξιολογείται από το Α ή από την μεταξύ τους σχέση, δηλαδή την μεταπλαστικότητα της συναπτικής τους σχέσης. Το Α «ερμηνεύει» το Β και απευθύνει προς αυτό ότι, «αυτό που είσαι ή κάνεις, μου θυμίζει κάτι από την προσωπική μου ιστορία (την κυτταρική μνήμη) ή από την ιστορία της σύνδεσής μας (της σύναψης), ή μου λέει ως προς την παρούσα δράση μου, ότι πρέπει να δράσω ή να αντιπροτείνω το εξής...». Κατ᾽ αυτόν τον τρόπο, αμφίδρομα, ο προσυναπτικός νευρώνας, ή μία ομάδα νευρώνων, μεταδίδουν προς έναν μετασυναπτικό νευρώνα (και αντιστρόφως), ή προς ένα λειτουργικό πεδίο του εγκεφάλου, αφ᾽ ενός μία νέα μορφή σήματος (μορφή αντίληψης ή δράσης), και κυρίως προτείνουν μία νέα εν δυνάμει μεταβατική μορφή δραστηριοποίησης που θα γίνει αντικείμενο επεξεργασίας

εντός του συναπτικού χώρου ή εντός των συνειρμικών και συνδετικών περιοχών του εγκεφάλου.

Βέβαια διατυπώνοντας αυτές τις σκέψεις και προτάσεις θα θέλαμε να τονίσουμε ότι πρόκειται για μία αντιστοιχία ή μία ευθεία αναλογία μεταξύ νευρωνικής πλαστικότητας και ψυχισμού. Η νευρωνική μεταβατική μορφή σύνδεσης δεν ταυτίζεται ούτε είναι το πρόδρομο στοιχείο της λειτουργίας της μεταβίβασης ή της έννοιας της μεταβατικής πραγματικότητας του ψυχισμού που προτείνουμε. *Αναφέρομαι εδώ σε ένα πιθανό σκεπτικό της νευρωνικής λειτουργίας, σε μία μεταβιολογική παρατήρηση, που δημιουργεί, προδιαθέτει στην ανάπτυξη των μεταβατικών φαινομένων σε άλλα ανώτερα επίπεδα σωματοψυχικής λειτουργίας, και διαμέσου αυτών στην συγκρότηση της ψυχικής πραγματικότητας σε σχέση με την πραγματικότητα του σώματος και την πραγματικότητα των αντικειμένων.*

Η νευρογένεση, η αύξηση του αριθμού των νευρωνικών συνάψεων, όπως η αντίρροπη τους κίνηση, η απόπτωση, αποτελούν ένα πεδίο στο οποίο φαίνεται *η επίδραση της ψυχικής πραγματικότητας, ή μάλλον των βασικών θεμελίων διαθεσιμότητας προς την ψυχική πραγματικότητα, επί της σωματικής πραγματικότητας.* Είδαμε ότι η εξέλιξη των βλαστοκυττάρων σε νευρώνες ή η ενεργοποίηση των αποπτωτικών μηχανισμών, είναι συνάρτηση της δραστηριότητας, της ευρύτερης δυναμικής του νευρωνικού πεδίου μέσα στο οποίο εντάσσονται, όπως επίσης των συνθηκών λειτουργίας και της κατάστασης της συνολικής σωματοψυχικής οντότητας. Είναι ενδιαφέρον ίσως να σημειώσουμε ότι (βλ. ανωτέρω) *η νευρογένεση επηρεάζεται σύμφωνα με τις δύο μορφές λειτουργίας του αρνητικού*, ανάλογες με αυτές που περιγράφονται στην ψυχαναλυτική κλινική. Όπως είδαμε, η ύπαρξη χρονίων σωματικών ή ψυχικών πιεστικών και δυσπροσαρμοστικών μορφών λειτουργίας, επιφέρει την αναστολή παραγωγής νέων νευρώνων. Εδώ εμφανίζεται μία λειτουργία αρνητικού με την έννοια του τραυματικού, της εκκένωσης και της νέκρωσης. Μία άλλη μορφή αναστολής, περιορισμένης χρονικής διάρκειας, συμβαίνει σε μικρής έντασης πιεστικές καταστάσεις, ή θα λέγαμε σε καταστάσεις φυσιολογικού άγχους ή άγχους σήματος, ωσάν στην περίπτωση εργασίας αρνητικού με την έννοια του ελεύθερου χώρου και ενός ικανοποιητικού βαθμού

αποεπένδυσης έτσι ώστε να επιτρέπει μία ομαλή λειτουργία. Είδαμε ότι η ανάπτυξη νέων νευρώνων παρατηρείται ιδιαίτερα στις συνειρμικές περιοχές του φλοιού και όχι στις πρωτοταγείς αισθητικές. Η Cameron και άλλοι ερευνητές εξηγούν αυτή την διαφοροποίηση ως προς την ανάγκη σταθερότητας των δεδομένων μνήμης, μάθησης και λειτουργίας ορισμένων βασικών περιοχών του φλοιού. Η διαφοροποίηση της νευρογένεσης μεταξύ των πρωτοταγών και των συνειρμικών περιοχών δεν έγκειται μόνον σε αυτό. Η νευροδυναμική προσέγγιση μας δείχνει ότι στις αισθητικές περιοχές αναπτύσσεται ένας δυναμικός και διαρκώς μεταβαλλόμενος τρόπος λειτουργίας και αίσθησης. Θα μπορούσαμε ίσως να αναρωτηθούμε εάν η διάκριση αυτή σχετίζεται με την εξασφάλιση ενός διαθέσιμου πεδίου νέων νευρωνικών ομάδων στις συνειρμικές περιοχές οι οποίες θα εργασθούν ως ένας χώρος δοκιμής νέων μορφών συνειρμικής και συνδετικής λειτουργίας. Ενδεχομένως η δυναμική λειτουργία των πρωτοταγών περιοχών μπορεί να εξυπηρετηθεί μέσω της δυναμικής τροποποίησης των συνδέσεων. Ενώ, οι συνειρμικές περιοχές ίσως έχουν την ανάγκη ελεύθερων χώρων δοκιμών των εν δυνάμει σκεπτικών λειτουργίας που παράγουν, οι οποίοι εξασφαλίζονται από την ανανέωση των νευρωνικών πεδίων μέσω της νευρογένεσης.

Όπως είδαμε, η νευρωνική πλαστικότητα, είναι, τα ανοίγματα, η διαθεσιμότητα προς την ανάπτυξη νέων και την «μελέτη» εν δυνάμει μορφωμάτων (λειτουργικών και δομικών), καθώς επίσης είναι οι διάφορες μορφές, οι νευρωνικές ιδιότητες, περιορισμών, οριοθετήσεων και εκφυλισμού.

Το φαινόμενο του εθισμού, δηλαδή η εξάλειψη απάντησης σε ένα σταθερά επαναλαμβανόμενο ερέθισμα αποτελεί μία μορφή μη συνειρμικής μνήμης και μάθησης (εκτός των μνημονικών διεργασιών του ιππόκαμπου) που σχετίζονται με σταθερές μορφές μη συνειδητών συμπεριφορών, αυτοματισμού και αντίστοιχων μη συνειδητών κινητικών προγραμμάτων. Έτσι θα λέγαμε ότι *η ύπαρξη αυτοματισμών, μη συνειδητών προτύπων συμπεριφοράς και της κίνησης, χρειάζεται να πλαισιωθεί από μία διεργασία αρνητικού : την απουσία συνειρμών, την απουσία σύγχρονης διέγερσης άλλων νευρωνικών ομάδων, ή διαφορετικά άλλων σημαινόντων*. Και αρχικώς, εξασφαλίζεται από το φαινόμενο του εθισμού, δηλαδή την εξάλειψη απάντησης στο προσλαμβανόμενο

ερέθισμα· επομένως από την λειτουργία μίας *πρωτογενούς μορφής αλεξιερεθιστικού συστήματος*, μη συνειρμικού, που δεν λειτουργεί χάρις στην σύνδεση με άλλες σημαίνουσες αναπαραστάσεις και την συνειρμική (όπως η προσυνειδητή) επεξεργασία τους, αλλά, μέσω μίας πρωτόλειας μορφής αποεπένδυσης, καταστολής της διεγερσιμότητας, πέραν της σημασίας και πέραν της ευχαρίστησης που μπορεί να συνοδεύουν ένα ερέθισμα. Τέλος ο μηχανισμός του εθισμού είναι καθοριστικός ως προς την δυνατότητα προσαρμογής και οικονομίας της σωματοψυχικής οντότητας, ιδίως στην αντιμετώπιση τραυματικών καταστάσεων

Η εγκεφαλική λειτουργία χαρακτηρίζεται επίσης από μία περιορισμένη ικανότητα απάντησης σε ταυτόχρονα και ποιοτικά διαφορετικά ερεθίσματα. Αυτή η ιδιότητα θα λέγαμε ότι έχει δύο πλευρές. Η μία αφορά την *εξασφάλιση και την αντίληψη μίας πραγματικότητας*, λειτουργεί δηλαδή στην κατεύθυνση της αρχής της πραγματικότητας που διαμορφώνεται σύμφωνα με την περιορισμένη δυνατότητα αναγνώρισης και συνείδησης. Βέβαια, το εύρος της «αληθούς» αντίληψης (ή της λειτουργίας της πραγματιστικής αντίληψης) δεν είναι προκαθορισμένο και σταθερό, αλλά είναι συνάρτηση του ατομικού και συγκυριακού τρόπου λειτουργίας. Η άλλη πλευρά του, στον βαθμό που αναπτύσσεται μία «λαθεμένη» αντίληψη, εκτός του πραγματικού, αφήνει *ένα πεδίο ελευθερίας προς την φαντασία και την υποκειμενική ερμηνεία των πραγμάτων*. Με αυτόν τον τρόπο, ο μηχανισμός της περιορισμένης ικανότητας συμμετέχει στην οργάνωση της ψυχικής πραγματικότητας με την μορφή του ασυνειδήτου. Όπως θα το δούμε, υπό αυτό το πρίσμα η λειτουργία της φαντασίας δεν αποτελεί το προϊόν μίας αυθαίρετης ή ασυνάρτητης αντίδρασης, αλλά είναι απότοκος της συνέργειας της εγγενούς αυτόνομης τάσης ενεργοποίησης, των ήδη εγγεγραμμένων εμπειριών και των εγγενών περιορισμών. Η ύπαρξη των περιορισμών, εάν επιφέρει σε ένα επίπεδο μία λανθασμένη αντίληψη ή κρίση επί της πραγματικότητας, σε ένα άλλο, ανοίγει το περιθώριο της υποκειμενικότητας. Σε αυτά τα σημεία θα επανέλθουμε μιλώντας για τις νευροεπιστημονικές τοπικές γύρω από τον μετωπιαίο λοβό και τις συνδέσεις του.

Επίσης, νευρωνικές ιδιότητες όπως η περιορισμένη ικανότητα απάντησης ως μορφή οριοθέτησης του πραγματικού και ο εκφυλισμός, δηλαδή ο περιορισμός διαφοροποίησης της ποικιλίας της νευρωνικής λειτουργίας, αποτελούν *μηχανισμούς δομικής και λειτουργικής σταθεροποίησης* και επομένως της ατομικής ταυτότητας της σωματοψυχικής οντότητας, όπως επίσης συντελούν στην δυνατότητα ταυτίσεων, διϋποκειμενικής ομοιότητας.

Η διεργασία της απόπτωσης ή καλύτερα το σκεπτικό της διεργασίας της απόπτωσης καθώς πρόκειται για μία μορφή κυτταρικής σκέψης και σχέσης, μας οδηγεί σε μία σειρά αναφορών στην ψυχαναλυτική μεταψυχολογία. Ο Green (2002) έχει προτείνει την σύνδεση της απόπτωσης με τις έννοια της ενόρμησης θανάτου, ως μία εγγενή βασική τάση του οργανισμού προς τον θάνατο και την κατάλυση των συνδέσεων. Ο Ameisen (ο.π.) σχολιάζοντας την εργασία της απόπτωσης λέει ότι «η ζωή είναι αποτέλεσμα της καταστολής της [κυτταρικής] αυτοκτονίας, της άρνησης μίας άρνησης» ενώ, «ο θάνατος είναι αποτέλεσμα της καταστολής της καταστολής της αυτοκτονίας, δηλαδή της άρνησης μίας άρνησης της άρνησης». Έτσι *η διεργασία της απόπτωσης τονίζει την ύπαρξη και την σημασία της εργασίας του αρνητικού στο νευρωνικό επίπεδο και της συνέργειας των τάσεων (ή των ενορμήσεων) ζωής και θανάτου*. Θα σκεφτόμασταν εδώ την ψυχοσωματική προσέγγιση σύμφωνα με την οποία η οργάνωση της ψυχοσωματικής τάξης ξεκινά από την στιγμή της εμφάνισης των ενορμήσεων θανάτου και της αποτυχίας της εξελικτικής διεργασίας, όπως δηλαδή αυτό συμβαίνει με το φαινόμενο της απόπτωσης που οριοθετεί μία αναπτυξιακή πορεία προς όφελός-της. Αυτή η οριοθέτηση και η ακόλουθη μορφοποίηση είναι μία δυναμική διεργασία, αποτέλεσμα ενός διαλόγου μεταξύ των νευρώνων και συνάρτηση της τρέχουσας κατάστασης και δραστηριότητας, του αποπτωτικού νευρώνα και του πεδίου στο οποίο εντάσσεται. Με αυτόν τον τρόπο εισάγεται όπως υπογραμμίζει ο Green η έννοια και η διεργασία της σύγκρουσης, καθώς η βιωσιμότητα εξαρτάται από τον βαθμό και την ποιότητα της δραστηριότητας του νευρώνα και από «την ποιότητα των σχέσεων που μπόρεσαν να εγκαταστήσουν μεταξύ τους» (Ameisen, ο.π.).

Η νευρωνική πλαστικότητα, οι μεταβολές της (η κατά διαστήματα και σε συνάρτηση με τις συνθήκες διευκόλυνση ή η εξάλειψη των συναπτικών συνδέσεων), η εναλλαγή μεταξύ σταθερών και μεταβατικών καταστάσεων της νευροδυναμικής θεωρίας, *θεωρώ ότι αποτελούν μία νευρωνική μορφή κινήσεων μεταξύ δομής και διεργασίας που χαρακτηρίζουν την πολυσημία του τρόπου οργάνωσης και λειτουργίας της ψυχικής πραγματικότητας.*

Οι βασικές αρχές της νευροδυναμικής, των θεωριών του χάους και των αυτο-οργανωνόμενων συστημάτων στις νευροεπιστήμες, κινούνται σε μία μεγάλη και πρόσφορη εγγύτητα ως προς την ψυχαναλυτική θεωρία και πράξη, κάτι το οποίο προκάλεσε το ενδιαφέρον πολλών ψυχαναλυτικών και νευρο-ψυχαναλυτικών ρευμάτων στα οποία θα αναφερθούμε στην συνέχεια. Η χαοτική δυναμική του νευρικού συστήματος εισάγει στην λειτουργία του την ψυχική διάσταση, το υποκειμενικό και μη προβλέψιμο βίωμα με βάση ένα προκαθορισμένο πρόγραμμα. Επίσης, η θεωρία του χάους εισάγει στην οργάνωση του ψυχισμού την διάσταση της βιολογικής πραγματικότητας. Με αυτόν τον τρόπο μπορεί να αποτελέσει έναν τρόπο κατανόησης των μηχανισμών που επιτρέπουν σε ένα στοιχείο της τάξης του πραγματικού, όπως ένα νευροχημικό φαινόμενο ή μία βασική κυτταρική λειτουργία, να αποκτήσει ένα νόημα αναγόμενο σε ένα στοιχείο πραγματικότητας του ψυχισμού. Θεωρώ ότι η δυναμική του χάους και η δυνατότητα αυτο-οργάνωσης τίθεται πέραν της εξελικτικής νεοδαρβινικής προσέγγισης.

Θεωρώ ότι η νευροδυναμική προσδίδει στην νεοδαρβινική θεώρηση μία ιδιαίτερη εξελικτική δυναμική σε έναν οριζόντιο άξονα (ως προς τον κάθετο άξονα της συνεχούς εξέλιξης) σύμφωνα με την οποία ένα επόμενο στάδιο προσδιορίζεται από το προηγούμενο. Αυτό που παράγεται μέσα από μία μη προβλέψιμη, χαοτική διεργασία, δεν έχει ιστορικό, δεν έχει ένα προηγούμενο στάδιο το οποίο να μπορεί να αφηγηθεί μέσω του ιστορικού χρόνου. Αυτο-αναδύεται, και τότε, το προϊόν της ανάδυσης εντάσσεται στην εξελικτική πορεία. Το ιστορικό του ενδεχομένως ανήκει σε μία άλλη διάσταση. Όχι σε αυτή όπου βρίσκεται, εν τω γίγνεσθαι, μία σωματοψυχική οντότητα. Υπό ψυχαναλυτικούς όρους, δεν εξηγείται μέσα από την αναμνημόνευση, αλλά, ερμηνεύεται ή κατασκευάζεται, μέσα από

την μεταβίβαση. Έτσι άλλωστε ανοίγεται όλη η δυνατότητα εισαγωγής στοιχείων αλλαγής, διαφοροποίησης και κινητοποίησης ενός συστήματος. Η θέση μου είναι ότι οι έννοιες της νευροδυναμικής αποτελούν ένα βασικό σημείο αναφοράς, ένα θεωρητικό έδαφος και ένα βασικό πλαίσιο διερεύνησης της λειτουργίας της σωματικής πραγματικότητας, της ψυχικής πραγματικότητας και ιδίως της μεταξύ τους άρθρωσης, δηλαδή του μεταβατικού πεδίου της πραγματικότητας του ψυχισμού. Θεωρώ επίσης ότι μπορεί να αποτελέσει ένα πεδίο σύνδεσης μεταξύ των διαφόρων νευροεπιστημονικών προσεγγίσεων γύρω από την αντίληψη, την συνείδηση, το μη συνειδητό, την μνήμη ή το συναίσθημα.

Θεωρώ ότι τα νευροεπιστημονικά δεδομένα γύρω από την πλαστικότητα μας επιτρέπουν δύο βασικές παρατηρήσεις : αναφορικά με *την διαθεσιμότητα του σώματος προς τον ψυχισμό*, και, αναφορικά με *την μεταξύ τους σχέση*. Που είναι μία σχέση διαθεσιμότητας. Πρόκειται, όπως προτείναμε, για το «*σώμα - σχέση σε σχέση*», σε σχέση με το περιβάλλον και σε σχέση εντός αυτού. Το σώμα, η σωματική πραγματικότητα διαμορφώνεται σύμφωνα με αυτό που οργανώνεται ως ο ένυλος ψυχισμός του. Το σώμα ως αυτο-οργανωνόμενο σύστημα ευαίσθητο στις εσωτερικές και τις εξωτερικές συνειδητές, στις μη συνειδητές και στις μη προβλεπόμενες συνθήκες, αισθάνεται, δρα, δέχεται αναδράσεις, δημιουργεί εσωτερικές διεργασίες διαλόγου και σχεδιασμού εν δυνάμει δραστηριοτήτων. Κατ᾽ αυτόν τον τρόπο, που περιγράψαμε με την έννοια της διπλής απαίτησης έργου, τα στοιχεία της σωματικής πραγματικότητας καθίστανται σημαίνοντα από το τι και πώς είναι η ψυχική πραγματικότητα. Αναπτύσσεται έτσι μία μορφή αναδιάταξης και διαφοροποίησης της σωματοψυχικής οντότητας, παράγοντας διάφορους τύπους ορίων, συνδέσεων και ενδιάμεσων μεταβατικών πεδίων, μεταξύ σωματικής, νοητικής, ψυχικής πραγματικότητας και περιβάλλοντος ή των αντίστοιχων πραγματικοτήτων των άλλων.

Ορισμένες ιδιότητες και μηχανισμοί της νευρωνικής πλαστικότητας και της νευροδυναμικής θεωρώ ότι μπορεί να αποτελούν ένα έρεισμα ή ένα λειτουργικό πλαίσιο της συγκρότησης του ασυνειδήτου : Αναφερθήκαμε στον μηχανισμό της *περιορισμένης ικανότητας απάντησης* (θα λέγαμε «αντικειμενικής», ή πραγματιστικής απάντησης) στα ερεθίσματα, ο οποίος ανοίγει την δυνατότητα του «λάθους», άρα της ανάδυσης από την

λήθη και το λανθάνον, της υποκειμενικής φαντασιακής ή και ψευδαισθητικής αντίληψης. Ομοίως αναφερθήκαμε στις τρεις μορφές σταδίων αλλά και παράλληλων επιπέδων νευρωνικής λειτουργίας, την ασταθή κατάσταση, την σταθερή και την κατάσταση εκφυλισμού. Η ασταθής κατάσταση πολλαπλών συνδέσεων και εκπολωτικών κινήσεων, που στην ορολογία των θεωριών του χάους αποτελεί μία κατάσταση θορύβου εντός της οποίας θα αναπτυχθούν ελκυστές, θα μπορούσε να θεωρηθεί ως ένα νευρωνικό έρεισμα των πρωτογενών διεργασιών. Ο Changeux αναφέρεται στην *πρωτογενή συνηχητική μορφή νευρωνικής επιλογής*, μία μορφή σύνδεσης και επένδυσης που χαρακτηρίζει τις πρωτογενείς διεργασίες του ασυνειδήτου. Ενώ αυτό που ονομάζει επιλογή μέσω της επιβράβευσης λειτουργεί στην κατεύθυνση της δευτερογενούς ευχαρίστησης υπό την λειτουργία της αρχής της πραγματικότητας. Επίσης είδαμε ότι οι νευρωνικές συνδέσεις αποτελούν τα συναπτικά ίχνη της εγγραφής των προσλαμβανομένων ερεθισμάτων, τις νευρωνικές αναπαραστάσεις τους. Κάθε νέα αντίληψη θα μεταφρασθεί σε μία νέα εγγραφή, στην τροποποίηση των συνάψεων και των συνδέσεων μεταξύ νευρωνικών ομάδων από τις προηγούμενες εγγραφές. Είδαμε ακόμα ότι αυτή η πρόσληψη αποτελεί μία δυναμική και υποκειμενική διεργασία σύμφωνα με την εσωτερική διάθεση προς την αντίληψη και την δράση. Συγχρόνως χάρις στις ιδιότητες της νευρωνικής πλαστικότητας, πέραν των μετέπειτα προσλαμβανομένων εξωτερικών ερεθισμάτων και της συνεχούς επανεγγραφής, αυτά τα αρχικά νευρωνικά μορφώματα εκπροσώπησης των ερεθισμάτων συνδέονται, συνάπτονται μεταξύ τους, στο πλαίσιο μίας μορφής εσωτερικής αντίληψης, δημιουργώντας έτσι νέες ενδογενείς αναπαραστάσεις (δηλαδή που δεν συναρτώνται άμεσα με τα αρχικά ερεθίσματα), που αναφέρονται ως μετα-αναπαραστάσεις. Θεωρώ, όπως προτείνεται από τους Ansermet και Magistreti (ο.π.), ότι αυτές *οι μετα-αναπαραστάσεις που είναι το αποτέλεσμα διεργασιών επί των προγενέστερων συναπτικών ιχνών, αποτελούν ένα νευρωνικό έρεισμα της φαντασίωσης και του ασυνειδήτου*. Ενώ ένα πρώτο επίπεδο συναπτικών ιχνών θα αποτελέσουν σύμφωνα με τους Ansermet και Magistreti τις γνωσιακές αναπαραστάσεις, ή θα λέγαμε το νευρωνικό έρεισμα της νοητικής πραγματικότητας. Εάν η φαντασίωση είναι μία υποκειμενική ψυχική και νοητική κατασκευή, οι μετα-συνδέσεις μεταξύ διαφόρων νευρωνικών ομάδων που εμπεριέχουν τις προθύστερες αναπαραστάσεις των ερεθισμάτων, είναι μία υποκειμενική νευρωνική κατασκευή που θα αποτελέσει το νευρωνικό έρεισμα της φαντασιωσικής

παραγωγής. Τέλος η νευροδυναμική προσέγγιση και οι θεωρίες του χάους είναι σημαίνουσες σχετικά με την έννοια του ασυνειδήτου για δύο λόγους. Αφ' ενός μεταφορικά (όπως στην προσέγγιση των Pragier και του Quinodoz) σκεπτόμενοι το ασυνείδητο ή την συνολική ψυχική πραγματικότητα (ψυχική τοπική) ως ένα αυτο-οργανωνόμενο σύστημα, και αφ' ετέρου διότι *η αυτο-οργανωνόμενη λειτουργία του εγκεφάλου εξασφαλίζει ορισμένες βασικές προϋποθέσεις και τρόπους λειτουργίας για την οργάνωση του ασυνειδήτου*, όπως η ευαισθησία στις ελάχιστες και μη προβλεπόμενες συνθήκες, η δυνατότητα περάσματος, αποσταθεροποίησης και αναδιοργάνωσης, από ένα εν δυνάμει σημαίνον στοιχείο σε ένα άλλο, και η συγκρότηση ενός νευρωνικού πεδίου ελκυστών, ή μη προσδιοριζόμενων σημείων προσδιορισμού της λειτουργίας του συστήματος. Σε αυτά τα στοιχεία και τις παρατηρήσεις θα επανέλθουμε στην συνέχεια εξετάζοντας τα πιθανά ανατομικά και λειτουργικά ερείσματα, τις σωματικές διαθεσιμότητες προς τον ψυχισμό, δηλαδή την νευροεπιστημονική τοπική της τοπικής του ψυχικού οργάνου.

Η νευρωνική πλαστικότητα και η νευροδυναμική μας πληροφορεί για την δυνατότητα μίας υποκειμενικής, ιδιαίτερης προσωπικής και ξεχωριστής για κάθε άτομο, οργάνωσης και κυρίως λειτουργίας του νευρικού συστήματος. Ανοίγεται έτσι το περιθώριο για μία πληθώρα ατομικών διαφορών που μπορεί να τοποθετούνται είτε στο επίπεδο του φυσιολογικού είτε του παθολογικού. Αυτή η άποψη ανατρέπει την αμιγώς ντετερμινιστική θεώρηση της ζωής, στην σωματική ή στην ψυχονοητική της έκφραση. Όμως, μία τέτοια διαθεσιμότητα ποσοτικών και ποιοτικών διϋποκειμενικών διαφορετικοτήτων, θα πρέπει να μας κάνει να αναρωτηθούμε με ποιον τρόπο εξασφαλίζονται πλέον τα κοινά χαρακτηριστικά, οι κοινές ιδιότητες, η δυνατότητα ταυτίσεων ακόμα, μεταξύ των ανθρώπων. Ωσάν το πρόβλημα να μην είναι πλέον η διαφορά, αλλά η ομοιότητα. Ένα μεγάλο μέρος των νευροεπιστημονικών ερευνών έχει στραφεί προς αυτή την κατεύθυνση, του τι μας κάνει σε ικανοποιητικό βαθμό όμοιους, εστιαζόμενη πάντοτε στην διερεύνηση της συνείδησης και την έλευση του κοινωνικού όντος που έχει επίγνωση της κοινωνικότητάς του. Άρα ακολουθείται ένα σκεπτικό που διαφοροποιείται και πάλι από αυτό της ψυχανάλυσης και της διερεύνησης του ασυνειδήτου. Παρά όμως αυτή την διαφορά, τα δεδομένα που παρουσιάζονται και οι

θέσεις που προτείνονται από την νευροεπιστήμη, νομίζω ότι αποκτούν ένα εξαιρετικό ενδιαφέρον για την ψυχαναλυτική σκέψη καθώς φωτίζουν βασικά σημεία των νευροφυσιολογικών βάσεων και του σκεπτικού οργάνωσης των αντικειμενοτρόπων σχέσεων, των ταυτίσεων ή του ναρκισσισμού, για τα οποία θα μιλήσουμε στην συνέχεια. Θα δούμε ότι η ομοιότητα παράγεται επιγενετικά (Changeux, Jeannerod) μέσω της σχέσης μεταξύ δύο σωματοψυχικών οντοτήτων ή μεταξύ δύο νευρικών συστημάτων, ενώ βεβαίως υπάρχουν και ορισμένες κοινές ιδιότητες και κοινά όρια. Θα μπορούσαμε να αναφέρουμε εδώ αυτά που σημειώνει ο Damasio (1994) για την σταθερή παρουσία ορισμένων «εγγενών» και σε μεγάλο βαθμό γενετικά προσδιορισμένων, άρα μεταβαλλόμενων σε πολύ μακρά χρονικά διαστήματα, «νευρωνικών κυκλωμάτων», που συνιστούν έναν βασικό σκελετό για την αντίληψη που διαμορφώνουμε για τον εξωτερικό και τον εσωτερικό μας κόσμο. Πρόκειται δηλαδή για τα εγγενή βιο-ρυθμιστικά κυκλώματα που εξασφαλίζουν την επιβίωση και τους βασικούς ομοιοστατικούς μηχανισμούς του οργανισμού. Το ενδιαφέρον όμως εδώ είναι ότι αυτά τα εγγενή κυκλώματα που συντελούν στην βασική ομοιότητα και συνοχή μεταξύ των ατόμων του ιδίου είδους, είναι επίσης θεμελιώδη για την κινητοποίηση, την ενεργειακή επένδυση, την υποκειμενική και διαφοροποιητική διεργασία των κοινών ερεθισμάτων. Δηλαδή, *η βάση του ομοίου αποτελεί ένα ενεργοποιό στοιχείο της διαφορετικότητας. Ίσως, διότι το σώμα παράγει μία διπλή απαίτηση, αυτοσυντήρησης και λιβιδινική, ή, διότι ο ένυλος ψυχισμός του πραγματοποιεί δύο μορφές ανάγνωσης και ερμηνείας της σωματικής απαίτησης.*

Τέλος, θα προσπαθήσουμε να προσεγγίσουμε το θέμα της σχέσης μεταξύ της νοητικής πραγματικότητας και της ψυχικής πραγματικότητας που εξετάσαμε νωρίτερα, σύμφωνα με τις παρατηρήσεις μας γύρω από την νευρωνική πλαστικότητα και τον ψυχισμό. Για τον σκοπό αυτό θα επανέλθουμε στις κλινικές περιπτώσεις του κυρίου Δ. και του κυρίου Α. που αναπτύξαμε στην προηγούμενη ενότητα.

[Κλινική ν & νi, συνέχεια]

Και στις δύο περιπτώσεις παρατηρήσαμε μία ταχεία και σημαντικού βαθμού ανάκαμψη των λειτουργιών. Και στις δύο παρατηρήσαμε μία σημαίνουσα διαφορά μεταξύ αφ' ενός των αποτελεσμάτων των δοκιμασιών και αφ' ετέρου της υποκειμενικής εκτίμησης, όπως άλλωστε της βασικής κλινικής εξέτασης. Στην περίπτωση του κυρίου Δ είδαμε ότι η κάλυψη των ελλειμμάτων συνδεόταν με τη ικανότητα αναπαραστατικής ψυχικής λειτουργίας. Μέσω της οποίας ανέπτυξε μία εργασία αρνητικού επί ή περί ενός πρωτογενούς αρνητικού, πλαισιώνοντας τον χώρο του ελλείμματος και της απώλειας, δημιουργώντας εντός αυτού έναν προσωπικό συναισθηματικά επενδυμένο αναπαραστατικό κόσμο. Έτσι, λειτουργώντας μεταφορικά, κινήθηκε από το πραγματικό της απώλειας στο σκεπτικό του «σαν να έχασα κάτι». Αναφορικά με τους μηχανισμούς της νευρωνικής πλαστικότητας θα έλεγα ότι πιθανώς η αντιμετώπιση του ελλείμματος στηρίχθηκε στην διεργασία των μετα-αναπαραστάσεων, εντός του νευρωνικού δικτύου που αναπτύσσεται ως μία μορφή εσωτερικής αντίληψης και ερείσματος της ψυχικής πραγματικότητας και επομένως στην αντίστοιχη διευκόλυνση της συναπτικής δραστηριότητας. Υπό του όρους της νευροδυναμικής, στην περίπτωση του κ. Δ θα θεωρούσα ότι τόσο στην πρωτύτερη όσο και στην μετατραυματική κατάσταση, το γεγονός ότι κάθε αντιληπτικό μόρφωμα ή ίχνος, και αντίστοιχα συναπτικό ίχνος ενός ερεθίσματος λαμβάνει μία υποκειμενική αξία, ερμηνεύεται παρά προσλαμβάνεται ως μία πραγματικότητα, και έτσι απαρτιώνεται στον προσωπικό χώρο νοημάτων και σημαινόντων ιχνών, επιτρέπει στον εγκέφαλο ή στα τμήματά του, να αυτο-οργανωθούν κατά έναν περισσότερο εύπλαστο και λειτουργικό τρόπο ως πεδίο ελκυστών. Δηλαδή κατά έναν τρόπο «συμβατό με την ιστορία και τους στόχους, [τις επιθυμίες] του οργανισμού» (Freeman, 1999). Θα μπορούσαμε να υποθέσουμε ότι βρισκόμαστε εδώ στην περίπτωση ανάκτησης σύμφωνα με τη θεώρηση του Freeman ότι ο εγκέφαλος δεν περιέχει και δεν διαμορφώνει στατικές ή σταθερές νοητικές αναπαραστάσεις, αλλά παράξενους ελκυστές, δηλαδή σύνθετα μορφώματα σημαινόντων νοητικών καταστάσεων.

Στην περίπτωση του κυρίου Α το έλλειμμα αντιμετωπίσθηκε μέσω μίας υπερεπένδυσης του πραγματικού, των περισσότερο πρωτογενών αναπαραστάσεων.

Πρόκειται επίσης για μία μορφή νευρωνικής πλαστικότητας, ανάπτυξης νέων συνάψεων ή πιθανώς παραγωγής και εκμάθησης νέων νευρώνων (νευρογένεση), που τοποθετείται όμως σε ένα περισσότερο πρωτογενές επίπεδο αντιληπτικού. Από την άποψη της νευροδυναμικής θεωρίας συναντάμε πιθανώς εδώ την περίπτωση των γνωσιακών ή νοητικών αναπαραστάσεων (Freeman) ως αντίγραφο του εξωτερικού αντικειμένου. Δηλαδή την περίπτωση παθολογικών διεργασιών που χαρακτηρίζονται από την απουσία ασταθών ταλαντώσεων, την αδυναμία δημιουργίας και αναδιοργάνωσης ως προς το εύρος και το βάθος τους ελκυστές, και την παρουσία συγχρονισμού και συντονισμού της εγκεφαλικής δραστηριότητας, με αποτέλεσμα την έλλειψη ποιοτικών και ποσοτικών διαφοροποιήσεων.

Η σκέψη μου είναι ότι ο κ. Δ στις θεραπείες αποκατάστασης, στην ατομική και αποδοτική ως έναν βαθμό εξάσκηση, αναπτύσσει μία διεργασία μηχανισμών επανάληψης και αυτοματοποίησης. Αυτό μπορεί να έχει ως αποτέλεσμα την ανάκτηση της λειτουργικότητας της μνήμης ή των κινητικών προτύπων, η οποία όμως συνοδεύεται από ένα φαινόμενο εθισμού, μη δραστηριοποίησης και μη συνειρμικής λειτουργίας ως προς άλλες νευρωνικές ομάδες της τάξης των σημαινόντων νοητικών καταστάσεων (κατά την ορολογία του Freeman). Έτσι χάνεται, ή ίσως αποφεύγεται αλεξιερεθιστικά και αντι-τραυματικά, η διάσταση της πολυσημίας της αντίληψης και της ψυχικής πραγματικότητας. Αυτή η διάσταση αναδύεται στο πλαίσιο της κλινικής εξέτασης και των μεταβατικών διεργασιών, τόσο ανάμεσα στην θεραπευτική σχέση όσο και μετέπειτα εσωτερικά (με την έννοια του διπλού ορίου), προκαλώντας αρχικά, στην κλινική εξέταση, μία αποδιοργανωτική κίνηση της επίδοσης των νοητικών λειτουργιών. Μέσα από αυτά τα κλινικά παραδείγματα βλέπουμε ότι η συγκρότηση της νοητικής και της σωματικής πραγματικότητας, και ιδίως η άρθρωση τους με την ψυχική πραγματικότητα, αντιστοιχούν σε διάφορες μορφές τρόπων ή σκεπτικού οργάνωσης και λειτουργίας των νευρωνικών συνδέσεων και της νευρωνικής πλαστικότητας.

Βεβαίως αυτή η προσέγγιση δεν εξαντλεί και δεν εξηγεί το σύνολο των πιθανών μηχανισμών που επεμβαίνουν στην δημιουργία και την αντιμετώπιση των παρατηρούμενων νευροψυχολογικών και ψυχικών συμπτωμάτων ή συνδρόμων.

Εξετάζοντας στα δύο επόμενα κεφάλαια την σύνδεση αυτών που ονομάζουμε νευρωνικές τοπικές σε σχέση με τις τοπικές του ψυχισμού και την σύνδεση μεταξύ του νευρολογικού και του ψυχαναλυτικού συμπτώματος θα προσπαθήσουμε να κατανοήσουμε πιο αναλυτικά ορισμένους από αυτούς τους μηχανισμούς.

ΜΕΡΟΣ ΤΡΙΤΟ

ΑΝΤΙΣΤΙΞΕΙΣ

ερωτήματα συνδέσεων – μεταβατικές απαντήσεις

Φύση και πνεύμα, αμφίδρομα συνδεδεμένα, φαντασία και πραγματικότητα, γνώση και αισθήσεις, βιολογικό και λιβιδινικό σώμα, σώμα και συναίσθημα, αποτελούν τα ατομικά δίπολα μεταξύ των οποίων η ταλάντωση, έννοια τοπική, χρονική και έννοια μετάβασης, ή η μη ταλάντωση, ορίζουν την ζωή, το εσωτερικό και το εξωτερικό βίωμα της σωματοψυχικής οντότητος.

Η νευροψυχολογική κλινική συχνά κινείται στους αντίποδες της ταλάντωσης που ορίζει την ζωή, σε περιοχές παθολογίας του νευρικού συστήματος και του ψυχισμού όπου φαίνεται να έχουν σταματήσει ή να έχουν υποστεί μία δραματική αλλαγή πολλοί από τους παλμούς σε κάθε έναν από αυτούς τους πόλους. Η βαρύτητα της κλινικής εικόνας νευρολογικών περιστατικών που παρουσιάζουν εκτεταμένες βλάβες του εγκεφάλου, σε κώμα, κατά την έξοδο από αυτό ή με μαζική διαταραχή των ανωτέρων νοητικών λειτουργιών, αρχικά σίγουρα επιτάσσει την εξασφάλιση των ζωτικών λειτουργιών και στην συνέχεια την συχνά αντίξοη και ματαιωτική προσπάθεια νευρικής, νοητικής και ψυχικής ανάνηψης. Η θεραπευτική προσπάθεια ανάνηψης και αποκατάστασης, στους χώρους μονάδων εντατικής θεραπείας ή σε χώρους αισθητηριοκινητικής και ψυχονοητικής σιγής, εγκαλεί την κλινική προσέγγιση να αφουγκρασθεί και να αξιολογήσει κάθε πιθανό ίχνος ζωής, κάθε απόηχο αίσθησης ή έκφρασης. Σε βαθμό μάλιστα που τόσο το θεραπευτικό προσωπικό όσο και το περιβάλλον του ασθενούς ορισμένες στιγμές τείνει να λειτουργεί πέραν της αντίληψης και της αναπαράστασης και σχεδόν ψευδαισθητικά αγγίζει, βλέπει, ακούει, διαισθάνεται και ερμηνεύει κινήσεις. Παρά το γεγονός ότι ορισμένα ερωτήματα που αφορούν στην έννοια της ψυχικής πραγματικότητας μπορεί να μοιάζουν μακρινά από την κρισιμότητα της κλινικής εικόνας και από την πραγματικότητα της παρατηρούμενης σιγής, θεωρώ ότι αφ' ενός είναι μέρος αυτής της κλινικής εικόνας, ότι θεραπευτικά και διαγνωστικά ωφελεί να τίθενται και ότι ίσως μπορούν να μας παρέχουν ορισμένες απαντήσεις γύρω από την φύση της σχέσης μεταξύ σώματος και ψυχισμού. Ερευνητικές και κλινικές προσεγγίσεις όπως της Oppenheim-Gluckman (2000) έχουν δείξει την σημασία αυτών των ερωτημάτων. Επίσης μία σειρά νευροεπιστημονικών ερευνών (Schiff et al., 2002)

έχουν δείξει την σημασία της υπολοιπόμενης εγκεφαλικής λειτουργίας και συμπεριφοράς σε περιπτώσεις παρατεταμένου κώματος.

Ποια είναι άραγε η ενδοψυχική οργάνωση και λειτουργία, η «υπολοιπόμενη» ίσως τοπική του ψυχισμού σε τέτοια περιστατικά; Μπορούμε να πούμε ότι μαζί με την νευρολογική αποδιοργάνωση καταρρέει και η ψυχική τοπική; Και ως ποιο βαθμό. Ή, διαφορετικά, η υπολοιπόμενη νευρική και νοητική λειτουργία αντιστοιχεί σε ένα μέρος, ή σε μία μορφή της προθύστερης ψυχικής τοπικής; Εάν σκεφθούμε ότι έχει υπάρξει μία απώλεια της συνείδησης ή απώλεια της εγρήγορσης, η παρατηρούμενη κατάσταση και δυναμική αναλογεί σε μία μορφή λειτουργίας του ασυνειδήτου; Εάν σκεφθούμε σε αναλογία με την ψυχοσωματική άποψη του Pierre Marty για το ασυνείδητο που δέχεται και δεν εκπέμπει, στην προκείμενη περίπτωση θα λέγαμε ότι «δεν εκπέμπει διότι δεν έχει προς τα πού, πώς, ίσως και τον λόγο, να εκπέμψει», ή δεν δέχεται εφ᾽ όσον οι ανάλογες λειτουργίες πάσχουν, έχοντας απωλέσει την ενδοσυστημική και την διασυστημική δυναμική του ή την διαρκή τροφοδότηση εκ του πραγματικού, την πρωτογενή αντίληψη. Ή μήπως δέχεται και εκπέμπει διαφορετικής τάξης πληροφορίες και έτσι διαμορφώνεται μία τοπική επίσης διαφορετικής τάξης; Αυτά τα ερωτήματα, της σχέσης μεταξύ του νευρολογικού και του ψυχαναλυτικού συμπτώματος θα αναπτυχθούν στο κεφάλαιο V.

Εάν η νευρωνική πλαστικότητα και η δυναμική των εγκεφαλικών χαρτογραφήσεων, δηλαδή η οργάνωση των νευρωνικών τοπικών που θα εξετάσουμε στην συνέχεια στο κεφάλαιο IV, αποτελούν το έδαφος για την ανάπτυξη του ψυχισμού και της δυναμικής του, ποιες μπορεί να είναι οι κατάλληλες ή οι απαραίτητες συνδέσεις για αυτόν τον σκοπό; Στην κλινική των βαρέων νευρολογικών περιστατικών και της ανίχνευσης των κινήσεων ζωής, είναι αξιοσημείωτο ότι πολλές φορές αυτές οι κινήσεις αφουγκράζονται κατ᾽ αποκλειστικότητα από ένα μόνον μέλος του θεραπευτικού ή του προσωπικού περιβάλλοντος. Λέγεται έτσι ότι «καταλαβαίνει», ότι «έκανε μία κίνηση σαν νεύμα», ότι άρθρωσε κάποια σχεδόν λέξη, ότι μοιάζει να ανταποκρίνεται σε κάποια επιλεκτικά ερεθίσματα ή σε μία ιδιαίτερη ατμόσφαιρα σχέσης. Συχνά πρόκειται για έναν μηχανισμό προβολής και άμυνας απέναντι στις κινήσεις θανάτου της σωματοψυχικής σιγής· άλλοτε όμως η αρχική φαινομενικά περίεργη και επιλεκτική επικοινωνία και

ανίχνευση κινήσεων ζωής γενικεύεται και διαπιστώνεται ευρύτερα στην πορεία μίας λειτουργικής ανάνηψης και αποκατάστασης. Στις εισαγωγικές σκέψεις της μελέτης αναφερθήκαμε στην σημασία που δίδεται στην θεραπευτική σχέση για την επιλογή των θεραπευτών ή και των θεραπειών που θα κριθούν καταλληλότερες ή περισσότερο απαραίτητες για την αποκατάσταση. Οι ίδιοι οι ασθενείς, ήδη από τα πρώιμα στάδια της θεραπείας, άμεσα ή έμμεσα, εκφράζουν την προτίμηση τους για ορισμένες θεραπευτικές μεθόδους ή για ορισμένους θεραπευτές χωρίς να είναι απαραίτητα σε θέση, νευρολογικά, νοητικά και ψυχικά, να τεκμηριώσουν (να τεκμηριώσουν απέναντι στην επιστημονική – αντικειμενική άποψη των ειδικών) τους λόγους αυτής της προτίμησης. Εν τούτοις, όπως φαίνεται αναπτύσσονται και υφίστανται, ως επί το πλείστον ασυνείδητα, χώροι σύνδεσης και αναδιοργάνωσης της σωματοψυχικής λειτουργίας. Σε αυτούς τους χώρους μεταβατικής πραγματικότητας του «σώματος – σχέση σε σχέση», θα αναφερθούμε στο έκτο και τελευταίο κεφάλαιο.

[*Κλινική vii*]

Η ιστορία του περιστατικού του Ν αρχίζει ένδεκα μήνες πριν την παρούσα εξέταση, όταν από ένα τροχαίο ατύχημα και μία βαρεία κρανιοεγκεφαλική κάκωση προκαλείται μαζική καταστροφή πολλών περιοχών του εγκεφάλου εξ αιτίας θλαστικών και αιμορραγικών τραυμάτων, σε ηλικία τότε 18 ετών. Παραμένει σε κρίσιμη κατάσταση και νοσηλεύεται μετεγχειρητικά, επί 3 μήνες σε βαθύ κώμα, μετά το πέρας των οποίων, έχοντας διαφύγει τον κίνδυνο του θανάτου, θεωρείται ότι ζωτικά έχει σταθεροποιηθεί. Η συνέχεια θα αποτελέσει την φυσική εξέλιξη της νόσου, το πώς και κατά πόσο θα είναι δυνατή η έξοδος από την κωματώδη κατάσταση και η ανάκτηση των λειτουργιών.

Μέσα σε αυτό το πλαίσιο πραγματοποιήθηκε μία κατ' οίκον κλινική νευροψυχολογική εξέταση με σκοπό την εκτίμηση της κατάστασης και τον σχεδιασμό μίας ενδεχόμενης θεραπευτικής παρέμβασης, αναγνωρίζοντας τον τύπο και την έκταση της βλάβης του εγκεφάλου και των αντίστοιχων λειτουργιών, καθώς και την δυνατότητα υποστήριξης και προώθησης της φυσικής εξέλιξης. Ο Ν κατάγεται από ένα νησί αλλά μετά το ατύχημα, με τους γονείς και τον μικρότερο αδελφό του ζούνε στην Αθήνα

αποσκοπώντας σε μία καλύτερη ιατρική περίθαλψη και πλαίσιο αποκατάστασης. Τα αποτελέσματα της κλινικής εξέτασης σε όλο το φάσμα των λειτουργιών ήταν μηδενικά. Κινητικά παρουσίαζε σπαστική τετραπάρεση και πλήρη αδυναμία στήριξης, πόσο μάλλον εκούσιας κίνησης. Καμία απάντηση δεν εκλύετο σε οποιοδήποτε ερέθισμα. Το πρόσωπο παρέμενε ανέκφραστο, με τις οφθαλμικές κόρες σε διαστολή, τα χείλη μισάνοιχτα, παρετικά όπως άλλωστε εμφανιζόταν συνολικά στο επίπεδο του στοματοπροσωπικού. Ανάλογη εικόνα καταγραφόταν από πρόσφατη νευρολογική εξέταση, καθώς επίσης η οικογένεια του «δεν είχε παρατηρήσει κάτι διαφορετικό». Η ίδια απουσία αντιδράσεων υπήρχε ως προς τις στοργικές φροντίδες και την παρουσία της μητέρας του. Η μαγνητική τομογραφία του εγκεφάλου έδειχνε εκτεταμένες βλάβες αμφοτερόπλευρα στον μετωπιαίο λοβό, στον αριστερό βρεγματικό και κροταφικό λοβό, τα αντίστοιχα σημεία της χειρουργικής επέμβασης, καθώς και μία γενικευμένη ατροφία του φλοιού. Μικρότερης έκτασης βλάβες σημειώνονται υποφλοιωδώς στον θάλαμο και στην περιοχή των βασικών γαγγλίων. Πρόκειται επομένως για εγκεφαλικές βλάβες οι οποίες μπορούν να δικαιολογήσουν (χωρίς όμως να καθιστούσαν απαραίτητη) την έκταση, την βαρύτητα της κλινικής εικόνας και των παρατηρούμενων διαταραχών και λειτουργικών ελλειμμάτων. Ορισμένες διευκρινιστικές ερωτήσεις προς το περιβάλλον του ασθενούς γύρω από τις αντιδράσεις του στα ερεθίσματα, τα υφιστάμενα κινητικά πρότυπα, ή τις έστω και ελάχιστες ενδεχόμενες διακυμάνσεις της εγρήγορσης μέσα στον χρόνο, επιβεβαίωσαν την αρχική κλινική εκτίμηση, αναφέροντας την περιστασιακή αντίδραση στον πόνο. Η μέγιστη αξιολόγηση κατά την κλίμακα της Γλασκώβης κυμαίνεται μεταξύ των βαθμών 2 και 4. Επομένως οι πιθανότητες και οι τρόποι παρέμβασης ελαχιστοποιούντο με ίσως μοναδικούς στόχους την αποφυγή περαιτέρω επιπλοκών και την προσμονή μίας μελλοντικής αισθητηριακής ανάνηψης με την βοήθεια ανάλογων ερεθισμών. Τόσο κατά την διάρκεια της εξέτασης, της συζήτησης με τους οικείους όσο και κατά την διάρκεια της οργάνωσης μίας απάντησης – εκτίμησης εκ μέρους μου, ήταν ιδιαίτερα αισθητή η αγωνία της προσμονής μίας απάντησης και συγχρόνως η απογοήτευση των γονέων.

Τότε, κατά την διάρκεια αυτού του χρόνου σκέψης, σιωπής εντός της σιγής, ο πατέρας του ασθενούς ωσάν σε μία αιφνίδια κίνηση εξόδου από το συναίσθημα

ματαίωσης και ίσως προ-απαντώντας στην δική μου άποψη «δεν υπάρχει τίποτε», με ενθουσιασμό λέει, «υπάρχει κάτι». Απευθυνόμενος στον δεύτερο γιο του, λέει «βάλε την κασέτα στο video», κάτι το οποίο πραγματοποιείται εν ριπή οφθαλμού, στο διπλανό δωμάτιο από εκείνο της εξέτασης και χωρίς επομένως δυνατότητα οπτικού ερεθίσματος. Επρόκειτο για το κινηματογραφικό έργο «ο καλός ο κακός και ο άσχημος». Συγκεκριμένα για την αρχή της ταινίας όταν ακούγεται το πολύ γνωστό μουσικό ρυθμικό θέμα του έργου, βασιζόμενο στους ήχους κιθάρας, σφυρίγματος και φωνών. Την ίδια στιγμή, με τις πρώτες νότες, στο πρόσωπο που μέχρι πριν από λίγα δευτερόλεπτα παρέμενε σε μία παρετική σύσπαση, ζωγραφίστηκε (αυτή νομίζω ότι είναι η καταλληλότερη περιγραφή) ένα χαμόγελο, ευκρινές στην έκφραση και την κίνηση, συμμετρικό και σχεδόν αρμονικό στο σύνολο των μυϊκών ομάδων του προσώπου. Μία ανάλογη εικόνα χαμόγελου και περιεχομένου σχηματίσθηκε στην έκφραση των ματιών, δίνοντας την εντύπωση μίας εσωτερικής όρασης. Παρατηρήθηκε επίσης η ταυτόχρονη υπερέκταση του κορμού, μειώνοντας κατά-τι την σπαστικότητα και την κύρτωση του κορμού και των άκρων. Η άκρα χείρα, εμφανέστερα αριστερά, και τα δάκτυλα αρχικά χαλάρωσαν και στην συνέχεια επανήλθαν σε σύσπαση, αλλά και σε πλήρη κάμψη, σαν σε μία γροθιά. Αυτή η αιφνίδια μεταβολή της κατάστασης σταθεροποιήθηκε και παρέμεινε έως το τέλος του μουσικού θέματος. Μετά από μερικά δευτερόλεπτα ενόσω ακουγόταν ο διάλογος του έργου χωρίς μουσική υπόκρουση, η κλινική εικόνα επανήλθε ακριβώς στην προηγούμενη κατάσταση. Πράγματι φαινόταν να «υπάρχει κάτι» και ίσως, δυνητικά, περισσότερο από αυτό.

Οι γονείς ανέφεραν ότι αυτό συμβαίνει κάθε φορά που ακούει το συγκεκριμένο μουσικό θέμα, και μόνον αυτό, από το συγκεκριμένο έργο το οποίο «ήταν το αγαπημένο του». Το είχε δει, όπως είπαν "πάρα πολλές φορές", όπως επίσης μικρότερος του άρεσε να παίζει «καουμπόηδες και ινδιάνους». Λίγα λεπτά αργότερα μία επανάληψη του ακούσματος προκάλεσε ακριβώς την ίδια χαμογελαστή αντίδραση ενώ το τέλος του σήμανε την επαναφορά στο ανέκφραστο προσωπείο. Παρατηρήθηκε αρχικά από τους γονείς λίγο καιρό μετά το τέλος της νοσηλείας του, μέσα από την αναζήτηση ευεργετικών ερεθισμάτων. Όπως ανέφεραν η μορφή της αντίδρασης από το πρώτο χρονικά άκουσμα ήταν η ίδια με την σημερινή. Όμως κανένα άλλο μουσικό θέμα δεν

επέφερε, ούτε το ίδιο αλλά ούτε κάποιο άλλο αισθητό αποτέλεσμα. Τέλος ο συνδυασμός του ακουστικού ερεθίσματος με την οπτική αντίληψη, τις εικόνες του έργου, δεν προκαλούσε κάποια διαφορετική αντίδραση.

Είναι βέβαιο ότι η επανάληψη της παρατήρησης υπό την εξέταση λειτουργικής μαγνητικής τομογραφίας ή ενός μαγνητοεγκεφαλογραφήματος, αντιμετωπίζοντας τα σχετικά τεχνικά εμπόδια, θα μας πληροφορούσε γύρω με την παραγόμενη εγκεφαλική δραστηριότητα και ως προς μία σειρά υποθέσεων και σημείων διερεύνησης. Μπορούμε να υποθέσουμε ότι πρόκειται για μία αύξηση του επιπέδου εγρήγορσης ή συνείδησης. Η οποία ακολουθείται ενδεχομένως από μία διευκόλυνση της πρόσβασης στην συνείδηση (αυστηρά εστιασμένη ή δυνάμενη να διευρυνθεί) ή ίσως αποκτά ένα περιεχόμενο αντίληψης και αναγνώρισης. Σχηματίζεται άραγε μία μορφή εικόνας, ή αναπαράστασης στον οπτικό φλοιό, αναδραστικά από τον βρεγματικό (χωρικός προσανατολισμός) ή τον κροταφικό λοβό (σημασιολογική αναγνώριση); Ένα άλλο σημείο διερεύνησης αφορά στην διεργασία ανάκλησης από την μνήμη, του είδους της μνημονικής εγγραφής και επομένως των αντίστοιχων εγκεφαλικών μηχανισμών. Θα μπορούσαμε να σκεφτούμε την μορφή μίας συναισθηματικής μνήμης χωρίς αναπαραστατικό περιεχόμενο, ενός θα λέγαμε ενεργειακού, ή ενός προ-ψυχικού μορφώματος; Επρόκειτο άραγε για μία συγκινησιακή ή μία συναισθηματική αντίδραση από τον ερεθισμό στον άξονα των υποφλοιοδών δομών (βασικών γαγγλίων, θαλάμου, λιμβικού συστήματος), σε σύνδεση με το συγκεκριμένο μνημονικό ίχνος και τα αντίστοιχα ψυχικά βιώματα, τους πρωτότερους συνειρμούς ή τις φαντασιώσεις που θα μπορούσαμε να σκεφθούμε ότι ανέπτυσσε ο Ν όταν έβλεπε την ταινία; Η αντίδραση του χαμόγελου, ή ενός γέλιου χωρίς ήχο, δείχνει την διατήρηση μίας λειτουργικότητας των βασικών γαγγλίων και, (πιθανώς;), της σύνδεσής τους με τον θάλαμο και τον φλοιό. Μπορούμε ίσως να υποθέσουμε ότι υπό την επίδραση του ερεθίσματος ήταν δυνατή η δραστηριοποίηση και η συμμετοχή περιοχών του δεξιού ημισφαιρίου, λιγότερο επηρεασμένου από την κάκωση, του οποίου η λειτουργία μπορεί να εντάσσεται στις μη συνειδητές, τις περισσότερο συναισθηματικές ή και μουσικές διεργασίες[1]. Είναι ιδιαίτερα ενδιαφέρον

[1] Οι γονείς του ασθενούς είχαν πληροφορηθεί για την ευεργετική λειτουργία της μουσικής σε κωματώδεις ασθενείς. Στον χώρο της νευροψυχολογίας και των νευροεπιστημών έχει αναπτυχθεί ένα ιδιαίτερο πεδίο διερεύνησης της εγκεφαλικής και της νοητικής λειτουργίας σε σχέση με την πρόσληψη και την διεργασία των μουσικών

ότι η παρατηρούμενη αντίδραση περιορίζεται αλλά και εκλύεται σταθερά από ένα συγκεκριμένο, υποκειμενικά σημαίνον και συναισθηματικά επενδυμένο ερέθισμα. Χωρίς μάλιστα να υπάρχει ένα φαινόμενο συνήθειας και απόσβεσης της απάντησης. Ωσάν να υφίσταται μία διαρκής διαθεσιμότητα ή δεκτικότητα του εγκεφάλου, της νόησης ή ακόμα της όποιας μορφής υπολοιπόμενης ψυχικής τοπικής προς το συγκεκριμένο ερέθισμα, ή την συγκεκριμένη περιοχή της ψυχικής ζωής. Η υπόθεση της δυνατότητας πρόσβασης στην συνείδηση και της απόκτησης ενός περιεχομένου συνείδησης, εάν ευσταθεί, μας οδηγεί στο ερώτημα εάν ακολουθείται από την δυνατότητα συνείδησης της συνείδησης, ή αφορά μόνον σε μία μη συνειδητή διεργασία. Σε αυτή την περίπτωση θα αναρωτηθούμε εάν η μη συνειδητή εγκεφαλική και νοητική διεργασία έχει κάποια σχέση με την λειτουργία του ψυχικού οργάνου και του δυναμικού ασυνειδήτου. Η προσωπική ιστορία του συγκεκριμένου μουσικού θέματος ή της ταινίας και των αναπαραστάσεων οι οποίες τουλάχιστον προ της νόσου είχαν συνδεθεί με αυτά είναι μάλλον βέβαιο ότι εντάσσεται και επισημαίνει στοιχεία της δυναμικής του ψυχικού οργάνου. Στην περίπτωση του Ν, το μεταβατικό πεδίο που συχνά αναπτύσσεται σε σχέση με ένα πρόσωπο (θεραπευτού ή του περιβάλλοντος) αφορά σε ένα μουσικό θέμα, σε πλήρη βεβαίως αρμονία με τις θέσεις του Winnicott γύρω από τα μεταβατικά αντικείμενα.

ερεθισμάτων, η νευρο-μουσικολογία, ιδίως από τον Bernard Lechevalier (1998). Στον χώρο της αποκατάστασης συχνά δίδεται έμφαση στην παροχή μουσικών ερεθισμάτων κυρίως κλασσικής μουσικής ή κινηματογραφικών μουσικών θεμάτων. Η σκέψη μου είναι ότι πιθανώς, όπως στην περίπτωση του Ν., έχει σημασία η παροχή ενός υποκειμενικού μεταβατικού μουσικού θέματος, μέσω του οποίου, ίσως, να διευκολύνεται η ανάνηψη της υποκειμενικότητας και η (επαν)εύρεση των αντικειμένων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ IV

ΣΥΝΔΕΣΕΙΣ :
ΝΕΥΡΩΝΙΚΕΣ ΤΟΠΙΚΕΣ – ΤΟΠΙΚΕΣ ΤΟΥ ΨΥΧΙΣΜΟΥ

Σε αυτό το κεφάλαιο διερευνάται η σύνδεση μεταξύ των ψυχαναλυτικών τοπικών, ή τοπικών του ψυχικού οργάνου, και αυτών που θα ονομάζαμε ως *νευρωνικές* ή *νευροεπιστημονικές τοπικές*.

Με την έννοια της νευρωνικής τοπικής αναφέρομαι σε *μία μορφή διάκρισης λειτουργικών συστημάτων του εγκεφάλου, χαρακτηριζόμενα από ξεχωριστές αλλά και συνεργούσες λειτουργίες, και, από διασυστημικές και ενδοσυστημικές συνδέσεις, και άρα έναν δυναμικό τρόπο διεργασιών*. Ο όρος της τοπικής προτείνεται σε εννοιολογική αναλογία με την τοπική στην ψυχαναλυτική μεταψυχολογία (χωρίς όμως να εννοούμε ότι μία σταθερή μορφή νευρωνικής τοπικής αποτελεί το νευρικό σύστοιχο της πρώτης ή της δεύτερης τοπικής του ψυχικού οργάνου). Η έννοια της τοπικής ως σκοπό έχει, όπως αναφέρει ο Freud, «να καταστήσει κατανοητή την πολυπλοκότητα της ψυχικής λειτουργίας», ή εν προκειμένω, *να καταστήσει κατανοητή την πολυπλοκότητα και την πολυσημία της νευρικής λειτουργίας και του εγκεφάλου*. Στις προηγούμενες ενότητες εξετάσαμε τους μηχανισμούς της νευρωνικής πλαστικότητας και της νευροδυναμικής, τις ιδιότητες του νευρώνα και των νευρωνικών συνδέσεων που στο μικροσκοπικό επίπεδο μπορούμε να θεωρήσουμε ότι εξασφαλίζουν μία διαθεσιμότητα προς την ανάπτυξη και την οργάνωση ενός ατομικού – υποκειμενικού τρόπου και λόγου ύπαρξης, καθώς επίσης μία διαθεσιμότητα προς την διάκριση και σύνδεση εντός της σωματοψυχικής οντότητας, του πεδίου του ψυχισμού και του πεδίου του σώματος του. Επίσης ήδη έχουμε αναφέρει (εξετάζοντας την προσέγγιση του Luria και την σύνδεση της υποκειμενικής πρόθεσης ή του συναισθήματος με τις ανώτερες εγκεφαλικές και νοητικές λειτουργίες), ότι η νευροεπιστημονική έρευνα έχει αναδείξει ορισμένες μακροσκοπικές λειτουργικές εγκεφαλικές δομές, πέραν του βασικού ανατομικού εντοπισμού. Η συνέργεια αυτών των λειτουργικών μορφωμάτων θεωρείται ότι μπορεί να εξηγήσει τα επίπεδα και τις μορφές οργάνωσης και έκφρασης της νόησης. Γύρω από αυτό το «δύσκολο» θέμα σύνδεσης εγκεφάλου και νόησης, και κυρίως σύνδεσης (ή συχνότερα αναγωγής) της συνείδησης με τον εγκέφαλο, έχουν διατυπωθεί διάφορες απόψεις, άλλοτε περισσότερο καθολικές και άλλοτε εστιάζοντας σε ορισμένα «σημεία – κλειδί» της νευρωνικής λειτουργίας.

Η Ελένη Σαββάκη (2003), βασιζόμενη στον «ζωολογικό κήπο των νευρωνικών σύστοιχων της συνείδησης» του David Chalmers (1995), έχει προτείνει έναν εμπλουτισμένο κατάλογο των νευρωνικών φαινομένων που θεωρείται ότι συσχετίζονται με τη συνείδηση[2] :

«

1. Η σύνδεση (binding) είναι μια διαδικασία που επιτελείται από κάτω (περιφέρεια) προς τα πάνω (κέντρο) και προκύπτει λόγω της ρυθμικής δραστηριότητας σε συχνότητα 40-Hz στα θαλαμοφλοιώδη συστήματα, ή λόγω του συγχρονισμού των κυττάρων σε διαφορετικές περιοχές του φλοιού (Llinas).
2. Το φαινόμενο της σύνδεσης βασίζεται στο πρότυπο της συγχρονισμένης ταλάντωσης στον εγκεφαλικό φλοιό μεταξύ 40-70 Hz (Crick and Koch).
3. Οι ποιότητες (qualia) είναι εγγενείς ιδιότητες του νευρωνικού συστήματος, όπως η συχνότητα εκφόρτισης (Patricia Churchland).
4. Τα ανατροφοδοτούμενα δίκτυα (με κλειστές αιτιακές επανεισόδους) παρέχουν μια βάση για τα συνειδητά φαινόμενα (Paul Churchland).
5. Για τη συνείδηση ευθύνονται τα ανατροφοδοτούμενα δίκτυα στα θαλαμοφλοιϊκά συστήματα (Edelman).
6. Για τη συνείδηση ευθύνονται οι θαλαμικοί ενδοπετάλιοι πυρήνες (Bogen).
7. Το έσω σύμπλεγμα θαλαμικών πυρήνων (MP thalamic nuclear complex) (Alkira, Haier, Fallon).
8. Ο δικτυωτός πυρήνας (Taylor και Alavi).
9. Το εκτεταμένο δικτυωτό ενεργοποιητικό σύστημα του θαλάμου (Newman και Baars).
10. Ο φλοιός της πρόσθιας αύλακας του προσαγωγίου (Lane).
11. Το σύστημα της πρόσθιας αύλακας του προσαγωγίου (Cotteril!).
12. Πληθυσμοί νευρώνων που συνδέονται με NMDA [υποδοχείς] (Flohr).
13. Χρονικά παρατεταμένη νευρωνική δραστηριότητα (Libet).
14. Επαναπροβολές προς κατώτερες φλοιώδεις περιοχές (Cauller και Kulics).
15. Οπτική επεξεργασία στο κοιλιακό σκέλος του οπτικού συστήματος (Milner και Goodale).
16. Η V1 οπτική περιοχή που υφίσταται ρύθμιση από μετωπιαίες γνωσιακές περιοχές (Turner).
17. Η αρχική ιδέα ότι η συνείδηση εντοπίζεται σε ανατροφοδοτούμενα κυκλώματα του θαλάμου και του κατώτερου οπτικού φλοιού αντικαταστάθηκε από την ιδέα ότι η V1 δεν αποτελεί μέρος των νευρωνικών συστημάτων που συσχετίζονται με τη συνείδηση λόγω της απουσίας άμεσων συνδέσεών της με τον προμετωπιαίο φλοιό. Έτσι, η συνείδηση μετατοπίστηκε από την περιοχή V1 σε νευρώνες άλλων περιοχών του οπτικού φλοιού που προβάλλουν σε προμετωπιαίες περιοχές (Crick και Koch).

[2] Σε αυτόν τον αναθεωρημένο κατάλογο από την Σαββάκη έχουμε προσθέσει, μέσα σε αγγίλες, τις απόψεις ορισμένων ακόμα νευροεπιστημόνων

18. Η συνείδηση σχετίζεται με τη νευρωνική δραστηριότητα στη V5 (Tootell).
19. Με ορισμένους νευρώνες στον άνω και κάτω κροταφικό φλοιό (Logothetis, Schall και Sheinberg) [συναφή θέση προτείνει ο Ramachandran συνδέοντας την συνείδηση με την δραστηριοποίηση του κροταφικού λοβού και της αμυγδαλής].
20. Με νευρώνες του βρεγματικού λοβού (Damasio) [αναφερόμενος στην μορφή της πυρηνικής συνείδησης σε σύνδεση με την εκπροσώπηση των σωματικών καταστάσεων και την λειτουργία των υποφλοιοδών δομών].
21. Με νευρώνες στον ιππόκαμπο (LeDoux).
22. Με την εξερχόμενη πληροφορία από ένα σύστημα σύγκρισης στον ιππόκαμπο (Gray).
23. Με μεταβολές στο εγκεφαλικό στέλεχος (Hobson).
24. Με νευρωνικά gestalts σε ένα επίκεντρο (Greenfield).
25. Με κβαντική αλληλουχία στους μικροσωληνίσκους (Hameroff, Penrose) [και Νανόπουλος].
26. Η θεωρία του συνολικού χώρου εργασίας περιλαμβάνει 3 θεμελιώδεις δομές (α) το φωτεινό σημείο στη σκηνή, (β) το ασυνείδητο παρασκήνιο που διαμορφώνει το περιεχόμενο της συνείδησης, και (γ) το κοινό που κάθεται στα σκοτεινά και δέχεται πληροφορίες από το φωτεινό σημείο στη σκηνή (Baars).
27. Η συνείδηση σχετίζεται με αναπαραστάσεις υψηλής ποιότητας (Farah 1994).
28. Με εισροές από τους επιλογείς στα συστήματα δράσης (Shallice 1988).
29. Με εγκεφαλικά gestalts και όχι με κάποια συγκεκριμένη ανατομική περιοχή (Greenfield).
30. Δεν υπάρχει κέντρο της συνείδησης. Όλος ο εγκέφαλος είναι η έδρα των «πολλαπλών προσχέδιων» της συνείδησης (Dennett).

...»

Και σχολιάζει,

«Από ό,τι φαίνεται, τα νευροεπιστημονικά δεδομένα που έχουμε σήμερα στη διάθεσή μας μπορούν να υποστηρίξουν αλληλοσυγκρουόμενες υποθέσεις σχετικά με το πού και το πώς αναπαρίστανται οι νοητικές δραστηριότητες. Η πρόσβαση και η μέτρηση της συνείδησης είναι προβληματική. Η αναζήτηση των νευρωνικών αντίστοιχων της συνείδησης είναι μια ασαφής διαδικασία, και οι υποθέσεις που προκύπτουν με αυτόν τον τρόπο είναι αμφίβολης εγκυρότητας. Αν τα νευροεπιστημονικά δεδομένα που έχουμε σήμερα στη διάθεσή μας δεν επαρκούν για να επιλέξουμε μία από τις αλληλοσυγκρουόμενες, εναλλακτικές υποθέσεις που αφορούν εμπειρικά προβλήματα, δεν επαρκούν ούτε για να επιλέξουμε μεταξύ εναλλακτικών φιλοσοφικών λύσεων του προβλήματος της σχέσης νου-σώματος. Συνεπώς, οι σχετικές φιλοσοφικές θέσεις δεν είναι παρά ομολογίες πίστεως. Δεν πρόκειται για μία προσπάθεια αντιστοιχίας, ούτε αναγωγής».

Πέραν αυτών των τοποθετήσεων, θα προσθέταμε την προσέγγιση του Changeux που βασίζεται στην υπόθεση του Baars για τον νευρωνικό χώρο εργασίας, την νευροδυναμική προσέγγιση του Freeman, την προσέγγιση του Jeannerod, του Ramachandran, στις οποίες θα αναφερθούμε εκτενέστερα μαζί με τις θεωρήσεις του Edelman και του Damasio, όπως επίσης τις περισσότερο νευρο-ψυχαναλυτικές απόψεις του Kandel, του Solms, του Schore, των Lechevalier, των Ansermet και Magistreti ή του Panskeep.

Απέναντι σε αυτόν τον αρκετά πλουσίου περιεχομένου κατάλογο, μπορούμε να κάνουμε δύο παρατηρήσεις. Η πρώτη αφορά στο γεγονός ότι ορισμένες από τις προτεινόμενες θεωρήσεις τέμνονται ή και λίγο ως πολύ ταυτίζονται, χρησιμοποιώντας μία διαφοροποιημένη ορολογία ή δίνοντας μεγαλύτερη έμφαση σε επιμέρους κομβικά σημεία της εγκεφαλικής λειτουργίας. Αυτό ισχύει για παράδειγμα ως προς τις απόψεις των Edelman, Damasio και Changeux που θα αναπτύξουμε. Στο έργο του καθενός υπάρχουν οι βιβλιογραφικές αναφορές των άλλων δύο (ίσως ελαχιστοποιημένες, διεκδικώντας την διαφορετικότητα) όπως επίσης υπάρχουν κοινές αναφορές στο έργο ερευνητών όπως ο LeDoux, ο Crick, ο Llinas, ο Sperry, ο Gazzaniga, ο Zeki, ή ο Ramachandran. Σημεία διαφοροποίησης, εντός της χρησιμοποιούμενης ορολογίας, είναι η νευρολογική και κλινική προσέγγιση του Damasio αποδίδοντας πρωτίστως σημασία στο σώμα, η εξελικτική νεοδαρβινική του Edelman και η περισσότερο αναγωγική νευροβιολογική του Changeux[3]. Θεωρώ ότι οι επιμέρους διαφοροποιήσεις των διαφόρων προσεγγίσεων, συνδεόμενες μεταξύ τους μπορεί να αποσαφηνίζουν ορισμένα σημεία της συγκρότησης της νευρωνικής τοπικής. Η δεύτερη παρατήρηση αφορά στο ερώτημα, ποια (ή ποιες) από όλες αυτές τις θεωρίες είναι ορθή ή «ορθότερη» από τις άλλες. Η Σαββάκη και ο Παπανικολάου όπως η πλειονότητα των νευροεπιστημόνων σε διάλογο, θεωρούν ότι δεν έχει ακόμα διατυπωθεί ένα τελικό πρότυπο. Παραμένει βέβαια το γεγονός και το δεδομένο αυτών καθ' εαυτών των πρωτογενών τεκμηριωμένων παρατηρήσεων. Καθώς

[3] Ο Changeux (2002) θεωρεί την προσέγγιση του Edelman μάλλον αφαιρετική ή γενική, ίσως διότι δεν προτείνει τόσο συγκεκριμένα σημεία αναγωγής όσο ο ίδιος, προβαίνοντας σε ευρύτερες θεωρητικές κατασκευές, αν και θα θεωρήσει όπως λέει (ο.π.) «κάπως απλοϊκό» τον αναγωγισμό των Crick και Koch με την υπόθεση των συγχρονισμένων ταλαντώσεων των 40 Hz. Σε αυτό το σημείο συμφωνεί και ο Edelman, ο οποίος όμως θα έτεινε να θεωρήσει εξ ίσου απλοϊκή αναγωγή την τοποθέτηση του Changeux, ιδίως της εποχής του «νευρωνικού ανθρώπου». Ο Damasio φαίνεται να ακολουθεί το σκεπτικό του Edelman.

και το ερώτημα της μορφής και του σκεπτικού της συσχέτισης που προτείνεται και ακολουθείται. *Η σκέψη μου είναι ότι η πολλαπλότητα των θεωριών της ένυλης συνείδησης, κατά κύριο λόγο επισημαίνει την πολλαπλότητα ή την πολυσημία της οργάνωσης και της λειτουργίας του εγκεφάλου και της πραγματικότητας του σώματος.*

Στην νευροεπιστημονική έρευνα τα ευρήματα της πολυσημίας του εγκεφάλου συσχετίζονται με την συνείδηση ή την νόηση, λαμβανομένων επίσης υπ' όψη παραγόντων όπως η λειτουργία του συναισθήματος ή η μνήμη. Όμως, *θεωρώ ότι η συσχέτιση των πρωτογενών νευροβιολογικών παρατηρήσεων με την συνείδηση, (είτε ως περιεχόμενο είτε ως διεργασία ή ακόμα σε σχέση με το συναίσθημα και τις μη συνειδητές διεργασίες), και όχι με το σύνολο της ψυχικής τοπικής εντός της οποίας εντάσσεται, αναλογεί σε μία συρρίκνωση της νευρωνικής πολυσημίας, ή μάλλον σε μία έκπτωση της δυνατότητας ερμηνείας της πολυσημίας του εγκεφάλου και της δυνατότητας κατανόησης των ενδοσυστημικών και διασυστημικών συνδέσεων (δηλαδή των τοπικών) που τον απαρτίζουν.*

Στην νευροεπιστημονική βιβλιογραφία, το θέμα των δυνατοτήτων αλλά και των ορίων, τόσο στο τεχνολογικό επίπεδο όσο και στο επίπεδο της ερμηνείας των ευρημάτων, συσχετισμού της απεικόνισης της εγκεφαλικής δραστηριότητας και της νόησης, έχει απασχολήσει πολλούς συγγραφείς που έχουν ασκήσει συχνά μία έντονη (αυτο)κριτική (Freeman, 1999· Roskies, 2005· Παπανικολάου, 2003). Η Leslie Pray (2003) χαρακτηρίζει την fMRI ως «το τέλειο ατελές εργαλείο», καθώς παρά την σημαντική ικανότητα χωρικής ανάλυσης, υπολείπεται ως προς την ανάλυση της χρονικής διάστασης των παρατηρούμενων φαινομένων και επομένως της κατανόησης της εξέλιξης μίας εγκεφαλικής ή νοητικής διεργασίας. Πρόσφατα οι έρευνες του Νίκου Λογοθέτη (2001) έδειξαν ότι οι καταγραφόμενες εικόνες συνδέονται και τονίζουν απεικονιστικά την διεργασία της εισόδου ενός νευρικού σήματος, θέτοντας το ερώτημα της απεικόνισης και της παρατήρησης της απότοκης εξόδου και βεβαίως των ενδιάμεσων διεργασιών.

Θα ήθελα να τονίσω την σημασία δύο παραγόντων που θεωρώ ότι είναι καθοριστικοί ως προς την εγκυρότητα των συσχετίσεων μεταξύ των εργαστηριακών

ευρημάτων και των νοητικών λειτουργιών ή της νόησης γενικότερα. Ο πρώτος αναφέρεται στον βαθμό λειτουργίας του εξεταζομένου ατόμου, σύμφωνα με την μορφή της χρηστικής – πραγματιστικής και προσαρμοστικής αντίληψης και σκέψης, καθώς και της αντίστοιχης μορφής σχέσης που προτείναμε, μεταξύ της ψυχικής πραγματικότητας και της πραγματικότητας της νόησης, του σώματος και των αντικειμένων. Θεωρώ ότι η πλειονότητα των ερευνητικών πρωτοκόλλων σύνδεσης νόησης και εγκεφάλου, βασίζονται στην προϋπόθεση (ή αποσημασιοποιούν την αντίθετη περίπτωση) ότι το υποκείμενο λειτουργεί αποκλειστικά, ή κυρίως, κατά έναν «αντικειμενικό», χρηστικό, και όχι «υποκειμενικό», αναπαραστατικό (με την ψυχαναλυτική έννοια του όρου) τρόπο. Δηλαδή ότι κατά την διάρκεια του πειράματος, δεν λειτουργεί ερμηνευτικά, ή ότι το ερέθισμα δεν ενέχει μία προσωπική αξία και μία υποκειμενική πολυσημία. Στον χώρο της ψυχομετρίας και της εφαρμογής δοκιμασιών εκτίμησης της νοημοσύνης, των νοητικών λειτουργιών και της ψυχικής κατάστασης, αυτός ο παράγων υπήρξε σημείο έντονης κριτικής. Όμως στο πεδίο των γνωστικών νευροεπιστημών φαίνεται να μην λαμβάνεται υπ' όψη, εάν όχι στον τρόπο οργάνωσης ενός ερευνητικού πρωτοκόλλου, τουλάχιστον στο επίπεδο της ερμηνείας των αποτελεσμάτων του απεικονιστικού ελέγχου. Στο πεδίο της ψυχιατρικής λειτουργικής απεικονιστικής έρευνας, ιδίως σε καταθλιπτικούς και ιδεοψυχαναγκαστικούς ασθενείς, τα αποτελέσματα των πειραματικών πρωτοκόλλων είναι ενδεικτικά της δυσκολίας ή της πολυσημίας της ερμηνείας των εγκεφαλικών διεργασιών αλλά και του τρόπου προσέγγισης. Σε ότι αφορά στον τρόπο προσέγγισης (Fu et al., 2004) συχνά γίνεται αποκλειστική χρήση δοκιμασιών (συναισθηματικά σημαίνοντα οπτικά ερεθίσματα) οι οποίες στο επίπεδο της κλινικής εκτίμησης και των δοκιμασιών θα θεωρούντο ανεπαρκείς για την κατανόηση της μορφής της νόσου ή των ψυχικών και νοητικών μηχανισμών. Σε ότι αφορά στα ίδια τα αποτελέσματα σε συγκριτικές έρευνες φαρμακευτικών και ψυχοθεραπευτικών προσεγγίσεων (Brody et al., 2001), εμφανίζεται μεταξύ των δύο ομάδων ασθενών μία διαφορετική και μάλιστα αντίστροφη αλλαγή του μεταβολισμού και της εγκεφαλικής λειτουργίας πριν και μετά την ακολουθούμενη θεραπεία, όπου διαφαίνεται ότι η μία και η άλλη προσέγγιση εστιάζουν ή δρουν σε διαφορετικές πλευρές της νόσου, και βεβαίως ότι το ίδιο νόσημα, ή η ίδια ψυχική ή και εγκεφαλική (καταθλιπτική) λειτουργία χαρακτηρίζεται από μία τόσο ψυχική όσο βιολογική πολυσημία.

Η σκέψη μου είναι ότι σε κάθε στιγμή και διεργασία, αντίληψης, αναγνώρισης, δράσης ή μνήμης, η κατάσταση του εξεταζόμενου υποκειμένου ορίζεται από τις συνιστώσες και τις συντεταγμένες του συνόλου των μορφών της πολυσημίας της αντίληψης και της πολυσημίας της σχέσης μεταξύ της ψυχικής και της εξωτερικής πραγματικότητας, ως προς την οποία θα μπορούσαμε ίσως να αναζητήσουμε τις συνιστώσες της καταγραφόμενης εγκεφαλικής λειτουργίας. Είναι πιθανό ότι κατά την διάρκεια ενός συγκεκριμένου πρωτοκόλλου η πραγματιστική μορφή αντιληπτικής λειτουργίας υπερέχει έναντι των άλλων (πχ, της αναπαραστατικής αντίληψης, της αντίληψης του τραυματικού δυναμικού ή της παλινδρομικής αντιληπτικότητας), καθώς επιτρέπει μία αποτελεσματική προσαρμογή στο ζητούμενο. Όμως, αυτό δεν είναι ούτε βέβαιο ούτε δεδομένο, και σε κάθε περίπτωση δεν απεικονίζει την πραγματικότητα της συνολικής σωματοψυχικής δυναμικής.

Ο δεύτερος παράγοντας, που σχετίζεται και με τον προηγούμενο, άπτεται του βαθμού ευκρίνειας και λεπτομέρειας της καταγραφής του απεικονιστικού και λειτουργικού ελέγχου, ιδίως ως προς την χρονική κλίμακα (βλ. ανωτέρω), από τον οποίο εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό η εγκυρότητα των συσχετισμών και η εξαγωγή ενός γενικού συμπεράσματος. Στο πλαίσιο για παράδειγμα ενός πρωτοκόλλου εξέτασης της οπτικής αντίληψης και συνείδησης, η παρατηρούμενη σύνθετη εγκεφαλική δραστηριότητα (συνειδητή στην κατεύθυνση της μετάδοσης και διεργασίας της πληροφορίας από τον πρωτοταγή οπτικό φλοιό προς τον κροταφικό, και μη συνειδητή στην κατεύθυνση της μετάδοσης προς τον βρεγματικό λοβό. Mishkin al., 1983· Milner & Goodale, 1995[4]) είναι άραγε η μόνη παραγόμενη; Και εάν είναι η μόνη, με ποιον τρόπο, ως προς ποιο πλαίσιο αναφοράς θα πρέπει να ερμηνευθεί; Το πλαίσιο αναφοράς θα πρέπει να περιορισθεί (και τι μας επιτρέπει να το περιορίσουμε εκεί) στην λειτουργία της γνωσιακής αντίληψης, ενός ασυνείδητου μέρους της και της πρόσβασης στην συνείδηση, ή θα πρέπει να αναφέρεται στην ευρύτερη δυναμική της ψυχικής λειτουργίας[5]; Μία σαφής απάντηση σε

[4]. Σχετικά με την διττή (συνειδητή, σημασιολογική και ασυνείδητη χωρική) μετάδοση και επεξεργασία του οπτικού σήματος θα αναφερθούμε στην συνέχεια.

[5] Θα ήθελα να αναφέρω ένα σχετικό παράδειγμα. Το 1988, στο πλαίσιο μίας έρευνας σε ασθενείς με ημικρανία, καταθλιπτικούς ασθενείς και μίας ομάδας μαρτύρων μέσω της καταγραφής της ηλεκτροφυσιολογικής δραστηριότητας του εγκεφάλου σε ένα πρωτόκολλο Negative Contingent Variation (μία μορφή βραδέος αρνητικού

αυτά τα ερωτήματα φαίνεται να μην είναι εφικτή, είτε (προς τον παρόν) τεχνολογικά είτε ως προς το ακολουθούμενο πλαίσιο αναφοράς. Όμως, εν αναμονή ίσως επόμενων τεχνολογικών επιτευγμάτων, θεωρώ ότι είναι σημαντικό να υπάρξει ένα είδος αναπλαισίωσης της ερμηνείας των ερευνητικών δεδομένων και της οργάνωσης των ερευνητικών πρωτοκόλλων.

Οι νευροεπιστήμες αναζητούν την συνείδηση, και στο πλαίσιο της θεώρησης του υλικού μονισμού ή της φυσιοκρατίας προσπαθούν να συνδέσουν, να ανάγουν την συνείδηση στην βιολογική λειτουργία. Η προσέγγιση αναζήτησης μίας σύνδεσης είναι διαφορετική και περισσότερο σύνθετη από την προσέγγιση αναζήτησης μίας αναγωγής. Αν προσπαθούμε να διερευνήσουμε τις ενδεχόμενες συνδέσεις θα πρέπει να εξετάσουμε τι απαρτίζει και πώς συγκροτούνται αυτές οι ίδιες οι συνδέσεις, ακριβώς ως συνδέουσες οντότητες.

Ο Freeman (1999) πολύ σωστά λέει ότι για την μελέτη της συνείδησης, «η συνείδηση δεν είναι ένα καλό σημείο αφετηρίας». Η σύνδεση της βιολογικής πραγματικότητας, ή της πραγματικότητας της νόησης (των νοητικών λειτουργιών) με την συνείδηση είναι μερική ή και μεροληπτική. Η συνείδηση, ως ένα ξεχωριστό φαινόμενο, μπορεί να παρατηρηθεί, ίσως και να μετρηθεί (στάδια, επίπεδα, περιεχόμενο), αλλά αυτόνομα δεν εννοεί αυτό που είναι· διότι, δεν είναι παρά σε σχέση, διασυστημική και ενδοσυστημική, εντός μίας ευρύτερης ψυχικής τοπικής. Επομένως η προσπάθεια σύνδεσης πρέπει να αφορά στην σύνδεση μεταξύ της τοπικής της πραγματικότητας του

κύματος που παράγεται σε καταστάσεις νοητικής εγρήγορσης και προετοιμασίας και που μετράται μέσω της στατιστικής ανάλυσης του αθροίσματος 8 έως 10 ταυτόχρονων ηλεκτροεγκεφαλογραφικών καταγραφών της δραστηριότητας των πρόσθιων περιοχών του φλοιού). άτυπα, προσπαθήσαμε να εξετάσουμε τις τυχόν διαφοροποιήσεις στην ομάδα μαρτύρων (θεωρούμενοι ως μη καταθλιπτικοί και χωρίς ημικρανίες), αποτελούμενη κυρίως από ειδικευόμενους φοιτητές. Το ερώτημα ήταν το πώς υποκειμενικά ένοιωθαν κατά την διάρκεια της εξέτασης, τι είδους λανθάνουσες σκέψεις συνόδευαν την συνειδητή προσπάθεια πρόβλεψης και κινητικής απάντησης ως προς τα χορηγούμενα οπτικά ερεθίσματα. Μία απλή και άτυπη διερεύνηση έδειξε την ύπαρξη μίας παράπλευρης με την εναργή προσπάθεια, αίσθησης αγωνίας ή άγχους σχετικά με τα αποτελέσματα, σε συνάρτηση με το γεγονός της σύγκρισης με ομάδες ασθενών, με την επιθυμία επίδειξης μίας «καλής εικόνας» ως προς την κατάσταση του ειδικευομένου, αλλά και άλλες λανθάνουσες στιγμιαίες συνειρμικές σκέψεις σχετικά με την προσωπική ζωή. Αυτά τα δεδομένα όμως δεν φαινόταν να ανταποκρίνονται σε σημαίνουσες διαφοροποιήσεις στο επίπεδο των αποτελεσμάτων της εξέτασης, εκτός από μία ελαφρά και μη αξιολογούμενη κλινικά («αντικαταθλιπτική»; «υπομανιακή»;) μείωση των χρόνων αντίδρασης. Θα σκεπτόμουν ότι αυτό το οποίο δεν αξιολογείτο κλινικά, θα μπορούσε ίσως να ερμηνευθεί σε σχέση με την συνολική ψυχική λειτουργία, η οποία υπό άλλες συνθήκες ή με την δυνατότητα μίας λεπτομερέστερης καταγραφής και ανάλυσης του σήματος, θα μπορούσε να είναι προσδιοριστική και η αντικειμενική της εκτίμησης σημαίνουσα.

σώματος και της τοπικής της ψυχικής πραγματικότητας, εντός της οποίας γίνεται κατανοητή η συνείδηση. Διαφορετικά, εάν θεωρούμε, ή ίσως θέλουμε να πιστεύουμε, ότι οι παρατηρήσεις επί του βιολογικού (μέσω του λειτουργικού απεικονιστικού ελέγχου ή μέσω ανατομοκλινικών συσχετίσεων) αφορούν σε ανατομικά ανάλογα της λειτουργίας της συνείδησης, κινδυνεύουμε ίσως να παρερμηνεύσουμε την λειτουργία του ίδιου του εγκεφάλου. Καθώς ο προσδιορισμός της ιδιότητας ενός εγκεφαλικού κέντρου ή μίας λειτουργικής δομής εξαρτάται από το τι έχουμε θέσει ως σημείο αναφοράς, εν προκειμένω την συνείδηση. Αλλά η συνείδηση αποτελεί μόνον ένα μέρος των ψυχικών διεργασιών και μόνον ένα μέρος της ψυχικής τοπικής και της δυναμικής που το χαρακτηρίζει. Από αυτή την δυναμική η νευροεπιστημονική έρευνα έχει προσεγγίσει νευροβιολογικά ή ανατομικά ορισμένες πτυχές, εξετάζοντας την ατομική πρόθεση, το συναίσθημα και ορισμένες μη συνειδητές διεργασίες, πάντοτε όμως σε συνάρτηση με την ανάπτυξη της συνείδησης, σχεδόν ταυτίζοντας-την με τον ψυχισμό. Επιδιώκεται επομένως η βιολογική εξήγηση και στήριξη μίας, ναι μεν ατομικής και υποκειμενικής συνείδησης, της οποίας οι διεργασίες βασίζονται και σε μη συνειδητές λειτουργίες, αλλά κυρίως μίας ικανοποιητικά οργανωμένης, συνεκτικής, συγκροτημένης, προσαρμοσμένης και προσαρμοστικής, κοινωνικοποιημένης και ανοικτής προς το περιβάλλον οντότητας, μίας, θα λέγαμε, «συνειδητοποιημένης συνείδησης». Αυτό άλλωστε υπάρχει στις μορφές ορισμών της συνείδησης ως «την συναίσθηση του τι συμβαίνει» (Damasio) ή την συνείδηση της συνείδησης (Damasio, Edelman, Changeux), ή ως την συγκρότηση της αίσθησης του εαυτού (self). Όμως η ψυχαναλυτική σκέψη και κλινική γνωρίζει (όπως λίγο ως πολύ όλος ο κόσμος γνωρίζει χωρίς να μπορεί πάντοτε να το τεκμηριώσει) ότι ο βαθμός συγκρότησης, συνοχής, συνείδησης του τι συμβαίνει εντός και εκτός της σωματοψυχικής οντότητας, είναι ένα θέμα σχετικό, δυναμικό και συγκρουσιακό, καθώς και απόρροια μίας διαρκούς διευθέτησης, αλληλουχίας και συνάρτησης οργανωτικών και αποδιοργανωτικών ή παλίνδρομων και πρόδρομων κινήσεων. Με μεγαλύτερη ή μικρότερη συχνότητα και εύρος, σε κάθε άνθρωπο συμβαίνει να μην έχει συναίσθηση του τι συμβαίνει και κυρίως να μην αναγνωρίζει πώς και γιατί (του) συμβαίνει. Αλλά αυτές οι διαστάσεις ψυχικής *και* βιολογικής λειτουργίας, δεν μπορούν να τεκμηριωθούν εντός του αιτιοκρατικού και του καθιερωμένου φυσιοκρατικού μοντέλου. Η ψυχαναλυτική θεωρία και πράξη έχει δείξει ότι τεκμηριώνονται μέσα από μία μακρά

διεργασία, διεργασία συνειρμών, ενδοσκόπησης, ερμηνειών, κατασκευών και κυρίως μεταβιβαστικής σχέσης, όπου παράγεται στο εδώ και τώρα της αναλυτικής σχέσης μία συνείδηση του τι συμβαίνει διϋποκειμενικά και ενδο-υποκειμενικά, η οποία θα έχει ως διάδοχη κατάσταση την διεργασία (διεργασία ζωής) της αυτοανάλυσης. Όμως πώς θα μπορούσε να τεκμηριωθεί νευροεπιστημονικά αυτή η μακρά μη γραμμική διεργασία, συγχρόνων προσδιορισμών και απροσδιοριστίας; Αυτές οι σκέψεις απετέλεσαν το αντικείμενο διερεύνησης του πρώτου μέρους της εργασίας μας προσπαθώντας να θέσουμε ένα μεθοδολογικό πλαίσιο. Στην συνέχεια θα προσπαθήσουμε να διατυπώσουμε ορισμένες πιθανές ή υποθετικές απαντήσεις. Πέραν του ερωτήματος της επάρκειας των ερευνητικών μεθόδων, αυτό το οποίο θα ήθελα να τονίσω ως ένα βασικό σημείο εκκίνησης, είναι εάν θέλουμε να διερευνήσουμε την βιολογική λειτουργία σε σχέση, όχι μόνον με την συνείδηση ή την έννοια του εαυτού, αλλά σε σχέση με την ψυχική τοπική, με το άδηλο γεγονός της ψυχικής πραγματικότητας.

Στις νευροεπιστήμες όπως και στην ψυχανάλυση, η συνείδηση ή η νόηση στηρίζονται και κινητοποιούνται μέσα από μη συνειδητές διεργασίες. Όμως πέραν αυτής της κοινής γραμμής υφίστανται σημαντικές διαφορές. *Θεωρώ ότι η νόηση, ο ψυχισμός ή η συνείδηση όπως εξετάζονται από τις νευροεπιστήμες είναι α-συγκρουσιακές οντότητες, ελεύθερες από κάθε μορφή παλινδρομικών κινήσεων (και επιθυμιών) και ελεύθερες συμπτωμάτων με την ψυχαναλυτική έννοια του όρου, διότι στηρίζονται σε μία μη δυναμική θεώρηση του μη συνειδητού, σε μία μορφή απλώς άδηλων διεργασιών και μνημών, που δεν είναι αποτέλεσμα (και περιέχον) της λειτουργίας της απώθησης και των λόγων που την επιφέρουν, ή της πρωτογενούς έλξης που ασκεί.* Βέβαια αυτή η θεώρηση, που αποτελεί επίσης ένα πλαίσιο υποθέσεων εργασίας και διερεύνησης των νευροεπιστημών, δεν σημαίνει ότι στην πραγματικότητα του σώματος και του νευρικού συστήματος, υφίστανται δομές και διεργασίες που εξυπηρετούν ή παράγουν μόνον μία μη δυναμική μορφή ασυνειδήτου. Η διερεύνηση ενός ένυλου δυναμικού ασυνειδήτου (ή του Εκείνου), εξαρτάται από τις ερωτήσεις που θέτουμε ή είμαστε διατεθειμένοι να θέσουμε.

Σε κάθε όμως περίπτωση και μορφή ερωτήματος παραμένει η δυσκολία της τεκμηρίωσης. Ενδεικτικό της δυσχέρειας της επιστημονικά αποδεκτής τεκμηρίωσης,

είναι το γεγονός του τύπου των δημοσιεύσεων και εκδόσεων που αφορούν στην προσπάθεια σύνδεσης βιολογικού και ψυχικού ή νοητικού. Τα έργα των κύριων ερευνητών επί του θέματος έχουν διαμορφωθεί ως προς την διατύπωσή τους στο είδος της λεγόμενης εκλαϊκευμένης δημοσίευσης ή έκδοσης. Οι τίτλοι ήδη των έργων, συνήθως λογοτεχνικής χροιάς, νομίζω ότι είναι ενδεικτικοί μίας αναγκαίας και απελευθερωτικής ίσως αποστασιοποίησης από την αυστηρά επιστημονική διατύπωση. Έτσι ο Edelman γράφει για τον «Θεϊκό αιθέρα, [την] λαμπερή φωτιά», για «Ένα σύμπαν συνειδήσεως», ή πρόσφατα, για κάτι «Ευρύτερο από τον ουρανό», ο Damasio για το «Λάθος του Καρτέσιου» και για το «Δίκιο του Σπινόζα» ή για «Την αίσθηση του τι συμβαίνει», ο Ramachandran για τα «Φαντάσματα στον εγκέφαλο», ο Crick για «Μία εκπληκτική υπόθεση», ο Changeux για τον «Νευρωνικό άνθρωπο», για «Αυτό που μας κάνει να σκεφτόμαστε» και ύστερα για τον «Άνθρωπο της αλήθειας», ή ο Freeman για το «Πώς οι εγκέφαλοι φτιάχνουν την νόησή τους». Οι λόγοι που μπορούμε να υποθέσουμε αυτής της τάσης «εκλαϊκευμένης δημοσίευσης» νομίζω ότι είναι πολλοί και σημαίνοντες. Θα θεωρούσα ότι δεν πρόκειται για μία μόνον προσπάθεια έκδοσης ενός «περισσότερο εμπορικού έργου, ούτε για την αναζήτηση της ευρύτερης κοινωνικής αποδοχής ενός ήδη καταξιωμένου επιστημονικά έργου. Πέραν ενός σημείου επιστημονικής ερευνητικής και κλινικής στήριξης, αυτά που έχουν να πουν και προτείνουν ως «καθολικές θεωρίες» ή απόψεις για την βιολογική βάση της νόησης, δεν μπορούν τεκμηριωθούν όπως αυτό απαιτείται σε ένα επιστημονικό σύγγραμμα, και δεν μπορούν να παρουσιασθούν στο σύνηθες επιστημονικό πλαίσιο παρουσίασής τους. Πρόκειται όμως για εκλαϊκευμένες και μη επιστημονικές εκδόσεις: Απευθύνονται πράγματι στο γενικό μη ειδικό αλλά σκεπτόμενο κοινό; Η σκέψη μου είναι ότι προς έναν μη ειδικό – σκεπτόμενο αναγνώστη παρέχεται όλη η δυνατότητα ήσυχου προβληματισμού[6], γνώσης και ίσως θαυμασμού προς τον εγκέφαλο του. Προς έναν ειδικό – επιστημονικά σχετικό περί του θέματος αναγνώστη, νομίζω ότι παρέχεται μία ανάλογη δυνατότητα με αυτήν που εξασφαλίζει ο ίδιος ο συγγραφέας από το έργο του· δηλαδή την δυνατότητα να λειτουργήσει με βάση

[6] Ήσυχου ή θα έλεγα ανακουφιστικού προβληματισμού, καθώς όπως λέει ο Pommier (2004) « κατά κάποιον τρόπο, ο άνθρωπος αισθάνεται ένοχος να είναι ένα υποκείμενο [άρα να επιθυμεί και να δρα σύμφωνα με την υποκειμενικότητα του και τις απότοκες ευθύνες]. θα προτιμούσε να πιστεύει ότι δεν είναι παρά ένα αντικείμενο [ότι δηλαδή οι άλλοι μόνον δρουν συμπεριλαμβανομένης της κληρονομικότητας]». συμπληρώνοντας, «καταλαβαίνουμε έτσι την ισχύ των οργανικών θεωριών [πλήρους βιολογικού ντετερμινισμού], που αποφαίνονται ότι το σώμα δεν είναι παρά μία μηχανή, συντονισμένη από γονίδια, και ότι οι συμπεριφορές είναι προσδιορισμένες».

τις επιστημονικές γνώσεις του, με έναν μεγαλύτερο βαθμό ελευθερίας της σκέψης και κατά έναν περισσότερο ερμηνευτικό, μεταφορικό και επομένως δημιουργικό τρόπο. Ίσως διότι το ίδιο το νευρικό σύστημα, ο εγκέφαλος, λειτουργούν ερμηνευτικά και μεταφορικά. Θεωρώ επομένως ότι αυτά τα έργα αποτελούν έναν ιδιαίτερα ενδιαφέροντα χώρο αναζήτησης. Βεβαίως, σε αυτή την περίπτωση το πρόβλημα της τεκμηρίωσης τοποθετείται στο ερώτημα : τι σημαίνει σε κάθε πεδίο, ψυχικό, νοητικό, βιολογικό, η ερμηνεία και η μεταφορά. Από μία άλλη πλευρά, σε αυτήν την μορφή δημοσιεύσεων παρατηρείται ορισμένες φορές μία αδιαφοροποίητη ή και λανθασμένη χρήση των δυναμικών εννοιών που είναι η συνείδηση, ο εαυτός ή η προσωπικότητα, όπως για παράδειγμα στο πρόσφατο έργο του Joseph LeDoux (2004). Ανάλογα, πολύ συχνά, στα ψυχαναλυτικά κείμενα γίνονται επιμέρους αναφορές σε ευρήματα των νευροεπιστημών, όπως στην έννοια της επανεισόδου ή στην νευρωνική δυναμική προσέγγιση της μνήμης, χωρίς να εξετάζεται η μορφή και το σκεπτικό της επιδιωκόμενης σύνδεσης ή και στήριξης των ψυχαναλυτικών εννοιών από τα αντίστοιχα νευροβιολογικά δεδομένα.

Και στις δύο περιπτώσεις υφίσταται μία προσπάθεια μάλλον αναγωγής παρά σύνδεσης[7] (που σημαίνει την εξέταση των ίδιων των συνδέσμων), είτε στην κατεύθυνση ενός ψυχικού είτε ενός βιολογικού ντετερμινισμού. Ακόμα και εάν, η όλη προσέγγιση εντάσσεται σε μία μονιστική θεώρηση της σωματοψυχικής οντότητας. Η μονιστική θεώρηση δεν αποτελεί μία μονολιθική συμπαγή και ενιαία άποψη, όπως δεν συνεπάγει μία αναγωγική, μία επαγωγική ή μία αιτιοκρατική προσέγγιση. Διαφορετικά νομίζω ότι θα παρατηρείται πάντοτε μία διεπιστημονική Βαβέλ, ή μία εκατέρωθεν απόσυρση στα καθ' ημάς, την ώρα της τελικής συζήτησης μεταξύ νευροεπιστημών και ψυχανάλυσης, ή μεταξύ μόνον νευροεπιστημόνων όταν αναζητείται ένα πρότυπο φυσιοκρατικής εξήγησης[8]. Ο Θανάσης Καράβατος (2003) τοποθετούμενος ως προς αυτή την δυσχέρεια των αναγωγικών συνδέσεων (που όμως δεν είναι πραγματικά συνδέσεις εντός της σωματοψυχικής οντότητας σε σχέση), γράφει : «Πολύπλοκη η δομή του ψυχισμού, όπως είναι και η δομή της ύλης της μετακλασικής φυσικής. Πολύπλοκη μέχρι ...εξαφανίσεως.

[7] Ή πιθανώς σαγήνης, καθώς ορισμένα ευρήματα των νευροεπιστημών μοιάζει να ασκούν μία γοητεία στην ψυχαναλυτική σκέψη, και αντιστρόφως.

[8] Όπως παρατηρείται στις δευτερολογίες και την τελική συζήτηση του πολύ εμπεριστατωμένου και ενδιαφέροντος Συμποσίου για τον «Εγκέφαλο και την Συνείδηση» που διοργάνωσε ο Ανδρέας Παπανικολάου, και από το οποίο προέρχονται οι σχετικές αναφορές.

Υλη όμως πάντα... Ο βιολογικός ψυχισμός προεκτείνεται μέχρις... εξαφανίσεως του βιολογικού. *Υλη όμως πάντα*, που περνάει στο επίπεδο του ψυχικού κι ύστερα πιο πέρα, μέχρις... εξαφανίσεως του ψυχικού. *Υλη όμως πάντα*, που έχει περάσει πλέον στο επίπεδο του κοινωνικού... Στον άνθρωπο όλα αυτά τα επίπεδα συνυπάρχουν... Περάσματα λοιπόν, όχι αναγωγές». Το σκεπτικό της προτεινόμενης μελέτης συντάσσεται με την άποψη του Θ. Καράβατου. Όμως, αντίθετα με την έννοια της αναγωγής, η έννοια του ένυλου «περάσματος» μεταξύ συνυπαρχόντων επιπέδων, όπως αυτό εννοείται εδώ, δεν αποτελεί πραγματικά οργανικό μέλος της τεκμηριωμένης νευροεπιστημονικής ορολογίας. Ωστόσο θεωρώ ότι έχουν αρχίσει να αναπτύσσονται ορισμένες νευροεπιστημονικές αναφορές σχετικές με αυτή την ψυχαναλυτικά θεμελιώδη έννοια του περάσματος, της μετάβασης και της μεταφοράς. Στο τέλος του προηγουμένου μέρους, στην προσπάθεια ψυχαναλυτικών ανιχνεύσεων στο πεδίο της νευρωνικής πλαστικότητας και της νευροδυναμικής, εξετάσαμε ορισμένες ιδιότητες της νευρικής λειτουργίας οι οποίες μπορεί να θεωρηθεί ότι αποτελούν μία μορφή βιολογικής διαθεσιμότητας προς την ανάπτυξη της ψυχικής πραγματικότητας, και επίσης σε ορισμένα χαρακτηριστικά, ή καλύτερα σε ορισμένες μορφές σκεπτικού της νευρωνικής λειτουργίας, που μπορούμε να υποθέσουμε ότι αποτελούν ενδιάμεσους τόπους, ή τοπικές, περάσματος μεταξύ των διαφόρων πεδίων της σωματοψυχικής οντότητας.

Έτσι στην συνέχεια βασιζόμενοι, πρώτον στην βιβλιογραφία των συνθετικών προσεγγίσεων (Edelman, Damasio, Changeux, Freeman, Jeannerod) οι οποίες περιγράφουν διάφορες μορφές δυναμικής χαρτογράφησης του εγκεφάλου σε σχέση με την συνείδηση και επιμέρους ψυχονοητικές και εκτελεστικές λειτουργίες, και δεύτερον στα αποτελέσματα ορισμένων επιμέρους ερευνών καθώς και σε κλινικά δεδομένα, θα προσπαθήσουμε : α) να σκιαγραφήσουμε στο ανατομολειτουργικό επίπεδο ορισμένα μακροσυστήματα και μικροσυστήματα διεγκεφαλικών διεργασιών[9] που σχηματίζονται στον εγκέφαλο και που απαρτίζουν τις διάφορες μορφές νευρωνικών τοπικών· β) να εξετάσουμε τις έννοιες, τις διεργασίες και τα συστήματα που περιγράφονται στις τοπικές

[9] Χρησιμοποιώ το όρο των μακροσυστημάτων· ορίζοντας έτσι ορισμένα συστήματα λειτουργικών μορφωμάτων, πέραν της βασικής ανατομικής ή λειτουργικής θέσης τους, που διαφορετικά θα μπορούσαμε να ονομάσουμε ως *διεγκεφαλικές δομές διεργασιών*. Ο όρος των μικροσυστημάτων αναφέρεται στα καθοριστικά επιμέρους ανατομολειτουργικά μορφώματα που συμμετέχουν στις εγκεφαλικές διεργασίες.

του ψυχικού οργάνου (αντίληψη, συνειδητό, ασυνείδητο, αναπαραστάσεις και μνήμη, συναίσθημα, εκείνο, εγώ) ως προς τις διακρινόμενες νευρωνικές τοπικές, αναφερόμενοι επίσης στις συνδετικές νευρο-ψυχαναλυτικές, και μερικές φορές αναγωγικές, απόψεις που έχουν προταθεί στην σχετική βιβλιογραφία.

Όπως ανέφερα, θεωρώ ότι η ψυχική τοπική, δηλαδή η δυναμική αρχιτεκτονική της ψυχικής πραγματικότητας, δεν ταυτίζεται με τις προτεινόμενες μορφές δυναμικής χαρτογράφησης (όπως αυτές του Edelman ή του Damasio) ή με τις εξεταζόμενες μορφές νευρωνικής τοπικής, ούτε ανάγεται ακριβώς σε αυτές. Μεταξύ τους υφίστανται διεργασίες και μορφώματα συνδέσεων και μεταφοράς. Η δυναμική χαρτογράφηση του εγκεφάλου και ο προσδιορισμός ορισμένων λειτουργικών συστημάτων προήλθε από τους συσχετισμούς των ανατομικών δεδομένων και του φαινομένου της συνείδησης ή των ψυχονοητικών λειτουργιών και επίσης από συσχετισμούς με κλινικά δεδομένα. Ορισμένα στοιχεία από αυτούς τους συσχετισμούς είναι επίσης σημαίνοντα ως προς την σύνδεση της ψυχικής πραγματικότητας με την εγκεφαλική λειτουργία. Σε αυτή την κατεύθυνση *η προσπάθεια μας έγκειται στην αναπλαισίωση των συσχετίσεων, δηλαδή στην εξέταση και την ερμηνεία των δεδομένων της δυναμικής χαρτογράφησης των εγκεφαλικών συστημάτων ως προς την οργάνωση της ψυχικής πραγματικότητας και της σχέσης της με την εξωτερική πραγματικότητα*. Η εξέταση των νευροεπιστημονικών ευρημάτων εντός αυτού του νέου πλαισίου θεωρώ ότι πρέπει να περιλάβει την έννοια της μεταβατικής πραγματικότητας που έχουμε προτείνει ως τον δυναμικό χώρο και τις διεργασίες σύνδεσης ψυχισμού και νευρικής λειτουργίας. Επομένως σε αυτό το πλαίσιο στοχεύουμε στην ανίχνευση πιθανών νευρικών συστοίχων της ψυχικής πραγματικότητας, αλλά κυρίως πιθανών νευρωνικών συστοίχων σύνδεσης, δηλαδή της μεταβατικής πραγματικότητας. Η σκέψη μου είναι ότι *τα διερευνώμενα στοιχεία συσχετισμού ή ακόμα αναγωγής του ψυχισμού και της νόησης στο πεδίο του βιολογικού νοηματοδοτούνται εφ᾽ όσον λάβουμε υπ᾽ όψη μας την έννοια, την οργάνωση και την λειτουργία της μεταβατικής πραγματικότητας*. Όπως αναφέραμε κατά την διατύπωση των μεταβιολογικών υποθέσεων της μελέτης, μιλώντας για την υπόθεση μίας μεταβατικής ενδοσωματικής σύνδεσης, δεν αναφερόμαστε σε μία μορφή λειτουργικής σύνδεσης, αλλά σε *μία ερμηνευτική και μεταφορική σχέση μεταξύ διαφόρων δομικών ή λειτουργικών μερών του νευρικού συστήματος, τα οποία αναπτύσσουν μεταξύ*

τους μία μορφή σχέσης υποκειμένου προς αντικείμενο, εισάγοντας επομένως στοιχεία υποκειμενικότητας εντός της σωματικής πραγματικότητας. Σημείο αναφοράς και διεργασίας αυτών των ενδοσωματικών μεταβατικών συνδέσεων θεωρώ ότι αποτελεί *η σχέση του σωματοψυχικής οντότητας με την εξωτερική πραγματικότητα, και ιδίως η σχέση με ένα άλλο σώμα, σύμφωνα με την υπόθεση της λειτουργίας του διπλού ορίου και της διπλής απαίτησης έργου.* Είναι βέβαιο ότι αυτή η προσέγγιση υπολείπεται των δεδομένων μίας άμεσης τεκμηρίωσης και επομένως ενέχει έναν πιθανώς σημαντικό βαθμό λανθασμένης εκτίμησης. Αν και, η περίπτωση της δυνατότητας πλήρους τεκμηρίωσης αυτής της προσέγγισης θα αναλογούσε στην διατύπωση ενός ολικού προτύπου. Κάτι το οποίο ξεπερνά την δυνατότητα αυτής της μελέτης. Όμως θεωρώ ότι ορισμένα στοιχεία της νευροεπιστημονικής έρευνας, της ψυχαναλυτικής σκέψης και της κλινικής που ήδη εξετάσαμε και που θα αναλύσουμε στην συνέχεια, επιτρέπουν μία αρχική στήριξη αυτών των υποθέσεων, και κυρίως ελπίζουμε, την εξέταση νέων μορφών και πλαισίων νευρο-ψυχαναλυτικής έρευνας.

1. ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΚΑ ΜΟΡΦΩΜΑΤΑ ΤΩΝ ΝΕΥΡΩΝΙΚΩΝ ΤΟΠΙΚΩΝ

Σε αυτή την ενότητα εξετάζονται τα δεδομένα της νευροεπιστήμης που έχουν επιτρέψει την δυναμική ταξινόμηση και χαρτογράφηση του κεντρικού νευρικού συστήματος και ιδίως του εγκεφάλου, αναδεικνύοντας έτσι λειτουργικές δομές ή δομές διεργασιών οι οποίες ανατομικά διατρέχουν και συνδέουν πολλαπλά επιμέρους νευρικά κέντρα. Οι πηγές αυτών των δεδομένων είναι : α) οι ανατομοκλινικές συσχετίσεις από την εξέταση νευρολογικών περιστατικών, μεταξύ αντικειμενικών κλινικών ευρημάτων και του απεικονιστικού ελέγχου, ιστολογικών και παθολογοανατομικών εξετάσεων, ή του εργαστηριακού νευροχημικού ελέγχου· β) τα αποτελέσματα πειραματικών ερευνητικών πρωτοκόλλων επί υγιών ή/και ασθενών ατόμων συσχετίζοντας πτυχές της εγκεφαλικής λειτουργίας μέσω ιδίως του λειτουργικού απεικονιστικού ελέγχου στο πλαίσιο συγκεκριμένων μορφών ψυχονοητικής δραστηριότητας, αντίληψης, αναγνώρισης, μνήμης ή έκφρασης και συνολικότερα συνείδησης.

Στο προηγούμενο μέρος αναφερθήκαμε στην δυναμική προσέγγιση του νευρικού συστήματος. Έτσι η παρούσα ενότητα αποτελεί την συνέχεια και την ανάπτυξη αυτής της προσέγγισης. Είδαμε ότι το ΚΝΣ οργανώνεται και εργάζεται ως προς τέσσερεις βασικές, ταυτόχρονες και συγχρόνως διαδοχικές διαστάσεις : α) την διάσταση πρόσληψης πληροφοριών, β) την διάσταση της εκτελεστικής λειτουργίας, γ) την διάσταση της συνεχόμενης, αμφίδρομης και πολυεπίπεδης σύνδεσης, σχεδιασμού, αναδιοργάνωσης και απαρτίωσης των δεδομένων της αισθητηριακής, της αντιληπτικής και της εκτελεστικής - απαντητικής λειτουργίας, προσδίδοντας στην εγκεφαλική λειτουργία την μορφή ενός ατομικού σκεπτικού, και δ) λειτουργώντας ως ένα ενεργειακό έρεισμα, την διάσταση ενεργοποίησης και κινητοποίησης των νευρικών διεργασιών.

Είδαμε επίσης την θεμελιώδους σημασίας για την κλινική πράξη και για την κατανόηση της εγκεφαλικής λειτουργίας, ταξινόμηση, που έχει διατυπωθεί από τον Luria (1973, 1980) με την μορφή τριών κεντρικών λειτουργικών μονάδων του εγκεφάλου,

σύμφωνα με το πεδίο των λειτουργιών που εξασφαλίζουν. Την μονάδα ρύθμισης του τόνου, της εγρήγορσης και των ψυχικών καταστάσεων, που συνδέει αμφίδρομα τον φλοιό με τον δικτυωτό σχηματισμό από το επίπεδο του στελέχους έως τις δομές του διάμεσου εγκεφάλου και με το λιμβικό σύστημα. Την μονάδα πρόσληψης, ανάλυσης και αποθήκευσης της πληροφορίας που τοποθετείται στις οπίσθιες και πλάγιες περιοχές του φλοιού (ινιακού, κροταφικού και βρεγματικού). Την μονάδα προγραμματισμού, ρύθμισης και επαλήθευσης της ψυχικής δραστηριότητας, η οποία τοποθετείται στην περιοχή του μετωπιαίου και ιδίως των τμημάτων του προμετωπιαίου λοβού και των πολλαπλών προσαγωγών και απαγωγών συνδέσεων του με το σύνολο των άλλων περιοχών του φλοιού και των υποφλοιοδών δομών. Όπως θα το δούμε στην συνέχεια η προσέγγιση των Solms σύνδεσης του ψυχισμού και της εγκεφαλικής λειτουργίας βασίζεται στην ταξινόμηση του Luria.

Μετά τον Luria και τις θέσεις των συνδετικών θεωριών σε συνδυασμό με τα δεδομένα της λειτουργίας των εγκεφαλικών κέντρων, αναπτύχθηκε στις νευροεπιστήμες το ευρύ πεδίο προσεγγίσεων δυναμικής και καθολικής χαρτογράφησης, ως μοντέλα – παραδείγματα τόσο της εγκεφαλικής λειτουργίας όσο της νόησης και του ψυχισμού. Επίσης εντοπίσθηκαν διάφορες επιμέρους δομές, λειτουργίες ή τρόποι λειτουργίας του εγκεφάλου, που όπως θεωρείται αποτελούν κομβικά σημεία για την ανάπτυξη της νόησης. Οι κυριότερες από αυτές τις καθολικές ή τις εστιασμένες θέσεις αναφέρονται στον (εμπλουτισμένο) κατάλογο των ανατομικών συστοίχων της συνείδησης (Chalmers, Σαββάκη, βλ. ανωτέρω).

Μπορούμε να διακρίνουμε δύο βασικές κατευθύνσεις διερεύνησης των νευροβιολογικών συσχετίσεων της νόησης και της συνείδησης που απετέλεσαν άλλωστε τις κυρίαρχες θεωρήσεις τις οποίες συναντούμε στα νευρολογικά και νευροψυχολογικά κείμενα προ δέκα ή δεκαπέντε ετών. Η πρώτη εξετάζει *το περιεχόμενο της συνείδησης* και τις μορφές των νοητικών λειτουργιών με αντικείμενο την πρόσληψη πληροφοριών (εσωδεκτικών, εξωδεκτικών, ιδιοδεκτικών), την καταγραφή τους στην μνήμη και την ανάκληση από αυτήν, την δράση και την κινητοποίηση, που θεωρείται ότι στοιχειοθετούν και απαρτίζουν την συνείδηση ή την νόηση, και που εξυπηρετούνται ή

εξαρτώνται από την λειτουργία του εγκεφαλικού φλοιού. Κατ' αυτόν τον τρόπο θεωρείται ότι η συνείδηση είναι σύμφυτη της αντίληψης, με την έννοια της ενσυνείδητης αναγνώρισης. Επίσης θεωρείται ότι η συνολική αντίληψη, ή εν προκειμένω η συνείδηση, είναι το αποτέλεσμα πολλών επιμέρους και στοιχειωδών αντιλήψεων ή μορφών και ποιοτήτων («qualia») συνείδησης, που με την σειρά τους ανάγονται σε ορισμένες λειτουργίες του φλοιού. Έτσι, σύμφωνα με αυτή την άποψη *η έδρα της συνείδησης και των ανωτέρων νοητικών λειτουργιών είναι ο φλοιός και ιδίως οι συνειρμικές περιοχές.* Δηλαδή οι συνειρμικές περιοχές, του βρεγματικού λοβού ως προς την συνειδητή αντίληψη, ταυτότητα και αναγνώριση του σώματος σε σχέση με τον χώρο, και της χωρικής αναπαράστασης, οργάνωσης, προσανατολισμού και κίνησης· του κροταφικού ως προς την ακοή, τις διεργασίες ήχων μελωδιών στην μέση και άνω περιοχή, και την ακουστική αντίληψη και σημασιολογική αναγνώριση και καταγραφή του λόγου (Wernicke), καθώς επίσης, στα σύνορα με τον ινιακό λοβό ως προς την συνείδηση και αναγνώριση αντικειμένων, προσώπων και οπτικών παραστάσεων. Σε ένα ανώτερο επίπεδο απαρτίωσης των επιμέρους ποιοτήτων θεωρείται ότι παράγεται η μορφή της συνολικής συνείδησης της κατάστασης του εαυτού, των προθέσεων και της δράσης, η οποία ανατομικά συνδέεται με την λειτουργία του μετωπιαίου και ειδικά του προ-μετωπιαίου λοβού.

Η δεύτερη κυρίαρχη άποψη αναφέρεται στην έννοια του *επιπέδου συνείδησης* και στην έννοια της *εγρήγορσης*. Βασίζεται σε παρατηρήσεις γύρω από την απώλεια της συνείδησης σε εγκεφαλικές βλάβες και την σημειολογία των κωματωδών καταστάσεων. Σε αυτό το πλαίσιο *η συνείδηση αναφέρεται στην γενική κατάσταση και ικανότητα εγρήγορσης, προσοχής και ετοιμότητας.* Αναφέρεται επομένως σε ορισμένες προϋποθέσεις της εγκεφαλικής λειτουργίας ή σε ένα βασικό έδαφος, επί του οποίου θα αναπτυχθούν τα περιεχόμενα της συνείδησης ή τα qualia και θα καταστεί δυνατή η αντίστοιχη λειτουργία των περιοχών του φλοιού. Αυτό το έδαφος – έρεισμα της πρόσβασης στην συνείδηση, αποτελείται από δομές του εγκεφαλικού στελέχους, τον δικτυωτό σχηματισμό, τους πυρήνες όπως τον locus coeruleus και τους πυρήνες της ραφής, έως και τμήματα του υποθαλάμου και του θαλάμου. Συνολικά απαρτίζει το λεγόμενο, «διευρυμένο δικτυωτό και θαλαμικό σύστημα δραστηριοποίησης» (extended

reticular and thalamic activating system, ERTAS). Κάθε ανατομικό και λειτουργικό επίπεδο αυτού του συστήματος, από το στέλεχος προς τον διάμεσο εγκέφαλο, αποτελεί ένα επιμέρους κομβικό σημείο, αρχικά εξασφάλισης των ζωτικών λειτουργιών και περαιτέρω της πρόσβασης στην σωματική, στην νοητική και την ψυχική αίσθηση και συνείδηση του εαυτού.

Και στις δύο προσεγγίσεις μπορούμε να πούμε ότι διαγράφεται μία πορεία από το αυτοματικό ή το μη συνειδητό προς το συνειδητό ή το εκούσιο. Στην συνέχεια θα δούμε ότι αυτή η πορεία είναι αμφίδρομη, ακολουθώντας πέραν μίας κριτικής περιόδου (Luria, 1973· Mesulam, 1998) μία αντίστροφη πορεία από το συνειδητό προς το αυτοματικό και το μη συνειδητό. Όπως αναφέρουν οι Lechevalier (1998) η προσέγγιση του επιπέδου συνείδησης εξετάζει τις υποφλοιώδεις περιοχές δραστηριοποίησης ενώ η προσέγγιση των περιεχομένων της συνείδησης εξετάζει τις δραστηριοποιούμενες περιοχές του φλοιού. Επίσης προτείνουν τον όρο της εγρήγορσης για την πρώτη προσέγγιση ενώ διατηρούν τον όρο της συνείδησης ή του μη συνειδητού για την δεύτερη.

Η σύγχρονη νευροεπιστημονική έρευνα και κλινική επεχείρησε και ανέδειξε την συνολικότερη δυναμική οργάνωση και λειτουργία του εγκεφάλου, την οποία θα εξετάσουμε αναλυτικότερα. Οι βασικές γραμμές των αποτελεσμάτων αναδεικνύουν ότι :

- *Η νόηση, η συνείδηση ή ο ψυχισμός είναι απόρροια της δυναμικής σύνδεσης των δύο προσεγγίσεων και των αντίστοιχων δομών και λειτουργιών : α) ενεργοποίησης και β) ψυχονοητικών διεργασιών και περιεχομένου.*
- *Εντός κάθε μίας ανατομολειτουργικής προσέγγισης (δηλαδή εντός του φλοιού και εντός των υποφλοιοδών δομών) δημιουργούνται και λειτουργούν πολλαπλές συνδέσεις.*
- *Η συνείδηση θα πρέπει να θεωρηθεί ως μία συνεχής και πολυεπίπεδη διεργασία παρά ως μόνον κατάσταση ή περιεχόμενο.*
- *Η συνείδηση δεν έχει έναν τοπογραφικό ανατομικό προσδιορισμό αλλά χαρακτηρίζεται από μία δυναμική τοπογραφία (ή τοπική) της οποίας είναι απότοκος.*
- *Στην προσέγγιση της ενεργοποιητικής κατεύθυνσης, ενώ αρχικά θεωρήθηκε ως περισσότερο ποσοτική (σε αντίθεση με την κατεύθυνση εξέτασης των περιεχομένων της*

συνείδησης θεωρούμενα ως ποιότητες), καταφαίνεται ότι δημιουργούνται ποιοτικές ή εν δυνάμει ποιοτικές και σημαίνουσες διαφοροποιήσεις, άμεσα συνδεόμενες με την λειτουργία του συναισθήματος.

- *Στο πλαίσιο και των δύο προσεγγίσεων, θεωρούμενες ως διεργασίες, ενυπάρχουν ορισμένες θα λέγαμε «πύλες» πρόσβασης στην συνείδηση υπό την έννοια πολλαπλών και συνεργούντων απαραίτητων και αναγκαίων, δυναμικών και άρα μεταβλητών, συνθηκών γύρω από τις οποίες μία νευρωνική τοπική αυτο-οργανώνεται.*
- *Υφίσταται ένα μείζον τμήμα αυτοματικών και μη συνειδητών διεργασιών.*
- *Απόρροια της παρατηρούμενης πολυσημίας της συνολικής οργάνωσης και λειτουργίας του εγκεφάλου, είναι η διάκριση των εννοιών της πρωτογενούς ή πυρηνικής συνείδησης (και του proto-self), της δευτερογενούς ή διευρυμένης συνείδησης (του self), του γνωσιακού συνειδητού, του γνωσιακού ασυνειδήτου καθώς και της έννοιας του εγκεφαλικού ασυνειδήτου.*
- *Οι προτεινόμενες διακρίσεις και συνδέσεις έχουν ως έρεισμα την νευρωνική πλαστικότητα και την έννοια της νευροδυναμικής, η οποία αποτελεί μία διαθεσιμότητα ευπλαστότητας προς το σύνολο της εγκεφαλικής λειτουργίας.*

Τέλος, κατά την γνώμη μου ένα βασικό ερώτημα στο οποίο θα προσπαθήσουμε να απαντήσουμε και που τοποθετείται στο επίκεντρο αυτών των συνδέσεων και διακρίσεων, αφορά στον τρόπο (το πώς) και τον λόγο (το γιατί) για τους οποίους αναπτύσσεται η δυναμική των συνδέσεων· ερώτημα συναφές με αυτό της σχέσης μεταξύ ψυχισμού και εγκεφάλου, ή ψυχανάλυσης και νευροεπιστημών.

Όπως είδαμε η επικοινωνία εντός του νευρικού συστήματος και η μετάδοση πληροφοριών ή εντολών γίνεται τόσο στην κατεύθυνση περιφέρειας – κέντρου (bottom - up) όσο στην αντίθετη κατεύθυνση κέντρου – περιφέρειας (top – down). Οι κεντρομόλες διεργασίες (ως επί το πλείστον μη συνειδητές) αναφέρονται στον τρόπο με τον οποίο μεμονωμένα ερεθίσματα δραστηριοποιούν τους εγκεφαλικούς νευρώνες και στο πώς στοιχεία του εσωτερικού και του εξωτερικού περιβάλλοντος συνδέονται και συνεργούν δημιουργώντας σύνθετα μορφώματα αντίληψης και δράσης. Η αντίστροφη κατεύθυνση αφορά σε συνειδητές αλλά και μη συνειδητές διεργασίες, σχετικές με την μνήμη, την

πρόθεση, την προσοχή, την αναπαράσταση και την σκέψη, σύμφωνα με τις οποίες μία δράση ή μία μορφή αντίληψης προσδιορίζονται από αυτό που ήδη έχει διαμορφωθεί σε ένα ανώτερο επίπεδο.

Μπορούμε να πούμε ότι η νόηση, στις διαστάσεις της πρόσληψης, του εσωτερικού σχεδιασμού, της δράσης καθώς και των αντίστοιχων μορφών μνήμης είναι το αποτέλεσμα των κινήσεων μεταξύ των δύο κατευθύνσεων. Όμως αυτές οι κινήσεις είναι συνάρτηση των εσωτερικών θα λέγαμε συνδέσεων που αναπτύσσονται σε κάθε ένα επίπεδο της ανωφερούς ή της κατωφερούς πορείας. Είναι ενδιαφέρον να σημειώσουμε ότι αν και αυτές οι συνδέσεις, ή μάλλον η επιλογή και η (συναπτική) ενδυνάμωση τους, είναι δευτερογενείς, επιγενετικές και εξαρτώμενες από την εμπειρία, αποτελούν ουσιαστικά τα (επίσης εξαρτώμενα) θεμέλια της νευρικής λειτουργίας. Η Adina Roskies (1999) αναφέρει ότι υπάρχουν πολλοί και διαφορετικοί τρόποι να εξετάσει κανείς το πρόβλημα των συνδέσεων (the binding problem).

1$^{\beta}$. ΠΕΔΙΑ ΟΡΙΣΜΟΥ ΤΟΥ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΟΣ ΤΩΝ ΣΥΝΔΕΣΕΩΝ.

Θεωρώ ότι η έννοια των συνδέσεων μπορεί να εξετασθεί σε τρία αλληλένδετα αλλά και διαφορετικά πεδία :

i. Στο *πεδίο του υπολογιστικού* (computational), ή αλγοριθμικού. Δηλαδή ως προς τις *συνδέσεις μεταξύ διαφόρων μονάδων (δομών και διεργασιών) με σκοπό την συγκρότηση μίας λειτουργίας*. Εδώ βρίσκουμε για παράδειγμα την (σύγχρονη, περιλαμβάνοντας και τον παράγοντα της πρόθεσης) γνωσιακή προσέγγιση η οποία προσπαθεί να εξετάσει τις επιμέρους λειτουργίες (νοητικές ή νευρικές) που συνθέτουν μία ανώτερη νοητική λειτουργία, ή συνδέσεις όπως αυτή που έχει προτείνει για παράδειγμα ο Lichtheim (Botez et al., 1987) για την εξήγηση των διαταραχών του λόγου μεταξύ του κέντρου των λεκτικών ακουστικών εικόνων, του εννοιολογικού κέντρου, του κινητικού κέντρου και των μεταξύ τους αντανακλαστικών τόξων, ή σε ένα περαιτέρω επίπεδο δυναμικής προσέγγισης ο Luria, με την ανάλυση του συνδρόμου.

ii. Ένα άλλο πεδίο εξέτασης της σύνδεσης αντιστοιχεί σε αυτό που αναφέρεται ο Changeux μιλώντας για την *έκρηξη πιθανοτήτων* («explosion combinatoire») δηλαδή *την γεωμετρική αύξηση των πιθανοτήτων συνδέσεων και της απότοκης ποικιλίας εν δυνάμει λειτουργιών*. Εδώ επομένως δεν αναφερόμαστε μόνον στην συγκρότηση μίας λειτουργίας αλλά πρόκειται για την *παραγωγή πολλαπλών διαθεσιμοτήτων* χάρις στις σχηματιζόμενες συνδέσεις. Σε αυτό το πεδίο επιδρούν επίσης οι διεργασίες του τρίτου προτεινόμενου πεδίου.

iii. Το τρίτο πεδίο θεωρώ ότι αφορά στην ίδια *την διεργασία σύνδεσης*, στον εσωτερικό κόσμο δυνητικών μορφωμάτων θα λέγαμε, που δημιουργείται στο πεδίο μεταβατικών διεργασιών, της εργασίας διαλόγου, ερμηνείας και μεταφοράς μεταξύ διαφόρων περιοχών και λειτουργιών της σωματοψυχικής οντότητας και των σχέσεων της με το περιβάλλον, όπως αυτές εκπροσωπούνται και διεργάζονται στον εγκέφαλο.

Σε κάθε πεδίο μορφής και ορισμού της σύνδεσης αντιστοιχεί επίσης μία διεργασία *αρνητικού*, δηλαδή : i. άρση ή περιορισμός εντός της αλγοριθμικής – υπολογιστικής συνάρτησης, ii. αποπολλαπλασιασμός των διαθεσιμοτήτων, iii. άρση ή περιορισμός εντός της μεταβατικής, μεταφορικής ή ερμηνευτικής διεργασίας.

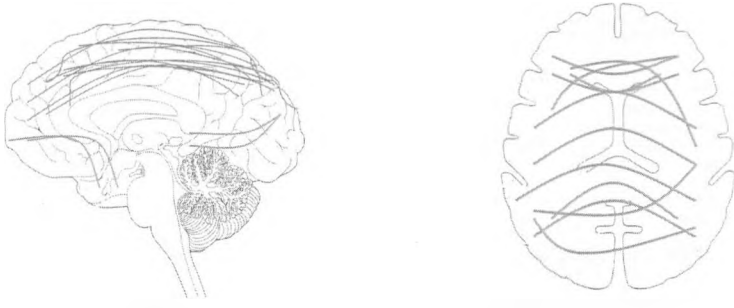
Η έννοια της σύνδεσης σημαίνει επίσης την δυνατότητα ανάλυσης και διάκρισης γύρω από κάθε ερέθισμα των διαφόρων διαστάσεων που το χαρακτηρίζουν για το ίδιο το υποκείμενο που αντιλαμβάνεται. Ανάλογα, ο Edelman (2000) μιλώντας για τις δυναμικές χαρτογραφήσεις αναφέρεται στις αλληλένδετες διεργασίες της «segregation» και της «integration». Κατ' αυτόν τον τρόπο ένα ερέθισμα θα αποτελέσει ένα αντικείμενο, και συγχρόνως, η προσλαμβάνουσα οντότητα, ως εκ της σχέσης της με το αντικείμενο, θα υπάρξει ως υποκείμενο.

Η θέση μου είναι ότι απόρροια του μεταβατικού πεδίου σύνδεσης είναι η ψυχική πραγματικότητα και η σύνδεση της με την πραγματικότητα του σώματος και της νόησης, έχοντας συγχρόνως ως έδαφος τις διεργασίες που εξασφαλίζονται στα δύο άλλα πεδία, το υπολογιστικό και το πιθανολογικό – διαθεσιμοτήτων.

Στην συνέχεια θα εξετάσουμε τις λειτουργικές και μακροανατομικές δομές που μορφοποιούνται στο επίπεδο του φλοιού, στο επίπεδο των φλοιο-υποφλοιοδών συνδέσεων και στο επίπεδο των υποφλοιοδών δομών, απαρτίζοντας συνολικά διάφορες μορφές νευρωνικών τοπικών, που περιλαμβάνουν επιμέρους συστήματα ή τμήματα αυτών των συστημάτων και τις μεταξύ τους συνδέσεις, οι οποίες εξυπηρετούν διάφορες πλευρές της συνολικής σωματοψυχικής πραγματικότητας. Εξετάζοντας τις δυναμικές χαρτογραφήσεις και τα λειτουργικά μορφώματα των νευρωνικών τοπικών, θα αναφερθούμε στην αντίληψη, στην συνείδηση, σε μη συνειδητές διεργασίες, στην λειτουργία της μνήμης και του σχηματισμού των αναπαραστάσεων καθώς και στις λειτουργίες του συναισθήματος. Σε έναν δεύτερο χρόνο προτείνουμε μία ανακεφαλαίωση αυτών των δεδομένων, συνδέοντας τις ανάλογες ψυχαναλυτικές θεωρήσεις.

2. ΕΝΔΟΦΛΟΙΪΚΕΣ & ΔΙΗΜΙΣΦΑΙΡΙΚΕΣ ΣΥΝΔΕΣΕΙΣ

Εντός του φλοιού, μεταξύ των περιοχών των σωματοαισθητικών, αντιληπτικών, μνημονικών και κινητικών συστημάτων, σε κάθε ημισφαίριο καθώς και μεταξύ των δύο ημισφαιρίων, αναπτύσσονται πολλαπλές και αμφίδρομες συνδέσεις, ή κατά την ορολογία του Edelman συνδέσεις επανεισόδου οι οποίες εξασφαλίζουν, με την συνέργεια των άλλων διεγκεφαλικών συνδέσμων, τις συνθήκες δημιουργίας των «συνολικών χαρτογραφήσεων», ή σύμφωνα με τον Changeux (βασιζόμενος στην θεώρηση του Baars) του «συνολικού νευρωνικού χώρου εργασίας».

Εικόνα 5. Σχηματική απεικόνιση των ενδοφλοιικών (δεξιά εικόνα) και των διημισφαιρικών (αριστερή εικόνα) συνδέσεων.

Αυτές οι συνδέσεις υλοποιούνται μέσω των νευρώνων μακρών αξόνων που προβάλλουν «οριζόντια» και αμφίδρομα μεταξύ των περιοχών κάθε ημισφαιρίου συγκροτώντας την υποκείμενη λευκή ουσία[10], και, μεταξύ των ημισφαιρίων διαμέσου

[10] Τα τελευταία χρόνια στην νευροεπιστημονική βιβλιογραφία έχει αναπτυχθεί ένα ρεύμα ερευνών που εστιάζεται περισσότερο στα θέματα της λευκής συνδετικής ουσίας, η οποία όπως αναφέρεται υπολείπεται του ερευνητικού ενδιαφέροντος σε σχέση με τα θέματα της φαιάς ουσίας του φλοιού και των πυρήνων. Έτσι πέραν των απομυελινωτικών νοσημάτων ή της μικροαγγειακής λευκοεγκεφαλοπάθειας, έχει προσεγγισθεί η σημασία της λευκής ουσίας και σε διαταραχές του ψυχισμού όπως η σχιζοφρένεια και η διπολική διαταραχή (McIntosh et al., *White Matter Density in Patients with Schizophrenia, Bipolar Disorder and Their Unaffected Relatives*. Biol. Psychiatry. 2005, June 3). Θεωρώ ότι η ποικιλότητα και οι διακυμάνσεις της ψυχονοητικής συμπτωματολογίας νόσων όπως η σκλήρυνση κατά πλάκας, που θα μπορούσαμε ίσως να ονομάσουμε ως νοσήματα των συνδέσεων, είναι πιθανώς σημαίνουσες για την κατανόηση της φύσης της ίδιας της διεργασίας της σύνδεσης.

κυρίως του τυλώδους σώματος. Πρόκειται για τους νευρώνες, κυρίως των στιβάδων 2 και 3 όπως και των στιβάδων 5 και 6 που συνδέουν μέσω των μακρών αξόνων τους τις περιοχές του οπίσθιου και πλάγιου προ-μετωπιαίου λοβού, του προ-κινητικού φλοιού, του ανώτερου κροταφικού, του κατώτερου βρεγματικού, περιοχές του ινιακού λοβού, της έλικας του προσαγωγίου (το ανώτερο τμήμα του λιμβικού συστήματος), καθώς και τον παραϊπποκάμπειο σχηματισμό (Mountcastle, 1998). Με αυτόν τον τρόπο σχηματίζονται δυναμικές δομές, ή μακροσυστήματα, ή όπως αναφέρει ο Changeux (ο.π.) «χωροχρονικές δομές διακριτές αλλά [και] εναλλασσόμενες, μορφές καθολικών προ-αναπαραστάσεων». Συνδέοντας τις ενεργοποιούμενες περιοχές του οπίσθιου φλοιού με τις πρόσθιες εκτελεστικές και προγραμματιστικές περιοχές, αυτές οι μορφοποιούμενες δυναμικές δομές περιέχουν και συνδέουν επιμέρους χάρτες ή περιοχές διαφορετικών ιδιοτήτων και λειτουργικών χαρακτηριστικών, απαρτίζοντας έτσι σύνθετες και υποκειμενικές μορφές αντίληψης, δράσης (σχεδιασμού και έκφρασης) ή μνήμης. Πρόκειται για συνδέσεις που θα μπορούσαμε να κατανοήσουμε σύμφωνα με την τριπλή διάκριση που προτείναμε προηγουμένως, οργάνωσης των λειτουργιών, εξασφάλισης διαθεσιμοτήτων και μεταβατικών διεργασιών. Η νευροεπιστημονική έρευνα έχει αναδείξει, και ολοένα αναδεικνύει περισσότερες, μορφές συνδέσεων και δυναμικών χαρτογραφήσεων του εγκεφάλου. Θα αναφερθούμε σε ορισμένα παραδείγματα αυτών των ερευνών τα οποία εξηγούν την δυναμική οργάνωση του εγκεφάλου. Βέβαια στα περισσότερα από αυτά τα παραδείγματα οι εξεταζόμενες συνδέσεις δεν αφορούν μόνον τον φλοιό αλλά και τις άλλες εγκεφαλικές δομές και έτσι ορισμένα στοιχεία τους θα συζητηθούν επίσης αναφορικά με άλλα σημεία των δυναμικών χαρτογραφήσεων. Στο επίπεδο της οργάνωσης των λειτουργιών παρατηρούμε την δυνατότητα ανάλυσης της πληροφορίας, της συνέργειας διαφόρων περιοχών, ακόμα και περιοχών για τις οποίες δεν υφίσταται το ανάλογο άμεσο φυσικό ερέθισμα, με στόχο την πρόσβαση στην συνείδηση, την πιθανή δράση και την δημιουργία νέων μορφωμάτων, ή αντιθέτως την δυνατότητα εν μέρει απενεργοποίησης ή της οικονομίας του συστήματος, περνώντας σε μία περισσότερο αυτοματική και μη συνειδητή λειτουργία.

Σε μία έρευνα σχετικά με την δραστηριοποίηση του ακουστικού φλοιού, ο Calvert (1997) έδειξε ότι η οπτική αντίληψη της κίνησης των χειλιών κατά την ομιλία,

δραστηριοποιεί ή ενδυναμώνει την δραστηριοποίηση του ακουστικού φλοιού, χωρίς να υπάρχει το ανάλογο ακουστικό ερέθισμα. Το οποίο σημαίνει επίσης την ανάκληση από την μνήμη λεκτικών κινητικών εικόνων που συμμετέχουν στην οργάνωση της μορφολογίας μίας λέξης, την αναγνώρισή τους στην κίνηση των χειλιών του άλλου, τον αντίστοιχο σχηματισμό στο υποκείμενο που αντιλαμβάνεται με βάση την προσωπική του γνώση, την μετάφραση της κινητικής σε ακουστική εικόνα και αυτής της «εικονικής» ακουστικής εικόνας σε έννοια. Επομένως, την σύγχρονη δραστηριοποίηση πολλαπλών περιοχών του φλοιού. Αυτό το στοιχείο της εγκεφαλικής λειτουργίας, το συναντούμε στις λογοθεραπευτικές συνεδρίες αφασικών ασθενών, τόσο με την χρήση ενός καθρέπτου όπου αντανακλάται η εικόνα της προσπάθειας έκφρασης και κατανόησης του λόγου, όσο και στην πρόσωπο με πρόσωπο αμοιβαία προσπάθεια επικοινωνίας. Πρόσφατες έρευνες (Devlin, 2004) έχουν δείξει ότι η μορφολογία και η εσωτερική δομή των λέξεων αναδύεται από την σύνδεση μορφολογικών και εννοιολογικών στοιχείων και την αντίστοιχη επικάλυψη της λειτουργίας του αριστερού κροταφο-ινιακού λοβού και της αριστερής μέσης κροταφικής έλικας. Οι έρευνες των Damasio και Damasio (1992) έχουν δείξει την ευρεία λειτουργική κατανομή στον φλοιό των διαφόρων πτυχών του λόγου, μέσω συνδέσεων στο «ομιλούν» αριστερό αλλά και στο αισθητηριοκινητικό δεξιό ημισφαίριο (ο λόγος ως μεταφορά του σώματος), μέσω συνδέσεων μεταξύ περιοχών του αριστερού ημισφαιρίου (σύνταξη, λεξιλόγιο, φώνηση και έκφραση, σημασία) στον κροταφικό και τον μετωπιαίο λοβό. Ανάμεσα σε αυτές τις δύο λειτουργικές μονάδες εννοιολογικών διεργασιών και παραγωγής λέξεων και φράσεων, τοποθετούν τα συστήματα μεσολάβησης (mediation systems), στον κροταφο-ινιακό άξονα σύνδεσης των εννοιών με τις λέξεις και σύνδεσης μεταξύ των εννοιών (μεσολάβηση για τις γενικότερες έννοιες στις οπίσθιες κροταφικές περιοχές και αντίστοιχα για τις πιο συγκεκριμένες στις πρόσθιες περιοχές), ενώ για την παραγωγή των ρημάτων στις πλάγιες και κατώτερες περιοχές του μετωπιαίου λοβού.

Η οπτική αντίληψη και αναγνώριση καθώς και η αντίστοιχη πρόσβαση στην συνείδηση αποτελεί ίσως το περισσότερο εξερευνημένο πεδίο της εγκεφαλικής λειτουργίας. Σε αναλογία με την έννοια της Gestalt, της συμπλήρωσης εικόνων, μία σειρά ερευνών έχει δείξει την δυνατότητα του εγκεφάλου, βασιζόμενη στις ενδο-

φλοιώδεις συνδέσεις, να ομαδοποιεί ή να γενικεύει επιμέρους αντιλήμματα σε μία συνεκτική μορφή. Οι έρευνες του Zeki (1992) έχουν δείξει ότι η αναγνώριση ενός οπτικού ερεθίσματος είναι αποτέλεσμα της δυναμικής συνέργειας - μάλιστα ο Zeki αναφέρεται στην δυνατότητα του φλοιού «να επιλύει συγκρούσεις ανάμεσα σε διαφορετικές λειτουργικές περιοχές» ή θα λέγαμε ανάμεσα στις διαφορετικές διαστάσεις της αντιληπτικής λειτουργίας - μεταξύ τεσσάρων αντιληπτικών οδών και της ανατροφοδότησης μεταξύ των πρωτοταγών περιοχών του ταινιωτού οπτικού φλοιού (V1 και ακολούθως V2) με τις εξειδικευμένες περιοχές για τα χαρακτηριστικά της κίνησης (V5), χρώματος και μορφής-χρώματος (V4) και μορφής-κίνησης (V3). Η περιοχή V2, που εξασφαλίζει μία περισσότερο αναλυτική επεξεργασία του ερεθίσματος από ότι η V1, μέσω της λειτουργίας της επανεισόδου προτείνει μία συνολικότερη και σημαίνουσα αντίληψη του οπτικού ερεθίσματος, όπως αυτό συμβαίνει στο γνωστό πείραμα του τριγώνου Kanizsa ή στις δοκιμασίες της πλασματικής αντίληψης εντός του τυφλού σημείου του αμφιβληστροειδούς, όπου η προσλαμβανόμενη εικόνα συμπληρώνεται στα κενά σημεία της σύμφωνα με το ευρύτερο πλαίσιο της αντίληψης το οποίο προδιαθέτει για την δευτερογενή κατασκευή ενός ολικού αντιλήμματος, προσδιοριζόμενη από τα πρωθύστερα αντιληπτικά ίχνη. Ο εγκέφαλος μπορούμε να πούμε ότι τείνει προς την ανεύρεση ήδη γνωστών και ικανοποιητικών σύμφωνα με τις προηγούμενες εμπειρίες αντιληπτικών μορφωμάτων.

Το οπτικό νεύρο από την έξοδο του από τον αμφιβληστροειδή ακολουθεί δύο οδούς. Μία φυλογενετικά παλαιότερη προς το στέλεχος (την προτετραδυμική περιοχή και το άνω διδύμιο) και μία νεότερη μέσω του έξω γονατώδους πυρήνα του θαλάμου προς τον πρωτοταγή οπτικό φλοιό. Από αυτόν ακολουθούνται δύο ανατομικά και λειτουργικά διαφορετικές προβολές, μέσω της V4 προς τον κάτω κροταφικό λοβό (κοιλιακή προβολή) και προς τον βρεγματικό λοβό (ραχιαία προβολή) ενδιαμέσως της περιοχής V5 (Mishkin et al, ο.π.). Η ραχιαία προβολή (η οδός του «πού» και του «πώς») και η επεξεργασία στο πεδίο του βρεγματικού λοβού είναι μη συνειδητή, ταχεία, πληροφορεί για την θέση στον χώρο των αντικειμένων, καθώς και, όπως επισημαίνει ο Jeannerod (Jeannerod, 2002· Weiss and Jeannerod, 1998), η διεργασία της πληροφόρησης γίνεται αναφορικά με το ίδιο το σώμα. Έτσι αναφέρει, «η βρεγματική

οδός δεν αποτελεί μόνον ένα σύστημα αντίληψης του χώρου [αναφορικά με το σώμα] αλλά αποτελεί επίσης ένα σύστημα δράσης ως προς τα αντικείμενα». Η κοιλιακή προβολή (η οδός του «τι») και η επεξεργασία στο πεδίο του κροταφικού λοβού είναι συνειδητή, συγκριτικά βραδύτερη, αποτελεί ένα σύστημα αντίληψης, και αναφέρεται στις διεργασίες διάκρισης και αναγνώρισης μεταξύ δύο αντικειμένων, επιτρέποντας την λεκτική έκφρασή τους καθώς και την διαχείριση τους στο επίπεδο της έκδηλης μνήμης και της μνήμης εργασίας. Ο Jeannerod (ο.π), αναφέρει ότι αυτή η μορφή συνειδητής αντίληψης γίνεται αναφορικά με τις χωρικές συνιστάμενες του εξωτερικού κόσμου.

Ένα άλλο ερευνητικό παράδειγμα (Paller et al., 2004) του δυναμικού τρόπου οργάνωσης και λειτουργίας του εγκεφάλου αφορά στην δυνατότητα αναγνώρισης προσώπων και της διάκρισης μεταξύ του οικείου και του μη οικείου προσώπου εν σχέση με συνειδητά ανακαλούμενα ή ασυνείδητα συνδεόμενα βιογραφικά στοιχεία και πρωτύτερες εγγραφές. Η έρευνα του Paller και των συνεργατών του, δείχνει ότι η οπτική αναγνώριση ενός γνωστού προσώπου αντιστοιχεί σε μία σύνθετη και πολυεπίπεδη νευρωνική λειτουργία, σε ένα νευρωνικό δίκτυο στο οποίο συμμετέχουν πέραν του ταινιωτού και του εξωταινιωτού φλοιού, περιοχές του μετωπιαίου, η αριστερή μέση έλικα του κροταφικού λοβού, περιλαμβανομένου του ιππόκαμπου, ο φλοιός της νήσου, η μέση περιοχή του αριστερού βρεγματικού λοβού έως και αμφοτερόπλευρα η παρεγκεφαλίδα, διατρέχοντας επομένως όλα τα επίπεδα της εγκεφαλικής οργάνωσης.

Ο Ramachandran (1998) προτείνει την διαφοροποίηση «μεταξύ της συμπλήρωσης της εικόνας στο επίπεδο της αντίληψης και της συμπλήρωσης της εικόνας ως νοητική δημιουργία». Θεωρώ ότι αυτή η διάκριση είναι ιδιαίτερα σημαντική καθώς αναφέρεται στην διαφοροποίηση των μορφών της αντιληπτικής και αναπαραστατικής λειτουργίας που εξετάσαμε μιλώντας για την σχέση μεταξύ ψυχικής και εξωτερικής πραγματικότητας στο προηγούμενο μέρος. Η συμπλήρωση της εικόνας στο επίπεδο της αντίληψης, συγκροτώντας έτσι ένα πρωτογενές αντιληπτικό ίχνος απαρτιώνεται στο επίπεδο της σύνδεσης μεταξύ των περιοχών του οπτικού φλοιού και όπως αναφέρει ο Ramachandran είναι σταθερή και αμετάκλητη. Ως νοητική δημιουργία, παραπέμποντας σε μία αναπαραστατική διεργασία με την ψυχαναλυτική έννοια του όρου, απαρτιώνεται στο

επίπεδο της σύνδεσης των οπίσθιων περιοχών με τις πρόσθιες περιοχές του εγκεφάλου, την έλικα του προσαγωγίου που προσδίδει (ή επενδύει) την υποκειμενική συναισθηματική χροιά της νοητικής δημιουργίας, και ιδίως την προ-μετωπιαία περιοχή του φλοιού.

Ένα άλλο πεδίο λειτουργίας του εγκεφάλου, στο οποίο αναφαίνεται η δυναμική των ενδοφλοιϊκών συνδέσεων αφορά στην οργάνωση και την έκφραση της δράσης και της κίνησης. Η κύρια άποψη σχετικά με την κίνηση μέχρι πρόσφατα αναφερόταν στον εντοπισμό της στον μετωπιαίο λοβό, στην προ-κινητική και στην κινητική περιοχή. Όπως αναφέρουν οι Luppino και Rizzolatti (2000) ο θεωρούμενος ρόλος του κινητικού φλοιού ήταν «ενός παθητικού εκτελεστή των κινητικών εντολών που προερχόντουσαν από τις συνειρμικές περιοχές του βρεγματικού και του μετωπιαίου λοβού». Όμως έρευνες των τελευταίων ετών έδειξαν ότι υφίστανται σημαντικές ενδοφλοιϊκές και αναδραστικές συνδέσεις μεταξύ βρεγματικού, μετωπιαίου λοβού και της έλικας του προσαγωγίου. Τα δεδομένα που εξετάζουν οι Luppino και Rizzolatti, όπως και ο Jeannerod, δείχνουν ότι το κινητικό σύστημα του φλοιού σχηματίζεται από ένα μωσαϊκό ανεξάρτητων κινητικών περιοχών που συνδέεται κατά έναν μοναδικό τρόπο με τις άλλες περιοχές του φλοιού. Έτσι οι αισθητηριοκινητικές μετατροπές (από την ιδιοδεκτική αίσθηση σε κίνηση και αντιστρόφως) είναι αποτέλεσμα των ισχυρών και αμφίδρομων συνδέσεων μεταξύ βρεγματικών και κινητικών περιοχών. Ανάλογες είναι οι απόψεις του Llinas (Llinas & Paré, 1996) που θεωρεί ότι αυτά τα νευρωνικά δίκτυα λειτουργούν ως αισθητηριοκινητικά πλαίσια. Επομένως κάθε κινητική και αισθητηριακή πληροφορία απαρτιώνεται τόσο στο επίπεδο του κινητικού μετωπιαίου όσο και στο επίπεδο του βρεγματικού. Επίσης οι συνδέσεις αυτής της βασικής μετωπο-βρεγματικής λειτουργικής μονάδας της κίνησης, με τον προ-μετωπιαίο λοβό και την έλικα του προσαγωγίου, ανοίγουν την δυνατότητα απαρτίωσης αυτού που ο Jeannerod ονομάζει κινητική νόηση και την σύνδεση με το συναίσθημα, την μνήμη και την ευρύτερη οργάνωση της δράσης. Σε αυτό το σημείο συναντάμε την έννοια της *αναπαράστασης δράσης* (représentation d'action – representation of action), την οποία, μαζί με την μεταβίβαση, θα τοποθετούσαμε στην διατομή και στο πεδίο σύνδεσης ψυχανάλυσης και νευροεπιστημών. Σχετικά με τις αναπαραστάσεις δράσης, συναφείς με την υποκειμενική

αίσθηση (ταυτότητα) της δράσης και την διάκριση μεταξύ ψυχικής και εξωτερικής πραγματικότητας, τόσο από την ψυχαναλυτική (Perron-Borelli, 1984· Perron & Perron-Borelli, 1987· Widlöcher, 1995) όσο και από την νευροεπιστημονική σκοπιά (Jeannerod, 1999 και 2002) θα αναφερθούμε στην συνέχεια. Στόχος μας εδώ είναι να τονίσουμε την δυναμική χαρτογράφηση και τον σχηματισμό των λειτουργικών μονάδων στο επίπεδο των ενδοφλοϊκών συνδέσεων. Η αισθητηριοκινητική απαρτίωση στηρίζεται στις ιδιοδεκτικές προσλήψεις και στις ανάλογες μεταβολές, όπως μεταφέρονται από το περιφερικό νευρικό σύστημα προς τον φλοιό. Όμως εντός των κυκλωμάτων του φλοιού, πέραν επομένως των αρχικών ερεθισμάτων, αναπτύσσεται μία εσωτερική διεργασία μεταξύ των ιδιοδεκτικών αναπαραστάσεων, των απότοκων μετα-αναπαραστάσεων, των προθέσεων καθώς και των οργανωνόμενων κινητικών σχημάτων.

Οι διαφλοϊκές συνδέσεις και η ημισφαιρική λειτουργική ασυμμετρία. Με βάση την νευροψυχολογική εκτίμηση ασθενών με βλάβες του μεσολόβιου και του πρόσθιου συνδέσμου, ή μετά από την αντίστοιχη χειρουργική διατομή για την αντιμετώπιση επιληπτικών κρίσεων, δηλαδή σε ασθενείς με διηρημένο εγκέφαλο (split-brain), εξετάσθηκε η λειτουργική εξειδίκευση και η διαμόρφωση των λειτουργικών συνδέσεων μεταξύ των δύο εγκεφαλικών ημισφαιρίων. Μετά τις αρχικές παρατηρήσεις των Sperry, Bogen, Vogel και Gazzaniga στα μέσα της δεκαετίας του 70, πραγματοποιήθηκαν πολλές κλινικές και ερευνητικές προσεγγίσεις ως προς το σύνολο των νοητικών λειτουργιών. Σε μία ευρεία ανασκόπηση αυτών των δεδομένων ο Gazzaniga (2000) αναφέρει ότι η φυλογενετική ανάπτυξη του τυλώδους σώματος «επέτρεψε [και επιτρέπει] την εξεργασία των υπαρχόντων περιοχών του φλοιού διατηρώντας ταυτοχρόνως τις υπάρχουσες λειτουργίες». Μία εγκεφαλική λειτουργία, αντίληψης και αναγνώρισης, μνήμης, λόγου ή δράσης, «αναδιπλασιάζεται μεταξύ των ημισφαιρίων σε βασικές αντιληπτικές διεργασίες· αυτό μπορεί να συμβαίνει ακόμα και με την απουσία του τυλώδους σώματος... [όμως] οι ανώτερες νοητικές και γλωσσικές διεργασίες επιφέρουν την ημισφαιρική εξειδίκευση, έτσι οι οδοί του μεσολόβιου είναι απαραίτητες για την απαρτίωση αυτών των λειτουργιών» (Gazzaniga, ο.π.).

Η διημισφαιρική αποσύνδεση επέτρεψε επομένως την κατανόηση της μορφής της ανάλυσης μίας λειτουργίας, ή ενός αντιληπτικού συστήματος που γίνεται φυσιολογικά από τον εγκέφαλο σε επιμέρους τρόπους λειτουργίας ή συστήματα. τα οποία εξυπηρετούνται από το κάθε ημισφαίριο και τα οποία εν συνεχεία απαρτιώνονται. Θα λέγαμε ότι αποκαλύπτει «κρυφές» ή μη συνειδητές πτυχές της λειτουργίας του εγκεφάλου (όπως το επίπεδο μη συνειδητής οπτικοχωρικής αντίληψης) καθώς και ορισμένες δυνατότητες ταχύτερης ή συνολικότερης επεξεργασίας των πληροφοριών (όπως για παράδειγμα την υπεροχή του δεξιού ημισφαιρίου στην αντιληπτική διεργασία ομαδοποίησης των ερεθισμάτων). Πολλές από αυτές τις δυνατότητες παραμένουν λανθάνουσες ή μειώθηκαν (πχ η ικανότητα οπτικοχωρικής αντίληψης του αριστερού ημισφαιρίου) εξ αιτίας και χάρις στις λειτουργικές συνδέσεις που εξασφαλίζει το μεσολόβιο καθώς επίσης εξ αιτίας της φυλογενετικής εξέλιξης και της ανάπτυξης του λόγου. Συγχρόνως αυτές οι έρευνες αναδεικνύουν την μορφή της συνέργειας που αναπτύσσεται μεταξύ διαφόρων περιοχών και λειτουργιών του φλοιού, και. ίσως κυρίως. αναδεικνύουν την ιδιαίτερη δυναμική που χαρακτηρίζει την διεργασία των επιμέρους περιοχών. Δηλαδή, προ της χρονικής στιγμής απαρτίωσης των δεδομένων των δύο ημισφαιρίων που αντιστοιχεί και στη κατάσταση συνειδητοποίησης, υφίσταται μία περίοδος μη συνειδητών δυναμικών διεργασιών που αναπτύσσονται εντός των νευρωνικών κυκλωμάτων μίας λειτουργικής περιοχής, συνδέοντας για παράδειγμα τις οπτικοχωρικές πληροφορίες (μεταξύ ινιακού, δεξιού βρεγματικού και μετωπιαίου λοβού και υποφλοιοδών δομών) με προηγούμενες μνήμες ή υποκειμενικά σημαίνοντα βιώματα[11].

Οι βασικές διαφοροποιήσεις μεταξύ των δύο ημισφαιρίων, και επομένως οι αντίστοιχες λειτουργικές συνδέσεις μέσω του μεσολόβιου, αφορούν : Σε ότι αφορά στον λόγο στην εξασφάλιση από το αριστερό ημισφαίριο της παραγωγής των φωνητικών ήχων, της δομής, της γραμματικής και της σημασιολογικής διάστασης του προφορικού και του γραπτού λόγου καθώς και του λεξιλογίου. Όπως αναφέρει ο Gazzaniga (ο.π.) στο δεξιό υπάρχει πιθανώς η δυνατότητα ορισμένων μορφών «παθητικής» αναγνώρισης

[11] Θα τονίσουμε ότι η χρονική στιγμή απαρτίωσης και πρόσβασης στην συνείδηση εντάσσεται εντός ενός μη γραμμικού χρόνου με την έννοια ότι το αποτέλεσμα της απαρτίωσης θα επανεισαχθεί στο επίπεδο των μη συνειδητών δυναμικών διεργασιών

λεξιλογίου και γραμματικής ή και του γραπτού λόγου, όπως επίσης, ίσως αντιλαμβάνεται ακουστικά λέξεις στην ολική τους μορφή, αλλά δεν τις αναλύει ούτε μπορεί να τις επεξεργασθεί. Αντίθετα το δεξιό ημισφαίριο ενέχεται σε διάφορες ποιοτικές και συναισθηματικές πτυχές του λόγου σε σχέση με τις μεταφορικές, τις αλληγορικές και τις διττές έννοιες. Ανάλογα σε άλλες νοητικές λειτουργίες (πχ στην οπτική αντίληψη) το δεξιό ημισφαίριο αναλαμβάνει την περισσότερο ολική και συναισθηματική χροιά των πληροφοριών εξ αιτίας της επιλεκτικής σύνδεσής του με υποφλοιώδεις δομές μέσω των οποίων οργανώνεται η συναισθηματική λειτουργία και εξ αιτίας της εκπροσώπησης σε αυτό των πληροφοριών από το σώμα. Ο Ramachandran όπως επίσης οι Solms έχουν προτείνει ορισμένες επεξηγηματικές απόψεις για την νοσοαγνωσία, την λειτουργία του εγώ και την λειτουργία της άρνησης σε σχέση με την ημισφαιρική λειτουργική ασυμμετρία που θα εξετάσουμε αργότερα. Τέλος η ημισφαιρική εξειδίκευση σχετίζεται με την οργάνωση της συνείδησης και την διάκριση και την συνέργεια συνειδητών και μη συνειδητών διεργασιών. Ο Gazzaniga αποδίδει στο περισσότερο αναλυτικό και λογικό αριστερό ημισφαίριο την λειτουργία του «ερμηνευτού» και του σχηματισμού υποθέσεων. Σε αυτά τα σημεία θα επανέλθουμε εξετάζοντας από μία νευρο-ψυχαναλυτική σκοπιά τις έννοιες της συνείδησης και του ασυνείδητου. Όμως θεωρώ ότι η ερμηνευτική λειτουργία του αριστερού ημισφαιρίου στην οποία αναφέρεται ο Gazzaniga, και με ανάλογο τρόπο ο Ramachandran, αφορά σε ένα περισσότερο δευτερογενές επίπεδο ερμηνείας, ή κατασκευής.

Οι συνδέσεις εντός του φλοιού, πέραν της δυνατότητας διαλόγου και απαρτίωσης μεταξύ πολλαπλών νοητικών, μνημονικών, αντιληπτικών ή κινητικών δεδομένων και δεδομένων σχεδιασμού, επιτρέπουν την σύνδεση και την αξιολόγηση αυτών των εσωτερικών στοιχείων σύμφωνα με την συναισθηματική, προσωπική και υποκειμενικά βιωματική αξία τους. Αυτό αποτελεί κατά κύριο λόγο το πεδίο έρευνας του Antonio Damasio που έχει δείξει στο νευρωνικό επίπεδο την αλληλουχία ή μάλλον τα περάσματα από την εκπροσώπηση του σώματος και των καταστάσεών του στην μορφοποίηση των συγκινήσεων και του συναισθήματος (1994, 1999, 2003). Ο Damasio αναφέρεται στην έννοια του *σωματικού δείκτη* που εκφράζει την εκπροσωπούμενη πραγματική και την παραγόμενη ενδοεγκεφαλικά εικονική κατάσταση του σώματος (η έννοια του «ως-εάν

σώματος», «as-if body») και των απότοκων συναισθημάτων. Αποτελεί έναν προσδιοριστικό παράγοντα της οργάνωσης των νοητικών λειτουργιών, των μη συνειδητών διεργασιών και των συνειδητών επιλογών (Bechara, Damasio and Damasio, 2000). Είδαμε επίσης προηγουμένως την περισσότερο συναισθηματική λειτουργία του δεξιού ημισφαιρίου. Σε επόμενη ενότητα θα εξετάσουμε τις φλοιο-υποφλοιώδεις συνδέσεις και θα αναφερθούμε στις διεγκεφαλικές συνδέσεις που εξυπηρετούν το συναίσθημα. Στο πεδίο των ενδοφλοιϊκών συνδέσεων, σχεδόν στο σύνολο των ερευνών που εξετάσαμε, η απεικονιστική μελέτη είτε των διεργασιών αντίληψης και αναγνώρισης είτε των διεργασιών δράσης δείχνει την συμμετοχή των περιοχών του φλοιού της νήσου, της έλικας του προσαγωγίου και μέσω αυτής συνολικότερα του λιμβικού συστήματος. Η συνέργεια τους με τις πρόσθιες και τις οπίσθιες περιοχές του φλοιού επιτρέπει την σύνδεση των συναισθηματικών στοιχείων με τις νοητικές λειτουργίες καθώς και την διερεύνηση και κατανόηση των συναισθηματικών στοιχείων που συνοδεύουν ή προκαλούνται από τα νοητικά δεδομένα.

Επομένως, στο επίπεδο των ενδοφλοιϊκών και των διημισφαιρικών συνδέσεων εξασφαλίζονται, α) *η ανάλυση και διαφοροποίηση των επιμέρους διαστάσεων ενός εξωγενούς ή περιφερικού ερεθίσματος που εκπροσωπείται εντός του φλοιού και ιδίως ενός ενδογενούς (ενδοφλοιϊκά) και αυτοποιούμενου ερεθίσματος*· β) *η εξειδικευμένη ανά περιοχή του φλοιού διεργασία επί αυτών*· γ) *η σύνδεση και η δυναμική συναλλαγή μεταξύ αυτών των στοιχείων, διαμορφωνόμενη σύμφωνα με τις εσωτερικές, τις πρωτύτερες, τις εξωτερικές συνθήκες και την συναισθηματική τους διάσταση*· δ) *η δημιουργία νέων δυναμικών νευρωνικών τοπικών*· ε) *η απαρτίωση και σύνθεση σε ένα ενιαίο λιγότερο ή περισσότερο σταθερό στον χρόνο νευρωνικό, νοητικό ή ψυχικό μόρφωμα*· στ) *η διενέργεια αυτών των διεργασιών κατά ένα συνειδητό και κατά έναν μη συνειδητό τρόπο*· ε) *τέλος, οι εξασφαλιζόμενες ενδοφλοιϊκές συνδέσεις έχουν έναν μη γραμμικό χαρακτήρα και επομένως δεν χαρακτηρίζονται από σχέσεις αιτίου αιτιατού.*

Το σύνολο των καθολικών νευροεπιστημονικών θεωρήσεων όπως επίσης τα αποτελέσματα των ερευνών, μας επιτρέπουν να θέσουμε ότι, *εντός του φλοιού, ποιοτικά και ποσοτικά* περισσότερο από ότι στις άλλες μορφές ενδοεγκεφαλικών συνδέσεων και

συνδέσεων του εγκεφάλου με τα υπόλοιπα τμήματα του νευρικού συστήματος και του σώματος. *δημιουργείται ένας συνεχής εσωτερικός διάλογος, μία αυτο-οργανωνόμενη αλληλουχία ανταλλαγής πληροφοριών, ερμηνείας των δεδομένων και κατασκευής νέων μορφωμάτων*. Θεωρώ ότι η ικανότητα πολλαπλών και δυναμικά μεταβαλλομένων συνδέσεων εντός του φλοιού, και βεβαίως μεταξύ του φλοιού και των άλλων εγκεφαλικών περιοχών, επιτρέπει την διάκριση των διαστάσεων του ορισμού του προβλήματος των συνδέσεων που προτείναμε. Ο φλοιός, πέραν της άμεσης ή έμμεσης συνέργειας-του με άλλες δομές του ΚΝΣ παραγωγής και συντονισμού της νόησης και της δράσης, διατηρεί επίσης έναν αμφίδρομο και δυναμικό διάλογο με τις υποφλοιώδεις δομές. *Μέσω του φλοιο-υποφλοιώδους διαλόγου, ενημερώνεται και τροφοδοτείται ενεργειακά ο ενδοφλοιϊκός διάλογος. Συγχρόνως τα ενδοφλοιϊκά μορφώματα, εννοούμενα ως σημαίνουσες και ενισχυόμενες ή αποδυναμωμένες συνάψεις ή ως ψυχονοητικά εν δυνάμει μορφώματα συνείδησης ή δράσης, τίθενται σε μία μορφή δοκιμασίας και επομένως εκ νέου ερμηνείας και διαπραγμάτευσης, σε σχέση με τις σταθερές, τις αξίες (values στην ορολογία του Edelman) και τα δεδομένα που εξασφαλίζουν οι υποφλοιώδεις δομές και λειτουργίες*. Σε αυτά τα σημεία θα αναφερθούμε στην επόμενη ενότητα.

3. ΟΙ ΦΛΟΙΟ-ΥΠΟΦΛΟΙΩΔΕΙΣ ΣΥΝΔΕΣΕΙΣ

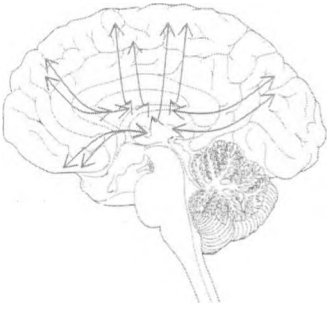
Οι συνδέσεις μεταξύ του φλοιού και των υποφλοιοδών τμημάτων του εγκεφάλου μπορούν να διακριθούν σε τρεις βασικούς άξονες. Σε αυτή την μορφή διάκρισης εγκεφαλικών συστημάτων συγκλίνουν οι απόψεις των Edelman, Llinas, Damasio και Changeux, τα δεδομένα της κλινικής παρατήρησης, καθώς επίσης τα αποτελέσματα της νευροεπιστημονικής έρευνας, όπως αυτά που εξετάσαμε προηγουμένως.

Διακρίνονται : Ο άξονας σύνδεσης με τους πυρήνες αναδιανομής και απαρτίωσης που αφορά στην *σύνδεση φλοιού και θαλάμου*. Ο άξονας σύνδεσης με τις δομές σταθερών, μη συνειδητών και αυτοματικών διεργασιών που αφορά στην *σύνδεση του φλοιού με, κυρίως, τα βασικά γάγγλια και την παρεγκεφαλίδα*. Ο άξονας εγρήγορσης και σύνδεσης με το στοιχείο της πρόθεσης και την συναισθηματική διάσταση, που αφορά στην *σύνδεση του φλοιού με τις δομές που συμμετέχουν στο λιμβικό σύστημα και το «διευρυμένο δικτυωτό και θαλαμικό σύστημα δραστηριοποίησης»*.

Πρόκειται για μία δυναμική μορφή διάκρισης, η οποία συνοδεύεται, ή καλύτερα θα λέγαμε ότι εξασφαλίζεται, από την σύνδεση μεταξύ των τριών συστημάτων. Σε κάθε ένα από αυτά τα συστήματα, ή τις μακροανατομικές δομές, μπορεί να συμμετέχουν οι ίδιες επιμέρους ανατομικές και λειτουργικές οντότητες, εξυπηρετώντας κατά περίπτωση διαφορετικές πτυχές των αναπτυσσομένων διεργασιών. Κατ᾽ αυτόν τον τρόπο διαμορφώνονται τα νευρωνικά κυκλώματα των διαφόρων τύπων της μνήμης και της ανάκλησης από την μνήμη ή της επίδρασης της μνήμης επί των λειτουργιών.

3.1 ΟΙ ΘΑΛΑΜΟΦΛΟΙΪΚΕΣ ΣΥΝΔΕΣΕΙΣ.

Ο θάλαμος αποτελεί ένα βασικό διαβιβαστικό κέντρο, στους πυρήνες του οποίου επιτελείται η απαρτίωση των αισθητηριοκινητικών κεντρομόλων πληροφοριών. Οι μετασυναπτικοί νευρώνες των πυρήνων του θαλάμου προβάλλουν νευράξονες προς την κατεύθυνση συγκεκριμένων περιοχών του φλοιού. Αυτή η σύνδεση συνοδεύεται από την αντίστροφη κίνηση συνδετικών αξόνων από τον φλοιό (ιδίως από τις στιβάδες 5 και 6) προς ορισμένους πυρήνες του θαλάμου. Οι θαλαμοφλοιϊκές και οι φλοιοθαλαμικές προβολές γίνονται κατά έναν τοπογραφικό τρόπο, συνδέοντας τα πρωτοταγή, τα δευτεροταγή σωματοαισθητικά, κινητικά ή τα συνειρμικά και απαρτιωτικά κέντρα του φλοιού με τους αντίστοιχους εξειδικευμένους πυρήνες του θαλάμου. Έτσι οι διεργασίες του οπίσθιου μέρους του θαλαμοφλοιϊκού συστήματος αφορούν στην αντίληψη ενώ το πρόσθιο μέρος στην δράση και τον σχεδιασμό της δράσης περιλαμβανομένων των συνδέσεων με την έλικα του προσαγωγίου.

Εικόνα 6. Σχηματική απεικόνιση των θαλαμοφλοιικών και φλοιοθαλαμικών συνδέσεων.

Η αμφίδρομη σύνδεση μεταξύ θαλάμου και φλοιού αποτελεί μία οδό προώθησης του νευρικού σήματος με σκοπό την ανάλυση του ερεθίσματος και την εύρεση και απάντηση του οργανισμού προς αυτό, αλλά κυρίως αποτελεί την μορφή δυναμικής ανάδρασης που ο Edelman ονομάζει επανείσοδο. Πρόκειται επομένως για έναν «συνεχόμενο διάλογο» (Llinas & Ribary, 2001) μεταξύ, του φλοιού μαζί με τις

διεργασίες που αναπτύσσονται εντός αυτού, και, του θαλάμου με τις διεργασίες απαρτίωσης, αμοιβαίας αναστολής και άρσης της αναστολής που εξασφαλίζουν οι πυρήνες του. Θα μπορούσαμε να πούμε ότι εντός των θαλαμοφλοιϊκών συνδέσεων αυτό το οποίο αρχικά αποτελεί ένα ερέθισμα ή έναν παράγοντα ερεθισμού (ένας πυρήνας και αντίστοιχα μία περιοχή του φλοιού), γίνεται αποδέκτης μίας ερμηνείας της αρχικής εργασίας του, μίας μετα-αναπαράστασης, ή του αποτελέσματος της διεργασίας επί του ερεθίσματος που μετέδωσε αρχικά. Το σώμα αυτών των αμοιβαίων συνδέσεων συγκροτεί μία δυναμική δεσμίδα, εντός της οποίας όπως αναφέρει ο Edelman (2000) η μεταβολή σε ένα σημείο της μπορεί να γίνει αισθητή και να επιδράσει σε οποιοδήποτε άλλο. Έτσι στην κατεύθυνση της μετάδοσης ενός συνόλου πληροφοριών από τα αισθητήρια προς το φλοιό, σε αυτό που θα μπορούσε να φανεί ως μία γραμμική συνέχεια, επιτελούνται πολλαπλές μορφές δυναμικών αναδράσεων. Στο επίπεδο του θαλάμου επιτυγχάνεται η απαρτίωση μεταξύ των προσλαμβανομένων πληροφοριών. Η διάδραση μεταξύ των εξειδικευμένης και τοπογραφικής λειτουργίας πυρήνων του θαλάμου που επεξεργάζονται διαφορετικές πτυχές των μεταδιδόμενων πληροφοριών, δεν είναι άμεση, αλλά γίνεται μέσω του δικτυωτού (μη ειδικού) πυρήνα, ο οποίος δρώντας ανασταλτικά στην λειτουργία των άλλων πυρήνων, ενισχύει ή αποδυναμώνει ορισμένα στοιχεία ενός ερεθίσματος ή μεταξύ διαφόρων ταυτόχρονων ερεθισμάτων. Η πρόσληψη της μεταδιδόμενης πληροφορίας από τις σωματοαισθητικές ή τις πρόσθιες περιοχές του φλοιού και οι απότοκες διεργασίες των ενδοφλοιικών συνδέσεων, θα επιδράσουν αναδραστικά επί των διεργασιών απαρτίωσης σύμφωνα με τις δυνητικές (τις διαθεσιμότητες) και τις τελικές επιλογές (δράσης, αντίληψης ανάκλησης από την μνήμη, σχηματισμού μιας πρόθεσης) που μπορεί να έχουν διαμορφωθεί στον φλοιό και σε άλλες περιοχές του εγκεφάλου που συνδέονται με τους θαλαμικούς πυρήνες. Η δυναμική και αμοιβαία θαλαμοφλοιική σύνδεση έχει ως αποτέλεσμα την ενδυνάμωση ή την εκδυνάμωση διαφόρων μεταβαλλόμενων συναπτικών και σημαινόντων μορφωμάτων, που αποτελούν μέρος αυτών που ονομάζουμε ως νευρωνικές τοπικές. Επίσης η δράση των ενδοπετάλιων πυρήνων που συνδέονται με τα βασικά γάγγλια και πυρήνες του στελέχους αφορούν στην ενεργοποιητική διάσταση προβάλλοντας σε πολλές περιοχές του φλοιού συμμετέχοντας έτσι στην λειτουργία του λιμβικού συστήματος. Κατ᾽ αυτόν τον τρόπο η λειτουργία του θαλάμου είναι ουσιαστική για την πρόσβαση στην συνείδηση

και το επίπεδο εγρήγορσης. Ο Changeux (2002) λέει ότι χάρις στις θαλαμοφλοιικές συνδέσεις, κατά την διάρκεια μίας εκούσιας νοητικής διεργασίας που απαιτεί ιδίως προσοχή, οι νευρώνες του συνολικού χώρου εργασίας «συν-δραστηριοποιούνται αυθόρμητα, δημιουργώντας διακριτές και μεταβαλλόμενες χωρο-χρονικές δομές, [δηλαδή μορφές] συνολικών προ-αναπαραστάσεων. Παρόμοιες προ-αναπαραστάσεις στην κλίμακα του εγκεφάλου θα μπορούσαν να δημιουργήσουν αμοιβαίες διασυνδέσεις ανάμεσα σε πολλαπλούς εγκεφαλικούς επεξεργαστές, ρυθμιζόμενους από σήματα προσοχής και εγρήγορσης, και επιλεγόμενους από τα σήματα ανταμοιβής». Όπως θα δούμε στην συνέχεια η διάσταση της αμοιβαίας πληροφόρησης και μορφοποίησης εν δυνάμει τρόπων αντίληψης, δράσης και ενεργοποίησης του θαλαμοφλοιικού συστήματος αποτελεί το βασικό μέρος του δυναμικού πυρήνα («dynamic core» στην ορολογία του Edelman) από τον οποίο αναδύεται η συνείδηση. Θεωρώ όμως, ότι αν και το θαλαμοφλοιικό σύστημα αποτελεί τον δυναμικό πυρήνα, ή συγκροτεί τοπικές ανάδυσης της συνείδησης, οι διεργασίες που επιτελούνται εντός αυτού δεν είναι πάντα συνειδητές, ούτε με την γνωσιακή ούτε με την ψυχαναλυτική έννοια του όρου.

Η παθολογικές μορφές των βλαβών των θαλαμικών πυρήνων και των θαλαμοφλοιικών συνδέσεων αντικατοπτρίζει την ποικιλότητα των λειτουργιών που εξασφαλίζουν. Σύμφωνα με την τοπογραφία των πυρήνων και την τοπογραφική διάταξη των συνδέσεων με τον φλοιό, οι σχετικές βλάβες μπορεί να αφορούν στον λόγο (με τις μορφές των θαλαμικών αφασιών σε σύνδεση συχνά με βλάβες των βασικών γαγγλίων), στην μνήμη (πρόσφατη και απώτερη καθώς και εστιασμένα της αυτοβιογραφικής μνήμης), στην αντίληψη και αναγνώριση (ημιαγνωσία ως προς τον χώρο, την κίνηση, σωματοαγνωσία, αλλά και αισθητηριακός αποκλεισμός), στην κίνηση (ημιαταξία, χορειοαθέτωση και σπαστική ημιπάρεση που μπορεί να προέρχονται και από επέκταση βλαβών των βασικών γαγγλίων) στο συναίσθημα και επίσης στο επίπεδο συνείδησης. Βέβαια, υπό την οπτική της προσέγγισης του Luria, πρέπει να πούμε ότι το παραγόμενο σύμπτωμα έχει να κάνει με την πρωτογενή βλάβη, την διαταραχή της πληροφόρησης, αλλά και με την περαιτέρω διεργασία που πραγματοποιεί ο άθικτος φλοιός ο οποίος θα λέγαμε ότι στηρίζεται πλέον λιγότερο ή περισσότερο αποκλειστικά στις εσωτερικές του «κατασκευές» ή τις πρωτύτερες εμπειρίες και μνήμες. Μία άλλη μορφή ή εξήγηση των

παρατηρούμενων διαταραχών που είναι ενδεικτική και για την φυσιολογική λειτουργία των θαλαμοφλοιικών συνδέσεων, άπτεται της ίδιας της δυναμικής του συστήματος, δηλαδή της διαταραχής του διαλόγου που αναπτύσσεται εντός αυτού. Ο Llinas (ο.π., 1999) αναφέρεται στον ρυθμιστικό ρόλο αυτών των συνδέσεων και την «δυσρυθμία» που παρατηρείται στις ψυχιατρικές και στις νευρολογικές παθήσεις. Η δυσρυθμία ή η απορρύθμιση των λειτουργιών μπορεί να προέρχεται και από τις δύο κατευθύνσεις των προβολών (από και προς τον φλοιό). Μέσω της λειτουργικής εξέτασης του μαγνητοεγκεφαλογραφήματος διαπιστώνεται ότι στις ψυχικές ή νευρικές παθολογικές καταστάσεις, πέραν του τοπογραφικού εντοπισμού που καθορίζει την συγκεκριμένη μορφή του συμπτώματος, παράγεται στο επίπεδο των συνδέσεων μία μη φυσιολογική γενικευμένη κατανομή δραστηριότητας χαμηλής συχνότητας (δηλαδή σε βαθμό και έκταση που δεν αναμένεται για παράδειγμα κατά την οπτική και συναισθηματική επεξεργασία ενός ερεθίσματος) και μία υπερβολική αναστολή ή δυσχέρεια της δράσης των πυρήνων η οποία έχει ως αποτέλεσμα την εμφάνιση μαζικής εκπόλωσης και γενικευμένης δραστηριότητας υψηλών συχνοτήτων των νευρώνων στο επίπεδο του φλοιού, επιφέροντας το φαινόμενο του «edge effect» που ο Llinas παρομοιάζει με την επιληπτική ή την ημικρανική αύρα.

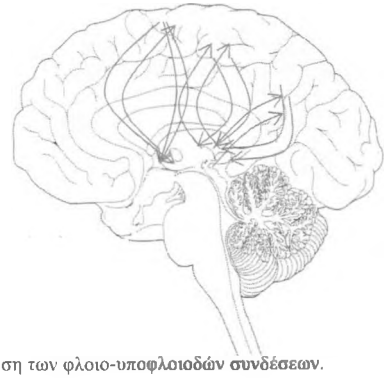
Επομένως, σε αναλογία με τις ενδοφλοιικές συνδέσεις, το θαλαμοφλοιικό σύστημα θα μπορούσε να κατανοηθεί με διαφόρους τρόπους. Ως μία οδός τοπογραφικά κατανεμημένης προώθησης προς τον φλοιό των πληροφοριών που φθάνουν και συντίθενται στον θάλαμο, στο πλαίσιο μίας σταθερής και γραμμικής υπολογιστικής διαδικασίας των επιμέρους λειτουργιών. Η συνέργεια μεταξύ της λειτουργίας των πυρήνων και του φλοιού αφορά στον τύπο της επικράτησης του ισχυρότερου νευρωνικού μορφώματος έναντι των άλλων, η οποία όπως επισημαίνει ο Freeman (1999) αποτελεί την βασική γνωσιακή προσέγγιση της νευροεπιστήμης. Ένα άλλο επίπεδο θεώρησης αφορά στην δυναμική διάδραση μεταξύ φλοιού και θαλάμου μέσω των συνδέσμων τους, στην οποία κάθε παρατηρούμενη μεταβολή (εξ ενός πρωτογενούς ερεθίσματος ή εκ των διεργασιών ανάλυσης, διαλόγου και απαρτίωσης που πραγματοποιούνται στον θάλαμο, στον φλοιό ή μεταξύ τους) θα μπορέσει να επηρεάσει το συνολικό σκεπτικό του θαλαμοφλοιικού συστήματος, δημιουργώντας έτσι νέα σημαίνοντα μορφώματα και

νευρωνικές συνάψεις, όπως επίσης ενδυναμώνοντας ή αντίθετα εκφυλίζοντας άλλα πρωτύτερα μορφώματα. Εδώ οι διεργασίες δεν είναι γραμμικές ούτε σταθερής μορφής. Όπως τονίζουν οι Edelman και Changeux πρόκειται για τις αυτο-οργανωτικές δυνατότητες του θαλαμοφλοιικού συστήματος σε συνάρτηση με την ευρύτερη αυτο-οργανωτική λειτουργία του εγκεφάλου, οι οποίες κατασκευάζουν διάφορους τύπους διαθεσιμοτήτων, ή προ-αναπαραστάσεις. Ο Freeman (ο.π.) εδώ τοποθετεί την υλιστική (materialist) προσέγγιση των νευροεπιστημών, η οποία αναζητά τις νευροβιολογικές διεργασίες μίας υποκειμενικής νευρωνικής λειτουργίας θεωρώντας ότι οι υπολογιστικές πράξεις είναι πράξεις ενός υποκειμένου. Όμως παραμένει το ερώτημα του τόπου του τρόπου και του λόγου γύρω από τους οποίους παράγεται η πρόθεση και αναπτύσσεται κατά έναν δυναμικό τρόπο η υποκειμενικότητα. Ερωτήματα εφάμιλλα με αυτό της «χρησιμότητας», του λόγου ύπαρξης και του λόγου θεώρησης στην νευροεπιστήμη του δυναμικού ασυνειδήτου και της ψυχαναλυτικής τοπικής. Ο Freeman σε αυτό το σημείο τοποθετεί την προσέγγιση της νευροδυναμικής και πραγματιστικής[12] θεώρησης, στις θεωρητικές και νευρωνικές βάσεις της οποίας ήδη έχουμε αναφερθεί. Αυτό το πεδίο προσέγγισης θεωρώ ότι παραπέμπει στο μεταβατικό τύπο ορισμού του προβλήματος της σύνδεσης. Σε ότι αφορά στην νευροδυναμική προσέγγιση η οποία τονίζει την σημασία της λειτουργίας του λιμβικού συστήματος και των συνδέσεων του με το σύστημα του φλοιού και τα συστήματα των φλοιο-υποφλοιοδών συνδέσεων, θα αναφερθούμε σε επόμενη ενότητα. *Μπορούμε να πούμε ότι η οργάνωση και η λειτουργία του θαλαμοφλοιικού συστήματος επιτρέπει την ανάπτυξη συνεχόμενων διεργασιών μεταφοράς και ερμηνείας των προσλαμβανομένων ερεθισμάτων από το περιβάλλον και από την σωματική πραγματικότητα. Και ιδίως, χάρις στους μηχανισμούς της νευρωνικής πλαστικότητας, επιτρέπει την ανάπτυξη διεργασιών μεταφοράς και ερμηνείας μεταξύ των αρχικών μορφωμάτων ερμηνείας, σύμφωνα με το νόημα που μπορεί να προσδίδει το ένα προς το άλλο και σύμφωνα με την πρωτύτερη σχέση τους καταγεγραμμένη ως μνήμη.* Έτσι συγκροτείται ένα εσωτερικό δυναμικό, δηλαδή ένα ατομικό περιεχόμενο συνειδητών ή μη συνειδητών διεργασιών και γνώσεων, το οποίο, νοηματοδοτείται και νοηματοδοτεί.

[12] Ο όρος της πραγματιστικής θεώρησης σημαίνει εδώ την αναζήτηση του πώς πραγματικά, σύμφωνα με την ατομική πραγματικότητα μίας σωματοψυχικής οντότητας, αναπτύσσεται οργανώνεται και λειτουργεί τόσο το νευρικό σύστημα όσο η νόηση και ο ψυχισμός.

3.2 ΟΙ ΣΥΝΔΕΣΕΙΣ ΦΛΟΙΟΥ – ΒΑΣΙΚΩΝ ΓΑΓΓΛΙΩΝ & ΠΑΡΕΓΚΕΦΑΛΙΔΑΣ

Οι πέντε πυρήνες των βασικών γαγγλίων, διακρινόμενοι σε πυρήνες εισόδου και εξόδου, συνδέονται μεταξύ τους μέσω συνεχόμενων συνάψεων και πολυσυναπτικών βρόγχων. Με τον φλοιό, ιδίως τον προ-μετωπιαίο, τον κινητικό, την έλικα του προσαγωγίου, οι πυρήνες εξόδου συνδέονται μέσω του θαλάμου χωρίς όμως να υπάρχει η αμφίδρομη μορφή εσωτερικού διαλόγου που παρατηρείται στο θαλαμοφλοιικό σύστημα και στις ενδοφλοιικές συνδέσεις. Μέσω των πυρήνων εισόδου συνδέονται με το σύνολο του φλοιού και με τους ενδοπετάλιους πυρήνες του θαλάμου. Το μεγαλύτερο μέρος της δραστηριότητάς τους έγκειται στην λειτουργία των ανασταλτικών νευρώνων (GABA-εργικών), που μπορεί να δρουν ανασταλτικά ή αντίθετα αναστέλλουν την ανασταλτική δράση, και επομένως αυξάνουν ή μειώνουν την δράση των νευρώνων στόχων. Επίσης δέχονται την επίδραση του εγκεφαλικού στελέχους και την λειτουργία εγρήγορσης που εξασφαλίζει, με το οποίο συγκροτούν το «σύστημα βασικών γαγγλίων – εγκεφαλικού στελέχους» (Takakusaki et al., 2004).

Εικόνα 7. Σχηματική απεικόνιση των φλοιο-υποφλοιοδών συνδέσεων.

Η νευροεπιστημονική έρευνα έχει δείξει ότι η λειτουργία των βασικών γαγγλίων. και η ανάλογη νευροψυχολογική σημειολογία. αφορά στις *αυτοματικές και μη συνειδητές διεργασίες* ή θα λέγαμε σε ένα μέρος των μη συνειδητών λειτουργιών των συνολικών

ψυχονοητικών (λόγος, μνήμη), κινητικών αλλά και συναισθηματικών λειτουργιών. Όπως είδαμε, όταν έχει υπάρξει η γνώση, η εκμάθηση και η συνήθεια μίας συμπεριφοράς απέναντι σε ένα ερέθισμα, η συνειδητή λειτουργία, δηλαδή η δραστηριοποίηση του φλοιού και του θαλαμοφλοιικού συστήματος μειώνεται. Τότε η εκτέλεση αυτών των αυτοματικών μορφών δράσης που αποτελούν πλέον μέρος της άδηλης διαδικαστικής (procedural) μνήμης, βασίζεται στην λειτουργία των βασικών γαγγλίων και της παρεγκεφαλίδας. Έτσι στο επίπεδο των βασικών γαγγλίων και της παρεγκεφαλίδας καταγράφονται οι μη συνειδητές, αυτοματικές σταθερές, και οι περισσότερο πρωτογενείς βασικές μνήμες μίας συμπεριφοράς όπως επίσης της κατάστασης ή της θέσης του σώματος ως προς ορισμένα ερεθίσματα. Όπως αναφέρει ο Rose (2004) *η αυτοματική και μη συνειδητή δράση των βασικών γαγγλίων συνδέεται με τις μορφές άδηλης μνήμης και των μη συνειδητών διεργασιών, όπως επίσης με τις μορφές έκδηλης μνήμης και των συνειδητών διεργασιών*. Όμως όπως παρατηρεί, η δράση των βασικών γαγγλίων δεν συνδέεται με κάθε μορφή άδηλης μνήμης (ή των μη συνειδητών τμημάτων μίας συνειδητής διεργασίας) αλλά με τις μορφές *απλών και μη συνειρμικών σταθερών συνδέσεων ερεθίσματος – απάντησης*. Δηλαδή η συμμετοχή τους εξαρτάται περισσότερο από τον τύπο της σύνδεσης (απλή και όχι σύνθετη πολλών παραμέτρων) παρά από τον άδηλο χαρακτήρα της διεργασίας[13].

Ο Edelman προτείνει την υπόθεση ότι η συνεργασία μεταξύ του φλοιού και των βασικών γαγγλίων σταθεροποιεί τις συναπτικές μεταβολές που αποτελούν το νευρωνικό έρεισμα των μη συνειδητών διεργασιών. Ακόμα, οι Takakusaki et al. (2004) σημειώνουν ότι το σύστημα βασικών γαγγλίων – εγκεφαλικού στελέχους «ενέχεται στον αυτόματο ή ασυνείδητο έλεγχο των κινήσεων που συνοδεύουν εκούσιες κινήσεις. Η έξοδος των βασικών γαγγλίων προς το εγκεφαλικό στέλεχος και το θαλαμοφλοιικό βρόγχο μπορεί να προσδιορίζει τον βαθμό ελευθερίας των αυτοματικών και των προθετικών στοιχείων των κινήσεων». Τα κινητική κυκλώματα των βασικών γαγγλίων λειτουργούν έτσι ως ρυθμιστές της κίνησης, ενισχύοντας ή αποτρέποντας ορισμένες απαντήσεις του φλοιού. Επίσης θεωρούν ότι μπορεί να ενέχονται «στην διατήρηση των καταστάσεων

[13] Όπως θα δούμε στην συνέχεια στο ίδιο άρθρο τονίζεται η συμμετοχή του έσω κροταφικού λοβού στην άδηλη μνήμη και όχι μόνον στις μορφές έκδηλης μνήμης.

εγρήγορσης και προσοχής και στην ρύθμιση του REM ύπνου... και στην κατάλληλη έκφραση των κινητικών συμπεριφορών μέσω της απαρτίωσης προθετικών και συναισθηματικών σημάτων από τις δομές του πρόσθιου εγκέφαλου». Πρόσφατες έρευνες (Clower, 2005) έχουν δείξει ότι οι προβολές των βασικών γαγγλίων όπως και της παρεγκεφαλίδας πέραν των περιοχών του μετωπιαίου λοβού, αφορούν επίσης τον έσω πρόσθιο βρεγματικό λοβό και τον κάτω κροταφικό, διευρύνοντας έτσι την σφαίρα επιρροής αυτών των δομών. Η *πολλαπλότητα των στόχων των πυρήνων των βασικών γαγγλίων και της παρεγκεφαλίδας στον φλοιό και το θαλαμοφλοιικό σύστημα, πιθανώς δείχνει ότι σε αυτό το επίπεδο, και κατά περίπτωση γίνεται μία διαφορετική χρήση ή ερμηνεία του ιδίου αρχικού σήματος.*

Επομένως θα λέγαμε ότι *η λειτουργία των βασικών γαγγλίων στην σύνδεση τους με το θαλαμοφλοιικό σύστημα, αφορά : στην διαμόρφωση, την μη συνειρμική μνημονική καταγραφή, και την εκπροσώπηση προς τον φλοιό, ορισμένων μη συνειδητών θεμελιωδών ιδιοδεκτικών και κινητικών μορφωμάτων.* Στο επίπεδο της παρεγκεφαλίδας δημιουργούνται αντίστοιχες μορφές κινητικών εικόνων και αλληλουχιών. Πέραν του αμιγώς κινητικού στοιχείου, αυτά τα μορφώματα και οι ρυθμιστικές ικανότητες των βασικών γαγγλίων ή της παρεγκεφαλίδας εξυπηρετούν διάφορους τύπους της υποκειμενικής αντιληπτικής κατηγοριοποίησης ή και έκφρασης. Επίσης μπορεί να αποτελούν τμήματα πρωτύτερων συνειδητών διεργασιών ή ασυνείδητα επεξεργαζόμενα τμήματα τρεχόντων συνειδητών διεργασιών. Εκ της σύνδεσης των βασικών γαγγλίων με τις δομές του εγκεφαλικού στελέχους, με τον κογχομετωπιαίο λοβό ή την έλικα του προσαγωγίου, και την επίδραση τους επί του ντοπαμινεργικού συστήματος, τα διαμορφωνόμενα μη συνειδητά μορφώματα μπορούν να είναι συναισθηματικά και υποκειμενικά σημαίνοντα.

Εξετάζοντας προηγουμένως την οπτική αντίληψη αναφερθήκαμε στην έρευνα του Paller (ο.π.) γύρω από την αναγνώριση οικείων και μη οικείων προσώπων. Είδαμε ότι συμμετέχουν πολλές περιοχές του εγκεφάλου, μεταξύ των οποίων και η παρεγκεφαλίδα. Η συμμετοχή της παρεγκεφαλίδας δεν αφορά σε αυτή καθ' εαυτή την αναγνώριση μίας οπτικής εικόνας, αλλά στην συνιστώσα της αισθητηριοκινητικής κατάστασης, δηλαδή

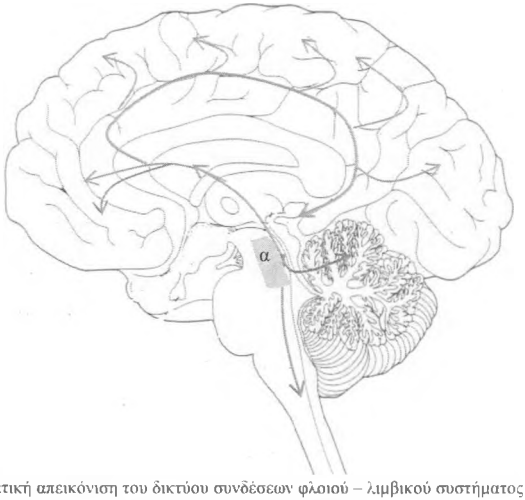
των βάσεων της αναπαράστασης δράσης του υποκειμένου που αντιλαμβάνεται. Η αναγνώριση ενός προσώπου, η ανάκληση του από την μνήμη και η διάκριση μεταξύ οικείου και μη οικείου, γνωρίζουμε ότι αποτελούν μία ιδιαίτερα προσωπική, ψυχικά σημαντική διεργασία και μνημονικό ίχνος, που συνδέεται με την ανάπτυξη και την οργάνωση του ψυχισμού. *Θεωρώ ότι ένα θεμελιώδες σημείο αναφοράς για την διάκριση μεταξύ οικείου και μη οικείου είναι η αισθητηριοκινητική κατάσταση και το απότοκο μνημονικό ή ίσως αντιληπτικό ίχνος, όπως καταγράφονται από αυτές τις υποφλοιώδεις δομές*. Οι Beauregard, Lévesque και Bourgouin (2001) σε μία ενδιαφέρουσα έρευνα γύρω από την διαχείριση και αυτορύθμιση της συγκίνησης και της διέγερσης ως προς το οπτικό ερέθισμα σκηνών ερωτικού περιεχομένου, διαπίστωσαν ότι σε περίπτωση μη ελέγχου και επικράτησης των συγκινησιακών φορτίσεων, μεταξύ άλλων περισσότερο αναμενόμενων περιοχών, παρατηρείται η δραστηριοποίηση της αριστερής παρεγκεφαλίδας. Αντίθετα στην περίπτωση προσπάθειας αυτοελέγχου και αυτορύθμισης, δεν παρατηρείται η αντίστοιχη δράση. Σχολιάζουν λέγοντας ότι όπως έχει παρατηρηθεί και από άλλες έρευνες η δραστηριοποίηση της παρεγκεφαλίδα πιθανώς συνδέεται με το συναίσθημα ευχαρίστησης ως προς οπτικά ερεθίσματα, ή εν προκειμένων με την ερωτική διέγερση. Ίσως, *η δραστηριοποίηση της παρεγκεφαλίδας, χωρίς να υπάρχει κίνηση ούτε σχεδιασμός άμεσης κίνησης, παραπέμπει στην εσωτερική αναβίωση ή αναπαράσταση προτύπων σωματικών στάσεων και κινήσεων που συνδέονται με εμπειρίες ευχαρίστησης*. Πιθανώς *οι παρεγκεφαλιδικές αναπαραστάσεις αποτελούν ένα σωματικό έρεισμα της φαντασίωσης*, συνειδητής ή ασυνείδητης, που κινητοποιείται από το οπτικό ερέθισμα, ή ίσως από την ίδια την σεξουαλική διέγερση. Επίσης, πολλές έρευνες των τελευταίων ετών έχουν δείξει την συμμετοχή της δράσης των βασικών γαγγλίων σε ψυχικές παθήσεις όπως η ιδεοψυχαναγκαστική νεύρωση και η σχιζοφρένεια. Οι εμμονές που περιλαμβάνει η συμπτωματολογία έχουν συνδεθεί με τα αυτοματικά πρότυπα δράσης ή μνήμης και αναπαράστασης δράσης που επιτάσσουν προς τον φλοιό τα βασικά γάγγλια. Υπό αυτή την οπτική, θεωρώ ότι *η νευροφυσιολογία (με την λειτουργική και όχι απαραίτητα την ιστολογική διαταραχή των βασικών γαγγλίων) της ιδεοψυχαναγκαστικής νεύρωσης και της σχιζοφρένειας είναι ενδεικτικές των μορφών αρχαϊκών ή πρωτογενών καθηλώσεων σε άμεση συνάρτηση με το σώμα, οι οποίες μπορεί να είναι περισσότερο ή λιγότερο (ή ίσως καθόλου) συμβολοποιημένες και αναπαραστατικά σημαίνουσες*.

Συγχρόνως αυτές οι διαπιστώσεις είναι ενδεικτικές των πρώιμων ή προ-οιδιπόδειων ψυχικών στοιχείων της ιδεοψυχαναγκαστικής νεύρωσης, της πιθανότητας μη νευρωτικής αποδιοργάνωσης τους και της σύνδεσης με την ψυχωτικόμορφη σημειολογία.

Οι συνδέσεις φλοιού βασικών γαγγλίων και παρεγκεφαλίδας δεν συγκροτούν μία μορφή εσωτερικού διαλόγου, ή μεταβατικών διεργασιών κατά τον τρόπο με τον οποίο συμβαίνει στο πεδίο των ενδοφλοιϊκών και των θαλαμοφλοιϊκών συνδέσεων. Η λειτουργία των βασικών γαγγλίων έγκειται σε μία μορφή οριοθέτησης και επιλεκτικής στήριξης της δράσης του φλοιού ή του θαλαμοφλοιϊκού συστήματος σύμφωνα με τις θεμελιώδεις μη συνειδητές μορφολογικές και ενεργοποιητικές συνιστώσες των ανωτέρων λειτουργιών. Αντίθετα υφίσταται μία πρωτόλεια μορφή εσωτερικού διαλόγου και απλών μη συνειρμικών συνδέσεων μεταξύ των πυρήνων των βασικών γαγγλίων. Μιλώντας στην συνέχεια για το ασυνείδητο θα αναφερθούμε σε διάφορες σκέψεις και παρατηρήσεις γύρω από την λειτουργία των βασικών γαγγλίων και της παρεγκεφαλίδας και την πιθανή σχέση της λειτουργίας τους με το δυναμικό ασυνείδητο.

3.3 ΟΙ ΣΥΝΔΕΣΕΙΣ ΦΛΟΙΟΥ – ΛΙΜΒΙΚΟΥ ΣΥΣΤΗΜΑΤΟΣ & ΣΥΣΤΗΜΑΤΟΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΠΟΙΗΣΗΣ

Οι συνδέσεις του φλοιού με το λιμβικό σύστημα και το «διευρυμένο δικτυωτό και θαλαμικό σύστημα δραστηριοποίησης» (ERTAS) αναφέρονται : α) στο *μακρο-ανατομικό επίπεδο σε διάφορες επιμέρους δομές και συστήματα αμφίδρομων συνδέσεων στην διαδρομή από το εγκεφαλικό στέλεχος προς τον φλοιό και τελικώς προς τον προ-μετωπιαίο λοβό*, και β) *στο επίπεδο των λειτουργιών στην διάσταση της εγρήγορσης, της πρόσβασης στην συνείδηση, σε μία μορφή διάκρισης μεταξύ συνειδητής και μη συνειδητής λειτουργίας, στον σχηματισμό των αντιλήψεων, των μνημονικών ιχνών, των προθέσεων και τον σχεδιασμό της δράσης, καθώς επίσης στην συγκινησιακή και στην συναισθηματική διάσταση των ψυχονοητικών λειτουργιών.*

Εικόνα 8. Σχηματική απεικόνιση του δικτύου συνδέσεων φλοιού – λιμβικού συστήματος και ERTAS. α : Θέση της περιυδραγωγείου φαιάς ουσίας (PAG).

Πρόκειται για το σύνολο των λειτουργιών και δομών που απαρτίζουν αυτό που ονομάζει ο LeDoux ως «συναισθηματικό εγκέφαλο». Ως εκ τούτου πολλά από τα σημεία που αφορούν σε αυτές τις συνδέσεις θα εξετασθούν παράλληλα και σε επόμενες ενότητες. Ορισμένα ανατομολειτουργικά στοιχεία αυτών των συνδέσεων έχουν

αναφερθεί στην περιγραφή του νευρικού συστήματος στο τρίτο κεφάλαιο, κατά την περιγραφή των ανωτέρων λειτουργιών («το συναίσθημα στο πλαίσιο των νοητικών λειτουργιών»)[14]. Επίσης, εξετάζοντας προηγουμένως τις ενδοφλοιικές, τις θαλαμοφλοιικές και τις φλοιο-υποφλοιώδεις συνδέσεις, είδαμε ότι σε κάθε ένα από τα πεδία οργάνωσης και λειτουργίας του εγκεφάλου ή και σε κάθε είδος αναπτυσσόμενης διεργασίας συνυπάρχει και συνεργεί *η διάσταση των βαθμίδων ενεργοποίησης και των διαφόρων ποσοτικών και ποιοτικών μορφών του συναισθήματος*.

Η πλειονότητα των νευροεπιστημονικών προσεγγίσεων τοποθετεί στην βάση των ανατομολειτουργικών συστημάτων της εγρήγορσης και του συναισθήματος, την σύνδεση με τις βασικές πρωτόλειες μορφών τους που αφορούν στις καταστάσεις και στις ανάγκες του σώματος, ή θα λέγαμε την σύνδεση με την σωματική πλευρά της διττής και μεταβατικής όπως θεωρώ έννοιας της ενόρμησης[15].

Ο Damasio αναφέρει (1994, 1999) ότι οι συγκινήσεις (emotions) αποτελούν μία μορφή αντίληψης, ή θα λέγαμε αίσθησης, των εσωτερικών σωματικών καταστάσεων και μεταβολών του υποκειμένου. Κατ' αυτόν τον τρόπο το διευρυμένο σύστημα δραστηριοποίησης αποτελεί την νευρωνική οργάνωση πρόσληψης και συγχρόνως δράσης επί του εσωτερικού σωματικού βιώματος, σε αντίθεση με το θαλαμοφλοιϊκό σύστημα το οποίο είναι προσανατολισμένο προς τον εξωτερικό κόσμο και την σχέση μαζί του. Η κεντρική ιδέα του Damasio εκφράζεται με την έννοια του *σωματικού δείκτη* στον οποίο αναφερθήκαμε νωρίτερα (ο.π.). Ο σωματικός δείκτης αφορά και προσδιορίζει προς τις λειτουργίες του εγκεφάλου την κατάσταση του εσωτερικού περιβάλλοντος, δηλαδή την κατάσταση και τις μεταβολές των σωματικών λειτουργιών, των σπλαχνικών, των ορμονικών ή των νευροχημικών, του μεταβολισμού καθώς και τις μυοσκελετικές μεταβολές, επισημαίνοντας προς την νόηση τις σημαίνουσες διεργασίες, τόσο τις εσωτερικές όσο και σε σχέση με τα προσλαμβανόμενα ερεθίσματα. Επομένως πρόκειται για την αρχική δραστηριοποίηση των πυρήνων του στελέχους και του υποθαλάμου που

[14] Υποενότητες 2.2, 2.3 και 3.1 του τρίτου κεφαλαίου.

[15] Όπως θα δούμε αυτή η άποψη διάκρισης μεταξύ πρωτογενών και περισσότερο δευτερογενών μορφών συναισθήματος ή συγκινησιακών κινήσεων (δηλαδή η διάκριση μεταξύ emotion και feeling) δεν είναι δεκτή από ερευνητές όπως ο Panksepp ή ο Watt (1998, 2003) οι οποίοι διαφωνούν με τον Damasio και θεωρούν ότι υπάρχει μία πρωτογενής και ανατομικά στελεχιακή διαφοροποίηση των μορφών του συναισθήματος.

συνδέονται με το περιφερικό νευρικό σύστημα, δηλαδή των νοραδρενεργικών πυρήνων του υπομέλανος τόπου, των σεροτονεργικών πυρήνων της ραφής, των ντοπαμινεργικών, χολινεργικών και ισταμινεργικών πυρήνων, οι οποίοι στην συνέχεια προβάλλουν σε σχεδόν όλες τις περιοχές του εγκεφάλου προκαλώντας την αύξηση του επιπέδου εγρήγορσης και ενεργοποίησης. Ο Damasio συνδέει την δράση του ERTAS με την κατάσταση ή το επίπεδο συνειδητότητας, ως το σωματικό έδαφος των προσωπικών νοημάτων και συναισθημάτων. Θεωρεί ότι το σωματικό έδαφος αποτελείται από την πρωτογενή κατάσταση του πραγματικού σώματος, και από την εκπροσώπηση του, *το εικονικό σώμα*, στο επίπεδο του σωματοαισθητικού φλοιού, στον βρεγματικό λοβό και στον φλοιό της νήσου.

Θα μπορούσαμε να πούμε ότι *η δυναμική της σωματικής κατάστασης διαθέτει μία διπλή μορφή εκπροσώπησης διεργασίας ή ακόμα ερμηνείας της εντός των εγκεφαλικών κυκλωμάτων. Η μία είναι περισσότερο αναπαραστατική, κατασκευάζοντας μία εικόνα εκπροσώπησης των τρεχόντων ή των πρωτύτερων καταστάσεων, και η άλλη περισσότερο ενεργειακή και συναισθηματική.* Όπως σημειώνουν οι Barbas et al. (2003) ο κογχομετωπιαίος λοβός έχει μία διπλή μορφή πρόσβασης στο αισθητηριακό περιβάλλον. Μία άμεση, δια των ενδοφλοιϊκών συνδέσεων με τις ραχιαίες περιοχές και μία έμμεση από την αμυγδαλή η οποία επίσης δέχεται την πληροφόρηση από τις ραχιαίες σωματοαισθητικές περιοχές του φλοιού που πληροφορούν πρωτογενώς τον κογχομετωπιαίο λοβό. Μία έμμεση μορφή πρόσβασης δια της αμυγδαλής, που επιτρέπει στον κογχομετωπιαίο λοβό να αξιολογήσει την συναισθηματική αξία και το υποκειμενικό νόημα των σωματικών ή των εξωτερικών προσλαμβανομένων γεγονότων, επιτρέποντας έτσι τον σχεδιασμό και την επιλογή της κατάλληλης μορφής δράσης. Στην ίδια έρευνα, υπογραμμίζοντας το εύρος και την δυναμική των συνδέσεων του ERTAS με το νευρικό σύστημα, η Barbas αναφέρεται στην ύπαρξη νευρικών οδών που συνδέουν «σχετικά άμεσα τον προ-μετωπιαίο φλοιό με αυτόνομες προσαγωγούς δομές…· ο έσω προμετωπιαίος και ο κογχομετωπιαίος λοβός, οι οποίοι συνδέονται με την εκτίμηση των συγκινήσεων, προβάλουν στα υποθαλαμικά αυτόνομα κέντρα [ελέγχου του αυτόνομου νευρικού συστήματος], τα οποία ενευρώνουν το εγκεφαλικό στέλεχος και τον νωτιαίο μυελό». Βεβαίως πρόκειται για αμφίδρομες συνδέσεις που διατρέχουν το σύνολο του

κεντρικού νευρικού συστήματος, μέσω των οποίων ο προ-μετωπιαίος λοβός διαθέτει μία δεύτερη εικόνα από την επίπτωση της αρχικής συναισθηματικής εκτίμησης, η οποία θα οδηγήσει σε μία νέα εκτίμηση και σχεδιασμό δράσης σε σχέση με τις πλάγιες περιοχές του προ-μετωπιαίου που ενέχονται στην νοητική επεξεργασία.

Επομένως χάρις στην οργάνωση και λειτουργία των συστημάτων ενεργοποίησης, για τον εγκέφαλο υφίσταται μία μορφή εξωτερικού ή περιφερικού ερεθισμού και κυρίως μία μορφή ενδοεγκεφαλικού ερεθισμού, που αποτελεί το σύστημα *ανταμοιβής* και *αυτοερεθισμού*. Υπό αυτή την έννοια ο Changeux κάνει λόγο για την «επιλογή μέσω της ανταμοιβής» μεταξύ του συνολικού ρεπερτορίου των εξωγενών και των ενδογενών διαθεσιμοτήτων ή των προ-αναπαραστάσεων (ο.π.). Ο Edelman (1989, 2000) αντίστοιχα κάνει την διάκριση μεταξύ των συστημάτων «εαυτού» (συνδέσεων με το λιμβικό σύστημα και το ERTAS, self) και μη εαυτού (ενδοφλοιϊκό και θαλαμοφλοιϊκό, non-self). Θα σκεπτόμουν ότι το σύστημα των συνδέσεων φλοιού – βασικών γαγγλίων αποτελεί ίσως την «πρώτη γραμμή» σύνδεσης μεταξύ των συστημάτων εαυτού και μη εαυτού. Επίσης ο Edelman χαρακτηρίζει το σύστημα εαυτού ως σύστημα «αξιών», που συνδέονται με τις κατηγοριοποιήσεις και την διεργασία κατηγοριοποιήσεων τις οποίες πραγματοποιεί το θαλαμοφλοιϊκό σύστημα.

Μέρος του ERTAS, στην έσω κεντρική περιοχή του στελέχους αποτελεί επίσης η περιοχή της περιυδραγώγιας φαιάς ουσίας (PAG) στην οποία ο Panksepp (1998) τοποθετεί την ανατομολειτουργική βάση μίας θεμελιώδους «απλής μορφής ζωής του τύπου του εγώ» (Simple Ego-type Life Form, ή SELF). Η περιοχή του PAG, «(1) περιέχει μία μαζική σύγκλιση πολλών διαφορετικών συναισθηματικών συστημάτων[16] τα οποία είναι σθεναρά συνδεδεμένα με τα νωτιαία αισθητηριακά και κινητικά κέντρα. (2) Τα επικείμενα επάρματα περιέχουν μία μαζική σύγκλιση των περισσοτέρων από τα κύρια εξωτερικά αισθητικά συστήματα. (3) Ένθετα ανάμεσα σε αυτά υπάρχουν κινητικοί χάρτες που μπορούν να προσφέρουν συγκροτημένες σωματικές κινήσεις, ιδίως

[16] Ο Panksepp αναφέρεται σε «emotional systems», δηλαδή σε συγκινησιακά συστήματα. Όμως όπως θα δούμε στην συνέχεια αυτά τα συστήματα αφορούν σε ψυχικά και νοητικά συγκεκριμένες μορφές βασικών όπως λέει συναισθημάτων και όχι μόνον συγκινήσεων, που ως όρος παραπέμπει σε ένα περισσότερο πρωτογενές είδος συναισθηματικών ή ενορμητικών κινήσεων.

προσανατολισμού και είδη απλής ρυθμικής κίνησης» (1999). Σε αναλογία με τον όρο του SELF ως ένα πρωταρχικό νευρωνικό εγώ, ο Damasio έχει προτείνει την έννοια του proto-self. Επίσης όπως ο Damasio τοποθετεί την συγκρότηση ενός εικονικού σώματος στο επίπεδο του σωματοαισθητικού βρεγματικού φλοιού και του φλοιού της νήσου, ο Panksepp (ο.π.) θεωρεί ότι στο επίπεδο του περιυδραγωγείου συγκροτείται μία δυναμική αναπαράσταση της σωματικής κατάστασης ή θα λέγαμε της σωματικής διαθεσιμότητας, που θα μπορούσαμε ίσως να κατανοήσουμε ως μία περισσότερο πρωτογενή μορφή εκπροσώπησης και απαρτίωσης πληροφοριών από το περιφερικό νευρικό σύστημα, των αισθήσεων και της βασικής σωματικής κίνησης και ρυθμικών προτύπων στον χώρο. Οι παρατηρήσεις του Panksepp (1998) σε ανώτερα θηλαστικά αλλά και η αντίστοιχη θεώρηση για τον άνθρωπο, έχουν αναδείξει μία άλλη, βασισμένη στην ανατομική δομή του PAG, δυνατότητα διαφοροποίησης μεταξύ των συναισθημάτων, σε συναισθήματα ευχαρίστησης και δυσαρέσκειας.

Το λιμβικό σύστημα αποτελεί την ανατομική και λειτουργική συνέχεια ή την λειτουργική εξέλιξη του συστήματος ενεργοποίησης. Οι περιοχές που το συγκροτούν, δηλαδή η αμυγδαλή, ο ιππόκαμπος, η παραϊπποκάμπεια έλικα, ο έσω-ρινικός φλοιός (entorhinal cortex), το διάφραγμα, οι πρόσθιοι πυρήνες του θαλάμου, ο υποθάλαμος, το μαστίο και η έλικα του προσαγωγίου, διατηρούν αμοιβαίες συνδέσεις μεταξύ τους καθώς και πολλαπλές συνδέσεις με το σύνολο των εγκεφαλικών δομών (θαλαμοφλοιϊκό σύστημα, βασικά γάγγλια και παρεγκεφαλίδα), και των ανάλογων δυναμικών χαρτογραφήσεων. Η δράση της αμυγδαλής, ιδίως μέσα από το έργο του LeDoux, έχει συνδεθεί με το συναίσθημα του φόβου (θεωρούμενο ως παθολογική αντίδραση αλλά και ως κριτήριο προσαρμογής) όπως επίσης με αντιδράσεις ανταμοιβής και ευχαρίστησης, ερωτικής επιθυμίας ή ακόμα με την γενικότερη κίνηση αναζήτησης της ευχαρίστησης (Panksepp, 1998). Ο ιππόκαμπος πέραν της δράσης του ως προς την μνήμη, στο πλαίσιο της συναισθηματικής λειτουργίας έχει συνδεθεί με την οργάνωση και έκφραση ενός ευρέος φάσματος συγκινησιακών και συναισθηματικών κινήσεων. Η παραϊπποκάμπεια έλικα και οι περιλαμβανόμενες περιοχές του έσω-ρινικού φλοιού, αποτελούν μία πύλη εισόδου – εξόδου, έναν σταθμό αισθητηριο-συναισθηματικής απαρτίωσης και δυνατότητας αναστολής και αμφίδρομης διάδρασης μεταξύ φλοιού και ιππόκαμπου (de

Curtis & Paré, 2004· Freeman, 1999 & 2000c) δεχόμενες την πληροφόρηση από το σύνολο των αισθήσεων. Ο υποθάλαμος εκτός από την ευθύνη των εκτελεστικών εντολών προς το αυτόνομο και το σωματικό νευρικό σύστημα (άρα της σωματικής έκφρασης των συγκινήσεων) συσχετίζεται επίσης με ένα ευρύ φάσμα συναισθηματικών καταστάσεων. Ο θάλαμος συνδέεται άμεσα με την αμυγδαλή παρακάμπτοντας τον φλοιό και την πληροφορεί κατά έναν άμεσο και πρωτογενή τρόπο γύρω από την φύση των ερεθισμάτων, προκαλώντας περισσότερο άμεσες και συναισθηματικά φορτισμένες αντιδράσεις. Όπως είδαμε βλάβες του θαλάμου μπορεί να προκαλέσουν διαταραχές του επιπέδου εγρήγορσης και διάφορες μορφές διαταραχών του συναισθήματος και της συμπεριφοράς. Η έλικα του προσαγωγίου αποτελεί την βασική δομή σύνδεσης του νεοφλοιού με τις δομές του λιμβικού συστήματος. Ακολουθώντας την λειτουργική κατανομή των οπίσθιων αισθητικών προς τις πρόσθιες κινητικές και ψυχονοητικής απαρτίωσης και σχεδιασμού περιοχές του φλοιού, η έλικα του προσαγωγίου προσδίδει την υποκειμενική συναισθηματική διάσταση και ερμηνεία των λειτουργιών.

Όπως είδαμε στα ερευνητικά παραδείγματα που εξετάσαμε προηγουμένως οι πυρήνες του ERTAS και ιδίως τα τμήματα του λιμβικού συστήματος συμμετέχουν πάντοτε στην συνολική οργάνωση των εγκεφαλικών διεργασιών. Η μορφή της συμμετοχής του ERTAS και του λιμβικού είναι συνάρτηση της ιδιαίτερης δράση της κάθε επιμέρους δομής ή κάθε πυρήνα και της συνδυαστικής και δυναμικής δράσης τους. Χαρακτηριστικά, ο Edelman παρομοιάζει την έξοδο του λιμβικού συστήματος προς τον φλοιό και τις υποφλοιώδεις δομές με την ακτινωτή μορφή κατανομής ενός ανεμιστήρα. Όπως άλλωστε οι περισσότερες θεωρίες εξήγησης της ανάδυσης της συνείδησης βασίζονται στην σύνδεση μίας ή περισσοτέρων περιοχών του φλοιού με ένα μέρος του λιμβικού και του ενεργοποιητικού συστήματος. Στα ερευνητικά παραδείγματα που θα εξετάσουμε στην συνέχεια γίνεται ευκρινής η μορφή συγκεκριμένων συνδέσεων εντός του λιμβικού συστήματος ή μεταξύ συγκεκριμένων τμημάτων του και άλλων εγκεφαλικών δομών, οι οποίες εξασφαλίζουν τις διάφορες μορφές νοητικών λειτουργιών. Όμως η σκέψη μου είναι ότι παρά την ανάδειξη συγκεκριμένων μορφών δράσης του λιμβικού ή του ERTAS μέσα από τα ερευνητικά πρωτόκολλα, στο πεδίο της κλινικής πράξης η αξιολόγηση αυτής της επίδρασης ή της αλληλεπίδρασης μεταξύ νοητικών

λειτουργιών και συγκίνησης ή συναισθήματος είναι πολύ συχνά δυσχερής και ιδιαίτερα περίπλοκη. Εξ άλλου θεωρώ ότι για παράδειγμα η απουσία πρωτογενούς βλάβης σε αυτές τις δομές, σε ένα Α.Ε.Ε. στο έδαφος αποκλειστικά των οπίσθιων σωματοαισθητικών περιοχών του φλοιού, δεν σημαίνει την απουσία διαταραχών της λειτουργίας των συναισθηματικών συστημάτων, καθώς *ένα μεγάλο και συγκεκριμένο μέρος της λειτουργίας του λιμβικού συστήματος ή του ERTAS, που αφορά στην συγκρότηση της μεταβατικής πραγματικότητας, δεν εννοείται παρά εντός μίας οργανωμένης και αυτο-οργανώμενης νόησης και ψυχικής τοπικής.*

Οι διεργασίες που εξασφαλίζονται από τις συνδέσεις εντός του λιμβικού συστήματος και του ERTAS και μέσω των συνδέσεων με τα φλοιώδη και υποφλοιώδη εγκεφαλικά συστήματα, αφορούν : α) στην *διάκριση μεταξύ συνειδητών και μη συνειδητών αναπτυσσομένων διεργασιών*, β) στην *διάκριση μεταξύ ποσοτικών - διεγερτικών (arousal) και ποιοτικών συνδυαστικών αξιολογικών διεργασιών* (ο αντίστοιχος αγγλικός όρος, valence ή σθένος, επισημαίνει την συνδυαστική δύναμη αυτών των διεργασιών), γ) στην ανάλογη με την προηγούμενη *διάκριση μεταξύ των διεργασιών ελέγχου - εκδυνάμωσης της διέγερσης και των διεργασιών διάχυσης ή ενδυνάμωσης της διέγερσης*, δ) στην *διάκριση μεταξύ διαφόρων μορφών «βασικών συναισθημάτων» που η νευροεπιστημονική έρευνα έχει προσπαθήσει να εντοπίσει σε επιμέρους κέντρα και νευρωνικά κυκλώματα*, ε) στην *καταγραφή των συγκινησιακών ή των συναισθηματικών εμπειριών με την μορφή έκδηλων ή άδηλων μνημονικών εγγραφών*, είτε υπό μία αμιγώς συγκινησιακή μορφή (συναισθηματική μνήμη) είτε υπό την μορφή συνδέσεων με νοητικά μνημονικά ίχνη. Τέλος, στ) όπως αναφέραμε, οι διεργασίες του λιμβικού συστήματος και του κατώτερου τμήματος του συστήματος δραστηριοποίησης αφορούν στην *συγκρότηση της μεταβατικής σωματοψυχικής πραγματικότητας*.

Σε ότι αφορά στην διάκριση συνειδητών και μη συνειδητών διεργασιών, ο LeDoux (1996) διαφοροποιεί την «χαμηλή» και την «υψηλή οδό» συναισθηματικών και συγκινησιακών διεργασιών. Η χαμηλή οδός είναι μη συνειδητή και αφορά στην μεταφορά των πληροφοριών από τα αισθητήρια στον θάλαμο και στην αμυγδαλή και περαιτέρω στο εγκεφαλικό στέλεχος (περιυδραγώγιος φαιά ουσία), χωρίς επομένως να

συμμετέχουν τα ανώτερα εγκεφαλικά κέντρα που θα προσέδιδαν ένα συνειδητό περιεχόμενο σε αυτές τις συγκινησιακές φορτίσεις. Η υψηλή οδός κατά τον LeDoux, περισσότερο αργή, χαρακτηρίζεται από ένα συνειδητό γνωσιακό περιεχόμενο καθώς αφορά στην σύνδεση του φλοιού με τον ιππόκαμπο. Όπως αναφέρουν οι Whalen et al. (1998) η αμυγδαλή αναπτύσσει μία διαφορετική και μη συνειδητή (χωρίς δηλαδή την δυνατότητα έκδηλης αναγνώρισης) δραστηριοποίηση σύμφωνα με το ευχάριστο ή το δυσάρεστο χαρακτήρα του εξωτερικού ερεθίσματος καθώς επίσης διαφοροποιεί τις παραμέτρους σθένους ή αξίας και διέγερσης των ερεθισμάτων. Όμως η διάκριση συνειδητών κα μη συνειδητών συναισθηματικών διεργασιών δεν αντιστοιχεί στην παρουσία ή απουσία της συνέργειας του φλοιού. Εξετάζοντας την ημισφαιρική εξειδίκευση αναφερθήκαμε στην ασυνείδητη μορφή συναισθηματικών διεργασιών του δεξιού ημισφαιρίου το οποίο χαρακτηρίζεται από σημαντικότερες και περισσότερο εκτεταμένες συνδέσεις με το διευρυμένο σύστημα δραστηριοποίησης και το λιμβικό σύστημα. Επίσης έρευνες γύρω από την «ηθική και βασική συναισθηματική ευαισθητότητα» (Moll et al., 2002) η οποία απαρτιώνεται στον μετωπιαίο λοβό με βάση τα ερεθίσματα από το λιμβικό σύστημα (αμυγδαλή, θάλαμος, PAG), δείχνουν ότι οι περιοχές του κογχομετωπιαίου και της εσωτερικής μετωπιαίας έλικας εξασφαλίζουν μία βασική άδηλη και αυτομματική ηθική εκτίμηση. Μάλιστα οι συγγραφείς θεωρούν ότι η διαταραχή αυτού του μη συνειδητού νευρωνικού κυκλώματος μπορεί να εξηγήσει την κλινική παρατήρηση ασθενών με βλάβες της κογχομετωπιαίας περιοχής οι οποίοι ενώ αδυνατούν να προβούν στην καθημερινότητα σε παρόμοιες συναισθηματικές εκτιμήσεις, παρουσιάζουν την αντίθετη ευχέρεια υπό συνθήκες εργαστηριακής ή ερευνητικής εξέτασης. Θεωρώ ότι ανάλογη αναστροφή της βασικής αδυναμίας συναισθηματικής ευαισθητότητας παρατηρείται επίσης στο πλαίσιο της κλινικής και θεραπευτικής νευροψυχολογικής εργασίας. Όπως θα δούμε στην συνέχεια, η σκέψη μου είναι ότι η παρατηρούμενη μεταβολή συνδέεται με την φυσική παρουσία του άλλου (ερευνητή ή κλινικού) και τις ψυχικές ή και τις νευρωνικές διϋποκειμενικές διεργασίες που κινητοποιούνται.

Έρευνες όπως αυτή του Beauregard (2001) γύρω από τις μορφές πρόσληψης, συναισθηματικής αντίδρασης και διαχείρισης ερεθισμάτων ερωτικού περιεχομένου, του

Moll (ο.π.) ή του Damasio έχουν αναδείξει την δραστηριοποίηση των συνδέσεων αμυγδαλής, ιππόκαμπου, υποθαλάμου και, αναλόγως με το είδος των ερεθισμάτων, των αισθητικών περιοχών του φλοιού (κροταφικού, βρεγματικού ή ινιακού) όπως επίσης υποφλοιοδών δομών (βασικά γάγγλια, παρεγκεφαλίδα, εγκεφαλικό στέλεχος) που σχετίζονται με τις θεμελιώδεις καταστάσεις της κίνησης και της θέσης του σώματος στον χώρο, με την διάσταση της συναισθηματικής διέγερσης και της διάχυσης της διέγερσης. Η περισσότερο ποιοτική εκτίμηση ή η δυνατότητα ελέγχου και διαχείρισης των διεγέρσεων συσχετίζεται με την δραστηριοποίηση των συνδέσεων του θαλαμοφλοιϊκού συστήματος, του προμετωπιαίου λοβού, της περιοχής του Broca, του δεξιού πρόσθιου τμήματος της έλικας του προσαγωγίου και του ιππόκαμπου. Σε ότι αφορά στην αναστολή της διέγερσης ο Beauregard σημειώνει ότι δεν παρατηρείται δραστηριοποίηση του λιμβικού συστήματος. Όμως σε ότι αφορά στην διάκριση των σημαινόντων συναισθηματικών ποιοτήτων που θα αποτελέσουν ένα στοιχείο κινητοποίησης για τον φλοιό και ιδίως τις περιοχές του προμετωπιαίου, η δράση του λιμβικού συστήματος είναι καθοριστική (Freeman, 2000b). Μία άλλη μορφή διαχείρισης του συναισθηματικού βιώματος τοποθετείται στην σύνδεση ή θα λέγαμε την σύγκρουση μεταξύ δεξιού και αριστερού ημισφαιρίου. Εδώ η λεκτική διεργασία του αριστερού «ερμηνευτικού» (Gazzaniga, 2000) ημισφαιρίου με την μορφή της οργάνωσης του εσωτερικού λόγου επί των διεγέρσεων ή των συναισθηματικών διαθεσιμοτήτων του δεξιού ημισφαιρίου είναι καθοριστική. Στο επίπεδο της συναισθηματικής μνήμης (Kensinger & Corkin, 2004) προτείνεται επίσης η διάκριση του αμυγδαλικού – ιπποκαμπικού δικτύου ως προς την διεγερτική διάσταση, και του προμετωπιαίου – ιπποκαμπικού δικτύου ως προς την μη διεγερτική και ποιοτικά ελεγχόμενη απομνημόνευση. Όπως αναφέρει ο Rosenkranz (2003) ο προμετωπιαίος λοβός λειτουργεί ρυθμιστικά ως προς την νευρωνική πλαστικότητα και το είδος των απαντήσεων της αμυγδαλής σχετικά με τα προθύστερα εκμαθημένα και απομνημονευμένα ερεθίσματα.

Συνοψίζοντας γύρω από την δράση του «διευρυμένου δικτυωτού και θαλαμικού συστήματος δραστηριοποίησης», του λιμβικού συστήματος και των συνδέσεων τους με τις δυναμικές ενδοφλοιϊκές και φλοιο-υποφλοιώδεις χαρτογραφήσεις, μπορούμε να πούμε ότι αφορούν σε *ένα σύνολο ιδιαίτερα δυναμικών διεργασιών, ευαίσθητων στα*

δεδομένα και στις μνήμες του σώματος και του περιβάλλοντος, οι οποίες εξασφαλίζουν τις βάσεις και του τρόπους της υποκειμενικής πρόσληψης και δράσης, την διαμόρφωση των συνειδητών και μη συνειδητών λόγων για τους οποίους ένα αντικείμενο ή μία εσωτερική κατάσταση καθίστανται σημαίνοντα, την ποιοτική διάκριση μεταξύ των συναισθημάτων, την δυνατότητα ενεργειακής ή συναισθηματικής επένδυσης των σωματικών των νοητικών και των ψυχικών λειτουργιών, καθώς και την δυνατότητα της ενδογενούς δραστηριοποίησης, ως ένα θεμελιώδες έρεισμα της ικανότητας αυτο-οργάνωσης της σωματοψυχικής οντότητας. Κατ' αυτόν τον τρόπο θα έλεγα ότι η σύγχρονη νευροεπιστημονική άποψη θεωρεί ότι *η συνάντηση, και ο δυναμικός διάλογος μεταξύ των ενεργειακών συγκινησιακών ή συναισθηματικών στοιχείων με τα αντικείμενα (τα εξωτερικά ή τα εσωτερικά μορφώματα αντίληψης μνήμης και δράσης) αποτελεί την υποκειμενική, την υποκειμενοποιό και συγχρόνως την αντικειμενοποιό διάσταση της σωματοψυχικής οντότητας.*

3.4 ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ ΓΥΡΩ ΑΠΟ ΤΗΝ ΜΝΗΜΗ ΤΩΝ ΝΕΥΡΩΝΙΚΩΝ ΤΟΠΙΚΩΝ

Θα μπορούσαμε ίσως να συνοψίσουμε τα δεδομένα της νευροεπιστήμης σχετικά με την εγκεφαλική οργάνωση και λειτουργία ή τις απότοκες καθολικές χαρτογραφήσεις σε τρεις λέξεις, *δυναμικές συνδέσεις* και *μνήμη*. Το στοιχείο των δυναμικών συνδέσεων, που σημαίνει την δυνατότητα ανάλυσης, μη γραμμικής διαμόρφωσης, αναδιαμόρφωσης και συνεχούς απαρτίωσης, χαρακτηρίζει και υλοποιεί την οργάνωση της εγκεφαλικής λειτουργίας. Εξετάζοντας κάθε διάσταση των νευρωνικών συνδέσεων αναφερθήκαμε στο στοιχείο της μνήμης, ως μνημονική εγγραφή, ως διεργασία εγγραφής και ως διεργασία ανάκλησης, είτε αφορά σε μνήμες του σώματος, είτε του περιβάλλοντος και της σχέσης αναγνώρισης και δράσης μαζί του, είτε των προσωπικών υποκειμενικών βιωμάτων και των εσωτερικών φαντασιακών κατασκευών, είτε σε μνήμες του συναισθήματος. Ο LeDoux (1996) θα θεωρήσει ότι η συνείδηση σημαίνει την σύνδεση του συναισθήματος (των κυκλωμάτων του λιμβικού) με τα περιεχόμενα της μνήμης εργασίας (των κυκλωμάτων του προμετωπιαίου λοβού). Στα βασικά ανατομολειτουργικά δεδομένα, (στο κύκλωμα ιππόκαμπου – φλοιού και στις εγγραφές παρεγκεφαλίδας - βασικών γαγγλίων) και στην σημειολογία της μνήμης αναφερθήκαμε στο τρίο κεφάλαιο. Η λειτουργία της μνήμης υπό την διπλή νευροεπιστημονική και ψυχαναλυτική άποψη, αφορά άμεσα στην συγκρότηση και λειτουργία της συνείδησης, του ασυνείδητου, των αναπαραστάσεων, των συνδέσεων με το συναίσθημα ή των φαντασιώσεων. Έτσι στις επόμενες ενότητες θα αναφερθούμε σε διάφορα επιμέρους στοιχεία των μνημονικών διεργασιών. Εδώ θα θέλαμε να αναφερθούμε σε ορισμένες βασικές παρατηρήσεις γύρω από την μνήμη σύμφωνα με τα δεδομένα που παρουσιάσαμε προηγουμένως.

Μπορούμε να θεωρήσουμε ότι οι νευροψυχολογικές λειτουργίες, η αντίληψη και αναγνώριση, η πράξη και η δράση, τα συναισθηματικά στοιχεία τους, το βίωμα του σώματος που τα συνοδεύει, που τα προκαλεί και τους προσδίδει μία αρχική μορφή προσωπικής σημασίας, είναι μνήμες. Αντίστοιχα η αδυναμία λεκτικής αναγνώρισης και

έκφρασης (η αφασία ή η αλεξία), της οπτικής, σωματικής και χωρικής αναγνώρισης (οι αγνωσίες), ή η ικανότητα εκδήλωσης μίας απλής ή σύνθετης κίνησης και συμπεριφοράς (οι πραξίες), αποτελούν επίσης διαταραχές της μνήμης, των ιδίων των μνημονικών ιχνών, της καταγραφής ή της ανάκλησής τους. Η ακουστική αντίληψη και κατανόηση μίας λέξης, η δυνατότητα αναγνώρισης ενός προσώπου μεταξύ άλλων που θα χαρακτηρισθούν ως άγνωστα ή ανοίκεια, σημαίνει και την δυνατότητα ανάκλησης από την μνήμη ενός συνόλου στοιχείων, την σύνδεση μεταξύ τους και βεβαίως την επιθυμία, την ανάγκη να έχει υπάρξει η μνήμη τους και να υπάρξει αναγνώριση, συνειδητή ή μη συνειδητή. Ή αντίθετα, την δυσχέρεια, την άρνηση της αναγνώρισης και την απώθηση του αντιλήμματος, με τα απότοκα αποτελέσματα του συμπτώματος μίας παραπραξίας, ενός lapsus ή του κενού. Όσο εις βάθος μπορεί να κινηθεί αυτό, από την συνείδηση στο ασυνείδητο έως και το σώμα.

Επομένως *ο σχηματισμός των μνημονικών ιχνών ή των αναπαραστάσεων κατά την ψυχαναλυτική ορολογία, έχει έναν ανατομικό εντοπισμό ευρείας και δυναμικής, άρα μεταβαλλόμενης, κατανομής* (Edelman, 1989· Edelman & Tononi, 2000). Υφίσταται η καταγραφή ως μνήμες (ή οι διεργασίες επί) των επιμέρους στοιχείων ενός ερεθίσματος σε αντίστοιχες επιμέρους πρωτοταγείς δομές του φλοιού (ινιακού, κροταφικού, βρεγματικού) ή των υποφλοιοδών δομών (βασικών γαγγλίων, παρεγκεφαλίδας). Όπως αναφέρει ο Mesulam (1998) η σύνθεση αυτών των στοιχείων στο επίπεδο των συνειρμικών περιοχών του φλοιού (οπίσθιου κροταφικού και κατώτερου βρεγματικού) δημιουργεί ένα είδος «διευθυνσιολόγιου» (directory), ή ενός οδηγού διατιθέμενων απομνημονευμένων διευθύνσεων που μπορεί να χρησιμεύσει στην αναγνώριση ενός ερεθίσματος ή στην επιλογή μίας αντίδρασης. Σε αυτό το δευτεροταγές κύκλωμα θα προστεθεί η διάσταση της συναισθηματικής απόχρωσης (ERTAS, λιμβικό σύστημα, κογχομετωπαίος λοβός), τα δεδομένα του ιππόκαμπου, και η συνολική επεξεργασία στις συνειρμικές περιοχές του προμετωπιαίο λοβού. Άρα *ο ανατομικός εντοπισμός μίας μνημονικής εγγραφής αφορά στο δυναμικό σύνολο αυτών των συνδέσεων*, το οποίο μπορεί να ενεργοποιηθεί ή να απενεργοποιηθεί ως προς την επίκαιρη λειτουργία και κατάσταση της σωματοψυχικής οντότητας, να έρθει στο επίπεδο της μνήμης εργασίας ή να παραμείνει ως ένα μη συνειδητό (αλλά όχι ανενεργό) βάθος και διαθεσιμότητα. Στην

συνέχεια μέσω της νευροδυναμικής θεώρησης και της προσέγγισης των μη γραμμικών αυτο-οργανωνόμενων συστημάτων θα προσπαθήσουμε να δούμε πώς, σύμφωνα με ποιο σκεπτικό και λόγο, συγκροτούνται τόσο τα δυναμικά κυκλώματα μνήμης όσο και οι δυναμικές διεργασίες συνδέσεων που αποτελούν τις νευρωνικές τοπικές.

4. ΝΕΥΡΟΔΥΝΑΜΙΚΗ (β)

Το σκεπτικό της νευροδυναμικής θεωρίας και η επεξηγηματική προσέγγιση των μη γραμμικών και αυτο-οργανωνόμενων συστημάτων μπορούμε να πούμε ότι έχει υιοθετηθεί από ένα μεγάλο μέρος, εάν όχι από το σύνολο, των νευροεπιστημόνων. Στο έργο των Edelman, Changeux, Ramachandran, Varela, Llinas, Panksepp, υπάρχει μία σταθερή αναφορά ή και στήριξη στις έννοιες της αυτο-οργάνωσης και των μη γραμμικών σχέσεων. Σύμφωνα με τους Korn και Faure (2001, 2003) οι οποίοι σε δύο άρθρα τους προτείνουν μία λεπτομερή ανασκόπηση και την εξέταση πιθανών ερευνητικών μοντέλων, τα νευρικά «...σήματα στον εγκέφαλο κατανέμονται σύμφωνα με χαοτικά πρότυπα σε όλα τα επίπεδα των διαφόρων ιεραρχικών μορφών τους». Οι Beggs και Plenz (2003) αναφέρονται στην δημιουργία «νευρωνικών χιονοστιβάδων» εντός των κυκλωμάτων του νεοφλοιού, μία «γενική ιδιότητα» αυτών των κυκλωμάτων, που συνθέτουν «ένα σύνολο τοπικών διαδράσεων μεταξύ μη γραμμικών λειτουργικών μονάδων». Ανάλογες είναι οι παρατηρήσεις του Tucker (Harkness & Tucker, 2000), επισημαίνοντας εντούτοις, όπως οι Lewis και Granic (2000) ή ο Panksepp (2000), ότι τα περισσότερο θεμελιωμένα ερευνητικά αποτελέσματα, αφορούν στο μικροσκοπικό επίπεδο, στην λειτουργία του νευρώνα και της σύναψης, ενώ όπως θεωρούν, η προσέγγιση σύμφωνα με τους νόμους του χάους στο μακροσκοπικό επίπεδο, παρά τις μέχρι στιγμής έγκυρες παρατηρήσεις, απαιτεί περαιτέρω διερεύνηση. Εντούτοις ο Panksepp σε άρθρο του 2004 χρησιμοποιεί μία ορολογία αλλά και ένα πλαίσιο σκέψης συναφές με αυτό των θεωριών του χάους και των προτάσεων του Freeman. Όπως είδαμε στον χώρο της ψυχανάλυσης κατά έναν μεταφορικό τρόπο όπως επίσης περισσότερο εμπειρικά και πειραματικά στον χώρο της ψυχολογίας του συναισθήματος, της αναπτυξιακής και της γνωσιακής ψυχολογίας (Lewis και Granic, ο.π), οι προσεγγίσεις της αυτο-οργάνωσης και των μη γραμμικών συστημάτων έχουν συναντήσει μία μεγάλη απήχηση. Η θέση τους είναι ότι η δυναμική των νοητικών και των συναισθηματικών διεργασιών δεν μπορεί να κατανοηθεί παρά μέσω αυτών των θεωρήσεων. Εξετάζοντας πρωτύτερα τις νευρωνικές βάσεις των εγκεφαλικών λειτουργιών και εισάγοντας τις

έννοιες της νευροδυναμικής, είδαμε ότι η λειτουργία της πλαστικότητας του νευρώνα και της σύναψης είναι άρρηκτα συνδεδεμένες με τους μηχανισμούς της αυτο-οργάνωσης και των μη γραμμικών συνδέσεων. Η πλαστικότητα του νευρικού συστήματος ιδίως κατά το διάστημα της ανάπτυξης και κατά τις λεγόμενες κριτικές περιόδους της ανάπτυξης (Schore, 1994, 2000), παρέχει ένα μεγάλο εύρος και μία ιδιαίτερη δυναμική των πιθανών τρόπων συγκρότησης και των εναλλασσόμενων περιόδων σταθεροποίησης, αποσταθεροποίησης και εν νέου σταθεροποίησης, στον τρόπο οργάνωσης και λειτουργίας στο ψυχικό στο νοητικό και στο νευρικό επίπεδο. Η ποικιλότητα και η πολυσημία των νευρωνικών συνδέσεων είναι συνάρτηση της ευαισθησίας τους στις υφιστάμενες συνθήκες και στο πλαίσιο (εσωτερικό ή εξωτερικό) της πορείας της ανάπτυξης. Έτσι οι πιθανοί καθοριστικοί παράγοντες του τρόπου της συνολικής σωματοψυχικής οργάνωσης μπορεί να αφορούν σε μη προβλεπόμενες συνθήκες ή αίτια, με βάση τα οποία αυτο-οργανώνεται και μορφοποιείται κατά έναν ατομικό και υποκειμενικό τρόπο. Μία μακρά ερευνητική βιβλιογραφία γύρω από την καταθλιπτική παθολογία το ψυχικό τραύμα και την μετατραυματική αντίδραση (Harkness & Tucker, ο.π.) έχει δείξει ότι είτε η ψυχογενής (η ύπαρξη καταθλιπτικής παθολογίας στην μητέρα και η έννοια της «νεκρής μητέρας» του Green) είτε η νευρογενής (εξαιτίας νευρολογικής βλάβης) απουσία ή η μείωση της διεγερτικής (arousal) ικανότητας του ERTAS, αποτελούν προδιαθεσιακούς παράγοντες εμφάνισης κατάθλιψης ή καταθλιπτικού – ανακλιτικού τύπου προσωπικότητα, καθώς δεν παρέχεται πλέον το απαραίτητο ενεργειακό έδαφος για την κινητοποίηση και την αυτο-οργάνωση των νευρικών, νοητικών και ψυχικών διεργασιών. Όπως επίσης πρώιμες εμπειρίες κακοποίησης ή εγκατάλειψης, πέραν του προβλήματος της απουσίας διέγερσης ή της τραυματικής υπερδιέγερσης, προκαλούν μία σκλήρυνση θα λέγαμε της πλαστικότητας, κυριολεκτικά (νευρωνικά) και μεταφορικά (ψυχονοητικά), την έκπτωση της διάστασης των συνδετικών και ποιοτικών διεργασιών του λιμβικού συστήματος και των φλοιο-λιμβικών δικτύων (η διάσταση του σθένους - valence), με αποτέλεσμα την αδυναμία αυτο-οργάνωσης και δυναμικής μη γραμμικής λειτουργίας.

Εδώ είναι σημαντικό να διακρίνουμε μεταξύ, της επίδρασης από το περιβάλλον και της σχέσης με αυτό, επί της διαμόρφωσης του ψυχισμού και των νευροανατομικών

αναλόγων του, και, της ικανότητας αυτο-οργάνωσης ή των ενδοπροσωπικών και διαπροσωπικών χαοτικών διεργασιών. *Εάν το περιβάλλον ή η σχέση με την μητέρα επιδρά στην σωματοψυχική οργάνωση, αυτό συμβαίνει διαμέσου της ενεργοποίησης εντός του υποκειμένου και εντός του πεδίου της σχέσης του με τα αντικείμενα, των δυνατοτήτων διέγερσης και σθένους, άρα της ενδοϋποκειμενικής και διϋποκειμενικής ικανότητας διαμόρφωσης του σωματοψυχικού συστήματος σύμφωνα με την ευαισθησία του στις ελάχιστες και μη προβλεπόμενες ενδογενείς και εξωγενείς συνθήκες.* Το αντίθετο, δηλαδή η παρουσία ενός σκληρυντικού περιβάλλοντος ή ενός νευρικού συστήματος που, εξ αιτίας οποιασδήποτε μορφής παθολογίας, επιβάλλει μονότροπα λειτουργικά και οργανωτικά σχήματα, λέγοντας «θα κάνεις αυτό και με αυτόν τον τρόπο», επιφέρει την διαταραχή της ικανότητας αυτο-οργάνωσης. Αυτό συμβαίνει επίσης στις παρεμβατικές ή κανονιστικές θεραπευτικές ενέργειες, όπου δεν αναπτύσσεται εντός της θεραπευτικής σχέσης η «μητρική λειτουργία του θεραπευτού» (Marty, 1980). Σε διάφορες μορφές βραχυπρόθεσμων ή εστιασμένων ψυχοθεραπειών, συμπεριφορικών και γνωσιακών μοντέλων ή της λεγόμενης ηθικής ψυχιατρικής του τύπου «αυτό είναι το σωστό, και αυτό είναι λάθος συμπεριφορά», ή ακόμα της πρότασης βιο-διαγνωστικών ερμηνειών των ψυχικών διαταραχών του τύπου, «πρόκειται για μία δυσλειτουργία του προμετωπιαίου λοβού ή για μία γενετικά καθορισμένη λειτουργία», προκαλείται μία υπεραπλούστευση, αποσημασιοποίηση και συρρίκνωση των πιθανών δυνατοτήτων αυτο-οργάνωσης και των εσωτερικών μη γραμμικών μεταβατικών διεργασιών. Βέβαια, στην αντίθετη κατεύθυνση μία μορφή υπερδιεγερτικής λειτουργίας του θεραπευτού ή ένας καταιγισμός συνειρμικών προτάσεων, θα καταλήξει επίσης στην αδυναμία συγκρότησης των αυτο-οργανωτικών διεργασιών.

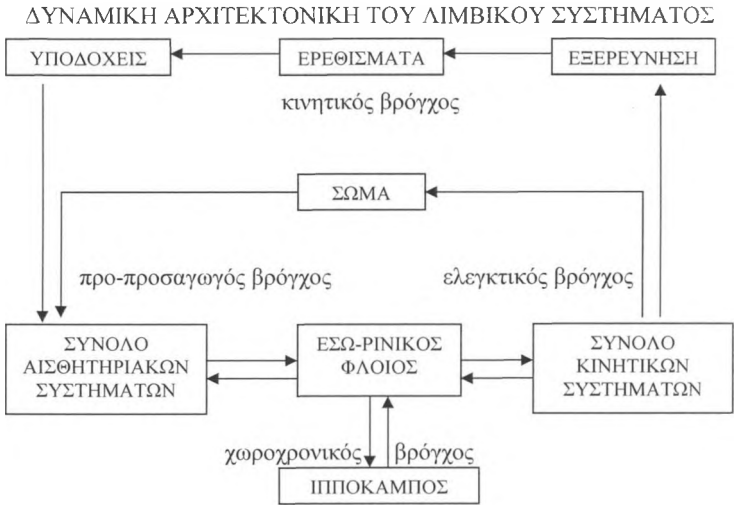
Ένα μεγάλο μέρος των παρατηρήσεων νευροδυναμικής προσέγγισης και της διερεύνησης της χαοτικής νευρωνικής λειτουργίας εστιάζεται στο λιμβικό σύστημα και το ERTAS. Στην νευροδυναμική θεωρία του Freeman το λιμβικό σύστημα χάρις στις ισχυρές και πολλαπλές αμφίδρομες εσωτερικές και εξωτερικές συνδέσεις του, αποτελεί «*το σημείο αφετηρίας (ή τον ακρογωνιαίο λίθο θα λέγαμε) της αρχιτεκτονικής της προθετικής δράσης*» («architecture of intentional action»). Ο λόγος αυτής της ιδιαίτερης αξίας του λιμβικού συστήματος έγκειται στην *δυνατότητα συγκρότησης πολλαπλών*

δυναμικών και μεταβαλλόμενων δυνητικών μορφών προθετικής δράσης. Ανατομικά όπως είδαμε νωρίτερα, αναλογεί στις πολλαπλές συνδέσεις μεταξύ των τμημάτων του λιμβικού και στις συνδέσεις με τον φλοιό και τις υποφλοιώδεις δομές. Ο Freeman (1999, 2000c) εστιάζεται ιδίως στην σύνθετη λειτουργία του ιππόκαμπου (μνήμη και συναίσθημα), της αμυγδαλής, της παραϊπποκάμπειας έλικας και θεμελιωδώς του έσω-ρινικού φλοιού. Ο ιππόκαμπος παρομοιάζεται με «τον άξονα ενός τροχού παρά με μία τράπεζα μνήμης ή τον κεντρικό επεξεργαστή ενός υπολογιστή». Δέχεται ερεθίσματα από την κατώτερη μοίρα του κροταφικού (οπτικές πληροφορίες), την οπίσθια περιοχή του προσαγωγίου (σωματοαισθητικές πληροφορίες), το άνω μέρος του κροταφικού (ακουστικές πληροφορίες), τον φλοιό της νήσου (σπλαχνικές πληροφορίες) και από τον κογχομετωπιαίο λοβό (συναισθηματικο-νοητικά μορφώματα). Ο έσω-ρινικός φλοιός αποτελεί την κυρίως πύλη εισόδου προς τον ιππόκαμπο και εξόδου από τον ιππόκαμπο προς την παραϊπποκάμπεια έλικα. Ο έσω-ρινικός φλοιός στον άνθρωπο δεν περιορίζεται στην μετάδοση και επεξεργασία των οσφρητικών πληροφοριών (δηλαδή σε πρώιμες και θεμελιώδεις πληροφορίες και στοιχεία επαφής ή αναγνώρισης των αντικειμένων), αλλά είναι αποδέκτης των πληροφοριών από όλες τις πρωτοταγείς αισθητηριακές εγκεφαλικές περιοχές. Επίσης, μετά την απαρτίωση και σύνδεση αυτών των πληροφοριών με τα δεδομένα του ιππόκαμπου, τις επιστρέφει προς τις πρωτοταγείς περιοχές που θα πληροφορήσουν εκ νέου τις δευτεροταγείς και συνειρμικές περιοχές του φλοιού.

Στο προηγούμενο κεφάλαιο αναφερθήκαμε στις έννοιες των *προ-προσαγωγών διεργασιών* και των *πορισματικών εκφορτίσεων* (preafference processes & corollary discharges). Το έργο των συνδέσεων και των λειτουργιών του λιμβικού συστήματος αποτελεί τις προ-προσαγωγές διεργασίες, δηλαδή στην δυνατότητα εσωτερικής επικοινωνίας και συναλλαγής μεταξύ των διαφόρων πεδίων του εγκεφάλου που διαμορφώνουν ορισμένες υποθέσεις ή προ-σχέδια εν δυνάμει δράσεων, είτε αντίληψης είτε έκφρασης. Τα απότοκα μηνύματα προς τις περιοχές, αντίληψης, απαρτίωσής της, οργάνωσης και έκφρασης της δράσης αποτελούν τις πορισματικές εκφορτίσεις. Όπως επισημαίνει ο Freeman, οι προ-προσαγωγές διεργασίες δεν αντιστοιχούν στα ιδιοδεκτικά, εσωδεκτικά και εξωδεκτικά στοιχεία. Αποτελούν μία εσωτερική ενδοεγκεφαλική και μεσοσκοπική διεργασία. Επίσης οι πορισματικές εκφορτίσεις δεν αποτελούν υποδείξεις

τρόπων αντίληψης ή έκφρασης, αλλά υποκειμενικά σημαίνουσες προτάσεις. *Οι δυναμικές συνδέσεις του λιμβικού συστήματος αποτελούν το εργαστήριο παραγωγής αυτών των διαθεσιμοτήτων, ένα είδος δεξαμενής ελεύθερης μη συνειδητής και μεταβατικής σκέψης.*

Ο Freeman τοποθετεί επομένως το λιμβικό σύστημα στο κέντρο της οργάνωσης της δυναμικής του εγκεφάλου και της νευροδυναμικής θεωρίας. Στο πυρήνα τοποθετεί την σύνδεση και του χωροχρονικούς βρόγχους επανεισόδου μεταξύ έσω-ρινικού φλοιού και ιππόκαμπου. Η έννοια του χωροχρονικού βρόγχου έγκειται στην μορφή βασικού προσανατολισμού κάθε μορφής δράσης, στον χώρο και στον χρόνο που εξασφαλίζεται από την λειτουργία του ιππόκαμπου. Η συνολική δυναμική του εγκεφάλου οργανώνεται από μία (μη γραμμική στην ουσία) σειρά βρόγχων ή δυναμικών αναδράσεων. Αυτοί απεικονίζονται στο ακόλουθο σχήμα που προτείνει ο Freeman (1999).

Στην θεώρηση του Freeman ο ρόλος σχεδιασμού της πρόθεσης από τον φλοιό και τον θάλαμο, ή τις θαλαμοφλοιϊκές συνδέσεις, μετατίθεται στο λιμβικό σύστημα και τις διεργασίες που αναπτύσσονται εντός των συνδέσεων του· «ο μετωπιαίος λοβός οδηγεί και εμπλουτίζει την προθετική δράση αλλά δεν την εκκινεί». Οι πορισματικές

εκφορτίσεις, ως δυνητικά μορφώματα, θα αποτελέσουν ένα σύνολο προτάσεων και αντικείμενο νέων διεργασιών με τον φλοιό και το θαλαμοφλοϊκό σύστημα. Όπως έχει ερευνηθεί από την ανάλυση της ηλεκτροφυσιολογικής δραστηριότητας (Freeman, 2000c), κάθε νέο ερέθισμα σε συνδυασμό με την σημασία που το συνοδεύει, το οποίο μαθαίνει και διατηρεί ως μνήμη ο εγκέφαλος, αντιστοιχεί σε μία «διαμόρφωση πλάτους» («amplitude modulation» ή AM). Το ίδιο ερέθισμα μπορεί να προκαλεί την ίδια μορφή κύματος σε όλες τις ερεθιζόμενες περιοχές, αλλά σε κάθε περιοχή εμφανίζεται ένα διαφορετικό εύρος ή πλάτος του κύματος. Αυτή η διαφορά αποτελεί μία επιμέρους ρύθμιση του εύρους της νευρωνικής δραστηριότητας και αντιστοιχεί σε μία επιμέρους μορφή αντίληψης ή θεώρησης του ερεθίσματος. Επίσης ο Freeman αναφέρει ότι οι μορφές του δυναμικού ρύθμισης, δηλαδή των πολλαπλών και μεταβαλλόμενων τρόπων πρόσληψης και ατομικής θεώρησης των ερεθισμάτων, είναι διαφορετικές σε κάθε ξεχωριστό άτομο. Είναι ένα είδος «προσωπικής υπογραφής» που χαρακτηρίζει μία ξεχωριστή ως προς το σύνολο υποκειμενικότητα. Κάθε επόμενη πρόσληψη ερεθίσματος σε συνάρτηση με την πρωτύτερη εμπειρία και τις ενεστώσες συνθήκες, θα προκαλέσει μία νέα τροποποίηση των AM. Επομένως οι διεργασίες πρόσληψης κάθε ερεθίσματος και διαμόρφωσης ενός σχεδίου δράσης, που ο Freeman ονομάζει ηλεκτοφυσιολογικές «εκρήξεις», παράγονται στο έδαφος μίας λανθάνουσας συνεχούς εγκεφαλικής δραστηριότητας η οποία αφορά στο επίπεδο εγρήγορσης και σε ένα πλαίσιο υποδοχής των ερεθισμάτων. Η συνεχής ροή των ερεθισμάτων και της υποκειμενικής πρόσληψης και επεξεργασίας τους, εντάσσεται στην εναλλαγή *σταθερών* (steady states) και *μεταβατικών* (transitional states) καταστάσεων. Υπό τους όρους των θεωριών του χάους, κάθε μορφή υπόθεσης πρόσληψης και δράσης (οι μορφές των AM) αποτελεί έναν «παράξενο ελκυστή» δηλαδή μία διακύμανση εντός ενός βιολογικά καθορισμένου εύρους απάντησης. Το σύνολο των ελκυστών (ή των λεκανών έλξης σύμφωνα με το εύρος τους) συγκροτεί ένα πεδίο ελκυστών (attractor landscape). Το σύνολο του λιμβικού συστήματος όπως και το σύνολο του εγκεφάλου, εξ αιτίας των πολλαπλών εσωτερικών αναδράσεων, στις φάσεις μεταβατικής κατάστασης λειτουργεί επίσης χαοτικά σύμφωνα με την ευαισθησία του στις ελάχιστες και μη προβλεπόμενες συνθήκες που ορίζουν οι ελκυστές που περιέχει και το συγκροτούν. Σε μία δεδομένη στιγμή ή κατάσταση το λιμβικό σύστημα, κατασκευάζοντας προθέσεις δράσης (έκφρασης ή

πρόσληψης) ορίζεται από έναν ελκυστή, ή τρόπο λειτουργίας. Η δυναμική του όμως, του επιτρέπει σε κάθε νέα αποσταθεροποίηση να μεταπηδήσει σε έναν νέο, περισσότερο συμβατό με το σύνολο των υποκειμενικών και αντικειμενικών δεδομένων ή μνημών, είδος ελκυστού.

Η ικανότητα αυτο-οργάνωσης και η μη γραμμική λειτουργία δεν αφορά μόνον στο λιμβικό σύστημα. Σε αυτό ο Freeman τοποθετεί τον πυρήνα της δημιουργίας των διαθεσίμων προθέσεων- ή θα λέγαμε των διαθεσίμων αναπαραστάσεων δράσης. Η νευροεπιστημονική έρευνα έχει εξετάσει την ανάλογη ικανότητα και άλλων περιοχών του εγκεφάλου. Όπως είδαμε εξετάζοντας τις θαλαμοφλοιϊκές συνδέσεις ή τις φλοιο-υποφλοιώδεις συνδέσεις, οι απότοκες δυναμικές χαρτογραφήσεις, είτε περιλαμβάνουν την διάσταση της πρόθεσης και του συναισθήματος είτε έχουν ως αντικείμενο την νοητική λειτουργία, χαρακτηρίζονται από μη γραμμικές συσχετίσεις και δημιουργούν ένα είδος εσωτερικού διαλόγου, διαδοχικών ερμηνειών των δεδομένων τους. Ο Panksepp (2000), αναμένοντας όπως λέει την περαιτέρω διερεύνηση και επιβεβαίωση των στοχαστικών διεργασιών του εγκεφάλου, προτείνει την υπόθεση ότι η αυτο-οργανωτική δυνατότητα του συναισθήματος έγκειται στην αυθόρμητη δραστηριοποίηση των συνδέσεων της περιυδραγωγίου φαιάς ουσίας και της παραγωγής των βασικών συναισθηματικών καταστάσεων, χάρις στις αμφίδρομες και μη γραμμικές συνδέσεις με τις φλοιώδεις και υποφλοιώδεις δομές που εξετάσαμε νωρίτερα. Ο Schore (2000) διερευνώντας τις νευροβιολογικές βάσεις της συναισθηματικής ανάπτυξης, προτείνει την μη γραμμική και επίσης χαοτικής μορφής οργάνωση του προμετωπιαίου λοβού στο επίπεδο του κογχομετωπιαίου και της έσω κοιλιακής περιοχής. Ο κογχομετωπιαίος λοβός μαζί με τον φλοιό της νήσου, την πρόσθια περιοχή της έλικας του προσαγωγίου και την αμυγδαλή αποτελούν μέρος του «πρόσθιου – κοιλιακού λιμβικού συστήματος». Λειτουργικά έχει τον υψηλό έλεγχο των νωτιαίων κέντρων, του αυτόνομου νευρικού συστήματος, του λιμβικού συστήματος σε σύνδεση με την νοητική επεξεργασία και τον σχεδιασμό της δράσης των άλλων περιοχών του μετωπιαίου λοβού. Η έσω κοιλιακή περιοχή, την σημασία της οποίας έχει υπογραμμίσει ο Damasio (1994, 1999), λειτουργεί ως «μία ζώνη σύγκλισης» πληροφοριών από τις συνειρμικές περιοχές του οπίσθιου φλοιού ενώ συγχρόνως επιδρά και αναδρά με πολλές εκτελεστικές φλοιώδεις και

υποφλοιώδεις δομές. περιλαμβανομένου του λιμβικού. Ο Schore βασιζόμενος σε σχετικές έρευνες θεωρεί ότι η λειτουργία του συστήματος αυτών των μετωπιαίων περιοχών χαρακτηρίζεται από μία ευαισθησία στις αρχικές συνθήκες. και «αυτές οι υψηλής διακριτικής ικανότητας συναισθηματικές στιγμές εκπροσωπούν 'σημεία διακλάδωσης' [που ορίζουν την δημιουργία ενός χαοτικού συστήματος] της εν δυνάμει δραστηριοποίησης των δύο μετωπιαιο-λιμβικών κυκλωμάτων». Αντίστοιχα ο τρόπος λειτουργίας των κυκλωμάτων μεταπηδά από ένα σύνθετο πρότυπο δράσης σε ένα άλλο, «σε απάντηση των μικρότερων από τα εισερχόμενα [ερεθίσματα]». Επίσης θεωρεί ότι η συνολική οργάνωση του δεξιού ημισφαιρίου αποτελεί ένα μη γραμμικό σύστημα. Η ανάδυση διεργασιών χαοτικής μορφής εντοπίζεται τόσο στις πρόσθιες μετωπιαίες όσο και στις οπίσθιες συνειρμικές περιοχές που ενέχονται στην αντίληψη όλων των συναισθηματικών πληροφοριών. Ανάλογες είναι οι παρατηρήσεις του Ramachandran (1996), που τείνουν επίσης στην διαφοροποίηση του αριστερού γραμμικού (κατασκευάζοντας λογικές συναρτήσεις του τύπου αιτίου – αιτιατού) από το μη γραμμικό δεξιό ημισφαίριο.

5. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ ΓΥΡΩ ΑΠΟ ΤΙΣ ΔΥΝΑΜΙΚΕΣ ΧΑΡΤΟΓΡΑΦΗΣΕΙΣ ΚΑΙ ΤΗΝ ΕΝΝΟΙΑ ΤΩΝ ΝΕΥΡΩΝΙΚΩΝ ΤΟΠΙΚΩΝ

Η διάκριση των ανατομολειτουργικών συστημάτων που εξετάσαμε στις προηγούμενες ενότητες, επέτρεψε στην σύγχρονη νευροεπιστήμη να προσεγγίσει την πολυπλοκότητα και τον ιδιαίτερα δυναμικό τρόπο οργάνωσης και λειτουργίας του εγκεφάλου. Και ευρύτερα του συνόλου της σωματοψυχικής οντότητας. Η εγκεφαλική λειτουργία αποτελείται από την σύνθεση εξειδικευμένων και συγχρόνως εν τω γίγνεσθαι δυναμικά εξειδικευομένων τμημάτων των συνδέσεων που αναπτύσσονται εντός του φλοιού, εντός του θαλαμοφλοιϊκού συστήματος, μεταξύ φλοιού και υποφλοιοδών δομών, εντός του λιμβικού και εντός του διευρυμένου συστήματος δραστηριοποίησης. Πρόκειται για ενδοσυστημικές και διασυστημικές συνδέσεις, τα ἀπότοκα νευρωνικά μορφώματα των οποίων θα μπορούσαμε να σκεφτούμε σε μία διαρκή κίνηση θέσεων μεταξύ δομής και διεργασίας, ή σταθερότητας και πλαστικότητας. Ως αποτέλεσμα έχουν την διαμόρφωση των καθολικών χαρτογραφήσεων ή την οργάνωση του συνολικού νευρωνικού χώρου εργασίας. Οι τρόποι διαμόρφωσης και το σκεπτικό ανάπτυξης αυτών των κινήσεων θεωρώ ότι παράγεται με την μορφή διαθεσιμοτήτων, ή εν δυνάμει υποκειμενικών τρόπων λειτουργίας, εντός των πεδίων και των χρονικών φάσεων μεταβατικών διεργασιών, που συγκροτούνται ενδιαμέσως των επιμέρους λειτουργικών δομών και συστημάτων. Η σκέψη μου είναι ότι πιθανώς υφίσταται *μία διαστρωμάτωση λειτουργικά και μακροανατομικά διακριτών μεταβατικών πεδίων*, στο επίπεδο των ενδοφλοιϊκών, των θαλαμοφλοιϊκών, φλοιολιμβικών, θαλαμολιμβικών, φλοιο-θαλαμο-γαγγλιακών, των ενδογαγγλιακών και των ενδολιμβικών συνδέσεων. *Πιθανώς, η διαστρωμάτωση και σύνδεση που συγκροτεί το συνολικό πεδίο μεταβατικής πραγματικότητας, διαμορφώνεται σύμφωνα με το σκεπτικό της έννοιας του «διπλού ορίου»* που παρουσιάσαμε στα προηγούμενα κεφάλαια.

Θεωρώ ότι η παρατηρούμενη δυναμική οργάνωση του εγκεφάλου μπορεί να κατανοηθεί σύμφωνα με τις τρεις μορφές ή τρία επίπεδα συνδέσεων που προτείναμε και που αποτελούν ενδεχομένως τρεις τύπους ορισμού του «*binding problem*». Αναφερθήκαμε έτσι : στο υπολογιστικό επίπεδο που αφορά στην αλγοριθμική και αναδραστική συνδεσμολογία εκτέλεσης μίας δραστηριότητας. καθώς η ανάπτυξη μίας δραστηριότητας σημαίνει τον υπό συνθήκες συνδυασμό διαφόρων λειτουργικών τμημάτων· στο πιθανολογικό επίπεδο το οποίο αφορά στην ενδογενή ανάπτυξη διαθεσιμοτήτων και εν δυνάμει τρόπων και σημαινόντων λόγων δραστηριοποίησης. χάρις στις μορφές εσωτερικού διαλόγου· στο μεταβατικό επίπεδο το οποίο αφορά στην οργάνωση της ίδιας της διεργασίας σύνδεσης που υποστηρίζει τόσο τις υπολογιστικές όσο και τις πιθανολογικές συνδέσεις. Στο έκτο κεφάλαιο θα προσπαθήσουμε να προτείνουμε την σύνθεση του συνόλου των δεδομένων που θεωρώ ότι αποτελούν το έρεισμα της υπόθεσης μίας μεταβατικής απάντησης στο ερώτημα της ένυλης σύνδεσης ψυχισμού και σώματος.

Μέσα από τα ερευνητικά παραδείγματα και τις προτεινόμενες θεωρίες συνολικής εξήγησης της εγκεφαλικής και της ψυχονοητικής λειτουργίας που εξετάσαμε. είδαμε ότι κάθε μορφή δραστηριότητας. είτε αφορά στην αντίληψη. στην αναγνώριση είτε στον σχεδιασμό ή στην εκτέλεση μίας δράσης. σημαίνει. την ανάλυση. την συνέργεια και την διαβάθμιση συνειδητών και μη συνειδητών στοιχείων, μεταξύ διαφόρων ανατομικών και λειτουργικών μορφωμάτων. Αυτά σύμφωνα με τις υφιστάμενες συνθήκες και ιδιότητές τους. μπορεί να συμμετέχουν με ποιοτικά και ποσοτικά διαφορετικούς τρόπους. σε διαφορετικές μορφές διεργασιών. Οι πολλαπλές και περισσότερο ή λιγότερο σταθερές στον χρόνο. συμμετοχές των επιμέρους ανατομολειτουργικών δομών, αποτελούν επίσης την μνήμη τους. Την μνήμη του πώς. του πότε. του γιατί και του νοήματος ώστε να υπάρξει μία δραστηριοποίηση ή ένα υποκειμενικό σκεπτικό δραστηριοποίησης.

Σε αυτό το πλαίσιο κατανόησης της εγκεφαλικής λειτουργίας που μπορεί να αποτελέσει το βιολογικό έρεισμα της ψυχικής πραγματικότητας και να συνδεθεί με αυτήν, προτείναμε την έννοια της νευρωνικής τοπικής. Μία νευρωνική τοπική (ή δυναμικό σύστημα που περιλαμβάνει επιμέρους συστήματα) συγκροτείται μεταξύ των

μερών, ή clusters (Edelman) ή επεξεργαστών (Changeux) των καθολικών χαρτογραφήσεων ή των μακροανατομικών συστημάτων. Τα διάφορα συστήματα που δημιουργούν τις δυναμικές χαρτογραφήσεις (θαλαμοφλοϊκό, κ.λ.π.) δεν είναι πάντοτε και στο σύνολό τους σε δράση, χωρίς όμως αυτό να σημαίνει ότι είναι ανενεργά (Edelman & Tononi, 2000· Tononi, 2004). Δραστηριοποιούνται, ή ενδυναμώνονται οι ανάλογες νευρωνικές συνάψεις και έτσι καθίστανται σημαίνοντα, μέσω διακριτών και δυναμικά μεταβαλλόμενων μορφωμάτων που σχηματίζονται εντός κάθε συστήματος, συνδεόμενα με τα αντίστοιχα, κατά περίπτωση και υποκειμενικά σημαίνοντα, μορφώματα άλλων μακροανατομικών ή μικροανατομικών συστημάτων (περιοχές του φλοιού ή υποφλοιώδεις πυρήνες). Με αυτόν τον τρόπο διάφορα τμήματα των λειτουργικών μονάδων συγκροτούνται σε μορφές «*μετασυστημάτων*» Η σύνδεση των μετασυστημάτων συνθέτει μία νευρωνική τοπική.

Στο πλαίσιο αυτής της θεώρησης ανακύπτουν ορισμένα συναφή μεταξύ τους ερωτήματα. Ένα, αφορά στο τι είναι το σημαίνον και πώς αυτό καθορίζεται. Η σκέψη μου είναι ότι η νευροδυναμική θεώρηση και η υπόθεση της διαστρωμάτωσης των πεδίων μεταβατικών διεργασιών που αναπτύσσονται εντός κάθε ενός συστήματος και μεταξύ της σωματοψυχικής οντότητας και του περιβάλλοντος, είναι σε θέση να δώσουν μία απάντηση. Ένα άλλο ερώτημα που έχει απασχολήσει το σύνολο των νευροεπιστημόνων στους οποίους αναφερθήκαμε, αφορά στην γενική εποπτεία και διαχείριση της πολύπλοκης και πολυεπίπεδης λειτουργίας του εγκεφάλου. Δηλαδή το πρόβλημα της τοποθέτησης ενός «ανθρωπαρίου» μέσα στον εγκέφαλο που θα έχει ως σκοπό την επίβλεψη και τη υψηλή απόφαση επί όλων των τεκτενομένων. Το οποίο όπως επισημαίνουν οι Edelman, Changeux, Damasio, Ramachandran, Jeannerod, θα παρέπεμπε στην αναγκαστική υπόθεση ενός άλλου ανώτερου σημείου ελέγχου που θα ελέγχει το έργο του προηγούμενου και ούτω καθ' εξής. Μία απάντηση σε αυτό το ερώτημα θα ήταν η αυτοματοποιημένη, πιθανώς γενετικά προκαθορισμένη, αμιγώς προ-υπολογισμένη λειτουργία. Αλλά αυτή η θεώρηση απετέλεσε το αρχικό σημείο διάψευσης από όλες τις σύγχρονες νευροεπιστημονικές απόψεις. Μία άλλη απάντηση δίνεται μέσω του σκεπτικού της επανεισόδου, των καθολικών χαρτογραφήσεων και των επιπέδων συνείδησης που θα εξετάσουμε στην συνέχεια. Η ιδιότητα αυτο-οργάνωσης και των μη

γραμμικών διεργασιών του εγκεφάλου αποτελεί επίσης μία απάντηση απεμπλοκής από την αναγκαιότητα ύπαρξης του διαχειριστικού ανθρωπαρίου. Ένα σχετικό με αυτό ερώτημα αφορά στον λόγο αυτής της πολυπλοκότητας, της διάκρισης συστημάτων και συνδέσεων ή της ύπαρξης συνειδητών και μη συνειδητών λειτουργιών. *Η οντότητα της ψυχικής πραγματικότητας, το ένυλο ψυχαναλυτικό ασυνείδητο, ως έκφραση και δρων στοιχείο των νευρωνικών τοπικών, αποτελούν επίσης μία απάντηση στο ζήτημα του ανθρωπαρίου όπως επίσης, μέσω των διεργασιών του μεταβατικού πεδίου, είναι απόρροια αυτής της πολυπλοκότητας.* Τα πολλαπλά επίπεδα οργάνωσης του εγκεφάλου, από το πλέον πρωτογενές σωματικό ή αισθητηριακό στοιχείο έως το πλέον δευτερογενές, αναλογούν στην πολυσημία της σχέσης της ψυχικής πραγματικότητας με την πραγματικότητα του σώματος και στην ανάπτυξη της εσωτερική τους πολυσημίας.

Στην συνέχεια θα εξετάσουμε τους πιθανούς τρόπους συνάντησης ή αντίστιξης των νευρωνικών και των ψυχικών τοπικών. Ανακεφαλαιώνοντας τα δεδομένα που εξετάσθηκαν θα αναφερθούμε στο τι αποτελεί συνείδηση ή ασυνείδητο για τις νευροεπιστήμες, στις αναπαραστάσεις, τις ενορμήσεις και το συναίσθημα. Θα αναφερθούμε επίσης στις θεωρίες ανατομολειτουργικών συστοίχων των τμημάτων του ψυχικού οργάνου που έχουν προταθεί.

6. ΑΝΤΙΣΤΙΞΕΙΣ ΤΩΝ ΝΕΥΡΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΤΩΝ ΨΥΧΙΚΩΝ ΤΟΠΙΚΩΝ

Στο σύγχρονο νευρο-ψυχαναλυτικό ρεύμα των Solms, Schore, Kandel, Pally, Panksepp, Nersessian, των Ansermet και Magistretti, των Lechevalier, του Pommier, του Angelergues ή του Dejours[17], η παράλληλη εξέταση των δεδομένων της ψυχανάλυσης και των νευροεπιστημών, είτε βασίζεται σε ερευνητικά είτε σε κλινικά στοιχεία, στοχεύει στην σύνδεση, έως και στον σαφή ανατομολειτουργικό εντοπισμό, των συστημάτων της ψυχικής τοπικής, των συστατικών της στοιχείων και των διεργασιών που την αποτελούν. Έτσι έχουν διατυπωθεί συγκεκριμένες προτάσεις και θέσεις για την νευρωνική φύση του ψυχαναλυτικού ασυνειδήτου, του συστήματος της συνείδησης, ή των συστημάτων της δεύτερης τοπικής. Στην συνέχεια θα αναφερθούμε στις μορφές θεώρησης και εξήγησης της συνείδησης, του ασυνειδήτου, των αναπαραστάσεων και του συναισθήματος που έχουν προταθεί από τις νευροεπιστήμες, προσπαθώντας να διακρίνουμε τις πιθανές συσχετίσεις και κυρίως τα πιθανά σημεία αντίστιξης με τις ψυχαναλυτικές θέσεις. Σε αυτό το πλαίσιο θα εξετασθούν επίσης οι κυριότερες συνδετικές νευρο-ψυχαναλυτικές θεωρήσεις.

Η ψυχική πραγματικότητα είναι ένυλη και άρα διαθέτει ένα ή περισσότερα και δυναμικά μεταβαλλόμενα ανατομολειτουργικά ανάλογα. Επομένως, σε συμφωνία με τις προτεινόμενες νευρο-ψυχαναλυτικές θέσεις, θεωρώ ότι υφίστανται ορισμένοι βασικοί ανατομικοί προσδιορισμοί του ασυνειδήτου, του εγώ και των λειτουργιών του, και των άλλων ψυχικών συστημάτων. Υπάρχουν, και τελικώς οφείλουν να υπάρχουν, ανατομικοί συσχετισμοί. Υπό το σκεπτικό των μεταβατικών διεργασιών στο πεδίο του βιολογικού, στο πεδίο του ψυχικού, μεταξύ αυτών και σε σχέση με το περιβάλλον, και της έννοιας της σωματοψυχικής μεταβατικής πραγματικότητας που υποστηρίξαμε, θεωρώ ότι η

[17] Σε αυτές θα προσθέσουμε τις επιμέρους απόψεις που έχουν διατυπωθεί από τους Edelman, Damasio, LeDoux, Ramachandran, οι οποίοι είτε ασκώντας κριτική είτε αναγνωρίζοντας κοινά σημεία, αναφέρονται στις φροϋδικές απόψεις.

ανατομική συσχέτιση, για παράδειγμα, μεταξύ προσυνειδητού και προμετωπιαίου λοβού (Kandel), ή του εγώ με το θαλαμοφλοιϊκό σύστημα (Solms), *ισχύει αλλά δεν αρκεί*. Όπως ακριβώς δεν αρκεί ή υπολείπεται νοήματος μία μεμονωμένη και περιορισμένη αναφορά στο εγώ και τις λειτουργίες του, έξω από την συνολική ψυχική τοπική και την σχέση της με την εξωτερική πραγματικότητα. Η εξέταση του συστήματος του εγώ οδηγεί στην εξέταση του τόπου προέλευσής του, το εκείνο, για να ξαναβρούμε εντός αυτού τον αρχικό του «πρόγονο», το πρωτογενές εγώ. Στην ψυχαναλυτική κλινική πέραν της αναφοράς στις λειτουργίες των μεταψυχολογικών συστημάτων, στην δυναμική των αναπαραστάσεων και του συναισθήματος, ερωτώμεθα γύρω από τις μεταβιβαστικές και τις αντιμεταβιβαστικές κινήσεις. *Η μεταβιβαστική σχέση δεν αποτελεί μόνον ένα θεραπευτικό εργαλείο αλλά μία θεμελιώδη λειτουργία της σωματοψυχικής οντότητας σε κάθε πεδίο, βιολογικό, νοητικό, ψυχικό, ως προς τα εξωτερικά αντικείμενα και ενδιαμέσως αυτών*. Θα μπορούσε να αντιτάξει κανείς ότι η μεταβίβαση δεν είναι επιστήμη και ότι δεν τεκμηριώνεται επιστημονικά. Όμως θεωρώ ότι τα πολλαπλά νευροεπιστημονικά δεδομένα που ήδη εξετάσαμε θεμελιώνοντας την έννοια της μεταβατικής πραγματικότητας, η λειτουργία της συναισθησίας (empathy), των καθρεπτικών νευρώνων, έρευνες γύρω από την μίμηση και τις νευροβιολογικές βάσεις των αντικειμενοτρόπων σχέσεων, δεικνύουν ότι η ψυχαναλυτική διεργασία της μεταβίβασης αποτελεί ένα καίριο σημείο επιστημονικής διερεύνησης και απαραίτητο στοιχείο για την κατανόηση της σχέσης μεταξύ ψυχισμού και σώματος. Αυτή η οπτική συνολικής δυναμικής και μεταβατικών διεργασιών θεωρώ ότι αφορά επίσης στην διαμόρφωση, την κατανόηση και την θεραπευτική αντιμετώπιση του νευρολογικού συμπτώματος.

Έτσι πέραν των ανατομολειτουργικών αντιστοιχιών θεωρώ ότι πρέπει να αναζητηθούν οι πιθανές αντιστίξεις (σχέσεις που καλούνται να δημιουργήσουν αρμονικές, σωματοψυχικές μελωδίες) ή οι συναρμογές μεταξύ νευρωνικών και ψυχικών τοπικών.

6.1 ΑΝΤΙΣΤΙΞΕΙΣ ΤΗΣ ΣΥΝΕΙΔΗΣΗΣ

Αναφέραμε νωρίτερα την άποψη του Walter Freeman (1999) ότι για την εξέταση της συνείδησης και του πώς ο εγκέφαλος παράγει την νόηση, «η συνείδηση [άρα οι σχετικές εγκεφαλικές διεργασίες] δεν είναι ένα καλό σημείο αφετηρίας». Το σημείο αφετηρίας, ουσιαστικής – «πραγματιστικής» στην ορολογία του - προέλευσης της νόησης και του ψυχισμού κατά τον Freeman είναι οι χαοτικές, και περισσότερο από συνδετικές, *μεταβατικές* διεργασίες. Κάτι το οποίο θεωρώ ότι ανταποκρίνεται στην ψυχαναλυτική οπτική και την ψυχαναλυτική κατανόηση της σχέσης της ψυχικής με την εξωτερική πραγματικότητα. Όμως στις νευροεπιστήμες η ανακάλυψη των δομών και των διεργασιών που στηρίζουν ή είναι προαπαιτούμενα της συνείδησης, ήταν απόρροια της έρευνας γύρω από την συνείδηση. Καθώς όπως λέει ο Freud η συνείδηση δεν είναι ίσως πολλά πράγματα αλλά είναι αυτό που ξέρουμε ότι έχουμε ή που αναγνωρίζουμε ότι είμαστε. Έχοντας ως σημείο αναφοράς τις νευροεπιστημονικές απόψεις για τις διάφορες μορφές συνείδησης, θα προσπαθήσουμε να εξετάσουμε τις πιθανές συνδέσεις με τις ψυχαναλυτικές απόψεις γύρω από τα συστήματα της συνείδησης, του εγώ, του προσυνειδητού αλλά και του ασυνειδήτου ή του εκείνου. Καθώς ορισμένες νευρωνικές δομές ή διεργασίες που εξετάζονται από τις νευροεπιστήμες στο πλαίσιο της συνείδησης φαίνεται να αφορούν περισσότερο σε ψυχικές διεργασίες ή δομές του ασυνειδήτου.

Ο ορισμός της συνείδησης, είτε ψυχαναλυτικά είτε νευροεπιστημονικά, μπορούμε να πούμε ότι είναι τόσο απλός και κοινός – κάτι που ο καθένας γνωρίζει – όσο περίπλοκος, «επίφοβος» ως εγχείρημα όπως θα πει ο Henry Ey. Ο Bernard Lechevalier (1999) αναφέρεται στην *πολυσημία της συνείδησης*, ο Edelman αναφέρεται στην συνείδηση ως ένα *σύνολο διεργασιών* και ο Tononi (2004) την ορίζει ως μία «*διαθεσιμότητα*» ("disposition or *potentiality*"). Στις προηγούμενες ενότητες εξετάζοντας την δυναμική διάσταση της οργάνωσης του εγκεφάλου, είδαμε ότι το γεγονός της αντίληψης και αναγνώρισης ενός ερεθίσματος ή της απάντησης σε αυτό, αναλογεί στην

δραστηριοποίηση πολλών, χρονικά και τοπικά δυναμικά μεταβαλλομένων περιοχών του φλοιού και των υποφλοιωδών περιοχών. Η συνείδηση επομένως αφορά σε μία σύνθετη διεργασία δυναμικής ανάλυσης και απαρτίωσης των συνολικών εσωτερικών και εξωτερικών πληροφοριών, νέων ερεθισμάτων ή μνημών. Είδαμε επίσης ότι η συνείδηση μπορεί να θεωρηθεί ως η συνιστώσα μεταξύ των διεργασιών περιεχομένου της συνείδησης και των διεργασιών του επιπέδου εγρήγορσης και ετοιμότητας πρόσβασης στην συνείδηση. Το γεγονός της αναγνώρισης ενός ή περισσοτέρων χαρακτηριστικών του ερεθίσματος, διαφοροποιώντας-το από άλλα, προσδίδει ένα περιεχόμενο συνείδησης και τότε μπορούμε να πούμε ότι αποτελεί ένα στοιχείο ή ίσως μία στιγμή συνείδησης. Στην νευροεπιστημονική έρευνα και ιδίως στην κλινική των κωματωδών καταστάσεων γίνεται λόγος για την «ελάχιστη κατάσταση συνείδησης» (minimally conscious state, MCS), δηλαδή την κατάσταση ασθενών που διατηρούν μία περιορισμένη και διαλείπουσα ικανότητα συνειδητής συμπεριφοράς και σημεία εγρήγορσης ως προς το περιβάλλον και τον εαυτό (Hirsch, 2005· Giacino et al., 2002), διαφοροποιώντας την, από την «εμμένουσα φυτική κατάσταση» (persistent vegetative state, PVS) στην οποία δεν παρατηρούνται σημεία συμπεριφοράς και εκούσιες αντιδράσεις στα ερεθίσματα. Το ερώτημα είναι, είτε στην περίπτωση των κωματωδών καταστάσεων MCS είτε στην περίπτωση της φυσιολογικής πρόσβασης σε ένα περιεχόμενο συνείδησης και σε ένα επίπεδο εγρήγορσης, εάν μπορούμε να μιλάμε για μία κατάσταση ή διεργασία συνείδησης και βεβαίως ποια είναι η μορφή, η ποιότητα ή τα όρια αυτού του τύπου συνείδησης. Στο περιστατικό του Ν [κλινική vii] είδαμε ότι το άκουσμα του μουσικού θέματος συνοδευόταν ή προκαλούσε μία σημαντική αλλαγή της κλινική εικόνας, δίνοντας την εντύπωση αφ' ενός της αύξησης του επιπέδου εγρήγορσης, αφ' ετέρου ενός πιθανού περιεχομένου συνείδησης, εφ' όσον μπορούμε να υποθέσουμε ότι υπήρχε μία μορφή αναγνώρισης. Στο επίπεδο της κλινικής το ερώτημα είναι σημαντικό καθώς μία τέτοια παραδοχή θα οδηγούσε στην κλινική εκτίμηση της ικανότητας μετάβασης από μία «φυτική κατάσταση» σε μία «κατάσταση ελάχιστης συνείδησης»[18]. Στο επίπεδο της κατανόησης της φύσης της συνείδησης, το ερώτημα είναι σημαντικό ως προς τον

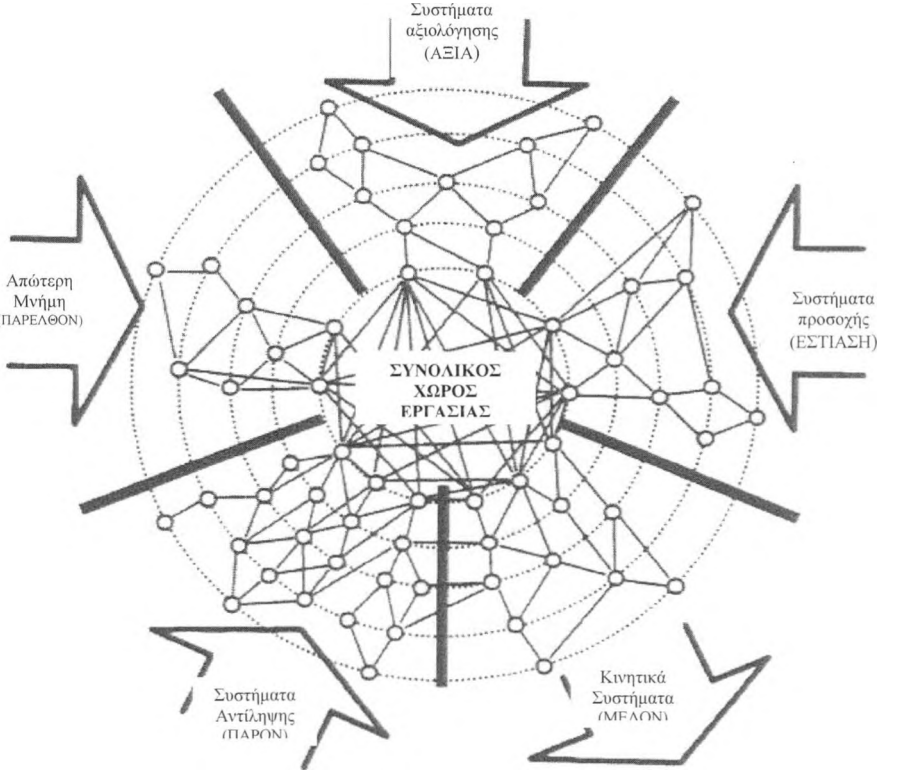
[18] Όπως επισημαίνει ο Hirsch (ο.π.) το ερώτημα λαμβάνει ιατρικές, θεραπευτικές, ηθικές και νομικές διαστάσεις ιδίως σε περιπτώσεις PVS όπως της Terri Schiavo, της αμερικανής νέας γυναίκας για την οποία η (νομική, ηθική, ιατρική, οικογενειακή, κοινωνική) απόφαση αποσύνδεσης – σε άλλα περιστατικά με εξασφαλισμένες τις ζωτικές λειτουργίες θα μιλάγαμε για την παραίτηση – από την ζωή, απασχόλησε τελευταία την κοινή γνώμη.

ακολουθούμενο τρόπο θεώρησης ή της αναζήτησης των ελάχιστων νευρωνικών και νοητικών συνθηκών της συνείδησης, ή, της αναζήτησης μίας συνολικής μορφής συνείδησης εντός της οποίας αναδύονται οι ελάχιστες συνθήκες και τα περιεχόμενα συνείδησης. Θα υπενθυμίσουμε έτσι ορισμένες από τις προτεινόμενες θεωρίες που περιλαμβάνονται στον κατάλογο του Chalmers (ο.π.), οι οποίες τοποθετούν την πύλη της συνείδησης σε επιμέρους σημεία και λειτουργίες του εγκεφάλου.

Οι διάφορες νευροεπιστημονικές απόψεις γύρω από την ανάδυση ή την συγκρότηση της συνείδησης, κινούνται σε ένα άξονα που κατευθύνεται από τα αρχικά στάδια της αντίληψης (ως πράξη αναγνώρισης, καθιστώντας κάτι παρόν προς εαυτόν) όπως για παράδειγμα στην θεώρηση του Crick, ή της εγρήγορσης ως προς την λειτουργία του ERTAS, προς μία γενική και πολυεπίπεδη θεώρηση όπως του Edelman, του Damasio, του Llinas ή του Changeux. Περνώντας από ορισμένες ενδιάμεσες απόψεις, όπως του Ramachandran, ή μεταβατικές όπως του Freeman. Οι απόψεις του Edelman ή του Damasio που θα εξετάσουμε στην συνέχεια περιλαμβάνουν και απαρτιώνουν σε μία γενική θεώρηση τις προσεγγίσεις των κομβικών σημείων που εξετάζουν τα αρχικά στάδια της αντίληψης και του επιπέδου εγρήγορσης καθώς και τις ενδιάμεσες απόψεις. Σε ότι αφορά στα αρχικά στάδια της αντίληψης και του επιπέδου εγρήγορσης αναφερθήκαμε εξετάζοντας στην προηγούμενη ενότητα την λειτουργία των διαφόρων ενδοεγκεφαλικών συνδέσεων, παραθέτοντας τα ερευνητικά παραδείγματα γύρω από την οπτική ή την ακουστική αντίληψη. Στο επίπεδο των ενδιαμέσων απόψεων ο Ramachandran (1998) θεωρεί ότι η συνείδηση ή η μεγαλύτερη δραστηριότητα κατά την συνείδηση τοποθετείται στον κροταφικό λοβό και στην σύνδεση του με την αμυγδαλή. Θεωρεί ότι η συνείδηση δεν συνδέεται με τα αρχικά στάδια διεργασίας της αντίληψης, ούτε με τα τελικά του μετωπιαίου λοβού, όπου προβάλλονται στην συνέχεια οι πληροφορίες, αλλά με τα ενδιάμεσα στάδια επεξεργασίας, στάδια στα οποία δημιουργούνται σταθερά αντιληπτά που ενέχουν ένα νόημα. Αναφέρει ότι οι διεργασίες αυτές επιτελούνται κυρίως στον κροταφικό λοβό και σε περιοχές του στεφανιαίου. Ο κροταφικός λοβός τοποθετείται έτσι στο μεταίχμιο της αντίληψης και της δράσης. Σε ότι αφορά στις μεταβατικές απόψεις του Freeman για την συνείδηση και την νόηση θα

αναφερθούμε στην συνέχεια ολοκληρώνοντας την παρουσίαση της νευροδυναμικής θεωρίας.

Ο Changeux (2002) εξηγεί την ανάδυση της συνείδησης στο πλαίσιο της υπόθεσης του συνολικού νευρωνικού χώρου εργασίας που εξετάσαμε πρωτύτερα και που βασίζεται στην θεώρηση του Baars (1998). Η ακόλουθη εικόνα σχηματοποιεί την συγκρότηση του νευρωνικού χώρου εργασίας, βασιζόμενη στην είσοδο των επιμέρους επεξεργαστών (αξιολόγησης, μνήμης, προσοχής), τις εσωτερικές διασυνδετικές διεργασίες (συνδετικοί νευρώνες μακρών αξόνων) και την έξοδο μέσω της δράσης των κινητικών συστημάτων.

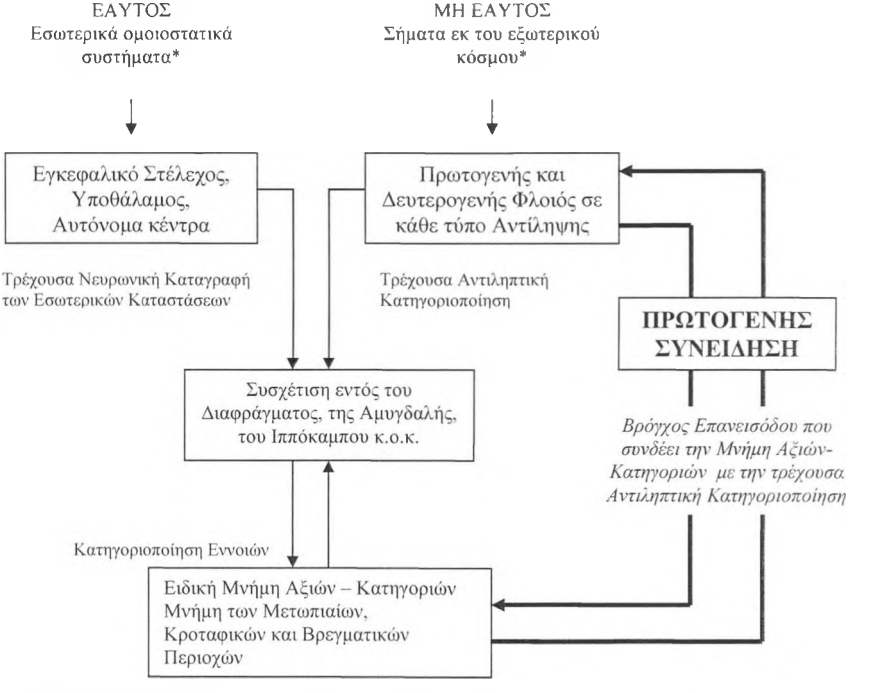
Στον Changeux, η θεώρηση των βασικών μορφών της συνείδησης είναι φειδωλή σχετικά με την αντίστοιχη ανάπτυξη των Damasio και Edelman, αλλά και σχετικά με την

δική του εμβάθυνση στην εξέταση των ζητημάτων που αφορούν στην συγκρότηση του νευρωνικού χώρου εργασίας. Ο ίδιος (2002) κρίνει ότι είναι ακόμα νευροεπιστημονικά πρόσκαιρο να επιχειρηθεί μία ταξινόμηση της συνείδησης, χαρακτηρίζοντας τις δικές του προτάσεις ως «πολύ απλές υποθέσεις». Η βασική γραμμή σκέψης επιχειρεί την σύνδεση των προσεγγίσεων των στοιχειωδών μονάδων και των προσεγγίσεων του συνενωμένου πεδίου. Έτσι η κάθε μορφή συνείδησης είναι συνάρτηση των αναπτυσσομένων διεργασιών, στο επίπεδο των στοιχειωδών μονάδων (ή των «επεξεργαστών», δηλαδή των επιμέρους κέντρων που εξασφαλίζουν τις εγκεφαλικές λειτουργίες) και σε έναν ανώτερο βαθμό πολυπλοκότητας στο επίπεδο των διεργασιών και συνδέσεων του συνολικού νευρωνικού χώρου εργασίας, μέσω δηλαδή των ενδοφλοιικών και των φλοιο-υποφλοιωδών συνδέσεων, καθώς και την ανάπτυξη των διεργασιών του λόγου και του προμετωπιαίου λοβού. Με αυτόν τον τρόπο ο Changeux διακρίνει τέσσερα επίπεδα και μορφές συνείδησης. Πρόκειται για μία οντογενετική και εξελικτική ιεράρχηση της «μελωδίας της συνείδησης»[19] που περιλαμβάνει : α) την «ελάχιστη συνείδηση» (conscience minimale), την «αναγωγική συνείδηση» (conscience récursive), την «διανοητική συνείδηση» (conscience réflexive) και την «θεωρία του πνεύματος» (théorie de l'esprit)[20]. Στην βάση τους τοποθετεί, σε αναλογία με την έννοια της χαρτογράφησης δευτέρας τάξης του proto-self του Damasio, το «νευρωνικό 'εγώ'», ως ένα διαρκές σημείο αναφοράς των εγκεφαλικών διεργασιών στο σώμα. Η «ελάχιστη συνείδηση» αντιστοιχεί στην συνέργεια των νευρώνων των επεξεργαστών (τα βέλη εισόδου και εξόδου στο σχήμα) και αφορά σε μία ενεστώσα συνείδηση, με την δυνατότητα διατήρησης στην μνήμη των πρωτύτερων εγγραφών, αλλά χωρίς την δυνατότητα συνείδησης αυτής της μνήμης. Επομένως υφίσταται η δυνατότητα παραγωγής ορισμένων προ-αναπαραστάσεων. Την τοποθετεί στην πρώτη βρεφική ηλικία. Η αναγωγική συνείδηση τοποθετείται μετά τον πρώτο χρόνο της ηλικίας και αντιστοιχεί στην συν-λειτουργία των διασυνδετικών νευρώνων του χώρου εργασίας και επιφέρει την ικανότητα αποδέσμευσης από τις αντανακλαστικές αντιδράσεις και το παρόν όπως επίσης την δυνατότητα συνδέσεων και διατήρησης στην συνείδηση δεδομένων διαφορετικής σημασίας. Η διανοητική συνείδηση συνδέεται με την λειτουργία των

[19] Ο όρος της μελωδίας προτείνεται με την έννοια που χρησιμοποιείται από τον Luria.
[20] Οι απόψεις της «Theory of Mind» θα εξετασθούν στο τελευταίο κεφάλαιο.

δικτύων αυτοαξιολόγησης, δηλαδή με την πλήρη λειτουργία του θαλαμοφλοιικού συστήματος, ενώ η συγκρότηση μίας «θεωρίας του πνεύματος», μίας προσωπικής μεταψυχολογίας θα έλεγα, θα σημάνει την «ενσωμάτωση των αναπαραστάσεων εαυτού και του άλλου» στα κυκλώματα αυτοαξιολόγησης.

Στην βάση των λειτουργιών της επανεισόδου και της θεωρίας των νευρωνικών ομάδων ο Edelman (Edelman, 1989 και 2004· Edelman & Tononi, 2000) προτείνει μία γενική θεώρηση της συνείδησης που περιλαμβάνει : Την «*πρωτογενή συνείδηση*» και την «*συνείδηση ανωτέρας τάξης*». Στο επόμενο σχήμα που παρατίθεται από τον Edelman σε κάθε έργο του γύρω από την νόηση από το 1989 έως το 2004, περιγράφεται η ανατομική συσχέτιση και οι ανατομικές συνδέσεις που εξασφαλίζουν την πρωτογενή συνείδηση.

*Στα βιβλία του 1989 και του 2000 η ιδιοδεκτικότητα περιλαμβάνεται στα σήματα ΜΗ ΕΑΥΤΟΥ. Αντίθετα το 2004 περιλαμβάνεται στα σήματα εκ του ΕΑΥΤΟΥ.

Η πρωτογενής συνείδηση κατά τον Edelman είναι το αποτέλεσμα των διαδραστικών διεργασιών επανεισόδου, του εσωτερικού διαλόγου, μεταξύ των περιοχών του εγκεφάλου που εξυπηρετούν α) την συνδετική μνήμη αξιών (που βασίζονται στις ενδογενείς σωματικές πληροφορίες – «Εαυτός») και εννοιολογικών κατηγοριοποίησεων (μέσω της συσχέτισης αυτών των πληροφοριών στις υποφλοιώδεις και υποστηρικτικές για την συνείδηση δομές), και β) την τρέχουσα αντιληπτική κατηγοριοποίηση που εκτελείται στις αντίστοιχες περιοχές του φλοιού («Μη Εαυτός»). Πραγματοποιείται έτσι η σύνδεση μεταξύ ενός νέου εξωτερικού ερεθίσματος με τις καταγεγραμμένες μνήμες από προηγούμενα αντιλήμματα συνδεδεμένα με μία υποκειμενική αξία η οποία προσδιορίζεται από την μεταβολή της σωματικής κατάστασης (εσωδεκτικές και ιδιοδεκτικές πληροφορίες) που συνόδευσε την αρχική πρόσληψη των ερεθισμάτων. Εξ αυτής της σύνδεσης είναι δυνατή η διάκριση και αξιολόγηση στο εδώ και τώρα, του είδους και της αξίας του προσλαμβανομένου ερεθίσματος, δημιουργώντας σύμφωνα με την ορολογία του Edelman μία «σκηνή». Η ανατομική περιοχή αυτών των διεργασιών είναι το θαλαμοφλοιικό σύστημα του οποίου η δυναμική (και μεταβαλλόμενη στον χρόνο και στον χώρο) δράση συγκροτεί τον «δυναμικό πυρήνα» παραγωγής της πρωτογενούς συνείδησης. Όπως το είδαμε εξετάζοντας προηγουμένως την λειτουργία του θαλαμοφλοιικού συστήματος, ο Edelman και ο Tononi (ο.π.) και ανάλογα στο δικό τους θεωρητικό πλαίσιο ο Damasio και ο Changeux, τονίζουν ότι σε κάθε μορφή ή στιγμή πρωτογενούς συνείδησης, περισσότερο ή λιγότερο σύνθετη, αντιστοιχεί μία ιδιαίτερη μορφή δραστηριοποίησης ορισμένων περιοχών ή νευρωνικών συνδέσεων. Χωρίς όμως αυτό να σημαίνει ότι η λειτουργία των άλλων περιοχών και συνδέσεων του ιδίου θαλαμοφλοιικού συστήματος ουδετεροποιείται ή ακυρώνεται. Επίσης για την ανάδυση της πρωτογενούς συνείδησης απαιτείται, αλλά δεν αρκεί, η δυναμική δραστηριοποίηση υποφλοιωδών περιοχών, είτε περισσότερο αυτοματικών διεργασιών (βασικά γάγγλια, παρεγκεφαλίδα), είτε μνήμης (ιππόκαμπος), είτε δραστηριοποίησης (ERTAS, λιμβικό σύστημα).

Η πρωτογενής συνείδηση είναι συνάρτηση της μνήμης των πρωθύστερων εμπειριών αλλά αφορά στον παρόν, σε μία πρωτογενή ενεστώσα διεργασία. Συνδέοντας τον χαρακτήρα επικαιρότητας αυτών των διεργασιών με την μνήμη, ο Edelman προτείνει τον

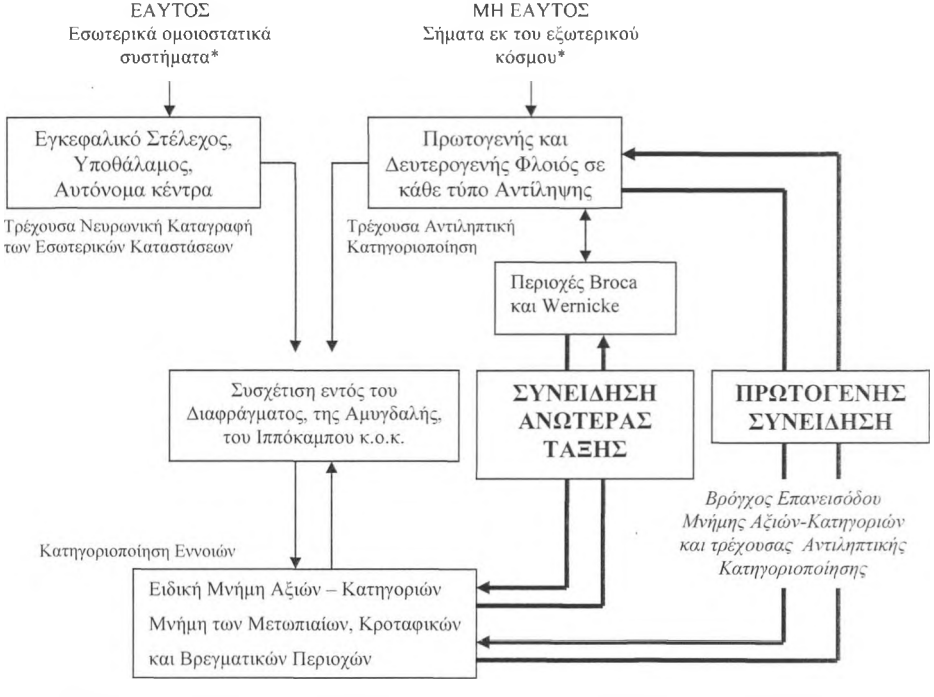
όρο του «ανακαλούμενου παρόντος». Ο σχηματισμός της σκηνής του ανακαλούμενου παρόντος, επιτρέπει ένα πρώτο επίπεδο προσαρμογής και επιλεκτικών διεργασιών, στοιχείο το οποίο όπως επισημαίνει ο Edelman απετέλεσε ένα βασικό κριτήριο της οντογενετικής εξέλιξης και της φυσικής επιλογής. Η πρωτογενής συνείδηση δεν απαιτεί την ύπαρξη του λόγου και των περαιτέρω συνειρμικών και συνδετικών διεργασιών που εξασφαλίζει, άρα δεν εμπλέκει τις ανάλογες εγκεφαλικές περιοχές. Όμως είναι ιδιαίτερα σημαντικό το γεγονός ότι η σύνδεση μεταξύ των προθύστερων (μνήμης), των τρεχόντων ερεθισμάτων και της υποκειμενικής - σωματικής τους αξίας (επιβίωσης, κινδύνου, ευχαρίστησης, δυσαρέσκειας) δεν είναι σταθερή ούτε αιτιατική. Δηλαδή η μεταξύ τους σύνδεση δεν απαιτεί, χωρίς όμως να την αποκλείει, μία δεδομένη γραμμική σχέση αιτίου – αιτιατού, σε ότι αφορά, είτε στην φύση των ερεθισμάτων (ένα οπτικό ερέθισμα δεν συνδέεται αποκλειστικά με ένα άλλο ιδίων χαρακτηριστικών ή ιδίας αξίας) είτε στην επίκαιρη σωματική κατάσταση (τα εσωδεκτικά και ιδιοδεκτικά μηνύματα) που συνοδεύει ή προτρέπει την πρόσληψη των ερεθισμάτων (η ίδια εσωτερική κατάσταση – εαυτού, μπορεί να συνδεθεί με διαφορετικά ερεθίσματα ή τα ίδια ερεθίσματα μπορεί να συνδεθούν με διαφορετικές μορφές εσωτερικών καταστάσεων, καθιστώντας-τες ενδεχομένως, περιστασιακά ή διαχρονικά, περισσότερο ή λιγότερο σημαίνουσες για την προσαρμοστικότητα ή την οντογενετική εξέλιξη). Επομένως *η πρωτογενής συνείδηση έγκειται στην ανάπτυξη ενός πρωτογενούς επιπέδου επίκαιρων συνειρμών, μη προβλέψιμων και μη γραμμικών συνδέσεων και ερμηνειών*. Επίσης αποτελεί ένα απαραίτητο, διαχρονικά και συγχρονικά, επίπεδο για την ανάπτυξη της συνείδησης ανωτέρας τάξης. Όπως αναφέρει ο Edelman οι διεργασίες της πρωτογενούς συνείδησης είναι περισσότερο εμφανείς και χαρακτηρίζουν την φυσιολογική λειτουργία του εγκεφάλου στα ανώτερα θηλαστικά, ενώ στο άνθρωπο, υφίστανται αλλά καλύπτονται ή γίνονται αντικείμενο περαιτέρω διεργασιών στα ανώτερα επίπεδα συνείδησης και εγκεφαλικής ή ψυχικής λειτουργίας. Η αποκάλυψη των πρωτογενών διεργασιών συνείδησης παρατηρείται σε περιπτώσεις διαταραχών των εγκεφαλικών λειτουργιών του θαλαμοφλοιικού συστήματος που εξασφαλίζουν τις διεργασίες συνείδησης ανωτέρας τάξης. Όπως επίσης σε βλάβες των εγκεφαλικών λειτουργιών που συμμετέχουν στην οργάνωση της πρωτογενούς συνείδησης, θαλαμοφλοιικές ή υποφλοιώδεις, παρατηρείται η αποδιοργάνωση τόσο της πρωτογενούς όσο και της ανωτέρας τάξης συνείδησης, στην

κατεύθυνση του βαθμού εγρήγορσης και πρόσβασης στην συνείδηση ή στην κατεύθυνση του περιεχομένου συνείδησης.

Η πρωτογενής συνείδηση είναι βεβαίως αυτό που λέει η λέξη, κάτι το συνειδητό. Όμως πρόκειται για ένα περιεχόμενο και μία κατάσταση συνείδησης υπό όρους : χρονικούς, του παρόντος γινόμενο στην συνέχεια (εκ νέου, ή διά παντός) άδηλη μνήμη, και περιστάσεων, καθώς αναδύεται σε ένα συγκεκριμένο (και εν δυνάμει μεταβαλλόμενο) πλαίσιο σωματοψυχικής λειτουργίας και σχέσης με το περιβάλλον. *Εκτός αυτού του ενεστώτος χρόνου και εκτός αυτού του πλαισίου, ή εντός ενός ευρύτερου πλαισίου το οποίο ανταποκρίνεται στην συνολική ανάπτυξη της ψυχικής τοπικής. και των ανάλογων νευρωνικών μορφωμάτων, η πρωτογενής συνείδηση μπορεί να είναι μη συνειδητή*. Επίσης θα μπορούσαμε ίσως να υποθέσουμε ότι η δραστηριότητα βάθους των υπολοίπων (μη άμεσα εμπλεκομένων) περιοχών του θαλαμοφλοιικού συστήματος κατά την διάρκεια της εντονότερης δραστηριοποίησης των νευρωνικών συνδέσεων που επιτελούν την εργασία της πρωτογενούς συνείδησης, είναι μέρος μίας μη συνειδητής διεργασίας. Η πρωτογενής συνείδηση επιτρέπει αφ' ενός την *δυνατότητα διακρίσεων στο εδώ και τώρα* και επομένως επίκαιρων επιλογών και της *βέλτιστης προσαρμογής στην πραγματικότητα*, και αφ' ετέρου, την *συνειρμική διεργασία σύνδεσης*, συγκρότησης ενός *δυναμικού δυνητικών συσχετίσεων* μεταξύ ενδογενών και εξωγενών πληροφοριών. Έτσι εξασφαλίζει *ένα πρώτο επίπεδο κινήσεων μεταξύ δομής και διεργασίας*, τις οποίες θέσαμε ως μορφή σχέσης της ψυχικής και της βιολογικής πραγματικότητας. Μπορούμε να πούμε ότι η μία κατεύθυνση, της προσαρμογής που διαμορφώνει περισσότερο δομικά στοιχεία, είναι αντίρροπος ή σε σύγκρουση με την κατεύθυνση των πρωτογενών συνειρμικών αντιληπτικών συνδέσεων, αποτελώντας έτσι ένα είδος ερείσματος των διεργασιών των ανάλογων ψυχικών συγκρουσιακών κινήσεων. Τέλος η πρωτογενής συνείδηση αποτελεί μία *κατασκευή*, μία κατασκευή μέσω πρωτογενών διεργασιών· είναι *προθετική* και συγχρόνως *παράγει μία διαθεσιμότητα προθέσεων* (με την μορφή μνήμης ερεθισμάτων συνδεδεμένων με μία σωματική αξία και με την μορφή μνήμης εσωτερικών καταστάσεων πρόθεσης). Θα πρέπει να τονίσουμε επίσης ότι το στοιχείο της πρόθεσης αφορά τόσο στην ικανότητα προσαρμογής (ή της αυτοσυντήρησης) όσο στην ικανότητα ανάπτυξης νέων συνειρμικών συνδέσεων και μορφωμάτων. Η *σκέψη μου είναι ότι η*

δυνατότητα των διεργασιών της πρωτογενούς συνείδησης που περιγράφουν οι νευροεπιστήμες, επιτρέπει την ανάπτυξη της πολυσημίας της αντιληπτικής λειτουργίας και επομένως της πολυσημίας της σχέσης της ψυχικής πραγματικότητας με την εξωτερική πραγματικότητα· συνδέεται με την ανάπτυξη των πρωτογενών διεργασιών που περιγράφονται από την ψυχανάλυση· συνδέεται με την ανάπτυξη των ενορμητικών κινήσεων, όπως επίσης, η μη συνείδηση των συνδέεται με τούς μηχανισμούς της πρωτογενούς και της δευτερογενούς απώθησης.

Η συνείδηση ανωτέρας τάξης συνδέεται με την φυλογενετική και οντογενετική ανάπτυξη του συνολικού μηχανισμού του λόγου και των σημασιολογικών ικανοτήτων. Το ακόλουθο σχήμα απεικονίζει τις συνδέσεις και τα νευρωνικά κυκλώματα της συνείδησης ανωτέρας τάξης (Edelman,ο.π.).

*Στα βιβλία του 1989 και του 2000 η ιδιοδεκτικότητα περιλαμβάνεται στα σήματα ΜΗ ΕΑΥΤΟΥ. Αντίθετα το 2004 περιλαμβάνεται στα σήματα εκ του ΕΑΥΤΟΥ.

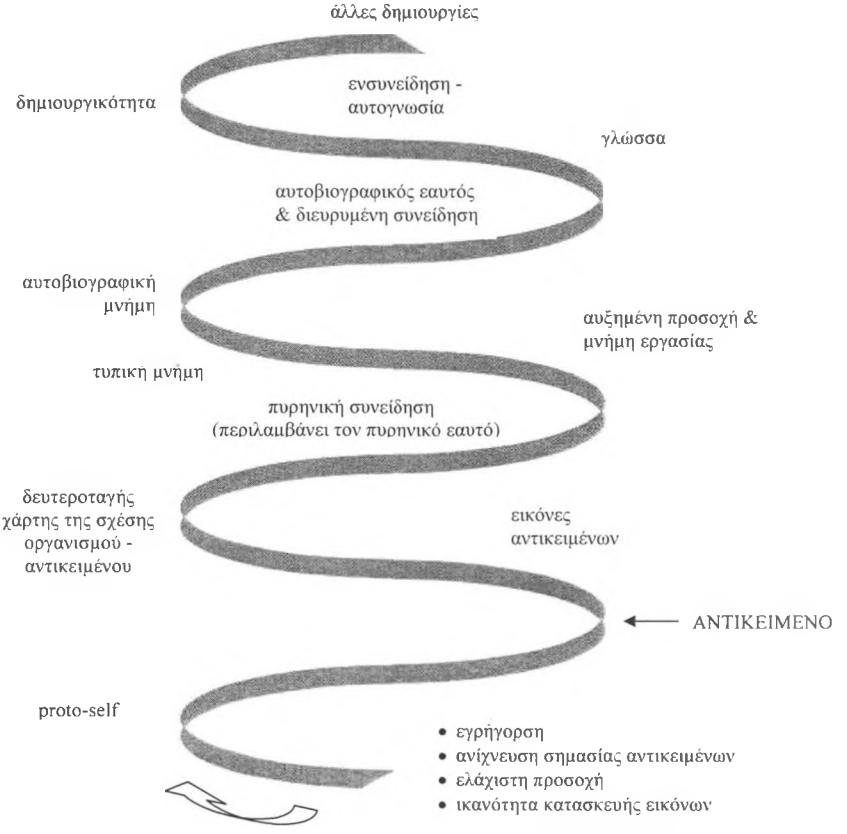
Η εμφάνιση και ανάπτυξη των σημασιολογικών ικανοτήτων και ιδίως του λόγου (ακόμα και εάν, όπως αυτό συμβαίνει σε ορισμένα είδη πρωτευόντων θηλαστικών, δεν αναπτύσσεται η δυνατότητα της σύνταξης και της λεκτικής επικοινωνίας), επέτρεψε το άνοιγμα της συνείδησης προς το παρελθόν και προς το μέλλον με την μορφή των προσδοκιών, του σχεδιασμού της δράσης (αντιληπτικής ή εκτελεστικής) ενδυναμώνοντας έτσι τις συνδέσεις με τις πρόσθιες περιοχές του θαλαμοφλοιικού συστήματος και με τις συνειρμικές περιοχές του προμετωπιαίου λοβού. Όπως αναφέρει ο Edelman χάρις σε αυτές τις διεργασίες καθίσταται δυνατή η απεμπλοκή από την καταδυνάστευση του εδώ και τώρα της πρωτογενούς συνείδησης. Σε αυτήν το παρελθόν ζει ανακαλούμενο στο παρόν. Με την εμφάνιση της συνείδησης ανωτέρας τάξης και των δευτερογενών διεργασιών που συνεπάγεται, γίνεται δυνατή η σωματοψυχική βίωση σε όλον το άξονα του χρόνου. Οι διεργασίες της συνείδησης δεν είναι πλέον αποκλειστικά συνάρτηση των ενεστώτων ερεθισμάτων εκ του περιβάλλοντος (μη εαυτός) και των εσωδεκτικών και ιδιοδεκτικών ερεθισμάτων (εαυτός), δηλαδή της πρωτογενούς σωματικής δυναμικής. Απότοκος είναι η συνολική, απαρτιωμένη συνείδηση του εαυτού ή «η ικανότητα συνείδησης της συνείδησης». Θα λέγαμε ότι η συνείδηση ανωτέρας τάξης ισοδυναμεί με την συνείδηση της σημασίας της πρωτογενούς συνείδησης. Στο ανατομολειτουργικό επίπεδο, η συνείδηση ανωτέρας τάξης είναι απόρροια της ανάπτυξης και της δραστηριοποίησης των περιοχών του θαλαμοφλοιικού συστήματος που συμμετέχουν στις διάφορες πτυχές της λειτουργίας του λόγου. Κεντρικό σημείο είναι η διημισφαιρική διαφοροποίηση και η ανάπτυξη των λειτουργιών των περιοχών εκφοράς (Broca) και ακουστικής αντίληψης (Wernicke) του λόγου. Όμως πέραν αυτών των ανατομικών εντοπισμών, το πέρασμα από την πρωτογενή στην συνείδηση ανωτέρας τάξης σημαίνει την ανάπτυξη νέων χαρτογραφήσεων, νευρωνικών συνδέσεων και κυκλωμάτων επανεισόδου τόσο στο επίπεδο του φλοιού και ιδίως του προμετωπιαίου λοβού, όσο και στις υποφλοιώδεις δομές οι οποίες όπως είδαμε συμμετέχουν στην λειτουργία του λόγου και την οργάνωση των μετα-αναπαραστάσεων (βασικά γάγγλια). Παράλληλα η συνείδηση ανωτέρας τάξης σημαίνει την ικανότητα της ανάκλησης από την μνήμη και της διατήρησης της στο πλαίσιο της αυτοβιογραφικής μνήμης (episodic memory) και της δραστηριότητας του ιππόκαμπου. Επομένως αναφέρεται σε μία ευρύτερη αναδιοργάνωση της εγκεφαλικής λειτουργίας η οποία επιτρέπει μία

«εννοιολογική έκρηξη» καθώς και την ανάπτυξη της μεταφορικής ικανότητας. Η συνείδηση ανωτέρας τάξης προϋποθέτει την οργάνωση της πρωτογενούς συνείδησης, είναι προθετική και αποτελεί επίσης μία μορφή κατασκευής. Με την διαφορά ότι πρόκειται για μία περαιτέρω επεξεργασία επί των προθέσεων και για μία περισσότερο εσωτερική, πέραν των τρεχόντων ερεθισμάτων, κατασκευή. Το θαλαμοφλοιικό σύστημα αποτελεί πάντοτε έναν χώρο εσωτερικού διαλόγου (Llinas, Edelman, Tononi). Το πέρασμα από την πρωτογενή στην συνείδηση ανωτέρας τάξης αναλογεί στο *πέρασμα από έναν πρωτογενή εσωτερικό διάλογο και μεταβατικές διεργασίες γύρω από μία αισθητηριακή – «αντιληπτική αυτοδιέγερση» σε μία δευτερογενή μορφή εσωτερικού διαλόγου και μεταβατικών διεργασιών γύρω από μία σημασιολογική και «εννοιολογική αυτοδιέγερση»* (Edelman, 1989). Στην συνέχεια και μετά την εξέταση της προσέγγισης του Damasio, θα εξετάσουμε ορισμένα βασικά θέματα που αφορούν στην φύση της συνείδησης ανωτέρας τάξης ή αντίστοιχα της διευρυμένης συνείδησης, υπό το πρίσμα της ανάπτυξης αυτών των διεργασιών στο πλαίσιο της ευρύτερης δυναμικής του εγκεφάλου και του ψυχισμού, διερευνώντας έτσι ορισμένες πιθανές αντιστίξεις με την ψυχαναλυτική προσέγγιση.

Οι απόψεις του Damasio (1994, 1999, 2003, 2004) σχετικά με την συνείδηση είναι συμβατές αλλά όχι ταυτόσημες με τις απόψεις του Edelman. Ο ίδιος (1999) θα διαφοροποιήσει τις θέσεις του ως προς τον τρόπο θεώρησης και ως προς το περιεχόμενο που προσδίδει στους ανάλογους όρους της *πυρηνικής συνείδησης* και της *διευρυμένης συνείδησης*. Η σκέψη μου είναι ότι οι απόψεις του Damasio, περισσότερο βασισμένες στην κλινική και άρα στην ανάγκη να εξηγήσει ή να περιλάβει στην θεωρία του έννοιες, πτυχές και επίπεδα λειτουργίας που ανήκουν στην φαινομενολογία της νόησης, εμπλουτίζουν ή διευρύνουν το σχήμα που προτείνει ο Edelman. Αντίστοιχα ο Edelman ή ο Changeux, εστιάζοντας στους νευροβιολογικούς μηχανισμούς και την δυναμική της νευρωνικής πλαστικότητας, φαίνεται να επεκτείνουν περισσότερο την δυναμική των απόψεων του Damasio.

Οι «λέξεις - κλειδιά» της θεωρίας του Damasio είναι : σώμα, αντικείμενο, συγκίνηση και συναίσθημα, νοητικές διεργασίες. Η συνείδηση ή οι μορφές διεργασιών

συνείδησης είναι απότοκες, δυναμικά παράγωγα, της συνάρτησης των στοιχείων στα οποία αναφέρονται οι βασικές λέξεις - κλειδιά. Συνοψίζοντας την εξέλιξη των διεργασιών της συνείδησης σύμφωνα με τις συνιστώσες που την καθορίζουν, ο Damasio (1999) προτείνει το ακόλουθο ελικοειδές σχήμα.

Αναφορικά με την συνείδηση σε αυτό το σχήμα θα μπορούσαμε να διαχωρίσουμε δύο τμήματα διεργασιών : από την έναρξη της έλικας έως την πυρηνική συνείδηση (core consciousness) και από αυτήν έως την διευρυμένη ή εκτεταμένη συνείδηση (extended consciousness). Πέραν αυτής εκτείνεται μία τρίτη περιοχή διεργασιών που, διαμέσου της πλήρους χρήσης του λόγου, καταλήγει στην «δημιουργικότητα» (creativity), στην ικανότητα «άλλων [ανώτερων] δημιουργιών» (other creations) και στην εμφάνιση της «conscience». Την οποία θα απέδιδα ως ενσυνείδηση, ή ως συνείδηση σκέψης –

«conscience réflexive» σύμφωνα με την ορολογία του Changeux ή ίσως αυτογνωσία[21]. Δηλαδή ως μία διεργασία συνείδησης, όχι μόνον του γεγονότος της συνείδησης (αυτή είναι η περίπτωση της εκτεταμένης συνείδησης), αλλά επί του συνόλου των προσλαμβανομένων παραστάσεων, των εσωτερικών υποκειμενικών κατασκευών και ερμηνειών, η οποία όπως θεωρεί ο Damasio δίνει πρόσβαση στις ανώτερες, περισσότερο μεταφορικές, αφαιρετικές, καλλιτεχνικές ή επιστημονικές ικανότητες, στην ικανότητα συνείδησης του άλλου, «στον έρωτα... στην ποίηση» (ο.π.). Σε αυτές τις ικανότητες θα προσέθετα την συνείδηση της ύπαρξης του μη νοούμενου από την συνείδηση, δηλαδή την συνείδηση των ορίων της συνείδησης και την λανθάνουσα δράση των μη συνειδητών διεργασιών. Θα παρατηρήσουμε ότι σε αυτό το συμπερασματικό σχήμα του Damasio δεν γίνεται άμεση αναφορά στο συναίσθημα και την συγκίνηση των οποίων η εξέταση κυριαρχεί στο έργο του, ήδη από τον τίτλο, «the feeling of what happens». Η συγκίνηση και το συναίσθημα μπορεί να αναπαρίστανται εδώ με την κυματοειδή μορφή της έλικας, ως ένα κινητοποιό στοιχείο ταλαντώσεων ή πτυχώσεων των ψυχικών και νοητικών διεργασιών. Όπως ήδη αναφέραμε, στην θεωρία του Damasio το συναίσθημα κατέχει την κεντρική θέση που θα εξηγήσουμε εκτενέστερα διερευνώντας τις νευροψυχικές αντιστίξεις του συναισθήματος. Σε ότι αφορά στη συνείδηση ο Damasio θεωρεί ότι έχει μια κοινή θεμελίωση με το συναίσθημα στο επίπεδο των διεργασιών του πρωτογενούς εαυτού με τη μορφή των συγκινήσεων (emotions), όπως επίσης θεωρεί ότι οι συγκινησιακές και συναισθηματικές διεργασίες ενεργοποιούν και προσδίδουν μία υποκειμενική χροιά στις νοητικές λειτουργίες. Όμως η συγκίνηση και το απότοκο από αυτήν συναίσθημα διαχωρίζονται από το περιεχόμενο της συνείδησης. Έτσι όπως αναφέρει οι εκπροσωπήσεις των συγκινήσεων στο νευρωνικό επίπεδο, «είναι άδηλες... και μη διαθέσιμες στην συνείδηση. Υπάρχουν, περισσότερο ως εν δυνάμει πρότυπα δραστηριότητας που αναδύονται μέσω των νευρωνικών συνόλων» (ο.π.). Σε ένα επόμενο στάδιο, που αναλογεί στην εμφάνιση της συνείδησης, το συναίσθημα θα αποτελέσει αντικείμενο ή πληροφορία της συνείδησης ως «ένα συναίσθημα γύρω από αυτό που συμβαίνει» κατά την επαφή και σχέση του οργανισμού με τα αντικείμενα. Έτσι, η ανάπτυξη μίας συγκίνησης ή ενός συναισθήματος μπορεί να μην είναι συνειδητή και αντίστοιχα η απουσία διευρυμένης ή πυρηνικής συνείδησης, εξ αιτίας εγκεφαλικών

[21] Ο Damasio (1999) χρησιμοποιεί ανάλογα την έννοια του «γνώθι σαυτόν».

βλαβών (σε κατάσταση βαθειάς αναισθησίας ή στην διάρκεια του ύπνου) δεν σημαίνει την απουσία συγκινησιακών κινήσεων. Τέλος η ίδια η συνείδηση της συνείδησης είναι κατά τον Damasio ένα συνειδητό συναίσθημα.

Η τριπλή διάκριση επιπέδων συνείδησης στο Damasio (επανα)θέτει το θέμα ορολογίας, μετάφρασης και νοήματος που προσδίδουμε σε κάθε χρησιμοποιούμενο όρο, όπως επίσης ένα θέμα ορίων της νευροεπιστημονικής κατανόησης. Σε ότι αφορά στην «conscience» όπως την ορίσαμε (ενσυνείδηση, σκέψη, αυτογνωσία), ο Damasio αφιερώνει ένα μικρό μέρος του έργου του και δεν προβαίνει σε ανατομολειτουργικές συσχετίσεις ανάλογου βαθμού ή αντίστοιχης ακρίβειας όπως στην περίπτωση της πυρηνικής και της εκτεταμένης συνείδησης. Έτσι ως προς αυτή την περιοχή της συνείδησης ή της λειτουργίας της νόησης διαφαίνεται εκ νέου η δυσχέρεια των νευροεπιστημών να εξετάσουν επιστημονικά, όπως δηλαδή γίνεται για τις «απλούστερες» μορφές συνείδησης και αναγνώρισης, τα νευρωνικά σύστοιχα. Η έννοια της πρωτογενούς και της πυρηνικής συνείδησης, πέραν των διαφοροποιήσεων μεταξύ των συγγραφέων, αναφέρεται σε μία ενεστώσα ικανότητα συναίσθησης αντίληψης και αναγνώρισης. Άλλωστε ο αγγλικός όρος της consciousness μεταφράζεται συχνά ως συναίσθηση, ενώ ως συνείδηση μεταφράζεται η λέξη conscience. Ο Damasio αναφέρεται στην ύπαρξη διαφορετικών λέξεων στις γερμανικές γλώσσες (γερμανικά και αγγλικά) όπου διαχωρίζεται έτσι η έννοια της bewusstein και της consciousness από την έννοια της gewissen και της conscience, διαφοροποίηση που συναντάμε επίσης στον Freud, ο οποίος στην εξέταση της ψυχικής τοπικής αναφέρεται στην bewusstein. Αν και υπό μία διαφορετική προσέγγιση, η ψυχαναλυτική θεώρηση και η νευροεπιστημονική θεώρηση του Damasio αναφέρονται στις νευρωνικές ή ψυχικές διεργασίες, που θεμελιώνουν την απώτερη μορφή συνείδησης, η οποία στον Freud θα μπορούσε να αναλογεί στην συνολική έννοια της ψυχικής πραγματικότητας. Στις ρομανικές γλώσσες δεν υφίσταται αυτή η διαφοροποίηση. Ο Ηλίας Κούβελας που επιμελήθηκε την ελληνική έκδοση του έργου του Edelman (του 1989, ελληνική έκδοση 1996), στην εισήγησή του στο συμπόσιο «εγκέφαλος και συνείδηση» (2003) προτείνει την έννοια της επίγνωσης για αυτό το πρωτογενές επίπεδο συνείδησης, κρατώντας τον όρο συνείδηση για την μορφή της συνείδησης ανωτέρας τάξης. Ο προτεινόμενος όρος της επίγνωσης θεωρώ ότι μπορεί να

προτιμηθεί εφ' όσον με αυτόν εννοούμε την δυνατότητα γνώσης και αναγνώρισης αυτών που συμβαίνουν χωρίς όμως να συνοδεύεται ή να εντάσσεται στο πλαίσιο μίας επίγνωσης του εαυτού που προτίθεται να γνωρίζει, της σημασίας αυτού που αναγνωρίζει και της σημασίας των λόγων της πρόθεσης του. Όμως η επίγνωση ως έννοια, θα μπορούσε να αναφέρεται και σε περισσότερο πολύπλοκα, επεξεργασμένα ή δευτερογενή ερεθίσματα. Επομένως είτε χρησιμοποιείται ο όρος της συνείδησης είτε της επίγνωσης για την πρωτογενή, για την δευτερογενή ή άλλη «ανώτερη» μορφή της, θα πρέπει να λαμβάνεται πάντοτε υπ' όψιν ο ποσοτικός και ποιοτικός προσδιορισμός των αντίστοιχων διεργασιών.

Συναφείς με τις μορφές της συνείδησης είναι οι τρεις διαφορετικές μορφές εαυτού (self) που προτείνει ο Damasio (1999). Έτσι διακρίνει τον *πρωτο-εαυτό* (proto-self) τον *πυρηνικό εαυτό* (core-self) και τον αυτοβιογραφικό εαυτό (*autobiographical self*). Η σχέση μεταξύ των μορφών της συνείδησης ή και του μη συνειδητού με τις μορφές του εαυτού, αφορά στην σχέση μεταξύ αφ' ενός διεργασιών και καταστάσεων που αναλογούν στα επίπεδα συνείδησης (μη συνειδητό, πρωτογενής και διευρυμένη συνείδηση) και αφ' ετέρου των απότοκων λιγότερο ή περισσότερο σταθερών δομών που αναλογούν στις προτεινόμενες μορφές εαυτού. Είναι ενδιαφέρον ότι ο Damasio φαίνεται να περιγράφει δύο είδη τοπικών, μία περισσότερο βασισμένη στις διεργασίες, που έχει ως βασικό άξονα την συνείδηση και μία άλλη περισσότερο δομική ή συγκρότησης που έχει ως βασικό άξονα την έννοια του εαυτού.

Στην κοινή βάση τους τοποθετείται το σώμα, οι μεταβολές των καταστάσεων του σώματος, οι ανάγκες ή τα αιτήματα που απορρέουν από αυτό και η εκπροσώπησή τους σε διάφορα επίπεδα του εγκεφάλου. Αυτές οι βασικές αναπαραστάσεις της δυναμικής κατάστασης του σώματος που μεταφέρουν πληροφορίες από το περιφερικό νευρικό σύστημα και την ιδιοδεκτικές προσλήψεις, μαζί με την θεμελιώδη ικανότητα εγρήγορσης, συγκροτούν το proto-self, ή όπως αναφέρει τον «νευρωνικό εαυτό». Πρόκειται για «μία διασυνδεδεμένη και προσωρινά συνεκτική συλλογή νευρωνικών προτύπων τα οποία εκπροσωπούν την κατάσταση του οργανισμού, από στιγμή σε στιγμή, σε πολλαπλά επίπεδα του εγκεφάλου» (ο.π.). Πρόκειται δηλαδή για μία δυναμική

εκπροσώπηση του εσωτερικού περιβάλλοντος η οποία, δια των απαιτήσεων που εκφράζει προς τα ανώτερα ελεγκτικά και απαρτιωτικά κέντρα, καλείται να εξασφαλίσει την επιβίωση και την εξέλιξη του οργανισμού. Είναι πλήρως ασυνείδητο, «αναδύεται δυναμικά και συνεχόμενα από πολυπαραγωντικά και διαδραστικά σήματα που συνδέουν διάφορες τάξεις του νευρικού συστήματος... το proto-self δεν είναι ερμηνευτής κανενός. Είναι ένα σημείο αναφοράς σε κάθε σημείο στο οποίο βρίσκεται» (ο.π.). Οι ανατομικές περιοχές των οποίων οι (μεταβαλλόμενες τοπογραφικά και χρονικά) διεργασίες εξασφαλίζουν τον πρωτογενή εαυτό, είναι : οι πυρήνες του οπίσθιου μέρους του εγκεφαλικού στελέχους (περιυδραγώγειος φαιά ουσία, παραβραχιόνιοι πυρήνες) και του δικτυωτού σχηματισμού, ο υποθάλαμος, ο βασικός προσθεγκέφαλος και τέλος στο επίπεδο του φλοιού, ο φλοιός της νήσου, οι σωματοαισθητηριακές περιοχές (S2) και το έσω τμήμα του βρεγματικού λοβού. Αντιθέτως για την συγκρότηση του proto-self δεν απαιτείται η συμμετοχή των άλλων αισθητηριακών (εξωδεκτικών) περιοχών του φλοιού, του ιππόκαμπου και του προγραμματικού και εκτελεστικού μετωπιαίου λοβού. Ο Damasio (1994, 1999) έχει επισημάνει ότι η εκπροσώπηση των σωματικών καταστάσεων και μεταβολών επιτελείται με δύο τρόπους. Κατά μήκος του «σωματικού βρόγχου» (body-loop) που μεταφέρουν από την περιφέρεια προς το εγκεφαλικό στέλεχος και εν συνεχεία προς τον φλοιό τα σπλαχνικά, τα ενδοκρινικά, τα νευροδιαβιβαστικά και τα ιδιοδεκτικά σήματα, όπου δηλαδή υπάρχει μία άμεση, πραγματική ενημέρωση, και, μέσω του «ως εάν σωματικού βρόγχου» (as-if body loop) που παρέχει μία εικονική κατασκευή μίας σημαίνουσας σωματικής κατάστασης στο επίπεδο του σωματοαισθητικού φλοιού, παρακάμπτοντας την θα λέγαμε πραγματική τρέχουσα σωματική κατάσταση. Συγκροτείται έτσι «ένα θέατρο του σώματος [και άρα το θεμελιώδες σκηνικό των συγκινήσεων και του συναισθήματος] μέσα στον εγκέφαλο». Πρόκειται εδώ για μία ενδοεγκεφαλική διεργασία που παράγεται στο πεδίο του θαλαμοφλοιικού συστήματος και των συνδέσεων μεταξύ προσθιομετωπιαίου και σωματοαισθητικού φλοιού.

Αναφορικά με την θεώρηση του Edelman, η λειτουργία του proto-self αναλογεί στην έννοια του «εαυτού» που τοποθετείται στην αρχή του κυκλώματος της συνείδησης. Συγκεκριμένα αναλογεί στην πιο πρόσφατη άποψη του Edelman (2004) κατά την οποία τα ιδιοδεκτικά ερεθίσματα τοποθετούνται στα σήματα εκ του εαυτού και όχι στον μη-

εαυτό (1989, 2000). *Θεωρώ ότι αυτή η διαφορά, δηλαδή η συμμετοχή της εκπροσώπησης των ιδιοδεκτικών ερεθισμών στο επίπεδο των σωματοαισθητικών περιοχών του φλοιού στην συγκρότηση του proto-self, είναι ιδιαίτερα σημαντική καθώς αποτυπώνει στο νευροβιολογικό επίπεδο την συγκρότηση του σωματικού εγώ και την σημασία των σωματοαισθητηριακών και κιναισθητικών ερεθισμάτων, όπως επίσης επισημαίνει την ευρεία, υποφλοιώδη και φλοιώδη, κατανομή των νευρωνικών βάσεων του ασυνειδήτου.* Βλέπουμε έτσι ότι στην συγκρότηση του ασυνειδήτου, πέραν των πρωτογενών (υποφλοιοδών και του στελέχους) και περισσότερο άμεσων εκπροσωπήσεων των σωματικών καταστάσεων ή απαιτήσεων, συμμετέχουν η περαιτέρω, εικονική ή αναπαραστατική εκπροσώπηση στο επίπεδο του βρεγματικού φλοιού και του φλοιού της νήσου. Ο Damasio (1999) τονίζει ότι ο μηχανισμός εκπροσώπησης του «ως εάν σώματος» δεν αποτελεί μόνον την νευρωνική βάση παραγωγής και συναίσθησης των συναισθημάτων, αλλά και «για μία τάξη γνωσιακών διεργασιών που θα ονόμαζε κανείς ως 'εσωτερική προσομοίωση'». Η γνωσιακή εσωτερική προσομοίωση σημαίνει την δυνατότητα κατασκευής εν δυνάμει τρόπων συνείδησης, αντίληψης, σχεδίων δράσης και συμπεριφοράς, η οποία στηρίζεται στην προσομοίωση (το «ως εάν σώμα») των σημαινόντων σωματικών καταστάσεων εντός του φλοιού. *Θεωρώ ότι η λειτουργία εσωτερικής προσομοίωσης αποσαφηνίζει ένα σημαντικό στοιχείο των νευρωνικών μηχανισμών της ικανότητας του εσωτερικού διαλόγου που αναπτύσσεται εντός του θαλαμοφλοιικού συστήματος, καθώς και των νευρωνικών μηχανισμών που επιτρέπουν την ανάπτυξη των διεργασιών της μεταβατικής πραγματικότητας.* Όπως εξετάσθηκε νωρίτερα η παραγωγή των «ως εάν» σωματικών καταστάσεων, πέραν της σύνδεσης με τον προμετωπιαίο λοβό, συνδέεται με τον έσω ρινικό φλοιό και τις μεταβατικές νευροδυναμικές διεργασίες που επιτελούνται στο πεδίο του λιμβικού συστήματος. Τέλος όπως θα δούμε στην συνέχεια, συντελεί στην κατανόηση των αναπαραστατικών διεργασιών που εξετάζει η ψυχαναλυτική θεώρηση στο νευροβιολογικό επίπεδο.

Η αρχική σωματική κατάσταση που εκφράζεται από την έννοια του proto-self θα τροποποιηθεί και θα αποκτήσει ένα μεγαλύτερο σημασιολογικό εύρος κατά την επαφή του με το *αντικείμενο* και σταδιακά μέσω της ανάπτυξης της αμφίδρομης, εσωτερικής και ενδιάμεσης σχέσης με αυτό. Η έννοια του αντικειμένου κατέχει μία κεντρική θέση (την

μία εκ των τριών : οργανισμός, αντικείμενο, η μεταξύ τους σχέση) στην θεώρηση του Damasio για την συνείδηση. Ορίζεται κατά έναν ιδιαίτερα ευρύ τρόπο, καθώς ως αντικείμενο μπορεί να θεωρηθεί οποιασδήποτε μορφής εξωτερικό ερέθισμα (εδώ αντιστοιχεί στα σήματα «μη εαυτού» στην προσέγγιση του Edelman), καθώς και οποιοδήποτε εσωτερικό ερέθισμα, σωματικό ψυχικό ή συναισθηματικό. Όπως λέει ο Damasio, αντικείμενο μπορεί να αποτελέσει ένα πονόδοντος ή ένα εκστατικό συναίσθημα. Ο ορισμός ενός ερεθίσματος, μίας εξωδεκτικής, ιδιοδεκτικής ή εσωδεκτικής κατάστασης ως αντικείμενο, είναι κυρίως λειτουργικός. Με την έννοια, ότι ένα ερέθισμα αποτελεί αντικείμενο για το νευρωνικό proto-self εφ' όσον προκαλεί μία μεταβολή της τρέχουσας κατάστασης του οργανισμού (που εκπροσωπείται από την έννοια του proto-self). Η μεταβολή του proto-self, και της «χαρτογράφησης πρώτης τάξης» στην οποία αντιστοιχεί, αναφέρεται στις πιθανές μεταβολές εντός του εσωτερικού περιβάλλοντος, εντός των εγκεφαλικών διατάξεων (επικοινωνίας και ελέγχου του περιφερικού νευρικού συστήματος) οι οποίες συνεχώς και μη συνειδητά διατηρούν την κατάσταση του σώματος μέσα σε ένα περιορισμένο εύρος και μία σχετική σταθερότητα που είναι απαραίτητα για την επιβίωση. Ένα άλλο πεδίο μεταβολών από την επαφή με τα αντικείμενα αφορά στην σωματοαισθητικότητα, δηλαδή στις απαραίτητες μεταβολές της αίσθησης της θέσης και της κίνησης του σώματος ώστε να επεξεργασθεί το συγκεκριμένο αντικείμενο. Απότοκες επίσης της πρόσληψης και επεξεργασίας του αντικειμένου είναι οι αρχικές μεταβολές εσωτερικής αίσθησης κινδύνου ή ευχαρίστησης. Τέλος άλλες μεταβολές αφορούν στην εγχάραξη, και στις απότοκες συναπτικές μεταβολές, των στοιχείων που χαρακτηρίζουν κάθε αντικείμενο. Στην συνέχεια αυτές οι αρχικές ιδιοδεκτικές εξωδεκτικές ή εσωδεκτικές μεταβολές και τα απορρέοντα μνημονικά ίχνη θα αποτελέσουν επίσης πιθανές μορφές αντικειμένων και δυνητικοί παράγοντες μεταβολής του proto-self. Επομένως οι αναπτυσσόμενες μεταβολές αφορούν, στην κατάσταση του οργανισμού, στην εικόνα του αντικειμένου και στην εικόνα της σχέσης μεταξύ οργανισμού και αντικειμένου. Αναλογούν σε μεταβολές των αντίστοιχων εγκεφαλικών διατάξεων και χαρτογραφήσεων.

Το σύνολο των μεταβολών θα αποτελέσει αυτό που ο Damasio ονομάζει «χαρτογραφήσεις δευτέρας τάξης». Όπως προτείνει, ο ανατομολειτουργικός εντοπισμός

αφορά αρχικώς και κυρίως την συνέργεια και τις συνδέσεις μεταξύ των περιοχών της έλικας του προσαγωγίου, του θαλάμου και του ανώτερου επάρματος (το τετράδυμο, ραχιαίο τμήμα του μεσεγκέφαλου). Η αναγνώριση της σχέσης μεταξύ των αντικειμένων και του οργανισμού θα σημάνει την ανάδυση της *πυρηνικής συνείδησης* και την συγκρότηση του *πυρηνικού εαυτού*.

Η πυρηνική συνείδηση τίθεται από τον Damasio ως ένα «απλό βιολογικό φαινόμενο, ενός μοναδικού επιπέδου οργανώσεως». Για την εμφάνιση των μορφών πυρηνικής συνείδησης και εαυτού, δεν είναι απαραίτητη η ύπαρξη των ανώτερων νοητικών λειτουργιών και κυρίως, του λόγου και της έκδηλης μνήμης. Για τον Damasio η συνείδηση αρχίζει «προ των επαγωγικών και ερμηνευτικών λειτουργιών, πλησίον των μη συνειδητών αναπαραστάσεων του οργανισμού». Ο πυρηνικός εαυτός είναι μεταβατικός και συνεχώς αναπαραγόμενος για κάθε αντικείμενο με το οποίο ο εγκέφαλος βρίσκεται σε διάδραση. Σε κάθε μία από τις συνδέσεις μεταξύ οργανισμού και αντικειμένου, άρα περαιτέρω μεταβολής της χαρτογράφησης του proto-self, αντιστοιχεί και ένας πυρηνικός εαυτός. Η έννοια της πυρηνικής συνείδησης (και της δομικής έκφρασής της, του πυρηνικού εαυτού) είναι συναφής της έννοιας της πρωτογενούς συνείδησης του Edelman (ο.π.) χωρίς όμως να ταυτίζεται με αυτήν. Συναφής είναι υπό τον όρο των μεταβολών στις δυναμικές χαρτογραφήσεις του εγκεφάλου και συνείδησης του τύπου «εδώ και τώρα», χωρίς ιστορικότητα και μελλοντικό σχεδιασμό, μίας τρέχουσας κατάστασης του οργανισμού και των προσλαμβανομένων ερεθισμάτων. Διαφοροποιείται όμως ως προς τις εμπλεκόμενες ανατομολειτουργικές περιοχές (κατά τον Edelman συμμετέχουν ο ιππόκαμπος και ο μηχανισμός επανεισόδου μεταξύ των πρωτοταγών και των δευτεροταγών αισθητηριακών περιοχών του φλοιού) και επίσης στον τονισμό εκ μέρους του Damasio της σωματικής συνιστώσας, της θεμελιώδους μεταβολής των «αναπαραστάσεων του οργανισμού». Θα μπορούσαμε ίσως να πούμε ότι η πυρηνική συνείδηση του Damasio είναι περισσότερο συνάρτηση του σώματος (ως θεμέλιο της αίσθησης του εαυτού και ως έρεισμα των συγκινήσεων) και περισσότερο πρωτογενής από την πρωτογενή συνείδηση του Edelman. Και οι δύο τύποι συνείδησης, όπως ο πυρηνικός εαυτός, θεωρούνται ως συνειδητά.

Όπως αναφέραμε εξετάζοντας την θεωρία του Edelman, *η σκέψη μου είναι ότι η πυρηνική συνείδηση, ο πυρηνικός εαυτός ή η πρωτογενής συνείδηση είναι συνειδητά εντός του ενεστώτος χρόνου και εντός ενός ενεστώτος πλαισίου. Πέραν αυτών ή εντός ενός ευρύτερου πλαισίου το οποίο ανταποκρίνεται στην συνολική ανάπτυξη της ψυχικής τοπικής, και των ανάλογων νευρωνικών μορφωμάτων, η πρωτογενής και η πυρηνική συνείδηση είναι μη συνειδητές.* Ο Damasio αναφέρει ότι στον άνθρωπο η ύπαρξη της ανώτερης διευρυμένης συνείδησης και των δυναμικών νευρωνικών συνδέσεων που σχετίζονται με την ανάπτυξη της σημασιολογικής ικανότητας και του λόγου, ή η συνύπαρξη της πυρηνικής και της διευρυμένης συνείδησης, καλύπτουν αυτές καθ' εαυτές τις διεργασίες του πυρηνικού εαυτού. Βεβαίως εδώ θεωρώ ότι τίθεται το θέμα της ψυχαναλυτικής έννοιας της απώθησης. Η λειτουργία της πυρηνικής συνείδησης παρατηρείται στο βρέφος ή στις καταστάσεις μαζικής μορφικής παλινδρόμησης. Σε αυτή την περίπτωση, όπως σε περιπτώσεις βλαβών των εγκεφαλικών περιοχών που σχετίζονται με την διευρυμένη συνείδηση, μπορεί να παρατηρηθεί, υπό μία όμως παραλλαγμένη μορφή.. *Η παραλλαγμένη ή παλινδρομική μορφή πυρηνικής συνείδησης σε εγκεφαλικές βλάβες θεωρώ ότι έγκειται α) στο γεγονός ότι συνήθως δεν προκαλούν την πλήρη απώλεια της δυνατότητας διευρυμένης συνείδησης, β) στο ότι συνήθως παρατηρούνται αντιρροπιστικές διεργασίες και στο ότι, γ) παρά την μεγαλύτερη ή μικρότερη απώλεια των διεργασιών της ανώτερης συνείδησης, η πυρηνική συνείδηση, ο πυρηνικός εαυτός εκ της πρωτύτερης εξέλιξης έχει ήδη μεταβληθεί λειτουργώντας και ως πυρηνικός εαυτός μίας ανώτερης συνείδησης ή νοητικής λειτουργίας.*

Οι Solms και Turnbull (2002) θεωρούν ότι ο πυρηνικός εαυτός ως απότοκος δομική συγκρότηση της πυρηνικής συνείδησης, υπό ψυχαναλυτικούς όρους «θα μπορούσε να περιγραφεί ως η αντίληψη [ή θα λέγαμε το όργανο αντίληψης] της τρέχουσας κατάστασης του Εκείνου». Η άποψη αυτή, όπως διατυπώνεται, εγείρει ορισμένα ερωτήματα όπως για παράδειγμα τι είδους αντίληψη είναι αυτή (συνειδητή, μη συνειδητή) και ποια είναι η αντιλαμβανόμενη αρχή. Ή θα αναρωτηθούμε εάν το περιεχόμενο, τα δεδομένα του πυρηνικού εαυτού, άρα της πυρηνικής συνείδησης αναλογούν στα περιεχόμενα του συστήματος του εκείνου της δεύτερης τοπικής θεωρίας. Η σκέψη μου είναι ότι ενδεχομένως, και υπό ορισμένους όρους, το περιεχόμενο της

πυρηνικής συνείδησης αποτελεί ένα μέρος του περιεχομένου του εκείνου ή και του ασυνειδήτου, που αφορά στο άνοιγμα αυτού του συστήματος προς το σώμα, στην παραγωγή των ενορμητικών κινήσεων και στην ψυχική τους έκφραση, υπόθεση που θα αναπτύξουμε στην επόμενη ενότητα.

Οι επάλληλες και μη γραμμικά συνδεόμενες εικόνες των σωματικών μεταβολών, των προσλαμβανόμενων αντικειμένων και της μεταξύ τους σχέσης, θα οδηγήσει στην συγκρότηση αυτού που αποκαλεί ο Damasio ως *συμβατική μνήμη* (conventional memory). συμβατική με την έννοια του ότι είναι απόρροια ορισμένων συμβατικών διεργασιών, ή ότι το περιεχόμενο αυτής της μνήμης και της ανάλογης μάθησης είναι συμβατά με την διατήρηση τους στην συνείδηση και την λειτουργία της συνειδητοποιημένης σωματοψυχικής οντότητας. Πρόκειται επομένως για την ικανότητα μνήμης εργασίας, δηλαδή της επιλεκτικής ανάκλησης ορισμένων – συμβατών - στοιχείων από την μνήμη και της διατήρησης τους στην συνείδηση. Θα σημειώσουμε ότι σύμφωνα με αυτόν τον διαχωρισμό, θα μπορούσαμε να σκεφτούμε τα μη ανακαλούμενα στοιχεία ως μία μη συμβατική μνήμη, δηλαδή ως μία μνήμη προς απώθηση ή του ασυνειδήτου. Η ανάπτυξη αυτής της μνήμης στηρίζεται επίσης στην δυνατότητα εστιασμένης και *αυξημένης προσοχής*, η λειτουργία της οποίας επισημαίνει ότι η συνείδηση δεν είναι να αντιλαμβάνεται κανείς κάτι αλλά και να μην αντιλαμβάνεται κάτι άλλο, η διαφοροποίηση (Edelman, ο.π.). Η αυξημένη προσοχή επιτρέπει άλλωστε την διάκριση των συμβατών στοιχείων που θα αποτελέσουν την συμβατική μνήμη. Αυτές οι διεργασίες έχουν ως αποτέλεσμα την ανάπτυξη της *αυτοβιογραφικής μνήμης* (autobiographic ή episodic memory). Η αυτοβιογραφική μνήμη (βλ. 3^{ο} κεφάλαιο, 3^{η} ενότητα) όπως ορίζεται από τον Damasio, «συντίθεται από άδηλες μνήμες πολλαπλών παραδειγμάτων (ή συμβαμάτων) της ατομικής εμπειρίας του παρελθόντος και του προλαμβανόμενου μέλλοντος». Πρόκειται επομένως για την επιλογή και ανάκληση μέσα από τις άδηλες μνήμες της πυρηνικής συνείδησης. Τα περιεχόμενο του πυρηνικού εαυτού θα αποτελέσουν έτσι ένα πεδίο *διαθεσιμοτήτων* προς την αυτοβιογραφική μνήμη. Παράλληλα, λέει ο Damasio, «οι μη μεταβαλλόμενες όψεις της ατομικής βιογραφίας διαμορφώνουν την βάση της αυτοβιογραφικής μνήμης… και… η αυτοβιογραφική μνήμη αναπτύσσεται συνεχόμενα με την εμπειρία της ζωής αλλά μπορεί να αναδιαμορφωθεί εν

μέρει έτσι ώστε να αντικατοπτρίζει τις νέες εμπειρίες». Θα σημειώσουμε ότι οι αυτοβιογραφικές μνήμες, στο πλαίσιο της ανάπτυξης της διευρυμένης συνείδησης θα αποτελέσουν τα νέα προσλαμβανόμενα αντικείμενα (ή τις μετα-αναπαραστάσεις). Επίσης ένα στοιχείο αυτοβιογραφικής μνήμης που λειτουργεί ως αντικείμενο θα αποτελέσει έναν πιθανό πρότροπο (inducer) της πυρηνικής συνείδησης. Στην συνέχεια θα δούμε ότι, σε συμφωνία μάλιστα με την διάκριση μεταξύ συμβατής και μη συμβατής μνήμης, η αυτοβιογραφική μνήμη δεν είναι πάντοτε συνειδητή, καθώς πολλά από τα ατομικά βιογραφικά στοιχεία παραμένουν λανθάνοντα, ή όπως αναφέρει ο Damasio, ως διαθεσιμότητες. Όπως είδαμε η αυτοβιογραφική μνήμη στην θεώρηση του Edelman (ο.π.) τοποθετείται στο επίπεδο της συνείδησης ανωτέρας τάξης. Όμως, σύμφωνα με τον τύπο των χαρτογραφήσεων που προσαρτά ο Edelman στην πρωτογενή συνείδηση (με την συμμετοχή του κροταφικού λοβού και του ιππόκαμπου) μπορούμε να πούμε ότι περιλαμβάνει, ίσως με την λανθάνουσα μορφή διαθεσιμότητας, την αυτοβιογραφική μνήμη.

Η συγκρότηση της δυναμικής της αυτοβιογραφικής μνήμης επιτρέπει την ανάδυση της διευρυμένης συνείδησης και του αυτοβιογραφικού εαυτού. Η ανάπτυξη της διευρυμένης συνείδησης προϋποθέτει επομένως την εξασφάλιση όλων των πρωτύτερων επιπέδων λειτουργίας, συνείδησης ή εαυτού, όπως άλλωστε των αντίστοιχων νευρωνικών μορφωμάτων. Η διευρυμένη συνείδηση ενός όντος, διευρύνει την αντίληψη του τι συναισθάνεται, στην αντίληψη του γεγονότος ότι συναισθάνεται ό,τι συναισθάνεται. Επομένως δεν αφορά μόνον σε μία αντίληψη και αναγνώριση ενός ερεθίσματος αλλά και στην ατομική *σκέψη* γύρω από αυτή την αντίληψη. Δηλαδή την συνείδηση ενός ατομικού τρόπου ή λόγου συνείδησης. Ο Damasio, όπως ο Edelman, τονίζει ότι αυτή η σκέψη, η συνείδηση του συνειδέναι, δεν καθιστά απαραίτητη την χρήση του λόγου, αλλά των σημασιολογικών διαφοροποιήσεων, αποτυπωμένων υπό την μορφή σημαινόντων και συνδεόμενων εικόνων. Στο ανατομολειτουργικό επίπεδο αναλογεί στην ανάπτυξη και δραστηριοποίηση του συνόλου του θαλαμοφλοιικού συστήματος, των περιοχών του λόγου στο αριστερό ημισφαίριο, των διημισφαιρικών συνδέσεων και του προμετωπιαίου λοβού, δηλαδή της μονάδας προγραμματισμού ρύθμισης και επαλήθευσης του Luria. Άλλωστε η δραστηριοποίηση του προμετωπιαίου λοβού είναι επίσης καθοριστική για την

ανάπτυξη της αυτοβιογραφικής μνήμης, ιδίως σε ότι αφορά στην επιλογή, στην συμβατότητα των ανακαλούμενων στοιχείων.

Ο *αυτοβιογραφικός εαυτός* αναφέρεται στην συγκρότηση σε σώμα ή σε σύστημα της διευρυμένης συνείδησης, ως το δομικό τοπικό της ανάλογο. Τα ανακαλούμενα και διατηρούμενα στην μνήμη εργασίας στοιχεία συνθέτουν μία προσωπική ταυτότητα η οποία βασίζεται στις δευτερογενείς χαρτογραφήσεις και εικόνες των αντικειμένων και των σωματικών διαθεσιμοτήτων ή των συναισθημάτων, καθώς επίσης στην δευτερογενή σχέση μεταξύ τους. Επομένως βλέπουμε ότι στην προσέγγιση του Damasio παραμένει σταθερό το θεμελιώδες σκεπτικό σύνδεσης και αλληλεπίδρασης μεταξύ αντικειμένων και οργανισμού, ή σε αυτό το επίπεδο των αντίστοιχων δευτερογενών εκπροσωπήσεων. Το νευρωνικό και θεωρητικό πλαίσιο που προτείνει ο Damasio για τις νευροανατομικές βάσεις του αυτοβιογραφικού εαυτού περιλαμβάνει δύο χώρους. Έναν *χώρο εικόνων* (image space) και έναν *χώρο διαθεσιμότητας* (dispositional space) (1999, 2000). Ο χώρος εικόνων είναι αυτός εντός του οποίου «επέρχονται έκδηλα εικόνες από όλους του αισθητηριακούς τύπους και που περιλαμβάνει τα έκδηλα νοητικά περιεχόμενα που μας επιτρέπει να γνωρίζουμε η πυρηνική συνείδηση». Ο χώρος διαθεσιμότητας «είναι ένας χώρος εντός του οποίου οι μνήμες διαθεσιμότητας περιέχουν εγγραφές άδηλης γνώσης στην βάση των οποίων μπορούν να κατασκευασθούν ανακαλούμενες εικόνες, μπορούν να παραχθούν κινήσεις, και μπορεί να διευκολυνθεί η διεργασία των εικόνων [του χώρου εικόνων]». Ανατομικά και λειτουργικά οι αντίστοιχες περιοχές αφορούν : α) τις πρωτοταγείς περιοχές πρόσληψης των πληροφοριών (οπίσθια τμήματα του θαλαμοφλοιικού συστήματος) για τον χώρο εικόνων, και β), τις λεγόμενες ζώνες σύγκλισης (convergence zones) που αφορούν τις δευτεροταγείς και συνειρμικές περιοχές του φλοιού καθώς και υποφλοιώδεις δομές (βασικών γαγγλίων, παρεγκεφαλίδας, του λιμβικού συστήματος και του στελέχους) για τον χώρο διαθεσιμότητας. Επομένως για την συγκρότηση του αυτοβιογραφικού εαυτού και της διευρυμένης συνείδησης, απαιτείται η συνεχής πρόσοδος των πληροφοριών από την πυρηνική συνείδηση και το proto-self, από την τρέχουσα πραγματικότητα, (εξωτερική ή εσωτερική), και η σύνδεση τους με τις ανακαλούμενες διαθεσιμότητες, οι οποίες υφίστανται σε λανθάνουσα και διαρκώς ανακατασκευαζόμενη μορφή. Η έννοια της διαθεσιμότητας, του εν δυνάμει και

εκτός του πεδίου της συνείδησης στοιχείο, ένας όρος που υπογραμμίζει την δυναμική και μη γραμμική οργάνωση του εγκεφάλου, όπως είδαμε αναφέρεται στην πλειονότητα των νευροεπιστημονικών ερευνών και θέσεων γύρω από την συνείδηση. Στο πλαίσιο της προσέγγισης που προτείνουμε χρησιμοποιήσαμε σε αρκετά σημεία τον όρο της διαθεσιμότητας, αναφερόμενοι κυρίως στα ενδιάμεσα μορφώματα, νευρωνικά νοητικά και ψυχικά, που συγκροτούν το πεδίο της μεταβατικής πραγματικότητας. Η σκέψη μου είναι ότι ο όρος της διαθεσιμότητας με την έννοια του δυναμικού λανθάνοντος, περιγράφει διαφορετικής τάξης διεργασίες, μη συνειδητές ή σε εγγύτητα με την συνείδηση, που αναπτύσσονται σε όλα τα πεδία της συνολικής σωματοψυχικής οντότητας. *Θεωρώ ότι οι διαθεσιμότητες στις οποίες αναφέρεται εδώ ο Damasio, ή όπως εννοούνται μέσω ενός μέρους των διεργασιών επανεισόδου, είναι κατ' αρχάς γνωσιακές διαθεσιμότητες, ή μέρος της νοητικής πραγματικότητας*. Περιγράφουν έναν δυναμικό τρόπο συγκρότησης ενός μέρους της εξωτερικής πραγματικότητας. Που θα γίνουν διαθέσιμα στοιχεία στο πεδίο της μεταβατικής πραγματικότητας, από την οποία θα προέλθει η ψυχική πραγματικότητα και η σύνδεση της με την εξωτερική ως προς αυτήν πραγματικότητα : της νόησης και του σώματος. Υπό την ίδια έννοια *θεωρώ ότι η ανακάλυψη και περιγραφή δυναμικών λανθανόντων νευρωνικών διεργασιών αποτελεί ένα θεμελιώδες βήμα προς την σύνδεση ψυχισμού και σώματος, αλλά δεν εξηγούν την ίδια την σύνδεση, όπως επίσης δεν ταυτίζονται με την δυναμική του ψυχικού οργάνου.*

Η *συνείδηση ανωτέρας τάξης ή η διευρυμένη συνείδηση είναι συνειδητές*. Όμως η ανάδυση τους και η αναδιοργάνωση των καθολικών χαρτογραφήσεων είναι άρρηκτα και δυναμικά συνδεδεμένη με τις μη συνειδητές διεργασίες. Η ύπαρξη της είναι ουσιαστικά ταυτόσημη με την ανάπτυξη διασυστημικών και ενδοσυστημικών διαφοροποιήσεων, δηλαδή με την ανάπτυξη μίας συνολικής τοπικής, εντός της οποίας μπορεί να εννοηθεί. Ως προς την αυτοβιογραφική μνήμη θα παρατηρούσα το εξής. Η συνείδηση ανωτέρας τάξης εφ' όσον αναφέρεται σε ένα περιεχόμενο συνείδησης και άρα σε στοιχεία αυτοβιογραφικής μνήμης, αφορά επίσης στην μη λήθη και στις κινήσεις μεταξύ λήθης και αληθούς που περιγράψαμε πρωτύτερα. Κατά την εξέταση των μακροανατομικών συνδέσεων του εγκεφάλου είδαμε πως μία αρχικά συνειδητή λειτουργία μπορεί να μετατραπεί σε μη συνειδητή και αυτοματική, περνώντας για παράδειγμα από την

δραστηριοποίηση του θαλαμοφλοιικού συστήματος σε αυτήν των βασικών γαγγλίων ή της παρεγκεφαλίδας. Έτσι η ανάδυση της συνείδησης ανωτέρας τάξης ή της διευρυμένης συνείδησης σημαίνει την αναδιάταξη των συνδέσεων ως προς τις υποφλοιώδεις δομές και εντός αυτών. Αυτή η συνολική αναδιάταξη, η οποία στηρίζεται στους μηχανισμούς της επανεισόδου και της νευρωνικής πλαστικότητας, καλείται να εξυπηρετήσει τις διεργασίες της συνείδησης ανωτέρας τάξης, της πρωτογενούς συνείδησης καθώς και τις αυτοματικές διεργασίες.

Η εκτεταμένη ή ανωτέρας τάξης συνείδηση συνδέεται με τις συνολικές διεργασίες του λόγου. Η νευροεπιστημονική έρευνα έχει καταδείξει ότι ο *λόγος αποτελεί μία μεταφορά του σώματος*, και μάλιστα του εν κινήσει σώματος. Αποτελεί μία *μεταφορά διττής κατεύθυνσης*. Οι διεργασίες μεταφοράς αναπτύσσονται εντός ενός κοινού μεταβατικού πεδίου αμφίδρομων μεταφορών. Η οργάνωση και η λειτουργία του λόγου επιφέρει ορισμένες μεταβολές, δυναμικά διαμορφωνόμενες στον χώρο και τον χρόνο, στην σχέση των περιοχών του φλοιού που εξυπηρετούν τον λόγο, με τις εγκεφαλικές περιοχές οι οποίες αφορούν στον έλεγχο της σωματικής κατάστασης και της εκπροσώπησής της στο επίπεδο του φλοιού (βρεγματικό φλοιό, φλοιό της νήσου), εντός του λιμβικού συστήματος ή εντός των κυκλωμάτων της μνήμης. Με αυτόν τον τρόπο *θεωρώ ότι παράγεται ένα νευρωνικό ανάλογο της διπλής απαίτησης έργου που χαρακτηρίζει την σχέση - δηλαδή την διάκριση, την σύνδεση και την μετάβαση - μεταξύ της ψυχικής πραγματικότητας και της πραγματικότητας του σώματος ή της νόησης*.

Ο Edelman ακολουθεί και υποστηρίζει μία εξελικτική άποψη. Υπό αυτή την οπτική γωνία τοποθετεί την πρωτογενή και την ανώτερη συνείδηση σε μία σχέση ιεραρχίας και εξελικτική πορείας. Όμως η θεμελιώδης θεώρηση που προτείνει στο βιολογικό επίπεδο, δείχνει ότι αυτές οι δύο κατηγορίες συνείδησης και όσα στοιχεία ενέχονται σε αυτές, συγκροτούν και εντάσσονται σε ένα ευρύτερο σύστημα (σε αυτό που στην ψυχαναλυτική ορολογία αποκαλούμε τοπική) εκτός του οποίου δεν μπορούν να υφίστανται[22]. Η προσέγγιση των Edelman και Tononi υποστηρίζει ότι, η διάκριση και η

[22] Εξ ού άλλωστε η ασυμβατότητα της οργάνωσης του εγκεφάλου και της νόησης με το (τουλάχιστον μέχρι στιγμής) σκεπτικό της τεχνητής νοημοσύνης και τις βασικές αρχές γραμμικής συσχέτισης της γνωσιακής ψυχολογίας.

δυναμική απαρτίωση των νευρωνικών λειτουργιών συγκροτούν και εκφράζουν την πρωτογενή και την συνείδηση ανωτέρας τάξης. Η σύνδεση αυτών των μορφών συνείδησης, μαζί με τις μη συνειδητές υποστηρικτικές διεργασίες, αποτελεί την συνολική διαμόρφωση και έκφραση της ανθρώπινης νόησης. Εάν ακολουθήσουμε αυτή τη βασική διάκριση μεταξύ πρωτογενούς και ανωτέρας συνείδησης περιλαμβανομένων των μη συνειδητών λειτουργιών, θεωρώ ότι η δυναμική των καθολικών χαρτογραφήσεων του εγκεφάλου και των πολυεπίπεδων ενδοσυστημικών και διασυστημικών νευρωνικών συνδέσεων, δεικνύει την ύπαρξη μίας δυναμικής αμφίδρομης σύνδεσης και απαίτησης έργου.

Η ύπαρξη μίας συνείδησης της συνείδησης σημαίνει την απαίτηση προς την πρωτογενή συνείδηση και προς τις διεργασίες που συμμετέχουν σε αυτήν (την ρύθμιση και την εκπροσώπηση της σωματικής κατάστασης, την πρωτοταγή και στα οπίσθια τμήματα του θαλαμοφλοιικού συστήματος πρόσληψη των πληροφοριών και την φλοιο-υποφλοιώδη απαρτίωση των ενδογενών και των εξωγενών ερεθισμών) *να υπάρξουν συγχρόνως ως έρεισμα της συνείδησης ανωτέρας τάξης και της πρωτογενούς συνείδησης όπως επίσης της συνολικής τοπικής που διαμορφώνουν και μέσα στην οποία εντάσσονται.* Συγχρόνως, *η ανώτερη συνείδηση καλείται να συγκροτηθεί κατά τρόπο ώστε να εξυπηρετεί τις ίδιες της απαιτήσεις, δηλαδή να απαντά στα αιτήματα που διαμορφώνονται στον εσωτερικό διάλογο του θαλαμοφλοιικού συστήματος πέραν των τρεχόντων πληροφοριών, καθώς και, να εξυπηρετεί την απαίτηση έργου που προέρχεται από το επίπεδο λειτουργίας της πρωτογενούς συνείδησης ή των μη συνειδητών – αυτοματικών διεργασιών.* Αυτή η κεντρομόλος απαίτηση έργου είναι επίσης διπλή. Απαιτεί την κατάλληλη συνέργεια με τις περιοχές του εγκεφάλου της ανώτερης ή διευρυμένης συνείδησης, ούτως ώστε οι περιοχές της πρωτογενούς ή πυρηνικής συνείδησης και των μη συνειδητών διεργασιών να εξυπηρετούν τόσο την ανώτερη συνείδηση όσο και το πρωτογενές επίπεδο λειτουργίας τους. Θεωρώ ότι μέσω των αμφίδρομων διεργασιών και χάρις στην δυνατότητα ανάπτυξης του πεδίου της μεταβατικής σωματοψυχικής πραγματικότητας, το σώμα, το νευρικό σύστημα και ο οργανισμός στο σύνολό του, ψυχικοποιούνται και νοηματοδοτούνται.

Στο σχήμα του Damasio, η ανάδυση της διευρυμένης συνείδησης και η συγκρότηση του αυτοβιογραφικού εαυτού στον άνθρωπο, χάρις στην απόκτηση της γλώσσας, του εσωτερικού λόγου και την αντίστοιχη ανάπτυξη και τις συνδέσεις των κροταφο-μετωπιαίων περιοχών του φλοιού, θα επιτρέψει την άνοδο σε ένα περαιτέρω επίπεδο εξέλιξης που περιγράφεται με τις έννοιες της δημιουργικότητας και της «conscience». Η διευρυμένη συνείδηση διαφοροποιείται από τον Damasio από την έννοια της νοημοσύνης. Γράφει, «δεν είναι το ίδιο όπως η αγάπη και η τιμή και η ευσπλαχνία· η γενναιοφροσύνη και ο αλτρουισμός· η ποίηση και η επιστήμη· τα μαθηματικά και οι τεχνικές επινοήσεις. Ούτε, εξ αυτής, η ηθική φαυλότητα, το υπαρξιακό άγχος ή η έλλειψη δημιουργικότητας είναι παραδείγματα κακών καταστάσεων της συνείδησης. Η συνείδηση [με την έννοια της ανωτέρας ή της διευρυμένης συνείδησης] των περισσοτέρων εγκληματιών δεν έχει βλαβεί. Η 'conscience' (αυτογνωσία; ενδυνείδηση; σκέψη;) τους ίσως». Και όπως το εννοεί στην συνέχεια, ούτε υπολείπονται συγκινήσεων και συναισθημάτων, όπως ορίζονται στην θεώρησή του. Θα λέγαμε ότι για όλα αυτά, αλλού είναι το πρόβλημα ή η αιτία. Ο Damasio και ο Edelman, στο τελευταίο τμήμα του έργου τους (1999 και 2000), στο πεδίο πέραν της ανώτερης ή της διευρυμένης συνείδησης, εξυμνούν τον πολυπράγμονα και κοινωνικό ανθρώπινο νου και εγκέφαλο. Όμως, όπως φαίνεται η μείζων περιοχή διερεύνησης της δυναμικής νευροεπιστήμης σχεδόν σταματά στα σύνορα του πεδίου των «θαυμάσιων» (Damasio, ο.π.) ανθρώπινων δημιουργημάτων ή του εξ ίσου «θαυμαστού», μη νοούμενου άγχους και συμπεριφοράς. Δηλαδή εκεί όπου συνήθως αρχίζει να διαμορφώνεται το αίτημα ενός ανθρώπου να ψυχαναλυθεί. Άλλωστε αποτελεί γεγονός και κρίσιμο σημείο της ψυχαναλυτικής κλινικής ότι η διερεύνηση των μηχανισμών της ψυχικής πραγματικότητας χρειάζεται την αναπαραστατική αποστασιοποίηση από τα νοούμενα της νευροεπιστημονικής πραγματικότητας. Κάτι που ο Freud έχει επισημάνει στις τεχνικές συμβουλές του. Αλλά εάν είναι έτσι θα πρέπει να αναρωτηθούμε κατά πόσο όλα όσα αποδεικνύει η σύγχρονη δυναμική νευροεπιστήμη συνδέονται ή έχουν κάποια αξία για την ψυχαναλυτική θεωρία και πράξη. Η απάντηση σε αυτό το - εισαγωγικό στην εργασία μας – ερώτημα θεωρώ ότι έγκειται, πρώτον στην σημασία της προσέγγισης των ζητημάτων που άπτονται της νευροεπιστημονικής πραγματικότητας που παρατηρείται στην ψυχαναλυτική κλινική και μεταψυχολογία, και δεύτερον, στην διερεύνηση της

φύσης του ιδίου του πεδίου σύνδεσης, δηλαδή της μεταβατικής πραγματικότητας. Σχετικά με αυτό τα τελευταία χρόνια η νευροεπιστημονική έρευνα έχει ανοίξει το πεδίο της κοινωνικής και σχεσιακής πραγματικότητας του ανθρώπου το οποίο όπως θα δούμε τοποθετείται τόσο στο ύψιστο όσο και στο θεμελιώδες επίπεδο της νευροβιολογικής λειτουργίας του.

Επομένως σκεπτόμενος την νευροεπιστημονική προσέγγιση της συνείδησης (πρωτογενή, πυρηνική και ανώτερη, διευρυμένη, ως απότοκες των διεργασιών του θαλαμοφλοιικού συστήματος στο πλαίσιο της ευρύτερης εγκεφαλικής δυναμικής των καθολικών χαρτογραφήσεων και απότοκο αλλεπάλληλων διεργασιών που ξεκινούν και έχουν ως διαρκές σημείο αναφοράς το σώμα) *θεωρώ ότι σύμφωνα με την ψυχαναλυτική άποψη αποτελεί μία* υπό όρους *αντίστιξη λειτουργιών του συνειδητού, του προσυνειδητού ή του εγώ, όπως επίσης τμημάτων και λειτουργιών του ασυνειδήτου και του εκείνου της δεύτερης τοπικής θεωρίας*. Η δυναμική και τοπική συνείδηση της ψυχαναλυτικής μεταψυχολογίας μπορούμε να πούμε ότι έγκειται στις διεργασίες του θαλαμοφλοιικού συστήματος που αντιστοιχούν στην έκφραση της διευρυμένης ή ανωτέρας τάξης συνείδησης. Όπως επίσης η λειτουργία του προσυνειδητού έγκειται, εν μέρει, στην συγκρότηση του προμετωπιαίου λοβού, στην σύνδεση των δεδομένων του δεξιού και του αριστερού ημισφαιρίου καθώς και του συνόλου των πληροφοριών που παρέχονται από τις πρωτοταγείς και τις δευτεροταγείς περιοχές του φλοιού, καθώς και από τις υποφλοιώδεις περιοχές. Οι λειτουργίες του εγώ, και η συγκρότηση του εγώ, περιλαμβάνοντας όλο το φάσμα των συνειδητών και μη συνειδητών τμημάτων του, στηρίζονται στις δομές και τις διεργασίες που αναπτύσσονται από τις οπίσθιες προς τις πρόσθιες, μετωπιαίες, περιοχές του θαλαμοφλοιικού συστήματος. Σε αυτές τις αντιστοιχίες, όπως θα δούμε, συγκλίνουν οι απόψεις των Solms, του Kandel ή των Lechevalier. Η σκέψη μου είναι ότι πιθανότατα ισχύουν ως αντιστοιχίες, αλλά υπό όρους. Οι όροι αφορούν στους μηχανισμούς εξασφάλισης του δυναμικού και τοπικού χαρακτήρα των συστημάτων της συνείδησης, του προσυνειδητού ή του εγώ. Οι οποίοι με την σειρά τους, θεωρώ ότι είναι συνάρτηση της δυνατότητας ανάπτυξης των μεταβατικών διεργασιών, των πεδίων μεταβατικής πραγματικότητας. Θα έλεγα ότι το θαλαμοφλοιικό σύστημα, αν θεωρηθεί πέραν ή εκτός των μεταβατικών διεργασιών θα

μπορούσε να αποτελεί το βιολογικό έρεισμα της νοητικής πραγματικότητας του εγώ ή της συνείδησης, όχι όμως της ψυχικής δυναμικής και τοπικής τους διάστασης.

Κυρίως, θεωρώ ότι η νευροεπιστημονική προσέγγιση των επιπέδων της συνείδησης επιτρέπει ορισμένους συσχετισμούς σε ότι αφορά στις μορφές συνδέσεων της ψυχικής και της εξωτερικής πραγματικότητας που εξετάσαμε μέσω της πολυσημίας της λειτουργίας της αντίληψης, της διπλής απαίτησης έργου ή του διπλού ορίου. Σε αυτά τα σημεία, όπως επίσης στις σκέψεις που μόλις αναπτύξαμε θα επανέλθουμε στην συνέχεια.

Είδαμε ότι ένα μεγάλο μέρος των νευροεπιστημονικών δεδομένων γύρω από την συνείδηση, σε όλα τα προτεινόμενα επίπεδα, αφορούν στο μη συνειδητό.

6.2 ΑΝΤΙΣΤΙΞΕΙΣ ΤΟΥ ΑΣΥΝΕΙΔΗΤΟΥ

Η έννοια του μη συνειδητού αποτελεί ένα σταθερό και δεδομένο σημείο αναφοράς στην σύγχρονη νευροεπιστήμη, ερευνητική, θεωρητική ή κλινική, εξετάζοντας την νόηση, τις ανάλογες διαταραχές ή τις αμιγώς νευρωνικές λειτουργίες. Βέβαια ο όρος του ασυνειδήτου, ως μία αναγνώριση ενός πεδίου καθοριστικών διεργασιών που δεν εμπίπτουν στην συνείδηση, έχει μία μακρά ιστορία (φιλοσοφική, νευρολογική, ψυχολογική, ψυχαναλυτική, αλλά και μεταφυσική) όπως την καταγράφουν τα έργα των Ellenberger (1970) και Whyte (1960). Το εκτός συνείδησης μπορεί έτσι να αφορά σε μορφές μνήμης, σε μορφές νοητικών διεργασιών, σε μορφές εγκεφαλικών και ευρύτερα σωματικών λειτουργιών, σε αυτοματισμούς, στις αντανακλαστικές λειτουργίες, σε κάθε τι το λανθάνον, σε διαταραχές της συνειδητότητας (των διεργασιών που επιτρέπουν την πρόσβαση στην συνείδηση) ή του περιεχομένου της συνείδησης. Οι Bargh και Chartrand (1999) βασιζόμενοι σε μία ευρεία βιβλιογραφική ανασκόπηση και σε έρευνες κοινωνικής ψυχολογίας που έχουν πραγματοποιήσει, υπογραμμίζουν την «ανυπέρβλητη» σημασία και επίδραση των αυτοματισμών στην ζωή ενός ανθρώπου, στην αυτορύθμιση, στην κρίση και τις επιλογές, στον τρόπο αντίληψης και δράσης ή στις συναισθηματικές αντιδράσεις.

Στα προηγούμενα κεφάλαια, εξετάζοντας τις νοητικές λειτουργίες και ιδίως εξετάζοντας την δυναμική οργάνωση του εγκεφάλου και τα ανατομολειτουργικά συστήματα που παράγονται από τους μηχανισμούς της νευρωνικής πλαστικότητας και των δυναμικών χαρτογραφήσεων, είδαμε ότι, ένα μεγάλο τμήμα της πραγματικότητας της νόησης (οι άδηλες μορφές μνήμης, η μη συνειδητή αντίληψη), του συναισθήματος (η άδηλη συναισθηματική αξιολόγηση των προσλαμβανομένων ερεθισμάτων) και της βιολογικής πραγματικότητας (των εγκεφαλικών διεργασιών, υποφλοιοδών αλλά και του φλοιού) είναι μη συνειδητές, όπως επίσης ότι η συγκρότηση και ανάδυση της συνείδησης έχει ως απαραίτητο έρεισμα και μέρος της δυναμικής της, μη συνειδητές ή αυτοματικές διεργασίες. Εξετάσαμε επίσης την διάσταση των μη γραμμικών διεργασιών, οι οποίες

κατά έναν μη συνειδητό τρόπο προσδιορίζουν την εγκεφαλική λειτουργία και εξασφαλίζουν την ικανότητα αυτο-οργάνωσης, καθώς και την μη συνειδητή ευαισθησία του νευρικού συστήματος στις ελάχιστες και μη προβλεπόμενες αρχικές συνθήκες[23], η οποία του επιτρέπει την συγκρότηση των παράξενων ελκυστών γύρω από τους οποίους οργανώνεται. Στην προηγούμενη ενότητα τέλος, αναφερθήκαμε στις διαφορετικές τάξεις θεώρησης των διαθεσιμοτήτων, ως ένα λανθάνον στοιχείο. Στην νευροεπιστημονική βιβλιογραφία (και στα έργα των Edelman, Changeux, Damasio) ως βασικά παραδείγματα της μη συνειδητής λειτουργίας αναφέρονται : στην φλοιική τύφλωση στην οποία βλάβες του πρωτοταγούς οπτικού φλοιού δεν επιτρέπουν την συνείδηση των οπτικών ερεθισμάτων, που όμως γίνονται ασυνείδητα αντιληπτά χάρις στις παράλληλες προβολές του οπτικού σήματος στις παρακείμενες περιοχές του οπτικού φλοιού· στην φαινομενολογία του διηρημένου εγκέφαλου, στην οποία ενώ δεν είναι εφικτή η συνειδητή επεξεργασία των ερεθισμάτων, εξ αιτίας της διακοπής της πληροφόρησης του αριστερού ημισφαιρίου, υφίσταται μία μη συνειδητή αντίληψη εκ μέρους του δεξιού ημισφαιρίου η οποία συχνά εκφράζεται πρωτογενώς από μία συναισθηματικής ή συγκινησιακής μορφής απάντηση στο ερέθισμα· στην περιορισμένη ικανότητα της φυσιολογικής μνήμης εργασίας, με χαρακτηριστικό παράδειγμα την δυνατότητα εκμάθησης έως επτά αριθμών (όσα τα διακριτά στοιχεία ενός αριθμού τηλεφώνου) ή την ικανότητα διατήρησης στην μνήμη εργασίας έως τεσσάρων οπτικοχωρικών δεδομένων· και τέλος στην μορφή της άδηλης μνήμης. Η σωματοψυχική πραγματικότητα περιλαμβάνει, παράγει, βασίζεται ή ίσως απορρέει από ένα ευρύ σύνολο δομών και διεργασιών εκτός συνείδησης. Η κατανόηση του μη συνειδητού επιβάλει να εξετασθεί η διαφορετική σημασία και οι μορφές συνέργειας μεταξύ αυτών που το αποτελούν, δηλαδή τις αντανακλαστικές ενέργειες, τους αυτοματισμούς, τις μη συνειδητές νευρωνικές αναπαραστάσεις του σώματος, την ασυνείδητη νοητική διεργασία, την μη συνειδητή πρόθεση, τις διαθεσιμότητες που εξετάζουν οι νευροεπιστήμες, και, κυρίως σε ότι αφορά στο θέμα μας, την σχέση τους με το ψυχαναλυτικό δυναμικό ασυνείδητο.

[23] Θα έλεγα ότι ακόμα και εάν υπάρχει συνείδηση ορισμένων εκ των ελαχίστων αρχικών συνθηκών, αυτή δεν συνοδεύεται από την συνείδηση ή την αναγνώριση (και επομένως την πρόβλεψη) της ευαισθησίας του συστήματος σε αυτές. Και αντίθετα θα μπορούσαμε να σκεφτούμε την περίπτωση συναίσθησης της ευαισθησίας χωρίς όμως την συνείδηση του αντικειμένου, των συνθηκών, αυτής της ευαισθησίας.

Στις νευροεπιστήμες, αντίθετα με την ψυχανάλυση, το πεδίο του μη συνειδητού αφορά σε διεργασίες μεγαλύτερου ή μικρότερου βαθμού πολυπλοκότητας, χωρίς όμως να συγκροτούνται σε ένα σύστημα τοπικής. Σε αυτό δηλαδή που στην ψυχανάλυση ορίζουμε ως σύστημα του ασυνειδήτου ή του εκείνου. Αυτή η σημαντική διαφορά γίνεται εμφανής για παράδειγμα στην θεωρία του Damasio. Η προτεινόμενη νευροεπιστημονική μεταθεώρηση εξετάζει και διακρίνει επίπεδα συνείδησης και μορφές εαυτού που αντιστοιχούν σε αυτές. Όμως ενώ υπογραμμίζει την σημασία του μη συνειδητού, δεν προτείνει την διάκριση ενός «ασυνείδητου εαυτού» ή ενός αντίστοιχου λειτουργικού συστήματος με την συνείδηση. Εξαίρεση αποτελεί ίσως η έννοια του proto-self, κατ' ουσίαν ασυνείδητο και θεωρούμενο ως οργανωμένο σε σύστημα, που όμως περιορίζει την έννοια ενός οργανωμένου ασυνειδήτου συστήματος στην μορφή πρώιμων αναπαραστάσεων του σώματος, τις οποίες θα σκεπτόμουν περισσότερο της τάξης των αντιληπτικών εγχαράξεων, παρά των αναπαραστάσεων πράγματος. Ο Damasio (1999) αναφέρεται στην «εν αγνοία και ασυνείδητη επείγουσα ανάγκη [του οργανισμού] να μείνει ζωντανός», δηλαδή σε μία θεμελιώδη ασυνείδητη ώση ζωής που όπως αναφέρει μπορούμε να τοποθετήσουμε ήδη στο κυτταρικό επίπεδο, προ της σύστασης σε νευρικό σύστημα, και η οποία αντικατοπτρίζεται σε μία σειρά ιδιοτήτων του κυττάρου, «όχι ανόμοιες» με την αντίληψη, την άδηλη μνήμη ή την ικανότητα προσαρμοστικών ενεργειών. Αναφέρεται (ο.π.) στον μη συνειδητό χαρακτήρα των συγκινήσεων και των αρχικών συναισθηματικών μορφωμάτων, που αποτελούν μία προϋπόθεση για την συγκρότηση της πυρηνικής και της διευρυμένης συνείδησης. Αναφέρεται επίσης στο μείζον μη συνειδητό τμήμα της αυτοβιογραφικής μνήμης, στην μη συνείδηση των στοιχείων που συνδεόμενα συγκροτούν την αυτοβιογραφική μνήμη καθώς και στον ασυνείδητο χαρακτήρα των μηχανισμών σύνδεσης. Τέλος σε μία τρίτη συνολικότερη αναφοράς (ο.π.) στις μη συνειδητές διεργασίες, κάνει λόγο το «σύστημα μη συνειδητού» (nonconscious system). Πρόκειται για ένα σύστημα μη συνείδησης και όχι για ένα σύστημα του ασυνειδήτου, που θεωρώ ότι αφορά σε ένα σύνολο διεργασιών, σίγουρα θεμελιωδών και που εκτείνονται από την μη συνειδητή κυτταρική επιβίωση έως τις «διεργασίες και περιεχόμενα που παραμένουν μη συνειδητά άγνωστα στην πυρηνική και την διευρυμένη συνείδηση» (ο.π.), χωρίς όμως τις συστημικές ιδιότητες, την υπόσταση, που αναγνωρίζονται στην συνείδηση και στις συνειδητές μορφές εαυτού. Χωρίς δηλαδή

την αναγνώριση αυτού του συστήματος ως μέρος μίας δυναμικής τοπικής. Η ύπαρξη της ανθρώπινης οντότητας «κάτω από το φως» (under the light) της συνείδησης και του πνεύματος, μία μεταφορική έκφραση με την οποία κλείνει ο Damasio το βιβλίο του, εξ αιτίας της ελλιπούς θεώρησης του ασυνειδήτου και επομένως της ψυχικής πραγματικότητας, καταλήγει να είναι σκέτο φως, χωρίς σκιές, χωρίς να εξηγούνται ή να θεωρούνται ενεργώς παρόντα τα σκοτεινά σημεία του ψυχισμού, δηλαδή οι κινήσεις της απώθησης, της ενδοψυχικής σύγκρουσης, της επιστροφής του απωθημένου. Κατά ένα τρόπο θα μπορούσαμε να πούμε ότι η συνείδηση, το φως της, είναι μία μορφή συνείδησης που στηρίζεται από την υποκείμενη μη συνείδηση, αλλά η οποία δεν ωφελείται από την επιστροφή του απωθημένου. Δηλαδή σε έναν βαθμό αφορά σε μία μορφή μίγματος ιδεώδους και χρηστικής συνείδησης ή ιδεώδους και χρηστικού πνεύματος.

Η επίπτωση αυτής της απουσίας θεώρησης του μη συνειδητού ως ενεργό και δυναμικό σύστημα, νομίζω ότι αντικατοπτρίζεται στον τρόπο νευρο-βιο-ψυχολογικής ερμηνείας ψυχικών διαταραχών όπως η ιδεοψυχαναγκαστική νεύρωση. Πολλές έρευνες των τελευταίων ετών (ο.π.) έχουν δείξει την καθοριστική συμμετοχή των βασικών γαγγλίων. Η άδηλη και αυτοματική μνήμη επαναλαμβανόμενων προτύπων δράσης και των απότοκων προτύπων αντίληψης, εξ αιτίας της περιοριστικής επίδρασης που ασκούν στον σχεδιασμό (επί του προμετωπιαίου λοβού), έχει θεωρηθεί και έχει επιβεβαιωθεί μέσω των απεικονιστικών μεθόδων, ότι προσδιορίζει την έκφραση των ιδεοψυχαναγκασμών. Οι Edelman και Tononi θεωρούν ότι αυτές οι «ασυνείδητες διεργασίες [ή πιο συγκεκριμένα οι «αυτοματικές ρουτίνες»] μπορούν να επηρεάσουν την συνειδητή εμπειρία», επιδρώντας στην συγκρότηση των καθολικών χαρτογραφήσεων. Σε αυτή την περίπτωση, θα λέγαμε ότι συρρικνώνονται, ή καθηλώνονται γύρω από την δράση των αισθητηριοκινητικών βρόγχων μεταξύ βασικών γαγγλίων και φλοιού. Όμως σε αυτή την μορφή εξήγησης, παραλείπεται κάθε στοιχείο σχετικά με τον συμβολισμό, την αμφιθυμία, τον αμυντικό χαρακτήρα, το μέρος της προσωπικής ιστορίας (ή νεύρωσης) που ενέχει και ελέγχει η περιοριστική δράση των βασικών γαγγλίων. Το προτεινόμενο πλαίσιο εξήγησης μπορεί να αφορά περισσότερο στην παθολογία του τραύματος ή στην χρηστική προσωπικότητα (νωρίτερα επίσης είδαμε την ανάλογη

εγγύτητα μεταξύ ψυχώσεων και ψυχαναγκαστικής νεύρωσης). Επομένως, περνώντας σε ένα άλλο επίπεδο θεώρησης του μη συνειδητού, θα πρέπει να σκεφτούμε τις εκπροσωπήσεις των αναγκαστικών προτύπων σε διάφορα επίπεδα του φλοιού (βρεγματικού, μετωπιαίου) και των υποφλοιοδών δομών (λιμβικό σύστημα, αμυγδαλή). Τότε η ασυνείδητη νευρωνική τοπική που ενδεχομένως «εξηγεί» ανατομολειτουργικά το ιδεοψυχαναγκαστικό σύμπτωμα, αποκτά μία ευρύτερη κατανομή σε όλα τα επίπεδα της οργάνωσης του εγκεφάλου. Η εξέταση της νευροδυναμικής διάστασης του ασυνειδήτου (που θα μας ενημέρωνε σχετικά με μία νευρωνική τοπική, ή μετασύστημα) δεν εξασφαλίζεται από την υπάρχουσα τεχνολογία λειτουργικής εξέτασης. Όμως σε κάθε περίπτωση θεωρώ ότι είναι σημαντικό να αναγνωρίζουμε και να προσπαθούμε να εντοπίσουμε ανατομολειτουργικά την συνολική πιθανή δυναμική ενός συμπτώματος.

6.2.1 Αντιστίξεις του ασυνειδήτου στον άξονα των φλοιο-υποφλοιοδών συνδέσεων.

Μία μορφή διάκρισης μεταξύ συνειδητού και μη συνειδητού αφορά στις διεργασίες του φλοιού και σε αυτές των υποφλοιοδών δομών, των βασικών γαγγλίων ή της παρεγκεφαλίδας, και, του ERTAS ή του λιμβικού συστήματος.

Ένα σημαντικό στοιχείο για την μη συνειδητή δράση των βασικών γαγγλίων (ή της παρεγκεφαλίδας), είναι ότι (ο.π.) πρόκειται για πρωθύστερες συνειδητές λειτουργίες, οι οποίες στην διάρκεια της οντογενετικής εξέλιξης *αυτοματοποιούνται*. Εδώ συναντούμε ένα στοιχείο σχετιζόμενο με την θεμελιώδη λειτουργία της *απώθησης* που συγκροτεί το ασυνείδητο. Όμως, η άδηλη (πλέον) μνήμη κινήσεων και οργανωμένων κινητικών σχημάτων της ικανότητας ποδηλασίας ή του πιάνου ή μυριάδων άλλων αυτοματικών καθημερινών συμπεριφορών (κλείσιμο των φώτων, κλείδωμα της πόρτας, τα οποία επαναλαμβανόμενα αποτελούν την φαινομενολογία του ψυχαναγκαστικού συμπτώματος, αλλά και κάθε λανθάνον αισθητηριοκινητικό σχήμα – έρεισμα πολλαπλών τρόπων αντίληψης, δράσης ή σχέσης με τα αντικείμενα) δεν αφορούν, τουλάχιστον αναγκαστικά,

σε απωθημένες αναπαραστάσεις όπως ορίζονται από την ψυχανάλυση. Ούτε μπορεί να κανείς να θεωρήσει βέβαιο ότι το ποδήλατο ή το πιάνο υπήρξαν παράγοντες δυσαρέσκειας ή υπερβολικής διέγερσης, έτσι ώστε να γίνουν αντικείμενο απώθησης. Πιθανότατα ήταν το αντίθετο. *Η σκέψη μου είναι ότι παρόμοιοι αυτοματισμοί και περιεχόμενα της άδηλης μνήμης διεργασιών (procedural memory) συνιστούν ίσως έναν θεμελιώδη χρόνο αρνητικού*, μία μορφή εργασίας του αρνητικού, η οποία, όπως ακριβώς θεωρεί και η νευροεπιστημονική προσέγγιση, επιτρέπει την απελευθέρωση των εγκεφαλικών και νοητικών διεργασιών και το άνοιγμα προς νέες μορφές αντίληψης ή δράσης. Υπό αυτή την έννοια θα πρότεινα ότι *το ασυνείδητο των νευροεπιστημών αντιστοιχεί σε ένα μέρος της λειτουργίας του αρνητικού της ψυχαναλυτικής θεωρίας*. Το πέρασμα από την καταδυνάστευση της πρωτογενούς στην διεύρυνση της ανωτέρας συνείδησης που περιγράφει ο Edelman νομίζω ότι αναλογεί σε μία λειτουργία του αρνητικού.

Συγχρόνως θεωρώ ότι, *το σύνολο των αυτοματισμών, που μορφοποιούνται ως τέτοιοι σταδιακά από την πρώιμη ήδη ηλικία, συγκροτούν συγχρόνως έναν πρωτογενή πυρήνα, μη δυναμικού απωθημένου*. Αναφέρομαι στην έννοια της πρωτογενούς απώθησης και της μορφοποίησης ενός πρωταρχικού πυρήνα ασυνειδήτων αναπαραστάσεων, καθώς και στην συγκρότηση του αρχικού εγώ πραγματικότητα. Αναφορικά με την επαναληπτικότητα των προτύπων των βασικών γαγγλίων ή της παρεγκεφαλίδας, θα έλεγα ότι συμμετέχουν σε αυτό που η ψυχαναλυτική σκέψη έχει ορίσει ως μία μορφή επανάληψης προ της εγκατάστασης των ενδοψυχικών διαφοροποιήσεων και του αναπαραστατικού ιστού, αποσκοπώντας στην σύσταση και διατήρηση μίας αρχικής πραγματικότητας (Ποταμιάνου, 1995, 2001). Βέβαια το αρχικό εγώ πραγματικότητα ή το πυρηνικό ασυνείδητο που εξετάζει η ψυχοσωματική προσέγγιση δεν περιορίζεται στα γαγγλιακά ή τα παρεγκεφαλιδικά πρότυπα, ούτε ο ρόλος αυτών των προτύπων περιορίζεται στην συγκρότηση ενός αρχικού εγώ πραγματικότητα. Σε αυτό συμμετέχουν οι εγγραφές των σωματικών εκπροσωπήσεων στο επίπεδο του στελέχους και του φλοιού (περιυδραγώγειος φαιά ουσία, φλοιός της νήσου, βρεγματικός λοβός). Ως προς την συναισθηματική πλευρά της λειτουργίας της δευτερογενούς απώθησης, αναφορικά με τα αυτοματοποιούμενα πρότυπα των βασικών

γαγγλίων, θα μπορούσαμε να πούμε ότι *η μετατροπή μίας προγενέστερης ευχαρίστησης σε μη συνειδητή συνήθεια* (η αρχική ναρκισσιστική ευχαρίστηση της πραγματοποίησης και της μάθησης ενός κινητικού προτύπου, μετατρεπόμενη σε μη συναισθηματικά φορτισμένη συνήθεια) *απελευθερώνει τις συναισθηματικές διεργασίες ως προς το αντικείμενο επένδυσής τους. Ενώ το αντίθετο, η καθήλωση σε μία ενεστώσα ευχαρίστηση, και της συνείδησης στο αρχικό πρότυπο, δηλαδή η παραμονή σε μία μορφή πρωτογενούς ή πυρηνικής συνείδησης, θα προκαλούσε ένα συναίσθημα δυσαρέσκειας, ή αποτυχίας των εξελικτικών κινήσεων*. Σε αυτό το σημείο θα μπορούσαμε να σκεφτούμε την πιθανή σύνδεση με την θεώρηση της ψυχοσωματικής σχολής, κατά την οποία η ψυχικοποίηση και η συγκρότηση των αρχικών ψυχικών σχηματισμών εκκινούν την στιγμή και από το επίπεδο διευθέτησης της αποτυχίας της εξέλιξης.

Σε έναν δεύτερο χρόνο η αρχική εγγραφή των αυτοματισμών και των προτύπων, στο πλαίσιο της λειτουργίας της ενεργητικής ασυνείδητης αντίληψης που ελκύει μέρος των προσλαμβανομένων ερεθισμάτων, λειτουργεί ως σημείο σύνδεσης με επόμενα κινητικά πρότυπα και κιναισθητικά ίχνη συμπεριφορών. Το σύνολο των προτύπων αφορούν σε θεμελιώδη σημεία αναφοράς τρόπων αντίληψης, δράσης και σχέσης με τα αντικείμενα. Η σύνδεση των αισθητηριοκινητικών προτύπων στο επίπεδο των βασικών γαγγλίων δεν είναι συνειρμική ούτε δυναμική όπως συμβαίνει στο πεδίο των φλοιωδών συνδέσεων. Κατ' αυτόν τον τρόπο θα μπορούσαν ίσως να θεωρηθούν ως γνωσιακά δεδομένα, ή στοιχεία της μη συνειδητής πραγματικότητας της νόησης. Οι πυρήνες που απαρτίζουν τα βασικά γάγγλια και τα εγγεγραμμένα πρότυπα αλληλεπιδρούν κατά έναν περιοριστικό ή προτρεπτικό τρόπο, θέτοντας συγχρόνως ορισμένα όρια ή μία επιλεκτική στήριξη στην δράση του θαλαμοφλοιικού συστήματος. Η σύνδεση και η αλληλεπίδραση τους καθίσταται δυναμική και σημαίνουσα στο πεδίο του μη συνειδητού (του δυναμικού ασυνειδήτου) σύμφωνα με την συμμετοχή τους σε ευρύτερα νευρωνικά κυκλώματα, δηλαδή σε μνημονικά μορφώματα ή αναπαραστάσεις δράσης που συνδυάζουν την κιναισθητική συνιστώσα με άλλες νοητικές αναπαραστάσεις, εκπροσωπήσεις σωματικών καταστάσεων και μεταβολών και με μορφές συναισθηματικής λειτουργίας. Οι έρευνες των Paller (2004), Moll (2002), Beauregard (2001) που εξετάσαμε νωρίτερα, θεωρώ ότι στηρίζουν την άποψη της δραστηριοποίησης τέτοιων πολυεπίπεδων νευρωνικών

συνδέσεων. Έτσι θεωρώ ότι στοιχεία της εγκεφαλικής λειτουργίας όπως των βασικών γαγγλίων ή της παρεγκεφαλίδας, είναι ένα λειτουργικό μέρος του μη συνειδητού συστήματος στο οποίο αναφέρεται ο Damasio. Εκ της σύνδεσης και της ερμηνείας που υπόκεινται στο πλαίσιο των συνδέσεων αυτών των δομών με τον φλοιό, το λιμβικό σύστημα και με το εγκεφαλικό στέλεχος, καθίστανται τμήμα του δυναμικού ασυνειδήτου συστήματος και της ψυχικής πραγματικότητας.

Θα πρότεινα την υπόθεση ότι *η μορφοποίηση ενός μη συνειδητού προτύπου που αρχικά επιτελείται στο πεδίο του θαλαμοφλοιικού συστήματος* (πλήρως ή εν μέρει συνειδητά) *και στην συνέχεια αυτοματοποιείται* (καταγράφεται στα βασικά γάγγλια ή την παρεγκεφαλίδα), *είναι συνάρτηση των πρωτύτερων συνδέσεων και περιορισμών που θέτουν τα βασικά γάγγλια στον φλοιό* (στον προ-κινητικό, στον κογχομετωπιαίο, στον βρεγματικό λοβό ή στην έλικα του προσαγωγίου) *επιτάσσοντας την συμβατότητα της νέας εγγραφής, πρώτον με το φυσιολογικό και προκαθορισμένο εύρος αισθητηριοκινητικών ικανοτήτων (δηλαδή με την αυτοσυντήρηση), και δεύτερον με ορισμένα ασυνείδητα ψυχικά σημαίνοντα αισθητηριοκινητικά πρότυπα που αποτέλεσαν μέρος πρωτύτερων βιωμάτων, σωματικών καταστάσεων, καταστάσεων ευχαρίστησης ή δυσαρέσκειας, ή σχέσεων με τα αντικείμενα (δηλαδή με την αρχή της ευχαρίστησης – δυσαρέσκειας)*. Έτσι, ο τρόπος ποδηλασίας ή ο ατομικός τρόπος διεκπεραίωσης διαφόρων αυτοματικών κινήσεων ή στάσεων του σώματος, καλείται να είναι συμβατός με τις καθορισμένες νευρο-μυο-σκελετικές δυνατότητες, αλλά και με πρωτύτερα συναισθηματικά βιώματα, ναρκισσιστικής υφής, αυτοερωτισμού, ή ασυνείδητες μνήμες σχέσης με το αντικείμενο. Επίσης η διάσταση των περιορισμών που επιβάλλουν τα δεδομένα αυτών των νευρικών δομών θεωρώ, κατά έναν ανάλογο τρόπο με την δράση των περιοριστικών ικανοτήτων της νευρωνικής πλαστικότητας, ότι ανοίγει την δυνατότητα του λάθους και του εξωπραγματικού, άρα την συγκρότηση ενός ασυνειδήτου μορφώματος και την έκφραση ενός συμπτώματος, ως έκφραση του ασυνειδήτου.

Οι Edelman και Tononi (2000) επισημαίνουν την «όσο το δυνατόν μικρότερη» διάδραση μεταξύ της δραστηριοποίησης των πυρήνων των βασικών γαγγλίων. Τα βασικά γάγγλια (και σε μικρότερο βαθμό η παρεγκεφαλίδα) τροφοδοτούν το σύνολο ουσιαστικά

του φλοιού, αλλά κατά έναν ως επί το πλείστον ανεξάρτητο τρόπο. Έτσι θα λέγαμε ότι υφίσταται ένα είδος *σχάσης* μεταξύ των μη συνειδητών εγγραφών. Η τροφοδότηση με την μορφή των αυτοματοποιημένων προτύπων γίνεται όταν αυτό αιτηθεί, πυροδοτηθεί, από το θαλαμοφλοιικό σύστημα. Έτσι ενόσω παράγεται μία συνειδητή δραστηριότητα, πχ ο έναρθρος λόγος, το μη συνειδητό σύστημα των βασικών γαγγλίων προσδίδει στην δράση του φλοιού ορισμένα βασικά δεδομένα, των οποίων δεν έχουμε την συνείδηση πριν την στιγμή απαρτίωσης και εκτέλεσής τους από το θαλαμοφλοιικό σύστημα. Δηλαδή η προετοιμασία, το υποφλοιώδες υπόβαθρο της δραστηριοποίησης, δεν εμπίπτει στην συνείδηση (όπως αναφέρουν, οι λέξεις, η προφορά τους ή άλλα αισθητηριοκινητικά πρότυπα, έρχονται ωσάν να «αναπηδούν» στην συνείδηση την κατάλληλη στιγμή, χωρίς να γίνεται αυτό αντιληπτό, χωρίς να χρειάζεται μία συνειδητή πρόβλεψη ή ενέργεια). Βέβαια, αυτό που απαιτεί το θαλαμοφλοιικό σύστημα, ο δυναμικός πυρήνας της συνείδησης, αποτελεί την ανάκληση παλαιότερων στοιχείων λειτουργίας των πρωτογενών καταστάσεων του ιδίου του συστήματος συνείδησης. Ο Edelman, μέσω των παραδειγμάτων που προτείνει, λέει ότι ο φλοιός ζητά από τις υποφλοιώδεις δομές «να κάνουν την δουλειά τους αφήνοντας εκείνον να κάνει τις δικές του ανώτερες απαρτιωτικές διεργασίες». Συγκεκριμένα ζητά να κάνουν το πρωτύτερο δικό του έργο. *Το οποίο πλέον έχει οργανωθεί και αυτοματοποιηθεί κατά έναν μη συνειδητό και μη συνειρμικό (ή μη δευτερογενώς αναπαραστατικό) τρόπο σχάσης*. Η σκέψη μου είναι, ότι αυτή *η εικόνα νευρωνικής κατάτμησης των πρωτύτερων βιωμάτων, πιθανώς εκφράζει την αρχική κατάσταση σχάσεων του πρωτογενούς ψυχισμού και ενδεχομένως διαγράφει ορισμένες βασικές γραμμές μετέπειτα σχάσεων που σχηματίζονται κατά την διάρκεια αποδιοργανωτικών ή παλινδρομικών κινήσεων*.

Η τοποθέτηση των διεργασιών των βασικών γαγγλίων στο πεδίο του μη συνειδητού εντάσσεται σε μία γενικότερη θεώρηση των νευροεπιστημών, μίας βασικής διαχωριστικής γραμμής συνείδησης και μη συνειδητού, που διακρίνει το θαλαμοφλοιικό σύστημα (την βάση της «υπόθεσης του δυναμικού πυρήνα», ο.π.) και τις υποκείμενες δομές ή τα υποφλοιώδη ανατομολειτουργικά συστήματα. Αυτή η θεώρηση αποτυπώνεται στις απόψεις του Edelman. Όπως αναφέρεται (ο.π. και Tononi, 2004) το σύστημα των υποφλοιοδών χαρτογραφήσεων όπως και των περιφερικών διεργασιών, αν και

επηρεάζουν και επηρεάζονται από το θαλαμοφλοιικό σύστημα, δεν είναι μέρος του δυναμικού πυρήνα της συνείδησης. Οι λόγοι που παραθέτουν αφορούν στο γεγονός ότι πρόκειται για τοπικές διεργασίες, μονοσήμαντες ή μονού δρόμου με την έννοια της μη ύπαρξης ενός εσωτερικού διαλόγου όπως γίνεται στο θαλαμοφλοιικό σύστημα και κυρίως ότι οι διεργασίες τους δεν συγκροτούν ένα λειτουργικό σύμπλεγμα (functional cluster). Θα μπορούσαμε ίσως να υποθέσουμε ότι στο πλαίσιο ευρύτερων συνδέσεων συγκροτούν ένα ασυνείδητο λειτουργικό σύμπλεγμα ή διαφορετικά μία ασυνείδητη αναπαράσταση πράγματος ή αντικειμένου. Θεωρώ ότι η ενημέρωση του θαλαμοφλοιικού συστήματος από τις υποφλοιώδεις δομές αποκτά μία πολυσημία διότι συγχρόνως είναι μέρος διαφόρων άλλων νευρωνικών κυκλωμάτων μνημών, συναισθηματικών μορφωμάτων και σημαινόντων πρωτύτερων βιωμάτων. Ο Edelman (2004) κάνει την υποθετική πρόταση σύνδεσης των βασικών γαγγλίων με περιοχές του θαλαμοφλοιικού που σε ένα συγκεκριμένο πλαίσιο ή σκεπτικό λειτουργίας, δεν συμμετέχουν στον δυναμικό πυρήνα παραγωγής συνείδησης. Αυτή η υπόθεση που είναι συμβατή με ερευνητικά δεδομένα και με την μη γραμμική λογική της νευρωνικής πλαστικότητας, στηρίζει την θεώρηση του κατ᾽ εξοχήν συστήματος συνείδησης ως εν δυνάμει ή εν μέρει τμήμα του μη συνειδητού. Η ενεργοποίηση, ή ίσως η λανθάνουσα (ως προς την παραγωγή συνείδησης) δράση τέτοιων κυκλωμάτων μνημονικών ιχνών, μετατρέπει ένα σχετικά ανεξάρτητο (σε σχάση) πρότυπο σε στοιχείο της εσωτερικής ασυνείδητης ψυχικής πραγματικότητας. Με αυτή την έννοια επιτελείται μία μεταφορά του συστήματος μη συνειδητού των νευροεπιστημών στην μορφή του ψυχαναλυτικού συστήματος του ασυνειδήτου. Στο οποίο, δυνητικά και σύμφωνα με την τρέχουσα μορφή διεργασιών, μπορούν επίσης να συμμετέχουν περιοχές του θαλαμοφλοιικού συστήματος. Επομένως θα πρέπει να διαφοροποιηθεί η ανατομολειτουργική τοπογραφία των διεργασιών της συνείδησης από τις ευρύτερες ιδιότητες του ιδίου του τόπου που τις φιλοξενούν. Συζητώντας στην συνέχεια τις αντιστίξεις των αναπαραστάσεων θα αναφερθούμε σε περαιτέρω στοιχεία γύρω από τους συσχετισμούς της νευρωνικής λειτουργίας και των φαντασιώσεων ή των αναπαραστάσεων λέξης και πράγματος.

Η ανατομολειτουργική διάκριση μεταξύ του θαλαμοφλοιικού συστήματος και των υποφλοιοδών χαρτογραφήσεων μας οδηγεί σε ένα δεύτερο μέρος της διάκρισης μεταξύ

συνειδητού και μη συνειδητού. Πρόκειται για την δυναμική και τις συνδέσεις του φλοιού με το λιμβικό σύστημα και το «διευρυμένο δικτυωτό και θαλαμικό σύστημα δραστηριοποίησης - ERTAS». Η θέση που προτείναμε είναι ότι το πεδίο διάκρισης θαλαμοφλοιικού – λιμβικού και ERTAS, άρα οι συνδέσεις εντός του λιμβικού συστήματος, εντός του χώρου του ERTAS και οι συνδέσεις με τον φλοιό, αφορούν σε δύο τομείς διεργασιών : α) τις διεργασίες ενεργοποίησης, την ψυχική ενέργεια, την έννοια των ενορμήσεων και τις συναισθηματικές διεργασίες, και β) την διάσταση ενός κεντρικού (όχι όμως μοναδικού) πεδίο των μεταβατικών διεργασιών και της συγκρότησης της μεταβατικής πραγματικότητας του ψυχισμού και του σώματος. Η δεύτερη αυτή διάσταση θα εξετασθεί συνολικά στο έκτο κεφάλαιο. Στο παρόν πλαίσιο θα αναφερθούμε σε ορισμένες πιθανές μορφές αντίστιξης μεταξύ, των διεργασιών του λιμβικού συστήματος, του ERTAS και του ασυνειδήτου. Η εξέταση των αντιστίξεων των αναπαραστάσεων και του συναισθήματος θα μας επιτρέψει να προσεγγίσουμε τις πιθανές συσχετίσεις με τις ενορμητικές διεργασίες και τις συναισθηματικές κινήσεις.

Αναφερόμενοι στις νευροεπιστημονικές απόψεις γύρω από τον σχηματισμό της συνείδησης, ιδίως μέσα από την θεωρία του Damasio, είδαμε ότι στο αρχικό επίπεδο τοποθετείται η έννοια του proto-self. Οι αρχικές μεταβολές των σωματικών αναπαραστάσεων που το συγκροτούν μέσω της συνάντησης με τα αντικείμενα, δηλαδή οι πρώτης και δεύτερης τάξης διεργασίες και χαρτογραφήσεις, αποτελούν το κοινό υπόβαθρο ανάδυσης της συνείδησης και των συγκινήσεων (καθώς και των επόμενων συναισθηματικών κινήσεων), προ της εγκατάστασης της μορφής της πυρηνικής συνείδησης. Πρόκειται επομένως για μία αρχική μη συνειδητή μορφή οντότητας (περισσότερο οντότητας παρά εαυτού), προ της ανάπτυξης των διεργασιών ψυχικοποιήσης, μη αναπαραστατικών μορφωμάτων ως προς τον ψυχισμό, της οποίας προτείναμε την σύνδεση με την έννοια του αρχικού εγώ πραγματικότητα και με την έννοια του σωματικού ασυνειδήτου της ψυχοσωματικής θεωρίας. Η συνάντηση με τα αντικείμενα, όπως τονίζει ο Damasio αφορά αρχικά τις ίδιες τις σωματικές λειτουργίες και καταστάσεις των οποίων η εκπροσώπηση σχηματίζει την οντότητα του proto-self. Συζητώντας πρωτύτερα γύρω από τις μεταβιολογικές προεκτάσεις της ψυχαναλυτικής σκέψης, προτείναμε την υπόθεση της σχέσης με τα αντικείμενα (το μητρικό αντικείμενο

ιδίως) ως μία αποσυμβιωτική διεργασία ως προς την προηγούμενη ενδοσωματική συμβιωτική, ή «ενδοσυμβιωτική» σχέση (δηλαδή την σχέση που μπορεί να αναπτύσσεται μεταξύ διαφόρων μερών ή λειτουργιών του σώματος), ή ως μία έξοδο από μία μορφή πρώιμου σωματικού ναρκισσισμού, προγενέστερη του πρωτογενούς ναρκισσισμού ή «χωρίς αντικείμενο» ως προς το εξωτερικό κόσμο, κατά τον οποίο οι (σωματικές) επενδύσεις στρέφονται προς την εξελισσόμενη και αναπτυσσόμενη σωματική πραγματικότητα. Η διεργασία των αρχικών μεταβολών των χαρτογραφήσεων του proto-self, στο επίπεδο του εγκεφαλικού στελέχους (PAG) και μετέπειτα στον βρεγματικό λοβό και τον φλοιό της νήσου, θεωρώ ότι αναλογούν σε μία σταδιακή δυνατότητα διάκρισης και στην συνέχεια σύνδεσης μεταξύ αναπαραστάσεων και συναισθήματος. Στοιχεία τα οποία, σε αυτό το πρωτογενές εξελικτικό στάδιο αλλά και λανθάνον επίπεδο λειτουργίας, βρίσκονται σε μία σχέση ομοουσιότητας. Μία σωματική αναπαράσταση είναι μία συγκίνηση και αντιστρόφως. Προηγουμένως εξετάζοντας την μη συνειδητή αυτοματοποιημένη και επαναληπτική δράση των βασικών γαγγλίων και της παρεγκεφαλίδας, την συνδέσαμε ως ένα μέρος του ανατομολειτουργικού ερείσματος της πρωτογενούς απώθησης. Ένα δεύτερο, ενεργειακό μέρος, θα μπορούσαμε ίσως να υποθέσουμε ότι έγκειται στις πρώιμες σωματο-συγκινησιακές φορτίσεις που αρχικά δημιουργούνται στα κατώτερα στρώματα του ERTAS και προβάλλονται στο επίπεδο του σωματοαισθητηριακού φλοιού. Ο βαθμός επεξεργασίας των πρωτογενών προβολών, η δυνατότητα οργάνωσης των μετα-αναπαραστάσεων στο επίπεδο του φλοιού (δηλαδή των συσχετίσεων μεταξύ των σωματικών αναπαραστάσεων και των αναπαραστάσεων των αντικειμένων στις ραχιαίες περιοχές, του ελέγχου, των ρυθμιστικών διεργασιών και του προγραμματισμού στο επίπεδο του προμετωπιαίου) και της νοηματοδότησης τους μέσω των μεταβατικών διεργασιών, θα προσδιορίσει την σημασία της επίδρασης αυτού του πρωτογενούς σκεπτικού λειτουργίας (βασισμένο στην μη διάκριση συναισθήματος και αναπαράστασης και στους μηχανισμούς της επανάληψης) επί της συνολικής σωματοψυχικής λειτουργίας. Επίσης οι διεργασίες των συνεχόμενων χαρτογραφήσεων και η αναδιαμόρφωση των νευρωνικών τοπικών με βάση την σύνδεση των σωματο-συγκινησιακών καταστάσεων με τα αντικείμενα (το ίδιο το σώμα, το εξωτερικό αντικείμενο, τα εσωτερικά μορφώματα) θεωρώ ότι αποτελεί ένα έρεισμα της κίνησης των ναρκισσιστικών και των αντικειμενοτρόπων ενορμήσεων και της σύνδεσής τους με

τις λιβιδινικές ενορμήσεις και τις ενορμήσεις αυτοσυντήρησης. Εδώ θα συνδέαμε τις σκέψεις που προτείναμε γύρω από την σχέση ψυχικής και εξωτερικής πραγματικότητας υπό το πρίσμα των ενορμήσεων αυτοσυντήρησης, των λιβιδινικών ενορμήσεων και του ναρκισσισμού. Η δυναμική των αρχικών χαρτογραφήσεων γύρω από το proto-self αποτελεί ένα έρεισμα της δυναμικής μεταξύ των ναρκισσιστικών ενορμήσεων και των ενορμήσεων του αντικειμένου, επιτρέποντας την ποιοτική και ποσοτική διεύρυνση και αναδιοργάνωση της ψυχικής πραγματικότητας. Οι θεμελιώδεις λειτουργίες του proto-self αφορούν στην αυτοσυντήρηση. Αφορούν στην πολυμορφία της αυτοσυντήρησης, της εξασφάλισης των ζωτικών λειτουργιών, στο επίπεδο προ και μετά της ολοένα διευρυνόμενης επένδυσης και συσχέτισης με τα αντικείμενα. Διαμέσου αυτής της πορείας διεργασιών, επιτελείται ο επαναπροσδιορισμός και η αναδιοργάνωση του έργου αυτοσυντήρησης που εξασφαλίζουν τα κέντρα του στελέχους και των δομών που συμμετέχουν στον σχηματισμό του proto-self ή μετέπειτα της πυρηνικής συνείδησης. Όπως αναφέρθηκε στο δεύτερο κεφάλαιο η σκέψη μου είναι ότι παράγεται ένα είδος αναδιπλασιασμού της ενόρμησης της αυτοσυντήρησης και του αντικειμένου της, από την οποία έτσι πηγάζει, όπως το θέτει ο Freud, η λιβιδινική ενόρμηση. Καθοριστικός παράγων του διπλού προσδιορισμού της αυτοσυντήρησης, δηλαδή της εξασφάλισης της επιβίωσης της σωματικής πραγματικότητας και μίας σωματικής πραγματικότητας έρεισμα και αντικείμενο του ψυχισμού, θα είναι ο προσπορισμός της ευχαρίστησης και οι διεργασίες σύμφωνα με το δίπολο ευχαρίστησης δυσαρέσκειας.

Η κλινική των βλαβών αυτών των περιοχών και των διεργασιών που εξυπηρετούν (βλάβες στις πρωτοταγείς ή στις δευτεροταγείς ή συνειρμικές σωματοαισθητικές περιοχές, βλάβες στις αντίστοιχες περιοχές του αριστερού ημισφαιρίου, βλάβες στην περιοχή του λιμβικού συστήματος, ή βλάβες του προμετωπιαίου λοβού) δείχνει την εμφάνιση διαφόρων μορφών παλινδρομικών κινήσεων, οργανικού κατ' αρχάς υποστρώματος, προς τρόπους ψυχικής και νοητικής λειτουργίας που χαρακτηρίζονται από ανάλογα της έκφρασης του συναισθήματος με την μορφή του εκπρόσωπου της ενόρμησης, χωρίς την δυνατότητα διαφοροποίησης σε εκπρόσωπο αναπαράστασης και ποσό συναισθήματος. Αντίθετα, βλάβες στο επίπεδο των ραχιαίων πυρήνων του στελέχους καταλύουν την οργάνωση του proto-self και κλινικά αντιστοιχούν στο κώμα.

Έτσι θα σκεπτόμουν τις αρχικές εγγραφές και διεργασίες στο στέλεχος, μέσω των πυρήνων της περιυδραγωγείου φαιάς ουσίας και των παραβραχιόνιων πυρήνων, ως ένα θεμελιώδες νευρωνικό και σωματο-συγκινησιακό, ή ένα προ-ψυχικό, «αναφέρον αντικείμενο»[24] των ιεραρχικά ανώτερων επιπέδων οργάνωσης του εγκεφάλου και του ψυχισμού. Όπως επισημαίνει ο Damasio (1999) και έχει αναδείξει ο Pankseep (1998) ερευνώντας την συναισθηματική διάσταση της λειτουργίας των πυρήνων του δικτυωτού σχηματισμού, το ERTAS έχει μία διπλή δράση. Αφ' ενός οικονομική, ενεργοποίησης των εγκεφαλικών διεργασιών και αφ' ετέρου μία πρωτογενή αναπαραστατική δράση. Όπως θα δούμε στην συνέχεια, οι συνδέσεις αυτών των πυρήνων με διάφορες φλοιώδεις και υποφλοιώδεις περιοχές, θα επιτρέψουν την ανάπτυξη των δευτερογενών αναπαραστατικών διεργασιών. Η ενεργοποίηση τους συνδέεται με την ικανότητα αυτοερεθισμού, σύμφωνα με την περισσότερο πρωτογενή, εκφορτιστική, ή δευτερογενή, αναπαραστατική, μορφή του.

Στην νευρο-ψυχαναλυτική βιβλιογραφία, οι διεργασίες των υποφλοιοδών δομών, από το στέλεχος έως και το λιμβικό σύστημα το οποίο θα θεωρηθεί ως η επιφάνεια αντίληψης της εσωτερικής σωματικής πραγματικότητας από τον φλοιό και από τις ανώτερες ψυχονοητικές λειτουργίες, θα συσχετισθούν με το σύστημα του εκείνου. Αυτή είναι η τοποθέτηση του Solms που λέει ότι αποτελεί την βιολογική βάση της μεταφορικής εικόνας του Freud για την δεξαμενή λιβιδινικής ή ενορμητικής ενέργειας. Θεωρώ ότι το εκείνο της δεύτερης τοπικής θεωρίας δεν θα μπορούσε να περιορισθεί ανατομολειτουργικά στο ERTAS, στην ανατομική τοπογραφία του SELF κατά την ορολογία του Pankseep, ή στο λιμβικό σύστημα. Καθώς για την οργάνωση και την συγκρότηση του περιεχομένου του (τις αναπαραστάσεις πράγματος ή αντικειμένου που περιέχει, τα μνημονικά ίχνη ή τα φαντασιωσικά μορφώματα), απαιτείται η συνέργεια άλλων περιοχών του εγκεφάλου, τόσο υποφλοιοδών όσο και του φλοιού. Άλλωστε όπως είδαμε, η έννοια της πυρηνικής ή πρωτογενούς συνείδησης και οι αντίστοιχες εγκεφαλικές λειτουργίες (έλικας του προσαγωγίου, θαλάμου, ραχιαίων περιοχών του φλοιού), αφορά σε μεγάλο βαθμό διεργασίες του ασυνειδήτου.

[24] Με την έννοια του «objet référent» που έχει προτείνει ο Νίκος Νικολαΐδης, 1984

6.2.2 Διημισφαιρικές αντιστίξεις του ασυνειδήτου.

Μία άλλη γραμμή διάκρισης συνείδησης και ασυνειδήτου που έχει συσχετισθεί με τα αντίστοιχα μεταψυχολογικά συστήματα, περνά ανάμεσα από τα δύο εγκεφαλικά ημισφαίρια. Είδαμε ότι έρευνες βασιζόμενες σε κλινικά περιστατικά σωματοαγνωσίας, βλαβών των σωματοαισθητικών περιοχών του δεξιού ημισφαιρίου και ιδίως σε περιστατικά διηρημένου εγκεφάλου (μερική ή πλήρη διατομή του μεσολοβίου), απεκάλυψαν μία σειρά ποιοτικών διαφορών στο τρόπο και στο αντικείμενο των διεργασιών μεταξύ των δύο ημισφαιρίων. Συνοψίζοντας (ο.π., Gazzaniga, 1998 & 2000· Schore, 1994, 2000, 2003) θα λέγαμε ότι το δεξιό ημισφαίριο έχει την ικανότητα μίας συνολικής οπτικοχωρικής – σωματικής αντίληψης και διεργασιών, διατηρώντας επιλεκτικές και αμφίδρομες συνδέσεις, κατά μήκος της προοδευτικά απαρτιωτικής πορείας των ραχιαίων προς τις πρόσθιες περιοχές του δεξιού φλοιού, με το λιμβικό σύστημα και τις υποφλοιώδες δομές σύνδεσης και ελέγχου της σωματικής λειτουργίας, χαρακτηριζόμενο επομένως από μία περισσότερο συναισθηματική μορφή διεργασιών. Αντίθετα το αριστερό ημισφαίριο κατέχει τις σημασιολογικές και λογικές ικανότητες, την λεπτομερέστερη προσέγγιση και διεργασία των ερεθισμάτων και του ανάλογου σχεδιασμού και έκφρασης της δράσης. Τα αποτελέσματα των ερευνών έχουν δείξει ότι η συνειδητοποίηση ενός προσλαμβανόμενου ερεθίσματος, εσωδεκτικού, ιδιοδεκτικού ή εξωδεκτικού, απαιτεί την συμμετοχή του αριστερού ημισφαιρίου και την άρτια διημισφαιρική σύνδεση. Αυτή η παρατήρηση οδήγησε στο συμπέρασμα της μη συνειδητής μορφής των διεργασιών του δεξιού ημισφαιρίου. Ο Allan Schore (ο.π.), βασιζόμενος στις σχετικές έρευνες καθώς και σε δεδομένα γύρω από την πειραματική μελέτη της συναισθηματικής ανάπτυξης και των σχέσεων προσκόλλησης («attachment» θεωρίες των Bowlby, Mahler) προτείνει την σύνδεση της λειτουργίας του δεξιού ημισφαιρίου με το ψυχαναλυτικό ασυνείδητο, καθώς οι διεργασίες του φαίνεται να αναλογούν στο σκεπτικό λειτουργίας, των πρωτογενών διεργασιών, του συστήματος του ασυνειδήτου. Βέβαια, παρά την προφανή ενδιαφέρουσα διαφοροποίηση συνειδητού και μη συνειδητού – αριστερού και δεξιού ημισφαιρίου, θεωρώ πως πρέπει να λάβουμε υπ' όψη ότι υπό φυσιολογικές συνθήκες τα δύο ημισφαίρια συνεργούν και η διακριτή τους δράση που αποκαλύπτεται σε περιπτώσεις διατομών, κανονικά συνεργεί και

αλληλεπιδρά. Έτσι θα σκεπτόμουν ότι *οι διεργασίες του ασυνειδήτου, στον βαθμό που εξυπηρετούνται από το δεξιό ημισφαίριο, αφορούν στο δεξιό ημισφαίριο σε σύνδεση και όχι σε έναν διηρημένο εγκέφαλο*. Ο Cambier (αναφορά : Lechevalier, 1999), σε αναλογία με τις προτάσεις του Gazzaniga, θεωρεί *ότι υπό φυσιολογικές συνθήκες, η λειτουργία των δύο ημισφαιρίων δεν είναι πάντοτε καθολική και συμμετρική, ούτε σε μία στατική μορφή ισορροπίας και καταμερισμού, αλλά αντίθετα, ανάλογα με το είδος των νοητικών λειτουργιών, υπάρχει «η επικράτηση του ενός ή του άλλου», και τα δύο όντας σε σύνδεση και αλληλεπίδραση*. Ο Solms τοποθετεί τις ασυνείδητες διεργασίες του δεξιού ημισφαιρίου στο ασυνείδητο τμήμα του συστήματος του εγώ της δεύτερης τοπικής θεωρίας, σκεπτόμενος ακριβώς την συνολική εγκεφαλική λειτουργία και τις λειτουργίες που εξασφαλίζονται από την φυσιολογική σύνδεση μεταξύ των δύο ημισφαιρίων.

Όμως, μπορούμε να συμπεράνουμε ότι το έλλογο αριστερό ημισφαίριο είναι μόνον συνείδηση; Και ότι το ασυνείδητο είναι υπόθεση του δεξιού ημισφαιρίου ή/και των υποφλοιοδών χαρτογραφήσεων με τις οποίες διατηρεί μία προνομιακή σχέση; Σε μία ανάλογη ερώτηση ο Pommier απαντά «όχι, διότι…ο συνειδητός λόγος…*φέρει αυτό που απωθεί*, έτσι ώστε να εκφρασθεί» (2004, δικής μας υπογράμμιση).

Η νευροεπιστημονική έρευνα σε περιστατικά διηρημένου εγκεφάλου (Gazzaniga, ο.π.· Mason & Macrae, 2004), έχει δείξει ότι εκ των προσλαμβανομένων ερεθισμάτων, τα ανοίκεια συνοδεύονται από την δραστηριοποίηση του δεξιού ημισφαιρίου το οποίο τα επεξεργάζεται, ενώ αντίθετα τα οικεία ερεθίσματα επεξεργάζονται από το αριστερό ημισφαίριο. Σε αυτό θα πρέπει να προσθέσουμε ότι ο βασικός και κατ' ουσία μη συνειδητός δείκτης οικειότητας βασίζεται στην οπτικοχωρική, σωματική καθώς και συναισθηματική αναγνώριση εκ μέρους του δεξιού ημισφαιρίου. Η οποία (Damasio, 1994· Bechara et al., 2000) μπορεί να πυροδοτήσει μία μη συνειδητή διεργασία λήψης απόφασης και να δρομολογήσει μία μεταβολή του επιπέδου εγρήγορσης. Επίσης έχει παρατηρηθεί ότι το αριστερό ημισφαίριο παράγει περισσότερα λάθη (παρερμηνεύει θα λέγαμε) κατά την αναγνώριση των ερεθισμάτων από ότι το δεξιό ημισφαίριο. Αυτή η διαφοροποίηση είναι εμφανής και στην μορφή των διεργασιών και τύπων μνήμης που εξυπηρετούνται στο κάθε ημισφαίριο (Metcalfe et al., 1995· Gazzaniga, ο.π.). Έτσι έχει

διαπιστωθεί ότι το δεξιό ημισφαίριο υπερτερεί στην αυτοβιογραφική μνήμη (episodic memory) σε συγκεκριμένα γεγονότα, ενώ το αριστερό στην σημασιολογική μνήμη (semantic memory). Όμως, σε ότι αφορά στις διεργασίες συγκρότησης και χρήσης των αυτοβιογραφικών στοιχείων υφίσταται ένα επιπλέον χίασμα καθώς η υπεροχή του δεξιού ημισφαιρίου αφορά στην ανάκληση. Ενώ η κωδικοποίηση της αυτοβιογραφικής μνήμης επιτελείται στο αριστερό ημισφαίριο (η καταγραφή των αυτοβιογραφικών στοιχείων γίνεται συνειδητά, ενώ η απαρχή του μηχανισμού της ανάκλησης επιτελείται μη συνειδητά). Λόγω αυτή της μορφής καταμερισμού των ιδιοτήτων ο Gazzaniga ονομάζει το αριστερό ημισφαίριο ως «*ερμηνευτή*» (interpreter). Δηλαδή τείνει προς την κατασκευή μίας έστω λογικοφανούς (παρερμηνευτικής ενδεχομένως) αλλά απαρτιωμένης συνειδητής άποψης. Το δεξιό ημισφαίριο θεωρεί ότι «λέει» ή «δείχνει» την αλήθεια, ότι «*ετυμηγορεί*» (verdict). Συγχρόνως, ο τρόπος λειτουργίας του δεξιού ημισφαιρίου συνδέεται με τον σχηματισμό των μεταφορικών, αλληγορικών και των διττών εννοιών, χαρακτηριστικό το οποίο θα μπορούσε να φανεί σε αντίφαση με την ετυμηγορική ικανότητα (αλληγορικές ή διττές ετυμηγορίες;). Τέλος, σύμφωνα με παρατηρήσεις σχετικά με τις λειτουργίες του λόγου, από πολλές έρευνες έχει διαπιστωθεί μία πρωτολεκτική ικανότητα του δεξιού ημισφαιρίου (πέραν της συμμετοχής του στα στοιχεία προσόδου). Οι Hirstein και Ramachandran (1997) έχουν προτείνει την υπόθεση μίας «στοιχειώδους σημασιολογικής ικανότητας» και λεξιλογίου που αναφέρεται σε «πράγματα». Σε αυτές τις παρατηρήσεις θα πρέπει να υπενθυμίσουμε (ο.π., ενότητα 2) την διάσταση της αυτοδραστηριοποίησης του φλοιού και την σημασία του εσωτερικού, ενδοφλοιικού και διαφλοιικού, διαλόγου, μέσα από τον οποίο παράγονται ενδογενή ερεθίσματα, ή μετα-αναπαραστάσεις, πέραν των τρεχόντων πρωτογενών προσλήψεων. Άρα, οι διεργασίες των δύο ημισφαιρίων (συνειδητές και μη συνειδητές) έχουν κυρίως ως αντικείμενο (πρόσληψης και αναγνώρισης, μνημονικής συνειρμικής εγγραφής και ως σημείο αναφοράς των αντίστοιχων ερμηνειών ή ετυμηγοριών) τις ενδογενείς τους κατασκευές.

Βλέπουμε επομένως ότι το δεξιό ημισφαίριο, σε ένα μη συνειδητό επίπεδο, προσλαμβάνει τα άγνωστα ή ανοίκεια ερεθίσματα σύμφωνα με τις πρωτύτερες εγγραφές και τα θεμελιώδη δεδομένα του εαυτού, τις «βασικές αλήθειες του». Ή σύμφωνα με το

σταδιακά συγκροτούμενο, πρωτογενές και δευτερογενές ναρκισσιστικό έρεισμα της σωματοψυχικής οντότητας. Αντίθετα από ότι στο αριστερό ημισφαίριο, δεν γίνεται μία επεξεργασία του τύπου της νοηματοδότησης (της σύνδεσης με τις αναπαραστάσεις λέξης), αλλά, σύμφωνα με το εάν ένα ερέθισμα είναι συμβατό με τις αναπαραστάσεις του σωματικού εγώ και των προγενέστερων μορφών σχέσης με το αντικείμενο, το οποίο, μπορεί να αφορά σε ένα εξωτερικό αντικείμενο, ή, πρωτογενώς, να έχει ως αντικείμενο το ίδιο το σώμα (όπως άλλωστε το αναφέρει ο Freud στα «τρία δοκίμια», 1905). *Θεωρώ ότι η διάκριση διεργασιών οικείου και μη οικείου, συνδέεται με τις μορφές της αντιληπτικής λειτουργίας που εξετάσαμε, δηλαδή την μορφή αντίληψης και τρόπο σχέσης μεταξύ της ψυχικής και της εξωτερικής πραγματικότητας, του «τραυματικού δυναμικού» και του «δυναμικού μετάλλαξης» καθώς και με την υπόθεση της «πρωτογενούς ασυνείδητης αντίληψης», οι οποίες πιθανώς να εξυπηρετούνται από τον τρόπο λειτουργίας του δεξιού ημισφαιρίου. Σε ότι αφορά στην μορφή της ψευδαισθητικής – παλινδρομικής αντιληπτικότητας και τους απότοκους αντιληπτικούς παλινδρομικούς συνειρμούς, η υπόθεση μου είναι ότι έγκειται στην συνέργεια : της άρσης της αναστολής που εξασφαλίζει η λειτουργία του προμετωπιαίου λοβού· της επικρατητικής δραστηριοποίησης των πρωτοταγών, δευτεροταγών και συνειρμικών περιοχών του δεξιού ημισφαιρίου σε σύνδεση με την πληροφόρηση από τις δομές του ERTAS, επί των διεργασιών του αριστερού (όπως αυτό συμβαίνει στον νευροβιολογικό μηχανισμό του ονείρου), και ίσως, στον προσδιορισμό της λειτουργίας του λόγου από την πρωτολεκτική ικανότητα του δεξιού ημισφαιρίου.*

Έχουμε ήδη αναφερθεί στην συνειδητή και την μη συνειδητή διάσταση της αυτοβιογραφικής μνήμης, στον χώρο διαθεσιμότητας (Damasio, ο.π.) και στα εν δυνάμει συνειδητοποιούμενα μορφώματα μνήμης που μπορεί να υφίστανται ως ασυνείδητη γνώση, ως μη συνειδητά δεδομένα σημασιολογικής μνήμης ή μνήμης διεργασιών. Στο πλαίσιο της ψυχοθεραπευτικής εργασίας η ύπαρξη, ή μάλλον η κατ' εξοχήν ύπαρξη ασυνειδήτων αυτοβιογραφικών στοιχείων είναι γνωστή και αντικείμενο του κλινικού έργου. Γνωρίζουμε επίσης ότι η συγκρότηση και ανάκληση των στοιχείων της αυτοβιογραφικής μνήμης απαιτεί την δραστηριοποίηση αμφότερων των ημισφαιρίων και στηρίζεται στην δράση υποφλοιοδών δομών. *Θεωρώ ότι η επισημαινόμενη υπεροχή του δεξιού ημισφαιρίου στην αυτοβιογραφική μνήμη, την μνήμη των ατομικών σωματοψυχικών*

γεγονότων, έγκειται στην αναγνώριση ορισμένων θεμελιακών στοιχείων της υποκειμενικής αυτοβιογραφίας, δηλαδή στην περισσότερο σωματική και συναισθηματική συνιστώσα αυτών των βιωμάτων. Αυτή η συνιστώσα, σε ένα επίπεδο (χρονικό και τοπικό) προ της περαιτέρω νοηματοδότησης ή της πολυσημίας που τους αποδίδεται μέσω των διεργασιών του αριστερού ημισφαιρίου (στις περιοχές του λόγου, τις συνειρμικές περιοχές του προμετωπιαίου λοβού και σε σύνδεση με το κύκλωμα μνήμης του ιππόκαμπου) αφορά στην εργασία εικονοπλασίας, των αναπαραστάσεων πράγματος (πρώτη τοπική θεωρία) και των αναπαραστάσεων του αντικειμένου (δεύτερη τοπική θεωρία) που παράγεται στο δεξιό ημισφαίριο. Έτσι *τα δεδομένα της αυτοβιογραφικής μνήμης στο πεδίο του δεξιού ημισφαιρίου αποτελούν ένα σημείο αναφοράς, ή, σε ένα αρχικό στάδιο αποτελούν ένα δεύτερο επίπεδο «αναφέροντος αντικειμένου»*[25] *για την μορφή της αυτοβιογραφικής μνήμης, ή της αίσθησης του εαυτού που κατασκευάζεται (και δεν ανακαλείται ως έχει) μέσω των διεργασιών του αριστερού ημισφαιρίου*. Επομένως μπορούμε να πούμε ότι η δράση του δεξιού ημισφαιρίου συνδέεται με τις λειτουργίες του ψυχαναλυτικού ασυνειδήτου, χωρίς όμως, όπως θα δούμε, να εξασφαλίζει το σύνολό τους.

Η «τελική» μορφή της αυτοβιογραφικής μνήμης, (δηλαδή το σύνολο των στοιχείων τα οποία ένας άνθρωπος σε ένα δεδομένο εσωτερικό και εξωτερικό πλαίσιο έχει να αναφέρει προς έναν άλλο, πραγματικό ή φανταστικό, ορίζοντας την ιστορικότητα και την ατομικότητά του) εξ ορισμού συνειδητή, απαιτεί την δράση του αριστερού ημισφαιρίου, του κροταφικού και ιδίως του προμετωπιαίου λοβού (έσω-κοιλιακή περιοχή). Επίσης οι έρευνες γύρω από την ανάκληση της αυτοβιογραφικής μνήμης (Mesulam, 2000· Johnson, 2002 [ανασκόπηση]) έχουν δείξει την κεντρική θέση του οπίσθιου τμήματος της έλικας του προσαγωγίου και την σημασία των συνδέσεων της, με τον προμετωπιαίο, τον ιππόκαμπο, την παραϊπποκάμπειο έλικα και τον έσω-ρινικό φλοιό. Οι Piefke et al. (2003) έχουν δείξει ότι ο νευρωνικός μηχανισμός ανάκλησης των αυτοβιογραφικών στοιχείων διαφοροποιείται σύμφωνα με την θετική ή αρνητική συναισθηματική αξία των δεδομένων (θετική αξία : δραστηριοποίηση *αμφοτερόπλευρα* στον κογχομετωπιαίο λοβό, κροταφικό λοβό, στις έσω περιοχές του κροταφικού και

[25] Ένα δεύτερο περαιτέρω επίπεδο αναφέροντος αντικειμένου στην συνέχεια των πρωτογενών εκπροσωπήσεων στο στέλεχος (ο.π.).

ιδίως στον έσω-ρινικό φλοιό· αρνητική αξία : δραστηριοποίηση μόνον της *δεξιάς* μέσης κροταφικής έλικας). Επίσης η μορφή των μηχανισμών ανάκλησης είναι συνάρτηση της χρονικής απόστασης από τα γεγονότα. Έτσι συμπεραίνουν ότι η διαμόρφωση της αυτοβιογραφικής μνήμης είναι άμεση συνάρτηση της συναισθηματικής αξίας και της χρονικής διάστασης των ανακαλούμενων δεδομένων. Η ημισφαιρική διαφοροποίηση μεταξύ της αρνητικής και της θετικής συναισθηματικής αξίας, θα μπορούσαμε ίσως να υποθέσουμε ότι συνδέεται με την ανάγκη αναγωγής στα πλέον θεμελιώδη στοιχεία της σωματοψυχικής οντότητας, τις περισσότερο σωματικές αναπαραστάσεις.

Οι περιοχές του λιμβικού συστήματος που μετέχουν άμεσα και κυριαρχικά στην συγκρότηση της αυτοβιογραφικής μνήμης, όπως το είδαμε εξετάζοντας τις θέσεις της νευροδυναμικής θεωρίας, παρέχουν όχι μόνον την ενεργοποιητική διάσταση των διεργασιών συγκρότησης της ατομικής ιστορικότητας, αλλά κυρίως, *αποτελούν το πεδίο παραγωγής εν δυνάμει νοημάτων, ή εν δυνάμει νοηματοδοτήσεων των σταδιακά συνδεόμενων αυτοβιογραφικών στοιχείων, γύρω από τα οποία θα γίνει μία «προσωρινά και περιστασιακά τελική» επιλογή*. Η πληροφόρηση προς το λιμβικό σύστημα σχετικά με τα ανακαλούμενα στοιχεία και την τρέχουσα κατάσταση της σωματοψυχικής οντότητας, καθώς και η πληροφόρηση από το λιμβικό σύστημα γύρω από τις δυνητικές μορφές αντίληψης συγκροτούν ένα μεταβατικό πεδίο (που αποτελεί ένα τμήμα του ευρύτερου πεδίου της μεταβατικής πραγματικότητας) ως ένα διαρκές σημείο αναφοράς οργάνωσης της αυτοβιογραφικής μνήμης. Ανάλογα, η ανάπτυξη μίας σκέψης επί του εαυτού (self-reflection. Johnson, ο.π.) η οποία στηρίζεται στην σταδιακή διαμόρφωση της αυτοβιογραφικής μνήμης, συνδέεται με την δραστηριοποίηση του μέσου τμήματος του προμετωπιαίου και του οπίσθιου τμήματος της έλικας του προσαγωγίου. Στο επίπεδο του προμετωπιαίου λοβού παράγεται μία, θα λέγαμε, δευτερογενής ή «προκείμενη τελική ετυμηγορία» η οποία αποφασίζει γύρω από την μορφή, το εύρος, τα ποιοτικά στοιχεία που θα διατηρηθούν στην συνειδητή μνήμη (άρα στην μνήμη εργασίας) των αυτοβιογραφικών στοιχείων. Όμως, μέχρις εκείνης της στιγμής, και εντός των διεργασιών του αριστερού ημισφαιρίου, υφίσταται μία σειρά μη συνειδητών διεργασιών που έχουν να κάνουν με την μορφοποίηση του λόγου, όπως η ταχύτατη και μη συνειδητή λεξιολογική πρόσβαση και τα εναυσματικά φαινόμενα (ενδυνάμωση των διεργασιών

μέσω της εναυσματικής μνήμης), την επίδραση και οριοθέτηση από τα βασικά γάγγλια, την συναισθηματική επένδυση μέσω της σύνδεσης με το λιμβικό σύστημα και των ενεργοποιών ώσεων από το εγκεφαλικό στέλεχος και τον θάλαμο. Επίσης η επένδυση από το λιμβικό και το ERTAS θα επιτρέψει την ανάκληση και την προσθήκη στην αυτοβιογραφική μνήμη δεδομένων από την μη συνειδητή σημασιολογική μνήμη (την δραστηριοποίηση των ραχιαίων συνειρμικών περιοχών του φλοιού, δηλαδή την ανάκληση μέσα από το διευθυνσιολόγιο κατά την ορολογία του Mesulam, 1998). Από τις έρευνες σχετικά με τις εναυσματικές διεργασίες (priming) έχει διαπιστωθεί η δραστηριοποίηση τόσο του αριστερού όσο και του δεξιού ημισφαιρίου από μη συνειδητά προσλαμβανόμενα ερεθίσματα, τα οποία στην συνέχεια συν-προσδιορίζουν τις τρέχουσες, συνειδητές ή ασυνείδητες διεργασίες, καθώς η πρόσληψη και μη συνειδητή διεργασία τους συγκροτεί ένα πεδίο διαθεσιμοτήτων και εν δυνάμει αξιών (Fectau et al., 2004· Dehaene et al., 1998). Επομένως παρατηρούμε ότι η λειτουργία του αριστερού ημισφαιρίου περιλαμβάνει ένα σημαντικό μέρος μη συνειδητών διεργασιών, τόσο στο επίπεδο της οργάνωσης και έκφρασης του λόγου όσο και της ρύθμισης και του σχεδιασμού της σκέψης και της δράσης. Η σημασία αυτών των μη συνειδητών διεργασιών είναι εμφανής στην εξέταση της νευροψυχολογικής συμπτωματολογίας των αφασιών υπό το πρίσμα της ψυχαναλυτικής προσέγγισης. Η αποδόμηση και η διαταραχή των μηχανισμών του λόγου που παρατηρείται στις διάφορες μορφές αφασίας, θεωρώ ότι συχνά, εάν όχι σε όλες τις περιπτώσεις, αποκαλύπτει διάφορες ασυνείδητες πτυχές της οργάνωσης του λόγου. Η σκέψη μου είναι ότι ο αφασικός λόγος, στις περιπτώσεις όπου χάνει την ανασταλτική δράση του προμετωπιαίου λοβού, ή την ικανότητα σύνδεσης των κινητικών, εννοιολογικών και ακουστικών εικόνων (στις κροταφικές και βρεγματικές περιοχή), ή επιπλέον στις περιπτώσεις απώλειας της θεμελιώδους οριοθέτησης από τα βασικά γάγγλια, μετατρέπεται σε ένα μέσο εκφόρτισης των πρωτογενών διεργασιών, στερούμενος της δυνατότητας της πολυσημίας, ή ακόμα καταλήγει να οφείλει (απαντώντας στην απαίτηση έργου) να εκφράσει το ψυχικά μη αναπαριστάμενο. Οι ασυνείδητες πτυχές της οργάνωσης του λόγου έχουν ως έρεισμα ορισμένες εγκεφαλικές λειτουργίες, φλοιώδεις και υποφλοιώδεις, των οποίων η δυναμική σύνδεση υπό φυσιολογικές συνθήκες, επιτρέπει την πολυσημία του λόγου και της σκέψης.

Επιτρέπει δηλαδή τους τύπους της γλωσσικής έκφρασης που έχει περιγράψει ο Green μιλώντας για τον «ζωντανό λόγο» (1973). Ο λόγος : α) εκπροσωπεί, μεταφέρει, αναπαριστά και εκφράζει, β) οριοθετεί το λανθάνον, δηλαδή τα αναπαραστατικά και συναισθηματικά μορφώματα (σύμφωνα με την πληροφόρηση από τις σωματοαισθητικές διεργασίες του δεξιού ημισφαιρίου και τις αναπαραστάσεις του σώματος σε σχέση με τα αντικείμενα που περιλαμβάνει καθώς και από το λιμβικό σύστημα), επιτελώντας μία εργασία αρνητικού (που μπορεί να κυμαίνεται σε όλο το εύρος ψυχικών κινήσεων από την απώθηση έως την καταστολή και τον αφανισμό)[26], ενώ συγχρόνως, γ) οριοθετείται από το λανθάνον (όπως για παράδειγμα από την οροθέτηση της δράσης των βασικών γαγγλίων αλλά και των νευρωνικών κυκλωμάτων εντός των οποίων αυτή η δράση καθίσταται σημαίνουσα). Ο Green (ο.π.) με την έννοια της «διπλής αναφοράς» του λόγου (double référence), επισημαίνει ότι καλείται να λειτουργήσει συγχρόνως ως προς τον πόλο της ψυχικής πραγματικότητας και τον πόλο της εξωτερικής πραγματικότητας. Στο ανατομολειτουργικό επίπεδο θα μπορούσαμε να σκεφτούμε αυτή την διπλή αναφορά του λόγου ως εξής : Ως προς τον πόλο της ψυχικής πραγματικότητας, μέσω της διασύνδεσης του αριστερού βρεγματικού λοβού με περιοχές του δεξιού ημισφαιρίου και τις συνδέσεις με το λιμβικό σύστημα. Η αναφορά του λόγου στον πόλο της εξωτερικής πραγματικότητας γίνεται μέσω των διεργασιών του ακουστικού φλοιού (την μεταφορά των αναπαραστάσεων πράγματος σε λέξεις) και των διεργασιών του μετωπιαίου λοβού. Η ανατομολειτουργική κατανομή των διεργασιών του λόγου (Damasio και Damasio, 1992) και η εξέταση της συμμετοχής διαφόρων νευρωνικών περιοχών στην λεκτική μορφοποίηση έχει δείξει ότι περιλαμβάνει και συνειδητές και μη συνειδητές λειτουργίες αμφότερων των ημισφαιρίων. Επιπλέον έχει διαπιστωθεί η σύνδεση των κροταφικών περιοχών του αριστερού ημισφαιρίου (όπως επίσης του σχεδιαστικού και αποφασιστικού προμετωπιαίου λοβού) με τον δεξιό σωματοαισθητικό βρεγματικό λοβό. Ενδιαμέσως θα μπορούσαν να τοποθετηθούν οι συμβολοποιητικές (σχεδόν χωρικές και όχι πλέον λεκτικές) λειτουργίες του κατώτερου αριστερού βρεγματικού λοβού, οι οποίες άλλωστε ενέχονται στην νευρωνική βάση της εργασίας του ονείρου (βλ. συνέχεια). *Η διαμόρφωση του λόγου και της σκέψης απηχεί τις απαιτήσεις, τα δεδομένα του σώματος και αποτελεί*

[26] Αναφέρομαι εδώ στην έννοια της «διπλής εκπροσώπησης» στον λόγο των αναπαραστάσεων πράγματος και του συναισθήματος που έχει προτείνει ο Green (ο.π.).

μία μεταφορά σώματος. Όμως στην κατεύθυνση της αμφίδρομης σύνδεσης και της επανεισόδου των σημάτων, το σώμα, αρχικώς το «ως-εάν σώμα» και στην συνέχεια ίσως αυτός καθ' εαυτός ο σωματικός βρόγχος, αποτελούν μία σωματική μεταφορά του λόγου ή της σκέψης (το σώμα ως μεταφορά του λόγου). Αυτό, καθώς απαιτείται να είναι το σώμα και μίας έλλογης σωματοψυχικής οντότητας. Έτσι θεωρώ ότι η δυναμική διαμόρφωση του λόγου (εσωτερικού και εκπεφρασμένου) διαθέτει προς τα ανατομολειτουργικά τμήματα των πρωτογενών διεργασιών (ή προς το πιθανό νευροβιολογικό έρεισμα του ασυνειδήτου) ορισμένα στοιχεία ή προτροπές αναδιαμόρφωσης. Θα σκεπτόμουν αυτόν τον μηχανισμό στο πλαίσιο της συνειρμικής συνδετικής λειτουργίας του νευρικού και του ψυχικού συστήματος, στο πλαίσιο της λειτουργίας του μεταβατικού πεδίου της σωματοψυχικής πραγματικότητας, καθώς επίσης στο πλαίσιο της λειτουργίας της απώθησης. Η διπλή σημασία της διάδρασης και του διαλόγου μεταξύ λόγου και σώματος, θεωρώ ότι είναι καθοριστική στην διαμόρφωση της συμπτωματολογίας της αφασίας στο έδαφος ιδίως μίας ημιπληγίας. Όπως θα δούμε σε αυτές τις περιπτώσεις τίθεται ένα διαρκές ζωτικό και θεραπευτικό ερώτημα του τύπου «ο αφασικός λόγος ποιού σώματος μπορεί να είναι μεταφορά, και, ποιού λόγου, ποιας σκέψης, μπορεί να είναι η μεταφορά το ημίπληκτο σώμα».

Ένα βασικό πεδίο μη συνειδητών διεργασιών του αριστερού ημισφαιρίου, που σχετίζεται με την συγκρότηση της αυτοβιογραφικής μνήμης, την ερμηνευτική ή μάλλον την δευτερογενώς κατασκευαστική δράση του αριστερού ημισφαιρίου και τον λόγο, αφορά στις *ψυχικές άμυνες* και ιδίως στον *μηχανισμό της απώθησης*, όπως εννοούνται στην ψυχαναλυτική θεωρία. Στην απώθηση θα αναφερθούμε αναλυτικά στην συνέχεια Σε σχέση με τις ψυχικές άμυνες, δεν έχει αναπτυχθεί μία ουσιαστική νευροεπιστημονική έρευνα, καθώς δεν είναι εύκολο να συσταθεί ένα ερευνητικό πρωτόκολλο το οποίο να είναι σε θέση να ανακινήσει συγκεκριμένους και ελεγχόμενους ψυχικούς μηχανισμούς άμυνας. Τα στοιχεία που διατίθενται προέρχονται από την κλινική παρατήρηση σε ασθενείς με σωματοαγνωσία ή νοσοαγνωσία και από ορισμένες έρευνες γύρω από μία περισσότερο συνειδητή μορφή απώθησης (ή καταστολής;) και άρσης από την μνήμη. *Μπορούμε να υποθέσουμε ότι ένα τμήμα των ψυχικών αμυνών στηρίζεται στις λειτουργίες του αριστερού ημισφαιρίου (χωρίς όμως να πηγάζουν αποκλειστικά από αυτό).* Η υπόθεση

αυτή έχει να κάνει με την κατασκευαστική ή ερμηνευτική δράση του αριστερού ημισφαιρίου και την δευτερογενή ικανότητα συμβολισμού και αναπαραστατικής διεργασίες. Όπως επίσης με την παρατηρούμενη αυξημένη παραγωγή λαθών, την ικανότητα να ψεύδεται ή να διαψεύδει ότι προέρχεται από τον εσωτερικό κόσμο και ότι προέρχεται από τον εξωτερικό κόσμο.

Στην σημειολογία του συνδρόμου του δεξιού ημισφαιρίου έχουμε ήδη αναφερθεί σε προηγούμενες ενότητες. Βιβλιογραφικά έχουν προταθεί τρεις βασικοί τύποι εξήγησης των νευροψυχολογικών διαταραχών που εστιάζονται σε βλάβες του σωματοαισθητικού βρεγματικού φλοιού (η περιοχή του δεξιού ημισφαιρίου γύρω από την πλάγια σχισμή του Sylvius). Μία εξήγηση στηρίζεται στην επικράτηση του δεξιού ημισφαιρίου στο πεδίο της δραστηριοποίησης της προσοχής. Έτσι η σωματοαγνωσία θα θεωρηθεί απότοκος της διαταραχής της προσοχής και επομένως της μη αναγνώρισης της βλάβης του ημίπληκτου ημιμορίου. Η δεύτερη θεώρηση στηρίζεται στην άποψη διάκρισης των αρνητικών συναισθηματικών αντιλήψεων στο δεξιό ημισφαίριο και των θετικών στο αριστερό ημισφαίριο. Οι αντίστοιχες ανατομικές βλάβες θεωρείται ότι θα προκαλέσουν εύφορα συναισθήματα (αναστολή των αρνητικών) και καταθλιπτικά συναισθήματα (αναστολή των θετικών, οι λεγόμενες «καταστροφικές αντιδράσεις» των βλαβών του αριστερού ημισφαιρίου). Η τρίτη θεώρηση στηρίζεται στην υπόθεση του σωματικού δείκτη και του βρόγχου του «ως-εάν σώματος» του Damasio (1994, 1999, ο.π.) κατά την οποία το δεξιό ημισφαίριο έχει την ευθύνη του συνόλου των συναισθηματικών βιωμάτων και επομένως η απώλεια του αναπαραστατικού σωματικού ερείσματος, ή η ασυμφωνία μεταξύ των προσλαμβανομένων πληροφοριών (της πραγματικότητας της ημιπληγίας και της νόσου) και των εγγεγραμμένων πληροφοριών εσωτερικής γνώσης (ως-εάν προ-νοσηρό σώμα), προκαλεί μία αντίδραση άρνησης ή αδιαφορίας, απουσίας συναισθήματος, επί μίας υφισταμένης μη συνειδητής γνώσης. Στο επόμενο κεφάλαιο μέσω της εξέτασης κλινικών παραδειγμάτων και συζητώντας τις απόψεις που έχουν διατυπώσει οι Karen και Marc Solms, θα αναφερθούμε στις πιθανές συσχετίσεις αυτών των θεωριών. Είναι σημαντικό όμως να τονίσουμε πως θεωρείται ότι υφίσταται μία ασυνείδητη αντίληψη της νόσου, η οποία δεν γίνεται αντικείμενο περαιτέρω διεργασίας.

Συντασσόμενος με αυτή την άποψη, ο Ramachandran (1998) επιχειρεί μία σύνδεση του νευρολογικού συνδρόμου της άρνησης (με την μορφή της σωματοαγνωσίας και της νοσοαγνωσίας) με τις «φροϋδικές άμυνες». Θεωρεί ότι η μη συνειδητή αντίληψη και μνήμη της βλάβης με εντοπισμό στο δεξιό ημισφαίριο, γίνεται αντικείμενο της νοητικής διεργασίας του αριστερού – ερμηνευτικού – ημισφαιρίου, το οποίο θα λέγαμε ότι «σπεύδει» να ανασυγκροτήσει μία εικόνα συνοχής του εγώ (του οποίου την έδρα τοποθετεί έτσι στο αριστερό ημισφαίριο), και, αμυνόμενο κατασκευάζει μία αντίδραση άρνησης. Ο Ramachandran (ο.π.) παραθέτει ορισμένα παραδείγματα με διάφορες μορφές αντιδράσεων άρνησης σε σωματοαγνωσιακούς ασθενείς οι οποίες έχουν ως κοινό σημείο την αντίταξη ενός λιγότερο ή περισσότερο διαμορφωμένου και μυθοπλαστικού σκεπτικού διάψευσης του παράλυτου ημιμορίου. Έτσι, ανάλογα με τις κατασκευές που προτείνει το αριστερό ημισφαίριο των ασθενών ως απάντηση στις δικές του παραινέσεις αναγνώρισης της αριστερής ημιπληγίας, προτείνει την σύνδεση με τους μηχανισμούς άμυνας της άρνησης, της απώθησης, της εκλογίκευσης, των αντιδραστικών σχηματισμών, του χιούμορ αλλά και της προβολής (1994, 1998). Σε ορισμένους νοσοαγνωσιακούς ασθενείς ο Ramachandran πραγματοποίησε έναν διακλυσμό με ψυχρό φυσιολογικό ορό του έξω ακουστικού πόρου με αποτέλεσμα την διέγερση του αισθουσαίου νεύρου, του οποίου ο ερεθισμός διεγείρει την δράση του σωματοαισθητικού φλοιού και επομένως την εκ νέου πληροφόρηση γύρω από την τρέχουσα αισθητηριοκινητική κατάσταση. Το τελικό αποτέλεσμα ήταν μία προσωρινή άρση της άρνησης και μία παροδική συνειδητοποίηση της βλάβης. Ο Ramachandran θα προτείνει ότι επιτυγχάνεται έτσι μία μορφή άρσης του συνδρόμου της άρνησης και η υποκειμενικά καθοριζόμενη έκφραση των μηχανισμών άμυνας[27]. Οι Solms προεκτείνοντας αυτήν την άποψη στην ψυχοθεραπευτική κλινική προσέγγιση, παρατηρούν ότι πρόκειται για την βασική μορφή άμυνας του εγώ, την απώθηση, η άρση της οποίας μπορεί να επιτευχθεί εντός του ψυχοθεραπευτικού έργου, επιτρέποντας την συνειδητοποίηση της λανθάνουσας αντίληψης της ημιπληγίας.

[27]Μία συλλήβδην θεώρηση των μηχανισμών άμυνας, αδιακρίτως της ψυχικής δυναμικής τους, στο αριστερό ημισφαίριο ή όπου αλλού νομίζω ότι είναι ένα παράδειγμα της νευροεπιστημονικής ώσης προς την τεκμηρίωση που προκαλεί μία κίνηση αρνητικού επί της πολυσημίας. Βέβαια ο Ramachandran (ο.π.) περνώντας σε ένα περισσότερο ελεύθερο πεδίο σκέψης (αφήνοντας ανοικτό το θέμα της ακριβούς νευροβιολογικής αιτιολόγησης) αναφέρεται στα υποκειμενικά στοιχεία, της ατομικής προσωπικότητας, που ενδεχομένως προσδιορίζουν το είδος του μηχανισμού άμυνας.

Η σκέψη μου είναι ότι στο σύνολό της, η σωματοαγνωσία, η άρνηση της και η ενδεχόμενη συνειδητοποίηση της, είναι ένα πολυσύνθετο «νευρο-ψυχικό» σύμπτωμα μέσα από το οποίο διαφαίνονται ορισμένα στοιχεία της σύνδεσης μεταξύ της ψυχικής και της εξωτερικής πραγματικότητας (βλ. κεφάλαιο V). *Το σύνδρομο της άρνησης, στον βαθμό που αφορά σε νευρωνικές και σε ψυχικές διεργασίες, θεωρώ ότι απαρτίζεται από ένα σύνολο μηχανισμών, απουσίας μίας πρωτογενούς αντίληψης, ωσάν μία μορφή ασυνείδητης αρνητικής ψευδαίσθησης («δεν αναγνωρίζω την παράλυση»), εξ αιτίας της βλάβης του δεξιού ημισφαιρίου, γύρω από την οποία κατασκευάζεται ένα θετικό σύμπτωμα πλαισίωσης του αρνητικού («το χέρι μου είναι μία χαρά, το κινώ φυσιολογικά»), μία μορφή μηχανισμού άμυνας, ο οποίος διαψεύδοντας, εκφράζει συγχρόνως την πρωτύτερη εργασία αρνητικού*. Υπό τους όρους της δεύτερης τοπικής θεωρίας θα έλεγα ότι στο επίπεδο του εγώ, του ασυνειδήτου τμήματος του εγώ, υπάρχει μία διεργασία επίσης αρνητικού τύπου, η νοητική πράξη της άρνησης, και στο συνειδητό τμήμα, η κατοχύρωση μίας συνάφειας, μία ναρκισσιστική αναπλήρωση, της οποίας μπορεί στην συνέχεια να επωφελείται το ασυνείδητο.

Αυτά τα κλινικά δεδομένα και οι υποθέσεις ανακινούν πολλά ερωτήματα. Στο παρόν πλαίσιο εξέτασης των αντιστίξεων του ασυνειδήτου θα περιορισθούμε σε ορισμένες παρατηρήσεις. Όπως γνωρίζουμε από την ψυχαναλυτική θεωρία οι διάφοροι τύποι άμυνας που μαζί με τον Green θα μπορούσαμε να περιλάβουμε στην ευρύτερη έννοια της εργασίας του αρνητικού, έχουν σημαντικές ποιοτικές και ψυχοπαθολογικές διαφορές (από την ψύχωση ή την παραληρηματική κατασκευή, την καταστολή έως και στην νεύρωση) και η χρήση τους είναι συνάρτηση του βαθμού ψυχικοποίησης, συγκρότησης του εγώ ή του συστήματος του προσυνειδητού. Και ιδίως, στο πλαίσιο της κλινικής πράξης (που με τον έναν ή τον άλλο τρόπο μπορεί να επιφέρει την άρση του αρνητικού), είναι συνάρτηση της μεταβιβαστικής σχέσης, δηλαδή της οργάνωσης του μεταβατικού πεδίου της ψυχικής και σωματικής πραγματικότητας. *Ως προς την ανατομολειτουργική στήριξη αυτών των διεργασιών, αφορούν σε μη συνειδητές διεργασίες τόσο του δεξιού όσο και του αριστερού ημισφαιρίου καθώς και του ενδοφλοιικού και διαφλοιικού διαλόγου*. Σε ότι αφορά στον διακλυσμό νερού και την απότοκη άρση της

άρνησης (ίσως όμως και της ανάλογης άρσης στο ψυχοθεραπευτικό πλαίσιο), πρέπει να σημειώσουμε ότι πρόκειται για μία αναγκαστική και όχι υποκειμενική πρόθεση, ή αποτέλεσμα μίας αναπαραστατικής διεργασίας. Πρόκειται για μία εισβολή του ασυνειδήτου (εκ του συστήματος του εκείνου μάλλον παρά εκ του ασυνειδήτου τμήματος του εγώ) και για μία διάρρηξη του χώρου της συνείδησης. *Η υπόθεση μου είναι ότι οι μη συνειδητές διεργασίες του φλοιού μπορεί να αφορούν στην ανατομολειτουργική στήριξη τόσο του ασυνειδήτου τμήματος του εγώ όσο και του εκείνου.* Σε ότι αφορά στους ψυχικούς μηχανισμούς άμυνας που εξετάζει η ψυχανάλυση, θα θεωρούσα ότι ο σχηματισμός τους και η ποιοτική τους διάσταση επαφίενται στον βαθμό συνέργειας και στη μορφή της δυναμικής που αναπτύσσεται : διαμέσου, των περισσότερο πρωτογενών διεργασιών του δεξιού ημισφαιρίου, των περισσότερο δευτερογενών διεργασιών του αριστερού ημισφαιρίου καθώς και στις μεταξύ τους συνδέσεις, και της προκείμενης επικράτησης των μεν ή των δε, σύμφωνα με την τρέχουσα συνολική κατάσταση της σωματοψυχικής οντότητας και την δυναμική της διπλής απαίτησης έργου (από και προς. το σώμα και τον ψυχισμό). Επίσης η τοποθέτηση της ανάπτυξης των αμυνών στον συνολικό χώρο των δύο ημισφαιρίων θα μπορούσε να εξηγήσει το συνειδητό και το ασυνείδητο τμήμα αυτών των ψυχικών κινήσεων, καθώς ένας μηχανισμός άμυνας μπορεί να αφορά σε μία συνειδητή διεργασία η οποία λειτουργεί συγχρόνως σε ένα ασυνείδητο επίπεδο (προσπαθώντας κάποιος να ξεχάσει κάτι δυσάρεστο δεν έχει την συνείδηση του ψυχικά πραγματικού αντικειμένου της απώθησης).

6.2.3 Αντιστίξεις του μετωπιαίου λοβού.

Εντός του θαλαμοφλοιικού συστήματος και ιδιαίτερα εντός του ενδοφλοιικού διαλόγου σχηματίζεται μία τέταρτη μορφή διάκρισης συνειδητού και μη συνειδητού, στην κατεύθυνση του ραχιαίου - ρυγχαίου άξονα. Αφορά στις διεργασίες του μετωπιαίου λοβού, ιδίως των προμετωπιαίων τμημάτων και στις συνδέσεις τους με το σύνολο των άλλων εγκεφαλικών περιοχών, ραχιαίων του φλοιού και υποφλοιοδών, και των δυναμικών χαρτογραφήσεων. *Αυτή η διάκριση τοποθετείται ως ένα τελικό στάδιο, ωσάν μία υπερδομή, της ακολουθίας των μη γραμμικών και αμφίδρομων διεργασιών μεταξύ δεξιού και αριστερού ημισφαιρίου, και της ακολουθίας των μη γραμμικών διεργασιών από τις υποφλοιώδεις δομές προς τον φλοιό, που περιγράψαμε προηγουμένως. Πρόκειται για ένα τελικό στάδιο διεργασιών απαρτίωσης, το οποίο όμως, εντασσόμενο στο πλαίσιο των δυναμικών και μη γραμμικών διεργασιών του εγκεφάλου, θα αποτελέσει ένα σημείο αφετηρίας, μία υποδομή των προθύστερων διεργασιών.* Στην νευροεπιστημονική σκέψη, «παραδοσιακά», η ανάδυση της ανώτερης νόησης, της συνείδησης, ή της συνείδησης για κάθε μορφής δράσης (αντίληψης και αναγνώρισης, πράξης, σκέψης, συναισθηματικής σκέψης, πρόβλεψης, προσαρμογής, υποκειμενικής έκφρασης και κοινωνικής ζωής), συνδέεται με την λειτουργία της μονάδας προγραμματισμού, ρύθμισης και επαλήθευσης της δραστηριότητας που έχει προτείνει ο Luria. Εντός του μετωπιαίου λοβού διακρίνονται διαφορετικές ανατομολειτουργικές περιοχές που εξασφαλίζουν αυτές τις λειτουργίες. Η κεντρική έλικα αποτελεί την κινητική περιοχή η οποία συνδέεται τοπογραφικά και εξαρτάται λειτουργικά από τον προ-κινητικό φλοιό, ή κινητική συνειρμική περιοχή. Ο προμετωπιαίος λοβός υποδιαιρείται στον πλάγιο-ραχιαίο, που εξυπηρετεί τις απαρτιωτικές διεργασίες των ανωτέρων νοητικών λειτουργιών, του λόγου, της σκέψης και της μνήμης εργασίας· στον κογχικό ή κοιλιακό λοβό και τον εσωτερικό φλοιό που περιλαμβάνει το πρόσθιο τμήμα της έλικας του προσαγωγίου. Ο μέσος, έσω και ο κοιλιακός προμετωπιαίος φλοιός αποτελούν περιοχές που ενέχονται στην αντίληψη και την διεργασία της συναισθηματικής συνιστώσας των νοητικών λειτουργιών, στην

οποία βασίζεται η δυνατότητα ρύθμισης των συγκινησιακών και συναισθηματικών κινήσεων, η δυνατότητα αναστολής και αυτοελέγχου. καθώς επίσης η επιλογή του τύπου προγραμματισμού και ρύθμισης της δραστηριότητας είτε αυτή αφορά μία πράξη είτε μία μορφή αντίληψης. αίσθησης των πραγμάτων, είτε ακόμα την μορφή ενεργοποίησης του περιφερικού νευρικού συστήματος. Ο προμετωπιαίος λοβός. μέσω των αμφίδρομων συνδέσεων με τις συνειρμικές περιοχές όλου του φάσματος των λειτουργιών, ενημερώνεται σχετικά με τα ήδη επεξεργασμένα δεδομένα του συνόλου των διεργασιών του θαλαμοφλοιικού συστήματος και συγχρόνως έχει μία απευθείας ενημέρωση από το πλέον πρωτογενές. από τις συνδέσεις με τις υποφλοιώδεις δομές. δηλαδή από αυτό που ήδη έχουν ενημερωθεί και επεξεργασθεί οι ραχιαίες πρωτοταγείς. οι δευτεροταγείς και οι συνειρμικές περιοχές. Παράλληλα μέσω των μηχανισμών επανεισόδου ενημερώνει με την σειρά του τις περιοχές από τις οποίες αντλεί τις πληροφορίες του σχετικά με την «άποψη» που έχει διαμορφώσει. Έχει επομένως μία δευτερογενή εικόνα (δευτερογενή από την διεργασία επί των στοιχείων που ο ίδιος προτείνει προς συζήτηση) και μία πρωτογενή, στην διαμόρφωση της οποίας επίσης συμμετέχει. Οι βλάβες του μετωπιαίου λοβού, πέραν της κινητικής συμπτωματολογίας (ημιπληγία), μπορεί να αφορούν σε ένα ευρύ ποσοτικά και ποιοτικά φάσμα διαταραχών : Σε διαταραχές κάθε μορφής επιμέρους λειτουργίας. του λόγου, του σχεδιασμού και της εκτέλεσης των πράξεων, της αντίληψης και αναγνώρισης, της μνήμης και της οργάνωσης των μετα-αναπαραστάσεων. της συγκέντρωσης και της προσοχής, της οργάνωσης του εσωτερικού λόγου και της σκέψης, του συναισθηματικού βιώματος, όπως επίσης μπορεί να αφορούν σε διαταραχές των συνολικότερων διεργασιών απαρτίωσης, της συνείδησης, της προσωπικότητας και της υποκειμενικής ταυτότητας. Όπως είδαμε, στην θεώρηση των Damasio. Edelman. Changeux. η συγκρότηση της ανωτέρας τάξης ή της εκτεταμένης συνείδησης. ή η δόμηση του αυτοβιογραφικού εαυτού απαιτεί την φυσιολογική λειτουργία του προμετωπιαίου λοβού. Την ίδια ανατομολειτουργική σύνδεση έχει η μνήμη εργασίας, της οποίας η συγκρότηση έχει επίσης προταθεί ως προϋπόθεση ή ορισμός της συνείδησης (LeDoux). Η νευροεπιστημονική έρευνα έχει δείξει ότι η σχιζοφρενική διαταραχή αλλά και γενικότερα οι ψυχώσεις συνδέονται με απεικονιστικά ευρήματα λειτουργικής «σιγής» ή υπολειτουργίας του προμετωπιαίου λοβού και του πρόσθιου τμήματος της έλικας του προσαγωγίου (Dehaene et al., 2003). Αντίστοιχα οι νευρολογικές βλάβες του

προμετωπιαίου προκαλούν συχνά μία ψυχωτικόμορφη συμπτωματολογία, μία μείζονα διαταραχή της συνείδησης και της σχέσης με την πραγματικότητα. Βέβαια, όπως θα δούμε στην συνέχεια η αναλογία της ψύχωσης με το προμετωπιαίο σύνδρομο ισχύει μέχρις ενός βαθμού, καθώς υφίστανται σημαίνουσες διαφορές ως προς το είδος και την έκταση των συμπτωμάτων. Σε γενικές γραμμές, αυτά τα δεδομένα στοιχειοθετούν την θέση ότι η ανάπτυξη των διεργασιών του προμετωπιαίου λοβού αποτελεί ένα όριο ή ένα πέρασμα από το μη συνειδητό προς την συνείδηση. Πιο συγκεκριμένα θα λέγαμε ότι αυτό το πέρασμα αναλογεί στις εσωτερικές διεργασίες του προμετωπιαίου και στις διεργασίες των δυναμικών χαρτογραφήσεων στις οποίες συμμετέχει.

Οι βασικότερες συνδετικές τοποθετήσεις μεταξύ νευροεπιστημονικών και ψυχαναλυτικών απόψεων συντάσσονται με αυτή την θεώρηση. Δηλαδή την σύνδεση των λειτουργιών του προμετωπιαίου λοβού με τις περισσότερο απαρτιωτικές και συνειδητές διεργασίες του συστήματος του εγώ (ή του συστήματος του συνειδητού), του συστήματος του υπερεγώ, και ιδίως τις διεργασίες του προσυνειδητού. Σύμφωνα τον Mark Solms (μαζί με την Karen Kaplan-Solms, 2000 και με τον Oliver Turnbull, 2002) η δυναμική συγκρότηση του εγώ τοποθετείται σε όλο το εύρος και την ανάλογη δυναμική του θαλαμοφλοιικού συστήματος. Έχοντας έτσι : ένα βασικό σωματικό έρεισμα στον σωματοαισθητικό φλοιό (σε συμφωνία με την αρχή του Freud ότι το εγώ πριν από όλα είναι ένα σωματικό εγώ), ένα ασυνείδητο τμήμα στηριζόμενο από τις διεργασίες των ραχιαίων περιοχών, την ικανότητα σύνδεσης αναπαραστάσεων πράγματος με τις αναπαραστάσεις λέξης στις ευρύτερες περιοχές του λόγου του αριστερού ημισφαιρίου, και τέλος, την ικανότητα συνδέσεων, αναστολής, απαρτίωσης, (ανα)σχεδιασμού, εκτέλεσης και επίγνωσης όλων αυτών καθώς και την λειτουργία σύμφωνα με την αρχή της πραγματικότητας, δηλαδή διεργασίες που εξασφαλίζει ο προμετωπιαίος λοβός. Στην νευρο-ψυχαναλυτική θεώρηση οι λέξεις ή οι λειτουργίες – κλειδιά του προμετωπιαίου λοβού σχετικά με την σύνδεση με το εγώ, ή τις συνειδητές διεργασίες του, είναι *η σύνδεση και η αναστολή*. Πρόκειται για τις δύο βασικές λειτουργίες του προμετωπιαίου των οποίων η διαταραχή βρίσκεται στην βάση της ποιοτικής και ποσοτικής παλέτας της σημειολογίας του μετωπιαίου συνδρόμου. Ο Changeux αναφέρει, «η ενεργοποίηση των προμετωπιαίων περιοχών μαρτυρεί κατά την γνώμη μου την έναρξη της δράσης των

νευρώνων που είναι ικανοί να συνδέσουν μεταξύ τους πολλαπλές μονάδες επεξεργασίας διασπαρμένες στο σύνολο του εγκεφαλικού φλοιού και να αναστείλουν άλλους». Ο Solms (ο.π.) όπως επίσης ο Schore, αναφέρεται στην δυνατότητα εκ νέου εγγραφής, μετάφρασης και εκ νέου κωδικοποίησης των πληροφοριών, την εκ νέου δυνατότητα σύνδεσης ή δέσμευσης των ενεργειακών μορφωμάτων με τις ήδη επεξεργασμένες αναπαραστάσεις καθώς και στην ικανότητα της αναστολής των πρωτογενών διεργασιών το ερέθισμα των οποίων δέχονται και εμμέσως (από τον φλοιό) και αμέσως (από τις υποφλοιώδεις δομές) οι περιοχές του κογχομετωπιαίου του μέσου και του εσωτερικού προμετωπιαίου φλοιού. Στην βάση των κλινικών δεδομένων από βλάβες αυτών των περιοχών παρατηρείται η έκφραση των διεργασιών που χαρακτηρίζουν την λειτουργία του ψυχαναλυτικού ασυνειδήτου, δηλαδή, η απουσία άρνησης και αμφιβολίας, η κινητικότητα των επενδύσεων (ελεύθερη ενέργεια), η απουσία της χρονικής διάστασης, και η αντικατάσταση της εξωτερικής από την ψυχική πραγματικότητα. Σε μία αναπτυξιακή προσέγγιση σημειώνεται η συσχέτιση της σταδιακής ωρίμανσης του προμετωπιαίου λοβού με την είσοδο στην λανθάνουσα περίοδο και, όπως συμπεραίνουν οι Solms και Schore, με την λειτουργία της απώθησης. Η ικανότητα της λειτουργίας του εσωτερικού λόγου συσχετίζεται με την ικανότητα ενδοβολής και εσωτερίκευσης των απαγορεύσεων και των ιδανικών του εγώ, μορφοποιώντας έτσι το σύστημα του υπερεγώ.

Ο Solms και οι Lechevalier (1998) συνδέουν την λειτουργία της απώθησης με τον προμετωπιαίο λοβό. Σε ότι αφορά στην αναστολή, όπως ήδη αναφέραμε, υφίσταται ένα σημαντικό μεταφραστικό εννοιολογικό και ουσιαστικό κλινικό θέμα, εφ' όσον συσχετίζεται η λειτουργία της προμετωπιαίας αναστολής με την «repression» (ως καταστολή ή ως απώθηση). Ένα τμήμα του νευρωνικού έργου αναστολής εκ του προμετωπιαίου λοβού αφορά στις αυτοματικές διεργασίες των βασικών γαγγλίων, που ήδη συζητήσαμε στο πλαίσιο της εξέτασης του καταναγκασμού της επανάληψης και της πρωτογενούς απώθησης. Ένα άλλο τμήμα αφορά στις υποφλοιώδεις διεγέρσεις, σε αυτό που θα μπορούσαμε να κατανοήσουμε ως το πρωτογενές ενορμητικό στοιχείο ή ακόμα ως την ώση με την μορφή του εκπροσώπου της ενόρμησης, προ δηλαδή της ψυχικοποίησης και της διάκρισης σε ποσό συναισθήματος και αναπαραστάσεις. Ένα τρίτο τμήμα αφορά στις διεγέρσεις που προέρχονται από τις οπίσθιες περιοχές του

φλοιού και άρα από ένα στάδιο ήδη πραγματοποιημένων επεξεργασιών και συνδέσεων αναπαραστάσεων και συναισθήματος. *Θεωρώ ότι, ψυχικά, νοητικά και νευρωνικά, η μία μορφή αναστολής από την άλλη διαφέρουν σημαντικά και αναφέρονται κατ' αρχάς σε μία μορφή καταστολής και στην συνέχεια σε μία μορφή απώθησης. Ή διαφορετικά θα μπορούσαμε να δούμε μέσω του συνόλου αυτών των ανασταλτικών συνδέσεων του προμετωπιαίου, την εις βάθος δυναμική της διεργασίας της απώθησης και επίσης την πολυεπίπεδη δυναμική του φαινομένου της επιστροφής του απωθημένου.*

Αναφορικά με το σύστημα του προσυνειδητού, ο Solms και ο Kandel (1999) το συσχετίζουν με την συνδετική και απαρτιωτική λειτουργία του συνόλου του προμετωπιαίου λοβού (των νοητικών και των συναισθηματικών διεργασιών). Θα τονίσουμε εκ νέου ότι πρόκειται για μία περαιτέρω διεργασία συνδέσεων, μετά από αυτές που επιτελούνται στα πρωτύτερα στάδια της λειτουργίας του θαλαμοφλοιικού συστήματος. Επισημαίνεται από τον Solms ότι το σύστημα του προμετωπιαίου λοβού αποτελεί επίσης ένα περαιτέρω μνημονικό σύστημα, ή έναν δευτερογενή τρόπο εγγραφής, σύνδεσης, μνημονικών ιχνών και αναπαραστάσεων. Αποτελεί έτσι έναν αναπαραστατικό ιστό ο οποίος διηθεί, κατά ένα ανάλογο τρόπο με την λειτουργία του προσυνειδητού στο πλαίσιο της πρώτης τοπικής θεωρίας, τα παράγωγα των πρωτογενών διεργασιών του ασυνειδήτου. Η σκέψη μου είναι ότι *η λειτουργία του προμετωπιαίου λοβού χάρις στις συνδέσεις του με τις υπόλοιπες περιοχές του εγκεφάλου, αποτελεί το νευρωνικό έρεισμα του προσυνειδητού καθώς επίσης αποτελεί ένα μέρος αυτού που ορίσαμε ως πεδίο της μεταβατικής πραγματικότητας του ψυχισμού. Οι διεργασίες του πεδίου της μεταβατικής πραγματικότητας, δηλαδή του πεδίου σύνδεσης της ψυχικής και της εξωτερικής πραγματικότητας, «ανακεφαλαιώνονται», ή γίνονται αντικείμενο ενός περαιτέρω βαθμού απαρτίωσης διαμέσου των λειτουργιών του προμετωπιαίου λοβού.* Όπως θα δούμε στην συνέχεια η μεταβατική ικανότητα του προμετωπιαίου έγκειται στην σημασία των λειτουργιών του ως προς τις σχέσεις με τα αντικείμενα, και στην «fonction réflexive» με την διπλή έννοια της σκέψης και του αντικατοπτρισμού που της αποδίδεται (Pommier, 2004). Θεωρώ ότι η οργάνωση του συνολικού πεδίου της μεταβατικής πραγματικότητας έγκειται σε μία στρωμάτωση δομών και διεργασιών κατά μήκος του συνόλου της εγκεφαλικής οργάνωσης, ή των δυναμικών χαρτογραφήσεων, την οποία θα

συνέδεα με την έννοια του πάχους ή της πυκνότητας («épaisseur») του προσυνειδητού συστήματος που αναφέρεται στην ψυχοσωματική προσέγγιση του Marty (ο.π.).

Όμως πέραν αυτών των θέσεων, το ερώτημα που θα έθετα, παρόμοια με την περίπτωση της διημισφαιρικής αντίστιξης, είναι εάν η διάκριση συνείδησης - μη συνειδητού και προμετωπιαίου - ραχιαίων περιοχών είναι «απόλυτη» και κατά πόσο οι διεργασίες του προμετωπιαίου λοβού εξυπηρετούν επίσης μη συνειδητές λειτουργίες. Οι ιδιότητες του προγραμματισμού (το πέρασμα δηλαδή από μία περισσότερο χωρική σε μία μορφή ακολουθίας διεργασιών ή μελωδιών στην ορολογία του Luria), της οργάνωσης, της ρύθμισης της δραστηριότητας και της επαλήθευσης, άρα της ικανότητας εκ νέου προγραμματισμού, αφορούν στο σύνολο των εγκεφαλικών, των γνωσιακών ή των ψυχικών διεργασιών. *Η σκέψη μου είναι ότι η συνδετική και απαρτιωτική δράση του μετωπιαίου λοβού δεν έχει μόνον ως αντικείμενο και ως αποτέλεσμα την συνείδηση ή τις συνειδητές διεργασίες, αλλά επίσης το μη συνειδητό και τις αντίστοιχες μη συνειδητές λειτουργίες*. Οι θέσεις του Damasio γύρω από την νευρωνική λειτουργίας της λήψης αποφάσεων και έρευνες όπως αυτή του Moll (Moll et al., 2002), δείχνουν ότι στο πεδίο του κογχομετωπιαίου και του εσωτερικού τμήματος του προμετωπιαίου φλοιού, αναπτύσσεται μία άδηλη και αυτοματική μορφή εκτίμησης της προγραμματιζόμενης δραστηριότητας. Επίσης κατά την παραγωγή ψυχωτικών ή ψυχωτικόμορφων συμπτωμάτων διαταραχής της αντίληψης, άρα θα λέγαμε έκφρασης του ασυνειδήτου, παρατηρείται η συν-δραστηριοποίηση του προμετωπιαίου λοβού (Braun et al., 2003). Υπό αυτή την έννοια, εάν η φυσιολογική λειτουργία του προμετωπιαίου λοβού είναι απαραίτητη για την συνείδηση ανωτέρας τάξης (την συνείδηση της συνείδησης και τον αυτοβιογραφικό εαυτό) ή την απαρτιωτική δράση του εγώ, οι διεργασίες που εξασφαλίζει, συν-υποστηρίζουν ή συν-απαρτιώνουν επίσης την συγκρότηση του ψυχικού συστήματος του ασυνειδήτου, της ψυχικής πραγματικότητας, ή ευρύτερα την συγκρότηση του ψυχικού οργάνου. Λέγοντας ότι συν-απαρτιώνει ή ότι συν-προσδιορίζει αναφέρομαι στην σκέψη ότι οι ρυθμιστικές διεργασίες του προμετωπιαίου φλοιού είναι συνάρτηση και απόρροια των μεταβατικών διεργασιών, των διεργασιών που παράγονται εντός του πεδίου της μεταβατικής πραγματικότητας, της οποίας αποτελεί μέρος. Όπως είδαμε πρωτύτερα, κατά την θεώρηση του Freeman ο ρόλος σχεδιασμού της πρόθεσης

από τον φλοιό και τον θάλαμο, ή τις θαλαμοφλοϊϊκές συνδέσεις, μετατίθεται στο λιμβικό σύστημα και τις διεργασίες που αναπτύσσονται εντός των συνδέσεων του. Έτσι, «ο μετωπιαίος λοβός οδηγεί και εμπλουτίζει την προθετική δράση αλλά δεν την εκκινεί». Οι πορισματικές εκφορτίσεις, ως δυνητικά μορφώματα, αποτελούν ένα σύνολο προτάσεων και αντικείμενο νέων διεργασιών με τον φλοιό και το θαλαμοφλοιικό σύστημα. Επίσης το σκεπτικό της επανεισόδου, του ενδοφλοιικού διαλόγου αναφέρεται στην δυνατότητα της δυναμικής και αμφίδρομης διάδρασης, κατά την οποία μία μεταγενέστερη λειτουργία ή πληροφορία μπορεί να προκαλέσει την αναδιαμόρφωση και να τροποποιήσει την αξία μίας προγενέστερης. Ο Pommier (ο.π.) αναφέρεται στον προμετωπιαίο λοβό λέγοντας ότι λειτουργεί ως σύνδεσμος ή ως μεσολαβητής μεταξύ του δεξιού και του αριστερού ημισφαιρίου, δηλαδή ως μεταβατικός χώρος στο πεδίο του διημισφαιρικού αμφίδρομου περάσματος μεταξύ συνειδητού και μη συνειδητού. Με αυτόν τον τρόπο *ο προμετωπιαίος λοβός επιτρέπει την διεύρυνση του συνολικού πεδίου ελκυστών και την διεύρυνση της ικανότητας αυτο-οργάνωσης του νευρικού συστήματος και του ψυχικού συστήματος, τόσο στο συνειδητό όσο και στο ασυνείδητο επίπεδο.*

Ως προς την θεμελίωση των νευρο-ψυχαναλυτικών συσχετίσεων της δράσης του μετωπιαίου λοβού και της συνείδησης ή του εγώ και των αντιστοίχων βλαβών με την παρατηρούμενη έκφραση και την απελευθέρωση των πρωτογενών διεργασιών που χαρακτηρίζουν το ασυνείδητο, θεωρώ ότι τίθενται δύο διαφορικά (και ως προς την κλινική διαφοροδιαγνωστικά) θέματα.

Πρώτον, μία βλάβη του μετωπιαίου δεν σημαίνει την κατάργησή του. Δεν σημαίνει επομένως ότι, για παράδειγμα, λειτουργούν μόνον οι ραχιαίες ή οι υποφλοιώδεις περιοχές ή ότι δεσπόζει η λειτουργία τους. Η άρση της αναστολής μπορεί να αποκαλύπτει πρωτογενείς διεργασίες των πιο πρώιμων εγκεφαλικών περιοχών, αλλά συγχρόνως αποτελεί άρση της αναστολής επί των διεργασιών του ιδίου του προμετωπιαίου λοβού. *Η σκέψη μου είναι ότι η παρατηρούμενη δυσλειτουργία αποκαλύπτει ένα μέρος περισσότερο πρωτογενών και κυρίως μη συνειδητών διεργασιών που συν-εξυπηρετούνται από τον προμετωπιαίο λοβό.* Ο προμετωπιαίος λοβός δεν διατυπώνει μόνον τις «υπερεγωτικά επιτρεπόμενες», τις «φυσιολογικές» ή τις

ευπροσάρμοστες στην πραγματικότητα επιλογές. Αντιθέτως, αποτελεί ένα πεδίο συνεχούς παραγωγής διαθεσιμοτήτων, στην συνέχεια του ανάλογου έργου άλλων εγκεφαλικών περιοχών. Υπό την ορολογία του Changeux, επιτελείται μία μετα-επεξεργασία των διαμορφωμένων προ-αναπαραστάσεων. Οι έρευνες του Schachter (Schachter et al., 1998) γύρω από την ανάκληση μνημών (η οποία όπως είδαμε αφορά σε μία προκείμενη ερμηνεία, σε μία προσωπική κατασκευή υποκείμενη σε μεταβολές), δείχνουν ότι η δράση του προμετωπιαίου λοβού διατηρείται ενόσω δεν έχει διατυπωθεί μία ικανοποιητική κατασκευή ως προς την τρέχουσα αναζήτηση ή την επίκαιρη αντιμετωπιζόμενη κατάσταση. Όταν αυτό συμβεί, άρα όταν πλέον ανακαλείται και διατυπώνεται το κατάλληλο μνημονικό μόρφωμα, ενεργοποιείται το κύκλωμα του ιππόκαμπου. Βασικό κριτήριο αυτής της αλλαγής αποτελεί ο παράγων της ευχαρίστησης ή της επιβράβευσης μίας υπόθεσης ως προς τις άλλες. Προ αυτής της μεταβολής, ο προμετωπιαίος λοβός συνεχίζει να παράγει άδηλες και έκδηλες υποθέσεις. Οι έρευνες γύρω από τους νευρωνικούς μηχανισμούς της μυθοπλασίας και της δημιουργίας «ψευδών υποθέσεων», δείχνουν επίσης την συμμετοχή του προμετωπιαίου λοβού. Ο Weinstein (1996), η Oppenheim-Gluckman (2000) και πρόσφατα η Α. Φωτοπούλου (2004a & 2004b) έχουν δείξει ότι οι μυθοπλασίες εξ αιτίας της προμετωπιαίας δυσλειτουργίας προκαλούν την ανάδυση και έκφραση ασυνειδήτων φαντασιωσικών κινήσεων, των οποίων το περιεχόμενο, μαζί με την διαταραχή των νοητικών λειτουργιών, προσδιορίζει την μορφή των μυθοπλασιών. Οι άδηλες υποθέσεις, τα παραγόμενα ασυνείδητα φαντασιωσικά μορφώματα, παρά το γεγονός ότι τελικώς δεν επιλέγονται και δεν ανάγονται στο επίπεδο της συνείδησης και των συνειδητών διεργασιών του προμετωπιαίου, συγκροτούν διαθεσιμότητες και πιθανώς στο νευρωνικό επίπεδο καταγράφονται ως δυνητικά μορφώματα συνάψεων. Συναφής είναι η θέση των Ansermet και Magistretti (2004) γύρω από την διαμόρφωση των φαντασιώσεων και το περιεχομένου του ασυνειδήτου. Στην συνέχεια θα δούμε πως, σε αναλογία με την ψυχαναλυτική οπτική, το τι θα αποτελέσει μία επιβράβευση, το τι εννοείται για ένα υποκείμενο ως ευχαρίστηση, ανοίγει ένα άλλο πεδίο, λειτουργίας του προμετωπιαίου και του συνόλου του εγκεφάλου, διεργασίας και διαμόρφωσης της συνείδησης καθώς και του ασυνειδήτου.

Δεύτερον, η απότοκη κλινική εικόνα πρωτογενών διεργασιών σε περιπτώσεις βλαβών του προμετωπιαίου, πολύ συχνά, δεν ταυτίζεται με την πλήρη κλινική εικόνα μίας ψυχωτικής διαταραχής ή μίας διαταραχής του συναισθήματος. Όπως επισημαίνουν οι Braun et al (ο.π.) υπάρχουν σημαίνουσες διαφορές μεταξύ του είδους (στο περιεχόμενο και την ένταση) και της δυναμικής των συμπτωμάτων διαταραχών της αντίληψης μεταξύ ψυχώσεων και εγκεφαλικών βλαβών. Στην ψύχωση ή στην διαταραχή του συναισθήματος, θα έλεγα ότι η συνολική λειτουργία του εγκεφάλου λειτουργεί κατά έναν «ψυχωτικό» ή «καταθλιπτικό» τρόπο. Υπάρχει η οργάνωση μίας συνολικής ψυχοπαθολογικής τοπικής, και μία ανάλογη νευρωνική τοπική ή μορφή δυναμικής χαρτογράφησης, κάτι το οποίο κλινικά δεν παρατηρείται με τον ίδιο τρόπο στις περιπτώσεις των εγκεφαλικών βλαβών. Συχνά η έκφραση διαταραχών της αντίληψης ή της σκέψης και η κατάλυση των δευτερογενών διεργασιών συνοδεύεται από μία μερική ή περιστασιακή συνείδηση, αναγνώριση αυτών των συμπτωμάτων από τον ασθενή, ο οποίος, εξ αιτίας του ότι δεν διαθέτει μία ανάλογη συνολική ψυχοπαθολογική οργάνωση, βρίσκεται ωσάν «ψυχικά απροετοίμαστος» απέναντι στην αιφνίδια ανάδυση του ασυνειδήτου. Σε πολλές περιπτώσεις *η κλινική εικόνα αποτελείται από μία σύμπραξη νησίδων πρωτογενών και δευτερογενών διεργασιών, οι μεν ασύνδετες με τις δε, και συγχρόνως ασύνδετες μεταξύ τους*. Η ανάδυση των ασυνειδήτων φαντασιώσεων επιτελείται κατά έναν τρόπο που θα μπορούσε ίσως να παρομοιάσουμε με την παθολογία του τραύματος ή με τον κίνδυνο της αποδιοργανωτικής επίδρασης ερμηνειών που μπορεί να προτείνονται αιφνιδιαστικά και θεραπευτικά άκαιρα στο πλαίσιο μίας ψυχοσωματικής ψυχοθεραπείας, σε περιπτώσεις δηλαδή στις οποίες το ασυνείδητο στοιχείο δεν είναι δυνατόν να μεταβολισθεί ψυχικά, συναισθηματικά και αναπαραστατικά.

Η Oppenheim-Gluckman (ο.π.) προτείνει τον όρο του *αποσυνδεμένου ασυνειδήτου* (inconscient délié) περιγράφοντας έτσι την «απογύμνωση της ασυνείδητης προβληματικής του υποκειμένου, την άμεση έκφραση των απωθημένων αναπαραστάσεων και συναισθημάτων χωρίς τις συνήθεις συμπτωματολογικές διευθετήσεις». Αναφέρει ότι στις εγκεφαλικές βλάβες και κατά την σταδιακή έξοδο από μία κωματώδη κατάσταση, παρατηρείται μία πολύ βίαιη αποκάλυψη του ενδόμυχου και

του θεμελιωδώς ιδιωτικού στοιχείου της σωματοψυχικής οντότητας[28]. Αυτή η κατάσταση (που αποτελεί μία μορφή διαταραχής της σύνδεσης της εξωτερικής με την ψυχική πραγματικότητα) μπορεί να παρατηρείται σε διάφορους τύπους εγκεφαλικών βλαβών, αλλά κυρίως χαρακτηρίζει την κλινική εικόνα του προμετωπιαίου λοβού. Εξ αιτίας της καθοριστικής λειτουργίας του, σε ότι αφορά : στην οργάνωση της ψυχικής πραγματικότητας, στην οργάνωση της πραγματικότητας της νόησης ή ακόμα και της πραγματικότητας του σώματος, καθώς και στην διαμόρφωση της μεταξύ τους σχέσης, δηλαδή στις διεργασίες του μεταβατικού πεδίου.

Ο προμετωπιαίος λοβός, ανακεφαλαιώνοντας και προτείνοντας μία μετα-επεξεργασία των ανατομολειτουργικά πρωτύτερων διεργασιών καθώς επίσης ρυθμίζοντας την δράση, εξυπηρετεί τις τρεις τάξεις διεργασιών – απαντήσεων στο πρόβλημα της σύνδεσης («τα πεδία ορισμού του προβλήματος της σύνδεσης, ενότητα 1β») στις οποίες αναφερθήκαμε νωρίτερα. Δηλαδή οι συνδετικές, οι ανασταλτικές και οι απαρτιωτικές ιδιότητές του, συνεισφέρουν και στηρίζουν την υπολογιστική μορφή συνδέσεων (τον προσδιορισμό των κατάλληλων συνδέσεων για την επίτευξη μίας λειτουργίας), την πιθανολογική μορφή συνδέσεων (την δημιουργία διαθεσιμοτήτων και πιθανών τρόπων δράσης, εκτελεστικής και αντιληπτικής) και επίσης την μεταβατική μορφή σύνδεσης (αυτήν που αφορά στην ίδια την διεργασία σύνδεσης μεταξύ των συνδεόμενων διεργασιών ή τμημάτων). Απόρροια της πολυεπίπεδης δράσης του προμετωπιαίου λοβού είναι η ποικιλία της κλινικής εικόνας, η ποσοτική και ποιοτική ποικιλία των συμπτωμάτων. Σε ότι αφορά στις επιπτώσεις επί της τοπικής του ψυχικού οργάνου θεωρώ ότι *η παρατηρούμενη αποσύνδεση του ασυνειδήτου, είναι διασυστημική καθώς επίσης ενδοσυστημική*, αφορά δηλαδή στην σύνδεση του με τα άλλα συστήματα και στις ίδιες διεργασίες του. Σε αυτό το σημείο θα επανέλθουμε μιλώντας για την σύνδεση του νευροψυχολογικού και του ψυχαναλυτικού συμπτώματος. Θα δούμε ότι η παρατηρούμενη συμπτωματολογία μπορεί να προέρχεται από την διαταραχή των νοητικών ή γνωστικών λειτουργιών, δηλαδή της πραγματικότητας της νόησης, οι οποίες,

[28] Η Oppenheim-Gluckman χρησιμοποιεί τον όρο intime διαφοροποιώντας τον από την intimité, την οικειότητα. Συνήθως, αναφέρει, έχουμε πρόσβαση στην intimité του άλλου ή την δική μας αλλά όχι σε αυτό που είναι ο χώρος του δικού intime, των πλέον μύχιων στοιχείων. Επισημαίνει την επίδραση του περιβάλλοντος, του οικογενειακού αλλά και του θεραπευτικού, το οποίο, όπως θα δούμε, πολύ συχνά ενισχύει αυτό το βίωμα ψυχικής αλλά και προ-ψυχικής, αισθητηριοκινητικής, απογύμνωσης.

πέραν του βαθμού ψυχικοποίησής τους, είναι απαραίτητες για την οργάνωση μίας ψυχικής τοπικής.

Τέλος η νευροεπιστημονική έρευνα και η νευροψυχολογική κλινική έχει αναδείξει την σημασία της λειτουργία του προμετωπιαίου λοβού ως προς την κοινωνική ζωή, την νοητική, λεκτική και εξωλεκτική, και συναισθηματική συναλλαγή με τα αντικείμενα, καθώς επίσης ως προς την οργάνωση και τον σχεδιασμό της δράσης, δηλαδή την ανάπτυξη των αναπαραστάσεων δράσης που αποτελούν ένα πεδίο διαθεσιμοτήτων σύνδεσης του εσωτερικού με τον εξωτερικό κόσμο. Η σημασία αυτών των διεργασιών, τι οποίες παράλληλα με την έννοια και την θεμελιώδη νευρωνική και ψυχική λειτουργία της μεταβίβασης θα τοποθετούσα στο πεδίο της σύνδεσης της ψυχικής και της εξωτερικής πραγματικότητας, έχει προσελκύσει τα τελευταία χρόνια το έντονο ενδιαφέρον των νευροεπιστημών. Καθοριστική ήταν η ανακάλυψη της δράσης των *καθρεπτικών νευρώνων* γύρω από την οποία αναπτύχθηκε ένα μεγάλο και πολύ ενδιαφέρον ερευνητικό έργο. Σε αυτά τα στοιχεία θα αναφερθούμε εκτενώς στις επόμενες ενότητες και κυρίως στο τελευταίο κεφάλαιο της μελέτης.

6.3 ΑΝΤΙΣΤΙΞΕΙΣ ΤΗΣ ΟΝΕΙΡΙΚΗΣ ΖΩΗΣ.

Το όνειρο αποτελεί ένα ιδιαίτερο πεδίο συνάντησης των νευροεπιστημών και της ψυχανάλυσης. Είναι όπως λέει ο Freud (1900) η σημαντικότερη (βασιλική) οδός πρόσβασης στο ασυνείδητο. Αποτελεί επίσης ένα ιδιαίτερο πεδίο των νευρωνικών διεργασιών. Ο Green (1995) θα θεωρήσει την περίπτωση του ονείρου «παραδειγματική, διότι είναι ένα από τα σπάνια σημεία επαφής όπου η νευρολογία και η ψυχανάλυση αντιμετωπίζουν άμεσα ή μία την άλλη και μπορούν να συγκρίνουν τις προσεγγίσεις τους, τις υποθέσεις τους, τις ανακαλύψεις τους και τις θεωρήσεις τους γύρω από την ζωή της νόησης». Τα δεδομένα της μίας και της άλλης πλευράς είναι πολλά και η λεπτομερής εξέταση τους θα αποτελούσε το αντικείμενο μίας ξεχωριστής και μακράς μελέτης. Η παρατηρούμενη κατάσταση της συνάντησης των νευροεπιστημονικών και των ψυχαναλυτικών απόψεων γύρω από το όνειρο αντικατοπτρίζει την γενικότερη κατάσταση αυτών των προσπαθειών, δηλαδή η αντιπαράθεση και συχνά η αμφισβήτηση. Άλλωστε πέραν μίας βασικής συνάφειας τα δεδομένα της νευροεπιστημονικής έρευνας του ύπνου και της ονειρικής ζωής παρουσιάζουν επίσης σημαίνουσες διαφορές. Μία μελέτη και προσπάθεια σύνδεσης των δύο απόψεων έχει πραγματοποιηθεί από τον Mark Solms, εξετάζοντας αρχικά την νευροψυχολογία των ονείρων (1997), και μετέπειτα την πιθανή άρθρωση των ψυχαναλυτικών και των νευροεπιστημονικών προσεγγίσεων (1999, 2000, 2002). Θα αναφέρουμε ακόμα τις εργασίες της Lucile Garma που επιχειρεί μία ευρύτερη σύνδεση των σταδίων του ύπνου και της ονειρικής ζωής με τις αναπτυσσόμενες ψυχικές διεργασίες (1996, 1998). Σημείο αναφοράς αποτελεί επίσης η προσέγγιση των Lechevalier (1998).

Στο παρόν πλαίσιο θα αναφερθούμε στις αντιστίξεις της ονειρικής ζωής ως προς την συσχέτιση των διεργασιών του ψυχικού οργάνου και της εγκεφαλικής λειτουργίας καθώς επίσης ως προς την διερεύνηση της σύνδεσης της ψυχικής και της εξωτερικής πραγματικότητας. Η άποψη μου είναι ότι η νευρο-ψυχαναλυτική διερεύνηση της

ονειρικής ζωής μας πληροφορεί γύρω από την διπλή λειτουργία του, ως έκφραση της λειτουργίας του ψυχικού οργάνου, της συνολικής ψυχικής πραγματικότητας ή του ασυνειδήτου, και, ως πεδίο μεταβατικών διεργασιών, μεταφοράς και νοηματοδότησης των στοιχείων της εξωτερικής πραγματικότητας προς την ψυχική πραγματικότητα. Δηλαδή η εξέταση του τύπου της νευρωνικής δραστηριότητας ή των νευρωνικών χαρτογραφήσεων που δραστηριοποιούνται κατά την διάρκεια του ονείρου μπορεί να μας πληροφορήσει γύρω από την ανατομολειτουργική κατανομή ορισμένων μορφών συνείδησης και εργασίας της αντίληψης, λειτουργίας του προσυνειδητού και του ασυνειδήτου και των διεργασιών που το συγκροτούν, την πορεία των ενορμητικών κινήσεων, περνώντας από το πλέον πρωτογενές σωματικό επίπεδο στην ψυχική του έκφραση. Συγχρόνως μας πληροφορεί γύρω από τις συνδετικές διεργασίες, την δυνατότητα συμβολοποίησης του ψυχισμού ή την ικανότητα ψυχικής επεξεργασίας των ερεθισμάτων και τους νευρωνικούς μηχανισμούς που τις εξυπηρετούν.

Στην ψυχαναλυτική προσέγγιση ο σκοπός του ονείρου (Freud, 1900), είναι «η πραγματοποίηση της επιθυμίας», ή όπως έχει διατυπωθεί σε μία περισσότερο δυναμική οπτική (στο «συμπλήρωμα της μεταψυχολογίας του ονείρου»), ο σχεδιασμός, η ενδοψυχική διαπραγμάτευση τρόπων, λόγων και προσπαθειών πραγματοποίησης της επιθυμίας. Έτσι οι Lechevalier (ο.π.) στην συνέχεια των απόψεων του Widlöcher και του Christian David, κάνουν λόγο για το όνειρο ως ένα «πεδίο δράσης», δυνητικών δράσεων θα λέγαμε, ή ως ένα «σχέδιο δράσης». Πρόκειται λοιπόν για ένα σύνολο διεργασιών που μπορεί να επιτρέψει την αναζήτηση, συνειδητή προσυνειδητή ή ασυνείδητη, του τι αποτελεί επιθυμία, των τρόπων πραγματοποίησης της επιθυμίας, των αντικειμένων της και των τρόπων σχέσης με αυτά. Η εργασία του ονείρου όπως περιγράφεται από τον Freud, εντάσσεται σε μία παλινδρομική κίνηση που ξεκινά με την βύθιση στον ύπνο, την αποκοπή από τα εξωτερικά ερεθίσματα και την λογοκρισία που επιβάλλει η συνείδηση καθώς και την κατάλυση της κινητικής δράσης, και περιλαμβάνει, την αρχική μετατροπή των αναπαραστάσεων λέξης, των σκέψεων, των μνημονικών ιχνών της ημέρας σε εικόνες. Αυτή είναι η *πρωτογενής διεργασία* διαμόρφωσης (μέσω των μηχανισμών της συμπύκνωσης και της μετάθεσης που χαρακτηρίζουν την λειτουργία του ασυνειδήτου) ή εικονοπλασίας του ονείρου, η οποία επιτελείται επίσης επί των πληροφοριών από δύο

άλλες πηγές, τα τρέχοντα σωματικά ερεθίσματα κατά την διάρκεια του ύπνου (πχ σωματοαισθητηριακοί ερεθισμοί, αίσθηση πείνας, και ιδίως η ερωτική διέγερση) και το παρελθόν, δηλαδή οι ασυνείδητες μνήμες και τα εγγεγραμμένα μορφώματα της ενδοψυχικής σύγκρουσης (οιδιπόδεια ή προ-οιδιπόδεια προβληματική της ψυχικής οργάνωσης). Το σύνολο αυτών των στοιχείων με βάση τα οποία διαμορφώνεται ένα όνειρο αποτελούν το *λανθάνον περιεχόμενο* ή τις *λανθάνουσες σκέψεις του ονείρου*.. Η πρωτογενής διεργασία που αναπτύσσεται στο πλαίσιο της παλινδρομικής κίνησης κατά την διάρκεια του ύπνου, σε συνδυασμό με την λειτουργία της λογοκρισίας (αυτή είναι μία μορφή του έργου του εγώ ή του προσυνειδητού εντός της διεργασίας του ονείρου που προκαλεί την αμυντική και προστατευτική παραμόρφωση των ασυνειδήτων αναπαραστάσεων), μετατρέπει το λανθάνον σε μία μορφή *έκδηλου περιεχομένου*, το οποίο τελικώς γίνεται αντιληπτό (αυτή είναι η μία ιδιαίτερη μορφή λειτουργίας της συνείδησης και της αντίληψης κατά την διάρκεια της ονειρικής ζωής). Το έκδηλο περιεχόμενο αρχικώς αποτελείται από εικόνες και στην συνέχεια, εφ' όσον (και έτσι ώστε) ανακαλείται, υφίσταται μία δευτερογενή διεργασία, μετατροπής των εικόνων σε λέξεις (αυτή είναι η δεύτερη μορφή λειτουργίας του εγώ ή του προσυνειδητού και της συνείδησης γύρω από το όνειρο) αποδίδοντας έτσι μία αφηγούμενη ιστορία. Συχνά όπως αναφέρει ο Freud, στην κατεύθυνση της πρόδρομης κίνησης εξόδου από την πρωτύτερη παλινδρομική κατάσταση, αναπτύσσεται μία περαιτέρω δευτερογενής διεργασία, περισσότερο λογικής επεξεργασίας του ονειρικού περιεχομένου, που θα συγκροτήσει την *πρόσοψη του ονείρου*. Επομένως η συνολική διεργασία του ονείρου αποτελεί ένα ιδιαίτερο πολυεπίπεδο και πολύσημο έργο όλων των συστημάτων της ψυχικής τοπικής, την δυναμική των οποίων αντικατοπτρίζει. Επιπλέον, θα μπορούσαμε να πούμε ότι το έργο του ονείρου ξεκινά από την συνολική σωματοψυχική δυναμική του υποκειμένου που επιθυμεί ή έχει την ανάγκη να κοιμηθεί, και καταλήγει την στιγμή κατά την οποία ανακαλείται (ή δεν ανακαλείται) και συνειδητά, προσυνειδητά ή ασυνείδητα, ερμηνεύεται (ή δεν ερμηνεύεται και απωθείται - «ήταν μόνον ένα όνειρο»), είτε στο πλαίσιο μίας αναλυτικής θεραπείας, είτε αυτοαναλυτικής προσέγγισης, σκέψης και συνειρμών, ενός προσωπικού κώδικα συμβολισμού, είτε ακόμα μέσω κάποιας «ονειροκριτικής κλείδας». *Στην ψυχαναλυτική προσέγγιση το ζητούμενο είναι η ανακάλυψη και η διερεύνηση του δυναμικού στοιχείου και η ποιοτική διάσταση της*

ονειρικής ζωής, ιδίως στο πλαίσιο της μεταβιβαστικής σχέσης. Η κλινική έχει δείξει ότι υπάρχουν σημαντικές ποιοτικές διαφορές μεταξύ των μορφών των ονείρων (για παράδειγμα τα τραυματικά όνειρα, ή τα όνειρα αναπαραγωγής του πραγματικού ή του αντιληπτικού με μειωμένη ικανότητα συμβολοποίησης και αναπαραστατικής λειτουργίας), οι οποίες όμως, για διάφορους λόγους, ουσιαστικά δεν έχει καταστεί δυνατόν να διερευνηθούν και να συσχετισθούν νευροεπιστημονικά.

Η νευροεπιστημονική προσέγγιση του ύπνου και του ονείρου έχει ακολουθήσει μία αρκετά διαφορετική οπτική. Οι πρώτες πειραματικές έρευνες που άνοιξαν τον δρόμο της νευροβιολογικής κατανόησης των μηχανισμών του ονείρου ανήκουν στον Michel Jouvet στα μέσα της δεκαετίας του 60. Τεκμηριώνει την σύνδεση του ονείρου με την φάση του παράδοξου ύπνου που χαρακτηρίζει ως «μία τρίτη κατάσταση εγρήγορσης» (1977, 1992). Εξ αιτίας της παρατηρούμενης οφθαλμικής κινητικότητας με την μορφή μίας συνεχούς σάρωσης, αυτή η φάση του ύπνου, που χαρακτηρίζεται από ταχέα και χαμηλού δυναμικού κύματα, ονομάσθηκε REM ύπνος (rapid eyes movement sleep). Επέρχεται περιοδικά ανά 80 έως 120 λεπτά στην διάρκεια του ύπνου και ακολουθεί την non-REM φάση, βραδέων κυμάτων. Ο Jouvet προσδιόρισε ανατομολειτουργικά την παραγωγή του REM ύπνου στην μονοαμινεργική δράση των πυρήνων της γέφυρας, τον υπομέλανα τόπο, τους ραχιαίους πυρήνες της ραφής, του γονατώδους σώματος και στην δράση του οπτικού ινιακού λοβού. Η δράση αυτών των πυρήνων αφ' ενός λειτουργεί ενεργοποιητικά (εγκεφαλικός αυτοερεθισμός) αφ' ετέρου επιφέρει την καταστολή της κινητικότητας και των εκούσιων κινήσεων. Ο Jouvet όπως ένα μεγάλο μέρος των νευροεπιστημόνων θα θεωρήσει το όνειρο ως μία βιολογικά προσδιορισμένη εγκεφαλική λειτουργία, σε άμεση συνάρτηση με τον REM ύπνο και την δράση του στελέχους, αυτοματική και που εξυπηρετεί την ομοιοστασία, την πλαστικότητα του εγκεφάλου και την προετοιμασία δυνητικών μορφών συμπεριφοράς. Αντίθετα δεν θεωρεί σημαίνον το περιεχόμενο του ονείρου, ωσάν δηλαδή μία έκφραση του ψυχισμού. Η πρόσφατη έρευνα έδειξε με σαφήνεια ότι η παραγωγή ονείρων δεν σχετίζεται αποκλειστικά με τον «παράδοξο ύπνο», και ότι η κατάλυση του REM ύπνου δεν συνοδεύεται από εξαφάνιση της ονειρικής ζωής. Οι έρευνες της Garma (ο.π.) εξετάζοντας την συνολική εγκεφαλική, νοητική και ψυχική δραστηριότητα κατά τα τέσσερα στάδια του ύπνου, έδειξαν ότι η

ονειρική ζωή αρχίζει από τα πρώτα στάδια, στις φάσεις μη REM ύπνου, του βαθύ ύπνου βραδέων κυμάτων καθώς επίσης προς το τέλος του ύπνου με την μορφή των «διαυγών ονείρων». Επισημαίνει ότι τα όνειρα των πρώτων σταδίων, του μη REM ύπνου διαφοροποιούνται από τα REM όνειρα ως προς την μειωμένη ικανότητα ανάκλησης τους. Τέλος διαφοροποιεί τους εφιάλτες, τα αγχώδη όνειρα και τα τραυματικά όνειρα από τον νυκτερινό τρόμο και την υπνοβασία. Οι δύο πρώτοι τύποι ονειρικής ζωής επέρχονται τις τελευταίες ώρες του ύπνου, στην διάρκεια των REM φάσεων αλλά και εκτός αυτών (στο $2^{ο}$ στάδιο). Τα τραυματικά όνειρα παράγονται νωρίτερα και στις μη REM περιόδους. Αντίθετα ο νυκτερινός τρόμος και η υπνοβασία θεωρούνται διαταραχές της αφύπνισης στην διάρκεια του βαθύ μη REM ύπνου. Σε αυτές τις περιπτώσεις υπάρχει εντονότερη δυσκολία ανάκλησης του περιεχομένου του ονείρου.

Τα αποτελέσματα των νευροεπιστημονικών ερευνών των τελευταίων ετών γύρω από την εγκεφαλική δραστηριότητα στις REM και μη REM φάσεις ύπνου σε σχέση με την ονειρική ζωή, παρουσιάζουν σαφή σημεία σύγκλισης καθώς και σημεία απόκλισης. Τα σημεία σύγκλισης εναρμονίζονται με τις προτάσεις του Jouvet καθώς τοποθετούν την κύρια εστία πυροδότησης του REM και του μη REM ονείρου στο εγκεφαλικό στέλεχος. Τα σημεία σχετικής αλλά σημαίνουσας απόκλισης αφορούν στην ενεργοποίηση περιοχών του φλοιού, πρωτοταγών, δευτεροταγών αλλά και συνειρμικών, κατά την διάρκεια της ονειρικής ζωής, όπως επίσης δεδομένα από κλινικές περιπτώσεις εγκεφαλικών βλαβών στις οποίες παρατηρείται η παύση της ονειρικής δραστηριότητας. Μία σημαντική σειρά ερευνών στον άνθρωπο έχει διεξαχθεί από τον Braun (1997, 1999). Στις έρευνες χρησιμοποιείται το PET και συγκρίνεται η εγκεφαλική δραστηριότητα κατά τις διάφορες φάσεις του ύπνου και της εγρήγορσης. Αναφέρει (1997) τον λειτουργικό διαχωρισμό των συνειρμικών περιοχών του μετωπιαίου και του βρεγματικού λοβού από τις μονότροπες αισθητηριακές περιοχές του κροταφικού και του ινιακού λοβού στον REM και μη REM ύπνο. Και οι δύο μορφές ύπνου μοιράζονται την απενεργοποίηση του κατώτερου τμήματος του βρεγματικού και των κογχικών και πλάγιο-ραχιαίων προμετωπιαίων περιοχών. Επίσης ο REM ύπνος χαρακτηρίζεται από την ενεργοποίηση των λιμβικών και παραλιμβικών περιοχών του φλοιού, χωρίς όμως την δράση των περιοχών που συμμετέχουν στην απαρτίωση των ανωτέρων λειτουργιών. Επισημαίνει

(1999) *την δράση του ιπποκάμπειου σχηματισμού (καταγραφή της μακροπρόθεσμης μνήμης) η οποία συσχετιζόμενη με την άρση της δράσης της πλάγιο-ραχιαίου προμετωπιαίου λοβού (περιοχή της μνήμης εργασίας) επιτρέπει την υπόθεση μίας «off-line», ή θα λέγαμε ασυνείδητης, διεργασίας και αναδιοργάνωσης των μνημονικών εγγραφών κατά την διάρκεια του ύπνου.* Σε αυτό το βασικό στοιχείο δυνατότητας μίας λανθάνουσας αναδιοργάνωσης (επιλογής, παγίωσης, ή «κλαδέματος» [ο αγγλικός νευροεπιστημονικός όρος είναι pruning] των νοητικών δεδομένων) κατά την διάρκεια του ύπνου, REM και μη REM, συγκλίνουν τα ευρήματα πολλών ερευνών. Επίσης ο Braun (1999) παρατηρεί την δραστηριοποίηση των οπίσθιων περιοχών του μέσου-κοιλιακού προμετωπιαίου λοβού και τη πρόσθιας αντίστοιχης περιοχής (περιοχές 25 και 10 του Brodmann) κατά την διάρκεια του REM ύπνου. Αναφέρει ότι αυτή η περιοχή ευθύνεται για την δράση της παρατηρούμενη άρσης των αναστολών στις προμετωπιαίες βλάβες. Δηλαδή *πρόκειται για μία πιθανή απελευθέρωση αυτής της πρωτογενούς μορφής δράσης του προμετωπιαίου όταν έχουν διαταραχθεί ορισμένες ανασταλτικές διεργασίες του.* Εδώ θεωρώ ότι συναντάμε ένα σημείο στήριξης της υπόθεσης ενεργούς συμμετοχής του προμετωπιαίου λοβού στην λειτουργία του ασυνειδήτου.

Οι έρευνες του Nofzinger (1997) δείχνουν κατά τον REM ύπνο, την συμμετοχή αμφοτερόπλευρα του κογχομετωπιαίου και του πρόσθιου τμήματος της έλικας του προσαγωγίου, μαζί με την δράση του λιμβικού, του πλάγιου υποθαλάμου, της αμυγδαλής, του φλοιού της νήσου, του έσω-ρινικού φλοιού και της κοιλιακής περιοχής του διαφράγματος. Σε επόμενη έρευνα (2002) παρατηρεί ότι, μετά την διόρθωση των εκτιμήσεων σύμφωνα με την μείωση του απόλυτου μεταβολισμού στο σύνολο του εγκεφάλου, εμφανίζεται «σχετικά αυξημένη» δράση στο πέρασμα από την εγρήγορση στον μη REM ύπνο, αμφοτερόπλευρα στην γέφυρα, στον υποθάλαμο, στο διάφραγμα, στην πρόσθια μοίρα του προσαγωγίου, στον έσω κροταφικό, στην αμυγδαλή και τον ιππόκαμπο, στο δεξιό οπίσθιο τμήμα του συνειρμικού βρεγματικού, στις πρωτοταγείς αισθητικές και κινητικές περιοχές. «Σχετική μείωση» παρατηρείται στις άλλες συνειρμικές περιοχές του φλοιού. Συμπεραίνει επίσης γύρω από την σημασία των διεργασιών του μη REM ύπνου που αναλογούν σε διεργασίες της νευρωνικής πλαστικότητας, στην ρύθμιση της ομοιοστασίας και στις διεργασίες της μνήμης. Οι

έρευνες που έχει πραγματοποιήσει ο Gottschalk (1991a, 1991b) έδειξαν την δραστηριοποίηση κατά την διάρκεια του REM ύπνου και της παραγωγής ονείρων, του βρεγματικού λοβού αλλά και των συνειρμικών περιοχών του αριστερού μετωπιαίου λοβού που συνδέονται με τον λόγο και την νόηση. Αυτή η δραστηριοποίηση αναφέρει ότι συσχετίζεται θετικά με την αύξηση του επιπέδου άγχους (αυξημένη δράση του εσωτερικού προμετωπιαίου λοβού) που χαρακτηρίζει το περιεχόμενο των ονείρων (η συσχέτιση έγινε μετά από μία ανάλυση του περιεχομένου του ονείρου και την βαθμολόγηση του συνοδού άγχους μέσω της κλίμακας Gottschalk-Gleser). Συγχρόνως παρατηρεί την δραστηριοποίηση του οπτικού φλοιού. Ο Maquet (2000) με βάση τις έρευνες που έχει διεξάγει και τις βιβλιογραφικές αναφορές, προτείνει ένα σχήμα «κανονικού» ύπνου, έναν νευροβιολογικά παραδειγματικό ύπνο. Αναφέρει ότι στον ύπνο βραδέων κυμάτων (μη REM) οι περισσότερο απενεργοποιημένες περιοχές είναι στην ραχιαία γέφυρα και μεσεγκέφαλο, στην παρεγκεφαλίδα, στον θάλαμο, στα βασικά γάγγλια, στον υποθάλαμο, στον προμετωπιαίο φλοιό, την πρόσθια έλικα του προσαγωγίου, και στο εσωτερικό τμήμα του κροταφικού λοβού. Κατά τον REM ύπνο, σημαίνουσα δραστηριότητα παρατηρείται στο επίπεδο της γέφυρας στην καλύπτρα, στους θαλαμικούς πυρήνες, στο σύμπλεγμα της αμυγδαλής και του ιππόκαμπου, στο πρόσθιο τμήμα της έλικας του προσαγωγίου και στις οπίσθιες περιοχές του φλοιού (κροταφικές και ινιακές). Αντίθετα παρουσιάζουν την πλέον μειωμένη δράση, ο πλάγιος-ραχιαίος προμετωπιαίος λοβός, ο βρεγματικός φλοιός, το οπίσθιο τμήμα της έλικας του προσαγωγίου και το προ-σφηνοειδές λοβίο.

Επομένως, τα αποτελέσματα των ερευνών δείχνουν με σαφήνεια, την συσχέτιση μεταξύ των REM και μη REM μορφών ύπνου (ή αντίστοιχα ονείρων) και της ενεργοποίησης του στελέχους, των πυρήνων της γέφυρας, καθώς και των τμημάτων του λιμβικού συστήματος. Θα παρατηρήσουμε ότι πρόκειται ουσιαστικά για την ενεργοποίηση των δομών και των διεργασιών που αποτελούν τα αρχικά τμήματα του συναισθηματικού εγκέφαλου (ERTAS, λιμβικό σύστημα), των βάσεων του πυρηνικού εαυτού και της πυρηνικής συνείδησης. Σε ότι αφορά στην δράση του φλοιού, διατυπώνεται η σύμφωνη άποψη ως προς την απενεργοποίηση ή τουλάχιστον την ελάχιστη ενεργοποίηση του πλαγιο-ραχιαίου προμετωπιαίου λοβού και ως προς την

ενεργοποίηση του οπίσθιου αισθητηριακού φλοιού[29]. Αντίθετα, οι απόψεις των ερευνητών φαίνεται να διίστανται σε ότι αφορά ιδίως στις εσωτερικές και κοιλιακές περιοχές του προμετωπιαίου λοβού και τις άλλες συνειρμικές περιοχές του φλοιού. Στην συνέχεια των απόψεων του Jouvet, και βασιζόμενος στην σταθερά παρατηρούμενη δραστηριοποίηση του εγκεφαλικού στελέχους και στην δράση του χολινεργικού συστήματος, ο Allan Hobson από τα μέσα της δεκαετίας του εβδομήντα (1988) έχει προτείνει ένα θεωρητικό μοντέλο του ύπνου και του ονείρου[30] το οποίο περιλαμβάνει δύο φάσεις, την στελεχιαία και στην συνέχεια λιμβική «ενεργοποίηση», και, την ακόλουθη, δευτερογενή και αμιγώς εξαρτώμενη από την προθύστερη διεργασία, «σύνθεση». Η (απότοκος της ενεργοποίησης) σύνθεση, αποτελεί κατά τον Hobson μία προσπάθεια των οπίσθιων τμημάτων του φλοιού ώστε να οργανωθούν οι «τυχαίες» πληροφορίες (δηλαδή χωρίς εννοιολογική ή ψυχική αξία) που προέρχονται από το στέλεχος και τον μεσεγκέφαλο, σε μία νοητική ιστορία ή εικόνες. Αργότερα (1999) θα προσδώσει μεγαλύτερη σημασία στην ρυθμιστική και όχι μόνον ενεργοποιητική δράση του στελέχους και του λιμβικού. Όμως το όνειρο σε αυτό το πλαίσιο, ορίζεται ως ένα «επιφαινόμενο», και, εφ' όσον είναι το αποκλειστικό αποτέλεσμα της αυτο-ενεργοποίησης του στελέχους, θα θεωρηθεί ως «συναισθηματικά ουδέτερο», ή θα λέγαμε ως υποκειμενικά ασήμαντο. Ο Hobson δεν αμφισβητεί την συναισθηματική συνιστώσα ενός ονείρου. Αντίθετα την τοποθετεί ως ρυθμιστή του ονείρου. Όμως, αυτό το συναίσθημα ή οι αναπαραστάσεις του περιεχομένου του ονείρου εξυποκειμενικοποιούνται ή και αποπροσωποποιούνται, θεωρούμενα ως τυχαία και μη σημαίνοντα φαινόμενα.

Ο Solms (1997) έχει ακολουθήσει έναν διαφορετικό δρόμο ανατομολειτουργικής συσχέτισης ύπνου και ονειρικής ζωής. Βασίζεται στην κλινική του ύπνου και του ονείρου σε ασθενείς με εγκεφαλικές βλάβες, που εξέτασε ο ίδιος αλλά και μελετώντας την αντίστοιχη βιβλιογραφία. Εντοπίζει έτσι τις περιοχές του εγκεφάλου των οποίων η

[29] Χωρίς όμως την συμμετοχή του οπίσθιου τμήματος της έλικας του προσαγωγίου, στοιχείο το οποίο ίσως θα μπορούσαμε να κατανοήσουμε ως μία ανάγκη ελάττωσης της απαρτιωτικής και συνδετικής δράσης που θα παρείχε η δράση του οπίσθιου προσαγωγίου.

[30] Οι βασικές έρευνες του Hobson βασίστηκαν σε πειράματα με ζώα. Αυτό το στοιχείο απετέλεσε σημείο κριτικής της θεωρίας του Hobson καθώς όπως αναφέρει ο Solms (1999a) η μεταφορά αυτών των δεδομένων στον άνθρωπο, αν και ισχύει ανατομολειτουργικά, δεν λαμβάνει υπ' όψη την ιδιαίτερη σημασία που έχει το όνειρο. Οι επόμενες έρευνες έγιναν στον άνθρωπο, αλλά το θεωρητικό πλαίσιο αναφοράς, παρέμεινε το ίδιο.

βλάβη, προκαλεί διαταραχές και κυρίως την απώλεια της ονειρικής ζωής (και όχι μόνον του REM ύπνου). Αυτές οι περιοχές θα θεωρηθούν ως ένα απαραίτητο νευρωνικό υπόστρωμα της παραγωγής της ονειρικής ζωής και σημεία εκκίνησης, πολλαπλής εκκίνησης θα λέγαμε, του ονείρου. Ο Solms αναφέρεται : α) αμφοτερόπλευρα στην μεταβατική περιοχή σύνδεσης του κροταφικού του βρεγματικού και του ινιακού λοβού και β) στην περιοχή του λιμβικού συστήματος, ιδίως δε της λιμβικής λευκής ουσίας αμφοτερόπλευρα της έσω κοιλιακής περιοχής του προμετωπιαίου λοβού. Η βλάβη μίας εκ των δύο αυτών περιοχών προκαλεί την απώλεια της ονειρικής ζωής. Η περιοχή της κροταφο-βρεγματο-ινιακής σύνδεσης όπως λέει, είναι το σημείο εισόδου των πληροφοριών προς τον δευτεροταγή και στην συνέχεια προς τον πρωτοταγή οπτικό όπου προβάλλονται οι συντιθέμενες εικόνες του ονείρου. Όπως σημειώνει (1997, 1999, 2002) κατά την παραγωγή ενός ονείρου ακολουθείται η αντίστροφη, και παλίνδρομη, πορεία διεργασίας των οπτικών ερεθισμάτων, τα οποία στην κατάσταση της εγρήγορσης κινούνται από το πρωτοταγή προς τον δευτεροταγή και τον συνειρμικό φλοιό. Αναφέρεται επίσης στον τύπο των ονείρων που εμφανίζονται σε περιπτώσεις επιληπτικών κρίσεων στην περιοχή του λιμβικού συστήματος. Αυτή η παραγωγή ονείρων, η οποία ουσιαστικά είναι το αποτέλεσμα των επιληπτικών εκφορτίσεων, δεν συνδέεται με την δράση του στελέχους και άρα δεν εξαρτάται από αυτήν. Ο Solms αντικρούοντας τις απόψεις των Hobson και Jouvet, συμπεραίνει ότι η παραγωγή ονείρων δεν είναι απαραίτητα συνδεδεμένη με την δραστηριότητα των πυρήνων της γέφυρας, και ότι «μπορεί να πυροδοτηθεί από οποιοδήποτε τύπο ενεργοποίησης από οποιοδήποτε τμήμα, περιλαμβανομένων των δομών ενεργοποίησης του συναισθήματος και της μνημής, του λιμβικού συστήματος». Τοποθετεί την «πρωτογενή ενορμητική δύναμη» του ονείρου, REM ή μη REM, στις συνδέσεις του συστήματος «αναζήτησης» του PAG (Panksepp, ο.π.). Τέλος, αντιτιθέμενος στην άποψη Hobson (ο.π.) γύρω από την θεμελιακά χολινεργική δραστηριοποίηση του ονείρου, θεωρεί ότι η παραγωγή του συνδέεται με το ντοπαμινεργικό σύστημα. Με αυτή την άποψη συντάσσεται και ο Braun (1999).

Στο πεδίο της συσχέτισης των νευροεπιστημονικών και των ψυχαναλυτικών θεωρήσεων για το όνειρο έχουν διατυπωθεί αντιδιαμετρικές απόψεις. Ο Jouvet και ο

Hobson θεωρούν πλήρως εσφαλμένη την φροϋδική προσέγγιση, εφ' όσον η ονειρική ζωή είναι ένα βιολογικά καθορισμένο και υποκειμενικά μη σημαίνον αποτέλεσμα της εργασίας σύνθεσης των τυχαίων διεγέρσεων που προέρχονται από τον αυτοερεθισμό του στελέχους. Δηλαδή θεωρείται ότι το έκδηλο περιεχόμενο του ονείρου δεν παραπέμπει σε ένα άλλο σημαίνον λανθάνον περιεχόμενο και επομένως δεν χρήζει ερμηνείας. Ο περίεργος, ψευδαισθητικός χαρακτήρας των εικόνων και των σκέψεων του ονείρου εξηγείται κατά τον Hobson (1999) από την, κατά την άποψη του, αυστηρά κεντρομόλο (bottom-up) κατεύθυνση των νευρωνικών διεργασιών, την αμινεργική απορρύθμιση και την αποσύνδεση εισόδου και εξόδου των πληροφοριών στον φλοιό, και επίσης την απενεργοποίηση του προμετωπιαίου λοβού (ιδίως των πλαγιοραχιαίων τμημάτων). Η συναισθηματική χροιά του ονείρου εξηγείται από τις διεγέρσεις εκ του στελέχους και από τις διεργασίες του λιμβικού συστήματος. Αναφέρει μαζί με τον Pace-Schott (1999), ότι «το στοιχείο της πρόθεσης στο όνειρο πρέπει να συνδεθεί εξ ολοκλήρου με συναισθήματα όπως το άγχος..., η έξαρση [μανίας]... και η αγωνία». Παρ' ότι αυτά, προσθέτει, είναι σωματικά ένστικτα που αναδύονται στον εγκέφαλο, «δεν αποτελούν ασυνείδητες επιθυμίες υπό καμία ιδιαίτερη φροϋδική έννοια». Επίσης υποστηρίζει ότι η δυσχέρεια ανάκλησης των ονείρων δεν έχει να κάνει καθόλου με τον μηχανισμό της απώθησης, αλλά με την απενεργοποίηση του προμετωπιαίου λοβού και επομένως της νευρωνικής έδρας της μνήμης εργασίας, κάτι το οποίο, «νευροβιο-λογικά», καθιστά αδύνατη ή πολύ δυσχερή την συνειδητή μνημονική επεξεργασία. Έτσι η ονειρική ζωή κατά την άποψη του Hobson δεν ενέχει και δεν παρέχει κανένα ιδιαίτερο νόημα γύρω από την ψυχική λειτουργία ή και την ψυχική υγεία. Αντίθετα συντάσσεται με τα αποτελέσματα των ερευνών γύρω από την ομοιοστασιακή και απαρτιωτική νευρωνικά και νοητικά δράση του ονείρου, η οποία όμως, αναφέρει, επιτελείται αποτελεσματικά χωρίς να χρειάζεται μία περαιτέρω ενασχόληση και χωρίς να υπάρχει ή να χρειάζεται η δυνατότητα ανάκλησης του περιεχομένου ονείρου. Χαρακτηριστικά, ως ένα αποδεικτικό στοιχείο της άποψης ότι η εργασία και το νόημα του ονείρου σταματά στην ίδια του την (ξεχασμένη) ύπαρξη, αναφέρει την «εύρωστη ψυχική υγεία όσων δεν είχαν ποτέ κανένα όνειρο». Ο Hobson φαίνεται να μην λαμβάνει καθόλου υπ' όψη την κλινική και την ψυχοπαθολογία των υπερ-φυσιολογικών προσωπικοτήτων και της καθ' όλα προσαρμοσμένης και φαινομενικά υγιούς χρηστικής σκέψης που έχει εξετάσει η

ψυχαναλυτική αλλά και η συμπεριφορική (type A) ψυχοσωματική. Σε ότι αφορά στο ψευδαισθητικό χαρακτήρα του ονείρου, το μη λογικό περιεχόμενο, προτείνει ότι είναι «διδακτικό», ότι δείχνει στον γιατρό και στον ασθενή του «με τι μοιάζει η ψύχωση». Σε αυτή την μορφή διδακτικής ή κανονιστικής κλινικής[31] προτρέπει ο Hobson τον «προοδευτικό [όχι προσκολλημένο στην φροϋδική σκέψη] ψυχαναλυτή» (1999). Η σκέψη μου είναι ότι πέραν της ορθότητας των παρατηρήσεων του Hobson σχετικά με την νευροβιολογική βάση του ονείρου, σημεία της οποίας αντικρούονται από διάφορα ερευνητικά δεδομένα. η συλλήβδην απόρριψη των ψυχαναλυτικών απόψεων δεν εξηγείται ή δεν δικαιολογείται νευροεπιστημονικά. Ακόμα και εάν δεχθούμε την θέση του αποκλεισμού του φλοιού ως ενεργά συμμετέχον ή την άποψη της αποκλειστικά «από κάτω προς τα πάνω» κατεύθυνσης των μηχανισμών του ονείρου, θεωρώ ότι δεν συνεπάγουν μία απουσία νοήματος, με την ψυχαναλυτική έννοια του όρου. Οι απόψεις του Allen Braun (1999) διαφοροποιούνται ως προς τις ανατομολειτουργικές θέσεις του Hobson (σχετικά με την συνέργεια του φλοιού και την δράση του δοπανιμεργικού συστήματος). Θεωρεί ότι τα ερευνητικά δεδομένα αντιτίθενται στις φροϋδικές θέσεις γύρω από την λογοκρισία και την παραμόρφωση των ασυνειδήτων στοιχείων έτσι ώστε να μην αναδύονται στην συνείδηση. Η φύση του έκδηλου περιεχομένου του ονείρου θεωρεί ότι είναι απόρροια της απενεργοποίησης του πλαγιοραχιαίου προμετωπιαίου λοβού. Εξηγεί την προσπάθεια μετατροπής των εικόνων σε μία μορφή αφήγησης από την δράση των κοιλιακών περιοχών και της άνω έλικας του προμετωπιαίου. Επίσης, αντιτιθέμενος στις αρχικές θέσεις του Solms (1997, Kaplan-Solms & Solms, 2000) λέει ότι δεν υφίσταται αναστολή που να οφείλεται στην δράση του κογχομετωπιαίου (ο.π.). Ως επακόλουθο αυτών των θέσεων, ο Braun θεωρεί ότι δεν υπάρχει κάποιο λανθάνον περιεχόμενο του ονείρου (καθώς αυτό δεν έχει απεικονιστικά αναγνωρισμένη ανατομολειτουργική βάση). Αναφέρει έτσι ότι «τα όνειρα συνίστανται εξ ολοκλήρου από αυτό που είναι έκδηλο στην επιφάνεια. Όμως προσθέτει, «αυτό δεν καθιστά το περιεχόμενο του ονείρου χωρίς νόημα, χαοτικό ή τυχαίο». Θα συμφωνούσε έτσι με την

[31] Ο Hobson συμπεραίνει, και θα πρότεινε ίσως ως διδαχή προς τον ασθενή, ότι η κλίση προς μία ψυχωτική λειτουργία είναι «φυσική και συμπαντική». Στο θεραπευτικό πλαίσιο ένα τέτοιο σκεπτικό θα μπορούσε να εννοηθεί ως μία προσπάθεια συμφιλίωσης ή απλούστευσης (άρα εξυποκειμενισμού) των συναισθημάτων και των σκέψεων του ονείρου και γύρω από αυτό, ή ως μία κανονιστική παρέμβαση του τύπου «να τι θα πάθεις εάν...», θα συμπληρώναμε, συνεχίζεις να σε απασχολούν τα όνειρά σου, ή εάν δεν παίρνεις τα φάρμακά σου, ή ακόμα εάν δεν είσαι φυσιολογικός.

άποψη του Jung για το όνειρο, αναφέροντας την φράση του Talmud που χρησιμοποιεί ο Jung. «τον όνειρο είναι ή ίδια του η ερμηνεία». Η σκέψη μου είναι ότι είτε στις πιο αντι-ψυχαναλυτικές προσεγγίσεις όπως αυτή του Hobson. είτε στην προσέγγιση του Braun, και γενικότερα στην νευροεπιστημονική προσέγγιση του ύπνου ή των νοητικών και ψυχικών λειτουργιών κατά την διάρκεια του ύπνου, δεν εξετάζεται (ή απαξιώνεται εκ προοιμίου) το ποιοτικό και δυναμικό στοιχείο.

Η προσπάθεια σύνδεσης του δυναμικού στοιχείο με την νευροβιολογία το ονείρου αναπτύσσεται από τις απόψεις των Lechevalier, του Dejours. τις έρευνες του Gottschalk. του Solms και των συνεργατών του. Σύμφωνα με τις ανατομοκλινικές παρατηρήσεις που εξετάσαμε και το θεωρητικό μοντέλο που προτείνει ο Solms, το όνειρο είναι συναισθηματικά και νοητικά σημαίνον καθώς : α) πηγάζει από τις ανατομολειτουργικές δομές που εξυπηρετούν τις διεργασίες του συναισθήματος και της μνήμης. ή διαφορετικά των συνδέσεων μεταξύ αναπαραστάσεων και συναισθήματος που εξυπηρετούνται από το λιμβικό σύστημα. β) αναλογεί στην μετάβαση της εγκεφαλικής δράσης από τις πρόσθιες (υπό την λιγότερη ή περισσότερη απενεργοποίηση του προμετωπιαίου και την άρση της μετωπιαίας έκφρασης της κίνησης) προς τις οπίσθιες περιοχές του φλοιού, ενώ γ) το σύνολο αυτών των διεργασιών παραγωγής του ονείρου έχει ως έρεισμα (χωρίς όμως να αποτελεί την αποκλειστική πηγή του ονείρου) την δραστηριοποίηση του συστήματος της «αναζήτησης» το οποίο καθοδηγεί την επιθυμία. την «όρεξη» αναφέρει ο Solms, προς τον κόσμο των αντικειμένων. Εξηγεί λέγοντας ότι ένα όνειρο παράγεται όταν ένα ερέθισμα (δηλαδή μία από τις πηγές του ονείρου κατά τον Freud : ένα μνημονικό ίχνος. μία εκβλάστηση του ασυνειδήτου. η σωματική κατάσταση κατά την διάρκεια του ύπνου) ελκύσει το ενδιαφέρον, την επιθυμία. προκαλώντας έτσι την ενεργοποίηση του συστήματος της αναζήτησης. Μπορούμε να πούμε ότι ανατομολειτουργικά η έναρξη του ονείρου εξαρτάται και στην θεώρηση του Solms από τους πυρήνες του στελέχους (όπως στον Hobson), αλλά αυτή η δράση καθίσταται ψυχικά σημαίνουσα καθώς αφορά στην (απαιτούμενη) σύνδεση με ένα ερέθισμα. ενδογενές ή εξωγενές. ενώ επίσης τονίζεται η σημασία του ντοπαμινεργικού συστήματος. Σχετικά με το τμήμα της δευτερογενούς διεργασίας του ονείρου και της λογοκρισίας. αρχικά ο Solms (1997, 1999. Kaplan-Solms & Solms. 2000) θα θεωρήσει ότι συσχετίζεται με τη κοιλιακή περιοχή του

προμετωπιαίου λοβού. Όμως μία σειρά δεδομένων της νευροεπιστημονικής έρευνας που παρουσιάσαμε νωρίτερα τα οποία οδηγούν στην σκέψη ότι ο προμετωπιαίος λοβός εξυπηρετεί και τις διεργασίες του ασυνειδήτου, όπως επίσης οι παρατηρήσεις του Braun (ο.π.) δείχνουν ότι αυτή η συσχέτιση είναι πιθανότατα εσφαλμένη. Στο κείμενο του 2002 με τον Turnbull φαίνεται να τροποποιεί την προηγούμενη θέση του. Αναφερόμενος σε έρευνες του Yu (2000 και 2003), θεωρεί ότι υφίσταται μία σχετική μορφή λογοκρισίας από τον προμετωπιαίο λοβό, αλλά διευκρινίζει ότι η ο «παράλογος» χαρακτήρας του έκδηλου περιεχομένου του ονείρου δεν οφείλεται στην λογοκρισία όπως θεώρησε ο Freud. Αυτό εξηγείται από την παλινδρομική κίνηση που χαρακτηρίζει ψυχικά και νευρολογικά το όνειρο, μέσω δηλαδή της διεργασίας αποδόμησης των δεδομένων των δευτερογενών διεργασιών του απενεργοποιούμενου προμετωπιαίου λοβού, η οποία επιτελείται στο επίπεδο του βρεγματικού λοβού (και πιθανώς της γωνιώδους έλικας).

Βέβαια αυτή η άποψη, συναφής με τον Freud (1900) που λέει ότι «αναλύεται η κατασκευή της σκέψης στο αρχικό της υλικό», γεννά ένα ερώτημα. Αν δεχθούμε, και μέχρι τίνος βαθμού, την απενεργοποίηση του προμετωπιαίου λοβού, τότε πώς, μέσω ποιού μηχανισμού προσλαμβάνουν τις κατάλληλες πληροφορίες οι οπίσθιες περιοχές του φλοιού κατά την διάρκεια του ονείρου. Σε αυτό το ερώτημα θα επανέλθουμε στην συνέχεια. Ο Solms όπως οι Lechevalier τονίζουν την απενεργοποίηση του προκινητικού και του κινητικού φλοιού, η οποία οδηγεί τις διεργασίες που κινητοποιούνται από τα ερεθίσματα, προς τον αντιληπτικό πόλο και προς την έκφραση του «σχεδίου δράσης» που μορφοποιείται στο όνειρο. Τέλος σχετικά με τις βασικές ανατομοκλινικές παρατηρήσεις του Solms γύρω από την απώλεια της ονειρικής ζωής, η λειτουργία της περιοχής κροταφο-βρεγματο-ινιακής σύνδεσης ή της περιοχής παραλιμβικής λευκής ουσίας του προμετωπιαίου μπορεί να αποτελούν τις ελάχιστες απαιτούμενες συνθήκες για τη ονειρική ζωή, αλλά αυτό το στοιχείο δεν είναι δείκτης της ψυχικής ποιότητας του ονείρου, ούτε σημαίνει ότι οι βλάβες σε άλλες περιοχές τόσο του δεξιού όσο και του αριστερού ημισφαιρίου, δεν επιδρούν, τουλάχιστον ποιοτικά (αν όχι και ποσοτικά, στην συχνότητα) στο περιεχόμενο του ονείρου. Η κλινική παρατήρηση σε ασθενείς με βλάβες του δεξιού αλλά και του αριστερού ημισφαιρίου που δεν εστιάζονται στην κροταφο-βρεγματο-ινιακή σύνδεση, θεωρώ ότι δείχνει την συχνή απουσία ονειρικής ζωής και

πολύ συχνότερα την παρουσία ενός ιδιαίτερα πτωχού ή τραυματικού περιεχομένου. Ασθενείς με βλάβες του δεξιού βρεγματικού ή του κροταφικού λοβού αναφέρονται σε «διαδικαστικά» ή «υπηρεσιακά» όνειρα, όπου αναπαράγονται αυτούσιες στιγμές της πραγματικότητας. Στο επόμενο κεφάλαιο θα δούμε *ότι το υπερπραγματικό περιεχόμενο αυτών των ονείρων ή ο αποστεωμένος λόγος του κλινικού υλικού, αποτελούν σκληρούς πυρήνες εκπροσώπησης των θεμελιωδών τμημάτων του ψυχισμού.*

Στους αφασικούς ασθενείς του τύπου του Broca, η δευτερογενής διεργασία και ιδίως η λεκτική έκφραση ενός ονείρου είναι εκ προοιμίου δυσχερής. Έτσι η αναφορά σε όνειρα εμφανίζεται ή σε ήπιας έκτασης αφασικές διαταραχές ή κατά την πορεία μίας θεραπείας αποκατάστασης. Όπως θα δούμε στο επόμενο κεφάλαιο το αφασικό σύμπτωμα επιφέρει συχνά μία εν μέρει συνειδητή και εν μέρει ασυνείδητη εννοιολογική συμπύκνωση και μετάθεση. Η αρθρωνόμενη λέξη στον αφασικό ασθενή εμπεριέχει συχνά άλλες λέξεις, νοήματα, προθέσεις λεκτικής και κινητικής έκφρασης που συνειδητά θα ήθελε να εκφράσει. Όπως επίσης, και ίσως σε μεγαλύτερο βαθμό, αποτελεί ένα αναφέρον αντικείμενο ασυνειδήτων αναπαραστάσεων πράγματος. Έτσι, η αφήγηση του ονείρου, το προϊόν της δευτερογενούς διεργασίας, συχνά τείνει να διαμορφωθεί ως ένα πρωτογενές ονειροειδές περιεχόμενο. Στις αισθητηριακές αφασίες, εξ αιτίας της διαταραχής της κομβικής λειτουργίας διαμόρφωσης των αναπαραστάσεων λέξης σύμφωνα με το ακουστικό ερέθισμα που έχει τονίσει ο Freud, παράγεται μία χάλαση ή και αποδόμηση του αναπαραστατικού ιστού και της σκέψης. Η προσπάθεια απόδοσης των εικόνων του ονείρου μετατρέπεται σε ένα «ονειρικό» κείμενο, επαναφέροντας την ψυχική εργασία σε ένα είδος μη αναπαραστατικής παρατήρησης του ασυνειδήτου. Αντί μίας μετάφρασης των πυκνωμάτων και των μεταθέσεων του έκδηλου ονείρου παρατηρείται μία αποπύκνωση, ένα α-νόητο μόρφωμα. Αυτές οι παρατηρήσεις αφορούν στην ανάκληση και δευτερογενή έκφραση του ονείρου. Σε ότι αφορά στους μηχανισμούς παραγωγής του ονείρου, ακόμα και εάν όπως το θέτει ο Solms δεν είναι αιτία απώλειας της ονειρικής ζωής, η σκέψη μου είναι ότι ιδίως στις αισθητηριακές αφασίες, πιθανώς υφίσταται μία δυσκολία μετατροπής των αναπαραστάσεων λέξης σε εικόνες. *Σε κάθε περίπτωση θεωρώ ότι διαταράσσεται η σημασία του ονείρου στην συνολική ψυχική δυναμική και οικονομία. Το νεο-κείμενο της αφήγησης του ονείρου πολύ συχνά θα βιωθεί*

ως διπλά αποσταθεροποιητικό και στοιχείο προς απώθηση ή καταστολή. Εξ αιτίας της αποσταθεροποίησης από την ανάδυση του ασυνειδήτου στοιχείου μέσα από το έκδηλο περιεχόμενο και εξ αιτίας της αποσταθεροποίησης από την παλινδρόμηση στις πρωτογενείς διεργασίες κατά την αφήγηση.

Όπως είδαμε στις έρευνες που έχουν πραγματοποιηθεί υπάρχουν ορισμένα αντικρουόμενα αποτελέσματα. Ο Gottschalk τονίζει την δράση του αριστερού ημισφαιρίου και των κέντρων του λόγου στο όνειρο. Σε αυτά τα ευρήματα θα μπορούσε να αναζητηθεί ένα σημείο σύνδεσης της μετατροπής των αναπαραστάσεων λέξης σε αναπαραστάσεις πράγματος, σε εικόνες που θα αποτελέσουν το έκδηλο περιεχόμενο του ονείρου. Σχετικές είναι οι απόψεις των Lechevalier (1999), ή του Solms όταν υπογραμμίζει την σημασία της γωνιώδους έλικας (σύνδεση βρεγματικού, κροταφικού και ινιακού λοβού). Στοιχειοθετώντας την σημασία των κέντρων του λόγου στην παραγωγή του ονείρου (ως δηλαδή ένα σημείο εκκίνησης), οι Lechevalier αναφέρονται στα ευρήματα ερευνών του Epstein σύμφωνα με τις οποίες παρατηρείται μείωση ή και απώλεια της ονειρικής ζωής σε αφασικούς ασθενείς. Αντιθέτως ο Solms (1997) υποστηρίζει με βάση τις δικές του παρατηρήσεις, ότι η διαταραχή του λόγου και των κέντρων του λόγου δεν συνοδεύεται και δεν προκαλεί απώλεια της ονειρικής ζωής. Έτσι θα λέγαμε ότι διαμέσου αυτών των αντικρουομένων αποτελεσμάτων και απόψεων δημιουργείται η εντύπωση ότι δεν μιλάμε για το ίδιο θέμα, για τις ίδιες νευρωνικές ή ψυχικές διεργασίες. Θεωρώ ότι κάτι τέτοιο όντως ισχύει. Η ψυχαναλυτική κλινική δείχνει με σαφήνεια ότι όλα τα όνειρα δεν είναι ίδια και δεν έχουν την ίδια ψυχική σημασία, ούτε μεταξύ διαφορετικών ατόμων, ούτε τα διάφορα όνειρα ενός ατόμου. Οι έρευνες της Garma (ο.π.) ενισχύουν αυτή την άποψη. Οι έρευνες του Gottschalk εισάγουν ένα ποιοτικό διαφοροποιό στοιχείο, το άγχος. Οι παρατηρήσεις του έχουν να κάνουν με αυτή την διάσταση. Ανάλογα μία έρευνα του Nofzinger (2004) δείχνει αυξημένο ποσοστό REM ύπνου σε καταθλιπτικούς ασθενείς με μεγαλύτερη δραστηριοποίηση σχετικά με τους υγιείς, των πρόσθιων παραλιμβικών δομών (έλικα του προσαγωγίου, σύνδεση με τον προμετωπιαίο λοβό), αμφοτερόπλευρα του πλαγιοραχιαίου προμετωπιαίου («κανονικά» απενεργοποιημένου στο όνειρο) του αριστερού προκινητικού φλοιού, του πρωτοταγούς σωματοαισθητηριακού και του

αριστερού βρεγματικού όπως επίσης του δικτυωτού σχηματισμού. Επίσης οι Di Genaro et alii (2004) συσχετίζουν την εμφάνιση της διαταραχής του νυκτερινού τρόμου με βλάβες της λειτουργίας του θαλάμου. Βλέπουμε επομένως ότι *η νευροβιολογική υπόσταση της ονειρικής ζωής είναι ιδιαίτερα ευαίσθητη και ευμετάβλητη ως προς την γενικότερη κατάσταση και τις ιδιαίτερες συνθήκες της σωματοψυχικής λειτουργίας*. Θα μπορούσαμε να αναρωτηθούμε εάν τα αποτελέσματα των ερευνών του Gottschalk και η παρατηρούμενη δραστηριοποίηση του εγκεφάλου κατά την διάρκεια της ονειρικής ζωής, επηρεάσθηκαν από το ζητούμενο της έρευνας, την έμφαση στο περιεχόμενο και την εξέταση της συναισθηματικής χροιάς. Όπως επίσης θα οφείλαμε να αναρωτηθούμε σε τι βαθμό ενδοψυχικής αναπαραστατικής διαθεσιμότητας βρίσκονται τα άτομα που λαμβάνουν μέρος στις έρευνες, στο συγκεκριμένο πλαίσιο μίας εξέτασης και πόσο αυτό επηρεάζει όχι μόνον την ποιότητα και το περιεχόμενο του ονείρου, αλλά και το είδος ή τον βαθμό ενεργοποίησης ή απενεργοποίησης των διαφόρων εγκεφαλικών περιοχών. Στην ψυχαναλυτική κλινική γνωρίζουμε ότι ένα όνειρο είναι επίσης αποτέλεσμα της τρέχουσας μεταβιβαστικής και αντιμεταβιβαστικής σχέσης. Όμως ποια μπορεί να είναι άραγε η μεταβιβαστική κίνηση προς έναν ερευνητή και μία ογκώδη συσκευή εκπομπής ποζιτρονίων; Οι Solms και Turnbull (2002) αναφέρονται στο εντελώς διαφορετικό αποτέλεσμα που είχαν οι έρευνες του David Foulkes το 1962 γύρω από τον μη REM ύπνο, όταν, αντί να ζητήσουν από τους εξεταζόμενους εάν ονειρεύτηκαν, ερωτήθηκαν «τι πέρασε από το μυαλό σας». Ενώ με την πρώτη ερώτηση δεν πήραν θετικές απαντήσεις, με την δεύτερη παρατηρήθηκε ότι το 50% βίωσε μία σύνθετη νοητική δραστηριότητα. *Θεωρώ ότι η νευρωνική πλαστικότητα και η νευροδυναμική λειτουργία του εγκεφάλου αποτελούν ισχυρούς λόγους για να σκεφτούμε ότι οι διεργασίες και οι μορφές των δυναμικών χαρτογραφήσεων που αναλογούν στην παραγωγή ενός ονείρου, είναι ιδιαίτερα ευαίσθητες στις προβλεπόμενες (εάν θέλουμε να τις προβλέψουμε στο πλαίσιο μίας έρευνας) και στις ελάχιστες μη προβλεπόμενες συνθήκες της σωματοψυχικής οντότητας η οποία, ενόσω ετοιμάζεται να κοιμηθεί και ενόσω κοιμάται, λειτουργεί ενδοϋποκειμενικά και διϋποκειμενικά*.

Η σκέψη μου είναι ότι η συσχέτιση και η χωροχρονική ταύτιση μεταξύ της ψυχικής λειτουργίας του ονείρου όπως το έχει εξετάσει η ψυχανάλυση και της νευροεπιστημονικής καταγραφής της εγκεφαλικής δραστηριότητας του REM ή του μη REM ύπνου, είναι λανθασμένη και άτοπη. Αυτό που καταγράφει η νευροεπιστήμη είναι μία πραγματικότητα και ένας συγκεκριμένος χρόνος και τόπος νευρωνικής δράσης. Αλλά συγχρόνως είναι ένα μέρος της όλης διαδικασίας της ονειρικής και ψυχικής ζωής που αρχίζει πολύ πριν τον ύπνο, ήδη προ-μορφοποιείται την στιγμή της επιθυμίας του ύπνου, υπόκειται σε αλλεπάλληλες διαμορφώσεις κατά την πρόοδο των σταδίων του ύπνου (και της ανάλογης σωματικής, νοητικής και ψυχικής δραστηριότητας) και που ολοκληρώνεται την στιγμή της (ή την απουσία της στιγμής) ανάκλησης, σκέψης, αφήγησης και ερμηνείας του. Στην ψυχαναλυτική σκέψη ένας επίσης *σκοπός του ονείρου είναι να ερμηνευθεί*. Να επιτρέψει *την ανάπλαση των στοιχείων της συνείδησης και του ασυνειδήτου, στο σύνολο των συστημάτων της ψυχικής (και της νευρωνικής) τοπικής*. Εξετάζοντας τους ανατομικούς συσχετισμούς κάθε φάσης του ύπνου και της αντίστοιχης μορφής ονειρικής ζωής, μπορούμε να αναρωτηθούμε εάν οι διεργασίες που απεικονίζονται εργαστηριακά (PET και ΗΕΓ) αναλογούν στο έκδηλο περιεχόμενο, στο λανθάνον περιεχόμενο, στην διεργασία παράλλαξης του λανθάνοντος σε έκδηλο ή ίσως και σε ορισμένες προ-διεργασίες της μετέπειτα διαμόρφωσης του διηγούμενου ονείρου. Η ψυχανάλυση προτείνει ορισμένους μηχανισμούς και ερμηνείες του ψυχικού και σωματικού φαινομένου του ονείρου βασιζόμενη στην κλινική πράξη. Όμως στο πλαίσιο της ψυχαναλυτικής κλινικής εργασίας δεν γνωρίζουμε με σαφήνεια την χρονική στιγμή, την αντίστοιχη νευροφυσιολογική φάση του ύπνου, κατά την οποία ενδεχομένως παρήχθη ένα όνειρο ή ένα πιθανώς πρωτογενές μέρος της συνολικής διεργασίας του. Πολύ συχνά τα όνειρα που αφηγούνται οι αναλυόμενοι είναι του τέλους του ύπνου, λίγο πριν την αφύπνιση ή ξυπνούν με αυτά (χωρίς να πρόκειται για έναν εφιάλτη). Ο Christophe Dejours (1986) προτείνει ότι το όνειρο δεν παράγεται κατά την διάρκεια του παράδοξου ύπνου, αλλά μετά από αυτήν, κατά την αφύπνιση. Έτσι συνδέεται με την φάση παγίωσης της μνήμης όπως καταγράφεται ηλεκτροεγκεφαλογραφικά και αναλογεί στην μορφή των διαυγών ονείρων που περιγράφει η Garma.

Θα σκεπτόμουν ότι πιθανώς η εγκεφαλική δραστηριότητα που παρατηρούμε στον απεικονιστικό έλεγχο της ονειρικής ζωής, αποτελεί ένα παράθυρο στο πιο «BOLD»[32], τονισμένο μεταβολισμό του οξυγόνου (Logothetis, 2001), τμήμα της διεργασίας, το οποίο όμως δεν είναι το μόνο. *Θα πρότεινα την υπόθεση ότι στις περιοχές αυξημένης δραστηριότητας, για παράδειγμα εντός του λιμβικού συστήματος ή δια μέσω των συνδέσεων του έσω ρινικού φλοιού, έχουν ήδη εκπροσωπηθεί τα δευτερογενή στοιχεία που θα αναπαρασταθούν μέσω των πρωτογενών διεργασιών, ή ότι έχουν ήδη τεθεί σε διαθεσιμότητα, έχουν «τονιστεί» ως δυνητικά σημεία παράξενων ελκυστών γύρω από τους οποίους αυτο-οργανώνεται μία ονειρική παραγωγή, εκείνα τα νευρωνικά κυκλώματα (μεταξύ οπίσθιων περιοχών του φλοιού, του λιμβικού ή του στελέχους) που αποτελούν το βιολογικό έρεισμα των ασυνειδήτων αναπαραστάσεων και μνημών ή των ασυνειδήτων αναφορικών των σκέψεων και των αναπαραστάσεων λέξης που εκπροσωπούνται στο όνειρο.*

Ένα βασικό σημείο διαφωνίας μεταξύ ψυχανάλυσης και νευροεπιστημονικής προσέγγισης του ονείρου είναι η λειτουργία της λογοκρισίας, της πιο «χαλαρής» λογοκρισίας που τοποθετεί ο Freud στο όνειρο ως προς την εγρήγορση, και που συνδέει με τις λειτουργίες του εγώ ή του υπερεγώ της δεύτερης τοπικής ή του προσυνειδητού. Η μείζον αντίρρηση της νευροεπιστήμης έγκειται στην απενεργοποίηση του προμετωπιαίου λοβού. Με την ίδια ανατομολειτουργική περιοχή συνδέεται η λειτουργία του προσυνειδητού, των απαρτιωτικών και δευτερογενών διεργασιών του εγώ όπως και του υπερεγώ (ο.π., απόψεις του Solms). Επομένως, ακολουθώντας αυτό το δεδομένο, θα πρέπει να σκεφθούμε ότι δεν πρόκειται για την λειτουργία του προσυνειδητού, ή, πρόκειται για μία άλλη μορφή ελέγχου και μορφοποίησης της ψυχικής ζωής. Μία απάντηση δίδεται από τον Braun (1999) που λέει ότι η δυναμική χαρτογράφηση του ονείρου προκαλεί μία παλινδρομική κίνηση, μία μορφή λειτουργίας σύμφωνα με την αρχή της ευχαρίστησης και την ψευδαισθητική ικανοποίηση, άρα χωρίς να επεμβαίνει μία διεργασία λογοκρισίας, διαψεύδοντας έτσι τις φροϋδικές θέσεις. Μία άλλη πιθανή απάντηση που θα πρότεινα είναι η εξής. Τόσο το εγώ όσο και το υπερεγώ έχουν τις ρίζες

[32] Η έκφραση BOLD είναι το ακρωνύμιο του blood oxygenation level-dependent σήματος της εγκεφαλικής λειτουργίας που καταγράφεται στον απεικονιστικό έλεγχο.

τους στο ασυνείδητο. Μοιράζονται μαζί του, ή με το εκείνο, ένα τμήμα του περιεχομένου του, με την δυνατότητα όμως διαφορετικών διεργασιών. Ανάλογα, τα νευρωνικά σύστοιχα των μορφωμάτων του εγώ ή των οριοθετήσεων και των απαγορεύσεων του υπερεγώ, οι μορφές νευρωνικής τοπικής που τους αντιστοιχούν, κατανέμονται σε διάφορα σημεία των δυναμικών φλοιωδών και υποφλοιοδών χαρτογραφήσεων. *Έτσι θα σκεπτόμουν μία μορφή λογοκρισίας, όχι χαλαρή αλλά διαφορετικής υφής, δια μέσω των ενεργοποιούμενων (ασυνείδητων) τμημάτων της νευρωνικής τοπικής του εγώ ή του υπερεγώ. Όπως οι επιθυμίες αντίστοιχα οι απαγορεύσεις, οι πόλοι αντίκρουσης των επιθυμιών, έχουν ένα κιναισθητικό ή σωματοαισθητικό έρεισμα και τύπο περιεχομένου. Αυτά τα στοιχεία εκπροσωπούμενα από τον σωματοαισθητικό φλοιό, τον φλοιό της νήσου αλλά και από τα κέντρα του στελέχους προς το λιμβικό σύστημα, διαμορφώνουν ένα είδος «μη λεκτικής λογοκρισίας». Ως προς την λειτουργία του προσυνειδητού εκτός και ένθεν των απενεργοποιημένων διεργασιών του προμετωπιαίου λοβού, θα έλεγα ότι αφορά σε ένα τμήμα των διεργασιών του ευρύτερου πεδίου της μεταβατικής πραγματικότητας που φιλοξενείται από το λιμβικό σύστημα, σύμφωνα με την νευροδυναμική προσέγγιση της δυναμικής αρχιτεκτονικής του λιμβικού συστήματος* (ο.π.· Freeman, 1999, 2000c).

Παραμένοντας στην ψυχική και νευρωνική τοπική οργάνωση του ονείρου θα αναφερθούμε στην ιδιαίτερη λειτουργία της συνείδησης και της αντίληψης. Ο REM ύπνος και η νευροβιολογική κατάσταση του ονείρου είναι μία μορφή συνείδησης. Ο Freud αναφέρεται ήδη σε αυτή την παράδοξη συνείδηση του ονείρου από τον «σχεδιασμό» (1895 [1950]). Μία συνείδηση «που πληροφορεί το ίδιο εύκολα όπως στην κατάσταση της εγρήγορσης, κάτι που δείχνει ότι η κατάσταση της συνείδησης δεν είναι περιορισμένη στο εγώ αλλά μπορεί να συνδεθεί με οποιαδήποτε ψυχική διεργασία». *Η άποψη μου είναι ότι πρόκειται για μία μορφή πρωτογενούς συνείδησης ή πυρηνικής συνείδησης* όπως έχουν διατυπωθεί από τον Edelman και τον Damasio. Η δευτερογενής - εκτεταμένη συνείδηση που παρέχει η απαρτιωτική διεργασία του εγώ και των ανώτερων στρωμάτων του προσυνειδητού ή του πεδίου της μεταβατικής πραγματικότητας, έπεται. Συμβαίνει (με την συνδυασμένη δράση του προμετωπιαίου λοβού) κατά την ανάκληση, κατά την δεύτερη αναμνημόνευση και τις ανάλογες αναδιαμορφώσεις του περιεχομένου (δευτερογενής αφήγηση, πρόσοψη του ονείρου). Η συνείδηση εντός του ονείρου

αποτελεί ίσως ένα παράδειγμα πρωτογενούς συνείδησης. Έτσι, εντός της συνολικής εργασίας του ονείρου αναπτύσσονται όλες οι μορφές της πολυσημίας της αντιληπτικής διεργασίας που περιγράψαμε νωρίτερα.

Σημείο σύγκλισης των δύο προσεγγίσεων αποτελεί η διεργασία ομοιοστασίας του φλοιού και ευρύτερα του οργανισμού, οι διεργασίες νευρωνικής πλαστικότητας, η λανθάνουσα διεργασία επί των μνημονικών εγγραφών και αναδιοργάνωση των νοητικών και ψυχικών λειτουργιών κατά την διάρκεια του ύπνου. *Πρόκειται για την εργασία του ασυνειδήτου, απαλλαγμένου από την δευτερογενή συνείδηση, που αναπλάθεται, αναδιοργανώνεται, και έτσι αναδιοργανώνεται το σύνολο του ψυχικού οργάνου, εποπτευόμενη από την πρωτογενή συνείδηση και τις βασικές επιταγές συντήρησης που ακολουθεί.* Εδώ νομίζω ότι έχουμε μία εικόνα του ασυνειδήτου που δεν είναι (μόνον) χάος[33], αλλά διέπεται από τους νόμους του χάους, αυτο-οργανώνεται. Διαθέτει μία δική του λειτουργία «προσυνειδητού», ή ίσως μία μεταβατική λειτουργία Ο Dejours (ο.π.) λέει ότι «είναι μία προσπάθεια του υποκειμένου να μεταφράσει το βίωμα της διαφοράς λειτουργίας και της δραστηριότητας του εγκεφάλου μεταξύ παράδοξου ύπνου και εγρήγορσης... το όνειρο όχι μόνον έχει έναν θεμελιώδη ρόλο στην οργάνωση του απωθημένου ασυνειδήτου, αλλά ίσως είναι ο μοναδικός οργανωτής του αναπαραστατικού και απωθημένου ασυνειδήτου και της ψυχικής ιστορίας του υποκειμένου».

[33] Χάος, με την κοινή έννοια της λέξης, και εξωπραγματικό είναι μόνον για την συνείδηση που θέλει να παραμείνει συνείδηση.

6.4 ΝΕΥΡΩΝΙΚΕΣ ΚΑΙ ΨΥΧΙΚΕΣ ΚΙΝΗΣΕΙΣ ΤΩΝ ΑΝΑΠΑΡΑΣΤΑΣΕΩΝ ΚΑΙ ΤΟΥ ΣΥΝΑΙΣΘΗΜΑΤΟΣ

Σε αυτή την ενότητα εξετάζονται οι αντιστίξεις μεταξύ των νευροεπιστημονικών και των ψυχαναλυτικών προσεγγίσεων του συναισθήματος και των αναπαραστάσεων. Στις προηγούμενες ενότητες και τα κεφάλαια της μελέτης αναφερθήκαμε σε ερευνητικά θεωρητικά και κλινικά δεδομένα της νευροεπίστημης και της ψυχανάλυσης γύρω από το συναίσθημα και τις αναπαραστάσεις. Προτείνουμε εδώ την σύνθεση και την ανακεφαλαίωση αυτών των στοιχείων. Θα εξετάσουμε ορισμένα επιμέρους θέματα όπως αυτό της απώθησης, των αναπαραστάσεων δράσης και της σχέσης μεταξύ των βασικών συναισθημάτων που προτείνει η νευροεπιστήμη με την έννοια της ψυχικής ενέργειας και των ενορμήσεων.

6.4.1 Οι αναπαραστάσεις

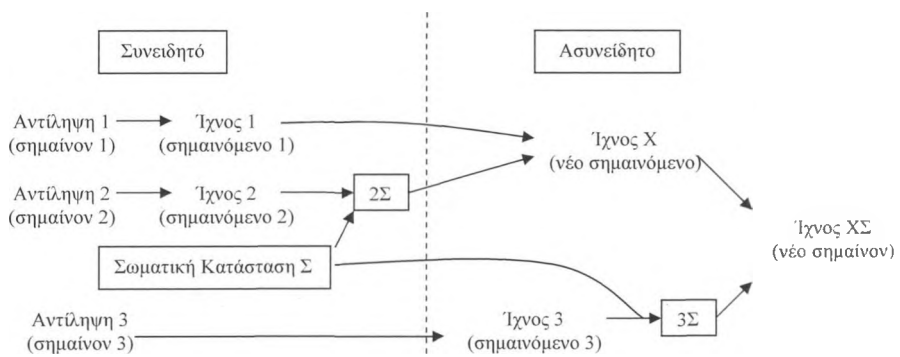
Η άποψη της σύγχρονης νευροεπιστήμης γύρω από την φύση της αναπαράστασης, όπως διατυπώνεται μέσα από τις θεωρίες των Edelman, Damasio, Changeux, Freeman, Ramachandran, Gazzaniga, είναι ότι δεν αφορά στην αναπαραγωγή και εγγραφή της πραγματικότητας των ερεθισμάτων. Ο Kandel (2000) σημειώνει ότι μία μορφή αντίληψης, ένα αντικείμενο και τα χαρακτηριστικά του, δεν υφίστανται παρά μόνον ως προς μία υποκειμενική διεργασία αντίληψης. Ο Freeman (1999) διαφοροποιούμενος ως προς την παλαιότερα επικρατούσα άποψη της γνωστικής ψυχολογίας που έθετε την αναπαράσταση ως πιστή αναπαραγωγή ενός αντιληπτού, λέει ότι ο εγκέφαλος περιέχει έννοιες και όχι αναπαραστάσεις, «δεν υπάρχουν σταθερές αναπαραστάσεις όπως στους υπολογιστές· υπάρχουν μόνον νοήματα... Το σώμα δεν απορροφά [παθητικά] ερεθίσματα, αλλά μεταβάλλει [ενεργώς] την ίδια του την μορφή για να προσομοιάσει στα χαρακτηριστικά του ερεθίσματος που είναι σημαίνοντα για την πρόθεση που αναδύεται μέσα από τον εγκέφαλο». Ο Edelman αναφέρεται στην «μη αναπαραστατική

μνήμη» του εγκεφάλου και της νόησης, με την έννοια ακριβώς της μη παθητικής ή φωτογραφικής αναπαραγωγής και εγγραφής μνημονικών ιχνών. Πρόκειται όπως είδαμε για μορφώματα που σχηματίζονται μέσω της λειτουργίας της επανεισόδου και στο πλαίσιο των δυναμικών χαρτογραφήσεων. Επίσης αναγνωρίζεται η σημασία των μη συνειδητών αναπαραστάσεων. Επομένως στην σύγχρονη νευροεπιστημονική σκέψη, η έννοια της αναπαράστασης ευρίσκεται σε μεγάλη εγγύτητα με την αντίστοιχη ψυχαναλυτική άποψη. *Η έννοια της αναπαράστασης αφορά σε ένα δυναμικό σύνολο λειτουργιών, δηλαδή στο αποτέλεσμα μίας τριπλής μη γραμμικής σύνδεσης : στην σχέση, και άρα το νόημα, μεταξύ ενός υποκειμένου που αντιλαμβάνεται και αναπαριστά και ενός αντικειμένου (εσωτερικού ή εξωτερικού), στην σχέση μεταξύ της προσλαμβανομένης πληροφορίας και των ήδη υπαρχόντων εγγραφών, στην δυναμική σχέση, και επομένως στο απότοκο μόρφωμα εν δυνάμει τρόπου δράσης, μεταξύ των ήδη εγγεγραμμένων αναπαραστάσεων.* Δεύτερο σημείο σύγκλισης αποτελεί η άποψη περί της συνέργειας των αναπαραστάσεων και του συναισθήματος καθώς επίσης περί της κοινής θεμελίωσής τους στην δυναμική του σώματος, και επομένως, του θεμελιωδώς υποκειμενικού στοιχείου γύρω από το τι και πώς είναι η αναπαράσταση, η μνήμη ή οι διεργασίες τους.

Η δυναμική των αναπαραστατικών, των συναισθηματικών διεργασιών και της μεταξύ τους συνάρτησης, όπως είδαμε, ανευρίσκεται σε όλα τα επίπεδα της οργάνωσης και της λειτουργίας του νευρικού συστήματος, από αυτό των μηχανισμών της νευρωνικής πλαστικότητας και της νευροδυναμικής έως την οργάνωση των εγκεφαλικών διεργασιών, των δυναμικών χαρτογραφήσεων και της συγκρότησης των νευρωνικών μετασυστημάτων ή των νευρωνικών τοπικών. Οι Ansermet και Magistretti (2004) σε συνάφεια με τις θέσεις των Damasio και Edelman, έχουν προτείνει ένα σχήμα σύνδεσης των νευροεπιστημονικών και των ψυχαναλυτικών προσεγγίσεων των αναπαραστάσεων (των ψυχικών, νοητικών και νευρωνικών – συναπτικών ιχνών) και του συναισθήματος (των καταστάσεων του σώματος). Σε έναν πρώτο χρόνο[34] τοποθετούν μία εμπειρία και την απότοκη αντίληψη που συνιστούν στο ψυχικό επίπεδο, ένα ψυχικό ίχνος της αντίληψης, και, στο νευρωνικό επίπεδο ένα συναπτικό ίχνος (δηλαδή μία μεταβολή της

[34] Η ακολουθία που προτείνουν βασίζεται στο σχήμα του Freud από την επιστολή του προς τον Fliess της 6ης Δεκεμβρίου 1896, στο οποίο θέτει μία πρώτη εγγραφή και ίχνος, το σημείο της αντίληψης και τις περαιτέρω μετεγγραφές του εντός του συστήματος του ασυνειδήτου, του προσυνειδητού και του συνειδητού.

δράσης και της μορφής των νευρωνικών συνάψεων, εξυπηρετούμενη από την νευρωνική πλαστικότητα). Σε έναν δεύτερο χρόνο, τόσο νευρωνικά όσο και ψυχικά δημιουργούνται οι δευτέρας τάξης διασυνδέσεις μεταξύ των αρχικών εντυπωμάτων ή εγχαράξεων που αποδίδουν νέες μορφές σημαινόντων, ή νευρωνικών και ψυχικών αναπαραστάσεων. Η συνεχής, αλλά και μη γραμμική, ακολουθία αυτών των συνδέσεων δημιουργεί τα μορφώματα που ορίζονται ως μετα-αναπαραστάσεις. Το πρώτο μέρος αυτών των διεργασιών θεωρούν ότι ανήκει στην γνωσιακή πραγματικότητα και στην «εσωτερική συνειδητή πραγματικότητα». Όπως αναφέρουν, και όπως άλλωστε είδαμε εξετάζοντας τις εγκεφαλικές διεργασίες γύρω από την αντίληψη και την συνείδηση, τα ενδογενώς δημιουργούμενα μορφώματα δεν έχουν καμία γραμμική σχέση και σύνδεση με τις αρχικές αντιληπτικές εγγραφές ή με το αρχικά προσλαμβανόμενο αντικείμενο. Αποτελούν μέρος της ενδοψυχικής ασυνείδητης πραγματικότητας, και όπως προτείνουν, μέρος των ενδοψυχικών φαντασιώσεων. Σημειώνουν επίσης την περίπτωση της απ' ευθείας εγγραφής του προσλαμβανομένου ερεθίσματος στο επίπεδο του ασυνειδήτου, θέμα το οποίο αναλύσαμε στο πλαίσιο της εξέτασης της πολυσημίας της αντιληπτικής διεργασίας και του ανατομολειτουργικού ερείσματος της. Καθ' όλη την πορεία των αναπαραστατικών εγχαράξεων, μετεγγραφών και συνδέσεων, κατά μήκος επομένως όλων των μνημονικών συστημάτων και των διεργασιών αντίληψης, αναγνώρισης, συνειδητού ή ασυνειδήτου, τοποθετούν ως σημείο αναφοράς και διεργασία σημασιοποίησης, την σύνδεση με την δυναμική των σωματικών καταστάσεων και μεταβολών, είτε τρεχόντων κατά την διάρκεια της πρόσληψης και διεργασίας επί ενός ερεθίσματος, είτε ως μνήμες σε σχέση με πρωτύτερες εμπειρίες. Το προτεινόμενο σκεπτικό απεικονίζεται στο ακόλουθο σχήμα (Ansermet και Magistretti, ο.π.).

Οι αρχικές αντιλήψεις 1 και 2 εγγράφονται ως αναπαραστάσεις. Η σύνδεση μεταξύ αυτών των αναπαραστάσεων θα συγκροτήσει ένα νέο αναπαραστατικό ίχνος (Χ), χρωματισμένο συναισθηματικά από την σύνδεση του ίχνους 2 με μία σημαίνουσα σωματική κατάσταση Σ, έχοντας δηλαδή συνθέσει ένα αναπαραστατικό ίχνος (2Σ). Η μετεγγραφή εξ αυτών των συνδέσεων, που είναι το αποτέλεσμα μίας εσωτερικής συνειρμικής διεργασίας, συνδεόμενη με το αναπαραστατικό ίχνος 3Σ, θα αποτελέσει ένα νέο ασυνείδητο μόρφωμα (ΧΣ). Κάθε εγγραφή, αντιληπτική ή αναπαραστατική, τα απεικονιζόμενα ίχνη, αναλογούν σε δυναμικά νευρωνικά μορφώματα και δίκτυα που σχηματίζονται. Επίσης σε αυτό το σχήμα απεικονίζεται η περίπτωση της απ' ευθείας εγγραφής ενός ερεθίσματος (αντίληψη 3) στο ασυνείδητο (ίχνος 3). Τα βέλη του σχήματος δεν δεικνύουν άμεσες επαγωγικές ή γραμμικές συνδέσεις, αλλά εκπροσωπούν τμήματα των επάλληλων εγγραφών και μη γραμμικών συνδέσεων μεταξύ διαφόρων αναπαραστατικών μορφωμάτων και σωματικών καταστάσεων, στο πεδίο της συνείδησης ή του ασυνειδήτου. Οι Ansermet και Magistretti (ο.π.) αναφέρουν ότι «...από το σύνολο αυτών των μηχανισμών [ψυχικών και νευρωνικών], η σωματική κατάσταση μεταφέρεται ως ένας δείκτης [αναφορά στην έννοια του σωματικού δείκτη του Damasio] καθ' όλο το μήκος της συνειρμικής αλυσίδας που καταλήγει σε ένα εκ των στοιχείων της εσωτερικής ασυνείδητης πραγματικότητας. Έτσι η σωματική κατάσταση συνδέεται στο άκρο της αλυσίδας με ένα ίχνος το οποίο δεν έχει μία άμεση σχέση με το ίχνος που προήλθε από την αντίληψη της εξωτερικής πραγματικότητας».

Στις νευροεπιστήμες και στην ψυχανάλυση η διεργασία της αντίληψης αποτελεί πάντοτε μία ερμηνεία, δηλαδή μία μορφή δυναμικής αντίληψης. Υπό μία έννοια, υπάρχει μία κοινή αποδοχή του αφορισμού του Lebovici, ότι «το αντικείμενο επενδύεται προτού γίνει αντιληπτό». Όμως θεωρώ ότι αυτή η κοινή άποψη δεν αναφέρεται στο ίδιο ακριβώς θέμα. Από την ψυχαναλυτική κλινική και θεωρία γνωρίζουμε, και γύρω από αυτό περιγράψαμε την πολυσημία της αντίληψης, ότι συχνά, στο πλαίσιο φυσιολογικών ή ψυχοπαθολογικών διεργασιών, η αντίληψη δεν συνοδεύεται από μία αναπαραστατική λειτουργία αλλά εγγράφεται ως αντιληπτικό ίχνος. *Αυτό το ψυχαναλυτικά θεωρούμενο ως αντιληπτικό ή προ-ψυχικό ίχνος, υπό το πρίσμα της νευροεπιστήμης ή της βιολογικής και της νοητικής πραγματικότητας, αποτελεί μία δυναμική αναπαράσταση. Δηλαδή αποτελεί*

ένα τμήμα, απότοκο δυναμικών διεργασιών, της εξωτερικής (ως προς την ψυχική) πραγματικότητας. Η οποία μπορεί να είναι συνειδητή ή μη συνειδητή. Η σκέψη που διατυπώσαμε με την μορφή των μεταβιολογικών υποθέσεων και εξετάζοντας τις διεργασίες της νευρωνικής πλαστικότητας και της νευροδυναμική είναι ότι, κάθε μορφή αντίληψης και ενδεχόμενη αναπαραστατική εγγραφή, εξωδεκτικής, ιδιοδεκτικής, εσωδεκτικής ή ενδοδεκτικής προέλευσης, έπεται των μορφωμάτων που συγκροτούνται διαμέσου των ενδοσωματικών αντιλήψεων, συνδέσεων και επενδύσεων, μεταξύ ανατομικών ή λειτουργικών μερών της πραγματικότητας του σώματος, τα οποία αναπτύσσουν μία μορφή ενδοσωματικής διϋποκειμενικής μεταβατικής σχέσης. Είναι το τμήμα του «σώματος – σχέση» (σε σχέση εντός αυτού) της υπόθεσης του «*σώματος – σχέση σε σχέση*» που προτείναμε. Έτσι, αυτό που ψυχαναλυτικά θεωρούμε ως μη αναπαραστατικό, ή το αρχικό εγώ πραγματικότητα, είναι πρωτογενές ως προς την δευτερογενή συγκρότηση του ψυχικού οργάνου και της τοπικής του ψυχισμού. Διαφορετικά, αν το δούμε από την εξελικτική οπτική γωνία της συγκροτούμενης σωματοψυχικής οντότητας, είναι δευτερογενές των πρωτύτερων δυναμικών ενδοσωματικών συνδέσεων και αναπαραστάσεων. Αυτές οι παρατηρήσεις μας επιτρέπουν να διατυπώσουμε ορισμένες σκέψεις γύρω από την ψυχοσωματική παθολογία. *Το γεγονός της δυναμικής διεργασίας νευρωνικών ή σωματικών αναπαραστάσεων, που είναι μέρος της εξωτερικής πραγματικότητας και που ψυχαναλυτικά θα μπορούσε να θεωρηθεί ως προ-ψυχικό ή μη νοηματοδοτημένο, νομίζω ότι έχει ιδιαίτερη σημασία στην διαμόρφωση του ψυχοσωματικού συμπτώματος και στον εν δυνάμει συμβολισμό που θα μπορούσε να ερμηνευθεί και να κατασκευασθεί στο πλαίσιο μίας αναλυτικής και μεταβιβαστικής εργασίας. Δηλαδή το μη συμβολοποιούμενο και ψυχικά μη σημαίνον, είναι μέρος ενός σημαίνοντος νευρωνικού μορφώματος στο οποίο εκπροσωπούνται, ή εκ του οποίου δραστηριοποιούνται, διάφορες καταστάσεις και λειτουργίες του οργανισμού*. Το ψυχαναλυτικά εννοούμενο ως ψυχοσωματικό σύμπτωμα, προτού αγγίξει το σώμα, περνά μέσα από τις διεργασίες νευρωνικών αναπαραστάσεων κατάστασης και δράσης του οργανισμού.

Οι Ansermet και Magistretti κάνουν λόγο για ένα γνωσιακό τμήμα των διεργασιών αντίληψης και αναπαράστασης, το οποίο χαρακτηρίζουν ως συνειδητό. Ένα

γνωσιακό συνειδητό (conscient cognitif). Διατυπώνοντας τις σκέψεις μας γύρω από την έννοια της νοητικής πραγματικότητας καθώς επίσης εξετάζοντας τα ερευνητικά δεδομένα γύρω από την συνείδηση και την οργάνωση των εγκεφαλικών διεργασιών, είδαμε ότι η νοητική, ή η γνωσιακή πραγματικότητα, μπορεί να αφορούν σε συνειδητές και σε μη συνειδητές αναπαραστάσεις και διεργασίες. Η άποψη μου είναι ότι *το γεγονός και τα δεδομένα της νοητικής πραγματικότητας (ως σημαίνον και ως σημαινόμενο) μπορεί να είναι είτε συνειδητά είτε μη συνειδητά, χωρίς όμως αυτή η συνειδητότητα ή το μη συνειδητό να ταυτίζονται με τα ψυχικά συστήματα του συνειδητού και του ασυνειδήτου της ψυχικής πραγματικότητας*. Και, *η νοητική πραγματικότητα όπως επίσης η σωματική πραγματικότητα, ως περιέχον (λειτουργία) και ως περιεχόμενο (το αποτέλεσμα της λειτουργίας), αποτελούν έρεισμα και τροφοδοτικά στοιχεία καθώς και εν δυνάμει αντικείμενο των ενορμητικών κινήσεων.*

Οι Lechevalier (1998) και ο Eustache (1998) στην συνέχεια των τοποθετήσεων του Whyte (1960) και του Gauchet (1992) συζητούν την διάκριση του *γνωσιακού συνειδητού*, του *γνωσιακού ασυνειδήτου* και του *εγκεφαλικού ασυνειδήτου*. Το εγκεφαλικό ασυνείδητο αφορά σύμφωνα με τον Gauchet στους αυτοματισμούς και την φυσιολογία των αντανακλαστικών του νευρικού συστήματος (από τον νωτιαίο μυελό προς τον εγκέφαλο) που «δημιουργεί τις συνθήκες για μία σκέψη [μορφή σκέψης] σε ρήξη με την πρωτοκαθεδρία της συνείδησης». Θα σκεπτόμουν την έννοια και την μορφή του εγκεφαλικού ασυνειδήτου, ως ένα στάδιο προ της εμφάνισης ενός γνωσιακού ή νοητικού περιεχομένου, σε σχέση με ένα τμήμα (πέραν ή προ της σύνδεσης τους με το θαλαμοφλοιικό σύστημα) της λειτουργίας υποφλοιοδών δομών όπως η παρεγκεφαλίδα τα βασικά γάγγλια ή το στέλεχος. Η λειτουργία αυτών των δομών συγκροτεί έναν πρωτογενή πυρήνα μη απωθημένου ασυνειδήτου, μίας αρχικής πραγματικότητας που λειτουργεί επαναληπτικά και οριοθετικά. Η γνωσιακή συνείδηση ορίζεται από τους Lechevalier (ο.π.) ως «η γνώση από τις 'στοιχειώδεις' νοητικές διεργασίες, που μας επιτρέπουν όλες τις νοητικές λειτουργίες, τις προβλέψεις, αλλά και την γνώση του παρελθόντος μέσω της λειτουργίας της επεισοδιακής [αυτοβιογραφικής] μνήμης». Το γνωσιακό ασυνείδητο ορίζεται ως «το άθροισμα των ασυνειδήτων διεργασιών που δρουν μέσα στις διάφορες επεξεργασίες των νοητικών λειτουργιών». Οι εγκεφαλικοί

μηχανισμοί του γνωσιακού ασυνειδήτου, δηλαδή των μη συνειδητών νευρωνικών διεργασιών που εξετάσαμε πρωτύτερα, έχουν όπως επίσης επισημαίνουν οι Lechevalier ένα πολλαπλό ανατομολειτουργικό έρεισμα. Το περιεχόμενο του γνωσιακού συνειδητού και ασυνειδήτου αφορά επομένως σε συνειδητές και μη συνειδητές γνωσιακές - νοητικές αναπαραστάσεις. Αποτελούν δηλαδή την νοητική πραγματικότητα και μέρος της εξωτερικής πραγματικότητας. Οι Lechevalier παρά το γεγονός ότι αναφέρονται σε γνωσιακούς σχηματισμούς, προσδίδουν σταθερά σε αυτούς μία ψυχική αξία. Δηλαδή φαίνεται να λένε ότι πρόκειται για διεργασίες που εντάσσονται πάντοτε στο πλαίσιο της εργασίας νοηματοδότησης και ψυχικοποίησης. Όπως αναφέρουν, «η κινητοποίηση τους, η μορφή που σχεδιάζουν, εξαρτώνται από το νόημα που τους εντυπώνεται από την λιβιδινική δυναμική ενός ξεχωριστού υποκειμένου, όπου υπεισέρχονται οι συνδέσεις κα οι αποσυνδέσεις που διευθετούνται κατά την διάρκεια της ιστορίας του και η επαναλαμβανόμενη επίδρασή τους. Αυτές οι συνδέσεις και αποσυνδέσεις αφορούν στην επικοινωνία μεταξύ των προσυνειδητών και των ασυνειδήτων τμημάτων του ψυχισμού». Υπό αυτό το σκεπτικό προτείνουν και εν τέλει θεωρούν ότι οι μηχανισμοί του γνωσιακού ασυνειδήτου, οι μορφές μη συνειδητής αντίληψης και εγγραφής αναπαραστατικών ιχνών, αναλογούν στην λειτουργία του προσυνειδητού.

Η σκέψη μου είναι ότι η σύνδεση, κατά έναν μονοσήμαντο ή σταθερό τρόπο, των γνωσιακών ασυνειδήτων αναπαραστάσεων και διεργασιών με την έννοια του προσυνειδητού οδηγεί στην μη διάκριση μεταξύ ψυχικής πραγματικότητας και εξωτερικής πραγματικότητας. Θεωρώ ότι αυτή η οπτική συρρικνώνει την πολυσημία της εργασίας της αντίληψης, ακόμα και εάν αυτή συρρίκνωση εστιάζεται στο πλέον ψυχικοποιό και νοηματοδοτικό μέρος της. Ο βαθμός ψυχικοποίησης και νοηματοδότησης των αντικειμένων του σώματος ή των νοητικών λειτουργιών (ως διεργασίες και ως δεδομένα) δεν είναι ούτε εκ προοιμίου δεδομένος ούτε σταθερός. Κατά την γνώμη μου το γνωσιακό ασυνείδητο, ή διαφορετικά η μη συνειδητή νοητική πραγματικότητα ή ακόμα οι «διαθεσιμότητες» της θεώρησης του Damasio, ενέχονται σε διάφορα πεδία της σωματοψυχικής ζωής. Κάθε ψυχικό σύστημα όπως εξετάζεται στην ψυχαναλυτική μεταψυχολογία και συνολικά η συγκρότηση μίας ψυχικής τοπικής, για να υπάρξουν και για να λειτουργήσουν χρειάζονται ορισμένους νοητικούς και σωματικούς

μηχανισμούς και τα απότοκα στοιχεία τους. Όπως άλλωστε η ανάπτυξη της λειτουργίας του αρνητικού, της απώθησης ή των ψυχικών αμυνών, χρειάζεται ορισμένες νοητικές και νευρωνικές διεργασίες. Κάθε ψυχικός μηχανισμός και κάθε ψυχικό σύστημα χρειάζεται την ύπαρξη της πραγματικότητας της νόησης και της πραγματικότητας του σώματος, της πραγματικότητας των αντικειμένων και επίσης της σχέσης με αυτές. Το ερώτημα του βαθμού ή του μηχανισμού με τον οποίο αυτά τα στοιχεία ή αυτές οι διεργασίες ψυχικοποιούνται και αποτελούν ένα ψυχικά λειτουργικό μέρος του συστήματος του ασυνειδήτου, του εκείνου, του εγώ ή του προσυνειδητού, είναι ένα θέμα της σύνδεσης της ψυχικής πραγματικότητας με την εξωτερική πραγματικότητα.

Ως προς την λειτουργία του προσυνειδητού συστήματος θεωρώ ότι, η δυνατότητα μίας μορφής λανθάνουσας αντίληψης, αναγνώρισης, διεργασίας και εγγραφής ιχνών, αποτελούν απαραίτητες διεργασίες (ως περιεχόμενο και ως λειτουργία) για την ύπαρξη του προσυνειδητού. Θα έλεγα ότι είναι η νοητική πραγματικότητα του προσυνειδητού. Αλλά δεν φτιάχνουν «εξ ορισμού» μία ψυχική λειτουργία προσυνειδητού. Έτσι ώστε να συγκροτηθεί ένα σύστημα προσυνειδητού, έτσι ώστε να αποκτήσει το κατάλληλο εύρος για την εργασία ψυχικοποίησης, χρειάζεται η μεταβατική διάσταση διεργασιών, ή η μεταφορά των στοιχείων του γνωσιακού ασυνειδήτου στο πεδίο της μεταβατικής πραγματικότητας. Δηλαδή χρειάζεται όχι μόνον η λιβιδινική επένδυση στην οποία αναφέρονται οι Lechevalier, αλλά η διαμόρφωση ενός μεταβατικού τρόπου σχέσης μεταξύ των στοιχείων της νοητικής πραγματικότητας. Άρα θα πρότεινα ότι το γνωσιακό ασυνείδητο, ή μάλλον ένα μέρος του, είναι εν δυνάμει ύλη και μηχανισμοί λειτουργίας του προσυνειδητού.

Επίσης ένα μέρος των μη συνειδητών γνωσιακών αναπαραστάσεων και διεργασιών εξυπηρετεί την συγκρότηση και την λειτουργία του ασυνειδήτου. Η δυναμική του συστήματος του ασυνειδήτου, δεν περιορίζεται και δεν οφείλεται αποκλειστικά στην συγκρότηση του γνωσιακού ασυνειδήτου ή στις μορφές μη συνειδητής μνήμης. Αυτή είναι επίσης η άποψη των Ansermet και Magistretti (ο.π.) που επισημαίνουν ότι το ασυνείδητο δεν είναι μία μνήμη με την ίδια έννοια των μορφών μνήμης που εξετάζει η νευροψυχολογία. Επομένως δεν περιορίζεται στην άδηλη μνήμη ή στην μνήμη

διεργασιών. Ανάλογη είναι η τοποθέτηση του Davis (2001) που διαχωρίζει την άδηλη μνήμη από το ψυχαναλυτικό ασυνείδητο. Ένας αυτοματισμός, για παράδειγμα ένα αυτοματοποιημένο κινητικό ή πραξιακό πρότυπο (παρεγκεφαλιδικό ή των βασικών γαγγλίων), μπορεί να οργανώνεται και να εκτελείται ασυνείδητα. Όμως, εφ᾽ όσον το υποκείμενο που πράττει το επιθυμεί ή το χρειάζεται, αυτή η μνήμη μπορεί να ανακληθεί πλήρως και να μετατραπεί από άδηλη σε μία μορφή έκδηλης μνήμης, χωρίς αυτό να επιφέρει μία ψυχική σύγκρουση. Κάτι το οποίο δεν ισχύει για το ψυχαναλυτικό ασυνείδητο που περιλαμβάνει στοιχεία τα οποία το υποκείμενο δεν επιθυμεί να θυμάται. Βέβαια θα πρέπει να υπενθυμήσουμε ότι ένα άδηλο μνημονικό κιναισθητικό ίχνος, πέραν της, θα λέγαμε, μη συνειδητής χρηστικής – γνωσιακής αξίας του (θεμελιώδη για την ομαλή λειτουργία), μπορεί να αποτελεί εν δυνάμει μέρος ενός άλλου ασυνείδητου και ψυχικά σημαίνοντος μορφώματος. Είναι πιθανό, η κάθε μη συνειδητή χρήση των αναπαραστάσεων της άδηλης μνήμης μέσω της έκφρασης ενός κινητικού ή συμπεριφορικού προτύπου, να λειτουργεί ως αναφέρον ενός ασυνειδήτου αναμνηστικού, ικανοποίησης μίας άλλης απωθημένης εμπειρίας και μορφής επιθυμίας. Αυτές κρατούνται ασυνείδητες έτσι ώστε να είναι εφικτή η χρήση του λειτουργικού κιναισθητικού μνημονικού ίχνους ή προτύπου, και διότι η επιστροφή τους θα επέφερε μία ψυχική σύγκρουση (συναίσθημα ενοχής, απώλειας). Στην ψυχοσωματική θεώρηση, η χρηστική σκέψη αποτελεί ένα αμυντικό σύστημα και επίσης ένα απαραίτητο στοιχείο για την δυνατότητα προσαρμογής. Έτσι θεωρείται ως απαραίτητο για την ψυχική οικονομία, ένα τμήμα ή ένας χρόνος χρηστικής λειτουργίας και σκέψης. Θα σκεπτόμουν ότι η χρηστική λειτουργία δεν αφορά μόνον στο συνειδητό, ή σε μία συνειδητή λειτουργία του εγώ, αλλά και του ασυνειδήτου. Η εικόνα ενός *χρηστικού ασυνειδήτου*, της έκφρασης δηλαδή ενός γνωσιακού ασυνειδήτου, θα υπέθετα ότι μπορεί να παρατηρηθεί σε ορισμένα όνειρα χρηστικού ή πραγματιστικού περιεχομένου, πιθανώς σε όνειρα ασθενών με βλάβες στην κατανομή της δεξιάς πλάγιας σχισμής του Sylvius (βλ. προηγούμενη ενότητα) καθώς επίσης στην ψυχονοητική λειτουργία ασθενών με εκτεταμένες εκφυλιστικές αλλοιώσεις του φλοιού. Σε τέτοια κλινικά περιστατικά ο εκφραζόμενος λόγος χαρακτηρίζεται συχνά από πρωτογενή στοιχεία, χάλαση του ειρμού, απουσία δευτερογενούς συνείδησης (συνείδησης της συνείδησης), χωρίς όμως συναισθηματική συμμετοχή και ιδίως χωρίς την ανάδυση των ασυνειδήτων φαντασιώσεων ή την

εμφάνιση ψυχωτικόμορφων στοιχείων που προκαλεί η μαζική ενορμητική κίνηση των πρωτογενών διεργασιών. Μία ανάλογη έκφραση ενός χρηστικού ασυνειδήτου θεωρώ ότι συναντούμε στην περίπτωση των αντιληπτικών παλινδρομικών συνειρμών που εξετάσαμε και η οποία αποτελεί μία από τις μορφές εργασίας της αντίληψης και μορφή σχέσης μεταξύ της ψυχικής και της εξωτερικής πραγματικότητας.

Ο ψυχισμός δεν υπάρχει, δεν αναδύεται και δεν οργανώνεται σε σύστημα τοπικής, παρά σε σχέση με μία πραγματικότητα, μία εξωτερική ως προς αυτόν πραγματικότητα (των αντικειμένων, της νόησης και του σώματος), με την οποία διατηρεί ένα κοινό πεδίο προέλευσης και ένα κοινό έρεισμα, το «σώμα – σχέση σε σχέση». Η ύπαρξη και η ανάπτυξη της σωματοψυχικής οντότητας περνά μέσα από την δημιουργία, την διάκριση και σύνδεση, εντός της ενότητάς της, των πεδίων της εξωτερικής και της ψυχικής πραγματικότητας. Ο βαθμός ψυχικής ωρίμανσης, η ευχαρίστηση της λειτουργίας της σωματοψυχικής οντότητας είναι συνάρτηση της διαθέσιμης και δυναμικά οργανωνόμενης εξωτερικής πραγματικότητας, η οποία με την σειρά της δεν εννοείται παρά σε σχέση με την αναπτυσσόμενη ψυχική πραγματικότητα. Η διάκριση και η δυναμική σύνδεση των δύο πεδίων πραγματικότητας επιτρέπει την ανάπτυξη της πολυσημίας της αντιληπτικής εργασίας και της πολυσημίας τόσο της ψυχικής πραγματικότητας όσο της νοητικής ή της σωματικής πραγματικότητας. Επιτρέπει την ανάπτυξη των συνειδητών και των ασυνειδήτων αναπαραστατικών, και των μη αναπαραστατικών μορφών αντιληπτικής διεργασίας, συνειδητής (όπως η χρηστική μορφή) ή ασυνείδητης (μορφή του τραυματικού δυναμικού και του δυναμικού μετάλλαξης, μορφή της πρωτογενούς αντίληψης). Πολλά από τα δεδομένα της νευροεπιστημονικής έρευνας που εξετάσαμε δεικνύουν τις νευρωνικές διεργασίες που εξασφαλίζουν την λειτουργία διαφόρων μορφών ασυνείδητης αντίληψης και εγγραφής ψυχικά μη αναπαραστατικών ιχνών, οι οποίες αναπτύσσονται εκτός της δυναμικής του θαλαμοφλοιικού συστήματος, το οποίο στηρίζει τις μορφές ψυχικά αναπαραστατικών διεργασιών. Ο LeDoux (1996) έχει επισημάνει την μορφή ασυνείδητης αντίληψης και εγγραφής ιχνών στο επίπεδο των κυκλωμάτων της αμυγδαλής, μέσω των πρωτογενών αισθητηριακών οδών που προβάλλουν άμεσα από τον θάλαμο προς την αμυγδαλή, χωρίς επομένως να περνούν από τις διεργασίες του θαλαμοφλοιικού συστήματος και τον εκεί

εσωτερικό διάλογο που κατασκευάζει τις μετα-αναπαραστάσεις. Οι Ansermet και Magistretti (ο.π.) αναφέρουν «ότι αυτές οι αντιλήψεις που γίνονται κατά ένα ασυνείδητο τρόπο μπορούν επίσης να αφήσουν συναπτικά ίχνη τα οποία – χωρίς να υπόκεινται στις αναδιευθετήσεις και στους συνειρμούς [του θαλαμοφλοιικού διαλόγου, την εργασία της απώθησης, τις συνειρμικές συνδέσεις μεταξύ των αναπαραστάσεων] – θρέφουν ένα φαντασιωσικό σενάριο και είναι κατασκευαστικά στοιχεία της ασυνείδητης εσωτερικής πραγματικότητας». Πρόκειται για στοιχεία της ασυνείδητης νοητικής (και επίσης νευρωνικής) πραγματικότητας τα οποία αποτελούν ένα έρεισμα, ένα στοιχείο επιβεβαίωσης και άμεσης ενδυνάμωσης του σκεπτικού οργάνωσης και λειτουργίας της ψυχικής πραγματικότητας. Επίσης, μορφές ψυχικά μη αναπαραστατικής αντίληψης και εγγραφής ιχνών, τοποθετούμενες σε ένα προ-ψυχικό επίπεδο, αφορούν στην μη συνειδητή πρόσληψη και εγγραφή κιναισθητικών, αισθητηριοσωματικών ή εσωδεκτικών ερεθισμάτων εντός των νευρωνικών κυκλωμάτων μη συνειρμικής μνήμης και των αυτοματισμών (βασικών γαγγλίων, παρεγκεφαλίδας) ή στο επίπεδο των πρώιμων εκπροσωπήσεων της σωματικής κατάστασης στο εγκεφαλικό στέλεχος. Αυτές αποτελούν μέρος της σωματικής πραγματικότητας και των θεμελιωδών μορφωμάτων της νοητικής πραγματικότητας. Αποτελούν έτσι τις αναπαραστάσεις πράγματος ή αντικειμένου του γνωσιακού και του σωματικού ασυνειδήτου, οι οποίες επιτρέπουν την δόμηση και την διατήρηση μίας πρωταρχικής αίσθησης οντότητας, του «σώματος – σχέση» και περαιτέρω την στήριξη της οργάνωσης του αρχικού εγώ πραγματικότητα και την συγκρότηση της πρωτογενούς απώθησης.

Στον πόλο της ψυχικά αναπαραστατικής μορφής του αντιληπτικού έργου, μέσω των δυναμικών χαρτογραφήσεων που περιλαμβάνουν συνδέσεις με το θαλαμοφλοιικό σύστημα ή που παράγονται χάρις στις εσωτερικές διεργασίες του θαλαμοφλοιικού συστήματος, διαμορφώνεται μία αναπαράσταση η οποία φτάνει στην συνείδηση και γίνεται γνώση. Έτσι θα μπορέσει να αποτελέσει ένα νέο αντιληπτικό μόρφωμα και μέρος της εξωτερικής πραγματικότητας, το οποίο θα ακολουθήσει μία νέα μορφή αντιληπτικής διεργασίας, σύμφωνα με την διαθεσιμότητα του ψυχικού οργάνου προς τις αναπαραστατικές συνδέσεις και την δυναμική των ενορμητικών και των συναισθηματικών επενδύσεων. Τότε αναπτύσσεται μία νέα κίνηση και μορφή σύνδεσης

μεταξύ της ψυχικής και της εξωτερικής πραγματικότητας που περιγράψαμε υπό τους όρους της ταλάντωσης μεταξύ δομής και διεργασίας και των κινήσεων μεταξύ λήθης και αληθούς. Τέλος θεωρώ ότι η διάκριση και η σύνδεση μεταξύ, της ψυχικής πραγματικότητας και της νοητικής ή της σωματικής πραγματικότητας. (ή του ψυχαναλυτικού και του γνωσιακού ασυνειδήτου), καθώς και η διάκριση και σύνδεση των αναπαραστατικών μορφωμάτων που τις συγκροτούν, οργανώνεται σύμφωνα με την λειτουργία της διπλής απαίτησης έργου. Του έργου που απαιτεί το σώμα ή ένα στοιχείο της νοητικής πραγματικότητας προς τον ψυχισμό, και του έργου που απαιτεί ο ψυχισμός προς το σώμα ή προς τα νοητικά μορφώματα. το οποίο έχει ως αποτέλεσμα την συνεχή δυναμική αναδιοργάνωση της ψυχικής και της εξωτερικής πραγματικότητας. Στο πεδίο των νευρωνικών λειτουργιών είδαμε ότι αυτή η διάσταση αμφίδρομων διεργασιών εξυπηρετείται μέσω των συνδέσεων μεταξύ φλοιοδών και υποφλοιοδών ανατομολειτουργικών δομών, στο πλαίσιο του ενδοφλοιικού διαλόγου και στο πλαίσιο των μεταβατικών νευροδυναμικών διεργασιών του λιμβικού συστήματος.

Οι Solms σχετικά με τον ανατομολειτουργικό συσχετισμό των αναπαραστάσεων πράγματος και λέξης ή των αναπαραστάσεων των μερικών και των ολικών αντικειμένων έτσι όπως ορίζονται στην ψυχαναλυτική θεωρία. προτείνουν την σύνδεση των αναπαραστάσεων πράγματος με την λειτουργία του δεξιού ημισφαιρίου και των αναπαραστάσεων λέξης με την λειτουργία του αριστερού ημισφαιρίου. Οι αναπαραστάσεις αντικειμένου, από την μερική προς την ολική και περισσότερο εσωτερικευμένη μορφή τοποθετούνται στην πορεία των διημισφαιρικών διεργασιών και συνδέσεων. Ανάλογη είναι η βαρύτητα της κλινικής εικόνας της ψυχικής λειτουργίας σε βλάβες του δεξιού ημισφαιρίου και επομένως της συγκρότησης των θεμελιωδών για την ναρκισσιστική συνοχή αναπαραστάσεων πράγματος σχετικά με την περισσότερο δευτερογενή μορφή των συμπτωμάτων στο σύνδρομο του αριστερού ημισφαιρίου (σε περιστατικά αφασίας). Αυτή η μορφή νευρωνικής κατανομής των ψυχικών αναπαραστάσεων ακολουθεί τα δεδομένα της διάκρισης του τρόπου λειτουργίας του δεξιού και του αριστερού ημισφαιρίου και την ανάλογη διάκριση σε ένα γνωσιακό ή νοητικό επίπεδο. εικόνων πράγματος και εικόνων λέξης. Με αυτή την έννοια θα έλεγα ότι όντως οι αναπαραστάσεις πράγματος φιλοξενούνται στις διεργασίες του δεξιού

ημισφαιρίου καθώς επίσης στο επίπεδο υποφλοιοδών δομών και διεργασιών, πέραν και άνω του εγκεφαλικού στελέχους όπου μπορούμε να πούμε ότι διαμορφώνεται η διάκριση του εκπροσώπου της ενόρμησης σε εκπρόσωπο αναπαράστασης και ποσό συναισθήματος. Πιο συγκεκριμένα, σε αυτές τις ανατομολειτουργικές περιοχές φιλοξενείται ένα μέρος των διεργασιών διαμόρφωσης των αναπαραστάσεων πράγματος καθώς και το υλικό (νοητικό και νευρωνικό) βάσει του οποίου οργανώνονται οι αναπαραστάσεις πράγματος ή οι αναπαραστάσεις μερικών αντικειμένων. Το αντίστοιχο θα λέγαμε σχετικά με τις αναπαραστάσεις λέξης, ή την περαιτέρω επεξεργασία των αναπαραστάσεων του αντικειμένου, οι οποίες απαιτούν την λειτουργία των κέντρων και των νευρωνικών συνδέσεων του λόγου. Όμως στην κατεύθυνση του (νευροβιολογικού και ψυχαναλυτικού) σκεπτικού που αναπτύξαμε αναφορικά με την ανατομολειτουργική συσχέτιση των συστημάτων της ψυχικής τοπικής, *η διαμόρφωση των αναπαραστάσεων λέξης, πράγματος ή των αντικειμένων βασίζεται στις διεργασίες και των δύο ημισφαιρίων, του προμετωπιαίου λοβού καθώς και της περιοχής του λιμβικού συστήματος.* Μία νευρωνική, μία νοητική ή μία σωματική εικόνα καθίσταται ψυχική αναπαράσταση διαμέσου του συνόλου αυτών των διεργασιών.

Η διαφορά μεταξύ του γνωσιακού συνειδητού ή ασυνείδητου έτσι όπως εξετάζεται από την σύγχρονη νευροεπιστήμη, και του ψυχαναλυτικού ασυνείδητου, δεν έγκειται σε μία διαφορά μεταξύ δυναμικού και μη δυναμικού τρόπου συγκρότησης των αναπαραστάσεων, ψυχικών και νευρωνικών ή νοητικών – γνωσιακών. Και τα δύο πεδία είναι απότοκα δυναμικών διεργασιών και λειτουργούν ως αυτο-οργανωνόμενα συστήματα. Ούτε επίσης στην επίδραση των επενδύσεων και του συναισθήματος, η σημασία των οποίων τονίζεται τόσο από την νευροεπιστήμη όσο και από την ψυχανάλυση. Η διαφορά έγκειται κατά την γνώμη μου σε ποιοτικά ξεχωριστές αλλά και συνυπάρχουσες διεργασίες, χωρίς επομένως αυτό να σημαίνει ότι η μία θεώρηση υστερεί ή υπερτερεί της άλλης. Ο Freud από τα κείμενα του 1915 διαφοροποιεί τις εικόνες των αντικειμένων όπως εννοούνται στην νευροψυχολογία, από τις ψυχικές αναπαραστάσεις, οι οποίες είναι επενδυμένες ενορμητικά, φέρουν την επένδυση της ενόρμησης και είναι απόρροια των κινήσεων της απώθησης και της επιστροφής του απωθημένου. Ο Varela (1993, 1994) λέει ότι όπως εννοούνται από την γνωσιακή νευροεπιστήμη, μεταξύ του

συνειδητού και του ασυνειδήτου υπάρχει ένα χάσμα, μία ασυνέχεια, αντί της ψυχαναλυτικής τοποθέτησης γύρω από τον μηχανισμό της απώθησης. Ένα κενό το οποίο αναλογεί στην απουσία θεώρησης του ενδιάμεσου χρόνου του αρνητικού και της απουσίας του αντικειμένου της ευχαρίστησης που θα κινητοποιήσει τις ψυχικές διεργασίες. Βέβαια προσθέτει και τονίζει την σημασία του «enactment» της *ενδιάδρασης*, δηλαδή του βιώματος της διϋποκειμενικής σχέσης μέσα από την οποία αναδύονται οι τύποι νοητικών μορφωμάτων. Σε αυτό το σημείο θα επανέλθουμε στην συνέχεια σημειώνοντας προς τον παρόν ότι ο Varela τονίζει έτσι τον ένα πόλο της έννοιας και της λειτουργίας του διπλού ορίου και μία από τις διαστάσεις της μεταβατικής πραγματικότητας. *Έτσι, θεωρώ ότι μία σημαντική διαφορά μεταξύ της προσέγγισης των νευροεπιστημών και της προσέγγισης της ψυχανάλυσης έγκειται σε διαφορετικής τάξης και διαφορετικής ποιότητας δυναμικές διεργασίες των συνδέσεων των αναπαραστάσεων, των επενδύσεων και των μηχανισμών διαμόρφωσης της σωματικής ή της νοητικής και της ψυχικής πραγματικότητας*. Δεύτερη σημαντική διαφορά είναι ότι στην νευροεπιστημονική θεώρηση η συνείδηση και το μη συνειδητό δεν συγκροτούνται ως συστήματα μίας τοπικής που χαρακτηρίζονται από μία ενδοσυστημική και μία διασυστημική δυναμική. Ως προς την άποψη του Varela για την μη σχέση μεταξύ γνωσιακού συνειδητού και ασυνειδήτου, όπως μας δείχνουν τα αποτελέσματα των νευροεπιστημονικών ερευνών, υφίσταται μία σχέση αλλά υπό άλλους όρους, σε μία άλλη διάσταση από αυτήν της ψυχαναλυτικής θεώρησης. Για παράδειγμα, δεν γίνεται λόγος για την απώθηση, αλλά για την αυτοματοποίηση ή την μετατροπή σε μορφές άδηλης μνήμης προθύστερων συνειδητών και προθετικών διεργασιών ή μορφωμάτων. Η ψυχαναλυτική οπτική του μηχανισμού της απώθησης σε σχέση με την νευροεπιστημονική οπτική της αυτοματοποίησης ή της μετατροπής σε μορφές άδηλης μνήμης, δεν αποτελεί μία διαφορετική ανάγνωση του ιδίου αντικειμένου και της ίδιας διεργασίας. Πρόκειται ίσως για νοητικά και νευρωνικά συγγενείς διεργασίες οι οποίες όμως έχουν διαφορετική ποιότητα και έκταση συνδέσεων και διαφορετικό βαθμό υποκειμενικής αξίας. Η σκέψη μου είναι ότι πιθανώς ορισμένες νευρωνικές διεργασίες ή τμήματα των δυναμικών χαρτογραφήσεων που εξασφαλίζουν την ανάπτυξη των αυτοματισμών ή την μορφοποίηση της άδηλης μνήμης συμμετέχουν στην διάσταση νευρωνικών τοπικών που εξυπηρετούν τον μηχανισμό της πρωτογενούς και της δευτερογενούς απώθησης.

Η απώθηση

Οι Solms και Turnbull (2002) σχετικά με την απώθηση επισημαίνουν την διαφορά μεταξύ των διεργασιών της απομνημόνευσης και της ανάκλησης από την μνήμη. Εμπνεόμενοι από τις αντίστοιχες διαταραχές θεωρούν ότι η απώθηση δεν αφορά μόνον στην μη απομνημόνευση, αλλά ότι είναι η συνισταμένη και των δύο τύπων διεργασιών. Όπως συμβαίνει στις περιπτώσεις του συνδρόμου του Korsakoff, προτείνουν ότι το παιδί απομνημονεύει αλλά δεν έχει την ικανότητα της μεθύστερης ανάκλησης από την μνήμη των αρχικών εγγραφών. Έτσι ως προς την παιδική αμνησία, όπως άλλωστε οι Piolino και Eustache (2002) ή ο Kandel (1999), αναφέρονται στην σταδιακή και έως την ηλικία των πέντε ετών (μετά από ένα αρχικό στάδιο στην ηλικία των δύο ετών) ωρίμανση του μετωπιαίου λοβού και των ρυθμιστικών του ιδιοτήτων για την μνήμη και την ανάκληση και των κυκλωμάτων του ιππόκαμπου. Οι πρώιμες μνημονικές εγγραφές δεν ανακαλούνται και άρα, προτείνουν, συγκροτούν το πεδίο της πρωτογενούς απώθησης. Η σκέψη μου, όπως ήδη αναφέρθηκε, είναι ότι η πρωτογενής απώθηση συνδέεται περισσότερο με τους μηχανισμούς αυτοματισμού και καταγραφής άδηλων μνημονικών ιχνών σωματικών καταστάσεων και αισθητηριοκινητικών προτύπων. Εδώ θα αναφερθούμε ιδιαίτερα στον μηχανισμό της δευτερογενούς απώθησης. Το τελευταίο διάστημα έχουν πραγματοποιηθεί ορισμένες έρευνες στις οποίες ζητείται η ενεργός προσπάθεια «απώθησης ανεπιθύμητων μνημών» (Anderson & Green, 2001· Anderson et al., 2004), ή η «καταστολή σκέψεων» (Wyland et al., 2003). Ο αγγλικός όρος που χρησιμοποιείται είναι η λέξη repression, η οποία μπορεί να κατανοηθεί, επί της ουσίας και όχι μόνον λεξικολογικά, ως απώθηση ή ως καταστολή, δηλαδή σύμφωνα με δύο μη ισότιμες ψυχικές διεργασίες. Τα αποτελέσματα των ερευνών του Anderson δείχνουν ότι η παρατηρούμενη δυνατότητα χρήσης εκούσιων εκτελεστικών διεργασιών ελέγχου που ελαχιστοποιούν την διάσπαση της προσοχής και την δυνατότητα εξουδετέρωσης παρεμβολών ως προς την διεκπεραίωση μνημονικών εργασιών, μπορεί να χρησιμεύσει στην αποφυγή και την «απώθηση ανεπιθύμητων αυτοβιογραφικών μνημών». Αυτή η λειτουργία αποφυγής όταν επαναλαμβάνεται μακροπρόθεσμα έχει ως αποτέλεσμα την

μεγαλύτερη δυσχέρεια ανάκλησης αυτών των στοιχείων, τα οποία έτσι μπορεί να θεωρηθεί ότι έχουν απωθηθεί. Ένας ανάλογος μηχανισμός προτείνεται για την αποφυγή των τραυματικών δεδομένων. Στο ανατομολειτουργικό επίπεδο (2004), ο έλεγχος των ανεπιθύμητων μνημών συνδέεται με την αύξηση της δράσης του πλαγιοραχιαίου προμετωπιαίου λοβού (που ενέχεται στην ενορχήστρωση και τον έλεγχο των νοητικών λειτουργιών), του πρόσθιου τμήματος της έλικας του προσαγωγίου, της περιοχής πέριξ του προ-κινητικού φλοιού και της εσωτερικής έλικας του βρεγματικού λοβού. Κατά την αναστολή της ανάκλησης από την μνήμη παρατηρείται μείωση της δράσης του ιππόκαμπου (του κυκλώματος της αυτοβιογραφικής μνήμης και της παγίωσης των μνημονικών ιχνών που ενέχεται και στην μετατραυματική διαταραχή της μνήμης), του πρόσθιου τμήματος του προμετωπιαίου λοβού, του οπίσθιου τμήματος του προσαγωγίου, του αριστερού βρεγματικού λοβού και αμφοτερόπλευρα του ινιακού σφηνοειδούς λοβίου. Επισημαίνεται ότι ο βαθμός της δράσης αυτών των περιοχών αποτελεί μία πρόβλεψη του μεγέθους της λήθης. Η Wyland (ο.π.) στην έρευνα σχετικά με τις νευρωνικές συσχετίσεις της καταστολής της σκέψης, δηλαδή της συνειδητής προσπάθειας άρσης είτε ορισμένων σκέψεων είτε κάθε σκέψης σε αντίθεση με την ελεύθερη συνειρμική σκέψη, αναφέρει ιδίως : στην περίπτωση επιλεκτικής άρσης την δραστηριοποίηση του πρόσθιου τμήματος της έλικας του προσαγωγίου, και, στην περίπτωση καταστολής κάθε σκέψης την δραστηριοποίηση του προσαγωγίου, του φλοιού της νήσου και του κατώτερου τμήματος του δεξιού βρεγματικού λοβού.

Ερμηνεύοντας τα αποτελέσματα αυτών των ερευνών θα λέγαμε ότι, όπως επισημαίνουν οι συγγραφείς, η διεργασία της «απώθησης» ή της «καταστολής» έχει να κάνει με την δραστηριοποίηση ή την απενεργοποίηση ενός εκτεταμένου νευρωνικού δικτύου και ότι επομένως πρόκειται για μία ιδιαίτερα δυναμική λειτουργία. *Τονίζεται η νοητική δράση ελέγχου (μέσω των πλαγιοραχιαίων περιοχών του προμετωπιαίου), ενδεχομένως σε μία κίνηση του τύπου της εκλογίκευσης ή ίσως της χρηστικής σκέψης. Αντί μίας συναισθηματικής επένδυσης ενδυναμώνεται η λειτουργία της προσοχής και της διαδικασίας νοητικής διάκρισης (μέσω της δράσης του πρόσθιου τμήματος της έλικας του προσαγωγίου).* Συγχρόνως παρατηρείται η αποφυγή των αισθητηριακών προσλήψεων ή αναπαραστάσεων και των διεργασιών αναπαραστάσεων λέξης, που θα ήταν ασύμβατες

με την προσπάθεια απώθησης ή καταστολής. Ενδιαφέρον σημείο αποτελεί η αυξημένη δράση του φλοιού της νήσου και του βρεγματικού λοβού, δηλαδή των σωματοαισθητικών περιοχών που είναι υπεύθυνες για την λειτουργία του «σωματικού δείκτη» στην θεωρία του Damasio. *Έτσι κατά την διάρκεια της προσπάθειας λήθης υπάρχει μία αναφορά στο σώμα και στην χαρτογράφηση του στον φλοιό*. Η Wyland συσχετίζει την αναφορά στις σωματικές χαρτογραφήσεις με την παρατηρούμενη δράση του φλοιού της νήσου κατά την αίσθηση του πόνου και της έντονης δυσαρέσκειας. Θα λέγαμε έτσι ότι η δράση αυτών των περιοχών λειτουργεί ως ένα κίνητρο για την αποφυγή επώδυνων μνημών. Θα μπορούσαμε να σκεφτούμε εδώ την διαφορετική τύχη των αναπαραστάσεων και του συναισθήματος κατά την διαδικασία της απώθησης. Το νοητικό περιεχόμενο περνά στην λήθη ενώ το συναίσθημα παραμένει ενεργό και διαθέσιμο, εφ' όσον διεγείρονται οι περιοχές που υποστηρίζουν τις συναισθηματικές διεργασίες. Έτσι όπως περιγράφεται η νευροεπιστημονική διεργασία της απώθησης, η αναφορά στο συναίσθημα γίνεται, α) ως προς το κίνητρο, τον αρνητικό συναισθηματικό χρωματισμό του απωθούμενου και της αποφυγής της δυσαρέσκειας και β), ως προς την περαιτέρω συναισθηματική κινητοποίηση, αφ' ης στιγμής έχει επιτευχθεί η ζητούμενη απώθηση. Στις έρευνες με θέμα την εγκεφαλική δράση σε περιπτώσεις αρνητικής ανταμοιβής, απουσίας ανταμοιβής (Davidson et al., 2004· McClure et al., 2004) ή ματαίωσης (Abler et al., 2005), η αντιμετώπιση μίας δυσαρέσκειας ή ενός χρόνου αναμονής με την προσδοκία μίας μετέπειτα ανταμοιβής, συνοδεύεται επίσης από την αναφορά στο σώμα. Αναρωτιέμαι εάν πρόκειται για μία αντιρροπιστική αναφορά σε θεμελιώδη στοιχεία της σωματικής ταυτότητας, του σωματικού εγώ, στο πλαίσιο μίας παλινδρομικής κίνησης εξ αιτίας της βιωνόμενης ή της επερχόμενης δυσαρέσκειας ή εξ αιτίας της απώλειας που ενέχει κάθε κίνηση απώθησης ή καταστολής.

Μένει βεβαίως το ερώτημα εάν στο πλαίσιο αυτών των ερευνών εξετάζεται η ικανότητα απώθησης ή καταστολής, που αποτελούν πολύ διαφορετικές διεργασίες ως προς την ψυχική οικονομία. Η εντύπωση μου είναι ότι πιθανώς αναφέρονται στον μηχανισμό της καταστολής, του συναισθήματος και της νόησης. Αυτό διότι οι ερευνητικές καταστάσεις που κατασκευάζονται, ως ερευνητικά πρωτόκολλα, δεν γνωρίζουμε εάν εντάσσονται σε ένα ευρύτερο πλαίσιο λειτουργίας της ψυχικής τοπικής,

ή εάν αποτελούν πιθανώς έκτακτες και ειδικές καταστάσεις που μπορεί να προκαλούν την ανάπτυξη χρηστικών τρόπων λειτουργίας. Τα αποτελέσματα ερευνών γύρω από την αλεξιθυμία (δηλαδή την αδυναμία βίωσης και έκφρασης του συναισθήματος) που θα εξετάσουμε στην συνέχεια. δείχνουν ότι οι ανατομολειτουργικές συσχετίσεις είναι σημαντικά διαφορετικές ανάμεσα στην προσπάθεια απώθησης και στην αλεξιθυμική λειτουργία. Όπως θα δούμε στην αλεξιθυμία απενεργοποιούνται περιοχές του φλοιού οι οποίες αντίθετα ενεργοποιούνται στην περίπτωση της απώθησης. Βέβαια μία διαφορική διερεύνηση θα απαιτούσε την συγκριτική εξέταση αλεξιθυμικών και μη αλεξιθυμικών ατόμων κατά την προσπάθεια άρσης της σκέψης ή λήθης, η οποία εξ όσων γνωρίζουμε δεν έχει μελετηθεί. Σε ένα γενικότερο πλαίσιο θεώρησης. θα έλεγα ότι στις προαναφερθείσες έρευνες περιγράφονται ορισμένοι βασικοί νευρωνικοί μηχανισμοί και συνδέσεις που μπορεί να εξυπηρετούν την λειτουργία της απώθησης αφήνοντας όμως ανοικτό το θέμα της ποιότητας των ψυχικών διεργασιών ή των ψυχικών αμυνών. Η ειδοποιός διαφορά ίσως έγκειται στο ποιοτικό στοιχείο που παρέχεται από τις μεταβατικές διεργασίες. δηλαδή από την δράση δημιουργίας εν δυνάμει νοημάτων και υποκειμενικών προθέσεων. Τέλος σε ένα άλλο τμήμα του μηχανισμού της απώθησης αναφερθήκαμε ως προς τις διεργασίες εντός του θαλαμοφλοιικού συστήματος και ιδίως της διαλεκτικής μεταξύ δεξιού και αριστερού ημισφαιρίου. Στο πλαίσιο της διημισφαιρικής δυναμικής, το δεξιό ημισφαίριο προσλαμβάνει. ελκύει ως σημαίνον[35], ένα μέρος, ενδεχομένως το απωθούμενο, εκ των δευτερογενών μορφωμάτων που κατασκευάζει το αριστερό ημισφαίριο. Κατ᾽ αυτόν τον τρόπο και υπό τους όρους της μεταψυχολογίας είναι δυνατή η σύνδεση των δευτερογενών αναπαραστάσεων πράγματος με τα πρωτότερα εγγεγραμμένα ίχνη. Έτσι παράγεται μία μεταβολή του πεδίου ετυμηγορίας του δεξιού ημισφαιρίου, μεταβολή την οποία θα θεωρούσα ότι αναλογεί στην σταδιακή διαμόρφωση ή αναδιαμόρφωση των αναπαραστάσεων του ολικού αντικειμένου και του δευτερογενούς ναρκισσισμού.

[35] Η διεργασία της ενδοφλοιικής πρόσληψης. είτε γίνεται από το δεξιό είτε από το αριστερό ημισφαίριο. δεν αφορά σε μία παθητική μορφή αντίληψης και διαμόρφωσης. αλλά σε μία ενεργό διεργασία. έλξης ενός σημαίνοντος στοιχείου.

6.4.2 Το συναίσθημα

Η καθοριστική σημασία του συναισθήματος στην συνολική λειτουργία της σωματοψυχικής οντότητας αποτελεί κοινή άποψη και ένα από τα βασικά σημεία συνάντησης μεταξύ νευροεπιστημών και ψυχανάλυσης. Αυτό διότι η δυναμική του σώματος τοποθετείται και από τις δύο προσεγγίσεις ως το θεμελιώδες έρεισμα. Όμως πέραν αυτής από κοινού αποδοχής, η νευροεπιστημονική και η ψυχαναλυτική θεώρηση των συναισθηματικών διεργασιών δεν ταυτίζονται. Η μη ταύτιση απόψεων θεωρώ ότι αντικατοπτρίζει τις διάφορες συνυπάρχουσες διαστάσεις της σωματοψυχικής οντότητας και ότι είναι απόρροια μίας διαφοράς του συνολικότερου πλαισίου θεώρησης της ψυχικής ζωής. Η νευροεπιστημονική προσέγγιση του συναισθήματος απαιτεί και βασίζεται στην τεκμηριωμένη αναγωγή[36] της παραγωγής και της έκφρασης των συναισθημάτων σε μικροσκοπικά και μακροσκοπικά δεδομένα της νευρωνικής λειτουργίας. Επίσης χρονικά είναι πολύ πιο πρόσφατη από την ψυχαναλυτική προσέγγιση, μη έχοντας ενδεχομένως στην διάθεσή της έναν απαραίτητο χρόνο εμβάθυνσης και εξέτασης της συνολικής δυναμικής των συναισθηματικών διεργασιών. Ως εκ τούτου οι προτεινόμενες νευρο-ψυχαναλυτικές συσχετίσεις, όπως τονίζει ο Green (1999, 2002), παραμένουν σε αρκετά σημεία αδρές και μερικές φορές προβαίνουν ίσως σε λανθασμένες γενικεύσεις. Η σκέψη μου είναι ότι πιθανώς εξετάζονται διαφορετικές διαστάσεις της ανθρώπινης λειτουργίας και ότι οι παρατηρούμενες αποκλίσεις δεν πρέπει να μετατρέπονται σε έδαφος άγονης πολεμικής αντιπαράθεσης. Άλλωστε θεωρώ ότι ορισμένα ευρήματα της νευροεπιστήμης μπορούν να αποτελέσουν ένα πρόσφορο έδαφος σκέψεων γύρω από την ψυχαναλυτική θεωρία και κλινική πράξη.

Εξετάζοντας την δυναμική των καθολικών χαρτογραφήσεων, της οργάνωσης της εγκεφαλικής λειτουργίας και της νόησης, είδαμε την κεντρική σημασία που αποδίδει η νευροεπιστήμη στην λειτουργία του συναισθήματος. Αναφερθήκαμε έτσι στην μορφοποιητική και στην ενεργοποιητική διάσταση της δράσης του ERTAS και του

[36] Άρα στην εύρεση των κατάλληλων τεχνολογιών και ερευνητικών πρωτοκόλλων.

λιμβικού συστήματος. Οι λειτουργίες που εξασφαλίζουν και οι συνδέσεις με τις ενδοφλοιϊκές και φλοιο-υποφλοιώδεις χαρτογραφήσεις αφορούν σε ένα σύνολο ιδιαίτερα δυναμικών διεργασιών, ευαίσθητων στα δεδομένα και στις μνήμες του σώματος και του περιβάλλοντος. Αυτές οι διεργασίες εξασφαλίζουν τις βάσεις και του τρόπους της υποκειμενικής πρόσληψης και δράσης, την διαμόρφωση και την διάκριση των συνειδητών και μη συνειδητών λόγων για τους οποίους ένα εξωτερικό ή ένα εσωτερικό αντικείμενο ή κατάσταση καθίστανται σημαίνοντα, την ποιοτική διάκριση μεταξύ των συναισθημάτων, την δυνατότητα ενεργειακής ή συναισθηματικής επένδυσης των σωματικών των νοητικών και των ψυχικών λειτουργιών, καθώς και την δυνατότητα της ενδογενούς δραστηριοποίησης, ως ένα θεμελιώδες έρεισμα της ικανότητας αυτο-οργάνωσης της σωματοψυχικής οντότητας. Ο δυναμικός διάλογος μεταξύ των ενεργειακών συγκινησιακών ή συναισθηματικών στοιχείων με τα αντικείμενα (τις νευρωνικές, νοητικές και τις ψυχικές αναπαραστάσεις) αποτελεί την υποκειμενοποιό και συγχρόνως την αντικειμενοποιό διάσταση της σωματοψυχικής οντότητας. Βλέπουμε επομένως *μία θεμελιώδη αναλογία των νευροεπιστημονικών ευρημάτων με τις έννοιες της «subjectivation» και της «fonction objectalisante» που έχει προτείνει ο Green ως καθοριστικές για την συγκρότηση του ψυχισμού, οι οποίες συγχρόνως είναι καθοριστικές για την συγκρότηση της σωματικής πραγματικότητας*. Πέραν όμως αυτής της κοινότητας των βασικών απόψεων θα πρέπει να αναρωτηθούμε ποια μπορεί να είναι η σχέση μεταξύ των συγκινήσεων και των συναισθημάτων που ορίζει η νευροεπιστήμη με την λειτουργία των ενορμήσεων και τις κινήσεις των συναισθηματικών επενδύσεων που ορίζει η ψυχανάλυση.

Είδαμε ότι η σύγχρονη νευροεπιστήμη όπως εκφράζεται μέσα από τις απόψεις του Damasio ή του Panksepp, στην βάση της ανάπτυξης του συναισθηματικού βιώματος, της διαμόρφωσης των νοητικών διεργασιών και της διάκρισης συνειδητού και μη συνειδητού, τοποθετεί την δυναμική των σωματικών διεργασιών και καταστάσεων, την εκπροσώπηση και την ρύθμιση τους στον εγκέφαλο. Υπό την έννοια του proto-self (Damasio) ή του SELF [Simple Ego-like Life Form] (Panksepp), αν και αντιστοιχούν σε διαφορετικές μορφές χαρτογραφήσεων και συνδέσεων (φλοιο-υποφλοιώδεις στον Damasio και στον LeDoux· υποφλοιώδεις – της περιοχής του PAG στον Panksepp)

προτείνεται ένα κοινό δυναμικό σωματικό έρεισμα για την ανάπτυξη του συνόλου των λειτουργιών, εντός του οποίου παράγονται διεργασίες οι οποίες επιτρέπουν τις σταδιακές διαφοροποιήσεις νοητικών και συναισθηματικών καταστάσεων, μορφωμάτων και διεργασιών. Παρατηρούμε επομένως μία εγγύτητα μεταξύ των φροϋδικών θέσεων και της θεώρησης του Damasio (1999, 2003), γύρω από το τι είναι η αντίληψη των συναισθημάτων. Δηλαδή της μίας από τις δύο αντιληπτικές επιφάνειες που προτείνει ο Freud (1900, 1915a, 1920), η μία κατ' ουσίαν ασυνείδητη, προσανατολισμένη προς το σώμα και τις διακυμάνσεις των αναγκών του, και η άλλη, συνειδητή προς το περιβάλλον. Σε αντιστοιχία ο Damasio θεωρεί ότι η αντίληψη των συναισθημάτων αφορά στις αντιλήψεις των σωματικών καταστάσεων που εμπλέκουν νευρωνικές «μακροδομές» και τον συνδυασμό διαφόρων νευροχημικών συστημάτων.

Θα υπενθυμίσουμε ότι κατά τον Damasio (1999) ο μηχανισμός εκπροσώπησης του σωματικού βρόγχου και του «ως εάν σώματος» (με φλοιικό και υποφλοιώδη εντοπισμό) αποτελεί την νευρωνική βάση παραγωγής και συναίσθησης των συναισθημάτων, αλλά πρόκειται επίσης «για μία τάξη γνωσιακών διεργασιών που θα ονόμαζε κανείς ως 'εσωτερική προσομοίωση'». Η ιδέα του εικονικού σώματος (SELF) διατυπώνεται επίσης από τον Panksepp (1998, 1999) με την διαφορά ότι εντοπίζεται στις υποφλοιώδεις συνδέσεις του PAG (περιυδραγώγειος φαιά ουσία) με τις μεσολιμβικές (επίσης υποφλοιώδεις) διεργασίες. Η διάκριση μεταξύ νόησης και συγκινησιακών διεργασιών, όπως επίσης η μετέπειτα ποιοτική διαφοροποίηση των συναισθημάτων επιτελείται μέσω της συνάντησης των σημαινόντων σωματικών καταστάσεων με τα αντικείμενα. Αυτά θα θυμηθούμε ότι ορίζονται υπό μία ευρεία έννοια (εξωγενή, ενδογενή ή και σωματικά), συναφή με την ψυχαναλυτική οπτική. Όπως προτείνει ο Solms, σε αυτό το επίπεδο της εγκεφαλικής οργάνωσης θα μπορούσαν να τοποθετηθούν οι βάσεις του συστήματος του εκείνου. Δηλαδή η σύσταση (ως ένα προ-ψυχικό μόρφωμα και ως νευρωνική αναπαράσταση) του αδιαφοροποίητου εκπροσώπου της ενόρμησης, και ένα αρχικό βήμα διεργασίας και μετάβασης από τον εκπρόσωπο της ενόρμησης στις μορφές του εκπρόσωπου αναπαράστασης και του ποσού συναισθήματος.

Με αυτόν τον τρόπο προτείνεται επίσης ένα νευρωνικό αντίστοιχο της διάκρισης μεταξύ πρωτογενών και δευτερογενών διεργασιών, ή μεταξύ της αδέσμευτης και της δεσμευμένης ενέργειας που θέτει η ψυχαναλυτική σκέψη. Όπως έχουμε ήδη αναφέρει ο LeDoux (1996, 1999) στην προσέγγιση του για την συναισθηματική λειτουργία του εγκεφάλου που θεμελιώνει στις λειτουργίες και τις συνδέσεις της αμυγδαλής, κάνει την διάκριση μεταξύ της «υψηλής» και της «χαμηλής οδού». Δηλαδή των διεργασιών και της ενεργειακής – συναισθηματικής τροφοδότησης του εγκεφάλου, στο πλαίσιο των κυκλωμάτων της αμυγδαλής προς τον θάλαμο και τον φλοιό, και, των κυκλωμάτων που παρακάμπτουν τις θαλαμοφλοιικές διεργασίες, τα οποία συνδέουν την αμυγδαλή με τους πυρήνες του στελέχους, σαφώς ασυνείδητης και μαζικά διεγερτικής δράσης (η έννοια της «mass-action»). Στην ίδια κατεύθυνση βρίσκεται η τοποθέτηση του Damasio. Ο Panksepp (ο.π.) ακολουθεί μία διαφορετική γραμμή σκέψης (ανατομικά αμιγώς υποφλοιώδη αλλά εντασσόμενη στον χώρο της συνείδησης) που θα εξετάσουμε στην συνέχεια, και επίσης (2005) προτείνει μία μορφή «βασιλικής οδού» συνδέσεων της αμυγδαλής με τους πυρήνες του PAG, όπου δεν γίνεται μόνον μία εκπροσώπηση των σωματικών καταστάσεων και η σύνδεση τους με τα αντικείμενα (παράγοντας διεγέρσεις, συναισθήματα και αναπαραστάσεις), αλλά επίσης μορφές κίνησης ή θα λέγαμε σενάρια «εσωτερικής δράσης». Σε αυτό το εξαιρετικά σημαντικό σημείο, που βρίσκεται σε αρμονία με την φροϋδική σκέψη για τις ενορμήσεις ως εσωτερικευμένα πρότυπα ανεπιτυχών προσπαθειών κινητικής εκφόρτισης (όπως το τονίζει και ο Green, 1999), θα επανέλθουμε στην συνέχεια μιλώντας για τις αναπαραστάσεις δράσης[37].

Σχετικά με τις τοποθετήσεις των Damasio και LeDoux γύρω από την λειτουργία του proto-self και της «χαμηλής οδού» των συναισθηματικών διεργασιών θα σκεφτούμε την έννοια της *αδιάφορης ενέργειας*. Όπως είδαμε στο δεύτερο κεφάλαιο (ο.π.), ο Freud (1923) αναφέρεται στην ύπαρξη «εντός της ψυχικής ζωής – μέσα στο εγώ ή το εκείνο, αυτό μένει απροσδιόριστο – μίας μετακινούμενης ενέργειας η οποία, αφ' εαυτή αδιάφορη, μπορεί να έρθει να προστεθεί σε μία ποιοτικά διαφοροποιημένη κίνηση,

[37] Είναι πιθανό ότι ο Panksepp με την έκφραση της «βασιλικής οδού» (2005) κάνει έναν ευθύ υπαινιγμό στην έκφραση του Freud (1900) για το όνειρο. Όμως αυτός ο εκφραστικός συνειρμός νομίζω ότι υποδηλώνει ένα ενδιαφέρον σημείο σύνδεσης της ψυχικής εργασίας του ονείρου με το νευρωνικό έρεισμα της οργάνωσης των φαντασιώσεων.

ερωτική ή καταστροφική, και να αυξήσει την συνολική της επένδυση». Είδαμε ότι η Ποταμιάνου (1995) επισημαίνει τις δύο σχετικές απόψεις του Freud. Στην μία (1923) κάνει λόγο για μία αποσεξουαλικοποιημένη ενέργεια η οποία συνιστά το ναρκισσιστικό απόθεμα ενέργειας. Σύμφωνα με την άλλη (1914), πρόκειται για μία ενέργεια η οποία γίνεται λιβιδινική όταν επενδύεται σε ένα αντικείμενο ή στο εγώ. Κατά την Ποταμιάνου η έννοια της αδιάφορης ενέργειας αναφέρεται, στην ιδέα της ενόρμησης ως όριο, «στην ιδέα του περάσματος του ορίου μεταξύ της σωματικής ενέργειας που προκαλεί ακατέργαστους ερεθισμούς, και τις μετατροπές της στο ψυχικό επίπεδο» και στην ιδέα ενός «υπολείμματος που μπορεί να ανθίσταται σε αυτό που είναι η 'pulsionnalisation' [δηλαδή η ψυχική διάσταση της ενορμητικής επένδυσης] σε μία ουσιώδη μορφή, μία βασική μορφή» ενέργειας. Με του όρους της Ποταμιάνου, της ουσιώδους μορφής, ή του Le Guen (1989, ο.π. σελ. 187), του «απαραίτητου αξιώματος», αναφερόμαστε σε μία προ-ψυχική κατάσταση αλλά και δυναμική της ανθρώπινης οντότητας, σε μία βιολογική διάσταση εκφραζόμενη εδώ με τους όρους μίας μεταβιολογικής περισσότερο παρά μεταψυχολογικής θεώρησης.

Θεωρώ ότι οι απόψεις της νευροεπιστήμης υποστηρίζουν και τις δύο φροϋδικές τοποθετήσεις σχετικά με την αδιάφορη ενέργεια. Αυτή του 1914, συνδέεται με την δράση της χαμηλής οδού, της βασικής ενέργειας με την οποία επενδύει η αμυγδαλή την δράση του θαλαμοφλοιικού συστήματος. Ο LeDoux αναφέρει ότι η χαμηλή οδός συνδέσεων της αμυγδαλής είναι ουσιαστικά «προ-συναπτική ως προς τον δικτυωτό σχηματισμό για την πυροδότηση της μη ειδικής [ή αδιάφορης θα λέγαμε] διέγερσης (nonspecific arousal)», η οποία μπορεί επίσης να κατευθυνθεί προς τα νευροφυτικά κέντρα ελέγχου (στους πυρήνες του υποθαλάμου). Αυτή η τελευταία μορφή επίδρασης συμβάλλει στην ενδυνάμωση των πρωτογενών πληροφοριών που αποστέλλει το περιφερικό νευρικό σύστημα προς τον εγκέφαλο. Ο Panksepp (1999) αναφορικά με τις θέσεις του LeDoux για την «χαμηλή», υποφλοιώδη οδό, θεωρεί ότι οι συνδέσεις της αμυγδαλής με την περιοχή του PAG αποτελεί μία ανατομολειτουρική δομή *απαρτίωσης* και όχι μόνον εξόδου πληροφοριών και εκτελεστικών εντολών που πυροδοτούν διεγέρσεις. Όπως θα δούμε στην συνέχεια κατά τον Panksepp υφίστανται ποιοτικές διαφοροποιήσεις σε αυτό το επίπεδο διεργασιών. Υπό την ίδια έννοια προτείνει την

διάκριση διαφορετικών ποιοτήτων συγκινήσεων εντός του πεδίου των ενορμήσεων ή των ενεργειακών μορφωμάτων του συστήματος του εκείνου. Όμως αναρωτιέμαι εάν εδώ πρόκειται για ένα πρωτογενές επίπεδο απαρτίωσης ή ενεργειακής απαρτίωσης, το αποτέλεσμα του οποίου λειτουργεί κατά έναν μαζικό τρόπο (mass-action) διέγερσης και δραστηριοποίησης.

Ως προς την δεύτερη οπτική της αδιάφορης ενέργειας του Freud (1923) θεωρώ ότι υπάρχουν ορισμένα νευροεπιστημονικά δεδομένα που επίσης στηρίζουν αυτή την υπόθεση. Σε αυτή την περίπτωση κατά την ψυχαναλυτική θεωρία παράγεται ένας λιβιδινικός αποχαρακτηρισμός της ενέργειας, μία αποσεξουαλικοποίηση όπως αναφέρει η Ποταμιάνου. Για να τοποθετηθούμε στο επίπεδο της εγκεφαλικής λειτουργίας ως προς αυτή τη υπόθεση χρειάζεται να κατανοήσουμε τι σημαίνει νευρωνικά η σεξουαλικοποίηση, ή πιο συγκεκριμένα *ποια είναι η (νευρωνική) διαφορά μεταξύ της σεξουαλικότητας και της ψυχοσεξουαλικότητας* που τίθεται από την ψυχανάλυση. *Μία σωματική διέγερση που συνοδεύεται από μία αίσθηση ευχαρίστησης ή δυσαρέσκειας και η οποία εγγράφεται αρχικά ως μία σωματική μνήμη, ή ως νευρωνική αναπαράσταση (μέσω των τροποποιήσεων της πλαστικότητας των νευρωνικών συνδέσεων, στο επίπεδο του proto-self), καθίσταται ψυχοσεξουαλική όταν αποκτήσει μία ψυχική αξία, δηλαδή όταν αυτή συνδεθεί με την δράση του θαλαμοφλοιικού συστήματος και με την απαρτιωτική δράση του λιμβικού συστήματος. Όταν δηλαδή υπάρξει μία μεταβατική διεργασία επί των αρχικών σωματικών εγγραφών. Θα σκεπτόμουν ότι μία αντίστροφη διεργασία, αποχαρακτηρισμού, στο πλαίσιο της δυναμικής της διπλής απαίτησης έργου, παράγεται με την υποφλοιώδη «μετάφραση» των πληροφοριών του φλοιού ή του λιμβικού συστήματος προς το εγκεφαλικό στέλεχος και προς το κύκλωμα της χαμηλής οδού της αμυγδαλής*. Σε αυτή την κατεύθυνση τοποθετούνται οι παρατηρήσεις της Barbas (2003, ο.π.) γύρω από την επίδραση του προμετωπιαίου λοβού στα υποθαλαμικά αυτόνομα κέντρα, το εγκεφαλικό στέλεχος και τον νωτιαίο μυελό. Επίσης το συνολικό κύκλωμα αποτελεί μέρος του συστήματος αυτοερεθισμού και επαναληπτικότητας που θα εξετάσουμε στην συνέχεια σε σχέση με την δράση του επικλινούς πυρήνα. Η σκέψη μου είναι ότι αυτή η μεταφορά από τον δευτερογενή θαλαμοφλοιικό διάλογο προς τις περισσότερο πρωτογενείς διεργασίες των υποφλοιοδών δομών έχει έναν διπλό στόχο : α) την

ενδυνάμωση ή την εκδυνάμωση των διεργασιών δραστηριοποίησης στην κατεύθυνση της διατήρησης της ομοιοστασίας και της αυτοσυντήρησης, και β) την ρύθμιση των βασικών λειτουργιών, της πραγματικότητας του σώματος ώστε να στηρίζει τις ανώτερες ψυχικές διεργασίες.

Βασιζόμενοι στην έννοια του εικονικού σώματος, στην εκπροσώπηση των σωματικών καταστάσεων και μεταβολών στον εγκέφαλο, οι Damasio και Panksepp, ο καθένας από μία διαφορετική ανατομολειτουργική σκοπιά (φλοιο-υποφλοιώδη και υποφλοιώδη αντίστοιχα), διατυπώνουν μία νευρωνικά τεκμηριωμένη θεώρηση των συγκινήσεων και των συναισθημάτων, προτείνοντας την διάκριση μεταξύ *συγκινήσεων*, *συγκινήσεων υπόβαθρου*, ορισμένων μορφών *βασικών συναισθημάτων* και ορισμένων *συστημάτων διαχείρισης των συγκινήσεων* και παραγωγής των συναισθημάτων (emotion command systems)[38]. Όπως είδαμε η θεώρηση του Damasio (1994, 1999, 2003) διακρίνει σε μία οντογενετική και φυλογενετική εξελικτική πορεία, τις συγκινήσεις που προπορεύονται και τα συναισθήματα τα οποία έπονται και έχουν ως προαπαιτούμενο την δυνατότητα παραγωγής των συγκινήσεων. Η εξέλιξη αυτή είναι ανάλογη μίας πορείας βαθμίδων υποκειμενοποίησης και επομένως ανάπτυξης ενός υποκειμενικού νοητικού ή ψυχικού περιεχομένου (τα στάδια της πρωτογενούς και της εκτεταμένης συνείδησης) η οποία έχει ως σημείο αφετηρίας μία αρχική ατομική σωματική λειτουργία. Ο Damasio θεωρεί ότι ο μηχανισμός των συγκινήσεων και των συναισθημάτων έχει ως στόχο την διατήρηση της *ομοιοστασίας* και της *προσαρμογής* του οργανισμού. Δηλαδή την εξυπηρέτηση των σωματικών και των νοητικών διεργασιών που αποτελούν το έρεισμα της ανάπτυξης των συγκινήσεων και μετέπειτα των συναισθημάτων. Ο Damasio χρησιμοποιεί την έκφραση του «θεάτρου του σώματος» για να αναφερθεί στο έρεισμα και τον τόπο ανάπτυξης των συγκινήσεων, και την έκφραση του «θεάτρου του πνεύματος» για να αναφερθεί στο έρεισμα και τον τόπο ανάπτυξης των συναισθημάτων. Βέβαια σε αυτή την λογική, το «θέατρο του πνεύματος» προϋποθέτει την λειτουργία του «θεάτρου του σώματος». Στην βάση της εξέλιξης του συναισθήματος (2003) τοποθετεί αρχικά την μεταβολική ρύθμιση, τα αντανακλαστικά, τις ανοσολογικές απαντήσεις, στην

[38] Ο όρος emotion command systems θα μπορούσε να μεταφρασθεί επίσης ως «συγκινησιακά συστήματα διαχείρισης», καθώς αποτελούν συστήματα της λειτουργίας της σωματοψυχικής οντότητας που βασίζονται στην συγκίνηση και το συναίσθημα

συνέχεια τις συμπεριφορές πόνου και ευχαρίστησης, έπειτα τις ανάγκες τις ορέξεις και την πρόθεση (η πείνα, η δίψα, η περιέργεια, η εξερεύνηση, το παιχνίδι και η σεξουαλικότητα) έως τέλος την εμφάνιση των διαφόρων δευτερογενών μορφών συναισθημάτων.

Κάθε επόμενο εξελικτικό στάδιο, που αντιστοιχεί σε μία ποσοτική και ποιοτική διεύρυνση του σωματικού, νοητικού και ψυχικού ρεπερτορίου της σωματοψυχικής οντότητας, εμπεριέχει το προηγούμενο· βρίσκονται σε μία σχέση επάλληλων «εγκιβωτισμών». Στο πεδίο των συγκινήσεων ο Damasio κάνει την διάκριση μεταξύ, συγκινήσεων υπόβαθρου, πρωτογενών συγκινήσεων και κοινωνικών ή ηθολογικών συγκινήσεων. Η διαμόρφωση και η έκλυση μίας συγκίνησης είναι το αποτέλεσμα της πρόσληψης ενός ερεθίσματος (κάθε μορφής ερέθισμα ή αντικείμενο η ποικιλία των οποίων διευρύνεται σταδιακά), και η απότοκος μεταβολή της σωματικής κατάστασης, της ομοιοστασίας του οργανισμού. Αυτή η σωματική μεταβολή όπως εκπροσωπείται και χαρτογραφείται στο επίπεδο του εγκεφάλου, θα αποτελέσει το «άμεσο αίτιο» πρόκλησης της συγκίνησης. Στο ανατομολειτουργικό επίπεδο ο Damasio (ο.π.), με βάση τα αποτελέσματα ερευνών όπως αυτές που παρουσιάσαμε στις προηγούμενες ενότητες, θα θεωρήσει ως θεμελιώδη σημεία εκκίνησης της διεργασίας πρόκλησης μίας συγκίνησης τους πυρήνες της ραχιαίας περιοχής του στελέχους (PAG, PBN), τον υποθάλαμο, την αμυγδαλή, τον επικλινή πυρήνα στην βάση του προσθεγκέφαλου, την κοιλιακή περιοχή του προμετωπιαίου λοβού, τον προ-κινητικό φλοιό και το πρόσθιο τμήμα της έλικας του προσαγωγίου. Επισημαίνει ότι η έκφραση μίας συγκίνησης ακολουθεί την δραστηριοποίηση πολλών ή και όλων εξ αυτών των τμημάτων. Μία συγκίνηση, η οποία εκτυλίσσεται εντός του θεάτρου του σώματος και επομένως χαρακτηρίζεται από μία σωματική σημειολογία, μπορεί να είναι το συνοδό αποτέλεσμα μίας συναισθηματικής, δηλαδή περισσότερο νοηματοδοτημένης αντίδρασης, όπως μπορεί να δρομολογηθεί σε ένα περισσότερο πρωτογενές ψυχικά επίπεδο, χωρίς την αναγνώριση ή χωρίς την συνείδηση της αναπαραστατικής αξίας του ερεθίσματος και να περιορισθεί σε μία αμιγώς σωματική έκφραση ή εκφόρτιση, ή ακόμα σε μία αυτοματική, σχεδόν αντανακλαστική συμπεριφορά. Οι συγκινήσεις υπόβαθρου κατά τον Damasio αποτελούν ένα βασικό έδαφος, μία βασική ποιότητα αίσθησης εαυτού και των πραγμάτων, δυναμική

και ευαίσθητη στις ελάχιστες και μη προβλεπόμενες συνθήκες που απαρτιώνεται μέσω του εγκιβωτισμού των τρεχόντων σωματικών, νευροφυτικών και σπλαχνικών δεδομένων, της κατάστασης ευχαρίστησης ή/και δυσαρέσκειας, ή της αίσθησης υγείας ή νόσου. Ο Damasio (2003) λέει ότι είναι η απάντηση που δίνουμε στην ερώτηση «πώς αισθάνεσθε;». Η απάντηση σε αυτό το ερώτημα αντικατοπτρίζει την μεταβολή που έχει επέλθει επί της συγκίνησης υπόβαθρου εξ αιτίας του ερωτήματος (μία σωματοψυχική κατάσταση έχει ήδη μεταβληθεί όταν ερωτάται σχετικά με το ποιόν της), όπως επίσης αντικατοπτρίζει την μεταβολή που συνεπάγεται η μετατροπή μίας αναπαράστασης πράγματος σε αναπαράσταση λέξης και που εμπεριέχει ένα στοιχείο απώθησης ή καταστολής, ή ενδεχομένως αποτυχίας του μηχανισμού της απώθησης. Οι πρωτογενείς ή βασικές συγκινήσεις κατατάσσονται από τις νευροεπιστήμες σύμφωνα με την παραδοσιακή θα λέγαμε ταξινόμηση της ψυχολογίας της προσωπικότητας και περιλαμβάνουν τον φόβο, την οργή, την αποστροφή, την έκπληξη, την θλίψη και την χαρά. Ακολουθούν οι κοινωνικές ή ηθολογικής αξίας συγκινήσεις που περιλαμβάνουν (2003) «την συμπάθεια, την ενόχληση, την ενοχή, την υπερηφάνεια, την ντροπή, την επιθυμία, την ευγνωμοσύνη, τον θαυμασμό, την αγανάκτηση και την περιφρόνηση». Κάθε μία από αυτές τις βασικές και τις κοινωνικές συγκινήσεις έχει ένα λιγότερο ή περισσότερο διαφορετικό νευροβιολογικό και ανατομολειτουργικό έρεισμα. Το πώς και το γιατί ονοματίζονται, φόβος, έκπληξη, ντροπή, ευγνωμοσύνη ή χαρά, έχει να κάνει, σε ότι αφορά στις έρευνες με ανθρώπους με την άμεση και αυθόρμητη απάντηση που δίδεται στο πλαίσιο ενός πειράματος υπό λειτουργική μαγνητική τομογραφία, και σε ότι αφορά στις έρευνες στα θηλαστικά αλλά και σε απλούστερους οργανισμούς, με την ερμηνεία μίας συμπεριφοράς που έρχεται σε απάντηση συγκεκριμένων ερεθισμάτων τα οποία κρίνονται ως ευχάριστα ή δυσάρεστα ή που απαντούν σε βασικές ζωτικές ανάγκες.

Ως προς αυτή την οπτική και τρόπο διερεύνησης, η ψυχαναλυτική θεωρία και κυρίως η ψυχαναλυτική κλινική καθιστούν σαφές ότι αυτό που αποτελεί αντικείμενο θυμού ή ακόμα περισσότερο υποκειμενικό τρόπο βίωσης του θυμού (ψυχικό, μέσω της συμπεριφοράς ή του σώματος), είναι ένα περίπλοκο θέμα και καθορίζεται από πολλαπλά και μη προβλεπόμενα δεδομένα, συνειδητά και ασυνείδητα. Συγκεκριμένα ότι είναι συνάρτηση των ενορμητικών κινήσεων, όπως αυτές κατανοούνται στο πλαίσιο της

ψυχαναλυτικής θεωρίας. Όμως και στην νευροεπιστημονική σκέψη, οι βασικές συγκινήσεις, αποτελούν ακριβώς συγκινήσεις και όχι ακόμα συναισθήματα, θεωρώντας ότι οι μορφές που διακρίνει είναι μέρος του φυλογενετικού δυναμικού γενετικά καθορισμένου το οποίο είναι επίσης εύπλαστο ως προς την σταδιακή διαμόρφωση του. Υπό αυτή την έννοια, ενός εύπλαστου φυλογενετικού δυναμικού που σταδιακά υποκειμενικοποιείται, η νευροεπιστήμη προτείνει την αντικατάσταση της έννοιας της ενόρμησης με αυτή των συγκινήσεων και των συναισθημάτων, ως κάτι περισσότερο σαφές και τεκμηριωμένο. Κατά την γνώμη μου η μία άποψη δεν αναιρεί την άλλη, και η μεταψυχολογική ψυχαναλυτική θεώρηση, ή μία μεταβιολογική νευροεπιστημονική θεώρηση, επιτρέπει την εξήγηση της λανθάνουσας δυναμικής που προσδίδει μία πολυσημία στις διάφορες μορφές συγκινήσεων. Μία συγκίνηση του ανθρώπου θεωρώ ότι δεν είναι ποτέ απαλλαγμένη από τον συνολικό τρόπο οργάνωσης του ψυχισμού, της ψυχικής πραγματικότητας, έστω και εάν πρόκειται για περιπτώσεις (νευρολογικές ή ψυχοπαθολογικές) στις οποίες παρατηρείται μία κατάρρευση ή αδυναμία οργάνωσης της ψυχικής τοπικής. Όπως αναφέρει ο Damasio (2003) διαφωνώντας με την πειραματική προσέγγιση του Panksepp, ένας άνθρωπος δεν είναι ποτέ το ισοδύναμο ενός ζώου ή ενός ανώτερου θηλαστικού. Από μία άλλη άποψη μπορούμε να σκεφτούμε όπως ο Panksepp (1998, 2005), που θεωρεί ότι είναι απαραίτητη η έρευνα των συγκινησιακών καταστάσεων στα ζώα τα οποία δεν διαθέτουν τους μηχανισμούς που περιπλέκουν την κατανόηση τους στον άνθρωπο, υπό το σκεπτικό μίας νεοδαρβινικής προσέγγισης. Βέβαια παρά την μεγάλη πιθανότητα να μπορούμε να παρατηρήσουμε σε μία καθαρότερη πρωτογενή μορφή τους μηχανισμούς παραγωγής των συγκινήσεων στα ζώα, παραμένει το ερώτημα πώς αυτά τα δεδομένα μπορούν να *μεταφερθούν* και όχι να μετατοπισθούν στον άνθρωπο. *Μεταξύ των επιπέδων εξέλιξης θεωρώ ότι δεν υφίσταται μόνον μία σχέση εγκιβωτισμού (Damasio) αλλά και μία σχέση μεταφοράς.*

Το συναίσθημα στην θεώρηση του Damasio (2003) αποτελεί «την αντίληψη μίας ορισμένης κατάστασης του σώματος καθώς επίσης ενός τρόπου σκέψης και σκέψεων που έχουν ορισμένες θεματολογίες». Σύμφωνα με την μεταφορική ορολογία του Damasio, θα λέγαμε ότι πρόκειται για μία διεύρυνση του σκηνικού του «θεάτρου του σώματος» των συγκινήσεων σε συνδυασμό με το «θέατρο της νόησης» και της σκέψης.

Η σημειολογία των συναισθημάτων θεωρεί ότι ακολουθεί την θεματολογία της σκέψης, υπό τον όρο ότι υφίσταται μία σύνδεση των μορφωμάτων σκέψης με τις αναπαραστάσεις του σώματος όπως αυτές χαρτογραφούνται στα ανάλογα πεδία του εγκεφάλου. Ο Damasio ως παράδειγμα της διαφοράς που δημιουργείται με τον όρο της σύνδεσης σκέψεων και σωματικών καταστάσεων, προτείνει την διαφορά που υπάρχει μεταξύ του να πει κανείς ότι «αισθάνεται ευτυχία» και «σκέπτεται ευτυχία». Το δεύτερο ηχεί αφύσικα, ή θα λέγαμε, αποτελεί μία μορφή συναισθηματικά αποεπενδυμένης σκέψης ή ίσως εκλογίκευσης. Υπό αυτή την οπτική θα αναρωτηθούμε εάν στο νευρωνικό επίπεδο, η λιβιδινική επένδυση αντιστοιχεί στην δυναμική χαρτογράφηση του σώματος και την δυναμική, αντιληπτική και εκτελεστική, σύνδεση μεταξύ σωματικών καταστάσεων και εγκεφάλου.

Σε αυτή την περίπτωση θα αναρωτηθούμε τι καθιστά τους αναπαραστατικούς εκπροσώπους των σωματικών καταστάσεων λιβιδινικούς και δυνάμενους να επενδύσουν λιβιδινικά την σκέψη. Προσπαθώντας να απαντήσουμε σε αυτό το ερώτημα θα αναφερθούμε στο προτεινόμενο ανατομολειτουργικό υπόστρωμα των συναισθημάτων. Αυτό αφορά στους πυρήνες του στελέχους, στον υποθάλαμο, στον θάλαμο, στην έλικα του προσαγωγίου, τις σωματοαισθητηριακές περιοχές του βρεγματικού λοβού (S1, S2) και ιδίως, κατά τον Damasio, στον φλοιό της νήσου εξ αιτίας της απαρτιωτικής δράσης του. Σε αναλογία με την ταξινόμηση των συγκινήσεων προτείνει την διάκριση των συναισθημάτων υπόβαθρου (1999) : γενικής αίσθησης κόπωσης, ενεργητικότητας, έντασης, χαλάρωσης, ευφορίας, σταθερότητας, αστάθειας και άλλων. Η αντίληψη τους θεωρείται ως ένας δείκτης των επίκαιρων παραμέτρων της κατάστασης και της λειτουργίας της σωματοψυχικής οντότητας. Έτσι βλέπουμε ότι η νευρωνικά βασισμένη σημειολογία των συναισθημάτων αποτελεί ένα περαιτέρω επίπεδο διεργασίας, νοηματοδότησης, υποκειμενοποίησης ή εμπλουτισμού των βασικών συγκινήσεων. Αυτό επιτυγχάνεται μέσω της σύνδεσης των νοητικών μορφωμάτων και των μνημών που ως σημαίνοντα μπορούν να παραπέμπουν σε πολλαπλά σημαινόμενα (μέσω ιδίως των διεργασιών του θαλαμοφλοιικού συστήματος), με τις περαιτέρω διεργασίες δυναμικής χαρτογράφησης και αναπαράστασης των σωματικών καταστάσεων, στο επίπεδο του φλοιού και των υποφλοιοδών δομών. Επομένως η προσέγγιση του Damasio θέτει ότι η

διαμόρφωση των συναισθημάτων περνά από την μεταφορά των αρχικών δεδομένων της ομοιοστασίας ή της αυτοσυντήρησης, από το πρωτογενές αναπαραστατικό κύκλωμα του «πραγματικού σώματος» στο κύκλωμα (ή βρόγχο) του «ως εάν» εικονικού σώματος.

Οι θέσεις του Damasio θεωρώ ότι μας επιτρέπουν την διατύπωση ορισμένων συνδετικών σκέψεων :

1). *Η προτεινόμενη νευροεπιστημονική ιεράρχηση των διεργασιών που ξεκινά και βασίζεται στην ανάγκη διατήρησης της ομοιοστασίας του οργανισμού, περνά στην διάκριση ευχαρίστησης και δυσαρέσκειας και την διάκριση των συγκινήσεων με σκοπό την επιβίωση και την προσαρμογή της σωματοψυχικής οντότητας, έως την παραγωγή των συναισθημάτων και την διαμόρφωση των νοητικών εικόνων των αντικειμένων (εσωτερικών και εξωτερικών), φαίνεται να ακολουθεί μία ανάλογη πορεία με την σταδιακή συγκρότηση του ψυχικού οργάνου που προτείνει η ψυχαναλυτική θεωρία, μέσω των αρχών της σταθερότητας, της ευχαρίστησης – δυσαρέσκειας, την έννοια της αδιάφορης ενέργειας, του ψυχικού εκπροσώπου της ενόρμησης και της μετέπειτα διαμόρφωσης των αναπαραστάσεων και του συναισθήματος.* Ως προς την αρχική μορφή οργάνωσης του εαυτού, του proto-self που συγκροτείται από την εκπροσώπηση των σωματικών καταστάσεων και μεταβολών, ο Damasio (1999) αναφέρει ότι «δεν είναι ερμηνευτής κανενός» και ότι η διεργασία ερμηνείας ξενικά από την συνάντηση του proto-self με τα αντικείμενα. Η σκέψη μου, με βάση τις παρατηρήσεις του Edelman γύρω από την τοποβιολογία, την θεωρία της επιλογής των νευρωνικών ομάδων και τους μηχανισμούς της νευρωνικής πλαστικότητας, είναι ότι το proto-self είναι απότοκο και πεδίο εκπροσώπησης των διεργασιών ερμηνείας, των δυναμικών και πιθανώς μεταβατικών μορφών σχέσεων που δημιουργούνται ενδοσωματικά, μεταξύ των αναπτυσσόμενων ανατομικών και λειτουργικών δομών. Υπό αυτή την έννοια διατυπώσαμε την υπόθεση ότι η αρχική συμβιωτική σχέση με το μητρικό αντικείμενο είναι αποσυμβιωτική ως προς ένα πρωτύτερο τρόπο «ενδοσωματικής συμβίωσης» ή ενός πρωτογενούς σωματικού ναρκισσισμού.

2). *Η εργασία μεταφοράς και δυναμικών μετεγγραφών σύμφωνα με την σταδιακή σύνδεση τους με τα προσλαμβανόμενα ερεθίσματα, εξασφαλίζει την δυνατότητα εικονικής επεξεργασίας, σχηματισμού δυνητικών καταστάσεων του σώματος. Στην ίδια κατεύθυνση διατυπώνεται η απαίτηση έργου από το σώμα προς τον ψυχισμό, ούτως ώστε να αποτελέσει έναν ψυχισμό κατάλληλο για την επιβίωση και την ικανοποιητική λειτουργία του σώματος. Συγχρόνως οι δυνητικές καταστάσεις του σώματος που μορφοποιούνται εντός του «ως εάν» βρόγχου, αποτελούν ένα δυναμικό ψυχικής ενέργειας με την οποία μπορούν να επενδυθούν οι αναπαραστάσεις και οι ψυχονοητικές λειτουργίες· όπως επίσης, ως αναπαραστάσεις που εκπροσωπούν το σώμα, θα αποτελέσουν αντικείμενο επένδυσης. Θεωρώ ότι κατ᾽ αυτόν τον τρόπο το σώμα καθίσταται λιβιδινικό και έδαφος οργάνωσης της λιβιδινικής ανάπτυξης, δηλαδή των λιβιδινικών σταδίων ή καθηλώσεων. Θα πρότεινα ότι η επένδυση στο σώμα από την οποία προκύπτει η ψυχοσεξουαλική ανάπτυξη και οργάνωση του ψυχισμού, πιθανώς έχει ως έρεισμα τις ανατομολειτουργικές δομές του «ως εάν σώματος» στο επίπεδο του σωματοαισθητηριακού φλοιού και των συνδέσεων του με το λιμβικό σύστημα. Τέλος, στο πλαίσιο αυτών των επενδυτικών κινήσεων θεωρώ ότι διαμορφώνεται μία νέα απαίτηση έργου, του ψυχισμού προς το σώμα, ούτως ώστε να υφίσταται (και) ως σώμα – έρεισμα των διεργασιών και της οργάνωσης της ψυχικής τοπικής. Θα θεωρούσα ότι δια μέσω αυτών των διεργασιών μορφοποιούνται οι δυναμικές χαρτογραφήσεις που ονομάσαμε ως νευρωνικές τοπικές, σύστοιχα της ψυχικής τοπικής.*

3). Όπως είδαμε οι ίδιες περιοχές του σωματοαισθητηριακού βρεγματικού λοβού και του φλοιού της νήσου, φαίνεται να εξυπηρετούν τόσο ένα μέρος των αναπαραστάσεων πράγματος (οι οποίες στο νευρωνικό επίπεδο αποτελούν μετα-αναπαραστάσεις ή αναπαραστάσεις των αρχικών εκπροσωπήσεων) όσο και την παραγωγή των συναισθημάτων. Έτσι, *στο επίπεδο του φλοιού επαναλαμβάνεται μία ανάλογη διαδικασία διάκρισης με αυτήν του εγκεφαλικού στελέχους, από την μορφή του ψυχικού εκπροσώπου της ενόρμησης, στην μορφή του εκπροσώπου αναπαράστασης και στην μορφή του ποσού συναισθήματος.* Η διαφορά μεταξύ των δύο διαδικασιών διάκρισης έγκειται ίσως στις διαφορετικές συνθήκες υπό τις οποίες παράγονται. Στην περίπτωση των φλοιικών διαδικασιών πρόκειται για περισσότερο αναπαραστατικές και δευτερογενείς διεργασίες οι οποίες ενδεχομένως επιτρέπουν ένα ανώτερο επίπεδο

μεταφορικών διεργασιών επί του ιδίου μηχανισμού. Στην ψυχαναλυτική κλινική στο πλαίσιο των μεταιχμιακών διαταραχών, μπορούμε να παρατηρήσουμε τις παλινδρομικές κινήσεις (ή θεραπευτικά την αντίστροφη αναδιοργανωτική κίνηση), που συνοδεύονται από την μη διάκριση συναισθήματος και αναπαράστασης (Green, 2002), των οποίων η συμπτωματολογία αναπτύσσεται στο πεδίο του σώματος. Θα υπέθετα ότι αυτές οι ψυχικές μορφολογικές παλινδρομικές κινήσεις, επιστροφής στις πρωτογενείς διεργασίες του ψυχικού εκπροσώπου της ενόρμησης, παράγονται αρχικά στο επίπεδο του φλοιού και του θαλαμοφλοιικού διαλόγου, επηρεάζοντας σε δεύτερο χρόνο και σύμφωνα με την ένταση τους την δράση των υποφλοιοδών δομών που επιδρούν στην ιδία την σωματική κατάσταση, δηλαδή στην λειτουργία της σωματικής πραγματικότητας.

4). Η διάκριση μεταξύ πρωτογενών χαρτογραφήσεων της τάξης του πραγματικού σώματος και των χαρτογραφήσεων του εικονικού σώματος, δηλαδή της ενδογενώς μορφοποιημένης εκπροσώπησης των σωματικών καταστάσεων, αναγκών και μεταβολών, σε συνάρτηση με την σχέση με τα αντικείμενα, θα μπορούσε να αποτελέσει ένα πεδίο εξήγησης του σκεπτικού της ψευδαισθητικής ικανοποίησης της επιθυμίας του βρέφους και της σταδιακής αναγνώρισης και ενσωμάτωσης του εξωτερικού αντικειμένου ικανοποίησης της επιθυμίας που προτείνει η ψυχαναλυτική θεωρία. *Αρχικά μέσω της ικανοποίησης της ανάγκης θρέψης, τον θηλασμό, που βιώνεται ως μία λειτουργία ή ικανότητα του ιδίου του αρχικού εγώ πραγματικότητα (όταν δηλαδή ο μητρικός μαστός αντιλαμβάνεται ως η αίσθηση και η συνοδός κίνηση του στοματοπροσωπικού και όχι ως εξωτερικό αντικείμενο), η χαρτογράφηση του πραγματικού σώματος, της πραγματικότητας της σπλαχνικής και πραξιακής εμπειρίας του θηλασμού, μεταφέρεται στο επίπεδο των κυκλωμάτων του «ως εάν» σώματος, στον άξονα των πυρήνων του στελέχους – σωματοαισθητικών περιοχών. Εκεί χαρτογραφείται μία ψευδαισθητική εικόνα ικανοποίησης της σωματικής ανάγκης καθώς και ένα αρχικό ψευδαισθητικό μόρφωμα αναπαράστασης δράσης, στην οποία δεν συμμετέχει και δεν χαρτογραφείται η εικόνα της παρουσίας και της σχέσης με το αντικείμενο. Αυτή η εικονική αναπαράσταση του σώματος θα μπορεί πλέον να ανακληθεί και να χρησιμοποιηθεί ως έρεισμα για την αναπαραγωγή της ικανοποίησης της επιθυμίας. Σε ένα δεύτερο χρόνο, η ψευδαισθητική χαρτογράφηση του εικονικού σώματος έρχεται σε σύγκρουση με την εκπροσώπηση του πραγματικού*

σώματος, δηλαδή της επίκαιρης κατάστασης ανάγκης και διαταραχής της ομοιοστασίας. Τότε η πρωτύτερη νευρωνική εικονική χαρτογράφηση ακυρώνεται ή μετατρέπεται σε μία αναπαράσταση απουσίας της αίσθησης ικανοποίησης. Έτσι, θα πρότεινα, δημιουργείται ένα νευρωνικό ανάλογο μίας εργασίας αρνητικού, της αναπαράστασης της απουσίας όχι μόνον του αντικειμένου, αλλά ιδίως του σωματικού εαυτού ως αντικείμενο αυτο-ικανοποίησης. Η σταδιακή πρόσληψη και καταγραφή της εμπειρίας νέων βιωμάτων φροντίδας και ικανοποίησης θα οδηγήσει στην τροποποίηση του πεδίου νευρωνικής χαρτογράφησης του «ως εάν» σώματος, των αντικειμένων και της σχέσης με τα αντικείμενα, αναπλάθοντας έτσι τις μορφοποιούμενες αναπαραστάσεις δράσης στο επίπεδο του στελέχους (PAG) και στο επίπεδο του φλοιού (ιδίως του προμετωπιαίου).

5). Είδαμε τέλος ότι για κάθε μορφή συγκίνησης ή συναισθήματος αντιστοιχεί ένας δυναμικά διαμορφωνόμενος τύπος νευρωνικής χαρτογράφησης. Αυτός παραπέμπει σε ένα είδος εγγενούς τρόπου συνδέσεων και λειτουργίας, μεταξύ των βασικών περιοχών πυροδότησης και διαμόρφωσης των συγκινήσεων, ο οποίος χάρις στους μηχανισμούς της νευρωνικής πλαστικότητας τροποποιείται σύμφωνα με τις υποκειμενικές εμπειρίες και τις τρέχουσες εσωτερικές και εξωτερικές συνθήκες. Θα σημειώσουμε ότι *εδώ συναντούμε την έννοια των διόδων που έχει προτείνει ο Freud (1895 [1950]). Της διάνοιξης διόδων, στα ίχνη πρωτύτερων εγχαράξεων (ή πρωτύτερων συναπτικών συνδέσεων), μέσα από τις οποίες περνά η διέγερση, σε σημεία όπου συναντά μικρότερου βαθμού αντιστάσεις και που επομένως είναι σύντονη προς την αρχή της ομοιοστασίας.* Η μελέτη της ανατομολειτουργικής μορφής που λαμβάνουν οι δυναμικές χαρτογραφήσεις για κάθε είδος συγκίνησης ή συναισθήματος, συγκινησιακής διαχείρισης των ερεθισμάτων ή της διαχείρισης των συγκινήσεων που ανακινούνται από τα ερεθίσματα, θα μπορούσε ίσως να μας δώσει μία εικόνα του πολυσήμαντου τρόπου προσδιορισμού τους. Όπως εμφανίζεται από τις σχετικές έρευνες, παρατηρείται συχνά μία ανατομολειτουργική επικάλυψη που μας δείχνει ότι ίδιες ανατομικές ή λειτουργικές περιοχές μπορεί να συντελέσουν στην διαμόρφωση διαφορετικών συναισθημάτων ή τρόπων διαχείρισης. Έρευνες που εξετάσαμε όπως αυτή του Moll (2002) ή του Beauregard (2001) δείχνουν ότι η κινητοποίηση του συναισθηματικού μηχανισμού (από την διαμόρφωση ενός συναισθήματος έως την ρύθμιση και την τελική απόκριση) αναλογεί στην

δραστηριοποίηση ή την απενεργοποίηση περιοχών του φλοιού, υποφλοιωδών δομών που συμμετέχουν άμεσα στην έκλυση ενός συναισθήματος αλλά και περιοχών της παρεγκεφαλίδας ή των βασικών γαγγλίων. *Η ενεργοποίηση κάθε μίας από αυτές τις περιοχές* (των οποίων η αρχική δυνατότητα σύνδεσης μπορεί να είναι εγγενώς ή γενετικά καθορισμένη) *γίνεται σύμφωνα με τις προθύστερες εγχαράξεις, μνημονικά ίχνη ή τις διανοίξεις διόδων και έτσι προσδίδεται μία υποκειμενική διάσταση στην παραγωγή ή την διαχείριση του συναισθήματος.*

Στον Damasio η διάκριση των διαφόρων τύπων συγκινήσεων (που ονομάζει επίσης ένστικτα ή ενορμήσεις) χαρακτηρίζεται από μία μεγάλη ευρύτητα και συνδέεται με διαφορετικές μορφές νευρωνικών συνδέσεων για κάθε τύπο συγκίνησης και συναισθήματος. Η θεώρηση του Panksepp παραπέμπει σε ένα σαφέστερο δυναμικό εντοπισμό και προτείνει μία σειρά συγκεκριμένων ανατομολειτουργικών συσχετισμών του εγκεφαλικού στελέχους και των συνδέσεων του με τμήματα του λιμβικού συστήματος, με συγκεκριμένες μορφές βασικών συγκινήσεων και συναισθημάτων που είναι απότοκες της λειτουργίας ορισμένων συστημάτων διοίκησης και κινητοποίησης των συγκινήσεων. Και σε αυτόν τίθεται η έννοια του εικονικού σώματος, αλλά ο εντοπισμός του ως προς τις απαραίτητες και ικανές συνθήκες παραγωγής συνείδησης και έκφρασης (του κινητικού μέρους) των συγκινήσεων, αφορά στον υποφλοιώδη χώρο.

Ο Panksepp στηρίζεται στις παρατηρήσεις του γύρω από την οργάνωση και την δράση της περιυδραγωγείου φαιάς ουσίας (PAG) οι περιοχές της οποίας συνδέονται αμφίδρομα με την αμυγδαλή, το διάφραγμα στην βάση του προσθεγκέφαλου που φιλοξενεί τον επικλινή πυρήνα, την κοιλιακή περιοχή του προμετωπιαίου λοβού, το πρόσθιο τμήμα της έλικας του προσαγωγίου και τον φλοιό της νήσου. Η περιοχή του PAG έχει μία κάθετη κατά στήλες οργάνωση. Η κοιλιακή – κάτω περιοχή συνδέεται με την γενική *αίσθηση ευχαρίστησης*, ενώ η ραχιαία – άνω με την γενική *αίσθηση δυσαρέσκειας*. Όπως και στην θεώρηση του Damasio (ο.π.) *η αίσθηση ευχαρίστησης ή δυσαρέσκειας, συναφής με την αρχή της ευχαρίστησης – δυσαρέσκειας του Freud, αποτελεί ένα έδαφος διαφοροποίησης των προσλαμβανομένων ερεθισμάτων σύμφωνα με την συνοδό κατάσταση που χαρακτηρίζει το εσωτερικό περιβάλλον του οργανισμού*. Η αίσθηση

δυσαρέσκειας διαφοροποιείται από την αίσθηση του πόνου, της οποίας το ανατομικό υπόστρωμα είναι εξελικτικά μεταγενέστερο και περιλαμβάνει τις περιοχές του θαλάμου και του σωματοαισθητικού φλοιού. Όπως επισημαίνουν οι Solms και Turnbull (2002) η αίσθηση του πόνου μπορεί να συνοδεύεται από την δραστηριοποίηση των περιοχών ευχαρίστησης ή δυσαρέσκειας του PAG δίνοντας έτσι μία νευρωνική βάση, ή θα λέγαμε ένα ευρύτερο πλαίσιο, στην κατανόηση του ψυχικού μηχανισμού του *μαζοχισμού*. Αυτό το ευρύτερο πλαίσιο που δημιουργείται από την σύνδεση των ανατομικών περιοχών αυτών καθ' εαυτών των συγκινησιακών συστημάτων και των περιοχών εκπροσώπησης των σωματικών καταστάσεων στο στέλεχος, έχει την έννοια ενός βασικού μηχανισμού ο οποίος θα χαρακτηρισθεί ως προς το περιεχόμενο του, δηλαδή ως προς το τι θα αποτελέσει πόνο και ευχαρίστηση, από την συνολικότερη ψυχική δυναμική όπως αυτή συγκροτείται στην ευρύτερη κλίμακα των εγκεφαλικών διεργασιών.

Ο Panksepp διακρίνει τέσσερα βασικά συστήματα συγκινήσεων, της «αναζήτησης» (seeking), του «φόβου» (fear), της «μανίας» ή αγωνίας – μανίας (anger-rage) και του «πανικού» ή αποχωρισμού – λύπης (panic, separation - distress). Τα συστήματα της «μανίας», του «πανικού» μαζί με τα υποσυστήματα της «φροντίδας» (care), της «ηδονής» (lust) και του «παιχνιδιού» (play), αποτελούν κατά τον Panksepp (1998, 2005) τον πυρήνα των συγκινησιακών συστημάτων για «τα κοινωνικά, (ή τα διαπροσωπικά) συναισθήματα».

Το σύστημα της *αναζήτησης* είναι ίσως το περισσότερο διερευνημένο σύστημα καθώς όπως μελετήθηκε ήδη από τον Olds στην δεκαετία του 50, αποτελεί το σύστημα *επιβράβευσης* και *αυτοερεθισμού*. Η λειτουργία του θα μπορούσε να αποδοθεί επίσης με τους όρους της περιέργειας, του ενδιαφέροντος, της προσδοκίας ή γενικότερα της «όρεξης» (appetitive[39]). Εξασφαλίζει την κινητοποίηση του ενδιαφέροντος και την ανάλογη δράση προς το περιβάλλον. Όπως συνολικότερα ισχύει για την οργάνωση του PAG, το σύστημα της αναζήτησης έχει έναν αντιληπτικό και έναν κινητικό πόλο : αναζήτησης της αντίληψης και αναγνώρισης ενός ενδιαφέροντος και αναζήτησης μέσω

[39] Εδώ βρίσκουμε τα σημεία αναφοράς στις θεωρίες του Spinoza που υπάρχουν τόσο στο έργο του Damasio όσο και του Panksepp.

της κινητοποίησης συμπεριφορών και πράξεων διερεύνησης. Ανατομικά συνδέονται οι περιοχές της κοιλιακής περιοχής της καλύπτρας (VTA) με τους πλαγιο-ραχιαίους πυρήνες του υποθάλαμου έως τον επικλινή πυρήνα. Υπάρχουν επίσης προβολές των αξόνων προς την κοιλιακή περιοχή του προμετωπιαίου, το πρόσθιο τμήμα της έλικας του προσαγωγίου και την αμυγδαλή. Συνιστά επομένως το μεσοφλοιικό – μεσολιμβικό ντοπαμινεργικό σύστημα. Οι διεργασίες του πυροδοτούνται από τους πλευρικούς και μεσοκοιλιακούς πυρήνες του υποθαλάμου οι οποίοι είναι ευαίσθητοι στις μεταβολές και στην ρύθμιση της οικονομίας του εσωτερικού περιβάλλοντος.

Οι καταγραφόμενες μεταβολές μεταφράζονται σε *απαιτήσεις κάλυψης αναγκών* του οργανισμού που κινητοποιούν την δράση του συστήματος αναζήτησης. Δηλαδή, θα λέγαμε, σε μία μορφή της απαίτησης έργου που βρίσκουμε στο ορισμό της ενόρμησης. Αυτή η αναλογία, απαίτησης έργου που απορρέει εκ του σώματος και εκπροσωπείται στον ψυχισμό, φαίνεται ενδιαφέρουσα ως σύνδεση. Μπορούμε άραγε να πούμε ότι το σύστημα αναζήτησης αντιστοιχεί στην ενορμητική διεργασία; Σε αυτό το ερώτημα θα επανέλθουμε στην συνέχεια, αναφέροντας εδώ την άποψη των Solms και Turnbull (ο.π.) που συνδέουν την δράση του συστήματος αναζήτησης με την ψυχαναλυτική έννοια της libido και της λιβιδινικής ενόρμησης. Ο Panksepp θέτει ως υποσύστημα της αναζήτησης, την επιθυμία ή λαγνεία (lust). Σε αυτή την κατεύθυνση η αναζήτηση χρωματίζεται ως ηδονική. Στον κινητικό πόλο αναζητείται η οργάνωση συμπεριφορών ικανοποίησης της επιθυμίας και συνδέεται με την δράση του επικλινούς πυρήνα που καθορίζει την αίσθηση επιβράβευσης. Η δράση του συνδέεται άμεσα με την εξαρτητική συμπεριφορά, την έξη από ναρκωτικές ουσίες (κοκαΐνης, αμφεταμινών, ηρωίνης και οπίου) όπως επίσης την έξη από κάθε μορφής δραστηριότητα. Όπως είδαμε πρωτύτερα η δράση του επικλινούς πυρήνα και του συστήματος επιβράβευσης ενέχεται όχι μόνον στο καθορισμό συμπεριφορών, αλλά σε ένα εξελικτικό επίπεδο, στους βασικούς μηχανισμούς ή κριτήρια επιλογής.

Ο Changeux (ο.π., 2002) αναφέρεται στην «επιλογή δια της επιβράβευσης», σύμφωνα με την οποία επιλέγονται και διατηρούνται ορισμένες μορφές νευρωνικών συνδέσεων που παράγονται ως προ-αναπαραστάσεις στο πεδίο του συνολικού

νευρωνικού χώρου εργασίας. Πρόκειται συγχρόνως για μία μάθηση και παγίωση άδηλων προτύπων μέσω της επανάληψης της δραστηριοποίησης νευρωνικών κυκλωμάτων που εξυπηρετούν συγκεκριμένους ικανοποιητικούς, λάγνους θα λέγαμε, τρόπους δράσης, αντιληπτικής ή εκτελεστικής. Όμως, θα αναρωτηθούμε εάν σε αυτές τις διεργασίες επανάληψης και αυτοερεθισμού, που βασίζονται στην σύνδεση PAG και επικλινούς πυρήνα, πρόκειται μόνον ή πάντοτε για μία αίσθηση απόλαυσης. Εάν υπάρχει η αίσθηση υλοποίησης μίας επιθυμίας, για ποια μορφή επιθυμίας πρόκειται; Όπως είδαμε αυτό το ερώτημα τίθεται στην ψυχαναλυτική θεωρία, με την μορφή ενός μηχανισμού της επανάληψης πέραν της αρχής της ευχαρίστησης. Τα τελευταία χρόνια, ιδίως γύρω από την εξέταση των νευρωνικών και βιοχημικών βάσεων της χρήσης ουσιών και την κατανόηση του μηχανισμού της επιβράβευσης έχουν πραγματοποιηθεί πολλές έρευνες σχετικά με την δράση των πυρήνων του στελέχους και του διαφράγματος, τον επικλινή πυρήνα και τον κερκοφόρο πυρήνα των βασικών γαγγλίων. Η βασική τοποθέτηση, που ακολουθείται επίσης από τον Panksepp και τον Solms στην νευρο-ψυχαναλυτική προσέγγιση, αφορά στην δράση της ντοπαμίνης ως κεντρικό μεσολαβητή για το συναίσθημα επιβράβευσης (και επιλογής ή καθήλωσης σε μία ηδονική επιλογή). Πρόσφατες έρευνες (Hnasko et al., 2005) έχουν δείξει ότι η ντοπαμίνη, που ενέχεται στην αίσθηση της ευχαρίστησης, δεν αποτελεί τον αποκλειστικό νευροδιαβιβαστή υπεύθυνο της αίσθησης επιβράβευσης και των καταστάσεων έξης στην μορφίνη. Έρευνες που έχουν διεξαχθεί από τον Conquet ή τον Kalivas (in Hollon, 2002) δείχνουν την σημασία της δράσης του γλουταμινικού οξέος στον εθισμό και στην λειτουργία του συστήματος επιβράβευσης. Συγκεντρώσεις του παρατηρούνται επίσης στον επικλινή πυρήνα. Αυτός φαίνεται να λειτουργεί εναλλακτικά σύμφωνα με την δράση της ντοπαμίνης και του γλουταμινικού οξέος. Θεωρείται ότι η δράση του γλουταμινικού οξέος ίσως είναι ουσιωδέστερη ως προς την ανάγκη επιβίωσης που στηρίζει το σύστημα επιβράβευσης. *Το πέρασμα από την μορφή δράσης της ντοπαμίνης σε αυτήν του γλουταμινικού οξέος μπορούμε να πούμε ότι αναλογεί στην μετάβαση σε ένα διαφορετικό σκεπτικό λειτουργίας ή επανάληψης.* Το γλουταμινικό οξύ είναι ένας από τους κυριότερους παράγοντες διέγερσης του νευρικού συστήματος ενώ σε αυξημένη ποσότητα είναι κυτταροτοξικό. Επίσης (Squire & Kandel, 1999) κατέχει σημαντικό ρόλο ως προς την μακροπρόθεσμη ενδυνάμωση των συνάψεων και της παγίωσης μνημονικών

ιχνών. *Θα πρότεινα ότι, το σκεπτικό της επιβράβευσης δεν είναι πλέον η ευχαρίστηση, αλλά η αίσθηση διατήρησης της οντότητας και των στοιχείων (μνημονικών ιχνών) που την τεκμηριώνουν*. Αυτός ο τρόπος λειτουργίας, ένθεν του σημείου αυτοκαταστροφής από τον αυτο-ερεθισμό, είναι αντίρροπος ως προς την πλαστικότητα του εγκεφάλου και θα σκεπτόμουν ότι τείνει προς την παγίωση δομών ή εγχαράξεων. *Επέκεινα του σημείου τοξικότητας και νέκρωσης των νευρώνων, μετατρέπεται ίσως σε μία λειτουργία καταστροφικών ενορμήσεων, ή ενορμήσεων θανάτου*, των οποίων γνωρίζουμε την σημασία στην ψυχοπαθολογία της χρήσης ουσιών. Στην δράση του ντοπαμινεργικού συστήματος επιβράβευσης συμμετέχει επίσης ο κερκοφόρος πυρήνας ο οποίος ενεργοποιείται (Zink et al, 2003· Aron et al., 2005) σε περιστάσεις όπου απαιτείται η οργάνωση μίας πράξης ή μίας συμπεριφοράς, όταν το ερέθισμα παραπέμπει σε ένα κινητικό πρότυπο ή στάση του σώματος, είτε με την παρουσία ενός αντικειμένου επιθυμίας (και άρα επιβραβευτικού, όπως για παράδειγμα η αντίληψη της εικόνας ενός προσώπου που αποτελεί αντικείμενο «ρομαντικού έρωτα» για τον εξεταζόμενο, Aron et al., ο.π.) είτε με την παρουσία ενός μη επιβραβευτικού ερεθίσματος (Zink, ο.π.) το οποίο όμως προσελκύει την προσοχή ή διαταράσσει την πρωτύτερη κατάσταση.

Ο Panksepp (2005) θεωρεί ότι το σύστημα αναζήτησης δεν είναι μόνον ένα σύστημα επιβράβευσης. Αποτελεί το έδαφος ή το πλαίσιο επί του οποίου θα αναπτυχθούν οι διάφορες μορφές συγκινήσεων, ως δηλαδή μία *«μη ειδική» μορφή συγκίνησης*. Χάρις στις συνδέσεις του με τα διάφορα τμήματα του λιμβικού συστήματος, των οποίων οι προβολές συγκλίνουν στην περιοχή του PAG, από την οποία κινητοποιείται η αντιληπτική ή η κινητική διεργασία αναζήτησης, αποτελεί ένα πεδίο θα λέγαμε απαρτίωσης εν δυνάμει μορφών συναισθηματικής αντίληψης και δράσης. Υπό αυτή την οπτική προσεγγίζει το σκεπτικό του Walter Freeman γύρω από το συναίσθημα και την λειτουργία της συνείδησης που βασίζεται στην νευροδυναμική του λιμβικού συστήματος. Ο Panksepp στο πρόσφατο άρθρο του για την συναισθηματική συνείδηση (2005) κάνει συχνές αναφορές στις έρευνες του Freeman και φαίνεται, σε σχέση με προηγούμενες απόψεις του, να συντάσσεται με *το σκεπτικό του λιμβικού συστήματος και του συνόλου του εγκεφάλου ως ένα πεδίο παράξενων ελκυστών και οργάνωσης σύμφωνα με τους νόμους των χαοτικών συστημάτων. Έτσι η ενέργεια του συστήματος αναζήτησης,*

που ο Panksepp συνδέει με την ψυχαναλυτική έννοια της ψυχικής ενέργειας, δεν αποσκοπεί μόνον στην επιβράβευση, ή στην επανάληψη, αλλά μπορεί να επενδυθεί είτε σε διάφορες συναισθηματικές καταστάσεις είτε σε αναπαραστατικά – νοητικά μορφώματα, όπως επίσης μπορεί να αποτελέσει ένα ενεργειακό υλικό υπερεπένδυσης.

Το σύστημα του «φόβου», όπως είδαμε έχει γίνει αντικείμενο πολλών ερευνών, ιδίως από τον LeDoux. Ο Panksepp πέραν των δύο οδών που έχει προτείνει ο LeDoux, σε σύνδεση με τον φλοιό ή εκτός του φλοιού μεταξύ αμυγδαλής και θαλάμου, προτείνει μία αμιγώς υποφλοιώδη διεργασία που ανατομολειτουργικά συνδέεται με τις προβολές των πλαγίων και κεντρικών πυρήνων της αμυγδαλής προς την ραχιαία περιοχή του PAG μέσω του υποθαλάμου. Όπως τα άλλα συστήματα χαρακτηρίζεται από έναν αντιληπτικό πόλο, αίσθησης φόβου και άγχους, και έναν κινητικό πόλο που προετοιμάζει τις αντιδράσεις αναστολής (παγώματος) ή φυγής και μάχης. Η ενεργοποίηση της αντίδρασης φυγής ή μάχης, ή η μίξη θα λέγαμε μεταξύ των δύο μορφών αντίδρασης θεωρείται ότι συσχετίζεται με την ένταση της δράσης διαφόρων πυρήνων της αμυγδαλής. Εκτός από την οργάνωση, στο επίπεδο του PAG, ενός σχεδίου δράσης που θα εκφρασθεί μέσω της συμπεριφοράς, η εκτελεστική διάσταση του συστήματος του φόβου επιδρά στην λειτουργία του αυτόνομου νευρικού συστήματος (αύξηση του καρδιακού παλμού και της αναπνοής, επιλεκτική αιμάτωση του μυϊκού συστήματος). Επίσης οι παρατηρούμενες επιπτώσεις εξ αιτίας βλαβών των πυρήνων της αμυγδαλής (όπως στην περίπτωση του συνδρόμου Kluver-Bucy) που συνοδεύονται από άρση των αναστολών, απώλεια του συναισθήματος του φόβου, υπερσεξουαλικότητα και συμπεριφορές με έντονα στοιχεία στοματικότητας, δείχνουν την σημασία του συστήματος του φόβου ως προς την προσαρμογή και την συνολική ικανότητα ψυχικής και νοητικής απαρτίωσης ή την οργάνωση των μηχανισμών άμυνας. Οι Solms και Turnbull προτείνουν την σύνδεση του άγχους του συστήματος του φόβου με την παρανοειδή θέση.

Το συγκινησιακό σύστημα της «μανίας» ενεργοποιείται περιστασιακά και σύμφωνα με την παρουσία ματαιώσεων ή αποτυχίας επίτευξης ενός στόχου. Πιο συγκεκριμένα στο πλαίσιο της διερεύνησης του Panksepp, της επίτευξης ζωτικής σημασίας στόχων. Παρόμοιες καταστάσεις έχουν ως αποτέλεσμα την αίσθηση και την

εκδήλωση επιθετικότητας, μίας εν θερμώ επιθετικότητας, η οποία θέτει τον οργανισμό σε κατάσταση μάχης. Το ανατομικό υπόστρωμα αφορά επίσης στην σύνδεση του μέσου πυρήνα της αμυγδαλής (ο.π.) με το PAG μέσω του υποθαλάμου. Η διαρκής δράση αυτού του συστήματος θεωρείται ότι δημιουργεί μία σταθερή κατάσταση ευερεθιστότητας.

Το σύστημα του «πανικού» ή «αποχωρισμού – λύπης» συνδέεται με το συναίσθημα του πανικού και της ανάλογης μορφής διάχυτου άγχους, όπως επίσης με το συναίσθημα της λύπης. Ο Panksepp δίνει ιδιαίτερη έμφαση στην έκλυση του συναισθήματος λύπης και αποχωρισμού που παράγεται από την δραστηριοποίηση αυτού του συστήματος, καθώς είναι θεμελιώδες για την κοινωνική επιβίωση και την σχέση προσκόλλησης στο περιβάλλον. Εξηγώντας την σημασία του συστήματος πανικού ο Panksepp αναφέρεται στις εργασίες του John Bowlby γύρω από την έννοια της προσκόλλησης (attachment) και έτσι το θεωρεί ως μέρος των κοινωνικών συγκινησιακών συστημάτων. Το ανατομικό υπόβαθρο αφορά στις συνδέσεις και προβολές του πρόσθιου τμήματος της έλικας του προσαγωγίου, πυρήνων του θαλάμου και του υποθαλάμου, προς την κοιλιακή περιοχή του PAG. Τόσο η σύνθεση του ανατομικού υπόβαθρου του συστήματος του πανικού όσο και τα νευροχημικά χαρακτηριστικά του (η δράση των ενδογενών οπιοειδών, ορμονών (ωκυτοκίνη, χολοκυστοκινήνη και προλακτίνη) αναδεικνύουν την σύνδεση των μηχανισμών παραγωγής, και αντιστοίχως αντιμετώπισης, του ψυχικού αισθήματος πόνου που προκαλείται από έναν φυσικό ερέθισμα με το ψυχογενές αίσθημα πόνου που προκαλείται από καταστάσεις απώλειας και αποχωρισμού. Όπως γνωρίζουμε, τα ενδογενή οπιοειδή μειώνουν την αίσθηση του πόνου. Η λειτουργία του συστήματος «πανικού» που δραστηριοποιείται σε καταστάσεις αποχωρισμού και απώλειας επιφέρει την μείωση των ενδογενών οπιοειδών και επομένως την αύξηση του συναισθήματος του πόνου. Ο Panksepp μέσα από τις παρατηρήσεις της συμπεριφοράς των ζώων σε καταστάσεις αποχωρισμού, θεωρεί ότι το συναίσθημα του πόνου, του ωσάν φυσικού πόνου θα λέγαμε, αποτελεί ένα κίνητρο διατήρησης της ασφαλούς σχέσης προσκόλλησης για τα νεογνά. Αντιθέτως μία υπερδραστηριότητα των ενδογενών οπιοειδών, όπως σε περιπτώσεις αυτισμού στις οποίες αναφέρεται ο Panksepp (1998, 2005), επιφέρει μία απουσία του συναισθήματος του πόνου σε σχέση με τον αποχωρισμό και επομένως την μείωση των ψυχικών δεσμών με το περιβάλλον. Υπό αυτή

την έννοια ο Panksepp συνδέει το σύστημα του πανικού με το υποσύστημα της «φροντίδας», ως ρυθμιστή της συναισθηματικής συμπεριφοράς τόσο της μητέρας όσο και του παιδιού και της ανάπτυξης της σχέσης προσκόλλησης μεταξύ τους. Είναι ενδιαφέρον ότι με το συγκινησιακό σύστημα του «πανικού», στο κλινικό επίπεδο συσχετίζονται ο αυτισμός, η διαταραχή του πανικού και η κατάθλιψη[40]. Αν και πρόκειται για διαφορετικές και διαφορετικής βαρύτητας κλινικές οντότητες, θα λέγαμε ότι μοιράζονται έναν κοινό παρονομαστή, ίσως στην πλέον θεμελιώδη μορφή του, τον πόνο και την σχέση του με την απώλεια, είτε αυτή αφορά το αντικείμενο είτε τον εαυτό. Παραπέμπουν στο πρόβλημα του μαζοχισμού, στην πρωτογενή ή την δευτερογενή μορφή του, ως προς την ψυχική οικονομία και οργάνωση. Το συγκινησιακό σύστημα του «πανικού», όπως και τα υπόλοιπα συστήματα, αποσκοπεί στην εξασφάλιση της αυτοσυντήρησης και της επιβίωσης που συναρτάται άμεσα με την δυνατότητα βίωσης του συναισθήματος του πόνου, ή διαφορετικά του μαζοχισμού. Η δράση των συστημάτων «πανικού» και «φροντίδας», αποτελεί ένα αρχικό πλαίσιο, ένα βασικό έδαφος επί του οποίου θα αναπτυχθεί ο ατομικός τρόπος διαχείρισης του συναισθήματος του πόνου ή του μαζοχισμού. Ως προς την δράση, την ψυχικοποιό δράση, του συστήματος του πανικού, θα σκεπτόμουν την φράση του Green (2002), ότι «θα μπορούσαμε να φανταστούμε την διεργασία του συναισθήματος ως ένα προάγγελμα της συνάντησης του σώματος του υποκειμένου με ένα άλλο σώμα».

Τέλος ο Panksepp διακρίνει το συγκινησιακό σύστημα του «παιχνιδιού» το οποίο αναφέρεται στην έμφυτη, ενστικτώδη ανάγκη των θηλαστικών να αναπτύξουν δραστηριότητες παιχνιδιού. Ανατομικά συνδέεται με την μέση-κεντρική περιοχή του στελέχους και τον δικτυωτό πυρήνα του οπίσθιου τμήματος του θαλάμου. Όπως επισημαίνει *η έκφραση της ανάγκης παιχνιδιού είναι ανεξάρτητη από την δράση του φλοιικού συστήματος και επομένως ανεξάρτητη από το νοητικό ή το ψυχικό περιεχόμενο που μπορεί να προσδώσει η συνολική εγκεφαλική λειτουργία στο παιχνίδι*. Η ανάγκη ή το ένστικτο του παιχνιδιού αφορά σε ένα απαραίτητο ποσό τέτοιας δραστηριότητας. Όπως

[40] Ο Panksepp υπογραμμίζει την σημαντικότητα των χημικών ουσιών που συνδέονται με την δράση του συστήματος του πανικού, οπιοειδή και ορμόνες, για την ψυχοφαρμακολογία της κατάθλιψης ή της διαταραχής του πανικού, όπως επίσης του αυτισμού με αναστολείς των οπιοειδών. Βέβαια υπογραμμίζει ότι η μόνη χημική παρέμβαση δεν θα ήταν αρκετή, αλλά θα αποτελούσε ένα πλαίσιο εντός του οποίου θα μπορούσε να αναπτυχθεί μία θεραπευτική σχέση.

έχει αποδειχθεί σε σχετικά πειράματα, η στέρηση παιχνιδιού για ένα χρονικό διάστημα, σε μία επόμενη ευκαιρία, προκαλεί την ανάγκη διπλάσιου χρόνου παιχνιδιού, ατομικού ή συλλογικού. Θα μπορούσαμε να θεωρήσουμε την δράση του συστήματος του παιχνιδιού ως μία θεμελιώδη ώση και ζωτική ανάγκη προς την ανάπτυξη του μεταβατικού χώρου που έχει περιγράψει ο Winnicott, διαπραγμάτευσης και διεργασίας των ναρκισσιστικών και των αντικειμενοτρόπων σχέσεων και επενδύσεων.

Το ερώτημα των ασυνειδήτων συναισθημάτων & της υποφλοιώδους συγκινησιακής συνείδησης

Το θέμα των ασυνειδήτων συναισθημάτων έχει απασχολήσει την ψυχαναλυτική θεωρία και κλινική. Ο Freud κατά την διατύπωση της θεωρίας του για το συναίσθημα, των απόψεων του για τις ενορμήσεις και στα μεταψυχολογικά δοκίμια έρχεται συχνά αντιμέτωπος με την ιδέα, ή και την κλινική διαπίστωση, ασυνειδήτων συναισθημάτων. Διατυπώνει την υπόθεση ύπαρξης *ασυνειδήτων συναισθημάτων ενοχής*, και εξετάζει την περίπτωση της *καταστολής* (όχι όμως της απώθησης που αφορά μόνον στις αναπαραστάσεις) του συναισθηματικού βιώματος. Μετά τον Freud έως και πρόσφατα (Green,) έχουν διατυπωθεί διάφορες απόψεις γύρω από το τι μπορεί να αποτελεί ένα ασυνείδητο συναίσθημα στην ψυχαναλυτική θεωρία, ενώ όπως θα δούμε έχουν διατυπωθεί και ορισμένες νευρο-ψυχαναλυτικές προσεγγίσεις.

Ένα ανάλογο ερώτημα τίθεται στο πεδίο των νευροεπιστημών. Όπως είδαμε ένα σημαντικό σημείο στην θεώρηση του Panksepp που έρχεται σε αντίθεση με τις απόψεις των Damasio και LeDoux, είναι ο υποφλοιώδης εντοπισμός των μηχανισμών παραγωγής και συνείδησης των συγκινήσεων και του συναισθήματος. Στην σκέψη του βέβαια (1998, 1999, 2005) δεν ακυρώνεται η σημασία της δράσης του θαλαμοφλοιικού συστήματος ως προς το συναίσθημα. Ως προς το σκεπτικό του Damasio (1999, 2005) θεωρεί ότι ένας φλοιικός εντοπισμός των μηχανισμών παραγωγής του συναισθήματος δεν ευσταθεί, όπως δεν ευσταθεί η σκέψη ότι το θαλαμοφλοιικό σύστημα «επιτρέπει την μετάφραση της υποφλοιώδους νευρωνικής πληροφόρησης σε συναίσθηση των συγκινήσεων... η

μόνη γενική πιθανότητα είναι ότι η αίσθηση των συναισθημάτων αποτελεί την εκ νέου συμβολοποίηση των περισσότερο πρωτογενών διεργασιών του εγκεφάλου»[41]. Ο Panksepp θεωρεί ότι δεν υπάρχουν στοιχεία που να στοιχειοθετούν αυτή την άποψη η οποία, επισημαίνει, θα έτεινε να θεωρεί την διεργασία του συναισθήματος «ως μία διεργασία πληροφόρησης, παρόμοια με αυτή των αισθήσεων ακοής και όρασης», χωρίς να λαμβάνεται υπ' όψη η λειτουργία ελέγχου και η εκτελεστική διάσταση που εξασφαλίζει η δράση των «emotional command systems». Οι «συγκινησιακές αισθήσεις» (φόβος, χαρά, αγωνία κλπ) και τα «αισθητηριακά συναισθήματα» (πόνος, γεύση, θερμοκρασία κλπ) αναφέρει ότι αντικατοπτρίζουν τις δράσεις μαζικών υποφλοιοδών δικτύων που εγκαθίστανται από καθολικές καταστάσεις και μεταβολές εντός των πρωτογενών σωματικών εκπροσωπήσεων στο επίπεδο του στελέχους και της κοιλιακής περιοχής της καλύπτρας (PAG, VTA). Ως προς την δράση του φλοιού για το συναίσθημα, λέει ότι ενέχεται στην κινητοποίηση (top-down) των συγκινησιακών μηχανισμών από τα νοητικά μορφώματα (που δημιουργεί ο φλοιός) και στην σύνδεση συναισθήματος και νόησης ή στην ενεργοποίηση της νόησης κατά ένα σύντονο τρόπο ως προς το συναίσθημα. Όπως κατανοώ την τοποθέτηση του Panksepp, δεν αντιλαμβάνομαι την απόρριψη της ιδέας της εκ νέου συμβολοποίησης («re-symbolization») των συναισθημάτων στο επίπεδο του φλοιού, εφ' όσον αυτά παράγονται υποφλοιοδώς και μεσολιμβικά. Η δράση του θαλαμοφλοιικού συστήματος αφορά ακριβώς και σε δευτερογενείς διεργασίες και συνδέσεις αναπαραστάσεων και συναισθήματος. Θεωρώ ότι με αυτόν τον τρόπο θέλει να υποστηρίξει την θέση του, ότι μία συγκίνηση και ένα συναίσθημα τιτλοποιούνται και καθορίζονται ήδη, ως φόβος, ηδονή ή πανικός, στο επίπεδο των συνδέσεων του PAG. Προτείνεται έτσι ένας ποιοτικός προκαθορισμός αυτού που αποκαλείται στην ψυχανάλυση ως ενόρμηση και των χαρακτηριστικών της, δηλαδή ένας ποιοτικός προσδιορισμός της ώσης και του σκοπού της ενόρμησης. Η δράση του φλοιού ως προς το συναίσθημα κατά τον Panksepp αφορά στην περαιτέρω διεργασία νοηματοδότησης και ψυχικοποίησης των βασικών σωματικών βιωμάτων. Έτσι αναφέρει ότι η διάδραση μεταξύ του θαλαμοφλοιικού συστήματος με τα συγκινησιακά συστήματα της περιοχής του PAG «ανοίγει την πόρτα σε διάφορες φοβίες και άλλες

[41] Μία αρκετά αναλυτική αναφορά στις αντιθέσεις και τον διάλογο μεταξύ των απόψεων των Damasio (2003) και Panksepp (Panksepp & Watt, 2003) έχει δημοσιευθεί στο περιοδικό της Neuro-Psychoanalysis με αφορμή την κριτική του βιβλίου του Damasio «Looking for Spinoza: Joy, Sorrow and the Feeling Brain».

άμυνες και απότοκες νευρωτικές συμπεριφορές» ή «στην εκμάθηση περισσότερο περίπλοκων προτύπων συμπεριφοράς» (1999). Όπως φαίνεται από το άρθρο του 2005, η άποψη του Panksepp ως προς τον φλοιό σε σχέση με το συναίσθημα και την συνείδηση είναι ανάλογη με αυτήν του Freeman ο οποίος θεωρεί ότι οι διαθέσεις και οι πιθανοί τρόποι δράσης μορφοποιούνται ως ελκυστές, δηλαδή ως εν δυνάμει τρόποι συγκρότησης της προθετικής συνείδησης, στο λιμβικό σύστημα και όχι στον προμετωπιαίο λοβό.

Επομένως η θέση του Panksepp σχετικά με την υποφλοιώδη παραγωγή συγκεκριμένων μορφών συναισθημάτων, υποστηρίζει τα εξής σημεία : την δυνατότητα *υποφλοιώδους συνείδησης των συναισθημάτων*· το *κινητικό τμήμα των συγκινησιακών και συναισθηματικών διεργασιών*· και ως προς την ψυχανάλυση, την *αναγωγή της έννοιας της ενόρμησης στα βασικά ποιοτικά συστατικά της* (όμως εδώ τίθεται ένα θέμα διαφορετικής κατανόησης της έννοιας της ενόρμησης, στο οποίο θα επανέλθουμε στην συνέχεια). Σε ότι αφορά στην κινητική διάσταση, έκφρασης των συναισθηματικών διεργασιών, η άποψη του Panksepp συναντά την σκέψη του Freud για τον οποίο η ενόρμηση είναι ώση, κίνηση, ή όπως του επισημαίνει ο Green (1999) κατά τον μεταξύ τους διάλογο, «οι ενορμήσεις είναι εσωτερικευμένα πρότυπα ανεπιτυχών προσπαθειών κινητικής εκφόρτισης».

Ως προς την υποστηριζόμενη υποφλοίωδη συνείδηση των συναισθημάτων, τίθενται δύο συναφή ερωτήματα, το ένα σχετικά με την ύπαρξη ασυνειδήτων συναισθημάτων, και το άλλο σχετικά με την σύνδεση των υποφλοιοδών δομών και της συνείδησης. Θα θυμηθούμε ότι η «γραμμή» διάκρισης φλοιού – υποφλοιοδών δομών αντιστοιχεί σε μία διάκριση συνειδητού και μη συνειδητού. Ως προς την συνείδηση των συναισθημάτων και των συγκινήσεων, ο Panksepp είναι σαφής και σε συμφωνία με τις φροϋδικές θέσεις, λέγοντας ότι *το συναίσθημα είναι πάντοτε συνειδητό*. Προτείνει την διάκριση μεταξύ μίας μορφής γνωσιακής και μίας μορφής σπλαχνικής – συγκινησιακής συνείδησης. Αναφέρει ότι (1999) «μπορεί να υπάρχουν διακριτοί τρόποι συνείδησης, κοιλιακή συναισθηματική (υποθαλαμική - λιμβική) και ραχιαία – εξωδεκτική (θαλαμική - νεοφλοιική)». Από την πλευρά τους, ο LeDoux και ο Damasio αναφέρονται σε *ασυνείδητες συγκινήσεις*. Επίσης είδαμε ότι οι νευροεπιστημονικές έρευνες γύρω από

αυτό το θέμα, αναφέρονται στην ασυνείδητη κινητοποίηση συναισθημάτων. Σύμφωνα με αυτές τις έρευνες η συνείδηση των συγκινήσεων και των συναισθημάτων σημαίνει την συμμετοχή της δράσης του φλοιού (χωρίς όμως η συμμετοχή του φλοιού να σημαίνει απαραίτητα την συνείδηση των συναισθημάτων), ή της μνήμης εργασίας (δηλαδή του προ-μετωπιαίου λοβού) κατά τον LeDoux. Ο LeDoux (1999) αναφέρεται στην άποψη του Freud, ότι τα συνειδητοποιούμενα συναισθήματα είναι μία συνειδητή αντίληψη κάποιου πράγματος το οποίο αυτό καθ' εαυτό είναι ασυνείδητο. Ως τέτοιο ασυνείδητο, ως ένα ανάλογο δηλαδή της ενόρμησης, θεωρεί το μέρος της μη συνειδητής δράσης της αμυγδαλής (της «χαμηλής οδού») ως προς τον συναισθηματικό χρωματισμό των ερεθισμάτων, που συνειδητοποιείται στο πλαίσιο των λειτουργιών της μνήμης εργασίας. Επίσης ο Schore (ο.π., 1999) στο πλαίσιο της σύνδεσης που προτείνει μεταξύ της λειτουργίας του δεξιού ημισφαιρίου και του ψυχαναλυτικού ασυνειδήτου, αναφέρεται σε ανάλογες ασυνείδητες συναισθηματικές διεργασίες.

Θα υπενθυμήσουμε ότι κατά την ψυχαναλυτική θεωρία, το συναίσθημα είναι συνειδητό, αλλά όχι η ενόρμηση. Ωστόσο οι μηχανισμοί των συγκινησιακών συστημάτων, όπως προτείνει ο Panksepp, αποτελούν μία ανάλυση του φυσικού περιεχομένου των ενορμήσεων. Έτσι τα συγκινησιακά συστήματα, ως ποιοτικές διαφοροποιήσεις του ενεργειακού περιεχομένου του εκείνου, θα μπορούσε να υποθέσουμε ότι δεν μπορούν να είναι συνειδητά. Κατά τον Panksepp όμως, είναι. Δεύτερο σημείο αντίφασης με την ψυχαναλυτική θεώρηση είναι η προτεινόμενη ποιοτική διαφοροποίηση των ενορμήσεων, ως περιεχόμενο του συστήματος του εκείνου, εφ' όσον γνωρίζουμε ότι το ποιοτικό στοιχείο των συναισθημάτων απουσιάζει από το ασυνείδητο. Οπότε θα σκεφθούμε, είτε ότι δεν πρόκειται καθόλου για το ίδιο θέμα, είτε ότι τα συγκινησιακά συστήματα και τα βασικά συναισθήματα της νευροεπιστήμης αναφέρονται ακριβώς σε συναισθήματα και όχι σε ενορμήσεις, είτε τέλος ότι αναφέρεται σε περιστάσεις και περιπτώσεις κατά τις οποίες μία ενόρμηση, μία ενορμητική κίνηση ή το προτεινόμενο ως ποιοτικά διαφοροποιημένο περιεχόμενο της από τον Panksepp, μπορεί να γίνεται αντικείμενο συνείδησης.

Ο Panksepp αναφέρεται στην συνείδηση των πρωτογενών συγκινήσεων, στην *σπλαχνική συνείδηση* και συγχρόνως σε μία *υποφλοιώδη συνείδηση*, τοποθετούμενη ανατομολειτουργικά μεταξύ της περιοχής του PAG, του υποθαλάμου και του λιμβικού συστήματος. Τοποθετείται σε μία εξελικτική οπτική (οι συγκινήσεις, *e*-motions, δεν παραπέμπουν μόνον στην κίνηση, αλλά όπως αναφέρει σε «*e*volutionary motions», σε εξελικτικές κινήσεις που προσδιορίζονται από το συναίσθημα και έχουν ως όχημα το συναίσθημα). Σύμφωνα με αυτή την οπτική η παρατήρηση της συναισθηματικής συμπεριφοράς των ανώτερων θηλαστικών συσχετιζόμενη με την δράση του εγκεφάλου μπορεί να μας πληροφορήσει για τις βασικές δομές, διεργασίες και μορφές του συναισθήματος, οι οποίες ενυπάρχουν στον άνθρωπο. Υποστηρίζει (2005) ότι στον άνθρωπο, ο ασυνείδητος χαρακτήρας των νοητικών ή των συναισθηματικών διεργασιών, ιδιαίτερα εκείνων που αποτελούν το υπόβαθρο παραγωγής τους (η λειτουργία των νευρώνων είναι, αναφέρει, «ένα βαθύ ασυνείδητο»), έχει να κάνει με την επικράτηση των ανωτέρων διεργασιών και την ανάπτυξη των ικανοτήτων που εξασφάλισε η φυλογενετική εξέλιξη του εγκεφάλου και ιδίως του νεοφλοιού. Έτσι, η ανάπτυξη των δευτερογενών διεργασιών επικαλύπτει τις πρωτογενείς διεργασίες όπως επίσης την συνείδηση των πρωτογενών διεργασιών. Ως προς τα αποτελέσματα των ερευνών που αποδεικνύουν την μη συνειδητή κινητοποίηση συναισθημάτων, ο Panksepp λέει ότι παράγονται «ασυνείδητες συγκινησιακές διεργασίες», αλλά, προσθέτει, «το κρίσιμο ζήτημα για την συγκίνηση δεν θα πρέπει απλώς να είναι εάν τα άτομα μπορούν ή δεν μπορούν νοητικά να ταυτοποιήσουν το εξωτερικό ερέθισμα που προκάλεσε αυτόνομες απαντήσεις, αλλά εάν είχαν ορισμένες ταυτόχρονες συναισθηματικές επιπτώσεις που βιώνονται εσωτερικά και οι οποίες μπορούν να μετρηθούν» (1999). Εξηγεί δηλαδή τα αποτελέσματα των ερευνών ως νοητικά ασυνείδητα και όχι ως καθ' εαυτό συναισθηματικά ή συγκινησιακά ασυνείδητα. Προτείνει επομένως μία εξήγηση που προσεγγίζει το σκεπτικό του Freud για την απώθηση επί των αναπαραστάσεων, που μπορεί να είναι και να δρουν ασυνείδητα, ενώ το συναίσθημα παραμένει συνειδητό. Βέβαια υπό αυτή την άποψη τίθεται το ερώτημα της «μέτρησης», από την οποία επάγεται η ιδέα της συνείδησης των συγκινήσεων. Πρόκειται για μία μέτρηση που κάνει ή επιβάλει προς τον εξεταζόμενο ο ερευνητής ή για μία δυνατότητα του ιδίου του ατόμου που συγκινείται να μετρήσει και να αναγνωρίσει μία συγκινησιακή κατάσταση ή

μεταβολή; Διαφορετικά, πρόκειται για ένα ερώτημα επιπέδου ή ποιότητας συνείδησης και αναγνώρισης. Το οποίο ούτως ή άλλως τίθεται στο ανατομολειτουργικό επίπεδο εφ' όσον σύμφωνα με τον Panksepp πρόκειται για μία υποφλοιώδη συνείδηση. Μία άλλη τοποθέτηση του ως προς την πιθανότητα μη συνειδητών συναισθημάτων στον άνθρωπο περιγράφεται με περισσότερο δυναμικούς όρους, κινήσεων ή «ρευμάτων» μεταξύ συνειδητού και ασυνειδήτου. Αναφέρει (ο.π.) ότι «από την προοπτική της γνωσιακής [θα έλεγα νοητικής ή αναπαραστατικής] συνείδησης, πολλές συγκινησιακές καταστάσεις φαίνονται να αντικατοπτρίζουν ασυνείδητες διεργασίες. Από την προοπτική της συναισθηματικής συνείδησης, τα γνωσιακά περιεχόμενα της νόησης συχνά φαίνονται να αναδύονται μέσα από ασυνείδητες διεργασίες», και συνεχίζει, «τα συναισθηματικά και τα γνωσιακά ρεύματα της συνείδησης μπορεί να βρίσκονται στην κεντρική σκηνή των διεργασιών προσοχής υπό διαφορετικές συνθήκες, οδηγώντας σε μία διακύμανση του τι είναι υποσυνείδητο την κάθε χρονική στιγμή».

Εδώ συναντάμε εκ νέου το σκεπτικό της σχέσης μεταξύ πρωτογενούς και δευτερογενούς συνείδησης (ο.π.), για την οποία θεωρώ ότι η πρωτογενής συνείδηση, περισσότερο στραμένη προς την ενεστώσα συναισθηματική – σωματική χροιά των βιωμάτων, είναι, ως επί το πλείστον, ασυνείδητη. Με την διαφορά όμως ότι στην προσέγγιση των Damasio και Edelman, η πυρηνική ή η πρωτογενής συνείδηση βασίζεται στην συνέργεια των οπίσθιων περιοχών του φλοιού με τις υποφλοιώδεις δομές, ενώ στην προσέγγιση του Panksepp για την υποφλοιώδη ή την σπλαχνική συνείδηση, η δράση του φλοιού δεν είναι απαραίτητη. Εάν κρατήσουμε την διάκριση των εννοιών της πρωτογενούς (πυρηνικής) και της δευτερογενούς (εκτεταμένης) συνείδησης θα μπορούσαμε να πούμε ότι ο όρος τη σπλαχνικής συνείδησης αναφέρεται σε μία προγενέστερη μορφή πρωταρχικής, ενστικτώδους συνείδησης ενός εσωδεκτικού ερεθίσματος και της αντίστοιχης δράσης. Η χρήση του όρου της συνείδησης από τον Panksepp απορρέει εκ της πειραματικής παρατήρησης μίας συγκεκριμένης συμπεριφοράς και ενός συγκεκριμένου τύπου συγκινησιακής αντίδρασης των θηλαστικών όταν προκαλείται ο ερεθισμός συγκεκριμένων τμημάτων της περιοχής του SELF/PAG. Οι οποίες ερμηνεύονται, από τον άνθρωπο παρατηρητή ως φόβος, μανία, ηδονή, πανικός – λύπη ή φροντίδα. Είναι βέβαιο ότι εξ αιτίας του ερεθισμού κάτι

κινητοποιείται στο ζώο, το οποίο του γίνεται αισθητό και το προτρέπει να αναπτύξει μία συγκεκριμένη συμπεριφορά, αλλά νομίζω ότι παραμένει ανοικτό το ερώτημα της υποκειμενικής κατάστασης του ζώου, εάν αυτή αποτελεί μία στιγμή (και ποια μορφή) συνείδησης.

Περνώντας στην αντίστοιχη παρατήρηση στον άνθρωπο, το αποτέλεσμα ενός ερεθισμού αυτών των περιοχών εκφράζεται από μία μετρήσιμη μεταβολή των ζωτικών και νευροφυτικών λειτουργιών που μαρτυρεί μία συγκινησιακή μεταβολή και από τον λεκτικό χαρακτηρισμό τους ως συναίσθημα φόβου, λύπης, κ.ο.κ.. Αυτός ο χαρακτηρισμός σημαίνει την συμμετοχή του φλοιού και της ερμηνείας που διατυπώνει. Επομένως η ποιοτική διάκριση των συγκινησιακών συστημάτων, εφ' όσον ζητείται μία λεκτική διατύπωση, είτε περιγραφής ενός συγκινησιακού βιώματος και μίας κιναισθητικής διέγερσης, είτε ονομαστικής, είναι πάντοτε συνάρτηση της μετατροπής των αναπαραστάσεων σώματος και πράγματος σε αναπαράσταση λέξης και των πρωτύτερων μνημονικών εγγραφών. Ακόμα και εάν η βασική νευρωνική διεργασία τοποθετείται εξ ολοκλήρου στον υποφλοιώδη χώρο. Έτσι θεωρώ ότι εδώ υπάρχει ένα μεθοδολογικό πρόβλημα αυτών των πειραματικών ερευνών και της απότοκης ερμηνείας των αποτελεσμάτων. Σε ότι αφορά στον ερευνητικό, διαγνωστικό ή προ-εγχειρητικό εντοπισμένο ερεθισμό των πυρήνων του στελέχους όπως επίσης σε κλινικά περιστατικά βλάβης αυτών των περιοχών (Damasio, 1999, 2003· Panksepp, 1998), παρατηρείται η αιφνίδια, ανεξέλεγκτη, μειωμένης συνειδητότητας και μαζική βίωση συγκινήσεων λύπης, απελπισίας ή ευφορίας, συνοδευόμενα από μία νευροφυτική συμπτωματολογία. Σε αυτές τις περιπτώσεις η λεκτική περιγραφή της συγκίνησης αποτελεί μία λέξη (ή μία διήγηση) – πράγμα, ασύνδετη με οποιοδήποτε αναπαραστατικό περιεχόμενο, ωσάν μία πρωτο-συνείδηση ενός ενεργειακού μορφώματος χωρίς ψυχικό και νοητικό περιεχόμενο. Ωσάν μία απ' ευθείας σύνδεση του φλοιού, των κέντρων του λόγου, με την σπλαχνική ή την κιναισθητική κατάσταση του οργανισμού. Η απότοκη κλινική εικόνα θεωρώ ότι παραπέμπει σε μία ακραία μορφή της παθολογίας του μη νοηματοδοτούμενου και του τραυματικού, σε μία πρωτόγονη και μη αναπαραστατική αντίληψη κατάστασης φόβου, πανικού ή ηδονής. Στο πλαίσιο ενός ερευνητικού πειράματος νομίζω ότι παράγεται μία χρηστική παλινδρόμηση των ψυχικών και νοητικών διεργασιών, χάρις στην οποία το

εξεταζόμενο άτομο αποκτά μία δυνατότητα αυτοπαρατήρησης ωσάν το παρατηρούμενο τμήμα του εαυτού να ήταν μέρος της εξωτερικής πραγματικότητας[42]. *Η σκέψη μου είναι ότι σε σχέση με την ψυχική πραγματικότητα, το προϊόν των συγκινησιακών συστημάτων, κατά ένα μέρος, εκείνο που ονομάζει ο Panksepp ως «σπλαχνική συνείδηση», αποτελεί τμήμα της εξωτερικής πραγματικότητας, εν δυνάμει αντικείμενο ψυχικής επένδυσης ή νοηματοδότησης, επενδυτική ενέργεια, και εν δυνάμει διεργασία μετάβασης από την σωματική πραγματικότητα προς την ψυχική πραγματικότητα.*

Το ανατομολειτουργικό έρεισμα των συγκινησιακών συστημάτων του φόβου του πανικού, της μανίας και των υποσυστημάτων τους, απόρροια των οποίων είναι η ανάπτυξη μία συγκινησιακής δράσης και μίας μορφής συγκινησιακής συνείδησης, εμπεριέχει τις προβολές περιοχών του λιμβικού συστήματος (πυρήνες της αμυγδαλής, έλικα του προσαγωγίου, κοιλιακή περιοχή του προμετωπιαίου) προς την περιοχή του PAG. Αυτά τα τμήματα του λιμβικού, όπως τονίζει ο Panksepp δεν διαθέτουν την πρωτογενή δυνατότητα παραγωγής συναισθηματικών κινήσεων, η οποία αποδίδεται στην αισθητηριοκινητική χαρτογράφηση του PAG. Όμως, στο πλαίσιο της συνολικής εγκεφαλικής λειτουργίας της λειτουργίας της επανεισόδου και της νευροδυναμικής, αυτή η δυνατότητα του PAG αναπτύσσεται στην συνέχεια των προβολών των περιοχών του λιμβικού συστήματος. Σύμφωνα με το σκεπτικό της νευροδυναμικής του Freeman, με το οποίο φαίνεται να συντάσσεται ο Panksepp, εντός του λιμβικού συστήματος δημιουργείται ένα δυναμικό πεδίο εν δυνάμει μορφών δράσης και αντίληψης (παράξενων ελκυστών στην ορολογία των αυτο-οργανωνόμενων συστημάτων), βασιζόμενο στην διεργασία των σωματοαισθητικών, νοητικών, κινητικών ή μνημονικών πληροφοριών που προέρχονται από τον φλοιό και από τις υποφλοιώδεις περιοχές (συμπεριλαμβανομένου του στελέχους και των διεργασιών στον άξονα του ERTAS). Έτσι, *οι διεργασίες της περιοχής του PAG είναι τόσο πρωτογενείς, θεμελιώδους κινητοποίησης, όσο και δευτερογενείς, απότοκες των προθύστερων λιμβικών διεργασιών.*

[42] Θεωρώ ιδιαίτερα πιθανό ότι στο πλαίσιο παρόμοιων ερευνών, οι συμμετέχοντες για να μπορέσουν να ανταποκριθούν σε αυτό που τους ζητείται (επιδοτούμενο χρηματικά ή με την τιμή της επιστημοσύνης), είτε υπόκεινται σε έναν πρόσκαιρο εξυποκειμενισμό, είτε υπόκεινται σε ένα είδος σχάσης μεταξύ ενός τμήματος του εαυτού που παρατηρεί και ενός τμήματος που παρατηρείται, το πρώτο ταυτιζόμενο με τον εξεταστή. Συχνά παρατηρούμε ότι παρόμοιες εμπειρίες, κινούμενες μεταξύ του εξωπραγματικού και του απολύτως πραγματικού, γίνονται αντικείμενο πολλαπλών διηγήσεων και αναφορών εκ μέρους των συμμετεχόντων σε μία διαρκή προσπάθεια ερμηνείας και νοηματοδότησης του βιώματος.

Έτσι στην συνέχεια των προηγούμενων παρατηρήσεων μας γύρω από τις απόψεις του LeDoux για την χαμηλή οδό και του Damasio για το proto-self σχετικά με την έννοια της αδιάφορης ενέργειας, *θα πρότεινα δύο πιθανές και υποθετικές εκδοχές γύρω από την δράση των συγκινησιακών συστημάτων*· ότι : α) *Οι προβολές που δέχεται η αισθητική και εκτελεστική περιοχή του PAG εμπεριέχουν ασυνείδητες σημαίνουσες προθέσεις και εν δυνάμει τρόπους λειτουργίας που μορφοποιούνται στον πεδίο μεταβατικών διεργασιών του λιμβικού συστήματος*. Έτσι αυτές εντάσσονται και αρχίζουν να υλοποιούνται στο πλαίσιο του αισθητικού και εκτελεστικού μηχανισμού του PAG, που θα εμπλουτισθεί από την περαιτέρω δράση του θαλαμοφλοιικού συστήματος. Με τον ίδιο τρόπο, σύμφωνα με την απαίτηση έργου εκ μέρους του ψυχισμού και ιδιαίτερα του μεταβατικού πεδίου προς την σωματική πραγματικότητα, η δράση του PAG θα προκαλέσει την κινητοποίηση ή την επανακινητοποίηση των ανώτερων υποφλοιοδών (το λιμβικό σύστημα θα δεχθεί την εννεύρωση που είναι αποτέλεσμα των δικών του προβολών) και φλοιικών δομών. β) Στην κατεύθυνση των προβολών εκ των τμημάτων του λιμβικού συστήματος προς την περιοχή του PAG, ενδεχομένως υπό την επίδραση των σωματικών πληροφοριών που απαρτιώνονται στο επίπεδο του υποθαλάμου και διεγείρουν τα συγκινησιακά συστήματα, *παράγεται ένας αποχαρακτηρισμός του ψυχικού αναπαραστατικού στοιχείου των πληροφοριών. Μετατρέπεται έτσι σε ένα προάγγελμα της αδιάφορης ενέργειας, ή της ενεργειακής μορφής του ψυχικού εκπροσώπου της ενόρμησης*. Βέβαια σε αυτή την διατύπωση υπάρχει μία αντίφαση, μεταξύ της ψυχαναλυτικής έννοιας της *αδιάφορης* ενέργειας και του «*νευρο-συμβολισμού*»[43] των συγκινησιακών συστημάτων φόβου, πανικού ή μανίας, στην οποία θα επανέλθουμε στην συνέχεια. Σε αυτές τις δύο υποθετικές εκδοχές θα προσθέσουμε την πλευρά της άμεσης, χωρίς την παρέμβαση των μεταβατικών διεργασιών του λιμβικού συστήματος, πληροφόρηση των περιοχών του PAG ως προς τα προσλαμβανόμενα ερεθίσματα. Και τέλος την μη γραμμική επίδραση του πεδίου ελκυστών του λιμβικού συστήματος στην ανώτερη λειτουργία του θαλαμοφλοιικού συστήματος. Η συνολική νευροδυναμική του εγκεφάλου ή του νευρικού συστήματος μπορεί να περιλαμβάνει τις ταυτόχρονες διαστάσεις, η κάθε μία των οποίων μπορεί τόσο να προπορεύεται όσο και συγχρόνως να έπεται της άλλης.

[43] Ένας «νευρο-συμβολισμός» όπως προτείνει ο Panksepp (1999) τι σχέση έχει άραγε με τον ψυχικό συμβολισμό.

Θεωρώ ότι η έννοια της σπλαχνικής συνείδησης του Panksepp, όπως ο ίδιος τονίζει, αναφέρεται στην αντίληψη μίας μορφής σωματο-συγκινησιακής κίνησης και δράσης, ενός ενεργειακού μορφώματος, και όχι σε μία αντίληψη μορφών, ολικών ή μερικών εικόνων του σώματος και ακόμα λιγότερο των αντικειμένων. Αυτή η μορφή συνείδησης, στον άνθρωπο, δηλαδή εντός ενός άρτια οργανωμένου εγκεφάλου, θεωρώ ότι ανήκει στον χώρο του ασυνειδήτου και, σε αυτό το πλαίσιο, αφορά στην μορφή ασυνειδήτων συναισθημάτων. Ο Panksepp (2005) αναφέρει ότι «ίσως για πολλά άτομα η συγκινησιακή διέγερση γίνεται μέρος του δυναμικού τους ασυνειδήτου, ενόσω φτάνουν να βασίζονται ευρέως στα γνωσιακά τους εφόδια». Η γνώμη μου είναι ότι η ένταξη των συγκινησιακών διεγέρσεων εντός του δυναμικού ασυνειδήτου αποτελεί ένα απώτερο στάδιο διεργασιών που είναι συνάρτηση του μηχανισμού της δευτερογενούς απώθησης, των μεταβατικών διεργασιών και της διατύπωσης της διπλής απαίτησης έργου.

Ως προς την ψυχαναλυτική σκέψη σχετικά με τα ασυνείδητα συναισθήματα, σημείο αναφοράς θεωρώ ότι είναι οι απόψεις του Green που διατυπώνονται στο πλαίσιο της εξέτασης της διάκρισης και της μη διάκρισης μεταξύ συναισθήματος και αναπαράστασης (2000b, 2002a). Αναφέρεται στις θέσεις του Freud σχετικά με το συναίσθημα που διακρίνει δύο εκφράσεις του, τις εννευρώσεις ή εκφορτίσεις, και, την αντίληψη των εκπληρωμένων κινητικών δράσεων και τις άμεσες αισθήσεις ευχαρίστησης και δυσαρέσκειας. Ο Green, από αυτόν τον πολυδιάστατο ορισμό, εστιάζει στην « 'αντίληψη των εκπληρωμένων κινητικών δράσεων' που ο Freud φροντίζει να διακρίνει από τις άμεσες αισθήσεις, ως αναφορικές του ασυνειδήτου επιπέδου του φαινομένου [του συναισθήματος]· αυτό δεν περιορίζεται ούτε στην σωματική του έκφραση, ούτε στο συνειδητό βίωμα αλλά θα μπορούσε να εννοηθεί ως μία αντίληψη του ασυνειδήτου εγώ που διατρέχεται από εσωτερικές κινήσεις [τις κινήσεις των ενορμήσεων] στερούμενες ποιότητας». Ή, όπως έχει αναφερθεί στην «προπαιδευτική» (1985), *το συναίσθημα είναι το απότοκο προϊόν «μίας κίνησης σε αναζήτηση μίας μορφής».* Ο Green λέει ότι στην ασυνείδητη μορφή το συναίσθημα, «όπου ελλείπει αυτό που του δίνει την ψυχική του αξία, αναφέρεται σε ποσότητες εντάσεων, που πραγματοποιούν τις μετατροπές τους μέσω κινήσεων χωρίς ποιότητες... ίσως σύμφωνα

με πρότυπα δανεισμένα από τις σωματικές μορφές οργάνωσης». Ο Chiozza (1999) βασιζόμενος στα κείμενα του Freud για το συναίσθημα και τις σχέσεις του με το ασυνείδητο, αναφέρεται στην «ασυνείδητη συναισθηματική δομή διαθεσιμότητας», δηλαδή σε μία ασυνείδητη εν δυνάμει διαθεσιμότητα συναισθήματος που ο Freud αναφέρει ως «ανάπτυξη [ή διεργασία ανάπτυξης] του συναισθήματος».

Η σπλαχνική συνείδηση που αναπτύσσεται στο επίπεδο του στελέχους και των συνδέσεών του, χωρίς την συμμετοχή του φλοιού, νομίζω ότι συνδέεται με την μορφή ασυνειδήτου συναισθήματος όπως περιγράφεται από τον Green και την οποία θα τοποθετούσαμε στο πλαίσιο της μορφής της μη αναπαραστατικής αντίληψης, του τραυματικού δυναμικού και της ασυνείδητης αντίληψης, που παράγεται στο πλαίσιο ισχυρών μορφικών παλινδρομικών κινήσεων. Πρόκειται επίσης για ένα είδος ασυνείδητης αντίληψης ενεργειακών και κινητικών μορφωμάτων της σωματικής (και εξωτερικής ως προς τον ψυχισμό) πραγματικότητας που αποτελεί το έρεισμα (όχι όμως τον τόπο προέλευσης), το σημείο διαρκούς τροφοδότησης και το θεμελιώδες αναφέρον αντικείμενο της ψυχικής πραγματικότητας.

Ως προς το σύνολο αυτών των προτεινομένων συνδέσεων και υποθέσεων, μένει ένα βασικό ερώτημα, η διαφορά, μεταξύ της νευροεπιστημονικής θέσης για τα βασικά συναισθήματα ή τις συγκινήσεις και της ψυχαναλυτικής θέσης γύρω από την ενόρμηση.

Η καταστολή του συναισθήματος, μία γέφυρα προς την ψυχοσωματική.

Σχετικά με την λειτουργία της καταστολής του συναισθήματος, ως προς την αντίληψη και την έκφραση του, η οποία, υπό τον όρο της *αλεξιθυμίας*, έχουν προταθεί διάφορα επεξηγηματικά νευρολογικά πρότυπα, ήδη από τον McLean το 1949. Η αλεξιθυμία θεωρείται ως ένας προδιαθεσιακός – ψυχοσωματικός παράγοντας για την εκδήλωση οργανικών νοσημάτων. Την τελευταία δεκαετία έχουν πραγματοποιηθεί αρκετές νευροεπιστημονικές έρευνες στις οποίες παρατηρείται η εγκεφαλική δραστηριότητα (μέσω fMRI, PET ή ΗΕΓ) μεταξύ ατόμων με ιδιαίτερα υψηλό και

ιδιαίτερα χαμηλό βαθμό σε μία κλίμακα εκτίμησης της συναισθηματικής αντίληψης και έκφρασης και της ικανότητας σύνδεσης με νοητικές και μνημονικές αναπαραστάσεις.

Οι Kano et al. (2003) στους αλεξιθυμικούς παρατηρούν : α) την μειωμένη δράση του δεξιού ημισφαιρίου, από τον προμετωπιαίο (κογχική περιοχή), το πρόσθιο τμήμα της έλικας του προσαγωγίου έως τον άνω κροταφικό, τον κάτω βρεγματικό και τον φλοιό της νήσου, απέναντι σε αρνητικά ερεθίσματα· β) την αυξημένη δράση του αριστερού ημισφαιρίου· γ) την απουσία διαφορών ως προς την δράση των υποφλοιοδών δομών και ιδίως του λιμβικού. Τα ευρήματα της έρευνας της Berthoz (Berthoz et al., 2002) επιβεβαιώνουν την μειωμένη δράση της ραχιαίας περιοχής της έλικας του προσαγωγίου και του μέσου προμετωπιαίου λοβού ως προς τα αρνητικά συναισθήματα, ενώ παρατηρεί μία αυξημένη δράση της κοιλιακής περιοχής της έλικας του προσαγωγίου ως προς τα θετικά (ευχάριστα) ερεθίσματα. Η διαφοροποίηση μεταξύ της ραχιαίας και της κοιλιακής περιοχής ερμηνεύεται από την Berthoz, θεωρώντας ότι η μειωμένη δράση στα αρνητικά ερεθίσματα έχει να κάνει με την μειωμένη ικανότητα σκέψης και αναπαράστασης, ενώ η αυξημένη δράση στα θετικά ερεθίσματα επισημαίνει μία «αόριστη συναίσθηση των συγκινήσεων» χωρίς δυνατότητα ποιοτικών διαφοροποιήσεων. Μάλιστα επισημαίνει όπως άλλωστε οι Leweke et al. (2004) οι Aftanas & Valramov (2004) και οι Mantani et al. (2005), ότι οι αλεξιθυμικοί αδυνατούν να προσδιορίσουν το συναισθηματικό τους βίωμα όταν στηρίζονται σε μία εσωτερική, υποκειμενική κρίση, ενώ αντίθετα, επιτυγχάνουν όπως οι μη αλεξιθυμικοί όταν βασίζονται σε εξωτερικά, αντικειμενικά κριτήρια. *Με αυτόν τον τρόπο επιβεβαιώνεται η υπερπροσαρμογή και η φαινομενικά φυσιολογική λειτουργία της χρηστικής σκέψης.* Ο Mantani (ο.π.) επισημαίνει την μειωμένη δράση της οπίσθιας περιοχής της έλικας του προσαγωγίου ως προς τα ευχάριστα ερεθίσματα, την οποία συνδέει με την μειωμένη ικανότητα ανάκλησης βιογραφικών στοιχείων και επομένως της αδυναμία νοηματοδότησης και την οργάνωση μίας ευχάριστης φαντασιωσικής κίνησης. Έτσι η αλεξιθυμία συνδέεται με την καταστολή τόσο του συναισθήματος όσο και των αναπαραστάσεων, αποτελώντας την επιτυχή απώθηση της παθολογίας του κοινότυπου, όπως περιγράφεται από τον Sami-Ali (1974, 1986).

Η παρατηρούμενη υστέρηση της δράσης του δεξιού ημισφαιρίου στην αλεξιθυμία είναι ενδεικτική της αδυναμίας της διεργασίας «μη λεκτικής συναισθηματικής αναπαράστασης» (Aftanas & Valramov, ο.π.), της μείωσης της διαθεσιμότητας των αναπαραστάσεων πράγματος και αντικειμένου. Ο ψυχισμός δεν διαθέτει επαφές, συνδέσεις με το ασυνείδητο. Σύμφωνα με τον Marty θα λέγαμε ότι το ασυνείδητο – ως προς το τμήμα εντοπισμού του στο δεξιό ημισφαίριο – «δεν εκπέμπει». Επαφίεται έτσι στην δευτερογενή αλλά αποεπενδυμένη ενορμητικά λειτουργία του αριστερού ημισφαιρίου. Θα σημειώσουμε την παρατηρούμενη διαφορά με την λειτουργία της απώθησης κατά την οποία εμφανίζεται η αυξημένη δράση των σωματοαισθητηριακών περιοχών του δεξιού ημισφαιρίου (ο.π.). Επίσης σε όλες τις έρευνες επισημαίνεται η μη διαφοροποίηση ως προς τις υποφλοιώδεις και λιμβικές περιοχές. Οι συγγραφείς θεωρούν ότι η αλεξιθυμία αποτελεί μία διαταραχή των «ανωτέρων εγκεφαλικών διεργασιών», δηλαδή του φλοιού. Η καταγραφόμενη ίση δράση του λιμβικού συστήματος (αμυγδαλή, ιπποκάμπειος σχηματισμός και υποθάλαμος) στους αλεξιθυμικούς και τους μη αλεξιθυμικούς ερμηνεύεται ως ένδειξη μίας «συγκινησιακής απάντησης σε απλές αντιληπτικές πλευρές των ερεθισμάτων» (Kano et al., ο.π.). Εδώ ο ρόλος των υποφλοιοδών δομών και του λιμβικού συστήματος φαίνεται να περιορίζεται σε μία πρωτογενή και καθαρά διεγερτική διάσταση των συναισθηματικών διεργασιών. Υπό αυτή την έννοια μπορούμε να κατανοήσουμε στο νευρωνικό επίπεδο τον χαρακτήρα του διάχυτου ή του σωματικού άγχους που εκδηλώνεται σε αυτόν τον τύπο ασθενών από την στιγμή που οι άμυνες του τύπου της καταστολής δεν επαρκούν για την αποφυγή των ώσεων. Η σκέψη μου είναι ότι, καθώς το παρατηρούμενο απεικονιστικό στοιχείο αντικατοπτρίζει την αρχική είσοδο και μετάδοση του νευρικού σήματος από το λιμβικό προς τον φλοιό, η ίσου βαθμού δράση μεταξύ αλεξιθυμίας και μη αλεξιθυμίας δεν εκφράζει το ποιοτικό μέρος των μεταβατικών διεργασιών του λιμβικού συστήματος. Πράγματι είναι πιθανόν η δράση του να περιορίζεται σε μία διεγερτική λειτουργία χωρίς να παρέχει προς το θαλαμοφλοιικό σύστημα το πεδίο ελκυστών και των εν δυνάμει υποκειμενικών τρόπων διεργασίας του οποίου έχει την ευθύνη. Περισσότερο κοντά σε αυτή την εξήγηση, ο Leweke (ο.π.) προτείνει την παρουσία μίας ανασταλτικής λειτουργίας μεταξύ της μονάδας αναπαραστατικής διεργασίας του συναισθήματος (του προμετωπιαίου και της έλικας του προσαγωγίου) και της μονάδας πρωτογενούς

παραγωγής των συναισθημάτων (υποφλοιώδη – αμυγδαλή). Στην συνέχεια εξετάζοντας την σύνδεση των βασικών συναισθημάτων και των ενορμήσεων θα αναφερθούμε στην συνολική δυναμική των συναισθηματικών κινήσεων και στον τρόπο διάδρασης μεταξύ φλοιού και υποφλοιοδών δομών, του στελέχους και του λιμβικού συστήματος.

Βασικά Συναισθήματα και Ενορμήσεις

Το θέμα των ενορμήσεων και του συναισθήματος έχει αποτελέσει ένα κατεξοχήν πεδίο αντιπαραθέσεων στον χώρο της ψυχαναλυτικής σκέψης και κλινικής. Ορισμένα από αυτά τα στοιχεία αντιπαράθεσης συναντιόνται στο διάλογο μεταξύ νευροεπιστημονικών και ψυχαναλυτικών θέσεων. Πιθανώς η εξέταση της σχέσης μεταξύ των δύο προσεγγίσεων μπορεί να αποδώσει μερικά ενδιαφέροντα στοιχεία τόσο στο ψυχαναλυτικό όσο και στο νευροεπιστημονικό επίπεδο. Η ακολουθούμενη οπτική στο πλαίσιο αυτής της μελέτης αφορά κυρίως την σχέση μεταξύ ψυχικής και σωματικής πραγματικότητας, μέρος ή έκφραση της οποίας θεωρώ ότι είναι η έννοια των ενορμήσεων. Βέβαια η προτεινόμενη εξέταση, ίσως εξ αιτίας της προσπάθειας σύνδεσης του βιολογικού και του ψυχικού[44], συνοδεύεται από απώλειες ως προς την εμβάθυνση ορισμένων τόσο ψυχικών όσο και νευρωνικών χαρακτηριστικών αυτών των διεργασιών.

Ο Damasio και ο Panksepp συνδέουν μεταξύ τους αυτές τις έννοιες, λέγοντας ότι η ανάλυση και η νευροεπιστημονικά βασισμένη περιγραφή διαφόρων μορφών συγκινήσεων και συναισθημάτων προσδίδει ένα σαφές και τεκμηριωμένο περιεχόμενο στον «γενικό» και όπως θεωρούν «ασαφή» όρο της ενόρμησης. Σε άλλα σημεία της προσέγγισης των ψυχαναλυτικών εννοιών ο Panksepp (1999) θα τείνει να θεωρήσει την ενόρμηση ως επιστημονικά αστήρικτη προτρέποντας τους ψυχαναλυτές να αναθεωρήσουν τον τρόπο σκέψης τους και να εντάξουν την πειραματική παρατήρηση στην κλινική πράξη. Η αμφίθυμη στάση της νευροεπιστήμης ως προς την έννοια της ενόρμησης είναι απόρροια μίας ταυτόχρονης συμφωνίας με την ιδέα και την βασική αρχή σύνδεσης με το σώμα (το εγώ αρχικά είναι ένα σωματικό εγώ) και μίας διαφωνίας ως

[44] Όπως είδαμε η απελευθέρωση από την ανάγκη ενός ανατομολειτουργικού εντοπισμού, στο πλαίσιο ίσως μίας κίνησης εργασίας διά του αρνητικού, επέτρεψε στον Freud την ανάπτυξη της μεταψυχολογικής θεωρίας.

προς το περιεχόμενο και τον προσδιορισμό, την φύση της ενόρμησης. Η έννοια της ενόρμησης εμπεριέχει ένα βιολογικό - σωματικό στοιχείο, το οποίο, στο πλαίσιο της ψυχαναλυτικής θεωρίας, δεν ταυτοποιείται νευροβιολογικά, ούτε στην εποχή του Freud (τουλάχιστον ελλείψει γνώσεων) ούτε από τους συνεχιστές του. Επομένως από μία άποψη η αρνητική αντίδραση των νευροεπιστημόνων είναι δικαιολογημένη καθώς μία ενδεχομένως εσφαλμένη ή πολύ αφαιρετική αναφορά στο βιολογικό που θεωρείται συγχρόνως σημείο εκκίνησης ή σημείο αναφοράς, μπορεί να οδηγήσει στην διατύπωση μίας γενικότερα εσφαλμένης θεώρησης. Ένα δεύτερο σημείο κριτικής, που άλλωστε έχει αναπτυχθεί και στους κόλπους της ψυχαναλυτικής κοινότητας, μπορεί να είναι το γεγονός ότι στην κλινική των ψυχικών ή των νευρολογικών παθήσεων δεν γίνεται αναφορά σε ενορμήσεις αυτοσυντήρησης, σεξουαλικές, ζωής ή θανάτου, αλλά σε συναισθήματα φόβου, λύπης, χαράς, επιθυμίας, ηδονής, απώλειας ή αποχωρισμού, σε διαθέσεις αναζήτησης, τάσεις προσκόλλησης, δηλαδή σε αυτά που η νευροεπιστήμη εστιάζει απ᾽ ευθείας το ενδιαφέρον της και προτείνει την τεκμηρίωση. Από μία άλλη πλευρά, η νευροεπιστήμη φαίνεται να μην αντιλαμβάνεται αυτό που προτείνει ο όρος της ενόρμησης ως μεταψυχολογική έννοια. Ή από την πλευρά του βιολογικού, ως μεταβιολογική έννοια. Η νευροεπιστήμη φαίνεται να αντιλαμβάνεται την έννοια της ενόρμησης κατά γράμμα ή ως ένστικτο (συχνά άλλωστε χρησιμοποιούνται αδιάκριτα και οι όροι του ενστίκτου και της ενόρμησης), ωσάν να επρόκειτο, και που ακριβώς δεν μπορεί να είναι, για έναν νευροδιαβιβαστή, έναν πυρήνα της αμυγδαλής ή του στελέχους.

Μία πιθανή λύση της αμφοτερόπλευρης αμφιθυμίας θα ήταν η αποδοχή εκ μέρους της ψυχανάλυσης της βιολογικά τεκμηριωμένης ταξινόμησης των συγκινήσεων και των συναισθημάτων και η αποδοχή εκ μέρους της νευροεπιστήμης της δυναμικής του μεταψυχολογικού πλαισίου σκέψης. Το πρώτο μέρος της λύσης ακολουθείται από την θεώρηση των Solms, Nersessian και Turnbull. Το δεύτερο μέρος της λύσης φαίνεται να ακολουθείται σε αδρές γραμμές, περισσότερο ίσως προς χάριν της εγκατάστασης ενός διαλόγου παρά ως μέρος του πλαισίου θεώρησης και διερεύνησης. Η σκέψη μου είναι ότι παρόμοιες αποδοχές ή συμπαρατάξεις, αν και μπορεί να αποτελούν ένα πρώτο μέρος μίας μακράς διαδικασίας κατανόησης και ζύμωσης, κινδυνεύουν να προκαλέσουν παράπλευρες αλλά και σημαντικές απώλειες, καθώς δεν κατορθώνουν να περιλάβουν και

να εξηγήσουν τις παραδοξότητες ή το εξωπραγματικό στοιχείο που χαρακτηρίζουν την ψυχική λειτουργία που είναι αποτέλεσμα της πλοκής των ενορμητικών κινήσεων και της διαμόρφωσης των φαντασιώσεων του ασυνειδήτου. Θεωρώ ότι ακόμα και εάν εντοπισθεί η δυναμική νευρωνική χαρτογράφηση του μαζοχισμού (και της απόλαυσης από αυτόν) ή της καταστροφικότητας, αυτό δεν θα είναι αρκετό για να εξηγήσουμε την φύση της ψυχικής λειτουργίας και της σχέσης της με την πραγματικότητα του σώματος. Η άποψη μου είναι ότι χρειάζεται η κατανόηση της σχέσης της μίας δυναμικής με την άλλη. Η προφανής αποδοχή των νευροεπιστημονικών θέσεων του Panksepp για τα βασικά συναισθήματα ως ανάλυση του περιεχομένου των ενορμήσεων από τον Solms και τους συνεργάτες του, εντάσσεται στο πλαίσιο του σκεπτικού του διττού μονισμού (dual aspect monism) με το οποίο συμφωνεί ο Panksepp. Δηλαδή μίας διπλής ανάγνωσης, ψυχικής και βιολογικής ή νοητικής και σωματικής, του βασικού, μονού, φαινομένου, της ανθρώπινης οντότητας. Υπό αυτή την οπτική η δράση των συγκινησιακών συστημάτων μπορεί να γίνει αντιληπτή, να αναγνωσθεί ως νευρωνική διεργασία, ως ένα βιολογικό στοιχείο, και, ως ένα προσωπικό συναίσθημα ή μία συγκίνηση, ως ένα ψυχικό στοιχείο, ή ως ένα σωματικό στοιχείο το οποίο τείνει προς μία ψυχική οργάνωση. Με αυτή την λογική, οι μορφές των βασικών συγκινήσεων και συναισθημάτων, ως ώσεις, αναλογούν ή επεξηγούν την έννοια των ενορμήσεων, αποτελούν την ψυχική ανάγνωση του ιδίου βασικού φαινομένου.

Η άποψη μου είναι ότι η νευροεπιστημονική προσέγγιση δεν λαμβάνει υπ᾽ όψη την διάσταση της έννοιας των ενορμήσεων ή των βασικών συναισθημάτων, ως σχέση του ψυχισμού με το σώμα και τη σημασία που έχει στην κατανόηση των μηχανισμών οργάνωσης του ψυχισμού όπως επίσης των μηχανισμών οργάνωσης και λειτουργίας του ίδιου του σώματος. Όπως αναφέραμε στο δεύτερο κεφάλαιο, η σκέψη μου είναι ότι η έννοια των ενορμήσεων τοποθετούμενη· στο όριο του ψυχικού και του σωματικού εκφράζει έναν δίαυλο επικοινωνίας και μεταφοράς μεταξύ εξωτερικής – σωματικής και ψυχικής πραγματικότητας. Έτσι, πέραν της έννοιας του διττού μονισμού, προτείναμε την έννοια του *μεταβατικού μονισμού*. Η ενόρμηση θεωρώ ότι είναι μία σχέση αμοιβαίου έργου μεταξύ της ψυχικής και της εξωτερικής ή της σωματικής πραγματικότητας. Αναφέρεται δηλαδή στους μηχανισμούς μέσω των οποίων ένα βιολογικό σώμα γίνεται (ή

αποτυγχάνει στο να γίνει) λιβιδινικό – ψυχικό σώμα. Αναφέρεται στους μηχανισμούς μέσω των οποίων, ως απαιτείται από το σώμα ο ψυχισμός εξυπηρετεί, στηρίζει την σωματική πραγματικότητα, και αντιστρόφως, ως απαιτείται από τον ένυλο ψυχισμό, το σώμα εξυπηρετεί, στηρίζει την ψυχική πραγματικότητα.

Σε σχέση με την πρώτη θεωρία των ενορμήσεων, αυτοσυντήρησης και λιβιδινικών, είδαμε ότι το αρχικό σκεπτικό λειτουργίας των βασικών συναισθημάτων και των συγκινησιακών συστημάτων έχει ως σκοπό την αυτοσυντήρηση. Οι Damasio και Panksepp θεωρούν τα βασικά συναισθήματα ως απόρροια της ανάγκης διατήρησης της ομοιοστασίας. Η λειτουργία τους προκαλεί την απαρτιωτική δράση εκ μέρους των ανώτερων εγκεφαλικών λειτουργιών (υπό ψυχαναλυτικούς όρους θα λέγαμε την απαίτηση έργου προς τον ψυχισμό) που θα εξασφαλίσει την ικανοποίηση των ζωτικών σωματικών αναγκών. Ο τρόπος λειτουργίας των συγκινησιακών συστημάτων χαρακτηρίζεται από μία συνεχή και επαναλαμβανόμενη προτροπή προς συγκεκριμένα πρότυπα συναισθηματικής αντίληψης και δράσης. Αυτή η επαναλαμβανόμενη δράση σε συνέργεια με τα αυτοματικά κινητικά πρότυπα των βασικών γαγγλίων και της παρεγκεφαλίδας, αποτελούν ένα νευρωνικό ανάλογο του θεμελιώδους μηχανισμού για την συγκρότηση του ψυχισμού, του καταναγκασμού της επανάληψης. Έτσι παράγεται η εγχάραξη και η επανεγχάραξη ενεργειακών μορφωμάτων, ιδιοδεκτικών και εσωδεκτικών ερεθισμάτων, και αντίστοιχων τρόπων δράσης.

Η νευροδυναμική των συναισθηματικών διεργασιών μας δείχνει ότι, εξελικτικά σε ένα δεύτερο χρόνο - καθώς επίσης συγχρόνως στο πλαίσιο ενός καθολικά οργανωμένου νευρικού συστήματος - το σκεπτικό της αυτοσυντήρησης και του τρόπου λειτουργίας των συγκινησιακών συστημάτων είναι συνάρτηση των ποιοτικών διαφοροποιήσεων των συναισθηματικών κινήσεων, της σύνδεσής τους με τα νοητικά μορφώματα και των δυνητικών μορφών προθέσεων και επιθυμιών που δημιουργούνται στο πλαίσιο των διεργασιών του λιμβικού συστήματος. Αυτό το οποίο αρχικά αποτελεί ένα συναίσθημα αυτοσυντήρησης, έχοντας ως έρεισμα τις ανάλογες ζωτικές λειτουργίες οι οποίες σταδιακά αποκτούν μία ψυχική πολυσημία, μετατρέπεται σε μία συν-κίνηση ικανοποίησης των μορφοποιούμενων επιθυμιών. Επομένως παίρνει την μορφή των

λιβιδινικών ενορμήσεων. Με αυτόν τον τρόπο, όπως ήδη αναφέραμε, θεωρώ ότι παράγεται ένας επαναπροσδιορισμός του σκεπτικού αυτοσυντήρησης των συγκινησιακών συστημάτων, μέσω των προβολών των περιοχών του λιμβικού συστήματος προς το στέλεχος, που πλέον καλούνται να εξυπηρετήσουν τόσο την ομοιοστατική ανάγκη διατήρησης στην ζωή, όσο και την ανάγκη αυτοσυντήρησης του σώματος ενός αυτο-οργανωνόμενου ψυχισμού που επιθυμεί και αναπαριστά και που εκπροσωπείται στο πεδίο των μεταβατικών διεργασιών του εγκεφάλου. Ο επαναπροσδιορισμός του σκεπτικού αυτοσυντήρησης με την μορφή του λιβιδινικού σκεπτικού ή της λιβιδινικής ενόρμησης, δεν αναιρεί την προηγούμενη μορφή σκεπτικού ομοιοστασίας. *Θεωρώ επομένως ότι οι προτεινόμενοι τύποι βασικών συναισθημάτων, «φόβου», «πανικού» ή «μανίας», μπορεί να λειτουργούν τόσο στο πλαίσιο του σκεπτικού των ενορμήσεων αυτοσυντήρησης όσο και σε αυτό των λιβιδινικών ενορμήσεων.* Σε ότι αφορά στο σύστημα της αναζήτησης, οι Solms και Turnbull συνδέουν την δράση του ιδιαίτερα με τις λιβιδινικές ενορμήσεις. Όπως παρουσιάζεται αυτό το σύστημα από τον Panksepp, μέσω των προβολών του PAG προς τις διάφορες περιοχές του λιμβικού συστήματος, η ποιοτική διάκριση μεταξύ ενός σκεπτικού αυτοσυντήρησης και λιβιδινικών επενδύσεων μπορεί να ποικίλει ανάλογα με την δυναμική των περιοχών πρόσληψης των διεγέρσεων. Όπως επίσης είναι συνάρτηση των προβολών προς την περιοχή του PAG και της δραστηριοποίησης των συστημάτων του «φόβου», του «πανικού» και της «μανίας».

Θα παρατηρήσουμε ότι η προτεινόμενη σύγχρονη νευροεπιστημονική ταξινόμηση των βασικών συναισθημάτων και των συγκινησιακών συστημάτων, δεν περιλαμβάνει ένα σύστημα με τον προσδιορισμό «σεξουαλικότητα», ανάλογο ιδίως με την έννοια της σεξουαλικότητας και της ψυχοσεξουαλικότητας στην ψυχανάλυση. Εν τούτοις τα τελευταία χρόνια έχει αναπτυχθεί ένα ενδιαφέρον ερευνητικό έργο γύρω από την συσχέτιση της εγκεφαλικής λειτουργίας με διάφορες μορφές της σεξουαλικότητας και των συναισθηματικών ή των νοητικών διεργασιών της ερωτικής επιθυμίας. Συγκριτικές έρευνες όπως αυτή του Aron (2005), του Arnow (2002) ή του Redoute (2000) έχουν δείξει ότι κατά την διάρκεια της ώσης, της αίσθησης και της έκφρασης (νοητικής και σωματικής) της ερωτικής επιθυμίας, παρατηρείται η δραστηριοποίηση των πυρήνων του

στελέχους σε σύνδεση με τον επικλινή πυρήνα, τα βασικά γάγγλια καθώς και των περιοχών του λιμβικού συστήματος, κογχομετωπιαία και στην έλικα του προσαγωγίου. Επομένως των αντίστοιχων περιοχών που ενεργοποιούνται κατά την δράση του συστήματος «αναζήτησης», «λαγνείας» και ανταμοιβής. Συγχρόνως εμφανίζονται ποιοτικές διαφοροποιήσεις μεταξύ της περισσότερο σωματικής μορφής διέγερσης και έκφρασης της σεξουαλικής επιθυμίας (οι συγγραφείς αναφέρονται στην σεξουαλική ενόρμηση, ή ένστικτο, «sex drive») και της περισσότερο ρομαντικής ή θα λέγαμε αναπαραστατικής μορφής. Η σωματική έκφραση της σεξουαλικής διέγερσης, ιδίως κατά την εκσπερμάτιση (Holstege et al., 2003) ή χωρίς την συμμετοχή συναισθημάτων αγάπης και ρομαντικού έρωτα (Aron, ο.π.· Beauregard, 2001), συνοδεύεται από την δράση εγκεφαλικών περιοχών που συνδέονται με την κίνηση και τα αυτοματοποιημένα κινητικά πρότυπα όπως η παρεγκεφαλίδα και τα βασικά γάγγλια. Τα ερευνητικά δεδομένα επίσης δείχνουν διαφορές των δραστηριοποιούμενων νευρωνικών συνδέσεων μεταξύ μίας πιο «παθητικής» ή ίσως ηδονοβλεπτικής, στάσης ευχαρίστησης από μία εικόνα ερωτικού περιεχομένου και μίας πιο «ενεργητικής» στάσης που συνοδεύεται από την επιθυμία δράσης και της λεκτικής έκφρασης της ερωτικής επιθυμίας (Aron, ο.π.).

Επομένως παρατηρούμε σημαντικές ποιοτικές διαφοροποιήσεις της εγκεφαλικής δράσης μεταξύ διαφόρων μορφών ερωτικής διέγερσης και έκφρασης. Όμως αυτές οι διακρίσεις αφορούν πιθανώς σε ανάλογα των μερικών ενορμήσεων ή σε λιγότερο ή περισσότερο νοηματοδοτημένες, ψυχικές ή σωματικές, μορφές έρωτα, και όχι στην γενικότερη, μεταψυχολογική έννοια της σεξουαλικότητας στην ψυχανάλυση. Συνολικά, στην βασική τους μορφή, συνδέονται με την δράση του συστήματος της αναζήτησης. Η οποία φαίνεται να συνδέεται με την αίσθηση και την έκφραση της σεξουαλικότητας με την έννοια της αναζήτησης ενός ερωτικού (ή αναπαραγωγικού) αντικειμένου και της ανάλογης ικανοποίησης, αλλά, δεν την αφορά αποκλειστικά. Η μη ειδική (δηλαδή χωρίς ειδικό «νευρο-συμβολισμό») δράση τους υποστηρίζει τις διάφορες «νευρο-συμβολοποιημένες» μορφές συναισθηματικής αντίληψης και δράσης. Η απουσία αναφοράς σε ένα επιμέρους, διακριτό σύστημα της σεξουαλικότητας γίνεται κατανοητή από μία ψυχαναλυτική άποψη. Στην ψυχαναλυτική θεωρία, η σεξουαλικότητα δεν αφορά μόνον, ούτε κυρίως, στην σεξουαλική πράξη. Αναφέρεται στην ψυχοσεξουαλικότητα,

δηλαδή σε ένα τρόπο ή μία δυναμική διεργασία συγκρότησης του ψυχισμού (μέσα από την ανάπτυξη της παιδικής σεξουαλικότητας και των λιβιδινικών σταδίων) και σε τρόπους σύνδεσης του ψυχισμού με την σωματική πραγματικότητα. ή διαφορετικά ψυχικοποίησης της σωματικής πραγματικότητας. Μπορούμε να πούμε ότι η ψυχαναλυτική σημειολογία της ψυχοσεξουαλικότητας ανευρίσκεται στο σκεπτικό και στις μορφές δράσης των διαφόρων συγκινησιακών συστημάτων. Στην περιοχή του PAG, των πυρήνων του και των πέριξ επαρμάτων, δημιουργείται μία δυναμική χαρτογράφηση, αισθητηριακή και κινητική, όπου εκπροσωπούνται οι σπλαχνικές, οι αισθητηριακές και οι κινητικές καταστάσεις και μεταβολές. Δημιουργείται επομένως μία θεμελιώδης δυναμική[45] εικόνα του σώματος, μία δυναμική εκπροσώπηση της σημασίας του ερεθισμού, της λειτουργίας και της δράσης των διαφόρων περιοχών (ή λιβιδινικών ζωνών θα λέγαμε) του σώματος. Όπως είδαμε σε ένα περαιτέρω επίπεδο, η προβολή του εικονικού σώματος θα συνδεθεί με τις αναπαραστάσεις των αντικειμένων και της σχέσης με αυτά. στο πεδίο του σωματοαισθητικού φλοιού, του προμετωπιαίου και προ-κινητικού λοβού. Τα δεδομένα αυτών των συνδέσεων προβάλλονται εκ νέου στους πυρήνες του στελέχους. ανακινώντας την δράση του συστήματος της αναζήτησης ή των λεγόμενων κοινωνικών (σχεσιακών) συγκινησιακών συστημάτων. *Επομένως μέσω αυτών των δυναμικών νευρωνικών συνδέσεων, μπορούμε να υποθέσουμε ότι εξασφαλίζεται ένα βιολογικό έρεισμα ή πλαίσιο νευρωνικής λειτουργίας για την λιβιδινική ανάπτυξη και το πέρασμα από έναν βασικό νευρο-συμβολισμό σε έναν περισσότερο ψυχικό και αναπαραστατικό συμβολισμό των σωματικών λειτουργιών*[46]. Επίσης θα έλεγα ότι η δράση των διαφόρων συγκινησιακών συστημάτων, πυροδοτούμενη και υποστηριζόμενη από την δράση του συστήματος αναζήτησης, αφορά στην έκφραση μορφών της σεξουαλικότητας και της ενορμητικής επένδυσης των αντικειμένων ή του εαυτού.

Σχετικά με την θεωρία των ναρκισσιστικών και των αντικειμενοτρόπων ενορμήσεων, θεωρώ ότι η προτεινόμενη διάκριση των συγκινησιακών συστημάτων από

[45] Θα πρέπει να τονίσουμε τον δυναμικό χαρακτήρα αυτής της εκπροσώπησης και χαρτογράφησης, η οποία αντικατοπτρίζει την δυναμική των συνδέσεων μεταξύ αισθητηριοκινητικών αναπαραστάσεων και εσωδεκτικών ερεθισμάτων. Το σκεπτικό αυτής της εκπροσώπησης (Damasio, 1994, 1999· Panksepp, 1998) είναι πολύ διαφορετικό από το ουσιαστικά στατικό, αναλογικό ποσοστιαίο μοντέλο του ανθρωπαρίου του βρεγματικού λοβού.

[46] Σε αυτή την κατεύθυνση θα ήταν ενδιαφέρον να ερευνηθεί εάν αναπτυξιακά παρατηρείται μία επιλεκτική δράση συγκεκριμένων σωματικών περιοχών, ή των αντίστοιχων λιβιδινικών ζωνών, στοματική, πρωκτική, γενετική, μυϊκή, οπτική κ.ο.κ.

τον Panksepp όπως επίσης το σκεπτικό οργάνωσης του proto-self και των ακόλουθων χαρτογραφήσεων και μεταβολών του σύμφωνα με την συνάντηση και σύνδεση με τα αντικείμενα, διασταυρώνεται με την μεταψυχολογική οπτική οργάνωσης του ψυχισμού σύμφωνα με τις επενδυτικές κινήσεις προς το εγώ και τα αντικείμενα. Θεωρώ ότι στην άποψη του Damasio είναι σαφής η πορεία από έναν πρωτογενή ναρκισσισμό, και ίσως όπως προτείναμε από έναν πρωτόγονο ενδοσωματικό ναρκισσισμό, προς μία επένδυση των αντικειμένων. Θα θυμηθούμε ότι αυτά μπορεί να αφορούν εξωτερικά αντικείμενα, τα μνημονικά ίχνη τους, όπως επίσης τις ίδιες λειτουργίες της σωματοψυχικής οντότητας. Μπορεί επομένως να αφορούν σε μορφές των ενορμήσεων του αντικειμένου όπως επίσης μορφές του δευτερογενούς ναρκισσισμού. Ο Panksepp όπως είδαμε αναφέρεται στο σύστημα του «πανικού», στο υποσύστημα της «φροντίδας» και σε αυτό του «παιχνιδιού» με τον όρο των «κοινωνικών – συγκινησιακών συστημάτων». Θεωρεί μάλιστα (1999) ότι ο Freud δεν ανεγνώρισε την ύπαρξη ξεχωριστών συγκινησιακών συστημάτων για τις κοινωνικές και διαπροσωπικές διεργασίες. Ο ίδιος θα διέκρινε, ως βασικά ενστικτώδη συστήματα, την «μητρική αφοσίωση» (τρυφερότητα), την «κοινωνική προσκόλληση» ή τον «αποχωρισμό-λύπη». Όπως αναφέραμε η έκφραση (αναγνώριση και δράση) αυτών των συστημάτων μπορεί να υπάρξει χωρίς καμία απολύτως συμμετοχή του φλοιού και των ανωτέρων νοηματοδοτικών διεργασιών. Δηλαδή στην βασική μορφή τους λειτουργούν ως ένα πλαίσιο αντίληψης και δράσης εν δυνάμει μορφών επένδυσης προς τα αντικείμενα, ενόσω ακόμα δεν έχει υπάρξει μία πλήρης αναγνώριση και εσωτερίκευση της ετερότητας ή της ταυτότητας του αντικειμένου. Αυτό θα συμβεί με την συμμετοχή τουλάχιστον των οπίσθιων περιοχών του φλοιού. Επίσης, η δράση των συγκινησιακών συστημάτων μπορεί να συνδεθεί στο μεταψυχολογικό ή σε ένα μεταβιολογικό πλαίσιο με τις ενορμήσεις αυτοσυντήρησης και τις ενορμήσεις του αντικειμένου. Τοποθετούμενη στο πεδίο της συνολικής εγκεφαλικής οργάνωσης, η δράση των συγκινησιακών συστημάτων θεωρώ ότι επιτρέπει την κίνηση και την ταλάντωση μεταξύ των ναρκισσιστικών και των αντικειμενοτρόπων ενορμήσεων, η οποία απαρτίζει έναν μηχανισμό αναδιευθέτησης των ορίων, διεύρυνσης της ψυχικής πραγματικότητας σε σχέση με την εξωτερική πραγματικότητα. Θεωρώ ότι μέσω των σταδιακών χαρτογραφήσεων και των δυναμικών μεταβολών γύρω από τον πρώιμο ναρκισσιστικό πυρήνα του proto-self (που αποτελεί επίσης μία αναδιευθέτηση ορίων)

αποκτώνται νέα αντικείμενα, νέοι τρόποι σχέσης προς τα αντικείμενα και νέοι τρόποι ύπαρξης του υποκειμένου (ως αναπαραστατικές και συναισθηματικές μνήμες). Μέσω αυτών των σταδιακών νευρωνικών διεργασιών σχέσης με την εξωτερική πραγματικότητα, η ψυχική πραγματικότητα αποκτά νέες διαστάσεις, ανασυντάσσει την δομή της και μορφοποιείται ως σύστημα.

Όπως είδαμε η οργάνωση και η λειτουργία του διπόλου ενορμήσεων ζωής και θανάτου διαφοροποιείται από τα άλλα είδη ενορμήσεων. Η έννοια της πηγής, της ανάλογης στήριξης που προτείνεται για την λιβιδινική ενέργεια, δεν είναι σαφής και κατά τον Paul Denis (2002) δεν υπάρχει. Έτσι οι ενορμήσεις ζωής και θανάτου θα μπορούσαν να θεωρηθούν περισσότερο ως ένα είδος λειτουργικής αρχής και τρόπου συγκρότησης και διαχείρισης του ψυχισμού και της σχέσης του με την εξωτερική πραγματικότητα. Υπό αυτή την έννοια θα θεωρούσα ότι δεν τίθεται ένα θέμα αναγωγής της μίας ή της άλλης ενόρμησης σε ένα συγκεκριμένο τύπο ή τόπο νευρωνικής λειτουργίας. Αντιθέτως πιστεύω ότι ως μεταβιολογικές έννοιες, η ενόρμηση ζωής και η ενόρμηση θανάτου μπορούν να θεωρηθούν ως αρχές λειτουργίας και οργάνωσης του νευρικού συστήματος. Βέβαια στην νευρο-ψυχαναλυτική βιβλιογραφία έχουν προταθεί ορισμένες απόψεις σύνδεσης των ενορμήσεων ζωής και θανάτου με βιολογικές λειτουργίες. Ο Solms και οι συνεργάτες του (Kaplan-Solms & Solms, Solms & Turnbull, ο.π.) συσχετίζουν τις ενορμήσεις ζωής με την δράση του συστήματος της αναζήτησης αλλά και των άλλων συμβολικών συστημάτων, όπως επίσης με την δράση στον άξονα των συνδέσεων του ERTAS και του λιμβικού συστήματος, εφ' όσον τείνουν προς την ειδική ή την μη ειδική ενεργοποίηση των εγκεφαλικών διεργασιών και προς την σύνθεση πολυπλοκότερων μορφών σχέσης, εσωτερικών και εξωτερικών. Η συνδετική και συνθετική δράση των ενορμήσεων ζωής συσχετίζεται ακόμα με την συνδετική ικανότητα των μεσο-κοιλιακών περιοχών του προμετωπιαίου λοβού. Θα παρατηρήσουμε πως ο προτεινόμενος ανατομολειτουργικός συσχετισμός διαπερνά το σύνολο των επιπέδων της εγκεφαλικής οργάνωσης, στοιχείο το οποίο μας δείχνει ότι η ενόρμηση ζωής μπορεί να θεωρηθεί ως γενικότερη λειτουργική αρχή και δίαυλος σύνδεσης της ψυχικής με την σωματική πραγματικότητα ή την πραγματικότητα των αντικειμένων. Σε ένα πρωταρχικό επίπεδο της εξέλιξης θεωρώ ότι η έννοια της τοποβιολογίας του Edelman και της

θεωρίας των νευρωνικών ομάδων που εξηγούν τους μηχανισμούς συγκρότησης του νευρικού ιστού και των δυναμικών χαρτογραφήσεων, όπως άλλωστε οι συνθετικές ιδιότητες της νευρωνικής πλαστικότητας, αποτελούν μία εικόνα της λειτουργίας των ενορμήσεων ζωής.

Το σκεπτικό της λειτουργίας των ενορμήσεων ζωής αναγνωρίζεται επίσης στον τρόπο λειτουργίας του υποσυστήματος της «λαγνείας». Αναφερθήκαμε νωρίτερα στην ώση προς τον προσπορισμό ευχαρίστησης και αποφυγής της δυσαρέσκειας που το χαρακτηρίζει. Αναφερθήκαμε στην τοποθέτηση του Changeux για την μορφή της φυλογενετικής και οντογενετικής εξελικτικής επιλογής διά της επιβράβευσης ή διά της ικανοποίησης της επιθυμίας η οποία μπορεί να αφορά στην συγκρότηση του εαυτού ή στην σχέση με τα αντικείμενα. Θα λέγαμε επομένως ότι *η δυνατότητα αυτοερεθισμού, κυμαινόμενη μεταξύ ναρκισσισμού και αντικειμένου σύμφωνα με την ικανότητα δημιουργίας μεταβατικών διεργασιών και εν δυνάμει μορφών λειτουργίας, αποτελεί ένα απαραίτητο έρεισμα, ένα ενορμητικό ή λιβιδινικό έρεισμα, της ικανότητας αυτο-οργάνωσης του εγκεφάλου, των βιολογικών, των νοητικών και των ψυχικών λειτουργιών και ιδίως της ικανότητας ανάπτυξης του δυναμικού της μεταξύ τους σχέσης.*

Στο πλαίσιο της λειτουργίας του συστήματος της αναζήτησης και της λαγνείας, είδαμε ότι σε ένα επίπεδο επέκεινα της ευχαρίστησης, από με την δράση του ντοπαμινεργικού συστήματος προς την δράση του γλουταμινικού οξέος, παρατηρείται μία αρνητικοποίηση και συγχρόνως μία επαναληπτικότητα που έχει ως αποτέλεσμα ένα φαινόμενο εντροπίας του συστήματος, καταστροφικότητας του βιολογικού, κυτταρικού και του ψυχικού εαυτού. Δηλαδή την εμφάνιση διεργασιών ανάλογων με την λειτουργία της ενόρμησης θανάτου. Είναι ενδιαφέρον ότι αυτή η μορφή μετατροπής τοποθετεί την δράση των ενορμήσεων θανάτου στον άξονα των λιβιδινικών ενορμήσεων, ως απότοκο της δράσης των ενορμήσεων ζωής. Αυτή η άποψη έχει αναπτυχθεί στην ψυχανάλυση από τον Laplanche (1970, 1999) όπως επίσης από τον Νικολαΐδη (1993, 2005). Θα ήταν ενδιαφέρον να γνωρίζαμε σε ποιού είδους νευρωνική διεργασία έγκειται αυτή η μετατροπή που αποβαίνει σε μία μείζονα εργασία αρνητικού και αφανισμού, προς όφελος όμως της διατήρησης μίας πυρηνικής αίσθησης εαυτού. Θα σκεπτόμουν σε αυτό

το σημείο την έννοια των αρνητικών επενδύσεων που προτείναμε και της σημασίας τους στην ψυχοπαθολογική και στην νευροψυχολογική κλινική (*κλινική ν* και *νί*). Στους Solms και τους συνεργάτες τους, η ενόρμηση θανάτου, ως μία δύναμη που τείνει προς την άρση των ποιοτικών διαφοροποιήσεων ή συνδέσεων και την αποεπένδυση, συσχετίζεται με την κλινική έννοια του Luria (1973, 1980) της «εξίσωσης της διεγερσιμότητας των ιχνών» (equalization of the excitability of traces), που αφορά σε βλάβες της λιμβικής περιοχής του προμετωπιαίου λοβού και χαρακτηρίζεται από την υστέρηση της λειτουργίας της κρίσης και της επιλογής, με βάση νοητικά και συναισθηματικά κριτήρια τα οποία συνδέονται σε αυτές τις περιοχές. Οδηγεί στην αδυναμία διαφοροποίησης μεταξύ αντιληπτικών μορφών, σκέψεων, φαντασιακών μορφωμάτων και μνημονικών εγγραφών.

Νομίζω ότι η προτεινόμενη συσχέτιση αποτελεί μία ιδιαίτερη και επιμέρους περίπτωση έκφρασης της δράσης της ενόρμησης του θανάτου ή της εργασίας του αρνητικού. Αφορά στην διαταραχή της λειτουργίας του συστήματος του προσυνειδητού ή ακόμα στην κατάρρευση τμήματος του πεδίου των μεταβατικών διεργασιών. Όμως είναι ενδιαφέρον να παρατηρήσουμε ότι σύμφωνα με την προσέγγιση του Solms, όπως επίσης σύμφωνα με την οπτική της μετατροπής του σκεπτικού δράσης του συστήματος της «αναζήτησης» και της «λαγνείας», η οργάνωση και η έκφραση των ενορμήσεων θανάτου έπεται αυτής των ενορμήσεων ζωής. Εκτός από τις απόψεις των Laplanche και Νικολαΐδη συναντούμε εδώ την θεώρηση της ψυχοσωματικής σχολής γύρω από τις ενορμήσεις, κατά την οποία η δράση της ενόρμησης θανάτου είναι αποτέλεσμα μίας αποτυχίας στην κατεύθυνση των εξελικτικών κινήσεων.

Ο Green (2002a) έχει προτείνει την σύνδεση της έννοιας των ενορμήσεων θανάτου με την κυτταρική λειτουργία της απόπτωσης. Στηρίζεται στις παρατηρήσεις, βιολογικές και φιλοσοφικές, του Ameisen (2003) ο οποίος μέσα από την μελέτη των κυτταρικών λειτουργιών, γέννησης, ζωής, μορφών θανάτου (προγραμματισμένου ή μη) του κυττάρου, προβαίνει σε μία εξήγηση της οργάνωσης του έμβιου όντος και της πλαστικότητας όχι μόνον των νευρώνων αλλά και του συνόλου των σωματικών διεργασιών δόμησης και λειτουργίας. Η δημιουργία, μικροσκοπική και μακροσκοπική, του οργανισμού βασίζεται στην δυναμικά προγραμματιζόμενη, δηλαδή σε σχέση με την

τρέχουσα δραστηριότητα και την ποιοτική σημασία της, καταστροφή κυτταρικών ομάδων. Στην σκέψη του Ameisen παρατηρούμε την σημασία ενός πιθανού ανάλογου της ενόρμησης του θανάτου και της λειτουργίας του αρνητικού, σημείο στο οποίο ο Green βρίσκει ένα ισχυρό νευροεπιστημονικό σύμμαχο. Αναγνωρίζουμε επίσης την σημασία της διαπλοκής των ενορμήσεων, ή την έννοια της σύγκρουσης και της σωματοψυχικής διαλεκτικής που δομεί. Στην ίδια κατεύθυνση μπορούμε να υποστηρίξουμε ότι, συνολικά οι ιδιότητες της νευρωνικής πλαστικότητας η οποία κινείται μεταξύ των συνδετικών και των περιοριστικών ή αρνητικών τάσεων, μας παρέχουν μία μεταβιολογική εικόνα ανάλογη με το σκεπτικό των ενορμήσεων θανάτου και ζωής.

Η συσχέτιση των ενορμήσεων ζωής και θανάτου με την νευροβιολογική πραγματικότητα κατανοείται ως μία απαραίτητη μεταβιολογική προσέγγιση. Η δράση τους θεωρώ ότι δεν πρέπει να αναζητηθεί σε ένα συγκεκριμένο τρόπο ή πεδίο λειτουργίας του νευρικού συστήματος ή γενικότερα του οργανισμού, καθώς αφορά και διατρέχει πολλαπλά επίπεδα του εγκεφάλου και σημεία των δυναμικών χαρτογραφήσεων. Επομένως η νευροεπιστημονική προσέγγιση των βασικών συναισθημάτων (ή όπως θεωρούν των νευρωνικών ανάλογων της ενόρμησης) και η ψυχαναλυτική σκέψη, δεν ταυτίζονται αλλά ίσως διασταυρώνονται ή πιθανώς συμπληρώνονται. Αναφέραμε προηγουμένως διάφορες ενστάσεις και ερωτηματικά ως προς τον κατονομασμό και τον ορισμό των προφανώς νευρωνικά διακριτών συγκινησιακών συστημάτων και βασικών συναισθημάτων, όπως επίσης τα σημεία απόκλισης, τους περιορισμούς συσχετίσεων και τα σημεία πιθανής σύγκλισης. Ένα ερώτημα είναι εάν, όπως προτρέπει ο Panksepp και όπως φαίνεται ακολουθούν συναινετικά οι Solms και Turnbull, θα πρέπει να αντικατασταθούν οι έννοιες των ενορμήσεων από τα προτεινόμενα συγκινησιακά συστήματα. Η θέση μου είναι ότι κάτι τέτοιο δεν είναι απαραίτητο εφ' όσον η έννοια της λειτουργίας των ενορμητικών διπόλων προσδίδει μία δυναμική στις σωματοψυχικές διεργασίες και ιδίως στην σχέση μεταξύ ψυχικής και εξωτερικής πραγματικότητας, η οποία θεωρώ ότι δεν εκφράζεται μέσα από τις τρέχουσες νευροεπιστημονικές απόψεις, οι οποίες, παρά τον δυναμισμό τους, είναι προσανατολισμένες σε μία αρκετά κανονιστική και προσαρμοστική οπτική. Η σκέψη

μου είναι ότι υπολείπεται ενός δυνητικού μεταβιολογικού τρόπου ερμηνείας των υπαρχόντων ευρημάτων. Η νευροεπιστημονική έρευνα γύρω από το συναίσθημα τονίζει ένα ενδιαφέρον σημείο. Ότι οι διεργασίες των συναισθηματικών (ή των ενορμητικών) κινήσεων, δεν είναι καθόλου γραμμικές και ότι αφορούν σε μία διπλή, μη γραμμική και μη προβλεπόμενη, μορφή απαίτησης έργου, από το σώμα προς τον ψυχισμό και αντιστρόφως. *Επομένως, όπως και στο πεδίο της ψυχαναλυτικής σκέψης, θα πρέπει να τονισθεί, πως το πέρασμα από την σωματική στην ψυχική διάσταση (που είναι μία άλλη επίσης ένυλη σωματική διάσταση) της ενέργειας, δεν αποτελεί ένα γραμμικό γεγονός, ούτε αφορά σε μία μοναδική στιγμή, ένα «κλικ» αν θα μπορούσαμε να πούμε, μετάλλαξης, αλλά σε ένα σύνολο δυναμικών και μεταβατικών διεργασιών.* Το εύλογο ερώτημα που αποτείνει η νευροεπιστήμη προς την ψυχαναλυτική μεταψυχολογία αφορά στην βιολογική στήριξη των θέσεων της. Δηλαδή ακόμα και εάν προτείνουμε την ιδέα των ενορμήσεων όπως διατυπώνεται από την ψυχανάλυση ως μία μεταψυχολογική ή μεταβιολογική έννοια διεργασιών, θα πρέπει να σκεφτούμε την απαραίτητη ένυλη διάστασή τους, η οποία δεν θα έρχεται σε μία απλοϊκή αντίκρουση ως προς την τεκμηριωμένη νευροεπιστημονική θέση για το συναίσθημα. Έτσι εφ᾽ όσον λέμε ότι δεν υφίσταται ένας σαφής νευρωνικός εντοπισμός των ενορμήσεων, ιδίως της τελευταίας θεωρίας, θα πρέπει να αναζητηθεί το τι προκαλεί, πώς γεννώνται οι ταλαντώσεις μεταξύ των διπόλων των ενορμήσεων που πιθανώς καθορίζουν τον τρόπο λειτουργίας και έκφρασης των συγκινησιακών συστημάτων. *Η σκέψη μου είναι ότι μία απάντηση σε αυτό το ερώτημα βρίσκεται στην διαστρωμάτωση των λειτουργιών του πεδίου της σωματοψυχικής μεταβατικής πραγματικότητας, στην νευροβιολογικά βασισμένη έννοια του διπλού ορίου και στην υπόθεση του «σώματος – σχέση σε σχέση» που προτείναμε.*

Υπό αυτό το σκεπτικό καθίσταται άραγε αποδεκτή η ενσωμάτωση – και όχι η αντικατάσταση – των βασικών συναισθημάτων και των συγκινησιακών συστημάτων στην ψυχαναλυτική θεώρηση των ενορμήσεων και του συναισθήματος; Θεωρώ πως ναι, υπό την έννοια ότι πρόκειται για διασταυρωνόμενες και αλληλοσυμπληρωνόμενες έννοιες και διεργασίες. Μεταξύ τους θα έβλεπα ένα συνδετικό «και» παρά ένα διαζευκτικό «ή». Στην προσέγγιση του Panksepp *η λειτουργία των συγκινησιακών συστημάτων θεωρώ ότι αφορά σε συγκεκριμένες αλλά και ανοικτού τύπου μορφές*

αντίληψης και δράσης. Η έννοια του «νευρο-συμβολισμού» αφορά σε μία προ-ψυχική κατάσταση ή μορφή εκπροσώπησης και σε ένα δυνάμει ψυχικό ενεργειακό μόρφωμα ή τρόπο λειτουργίας. Εντός κάθε συστήματος, «φόβου», «μανίας», «πανικού» και των υποσυστημάτων τους υπάρχει η δυνατότητα κινήσεων μεταξύ αντιθέτων πόλων, μεταξύ παθητικής και ενεργητικής στάσης και διάθεσης, και η δυνατότητα μετατροπής στο αντίθετο ή της επαναστροφής στο ίδιο άτομο. Πρόκειται επομένως για πρωτογενείς συμβολισμούς, σωματικούς ή μίας πρωτογενούς μορφής συμπεριφοράς, που μπορούν να εννοηθούν ως ώσεις και ως διαθεσιμότητες ενεργειακών μορφωμάτων. Ο τύπος της εξέλιξης τους, το πέρασμα δηλαδή από μία σωματική σε μία ψυχική διεργασία, θα προσδιορισθεί από ένα σύνολο μη προβλεπόμενων παραγόντων, στοιχείων του ασυνειδήτου, των συνειδητά ή ασυνείδητα προσλαμβανόμενων ερεθισμάτων και των καταστάσεων του σώματος, ή ακόμα από το είδος του αντικειμένου και του σκοπού της δράσης τους. Η νευροεπιστημονική προσέγγιση υπογραμμίζει τον δυναμικό και μη γραμμικό χαρακτήρα των συναισθηματικών ή των ενορμητικών διεργασιών.

Σε αντίστιξη, η νευροεπιστήμη θα μπορούσε να περιλάβει στο σώμα της θεωρίας που προτείνει την έννοια των ενορμητικών κινήσεων, καθώς επεξηγούν την νευροδυναμική διάσταση των νευρωνικών χαρτογραφήσεων και αποτελούν μέρος της διαμόρφωσης της σχέσης μεταξύ ψυχισμού και σώματος.

7. ΑΝΤΙΣΤΙΞΕΙΣ & ΜΟΡΦΕΣ ΣΥΝΘΕΣΗΣ

Στις ενότητες αυτού του κεφαλαίου προσεγγίσαμε τις πιθανές μορφές αντιστίξεων μεταξύ της οργάνωσης και της λειτουργίας της ψυχικής, της νοητικής και της νευρωνικής πραγματικότητας. Βασιζόμενοι στα δεδομένα της σύγχρονης νευροεπιστημονικής έρευνας παρατηρήσαμε την εσωτερική δυναμική που χαρακτηρίζει το νευρωνικό και το νοητικό πεδίο λειτουργιών, δηλαδή την εσωτερική τους πολυσημία, την ικανότητα αυτο-οργάνωσης και την παραγωγή διαθεσιμοτήτων. Απόρροια της μη γραμμικής δυναμικής και της πολυσημίας της εγκεφαλικής και νοητικής λειτουργίας αποτελεί η συγκρότηση ή η ανάδυση όπως εκφράζεται από την νευροεπιστήμη, της συνείδησης η οποία έχει ως έρεισμα το πεδίο των μη συνειδητών νευρωνικών και νοητικών – γνωσιακών λειτουργιών και των αντίστοιχων διαθεσιμοτήτων. Εξετάσαμε την οργάνωση και διαστρωμάτωση διαφόρων επιπέδων και μορφών λειτουργίας της πυρηνικής ή της πρωτογενούς, της εκτεταμένης ή της δευτερογενούς συνείδησης, ξεκινώντας και περνώντας από την συγκρότηση του proto-self, τις αυτοματικές και μη συνειδητές διεργασίες των υποφλοιοδών δομών, ή σε ένα βαθύτερο ανατομολειτουργικά επίπεδο του Simple-Ego-Like-Form και της σπλαχνικής συνείδησης γύρω από τους πυρήνες του στελέχους. Είδαμε ότι η ανάδυση των μορφών συνείδησης και η συγκρότηση του μη συνειδητού, ανατομικά και ως μορφές καθολικών νευρωνικών χαρτογραφήσεων διατρέχουν αμφίδρομα πολλαπλά ανατομολειτουργικά επίπεδα, των οποίων η πλαστική συνέργεια, με την έννοια των αρνητικών και θετικών μεταβολών, αποτελεί την απαραίτητη συνθήκη ύπαρξης.

Επίσης ένα μεγάλο σύνολο νευροεπιστημονικών δεδομένων παρέχει μία σημαντική νευροβιολογική στήριξη των θεμελιωδών και απαραίτητων μηχανισμών για την ύπαρξη, την ένυλη ύπαρξη των ψυχαναλυτικών θέσεων γύρω από τον ψυχισμό. Θα έλεγα πως ό,τι προτείνει η ψυχανάλυση για τον ψυχισμό, το σώμα μπορεί εν δυνάμει να το εξασφαλίσει. Και αντιστρόφως ό,τι απαιτεί η νευροβιολογία ή η φυσιολογία του σώματος, ο ένυλος ψυχισμός εν δυνάμει μπορεί επίσης να το εξυπηρετήσει. Αυτή την αμφίδρομη σύνδεση εντός της σωματοψυχικής οντότητας εκφράσαμε με την έννοια της «διπλής απαίτησης έργου» την

οποία σκεφτήκαμε ότι χαρακτηρίζει την έννοια των ενορμήσεων, ως έργο μετάβασης ανάμεσα στο σώμα και στον ψυχισμό. Όμως η ενδεχόμενη επαρκής στήριξη των ψυχαναλυτικών θέσεων από την νευροεπιστήμη, ή η αναγνώριση της ύπαρξης του ασυνειδήτου και της σημασίας του συναισθήματος δεν σημαίνει την επί της ουσίας ταύτιση των απόψεων, ούτε βεβαίως ότι οι μεν είναι ορθότερες ή επιστημονικότερες από τις άλλες. Ούτε επιλύεται, όπως θεωρώ, το πρόβλημα της σύνδεσης ψυχισμού και σώματος υπό την οπτική ενός διττού μονισμού, μίας διπλής ανάγνωσης του ιδίου κειμένου ή «υλικού».

Η στήριξη αφορά στην ύπαρξη σωματικών, εγκεφαλικών και νοητικών υποδομών ούτως ώστε να αναπτυχθεί η ψυχική πραγματικότητα. Πέραν της βιολογικής στήριξης του ένυλου ψυχισμού, η μεταξύ τους σχέση αφορά σε αντιστίξεις και σε εν δυνάμει μορφές συνθέσεων. Αντιστίξεις της πολυσημίας της νευρωνικής ή της νοητικής συνείδησης ή του μη συνειδητού με την πολυσημία των συστημάτων του ψυχικού οργάνου. Η μελέτη των πιθανών αντιστίξεων της συνείδησης, επέτρεψε να παρατηρήσουμε ότι ένα στοιχείο ή μία διεργασία που μπορεί να περιλαμβάνεται στο συνειδητό της νευροεπιστήμης αναλογεί σε στοιχεία και διεργασίες του ψυχικού συστήματος του προσυνειδητού ή του ασυνειδήτου. Όπως επίσης ότι στοιχεία του νευροεπιστημονικού ασυνειδήτου και της δυναμικής του, αναφέρεται σε βαθύτερα στρώματα του αρχικού εγώ πραγματικότητα, στον μηχανισμό της επανάληψης, στο αντιληπτικό ή στο προ-ψυχικό όπως διατυπώνεται στην σύγχρονη ψυχαναλυτική κλινική και θεωρία, ή ακόμα στη λειτουργία του αρνητικού. Οι διαθεσιμότητες, η ικανότητα συνδέσεων, οι προ-αναπαραστάσεις και η μετεξέλιξη τους σε μετα-αναπαραστάσεις, στηρίζουν το σκεπτικό της συγκρότησης του ψυχικού οργάνου, ως σύστημα εγγραφών και επανεγγραφών μνημονικών ιχνών. Αλλά σε ένα πρώτο επίπεδο οι διαθεσιμότητες που περιγράφονται από την νευροεπιστήμη αποτελούν νευρωνικές και γνωσιακές προ ή μετα-αναπαραστάσεις. Αφορούν σε αυτό που η ψυχανάλυση εξετάζει με την υπερβολικά ίσως ευρεία έννοια του αντιληπτικού, του μη αναπαραστατικού και αποτελούν ένα εν δυνάμει ψυχικό αντικείμενο. Η δυναμική της εξωτερικής πραγματικότητας, του σώματος και των νοητικών λειτουργιών, ως προ-ψυχικό ή εν δυνάμει ψυχικό στοιχείο θεωρώ ότι αποτελεί μέρος της εξήγησης του ψυχοσωματικού συμπτώματος.

Η αναζήτηση των αντιστίξεων μεταξύ της νευροεπιστημονικής και της ψυχαναλυτικής προσέγγισης της συναισθηματικής λειτουργίας επιβεβαιώνει την άμεση και δυναμική συνάρτηση με το σώμα, την λειτουργία του υπό την έννοια του «σώματος –σχέση σε σχέση» που προτείναμε, και, την σταδιακή διάκριση και διαμόρφωση του αρχικού σωματικού βιώματος εκπροσωπούμενο στο στέλεχος στον μεσεγκέφαλο και τον φλοιό, σε ποσό συναισθήματος και εκπρόσωπο αναπαράστασης. Προτείναμε ότι η νευροεπιστημονική και η ψυχαναλυτική προσέγγιση του συναισθήματος και των ενορμήσεων, μακράν του να αντιτίθενται, βρίσκονται σε μία εν δυνάμει γόνιμη αντίστιξη και διάλογο. Οι διαθεσιμότητες, ως αναπαραστατικά ή ενεργειακά μορφώματα και η διεργασία επί αυτών, θεωρώ ότι συγκροτούν ένα ενδιάμεσο μεταβατικό πεδίο, στον πυρήνα της ικανότητας αυτο-οργάνωσης της σωματοψυχικής οντότητας και τότε αποτελούν διαθέσιμα στοιχεία του πεδίου της μεταβατικής πραγματικότητας, από την οποία θα προέλθει η ψυχική πραγματικότητα και η σύνδεση της με την εξωτερική ως προς αυτήν πραγματικότητα : της νόησης και του σώματος, η μία τροφοδοτώντας διαρκώς την άλλη στο πλαίσιο μίας συνεχούς διαλεκτικής. Η εξέταση της ονειρικής ζωής που προτείναμε, ως ψυχικό, νοητικό και νευρωνικό φαινόμενο, θεωρώ ότι αποτελεί ένα σημαίνον παράδειγμα της δυναμικής της σχέσης μεταξύ ψυχικής και εξωτερικής πραγματικότητας.

Η ανάλυση των νευροεπιστημονικών ερευνητικών ευρημάτων και δεδομένων που παρουσιάσαμε, θεωρώ τέλος ότι υποστηρίζουν τους τρόπους και τους μηχανισμούς σύμφωνα με τους οποίους συγκροτείται η σχέση μεταξύ ψυχικής και εξωτερικής πραγματικότητας που έχουν διατυπωθεί στην ψυχαναλυτική θεωρία και κλινική και που προσπαθήσαμε να αναλύσουμε με τις έννοιες του «διπλού ορίου», της «διπλής απαίτησης έργου», των σχέσεων μεταξύ αναπαράστασης, συνείδησης και αντίληψης, και με την εξέταση της πολυσημίας της εργασίας της αντίληψης.

Η ψυχαναλυτική προσέγγιση της νευροψυχολογικής κλινικής που θα εξετάσουμε στην συνέχεια θεωρώ ότι αναδεικνύει την ανάγκη και την σημασία της σύνδεσης νευροεπιστήμης και ψυχανάλυσης.

ΕΘΝΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ

ΤΜΗΜΑ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΣ

ΝΟ: 15475
ΚΩΕ: 15344,

ΕΘΝΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ ΤΕΚΜΗΡΙΩΣΗΣ
ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

η ψυχική πραγματικότητα
η πραγματικότητα του ψυχισμού

κλινική και θεωρητική μελέτη των ψυχικών διεργασιών
και της ψυχαναλυτικής σκέψης
στον χώρο των νευροεπιστημών

ΔΕΥΤΕΡΟΣ ΤΟΜΟΣ

ΙΑΚΩΒΟΣ ΚΛΕΩΠΑΣ

ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ

Επιβλέπουσα Καθηγήτρια
ΚΛΑΙΡΗ ΣΥΝΟΔΙΝΟΥ. Αναπληρώτρια Καθηγήτρια

Μέλη Συμβουλευτικής Επιτροπής
ΝΙΚΗΦΟΡΟΣ ΑΓΓΕΛΟΠΟΥΛΟΣ, Καθηγητής
ΘΕΩΔΟΡΟΣ ΜΠΕΧΡΑΚΗΣ, Αναπληρωτής Καθηγητής

ΑΘΗΝΑ 2006

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ ΔΕΥΤΕΡΟΥ ΤΟΜΟΥ

ΜΕΡΟΣ ΤΕΤΑΡΤΟ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ V
ΣΥΝΔΕΣΕΙΣ & ΜΕΤΑΒΑΣΕΙΣ :
ΤΟ ΝΕΥΡΟΨΥΧΟΛΟΓΙΚΟ ΚΑΙ ΤΟ ΨΥΧΑΝΑΛΥΤΙΚΟ ΣΥΜΠΤΩΜΑ

1	ΤΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΤΗΣ ΨΥΧΑΝΑΛΥΤΙΚΗΣ - ΝΕΥΡΟΨΥΧΟΛΟΓΙΚΗΣ ΚΛΙΝΙΚΗΣ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗΣ	562
2.	ΤΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΤΗΣ ΨΥΧΟΣΩΜΑΤΙΚΗΣ - ΝΕΥΡΟΨΥΧΟΛΟΓΙΚΗΣ ΚΛΙΝΙΚΗΣ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗΣ	567
3.	ΠΕΡΙΟΡΙΣΜΟΙ ΚΑΙ ΜΟΡΦΟΠΟΙΗΣΕΙΣ ΤΟΥ ΚΛΙΝΙΚΟΥ ΠΛΑΙΣΙΟΥ	574
4.	ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ ΓΥΡΩ ΑΠΟ ΤΗΝ ΨΥΧΙΚΗ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑ ΣΤΟ ΚΩΜΑ ΚΑΙ ΤΗΝ ΔΙΕΡΓΑΣΙΑ ΤΗΣ ΠΑΛΙΝΔΡΟΜΗΣΗΣ	589
5.	ΝΕΥΡΟΨΥΧΟΛΟΓΙΚΗ ΚΑΙ ΨΥΧΑΝΑΛΥΤΙΚΗ ΚΛΙΝΙΚΗ ΤΗΣ ΣΗΜΕΙΟΛΟΓΙΑΣ ΤΟΥ ΑΡΙΣΤΕΡΟΥ ΗΜΙΣΦΑΙΡΙΟΥ	593
5.1	Η ΨΥΧΟΔΥΝΑΜΙΚΗ ΝΕΥΡΟΨΥΧΟΛΟΓΙΚΗ ΚΛΙΝΙΚΗ ΕΞΕΤΑΣΗ	596
	Σκέψεις γύρω από την λειτουργία του αρνητικού	607
5.2	ΜΙΑ ΝΕΥΡΟ-ΨΥΧΑΝΑΛΥΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ ΤΟΥ ΑΦΑΣΙΚΟΥ ΣΥΜΠΤΩΜΑΤΟΣ ΣΤΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΤΗΣ ΜΕΤΑΒΙΒΑΣΤΙΚΗΣ ΣΧΕΣΗΣ	610
5.3	ΤΟ ΕΝΔΟΨΥΧΙΚΟ ΚΑΙ ΤΟ ΝΕΥΡΟΨΥΧΟΛΟΓΙΚΟ ΥΠΟΒΑΘΡΟ ΤΗΣ ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗΣ ΤΩΝ ΘΕΡΑΠΕΙΩΝ ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ	623
5.4	Η ΔΥΝΑΜΙΚΗ ΚΑΙ Η ΠΟΛΥΣΗΜΙΑ ΤΟΥ ΣΩΜΑΤΟΨΥΧΙΚΟΥ ΒΙΩΜΑΤΟΣ ΚΑΙ ΤΩΝ ΘΕΡΑΠΕΥΤΙΚΩΝ ΣΧΕΣΕΩΝ	630
5.5	Η ΗΜΙΠΛΗΓΙΑ ΤΟΥ ΣΩΜΑΤΟΣ ΤΟΥ ΨΥΧΙΣΜΟΥ – Η ΗΜΙΠΛΗΓΙΑ ΤΟΥ ΨΥΧΙΣΜΟΥ ΤΟΥ ΣΩΜΑΤΟΣ	639
5.6	ΣΚΕΨΕΙΣ ΚΑΙ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ ΤΗΣ ΣΥΝΔΕΣΗΣ ΨΥΧΑΝΑΛΥΣΗΣ ΚΑΙ ΝΕΥΡΟΕΠΙΣΤΗΜΗΣ ΩΣ ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΚΛΙΝΙΚΗ ΤΟΥ ΛΟΓΟΥ ΚΑΙ ΤΟΥ ΑΡΙΣΤΕΡΟΥ ΗΜΙΣΦΑΙΡΙΟΥ	646
5.6.1	Η δυναμική και οι διαταραχές των ακουστικών ιχνών	657
5.7	ΣΥΝΘΕΣΗ ΚΑΙ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΔΙΕΡΓΑΣΙΩΝ ΤΟΥ ΑΡΙΣΤΕΡΟΥ ΗΜΙΣΦΑΙΡΙΟΥ ΩΣ ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΨΥΧΙΚΗ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ	668
6.	ΝΕΥΡΟΨΥΧΟΛΟΓΙΚΗ ΚΑΙ ΨΥΧΑΝΑΛΥΤΙΚΗ ΚΛΙΝΙΚΗ ΤΟΥ ΣΥΝΔΡΟΜΟΥ ΤΟΥ ΔΕΞΙΟΥ ΗΜΙΣΦΑΙΡΙΟΥ	678
6.1	ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ ΤΗΣ ΣΥΝΔΕΣΗΣ ΨΥΧΑΝΑΛΥΣΗΣ ΚΑΙ ΝΕΥΡΟΕΠΙΣΤΗΜΗΣ ΩΣ ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΚΛΙΝΙΚΗ ΤΟΥ ΣΥΝΔΡΟΜΟΥ ΤΟΥ ΔΕΞΙΟΥ ΗΜΙΣΦΑΙΡΙΟΥ	691
6.1.1	Η ψυχική εργασία του αρνητικού και η νευροψυχολογία της αγνωσίας	693
6.1.2	Η μεταβατική σύνδεση ψυχισμού νόησης και σώματος στο σύνδρομο του δεξιού ημισφαιρίου	696
7.	Η ΝΕΥΡΟΨΥΧΟΛΟΓΙΚΗ ΚΑΙ ΨΥΧΑΝΑΛΥΤΙΚΗ ΚΛΙΝΙΚΗ ΤΟΥ ΜΕΤΩΠΙΑΙΟΥ ΣΥΝΔΡΟΜΟΥ	703
7.1	ΤΟ ΑΣΥΝΕΙΔΗΤΟ ΚΑΙ Η ΔΙΑΘΕΣΙΜΟΤΗΤΑ ΣΥΝΔΕΣΕΩΝ - ΑΠΑΡΤΙΩΣΗΣ ΩΣ ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑ ΤΟΥ ΜΕΤΩΠΙΑΙΟΥ ΛΟΒΟΥ	716
7.1.1	Πεδία διεργασιων σύνδεσης και απαρτίωσης του μετωπιαίου λοβού	722
8.	ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ Α'	731

ΚΕΦΑΛΑΙΟ VI
ΜΕΤΑΒΑΣΕΙΣ :
Η ΜΕΤΑΒΙΒΑΣΗ, ΕΝΑ ΠΕΔΙΟ ΣΥΝΔΕΣΗΣ ΣΤΗΝ ΔΙΑΤΟΜΗ ΨΥΧΑΝΑΛΥΣΗΣ ΚΑΙ ΝΕΥΡΟΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

1.	Η ΠΟΛΥΣΗΜΙΑ ΤΗΣ ΜΕΤΑΒΙΒΑΣΗΣ ΣΤΗΝ ΨΥΧΑΝΑΛΥΣΗ	745
2.	ΝΕΥΡΟ-ΨΥΧΑΝΑΛΥΤΙΚΕΣ ΑΝΤΙΣΤΙΞΕΙΣ ΤΗΣ ΜΕΤΑΒΙΒΑΣΗΣ	751
2.1	ΟΙ ΔΙΑΤΥΠΩΜΕΝΕΣ ΑΠΟΨΕΙΣ ΣΥΣΧΕΤΙΣΜΩΝ ΝΕΥΡΟΕΠΙΣΤΗΜΗΣ ΚΑΙ ΜΕΤΑΒΙΒΑΣΗΣ	753
2.2	ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ ΓΥΡΩ ΑΠΟ ΤΟΥΣ ΝΕΥΡΟ-ΨΥΧΑΝΑΛΥΤΙΚΟΥΣ ΣΥΣΧΕΤΙΣΜΟΥΣ ΤΗΣ ΜΕΤΑΒΙΒΑΣΗΣ	758
2.3	Η ΕΝΣΥΝΑΙΣΘΗΣΗ – Η ΕΝΔΟΣΚΟΠΗΣΗ	768
2.3.1	Η έννοια της ενσυναίσθησης στην ψυχανάλυση	768
2.3.2	Νευρο-ψυχαναλυτικές αντιστίξεις της ενσυναίσθησης και η «θεωρία του πνεύματος»	773
	Βασικές και υποστηρικτικές εγκεφαλικές δομές της θεωρίας του πνεύματος Η	

	πολυσημία της ενσυναίσθησης	784
2.3.3	Συμπερασματικές σκέψεις γύρω την ενσυναίσθηση και την νευροεπιστημονική προσέγγιση της θεωρίας του πνεύματος	787
2.4	ΟΙ ΑΝΑΠΑΡΑΣΤΑΣΕΙΣ ΔΡΑΣΗΣ : Η ΨΥΧΑΝΑΛΥΤΙΚΗ ΚΑΙ Η ΝΕΥΡΟΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ	789
2.4.1	Η ψυχαναλυτική προσέγγιση των αναπαραστάσεων δράσης	789
2.4.2	Νευρο-ψυχαναλυτικές αντιστίξεις της ενσυναίσθησης και το «Σύστημα Καθρεπτικών Νευρώνων»	794
	Οι οπτικο-λεκτικές νοητικές διεργασίες ως προς τις αναπαραστάσεις δράσης και το σύστημα καθρεπτικών νευρώνων	797
	Οι διεργασίες του συναισθήματος και των επιθυμιών ως προς τις αναπαραστάσεις δράσης και το σύστημα καθρεπτικών νευρώνων	801
2.4.3	Συμπερασματικές σκέψεις γύρω από την διεργασία της ενσυναίσθησης και την δράση του συστήματος καθρεπτικών νευρώνων	807
3.	ΜΙΑ ΣΚΙΑΓΡΑΦΗΣΗ ΤΟΥ ΠΕΔΙΟΥ ΤΗΣ ΜΕΤΑΒΑΤΙΚΗΣ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑΣ - Η ΥΠΟΘΕΣΗ ΤΟΥ ΜΕΤΑΒΑΤΙΚΟΥ ΕΓΚΕΦΑΛΟΥ	811
3.1	ΝΕΥΡΟ-ΑΝΑΤΟΜΙΚΗ ΧΑΡΤΟΓΡΑΦΗΣΗ ΤΟΥ ΜΕΤΑΒΑΤΙΚΟΥ ΠΕΔΙΟΥ	812
3.2	Η ΝΕΥΡΩΝΙΚΗ ΠΛΑΣΤΙΚΟΤΗΤΑ ΩΣ ΕΡΕΙΣΜΑ ΤΩΝ ΜΕΤΑΒΑΤΙΚΩΝ ΔΙΕΡΓΑΣΙΩΝ	815
3.3	ΟΙ ΜΕΤΑΒΑΤΙΚΕΣ ΔΙΕΡΓΑΣΙΕΣ ΤΩΝ ΠΥΡΗΝΩΝ ΤΟΥ ΣΤΕΛΕΧΟΥΣ (proto-self & SELF/PAG)	817
3.4	Η ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑ ΤΩΝ ΒΑΣΙΚΩΝ ΓΑΓΓΛΙΩΝ ΚΑΙ ΤΗΣ ΠΑΡΕΓΚΕΦΑΛΙΔΑΣ ΩΣ ΠΡΟΣ ΤΙΣ ΜΕΤΑΒΑΤΙΚΕΣ ΔΙΕΡΓΑΣΙΕΣ	817
3.5	ΟΙ ΜΕΤΑΒΑΤΙΚΕΣ ΔΙΕΡΓΑΣΙΕΣ ΤΟΥ ΛΙΜΒΙΚΟΥ ΣΥΣΤΗΜΑΤΟΣ	818
3.6	ΟΙ ΜΕΤΑΒΑΤΙΚΕΣ ΚΑΙ ΜΕΤΑΦΟΡΙΚΕΣ ΔΙΕΡΓΑΣΙΕΣ ΤΟΥ ΠΛΑΓΙΟ-ΡΑΧΙΑΙΟΥ ΦΛΟΙΟΥ	819
3.7	ΟΙ ΜΕΤΑΒΑΤΙΚΕΣ ΔΙΕΡΓΑΣΙΕΣ ΤΩΝ ΧΑΡΤΟΓΡΑΦΗΣΕΩΝ ΤΗΣ «ΘΕΩΡΙΑΣ ΤΟΥ ΠΝΕΥΜΑΤΟΣ» ΚΑΙ ΤΟΥ ΣΥΣΤΗΜΑΤΟΣ ΤΩΝ ΚΑΘΡΕΠΤΙΚΩΝ ΝΕΥΡΩΝΩΝ	821
3.7.1	Η δυναμική σχέση ενδοσκόπησης και ενσυναίσθησης	822
3.7.2	Η διάκριση και σύνδεση αναπαράστασης και συναισθήματος στην ενσυναίσθηση	826
3.7.3	Η ενσυναίσθηση στο πεδίο της ψυχικής πραγματικότητας και στο πεδίο της πραγματικότητας της νόησης και του σώματος	829
4.	Η ΜΕΤΑΒΙΒΑΣΗ ΩΣ ΜΟΡΦΗ ΤΟΥ ΜΕΤΑΒΑΤΙΚΟΥ ΠΕΔΙΟΥ	832
4.1	Η ΕΝΔΟΫΠΟΚΕΙΜΕΝΙΚΗ ΣΥΝΕΡΓΕΙΑ ΕΝΔΟΣΚΟΠΗΣΗΣ, ΚΑΘΡΕΠΤΙΚΗΣ ΕΝΔΟΣΚΟΠΗΣΗΣ ΚΑΙ ΕΝΣΥΝΑΙΣΘΗΣΗΣ	833
4.2	Η ΜΕΤΑΒΙΒΑΣΗ ΩΣ ΜΟΡΦΩΜΑ ΜΕΤΑΒΑΤΙΚΗΣ ΔΡΑΣΗΣ – Η ΑΣΥΜΜΕΤΡΙΑ ΤΗΣ ΜΕΤΑΒΙΒΑΣΤΙΚΗΣ ΣΧΕΣΗΣ	835
4.3	ΟΙ ΤΡΙΑΔΙΚΕΣ ΜΕΤΑΒΑΤΙΚΕΣ ΔΙΕΡΓΑΣΙΕΣ	842
	ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	849
	ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ ΓΥΡΩ ΑΠΟ ΤΗΝ ΨΥΧΑΝΑΛΥΤΙΚΗ ΣΚΕΨΗ ΣΤΑ ΙΧΝΗ ΤΟΥ ΣΩΜΑΤΟΣ	855
	ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ ΓΥΡΩ ΑΠΟ ΤΗΝ ΝΕΥΡΟΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΣΚΕΨΗ ΣΤΑ ΙΧΝΗ ΤΟΥ ΨΥΧΙΣΜΟΥ	859
	ΣΚΕΨΕΙΣ ΑΝΤΙΣΤΙΞΕΩΝ ΜΕΤΑΞΥ ΨΥΧΑΝΑΛΥΣΗΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΝΕΥΡΩΝΙΚΗΣ ΠΛΑΣΤΙΚΟΤΗΤΑΣ	862
	ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ ΓΥΡΩ ΑΠΟ ΤΙΣ ΑΝΤΙΣΤΙΞΕΙΣ ΤΩΝ ΝΕΥΡΩΝΙΚΩΝ ΧΑΡΤΟΓΡΑΦΗΣΕΩΝ ΚΑΙ ΤΗΣ ΨΥΧΙΚΗΣ ΤΟΠΙΚΗΣ	865
1.	Οι εγκεφαλικές χαρτογραφήσεις	865
2.	Οι αντιστίξεις	870
	ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ ΤΗΣ ΝΕΥΡΟ-ΨΥΧΑΝΑΛΥΤΙΚΗΣ ΚΛΙΝΙΚΗΣ ΠΡΑΞΗΣ	880
	ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ ΓΥΡΩ ΑΠΟ ΤΗΝ ΜΕΤΑΒΙΒΑΣΗ ΚΑΙ ΤΟ ΠΕΔΙΟ ΤΗΣ ΜΕΤΑΒΑΤΙΚΗΣ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑΣ	888
	ΚΡΙΤΙΚΕΣ ΣΚΕΨΕΙΣ - ΣΚΕΨΕΙΣ ΠΕΡΑΙΤΕΡΩ ΑΝΑΖΗΤΗΣΗΣ	902
	ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	913
	ΠΑΡΑΡΤΗΜΑΤΑ	

ΜΕΡΟΣ ΤΕΤΑΡΤΟ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ V

ΣΥΝΔΕΣΕΙΣ & ΜΕΤΑΒΑΣΕΙΣ

ΤΟ ΝΕΥΡΟΨΥΧΟΛΟΓΙΚΟ ΚΑΙ ΤΟ ΨΥΧΑΝΑΛΥΤΙΚΟ ΣΥΜΠΤΩΜΑ

Ο διάλογος και οι σκηνές που ακολουθούν προέρχονται από την σύγχρονη μυθολογία[1], τον κινηματογράφο. Από το έργο με τον τίτλο «*Αιώνια λιακάδα ενός άσπιλου μυαλού*». Ο κεντρικός ήρωας, αναζητώντας την λύτρωση από την ματαίωση, υπόκειται στον αφανισμό μεγάλων πεδίων της αυτοβιογραφικής και της σημασιολογικής μνήμης του, μέσω μίας φανταστικής μεθόδου καθαρισμού – καθαρμού των οδυνηρών μνημών αλλά και κάθε είδους σχετιζόμενης μνήμης. Αυτό θα επιφέρει την απώλεια της σχέσης με την αγαπημένη του που συγχρόνως ήταν η αιτία ή η αφορμή της αναζήτησης αυτής της λύτρωσης. Έτσι σε μία ύστατη προσπάθεια συγκράτησης των εσωτερικών αντικειμένων και του εαυτού, μαζί με την σύντροφό του, αναζητά ένα μέρος, στον βαθύτερο εσωτερικό του κόσμο, μία «κρύπτη», για να κρύψει και να φυλάξει το αντικείμενο της αγάπης του και έτσι την ίδια του την ταυτότητα.

Στην ακόλουθη σκηνή βρισκόμαστε σε μία προγραμματισμένη (από τον εφευρέτη της μεθόδου, τον γιατρό της σκηνής) κάθοδο προς την απόλυτη λήθη.

εκείνος - «*Σε χάνω…*
- *…γιατρέ σε παρακαλώ…*»

ο γιατρός - «*Ας αρχίσουμε με το να μου πείτε όλα όσα θυμάστε…*»

εκείνη - «*Κρύψε-με κάπου πιο βαθιά… Κρύψε με μέσα στην ταπείνωσή σου.*»

εκείνος - «*Ταπείνωση… ταπείνωση…*(ανακαλεί μία σκηνή αυνανισμού στο κρεβάτι του παιδικού δωματίου του, σε έναν χώρο τηλεσκόπησης παρελθόντος και παρόντος χρόνου) *…προσπαθώ να βρω φρικτές κρυψώνες για…*»

Ξαφνικά ανοίγει η πόρτα του δωματίου και εμφανίζεται η μητέρα του. Τον κοιτάζει.

η μητέρα - «Γλυκέ μου σου έχω μία έκπληξη…Ω!»

Ξαφνιάζεται και βγαίνει από το δωμάτιο. Εκείνος, αιφνιδιασμένος, αποτυγχάνει στην εξασφάλιση της κρύπτης. Ακολουθεί μία νέα ραγδαία κίνηση λήθης και αφανισμού των ιχνών.

εκείνη - «Κρύψε με ακόμα πιο βαθιά».

Αλλαγή σκηνής, ανακαλεί μία παιδική ανάμνηση όπου μία παρέα παιδιών τον προτρέπει να σκοτώσει ένα μικρό ζώο. Προσπαθεί, ύστερα σταματά, κλαίει…

εκείνος - «…Δεν μπορώ»

Σε μία ύστατη προσπάθεια επιχειρεί τον φόνο της αγαπημένης του, μετατρέποντας μία κίνηση έρωτα - είναι ξαπλωμένοι και αγκαλιασμένοι ερωτοτροπούν - σε μία κίνηση πνιγμού της. Η σκηνή σβήνει, σαν να χάνονται τα ίχνη τους από την καταιγιστική καταδίωξη αφανισμού των ιχνών

Ακολουθούν τα λόγια του Alexander Pope, του πολυπράγμονος συγγραφέα του 18ου αιώνα, σημείο έμπνευσης του έργου :

«*Ο κόσμος ξεχνάει και ο κόσμος ξέχασε. Αιώνια λιακάδα ενός άσπιλου μυαλού. Κάθε προσευχή δεκτή και ευχή παραιτημένη*».

---

[1] Είναι ενδιαφέρον ότι, εξ όσων γνωρίζω, η πραγματικότητα των νευρολογικών διαταραχών, μνήμης, λόγου, κίνησης, δεν έχει μεταφερθεί και δεν έχει αποτελέσει αντικείμενο μεταφορών στην μυθολογία. Το σώμα και οι καταστάσεις του, οι μεταμορφώσεις, τα πάθη του, η αναπαράσταση και το συναίσθημα από αυτό, η εκπροσώπηση ορισμένων ψυχικών διαταραχών, διατρέχουν την μυθολογία ή την αρχαία ελληνική τραγωδία, αλλά όχι αυτές καθ' εαυτές οι παθήσεις της νόησης. Αναρωτιέμαι όμως, μήπως η χωλότητα του Λάϊου ήταν σημάδι μίας ημιπληγίας.

Στο τέλος των επιθυμιών.

Η ιστορία του έργου, νομίζω ότι αποδίδει πολύ αναπαραστατικά και με έναν μεταφορικό τρόπο, την δυναμική, το υποκειμενικό και ενδοψυχικό στοιχείο μίας τόσο βαθιάς αλλά και τόσο εξωτερικής πραγματικότητας, του μη νοούμενου αφανισμού της μνήμης, και της διαπλοκής μεταξύ αυτών των δύο πεδίων. Μας δείχνει ίσως, τις λανθάνουσες για τον παρατηρητή ή τον κλινικό και ανοίκειες για το υποκείμενο, παλινδρομικές κινήσεις, τις προσπάθειες αντίστιξης ψυχικής και εξωτερικής πραγματικότητας και τις ύστατες προσπάθειες αντιμετώπισης της αποτυχίας αντίστιξης, που επιτελούνται εντός ενός ψυχισμού σε κατάσταση απώλειας της ίδιας του της υπόστασης. Τότε, όπως στην ιστορία, αναζητούνται *κρύπτες*. Νομίζω ότι έχει εξαιρετικό ενδιαφέρον η (άδηλη; τυχαία;) αναφορά στις έννοιες που έχουν προτείνει οι Abraham και Torok (2001) γύρω από την ενδοβολή, την ενσωμάτωση και ιδίως την «κρύπτη» και το «φάντασμα» ως τρόπους αντιμετώπισης της απώλειας και του τραύματος, την σημασία των οποίων θα δούμε μέσα από την κλινική των νευροψυχολογικών διαταραχών. Σε εκείνον, μεταξύ εκείνης, της μητέρας, της παρέα των παιδιών, του μικρού ζώου και των εσωτερικών μορφωμάτων που χάνονται ή της κρύπτης, διαφαίνονται επίσης οι κινήσεις στον άξονα του διπλού ορίου, οργανωτή της σχέσης μεταξύ της ψυχικής και της εξωτερικής πραγματικότητας.

«Αιώνια λιακάδα ενός άσπιλου μυαλού». Τα λόγια του Pope και η ιστορία του έργου έχουν τον εμπαιγμό μίας «αβάσταχτης αρνητικότητας του είναι». Σε ένα πρόσφατο βιβλίο του, ο Michael Gazzaniga (2005) σχολιάζοντας την παρασκευή φαρμακευτικών ουσιών (Ritalin) που ενισχύουν τις μνημονικές διεργασίες και επομένως την ικανότητα παγίωσης και ανάκλησης μνημών, λέει ότι σε μία κοινωνία στην οποία ξοδεύεται πολύς χρόνος και χρήμα (στις ψυχοθεραπευτικές συνεδρίες, τα ηρεμιστικά φάρμακα, στην διασκέδαση, μέσα από ένα ποτήρι αλκοόλ ή την χρήση ουσιών) για να απελευθερωθεί κανείς από τις μνήμες του, να ξεχάσει, «η άφιξη νέων ενισχυτικών της μνήμης έχει κάποια ειρωνεία». Διερωτάται, εάν η εύρεση μηχανισμών και τρόπων αύξησης της νοημοσύνης, θα βελτιώσει ή θα προκαλέσει ένα νέο σύνολο διαταραχών; Πρόκειται άραγε για την αναζήτηση και επίτευξη ενός «εξυπνότερου» ή απλώς «ταχύτερου»

τρόπου λειτουργίας; Μετατρέποντας έτσι το «εξωπραγματικό» της ψυχικής πραγματικότητας σε πραγματικά και τρομακτικά εξωπραγματικό. Ένα ανάλογο ερώτημα θα έθετα αναφορικά με την θεραπεία αποκατάστασης των νευρολογικών και νευροψυχολογικών διαταραχών. Που συχνά μοιάζουν να θέλουν να γίνουν ένα άλλο "Ritalin", μία μη νοούμενη επίσπευση.

Σε αυτό το κεφάλαιο εξετάζονται οι πιθανές μορφές σύνδεσης και σχέσης μεταξύ του νευροψυχολογικού και του ψυχαναλυτικού συμπτώματος[2]. Βασιζόμενοι στα δεδομένα του προηγούμενου κεφαλαίου και σε κλινικά παραδείγματα θα αναφερθούμε, α) σε ένα προτεινόμενο πλαίσιο θεώρησης του νευροψυχολογικού και του ψυχικού συμπτώματος και της μεταξύ τους σχέσης και β) στην εφαρμογή αυτού του πλαισίου προσέγγισης στην διαγνωστική και θεραπευτική κλινική διαταραχών του λόγου, της μνήμης, της αγνωσίας, καθώς και στην συμπτωματολογία του μετωπιαίου συνδρόμου. Βασικός στόχος μας είναι η διερεύνηση της σχέσης μεταξύ της ψυχικής πραγματικότητας και της πραγματικότητας του σώματος και της νόησης, ή εν προκειμένω της νευροψυχολογικής πραγματικότητας. Βεβαίως το αντικείμενο αυτού του κεφαλαίου, του συσχετισμού στο κλινικό και θεραπευτικό επίπεδο των ψυχικών και των νευροψυχολογικών διεργασιών είναι ιδιαίτερα ευρύ και απαιτεί μία εξειδικευμένη και εις βάθος ανάλυση των συμπτωμάτων και των συνδρόμων και έτσι θα αξίωνε μία επιμέρους και μακρά διερεύνηση.

Εδώ, στην κατεύθυνση της αναζήτησης της σχέσης ψυχισμού και εγκεφάλου θα εστιάσουμε σε ορισμένα στοιχεία αυτής της ανάλυσης τα οποία θεωρήσαμε σημαντικά και που άπτονται της συμπτωματολογίας των κλινικών περιπτώσεων που εξετάσαμε. Στην εισαγωγή και στο κεφάλαιο της μεθοδολογίας αναφερθήκαμε σε βασικά σημεία της προτεινόμενης ερευνητικής κλινικής προσέγγισης την οποία τοποθετώ στο πεδίο συνάντησης της νευροψυχολογίας και της νευροεπιστήμης, της ψυχανάλυσης και της ψυχοσωματικής. Αντίστοιχα σε αυτό το πεδίο θα τοποθετούσα το εξεταζόμενο σύμπτωμα, ως νευροψυχολογικό, ψυχαναλυτικό και ψυχοσωματικό και ιδίως, μεταξύ αυτών, ως ένα μόρφωμα μετάβασης.

[2] Αναφερόμενοι στο «ψυχαναλυτικό σύμπτωμα» εννοούμε την ψυχαναλυτική θεωρητική και κλινική προσέγγιση ενός ψυχοπαθολογικού συμπτώματος.

1. ΤΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΤΗΣ ΨΥΧΑΝΑΛΥΤΙΚΗΣ - ΝΕΥΡΟΨΥΧΟΛΟΓΙΚΗΣ ΚΛΙΝΙΚΗΣ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗΣ

Η νευροεπιστημονική διερεύνηση των εγκεφαλικών διεργασιών έχει δείξει ότι ένα νευροψυχολογικό σύμπτωμα υποδηλοί περισσότερα και δυναμικά στοιχεία από την απλή ένδειξη μίας υποκείμενης και τοπογραφικά προσδιορισμένης βλάβης μίας εγκεφαλικής ή νοητικής λειτουργίας. *Επομένως ένα κινητικό, αφασικό ή αγνωσιακό σύμπτωμα και ευρύτερα ένα σύνδρομο, θα πρέπει να τοποθετηθούν διαγνωστικά και θεραπευτικά στο πλαίσιο της λειτουργίας ή/και της δυσλειτουργίας των δυναμικών νευρωνικών χαρτογραφήσεων και της νευροδυναμικής οργάνωσης του εγκεφάλου.* Στην ψυχαναλυτική θεώρηση *ένα σύμπτωμα αποτελεί ένα πολυδύναμο σημαίνον και ένα είδος συμβιβασμού.* Ενέχει ένα νόημα, ή ακριβέστερα μία πολυσημία και αντικατοπτρίζει την λιγότερο ή περισσότερο επιτυχή προσπάθεια διευθέτησης μίας λανθάνουσας ψυχικής σύγκρουσης, όπως επίσης ερμηνευόμενο εκφράζει τα στοιχεία της σύγκρουσης και της υποκείμενης οργάνωσης του ψυχισμού. Το ψυχαναλυτικό σύμπτωμα δημιουργεί νέες συνδέσεις εκεί όπου η απώθηση επέφερε μία διάσπαση μεταξύ συναισθήματος και αναπαραστάσεων. Συγχρόνως *η ανάλυση και η ερμηνεία της συμπτωματολογίας, εντός της μεταβιβαστικής σχέσης, ανοίγει τον δρόμο της θεραπείας, όχι μόνον των συμπτωμάτων αλλά θεμελιωδώς της υποκείμενης ψυχικής νόσου.* Έτσι η ανάπτυξη και αντίστοιχα η εξέταση της ψυχοπαθολογικής σημειολογίας αφορά σε ορισμένους δυναμικούς και υποκειμενικούς μηχανισμούς *σχηματισμού του συμπτώματος.*

Τα δεδομένα της νευροεπιστημονικής έρευνας που εξετάσαμε, υποστηρίζουν, επιβεβαιώνουν και εξηγούν στο επίπεδο της εγκεφαλικής οργάνωσης την δυναμική κλινική προσέγγιση του Luria, ή του Oliver Sacks ο οποίος τοποθετεί το παρατηρούμενο σύμπτωμα στο πλαίσιο της ευρύτερης εγκεφαλικής, νοητικής και ψυχικής λειτουργίας του υποκειμένου καθώς επίσης στο πλαίσιο της προσωπικής ιστορίας του ασθενούς. Η νευρωνική πλαστικότητα, η δυναμική των συνάψεων και των νευρωνικών δικτύων

εξηγούν και προσδίδουν μία ακόμα μεγαλύτερη πολυσημία στις κλινικές παρατηρήσεις των «επικαλυπτόμενων πεδίων», της συνέργειας μεταξύ παθολογικών και υγιών δομών ή λειτουργιών, ή της παλινδρόμησης των νευρολογικών νοσημάτων που αναπτύχθηκαν αρχικά από τους Halstead, Von Monakow, Jackson (την επίδραση του οποίου βρίσκουμε στην πρώιμη σκέψη του Freud) ή τον Goldstein. *Έτσι θεωρώ ότι το νευροψυχολογικό σύμπτωμα αποτελεί επίσης ένα είδος συμβιβασμού και η εξέταση του παραπέμπει στην διερεύνηση των μηχανισμών σχηματισμού.* Εκτός της αξίας του ως ένδειξη μίας συγκεκριμένης τοπογραφικά ή χαρτογραφικά ανατομολειτουργικής βλάβης, *εντάσσεται και είναι απόρροια της ατομικής σωματοψυχικής ιστορίας ενός ασθενούς, ή ακόμα των σχέσεων του με το περιβάλλον. Είναι απόρροια και ενεργός συνάρτηση στην οργάνωση της παρούσας κλινικής εικόνας, της υποκειμενικής αξίας, αναπαραστατικής ή συναισθηματικής που κατείχε για αυτόν το γεγονός του λόγου, της μνήμης, των πράξεων ή της κίνησης.*

Όμως πέραν της ενδεχόμενης υποκειμενικής και ψυχικής συνιστώσας, δηλαδή της διαπλοκής με την ψυχική πραγματικότητα, η εξέταση της διάστασης του συμβιβασμού και του σχηματισμού του νευροψυχολογικού συμπτώματος αφορούν κατά κύριο λόγο στην οργάνωση και την λειτουργία της πραγματικότητας του νευρικού συστήματος. Αφορούν δηλαδή σε μηχανισμούς που χαρακτηρίζουν τον εσωτερικό τρόπο λειτουργίας του.

Έτσι τίθεται το ερώτημα της μορφής της σύνδεσης στο ανατομικό και στο λειτουργικό επίπεδο μεταξύ των νευρωνικών και των ψυχικών μηχανισμών σχηματισμού του συμπτώματος ή της αντίστοιχης διάστασης του συμβιβασμού. Θα αναρωτηθούμε εάν ένα νευροψυχολογικό σύμπτωμα αποτελεί επίσης ένα ψυχαναλυτικό ή ίσως ένα ψυχοσωματικό σύμπτωμα. Και αντιστρόφως, εάν ένα σύμπτωμα της ψυχικής λειτουργίας που θεωρείται ως σημαίνον για την ψυχική πραγματικότητα, αποτελεί και με ποιον τρόπο μία μορφή νευροψυχολογικού ή νευρωνικού συμπτώματος. Επιχειρώντας την κλινική σύνδεση μεταξύ νευροψυχολογίας και ψυχανάλυσης, πρόκειται άραγε, όπως κυρίως τίθεται από τον Solms και τους συνεργάτες του, για μία διττή ανάγνωση μίας, μονιστικής, οντότητας; Ή, όπως αναφέρουν οι Lechevalier (2002) σε ένα άρθρο όπου εξετάζουν την νευρολογική και την ενδοψυχική διάσταση της νόσου του Crohn, για «μία

ανάγνωση σε δύο φωνές»[3]. Είδαμε ότι η άποψη του Solms ακολουθεί το σκεπτικό του διττού μονισμού. Έτσι (Solms και Turnbull, ο.π.) γίνεται μία διπλή προσέγγιση του νευροψυχολογικού συμπτώματος ή του ιδίου «υλικού» (stuff), αντικειμενική ως προς την νευρολογική και φυσική του διάσταση και υποκειμενική ως προς την διάσταση του ενδοψυχικού ή νοητικού βιώματος. Προτείνεται μία ψυχαναλυτική κλινική «ανάγνωση», ερμηνεία και θεραπευτική προσέγγιση του νευροψυχολογικού συμπτώματος. Ανάλογη είναι η προσέγγιση της Oppenheim-Gluckman, η οποία διερευνά τον υποκειμενικό τρόπο με τον οποίο ένας ασθενής βιώνει το σύνολο των επιπτώσεων (φυσικών, νοητικών, ψυχικών, προσωπικών και κοινωνικών σχέσεων, εργασίας) του φυσικού γεγονότος της εγκεφαλικής βλάβης.

Η διαγνωστική και θεραπευτική κλινική των νευροψυχολογικών διαταραχών, όπως εξετάζεται από τους προαναφερθέντες κλινικούς και ερευνητές, δηλαδή στο πλαίσιο μίας συνδυασμένης ψυχοδυναμικής και νευροψυχολογικής προσέγγισης σύμφωνα με την θεωρία του Luria, μας δείχνει ότι η μορφή της διπλής ανάγνωσης είναι εφικτή και κλινικά πρόσφορη. Ένα νευροψυχολογικό σύμπτωμα *δυνητικά* είναι σημαίνον ως προς την ψυχική οργάνωση και λειτουργία. Δυνητικά, διότι αυτή η σύνδεση δεν είναι αυτονόητη ούτε ταυτόσημη. Ένα νευροψυχολογικό σύμπτωμα, για παράδειγμα απραξίας, αφ' εαυτού και ως σημείο της νοητικής ή της σωματικής πραγματικότητας, δεν αποτελεί αναγκαστικά στο επίπεδο της ψυχικής οικονομίας και δυναμικής το ανάλογο ενός νευρωτικού συμπτώματος ή μίας εκπραξίας (acting-out). Άλλωστε μία παρόμοια ερμηνεία ενός απραξικού συμπτώματος στο πλαίσιο είτε της νευροψυχολογικής είτε της ψυχοθεραπευτικής εργασίας θα μπορούσε να προκαλέσει την επιδείνωση της κλινικής εικόνας, την σύγχυση, ενδεχομένως την είσοδο του ασθενούς σε μία αποδιοργανωτική φαντασιωσική κίνηση, ή ακόμα σε μία μορφή αρνητικής (νευροψυχολογικής) θεραπευτικής αντίδρασης. Βέβαια αυτές οι πιθανές αρνητικές εκβάσεις είναι ενδεικτικές μίας λανθάνουσας σύνδεσης μεταξύ του ψυχισμού και της νευρωνικής ή της νοητικής λειτουργίας. Η σκέψη μου είναι ότι θα πρέπει να λάβουμε υπ' όψη μας, νευροεπιστημονικά και νευρο-ψυχαναλυτικά, το τι αποτελεί και πώς οργανώνεται αυτή η

[3] Μέσα από αυτό το ενδιαφέρον κλινικό και ερευνητικό κείμενο βλέπουμε μάλιστα πώς μπορεί να αρθρώνονται οι απόψεις της νευροεπιστήμης, της ψυχανάλυσης και της ψυχαναλυτικής ψυχοσωματικής.

λανθάνουσα σύνδεση. Υπό αυτή την έννοια θεωρώ ότι η προσέγγιση της διπλής ανάγνωσης δεν αρκεί. Βασιζόμενοι μόνον σε αυτήν νομίζω ότι ενδεχομένως τείνουμε προς έναν συγχυτικό κλινικό λόγο ή άκουσμα και προς μία συγχώνευση και όχι σύνδεση του ψυχισμού και του σώματος.

Έτσι, κρατώντας την μεταφορική έκφραση της ανάγνωσης κειμένων θα πρότεινα τα εξής σημεία. *Μία διαφορετική ανάγνωση ενός αρχικού, μονιστικού και ενιαίου κειμένου (της σωματοψυχικής οντότητας και της σημειολογίας της) σημαίνει την διατύπωση, την διαμόρφωση* και *ενός άλλου κειμένου*. Εφ' όσον όμως θεωρούμε ότι δεν πρόκειται για ένα αρχικό, θα έλεγα, αποκρυφιστικό ή μεταφυσικό κείμενο ούτε για έναν δυϊσμό, η σκέψη μου είναι, ότι *κάθε κείμενο διαφορετικής «ανάγνωσης» είναι εξίσου ένυλο*, όπως επίσης ότι, *η μετάβαση από τον ένα τρόπο «ανάγνωσης» στον άλλο, δηλαδή η διαμόρφωση της σχέσης μεταξύ ψυχισμού και σώματος, αναλογεί στην διατύπωση ενός ενδιάμεσου, μεταβατικού, επίσης ένυλου κειμένου*. Αυτή την τοποθέτηση εκφράσαμε υπό την έννοια του *διττού μεταβατικού μονισμού*. Με αυτόν τον τρόπο θεωρώ ότι το νευροψυχολογικό σύμπτωμα καθίσταται σημαίνον για την σχέση μεταξύ ψυχικής και σώματος ή νοητικής πραγματικότητας.

Επομένως θεωρώ ότι ένα νευροψυχολογικό σύμπτωμα θα πρέπει να εξετασθεί :

Ως προς το σύνολο των διεργασιών που εξυπηρετούν την λειτουργία που πάσχει (στο πλαίσιο της δυναμικής προσέγγισης του Luria).
Ως προς το σύνολο των διεργασιών με τις οποίες συνδέεται ή εξυπηρετεί η πάσχουσα λειτουργία και με τις οποίες αλληλεπιδρά μέσω του μηχανισμού της επανεισόδου και των αρχών της νευροδυναμικής.
Ως προς την διάσταση της ψυχικής πραγματικότητας για την οποία αποτελούσε και αποτελεί ένα εν δυνάμει ψυχικό αντικείμενο (ή ελλείπον αντικείμενο) και επίσης αποτελεί ένα έρεισμα για την λειτουργία της[4].

[4] Όπως είπαμε, ένα στοιχείο της νοητικής πραγματικότητας όπως της λειτουργίας του λόγου (ένα φωνητικό μόρφωμα, μία έννοια, η κινητική εικόνα μίας λέξης) μπορεί να αποτελεί τόσο ένα επενδυόμενο αντικείμενο, μία ψυχική αναπαράσταση, και συγχρόνως ένα απαραίτητο έρεισμα για την λειτουργία του ψυχισμού.

Ως προς την διάσταση της μεταβατικής σχέσης μεταξύ ψυχικής και νοητικής πραγματικότητας η οποία αντικατοπτρίζεται μέσα στο νευρο-ψυχο-λογικό σύμπτωμα.

Το νευροψυχολογικό και το ψυχαναλυτικό σύμπτωμα αποτελούν μία μορφή συμβιβασμού και απόρροια μίας δυναμικής διεργασίας σχηματισμού, το καθένα στο πλαίσιο του εσωτερικού δυναμικού τρόπου οργάνωσης και λειτουργίας που χαρακτηρίζει τον εγκέφαλο, την νόηση (ή τις γνωσιακές λειτουργίες) και το ψυχικό όργανο. Συγχρόνως, υπό την έννοια του διττού μεταβατικού μονισμού, υφίσταται μία εν δυνάμει μορφή συμβιβασμού, απότοκη μίας διεργασίας σχηματισμού που παράγεται στο πεδίο της μεταβατικής σωματοψυχικής πραγματικότητας. Σύμφωνα με αυτή την διεργασία το νευροψυχολογικό σύμπτωμα, εξεταζόμενο υπό το πρίσμα της ψυχαναλυτικής θεώρησης της σχέσης μεταξύ ψυχικής και εξωτερικής πραγματικότητας, είναι σημαίνον ως προς αυτή την σχέση μεταξύ ψυχισμού, νόησης και σώματος.

2. ΤΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΤΗΣ ΨΥΧΟΣΩΜΑΤΙΚΗΣ - ΝΕΥΡΟΨΥΧΟΛΟΓΙΚΗΣ ΚΛΙΝΙΚΗΣ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗΣ

Μία άλλη πτυχή της κλινικής διερεύνησης αφορά στο ερώτημα εάν και με ποιον τρόπο, το *νευροψυχολογικό σύμπτωμα* ή ευρύτερα η συμπτωματολογία ενός συνδρόμου εξ αιτίας εγκεφαλικής βλάβης, *μπορεί να θεωρηθεί ως ένα ψυχοσωματικό σύμπτωμα* ή ως μία ψυχοσωματική ψυχοπαθολογική διεργασία, όπως αυτή θεωρείται στην ψυχαναλυτική ψυχοσωματική. Το ερώτημα μπορεί να εξετασθεί στο επίπεδο της πρόκλησης και της εξέλιξης της πρωτογενούς νόσου. Επίσης μπορεί να εξετασθεί στο επίπεδο του δευτερογενούς (ως προς την αρχική αιτία) σχηματισμού ενός νευροψυχολογικού συμπτώματος.

Σε ό,τι αφορά στο πρώτο επίπεδο, τα οργανικά πρωτογενή αίτια της νόσου ή των νευροψυχολογικών διαταραχών μπορεί να αφορούν σε νεοπλασίες, σε αγγειακές βλάβες που προκαλούν ισχαιμικά ή αιμορραγικά εγκεφαλικά επεισόδια, σε εκφυλιστικές διεργασίες, σε προσβολή από νευροϊούς ή σε κρανιοεγκεφαλικές κακώσεις. Η ποικιλία των μορφών της φυσικής ιστορίας των νοσημάτων δείχνει ότι οι επιπτώσεις και η έκταση των λειτουργικών βλαβών σε κάθε μία από αυτές τις περιπτώσεις μπορεί να κυμαίνεται μεταξύ μίας σχεδόν μη αξιολογούμενης κλινικά εικόνας (χωρίς ιδιαίτερα ευρήματα παρά την διαπίστωση αλλοιώσεων στον εργαστηριακό έλεγχο) έως την μαζική διαταραχή και αποδιοργάνωση των εγκεφαλικών ή και των ζωτικών λειτουργιών. Έρευνες των τελευταίων ετών σχετικά με τα αγγειακά εγκεφαλικά επεισόδια και την απότοκη νέκρωση των νευρώνων έχουν δείξει ότι η έκταση των βλαβών, στο ιστολογικό και το λειτουργικό επίπεδο δεν είναι μόνον συνάρτηση της τοπογραφίας, αλλά και ποιοτικών παραγόντων που συνδέονται με τις ιδιότητες της νευρωνικής πλαστικότητας. Όπως επισημαίνει ο Ameisen (2003) και αποδεικνύει ένας αυξανόμενος αριθμός ερευνών (Sairanen et al., 2006· Northington et al., 2005) το μέγεθος των ιστολογικών βλαβών εξαρτάται από την κινητοποίηση του μηχανισμού της κυτταρικής απόπτωσης. Η απουσία

οξυγόνωσης που προκαλείται από ένα Α.Ε.Ε. ή την ρήξη ενός ανευρύσματος λειτουργεί ως ένα σήμα κινητοποίησης των σταδίων της «κυτταρικής αυτοκτονίας» η οποία προσδιορίζει τον βαθμό απώλειας των νευρώνων. Επομένως η έκταση της βλάβης είναι συνάρτηση ατομικών παραγόντων και τρόπων νευρωνικής λειτουργίας που μπορούμε ίσως να υποθέσουμε ότι συνδέονται με τις νευρωνικές βάσεις και την δυναμική της υποκειμενικότητας τις οποίες εξετάσαμε στο τρίτο κεφάλαιο. Αναφερθήκαμε επίσης στην δυναμική διεργασία της νευρογένεσης, της αναπαραγωγής δηλαδή νευρικών κυττάρων, η οποία λειτουργεί ως μία άμυνα και ως φυσικός τρόπος αποκατάστασης των βλαβών (Thored et al., 2005). Με αυτόν τον τρόπο διαπιστώνεται στο νευρωνικό επίπεδο αυτό το οποίο αποτελεί μία βασική αρχή της κλινικής και της αποκατάστασης των εγκεφαλικών βλαβών, ότι κάθε κλινικό περιστατικό, διαγνωστικά και θεραπευτικά, αποτελεί μία ξεχωριστή ατομική σωματοψυχική και λειτουργική οντότητα. Θα λέγαμε έτσι ότι η εκδήλωση μίας νεοπλασίας, ενός εκφυλιστικού νοσήματος ή ενός αγγειακού επεισοδίου αποτελεί ένα γενικότερο πλαίσιο νόσου εντός του οποίου αναπτύσσονται διάφορες μορφές αποδιοργανωτικών και αναδιοργανωτικών κινήσεων, ο δυναμικός συμβιβασμός των οποίων προσδιορίζει την έκταση και το ποιόν των λειτουργικών ελλειμμάτων. Στην ψυχοσωματική κλινική η βαρύτητα της ψυχοσωματικής διαταραχής κρίνεται κυρίως στο επίπεδο της οργάνωσης του ψυχισμού και της ψυχικής οικονομίας. Εν τούτοις η βαρύτητα του οργανικού νοσήματος, η χρόνια ή η οξεία μορφή και η ενδεχόμενη ταχεία αποδρομή, στην ψυχοσωματική σκέψη, αποτελούν ενδεικτικά στοιχεία της διαθεσιμότητας ανάπτυξης πρόδρομων ψυχικών κινήσεων και νοηματοδότησης του σωματικού βιώματος (Marty, 1980, 1990[5]). Ως προς την ψυχοσωματική συνιστώσα της αρχικής νόσου η διερεύνηση θα στραφεί προς τον πρωτύτερο τρόπο συγκρότησης και λειτουργίας του ψυχισμού. Δηλαδή την παρουσία στο ιστορικό και την κλινική εικόνα του ασθενούς στοιχείων χρηστικής σκέψης και τρόπου ζωής, θεμελιώδους κατάθλιψης, καταστολής του συναισθήματος, ανεπάρκειας της λειτουργίας του προσυνειδητού και των συνδετικών διεργασιών αναπαραστάσεων και συναισθήματος όπως επίσης στοιχεία τραυματικής νεύρωσης, τα οποία είναι πιθανό να οδήγησαν στην αποδιοργάνωση του ψυχικού οργάνου και την εκδήλωση

[5] Σχετικά με την ψυχική και ψυχοσωματική διάσταση των οξέων νοσημάτων παραπέμπουμε στα κλινικά και θεωρητικά άρθρα που περιλαμβάνονται στα τεύχη 12 (1997) και 13 (1998) της Revue Française de Psychosomatique με τον γενικό τίτλο «Maladies à crises».

παλινδρομικών κινήσεων που αγγίζουν και διαταράσσουν την σωματική λειτουργία. Ένα ισχαιμικό ή αιμορραγικό επεισόδιο ή ακόμα η ρήξη ενός ανευρύσματος, θα μπορούσαν να θεωρηθούν ενδεχομένως ως μία οξεία κρίση, όπως επίσης ως το αποτέλεσμα μία χρόνιας πορείας αγγειακής υπέρτασης, αθηρωμάτωσης και καρδιαγγειακών προβλημάτων, ή του σχηματισμού της καλοήθους νεοπλασίας του ανευρύσματος.

Θεωρώ ότι στο επίπεδο της θεώρησης της ψυχικής λειτουργίας και της ποιότητας της σχέσης μεταξύ ψυχισμού και σώματος θα μπορούσε να υπάρξει μία ανάλογη διττή προσέγγιση, χρονιότητας και κατάστασης κρίσης σε συνάρτηση με την αντίστοιχη ποιότητα της ψυχοσωματικής οργάνωσης. Οι επιπτώσεις της αρχικής νόσου, δηλαδή ο σχηματισμός της νευρολογικής και νευροψυχολογικής συμπτωματολογίας, υπό το πρίσμα είτε της χρονιότητας είτε της κατάστασης κρίσης, φαίνεται να μην αποτελούν ούτε τυχαίο ούτε γραμμικό γεγονός, αλλά αντικατοπτρίζουν ένα σύνολο δυναμικών μηχανισμών συμβιβασμού και σχηματισμού σημαινόντων συμπτωμάτων μεταξύ των πεδίων της σωματικής της νοητικής και της ψυχικής πραγματικότητας.

Η διερεύνηση του νευροψυχολογικού συμπτώματος και της συνολικής κλινικής εικόνας σύμφωνα με την ψυχοσωματική θεώρηση προβάλλει ορισμένα ερωτήματα σχετικά με τον τρόπο σχηματισμού και την θέση τους εντός της ψυχικής οικονομίας. Μπορούμε να αναρωτηθούμε εάν μία νευροψυχολογική διαταραχή αποτελεί μία μορφή «*επιλογής λειτουργίας*». Η έννοια της επιλογής λειτουργίας (choix de fonction) που έχει προταθεί από εκπροσώπους της ψυχοσωματικής σχολής όπως ο Fain (1957) και έχει αναπτυχθεί ιδιαίτερα από τον Dejours (2001), κάνει λόγο για μία ασυνείδητη επιλογή ενός σωματικού λειτουργικού συστήματος, εν προκειμένω του κεντρικού νευρικού συστήματος, του εγκεφάλου ή των νοητικών λειτουργιών, στο πλαίσιο της οποίας εκδηλώνεται ένα οργανικό νόσημα. Αυτός ο τύπος επιλογής δεν ενέχει την δυναμική και τον συμβολισμό της επιλογής του οργάνου που συναντούμε στην υστερική μετατροπή. Τίθεται ένθεν του επιπέδου συγκρότησης του οιδιποδείου συμπλέγματος (άρα της νευρωτικής οργάνωσης της προσωπικότητας και των δευτερογενών διεργασιών νοηματοδότησης) και αφορά στον «αποκλεισμό» σωματικών λειτουργιών από την διεργασία ψυχικοποίησης (από την «subversion libidinale» στην ορολογία του Dejours,

ο.π.) και την οργάνωση του λιβιδινικού σώματος, εξ αιτίας, όπως αναφέρει, ενός προγενέστερου αποκλεισμού και μη επένδυσης αυτών των φυσιολογικών λειτουργιών στην σχέση μεταξύ υποκειμένου και αντικειμένου. Ο Dejours σημειώνει ότι η δρομολόγηση των βιολογικών μηχανισμών που προκαλούν την εκδήλωση της νόσου άπτονται της γενετικής προδιάθεσης και της φυσιοπαθολογίας των συγκεκριμένων οργάνων ή λειτουργιών. *Επομένως θα λέγαμε ότι ο σχηματισμός ενός ψυχοσωματικού ή ενός νευροψυχολογικού συμπτώματος είναι συνάρτηση των διεργασιών που εξετάσαμε υπό την έννοια και την λειτουργία του διπλού ορίου, δηλαδή της σύνδεσης των διεργασιών μεταφοράς που αναπτύσσονται μεταξύ αφ' ενός ψυχικής και εξωτερικής πραγματικότητας και αφ' ετέρου ενδοψυχικά και διασυστημικά.*

Ως προς την λειτουργία της νοηματοδότησης, δηλαδή της ψυχικής διάστασης των βιολογικών λειτουργιών, ο Dejours προτείνει ότι δεν αφορά μόνον μία ενδοψυχική διεργασία, της τάξης του προσυνειδητού, αλλά ότι «ξεκινά από το σώμα». Η νοηματοδότηση δεν έγκειται μόνον στην συνδετική, την ερμηνευτική ή την συνειρμική ικανότητα ενός συστήματος. Έγκειται ή προ-απαιτεί την ανάπτυξη ενός μεταβατικού πεδίου συνδέσεων. Η άποψη του Dejours νομίζω πως συναντά την θέση που διατυπώσαμε υπό την έννοια του «σώματος – σχέση σε σχέση». Εντός της σωματικής πραγματικότητας ή της πραγματικότητας της νόησης, αναπτύσσονται μεταβατικές συνδέσεις οι οποίες επιτρέπουν την νοηματοδότηση στα αντίστοιχα πεδία, πέραν ή προ της νοηματοδότησης σε σχέση με την ψυχική διάσταση. Μία σωματική ή μία νοητική λειτουργία ή στοιχείο αποκτούν ένα δυνάμει νόημα και τρόπο διαμόρφωσης, μέσω της σχέσης τους με άλλες λειτουργίες. *Το αποτέλεσμα αυτής της αρχικής εργασίας νοηματοδότησης, ως ένα μεταβατικό πεδίο σωματικών και νοητικών διαθεσιμοτήτων, θεωρώ ότι συγκροτεί έναν τόπο προέλευσης του ψυχισμού. Η επιλογή μίας λειτουργίας στην ψυχοσωματική ή την νευροψυχολογική παθολογία έγκειται στην αποτυχία συγκρότησης των μεταβατικών πεδίων, εντός του σωματικού ή του νοητικού συστήματος, εντός του ψυχικού συστήματος, μεταξύ αυτών καθώς και στην σχέση τους με τα εξωτερικά αντικείμενα.*

Στην ψυχοσωματική κλινική παρατηρούνται μορφολογικές παλινδρομικές κινήσεις στον άξονα σκέψης – συμπεριφοράς – σώματος. Αυτές προκαλούν την σταδιακή αποδιοργάνωση της ψυχοσωματικής οργάνωσης, αρχικά της ψυχικής τοπικής, στην συνέχεια των νοητικών ή γνωσιακών λειτουργιών και της συμπεριφοράς, έως των βιολογικών λειτουργιών διατήρησης και ανάπτυξης της ζωής. Η σκέψη μου είναι ότι ένα νευρολογικό ή ένα νευροψυχολογικό σύμπτωμα που μπορεί να αφορά στο σώμα και στην κίνηση (την ψυχοκινητική έκφραση) ή σε γνωσιακές λειτουργίες, πιθανώς παράγεται στο πλαίσιο μίας προθύστερης παλινδρομικής κίνησης προς την αποεπενδυμένη λιβιδινικά σκέψη, την γνωσιακή λειτουργία, τον τρόπο κίνησης ή συμπεριφοράς. Επίσης μπορεί να εντάσσεται σε ένα ανάλογο πλαίσιο αποδιοργάνωσης εξ αιτίας του τραυματικού βιώματος που συνοδεύει την εγκατάσταση της νόσου και των απότοκων ελλειμμάτων. Στην συνέχεια του τραυματικού βιώματος και της εγκατάστασης των ελλειμμάτων, η προσπάθεια ανάκτησης, της κινητικότητας, των νοητικών λειτουργιών αλλά και ευρύτερα της λειτουργικότητας, συχνά, όπως είδαμε στο κλινικό παράδειγμα του κυρίου Α (*κλινική vii*) επιφέρει μία σχεδόν αναγκαστική στροφή προς την μορφή χρηστικής λειτουργίας και επομένως προς μία παλινδρομική κίνηση, με σκοπό την καταστολή κάθε ψυχικής ή συναισθηματικής συνιστώσας οι οποίες θα μπορούσε να προκαλέσουν την περαιτέρω ψυχική κατάρρευση. Αυτή η εργασία αρνητικού του ψυχικού βιώματος, η οποία πολύ συχνά επιβραβεύεται και προωθείται στο πλαίσιο των θεραπειών αποκατάστασης που στοχεύουν στην ανάκτηση της λειτουργικότητας, υπό μία έννοια φαίνεται να δικαιώνεται από τα αποτελέσματα ερευνών που εξετάζουν την επίπτωση της εμφάνισης κατάθλιψης κατά τον πρώτο μήνα μετά την εκδήλωση ενός Α.Ε.Ε.. Σε τέτοιες περιπτώσεις ασθενών η έρευνα των House et al., (2001) δείχνει μία αυξημένη θνησιμότητα στο διάστημα 12 έως 24 μηνών μετά την εκδήλωση ενός Α.Ε.Ε.

Θεωρώ ότι υπό το πρίσμα της ψυχοσωματικής θεώρησης, σύμφωνα δηλαδή με τον βαθμό συγκρότησης του ψυχισμού προ και μετά την εκδήλωση της νόσου, ο σχηματισμός του νευροψυχολογικού συμπτώματος μπορεί να αντιστοιχεί στην αποτυχία ενός ψυχικού συμβιβασμού και την μετατόπιση μέσω της μορφολογικής παλινδρόμησης προς

συμβιβασμούς στο πεδίο των νοητικών λειτουργιών, της συμπεριφοράς και των αισθητηριοκινητικών λειτουργιών έως και σε αυτό του σώματος.

Η σωματοψυχική μορφολογική παλινδρόμηση κινούμενη αντιστρόφως της πορείας των πρωτύτερων εξελικτικών γραμμών (δηλαδή αντίστροφα από την κατεύθυνση που ξεκινά από το αρχικό σωματικό ασυνείδητο και κινείται προς τις σταδιακά περισσότερο ψυχικές και νοηματοδοτημένες διεργασίες και τρόπους οργάνωσης) *χωρίς την ενδιάμεση διεργασία και προστασία των μεταβατικών πεδίων που επέτρεψαν την μεταφορά από το βιολογικό και το γνωσιακό προς το ψυχικό και ακολουθώντας τις γραμμές εγχαράξεων σωματικών, νοητικών, συμπεριφορικών και σχεσιακών προτύπων τα οποία δεν έγιναν αντικείμενο ψυχικών επενδύσεων και δεν εσωτερικοποιήθηκαν, τείνει προς την διαμόρφωση ενός συμπτώματος υπό το σκεπτικό της «επιλογής της λειτουργίας». Θεραπευτικά, η εκ νέου κινητοποίηση των πρόδρομων διεργασιών μέσω της αναδιαμόρφωσης των μεταβατικών πεδίων, είτε αυτό γίνεται στο πλαίσιο μίας ψυχοθεραπευτικής εργασίας είτε στο πλαίσιο μίας νευροψυχολογικής ή άλλης θεραπείας αποκατάστασης, θα επιτρέψει την νοηματοδότηση της «επιλεγμένης λειτουργίας» και την διαμόρφωση νέων ελκυστών γύρω από τους οποίους θα μπορέσει να αναδιοργανωθεί τόσο η ψυχική όσο και η νοητική πραγματικότητα.*

Στο νευρωνικό και στο ανατομολειτουργικό επίπεδο του νευροψυχολογικού συμπτώματος μπορούμε να αναρωτηθούμε κατά πόσο και με ποιον τρόπο επιδρά η προϋπάρχουσα μορφή καθολικής χαρτογράφησης που χαρακτηρίζει μία ψυχοσωματική οργάνωση του ψυχισμού. Η νευροεπιστημονική έρευνα έχει αναδείξει διακριτές και ιδιαίτερες μορφές νευρωνικής λειτουργίας μεταξύ των λεγόμενων αλεξιθυμικών και μη αλεξιθυμικών οργανώσεων. Όπως είδαμε στο προηγούμενο κεφάλαιο, παρατηρείται η μείωση της δράσης πολλών περιοχών του δεξιού ημισφαιρίου, των περιοχών χαρτογράφησης και εκπροσώπησης των δυναμικών μεταβολών και καταστάσεων του σώματος που βρίσκονται στην βάση του συναισθηματικού βιώματος. Η μειωμένη δράση εκφράζει ένα είδος «αγνωσίας του συναισθήματος», η οποία, ανατομολειτουργικά και κλινικά, μπορούμε να σκεφτούμε ότι αλληλεπιδρά με την νευροψυχολογική σημειολογία του συνδρόμου του δεξιού ημισφαιρίου. Έτσι σε ορισμένες περιπτώσεις η

σωματοαγνωσία επέρχεται στο έδαφος μίας προϋπάρχουσας «αγνωσίας του συναισθήματος», υπό την έννοια της καταστολής του συναισθηματικού βιώματος και την μειωμένη λειτουργία των μετα-αναπαραστάσεων της εκπροσώπησης του σώματος (στο επίπεδο του φλοιού της νήσου, του βρεγματικού λοβού ή της έλικας του προσαγωγίου) ως έρεισμα των δευτερογενών διεργασιών. Η νευρωνική εικόνα της αλεξιθυμίας είναι πιθανόν, είτε ως έδαφος των μετέπειτα βλαβών είτε ως απότοκος αυτών, να επηρεάζει αρνητικά την αποκατάσταση των νευροψυχολογικών - γνωσιακών διαταραχών του δεξιού ημισφαιρίου, όπως επίσης να επιδεινώνει την κλινική εικόνα της ψυχικής λειτουργίας. Αντίθετα, και ίσως παραδόξως, τα νευρωνικά σύστοιχα της αλεξιθυμίας που χαρακτηρίζονται από την αυξημένη δράση του αριστερού ημισφαιρίου, ίσως προάγουν την αποκατάσταση των αντίστοιχων διαταραχών στο γνωσιακό επίπεδο, σύμφωνα με τον λειτουργικό, ή ίσως χρηστικό, λόγο και τρόπο σκέψης. Ανάλογα θα μπορούσαμε να αναρωτηθούμε γύρω από τους πιθανούς τρόπους επίδρασης της νευρωνικής τοπικής των «μη αλεξιθυμικών» ασθενών. Εάν δηλαδή θα μπορούσαμε να υποθέσουμε την δυνατότητα καλύτερης νοηματοδότησης των ελλειμμάτων και του τραυματικού βιώματος στο νευρωνικό επίπεδο, ή διαφορετικά, την μεγαλύτερη συναισθηματική ευαισθησία και με τον αυξημένο κίνδυνο εμφάνισης διαταραχών του συναισθήματος.

3. ΠΕΡΙΟΡΙΣΜΟΙ ΚΑΙ ΜΟΡΦΟΠΟΙΗΣΕΙΣ ΤΟΥ ΚΛΙΝΙΚΟΥ ΠΛΑΙΣΙΟΥ

Το προτεινόμενο πλαίσιο ψυχαναλυτικής και ψυχοσωματικής νευροψυχολογικής προσέγγισης, στην κλινική και ερευνητική πράξη υπόκειται σε ορισμένους περιορισμούς. Πρόκειται για εγγενείς παράγοντες της νόσου, της πολυπλοκότητας της σε όλα τα επίπεδα, σωματικό, νοητικό, ψυχικό, σχέσης με το περιβάλλον και της πολυπλοκότητας της θεραπευτικής προσέγγισης. Στο θέμα των περιορισμών αναφερθήκαμε ήδη στο μεθοδολογικό κεφάλαιο, παρατηρώντας ότι δεν αποτελούν εμπόδιο ενός κλινικού και ερευνητικού ιδεώδους αλλά παράγοντες μορφοποίησης της κάθε μίας ξεχωριστής κλινικής και θεραπευτικής εργασίας.

Η ύπαρξη των περιορισμών αντικατοπτρίζονται στην βιβλιογραφία και τις δημοσιεύσεις της νευρο-ψυχαναλυτικής κλινικής. Κύρια σημεία βιβλιογραφικής αναφοράς αποτελούν οι εργασίες των Karen και Mark Solms (2000), της Oppenheim-Gluckman (2000), των Lechevalier (1998) και ορισμένες δημοσιεύσεις του περιοδικού «neuro-psychoanalysis». Οι ουσιαστικά συνδετικές κλινικές προσεγγίσεις ψυχανάλυσης και νευροψυχολογίας παραμένουν ελάχιστες συγκριτικά με το εύρος του θεωρητικού και ερευνητικού πεδίου αναζητήσεων. Χαρακτηριστικά, η Oppenheim-Gluckman (ο.π.) αναφέρει ότι από μία βιβλιογραφική έρευνα σχετικά με την ψυχοπαθολογική προσέγγιση ασθενών με εγκεφαλικές βλάβες για το διάστημα 1986 έως 1998, προκύπτουν 81 άρθρα ή βιβλία με ψυχαναλυτικές αναφορές, εκ των οποίων μόνον τα 9 αφορούν σε κλινικές μελέτες. Ανάλογα η βιβλιογραφική αναζήτηση δημοσιευμένων άρθρων σε επιστημονικά περιοδικά μέσω του δικτυακού τόπου του «PubMed» για την δεκαετία 1995-2005, με κριτήρια τις λέξεις «psychotherapy» και «stroke» απέφερε 160 απαντήσεις από τις οποίες μόνον 20 αναφέρονται σε κλινικές προσεγγίσεις, κυρίως γνωσιακής και συμπεριφορικής κατεύθυνσης. Η ψυχαναλυτική προσέγγιση περιορίζεται σε τέσσερεις γενικού και

μάλλον θεωρητικού τύπου αναφορές[6]. Ως προς την σύνδεση ψυχοσωματικής και νευροψυχολογίας η νευροεπιστήμης, τα αποτελέσματα μειώνονται κατά πολύ. Υπάρχουν ποικίλες αιτίες που εξηγούν αυτή την διαφορά του αριθμού κλινικών και θεωρητικών δημοσιεύσεων σύνδεσης ψυχανάλυσης και νευροεπιστήμης. Μία αιτία αφορά στον θεωρητικό προσανατολισμό, στην μορφή εξειδίκευσης και εκπαίδευσης των κλινικών. Οι άμεσα εμπλεκόμενες ειδικότητες, από την νευροχειρουργική στην νευρολογία, την ψυχιατρική ή την νευροψυχολογία έως και τις θεραπευτικές ειδικότητες λογοθεραπείας, εργοθεραπείας και φυσικοθεραπείας, συνήθως δεν έχουν μία ψυχαναλυτική εκπαίδευση ή τρόπο κλινικής προσέγγισης. Και αντίστοιχα οι ψυχαναλυτές όπως επίσης, ή ιδίως, οι ψυχοσωματιστές (της ψυχαναλυτικής ψυχοσωματικής), πλην ελαχίστων εξαιρέσεων, δεν ασχολούνται στην κλινική πράξη και στην θεωρητική αναζήτηση με νευρολογικά θέματα[7]. Μία άλλη αιτία έγκειται στην πολυπλοκότητα και το βάρος των αντικειμενικών όπως συνηθίζουμε να λέμε κλινικών ευρημάτων, στις, από μία άποψη, σαφώς περιγεγραμμένες νευροψυχολογικές διαταραχές και στην ανάγκη επιλογής επίσης σαφών και αντικειμενικά βασισμένων τρόπων θεραπευτικής αντιμετώπισης και αποκατάστασης. Σε αυτή την πτυχή των δυσχερειών της κλινικής του πεδίου σύνδεσης ψυχισμού και εγκεφάλου – που θεωρώ ότι είναι η νευροψυχολογία – αναφερθήκαμε αναλυτικά στην εισαγωγή και στο κεφάλαιο της μεθοδολογίας και των υποθέσεων εργασίας (*κλινική ί*). Αναφερθήκαμε στα όρια και στην συχνά παρατηρούμενη αποτυχία της κλινικής εφαρμογής του ολιστικού ή του πολυπαραγοντικού - διεπιστημονικού μοντέλου, λέγοντας ότι το πρόβλημα σε αυτές τις προσεγγίσεις δεν είναι ένα θέμα υπέρβασης αλλά υστέρησης. Είδαμε ότι, ιδίως σε βαριά νευροψυχολογικά περιστατικά, η συντονισμένη θεραπευτική προσέγγιση δίνει την θέση της σε λιγότερο διαλεκτικές επιλογές στο «τρίπτυχο» της «θεραπείας των βασικών ελλειμμάτων», της «επιλογής θεραπευτών που αναπτύσσουν την 'καλύτερη' σχέση με τον ασθενή» (η οποία για μη διευκρινιζόμενους

[6] Θα σημειώσουμε ότι οι δημοσιεύσεις της έκδοσης του «Neuro-psychoanalysis» δεν περιλαμβάνονται στις απαντήσεις του "PubMed". Ενδιαφέρον είναι επίσης ότι σε αυτή την αναζήτηση, η αναφορά στην ψυχαναλυτική προσέγγιση φαίνεται να αυξάνεται όσο κατευθυνόμαστε προς τα προηγούμενα έτη. Ωσάν το ποσοστό των κλινικών αναφορών στην ψυχανάλυση να είναι αντιστρόφως ανάλογο με την πρόοδο της νευροεπιστημονικής έρευνας. Αυτό, σε αντίθεση με την αυξανόμενη τάση θεωρητικής σύνδεσης των δύο πεδίων την τελευταία δεκαετία.

[7] Χαρακτηριστικά θα ανέφερα το παράδειγμα μίας προκαταρκτικής συζήτησης με τον, ψυχαναλυτή – ψυχίατρο – νευρολόγο και ψυχοσωματιστή, συντονιστή μίας στρογγυλής τράπεζας με θέμα την σκέψη. Επρόκειτο για την παρουσίαση και την περαιτέρω συζήτηση δύο περιστατικών, το ένα με προεξάρχουσα την νευρολογική παθολογία. Ο ιδιαίτερα έμπειρος κλινικά και βαθύς γνώστης της θεωρίας συντονιστής, μου ανέφερε ότι δεν θα σχολιάσει αυτό το περιστατικό καθώς ήταν «νευρολογικής φύσης».

λόγους συνδέεται με την ιδέα μίας επίσης καλύτερης και αποδοτικότερης θεραπείας) και της «εξασφάλισης της προσαρμογής – αποδοχής της παρούσας κατάστασης».

Μία άλλη αιτία απουσίας σύνδεσης ψυχανάλυσης και νευροψυχολογίας στο κλινικό επίπεδο είναι η «πρακτική» θα λέγαμε δυσχέρεια εφαρμογής της ψυχαναλυτικής τεχνικής σε νευρολογικούς ασθενείς. Θα αναρωτηθούμε πώς μπορεί να διεξαχθεί μία ψυχαναλυτικής κατεύθυνσης κλινική εξέταση ή θεραπεία σε έναν ασθενή που δεν θυμάται, δεν συνδέει, δεν μιλάει ή δεν αντιλαμβάνεται τον λόγο, ή μπορεί να εκφράζεται συνειρμικά αλλά χωρίς να έχει την ικανότητα σκέψης των συνειρμών του, δεν αναγνωρίζει ή δεν κινείται. Η απάντηση σε αυτό το ερώτημα, είτε αφορά στην ψυχοθεραπευτική εργασία είτε σε κάθε μορφή θεραπείας αποκατάστασης, θεωρώ ότι είναι η έννοια της μεταβίβασης, των διαφόρων επιπέδων λειτουργίας της, και όπως προτείνουμε, οι διεργασίες του μεταβατικού πεδίου της ψυχικής και της σωματικής πραγματικότητας. Η αναγωγή σε εντοπισμένες και αντικειμενικά – απεικονιστικά διαγνωσμένες βλάβες του εγκεφάλου φαίνεται να παρέχει μία «διέξοδο» στο «αδιέξοδο» της κλινικής κατάστασης και πορείας βαρέων περιστατικών, απέναντι στην ακόμα μεγαλύτερη δυσκολία που επιφέρει η εξέταση του υποκειμενικού και του ενδοψυχικού στοιχείου. Είναι ιδιαίτερα σημαίνον ότι οι εξηγήσεις ή οι αναφορές στο υποκειμενικό στοιχείο συχνά επιχειρούνται μέσω αντικειμενικών και στατιστικά βασισμένων διαγνώσεων (για παράδειγμα στους άξονες του DSM[8]), ή μέσω προσπαθειών αναγωγής σε αντικειμενικά ευρήματα ή υποθέσεις νευροβιολογικών δυσλειτουργιών, ή ακόμα μέσω αδρών και «παρακλινικών» χαρακτηρισμών της προσωπικότητας και της συμπεριφοράς («δύσκολος ασθενής», «πάντα ήταν δύστροπος», «δεν θέλει, δεν συνεργάζεται»), ή τέλος μέσω παράδοξων προτροπών του τύπου «άμα θέλει, όλα είναι μέσα στο κεφάλι του». Ένας ασθενής με βλάβη του μετωπιαίου λοβού συχνά παρουσιάζει μία συμπτωματολογία (άρση των αναστολών, περάσματα στην πράξη, αντικοινωνική συμπεριφορά) που είναι σε πολλά σημεία όμοια με αυτή των μεταιχμιακών διαταραχών. Τα αντίστοιχα κριτήρια του DSM θα μπορούσαν να

[8] Μία έρευνα του Leeman (1998) σχετικά με την «λανθασμένη χρήση» των διαγνώσεων στην ψυχιατρική επιδημιολογία, έχει δείξει ότι η προσέγγιση σύμφωνα με τις κλίμακες του DSM δεν είναι αξιόπιστη και ότι οδηγεί σε ασαφείς διαγνώσεις, ανάμεσα από τις πολλαπλές κατηγοριοποιήσεις, που καταλήγουν να είναι απλοϊκές και όχι ικανοποιητικά συγκεκριμένες.

εφαρμοσθούν στην μία και στην άλλη περίπτωση. Η Oppenheim-Gluckman (ο.π.) παρατηρεί ότι εάν θέλουμε να έχουμε μία πλήρη και δυναμική εικόνα της λειτουργίας του ασθενούς, συνδυάζοντας την νευροψυχολογική και την ψυχοπαθολογική προσέγγιση, θα πρέπει να δούμε ποιο μέρος των διεργασιών ή ποιοι παθογόνοι μηχανισμοί έχουν να κάνουν με την εγκεφαλική βλάβη, ποιοι με την οργάνωση της προσωπικότητας ή με τους πιθανούς ενεργοποιούμενους μηχανισμούς άμυνας, με τις παλινδρομικές κινήσεις και βεβαίως με την σχέση μεταξύ αυτών. Μέσα από την κλινική της πρακτική επισημαίνει ότι στο ιστορικό παρόμοιων νευρολογικών ασθενών συχνά απαντώνται στοιχεία διαταραχής της προσωπικότητας, μεταιχμιακού τύπου. Διερωτάται επομένως «ποιος είναι ο ιδιαίτερος χαρακτηρισμός αυτών των διαταραχών», προσθέτοντας ότι «το πρόβλημα είναι πολύ περίπλοκο».

Παράδειγμα αυτής της περιπλοκής αποτελεί η περίπτωση αναδιοργάνωσης ή και βελτίωσης της ψυχικής λειτουργίας, χωρίς ψυχοθεραπευτική ή ανάλογη φαρμακευτική κάλυψη, μετά από εγκεφαλικές βλάβες. Κλινικές μελέτες (Labatte et al., 1997· Mataro et al., 2001) αναφέρονται στην άμεση ή στην μακροπρόθεσμη «βελτίωση» της προθύστερης ψυχοπαθολογικής σημειολογίας, ή ενός μέρους της, σε ασθενείς που έχουν υποστεί κρανιοεγκεφαλική κάκωση[9]. Η δυνατότητα ψυχικής αναδιοργάνωσης μετά από την εκδήλωση σωματικών νοσημάτων, ιδίως με την μορφή κρίσεων, είναι γνωστή από την ψυχοσωματική κλινική. Στην περίπτωση όμως των νευροψυχολογικών διαταραχών, το έλλειμμα αφορά στην υπόσταση του ψυχισμού. Ο Dejours (2001) αναφέρει ότι «για τον ψυχαναλυτή, η προέλευση της [ψυχικής] σκέψης δεν είναι μέσα στον φλοιό, τον εγκέφαλο ούτε στο νευρικό σύστημα, αλλά μέσα σε ολόκληρο το σώμα». Με αυτόν τον τρόπο θέλει να τονίσει την σημασία του περάσματος, της «subversion» στην ορολογία του, από το βιολογικό στο ερωτικό σώμα· το οποίο πέρασμα αφορά στο σώμα και σε όλο το εύρος των λειτουργιών. Το ψυχοσωματικό σύμπτωμα επισημαίνει την αποτυχία αυτού του περάσματος για ορισμένες περιοχές ή λειτουργίες του βιολογικού σώματος. Η σκέψη μου είναι ότι το νευροψυχολογικό σύμπτωμα μπορεί να αποτελεί επίσης ένα ψυχοσωματικό σύμπτωμα, αναφορικά με την αιτιολόγηση και τον τρόπο οργάνωσης του.

[9] Σε παρόμοιες περιπτώσεις θα πρέπει να συνεκτιμηθεί η συνολική ψυχική λειτουργία και η τυχόν μετάθεση της συμπτωματολογίας σε άλλες ψυχοπαθολογικές μορφές, ιδίως αυτήν της υπερπροσαρμογής. Πέραν όμως αυτού, μας επισημαίνουν γύρω από την ευρύτητα των καταστάσεων οι οποίες μπορεί να έχουν μία «θεραπευτική αξία».

Όπως άλλωστε το ψυχοσωματικό σύμπτωμα μας πληροφορεί γύρω από την διαταραχή της σχέσης μεταξύ της ψυχικής πραγματικότητας και της πραγματικότητας του σώματος. Όμως η νευροψυχολογική συμπτωματολογία, εκ της φύσης της, ως έλλειμμα, δεν θέτει μόνον ένα θέμα αποτυχίας περάσματος από μία βιολογική ή νοητική σε μία ψυχική πραγματικότητα, αλλά και ένα θέμα απώλειας, αρνητικού, του θεμελιώδους εδάφους επί του οποίου θα αναπτυχθούν οι διεργασίες μετάβασης από το βιολογικό στο λιβιδινικό σώμα ή στην ψυχοσεξουαλικότητα[10]. Σκεπτόμενοι την φράση του Marty (1980), ότι στην ψυχοσωματική παθολογία «το ασυνείδητο δέχεται αλλά δεν εκπέμπει», θα λέγαμε πως στην περίπτωση των νευροψυχολογικών διαταραχών το ασυνείδητο, ή γενικότερα το ψυχικό όργανο, σε μικρότερη ή μεγαλύτερη έκταση, χάνει τους «φυσικούς» υποδοχείς του, την ικανότητα πρόσληψης και αναγνώρισης των ερεθισμάτων ή την ικανότητα της διασυστημικής επικοινωνίας. Νεότερες απόψεις της ψυχοσωματικής, όπως αυτή του Smadja (2001), θεωρούν ότι πρόκειται για το εγώ το οποίο δεν δέχεται και για το ασυνείδητο το οποίο δεν εκπέμπει. Η σκέψη μου είναι πως στην νευροψυχολογική παθολογία τόσο το εγώ, «μία οντότητα της επιφάνειας» όπως λέει ο Freud και σε επαφή με το περιβάλλον, όσο και το ασυνείδητο (του εγώ ή το εκείνο) υφίστανται μία ποσοτική και ποιοτική έκπτωση της ικανότητας πρόσληψης, υπό την μορφή της ασυνείδητης αντίληψης, της αντίληψης του τραυματικού δυναμικού και του δυναμικού μετάλλαξης, ή της ψευδαισθητικής αντιληπτικότητας. Έτσι αυτό το οποίο δέχεται, το σύστημα που προσλαμβάνει, όπως επίσης ο τρόπος με τον οποίο προσλαμβάνει και μορφοποιείται, διαταράσσονται. Το ασυνείδητο, το ψυχικό όργανο στο πλαίσιο της πρώτης τοπικής, είναι μνήμες. Αλλά στην νευροψυχολογική παθολογία η μνήμη και οι μηχανισμοί της μνήμης οι οποίοι υποστηρίζουν κάθε λειτουργία αντιληπτική, αναπαραστατική, συναισθηματική ή δράσης, υπόκεινται σε σημαντικές απώλειες του περιεχομένου τους, της δυνατότητας εγγραφής και παγίωσης των μνημονικών ιχνών, της συνδετικής ικανότητας, της ερμηνείας των ιχνών καθώς και της ανάκλησης τους.

Υπό αυτές τις συνθήκες ελλείμματος, θα αναρωτηθούμε τι και σε ποιον βαθμό, μπορεί να καθιστά δυνατή την αναδιοργάνωση του ψυχισμού, τι καθιστά δυνατή την

[10] Όπως αναφέραμε στην εισαγωγή, η Oppenheim-Gluckman (ο.π.) τοποθετεί το ψυχοπαθολογικό σύμπτωμα από την πλευρά του ελλείποντος και το νευροψυχολογικό σύμπτωμα από την πλευρά της απώλειας.

ανάκτηση της λειτουργικότητας (κινητικής ή γνωσιακής) και τι μπορεί να συνδέει αυτά τα δύο πεδία. Σε ότι αφορά στην ψυχική πραγματικότητα, η κλινική εργασία με νευρολογικούς ασθενείς, ιδίως ασθενείς οι οποίοι διανύουν ή διένυσαν μία περίοδο κωματώδους κατάστασης και σταδιακής ανάνηψης, θέτει το ερώτημα για το τι συμβαίνει ως προς την τοπική την δυναμική και την οικονομική διάσταση του ψυχικού οργάνου καθώς και στην σχέση του με την εξωτερική πραγματικότητα. Επέρχεται άραγε μία πλήρης κατάρρευση σε όλα τα πεδία: Υπόκειται σε μία λανθάνουσα κωματώδη κατάσταση ελαχιστοποίησης των λειτουργιών, της δυναμικής και της οικονομίας του με σκοπό την οργανική ή ίσως και την ψυχική επιβίωση; Υφίσταται ενδεχομένως μία διατήρηση και μία συνέχεια του ψυχισμού; Η Oppenheim-Gluckman στην εργασία της για την ψυχαναλυτική κλινική του κώματος με τον τίτλο «μνήμες της απουσίας» (1996), αναφέρει για αυτά τα περιστατικά ότι «η άρση της συνείδησης δεν εμποδίζει την ύπαρξη μίας λειτουργίας του ασυνειδήτου και του προσυνειδητού». Προτείνει ότι «υπάρχει μία συνέχεια της ασυνείδητης ψυχικής ζωής ανάμεσα από το προ-κωματώδες, τις πολύ πρώιμες φάσεις ανάνηψης από το κώμα και από το μεθύστερο, αυτό, όποιες και εάν ήταν οι αρχικές νευρολογικοί και γνωσιακοί παράμετροι και βλάβες». Έτσι ακολουθώντας την άποψη της Oppenheim-Gluckman θα πρέπει να αναρωτηθούμε, *τι καθιστά δυνατή την αναδιοργάνωση της ψυχικής τοπικής, και ακόμα περισσότερο, τι επιτρέπει την διατήρηση ενός ψυχισμού, μία μορφή συνέχειας της ψυχικής λειτουργίας και ίσως οργάνωσης, εν μέσω της αισθητηριακής, νοητικής και κινητικής σιωπής αλλά και θορύβου*. Θα ήθελα να επισημάνω την διπλή κατάσταση της περιόδου του κώματος και της σταδιακής ανάνηψης, σιωπής, λευκού, και συγχρόνως θορύβου, στην οποία θα επανέλθουμε στην συνέχεια.

Μία πιθανή εξήγηση είναι ότι η ψυχική πραγματικότητα αποδομείται και αναδομείται, πέφτει σε κώμα, υπολειτουργεί και ξυπνά, σε πλήρη αναλογία και στοίχιση με την πραγματικότητα του σώματος, του εγκεφάλου και της νόησης. Δηλαδή ότι ακολουθεί την ίδια ακριβώς μοίρα. Και ότι επανέρχεται στον βαθμό, ποσοτικά και ποιοτικά, στον οποίο επαναφέρονται και αποκαθίστανται οι εγκεφαλικές λειτουργίες. Μία τέτοια εξήγηση εξυπακούεται από το δεδομένο της ένυλης φύσης του ψυχισμού. Η βλάβη του εγκεφάλου σημαίνει την βλάβη της ψυχικής πραγματικότητας. Βέβαια μία

απόλυτη θέση πλήρους αντιστοιχίας θα εξέφραζε την άποψη ενός απλοϊκού αναγωγισμού ή μονισμού, χωρίς όμως να λαμβάνεται υπ' όψη η δυναμική της εγκεφαλικής οργάνωσης και η δυνατότητα διακρίσεων και διαφοροποιήσεων που εξασφαλίζει.

Η σκέψη μου είναι ότι, α) *κάθε εγκεφαλική βλάβη (ή κάθε νευροψυχολογική βλάβη) επιφέρει μία εν δυνάμει μορφή διαταραχής της ψυχικής οργάνωσης όπως επίσης η αποκατάσταση της βλάβης επιτρέπει μία εν δυνάμει αποκατάσταση της ψυχικής λειτουργίας*, και β), *ο τρόπος και η μορφή ψυχικής αποδιοργάνωσης (ή αναδιοργάνωσης) δεν είναι άμεση συνάρτηση ούτε γραμμικά αιτιατική της πρωτογενούς βλάβης (ή αποκατάστασης) της εγκεφαλικής βλάβης και των νευροψυχολογικών διαταραχών*. Όπως άλλωστε ο τρόπος και η μορφή βλάβης και αποκατάστασης μίας νοητικής λειτουργίας (του νευροψυχολογικού συμπτώματος) δεν είναι ούτε άμεση ούτε γραμμική συνάρτηση των ανατομικών βλαβών. Η μορφή της αποδιοργάνωσης και της αναδιοργάνωσης της ψυχικής πραγματικότητας εξ αιτίας της βλάβης και της αποκατάστασης της πραγματικότητας του σώματος ή και της νόησης, είναι *εν δυνάμει μορφές*.

Με αυτό εννοώ ότι *το εν δυνάμει στοιχείο του τρόπου διαμόρφωσης είναι η μη γραμμική συνάρτηση* :

της έκτασης και του είδους της ανατομικής βλάβης στο πλαίσιο των αντίστοιχων καθολικών νευρωνικών χαρτογραφήσεων·

της πρωτύτερης μορφής και δυναμικής των νευρωνικών χαρτογραφήσεων·

του πρωτύτερου τρόπου οργάνωσης του ψυχισμού και του είδους της ατομικής διαθεσιμότητας προς τις αποδιοργανωτικές και τις αναδιοργανωτικές κινήσεις·

των ποιοτικών στοιχείων που χαρακτηρίζουν το μεταβατικό πεδίο σύνδεσης της ψυχικής πραγματικότητας με την πραγματικότητα του σώματος, τόσο στην προ-νοσηρή κατάσταση όσο κατά την διάρκεια της πορείας ανάνηψης και αποκατάστασης. Αυτή η τοποθέτηση είναι στην ίδια γραμμή σκέψης με την θέση που προτείναμε, της διαφοράς μεταξύ του ερείσματος και του πεδίου προέλευσης και ανάπτυξης του ψυχισμού.

Βεβαίως το πεδίο της μεταβατικής πραγματικότητας είναι επίσης ένυλο. *Αφορά* και *αναφέρεται* σε δυναμικές νευρωνικές συνδέσεις και μορφώματα που επιτρέπουν την

ανάπτυξη αυτών των διεργασιών. *Αφορά*, διότι πρόκειται για διεργασίες που αναπτύσσονται εντός της σωματοψυχικής οντότητας και που επιτρέπουν την διάκριση και σύνδεση του πεδίου της ψυχικής και της εξωτερικής πραγματικότητας. *Αναφέρεται*, διότι υφίστανται ορισμένες ιδιότητες της νευρωνικής οργάνωσης οι οποίες επιτρέπουν την ανάπτυξη των μεταβατικών – και ψυχαναλυτικά των μεταβιβαστικών – διεργασιών μεταξύ της σωματοψυχικής οντότητας και των αντικειμένων. *Η κίνηση μεταξύ της διάστασης του αφορούντος και του αναφέροντος αποτελούν την κίνηση στον άξονα του διπλού ορίου και της διπλής απαίτησης έργου, ή, των κινήσεων του «σώματος – σχέση σε σχέση».*

Επομένως στο πλαίσιο της εξέτασης και της εκτίμησης των εγκεφαλικών βλαβών ή των ανατομοκλινικών συσχετίσεων θα πρέπει να διερευνηθεί το τμήμα τους το οποίο αφορά ή αναφέρεται στην διαμόρφωση του πεδίου της μεταβατικής πραγματικότητας. Στην συνέχεια, μέσω της κλινικής προσέγγισης, θα προσπαθήσουμε να προτείνουμε ορισμένες υποθέσεις γύρω από το νευρωνικό ανάλογο του πεδίου της μεταβατικής πραγματικότητας. Στο επόμενο και τελευταίο κεφάλαιο προτείνεται η σύνδεση των κλινικών παρατηρήσεων με ορισμένα ερευνητικά δεδομένα. Με αυτόν τον τρόπο προτείνεται η αποδέσμευση από μία γραμμική και στατική ταύτιση και συνάρτηση της κλινικής του ψυχισμού και του σώματος. Ενδιάμεσα τοποθετείται ο χώρος της εν δυνάμει μορφοποίησης και των μεταβατικών διαθεσιμοτήτων. Όμως αυτό το εν δυνάμει έχει τα όρια του. Πρόκειται για όρια τα οποία επιβάλλονται από τις νευρολογικές βλάβες, από αυτές καθ' εαυτές (η οποιαδήποτε διεργασία νοηματοδότησης απαιτεί την ύπαρξη ενός χρηστικού νου και την εξασφάλιση των ζωτικών λειτουργιών) και από την λιγότερο ή περισσότερο σημαντική μείωση των στοιχείων που μπορεί να διαθέσει η πραγματικότητα του σώματος και της νόησης προς το πεδίο σύνδεσης με τον ψυχισμό και των μεταβατικών διεργασιών. Πρόκειται επίσης για όρια που επιβάλλονται από τον βαθμό διαθεσιμότητας του ψυχισμού, από την πλευρά των νευρωνικών τοπικών που του αναλογούν, να θέσουν σε διάλογο στοιχεία τους εντός του πεδίου της μεταβατικής πραγματικότητας. Και τέλος πρόκειται για όρια τα οποία συχνά επιβάλλονται από τα αντικείμενα, από το οικείο και το θεραπευτικό περιβάλλον του ασθενούς και την δική τους διαθεσιμότητα προς την ανάπτυξη των μεταβατικών διεργασιών. Η Oppenheim-

Gluckman (2000) αναφέρει ότι απέναντι στο ψυχικά ανυπέρβλητο της απώλειας που βιώνει ο ασθενής, «μπορεί να υπάρχει η ανεπάρκεια κάθε συνομιλητού να σκεφτεί και να φανταστεί αυτό που συμβαίνει στο άρρωστο υποκείμενο, και επομένως η αδύνατη μετάδοση αυτής της εμπειρίας».

Ένα άλλο θεμελιώδες στοιχείο περιορισμών και μορφοποίησης του πλαισίου της ψυχαναλυτικής και νευροψυχολογικής προσέγγισης είναι το γεγονός της συνύπαρξης και συνέργειας διαφόρων μορφών θεραπειών, βιολογικών, φαρμακευτικών και ιδίως θεραπειών αποκατάστασης εργοθεραπείας, φυσιοθεραπείας και λογοθεραπείας. Η Mareike Wolf (2002) σε ένα άρθρο σχετικά με την σύνθετη φύση του «συνδρόμου των ανησύχων άκρων» που περιλαμβάνει πολλαπλές διαστάσεις, νευρολογική, φυσιοπαθολογίας, ψυχοπαθολογική και ψυχοσωματική, αναφέρει ότι κατά την κλινική και ψυχοθεραπευτική προσέγγιση, «πρέπει να ξέρει κανείς να μοιράζεται τον ασθενή του». Τονίζει ότι «αυτό φαίνεται να είναι η βασική συνθήκη της θεραπείας» προσθέτοντας όμως ότι «το να μοιράζεσαι [τον ασθενή] δεν σημαίνει να τον ξεφορτώνεσαι πάνω στους άλλους». Οι Solms και ιδίως η Oppenheim-Gluckman αναφέρονται επίσης στην ιδιαιτερότητα του πλαισίου και στην θεραπευτικά απαραίτητη πραγματικότητα αυτού του «μοιράσματος».

Το «μοίρασμα» ως «βασική συνθήκη της θεραπείας», αφορά στην θεραπευτική κάλυψη του ασθενούς. Κυρίως όμως αφορά στο μοίρασμα της συμπτωματολογίας, του φυσικού, νοητικού και ψυχικού βιώματος κάθε συμπτώματος και του συνόλου της ατομικής κατάστασης. Τα συμπτώματα και οι επιμέρους παθολογικές και μη παθολογικές διεργασίες που συγκροτούν ένα σύνδρομο και που απαρτίζουν την συνολική κλινική εικόνα ενέχουν έναν δυναμικό τρόπο σύνδεσης και διάδρασης. Όμως αυτή η δυναμική σύνθεση, αν και αναπαράγεται εντός της πολυμορφίας του κλινικού και θεραπευτικού πλαισίου, δεν γίνεται αντικείμενο διερεύνησης και τελικά μέρος του θεραπευτικού έργου. Δημιουργείται έτσι ένα χάσμα ή μία ανακολουθία μεταξύ της δυναμικής σύνθεσης της κλινικής εικόνας και του θεραπευτικού μοιράσματος. Το μοίρασμα με την έννοια ενός από κοινού και συγχρόνως ατομικού εσωτερικού σε κάθε θεραπεία έργου, μετατρέπεται σε διασκόρπιση και πολλαπλές σχάσεις. Η δυναμική της

νευροψυχολογικής και της ψυχοπαθολογικής συμπτωματολογίας διασκορπίζεται. Η εικόνα διασκορπισμού αντικατοπτρίζει το αποτέλεσμα των ελλειμμάτων που οφείλονται στην νόσο. Εκτός όμως αυτών, αντικατοπτρίζονται ελλείμματα ή σκοτεινά σημεία. αρνητικού, προβολών, της σχέσης μετάβασης από την μία μορφή θεραπείας στην άλλη, καθώς και της μεταβιβαστικής και αντιμεταβιβαστικής σχέσης. Σύμφωνα με την έκφραση της Oppenheim-Gluckman (ο.π.), πρόκειται για την «ανεπάρκεια [του] συνομιλητού να σκεφτεί και να φανταστεί αυτό που συμβαίνει στο άρρωστο υποκείμενο, και επομένως η αδύνατη μετάδοση αυτής της εμπειρίας». Αυτά τα διϋποκειμενικά ελλείμματα μεταβατικών διεργασιών αντικατοπτρίζουν την ενδοϋποκειμενική αδυναμία διαλόγου, νοηματοδότησης και σωματοψυχικής απαρτίωσης και συνοχής, δηλαδή την αδυναμία συγκρότησης του πεδίου σύνδεσης της ψυχικής με την σωματική και νοητική πραγματικότητα.

Σε αναλογία με ό,τι αναφέραμε για την κλινική νευροψυχολογία, η σύνθετη μορφή των θεραπειών αποκατάστασης αποτελεί επίσης ένα κλινικό και θεραπευτικό πεδίο σύνδεσης ψυχισμού σώματος και νόησης. Κάθε θεραπευτική προσέγγιση έχει την αυτονομία του έργου, των τεχνικών και των στόχων της. Είναι μία απαραίτητη αυτονομία για την επίτευξη του, συνειδητά τουλάχιστον, ζητούμενου αποτελέσματος. Με αυτόν τον τρόπο κατανέμεται και ανατίθεται ανά ειδικότητα η διάγνωση, η εκτίμηση και η θεραπευτική προσέγγιση των λειτουργιών. Όμως γνωρίζουμε ότι οι κατανεμημένες λειτουργίες αποτελούν ένα δυναμικό σύνολο συνδέσεων. Όπως άλλωστε οι κατανεμημένες θεραπευτικές προσεγγίσεις οφείλουν να αποτελέσουν ένα δυναμικό σύνολο. Στην κλινική πράξη το ρόλο της εκτίμησης και προσέγγισης του δυναμικού συνόλου αναλαμβάνει η «*ομάδα αποκατάστασης*». Δηλαδή η εργασία ενημέρωσης και συναλλαγής που γίνεται στις τακτικές συναντήσεις μεταξύ των εμπλεκομένων ειδικοτήτων. Το θέμα της οργάνωσης, του περιεχομένου, της δυναμικής και της μεθοδολογίας των ομάδων αποκατάστασης είναι ένα μείζον και συχνά δυσεπίλυτο ζήτημα. Πτυχές των δυσκολιών παρουσιάσαμε στην πρώτη κλινική περίπτωση. Η ανάλυση περιεχομένου των συνεδριών της ομάδας αποκατάστασης, το τι συνειδητά και κυρίως ασυνείδητα διαμείβεται μεταξύ των μελλών θα μπορούσε να μας δώσει μία πολύ ενδιαφέρουσα άποψη γύρω από την έκδηλη και την λανθάνουσα κλινική εικόνα και

πορεία του ασθενούς, την «κλινική εικόνα» του θεραπευτικού έργου, όπως επίσης γύρω από την δυναμική και τα προβλήματα της προσπάθειας σύνδεσης και απαρτίωσης. Ένας ιδανικά αναζητούμενος «πλήρης» διεπιστημονικός διάλογος, μία καθολική προσέγγιση των προβλημάτων, στην πράξη καθίσταται ιδιαίτερα χρονοβόρος, δύσκολος έως μερικές φορές συγχυτικός. Το αποτέλεσμα όπως αναφέραμε είναι η απόφαση ιεράρχησης και προτεραιότητας σε ορισμένους θεραπευτικούς στόχους, συνήθως σχετικά με τα πλέον ορατά και αντικειμενικά ελλείμματα. Η σκέψη μου είναι ότι αυτή η μορφή προσέγγισης μπορεί να είναι η ενδεικνυόμενη εφ' όσον έχουν αναγνωρισθεί οι λόγοι οι οποίοι καθιστούν πρωτεύοντα έναν θεραπευτικό στόχο ή ένα σύμπτωμα εντός του πλαισίου της συνολικής δυναμικής και των μηχανισμών διαμόρφωσης των συμπτωμάτων και της κλινικής εικόνας. Δηλαδή να αναγνωρισθεί από τους θεραπευτές η σημασία της επιλογής προτεραιοτήτων ως προς την δυναμική του κάθε επιμέρους θεραπευτικού έργου και σε σχέση με τις άλλες θεραπείες. Να γίνει επομένως γνώση ως στοιχείο της δυναμικής της ομάδας αποκατάστασης.

Συχνά, ιδίως σε περιπτώσεις που παρουσιάζουν μία «μη τεκμηριωνόμενη» νευρολογικά ή από την φυσική κατάσταση και «υποκειμενικής» αιτιολογίας στασιμότητα, ως προτεραιότητα τίθεται το ψυχοθεραπευτικό έργο. Θεωρώ ότι παρόμοιοι χαρακτηρισμοί και αιτιολογήσεις ενός συμπτώματος ή της στασιμότητας της κλινικής πορείας, αν και επισημαίνουν την σημασία της υποκειμενικής διάστασης, δηλαδή της ψυχικής πραγματικότητας η οποία ανθίσταται, είναι άστοχοι και ότι, ιδίως σε κρίσιμες φάσεις της θεραπείας, επανεισάγουν έναν διϋσμό ψυχισμού και σώματος, στην σωματοψυχική οντότητα του ασθενούς, στο σώμα της θεραπείας, καθώς και στην κλινική σκέψη των θεραπευτών, συμπεριλαμβανομένων των ψυχοθεραπευτών. Απότοκη είναι η λειτουργία των ψυχοθεραπευτικών συνεδριών σε «αντικάμαρα» ή ως «κιτίο γενικών παραπόνων» εκ μέρους του ασθενούς, των θεραπευτών και του περιβάλλοντος, ενώ συγχρόνως υφίσταται μία γενική προσμονή και εναπόθεση των ελπίδων ανάκαμψης[11] στην ψυχοθεραπεία. Άλλοτε πάλι, σε μία προσπάθεια επιστημονικής αιτιολόγησης, προτείνονται «ξύλινης γλώσσας» υπεραναγωγές σε βιολογικά στοιχεία τα οποία, ακόμα και εάν ισχύουν, χάνουν την οιαδήποτε θεραπευτική αξία τους. Έτσι, εάν

[11] Πρόκειται για την περίπτωση του «ξεφορτώματος» του ασθενούς (Wolf, ο.π.) και της αντιμεταβίβασης.

τίθεται ως προτεραιότητα το ψυχοθεραπευτικό έργο (ή η ενίσχυση του), αυτή η επιλογή θα πρέπει να γίνει αντικείμενο ερμηνευτικής διεργασίας (working throught) και συνειδητοποίησης εκ μέρους του φυσιοθεραπευτή ή του εργοθεραπευτή, σε σχέση με την πορεία και τις ενδεχόμενες δυσκολίες της εργασίας τους. Θα πρέπει δηλαδή να αναγνωρισθεί ποια στοιχεία της φυσιοθεραπευτικής εργασίας και σχέσης με τον ασθενή, στο πλαίσιο μίας αισθητηριοκινητικής μεταβιβαστικής σχέσης, μπορεί να κινητοποίησαν ψυχικές παλινδρομικές κινήσεις, την έκφραση μερικών ενορμήσεων και καθηλώσεων, που μπορεί να οδήγησαν στην έκφραση φυσιοθεραπευτικών ανάλογων των αρνητικών θεραπευτικών αντιδράσεων.

Τέτοιες μορφές διαπλοκής μεταξύ των θεραπευτικών προσεγγίσεων θεωρώ ότι είναι περισσότερο από συχνές στην αποκατάσταση των νευρολογικών παθήσεων, όπως άλλωστε στο πλαίσιο συνδυασμένων θεραπευτικών ενεργειών σε άλλα οργανικά νοσήματα. Όμως, ένα θεωρητικό και κλινικό ερώτημα είναι, με ποιον τρόπο θα μπορούσε να γίνει αντικείμενο ερμηνευτικής διεργασίας και συνειδητοποίησης, να γίνει ψυχικά ανεκτό και εσωτερικά κατανοητό ότι η φυσιοθεραπευτική σωματική διάδραση, κινητοποίησε για παράδειγμα πρώιμους μαζοχιστικούς πυρήνες της ψυχικής λειτουργίας, γύρω από τους οποίους ενδεχομένως καθηλώνεται η πορεία της κινητικής και πραξιακής αποκατάστασης. Πολύ περισσότερο εφ' όσον οι παραγόμενες παλινδρομικές κινήσεις και οι εκβλαστήσεις από το ασυνείδητο εμφανίζονται ως βίαιες αποκαλύψεις, ως ένα καταθλιπτικό ή ψυχωτικόμορφο στοιχείο εκτός καταθλιπτικής ή ψυχωτικής τοπικής. Δηλαδή με την μορφή του αποσυνδεμένου ασυνειδήτου όπως αναφέρει η Oppenheim-Gluckman. Η κλινική παρατήρηση παρόμοιων κινήσεων, δείχνει ότι το ζητούμενο δεν είναι η εν θερμώ ανάλυση και συζήτηση τους με τον ασθενή στο πλαίσιο των φυσιοθεραπευτικών ή των λογοθεραπευτικών συνεδριών. Δεν πρόκειται επομένως να αναζητηθεί μία ψυχαναλυτική λειτουργία και η ανάπτυξη ενός ψυχαναλυτικού κλινικού λόγου εκτός ψυχαναλυτικού ψυχοθεραπευτικού πλαισίου. Στον βαθμό που αυτό είναι δυνατόν, και εφ' όσον έχουν εγκατασταθεί οι κατάλληλες συνθήκες μοιράσματος εντός της λειτουργίας της ομάδας αποκατάστασης, ο στόχος είναι να υπάρξει μία ερμηνευτική διεργασία του θεραπευτού, και τότε, αυτό το οποίο έχει οργανωθεί εσωτερικά ως επεξηγηματική κατασκευή να επανεισαχθεί στο θεραπευτικό έργο χρησιμοποιώντας τον

εκεί τρόπο επικοινωνίας, λεκτικό και μη λεκτικό. *Αφορά σε μία διπλή διεργασία μεταφοράς και μετάφρασης, του φυσιοθεραπευτικού λόγου σε ψυχικό λόγο, την ενδιάμεση ερμηνευτική διεργασία, και εκ νέου την μεταφορά του ψυχικού λόγου σε φυσιοθεραπευτικό λόγο. Πρόκειται για μία μορφή κλινικής έκφρασης της έννοιας της διπλής απαίτησης έργου, ως διεργασία σύνδεσης της ψυχικής με την σωματική πραγματικότητα.*

Σε ότι αφορά στην ψυχοθεραπευτική εργασία ως προς την αντιμετώπιση αυτών των περιπτώσεων, τίθεται ένα μεθοδολογικό και κλινικό ερώτημα διαθεσιμότητας προς την διερεύνηση τους και δυνατότητας συνέργειας, επικοινωνίας με άλλες θεραπευτικές ειδικότητες, εξασφαλίζοντας συγχρόνως την αυτονομία και την λειτουργία περιέχοντος των συνεδριών. Συνηθίζουμε να λέμε στην ψυχαναλυτική πράξη ότι, εν καιρώ, στην πορεία μίας θεραπείας, κάθε στοιχείο της ψυχικής οργάνωσης θα μπορέσει να εκφρασθεί μέσα στην μεταβιβαστική σχέση και στο κλινικό υλικό. Η σκέψη μου είναι ότι κάθε-τι από την ψυχική οργάνωση και κάθε ψυχική, νοητική ή φυσική έκφραση της νευρωνικής οργάνωσης, δυνητικά μπορεί να εμφανισθεί στο κλινικό υλικό. Και συγκεκριμένα θεωρώ ότι θα εμφανισθεί μέσω των μεταβιβαστικών και των αντιμεταβιβαστικών κινήσεων. Η ύπαρξη πολλαπλών παράπλευρων μεταβιβαστικών κινήσεων διαμέσου των διαφόρων τύπων θεραπευτικών παρεμβάσεων, ως προς τις άλλες διϋποκειμενικές σχέσεις του ασθενούς με το περιβάλλον ή ακόμα ως προς το γενικό πλαίσιο θεραπείας αποκατάστασης (νοσοκομείο, κέντρο, ομάδα θεραπευτών) είναι καθοριστικής σημασίας. *Είναι επομένως ιδιαίτερα σημαντική η διαθεσιμότητα του ψυχοθεραπευτικού πλαισίου να λειτουργήσει ως περιέχον και τόπος διεργασίας της βίαιης και μη νοούμενης ανάδυσης πρωτογενών στοιχείων του ασυνειδήτου και της έκφρασης τους μέσω κυρίως καταστάσεων του σώματος, της κίνησης, της συμπεριφοράς και της γνωσιακής λειτουργικότητας. Αυτές οι πρωτογενείς ψυχικές εκβολές πέραν των τραυματικών και αποδιοργανωτικών επιπτώσεων τους, μπορεί να συνοδεύονται από μορφές διέγερσης και ευχαρίστησης της τάξης των μερικών ενορμήσεων και της μη νοούμενης ψυχικά, καταναγκαστικής, διαστροφικής ικανοποίησης.*

Ανάλογες παλινδρομικές κινήσεις μπορεί να λειτουργήσουν εξ ίσου αποδιοργανωτικά στο επίπεδο της *αντιμεταβίβασης. Η κλινική δείχνει επίσης ότι συχνά τα*

νευροψυχολογικά ελλείμματα διαταράσσουν βαθύτατα την λειτουργία της δοκιμασίας της πραγματικότητας ή της δοκιμασίας της επικαιρότητας (ο.π., Leclaire & Scarfone. 2000) *και επομένως την δυνατότητα διάκρισης και σύνδεσης της ψυχικής και της εξωτερικής πραγματικότητας*. Θα πρέπει να σημειώσουμε ότι στο πλαίσιο των ψυχοθεραπευτικών και των νευροψυχολογικών προσεγγίσεων αυτές οι παλινδρομικές κινήσεις εκτροπής της λειτουργίας της αρχής της πραγματικότητας και της αρχής της ευχαρίστησης, παράγονται από τα αρχικά ήδη στάδια της θεραπείας, εντός αυτής και παράπλευρα, ενόσω ακόμα δεν έχει εγκατασταθεί μία βασική μορφή «θεραπευτικής συμμαχίας». Μία μορφή αντίδρασης με σκοπό την αποφυγή τού αποδιοργανωτικού βιώματος είναι η μηχανιστική διαχείριση και ο εξυποκειμενισμός, που επιτυγχάνονται μέσω του κατακερματισμού και της εγκύστωσης των αποδιοργανωτικών βιωμάτων σε επιμέρους χρηστικές λειτουργίες. Συγχρόνως, η αμυντική τάση διασκόρπισης ενισχύεται από την στάση εξορθολογισμού, εκλογίκευσης των ελλειμμάτων και την αντίστοιχη κανονιστική μορφή θεραπευτικής προσέγγισης, η οποία μπορεί να προωθείται συνειδητά ή και ασυνείδητα εκ μέρους των θεραπευτών. Θα σκεπτόμουν ότι μία συχνή μορφή κλινικής και θεραπευτικής προσέγγισης στην αποκατάσταση, είναι παρόμοια με το τι μετρά η λειτουργική μαγνητική τομογραφία. Δηλαδή την προσυναπτική δράση, την αρχική διέγερση και απάντηση σε ένα ερέθισμα ή τις αντίστοιχες δυσλειτουργίες. Η νευρο-απεικονιστική εκτίμηση ισχύει αλλά αποτελεί ένα παράθυρο στο περισσότερο ίσως τονισμένο τμήμα μίας συνολικής μη γραμμικής διεργασίας. Δεν λαμβάνεται τόσο υπ᾽ όψη το υπόβαθρο, το λειτουργικό έρεισμα της προσυναπτικής δράσης, δηλαδή το τι συνθέτει την δυναμική της πρόσληψης και της απάντησης σε ένα ερέθισμα και τις ακόλουθες διεργασίες επανεισόδου ή αλληλεπιδράσεων στο πλαίσιο των δυναμικών χαρτογραφήσεων.

Σε πολλές από τις παραπάνω παρατηρήσεις θα επανέλθουμε στην συνέχεια μέσω του κλινικού υλικού καθώς και στο επόμενο κεφάλαιο. Θεωρώ ότι οι παράγοντες περιορισμού και μορφοποίησης του κλινικού πλαισίου στους οποίους αναφερθήκαμε αφορούν σε τρόπους διαχείρισης της σχέσης και σύνδεσης του ψυχισμού, της υποκειμενικότητας και του σώματος ή της εξωτερικής πραγματικότητας. Το ερώτημα, κατά πόσο η διερεύνηση του πεδίου σύνδεσης σώματος και ψυχισμού περιλαμβάνεται στο σκεπτικό διαμόρφωσης του θεραπευτικού πλαισίου και στους θεραπευτικούς

στόχους, θεωρώ ότι αποτελεί ένα βασικό κλινικό ζητούμενο. Εάν επομένως εντάσσεται ως ένας απαραίτητος ενδιάμεσος θεραπευτικός στόχος, ή ως θεραπεία των ενδιάμεσων μεταβατικών πεδίων.

4. ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ ΓΥΡΩ ΑΠΟ ΤΗΝ ΨΥΧΙΚΗ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑ ΣΤΟ ΚΩΜΑ ΚΑΙ ΤΗΝ ΔΙΕΡΓΑΣΙΑ ΤΗΣ ΠΑΛΙΝΔΡΟΜΗΣΗΣ

Σχετικά με την υπολειπόμενη ψυχική λειτουργία κατά την διάρκεια της οξείας περιόδου του βιώματος της απώλειας του πραγματικού (στο κώμα και στην ανάνηψη) η Oppenheim-Gluckman (1996, 2000) θεωρεί ότι υπάρχει μία «συνέχεια» της ασυνείδητης ψυχικής ζωής. Δηλαδή η διατήρηση και η συνέχεια μίας μορφής της λειτουργίας του ασυνειδήτου. Ωσάν, ίσως, μία εικόνα του ψυχικού κώματος. Η άποψη της στηρίζεται στην παρακολούθηση της πορείας ανάνηψης κωματωδών ασθενών, στην περιγραφή που κάνουν του υποκειμενικού βιώματος τους, όπως αυτό μεταφέρεται στις συνεδρίες, στο κλινικό υλικό, και, θα τόνιζα, στο πλαίσιο της μεταβιβαστικής και της αντιμεταβιβαστικής σχέσης. Το μη νοούμενο τραυματικό βίωμα, των «μνημών της απουσίας», περιγράφεται ως μία κατάσταση εξωπραγματικού, σύγχυσης και διάχυσης, η οποία συγχρόνως φέρει τα στίγματα ενός πραγματικού με την μορφή «ασαφώς σαφών» εντυπωμάτων, ενδοδεκτικών (θραυσμάτων φαντασιωσικών κινήσεων), εσωδεκτικών (πόνου, «ζάλης όλου του σώματος», αλλά και μίας αδιευκρίνιστα ευχάριστης ωκεάνιας υπαίσθησης), ιδιοδεκτικών (κιναισθητικών) και εξωδεκτικών ερεθισμών. Ο χρόνος είναι απών ως προς την ιστορικότητα και την αίσθηση συνέχειας. Κάθε σημείο αναφοράς συγχέεται και διαχέεται ενώ συγχρόνως είναι αδύνατη η οργάνωση ενδιάμεσων χρόνων και τόπων αρνητικού (της τοπικής του σώματος και της σχέσης με τα αντικείμενα), η οποία, ως αναπαράσταση του απόντος, θα ήταν απαραίτητη για την συγκρότηση της διαχρονίας. Η σωματοψυχική οντότητα μοιάζει να είναι φυλακισμένη σε ένα ανεξέλεγκτα προσλαμβανόμενο παρόν και συγχρόνως σε μία μη διαπραγματεύσιμη φυσικά, κινητικά, νοητικά και ψυχικά απουσία. Ό,τι είναι παρόν την μία στιγμή, ό,τι δηλαδή καλείται να συγκροτήσει και ό,τι συγκροτείται με την μορφή της πρωτογενούς συνείδησης, ωσάν νησίδες ενός απέραντου πελάγους απουσίας, την άλλη στιγμή είναι απόν. Όπως είδαμε νωρίτερα η Oppenheim-Gluckman χρησιμοποιεί τον όρο του

αποσυνδεμένου ασυνειδήτου για να περιγράψει αυτή την κατάσταση του διατηρούμενου ψυχικού ασυνειδήτου. Πρόκειται για μία ιδιαίτερη μορφή της ψυχικής πραγματικότητας η οποία σχετίζεται αλλά και διαφοροποιείται τόσο από το σωματικό ασυνείδητο (της ψυχοσωματικής σχολής) ή το πρωτογενές ασυνείδητο, από το αρχικό εγώ πραγματικότητα και από το δυναμικό ασυνείδητο. Πρόκειται για την τοπική του ασυνειδήτου εκτός τοπικής. Με αυτό θέλω να πω ότι υφίσταται μία κατάρρευση της τοπικής του ψυχικού οργάνου, από την οποία απουσιάζουν τα άλλα τμήματα, διαταράσσονται βαθύτατα οι ενδοσυστημικές και οι ενδιάμεσες (εσωτερικές – διασυστημικές και προς τα αντικείμενα) διεργασίες, και απομένει μία μορφή ασυνειδήτου το οποίο εμπεριέχει σε σύγχυση και διάχυση τα ίχνη που περιείχε ως σύστημα μίας τοπικής.

Εάν σκεφτούμε την οντογενετική εξέλιξη και οργάνωση του εγκεφάλου και της νόησης που προτείνουν οι νευροεπιστήμες, *θα θεωρούσα την υπολειπομένη κατάσταση ψυχικής λειτουργίας στο κώμα, ως την κίνηση, παλίνδρομη και πρόδρομη, από το proto-self προς την πρωτογενή (πυρηνική) συνείδηση* και σε κάθε περίπτωση ένθεν της δευτερογενούς συνείδησης, δηλαδή της ικανότητας συνείδησης της συνείδησης. Όμως, σε αναλογία με την διαμόρφωση του υπολειπόμενου αποσυνδεμένου ασυνειδήτου, θεωρώ ότι δεν πρόκειται για την παλινδρόμηση και την επαναφορά σε μία προγενέστερη μορφή πρωτογενούς συνείδησης ή του περάσματος σε αυτήν από το proto-self. Δεν πρόκειται επομένως για την επαναφορά στην μορφή οργάνωσης και διεργασιών που υπήρξε σε προγενέστερα εξελικτικά στάδια ή που ενυπήρχε στο πλαίσιο μίας δευτερογενώς οργανωμένης οντότητας, αλλά για μία μορφή πρωτογενούς συνείδησης υποκείμενης στην απώλεια ενός μέρους των λειτουργιών της και η οποία φέρει τα ίχνη της πρωτύτερης απαίτησης έργου εκ μέρους της συνείδησης ανωτέρας τάξης και της πρωτύτερης σχέσης με αυτήν. Διατυπώνοντας την ίδια σκέψη με ανατομολειτουργικούς όρους θα λέγαμε ότι η νευρολογική απώλεια της δευτερογενούς συνείδησης και η παλινδρόμηση στην πρωτογενή συνείδηση, έως και η διαταραχή των λειτουργιών σε αυτό το επίπεδο, δεν αντιστοιχεί στην αποκλειστική λειτουργία των υποφλοιοδών δομών και του οπίσθιου τμήματος του θαλαμοφλοιικού συστήματος. Η βλάβη των πρόσθιων περιοχών του φλοιού, ιδίως του προμετωπιαίου και των συνδέσεων του με φλοιώδη και

υποφλοιώδη τμήματα του εγκεφάλου, δεν σημαίνει την πλήρη απουσία λειτουργίας και σύνδεσης. Επίσης θεωρώ ότι ο τρόπος οργάνωσης και λειτουργίας του περιοχών του εγκεφάλου που εξυπηρετούν την πρωτογενή συνείδηση, το proto-self ή την οργάνωση του SELF/PAG του εγκεφαλικού στελέχους, αφ' ης στιγμής υπήρξαν ως τμήματα μίας συνολικής νευροδυναμικής οργάνωσης, μετεβλήθησαν και τα ίχνη αυτών των λειτουργικών μεταβολών παραμένουν ως εν δυνάμει τρόποι λειτουργίας και επίδρασης. Έτσι, το προϊόν μίας παλινδρόμησης στο ψυχικό και το νευρωνικό πεδίο δεν ταυτίζεται με την αντίστοιχη πρωτύτερη εξελικτική μορφή ούτε με το πρωτύτερο επίπεδο φυσιολογικής λειτουργίας. Η ελεύθερη και βίαιη ανάδυση πρωτογενών στοιχείων, πρώιμων εξελικτικά μορφών λειτουργίας, φέρει τα ίχνη των μεθύστερων και των επίκαιρων βιωμάτων χωρίς όμως να υφίσταται μεταξύ τους μία μορφή δυναμικής σύνδεσης.

Η Oppenheim-Gluckman (ο.π.) προσθέτει ότι εκτός από την διατήρηση ενός ψυχικού ασυνειδήτου, μπορεί επίσης να διατηρείται μία μορφή λειτουργίας του προσυνειδητού. Αυτή η άποψη φαίνεται να έρχεται σε αντίθεση με την έννοια του αποσυνδεμένου ασυνειδήτου, όπως τουλάχιστον την κατανοούμε, και με την εικόνα αποδιοργάνωσης της ψυχικής τοπικής. Η εκτίμηση της λειτουργίας μεταψυχολογικών εννοιών όπως είναι τα συστήματα της τοπικής του ψυχικού οργάνου θεωρώ ότι δεν μπορεί να γίνεται υπό απόλυτου όρους, ούτε διαθέτουμε μία βαθμολογική κλίμακα ποσοτικής ή ποιοτικής εκτίμησης της λειτουργίας του εγώ και του προσυνειδητού. Η σκέψη μου είναι ότι πιθανώς διατηρείται μία μορφή λειτουργίας προσυνειδητού, όχι όμως του συστήματος του προσυνειδητού όπως αυτή εννοείται στο πλαίσιο της ψυχικής τοπικής. Έτσι θα πρότεινα ότι η διατηρούμενη λειτουργία προσυνειδητού, δηλαδή η δυνατότητα συνδέσεων, διεργασιών νοηματοδότησης και μεταφοράς, μπορεί να κατανοηθεί ως προς την έννοια της διαστρωμάτωσης και της πυκνότητας ανάλογων διεργασιών στην οποία αναφέρεται η ψυχοσωματική θεωρία. Πέραν των αναφορών στο προσυνειδητό, ο Marty τονίζει την σημασία της πυκνότητας των παλινδρομήσεων και των επιπέδων καθήλωσης που είναι καθοριστική ως προς την συγκράτηση των αποδιοργανωτικών κινήσεων και την επανεκκίνηση των εξελικτικών ή πρόδρομων κινήσεων Το σύστημα παλινδρόμησης/καθήλωσης επεκτείνεται στις λειτουργίες του

σώματος. Βέβαια αυτή η (ψυχο)σωματική προσέγγιση της παλινδρόμησης και της καθήλωσης και εμμέσως του προσυνειδητού, θέτει ένα βιολογικό και μεταβιολογικό ερώτημα, καθώς προτείνεται η έννοια της σωματικής πυκνότητας, δηλαδή της σωματικής και φυσικής διάστασης της λειτουργίας της παλινδρόμησης, της καθήλωσης και του προσυνειδητού. Όπως ήδη ανέφερα, η σκέψη μου είναι ότι η μορφή διεργασιών που εξυπηρετεί το σύστημα του προσυνειδητού, μεταφορικής και μεταβατικής σύνδεσης, διατρέχουν το σύνολο της σωματοψυχικής οντότητας, στο νευρωνικό, στο νοητικό και στο ψυχικό επίπεδο όπως επίσης σε σχέση με τα εξωτερικά αντικείμενα, διαμορφώνοντας έτσι το συνολικό πεδίο της σωματοψυχικής μεταβατικής πραγματικότητας. Κατ' αυτόν τον τρόπο θα σκεπτόμουν την διατήρηση αντίστοιχων διεργασιών στο πεδίο του σωματικού ασυνειδήτου ή του ψυχικού ασυνειδήτου όπως περιγράφεται υπό την έννοια του αποσυνδεμένου ασυνειδήτου, ή, στο πεδίο των κινήσεων μεταξύ του SELF/PAG, του proto-self και της πρωτογενούς συνείδησης το οποίο υποθέσαμε ότι αντιστοιχεί στην σωματοψυχική λειτουργία του κώματος.

Στην συνέχεια θα αναφερθούμε σε μία σειρά περιπτώσεων, ψυχοθεραπευτικής και νευροψυχολογικής κλινικής εργασίας, που αφορούν στο σύνδρομο του αριστερού ημισφαιρίου, στο σύνδρομο του δεξιού ημισφαιρίου και στο μετωπιαίο – προμετωπιαίο σύνδρομο. Η εκτενής παρουσίαση της πρώτης περίπτωσης [*κλινική x*] αποτελεί επίσης ένα παράδειγμα του ακολουθούμενου τρόπου προσέγγισης της κλινικής της σύνδεσης της ψυχικής πραγματικότητας με την πραγματικότητα της νόησης και του σώματος. Θα εξετάσουμε έτσι την νευρο-ψυχική δυναμική και αντίστιξη της λειτουργίας του λόγου, των κιναισθητικών και γνωσιακών διεργασιών, της μνήμης και των διεργασιών συνολικής ρύθμισης και απαρτίωσης. Κατά την εξέταση αυτών των νευροψυχολογικών διαταραχών θα έχουμε την ευκαιρία να διερευνήσουμε την σημασία άλλων πτυχών της συμπτωματολογίας, του γεγονότος της ημιπληγίας, της σχέσης με το σώμα, όπως επίσης την σημασία της δυναμικής των θεραπευτικών σχέσεων.

5. ΝΕΥΡΟΨΥΧΟΛΟΓΙΚΗ ΚΑΙ ΨΥΧΑΝΑΛΥΤΙΚΗ ΚΛΙΝΙΚΗ ΤΗΣ ΣΗΜΕΙΟΛΟΓΙΑΣ ΤΟΥ ΑΡΙΣΤΕΡΟΥ ΗΜΙΣΦΑΙΡΙΟΥ

«Μπορούμε να παρατηρήσουμε τις αποδείξεις της ανάδυσης του ασυνειδήτου στους αφασικούς»; Μπορούμε άραγε να «διακινδυνεύσουμε έναν διάλογο» μεταξύ ψυχανάλυσης και νευροεπιστήμης γύρω από την εξέταση του λόγου και των διαταραχών του; Αυτά τα ερωτήματα που θέτουν οι Lechevalier (1998) θα μας απασχολήσουν στην συνέχεια εξετάζοντας την σημειολογία των βλαβών του αριστερού ημισφαιρίου, δηλαδή της ανατομολειτουργικής περιοχής γύρω από την αριστερή σχισμή του Sylvius. Οι Solms (2000) θέτουν ένα ανάλογο ερώτημα, εστιάζοντας το ενδιαφέρον τους και διερευνώντας τα αντίστοιχα κλινικά αποδεικτικά στοιχεία, γύρω από την ιδιαίτερη δυναμική σημασία που έχουν οι συγκεκριμένες αναταμολειτουργικές περιοχές και οι λειτουργίες του λόγου στην οργάνωση και την λειτουργία του ψυχισμού, όπως επίσης γύρω από την πιθανή «ανατομοψυχαναλυτική» συσχέτιση, δηλαδή την νευροανατομία του ψυχικού οργάνου. Οι Solms, ακολουθώντας μία ανάλογη προσέγγιση με την νευρο-ψυχαναλυτική διερεύνηση της ονειρικής ζωής (ο.π.), επιδιώκουν την διευκρίνιση των βασικών και αναγκαίων συνθηκών νευρωνικής λειτουργίας για την οργάνωση της ψυχικής τοπικής. Επιχειρούν επομένως την εύρεση του ανατομικού εντοπισμού του ψυχικού οργάνου ως προς τις δυναμικές λειτουργίες που εξασφαλίζουν κυρίως οι μετωπιαίες και κροταφικές περιοχές του αριστερού ημισφαιρίου σε σχέση με τις εγκεφαλικές λειτουργίες του δεξιού ημισφαιρίου και των υποφλοιοδών δομών.

Η σκέψη μου είναι ότι, εξ αιτίας ίσως της αναζήτησης συγκεκριμένων νευρωνικών ερεισμάτων και παρά την αποδεικτική τους αξία, στην κλινική προσέγγιση των Solms δεν λαμβάνεται ικανοποιητικά υπ᾽ όψη η συνολική δυναμική της ψυχικής λειτουργίας ως προς το σύνολο των σωματικών και νοητικών συμπτωμάτων καθώς και η δυναμική του πεδίου σύνδεσης μεταξύ ψυχικής και εξωτερικής πραγματικότητας. Για παράδειγμα, το γεγονός, όπως προκύπτει από τα ερευνητικά και κλινικά δεδομένα, της

καθοριστικής σημασίας του δεξιού ημισφαιρίου για την λειτουργία των αναπαραστάσεων πράγματος ή την ναρκισσιστική υπόσταση και συνοχή, δεν σημαίνει ότι οι βλάβες του αριστερού ημισφαιρίου και το σωματοψυχικό βίωμα ενός αφασικού ασθενούς είναι ελεύθερα διαταραχών του ναρκισσισμού ή ότι η φυσιολογική λειτουργία του δεξιού ημισφαιρίου και των αναπαραστάσεων πράγματος μένει ανεπηρέαστη από την βλάβη των περιοχών του Broca του Wernicke ή του αριστερού βρεγματικού φλοιού. Όπως αναφέραμε, *η προσέγγιση την οποία προτείνουμε έχει ως σκοπό, α) την διερεύνηση των πιθανών τρόπων έκφρασης της ψυχικής πραγματικότητας μέσα από το νευροψυχολογικό σύμπτωμα και της σημασίας της στο κλινικό – θεραπευτικό επίπεδο, β) την αναζήτηση μέσα από την κλινική, των πιθανών δυναμικών νευροανατομικών και ψυχαναλυτικών συσχετισμών και ιδίως γ) την διερεύνηση του διεργασιών αυτού καθ' εαυτού του πεδίου σύνδεσης μεταξύ ψυχισμού και εγκεφάλου.*

Οι συνεδρίες στις οποίες αναφερόμαστε πραγματοποιήθηκαν σε χώρους γραφείων ή νοσηλείας, συνήθως στο πλαίσιο τμημάτων ή κέντρων αποκατάστασης. Οι συναντήσεις είναι «πρόσωπο με πρόσωπο», κάνοντας άλλοτε χρήση ενός ενδιάμεσου ή παράπλευρου γραφείου και άλλοτε μόνον καθισμάτων. Σε όλες τις διαγνωστικές και θεραπευτικές συνεδρίες, υπάρχει στην διάθεση των ασθενών γραφική ύλη.

[*κλινική viii*][12]

Η κλινική εργασία με την κυρία Χ κατανέμεται σε τρεις χρονικές περιόδους. Οι δύο πρώτες συναντήσεις πραγματοποιήθηκαν επτά μήνες μετά από ένα αγγειακό εγκεφαλικό επεισόδιο, στο πλαίσιο της αρχικής διαγνωστικής διερεύνησης με σκοπό την ένταξη σε πρόγραμμα αποκατάστασης. Η ηλικία της τότε ήταν 42 ετών. Είναι μητέρα μίας υιοθετημένης κόρης ηλικίας επτά ετών και βρίσκεται σε διάσταση με τον σύζυγό της. Παλαιότερα εργαζόταν ως ιδιωτική υπάλληλος. Μετά το τέλος της δεκαήμερης νοσηλείας ζει με τους γονείς της, περνώντας συγχρόνως διαστήματα της ημέρας στο δικό της σπίτι. Ακολούθησε αρχικά μεμονωμένες θεραπείες φυσικής αποκατάστασης και λογοθεραπείας. Όπως αναφέρει η ίδια και ο πατέρας της που την συνοδεύει, «πλέον

[12] Η παρουσίαση του περιστατικού εκτείνεται έως και την σελίδα 654.

προτιμά να ακολουθήσει ένα ολοκληρωμένο και συντονισμένο πρόγραμμα αποκατάστασης».

Μετά από μία αρχική φυσιατρική εξέταση κρίθηκε απαραίτητη η πλήρης νευροψυχολογική εξέταση, έτσι ώστε να εκτιμηθούν οι θεραπευτικοί στόχοι. Βασικοί λόγοι της παραπομπής ήταν, το γεγονός ενός προγενέστερου αγγειακού θρομβοεμβολικού επεισοδίου επίσης στην κατανομή της αριστερής μέσης εγκεφαλικής αρτηρίας πριν από οκτώ χρόνια, η εμφανής ψυχική ένταση της ασθενούς και του πατέρα της αναφορικά με την πορεία της υγείας της, την δυνατότητα αποκατάστασης και η ύπαρξη ενδο-οικογενειακών προβλημάτων και προσαρμογής. Η άποψη του φυσιάτρου ήταν ότι μέχρι στιγμής, οι θεραπευτικές προσπάθειες έγιναν υπό πίεση, βιαστικά και ασυντόνιστα. Σε απάντηση της σύστασης για την νευροψυχολογική εξέταση και μίας αρχικής πρότασης για την μορφή του θεραπευτικού προγράμματος, υπήρξε η διαφωνία μεταξύ της ασθενούς και του πατέρα της. Εκείνη εξέφραζε την έντονη επιθυμία «να γίνουν όλα, να κάνει όλες τις εξετάσεις και όλες τις πιθανές θεραπείες», ενώ ο πατέρας της επέμενε «να γίνουν τα απαραίτητα», χωρίς όμως ο καθένας να διευκρινίζει τι και γιατί θεωρεί με τόσο επίμονο τρόπο ως απαραίτητο ή επιθυμητό.

5.1 Η ΨΥΧΟΔΥΝΑΜΙΚΗ ΝΕΥΡΟΨΥΧΟΛΟΓΙΚΗ ΚΛΙΝΙΚΗ ΕΞΕΤΑΣΗ

Κατά την αρχική κλινική εξέταση η κ. Χ συνοδεύεται από τον χώρο αναμονής έως την πόρτα του γραφείου από τον πατέρα της. Χωρίς ωστόσο να υφίσταται η ανάγκη υποστήριξης της, είτε κινητικά είτε ως προς την δυνατότητα προσανατολισμού και μίας βασικής επικοινωνίας μαζί της. Η εικόνα, σε προοπτική, φαίνεται να εκφράζει την αμφιθυμία, τις ενδοψυχικές και τις διαπροσωπικές εντάσεις. Η κ. Χ διατηρεί ένα όσο το δυνατόν ελεγχόμενο σπαστικό και ασταθές πρότυπο βάδισης που εκτείνεται στο δεξιό άνω άκρο (απότοκα της δεξιάς ημιπληγίας). Κατά την είσοδο της στον χώρο του γραφείου, έχει μία έντονη και συγχρόνως αμήχανη χαμογελαστή έκφραση. Αναζητά και κρατά την βλεμματική επαφή μαζί μου παραμένοντας όμως λεκτικά σιωπηρή στον χαιρετισμό μου. Ωσάν σε μία εικόνα βάθους ο πατέρας της στέκεται έξω από την πόρτα του γραφείου, ακίνητος, επίσης σιωπηρός με μία έκφραση παρατηρητού. Η πλήρης απουσία λόγου (μη αιτιολογούμενη, όπως ήδη γνώριζα, νευροψυχολογικά) σε αντίθεση με την ένταση της φυσικής παρουσίας, με έκανε να σκεφτώ την αδυναμία των έστω κοινότυπων λέξεων να εκφράσουν και να διαχειρισθούν το εσωτερικό βίωμα, καθώς και αυτό που θα ονόμαζα ως την «αφασία» του πατέρα της ασθενούς, ή την αφασία ως ένα οικογενειακό σημαίνον σύμπτωμα. Η αίσθηση αναζήτησης, επιτακτική και διάχυτη, ήταν ίσως το προεξάρχον φαινομενολογικό στοιχείο. Εκφραζόταν ιδίως από την στάση του σώματος, την ρυθμικότητα των αναπνευστικών κινήσεων, το βλέμμα και την εκφορά φωνηέντων. Οι παύσεις είτε αφορούσαν σε χρόνους σκέψης, προετοιμασίας των αποκρίσεων στην κλινική νευροψυχολογική εξέταση, είτε στην προσπάθεια οργάνωσης της λεκτικής έκφρασης, συμπληρωνόντουσαν από αυτές τις μορφές έκφρασης αναζήτησης. Το στοιχείο συμπλήρωσης των παύσεων, των ενδιάμεσων χρόνων και πεδίων, παρατηρείται σε πολλές περιπτώσεις αφασικών ασθενών. Θα μπορούσε να θεωρηθεί ως μία αντίδραση στην αίσθηση κενού, του ελλείμματος στο οποίο παραπέμπει η παύση της επικοινωνίας, αλλά επίσης ως ανάλογο, μία διαπίστευση προς εαυτόν και προς τον άλλο, μίας προσπάθειας εσωτερικής συνειρμικής διεργασίας, εσωτερίκευσης και διατήρησης του εσωτερικού αντικειμένου. Το παρουσιαστικό της κ. Χ είναι

περιποιημένο. Το πρόσωπο και η γενική της εμφάνιση, παρά την πάρεση του στοματοπροσωπικού, την ψυχική ένταση που διαγράφεται στην έκφραση της, την ημιπληγία και την απότοκη μυϊκή ατροφία των δεξιών άκρων, δίνουν την εντύπωση σαφώς νεαρότερης ηλικίας από αυτή των 42. Άλλωστε το συχνό χαμόγελο που αποτείνει έχει μία παιδικότητα στην έκφρασή του.

Από τις γνωματεύσεις που προσκομίζει και την αναφορά στο ιστορικό της, πληροφορούμεθα ότι η κ. Χ υπέστη το πρώτο ΑΕΕ κατά την διάρκεια της διαμονής της στο εξωτερικό όπου βρισκόταν, μαζί με τον σύζυγό της, για την διεκπεραίωση των διαδικασιών υιοθεσίας της, ενός έτους τότε, κόρης της. Στον τελευταίο απεικονιστικό έλεγχο μαγνητικής τομογραφίας, παρατηρούνται ισχαιμικές αλλοιώσεις στην περιοχή του αριστερού μετωπιαίου (προ-κινητικού - κινητικού), μικρότερης έκτασης στον φλοιό της νήσου και στον κροταφικό λοβό, οι οποίες αιτιολογούνται από το πρόσφατο ισχαιμικό επεισόδιο καθώς επίσης, στο ίδιο έδαφος, από το πρωτύτερο. Δεν αναφέρονται βλάβες σε άλλες περιοχές του φλοιού ιδίως του προμετωπιαίου, του βρεγματικού λοβού του κροταφικού, καθώς και των υποφλοιωδών δομών. Οι αλλοιώσεις του μετωπιαίου περιλαμβάνουν την περιοχή του Broca (Brodmann 44 και 45). Η νευροψυχολογική κλινική εικόνα μετά το πρώτο επεισόδιο όπως περιγράφεται από τις γνωματεύσεις και από την ίδια, αφορούσε σε μία δεξιά ημιπληγία και διαταραχές του λόγου, προφανώς ηπιότερες από ότι στην παρούσα κατάσταση οι οποίες αποκαταστάθηκαν σταδιακά μέσα σε ένα εξάμηνο. Φαίνεται να παρέμεινε μία ήπια δυσχέρεια στην λεπτή κινητικότητα του άνω άκρου και ήπια στοιχεία δυσφασίας και δυσαρθρίας. Πρωτογενώς, και τα δύο επεισόδια αιτιολογήθηκαν ως έμφρακτα ισχαιμικά χωρίς να αναφέρονται ευρύτερα αγγειακά προβλήματα ή άλλο οργανικό νόσημα. Όπως θα αναφέρει στην πορεία της θεραπευτικής εργασίας, με τον σύζυγο της με τον οποίο ήταν μαζί από την ηλικία των 21 ετών, αντιμετώπιζαν ένα «πρόβλημα γονιμότητας», πιθανώς και οι δύο. Δεν επιθυμούσε την περίπτωση ορμονοθεραπείας και εξωσωματικής. Έτσι κατόπιν κυρίως της δικής της επιθυμίας, επέλεξαν την λύση της υιοθεσίας. Θα αναφερθεί συχνά σε αυτή την καθοριστική περίοδο της ζωής της, τα συχνά ταξίδια σε διάφορες χώρες, την μεγάλη επιθυμία να αποκτήσει ένα παιδί, τις εντάσεις και τις συγκρούσεις με τους γονείς της και κυρίως με τον σύζυγο της, που όπως θεωρεί τους οδήγησαν στον χωρισμό. Επισημαίνει

ότι οι σχέσεις μαζί του εξακολουθούν να χαρακτηρίζονται από εντάσεις και ότι διατηρούν μία συχνή έως καθημερινή επαφή. Το τελευταίο διάστημα ο τέως σύζυγος διαμένει συχνά στο σπίτι της κ. Χ, με την κόρη τους, ενώ εκείνη «πηγαινοέρχεται» («πη[γ]α[ί]νω – έλα» όπως διατυπώνεται από την ασθενή[13]) στο πατρικό της, με ή χωρίς την κόρη της. Θα προσθέσει, συνοδεύοντας με μία περιστροφική κίνηση του χεριού, «αλαλούμ».

Σύμφωνα με τα δεδομένα του ιστορικού, τις εκτιμήσεις του φυσιάτρου και τα πρώτα στοιχεία της εξέτασης, η αρχική κλινική εντύπωση για την κατάσταση της κ. Χ. ήταν ότι η ψυχική λειτουργία στο επίπεδο του πρωτύτερου τρόπου οργάνωσης της προσωπικότητας και σε αυτό της παρούσας κατάστασης όπως επίσης η δυναμική των οικογενειακών σχέσεων, ήταν καθοριστικές στην διαμόρφωση της συμπτωματολογίας και της πορείας της θεραπείας. Καθώς επίσης ήταν καθοριστικές ως προς την δυσχέρεια και την σύγχυση διαμόρφωσης ενός υποκειμενικού θεραπευτικού αιτήματος. Έτσι από μία άποψη η κλινική διερεύνηση θα μπορούσε να στραφεί περισσότερο σε αυτά τα στοιχεία, παραπέμποντας ίσως την διενέργεια της νευροψυχολογικής εκτίμησης και των σχετικών δοκιμασιών σε έναν άλλο συνάδελφο. Η σκέψη μου ήταν ότι μία εκ νέου παραπομπή, νευροψυχολογικής ή ψυχοπαθολογικής διερεύνησης, θα αποτελούσε μία αποπομπή ή μία διάσπαση· ένα είδος συναίνεσης, εκ προοιμίου αναπαραγωγής στο επίπεδο του θεραπευτικού πλαισίου, της εικόνας του «αλαλούμ». Η οποία ήταν ένας άλλος τρόπος έκφρασης της επιθυμίας «όλων των θεραπειών». Το ζήτημα της ασάφειας του υποκειμενικού θεραπευτικού αιτήματος (το οποίο έμοιαζε να διαχέεται και στην συνέχεια να ακινητοποιείται μέσα στην εικόνα της προοπτικής της ασθενούς και του συνοδού πατέρα της), αποτελούσε κατά την γνώμη μου έναν πρωταρχικό στόχο. Θεωρώ ότι σε περιπτώσεις όπως της κ. Χ. το πέρασμα από την νευροψυχολογική στην ψυχαναλυτική κλινική διερεύνηση είναι ασφαλέστερο για την ψυχική και νοητική οικονομία του ασθενούς και για την ανάπτυξη της θεραπευτικής σχέσης, όταν πραγματοποιείται στο πλαίσιο μίας βασικής νευροψυχολογικής διερεύνησης. Εφ᾽ όσον

[13] Στις περιπτώσεις όπου θεωρούμε ενδεικτική ή σημαίνουσα την πραγματική, αφασική, μορφή διατύπωσης του προφορικού λόγου, σημειώνονται μέσα σε αγκύλες τα γράμματα, οι συλλαβές ή ακόμα οι λέξεις που παραλείπονται.

παράλληλα υπάρχει η διαθεσιμότητα του κλινικού να «ακούσει» την ψυχική δυναμική η οποία πάντοτε αναδύεται.

Η κινητική κατάσταση της κ. Χ χαρακτηρίζεται από την ημιπληγία του δεξιού ημιμορίου. Η βάδιση είναι ασταθής με σπαστικό πρότυπο κίνησης. Διατηρεί ικανοποιητικά την ισορροπία του σώματος και είναι σε θέση να εκτελέσει αρκετές από τις απαραίτητες μεταφορές και κινήσεις αυτο-υπηρέτησης στην καθημερινότητα. Ανάλογη είναι η εικόνα του δεξιού άνω άκρου με μικρότερο όμως εύρος κίνησης. Αυτό, όπως διαπιστώνεται, οφείλεται σε σημαντικό βαθμό στην έλλειψη εξάσκησης και χρήσης, ιδίως της άκρας χείρας. Αν και δεξιόχειρας και παρά τις ιατρικές συμβουλές, προτιμά να χρησιμοποιεί στις καθημερινές δραστηριότητες το αριστερό χέρι, αφήνοντας σε απραγία το ημίπληκτο. Αντίθετα συχνά επιλέγει το δεξιό χέρι όταν επιθυμεί να εκφρασθεί μέσω μίας χειρονομίας ή για να αποδώσει εξωλεκτικά αυτό που αισθάνεται ή σκέπτεται. Ωσάν η έκφραση του υποκειμενικού βιώματος, ή το ίδιο το βίωμα, να οφείλει να περιορισθεί και να συνταχθεί με το υπολειπόμενο εύρος κίνησης. Εν μέρει αυτό θα μπορούσε να εξηγηθεί από τα παρατηρούμενα σημεία ιδεοκινητικής απραξίας στο αριστερό άκρο, που αφορούν σε μη συμβολικές κινήσεις, ή σε μικρότερο βαθμό και επιλεκτικά στις μιμητικές πραξίες σε σχέση με ένα εξωτερικό αντικείμενο[14] (και που αναλογούν σε περισσότερο «ανδρικές δουλειές», κάρφωμα καρφιού, βίδωμα). Επιτυγχάνονται οι συμβολικές πραξίες που έχουν ως αντικείμενο το σώμα (βούρτσισμα οδόντων, χτένισμα, πόση από ποτήρι). Οι παρατηρούμενες πραξιακές διαταραχές παύουν με την επανάληψη και δεν αφορούν στην ακουστική αντίληψη. Η κ. Χ δίνει περισσότερο την εικόνα παραπραξιών που εκκινούν από βιαστικές και απότομες κινήσεις. Χωρίς να πρόκειται για νευροψυχολογικές διαταραχές της κινητικής μελωδίας και αλληλουχίας, η εντύπωση είναι αυτή του ωσάν επιτηδευμένα «άχαρου και αδέξιου». Η ίδια, θα πει «άχατη» και θα σημειώσει στο χαρτί «άχρη[σ]τη». Καθ' όλη την διάρκεια της εξέτασης των πραξιών στο πρόσωπο της, εναλλάσσονται ένα χαμόγελο το οποίο γρήγορα σβήνει δίνοντας την θέση του σε μία έκφραση απορίας και πόνου.

[14] Η εξέταση των ιδεοκινητικών πραξιών γίνεται χωρίς την χρήση του πραγματικού αντικειμένου.

Ανάλογη εικόνα παράγεται στον έλεγχο της κατασκευαστικής απραξίας και της ικανότητας οπτικοχωρικής οργάνωσης (σχέδιο, σύνθετη εικόνα του Rey, κύβοι του Wechlser). Αυτό το τμήμα της εξέτασης δεν αποσκοπούσε τόσο στην διερεύνηση της κατασκευαστικής απραξίας. Τα αποτελέσματα των δοκιμασιών ήταν αρνητικά και συμβατά με την ανατομική θέση των βλαβών (η βαθμολογία αντιγραφής και από μνήμης στην σύνθετη εικόνα του Rey βρίσκεται στον μέσο όρο της ηλικίας [τύπος I, cent. : .70 & .50][15]. Η ικανότητα ανάλυσης, οργάνωσης και αναπαράστασης του χώρου στο πλαίσιο μίας νευροψυχολογικής εξέτασης, μπορεί να είναι ενδεικτική ως προς το ψυχικό επίπεδο των αντίστοιχων διεργασιών αναφορικά με την εικόνα του σώματος και την οργάνωση των αναπαραστάσεων των αντικειμένων. Η γνωσιακή προσέγγιση του χώρου και των αντικειμένων που τον συνθέτουν συνδέεται με την δυνατότητα διαχείρισης των συνειδητά ή ασυνείδητα αναδυομένων αναπαραστατικών συναισθηματικών και ενορμητικών κινήσεων[16]. Το σχέδιο και οι κατασκευές της κ. Χ., αν και ικανοποιητικά στο επίπεδο της συνολικής τους οργάνωσης, χαρακτηρίζονται από αυξομειώσεις του ρυθμού, εναλλαγές προσεκτικής και προσεγμένης κατασκευής με βιαστικές, εκτός πλαισίου, σχεδόν βίαιες αλλά και «ενοχοποιητικές» κινήσεις (στην συνέχεια των οποίων εμφανίζεται μία «απολογητική» έκφραση του προσώπου). Κατά την αντιγραφή και την από μνήμης αναπαραγωγή της εικόνας του Rey τείνει με αιφνίδιες κινήσεις να αλλάξει τον οριζόντιο προσανατολισμό του φύλλου στο οποίο σχεδιάζει, ανορθώνοντας το σχέδιο και στην συνέχεια το επαναφέρει στην προηγούμενη θέση[17]. Θα σκεπτόμουν αυτές τις κινήσεις ως έκφραση ενός μέρος της εσωτερικής συνειρμικής ακολουθίας και του σκεπτικού αντίληψης και οργάνωσης του σχεδίου. Η ανόρθωση του σχεδίου προσδίδοντας-του την μορφή ενός σπιτιού είναι ίσως ενδεικτική της ανάγκης νοηματοδότησης των γνωσιακών διεργασιών, των ερεθισμάτων από την εξωτερική πραγματικότητα. Η αναζήτηση μίας μορφής με συγκεκριμένη ταυτότητα (ένα «σπίτι με σημαία» αντί ενός γεωμετρικού σχεδίου χωρίς συγκεκριμένο νόημα) φαίνεται να

[15] Η κατασκευαστική απραξία εμφανίζεται σε βλάβες του βρεγματικού λοβού.

[16] Στην περίπτωση του κυρίου Α [κλινική vi] καθώς και του κυρίου Θ (βλ. συνέχεια) η ανάδυση παρόμοιων κινήσεων ήταν σημαντική. Ο κύριος Θ θα αναφερθεί με εμφανή την ψυχική ένταση και την αποδιοργανωτική δράσης τους, «στα σχεδιάκια, στα πραγματάκια που μου ζητάγατε να κάνω… σαν εφιάλτης ήταν».

[17] Η αλλαγή από τον κανονικό οριζόντιο στον κάθετο προσανατολισμό του σχεδίου συναντάται στα παιδιά. Στην οριζόντια θέση το σχέδιο παραπέμπει στην εικόνα ενός σπιτιού με μία σημαία στην κορυφή του Στους ενηλίκους αποτελεί ένδειξη «νοητικού περιορισμού» (Rey A., (1959) *Test de copie d'une figure complexe*. CPA) και ερμηνεύεται ως μία μορφή παλινδρόμησης.

αποτελεί ένα απαραίτητο αντιληπτικό ερέθισμα και έρεισμα για την αναγνώριση της πράξης και της λειτουργίας την οποία επιτελεί. Θεωρώ ότι η αντίληψη της σύνθετης εικόνας του Rey ως «σπίτι», μπορεί να ενυπάρχει σε ένα λανθάνον επίπεδο, ως ένα αντιληπτικό έρεισμα της αναπαραστατικής συγκρότησης. Στην κ. Χ η λανθάνουσα, παράπλευρη αντίληψη χρειάζεται να γίνει έκδηλη. Συγχρόνως η ανόρθωση του σχεδίου αποτελεί μία προσπάθεια ανόρθωσης του σώματος, ή θα λέγαμε των προβολών του σώματος και του βιώματος του (της ημιπληγίας), και ελέγχου των αποδιοργανωτικών τάσεων που πιθανώς προκλήθηκαν από την διαδικασία της εξέτασης και από την ζητούμενη διεργασία οπτικοχωρικής οργάνωσης. Ανάλογα στοιχεία παρατηρούνται στην δοκιμασία των κύβων του Wechsler, στην αντιγραφή και στην παραγωγή τρισδιάστατων γεωμετρικών σχεδίων.

Τα αποτελέσματα των δοκιμασιών της λειτουργίας της συγκέντρωσης και της προσοχής (test d2/Y2 – κώδικας WAIS-Wechsler) στο σύνολο τους τοποθετούνται στον μέσο όρο, αλλά εμφανίζουν διακυμάνσεις της απόδοσης, ιδίως στο μέσον της δοκιμασίας, με λάθη παραλήψεων τα οποία αναγνωρίζει και διορθώνει η ίδια, επιδεικνύοντας την ικανότητα της να κάνει λάθη και να τα διορθώνει. Τα αποτελέσματα της δοκιμασίας της ταξινόμησης εικόνων της WAIS (ζητείται η τοποθέτηση δέκα σειρών εικόνων έτσι ώστε να εκφράζεται η αφήγηση μίας ιστορίας) είναι επιτυχή και ενδεικτικά μίας ικανοποιητικής δυνατότητας οπτικο-λεκτικής αναγνώρισης και οργάνωσης της σκέψης. Η κ. Χ ταξινομεί και τις δέκα σειρές εικόνων, αλλά καθυστερεί σημαντικά. Η εκτίμηση μου είναι ότι η καθυστέρηση δεν οφείλεται στην δυσχέρεια κατανόησης της ιστορίας. Η ασθενής, «παίζοντας» αρχικά με τις εικόνες φαίνεται να αντιλαμβάνεται το νόημα και την εξέλιξη της ιστορίας. Στην συνέχεια καθυστερεί να τις τοποθετήσει στην κανονική και τελική τους θέση, ωσάν να καθηλώνεται ή να δυσκολεύεται να αποχωριστεί το κάθε ένα μερικό αντικείμενο, να το αποεπενδύσει ώστε να σχηματισθεί ένα ολικό αντικείμενο. Ανάλογα στοιχεία παρατηρούνται στην δοκιμασία σχηματισμού αντικειμένων όπου ζητείται η συγκρότηση μορφών σώματος ή τμημάτων του σώματος (χέρι, πρόσωπο) από επιμέρους κομμάτια.

Ένα ενδιαφέρον στοιχείο προκύπτει σε μία δεύτερη δοκιμασία ταξινόμησης εικόνων όταν της ζητείται η ταυτόχρονη λεκτική αφήγηση. Η ταξινόμηση στηρίζεται στην κατανόηση της αλληλουχίας προθέσεων προετοιμασίας και εκτέλεσης πράξεων που απεικονίζονται (προετοιμασία και εκτέλεση ενός πικ-νικ από δύο άτομα). Η στρατηγική που ακολουθεί είναι η ίδια, δηλαδή μίας πρώτης γενικής άποψης και ερμηνείας των εικόνων που συνοδεύεται από φωνήματα αναγνώρισης (Α!, α-α, μμ). Η κ. Χ δείχνει να κατανοεί τον σκοπό και το γενικό σκεπτικό της ιστορίας. Στο φύλλο χαρτιού σημειώνει «παν εκδ[ρ]ομή» με κεφαλαία γράμματα. Τα κεφαλαία θα χρησιμοποιηθούν σε όλες τις επόμενες σημειώσεις τής κατά την διάρκεια της πρώτης συνάντησης. Η προσπάθεια προσδιορισμού της αλληλουχίας συνοδεύεται εκ νέου από την καθήλωση στις εικόνες και την δυσχέρεια σύνδεσης και μετάβασης από την μία σκηνή στην άλλη. Η προφορική λεκτική έκφραση της διαδικασίας ταξινόμησης των εικόνων προκαλεί μία περαιτέρω δυσκολία καθώς παράγεται μία *αναντιστοιχία μεταξύ των οπτικο-κινητικών διεργασιών τοποθέτησης σε σειρά και των λέξεων. Παράγεται μία σύγκρουση μεταξύ των αναπαραστάσεων πράγματος ή των κινητικών αναπαραστάσεων και των αναπαραστάσεων λέξης. Το αφασικό σύμπτωμα φαίνεται να διαταράσσει τον προγραμματισμό της αναπαράστασης δράσης, ή πιθανώς της αντίληψης της αλληλουχίας των προθέσεων και των πράξεων που απεικονίζονται. Μία διαφορετική εξήγηση θα μπορούσε να είναι ότι η διαταραχή της αντίληψης των προθέσεων και των εκτελουμένων πράξεων με βάση τον κινητικό προγραμματισμό επιπλέκει την λεκτική έκφραση και το αφασικό σύμπτωμα*. Η παρατηρούμενη συμπτωματολογία πιθανώς συνδέεται με την λειτουργία των καθρεπτικών νευρώνων του προ-κινητικού μετωπιαίου λοβού που ανατομικά εκτείνονται στις περιοχές λόγου του Broca. Μία μακρά ερευνητική νευροεπιστημονική βιβλιογραφία των τελευταίων δέκα ετών, στην συνέχεια των εργασιών του Rizzolatti έχει αναδείξει την λειτουργία των καθρεπτικών νευρώνων και των νευρωνικών κυκλωμάτων που συνδέονται, με την ικανότητα αντίληψης της πρόθεσης των άλλων, την διαμόρφωση των αναπαραστάσεων δράσης, με την έννοια της ενσυναίσθησης και την λειτουργία της ενδοσκόπησης. Αυτές οι διϋποκειμενικές και ενδουποκειμενικές διεργασίες έχουν ως έρεισμα τις εσωτερικές κινητικές αναπαραστάσεις, πρωτύτερων βιωμάτων και ατομικών σημαινόντων τρόπων λειτουργίας και σχέσης. Θα αναφερθούμε εκτενώς σε αυτά τα θέματα στο επόμενο κεφάλαιο.

Η παρατηρούμενη διαφορά μεταξύ της ικανότητας διαμόρφωσης μίας γενικής άποψης, περί του συνολικού και περισσότερο αφαιρετικού σκεπτικού της σειράς των εικόνων και της δυσχέρειας διαχείρισης σε ένα περισσότερο αναλυτικό επίπεδο, θα μπορούσε ενδεχομένως να εξηγηθεί μέσω της υπεραναπληρωτικής δράσης στο επίπεδο του προμετωπιαίου λοβού ή και των περιοχών του δεξιού ημισφαιρίου. Έρευνες σχετικά με την λειτουργική αποκατάσταση των αφασιών, έχουν δείξει την αυξημένη δράση του προμετωπιαίου λοβού και του δεξιού ημισφαιρίου αφασικών ασθενών σε σχέση με τους υγιείς αναπληρώνοντας έτσι την ανεπάρκεια των καθολικών κυκλωμάτων του λόγου (Fernandez et al., 2004· Rosen et al., 2000). Η ικανότητα αφαιρετικής σκέψης και αναπλήρωσης της κ. Χ είναι συμβατή με την γενικότερη εκτίμηση της νοημοσύνης της. Εν τούτοις, όπως θεωρώ ότι συμβαίνει σε πολλά παρόμοια περιστατικά, η αναπληρωτική δράση του προμετωπιαίου και ιδίως των ομόλογων περιοχών του δεξιού ημισφαιρίου μπορεί να συντελεί στην αίσθηση της βιαστικής και ασυντόνιστης προσέγγισης των πραγμάτων. Όπως επίσης μπορεί να λειτουργεί αποδιοργανωτικά εξ αιτίας της κινητοποίησης των αναπαραστάσεων πράγματος, κιναισθητικών μορφωμάτων δράσης και των ενορμητικών κινήσεων· δηλαδή στοιχεία του ασυνειδήτου ή ενδεχομένως της εξωτερικής πραγματικότητας τα οποία δεν κατορθώνουν να γίνουν ψυχικά αντικείμενα.

Τα αποτελέσματα της εξέτασης των λειτουργιών της μνήμης εργασίας οπτικοχωρικών και ακουστικών ερεθισμάτων χωρίς την χρήση της λεκτικής έκφρασης ήταν άνω του μέσου όρου. Στο ίδιο επίπεδο τοποθετείται η ικανότητα παγίωσης και ανάκλησης στοιχείων της μακροπρόθεσμης μνήμης, αυτοβιογραφικής και εννοιολογικής. Η απόδοση δια μέσου της λεκτικής έκφρασης εμφανίζεται αντίθετα μειωμένη, με πολλαπλούς αναγραμματισμούς και εννοιολογικές αλλαγές συνειρμικού βάθους ως προς τις έννοιες και την φώνηση.

Ως προς τον λόγο, από την κλινική εξέταση και τις νευροψυχολογικές δοκιμασίες παρατηρείται μία τυπική μορφή εκφραστικής αφασίας του Broca (ή κινητική προσαγωγός αφασία του Luria). Πέραν της σημαντικής μείωσης της έκφρασης και της ροής του λόγου, παρατηρούνται στοιχεία δυσπροσοδίας (ρυθμός, χροιά, τόνος) και

φωνητικής αποσύνθεσης, με σαφή υπερτέρηση των φωνηέντων, σε συνδυασμό με την παρουσία στοματοπροσωπικής απραξίας. Εμφανίζονται επίσης διαταραχές ονοματισμού, απώλειες λέξης, μορφολογικές και σημασιολογικές παραφασίες καθώς και αναγραμματισμοί. Συχνά καταφεύγει στην εκφορά αυτοματικών λέξεων και φράσεων (διαχωρισμός αυτοματικού και προθετικού λόγου) όπως, «τι καλά, ε καλά!, άντε-ντε», ιδίως σε περιπτώσεις συναισθηματικών φορτίσεων ή όταν έχουν προηγηθεί επανειλημμένες αποτυχίες της έκφρασης. Οι αυτοματικές φράσεις, χρησιμοποιούνται ως λέξεις-πράγμα ή ως προ-λεκτικά μορφώματα τα οποία χρωματίζονται με τρόπο ώστε να εκφράσουν την δυσαρέσκεια, την αποδοκιμασία ή την πρόθεση έκφρασης και διαλόγου. Έτσι λειτουργούν άλλοτε ως μηχανισμοί εκφόρτισης που ακολουθούνται από φάσεις ηρεμίας και ελαχιστοποίησης κάθε μορφής έκφρασης και άλλοτε ως έρεισμα ή κινητοποιό στοιχείο. Ο γραπτός λόγος παρουσιάζει μεγαλύτερη ευχέρεια από ότι ο προφορικός. Σημειώνονται εντούτοις στοιχεία αλεξίας, συχνά στοιχεία δυσορθογραφίας, δυσχέρεια στην σύνταξη, αναγραμματισμοί και παραγραφίες. Η κατανόηση του λόγου είναι ικανοποιητική κατά την εξέταση. Εμφανίζονται σχετικές δυσκολίες κατανόησης στην προσπάθεια διαλόγου, το σκεπτικό των οποίων θα εξετασθεί στην συνέχεια. Συνολικά, οι δυνατότητες έκφρασης μέσω του προφορικού και του γραπτού λόγου, της εξωλεκτικής έκφρασης ή ακόμα μέσω σκαριφημάτων που προσέθετε συνειρμικά σε ένα φύλλο χαρτιού, επέτρεπαν την επικοινωνία και την συναλλαγή μαζί της στο πλαίσιο της κλινικής εξέτασης, της λήψης του ιστορικού και, μετέπειτα κατά την διάρκεια της ψυχοθεραπείας. Βεβαίως η επικοινωνία, η ανάπτυξη και η διαμόρφωση της θεραπευτικής σχέσης στο επίπεδο του σημαίνοντος και του σημαινόμενου, της μορφής και του περιεχομένου, ήταν συνάρτηση των νευροψυχολογικών και κινητικών ελλειμμάτων. Κατ' αυτόν τον τρόπο, *η εργασία μαζί της αποτελούσε μία συνεχή διεργασία διϋποκειμενικής και ενδοψυχικής διαπραγμάτευσης, μετάβασης και σύνδεσης μεταξύ της ψυχικής πραγματικότητας και της πραγματικότητας της νόησης και του σώματος.*

Σε σχέση με τα προβλήματα εξ αιτίας του προηγούμενου ΑΕΕ η κ. Χ λέει ότι τότε ήταν σε καλύτερη κατάσταση, με μικρότερα κινητικά ελλείμματα. Αναφέρει ότι αρχικά τα αφασικά συμπτώματα «ήταν κάπως ίδια». Σημειώνει όμως ότι μπορούσε να συνεννοηθεί καλύτερα και ότι παρουσίασε σημαντική βελτίωση σε σύντομο χρονικό

διάστημα. Στο νευροψυχολογικό και νευρωνικό επίπεδο η προηγούμενη ταχεία αποκατάσταση θέτει ένα ερώτημα ως προς την παρούσα κατάσταση και εξέλιξη. Τα νευροαπεικονιστικά δεδομένα (MRI) δείχνουν ένα βασικό κοινό έδαφος της ισχαιμίας η οποία εκτείνεται περισσότερο στο δεύτερο επεισόδιο. Η παρατηρούμενη διαφορά των διαταραχών μεταξύ του πρώτου και του δεύτερου ΑΕΕ, οφείλεται πιθανότατα στην μεγαλύτερη έκταση της ισχαιμίας. Με δεδομένη την μεγάλου βαθμού αποθεραπεία στο κινητικό και το νοητικό επίπεδο, μπορούμε ίσως να υποθέσουμε ότι κατά το δεύτερο επεισόδιο επλήγησαν οι περιοχές των νευρωνικών συνδέσεων αναπλήρωσης οι οποίες έτσι αφορούσαν τις περι-ισχαιμικές ζώνες και όχι, για παράδειγμα, τις ομόλογες περιοχές του δεξιού ημισφαιρίου[18].

Η εντύπωση που δίνει για εκείνη την περίοδο νόσου και αποκατάστασης ήταν ότι τα νευροψυχολογικά προβλήματα είχαν μικρότερη σημασία. Αυτή η υποκειμενική αξιολόγηση φαινόταν να μην έχει να κάνει μόνον με την συγκριτικά ηπιότερη μορφή των νευρολογικών διαταραχών. Για να αποδώσει το γενικό βίωμα αυτής της εποχής, θα χρησιμοποιήσει την λέξη – έκφραση «εγκεφαλικό», γραπτώς και προφορικά. Εξηγεί λέγοντας, «κακό φωνές», συνοδεύοντας με μία περιστροφή του καρπού στο ημίπληκτο χέρι, σημαίνοντας μία «τρέλα». Στην συνέχεια σημειώνει και λέει «χαμός, άντρας μου, πατέρας, όλα». Μετά επαναλαμβάνει γραπτά και προφορικά την λέξη «εγκεφαλικό» σχεδόν γελώντας. Με ένα υποτιμητικό ύφος μετακινεί οριζόντια το χέρι της, σημαίνοντας ένα «τέλος των πραγμάτων». Η συναισθηματική χροιά στον τόνο της φωνής και στην σωματική έκφραση, αποτελούσε ένα ιδιόμορφο μίγμα τραγικότητας, ισοπέδωσης, βιαιότητας και συγχρόνως κωμικού. Σε αυτή την περίσταση η χρήση της λέξης «εγκεφαλικό» φαινόταν να αποτελεί την αποτυχία μίας μεταφοράς[19], ή, σκεπτόμουν, την *παράδοξη επιτυχία της αποτυχίας μίας μεταφοράς*. Η κυρία Χ στρέφει τον δεξιό καρπό φέροντας την παλάμη προς τα πάνω και κάνει την ίδια οριζόντια κίνηση, σημαίνοντας αυτή την φορά ένα θέρισμα, ή ίσως, έναν αποκεφαλισμό[20].

---

[18] Υπό αυτή την έννοια θα μπορούσαμε να θέσουμε το ερώτημα γύρω από τους ενδεχόμενους παράγοντες οι οποίοι επιτρέπουν την ενδο-ημισφαιρική ή την διημισφαιρική αναπλήρωση.

[19] Με την έννοια της κοινής έκφρασης «μού ήρθε, θα πάθω εγκεφαλικό».

[20] Οι συμβολικές αυτές κινήσεις του χεριού γίνονται με σαφώς μεγαλύτερη ευχέρεια από ότι κατά την προηγούμενη κλινική εξέταση της ιδεοκινητικής και της ιδεϊκής απραξίας. Θα μπορούσαν ίσως να θεωρηθούν ως μία απάντηση στις δικές μου κινήσεις, ή ως μία εκ μέρους της εξέταση και εκτίμηση της δικής μου κατανόησης και δυνατότητας επικοινωνίας μέσω των πραξιών.

Αργότερα στην διάρκεια της δεύτερης περιόδου της θεραπείας, θα αναφερθεί εκτενέστερα στον βίαιο, εκφορτιστικό και τραυματικό χαρακτήρα εκείνης της εποχής. Με ένα βαθύτερο συναίσθημα πικρίας και απογοήτευσης το οποίο φαινόταν πλέον περισσότερο σε θέση να επεξεργασθεί, θα πει «σπάσανε όλα, όλοι χτυπάνε». Έτσι, σε ένα επίπεδο της εσωτερικής και της διϋποκειμενικής λειτουργίας κάθε νευροψυχολογικό σύμπτωμα και κάθε έλλειμμα μετατρεπόταν σε ένα είδος προστιθέμενων μονάδων στον βαθμολογικό πίνακα ενός αγώνα βίας και θανάτου και συγχρόνως άρνησης του τραύματος. Κατά την διάρκεια της αρχικής κλινικής εξέτασης η αφήγηση του ιστορικού φαίνεται να προκαλεί αναστάτωση στην κ. Χ. Οι απώλειες λέξης και οι παραφασίες εντείνονται ιδίως όταν προσπαθεί να βάλει μία σειρά στην αφήγηση. Ορισμένες δικές μου συνδετικές ή εναυσματικές παρεμβάσεις στο γνωσιακό λεκτικό επίπεδο της σκέψης, θα αποτελέσουν συχνά νησίδες ανάπαυλας, στάσης, παρά σημεία επανεκκίνησης της έκφρασης. Της επισημαίνω ότι έχουμε όλον τον χρόνο για να ειπωθούν όσα θα ήθελε να πει. Η ασθενής φαινόταν να εμπεδώνει, μορφικά και μαθησιακά, την άρθρωση της λέξης που είχε χάσει ή που είχε εκφράσει λανθασμένα και στην συνέχεια να παραμένει περισσότερο ήρεμη και σιωπηρή. Βγαίνοντας από την κατάσταση ηρεμίας, με ένα αναστατωμένο ύφος θα πει ότι της θυμίζει τις συνεδρίες λογοθεραπείας που είχε ακολουθήσει. Θα με ρωτήσει αν θα κάνει ξανά και με ποιόν. Λέει ότι θέλει και προσθέτει, «μαζί;». Την ρωτώ τι σκέφτεται σχετικά με αυτό υπενθυμίζοντας ότι αρχικά μαζί θα προσπαθήσουμε να δούμε ποια είναι τα προβλήματα του λόγου και εκείνα που συνδέονται με τον λόγο και ότι η ίδια η λογοθεραπεία αποτελεί ένα ιδιαίτερο κομμάτι των θεραπειών για το οποίο θα συζητήσουμε στο τέλος[21]. Θα μιλήσει, εξηγώντας περισσότερο στην μετέπειτα δουλειάς μας, για το συναίσθημα ανταγωνισμού και αναστάτωσης που βίωνε στις συνεδρίες λογοθεραπείας μετά το προηγούμενο ΑΕΕ. Πάλευε και συγκρουόταν με τις λέξεις, μεταξύ της δικής της άρθρωσης και της άρθρωσης της λογοθεραπεύτριας και μεταξύ των αμφοτερόπλευρων κινήσεων διεγέρσεων. Μαζί με την επίγνωση της προφανούς αποτελεσματικότητας της λογοθεραπείας, κρατά όπως λέει μία αίσθηση δυσαρέσκειας και έντασης. Η τότε

[21] Στους χώρους της αποκατάστασης υφίσταται ένα «εσωτερικό θέμα» υπευθυνοτήτων και μοιράσματος των αρμοδιοτήτων μεταξύ λογοθεραπείας και νευροψυχολογίας, η οποία επίσης έχει την δυνατότητα θεραπευτικής αντιμετώπισης διαταραχών του λόγου.

ανάκτηση του λόγου συνδεόταν με την σταδιακά απόκτηση του λόγου της κόρης της κ. Χ. Στο πλαίσιο της μεταξύ τους σχέσης θεωρώ ότι οι παλινδρομικές κινήσεις, που παράγονται σε κάθε διεργασία ατομικής ή κλινικής αποκατάστασης, μπόρεσαν να αποτελέσουν ένα περισσότερο γόνιμο έδαφος για να «ξαναφτιαχτούν» από κοινού οι λέξεις και η φώνηση.

Ως προς το ερώτημα της, εάν θα εργαζόμασταν «μαζί» για την αποκατάσταση του λόγου, η σκέψη μου είναι ότι διατυπώθηκε στην συνέχεια του βιώματος ηρεμίας και παύσεων, ενδιάμεσων χρόνων αρνητικού και ελεύθερου χώρου μετά την ανάκτηση της πραγματικότητας μίας λέξης, την οποία για λίγο φαινόταν να επεξεργάζεται ως ένα καινούργιο άγνωστο αντικείμενο. Συγχρόνως το «μαζί» νομίζω ότι παραπέμπει στην επιθυμία της να «γίνουν όλα», όλες οι θεραπείες, εδώ και τώρα, αναπαράγοντας ίσως το κλίμα του «σπάσανε όλα, όλοι χτυπάγαμε» όπως περιέγραψε την εσωτερική και σχεσιακή κατάσταση κατά την διάρκεια του πρώτου επεισοδίου, στην οποία εκπροσωπείται μία φαντασίωση του ασυνειδήτου γύρω από την πρωταρχική σκηνή.

Σκέψεις γύρω από την λειτουργία του αρνητικού

Σε αυτό το σημείο θεωρώ ότι συναντάμε ένα κλινικό παράδειγμα της ιδιαίτερης σημασίας της *εργασίας του αρνητικού* στις θεραπείες αποκατάστασης και στην διαμόρφωση της σχέσης μεταξύ της ψυχικής και της εξωτερικής ή της νοητικής πραγματικότητας. *Το νευροψυχολογικό σύμπτωμα, πέραν της υπολειπομένης λειτουργικότητας (εν προκειμένω της διατηρούμενης οργανωμένης λεκτικής έκφρασης) διαμορφώνεται μεταξύ, ενός ελλείποντος, της απουσίας και συγχρόνως της υπερ-παρουσίας στις οποίες παραπέμπει (πχ την λέξη που χάνεται και την αντίληψη της πραγματικότητας του ελλείμματος) και της υπερ-παρουσίας από την αιφνίδια ανάδυση στοιχείων του ασυνειδήτου (σύμφωνα με την εικόνα του αποσυνδεμένου ασυνειδήτου), χωρίς να υφίσταται πλέον η πρωτύτερη ετοιμότητα των ψυχικών αμυνών.*

Ο νευρολογικός ασθενής καλείται να αντιμετωπίσει το πραγματικό, στην λιγότερο ή περισσότερο «απόλυτη» παρουσία του και στην λιγότερο ή περισσότερο «απόλυτη»

απουσία του. Υφίσταται ένα σύνολο διαφορετικής τάξης επιβεβλημένων απουσιών και παρουσιών που θεραπευτικά απαιτεί μία πολύμορφη εργασία αρνητικού. Έτσι, *υπό το πρίσμα της έννοιας και της εργασίας του αρνητικού, πάσχει από την απουσία απουσίας, το αρνητικό του αρνητικού, που είναι απότοκο μίας σθεναρής παρουσίας (της πραγματικότητας του συμπτώματος, της αγκίστρωσης στο πραγματικό και της ανάδυσης του αποσυνδεμένου ασυνειδήτου) και από την έλλειψη παρουσίας*. Η έλλειψη παρουσίας είναι αυτή των πρωτογενών βάσεων, της πραγματικότητας του εγώ, δηλαδή της απουσίας στο επίπεδο του πραγματικού ως έρεισμα και τροφοδότης του ψυχισμού, και, η έλλειψη στο πεδίο των ενδιάμεσων διεργασιών στους δύο πόλους του διπλού ορίου (ενδοψυχικά και διϋποκειμενικά), καθώς επίσης της οργάνωσης των ψυχικών αμυνών. Το παραγόμενο κενό συμπληρώνεται α) από το νευροψυχολογικό σύμπτωμα, β) από την άμεση αντιρροπιστική δράση εκ μέρους του οικογενειακού και του θεραπευτικού περιβάλλοντος (το οποίο χωρίς να περιμένει, σπεύδει να καλύψει τα φυσικά, νοητικά και ψυχικά κενά, αμφισβητώντας ουσιαστικά τον ασθενή) και γ) από την ανάδυση αποσυνδεμένων στοιχείων του ασυνειδήτου. Σε αυτό το επίπεδο παρατηρείται η απουσία της απουσίας. Αυτή αναφέρεται στην αδυναμία ανάπτυξης της διεργασίας αναπαράστασης του απόντος και της απώλειας. Θεραπευτικά, χρειάζεται η εξασφάλιση μίας απουσίας που απουσιάζει. Έτσι ώστε να υπάρξει ένας ελεύθερος χώρος ενδοψυχικά και διϋποκειμενικά, ο οποίος θα επιτρέψει την αναδιοργάνωση των εσωτερικών αναπαραστάσεων, σωματικών, νοητικών ή ψυχικών και την αναδιοργάνωση της σχέσης μεταξύ της ψυχικής και της εξωτερικής πραγματικότητας.

Η κυρία Χ θα αναφερθεί στην σχέση με τον τέως σύζυγο της, τον οποίο γνώρισε στην ηλικία των 21 ετών. Πρόκειται για μία σχέση με πολλές διακυμάνσεις, χωρισμούς και επανασυνδέσεις, έως ότου, δέκα χρόνια μετά, αποφασίζουν να παντρευτούν. Είναι ένας γάμος που «κανείς δεν ήθελε» αλλά «όλοι προτιμούσαν» διότι φαινόταν «να μην υπάρχει άλλη λύση». Χαμογελώντας έδειχνε να αναζητά μία απάντηση, ίσως μία «λύση», εκ μέρους μου. Θα μιλήσει για τις συνεχείς συγκρούσεις με τον πατέρα της και εκείνου με τον σύζυγο. Αντίθετα οι αναφορές στην μητέρα της είναι ελάχιστες έως

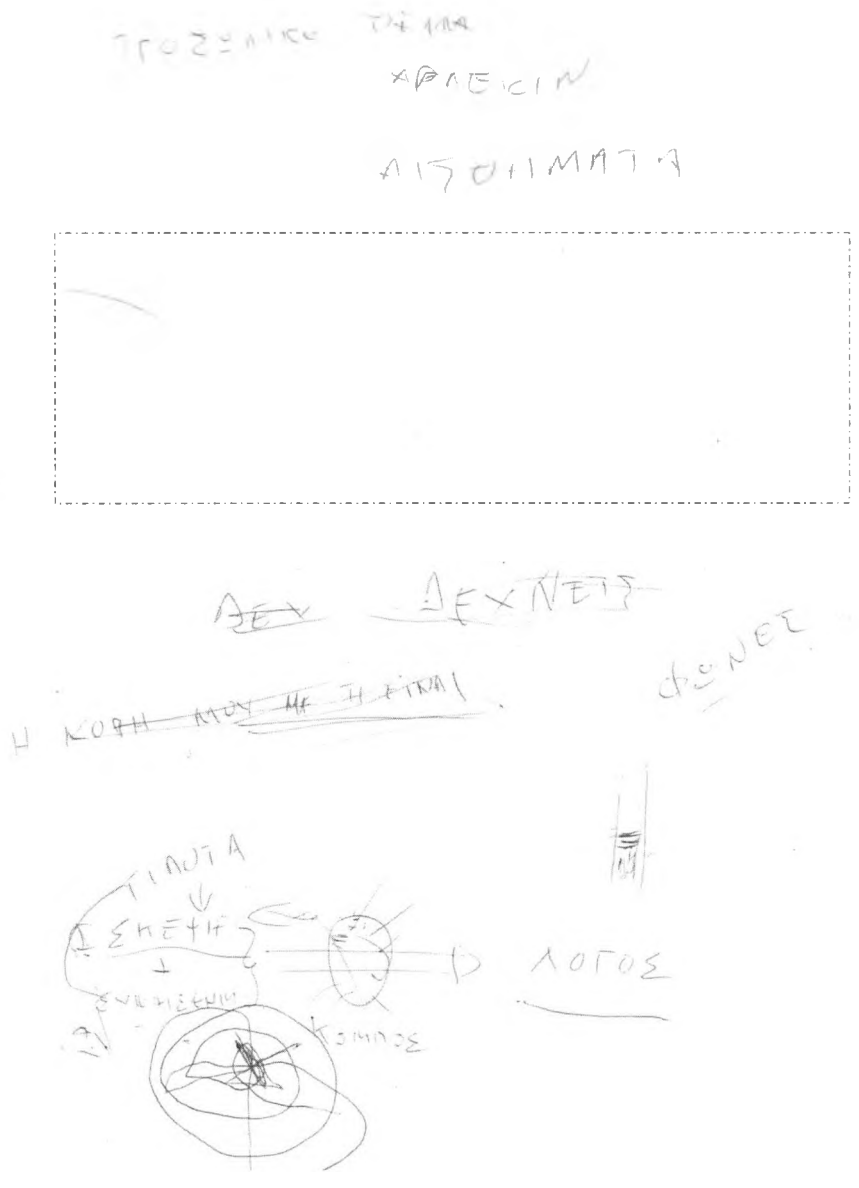
ανύπαρκτες. Στο φύλλο χαρτιού θα σημειώσει. «άρλεκιν αισθήματα[22]». Θα πει ότι τον αγαπούσε αλλά δεν ήξερε γιατί. ούτε τι έπρεπε να κάνουν. Το επικρατέστερο συναίσθημα και ψυχική διάθεση ήταν η διάχυτη ένταση και οι απότοκες εκφορτιστικές συγκρούσεις. Στην σκέψη της ασθενούς και των οικείων της, η απόφαση του γάμου ήταν συνδυασμένη με την απόκτηση ενός παιδιού. Σημειώνει γραπτώς «στείρος» και αναφέρεται στην περίοδο εξετάσεων της γονιμότητας του ζεύγους. Αυτή η κατάσταση θα φέρει το ζευγάρι σε απόσταση από τους γονείς. Για αρκετό καιρό θα επικρατήσει μία κατάσταση ηρεμίας με την μορφή περισσότερο της καταστολής συναισθημάτων και σκέψης και εκ νέου αναζήτησης λύσεων. Όπως θα φανεί από την μετέπειτα εργασία μας. η επιθυμία απόκτησης ενός παιδιού λειτούργησε ως μία επιτακτική, σχεδόν ζωτική, ανάγκη και στόχο στον οποίο επικεντρώθηκε η ζωή του ζεύγους. Η άλλη περίπτωση θα ήταν όπως σημειώνει το «διαζύγιο», χωρίς δεύτερη σκέψη και το ίδιο «αποφασιστικά» όσο η απόκτηση παιδιού. Αποφασίσθηκε η λύση της υιοθεσίας για την οποία ζητήθηκε η οικονομική υποστήριξη των γονέων. Ακολουθεί μία νέα περίοδος εντάσεων, με «φωνή τσακωμό» μεταξύ όλων. Πραγματοποιούνται ταξίδια σε διάφορες χώρες της Ευρώπης όπου γνωρίζουν παιδιά διαφόρων ηλικιών. Η κ. Χ περιγράφει την αναστάτωση που ένοιωθε τότε, μεταβαίνοντας μερικές φορές μόνη της από την μία χώρα και από την μία πόλη στην άλλη: άλλοτε έκλαιγε, άλλοτε αδημονούσε και δραστηριοποιόταν για την επόμενη μετακίνηση, άλλοτε ξέσπαγαν τσακωμοί.

[22] Αναφέρεται στην εκδοτική σειρά ρομαντικών αισθηματικών διηγημάτων «Άρλεκιν», η οποία ως μορφή κοινής έκφρασης θα λέγαμε ότι παραπέμπει σε ένα είδος υποτίμησης ή ειρωνείας του πάθους του ρομαντικού και αδιέξοδου έρωτα («mélo» όπως αλλιώς θα λέγαμε), που συνήθως συνοδεύεται από έντονες οικογενειακές και κοινωνικές συγκρούσεις.

5.2 ΜΙΑ ΝΕΥΡΟ-ΨΥΧΑΝΑΛΥΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ ΤΟΥ ΑΦΑΣΙΚΟΥ ΣΥΜΠΤΩΜΑΤΟΣ ΣΤΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΤΗΣ ΜΕΤΑΒΙΒΑΣΤΙΚΗΣ ΣΧΕΣΗΣ

Ανάλογη ήταν η συναισθηματική φόρτιση της κυρίας Χ κατά την διάρκεια της αφήγησης, εκδηλωνόμενη στην έκφραση του προσώπου, στις κινήσεις των χεριών και στις αλλαγές της στάσης του σώματος. Έμοιαζε να αναζητά, ανεπιτυχώς, να εκφρασθεί λεκτικά. Θα γράψει στο χαρτί τις λέξεις «δεν[ή δεχ] δεχνεις». Κοιτάζει τις λέξεις που έγραψε, δυσφορεί και στην συνέχεια τις διαγράφει χαράσσοντας γραμμές επάνω τους. Από κάτω γράφει την φράση «η κόρη μου με [ή μη] τι είναι», παρατηρεί τις λέξεις, δυσφορεί εκ νέου και τις διαγράφει. Πιο δεξιά στην σελίδα σημειώνει την λέξη «φωνές», την μόνη λέξη (πάντοτε με κεφαλαία γράμματα) που δεν διαγράφει, αλλά αντίθετα υπογραμμίζει. Στην επόμενη σελίδα παρατίθεται αντίγραφο της σελίδας αυτών των σημειώσεων της ασθενούς όπως επίσης στοιχείων που εξετάζονται στην συνέχεια.

Στο νευροψυχολογικό επίπεδο αυτό το τμήμα του κλινικού υλικού είναι ενδεικτικό των παρατηρούμενων διαταραχών του προφορικού και του γραπτού λόγου και του μέγιστου πιθανώς σημείου αφασικής αποδιοργάνωσης. Εμφανίζεται η πλήρης αδυναμία άρθρωσης και απώλεια λέξης. Ο γραπτός λόγος, ως τελευταίο ανάχωμα της έκφρασης, παρουσιάζει αναγραμματισμούς δυσλεκτικά και δυσορθογραφικά στοιχεία, σημασιολογικές και μορφολογικές παραφασίες. Γίνεται επίσης εμφανής η επίδραση του συναισθήματος στην παραγωγή του λόγου. Υπό μία έννοια, στο πλαίσιο μίας νευροψυχολογικής – γνωσιακής κλινικής πράξης θα μπορούσαμε να περιορισθούμε σε αυτή την μορφή εκτίμησης, παρατηρώντας τα όρια ευθραυστότητας και αποδιοργάνωσης των νοητικών λειτουργιών, την εμφάνιση μίας μορφής καταστροφικής αντίδρασης ή ακόμα σκεπτόμενοι την πιθανή συμμετοχή δυσλειτουργιών από άλλες περιοχές του εγκεφάλου. Θεωρώ ότι αυτές οι παρατηρήσεις γύρω από την νευρωνική οργάνωση και την κατάσταση της νοητικής πραγματικότητας, θα πρέπει να τοποθετηθούν στο πλαίσιο της λειτουργίας του ψυχικού οργάνου, της σχέσης με την ψυχική πραγματικότητα και της διάστασης του υποκειμενικού βιώματος.

Κλινική viii. Αντίγραφο της σελίδας των σημειώσεων της κυρίας Χ (βλ. κείμενο). Το πλαίσιο καλύπτει σημειώσεις οι οποίες αναφέρονται σε ατομικά στοιχεία της ασθενούς και των οικείων της.

Στο ψυχοπαθολογικό επίπεδο παρατηρούμε την εξέλιξη μίας αποδιοργανωτικής κίνησης της λειτουργικότητας, των λειτουργιών του εγώ, η οποία φαίνεται να αγγίζει την οργάνωση της σκέψης, την ικανότητα σύνδεσης και διεργασίας μεταξύ των αναπαραστάσεων λέξης, των ανακαλούμενων μνημονικών ιχνών και των αναπαραστάσεων πράγματος. Η λέξη «φωνές», υπογραμμισμένη, αποτελούσε το μόνο νοητικά και ψυχικά αναγνωρίσιμο αναπαραστατικό μόρφωμα. Η γραφή της φάνηκε να αποτελεί ένα σημείο εξόδου από την συγχυτική κατάσταση και μηχανισμός αναχαίτισης της αποδιοργανωτικής κίνησης. Θα μπορούσαμε να σκεφτούμε ότι η λέξη «φωνές» εξέφραζε το αποτέλεσμα μίας τοπικής παλινδρομικής κίνησης προς μορφές πρωτογενών διεργασιών και την εμφάνιση ίσως διαταραχών της αντίληψης, ότι δηλαδή πραγματικά «άκουγε φωνές». Αυτή η άποψη θα μπορούσε να υποστηριχθεί από την παρουσία των προηγούμενων λεκτικών διαταραχών και της σημασιολογικής αποδόμησης. Από την κλινική εξέταση και το ιστορικό δεν παρατηρήθηκαν ψευδαισθητικά ή ενεργά παραληρηματικά στοιχεία. Επίσης η προηγούμενη άμεση διαγραφή των λέξεων και η υπογράμμιση της λέξης «φωνές», επομένως η ικανότητα αναγνώρισης των μορφικών και των εννοιολογικών λαθών, μας επιτρέπει να σκεφτούμε ότι δεν επρόκειτο για μία, βραχεία έστω αλλά οργανωμένη παραληρηματική ή ψευδαισθητική διεργασία. Σε αυτό το πέρασμα κάμψης της ψυχικής και νοητικής λειτουργίας, η κ. Χ φαίνεται να «ακροβατεί» μεταξύ της τάσης προς την ψευδαισθητική διεργασία και της τάσης προς μία μορφή ψυχοσωματικής αποδιοργάνωσης (παλινδρόμησης στον άξονα σκέψης – συμπεριφοράς – σώματος), αρνητικοποίησης του σημαίνοντος και του σημαινόμενου. Ή διαφορετικά, μεταξύ της τρέλας του ψυχισμού και της τρέλας του σώματος και της συμπεριφοράς.

Θα θυμηθούμε ότι η λέξη «φωνές» εκφράστηκε νωρίτερα κατά την αφήγηση της συγκρουσιακής κατάστασης και των μορφολογικών παλινδρομήσεων μέσω εκφορτίσεων στην συμπεριφορά και στο σώμα που κατέληξε στο εγκεφαλικό επεισόδιο. Όταν δηλαδή αναφερόταν στην κατάσταση «τρέλας», «χαμού» ή του «σπάσανε όλα, όλοι χτυπάγαμε». Έτσι, οι «φωνές» μπορούν να θεωρηθούν ως μορφώματα του ασυνειδήτου και ως αναβίωση τραυματικών μνημών. Υπό αυτή την διπλή ταυτόχρονη ιδιότητα, εκβλάστησης εκ του ασυνειδήτου και πραγματικού ή τραυματικού, εκφράζονται μέσα από τις λέξεις

που σημείωσε πριν, «δεν[χ] δεχνεις», «η κόρη μου με[η] τι είναι», τις οποίες διαγράφει αμέσως μετά. Θεωρώ ότι η λέξη «φωνές» ενέχει εν μέρει μία μεταφορική αξία και εκπροσωπεί μία προσπάθεια αναπαραστατικής διεργασίας. Δηλαδή μία προσπάθεια χαρακτηρισμού των προηγούμενων διαγεγραμμένων λέξεων (άρα με την μεσολάβηση μίας κίνησης αρνητικού) ως σωματικά, νοητικά, ψυχικά ή μνημονικά μορφώματα που «φωνάζουν». Σε αυτή την κατεύθυνση η κυρία Χ μοιάζει να λέει, «οι σκέψεις μέσα μου είναι σαν φωνές», τοποθετείται δηλαδή σε μία προσπάθεια ανάπτυξης της μορφής της αναπαραστατικής αντίληψης. Κατά ένα άλλο μέρος η λέξη «φωνές» θεωρούμενη ως αναπαράσταση πράγματος και ως λέξη-πράγμα, παραπέμπει στην αποτυχία των δευτερογενών συνδετικών διεργασιών και αποτελεί, α) την άμεση, κατακλυσμιαία, εκδήλωση στοιχείων του ασυνειδήτου σύμφωνα με την μορφή της ψευδαισθητικής – παλινδρομικής αντιληπτικότητας, και β) την έκφραση κινήσεων σύμφωνα με την λειτουργία της αντίληψης του τραυματικού δυναμικού. Σε αυτή την κατεύθυνση η κ. Χ φαίνεται να λέει «οι σκέψεις, το μέσα μου και ό,τι προσλαμβάνω, είναι φωνές». Επομένως οι «φωνές» είναι, η ανάκληση μνημονικών και αντιληπτικών ιχνών, η ανάδυση στοιχείων εκ του ασυνειδήτου, η επαναφορά του τραυματικού βιώματος, η αναβίωση των συναισθημάτων, η παρούσα κατάσταση της πραγματικότητας των νευροψυχολογικών ελλειμμάτων, συν η πραγματικότητα της κλινικής – θεραπευτικής σχέσης και η λειτουργία της ασθενούς μέσα σε αυτήν, και τέλος οι λέξεις που σημείωσε γραπτά, μέσω των οποίων ενδεχομένως διαχέονται και συμπυκνώνονται όλα τα προηγούμενα. Θα σημειώσουμε ότι ανατομολειτουργικά το σύνολο των προηγουμένων πιθανών σημασιών παραπέμπει ουσιαστικά στο σύνολο της εγκεφαλικής λειτουργίας. Με δεδομένη την τοπογραφία των εγκεφαλικών βλαβών, θα αναρωτηθούμε γύρω από την σημασία των διεργασιών της περιοχής του Broca και την δυναμική της σχέσης της με τις άλλες λειτουργικές περιοχές.

Το ερώτημα που θα θέταμε είναι εάν η ακολουθία των αφασικών συμπτωμάτων – «δεν[χ] δεχνεις», «η κόρη μου με[η] τι είναι» - ενέχει κάποια πρωτογενή ή δευτερογενή, αναπαραστατική ή συμβολική αξία, ή, εάν αποτελεί ένδειξη μίας μη αναπαραστατικής εννοιολογικής και μορφολογικής κάμψης των λειτουργιών και της παλινδρόμησης στον άξονα, ψυχικοποίησης και σκέψης – γνωσιακών λειτουργιών και συμπεριφοράς –

σώματος. Αυτές οι αφασικές λέξεις και εκφράσεις εμφανίζονται στην συνέχεια της αναφοράς στο ιστορικό, της αναβίωσης των συνθηκών του προηγούμενου αγγειακού επεισοδίου. Τοποθετούνται επίσης στο πλαίσιο της επικαιρότητας, της παρούσης κλινικής κατάστασης, των παρόντων βιωμάτων και της παρούσης εξέτασης. Συνολικά αυτό το πέρασμα μας προσφέρει μία εικόνα της ψυχικής οργάνωσης και λειτουργίας που θα τοποθετούσαμε στην βάση του πρώτου και του παρόντος αγγειακού επεισοδίου, συμβατή με την μορφή των αποδιοργανωτικών διεργασιών που βρίσκουμε στην ψυχοσωματική παθολογία. Δηλαδή την αδυναμία ανάπτυξης των λειτουργιών του προσυνειδητού, την εκδήλωση διάχυτου άγχους με εκφορτίσεις προς την συμπεριφορά και στην συνέχεια προς το σώμα, την επικράτηση των ενορμήσεων θανάτου που διαμορφώνουν τις παλινδρομικές κινήσεις καθώς επίσης την αδυναμία αναχαίτισης στο επίπεδο προγενέστερων επιπέδων καθήλωσης που θα επέτρεπε την ανακίνηση πρόδορμων και αναδιοργανωτικών διεργασιών. Επίσης στο ιστορικό της ασθενούς ανιχνεύονται στοιχεία και περίοδοι χρηστικής λειτουργίας και καταστολής του συναισθήματος, χωρίς όμως να στοιχειοθετούν πλήρως την εικόνα της θεμελιακής κατάθλιψης. Εάν υπάρχει ένα καταθλιπτικό βάθος ή μία ανακλιτική και ναρκισσιστική προβληματική, αυτή καλύπτεται από την σημειολογία διαταραχών της προσωπικότητας και της συμπεριφοράς, όπου δεσπόζει η έκφραση της καταστροφικότητας.

Αυτά τα στοιχεία της ψυχικής λειτουργίας αποτελούν ίσως ένα αιτιολογικό έδαφος των νευροψυχολογικών διαταραχών (ως ψυχοσωματικός αιτιολογικός παράγων) αλλά επίσης συνυφαίνονται με τα νοητικά και φυσικά ελλείμματα ως προς την διαμόρφωση των παρατηρούμενων συμπτωμάτων. Δηλαδή *εάν ένα σύμπτωμα έχει ως σημείο εκκίνησης την πρωτογενή νευρωνική βλάβη και την απότοκη αφασία ή απραξία, ο δρόμος που θα ακολουθήσει η έκφραση του νευροψυχολογικού συμπτώματος ακολουθεί τα ίχνη, τις εγχαράξεις των μηχανισμών της ψυχικής λειτουργίας ή τοπικής και εισέρχεται σε μία μορφή σχέσης με αυτά*. Κάτι ανάλογο ισχύει στην αντίστροφη κατεύθυνση. *Όταν κάτι εκκινεί από την ψυχική πραγματικότητα, από οποιοδήποτε σύστημα της τοπικής, και ακολουθεί τους νοητικούς μηχανισμούς που καθορίζει το νευροψυχολογικό έλλειμμα*. Σε κάθε περίπτωση τίθεται ένα *αναγκαστικό* θέμα σχέσης και σύνδεσης της εξωτερικής πραγματικότητας (του σώματος, της νόησης ή των εξωτερικών αντικειμένων) με την

ψυχική πραγματικότητα. Ο Freud (1895[1950]) σημειώνει ότι «οι δείκτες εκφόρτισης διά του λόγου... φέρουν τις γνωστικές διεργασίες στο ίδιο επίπεδο με τις διεργασίες αντίληψης προσδίδοντας τους μία πραγματικότητα και καθιστώντας δυνατή την ανάμνησή τους». Εν προκειμένω τους προσδίδει μία αξία εξωτερικής πραγματικότητας, και, εξ αιτίας των νευροψυχολογικών ελλειμμάτων διαταράσσεται τόσο η αντίληψη όσο και η δυνατότητα ανάμνησης.

Η κλινική διερεύνηση της πιθανής σημασίας των αφασικών λέξεων υπόκειτο στους περιορισμούς από την νευροψυχολογική διαταραχή και του συγκεκριμένου πλαισίου, περισσότερο διαγνωστικού παρά θεραπευτικού. Όπως είδαμε επρόκειτο για την αναβίωση τραυματικών και παθογόνων βιωμάτων. Μία εμβάθυνση της διερεύνησης θα οδηγούσε πιθανώς σε μία περαιτέρω αποδιοργανωτική κίνηση, χωρίς να είναι δεδομένη η δυνατότητα συνέχισης της κλινικής εργασίας. Από μία άλλη άποψη θεώρησα ότι η αποσιώπηση, η διαγραφή και εκ μέρους μου, αυτής της νευρο-ψυχικής κίνησης, εφ' όσον παρέπεμπε σε ένα σύνολο καθοριστικών στοιχείων, θα μπορούσε να είναι επίσης τραυματικά ματαιωτική. Οι αφασικές εκφράσεις, η διατύπωση των λέξεων στο δεύτερο πρόσωπο («δεν[χ] δεχνεις) και υπό μορφή ερωτήματος («η κόρη μου με[η] τι είναι»), θα έλεγα ότι «φώναζαν» εντός της μεταβιβαστικής σχέσης. Στο συγκεκριμένο πλαίσιο, και συχνά στην νευροψυχολογική εργασία με αφασικούς ασθενείς, υπάρχει η ιδιαιτερότητα της φυσικής παρουσίας του γραπτού λόγου. Η ψυχική έκφραση και το νευροψυχολογικό σύμπτωμα αποτυπώνονται μέσα από την κίνηση, μέσα από μία πράξη, και στην συνέχεια παραμένουν ως φυσικά τεκμήρια και ως αντιληπτικά εντυπώματα αυτών που προηγήθηκαν, παρά ως ένα ανάλογο του μεταβατικού χώρου ή του «squiggle game» του Winnicott. Θεωρώ ότι η άμεση επαναφορά στις προηγούμενες λέξεις - τεκμήρια, θα αποτελούσε μία αμφισβήτηση και κατάργηση της εργασίας αρνητικού επί του αρνητικού (η διαγραφή των λέξεων - τεκμηρίων του ελλείμματος και του τραύματος) την οποία επιχείρησε η ασθενής.

Η κ. Χ έδειχνε ικανοποιημένη από την λέξη «φωνές», χωρίς την προηγούμενη αίσθηση δυσφορίας και άγχους. Παρέμενε εντούτοις σιωπηρή, αποφεύγοντας την προφορική έκφραση. Άλλωστε η γραφή των λέξεων είχε ως αφετηρία την αποτυχία της

ασθενούς να αρθρώσει οποιαδήποτε λέξη. Όταν πρόφερα την λέξη «φωνές», χαμογελάει και με μία αλληλουχια κινήσεων του χεριού φαινόταν να συνδέει το φύλλο του χαρτιού, τις γραμμένες και διαγεγραμμένες λέξεις, με το μυαλό της και τον «στροβιλισμό» μέσα σε αυτό. Της προτείνω την έννοια των «σκέψεων που είναι σαν φωνές». Δείχνει να συμφωνεί, φαίνεται σκεπτική, με μία έκφραση λύπης στο πρόσωπο χωρίς όμως την ένταση και την πρωτύτερη αγωνία. Αμέσως κάτω από την λέξη «φωνές» κάνει ένα μικρό σκαρίφημα δύο εκατοστών με δύο παράλληλες γραμμές που σχηματίζουν μία δίοδο ανοικτή στις δύο άκρες. Εντός του χώρου της διόδου χαράσσει τρεις κάθετες μικρές παύλες και, κάτω και κάθετα ως προς αυτές, με συνεχόμενες παλίνδρομες κινήσεις χαράσσει μερικές ακόμα μικρές γραμμές, ωσάν ώσεις που ξεκινούν από το κάτω μέρος της διόδου καταλήγουν στο φράγμα των τριών κάθετων γραμμών για να επιστρέψουν στο σημείο εκκίνησής τους. Στα εξωτερικά πλαϊνά του σχήματος προσθέτει τέλος τρεις μικρές γραμμές που κινούνται από τον εξωτερικό χώρο προς το κυρίως σώμα του σχεδίου. Η εικόνα του σκαριφήματος, θα μπορούσε να θεωρηθεί ως η προσωπική της εκδοχή των «φωνών σαν σκέψεις», με την μορφή ώσεων που ξεκινούν από το κατώτερο τμήμα, εκείνο των περισσότερο εσωτερικών διεργασιών, και προσκρούουν στο σημείο φραγμού της διόδου για να μετατραπούν σε μία αλληλουχία παλίνδρομων και ανεπιτυχών πρόδρομων κινήσεων. Ενδεχομένως ο φραγμός εκπροσωπεί τις νευρολογικές διαταραχές και το αφασικό έλλειμμα, όπως επίσης τις «φωνές» ως ένα μόρφωμα μη διαφοροποιούμενων μνημονικών, αντιληπτικών και τραυματικών ιχνών, τα οποία εμποδίζουν την περαιτέρω νοηματοδότηση. Οι τρεις εξωτερικές γραμμές εκπροσωπούν ίσως τα εξωτερικά ερεθίσματα, την παρουσία του αντικειμένου ή ίσως την δική μου, τον δισταγμό γύρω από την αποδοχή τους. Συγχρόνως η εισαγωγή του σχεδίου μετατρέπει σταδιακά τον χώρο τεκμηρίων και αντιληπτικών εγχαράξεων σε μεταβατικό πεδίο. Δείχνοντας το σχέδιο με ένα στυλό, της προτείνω ότι υπάρχουν ίσως πολλές φωνές εσωτερικές και εξωτερικές που χαλάνε στις σκέψεις. Η κ. Χ φαίνεται να με προτρέπει να συμμετάσχω στο σχέδιο και στον μεταβατικό χώρο της σελίδας. Σημειώνω και προφέρω την λέξη σκέψη, αναφέροντας επίσης προφορικά το συναίσθημα. Δίπλα από την λέξη σκέψη σημειώνει τον αριθμό 1 και από κάτω το αριθμό 2 περιμένοντας να γράψω την συνέχεια, δηλαδή την αναφορά στο συναίσθημα. Ανάμεσα στις δύο λέξεις βάζει το σημείο +, στο πλάι τους μία αγκύλη, ένα βέλος και στην άκρη του σημειώνει την λέξη

«λόγος» υπογραμμίζοντας την. Στην ερώτηση μου τι λέει για αυτά, σημειώνει την λέξη «τίποτα» με ένα βέλος που δείχνει την λέξη «σκέψη» και στην μέση του βέλους προς την λέξη «λόγος» σχεδιάζει έναν κύκλο με φυγόκεντρες γραμμές, αναπαράγοντας την εικόνα του φραγμού του προηγούμενου σχεδίου. Στο κατώτερο σημείο της σελίδας, δίπλα από την λέξη «συναίσθημα» σχεδιάζει μία σχεδόν ελικοειδή μορφή στο κέντρο της οποίας φτιάχνει ένα πυρήνα έντονων γραμμών. Τέλος, σημειώνει «κόμπος» και προφέρει αχνά «κόπο». Προσπαθώντας να αρθρώσει σωστά την λέξη «κόμπος» αναγνωρίζει την έννοια της παραφασίας «κόπο». Ενόσω προσθέτει αυτά τα στοιχεία η κυρία Χ είναι εκ νέου σε κατάσταση εγρήγορσης και έντασης, ή θα λέγαμε «κόμπου» και «κόπου». Της προτείνω ότι αυτά που είχε προσπαθήσει να εκφράσει νωρίτερα και οι διαγεγραμμένες λέξεις αποτελούσαν επίσης συναισθηματικούς κόμπους και κοπιαστικές σκέψεις. Με μία έκφραση απορίας και αναζήτησης να μάθει, ρωτά «τι ήταν». Διευκρινίζει ότι θα ήθελε να «το δούμε». Η ίδια αρχικά αναφέρει ότι δεν καταλαβαίνει ή δεν θυμάται τι ήθελε να πει, και ότι είχε πολλά στο μυαλό της. Οι δύο πρώτες λέξεις – «δεν[χ] δέχνεις» - θεωρώ ότι μορφολογικά αποτελούσαν μία επανάληψη της ίδια προσπάθειας σχηματισμού μίας λέξης, καθώς στην πρώτη συναντούμε τα τρία ή τέσσερα πρώτα στοιχεία της δεύτερης (δ, ε, και ένα στοιχείο που μοιάζει με ν, ή χ κεφαλαίο) και οι δύο λέξεις έχουν μεγάλη απόσταση μεταξύ τους ώστε να θεωρηθούν ως ενιαία φράση. Όμως, αφ' ης στιγμής εγγράφεται το πρώτο μόρφωμα (δεν[χ]), συνθέτει ένα οπτικό, ενδεχομένως ασυνείδητα σημαίνον, ερέθισμα καθώς και μία ασυνείδητα σημαίνουσα έκφραση, μίας άρνησης, ως η λέξη «δεν». Σχετικά με το δεύτερο μόρφωμα, η ίδια σκέφτεται την λέξη «δείχνεις» και της προτείνω επίσης τις λέξεις «διώχνεις» και «δένεις». Αυτή η συνειρμική ακολουθία, «παίζοντας» με τις λέξεις και τα νοήματα και αναζωογονώντας έτσι τον νεκρωτικό αφασικό λόγο, λειτούργησε ενθαρρυντικά ως προς την ανακίνηση και την ανάκτηση της προφορικής έκφρασης καθώς και του εσωτερικού λόγου της ασθενούς. Οι τρεις νέες λέξεις – δείχνεις, δένεις, διώχνεις – φαινόντουσαν να χαροποιούν την ασθενή. Επρόκειτο για ρήματα, άρα θεμελιώδη λεκτικά στοιχεία για την οργάνωση των αναπαραστάσεων δράσης, την μορφοποίηση και την έκφραση των ενορμητικών κινήσεων. Σημαίνουσα είναι επίσης η εννοιολογική αξία των λέξεων. Παραπέμπουν σε μορφές δράσης των μερικών ενορμήσεων και τρόπων ψυχικής λειτουργίας που έχουν ως έρεισμα την λειτουργία της όρασης (δείχνεις) και την πρωκτική προβληματική (δένεις, διώχνεις).

Πρόκειται για στοιχεία της ψυχικής οργάνωσης τα οποία συναντήσαμε συχνά στην πορεία της ψυχοθεραπείας και τα οποία θεωρώ ότι γενικότερα κατέχουν ιδιαίτερη σημασία στην ψυχική οικονομία των ασθενών με νευρολογικά ελλείμματα. Η οπτική, αντιληπτική και αναπαραστατική, λειτουργία συνδέεται με αυτό που εκείνη δείχνει (την εικόνα του σώματος), με αυτό που ο άλλος δείχνει προς εκείνην ως άμεσα αντιληπτικά ερεθίσματα, ή με αυτό το οποίο προσλαμβάνει και κατακυριεύει οπτικά, καθώς και με την λειτουργία της εικονοπλασίας. Η δράση των «δένει» και «διώχνει», πέραν της λειτουργίας στο επίπεδο των πρωκτικών καθηλώσεων, αφορά στην λειτουργία του νευρομυϊκού συστήματος (Freud, 1915) ως βάση των ενορμήσεων κατακυρίευσης και στην δυνατότητα ελέγχου και συγκρότησης του εγώ, κυρίως στην σωματική του διάσταση. Συγχρόνως εισάγεται η σημασία της λειτουργίας στο δίπολο παθητικότητας – ενεργητικότητας καθώς και σαδισμού – μαζοχισμού. Η λέξη «δεν» που προηγείται, θέτει ίσως σε αμφισβήτηση την αποτελεσματικότητα αυτών των μορφών ψυχικής λειτουργίας ως παλινδρομικές κινήσεις στην υπηρεσία του εγώ και της αναδιοργάνωσης. Αποτελεί δηλαδή μία ταυτόχρονη προσπάθεια άρνησης και αποφυγής τους ως παλινδρομικές κινήσεις. Είδαμε ότι σε έναν δεύτερο χρόνο, αφ' ης στιγμής ήταν δυνατή και ψυχικά ανεκτή η συνειρμική και αναπαραστατική διεργασία γύρω από το αρχικό αφασικό και ψυχικό σύμπτωμα, η εύρεση των νέων λέξεων, είτε διότι ήταν εκείνες που προτίθετο να εκφράσει είτε διότι λειτούργησε νοηματοδοτικά, επέτρεψε την εκ νέου κινητοποίηση των νοητικών - γνωσιακών και των ψυχικών διεργασιών. Θεωρώ ότι αυτή η επανεκκίνηση δεν αφορούσε τόσο στην ανάπτυξη δευτερογενών διεργασιών αλλά σε ένα αρχικό στάδιο ψυχικοποίησης των διεργασιών της τάξης του αντιληπτικού και του τραυματικού, που έτσι μετετράπησαν σε ψυχικές πρωτογενείς διεργασίες των μερικών ενορμήσεων. Όμως, η συνειδητή ή η ασυνείδητη αναγνώριση και βίωση τέτοιων παλινδρομικών κινήσεων, στο πλαίσιο της συγκεκριμένης κάμψης της ψυχικής και νοητικής λειτουργίας, δεν ήταν ανεκτή καθώς προκαλούσε μία «κακοήθη παλινδρόμηση» ή μία «αναδίπλωση» κατά τις εκφράσεις του Balint και του Winnicott, στοιχείο το οποίο πιθανώς εκφράζεται μέσω της άρνησης («δεν») και της διαγραφής των λέξεων. Ο Gammill (1992) αναφέρει ότι η παλινδρόμηση γίνεται κακοήθης «εάν ο σκοπός της δεν είναι η απο(κατάσταση) του φυσιολογικού βασικού ναρκισσισμού, αλλά ενός παθολογικού ναρκισσισμού». Εξηγεί ότι η παλινδρόμηση γίνεται εξαιρετικά παθολογική όταν ο ασθενής «μετατρέπει την

αλήθεια της συναισθηματικής εμπειρίας» σε αυτό που έχει ονομάσει ως «'ψυχική αντι-αλήθεια'. συχνά χαρακτηριζόμενη από τα παραληρηματικά ή τα διαστροφικά [ψυχικά] συστήματα».

Η διατύπωση των λέξεων γίνεται στο δεύτερο πρόσωπο. Υπό αυτή την έννοια διατυπώνεται το «εσύ (δεν) δείχνεις. δένεις ή διώχνεις» και έτσι εκφράζεται ένα τριπλό αίτημα – ερώτημα εντός της κλινικής σχέσης. καθώς μεταβιβαστικά αναπαράγονται πρωτύτερα βιώματα και τρόποι ψυχικής λειτουργίας. Η σκέψη μου είναι ότι ένα θεμελιώδες μέρος του αιτήματος αφορά στην αναζήτηση μέσω του μηχανισμού του διπλού ορίου, της αναδιοργάνωσης της σχέσης μεταξύ της ψυχικής και της εξωτερικής πραγματικότητας. της σχέσης μεταξύ της πραγματικότητας του νευροψυχολογικού ελλείμματος και του υποκειμενικού βιώματος. Η συγκρότηση του μεταβατικού πεδίου αυτών των συνδέσεων, μέσω της θεραπευτικής σχέσης. θα αποτελέσει έναν χώρο διαμόρφωσης εν δυνάμει τρόπων αναδιοργάνωσης τόσο της ψυχικής πραγματικότητας όσο και της νοητικής – νευροψυχολογικής – και της σωματικής – νευρωνικής πραγματικότητας.

Η κυρία Χ έχει πλήρη νοητική συνείδηση των νευροψυχολογικών διαταραχών και των ελλειμμάτων της. Κατά την διάρκεια της εξέτασης οι αντιδράσεις της ως προς αυτά χαρακτηρίζονται : από ψυχικές εντάσεις. έκδηλο άγχος και σπανιότερα λύπη. έκφραση αγανάκτησης· συχνά από την προσπάθεια ανασυγκρότησης που εκφράζεται ιδίως μέσω κινητικών προτύπων προσαρμογής (αλλαγή της στάσης του σώματος. ανακάθεται. αυτοματικές κινήσεις χτενίσματος ή εντριβής του δέρματος. έλεγχος και τακτοποίηση των ενδυμάτων ή της γραφικής ύλης που έχει στην διάθεση της)· και πολύ συχνότερα με την προσπάθεια ενίσχυσης της σχέσης. αναζητώντας την βλεμματική επαφή. την προσοχή και την ενεργό συμμετοχή εκ μέρους μου. Στην συνέχεια αυτών των κινήσεων, αρκετές φορές φαίνεται να ακινητοποιείται. σαν σε ένα πάγωμα της εικόνας. στην τελευταία έκφραση και θέση του σώματος ή του προσώπου, είτε αυτό εκδήλωνε άγχος. ένταση. δυσαρέσκεια. προσπάθεια προσαρμογής ή αναζήτηση της επαφής. Άλλες στιγμές έδειχνε έτοιμη και με διάθεση να ξαναπροσπαθήσει. να συμμετάσχει. δίνοντας

όμως την εντύπωση της απορίας, ενός γνωσιακού και επί του πραγματικού κενού, και, ενός ψυχικού κενού.

Οι νευροψυχολογικοί ασθενείς (ιδίως οι περιπτώσεις που δεν παρουσιάζουν εκτεταμένες βλάβες του προμετωπιαίου λοβού ή βλάβες που προκαλούν σημαντική έκπτωση του επιπέδου συνείδησης) θεωρώ ότι βρίσκονται σε μία ιδιαίτερη μορφή αποδιοργανωτικής σύγκρουσης. Από την μία πλευρά έχουν συνείδηση των ελλειμμάτων, του γεγονότος του ελλείμματος καθώς και μία αντίληψη των περιορισμών που τους θέτουν. Επίσης «εισπράττουν» παθητικά τόσο την έκφραση των γνωσιακών αποτυχιών όσο και την μη νοούμενη ανάδυση στοιχείων του ασυνειδήτου. Έτσι ταυτόχρονα με την ικανότητα συνείδησης του ελλείμματος, βιώνουν ένα κενό συνείδησης, μία απουσία γνωσιακής και ψυχικής αναγνώρισης γύρω από το τι και γιατί τους συμβαίνει και πολύ περισσότερο γύρω από το πώς θα μπορούσαν να αντιμετωπίσουν αυτή την «νεο-κατάσταση». Θεωρώ ότι σε μικρότερο ή μεγαλύτερο βαθμό, ανάλογα με το είδος των νευρολογικών διαταραχών και την συγκρότηση του ψυχισμού, διαταράσσεται η διεργασία της δοκιμασίας της πραγματικότητας και της ικανότητας διάκρισης μεταξύ εγώ και μη εγώ. Άρα το έργο απάντησης στο παράδοξο της ασυνείδητης ή της α-νοητής συνείδησης, μεταφέρεται στο από κοινού κλινικό και θεραπευτικό έργο. Σε αυτό δηλαδή που ο Guillaumin (1975) έχει προτείνει με την έννοια της «δοκιμασίας της ψυχικής πραγματικότητας». Αντίστοιχα νωρίτερα αναφερθήκαμε στην ψυχαναλυτική διεργασία ως μία μορφή «μεταβατικής τοπικής». Υπό την ίδια έννοια, *η δυναμική (ψυχαναλυτική) νευροψυχολογική κλινική καλείται να λειτουργήσει ως μία μεταβατική τοπική στο πεδίο των γνωσιακών και των ψυχικών λειτουργιών*. Η ένταξη του αφασικού συμπτώματος και των νευροψυχολογικών ελλειμμάτων στο πεδίο της κλινικής σχέσης και της διϋποκειμενικότητας, η δυνατότητα ανάπτυξης ορισμένων από κοινού συνειρμών, μορφολογικών ή εννοιολογικών, όπως επίσης η μετατροπή του φύλλου σημειώσεων σε έναν μεταβατικό χώρο, επέτρεψε στην ασθενή να διαισθανθεί και να βιώσει με έναν διαφορετικό, νοητικά και ψυχικά λειτουργικότερο τρόπο, την σχέση της με το έλλειμμα και το μη νοούμενο. *Κάθε λέξη που χάνεται στην άρθρωσή της (ή στην σύλληψή της στην περίπτωση της ακουστικής αφασίας), είναι ένα αντικείμενο με το οποίο χάνεται η σχέση μαζί του, και, ένα αντικείμενο το οποίο χάνεται στην σχέση μαζί του*. Όπως φάνηκε στην

πορεία της θεραπείας όπου επαναλήφθηκαν ανάλογες φάσεις από κοινού διεργασίας. η ανάμνηση του αρχικού βιώματος μεταβατικής πραγματικότητας στην πρώτη συνάντηση, λειτούργησε ως ένα ενδιάμεσο σημείο αναφοράς και στήριξης, ως αναπαράσταση ενός διατιθέμενου πεδίου εν δυνάμει νοηματοδότησης και εξόδου από την αποδιοργανωτική παραδοξότητα της συνείδησης του μη νοούμενου.

Στο *νευρωνικό επίπεδο* θα μπορούσαμε να υποθέσουμε ότι η συνειρμική προφορική και γραπτή διατύπωση των νέων λέξεων ενισχύει την λειτουργία των ανατομικών περιοχών του λόγου του Broca (pars opercularis και pars triangularis, περιοχές Brodmann 44 & 45) ως προς την συμμετοχή τους σε μη λεκτικές λειτουργίες. Έρευνες στην συνέχεια των εργασιών του Rizzolatti όπως των Muller & Basho (2004) έχουν δείξει την συμμετοχή αυτών των περιοχών στην οργάνωση των νευρωνικών κινητικών αναπαραστάσεων και στην διαμόρφωση των αναπαραστάσεων δράσης. Προτείνεται ότι οι ίδιες ανατομικές περιοχές στο πλαίσιο των διεργασιών του κατώτερου μετωπιαίου λοβού, λειτουργούν ως πεδίο σύγκλισης και απαρτίωσης των οπτικών, κινητικών και λεκτικών πληροφοριών. Ανάλογα, μία έρευνα του Tettamanti (2005) δείχνει ότι η βλάβη της περιοχής του Broca επιφέρει μία ρήξη εντός του μετωπο-κροταφο-βρεγματικού δικτύου, στο οποίο «κωδικοποιούνται κινητικά οι δράσεις» ή οι αναπαραστάσεις δράσης οι οποίες γίνονται αντικείμενο πρόσληψης και επεξεργασίας. Στην συνέχεια, εξετάζοντας ένα δεύτερο κλινικό περιστατικό θα δούμε ότι η κατάσταση απώλειας κάθε νοήματος, η κατάσταση του «θρυμματισμένου κόσμου» όπως περιγράφεται από τον Luria (1972), χαρακτηρίζει ιδίως τις περιπτώσεις αδυναμίας κατανόησης του λόγου (αφασία του Wernicke) ή πολύ περισσότερο στις περιπτώσεις μικτής (διαφλοιικής) αφασίας. Αυτή η σημαντική διαφορά μεταξύ αφασίας του Broca και του Wernicke ή του αριστερού βρεγματικού συνδρόμου, η οποία αντικατοπτρίζεται στην κλινική εικόνα της ψυχικής λειτουργίας μέσω μαζικότερων παλινδρομήσεων και της εντονότερης αποδιοργάνωσης των λειτουργιών του εγώ, επισημαίνεται από τους Solms (Kaplan-Solms & Solms, 2000). Βασιζόμενοι σε αυτές τις παρατηρήσεις, που τοποθετούν συγκριτικά τις βλάβες της περιοχής του Broca σε ένα ηπιότερο βαθμό διαταραχών στο ψυχικό επίπεδο, αναφέρουν ότι «[η] κινητική πλευρά της λέξης, έτσι και επομένως η κινητική συνιστώσα του οργάνου του λόγου – η περιοχή του Broca – κείται

στην αισθητηριοκινητική *περιφέρεια* του εγώ. Είναι λίγο περισσότερο από έναν δίαυλο εξόδου για τις σύνθετες εργασίες του εγώ· ο ρόλος του στην λεκτική *σκέψη* είναι επιφανειακός. Όταν το εγώ στερείται αυτού του διαύλου επικοινωνίας με τον εξωτερικό κόσμο, οι εσωτερικές του εργασίες (και επομένως το ίδιο το εγώ) παραμένουν θεμελιωδώς ακέραιες· μπορεί απλώς να κάνει χρήση των εναλλακτικών συνιστωσών» (υπογράμμιση στο κείμενο).

Με βάση την κλινική παρατήρηση και τα ερευνητικά δεδομένα, η άποψη μου γύρω από τις θέσεις των Solms για την κινητική αφασία, τις βλάβες στις αντίστοιχες περιοχές, την σημασία τους ως προς την οργάνωση και την έκφραση του ψυχισμού, όπως επίσης για τον τρόπο θεώρησης της συγκρότησης της ψυχικής πραγματικότητας, διαφοροποιείται σε αρκετά σημεία. Η *στέρηση όπως αναφέρουν οι Solms του συγκεκριμένου διαύλου επικοινωνίας επιφέρει την στέρηση μίας σειράς θεμελιωδών και όχι επιφανειακών τμημάτων του πεδίου σύνδεσης της ψυχικής και της εξωτερικής πραγματικότητας, περιλαμβανομένων της πραγματικότητας της νόησης και του σώματος.* Επίσης *η χρήση εναλλακτικών συνιστωσών έκφρασης ή και οργάνωσης του εσωτερικού λόγου και της σκέψης, με δεδομένη την ύπαρξη σημαντικών αισθητηριοκινητικών ελλειμμάτων και των ερεισμάτων του σωματικού εγώ (εξ αιτίας του γεγονότος της ημιπληγίας), αναλογεί σε ισχυρές μορφές παλινδρομήσεων, μορφολογικών, χρονικών και τοπικών, καθώς επίσης στην αποκαλυπτική ανάδυση στοιχείων του ασυνειδήτου τα οποία κλονίζουν την διασυστημική και την ενδοσυστημική συνοχή του ψυχικού οργάνου.*

5.3 ΤΟ ΕΝΔΟΨΥΧΙΚΟ ΚΑΙ ΤΟ ΝΕΥΡΟΨΥΧΟΛΟΓΙΚΟ ΥΠΟΒΑΘΡΟ ΤΗΣ ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗΣ ΤΩΝ ΘΕΡΑΠΕΙΩΝ ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ

Η εξέταση κλινικών στοιχείων από την ψυχοθεραπευτική εργασία με την κυρία Χ θα μας επιτρέψει να προσεγγίσουμε αναλυτικότερα αυτές τις σκέψεις. Σε ό,τι αφορά στην χρονική περίοδο και τις συνθήκες στις οποίες συνέβη το δεύτερο αγγειακό επεισόδιο, θα αναφέραμε συμπληρωματικά την διάχυτη αίσθηση απαξίωσης, ματαιότητας και κόπωσης, εναλλασσόμενες με περιόδους εκρήξεων και συγκρούσεων με την οικογένεια. Η κ. Χ θα χρησιμοποιήσει την έκφραση «χύμα» για να αποδώσει το υποκειμενικό και διϋποκειμενικό της βίωμα. Στο τέλος της δεύτερης συνάντησης της πρότεινα μία ενημέρωση και συζήτηση γύρω από τα αποτελέσματα του κλινικού νευροψυχολογικού ελέγχου, επισημαίνοντας από κοινού τα περισσότερο ίσως κομβικά και καθοριστικά σημεία και πιθανά αίτια κάμψης ή αντίθετα βελτίωσης των νοητικών λειτουργιών, ιδίως του λόγου, και του αντίκτυπου στην λειτουργικότητα της, στο πλαίσιο της καθημερινής ζωής. Στην διάθεση της υπήρχαν τα φύλλα των σημειώσεων και ένα μέρος των αποτελεσμάτων των δοκιμασιών. Η ίδια ανατρέχοντας στο σχέδιο όπου απεικόνισε (και από κοινού απεικονίσαμε) την σχέση μεταξύ του συναισθήματος και της λειτουργίας του λόγου, επεσήμανε την επίδραση της ψυχικής διάθεσης και της κατάστασης των σχέσεων με τους άλλους. Επανήλθε στις λέξεις «άχρηστη» και «κόμπο», είπε ότι την εκφράζουν και με έκδηλη στην έκφραση του προσώπου την αίσθηση της αναπόλησης έδειξε και ξαναδιάβασε την σειρά των αφασικών λέξεων. Έδειχνε να αναζητεί μία συνέχεια ή επανάληψη αυτής της εμπειρίας και μία δική μου παρέμβαση. Της ανέφερα ότι στο σύνολό τους αυτά που είδαμε και συζητήσαμε μας δείχνουν ότι υπάρχει μία σειρά προβλημάτων, άλλα περισσότερο αντικειμενικά και άλλα περισσότερο υποκειμενικά σύμφωνα με το πώς βιώνονται από εκείνην και σύμφωνα με τα πρωτύτερα βιώματα με τα οποία συσχετίζονται. Την ερώτησα, αν, πέραν των δικών μου απόψεων και προτάσεων, έχει σκεφθεί το πώς η ίδια θα έβλεπε ένα πρόγραμμα θεραπειών αποκατάστασης.

Σε αυτή την συζήτηση θεωρούσα ιδιαίτερα σημαντικό το γεγονός του αρχικού αιτήματος (το δικό της, των οικείων της και του φυσιάτρου) καθώς και το πλαισίου εντός του οποίου πραγματοποιήθηκε η κλινική εξέταση. Οι δύο διαγνωστικές συναντήσεις προσέλαβαν μία μορφή «θεραπευτικής συνέντευξης» και αντιλαμβανόμουν ότι η δυναμική η οποία μπόρεσε να αναπτυχθεί αποτελούσε ένα σημείο αναφοράς και οργάνωσης για την ασθενή. Αναλογιζόμενος το αίτημα του «μαζί» το οποίο είχε εκφράσει καθώς και την μαζικότητα, την εικόνα του «χύμα», του «να γίνουν όλα» που το συνόδευαν, σκεπτόμουν ότι, *εάν από μία πλευρά η συνέχιση μίας ψυχοθεραπευτικής εργασίας ήταν σημαντική, από μία άλλη πλευρά, μία άμεση θετική και εξ ίσου μαζική απάντηση εκ μέρους μου, θα λειτουργούσε τελικώς ως αντίσταση και ως ένα είδος «άρνησης δια του θετικού» μίας νευρολογικής πραγματικότητας και της πραγματικότητας του σώματος που απαιτούσαν μία συστηματική αντιμετώπιση και μία σύνδεση*. Επί πλέον ετίθεντο ορισμένα ζητήματα χρονικής διάρκειας και κατανομής στον χρόνο των θεραπευτικών παρεμβάσεων, χρηματοοικονομικής πρόβλεψης[23] και μετακινήσεων. Όπως επίσης για διαφόρους αντικειμενικούς και υποκειμενικούς λόγους, η θέση και η άποψη του πατέρα της ασθενούς ήταν καθοριστική. Η κ. Χ μετά από μία σύντομη σιωπή και χρόνο σκέψης, αναφέρθηκε σε αυτές τις πτυχές του θέματος εκφράζοντας την αγωνία της, το «μπέρδεμα» που αισθάνεται όταν είναι να αποφασίσει. Λέει ότι ο πατέρας της, της είπε «να κάνει αυτό που θέλει», αλλά «είναι σίγουρη πως λίγο μετά θα έλεγε άλλα… πάντα έτσι», εκφράζοντας εκ νέου το συναίσθημα της ματαίωσης. Της πρότεινα ότι αισθάνεται την διάθεση να προσπαθήσει, να κάνει κάθε-τι δυνατόν και συγχρόνως αισθάνεται την κόπωση και την απαξίωση που περιέγραφε νωρίτερα. Αναφερθήκαμε στην σκέψη της κόπωσης και της αίσθησης ματαιότητας, της αμφιβολίας σχετικά με τις προσδοκίες της και την αποτελεσματικότητα των θεραπειών. Στην συνέχεια αυτής της σύνδεσης έδειξε και προσπάθησε να εκφράσει ότι «τώρα αισθάνεται πιο άνετα για να πει ότι δεν αισθάνεται καθόλου άνετα να ζητάει», είτε την υποστήριξη της οικογένειας της είτε να γίνονται από τους άλλους πράγματα για εκείνην. Προσπάθησε μερικές φορές να αρθρώσει σωστά την λέξη «τύψεις». Αντίθετα από άλλες στιγμές όπου αναζητούσε

[23] Το κόστος των θεραπειών αποκατάστασης, εάν προσβλέπει κανείς στην συστηματική οργάνωση και παροχή υπηρεσιών, είναι ιδιαίτερα υψηλό, χωρίς την ανάλογη κάλυψη εκ μέρους των ασφαλιστικών φορέων.

άμεσα την δική μου στήριξη και την φωνητική εναυσματική παρέμβαση, στην προσπάθεια άρθρωσης της λέξης «τύψεις», η κ. Χ φαινόταν να επιθυμεί και να αναζητεί την δική της έκφραση και άρθρωση. Αναφέρθηκε έτσι στις τύψεις που αισθανόταν, την θλίψη της για την κατάσταση της υγείας της όπως επίσης ως προς τους γονείς και ιδίως την κόρη της. Ανάλογο ήταν το συναίσθημα που εξέφραζε ως προς το εάν θα ήταν σε θέση να ανταποκριθεί στις θεραπείες και σε όλα αυτά που ήθελε να κάνει. Ήταν η πρώτη φορά και για ένα μεγάλο διάστημα η μοναδική φορά, έκφρασης και ενσυναίσθησης του συναισθήματος ενοχής, προσέγγισης του πένθους ως προς τις απώλειες και μίας θετικής καταθλιπτικής συμπτωματολογίας. Στο παρόν στάδιο η έκφραση αυτών των σκέψεων επέτρεψε τον καθησυχασμό της ασθενούς και την αναχαίτιση των εκφορτιστικών, αντι-ενοχικών αλλά και συγχυτικών κινήσεων του τύπου «να γίνουν όλα».

Συζητήθηκε έτσι εκ νέου η μέχρι στιγμής πορεία των θεραπευτικών προσπαθειών, λέγοντας ότι η έλλειψη αποτελεσμάτων δεν αφορούσε τόσο σε μία ανεπάρκεια ή αντένδειξη του τύπου και της μορφής τους, αλλά ίσως στο ότι απαιτούν πολύ χρόνο, κουράγιο, διάθεση, αλλά όχι βιασύνη ή υπεραπαιτήσεις οι οποίες είχαν να κάνουν περισσότερο με την αγωνία και το συναίσθημα ενοχής, ότι γίνεται βάρος ψυχικά και υλικά για τους άλλους, ή του φόβου μη ανταπόκρισης εκ μέρους της. Στην συνέχεια μίας συνεδρίασης της ομάδας αποκατάστασης και μίας συζήτησης και ενημέρωσης του πατέρα της ασθενούς, αποφασίσθηκε η ένταξη σε ένα μακροπρόθεσμο πρόγραμμα φυσιοθεραπείας και λογοθεραπείας, και βραχυπρόθεσμο εργοθεραπείας. Ως προς την ψυχοθεραπεία και την νευροψυχολογική θεραπεία, συμφωνήθηκε ο προγραμματισμός μίας νέας συνάντησης και επανεκτίμησης στην πορεία του θεραπευτικού προγράμματος και η έναρξη της ψυχοθεραπείας, σύμφωνα με την εξέλιξη και σε έναν δεύτερο χρόνο, εφ' όσον θα μειωνόταν σταδιακά η συχνότητα των άλλων θεραπειών.

Δεύτερη περίοδος

Η ψυχοθεραπευτική εργασία με την κ. Χ ξεκίνησε περίπου έναν χρόνο μετά την έναρξη του θεραπευτικού προγράμματος. Κατά την διάρκεια αυτού του έτους πραγματοποιήθηκαν τέσσερεις συνεντεύξεις επανεκτίμησης, η πρώτη μαζί μου και οι

τρεις επόμενες με μία συνάδελφο νευροψυχολόγο, αποσκοπώντας στην εκτίμηση της κλινικής εικόνας και την συνεργασία με τους θεραπευτές που εργαζόντουσαν μαζί της. Η ασθενής παρουσιάζει μία σαφή βελτίωση της αφασικής συμπτωματολογίας σε όλο το εύρος της προφορικής και της γραπτής έκφρασης. Επίσης στην κλινική εξέταση δεν παρατηρούνται σημεία ιδεοκινητικής απραξίας. Κινητικά παρουσιάζει σχετική πρόοδο η οποία γινόταν περισσότερο εμφανής στην ευχέρεια αυτο-υπηρέτησης και στην λεπτή κινητικότητα του ημίπληκτου άνω άκρου.

Η ψυχοθεραπεία διήρκεσε αρχικά ενάμιση έτος, διακόπηκε για έξι μήνες και συνέχισε για άλλα δύο χρόνια, με συχνότητα μίας εβδομαδιαίας συνεδρίας. Ξεκίνησε ύστερα από την εκδήλωση της επιθυμίας να έχει μία συνάντηση μαζί μου, χωρίς να έχει προηγηθεί η μείωση της συχνότητας των άλλων θεραπειών. Μέσα από τα στοιχεία του κλινικού υλικού που ακολουθούν θα προσπαθήσουμε να διερευνήσουμε ορισμένες πτυχές της σύνδεσης μεταξύ της ψυχικής, της νοητικής και της σωματικής λειτουργίας καθώς και της σύνδεσης μεταξύ των νευροψυχολογικών και των ψυχικών διαταραχών, όπως εκφράζονται στο πεδίο της θεραπευτικής σχέσης. Περιγράφοντας την γενική κατάσταση των τελευταίων μηνών της κ. Χ. θα λέγαμε ότι ήταν «στρωμένη στην δουλειά». Παρακολουθούσε ανελλιπώς τις θεραπευτικές συνεδρίες και συνέχιζε τις προσπάθειες στο σπίτι με πολλές ασκήσεις, ιδίως λογοθεραπευτικές, μόνη της ή με την βοήθεια των οικείων της. Αναφέρει ότι μένει για μεγαλύτερα διαστήματα στο δικό της σπίτι με την κόρη της, «βοηθώντας η μία την άλλη». Δείχνει ικανοποιημένη από την δυνατότητα επικοινωνίας – νοητικής αλλά κυρίως ψυχικής - και συνύπαρξης με την κόρη της, στοιχείο το οποίο την κάνει να αισθάνεται καλύτερα ως προς τους γονείς της και ως προς τον τέως σύζυγο. Όπως λέει έχουν μειωθεί οι συγκρούσεις με τον πατέρα της. Εντούτοις, παρά την εικόνα βελτίωσης σε αρκετούς τομείς, αναφέρει ότι την απασχολούν διάφορα θέματα που δεν μπορεί να συζητήσει με κανέναν, νοιώθει συχνά φόβο γύρω από το μέλλον. Συγκρίνει με την πορεία μετά το προηγούμενο επεισόδιο και σκέφτεται ότι αυτή την φορά «αργεί». Σκέφτεται ότι πιθανώς, ιδίως κινητικά, άρα και στην (φυσική – ψυχική;) εικόνα του σώματος, δεν θα υπάρξει περαιτέρω σημαντική βελτίωση. Αναφέρεται σε μία συζήτηση που είχε με τον φυσίατρο και τον φυσιοθεραπευτή οι οποίοι άφησαν ανοικτό το θέμα της περαιτέρω βελτίωσης και τόνισαν την σημασία της

διατήρησης σε αυτή την κατάσταση και την αποφυγή υποτροπών. Αυτή η τοποθέτηση την «στεναχωρεί» και εν μέρει την απογοητεύει. Συγχρόνως σκέφτεται ότι οικονομικά δεν θα της είναι εύκολο να ακολουθήσει επ' αόριστον το τρέχον θεραπευτικό πρόγραμμα, σημείο το οποίο απέφευγε να συζητήσει με την οικογένεια της.

Οδεύοντας προς την συμπλήρωση δύο ετών μετά το αγγειακό επεισόδιο, στατιστικά ήταν πολύ πιθανή η προσέγγιση ενός βασικού αλλά όχι απόλυτου περιθωρίου ανάκτησης και αποκατάστασης των λειτουργιών, ιδίως της κινητικότητας. Σε αυτή την φάση θεραπείας, ή αποθεραπείας, μπορούμε να πούμε ότι ο ασθενής διανύει μία μεταβατική περίοδο ανάμεσα στην εντατική μορφή θεραπείας και στην χρόνια μορφή συντήρησης. Από την μία πλευρά, συνειδητά ή ασυνείδητα καλείται να προβεί σε ένα είδος απολογισμού, επανεκτίμησης και τέλους μίας περιόδου έντονου έργου, και από μία άλλη πλευρά σε μία νέα διεργασία προσαρμογής, μακρόπνοη, συνθηκολόγησης, συντήρησης, αλλά και συγχρόνως διατήρησης ενός πνεύματος θεραπείας. *Θεωρώ ότι αυτή η μεταβατική περίοδος, είναι μεταβατική σε πολλαπλά επίπεδα και επίσης κρίσιμη, είτε έχει επιτευχθεί μία «θεαματική» βελτίωση, σχεδόν ίαση, είτε καθίσταται σαφές το όριο των «αντικειμενικών» προσδοκιών*. Συχνά, εξ αιτίας της συνειδητής ή της ασυνείδητης προτίμησης να τονισθεί η βελτίωση, το «καλό», ή ακόμα εξ αιτίας της μεγάλης δυσκολίας να δρομολογηθεί μία διεργασία πένθους και αποχωρισμού, τόσο από την πλευρά του ασθενούς ή των οικείων του, όσο και από την πλευρά των θεραπευτών, η μεταβατική περίοδος, ως ένας χρόνος που επιτρέπει την παραγωγική βίωση αυτών των ζητημάτων (ψυχαναλυτικά θα μιλούσαμε για την ανάλυση και την λύση της μεταβιβαστικής σχέσης), μετατρέπεται σε απότομη ρήξη και έξοδο ή σε μία μορφή αναδίπλωσης και καταστολής, σιωπηρής και χρηστικής αποδοχής (με την έννοια της χρηστικής σκέψης) των νέων δεδομένων. Απότοκος είναι η ελλιπής παρακολούθηση (follow-up) της πορείας των ασθενών και η αδυναμία πραγματοποίησης ορισμένων βραχείας διάρκειας μεταθεραπειών συντήρησης και πρόληψης επιπλοκών ή υποτροπών.

Η σκέψη μου ήταν πως σε ό,τι αφορούσε στην κινητικότητα και επομένως στην σχέση με το σώμα, την δυνατότητα επένδυσης σε αυτό, από αυτό (ως έρεισμα των λιβιδινικών επενδύσεων), και των λειτουργιών του, η κ. Χ προσέγγιζε αυτή την

μεταβατική περίοδο, φέροντας και ανακινώντας συγχρόνως το βάρος της αντίστοιχης προθύστερης προβληματικής. Έτσι κατά ένα μέρος, η διατύπωση του αιτήματος της ψυχοθεραπείας θεωρώ ότι αφορούσε σε αυτές τις διεργασίες, επίκαιρες, αποχωρισμού και διαχείρισης των απωλειών ή ενός τέλους μίας περιόδου εντατικής ενασχόλησης, υπερεπένδυσης, με την φυσική κατάσταση και αποκατάσταση, και διαχρονικές ως προς το επίπεδο συγκρότησης και την δυναμική της ατομικής ψυχοσωματικής τάξης (Marty, 1980), ή διαφορετικά την δυναμική της σύνδεσης μεταξύ ψυχικής και σωματικής πραγματικότητας. Αναφορικά με την νευροψυχολογική εικόνα, θεωρούσα ότι η κ. Χ παρέμενε στην πορεία της βασικής θεραπείας και ότι είχε ένδειξη περαιτέρω λογοθεραπευτικής εργασίας. Η ψυχοθεραπευτική εργασία θα μπορούσε να αποτελέσει ένα επίσης πεδίο προόδου της λειτουργίας του λόγου. Εξ άλλου η λειτουργία του λόγου, ως νευροψυχολογική και ως ψυχική διεργασία είναι σε άμεση συνάρτηση με την αισθητηριοκινητική λειτουργία και το σώμα.

Η λεκτική ευχέρεια ήταν σαφώς βελτιωμένη. Συνολικά και ιδίως στο πλαίσιο της ελεύθερης έκφρασης της ψυχοθεραπείας, παρουσίαζε μία ανάλογη συμπτωματολογία με την προηγούμενη, αλλά σε σημαντικά μικρότερη έκταση και ένταση. Υπήρχε πάντοτε στην διάθεση της η χρήση του γραπτού λόγου, χωρίς όμως πλέον την δική μου συμμετοχή όπως αυτό είχε γίνει στις αρχικές συνεντεύξεις. Η κυρία Χ κατέφευγε συχνότερα στον γραπτό λόγο όταν ήθελε να διατυπώσει μία δομημένη άποψη και σκέψη, ένα μικρό κείμενο, παρά ως ένα πρόσφορο έδαφος ανάπτυξης των συνειρμών. Με αυτή την έννοια, όπως σε κάθε ψυχοθεραπευτική σχέση, ο γραπτός λόγος αποτελούσε μία μορφή αντίστασης, όπως επίσης, στήριξης, αίσθησης συνοχής, ελέγχου των λειτουργιών, όχι μόνον του λόγου και της σκέψης αλλά και της κίνησης ή του σώματος. Τον πρώτο καιρό χρησιμοποιούσε κυρίως τα κεφαλαία γράμματα ενώ την τελευταία περίοδο της θεραπείας τα μικρά. Τα αποτελέσματα της λογοθεραπείας ήταν σαφή. Θα προσέθετα ότι το πέρασμα από τα κεφαλαία στα μικρά με συγχρόνως την δυνατότητα καλύτερης μορφοποίησης των φράσεων, ορθογραφικά και στον χώρο, θεωρώ ότι αντικατόπτριζε το πέρασμα από την έκφραση των λέξεων ως αναπαραστάσεις πράγματος και ως μορφώματα πλησίον του ασυνειδήτου, στην έκφραση των λέξεων ως αναπαραστάσεις λέξης και πλησίον της λειτουργίας του προσυνειδητού.

Η κ. Χ αναφέρθηκε στο βίωμα των θεραπειών που ακολουθούσε, το οποίο δέσποζε θα λέγαμε σε όλη αυτή την χρονική περίοδο. Στην έκφραση της γινόταν εμφανής η ένταση των επενδύσεων προς τις θεραπείες και του θεραπευτές. Η αφήγηση, αρκετά ελεύθερη και αυθόρμητη, χωρίς να την απασχολούν τόσο τα λεκτικά λάθη, ίσως μάλιστα διασκεδάζοντάς-τα, θύμιζε την αφήγηση ενθουσιασμού ενός παιδιού για τα επιτεύγματα του και για την παρέα των φίλων. Περιέγραφε στιγμιότυπα από τις δικές της θεραπευτικές συνεδρίες όπως επίσης άλλων ασθενών με τους οποίους μοιραζόταν συχνά τον ίδιο χώρο. Υπήρχε έντονο το στοιχείο της συλλογικότητας, η διάθεση αστείου, της έμφασης γύρω από το περιρρέον θετικό κλίμα. Αυτή η εισαγωγική «θετική» αφήγηση θα μπορούσε να κατανοηθεί ως μία συνέχεια της προ ενός έτους συζήτησης που είχαμε με την κ. Χ, σχετικά με τα συναισθήματα τύψεων και αμφιβολίας για το πρόγραμμα αποκατάστασης και τις παρατηρήσεις μου για την ανάγκη κουράγιου και διάθεσης. Με αυτόν τον τρόπο ανταπέδιδε με την μορφή ενός «μεταβιβαστικού δώρου». Έθετε επίσης ένα μεταβιβαστικό ερώτημα, εάν στην ψυχοθεραπεία θα συνέχιζε ένα ανάλογο κλίμα, ένας όμοιος τρόπος και επίπεδο βίωσης της μεταβιβαστικής σχέσης, σωματικά και αισθητηριοκινητικά. Συγχρόνως περιέγραφε αυτά τα οποία ζούσε και στα οποία εγώ δεν συμμετείχα, ή, από την θέση του γονέα στον οποίο γινόταν η αφήγηση των «παιδικών» επιτευγμάτων «παντοδυναμίας», ήμουν αποκλεισμένος. Και τέλος αποτελούσε μία ασυνείδητη προειδοποίηση ως προς το είδος των βιωμάτων και σωματοψυχικής λειτουργίας που θα είχαμε να αντιμετωπίσουμε στο επίπεδο του πένθους και του αποχωρισμού.

5.4 Η ΔΥΝΑΜΙΚΗ ΚΑΙ Η ΠΟΛΥΣΗΜΙΑ ΤΟΥ ΣΩΜΑΤΟΨΥΧΙΚΟΥ ΒΙΩΜΑΤΟΣ ΚΑΙ ΤΩΝ ΘΕΡΑΠΕΥΤΙΚΩΝ ΣΧΕΣΕΩΝ

Οι φυσικές θεραπείες, εργοθεραπεία και φυσιοθεραπεία, απετέλεσαν ένα πλαίσιο και έδαφος παλινδρομικών κινήσεων και μέσω αυτών επανεκκίνησης των ενορμητικών επενδύσεων[24] στο επίπεδο της σωματικής πραγματικότητας Ανάλογη ήταν η λειτουργία της λογοθεραπείας και των νευροψυχολογικών γνωσιακών θεραπειών, στο επίπεδο της πραγματικότητας της νόησης. Εκ των πραγμάτων, εκ της νόσου και εκ της θεραπευτικής μεθόδου, προκαλείται μία μορφολογική παλινδρόμηση προς θεμελιώδεις συμπεριφορές, προς γνωσιακά μορφώματα, προς τις νευρομυϊκές, τις αισθητηριοκινητικές και τις σωματικές λειτουργίες. Αυτές οι κινήσεις κατά την γνώμη μου επαναφέρουν την σωματοψυχική οντότητα σε μία διαπραγμάτευση της σχέσης και σύνδεσης μεταξύ ψυχικής και εξωτερικής πραγματικότητας. Το θεραπευτικό πλαίσιο, η θεραπευτική, φυσιοθεραπευτική, εργοθεραπευτική, λογοθεραπευτική, σχέση μπορούν να προσδώσουν, εν δυνάμει, μία αξία μεταβατικού πεδίου στην μορφολογική παλινδρόμηση και να επιτρέψουν την ανάπτυξη αυτών των κινήσεων στο πλαίσιο των χρονικών και των τοπικών παλινδρομήσεων. Βέβαια είτε με τον τύπο των μορφολογικών είτε με των τοπικών και χρονικών (λιβιδινικών, ναρκισσισμού και αντικειμένου, προς τον πόλο της ψευδαισθητικής ικανοποίησης και του πρώιμου ναρκισσισμού) παλινδρομήσεων, μπορεί να αποβούν αναδιοργανωτικές όσο και αποδιοργανωτικές για τον ασθενή, τον θεραπευτή και την θεραπεία.

Στην περίπτωση της κ. Χ παρατηρούμε ότι το βίωμα των θεραπευτικών συνεδριών επέτρεψε την ανακίνηση των ενορμητικών επενδύσεων επί των σωματικών και των νοητικών λειτουργιών. Κυρίως θεωρώ ότι προσέδωσε μία δυναμική και μία ψυχική αξία στις πρωτότερες μαζικές και εκφορτιστικές κινήσεις. Το υποστηρικτικό και δομημένο

[24] Η ρυθμικότητα και η επαναληπτική εξάσκηση σε θεμελιώδη κινητικά πρότυπα με την συμμετοχή και δραστηριοποίηση των βασικών γαγγλίων ή της παρεγκεφαλίδας (είτε υφίσταται βλάβη αυτών των περιοχών είτε όχι) είναι πιθανό να λειτουργεί ως μία παλινδρομική κίνηση στο επίπεδο των αυτοματικών λειτουργιών σύμφωνα με την ψυχοσωματική θεωρία, και ως έρεισμα ανακίνησης των ενστίκτων ζωής.

συγχρόνως βίωμα συλλογικότητας και ευχαρίστησης μέσα στην ομάδα ασθενών και θεραπευτών της επέτρεψε να αποκτήσει μία αίσθηση του ανήκειν, εντάσσοντας έτσι σε ένα πλαίσιο διϋποκειμενικών σχέσεων αυτό που βίωνε ως αντικείμενο απαξίωσης και βιαιότητας, το ίδιο το σώμα. Επίσης εισήγαγε μία αίσθηση ταυτότητας, ψυχικά και νοητικά λειτουργικών διαφοροποιήσεων στις σχέσεις με τα αντικείμενα, αντί της εικόνας διάχυσης και της καταστροφικότητας των σχέσεων που είχε εκφράσει μιλώντας για την ενδο-οικογενειακή κατάσταση.

Ο εκφραζόμενος προσπορισμός ευχαρίστησης από τις θεραπείες, θεωρώ ότι ενέχει την διάσταση μίας συνεχόμενης διέγερσης, αντιληπτικής και αισθητηριακής υφής καθώς εκπορεύεται από δραστηριότητες στο έδαφος του σωματικού και γνωσιακού. Σε ένα περισσότερο ψυχικοποιημένο επίπεδο, ο προσπορισμός ευχαρίστησης αφορά ως επί το πλείστον στην λειτουργία των μερικών ενορμήσεων. Η ικανοποίηση μέσω αυτών μπορεί να λάβει την μορφή της διαστροφικότητας και να εκφρασθεί στην κατεύθυνση του σώματος ή στην κατεύθυνση της νόησης και της σκέψης, επισημαίνοντας έτσι την δυσκολία διεργασίας των μερικών ενορμητικών κινήσεων στο πεδίο των φαντασιώσεων και της αναπαραστατικής λειτουργίας. Η άμεσα αυθόρμητη, χωρίς δεύτερη σκέψη και χωρίς οριοθετήσεις, αφήγηση της ασθενούς στην αρχή των συναντήσεων, εξέφραζε την πτυχή της μη αναπαραστατικής διεγερσιμότητας. Το περιγραφόμενο βίωμα θεωρώ ότι ήταν δυνάμει τραυματικό, στον απόηχο πιθανώς προθύστερων βιωμάτων (θα το τοποθετούσα επομένως στην μορφή αντίληψης του «τραυματικού δυναμικού»). Η αναπαραγωγή του δυνάμει τραυματικού βιώματος στο πλαίσιο της ψυχοθεραπείας, αποτελούσε μία προσπάθεια αντιμετώπισης της τραυματικής χροιάς των αντιληπτικών και σωματικών ερεθισμάτων, είτε μέσω της επανάληψης, είτε ανευρίσκοντας την εμπειρία ερμηνευτικής διεργασίας των πρώτων συναντήσεων (γύρω από το αφασικό σύμπτωμα) με την μορφή της αντίληψης του «δυναμικού μετάλλαξης».

Οι διάφορες αυτές διαστάσεις και πιθανοί τρόποι ερμηνείας της επένδυσης του θεραπευτικού προγράμματος και της υποκειμενικής πολυσημίας αυτού του βιώματος, διατυπώθηκαν σταδιακά στην σκέψη μου στην διάρκεια της ψυχοθεραπείας. Η αναφορά στο βίωμα των θεραπευτικών συνεδριών, άλλοτε σύντομη και άλλοτε περισσότερο

εκτεταμένη και συνειρμική, συνέχισε για αρκετό διάστημα τον πρώτο καιρό των συναντήσεων. Σε ένα πρώτο χρόνο βασικό μέλημα θεωρούσα ότι ήταν η λειτουργία της θεραπευτικής σχέσης ως πλαισιώνουσα δομή, δηλαδή ως ένα πλαίσιο το οποίο θα μπορούσε να περιέξει αυτές τις διεγέρσεις που μετέφερε η ασθενής. Οι παρεμβάσεις μου αφορούσαν στην πρόταση ορισμένων σκέψεων, συνειρμών ή και γνώσεων που αποσκοπούσαν στο να αισθανθεί η κ. Χ ότι παρακολουθούσα, συναισθανόμουν ή αναγνώριζα αυτά τα οποία αφηγείτο. Αυτό της επέτρεψε να αναπτύξει έναν δικό της διάλογο εντός της διεγερτικής αφήγησης και να θέσει μερικά ερωτήματα γύρω από το ευφορικό συναίσθημα. Από την πρώτη ήδη συνεδρία, η κ. Χ αναφέρθηκε στην υπόλοιπη ημέρα της, εκτός κέντρου αποκατάστασης, και στα σαββατοκύριακα, περιγράφοντας μία «έτσι κι έτσι» κατάσταση, προσθέτοντας «ούτε κρύο, ούτε ζέστη». Σταδιακά την απασχόλησε περισσότερο η αντίθεση ανάμεσα στο πώς αισθάνεται κατά την διάρκεια της εβδομάδας στην Κλινική Αποκατάστασης και τα βράδια στο σπίτι της. Επιστρέφοντας το απόγευμα θα ασχοληθεί με την κόρη της και ύστερα, «τηλεόραση» ή «ασκήσεις λογοθεραπείας, αν έχει να ετοιμάσει». Σκέφτεται ότι επικρατεί ένα είδος σιωπής με τους γονείς, δεν τσακώνονται αλλά και δεν συζητάνε. Ωσάν να επρόκειτο για μία περίοδο «ανακωχής», που έκανε την ασθενή να αναρωτιέται «τι θα ακολουθούσε, ως πότε». Συνειρμικά σκέφτηκε την λέξη «ασυλία», ότι βρίσκεται σε ένα είδος ασυλίας, που συνέδεσε με τα φοιτητικά και αντιστασιακά της χρόνια. Αυτή η ανάμνηση την χαροποίησε αλλά συγχρόνως την έκανε να αναβιώσει μία αίσθηση ματαιότητας γύρω από το «κίνημα» και την μηδαμινή επαγγελματική κατάληξη των (οικονομικών) σπουδών της. Λέει ότι δεν θα ήθελε να επαναληφθεί κάτι παρόμοιο με την αποκατάσταση της, το εδώ θεραπευτικό «κίνημα».

Προοδευτικά κατέστη δυνατή η *διάκριση μεταξύ, της επίτευξης και των πιθανών ορίων των αντικειμενικών στόχων αποκατάστασης, και, της υποκειμενικής σημασίας που είχε για εκείνη το βίωμα των θεραπειών*. Αυτή η διάκριση ήταν καθοριστική ως προς την διεργασία πένθους των (αντικειμενικών, ή υποκειμενικά αντικειμενικών) απωλειών και του αποχωρισμού. Σε ένα δεύτερο χρόνο *η θεμελίωση της διάκρισης, επέτρεψε την αναζήτηση και την κατασκευή*[25] *των συνδέσεων μεταξύ της αντικειμενικής*

[25] Η κατασκευή εδώ εννοείται υπό την έννοια της ψυχαναλυτικής κατασκευής.

πραγματικότητας των ελλειμμάτων και των ορίων αποκατάστασης, και της υποκειμενικής, ενδοψυχικής πραγματικότητας, των επενδύσεων και των προσδοκιών που ανέπτυσσε ή του συναισθήματος ματαίωσης.

Η κ. Χ αναφέρθηκε στα αστεία, το χιούμορ που αντήλλασαν μεταξύ τους θεραπευτές και ασθενείς, στους χρόνους ανάμεσα από δύο θεραπευτικές συνεδρίες ή και κατά την διάρκεια μίας συνεδρίας. Όπως λέει, το χιούμορ εκφραζόταν έμμεσα ή άμεσα, άλλοτε αυθόρμητα και άλλοτε εσκεμμένα, μπορεί να είχε ως αντικείμενο κάποιο συμβάν της θεραπείας ή της ζωής της κλινικής, ή ακόμα, ως αυτοσαρκασμός τον ίδιο της τον εαυτό ή κάποια λειτουργία της. Το χιούμορ, το ευφυολόγημα και το κωμικό κατέχουν μία ιδιαίτερη θέση στην σωματοψυχική οικονομία και δυναμική. Η ετυμολογία του humor συνδέεται με την έννοια, ή με την φύση των σωματικών υγρών, όπως άλλωστε η ετυμολογία του σαρκασμού αρχικά σημαίνει κόβω, δίνω σχήμα στην σάρκα. Έτσι και οι δύο αυτές έννοιες, ως νοητικές και ψυχικές μορφές διεργασίας παραπέμπουν στο σώμα και στις πλέον πρωτογενείς λειτουργίες του, σε βασικά σωματικά βιώματα και εγγραφές, σχεδιάζουν επάνω στα μοτίβα του σώματος και των εμπειριών του. Με βάση την παρατήρηση της δυναμικής του χιούμορ μέσα στην κλινική πράξη (Κλεώπας, 2003) θεωρώ ότι το χιούμορ δεν είναι μόνον συναίσθημα χαράς, ναρκισσιστική ευφορία, απενοχοποιημένη επιθετικότητα ή μέσο αποφόρτισης. Αντιστοιχεί σε μία αίσθηση σωματοψυχικής ελευθερίας. Η οποία συνοδεύεται από ένα είδος ελευθερίας της έκφρασης, επιτρέποντας να ειπωθούν όλα τα ανείπωτα και όλα τα φυλασσόμενα από σκέψεις ή συναισθήματα ενοχής και ντροπής. Όπως άλλωστε, το χιούμορ δεν είναι μόνον και ίσως δεν είναι κυρίως, αναπαραστατική λειτουργία. Είναι μια σαγηνευτική κατάληψη, μία ειρηνική, με δεδομένα τα ψυχικά φορτία που διαπραγματεύεται, άλωση της σκέψης και της αναπαράστασης. Θα μπορούσα να πω ότι είναι μία διάθεση, μία νοητική και φυσική κατάσταση ελευθερίας η οποία στηρίζεται σε μία σειρά οριοθετήσεων, αρνήσεων και κυρίως σφιχτοδεμένων συνδέσεων. Με αυτή την έννοια η ψυχική, νοητική και σωματική λειτουργία του χιούμορ αναπτύσσεται τόσο προς την κατεύθυνση της ικανοποίησης της επιθυμίας ή των (μερικών) ενορμητικών απαιτήσεων όσο και στην κατεύθυνση της εύρεσης μίας αίσθησης συνοχής και ελέγχου.

Μέσω του χιούμορ, *το γεγονός του ελλείμματος μετατρεπόταν σε αντικείμενο επένδυσης*, και, θα μπορούσαμε να πούμε ότι παρείχε *την δυνατότητα μίας διεργασίας μίξης των ενορμήσεων ζωής και θανάτου*, όπως επίσης, *έκφρασης και σύνδεσης των μερικών ενορμήσεων*. Αυτό εκφράζεται από την ασθενή όταν αναφέρει πως «με ένα αστείο», «με ένα γέλιο από μία αποτυχία σε μία προσπάθεια που της φάνηκε αστεία», εκεί όπου «σιχτίριζε το [ημίπληκτο] χέρι», «νεκρό και λειψό», «αυτό γινόταν κάτι... μέρος της παρέας». Εξηγεί λέγοντας ότι τότε αισθανόταν «πιο ολόκληρη». Η αίσθηση ολοκλήρωσης και απαρτίωσης της εικόνας του σώματος, θεωρώ ότι έχει ως έρεισμα και εξαρτάται από αυτό που ονομάζει «μέρος της παρέας». *Το ημίπληκτο τμήμα του σώματος απαρτιώνεται διαμέσου της εικόνας του ως μέλος ή τμήμα του σώματος της θεραπευτικής σχέσης*. Θα λέγαμε ότι το ζητούμενο εδώ δεν είναι τόσο η αίσθηση ότι ανήκει ή ότι είναι ισότιμο μέλος μίας «παρέας», αλλά η αίσθηση ότι *η παρέα, η μεταβατική σχέση του συνόλου του θεραπευτικού πλαισίου αποτελεί μέλος του σώματος και της αίσθησης του εαυτού*. Αντίστοιχες μορφές σχέσεων εμφανίζονται στο πλαίσιο της ενδοοικογενειακής δυναμικής ασθενών με μεγάλα κινητικά και λειτουργικά προβλήματα. Κάτω από την επιθυμία ισότιμης συμμετοχής στα κοινά και στην ζωή της οικογένειας, παρατηρείται ένα λανθάνον αίτημα *να λειτουργήσει η οικογένεια ως μέλος της πάσχουσας σωματοψυχικής οντότητας*. Και αυτό όχι μόνον σε ένα χρηστικό (και συνειδητό) επίπεδο, αλλά στο επίπεδο των φαντασιώσεων.

Θα πει ότι μερικές φορές τα από κοινού χιουμοριστικά σχόλια την έκαναν να αισθάνεται «άβολα, αμήχανα» και θα προσθέσει με εμφανές το συναίσθημα της ντροπής, «λίγο ανώμαλα». Εξηγεί ότι δεν ήταν το είδος του χιούμορ, ή ότι δεν αισθανόταν να θίγεται από αυτό που λεγόταν. Αισθάνεται «παράξενα» όταν με αφορμή κάποιο σχόλιο που άκουγε, «μου έρχονται, αναφέρει, περίεργες ιδέες». Μία ανάλογη αίσθηση και «παράξενες, απότομες» σκέψεις είχε όταν «παρατηρούσε [στον θεραπευτή] ή επαναλάμβανε [μόνη της ή μαζί του] κάποια άσκηση», είτε αμιγώς κινητική είτε πραξιακή όπως επίσης όταν, στις λογοθεραπευτικές συνεδρίες, εξασκείτο στην κινητική του λόγου απέναντι από έναν καθρέπτη, στον οποίο αντικατοπτριζόταν η εικόνα της καθώς και η εικόνα της θεραπεύτριας. Οι παράξενες ιδέες αφορούσαν την διάθεση να «φάει, να δαγκώσει, να μασήσει» αυτό που έβλεπε, το ίδιο της το στόμα ή ακόμα τα

λόγια της, ωσάν οι λέξεις να ήταν ύλη. Άλλες στιγμές, σκεφτόταν μία επαφή σώμα με σώμα με τον θεραπευτή, ή το χέρι της να φτάνει σε μία ακραία, εκτός εύρους κίνησης και επώδυνη θέση. Ή, αισθανόταν να «κολλάει» το βλέμμα της στα αντίστοιχα μέρη του σώματος του άλλου, το στόμα, το χέρι ή το πόδι. Αργότερα θα αναφερθεί στην αιφνίδια ανάδυση μίας στατικής εικόνας των σεξουαλικών ανατομικών περιοχών. Την ανησυχούσε και την έκανε να αισθάνεται κάτι το «ανώμαλο» το γεγονός ότι καθηλωνόταν σε αυτές τις σκέψεις και εικόνες, χωρίς να μπορεί να τις αποτρέψει, «σαν να το είχε ανάγκη».

Η αίσθηση του «ανώμαλου» και το περιεχόμενο των εικόνων ή των αισθητηριοκινητικών σκέψεων που περιέγραφε η κ. Χ. αντικατόπτριζε κομβικά σημεία καθηλώσεων της ψυχικής οργάνωσης και πρωτογενείς μορφές της σχέσης με το αντικείμενο. Όμως η ανάδυση στην συνείδηση (ή μάλλον στην αντίληψη με την μορφή της τραυματικής ή της πρωτογενούς ασυνείδητης αντίληψης) αυτών των ενδοψυχικών στοιχείων δεν ήταν αποτέλεσμα ενός έργου του προσυνειδητού, ή της διαμόρφωσης μίας φαντασίωσης. Ερήμην των δευτερογενών ψυχικών διεργασιών και των ψυχικών αμυνών, ήταν το αποτέλεσμα των απ' ευθείας σωματικών διεγέρσεων στο ασυνείδητο. Στην θεραπεία αποκατάστασης όπως στο βίωμα του πάσχοντος σώματος το «περίεργο» ή το «ανώμαλο», δηλαδή η διαστροφικότητα ως εικονοπλασία ή μορφή σκέψης και η διαστροφή ως σωματικό βίωμα, αποτελούν ίσως μία προσπάθεια λιβιδινικής λύσης της πραγματικής καθήλωσης και της αναγκαστικής ενασχόλησης με το μη νοούμενο έλλειμμα, τις λεπτομέρειες και τα μικρά τμήματα του σώματος ή της κίνησης που πάσχουν και που προκαλούν μία αίσθηση διάσπασης ή νέκρωσης του σωματικού εγώ. Επίσης όπως ήδη αναφέραμε όταν οι φυσικές λειτουργίες, εξ αιτίας των ελλειμμάτων, δεν διατίθενται και δεν παρέχουν ένα ικανοποιητικό υπόστρωμα στις αναπαραστατικές διεργασίες δοκιμασίας της πραγματικότητας (ή της δοκιμασίας της επικαιρότητας όπως προτείνουν οι Leclaire και Scarfone, 2000), τότε, η καταφυγή στις «παράξενες εικόνες» και στην αντίστοιχη παλινδρόμηση αποτελούν ίσως έναν τρόπο διαχείρισης της αποτυχίας διάκρισης μεταξύ ψυχικής και εξωτερικής πραγματικότητας και επομένως έναν μηχανισμό διαχείρισης της σχέσης μεταξύ της ψυχικής πραγματικότητας και της πραγματικότητας του σώματος, της νόησης ή των αντικειμένων.

Σε πολλές περιπτώσεις, όπως στο περιστατικό του κυρίου Α (*κλινική νί*), απέναντι στην συρροή των διεγέρσεων και των απότοκων παλινδρομικών κινήσεων, παρατηρούμε την όρθωση αμυνών του τύπου της καταστολής ή της χρηστικής σκέψης. Ο κύριος Α στην πορεία της θεραπείας αναφέρθηκε σε ανάλογα βιώματα, «παράξενων» σκέψεων ή εικόνων μέσα από τις συνεδρίες θεραπειών αποκατάστασης ή στην καθημερινή ενασχόληση με τα ελλείμματα τον πρώτο καιρό της νόσου, οι οποίες του δημιουργούσαν ένα «φορτικό αίσθημα αποστροφής» προς τον ίδιο και προς τους άλλους. Ανέφερε ότι «χρειάστηκε να καταπιέσει πολύ τον εαυτό του, να μην σκέφτεται και να επικεντρωθεί στο ζητούμενο, την αποκατάσταση». Η Oppenheim-Gluckman (2000) αναφέρεται στην έννοια του «αναπαραστατικού προθέματος» (prothèse de représentation) στην περίπτωση κατά την οποία «η αναπαράσταση του πάσχοντος τμήματος δεν είναι δυνατή χωρίς την οπτική σχέση μαζί του». Ως παράδειγμα φέρνει το αναπηρικό αμαξίδιο του παραπληγικού, λέγοντας ότι «εκπροσωπεί το ανάπηρο τμήμα, αλλά, ενόσω είναι το αμαξίδιο αυτό που το εκπροσωπεί, πρόκειται για ένα 'αναπαραστατικό πρόθεμα', εξωτερικό ως προς το υποκείμενο». Αυτή την προθετική λειτουργία την συνδέει επίσης με την έννοια της «κρίσης απόδοσης» (bejahung) του Freud (1925) που επιτρέπει στο υποκείμενο την απόδοση και διάκριση μεταξύ εκείνου που είναι εντός αυτού και εκείνου που είναι εκτός αυτού. Η δυνατότητα διάκρισης και σύνδεσης μεταξύ ψυχικής και εξωτερικής πραγματικότητας καθίσταται δυνατή όπως τονίζει, όχι μόνον όταν αναγνωρίζεται η αναπηρία, αλλά όταν το άτομο «αναγνωρίζει εαυτόν ως τον τόπο αυτού του ελλείμματος... και ως υποκείμενο αυτού του ελλείμματος» (αναφορά της άποψης του Fiszlewicz), ή όταν «το υποκείμενο ανευρίσκει την δυνατότητα μεταφορικής διεργασίας γύρω από την εμπειρία που βίωσε και την δυνατότητα να αναπαρασταθεί στο επίπεδο του φαντασιακού».

Οι αναφορές της κυρίας Χ επί αυτών των πτυχών του βιώματος του ελλείμματος και της θεραπείας αισθάνθηκε να τη ηρεμούν. Ένοιωθε πλέον την επιθυμία να πάρει μία απόσταση από αυτά. Όπως λέει, την κάνουν να σκεφτεί διάφορα πράγματα σε σχέση με τον εαυτό της, σε σχέση με την παρούσα κατάσταση και ως προς το παρελθόν, αλλά προτιμούσε να μιλήσει για αυτά αργότερα. Το θέμα της απόστασης, των ορίων, ετίθετο

την ίδια χρονική περίοδο ως προς την σταδιακή μείωση των θεραπειών και επανέφερε το ζήτημα της διάκρισης μεταξύ του αντικειμενικά εφικτού και της υποκειμενικής της διάθεσης και σκέψης. Σκέφτεται ότι είναι ίσως τώρα (αυτή τη χρονική περίοδο) «η στιγμή της αποδοχής» προς την οποία την προέτρεπαν όλοι, παλαιότερα και πρόσφατα. Λέει ότι η παραμονή στις θεραπείες, με εντατικούς ρυθμούς, με όλα αυτά που αφηγείτο, «την προστάτευαν». Ζητώντας της να μιλήσει περισσότερο για αυτή την προστασία, αρχικά φαίνεται να διστάζει. Διευκρινίζει ότι δεν εννοούσε ότι την προστάτευε από το να καταλάβει και να αποδεχθεί την αναπηρία της. Αυτή, ουσιαστικά της ήταν αρκετά σαφής, όπως άλλωστε έβλεπε η ίδια κάποια όρια στην βελτίωση της. Βέβαια θα λέγαμε ότι η συνείδηση των ορίων είναι ακριβώς μία άποψη της συνείδησης και όχι του ασυνειδήτου, δεν υπάρχει η συναίνεση του ασυνειδήτου, το οποίο ιδιαίτερα στην περίπτωση της κ. Χ, ως ασύνδετο με την υπόλοιπη τοπική και σε παλινδρόμηση εντός αυτού, θέτει τους δικούς του αιφνιδιαστικούς και απρόβλεπτους όρους.

Η σκέψη και η αίσθηση της προστασίας, λέει, «είναι αυτό που δεν είχα ποτέ μου». Ξαναθυμάται τον καιρό προ του πρώτου εγκεφαλικού επεισοδίου. «Έκανα σαν αφηνιασμένη» και προσθέτει, «όμως δεν ζούσα». Αναφέρει ότι πρόκειται για σκέψεις που την απασχόλησαν στην συνέχεια της συζήτησης που είχαμε στις δύο αρχικές συναντήσεις. Της προτείνω ότι η προστασία που αναζητά μπορεί να είναι διπλή, να μην κάνει σαν «αφηνιασμένη», ούτε να αισθάνεται ότι «δεν ζει». Συνδέσαμε επίσης την «επιθυμία να πάρει μία απόσταση» και την ιδέα της προστασίας. Η ίδια παρατηρεί, με χαρά αλλά και με φόβο, ότι, παραδόξως, αυτό από το οποίο θα ήθελε να πάρει μία απόσταση είναι αυτό που την προστατεύει. Ακούγοντας τα λεγόμενα της ασθενούς για την προστασία, στην σκέψη μου υπήρχε η διαρκής απουσία της μητέρας στον λόγο της, πέραν του γενικού όρου «οι γονείς», όταν δεν αναφερόταν στις «αντιδράσεις» - πάντοτε και μόνον σε αντιδράσεις – του πατέρα της. Ωσάν το «εκτελεστικό όργανο» του αδιαφοροποίητου μορφώματος – παρά ζεύγους – «γονείς» να ήταν ο αντιδραστικός πατέρας. Της επισήμανα το ανάμικτο συναίσθημα χαράς και φόβου γύρω από την παρατήρηση της. Η χαρά αφορούσε στο ότι η σκέψη αυτή «της έλεγε κάτι». Και ο φόβος, στην ανησυχία μίας επανάληψης του ιδίου «αφηνιασμένου» και νεκρωτικού τρόπου λειτουργίας. Οι συνειρμικές σκέψεις της εξέφρασαν την επιθυμία της να

αποκαταστήσει την θετική αίσθηση, προστασίας και αποτελεσματικότητας, των θεραπειών.

5.5 Η ΗΜΙΠΛΗΓΙΑ ΤΟΥ ΣΩΜΑΤΟΣ ΤΟΥ ΨΥΧΙΣΜΟΥ – Η ΗΜΙΠΛΗΓΙΑ ΤΟΥ ΨΥΧΙΣΜΟΥ ΤΟΥ ΣΩΜΑΤΟΣ

Σε μία συνεδρία, λίγο καιρό μετά, στο πλαίσιο αυτού του θετικού κλίματος και της σταδιακής μείωσης της συχνότητας της φυσιοθεραπείας και του τέλους της εργοθεραπείας η κ. Χ αναφέρθηκε, με εμφανή συμπάθεια, σε κάποια προβλήματα – όρια που συναντούσε σε ορισμένες ασκήσεις και στις προτροπές του θεραπευτή να δοκιμάσει ξανά, να επιμείνει από μόνη της στο σπίτι. Της πρότεινα ότι «η κίνηση δύο σωμάτων μαζί, φτιάχνουν μία συγκίνηση, ένα συναίσθημα συγκίνησης». *Η συγκίνηση, το αντιληπτικό και δυνάμει αναπαραστατικό ίχνος του βιώματος της συγκίνησης, συνειδητό αλλά και σε μεγάλο βαθμό ασυνείδητο, αποτελεί το θεμελιώδες πλαίσιο ώστε να αναπτυχθεί, μέσω της εργασίας του αρνητικού, η σκέψη, το ψυχικό περιεχόμενο, αυτό που ορίζεται από τον Green, ως η σχέση μεταξύ δύο σωμάτων εκ των οποίων το ένα απουσιάζει.* Και με αυτόν τον τρόπο, η δημιουργία του μεταβατικού πεδίου σύνδεσης μεταξύ της ψυχικής και της εξωτερικής πραγματικότητας. Σιωπά για λίγο και ύστερα λέει ότι θα ήθελε να μιλήσει για κάτι που την απασχολεί εδώ και καιρό. Για τον σκοπό αυτό θα χρησιμοποιήσει τον προφορικό λόγο καθώς και χαρτί και μολύβι. Ήθελε, θεωρώ, να είναι σαφής, να συγκεντρωθεί σε αυτό που έγραφε – ένα καλό συντακτικά και μορφολογικά κείμενο – βγαίνοντας από την μεταβιβαστική σχέση ή ελέγχοντας-την, και να προσδώσει έναν χαρακτήρα επισημότητας ή σοβαρότητας, απέναντι στο συναίσθημα ενοχής και ιδίως ντροπής που της προκαλούσε το θέμα. Αναφέρεται σε μία σειρά συζητήσεων με έναν φίλο της, ο οποίος της είπε : «έχεις άντρα; και η απάντηση είναι όχι. Και λέει να δω την εφημερίδα για sex. Λέει, είσαι γυναίκα. Πώς μπορεί να γίνει αυτό; Πού; Αυτός λέει να με βοηθήσει, ότι είμαι χαζή να μην το κάνω. Ποιος θα είναι… δεν είναι ένας άντρας εραστής… εγώ είμαι έγγαμη» (προσθέτει ότι παρά το διαζύγιο έτσι αισθάνεται) «είναι ντροπή!». Αναφέρει ότι το sex, το σκέφτεται συχνά, είναι κάτι που της λείπει. Το τελευταίο διάστημα ο τέως σύζυγός της έρχεται πιο συχνά σπίτι, μιλάνε, πηγαίνουν βόλτες με την κόρη τους, αλλά δεν υπάρχει μεταξύ τους ερωτική έλξη. Η ίδια

μπορεί να σκέφτεται την ερωτική ζωή, αλλά συγχρόνως αισθάνεται «άχρηστη γυναίκα, μισή». Σε επόμενη συνεδρία επανέρχεται στο θέμα λέγοντας ότι «όταν βλέπει το σώμα της, το πώς βαδίζει, το χέρι της, δεν μπορεί να φανταστεί τον εαυτό της ερωτικά, ό,τι και εάν νοιώθει ή θέλει». Όμως το θεωρεί σημαντικό, λέει «είναι για εμένα». Θα πει ότι ίσως θεωρεί σημαντική την ίδια την πράξη, την «ολοκλήρωση» περισσότερο από το να είναι με έναν άντρα, την σχέση. Η ολοκλήρωση παρέπεμπε στην πραγματοποίηση της διείσδυσης, της ιδιοδεκτικής και εσωδεκτικής αίσθησης από αυτήν και όχι μόνον στον οργασμό. Της προτείνω ότι η αναζήτηση της «ολοκλήρωσης», «για εκείνην», του σωματικού βιώματος από την ερωτική ολοκλήρωση, μπορεί να ήταν η αναζήτηση να αισθανθεί η ίδια ολόκληρη και όχι μισή[26]. Αυτό της έφερε μία σειρά σκέψεων και μνημών γύρω από την σχέση της με το σώμα και την σεξουαλικότητα, πριν και μετά τα αγγειακά επεισόδια που εξέφρασε σταδιακά, επανερχόμενη και προσθέτοντας διάφορα στοιχεία στην πορεία της θεραπείας. Της επέτρεψε να επεξεργασθεί το ζήτημα της χαμένης γονιμότητας και της σωματικής μητρότητας, για την οποία δεν διευκρινίστηκε ποτέ (τουλάχιστον στην σκέψη της) εάν οφείλετο στον σύζυγό της ή/και σε εκείνην. Η μη διευκρίνιση επενέφερε την εικόνα του αδιαφοροποίητου του γονεϊκού ζεύγους και την μη διάκριση των ρόλων και των ταυτίσεων. Η διέξοδος από το αδιαφοροποίητο των δύο φύλων ήταν η μορφή και η αναπαραγωγή της συμπεριφοράς του «αντιδραστικού», φαντασιακά και κυρίως επί του πραγματικού, καταστροφικού («αφηνιασμένου» θα λέγαμε) πατέρα.

Από την ψυχοδυναμική κλινική προσέγγιση των εγκεφαλικών επεισοδίων, θα σκεφτόμουν και θα πρότεινα ότι, *η εγκατάσταση της ημιπληγίας και το σωματοψυχικό βίωμα των απότοκων ελλειμμάτων ανακινεί και συνδέεται με την προβληματική, τον βαθμό ψυχικής επεξεργασίας και δυναμικής της φαντασίωσης της πρωταρχικής σκηνής και των θεμελιακών ταυτίσεων με τις γονεϊκές εικόνες, ως οργανωτές της συγκρότησης των αυτο-αναπαραστάσεων*. Επίσης στην κατεύθυνση της ψυχοσωματικής προσέγγισης των

[26] Σε αντίθεση από τα υπόλοιπα αισθητηριοκινητικά ερεθίσματα και βιώματα, η ημιπληγία δεν επηρεάζει την λειτουργία, αισθητηριακή και νευρομυϊκή, των ανατομικών ερωτικών ζωνών της. Ο Cotterill (2000) αναφερόμενος στην αιτιολόγηση της ημισφαιρικής πλευρίωσης του λόγου (την αποφυγή σύγκρουσης μεταξύ δύο ημισφαιρικών κινητικών προγραμμάτων και την στήριξη της ανάπτυξης του λόγου στην χρήση του δεξιού άνω άκρου – άρα του αριστερού ημισφαιρίου - σε σχέση με την στοματική κοιλότητα και την κινητική έκφραση), κάνει την υπόθεση της πλευρίωσης του σφικτήρα του πρωκτού, και γενικότερα των οργάνων που βρίσκονται στην μέση γραμμή του σώματος, σε ένα εκ των ημισφαιρίων, όπως συμβαίνει με την κίνηση της γλώσσας.

αιτίων της νόσου, θα μπορούσαμε ίσως να διατυπώσουμε την υπόθεση προσανατολισμού της ψυχοσωματικής αποδιοργάνωσης σύμφωνα με την αποτυχία των καθηλώσεων και της δυνατότητας (ανα)συγκρότησης της ψυχοσωματικής τάξης γύρω από την φαντασίωση της πρωταρχικής σκηνής και των θηλυκών και ανδρικών ταυτίσεων ή λειτουργιών. Θα σκεπτόμουν τέλος την υπόθεση στήριξης στο νευρωνικό επίπεδο των πρωτογενών ταυτίσεων και της φαντασίωσης της πρωταρχικής σκηνής, από την οργάνωση και απαρτίωση των διημισφαιρικών συνδέσεων και των δυναμικών σωματοαισθητηριακών χαρτογραφήσεων του βρεγματικού λοβού και του φλοιού της νήσου. Βεβαίως πρόκειται για σκέψεις που έχουν έναν καθαρά υποθετικό χαρακτήρα.

Η κ. Χ σκέφτεται «τώρα έχω ένα ανάπηρο σώμα και παλιά είχα ένα γυμνασμένο σώμα... αλλά ποτέ δεν είχα την θηλυκότητα που λένε... και να το ψάχνω τώρα... λέω τώρα είμαι άχρηστη γυναίκα αλλά πότε ήμουν γυναίκα... είναι θλίψη αυτό». Η αναφορά και η σύνδεση της σεξουαλικότητας και του σώματος χωρίς θηλυκότητα, της αίσθησης του «αφηνιασμένου» και της εικόνας του πατέρα ή του συζύγου με τους οποίους πάντοτε βρισκόταν σε σύγκρουση, την κάνει να ξανασκεφτεί την φράση που διατυπώνει συχνά για να χαρακτηρίσει τον εαυτό της, «μισή γυναίκα». Η έκφραση «μισή γυναίκα», διατυπωμένη συνήθως σαν «ατάκα», δηλαδή ως γλωσσικός αφασικός αυτοματισμός από τον πρώτο καιρό της νόσου, θέτοντας το ερώτημα «μισή από τι» θα μπορούσε να σημαίνει «μισή γυναίκα *από* την γυναίκα». Αυτή ήταν η ερμηνεία που της πρότεινα, ενώ αργότερα, στην δεύτερη περίοδο της θεραπείας, θα σκεφτούμε την λέξη «μισή» ως την κλίση του μισώ, «μισεί [την] γυναίκα». Με αφορμή την σκέψη της γυναίκας ως το ελλείπον μισό, θα αναφερθεί, ουσιαστικά για πρώτη φορά, στις σχέσεις με την μητέρα της. Οι σκέψεις και η αφήγηση θα είναι οι εικόνες της απουσίας, της «νεκρής μητέρας» κατά τον Green. Θα πει ότι «δεν κατάλαβε ποτέ τον ρόλο της μητέρας της». Θα θυμηθεί ότι συνήθιζε «να της δίνει την ευχή της» για τις επιλογές που έκανε και τις αποφάσεις της, και ύστερα, το συναίσθημα της «αγανάκτησης» με το οποίο «έμενε». Στην υπόθεση του γάμου και της υιοθεσίας φαινόταν να την υποστηρίζει αλλά στην συνέχεια, όπως θα πει, «με άφηνε... και οι δύο με αφήνανε έως ότου εκραγεί ο πατέρας μου... και μετά τσακωνόμασταν... ήταν αδύνατον να μιλήσουμε σαν άνθρωποι».

Τρίτη περίοδος

Το θέμα των σχέσεων με την μητέρα και μέσω αυτού, της σχέσης με τον εαυτό της, ως γυναίκα, κυριάρχησαν μετά την διακοπή και την επιστροφή της κ. Χ στην θεραπεία. Ο λόγος της διακοπής της ψυχοθεραπείας και συνολικά του θεραπευτικού προγράμματος συντήρησης - αποθεραπείας ήταν ότι η μητέρα της ασθενούς υπέστη ένα αγγειακό εγκεφαλικό επεισόδιο. Από τις περιγραφές φαινόταν να είχε προκληθεί βλάβη των μετωπιαίων - προμετωπιαίων περιοχών, με απότοκα κινητικά προβλήματα, έντονες διαταραχές της μνήμης, καταθλιπτική διάθεση, αβουλία και απόσυρση. Η κυρία Χ αναφέρει ότι η μητέρα της «μπορεί να μιλήσει, δεν είναι σαν εκείνη, αλλά δεν μιλάει». Επί έξι μήνες η προσοχή και οι προσπάθειες όλης της οικογένειας επικεντρώθηκαν στην κατάσταση και την αποκατάσταση της μητέρας. Στο τέλος αυτής της περιόδου είχε σημειώσει σημαντική κινητική πρόοδο και με λίγη βοήθεια μπορούσε να λειτουργεί στις καθημερινές ασχολίες της. Η διάθεση παρέμενε καταθλιπτική αλλά όχι άβουλη και σιωπηρή όπως πρωτύτερα. Όταν ειδοποιήθηκα τηλεφωνικά για το επεισόδιο της μητέρας και την «αναγκαστική» διακοπή της θεραπείας (οι εκφρασμένοι λόγοι ήταν, το οικονομικό εξ αιτίας των νέων εξόδων, οι μετακινήσεις και ο χρόνος που θα έπρεπε να διατεθεί στην οικογένεια, στην μητέρα της και ιδίως στην κόρη της), οι σκέψεις και το συναίσθημα που μου προκάλεσε ήταν αυτά της τραγικότητας, του αφανισμού, ενός νέου κύματος καταστροφικότητας και μίας θα έλεγα «ανήσυχης ελπίδας». Η σκέψη της ελπίδας έγκειτο στην εργασία που είχε γίνει γύρω από το θέμα της σχέσης με την μητέρα και της προσδοκίας ότι θα μπορούσε να αποσβέσει ορισμένους σωματοψυχικούς κραδασμούς και ότι η θεραπευτική σχέση στον βαθμό που είχε επιτρέψει την δημιουργία ενός μεταβατικού χώρου θα λειτουργούσε ως αναφέρον αντικείμενο και ως έδαφος εν δυνάμει νοηματοδότησης. Επρόκειτο όμως για μία ανήσυχη ελπίδα καθώς σκεπτόμουν την ευθραυστότητα του αντίστοιχου μηχανισμού άμυνας, «ασπίδας», των μεταιχμιακών καταστάσεων που έχει εξετάσει η Ποταμιάνου (1992) και την χρονική, ή ίσως τοπική, σύμπτωση της εμφάνισης του επεισοδίου της μητέρας με την διαπραγμάτευση του θέματος της απουσίας της μητρικής λειτουργίας που συνδεόταν με την εκδήλωση αποδιοργανωτικών κινήσεων στην ψυχική οικονομία της ασθενούς.

Στην επιστροφή της, παρουσίαζε πρόοδο στον προφορικό λόγο, στην λειτουργικότητα και στην αυτονομία. Στην έκφραση του προσώπου έδειχνε κουρασμένη αλλά συγχρόνως δεν διαγραφόταν πλέον η πρωτύτερη ένταση. Παρατηρώντας το βλέμμα της, που συνήθως αναζητούσε επιτακτικά, εξόφθαλμα και με οξύτητα την επαφή, αναδυόταν ένα βάθος και μία εσωτερικότητα. Η γενική της έκφραση παρέπεμπε στην εντύπωση ότι «θα τα πούμε συν τω χρόνω» παρά στο πρωτύτερο «θα τα πούμε όλα τώρα». Θα εξιστορήσει τα γεγονότα του τελευταίου διαστήματος, λέγοντας ότι «ήταν δύσκολα για όλους» και πως «την έκαναν να σκεφτεί και να νοιώσει πολλά πράγματα». Στην αρχή όπως λέει «φοβήθηκε» για την μητέρα της και για την ίδια, για το πώς θα ήταν πλέον η ζωή στην οικογένεια. Στην συνέχεια χρειάστηκε να ασχοληθεί με διάφορα καθημερινά θέματα και ιδίως με την κόρη της, καθώς δεν ήθελε να αφήσει την φροντίδα της στον τέως σύζυγο της. Αρχικά το γεγονός ότι η μητέρα της «έπαθε» και «είναι» το ίδιο με εκείνη, όταν το σκεφτόταν την «μπέρδευε και την αναστάτωνε». Λυπόταν για την μητέρα της, αλλά συγχρόνως αισθανόταν ένα είδος «ικανοποίησης», στην ιδέα της οποίας αναστατωνόταν ακόμα περισσότερο. Συζητώντας γύρω από τα συναισθήματα, «λύπης» και «ικανοποίησης» (που η ίδια διαφοροποιούσε από την «ευχαρίστηση») ως μία ερμηνεία του πρωτύτερου συναισθήματος «αγανάκτησης», θα αναλογισθεί ότι «λύπη για την μητέρα μου, όπως τώρα, δεν αισθανόμουν ποτέ... λυπόμουν για μένα... για εκείνη, για αυτούς [τους γονείς] είχα θυμό, εξοργιστικοί... Τώρα είμαστε στο ίδιο... έτσι την καταλαβαίνω... νομίζω πως δεν με ευχαριστεί αυτό που έπαθε αλλά είμαι κάπως ικανοποιημένη...». Σταδιακά θα διαμορφώσει την σκέψη ότι «όλα τα κακά δεν ξεκινούν και τελειώνουν σε εκείνην», πως πλέον βλέπει να «υπάρχει μία συνέχεια – αργότερα θα πει ένα 'μοίρασμα' – με την μητέρα». Ανατρέχοντας έως και στο πρόσφατο παρελθόν θα πει, υπό μορφή «ομολογίας», ότι «πάντα αισθανόταν ότι είναι το κακό», «ό,τι κι αν έκανε ποτέ δεν ευχαριστούσε κανέναν, πάντα ήταν το πρόβλημα, άχρηστη». Αυτή η «ομολογία», που παρέπεμπε στην σκέψη ότι αισθανόταν τύψεις και ντροπή για το ότι «ήταν το κακό» και ότι «έκανε κακό», θα συνδεθεί με την εικόνα της πρωτύτερης «αφηνίασης» των σκέψεων και της συμπεριφοράς ή με την «κούρσα να κάνει πράγματα», σπουδές χωρίς επαγγελματικό μέλλον, γάμο, υιοθεσία, διαζύγιο και τελικά «εγκεφαλικό». Θα προσθέσει, «τώρα η μητέρα είναι άρρωστη... αυτό το έλεγα πάντοτε, έλεγα το έχω δεχθεί, αλλά τώρα το νοιώθω και είναι διαφορετικό».

Κατά την διάρκεια των δύο ετών που διήρκησε η δεύτερη περίοδος της ψυχοθεραπείας, με την κ. Χ μπορέσαμε να προσεγγίσουμε το θέμα του μίσους και την σύνδεση αυτού του συναισθήματος με την εικόνα της μισής γυναίκας, προς την μητέρα και προς τον εαυτό της. Αυτό την έκανε να ανησυχεί για την κόρη της, «να μην της μοιάσει». Σκεφτήκαμε έτσι την πράξη της υιοθεσίας ως μία γενετικά προσδιορισμένη διαφορετικότητα από εκείνην, καθώς και ως μία προσπάθεια να κάνει αυτό που αισθάνθηκε να μην έχει γίνει για την ίδια, μία ουσιαστική υιοθεσία, να την αναλάβουν ουσιαστικά οι γονείς της. Και, να αισθανθεί ότι εκείνη μπορούσε, ήθελε, να λειτουργήσει από μία παθητική θέση, δέκτου, αποτελώντας ένα αντικείμενο επιθυμίας και φροντίδας εκ μέρους των άλλων. «Η κόρη μου, ανέφερε, είναι το πιο πολύτιμο στην ζωή μου… για εκείνη εγώ αισθανόμουν άχρηστη». Θα θυμηθεί και θα αναβιώσει την απελπισία που ένοιωθε όταν, με δεδομένα τα νευροψυχολογικά προβλήματα, «δεν μπορούσε να διαβάσουν τα μαθήματα της», πως ένοιωθε «να κάνει τα πράγματα μισά», «τρόμαζε ότι ο πατέρας της και ο πατέρας της κόρης της θα την θεωρούν ακόμα πιο άχρηστη», θα πουν ότι «έκανε κακό στην κόρη της». Πλέον αισθάνεται πως «ό,τι κι αν έχει θα πρέπει να είναι και η ίδια πολύτιμη για την κόρη της». Προς το τέλος της θεραπείας θα σκεφτεί, «η μητέρα μου με το εγκεφαλικό της ανέλαβε τις ευθύνες της». Θα χαρακτηρίσει την σκέψη της «σκληρή και αληθινή», λέγοντας ότι «αυτό μπορεί να είναι η ικανοποίηση της». Η νόσος της μητέρας, ως ένα γεγονός αρνητικού και συγχρόνως ως πλαίσιο ενός «μοιράσματος», μίας ενσυναίσθησης και ως μεταβατικό πεδίο, ίσως «ανέλαβε την ευθύνη» της καταστροφικής τιμωρίας της νόσου της κ. Χ, το «κακό», «μισό» και «άχρηστο» που αισθανόταν να είναι η ίδια. Η «ανάληψη της ευθύνης» από το αντικείμενο εντός της σκέψης της ασθενούς

Η εργασία με την κ. Χ μας επέτρεψε να επεξεργασθούμε διάφορες ακόμα πτυχές της ψυχικής λειτουργίας και της σχέσης της με το πραγματικό των πρωτύτερων βιωμάτων με την εξωτερική πραγματικότητα και την πορεία της νευροψυχολογικής συμπτωματολογίας. Παρουσιάσαμε και αναλύσαμε εκτενώς ορισμένες ιδιαίτερα πλευρές της σωματικής, νοητικής και της ψυχικής οργάνωσης και λειτουργίας που θεωρήσαμε σημαίνουσες ως προς την συγκεκριμένη μορφή νευρολογικού συνδρόμου, καθώς επίσης

ως ένα παράδειγμα αυτού που μπορεί να αποτελεί μία κλινική προσέγγιση της σχέσης και σύνδεσης μεταξύ της ψυχικής πραγματικότητας, της πραγματικότητας της νόησης και της πραγματικότητας του σώματος.

Στην θεραπεία της κ. Χ τα κινητικά και λειτουργικά ελλείμματα και η αφασική διαταραχή, ως σημαίνοντα και ως σημαινόμενα, ως συγκεκριμένα αντικειμενικά γεγονότα και ως υποκειμενικά βιώματα, επανήλθαν συχνά καθ' όλη την διάρκεια της θεραπείας, δημιουργώντας μεταβατικούς πεδία και χρόνους νευρο-ψυχαναλυτικής σύνδεσης εντός της ψυχοθεραπείας. Προηγουμένως παρουσιάσθηκαν και συζητήθηκαν ορισμένες κλινικές παρατηρήσεις και σκέψεις γύρω από την σχέση μεταξύ της οργάνωσης και έκφρασης του νευροψυχολογικού συμπτώματος και της ψυχικής οργάνωσης και λειτουργίας. Στην συνέχεια, βασιζόμενοι στις προηγούμενες παρατηρήσεις και σε περαιτέρω στοιχεία από την εργασία με την κ. Χ, σε σύγκριση με δεδομένα από την κλινική προσέγγιση ασθενών με μικτή αφασία και αφασία του τύπου του Wernicke, καθώς επίσης με τις αντίστοιχες παρατηρήσεις και τις απόψεις των Solms και των Lechevalier, θα προσπαθήσουμε να διατυπώσουμε ορισμένες σκέψεις και απόψεις γύρω από την λειτουργία και την νευροψυχολογική διαταραχή του λόγου σε σχέση με την ψυχική λειτουργία, και, τις αντιστίξεις μεταξύ των διεργασιών και των βλαβών του αριστερού ημισφαιρίου και της τοπικής του ψυχικού οργάνου.

5.6 ΣΚΕΨΕΙΣ ΚΑΙ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ ΤΗΣ ΣΥΝΔΕΣΗΣ ΨΥΧΑΝΑΛΥΣΗΣ ΚΑΙ ΝΕΥΡΟΕΠΙΣΤΗΜΗΣ ΩΣ ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΚΛΙΝΙΚΗ ΤΟΥ ΛΟΓΟΥ ΚΑΙ ΤΟΥ ΑΡΙΣΤΕΡΟΥ ΗΜΙΣΦΑΙΡΙΟΥ

Αναφερθήκαμε νωρίτερα σε δύο ερωτήματα που έχουν θέσει οι Lechevalier (1998), «*μπορούμε να παρατηρήσουμε τις αποδείξεις της ανάδυσης του ασυνειδήτου στους αφασικούς [ασθενείς]*»; Μπορούμε άραγε να «*διακινδυνεύσουμε έναν διάλογο*» μεταξύ ψυχανάλυσης και νευροεπιστήμης γύρω από την εξέταση του λόγου και των διαταραχών του; Απαντώντας στο δεύτερο ερώτημα θα έλεγα ότι η νευροψυχολογική κλινική, εφ' όσον σκεπτόμαστε το αφασικό σύμπτωμα ως τμήμα της συνολικής οργάνωσης, λειτουργίας ή δυσλειτουργίας του εγκεφάλου και του ψυχισμού, καθιστά απαραίτητο τον διάλογο μεταξύ ψυχανάλυσης και νευροεπιστήμης. Εξετάζοντας ίσως, εντός της κλινικής και εντός της θεραπευτικής σχέσης, τι μπορεί να διακινδυνεύει εξ αυτού του διαλόγου.

Μέσα από τα κλινικά παραδείγματα που εξετάσαμε *θεωρώ ότι το πεδίο διαλόγου μεταξύ ψυχανάλυσης και νευροεπιστήμης ανοίγει ιδίως στα σημεία κάμψης ή αποδιοργάνωσης της νοητικής λειτουργίας όπως επίσης στα σημεία ανάκαμψης ή αναδιοργάνωσης*. Αυτό διότι συχνά *οι διακυμάνσεις επιπλοκών ή βελτιώσεων των λειτουργιών άπτονται ακριβώς της δυναμικής και των διεργασιών του πεδίου σύνδεσης της ψυχικής πραγματικότητας και της πραγματικότητας της νόησης και του σώματος*. Στην συγκριτική εξέταση των περιπτώσεων του κυρίου Δ και του κυρίου Α (κλινική v και vi) είδαμε ότι η παρατηρούμενη διαφορά του τρόπου και των μηχανισμών αντίληψης και διεργασίας των νευροψυχολογικών διαταραχών ήταν συνάρτηση του ατομικού τρόπου οργάνωσης και διαχείρισης του πεδίου σύνδεσης μεταξύ της ψυχικής και της εξωτερικής πραγματικότητας. Στην κλινική εργασία με την κυρία Χ η σημασία του διαλόγου μεταξύ ψυχανάλυσης και νευροψυχολογίας θεωρώ ότι ήταν καθοριστική, ως προς την κατανόηση και επεξεργασία του υποκειμενικού βιώματος των ελλειμμάτων, ως προς την κατανόηση των μηχανισμών αποδιοργάνωσης των νοητικών λειτουργιών, καθώς επίσης ως προς την δυνατότητα αναδιοργάνωσης αυτών καθ' εαυτών των νευροψυχολογικών

διαταραχών. Έτσι επιχειρήθηκε η σταδιακή ερμηνευτική διεργασία, στο επίπεδο του νοητικού (ως στοιχείο της εξωτερικής πραγματικότητας και εν δυνάμει ψυχικό μόρφωμα) και του ψυχικού (ως στοιχείο της ενδοψυχικής πραγματικότητας).

Θεωρώ ότι αυτή η διεργασία επέτρεψε την ανάκτηση της γνωσιακής λειτουργικότητας, την δυνατότητα να βιώσει η ασθενής ότι το αδιανόητο ή το «αβίωτο» του νευροψυχολογικού ελλείμματος μπορεί να ενέχει ή να παραπέμπει σε ένα εν δυνάμει υποκειμενικό νόημα, καθώς επίσης, λειτουργώντας ως ένα μεταβατικό βίωμα απετέλεσε ένα διϋποκειμενικό σημείο αναφοράς στην μετέπειτα πορεία της ψυχοθεραπείας και των θεραπειών αποκατάστασης. Η υποστηριζόμενη θέση μου είναι ότι στο πεδίο της κλινικής και θεραπευτικής πράξης, ο διάλογος μεταξύ ψυχανάλυσης και νευροεπιστήμης αναπτύσσεται και εκφράζεται στο πεδίο ελκυστών ή στην δυναμική διαστρωμάτωση της μεταβιβαστικής σχέσης. Αυτό διότι η διαστρωμάτωση της μεταβιβαστικής σχέσης, η πολυσημία και η πολυδιάστατη συγκρότηση των μεταβιβαστικών και αντιμεταβιβαστικών κινήσεων, συνδέεται με την διαστρωμάτωση και το πεδίο ελκυστών της σωματοψυχικής μεταβατικής πραγματικότητας. Ο εγκέφαλος, η νόηση και ο ψυχισμός ως δυναμικά συστήματα διεργασιών συγκροτούνται, λειτουργούν και συνδέονται σύμφωνα με την αρχή του διπλού ορίου. Ένα παράδειγμα και τμήμα του πεδίου της μεταβατικής πραγματικότητας αποτελεί η ανατομολειτουργική περιοχή του Broca, της κινητικής συνιστώσας του λόγου, η οποία συνδέεται, και έτσι ο λόγος είναι συνάρτηση, με την δυνατότητα αντίληψης και ενσυναίσθησης των προθέσεων του άλλου, των αναπαραστάσεων δράσης και του ερμηνευτικού – μεταβατικού τρόπου σχέσης με τα αντικείμενα του τύπου «αυτό που κάνεις, προτίθεσαι να κάνεις ή φαντάζομαι ότι αισθάνεσαι, σημαίνει για εμένα ότι… ή παραπέμπει στην διϋποκειμενική και την ενδοϋποκειμενική ιστορία μου στο ότι…».

Η υπόθεση της σωματικής, νοητικής και ψυχικής λειτουργίας σύμφωνα με αυτό το σκεπτικό συνδέεται με το έτερο ερώτημα των Lechevalier και ομοίως των Solms.

«Μπορούμε να παρατηρήσουμε τις αποδείξεις της ανάδυσης του ασυνειδήτου στους αφασικούς [ασθενείς]»; Το ερώτημα έχει μία κλινική – θεραπευτική καθώς και

ερευνητική αξία. Συνδέεται επίσης με το ερώτημα της σχέσης και θέσης των διεργασιών του αριστερού ημισφαιρίου ως προς την συνολική τοπική του ψυχισμού και ιδίως ως προς το ασυνείδητο (το εγώ ή το εκείνο της δεύτερης τοπικής). Ενέχεται άραγε στην οργάνωση και λειτουργία του ασυνειδήτου ή αποτελεί τον νευρωνικό τόπο των δευτερογενών διεργασιών, της συνείδησης και ιδίως του προσυνειδητού; Διατυπώσαμε ήδη ορισμένες απόψεις στο προηγούμενο κεφάλαιο. Θα προσπαθήσουμε εδώ να τις προσεγγίσουμε υπό το φως της κλινικής.

Η αρχική απάντηση που θα πρότεινα στο ερώτημα είναι ότι, η κλινική παρατήρηση της αφασίας αποδεικνύει την ανάδυση του ασυνειδήτου υπό όρους και διαφοροποιήσεις. Οι διαφοροποιήσεις και οι όροι αφορούν στα ερωτήματα : τι θεωρούμε ως ασυνείδητο (ψυχαναλυτικό, γνωσιακό, εγκεφαλικό ή σωματικό), περί ποίας μορφής ανάδυση πρόκειται και σε τι πλαίσιο ενδοσυστημικής, διασυστημικής και μεταβιβαστικής δυναμικής γίνεται η παρατήρηση. Και αντίστοιχα αφορούν στην δυνατότητα ανάπτυξης ή στην διαταραχή των νευρωνικών διεργασιών που εξυπηρετούν αυτούς τους όρους και τις διαφοροποιήσεις.

Στην εργασία με την κυρία Χ τα αφασικά συμπτώματα απετέλεσαν πολύ συχνά γλωσσικές παραδρομές με την ψυχαναλυτική έννοια το όρου και κατ' αυτόν τον τρόπο λειτούργησαν ως μορφώματα έκφρασης του δυναμικού ασυνειδήτου. Όμως λέγοντας ότι ένα αφασικό μόρφωμα απετέλεσε εκβλάστηση του ασυνειδήτου σημαίνει ότι, ανάλογα με την περίπτωση και την τρέχουσα δυναμική, μεταμορφώνεται σε σημαίνον. Υπήρξε επομένως μία σταδιακή διεργασία μεταφοράς. Ιδίως σε περιπτώσεις έντονων αποδιοργανωτικών κινήσεων, η διεργασία μεταφοράς ξεκινά από το επίπεδο του αντιληπτικού ή του σχεδόν αισθητηριοκινητικού, σε ένα όχι μόνον προ-ψυχικό αλλά και σε ένα προ-γνωσιακό επίπεδο, «παίζοντας» με τα προ-λεκτικά φωνητικά μορφώματα, με τα πρωτόλεια στοιχεία των γνωσιακών εννοιολογικών και συμβολικών μορφών. Επομένως αυτό το «παιχνίδι» μεταφορικών διεργασιών αφορά αρχικά σε μορφές αντιληπτικών ή και αισθητηριοκινητικών συνειρμών οι οποίοι λειτουργούν ως εναυσματικά ερεθίσματα στο γνωσιακό και στο ψυχικό επίπεδο. Ορισμένες λεκτικές εκφράσεις, της τάξης συχνά των γλωσσικών αυτοματισμών, συνδέονται με

αισθητηριοκινητικές ασυνείδητες εγχαράξεις, τις οποίες εκφράζουν και συγχρόνως καλούνται να ελέγξουν. Έτσι οι συνειρμοί γύρω από το γεγονός της αφασικής έκφρασης (μίας μορφολογικής, φωνητικής ή γραφικής αποτυχίας) μπορεί να αφορούν σε κινητικά πρότυπα, σε μορφές σωματικής έκφρασης, που μπορεί να εκδηλωθούν σωματικά και κινητικά, μέσω της περιγραφής τους, ή ακόμα μέσω της αναζήτησης τους στην έκφραση του άλλου, εν προκειμένω του θεραπευτού. Λειτουργούν θα λέγαμε ως ένα αντιληπτικό ή αισθητηριοκινητικό ανάλογο της «ανάμνησης – οθόνη», ένα «αντιληπτικό προκάλυμμα», ως ξεκάθαρα και έμμονα μορφώματα όπως αναφέρει ο Freud, με την διαφορά ότι επικαλύπτουν κυρίως θεμελιώδη στοιχεία της σωματοψυχικής συγκρότησης. Εάν ενέχουν μία δευτερογενή ψυχική αναπαραστατική αξία ή εάν επικαλύπτουν απωθημένα βιώματα ή φαντασιώσεις, αυτό θα μπορέσει να παρατηρηθεί στο μεθύστερον και εφ' όσον υπάρξει ή είναι δυνατή η ανάπτυξη περαιτέρω διεργασιών ενορμητικής επένδυσης και νοηματοδότησης.

Η νευροψυχολογική διαταραχή του λόγου, όπως στην περίπτωση της αφασίας του Broca, αποκαλύπτει και σε ορισμένες περιπτώσεις τον επαναφέρει, τον κατατέμνει στα βασικά του δομικά και λειτουργικά συστατικά, στα βασικά σημεία αναφοράς του. Δηλαδή στο σώμα, στην εκπροσώπηση των καταστάσεων του σώματος, του «ως εάν σώματος» και του «σωματικού βρόγχου», ή του «σώματος-σχέση σε σχέση» όπως προτείναμε, των αυτοματισμών του σώματος, καθώς επίσης στο σώμα που δρα και στις αναπαραστάσεις δράσης οι οποίες με την σειρά τους παραπέμπουν σε κιναισθητικά μορφώματα και στην σχέση με τα εξωτερικά αντικείμενα. Όπως αναφέραμε νωρίτερα συναντάμε εδώ την έννοια της «διπλής αναφοράς» του λόγου (double référence) του Green (1973) που καλείται να λειτουργήσει συγχρόνως ως προς τον πόλο της ψυχικής πραγματικότητας και τον πόλο της εξωτερικής πραγματικότητας. Επομένως ο λόγος είναι μεταφορά του σώματος, του δρώντος σώματος. Συγχρόνως και σε σύνδεση με την αναφορά στο σώμα, η νευροψυχολογική διαταραχή του λόγου αποκαλύπτει τα σημεία αναφοράς του στο ασυνείδητο. Όμως είδαμε ότι συχνά στα νευρολογικά περιστατικά το αναδυόμενο ασυνείδητο είναι της τάξης του ασύνδετου ασυνειδήτου. Όπως περιγράφεται από την Oppenheim-Gluckman αποκαλύπτεται το πλέον ιδιωτικό στοιχείο του ψυχισμού, αλλά με έναν τραυματικά ασύνδετο τρόπο, μη νοούμενο, και θα προσέθετα ως στοιχείο

ενός μη δυναμικού ασυνειδήτου ή ενός ασυνειδήτου το οποίο σε μικρότερο ή μεγαλύτερο βαθμό, ανάλογα με τις εγκεφαλικές βλάβες και την ψυχική οργάνωση, χάνει τις διεργασίες που το καθιστούν δυναμικό. Πρόκειται δηλαδή για ένα ασυνείδητο το οποίο στιγμιαία, προσωρινά ή για μεγαλύτερα χρονικά διαστήματα, διασυστημικά ευρίσκεται εκτός τοπικής. Στις νευρολογικές διαταραχές το ασυνείδητο κείται, εκτίθεται ωσάν σε μία αυτοψία. Σκεπτόμενος την φράση του Marty θα λέγαμε ίσως ότι το ασυνείδητο δέχεται, επίσης εκπέμπει, αλλά εκπέμπει εκτός ψυχικού συστήματος και ότι πιθανώς ευρίσκεται σε μία κίνηση ενδοσυστημικής αποδιοργάνωσης.

Το σύστημα του εγώ σε αυτές τις συνθήκες χάνει την δυνατότητα παρατήρησης των ψυχικών κινήσεων, την δυνατότητα συνειδητής και προσυνειδητής αναγνώρισης, ή ακόμα περισσότερο διεργασίας των στοιχείων που αναδύονται από το ασυνείδητο, η έκφραση των οποίων αφορά σε «θραύσματα» των ασυνειδήτων αναπαραστάσεων πράγματος ή αντικειμένου και των φαντασιωσικών μορφωμάτων. Σε ορισμένες περιπτώσεις όπως στην αφασία του Broca, αυτή η κατάρρευση της τοπικής είναι μερική και χρονικά περιορισμένη. Έτσι ένα μέρος των λειτουργιών του εγώ μπορεί να διατηρεί την ικανότητα αντίληψης του ενδογενούς ανοίκειου, ή, λίγο μετά μπορεί να είναι σε θέση να το ανακαλέσει και να το σκεφθεί. Σε αυτές τις περιπτώσεις, αντίθετα από ότι συμβαίνει σε βλάβες του αριστερού βρεγματικού λοβού (διαφλοιικής αφασίας) και πολύ περισσότερο του προμετωπιαίου λοβού, είναι σε θέση να αντιληφθεί ότι εκ των έσω αναδύονται ιδιωτικά α-νοητά και ανοίκεια στοιχεία. Ασθενείς όπως η κυρία Χ ή ο κύριος Α., έχουν την συνείδηση των ελλειμμάτων και της έκφρασης των φυσικών, νοητικών ή ψυχικών «αποτυχιών», αλλά αυτή η συνειδητοποίηση, η διατήρηση της συγκρότησης της ψυχικής τοπικής, έχει ορισμένα όρια, πέρα των οποίων, το ίδιο το έλλειμμα μοιάζει, αν θα μπορούσαμε να πούμε, να «τραβάει το χαλί κάτω από τα πόδια» της σωματοψυχικής οργάνωσης. Διότι στερεί την ψυχική λειτουργία, σε κάθε σύστημα και διαμέσου των συστημάτων, από τα σωματικά και νοητικά ερείσματα της. Διαταράσσει τις διεργασίες σύνδεσης μεταξύ της ψυχικής και της εξωτερικής πραγματικότητας, καθώς επίσης προκαλεί την αιφνίδια βίωση στοιχείων του ασυνειδήτου. Οι Lechevalier (ο.π.), οι Ansermet και Magistretti (2004), ο Pommier (2004) επισημαίνουν την καθοριστική σημασία της οργάνωσης του λόγου στο νευρωνικό επίπεδο ως προς την λειτουργία της

απώθησης. Δηλαδή της δράσης του αριστερού ημισφαιρίου, της συνέργειας και της αμφίδρομης σύνδεσης των διαφόρων περιοχών του λόγου (μεταξύ κινητικών περιοχών, περιοχών ακουστικής αντίληψης, και των ενδιάμεσων διασυνδετικών περιοχών) ως προς το δεξιό, σωματοαισθητηριακό και ενορμητικό ημισφαίριο. *Οι νευροψυχολογικές διαταραχές του λόγου, προκαλώντας την διαταραχή της οργάνωσης των αναπαραστάσεων λέξης, επιφέρουν την αδυναμία της λειτουργίας της απώθησης, αφήνοντας ανοικτή την δίοδο στην ελεύθερη έκφραση του ασυνειδήτου, ενώ συγχρόνως, όπως θεωρώ, διαταράσσουν την δυναμική μορφοποίηση του περιεχομένου του ασυνειδήτου.* Προκαλείται έτσι μία ρήξη στο κύκλωμα σύνδεσης αναπαραστάσεων λέξης και αναπαραστάσεων πράγματος, σε αναλογία με την πορεία της εργασίας του ονείρου, δηλαδή της μετατροπής των αναπαραστάσεων λέξης σε αναπαραστάσεις πράγματος που επιτρέπει την εικονοπλασία των φαντασιωσικών μορφωμάτων.

Οι Lechevalier θεωρούν την παραγωγή των αφασικών συμπτωμάτων, των γλωσσικών αποτυχιών και της αποδόμησης του λόγου στα βασικά συστατικά του, στους αυτοματισμούς και στις ασυνείδητες πτυχές του, ως εκφράσεις του γνωσιακού ασυνειδήτου, το οποίο συνδέουν με την λειτουργία του συστήματος του προσυνειδητού. Η άποψη μου είναι ότι η λεκτική παραγωγή στους αφασικούς ασθενείς, που μπορούμε να κατανοήσουμε ευρύτερα ως μία συνειρμική λειτουργία άλλοτε συνειδητή και άλλοτε ασυνείδητη (γνωσιακά και ψυχικά), αποτελεί ένα *εν δυνάμει υλικό επεξεργασίας, μία πρώτη ύλη, του προσυνειδητού*. Η έκφραση αντιληπτικών ή κιναισθητικών συνειρμών – συνειδητών και μη συνειδητών – που εξετάσαμε, δεν σημαίνει την εξ ορισμού διεργασία της τάξης του προσυνειδητού και της νοηματοδότησης. Σε ορισμένες περιπτώσεις ή ενδουποκειμενικές περιστάσεις ένα αφασικό σύμπτωμα αποκτά νόημα, γίνεται σημαίνον, εσωτερικά για το ίδιο το υποκείμενο, εφ' όσον διατηρούνται οι ικανότητες προσυνειδητής διεργασίας. Αυτό όμως δεν είναι ο κανόνας. *Τα αφασικά παράγωγα αποτελούν κυρίως ένα υλικό εν δυνάμει διεργασίας στο επίπεδο της σχέσης με τα αντικείμενα, στον εξωτερικό πόλο ενδιάμεσων διεργασιών της λειτουργίας του διπλού ορίου. Η διεργασία σε αυτό το πεδίο, ή θεραπευτικά στο πεδίο της μεταβιβαστικής σχέσης, θα επιτρέψει σε έναν δεύτερο χρόνο την νοηματοδότηση και την εσωτερική μορφοποίηση*

στο γνωσιακό και στο ψυχικό επίπεδο και την μορφοποίηση της σχέσης μεταξύ του γνωσιακού και του ψυχικού.

Οι Solms (ο.π.) θεωρούν ότι στις εγκεφαλικές βλάβες της περιοχής του Broca διατηρούνται οι λειτουργίες του εγώ και ότι αυτοί οι ασθενείς είναι σε θέση να εκτελέσουν μία ψυχική διεργασία «φυσιολογικού πένθους». Υπό το ίδιο σκεπτικό θεωρούν ότι η «αντίδραση καταστροφής» και οι οξείες συναισθηματικές αντιδράσεις που χαρακτηρίζουν τις διαταραχές του αριστερού ημισφαιρίου, αντίθετα με την αδιαφορία ή την άρνηση του συνδρόμου του δεξιού ημισφαιρίου, αφορούν κατ' ουσίαν μάλλον στις οπίσθιες περιοχές (του αριστερού κροταφικού και ιδίως του βρεγματικού λοβού) παρά στις πρόσθιες. Αντίθετα όπως παρατηρούν οι βλάβες του δεξιού ημισφαιρίου και του προμετωπιαίου (μεσο-κοιλιακού) λοβού επιφέρουν ισχυρά πλήγματα στην ναρκισσιστική συνοχή και την συγκρότηση του εγώ. Σε ότι αφορά στις τελευταίες θα αναφερθούμε στην συνέχεια.

Στις περιπτώσεις εκφραστικής αφασίας (Broca), εξ αιτίας της νευροψυχολογικής σημειολογίας και της συνολικής δυναμικής του αφασικού συμπτώματος που εξετάσαμε (την αποτυχία της λειτουργίας της απώθησης, την ανάδυση του ασύνδετου ασυνειδήτου και την παροδική απώλεια της δυναμικής της ψυχικής πραγματικότητας, την ρήξη του συνολικού νευρωνικού κυκλώματος του λόγου), και εξ αιτίας της διαταραχής των λειτουργιών που εξυπηρετούνται από τις ίδιες ανατομικές περιοχές (σύμφωνα με την λειτουργία των καθρεπτικών νευρώνων των περιοχών Β44 και Β45, της οργάνωσης των αναπαραστάσεων δράσης και της δυνατότητας ενσυναίσθησης), θεωρώ ότι : *υφίστανται η ικανότητα και οι απαραίτητες συνθήκες συγκρότησης του εγώ και της ψυχικής τοπικής καθώς επίσης υφίσταται η ικανότητα ανάπτυξης της διεργασίας του πένθους. Πρόκειται όμως για εν δυνάμει ικανότητες, εξαρτώμενες από την δυνατότητα ανάπτυξης των ενδιάμεσων μεταβατικών διεργασιών. Έτσι θα θεωρούσα ότι οι αντιδράσεις καταστροφής στην αφασία του Broca έχουν όλη την κλινική σημασία τους στο νευροψυχολογικό και στο ψυχοπαθολογικό επίπεδο και αφορούν στις παροδικές αποδιοργανωτικές κινήσεις εντός του ψυχικού οργάνου και της σχέσης του με (την διαταραχή) της πραγματικότητας του σώματος και της νόησης.*

Οι Lechevalier όπως οι Solms επισημαίνουν την διάκριση μεταξύ της διαταραχής της έκφρασης ή της κατανόησης του λόγου και του *εσωτερικού λόγου*. Το ερώτημα είναι εάν η αφασική διαταραχή προκαλεί την χάλαση του εσωτερικού λόγου και των διεργασιών της σκέψης. Ή, εάν και με ποια μορφή μπορεί να υπάρξει σκέψη χωρίς την έκφραση ή την κατανόηση του λόγου. Η άποψη μου είναι ότι δεν μπορούμε να προβούμε σε απόλυτες, κανονικές διακρίσεις μεταξύ των διαφόρων τύπων αφασίας ως προς την διατήρηση και την ποιότητα του εσωτερικού λόγου. Εντός κάθε τύπου αφασίας υφίστανται διακυμάνσεις των ποιοτικών χαρακτηριστικών του εσωτερικού λόγου.

Τα δεδομένα από την κλινική εργασία επιτρέπουν την παρατήρηση μίας βαθμιαίας αποδιοργάνωσης του εσωτερικού λόγου στον άξονα αφασίας του Broca - αφασίας του Wernicke - διαφλοιικής (μικτής) αφασίας ή της «μεγάλης αφασίας του Broca», ο οποίος αναλογεί στην κατεύθυνση (ή την επέκταση) των βλαβών στον άξονα πρόσθιων – οπίσθιων περιοχών του φλοιού του αριστερού ημισφαιρίου, περιμετρικά της αύλακας του Sylvius. Η διατήρηση του εσωτερικού λόγου και των διεργασιών της σκέψης στην αφασία του Broca που επισημαίνεται από τους Solms και τους Lechevalier συνδέεται με την αντίστοιχη άποψη περί της διατήρησης των λειτουργιών του εγώ ή του προσυνειδητού, όπως επίσης με το γεγονός της συνείδησης των ελλειμμάτων. Όπως ήδη αναφέραμε θεωρώ ότι ο βαθμός και η ποιότητα συγκρότησης του εγώ ή του ψυχικού οργάνου, εξ αιτίας των νευρολογικών βλαβών και πέραν της ενδεχόμενης προ-νοσηρής ψυχοπαθολογίας, όπως επίσης η ανάδυση του δυναμικού ασυνειδήτου μέσα από το αφασικό σύμπτωμα, ισχύουν και διατηρούνται υπό όρους και υπόκεινται σε ισχυρές αποδιοργανωτικές κινήσεις. Η σκέψη μου είναι ότι η αδυναμία διατύπωσης και η τραυματική αναγνώριση της αδυναμίας διατύπωσης και άρθρωσης του λόγου, επιφέρει την έστω περιστασιακή αδυναμία διάκρισης μεταξύ συναισθήματος και αναπαράστασης, δημιουργώντας πεδία ή χρόνους πρωτογενούς λειτουργίας του ψυχισμού σύμφωνα με το σκεπτικό του αδιαφοροποίητου του εκπροσώπου ενόρμησης, προ της ψυχικής διάστασης των ενορμητικών διεργασιών. Προκαλούνται επομένως *αναγκαστικά* ρήγματα εντός του αναπαραστατικού ιστού ή των διεργασιών σκέψης και μία επίσης αναγκαστική επιστροφή στις πρωτογενείς διεργασίες. Η επιστροφή στα θεμελιώδη στάδια της

ενορμητικής διεργασίας σημαίνει την επιστροφή και την αναφορά στο σωματικό βίωμα, στο υποκειμενικό και στο διϋποκειμενικό σωματικό βίωμα. Από τους Lechevalier επισημαίνεται ότι η έννοια της σκέψης χωρίς λόγο παραπέμπει στο σκεπτικό του σώματος, ή της σύνδεσης «σώματος και νοήματος», όπως είναι ο κεντρικός τίτλος του βιβλίου τους. Ο λόγος είναι μεταφορά του δρώντος σώματος όπως το σώμα καλείται να είναι το έρεισμα και η μεταφορά, η ενσάρκωση του λόγου. Υπό την ίδια έννοια θεωρώ ότι μεταξύ τους αναπτύσσεται μία διττή διεργασία μεταφοράς και ότι υφίσταται μία σχέση διπλής απαίτησης έργου. Όμως ποιο μπορεί να είναι το νόημα του πάσχοντος ημιπληγικού σώματος, ή των απραξιακών συμπτωμάτων, το οποίο θα μπορούσε να αποτελέσει το έρεισμα του λόγου, τι και γιατί από αυτό το σωματικό βίωμα θα μπορούσε να μεταφερθεί στον λόγο, ή ακόμα, πώς και με ποιο νόημα ένα στοιχείο του λόγου θα μπορούσε να μεταφερθεί στο σώμα.

Η κυρία Χ συνήθιζε να λέει κατά την διάρκεια των συνεδριών, εν είδη «ρεφρέν», ως ένα διαρκές έδαφος αμφιβολίας της συνολικής σωματοψυχικής λειτουργίας, «τι (να) λέω έτσι που᾽μαι...», προσθέτοντας άλλοτε προφορικά και άλλοτε γραπτά την λέξη «άχρηστη», παραποιημένη σε «άχατη», «άχαση» ή «άχητη»[27]. Ένας άλλος ασθενής με μείζονα διαταραχή της έκφρασης, τις στιγμές συνεχόμενων αποτυχιών του λόγου, ανασήκωνε το δεξιό ημίπληκτο χέρι του και το άφηνε να σωριαστεί στην επιφάνεια του γραφείου. Υπό αυτή την έννοια θεωρώ ότι θεραπευτικά η παράλληλη παρακολούθηση θεραπειών (εργοθεραπεία, χοροθεραπεία, ψυχόδραμα) όπου δίδεται έμφαση στην μη λεκτική έκφραση, είναι εξαιρετικά σημαντική για την πρόοδο της ανάκτησης του λόγου. Με τον ίδιο τρόπο θεωρώ σημαντική την νευροψυχολογική αντιμετώπιση των συμπτωμάτων της ιδεοκινητικής ή της ιδεακής απραξίας (εφ' όσον συνυπάρχουν) ως προς την αποκατάσταση της αφασίας της έκφρασης. Στην αφασία του Broca υφίστανται όλες οι βασικές (νευρωνικές) συνθήκες μίας εν δυνάμει οργάνωσης και ανάπτυξης του εσωτερικού λόγου. Η αναγκαστική απουσία της έκφρασης και της επικοινωνίας του εσωτερικού λόγου (η πλευρά του αρνητικού συμπτώματος) και η επίσης αναγκαστική παρουσία παραφασιών (η πλευρά του θετικού συμπτώματος) μαζί με την απώλεια

[27] Ωσάν να ήταν άχρηστη να διατυπώσει την λέξη άχρηστη, όπως συχνά η ίδια σκεφτόταν με απελπισία, ή, σε στιγμές όπου «έπαιζε» με τις λέξεις, συνδέοντας την έννοια και την αίσθηση της «άχρηστης» με την έννοια της «άχαρης» ή ακόμα με την εικόνα του αποεπενδυμένου λιβιδινικά σώματος.

μέρους των λειτουργιών μεταφοράς του σώματος, προκαλεί αποδιοργανωτικές κινήσεις του εσωτερικού λόγου είτε προς την κατεύθυνση της συρρίκνωσης σε ένα αμιγώς χρηστικό περιεχόμενο και τρόπο σκέψης είτε προς την κατεύθυνση των πρωτογενών διεργασιών, μετατρέποντας τον εσωτερικό λόγο σε αυτό που οι ασθενείς περιγράφουν ως «τρελά πράγματα στο μυαλό». Σίγουρα και σε αντίθεση με άλλες μορφές βλαβών, έχουν την συνείδηση των «τρελών πραγμάτων», όμως η συνείδηση αυτή δεν εμποδίζει και ίσως μάλιστα επιτείνει ένα ενδοϋποκειμενικό και διϋποκειμενικό συναίσθημα ανοίκειου.

Όπως αναφέραμε νωρίτερα σχετικά με την παρατήρηση των Solms για την δυνατότητα ανάπτυξης παράπλευρων και εναλλακτικών τρόπων επικοινωνίας[28], θεωρώ ότι αυτές αναλογούν επίσης σε «εναλλακτικές» μορφές εσωτερικού λόγου και σκέψης άρα στην υποκειμενική διαθεσιμότητα λειτουργίας και αναδιοργανωτικών κινήσεων στο πλαίσιο μορφολογικών, χρονικών και τοπικών παλινδρομήσεων. Καθώς επίσης στην αποκαλυπτική ανάδυση στοιχείων του ασυνειδήτου τα οποία κλονίζουν την διασυστημική και την ενδοσυστημική συνοχή του ψυχικού οργάνου. Εδώ συναντούμε εκ νέου την σημασία της μορφολογικής παλινδρόμησης της σκέψης που έχουν εξετάσει και αναδείξει στο κλινικό και θεραπευτικό επίπεδο οι Botella (1990, 2001). Δηλαδή της αντίστοιχης διαθεσιμότητας παλινδρόμησης του θεραπευτού και της επικοινωνίας με τον ασθενή εντός της μεταβιβαστικής σχέσης. Η οργάνωση του εσωτερικού λόγου στην αφασία μπορεί να κινείται στο σύνολο των μορφών της πολυσημίας της αντίληψης, αναπαραστατική, τραυματικού δυναμικού, χρηστική, ασυνείδητη, παλινδρομική και πρωτογενή. Υπό αυτή την έννοια θα συμφωνούσα με τους Solms λέγοντας ότι η παρατηρούμενη κατάσταση δεν απέχει από μία «σχετική φυσιολογικότητα» (2000). Όμως θεωρώ ότι το πεδίο οργάνωσης του εσωτερικού λόγου και των διεργασιών σκέψης, εξ αιτίας των παρατηρούμενων διαταραχών και των επιπτώσεων τους στην συνολική σωματοψυχική οργάνωση, δυσλειτουργεί ως ένα δυναμικό πεδίο παράξενων ελκυστών και στο πλαίσιο της λειτουργίας των μη γραμμικών αυτο-οργανωνόμενων συστημάτων.

[28] Μέρος αυτών είναι ο συχνά προτεινόμενος πίνακας επικοινωνίας με βασικά (χρηστικά) σύμβολα μέσω των οποίων ένας αφασικός ασθενής μπορεί να εκφράσει το περιεχόμενο (;) των σκέψεων και των προθέσεων του προς το περιβάλλον. Λέμε ότι μία «εικόνα αξίζει όσο χίλιες λέξεις». Όμως η κωδικοποίηση ορισμένων προθέσεων ή ατομικών καταστάσεων δεν αποτελεί ένα έργο τέχνης, μετουσίωση ή αναπαραστατική διεργασία.

Στο νευρωνικό επίπεδο η ανάπτυξη των αισθητηριοκινητικών συνειρμών αφορά στην δράση ανατομικών περιοχών με τις οποίες συνδέεται λειτουργικά η περιοχή του Broca και η οργάνωση της έκφρασης του λόγου. Αναφέρομαι σε υποφλοιώδεις δομές όπως τα βασικά γάγγλια, η παρεγκεφαλίδα ή ο θάλαμος. Η δράση των βασικών γαγγλίων, όπως είδαμε, είναι προσδιοριστική και αναφορική ως προς την μορφοποίηση του λόγου, ο οποίος καλείται να μορφοποιηθεί (και να έχει ως σημεία αναφοράς) ως προς τα κινητικά πρότυπα, την αναπαράσταση και την έκφραση του σώματος. Επίσης οι αντιληπτικοί και οι αισθητηριοκινητικοί συνειρμοί σχετίζονται με την δράση των κροταφικών και βρεγματικών περιοχών και του φλοιού της νήσου, του αριστερού καθώς και του δεξιού ημισφαιρίου, συνδέοντας έτσι την οργάνωση και έκφραση του λόγου με τις διεργασίες των περιοχών της δυναμικής εκπροσώπησης και διεργασίας των σωματοαισθητηριακών ερεθισμάτων και των καταστάσεων του σώματος οι οποίες ευρίσκονται στην βάση της οργάνωσης του συναισθήματος. Έρευνες των τελευταίων ετών (Rizzolatti & Arbib, 1998· Binkofski & Buccino, 2004· Muller & Basho, ο.π.) έχουν δείξει την ανατομική και λειτουργική αμφίδρομη σύνδεση του λόγου και της αισθητηριοκινητικής απαρτίωσης, και, αυτών των δύο διεργασιών με την ικανότητα ενσυναίσθησης και την οργάνωση των αναπαραστάσεων δράσης σε συνάρτηση με την σχέση με τα εξωτερικά αντικείμενα. Κατά τον Freud άλλωστε η άρθρωση των λέξεων επιτρέπει την αναβίωση συναισθηματικά επενδυμένων κινήσεων. Αυτές οι κινήσεις, οι απότοκες αισθητηριοκινητικές εγγραφές και οι συνδεόμενες σωματικές καταστάσεις αφορούν σε μορφές σχέσεων με τα αντικείμενα και τρόπους συγκρότησης της σωματοψυχικής οντότητας. Βεβαίως η οργάνωση του λόγου και του εσωτερικού λόγου βασίζονται στις διεργασίες της ακουστικής αντίληψης, επεξεργασίας και μνήμης, συνιστώσες οι οποίες στην κλινική νευροψυχολογία αφορούν την αφασία του Wernicke ή την μικτή αφασία και τις βλάβες του κροταφικού και του βρεγματικού λοβού, ή σε αυτό που διακρίνει ο Freud ως τα ακουστικά μνημονικά ίχνη.

5.6.1 Η δυναμική και οι διαταραχές των ακουστικών ιχνών

Ο Freud στην μονογραφία για την αφασία (1891), στον σχεδιασμό (1950 [1895]), και στην συνέχεια του έργου του αναφερόμενος στην οργάνωση των αναπαραστάσεων λέξης, τονίζει την σημασία των ακουστικών εικόνων. Όπως αναφέρει (1923), «τελικώς, μία λέξη είναι στην ουσία το μνημονικό κατάλοιπο μίας ακουσθήσης λέξης». Ο ήχος των λέξεων συνδέεται με τα αντιληπτικά συμπλέγματα, ανοίγοντας έτσι τον δρόμο της συνείδησης και περαιτέρω, σταδιακά της πολυσημίας και της νοηματοδότησης των προσλαμβανόμενων ενδογενών ή εξωγενών ερεθισμάτων. Η ποιότητα της συνείδησης, αναφέρει στην «επιτομή» (1940), «είναι το έργο της λειτουργίας του λόγου, ο οποίος φέρει το υλικό μέσα στο εγώ σε μία σταθερή σύνδεση με μνημονικά κατάλοιπα των οπτικών, και όλως ιδιαιτέρως των ακουστικών, αντιλήψεων». Η πολυσημία και το ποιοτικό στοιχείο του ψυχικού οργάνου είναι συνάρτηση της σύνδεσης, της ερμηνείας και της διεργασίας των αναπαραστάσεων του ασυνειδήτου με, ή μέσω, των αναπαραστάσεων λέξης. Η ανάπτυξη της υποκειμενικής σκέψης βασίζεται στην ανάπτυξη της πολυμορφίας των συνδέσεων (μορφολογικών, εννοιολογικών, γραμμικών και μη γραμμικών, συνειρμικών, μεταφορικών και ερμηνευτικών) μεταξύ των αναπαραστάσεων λέξης. Επίσης οι συνδέσεις μεταξύ των αναπαραστάσεων λέξης και τα απότοκα ακουστικο-λεκτικά μορφώματα, τα οποία γίνονται έρεισμα και αντικείμενο συναισθηματικών επενδύσεων, επιτρέπουν την δημιουργία εν δυνάμει νέων συνδέσεων και νέων μορφωμάτων μεταξύ των αναπαραστάσεων πράγματος, ή των ασυνειδήτων αναπαραστάσεων του αντικειμένου.

Επομένως γύρω από την πρόσληψη των ακουστικών ερεθισμάτων, παράγεται ένα πολυδιάστατο έργο αντίληψης, αναγνώρισης, απαρτίωσης, μνήμης, συνειρμικών, ερμηνευτικών και μεταφορικών συνδέσεων. Απόρροια της δυνατότητας ανάπτυξης αυτών των διεργασιών είναι η ύπαρξη της συνείδησης, η σκέψη, οι λειτουργίες του εγώ, περιλαμβανομένων των λειτουργιών του προσυνειδητού, καθώς και της διασυστημικής δυναμικής του ψυχικού οργάνου. Έτσι μπορούμε να κατανοήσουμε ή να υποθέσουμε ότι

οι βλάβες των αντίστοιχων ανατομολειτουργικών περιοχών του φλοιού που είναι υπεύθυνες για την κατανόηση του λόγου, δυνητικά μπορούν να επιφέρουν διαταραχές σε όλο το φάσμα αυτών των σύνθετων ψυχονοητικών διεργασιών. Η νευροψυχολογική και ψυχοπαθολογική κλινική μας δείχνει ότι οι παρατηρούμενες διαταραχές παρουσιάζουν διακυμάνσεις ανάμεσα στους ασθενείς σύμφωνα με την ατομική τους διαφορετικότητα καθώς και ενδο-υποκειμενικά. Ο Freud (ο.π.) σχετικά με την διεργασία του προσυνειδητού στο πλαίσιο των λειτουργιών του εγώ, λέει «δεν θα ήταν σωστό όμως να σκεφτούμε ότι η σύνδεση με τα μνημονικά κατάλοιπα του λόγου είναι μία απαραίτητη προϋπόθεση για την κατάσταση του προσυνειδητού. Αντίθετα, αυτή η κατάσταση είναι ανεξάρτητη της σύνδεσης με αυτά, αν και η παρουσία αυτής της σύνδεσης κάνει ασφαλέστερη την συνεπαγωγή της προσυνειδητής φύσης της διεργασίας». Άρα σκέπτεται ότι ο λόγος έρχεται να εξασφαλίσει μία μεγαλύτερη και ποιοτικότερη ικανότητα νοηματοδότησης. Αλλά αυτή η διεργασία ούτε εξαρτάται απόλυτα ούτε αρχίζει από την ικανότητα λεκτικής επικοινωνίας. Ο Freud στην επιτομή του έργου του προτείνει ένα άνοιγμα του περιεχομένου και των διεργασιών του προσυνειδητού σε προ-λεκτικές συνιστώσες. Έτσι θα πρέπει να αναρωτηθούμε εκ νέου κατά πόσο η ακουστική διαταραχή του λόγου διαταράσσει την διασυστημική και ενδοσυστημική ενδοψυχική δυναμική ή ακόμα την σχέση της ψυχικής πραγματικότητας με την εξωτερική πραγματικότητα.

Αυτό το ερώτημα αντικατοπτρίζεται στην κλινική παρατήρηση και την σκέψη συγγραφέων όπως οι Solms και οι Lechevalier καθώς επίσης στην πρόσφατη νευροεπιστημονική έρευνα γύρω από την λειτουργική μελέτη των επιμέρους ανατομικών περιοχών της ακουστικής αντίληψης και διεργασίας. Οι Solms με το κλινικό παράδειγμα μίας αφασίας του τύπου του Wernicke που μπορεί να χαρακτηρισθεί ως αμνησιακή αφασία (2000, περίπτωση της "Mrs K."), αναφέρουν ότι : η ασθενής παρουσίαζε αδυναμία «σύνδεσης λέξεων στις σκέψεις της» η οποία επέφερε την «αδυναμία να φέρει τις σκέψεις της στην συνείδηση (και να τις κρατήσει εκεί)». Η υποκειμενική της αίσθηση ήταν ότι «έχανε» ή «δεν είχε πλέον την σκέψη της». Η άποψη των Solms είναι ότι δεν πρόκειται για μία διαταραχή της ίδιας της σκέψης αλλά για την «διάτρηση» της λειτουργίας της συνείδησης και του περιεχόμενου της και την αδυναμία να

συνειδητοποιήσει τις σκέψεις. Αναφέρουν ότι είχε χάσει τον έλεγχο επί της συνείδησης, αλλά όχι επί της συμπεριφοράς, ούτε ως προς την αρχή της πραγματικότητας. Συσχετίζοντας μάλιστα την προαναφερθείσα άποψη του Freud, θεωρούν ότι οι διαταραχές των λειτουργιών του εγώ, περιορίζονται σε αυτές της συνείδησης (ή της συνειδητοποίησης) αφήνοντας ανέπαφες τις εκτελεστικές ή ακόμα τις προσυνειδητές διεργασίες. Όπως και στις περιπτώσεις της αφασίας του Broca θεωρούν ότι η ασθενής είναι σε θέση να αναπτύξει τις φυσιολογικές διεργασίες του πένθους καθώς επίσης αναφέρουν ότι συνολικά η συγκρότηση των ψυχικών συστημάτων του εγώ και του υπερεγώ ήταν στα πλαίσια του φυσιολογικού. Συμπεραίνουν ότι η κλινική παρατήρηση ασθενών με αισθητηριακή αφασία «(1)…*επιβεβαιώνει* ότι η συνείδηση σκέψης [reflexive consciousness] (ή ένα σημαντικό μέρος της) δραστηριοποιείται μέσω 'αναπαραστάσεων λέξης' (άρα ακουστικολεκτικών συνειρμών), και, (2) μας επιτρέπει να *εντοπίσουμε* αυτή την συνειρμική λειτουργία στις μέσες κροταφικές ζώνες του αριστερού ημισφαιρίου» (ο.π. υπογράμμιση στο κείμενο). Διατυπώνεται επομένως, και εκ νέου, μία άποψη κανονικότητας, εγγύτητας με το φυσιολογικό (αλλά και με την προμετωπιαία αποδιοργάνωση όπως θα δούμε στην συνέχεια) των αφασικών ασθενών.

Οι Lechevalier επιστρατευόμενοι τις απόψεις του Hey και άλλων κλινικών, θέτουν το ερώτημα εάν οι αφασικοί του Wernicke, έχοντας απωλέσει «όχι μόνον την έκφραση [την οργάνωση της έκφρασης] αλλά την γλώσσα, τις λέξεις, το νόημα, την δομή τους, δεν έχουν παρά μία μερική συνείδηση της κατάστασής τους». Προσθέτουν ότι θα μπορούσαμε να συνδέσουμε τον αφασικό λόγο του Wernicke, τους νεολογισμούς την χάλαση του ειρμού, της σύνταξης, της γραμματικής και την αποδιοργάνωση του περιεχομένου, με τον σχιζοφρενικό λόγο και τις πρωτογενείς διεργασίες όπως επίσης με την μανιακή λογόρροια. Σε ορισμένες περιπτώσεις οι πρωτογενείς διεργασίες «χωρίς μετατροπή εντός του προσυνειδητού φαίνεται να εισβάλουν [στην συνείδηση]». Επισημαίνουν έτσι την απώλεια της «εμπιστοσύνης στο εσωτερικό αντικείμενο», την απώλεια της συμβολικής λειτουργίας και τελικώς την «*απώλεια του νοήματος*». Σε άλλους ασθενείς αντίθετα, τα αφασικά παράγωγα θα μπορούσαν να ληφθούν ως μία άμεση έκφραση του σκεπτικού του προσυνειδητού και των ελεύθερων δυνάμει συμβολοποιητικών συνειρμών ή συνδέσεων μεταξύ αναπαραστάσεων. Σε αυτές τις

περιπτώσεις ο ασθενής δεν κατανοεί είτε την κυριολεκτική είτε την μεταφορική αξία του εσωτερικού όπως και του εξωτερικού λόγου. Τα προσλαμβανόμενα ερεθίσματα όπως θεωρούν είναι της τάξης του γνωσιακού ασυνειδήτου. Με δεδομένο αυτό το ασυνείδητο γνωσιακό υλικό το οποίο σύμφωνα με τους Lechevalier αποτελεί ένα υλικό της εργασίας του προσυνειδητού και με δεδομένη την φυσιολογική λειτουργία των άλλων περιοχών του εγκεφάλου, ιδίως του μετωπιαίου λοβού ή των εγκεφαλικών συστημάτων του συναισθήματος, μπορούμε να σκεφτούμε ότι υφίσταται η δυνατότητα ανάπτυξης ορισμένων συνδετικών διεργασιών. Επομένως και εδώ διατυπώνεται μία κυμαινόμενη εικόνα του τρόπου οργάνωσης και λειτουργίας· κυμαινόμενη μεταξύ της σχεδόν ή ως εάν σχιζοειδούς, παραληρηματικής και της περισσότερο δευτερογενούς διεργασίας.

Η σκέψη μου είναι ότι πιθανώς η «αλήθεια» βρίσκεται σε όλες αυτές τις τοποθετήσεις. Δηλαδή στην συνύπαρξη εντός της κλινικής οντότητας της αφασίας του Wernicke και εντός κάθε μορφής ατομικού τρόπου λειτουργίας, μίας διαθεσιμότητας προς όλους αυτούς τους τύπους διακυμάνσεων. Συχνά στην νευροψυχολογική κλινική ή στην ψυχοθεραπευτική εργασία της ακουστικομνημονικής αφασίας παρατηρούνται σημαντικές εναλλαγές φάσεων πλήρους χάλασης του ειρμού με την έκφραση πολλαπλών νεολογισμών, λογόρροιας, παραφασιών, ανομιών, και φάσεων επίπονων προσπαθειών γλωσσολογικής και εννοιολογικής ανασυγκρότησης, με την ενδιάμεση κρίσιμη περίοδο συνειδητοποίησης του γεγονότος του άλογου λόγου. Θα αναφερθούμε σε ένα σύντομο κλινικό παράδειγμα.

[*κλινική ix*][29]

Ο κύριος Τ, ηλικίας 38 ετών, υψηλού μορφωτικού επιπέδου ιδιωτικός υπάλληλος, στην συνέχεια μίας κρανιοεγκεφαλικής κάκωσης (βλάβες στην περιοχή οπισθιο-κεντρική του ανώτερου αριστερού κροταφικού και μικρής έκτασης στο κατώτερο τμήμα του βρεγματικού λοβού) εμφανίζει αφασική συμπτωματολογία του τύπου του Wernicke, με σημαντική έκπτωση της ακουστικής κατανόησης, ανομία, στοιχεία αλεξίας καθώς και

[29] Η παρουσίαση του περιστατικού εκτείνεται έως και την σελίδα 665.

ημιανοψία. Η κινητική κατάσταση είναι φυσιολογική. Το αίτημα του για ψυχοθεραπεία διατυπωνόταν μέσα από τις εκφράσεις «χάνω τα μυαλά», «ανήμπορη να επέλθει να ηρεμήσει και σειρά», ή, «υπομηδενική κατάληψη». Προ τριών ετών, με αφορμή τον χωρισμό από μία σχέση είχε ακολουθήσει μία βραχεία ψυχοθεραπεία, προφανώς υποστηρικτικού τύπου, η οποία όπως λέει ο ίδιος και οι γονείς του, τον είχε βοηθήσει. Παρουσίαζε περιτραυματική αμνησία η οποία εκτεινόταν σε ένα διάστημα δύο εβδομάδων προ του αυτοκινητικού ατυχήματος. Οι συνθήκες του ατυχήματος, - οδηγούσε ο ίδιος - οι αιτίες του[30], αποτελούσαν ένα κεντρικό θέμα αναζήτησης και πηγή άγχους καθώς και ενός έντονου συναισθήματος αποτυχίας. Οι γονείς του κυρίου Τ θεωρούσαν ότι το τελευταίο διάστημα προ της κάκωσης, «μιλούσε ξανά ή είχε επανασυνδεθεί με την πρωτύτερη φίλη του», ή ίσως είχε συνάψει μία νέα σχέση, ότι αισθανόταν «πιεσμένος» αλλά απέφευγε να μιλήσει καθώς αισθανόταν «ντροπή» αφού «είχε πει και υποσχεθεί σε όλους ότι αυτή η σχέση ήταν παρελθόν». Το διάστημα των πρώτων μηνών της θεραπείας η αφασική συμπτωματολογία ήταν ιδιαίτερα έντονη. Η κατανόηση του λόγου περιοριζόταν σε απλές χρηστικές συναλλαγές της καθημερινότητας, που παρέπεμπαν περισσότερο σε συγκεκριμένα πλαίσια και τρόπους επικοινωνίας ή συναναστροφής. Σε αυτές ήταν εμφανής η καταβαλλόμενη προσπάθεια συγκρότησης της σκέψης, του λόγου, του συναισθήματος και της συμπεριφοράς, από την στάση του σώματος και την έκφραση του προσώπου έως την λακωνική λεκτική έκφραση («μάλιστα», «ναι», «σαφώς») που φαινόντουσαν να θέλουν να δηλώσουν με σοβαρότητα την σαφή, ακέραια, παρουσία και συνοχή του. Όμως κάθε περαιτέρω προσπάθεια έκφρασης και επικοινωνίας, στην αρχή των συνεδριών και σε κάθε νέα δοκιμή συναλλαγής, οδηγούσε στην αποδιοργάνωση της κατανόησης και της έκφρασης. Σε ένα ερώτημα, «πώς είσθε;», απαντά «λοιπόν, ξέρετε… όποτε θέλαμε από όλους εμάς θα πρέπει να σας πω πως δεν ξέρω… όχι πάντα, σίγουρα… τις προάλλες χωρίς να θυμάται κανείς είχαμε κόσμο» (αναφέρεται σε επίσκεψη συγγενών του με τους οποίους προσπάθησαν να 'μιλήσουν' και να κάνουν από κοινού τις ασκήσεις λογοθεραπείας). Ανάμεσα στις λέξεις του σχηματιζόταν μία συνεχής ακανόνιστη ταλάντωση μεταξύ της απώλειας λέξεων, σκέψεων, ιχνών και ορόσημων, ως ένα άμεσο βίωμα, στιγμών

[30] Αναζητά το «διότι» του ατυχήματος όπως το εκφράζει, ρωτώντας όχι «γιατί» ή «πώς» χτύπησε, αλλά «διότι χτύπησε» ωσάν το ερώτημα να ήταν και η απάντηση του, ή το ατύχημα να ήταν απάντηση σε ένα άλλο ερώτημα.

αναγνώρισης της απώλειας, στιγμών αναζήτησης σημείων αγκίστρωσης ή ερείσματος και προσπαθειών ανασυγκρότησης. Συχνά έδινε την εντύπωση να αφήνεται σε μία ακατάπαυστη έκφραση χωρίς συνοχή και ειρμό. Η λεκτική έκφραση μετατρεπόταν σε ένα μέσο ενορμητικών ώσεων και συγχρόνως αποφορτίσεων. Μέσω αυτών των συνειρμικών κινήσεων, πλοκής και αποπλοκής αναπαραστάσεων και συναισθήματος ο κ. Τ αποδιδόταν στο αναγκαστικό βίωμα ενός διπλού ερεθισμού και μίας διπλής αίσθησης, οδύνης, από την απώλεια νοημάτων, αντικειμένων ή εαυτού[31] και αυτοερωτικής ικανοποίησης. Στις στιγμές και περιόδους αναδιοργάνωσης, ιδίως όταν μπόρεσε να αισθανθεί ότι δεν απειλείται ναρκισσιστικά ή από την εγκατάλειψη και την απαξίωση εντός της θεραπευτικής σχέσης, αναφέρθηκε στο έντονο συναίσθημα ντροπής και ανυπαρξίας που ένοιωθε (θα πει «γίνομαι (το) τίποτα») άλλοτε κατά την διάρκεια και άλλοτε κατά την έξοδο από τις περιόδους αφασικής παραγωγής. Στην πορεία της θεραπείας μπορέσαμε να προσεγγίσουμε τους διάφορους πόλους των ακανόνιστων ταλαντώσεων που παρήγαγαν ένα σύμπλεγμα θορύβου αντιλήψεων, αναπαραστάσεων και συναισθήματος. Σταδιακά, παράλληλα με την πρόοδο της λογοθεραπείας, άρχισε να ανακτά την ικανότητα ανάκλησης από την μνήμη, ή μάλλον όπως αναφέρουν οι Solms και έχουν δείξει σχετικές έρευνες (Cameron et al., 2005[32]), την δυνατότητα να συνδέσει και να διατηρήσει στην μνήμη εργασίας, λέξεις με τα ίχνη της αυτοβιογραφικής και της μακροπρόθεσμης μνήμης. Με αυτόν τον τρόπο ανακάλυπτε τα πιθανά νοήματα, τις λέξεις πίσω από τις αφασικές λέξεις. Η κατάσταση του θορύβου μετατρεπόταν σταδιακά σε ένα δυναμικό πεδίο αυτο-οργάνωσης και τα αισθητηριο-αντιληπτικά, τα αναπαραστατικά και τα συναισθηματικά στοιχεία σε πόλους οργάνωσης ή ελκυστές. Αργότερα θα αναφερθεί στην συνήθεια σεξουαλικής αυτο-ικανοποίησης των προηγουμένων μηνών. Θα περιγράψει αυτές τις εμπειρίες ως εκφορτιστικές κινήσεις χωρίς σαφές φαντασιωσικό περιεχόμενο, ως διεξόδους από τις εντάσεις που βίωνε, όπως επίσης ως μία περιήγηση σε εικόνες ανακατεμένες με σκέψεις και μνήμες. Το βίωμα που ανέφερε ορισμένες φορές φαινόταν να αντιστοιχεί σε μία κατάσταση σωματοψυχικής

[31] Θα έλεγα κυριολεκτικά «χαμένος σε ένα μη νοούμενο έργο μετάφρασης» ή μεταφοράς.

[32] Η έρευνα της Cameron, επιβεβαιώνοντας τις σχετικές θεωρίες συναφείς με την έννοια του «διευθυνσιολόγιου» του Mesulam (ο.π.), δείχνει ότι η μακροπρόθεσμη μνήμη αποτελεί την αναπαραστατική βάση της λεκτικής σημασιολογικής βραχυπρόθεσμης μνήμης (ή μνήμης εργασίας), τονίζοντας και ενδυναμώνοντας τις συνάψεις που εκπροσωπούν τις μνήμες πρωθύστερων βιωμάτων ή γνώσεων, εντός των νευρωνικών κροταφο-μετωπιαίων κυκλωμάτων.

αναδίπλωσης που θα σκεφτόμουν να προσεγγίζει αντίστοιχες ψυχωτικές ή αυτιστικού τύπου καταστάσεις. Άλλες φορές θεωρώ ότι η αυτο-ικανοποίηση καθώς συνόδευε και πλεκόταν με τους αφασικούς συνειρμούς αποτελούσε μία μορφολογική παλινδρομική κίνηση και προσπάθεια αναγωγής του νοητικού ελλείμματος, της διάτρησης του ψυχικού συστήματος του εγώ σε ικανότητες και δράσεις του σωματικού εγώ. Φαινόταν να αποζητά μία έξοδο από την συγχυτική κατάσταση, αναζητώντας μέσω του αισθητηριοκινητικού και ενορμητικού βιώματος την σύνδεση του θορύβου με ένα στοιχείο υποκειμενικότητας. Πράγματι, όπως ανέφερε, υπήρχαν στιγμές κατά τις οποίες αισθανόταν πως με αυτή η διαδικασία, υπερεπένδυσης και εναλλακτικής σύνδεσης εκεί όπου αποτύγχανε η σύνδεση αναπαραστάσεων και συναισθήματος ή η νοηματοδότηση, «διαλυόταν το θολό τοπίο». Θα πει ότι «του ερχόταν να κλάψει αλλά λυτρωτικά», ανακαλούσε εικόνες μαζί με λέξεις από την προηγούμενη σχέση του, το όνομα της αγαπημένης φίλης του και ύστερα, συχνά, προσπαθούσε να θυμηθεί τις συνθήκες του ατυχήματος και της κάκωσης[33]. Θα μιλήσει τότε στην μητέρα του, ζητώντας της να του πει (εκ νέου) την γνώμη της για αυτή την σχέση, ρωτώντας την επίσης γύρω από το πώς ήταν τον καιρό πριν το ατύχημα. Η απάντηση της, αυτή που του έκανε την περισσότερη εντύπωση, ήταν, «μα έκανες σαν τον δαιμονισμένο», προσθέτοντας «ύστερα είπες πως είναι παρελθόν... δεν σε ξαναρωτήσαμε, ούτε εσύ μίλαγες». Ο χαρακτηρισμός του «δαιμονισμένου» μου θύμισε την αρχική του έκφραση, και τον αρχικό μου εντυπωσιασμό από αυτήν, της «υπομηδενικής κατάληψης».

Η έκφραση «υπομηδενική κατάληψη» θεωρώ ότι αποτελεί ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα της πολυσημίας του νευροψυχολογικού συμπτώματος, του διττού τρόπου μορφοποίησης του, ως προς την ψυχική λειτουργία και ως προς το νευρολογικό έλλειμμα. Όπως επίσης είναι ένα παράδειγμα του αντικατοπτρισμού εντός του νευροψυχολογικού συμπτώματος της σύνδεσης μεταξύ ψυχικής πραγματικότητας και νευροψυχολογικής λειτουργίας. Σε ένα πρώτο επίπεδο σήμαινε την απουσία ή την μηδενική κατανόηση του λόγου και των σκέψεων. Δηλαδή παρέπεμπε στην δυνατότητα αναγνώρισης και συνειδητοποίησης των ελλειμμάτων, συμβιβάζοντας το είδος του

[33] Αυτή η πτυχή της περίπτωσης του κυρίου Τ. συνειρμικά συνδέθηκε, μερικά χρόνια αργότερα, με την ιστορία του ήρωα της κινηματογραφικής ταινίας «αιώνια λιακάδα ενός άσπιλου μυαλού», ένα απόσπασμα της οποίας σκεφτήκαμε μεταφορικά και προτείναμε στην εισαγωγή του κεφαλαίου.

ελλείμματος, την διάτρητη συνείδηση και τον αφασικό λόγο, την προσπάθεια συνειδητοποίησης μαζί με την ανάδυση στοιχείων εκ του ασυνειδήτου. Οι Solms (ο.π.) αναφέρονται στην μετατροπή των αναπαραστάσεων λέξης που χάνονται σε αναπαραστάσεις πράγματος, φτάνοντας συχνά έως την απώλεια, την μη αναγνώριση και αυτών των πραγμάτων, ή των αναπαραστάσεων του αντικειμένου. Έτσι σε ένα δεύτερο επίπεδο αυτή η έκφραση – αίτημα θεραπείας, θεωρώ ότι επισήμαινε ιδίως την αδυναμία κτήσης ή κράτησης του αντικειμένου, του εξωτερικού και του εσωτερικού αντικειμένου καθώς επίσης του ιδίου του εαυτού ως αντικείμενο. Ο κ. Τ αναγκαζόμενος από την μορφή των νευροψυχολογικών ελλειμμάτων και εκφράζοντας έναν αναγκαστικό ψυχικό μηχανισμό άμυνας απέναντι στην ή στις απώλειες, τοποθετεί την αδυναμία κτήσης υπό του μηδενός. Την αδυναμία κτήσης στον χώρο ίσως του ασυνειδήτου, ως (μη) εσωτερικευμένο αντικείμενο αλλά κυρίως την δυνατότητα κτήσης, κρατήματος σε έναν χώρο αρνητικού, εκτός τόσο της συνειδητής όσο και της ασυνείδητης αντίληψης και πέραν των αναπαραστατικών διεργασιών. Εκφράζεται έτσι η αδυναμία κτήσης του απολεσθέντος αντικειμένου (δηλαδή την αδυναμία της διεργασίας πένθους) και η προσπάθεια κατάληψης και εγκύστωσης του αντικειμένου ή της κατάληψης του ιδίου από το αντικείμενο στον χώρο του μη νοούμενου. Μη νοούμενου ψυχικά και γνωσιακά.

Ο χώρος αυτός και το αντικείμενο κατάληψης θεωρώ ότι αναλογούν στις έννοιες της «κρύπτης» και του κρυπτικού αντικειμένου που έχουν εξετάσει οι Abraham και Torok (2001 [1968]). Οι Abraham και Torok όπως, ή μάλλον, προ του Green όταν αναφέρεται στην εργασία του αρνητικού, κάνουν λόγο για μία «ψυχική αγνωσία», μία απαραίτητη και αναγκαστική για την ψυχική ισορροπία και την ύπαρξη του εγώ τοποθέτηση ενός πολύτιμου απολεσθέντος αντικειμένου σε μία κρύπτη, στο πλαίσιο μίας διεργασίας ενσωμάτωσης, αντί της εσωτερίκευσης. Αντί δηλαδή της δυνατότητας ανάπτυξης των αναπαραστατικών διεργασιών γύρω από το γεγονός της απώλειας. Στην περίπτωση του κυρίου Τ όπως σε πολλά νευροψυχολογικά περιστατικά, ο μηχανισμός της ψυχικής αγνωσίας συναντά την νοητική αδυναμία αναγνώρισης, σύνδεσης των εσωτερικών μορφωμάτων με τις λέξεις[34]. Η λειτουργία της κρύπτης ενδυναμώνεται και συγχρόνως αποκαλύπτεται από το αφασικό σύμπτωμα. Καλείται να καλύψει ή ίσως να

[34] Το ίδιο, σε ένα περαιτέρω επίπεδο διαταραχών συναντούμε στις βλάβες του προμετωπιαίου λοβού.

συνδέσει εντός αυτής, πολλαπλές απώλειες, ψυχικές, νοητικές ή του σώματος. Η φράση του ασθενούς μαρτυρεί την αδυναμία διεργασίας της απώλειας και την κατάληψη της σε ένα χώρο αρνητικού, εκτός των διεργασιών του ψυχικού συστήματος. Οι απώλειες εδώ είχαν να κάνουν με τον χωρισμό από την πρωτύτερη συναισθηματική σχέση (ο «δαίμονας» που έγινε «παρελθόν») και μέσα από αυτήν με άλλους παλαιότερους «δαίμονες» του οποίους θεωρώ ότι σε έναν βαθμό εικονοποίησε και επεξεργάσθηκε ασυνείδητα ο κ. Τ μέσω της αυτοερωτικής δραστηριότητας. Συγχρόνως αναφερόντουσαν στις απώλειες εκ των ελλειμμάτων όπως επίσης στο γεγονός του ατυχήματος και της κρανιοεγκεφαλικής κάκωσης. Ακολουθώντας την σκέψη των Abraham και Torok θα μπορούσαμε να πούμε ότι το ατύχημα, η απότοκη εγκεφαλική βλάβη, αποτελούσαν έναν τρόπο πραγματοποίησης, βίωσης επί του πραγματικού, των πρωτύτερων μη νοούμενων απωλειών. Ωσάν να έτεινε να ταυτισθεί απολύτως με το κρυπτικό αντικείμενο, μετατρέποντας το σύνολο της σωματοψυχικής οντότητας σε ένα είδος κρύπτης. Στο πλαίσιο της θεραπείας μπορέσαμε να προσεγγίσουμε ορισμένες πτυχές αυτού του μηχανισμού, του μηχανισμού περισσότερο παρά του περιεχομένου της κρύπτης, με αναφορές στην σχέση με την τέως φίλη του, στην διάσταση της παθητικής λειτουργίας και στην ιδέα της «θυσίας», μία θεματική που συνέδεσε με την σχέση του με την μητέρα και με την δική της τάση να «θυσιάζεται», ή ακόμα στην σκέψη του «ατυχήματος – θυσία».

Η κλινική των αισθητηριακών αφασιών χαρακτηρίζεται από ένα μεγάλο εύρος μορφών διαταραχής του ψυχισμού και της νόησης. Η παρατηρούμενη συμπτωματολογία εκτείνεται από την απώλεια της σημασίας των λέξεων, των αντικειμένων καθώς και της σχέσης με τα αντικείμενα, της οργάνωσης της σκέψης έως και της αίσθησης ενός εσωτερικού κενού, στην αίσθηση απώλειας της ταυτότητας, έως και στην απώλεια της θεμελιώδους σημασίας των αναπαραστάσεων πράγματος. Ο κ. Τ, ιδίως τους τρεις πρώτους μήνες μετά την κάκωση αναφερόταν συχνά στα διαστήματα σύγχυσης, απώλειας του προσανατολισμού και της αναγνώρισης όχι μόνον των νοημάτων ή των λέξεων αλλά και της ταυτότητας των αντικειμένων, της χρήσης και της σχέσης του με τα πράγματα. Άλλες φορές διαβάζοντας τις σημειώσεις που κρατούσε στο πλαίσιο των λογοθεραπευτικών ασκήσεων ή κατά την προσπάθεια του να ανακτήσει την σκέψη του,

να «βάλει σε μία σειρά τις ιδέες», παρατηρούσε τις «ασυναρτησίες» ή τις «τρέλες» που έγραφε. Συχνά θα αναρωτηθεί με αγωνία, «αυτό είμαι εγώ;».

Βλέπουμε επομένως ότι, όπως τονίζεται από τους Solms και τους Lechevalier, παρατηρούνται συχνές αποδιοργανωτικές κινήσεις προς τις πρωτογενείς διεργασίες και τον τρόπο λειτουργίας που χαρακτηρίζει το ασυνείδητο, και αυτό σε σημαντικά μεγαλύτερο βαθμό και έκταση σε σχέση με την αφασία του Broca.

Σε ένα περαιτέρω επίπεδο αποδιοργάνωσης, θρυμματισμού του εσωτερικού κόσμου και του ψυχικού συστήματος, οδηγούν οι εγκεφαλικές βλάβες που ευθύνονται για την διαφλοιική ή μικτή αφασία. Οι ασθενείς αυτοί με εκτεταμένες βλάβες στις περιοχές του κροταφικού, του βρεγματικού λοβού και της περιοχής κροταφο-βρεγματικής ή και ινιακής σύνδεσης, παρουσιάζουν μικτή συμπτωματολογία σε όλο το φάσμα του λόγου (κατανόησης, έκφρασης, προφορικού και γραπτού λόγου) συνοδευόμενη από ημιπληγία, αισθητηριακές διαταραχές, απραξιακά και αγνωσιακά συμπτώματα καθώς και διαταραχές της μνήμης. Παράγεται η κατάρρευση της λειτουργίας της συνείδησης, του εγώ και των διεργασιών του προσυνειδητού καθώς και της ταυτότητας. Παρατηρούνται, έντονο διάχυτο άγχος, συναισθήματα απόγνωσης καθώς και βιώματα αποπροσωποποίησης. Στα περιστατικά διαφλοιικής αφασίας το στοιχείο της διακύμανσης, των λειτουργικών πεδίων στο πλαίσιο του ψυχικού «θρυμματισμού» γίνεται σαφέστερο στην πορεία και στην σταδιακή «ανάνηψη» ιδίως σε περιπτώσεις όπου αρχικά δεν υπάρχει καμία επικοινωνία και στις οποίες δίδεται η εντύπωση σχεδόν πλήρους απουσίας εσωτερικής νοητικής και ψυχικής ζωής. Όμως, ωσάν σε αντίφαση με αυτή την κλινική εικόνα απουσίας, οι ασθενείς εντάσσονται και παρακολουθούν τις θεραπείες αποκατάστασης (σε όλο το φάσμα των λειτουργιών), καταβάλουν προσπάθειες. Μερικές φορές δημιουργείται μία τέτοια εντύπωση απουσίας εσωτερικής ψυχονοητικής ζωής, τεκμηριωνόμενη κλινικά, ώστε να μην αντιλαμβάνεται κανείς για ποιον προσωπικό, υποκειμενικό λόγο ένας ασθενής εντάσσεται στις θεραπείες.

Η άποψη μου είναι ότι το γεγονός των θεραπευτικών σχέσεων, δηλαδή το σωματικό, νοητικό και ψυχικό βίωμα αυτής της μορφής συνύπαρξης, επιτρέπει την

ανάπτυξη ενδιάμεσων συνδετικών διεργασιών και την δημιουργία εν δυνάμει στοιχείων υποκειμενικότητας εντός του άμεσου ενεστώτος βιώματος εξυποκειμενισμού και σύγχυσης που συνεπάγονται από τις εγκεφαλικές βλάβες. Αυτό αναδεικνύεται επίσης από την κλινική περίπτωση και την θεραπευτική διαδικασία που περιγράφεται από τους Solms, οι οποίοι μάλιστα επισημαίνουν την πρόοδο του ασθενούς που συνόδευσε την βελτίωση της κινητική του κατάστασης : «Άμεσα με την ανάκτηση αυτής της δυνατότητας, ο κύριος L ήταν σαν να έγινε ταυτόχρονα ικανός να κινηθεί ξανά ελεύθερα στον εσωτερικό χώρο του νου του, για πρώτη φορά μετά το ατύχημα» (ο.π.). Παρόμοια με τις άλλες μορφές αφασίας και συνδρόμων του αριστερού ημισφαιρίου επισημαίνεται η διατήρηση, έστω νησίδων, συνείδησης. Θεωρώ ότι αφορά σε μία ενεστώσα διάτρητη συνείδηση, του άμεσου βιώματος, χωρίς δυνατότητα συνδέσεων, δευτερογενών συνειρμών και σκέψης, προσεγγίζοντας την εικόνα της πρωτογενούς συνείδησης. Πρόκειται επίσης για μία επίκαιρη συνείδηση του ασυνειδήτου, το οποίο αποκαλύπτεται άμεσα σε αυτήν, ως ένα μη νοούμενο γεγονός. Η σταδιακά ανάκτηση της ικανότητας κατανόησης, αρχικά λέξεων (ή λέξεων-πράγματα), στην συνέχεια συνδεόμενων λέξεων ή φράσεων και ιστοριών, της ικανότητας έκφρασης καθώς και των μνημονικών διεργασιών, επιτρέπει στους ασθενείς να ανακαλέσουν και να εκφρασθούν γύρω από το πρωτύτερο βίωμα. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η γνωστή περίπτωση του ασθενούς του Luria, του «ανθρώπου με τον θρυμματισμένο κόσμο» (1972) ο οποίος περιγράφει την εξέλιξη, το εύρος και την πολυμορφία των συμπτωμάτων που παρουσίασε εξ αιτίας ενός τραύματος στην κροταφο-βρεγματική χώρα.

5.7 ΣΥΝΘΕΣΗ ΚΑΙ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΔΙΕΡΓΑΣΙΩΝ ΤΟΥ ΑΡΙΣΤΕΡΟΥ ΗΜΙΣΦΑΙΡΙΟΥ ΩΣ ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΨΥΧΙΚΗ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ

Το ερώτημα που θα θέταμε αφορά στους παράγοντες στους οποίους οφείλεται ή με τους οποίους πιθανώς συναρτάται η παρατηρούμενη πολυμορφία της κλινικής εικόνας, όπως επίσης στην μορφή του αναδυόμενου και αποκαλυπτόμενου ασυνειδήτου. Σε αυτό το σημείο θα πρέπει να τονίσουμε μία σημαντική διαφορά μεταξύ της αφασίας του Broca, της διαφλοιικής, και της αφασίας του Wernicke. Οι δύο πρώτες συνοδεύονται από φυσικά, αισθητηριακά και κινητικά ελλείμματα, την ετερόπλευρη ημιπληγία εξ αιτίας των βλαβών του μετωπιαίου και του βρεγματικού λοβό. Η αφασία του Wernicke, εφ' όσον η βλάβη περιορίζεται στις ανατομικές περιοχές του ανώτερου και οπίσθιου τμήματος του κροταφικού λοβού, δεν συνοδεύεται από ανάλογες διαταραχές. Έτσι εάν οι ασθενείς με αισθητηριακή αφασία υπόκεινται στην απώλεια των εννοιών και των ακουστικών ιχνών - που διατηρούνται ανέπαφα στην αφασία του Broca[35] - θα λέγαμε ότι «υπερτερούν» ως προς την αισθητηριοκινητική και σωματική κατάσταση. Στην αφασία του Wernicke το σώμα, η δυναμική σωματική έκφραση, παραμένει – ως έναν βαθμό όπως θα δούμε στην συνέχεια - ένα σημείο αναφοράς και μέρος του διπλού σκεπτικού μεταφοράς, από το σώμα προς τον λόγο και από τον λόγο προς το σώμα, στοιχείο το οποίο θεωρώ ότι ήταν καθοριστικό στην περίπτωση του κυρίου Τ.

Σε αναλογία με τις σκέψεις που διατυπώσαμε σχετικά με την αφασία του Broca και εν προκειμένω σε έναν μεγαλύτερο βαθμό εξ αιτίας της φύσης των ελλειμμάτων (της καταστροφής - και - των ακουστικών ιχνών), η αισθητηριακή αφασία και πολύ

[35] Όπως είδαμε στην περίπτωση της κυρίας Χ. ενώ πρωτογενώς δεν υπήρχε η νευροψυχολογική διαταραχή των ακουστικών ιχνών του λόγου, εν τούτοις η βλάβη των περιοχών του Broca αποτελεί μία ρήξη στο συνολικό κύκλωμα του λόγου (κατανόησης, επεξεργασίας και έκφρασης) όπως επίσης η διαταραχή της οργάνωσης του ψυχισμού, επιφέρει την απώλεια ή την σύγχυση των εννοιών και των συνδέσεων μεταξύ αναπαραστάσεων λέξης και πράγματος.

περισσότερο η διαφλοιική αφασία, *απαρτίζουν τις συνθήκες της αναγκαστικής ανάδυσης στοιχείων εκ του ασυνειδήτου, στο πλαίσιο όμως μίας λιγότερο ή περισσότερο σημαντικής διασυστημικής και ενδοσυστημικής αποδιοργάνωσης του ψυχικού οργάνου*. Αυτή η αποδιοργάνωση παράγεται και προσδιορίζεται ως προς την έκταση που λαμβάνει από τον βαθμό : της μείζονος διάτρησης του αναπαραστατικού ιστού· της *διαταραχής της λειτουργίας της απώθησης* και της *απώλειας των κινήσεων μεταξύ λήθης και αληθούς* που φυσιολογικά προσδίδουν έναν δυναμικό χαρακτήρα στην ψυχική πραγματικότητα· της *διαταραχής του ανάλογου της εργασίας εικονοπλασίας του ονείρου*· της *διαταραχής των διεργασιών στον άξονα του διπλού ορίου*, δηλαδή των *μεταβατικών διεργασιών* μεταξύ διϋποκειμενικότητας και ενδοϋποκειμενικότητας ή μεταξύ ψυχικής και εξωτερικής πραγματικότητας. Στο επίπεδο των συναισθηματικών και ενορμητικών διεργασιών παρατηρείται και συνεργεί η τάση προς την *μη διάκριση μεταξύ συναισθήματος και αναπαραστάσεων*, όπως επίσης *η καταστολή του συναισθηματικού βιώματος*. Η διακύμανση που εμφανίζεται στην ψυχοπαθολογική και νευροψυχολογική κλινική εικόνα είναι συνάρτηση του βαθμού διαταραχής αυτών των διεργασιών.

Καθοριστικά σημεία, σε αντίθεση με τις βλάβες του προμετωπιαίου λοβού, την εικόνα του συνδρόμου του δεξιού ημισφαιρίου καθώς και με βλάβες υποφλοιοδών δομών (του θαλάμου ή του στελέχους), αποτελούν, πρώτον η παρατηρούμενη διατήρηση της συνείδησης και δεύτερον, η τοπικά και χρονικά εν μέρει διατήρηση λειτουργιών του εγώ, ιδίως της τάξης του προσυνειδητού. Θα υπενθυμήσουμε ότι κατά τους Solms, αναφερόμενοι στην σχετική άποψη του Freud (ο.π.), οι διεργασίες του προσυνειδητού δεν άπτονται μόνον των αναπαραστάσεων λέξης και ότι κατά τους Lechevalier, η αποδόμηση του λόγου και η έκφραση του αφασικού λόγου, ως στοιχεία του γνωσιακού ασυνειδήτου, αναλογούν σε στοιχεία και διεργασίες επί στοιχείων του προσυνειδητού.

Η παρατήρηση και θέση που προτείνω είναι ότι οι τοποθετήσεις των Solms και Lechevalier αφορούν σε εν δυνάμει στοιχεία προσυνειδητού και σε εν δυνάμει ικανότητες ανάπτυξης συνδετικών ή δευτερογενών διεργασιών. Η κλινική των αφασικών ασθενών μας δείχνει την συχνή και ιδιαίτερης μορφής αποδιοργάνωση, η οποία θεωρώ ότι οφείλεται σε αυτή καθ' εαυτή την διαταραχή του λόγου, στην διαταραχή μίας σειράς καθοριστικών

διεργασιών για την ανάπτυξη της νοηματοδότησης, καθώς επίσης στις επιπτώσεις εξ αυτών των διαταραχών στο πεδίο της συνολικής δυναμικής και της δυνατότητας αυτο-οργάνωσης και μεταβατικής σύνδεσης του ψυχικού, νοητικού ή νευρωνικού συστήματος.

Ως προς την διατήρηση της συνείδησης είδαμε ότι, σε μεγαλύτερο ή μικρότερο βαθμό ανάλογα με το είδος ή τον εντοπισμό των βλαβών και την ατομική δυναμική, παρουσιάζει σημαντικά ελλείμματα, τείνοντας να συγκροτείται άλλοτε με την μορφή νησίδων στον χώρο και τον χρόνο και άλλοτε με την μορφή μίας ενεστώσας ή και πρωτογενούς συνείδησης, συχνά χρηστικού και προσαρμοστικού χαρακτήρα ή αυτοσυντήρησης, και, ως μία συνείδηση του αναγκαστικά αποκαλυπτόμενου ασύνδετου ασυνειδήτου. Αυτό που εκφράζεται και γίνεται αντικείμενο συνείδησης μέσω του αφασικού συμπτώματος και της συνολικής ψυχονοητικής λειτουργίας αφορά σε μεγάλο βαθμό ασυνείδητες διεργασίες ή σε μορφώματα του ασυνειδήτου. Τα οποία όμως συχνά και ιδίως στις βαρύτερες περιπτώσεις, *εκτίθενται προς την συνείδηση και την αντίληψη του υποκειμένου όπως και των άλλων (συμπεριλαμβανομένων των θεραπευτών), σχεδόν αυτομάτικά, ως γεγονότα, λειτουργώντας στο πλαίσιο της αντίληψης του τραυματικού δυναμικού*. Σε αυτήν την περίπτωση το εγώ τραυματίζεται από το εκείνο ή από το ασυνείδητο τμήμα του. Επίσης θεωρώ ότι το προσλαμβανόμενο στοιχείο εκ του αποσυνδεμένου ασυνειδήτου (στο πλαίσιο της λειτουργίας της ασυνείδητης αντίληψης) μπορεί να αποτελέσει *αντικείμενο αντίληψης ή συνεχόμενης διέγερσης του ιδίου του ασυνειδήτου, ενισχύοντας έτσι την αποδιοργανωτική κίνηση*. Εξ αιτίας της κατάστασης διασυστημικής και ενδοσυστημικής αποσύνδεσης, θα μπορούσαμε να υποθέσουμε ότι, *το εγώ τείνει προς την απώλεια των ρυθμιστικών και προσαρμοστικών διεργασιών, ενώ το ασυνείδητο (το εκείνο ή το ασυνείδητο τμήμα του εγώ), χάνοντας εν μέρει τον δυναμικό τρόπο οργάνωσης του, εκφράζεται ως ένα μηχανιστικό ασυνείδητο, ή ως ένα γνωσιακό ασυνείδητο.*

Βεβαίως όπως επισημάνθηκε και τεκμηριώνεται από την κλινική, αυτή η κατάσταση δεν είναι απόλυτη αλλά αντίθετα παρουσιάζει σημαίνουσες ενδο-ατομικές και δι-ατομικές διακυμάνσεις. Οι οποίες συνδέονται με την παρατήρηση των Solms ότι μπορεί να βλάπτεται εν μέρει η συνείδηση ή η ικανότητα συνδέσεων αλλά δεν βλάπτεται

η «εκτελεστική ικανότητα του εγώ» και των Lechevalier όταν μιλούν για την λειτουργία του προσυνειδητού. Το θέμα εδώ αφορά *στο είδος των εκτελεστικών ικανοτήτων του εγώ, στην ποιότητα και στους μηχανισμούς που εξασφαλίζουν την διατήρηση όπως αναφέρουν οι Solms της ψυχικής τοπικής, καθώς επίσης στους μηχανισμούς στους οποίους αναφερόμαστε όταν εξετάζουμε την λειτουργία του προσυνειδητού*. Δηλαδή στην έννοια του *εύρους ή της πυκνότητας του προσυνειδητού και της πυκνότητας του συστήματος καθηλώσεων – παλινδρομήσεων* (ψυχικών, νοητικών, σωματικών) που προτείνονται από την ψυχοσωματική θεωρία (βλ. παράρτημα Β).

Μπορούμε να αναρωτηθούμε τι μπορεί να εξασφαλίζει τις διεργασίες νοηματοδότησης ή σύνδεσης εφόσον έχουν απωλεσθεί οι διεργασίες του προσυνειδητού μέσω των αναπαραστάσεων λέξης. Όπως επίσης σε τι οφείλεται η παρατηρούμενη διακύμανση της ενδοσυστημικής δυναμικής, ιδίως του ασυνειδήτου. Θεωρώ ότι οι απαντήσεις σε αυτά τα ερωτήματα έχουν να κάνουν με τις διεργασίες του λόγου, με μη ή προ λεκτικές διεργασίες, με την έννοια της μεταβατικής πραγματικότητας, καθώς και με την λειτουργία του αριστερού ημισφαιρίου ως προς το ασυνείδητο.

Ο Freud από τα πρώτα στάδια του έργου του (1891, 1895) τόνισε τις διάφορες συνεργούσες διαστάσεις ή συνιστώσες του λόγου. Και όπως σωστά επισήμανε κάθε βλάβη του αριστερού ημισφαιρίου μπορεί να προκαλέσει αφασικές διαταραχές. Οι διεργασίες του λόγου απαρτίζονται από πολλαπλά επίπεδα λειτουργιών. Την πρόσληψη ενός ακουστικού ερεθίσματος, την ανάλυση του ως προς τα διάφορα πιθανά χαρακτηριστικά του, την συνειδητή ή ασυνείδητη αναγνώριση μίας λέξης, την σύνδεση αυτής της λέξης με άλλες αναπαραστάσεις λέξεων, πραγμάτων, δράσης. Την σταδιακή (έστω εντός χιλιοστών του δευτερολέπτου) αναγνώριση άλλων προσλαμβανόμενων ακουστικών (και όχι μόνον) ερεθισμάτων, την αναγνώριση και κατανόηση μίας φράσης ή στην συνέχεια μίας πιθανώς αφηγούμενης ιστορίας, την συνεργασία με τα κέντρα και τις διεργασίες μνήμης, την κίνηση μεταφοράς του προσλαμβανόμενου ερεθίσματος προς μία απάντηση, την σύνθεση και οργάνωση της λεκτικής απάντησης. Έως την άρθρωση και έκφραση της σύμφωνα με μία σειρά ατομικών και συγκυριακών δεδομένων που εκτείνονται από βασικά αυτοματικά κινητικά πρότυπα, σε διαθέσεις, στις φυσικές ή

ψυχικές ιδιαιτερότητες του πλαισίου της επικοινωνίας, έως στην οργάνωση της αφαιρετικής σκέψης. Έτσι το άκουσμα ή η συγκράτηση μίας λέξης στην μνήμη εργασίας δεν σημαίνει, δεν συνεπάγει, ιδιαίτερα στο ποιοτικό επίπεδο, την ανάπτυξη συνδέσεων, διεργασίας ανάμεσα στα νοήματα και τα μνημονικά ίχνη.

Η νευροεπιστημονική έρευνα των τελευταίων ετών έχει προσπαθήσει να προσεγγίσει μέσω ανατομολειτουργικών συσχετισμών την δυναμική της λειτουργίας του λόγου, της πρόσληψης και της διεργασίας των ακουστικών ερεθισμάτων και της έκφρασης. Παράλληλα, οι ίδιες ή άμεσα συνδεόμενες ανατομικές περιοχές έχουν προσεγγισθεί ως προς μία άλλη σημαντική πτυχή της ανθρώπινης λειτουργίας, αυτήν της σχέσης με τα αντικείμενα, της ενσυναίσθησης των καταστάσεων του άλλου αναφορικά με τα ίδια βιώματα. Εξετάζοντας την αφασία του Broca αναφερθήκαμε στην λειτουργία των ίδιων ανατομικών περιοχών (περιοχές Brodmann 44 και 45) ως προς την οργάνωση των αναπαραστάσεων δράσης και την αντίληψη των προθέσεων του άλλου, που εξυπηρετείται από την λειτουργία των καθρεπτικών νευρώνων, τοποθετώντας έτσι την ικανότητα της λεκτικής επικοινωνίας ως μία φυλογενετική και οντογενετική εξέλιξη προ-λεκτικών, αισθητηριοκινητικών, μορφών επικοινωνίας και ενσυναίσθησης (Binkofski & Buccino, 2004· Muller & Basho, 2004· Rizzolatti & Arbib, 1998).

Στο επίπεδο της ακουστικής αντίληψης πολλές έρευνες έχουν αναδείξει την διάκριση λειτουργικών νευρωνικών υποσυστημάτων εντός της περιοχής του Wernicke, στο πεδίο του άνω και μέσου κροταφικού λοβού, της άνω κροταφικής αύλακας, του κατώτερου τμήματος του βρεγματικού καθώς και στο πεδίο της κροταφο-βρεγματικής (ή και ινιακής) σύνδεσης. Έτσι, κατά τον Wise (2001), το οπίσθιο άνω τμήμα της αριστερής κροταφικής αύλακας ενέχεται στην αντίληψη και ανάκληση λέξεων από την μνήμη βασιζόμενη σε εξωτερικά ερεθίσματα. Θεωρεί επίσης ότι η ίδια περιοχή δρα ως διεπαφή (interface) μεταξύ ακουστικής αντίληψης και μακροπρόθεσμων νοητικών λεκτικών αναπαραστάσεων. Περιγράφεται επομένως η μετατροπή ενός αρχικού ακουστικό αντιληπτικού ίχνους σε αναπαράσταση λέξης ως μία δυναμική διεργασία. Επίσης προτείνει ότι η σύνδεση του κροταφικού με το κάτω μέρος του βρεγματικού λοβού αποτελεί το ενδιάμεσο μεταξύ της αντίληψης του λόγου ή της ανάκλησης του λόγου και

της έκφρασης, δηλαδή προς την κατεύθυνση του μετωπιαίου λοβού. Η σημασία του συνολικού κυκλώματος, ως αμφίδρομο, γίνεται κατανοητή ως προς την οργάνωση και απαρτίωση των αναπαραστάσεων δράσης στο κινητικό και στο σημασιολογικό επίπεδο. Τέλος συμπεραίνει ότι η λεξιολογική ανάκληση και επομένως ο σταδιακός εμπλουτισμός των αναπαραστατικών διεργασιών, συνδέεται με την νευρωνική δράση που εξαπλώνεται από την άνω κροταφική έλικα προς την κροταφο-βρεγματική σύνδεση. Η σημασία της τελευταίας ως προς διάφορα επίπεδα συνειρμικής, θα έλεγα ελεύθερης συνειρμικής ή και ερμηνευτικής, λειτουργίας όπως θα δούμε έχει τονισθεί από πολλές έρευνες. Ο Binder και οι συνεργάτες του (2000) προτείνουν ότι η απάντηση στα βασικά υλικά της ακουστικής αντίληψης συνδέεται με την δράση των ραχιαιοπλευρικών κροταφικών περιοχές που περιβάλουν την έλικα του Heschl. Επίσης, εντός της άνω κροταφικής έλικας, η μέση περιοχή της άνω κροταφικής αύλακας, θεωρούν ότι δεν ενέχεται τόσο στις λεξικο-σημασιολογικές συνδέσεις ή συνειρμούς, αλλά στους σύνθετους ακουστικούς συνδυασμούς, αυξάνοντας την συνειρμική ικανότητα και την παραγωγή προ-αναπαραστατικών διαθεσιμοτήτων.

Έρευνα του Narain (2003) δείχνει ότι η οπίσθια άνω κροταφική έλικα (κοντά στην κροταφο-βρεγματική σύνδεση) εμφανίζει σταδιακή αύξηση της δράσης, περισσότερο στις ιστορίες από ότι τις φράσεις και περισσότερο στις φράσεις από ότι στις λέξεις, τοποθετώντας αυτή την περιοχή ως σημείο απαρτίωσης των στοιχείων του λόγου και ως σημείο αναφοράς για την βραχυπρόθεσμη λεκτική μνήμη. Επίσης, αντίθετα από την συνήθη κλινική παρατήρηση, παρατηρούν συγκριτικά μεγαλύτερη αύξηση της νευρωνικής δράσης στα λεκτικά ερεθίσματα, στο πρόσθιο τμήμα της άνω κροταφικής αύλακας ως προς το οπίσθιο τμήμα. Μία άλλη σειρά ερευνών εξετάζει την πορεία της αποκατάστασης της λεκτικής λειτουργίας σε αφασικούς ασθενείς (Rosen et al., 2000· Fernandez et al., 2004). Χάρις στις ιδιότητες της νευρωνικής πλαστικότητας, εμφανίζεται η αντιρροπιστική δράση των περιμετρικών περιοχών γύρω από αυτές που φυσιολογικά συνδέονται με την κατανόηση και έκφραση του λόγου οι οποίες έχουν βλαβεί, η αυξημένη δράση περιοχών του ραχιαιοπλευρικού προμετωπιαίου λοβού επιτείνοντας την λογική νοητική επεξεργασία, και, η δραστηριοποίηση των ομόλογων περιοχών του δεξιού ημισφαιρίου. Ως προς το τελευταίο σημείο θα σημειώσουμε ότι όπως

παρατηρείται από τις έρευνες που συγκρίνουν την εγκεφαλική δράση σε λεκτικά και μη λεκτικά ερεθίσματα (πχ Binder, ο.π.), η ακουστική αντίληψη αναλαμβάνεται και από τα δύο ημισφαίρια με την συγκριτική υπεροχή της δράσης του αριστερού σε αμιγή λεκτικά ερεθίσματα. Η συνολική αντίληψη, ανάλυση, σύνδεση, νοηματοδότηση των προσλαμβανομένων ερεθισμάτων είναι το αποτέλεσμα της επικοινωνίας, της συνέργειας καθώς και της αναστολής (δια του μεσολοβίου) της δράσης του αριστερού και (επί) του δεξιού ημισφαιρίου. Ο Fernandez (ο.π.) αναφέρεται στην δραστηριοποίηση των ομόλογων περιοχών της αριστερής σχισμής του Silvius, στο δεξιό ημισφαίριο κατά την αποκατάσταση, πολύ συχνά και ήδη πριν υπάρξει κάποια θεραπευτική κίνηση που μαρτυρεί όπως λένε την πρώιμη απώλεια της δια-μεσολόβιας αναστολής. Ίσως πρόκειται για την άρση της αναστολής, νευρωνικά και ψυχικά, που επιτρέπει την ελεύθερη – ασύνδετη - κίνηση των ενορμήσεων (των εκπροσώπων ενόρμησης) και νευρωνικά την «αποκάλυψη αμφοτερόπλευρων πλεοναζόντων δικτύων». Από την ίδια έρευνα, γίνεται η υπόθεση μίας ραχιαίας οδού αποκωδικοποίησης ακουστικολεκτικών ερεθισμάτων, μέσω της οπίσθιας περιοχής του Wernicke, του εμβυθίσματος της κάτω κροταφικής γραμμής (planum temporale), της υπερ-χειλικής έλικας (Supra Marginalis Gyrus, BA 40), που λειτουργούν ως διάμεσο μεταξύ α) της αντίληψης εξωτερικών ακουστικών ερεθισμάτων (και εσωτερικών αναπαραστάσεων λέξης), β) της παραγωγής λόγου. Αυτό το ενδιάμεσο επιτρέπει την εσωτερική «πρόβα» ή δοκιμή, της παραγωγής, όπως προτείνει το γνωσιακό μοντέλο της λεκτικής μνήμης εργασίας και αποτελεί την γνωσιακή βάση διεργασιών του προσυνειδητού. Επίσης θα υπενθυμίσουμε ότι ο Luria (1973, 1980) τοποθετεί στο κάτω μέρος του βρεγματικού λοβού το σημείο σύγκλισης των πληροφοριών που προέρχονται από διάφορες αισθητικές αντιληπτικές περιοχές. Έτσι εξασφαλίζεται η δυνατότητα μετατροπής των πρωτογενών και συγκεκριμένων πληροφοριών (των αναπαραστάσεων πράγματος) σε ανώτερες έννοιες και στην μορφή της αφαιρετικής σκέψης. Ο Mesulam (1998) θεωρεί ότι αυτή η περιοχή του βρεγματικού λοβού δεν εξυπηρετεί την σύγκλιση και καταγραφή των ανωτέρων εννοιών, αλλά ότι λειτουργεί ως ένα σύστημα καταλόγου διευθύνσεων το οποίο εξυπηρετεί την σύνδεση σημαινόντων πληροφοριών. Δηλαδή, συσχετίζοντας δεδομένα των μονότροπων ζωνών, παράγονται συνδέσεις μεταξύ συγκεκριμένων μνημονικών εγγραφών (αναπαραστάσεων πράγματος ή και λέξεως).

Η σκέψη μου είναι ότι η παρατηρούμενη ανάδυση στοιχείων του ασυνειδήτου στους αφασικούς ασθενείς συνδέεται με την διαταραχή της πολύπλοκης δυναμικής των νευρωνικών διεργασιών που αναπτύσσονται μεταξύ των διαφόρων περιοχών ακουστικής αντίληψης και έκφρασης καθώς και με την άρση της αναστολής των δεδομένων που προέρχονται από την αντίληψη και επεξεργασία στο επίπεδο του δεξιού ημισφαιρίου, η οποία σηματοδοτεί ίσως την αποτυχία της λειτουργίας της απώθησης[36]. Σε αυτή την σκέψη θα μπορούσαμε να προσθέσουμε τις παρατηρήσεις της δράσης αυτών των περιοχών σε σχιζοφρενείς ασθενείς. Στην σχιζοφρένεια (Kircher et al., 2005) οι ακουστικές ψευδαισθήσεις και οι διαταραχές σκέψης (του εσωτερικού λόγου), συνδέονται με την μειωμένη δράση των οπίσθιων περιοχών του κροταφικού (άνω αύλακα και μέση έλικα) και της σύνδεση με τον κάτω βρεγματικό λοβό. Επίσης παρατηρείται συγκριτικά με το φυσιολογικό, ασθενής δράση στον δεξιό κροταφικό και τον αριστερό προμετωπιαίο λοβό. Η ψυχωτική συμπτωματολογία συνδέεται επίσης με την διαταραχή των σχέσεων με το αντικείμενο, της δυνατότητας ενσυναίσθησης του άλλου με βάση τα ίδια βιώματα καθώς και της διάκρισης (χάρις ακριβώς στην σύνδεση) μεταξύ άλλου και εαυτού.

Αντίστοιχες είναι οι παρατηρήσεις ερευνών γύρω από την κατανόηση της δράσης στους αφασικούς ασθενείς (Broca, Wernicke, ανομία βασικών γαγγλίων, φλοιού της νήσου ή κροταφο-βρεγματική). Η Saygin (Saygin et al., 2004) παρατηρεί την μειωμένη κατανόηση της δράσης και άρα της ικανότητας οργάνωσης των διϋποκειμενικών και ενδοϋποκειμενικών αναπαραστάσεων δράσης, ως προς την μη λεκτική συνιστώσα σε βλάβες του κατώτερου μετωπιαίου, προ-κινητικού και κινητικού λοβού, τμημάτων του αισθητηριοσωματικού φλοιού και του κερκοφόρου πυρήνα. Ως προς την λεκτική συνιστώσα (κατανόησης του γραπτού λόγου) η μειωμένη κατανόηση της δράσης συνδέεται με βλάβες του οπίσθιου άνω κροταφικού λοβού, του πρόσθιου τμήματος του φλοιού της νήσου και του κάτω βρεγματικού λοβού. Σημαντική θεωρώ την επισήμανση ότι το μέγεθος της υστέρησης δεν συσχετίζεται με την έκταση των εγκεφαλικών βλαβών.

[36] Οι αισθητηριοκινητικοί συνειρμοί στους οποίους αναφερθήκαμε νωρίτερα πιθανόν συνδέονται με την διπλή ακρόαση και τις διεργασίες του δεξιού ημισφαιρίου (Binder, ο.π.). Η ανάπτυξη τους, εντός ορισμένων προϋποθέσεων που στην κλινική έχουν να κάνουν με την λειτουργία της μεταβίβασης επιτρέπει ίσως, η ανάδυση του αποσυνδεμένου ασυνειδήτου να καταστεί ανάδυση ενός δυναμικού ασυνειδήτου.

Συνδέεται η δράση των περιοχών του μετωπιαίου και του βρεγματικού με την λειτουργία των καθρεπτικών νευρώνων. Τέλος υπογραμμίζεται η σημασία της λειτουργίας του αριστερού ημισφαιρίου στο πλαίσιο της έννοιας της ενσωματικής (embodied) λειτουργίας του εγκεφάλου, ότι δηλαδή αυτές οι διεργασίες συνδέονται και επαφίενται άμεσα στο σώμα και την δυναμική του.

Τα αποτελέσματα αυτών των ερευνών θεωρώ ότι αναδεικνύουν την δυναμική και πολυπαραγοντική αιτιολόγηση της βαρύτητας και της έκτασης των νευροψυχολογικών και ενδοψυχικών διαταραχών των αφασικών ασθενών. Οι οποίοι εν προκειμένω δεν πάσχουν μόνον από την απώλεια πτυχών της λειτουργίας του λόγου, ούτε μόνον από την διαταραχή του εσωτερικού λόγου, αλλά και από την αποδιοργάνωση σημαντικών διεργασιών, νοηματοδότησης. Και κυρίως των διεργασιών που είναι μέρος των πεδίων σύνδεσης μεταξύ ψυχικής και εξωτερικής, νοητικής ή σωματικής πραγματικότητας, από το οποίο πηγάζει η δυναμική και η ικανότητα αυτο-οργάνωσης του συνολικού πεδίου της σωματοψυχικής οντότητας. Ως εκ τούτου θεωρώ ότι η εγγύτητα ή αντίθετα η απόσταση από την «φυσιολογική» λειτουργία (που προτείνεται από τους Solms) των βλαβών του αριστερού ημισφαιρίου αποτελεί ένα ιδιαίτερα ευαίσθητο και δυναμικό ζήτημα, το οποίο αντικατοπτρίζει την πολυσημία της οργάνωσης του εγκεφάλου, του ψυχισμού και της μεταξύ τους σχέσης. Επίσης θεωρώ ότι οι βλάβες του αριστερού ημισφαιρίου προκαλούν αποδιοργανώσεις όχι μόνον των δευτερογενών διεργασιών αλλά και των πρωτογενών διεργασιών, καθώς και ότι το αριστερό ημισφαίριο συμμετέχει στην οργάνωση και την λειτουργία του ασυνειδήτου, θέση την οποία υποστηρίξαμε στο προηγούμενο κεφάλαιο. Τέλος τα αποτελέσματα των ερευνών και τα δεδομένα από την κλινική παρατήρηση θεωρώ ότι στηρίζουν την σκέψη ότι η έννοια της πυκνότητας του προσυνειδητού αναφέρεται σε μία διαστρωμάτωση μεταβατικών διεργασιών, όπως ανάλογα η λειτουργία της μεταβίβασης αναπτύσσεται σε πολλαπλά επίπεδα, μέρος των οποίων εξασφαλίζεται από τις λειτουργίες του αριστερού ημισφαιρίου.

Οι βλάβες του αριστερού ημισφαιρίου, στο επίπεδο της συνολικής εγκεφαλικής οργάνωσης, μπορεί να διαθέτουν ένα μεγαλύτερο περιθώριο αναδιοργάνωσης, διατήρησης ή ανάκτησης των δευτερογενών διεργασιών, αλλά αυτή η διαθεσιμότητα είναι ακριβώς

διαθεσιμότητα, εν δυνάμει ικανότητες· αφορούν σε ορισμένες βασικές συνθήκες πλαισίου ανάπτυξης πρόδρομων κινήσεων και όχι απόλυτες ή καθ' οιοδήποτε (βιολογικό, ψυχικό και νοητικό) τρόπο ντετερμινιστικές συσχετίσεις αιτίου – αιτιατού.

6. ΝΕΥΡΟΨΥΧΟΛΟΓΙΚΗ ΚΑΙ ΨΥΧΑΝΑΛΥΤΙΚΗ ΚΛΙΝΙΚΗ ΤΟΥ ΣΥΝΔΡΟΜΟΥ ΤΟΥ ΔΕΞΙΟΥ ΗΜΙΣΦΑΙΡΙΟΥ

Η νευροψυχολογική και ψυχαναλυτική κλινική των διαταραχών από βλάβες του δεξιού ημισφαιρίου μας οδηγεί προς την εξέταση ορισμένων θεμελιωδών πτυχών της σωματοψυχικής οργάνωσης, σε ένα πεδίο που έχει συνδεθεί στην νευρο-ψυχαναλυτική βιβλιογραφία ως το νευρωνικό πεδίο του ασυνειδήτου και των πρωτογενών διεργασιών. Οι Solms και οι Solms και Turnbull (ο.π.) μέσω της κλινικής παρατήρησης των βλαβών των προσθιο- και οπισθιο-ρολανδικών περιοχών του δεξιού ημισφαιρίου, αναφέρονται και τις συσχετίζουν με την «αποτυχία της διεργασίας του πένθους» και την «μελαγχολία», με την «ναρκισσιστική» προβληματική και με την «παράνοια». Αναφέρονται επομένως σε μία μορφή συμπτωματολογίας η οποία σε ένα πρώτο επίπεδο φαίνεται να αντικρούει την κλινική παρατήρηση παρόμοιων ασθενών, δηλαδή την σημειολογία της σωματοαγνωσίας, της άρνησης όχι μόνον της ιδέας της πάθησης αλλά και της φυσικής παρουσίας της, της απουσίας αρνητικών – καταθλιπτικών συναισθημάτων.

Όπως αναφέραμε νωρίτερα, τα βασικά στοιχεία του συνδρόμου του δεξιού ημισφαιρίου είναι η αναφορά στο σώμα, στις εκπροσωπήσεις των σωματικών καταστάσεων και της δυναμικής μεταβολής τους στον φλοιό, άρα στα θεμέλια της ταυτότητας και του ναρκισσισμού, όπως επίσης η λειτουργία της άρνησης ή της αγνωσίας ως προς τον χώρο, τα αντικείμενα εντός αυτού και το σώμα. Η άρνηση, το νευροψυχολογικό σύνδρομο της άρνησης, παραπέμπει και έχει συνδεθεί με την έννοια του αρνητικού όπως προτείνεται από τον Green στην συνέχεια των τοποθετήσεων του Freud, και εξ αυτού σε ένα σύνολο μηχανισμών άμυνας, που μπορεί να περιλάβουν λειτουργίες όπως αυτή της απώθησης, της καταστολής ή της διάψευσης. Ανάλογη είναι η σύνδεση που προτείνει ο Ramachandran (1998, ο.π.) μεταξύ του συνδρόμου και των νευρωνικών μηχανισμών της άρνησης και των φροϋδικών απόψεων. Επομένως

συσχετίζονται λειτουργίες οι οποίες εντάσσονται ίσως κάτω από την γενικότερη έννοια του αρνητικού, αλλά, όπως γνωρίζουμε από την ψυχαναλυτική θεωρία και κλινική πράξη, αφορούν σε πολύ διαφορετικές διεργασίες και τρόπους ψυχικής οργάνωσης. Έτσι η λειτουργία του δεξιού ημισφαιρίου, όπως και οι βλάβες του, θα πρέπει να εξετασθούν κατά έναν δυναμικό και όχι διχοτομικό ή απόλυτο τρόπο, του τύπου «αριστερά το δευτερογενές, δεξιά το πρωτογενές, κάτω (υποφλοιωδώς) το πρωτόγονο και μπροστά (στον προμετωπιαίο) η απαρτίωση» όπως επίσης στο πλαίσιο των συνολικών διεργασιών του εγκεφαλικού συστήματος.

Χαρακτηριστικά θα αναφερθώ σε ένα ενδιαφέρον κλινικό και ερευνητικό άρθρο σχετικά με μία περίπτωση υστερικής σωματομετατροπής στο έδαφος μίας πρωτύτερης ισχαιμικής βλάβης στο επίπεδο του πρόσθιου δεξιού βρεγματικού λοβού (Ramasubbu, 2002). Πρόκειται για μία γυναίκα 35 ετών η οποία εμφάνισε και εγκαταστάθηκε επί σειρά πέντε ετών στο αριστερό ημιμόριο του σώματος, έως την μέση γραμμή, αισθητηριακά συμπτώματα, αιμωδίες και μυρμηγκίασμα, στην συνέχεια σεξουαλικής κακοποίησης που υπέστη. Κατά την εισαγωγή της στο νοσοκομείο προς μία περαιτέρω διερεύνηση παρουσίαζε άγχος και δυσθυμία, χωρίς να τεκμηριώνεται η ύπαρξη «έντονης κατάθλιψης» ή ψυχωτικά συμπτώματα. Αναφέρονται επίσης «μη χαρακτηριζόμενες» κεφαλαλγίες και πολυκυστικές ωοθήκες. Έγινε πλήρης διαγνωστικός έλεγχος, ορμονικός, αιματολογικός, νευροψυχολογικός, αγγειολογικός και ηλεκτροφυσιολογικός, από τον οποίο δεν προέκυψαν παθολογικά ευρήματα. Αντίθετα σε μία μαγνητική τομογραφία απεικονίσθηκε παλαιότερο ισχαιμικό έμφρακτο στον πρόσθιο δεξιό βρεγματικό λοβό, δηλαδή στην σωματοαισθητηριακή περιοχή του φλοιού. Το εύρημα αρχικά συσχετίσθηκε αιτιολογικά με τα αισθητηριακά συμπτώματα, αλλά από τα αποτελέσματα της νευρολογικής εξέτασης και του εργαστηριακού ελέγχου δεν τεκμηριώθηκε αυτός ο συσχετισμός. Έτσι ετέθη η διάγνωση υστερικής σωματομετατροπής στο έδαφος του ισχαιμικού επεισοδίου, το οποίο επομένως θεωρήθηκε αντικειμενικά ασυμπτωματικό. Έλαβε αρχικά αντικαταθλιπτική αγωγή χωρίς ιδιαίτερα αποτελέσματα, ενώ παρουσίασε πλήρη εξάλειψη των αισθητηριακών συμπτωμάτων και την μερική άλλων σωματικών συμπτωμάτων μέσω μίας ψυχοθεραπείας που ακολούθησε, επιβεβαιώνοντας υπό μία έννοια την υστερική φύση της νόσου. Σε ένα ερευνητικό επίπεδο, βασιζόμενος σε σχτική

βιβλιογραφία που συνδέει την εμφάνιση υστερικών συμπτωμάτων με οργανικές παθήσεις, ο συγγραφέας θέτει το ερώτημα της λανθάνουσας σωματοψυχικής σύνδεσης μεταξύ οργανικότητας, το ισχαιμικό επεισόδιο στην συγκεκριμένη περιοχή που θα μπορούσε να επιφέρει παρόμοια σημειολογία, και ψυχισμού. Σημειώνει το ασύμβατο μεταξύ της άποψης για την παραγωγή των σωματοποιήσεων ως απότοκο μίας αυξημένης αναστολής του σήματος από τον φλοιό προς την περιφέρεια και της βλάβης του βρεγματικού που επιφέρει την μείωση αυτής της αναστολής. Η συνδετική εξήγηση που προτείνει είναι η ακόλουθη. *Η μειωμένη αναστολή εξ αιτίας του ισχαιμικού επεισοδίου, εργαζόμενη επομένως σε ένα λανθάνον επίπεδο, προκαλεί την επαναδραστηριοποίηση ή τον ερεθισμό σωματοαισθητηριακών μνημών που εκπροσωπούνται στους πυρήνες του θαλάμου και στον βρεγματικό λοβό.*

Η προτεινόμενη επεξηγηματική άποψη είναι ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα και όπως θεωρώ ενδεικτική της δυναμικής της σχέσης μεταξύ της πραγματικότητας του σώματος και του ψυχισμού. *Μας καλεί να σκεφτούμε τις πιθανές, αλλά μη προβλεπόμενες και μη παρατηρούμενες από τον αντικειμενικό κλινικό και εργαστηριακό έλεγχο διεργασίες, οι οποίες είναι δυνατόν να προσδιορίζουν σε ένα λανθάνον επίπεδο τον σχηματισμό των συμπτωμάτων.* Σε ένα συμπτωματικό εγκεφαλικό επεισόδιο, στις ανάλογες περιοχές του δεξιού ημισφαιρίου ή σε άλλες περιοχές του φλοιού οι οποίες πάντοτε συνεργούν, *η παρουσία σημαντικών φυσικών ή νοητικών διαταραχών μπορεί κλινικά να επισκιάζει σημαντικές διεργασίες, συνδέσεων μεταξύ ψυχισμού και σώματος, οι οποίες κατά έναν μη προβλεπόμενο τρόπο καθορίζουν την πορεία της κατάστασης ενός ασθενούς.* Επιπλέον δεν είναι εφικτή η παρατήρηση της δράση αυτών των διεργασιών, ούτε από τον ασθενή. καθώς πιθανώς κινείται (και) σε ένα μη συμβολικό και ψυχικά μη αναπαραστατικό επίπεδο, ούτε από τον κλινικό, ούτε τέλος από μία πιθανή διερεύνηση μέσω λειτουργικού ελέγχου (fMRI, PET, MEG). *Η διερεύνηση τους εναπόκειται ουσιαστικά στην «μετακλινική» (μεταψυχολογική, μεταβιολογική ή μεταβιβαστική θα λέγαμε) λειτουργία του κλινικού, εντός αυτού και εντός της θεραπευτικής σχέσης.* Η προτεινόμενη ανάλυση μας καλεί επίσης να σκεφτούμε την παραγωγή ενός συμπτώματος στο πλαίσιο της συνολικής δυναμικής του εγκεφάλου και του ψυχισμού. Γίνεται η υπόθεση της δράσης ορισμένων μνημονικών εγγραφών ή θα λέγαμε αναπαραστάσεων. Ένα ερώτημα είναι σε τι αφορούν

αυτές οι αναπαραστάσεις, εάν πρόκειται για ασυνείδητες νευρωνικές, νοητικές (και μη ψυχικοποιημένες) ή για ψυχικές αναπαραστάσεις. Μία υποθετική σκέψη και απάντηση θα περιελάμβανε και τις τρεις μορφές – και τα αντίστοιχα επίπεδα ψυχοσωματικής λειτουργίας ή επίπεδα καθηλώσεων – ως εν δυνάμει τρόπους λειτουργίας. Στο συγκεκριμένο περιστατικό, ελλείψει βεβαίως του κλινικού ψυχοθεραπευτικού υλικού, θα σκεπτόμουν την παραγωγή των συμπτωμάτων στο πλαίσιο μίας υστερικής, συμβολικής, μετατροπής, όπως επίσης στο πλαίσιο περισσότερο πρωτογενών διεργασιών, της τάξης της υποχονδρίας ή και της ψυχοσωματικής αποδιοργάνωσης. Ενδιαφέρουσα ως προς αυτό είναι η απουσία της υστερικής «belle indifférence» που επισημαίνεται, όπως άλλωστε στο νευροψυχολογικό επίπεδο η απουσία σωματοαγνωσίας που συνοδεύει την βλάβη του βρεγματικού λοβού. Τέλος θεωρώ ότι αναδεικνύεται η πολυπλοκότητα, το «χίασμα» (Green), της υστερικής παθολογίας, η οποία τοποθετώντας τα συμπτώματα εντός του «θεάτρου» του λιβιδινικού σώματος, ευρίσκεται σε μία συνεχή εγγύτητα με τις σωματικές εγγραφές και καθηλώσεις και με μία ανοικτή πορεία παλινδρομικών κινήσεων προς περισσότερο πρωτογενείς μορφές σωματοψυχικών διαταραχών. Προσεγγίζοντας δηλαδή στοιχεία της οργάνωσης της σωματοψυχικής οντότητας τα οποία κείνται πέραν της αναπαραστατικής διεργασίας.

Στην διατομή και στην κίνηση μεταξύ του δυνάμει συμβολικού και της άρνησης, γνώσης και αγνωσίας, εγκεφαλικού ή γνωσιακού και ψυχαναλυτικού ασυνειδήτου, θεωρώ ότι τοποθετείται η ακόλουθη κλινική περίπτωση που θα μας επιτρέψει να εξετάσουμε την σχέση μεταξύ ψυχικής και εξωτερικής πραγματικότητας στο πλαίσιο των διεργασιών και των διαταραχών του δεξιού ημισφαιρίου.

[Κλινική x][37]

Η κυρία Σ είναι μία γυναίκα 54 ετών, η οποία μου παραπέμπεται στο πλαίσιο μίας συνολικής προσπάθειας αποκατάστασης των βλαβών που έχει υποστεί, μετά από ένα αιμορραγικό αγγειακό εγκεφαλικό επεισόδιο στο έδαφος της δεξιάς μέσης εγκεφαλικής

[37] Η παρουσίαση του περιστατικού εκτείνεται έως και την σελίδα 701.

αρτηρίας προ οκτώ μηνών, με απότοκο αριστερή ημιπληγία. Ο απεικονιστικός έλεγχος εμφανίζει βλάβες στο επίπεδο ιδίως του κάτω βρεγματικού λοβού εκτεινόμενες στην σύνδεση με τον κροταφικό λοβό και πρόσθια στην κινητική περιοχή του μετωπιαίου λοβού. Τα ευρήματα από την νευροψυχολογική εξέταση θα θεωρηθούν αρχικά χωρίς εμφανή σημασία ως προς τα συγκεκριμένα προβλήματα που οδήγησαν στην παραπομπή. Η γενική εκτίμηση του κλινικού ήταν ότι αποκρινόταν ικανοποιητικά σε ότι της ζητείτο, αλλά με σχετική καθυστέρηση ή σε επανάληψη (πχ στην εξέταση της κατασκευαστικής απραξίας, της απραξίας ένδυσης και της οπτικοχωρικής ανάλυσης, οργάνωσης και μνήμης). Παρατηρούνται επίσης στοιχεία ημιανοψίας, πιθανώς σε βελτίωση ως προς πρωτύτερη νευρολογική εξέταση. Επισημάνθηκε η γενικότερη αρνητική στάση, χωρίς αντικειμενικά ευρήματα σωματοαγνωσίας, η έκπτωση της συναισθηματικής έκφρασης και η απουσία ή η άρνηση συνειρμικής σκέψης που καθιστούσε δυσχερή την λήψη του ιστορικού. Σε έναν δεύτερο χρόνο, στην πορεία της θεραπείας υπήρξε η δυνατότητα να συνδεθούν αλλά και να ερμηνευθούν ορισμένα από αυτά τα φαινομενικά μη σημαίνοντα ή μη αξιολογούμενα νευροψυχολογικά συμπτώματα της παρούσας κατάστασης και τις αντίστοιχες εγκεφαλικές βλάβες. Η παραπομπή εκ μέρους του θεραπευτικού προσωπικού αιτιολογήθηκε από την διάχυτη αντιδραστικότητα της ασθενούς, έναν συνδυασμό ψυχρής αντιμετώπισης και παρορμητικότητας που καθιστούσαν ιδιαίτερα δυσχερείς τις θεραπείες φυσικής αποκατάστασης. Η ίδια φαίνεται να αντιμετωπίζει με έναν ανάλογο διάχυτο τρόπο άρνησης την προοπτική της συνάντησής μας. Τελικά θα συμφωνήσει λέγοντας με έναν παράδοξα αυταρχικό τρόπο, ωσάν να εννοείτο το αντίθετο, «ναι, έχω άγχος». Επομένως το αίτημα, εάν υπήρχε, αφορούσε στο γεγονός της απουσίας ή της άρνησης του θεραπευτικού αιτήματος και στην επακόλουθη παρατηρούμενη παραδοξότητα μεταξύ της άρνησης και της σταθερής και συνεπούς προσέλευσης στις θεραπείες. Είναι διαζευγμένη και έχει μία κόρη, ηλικίας 22 ετών, φοιτήτρια σε άλλη πόλη της χώρας.

Η συνάντηση γίνεται σε ένα γραφείο της κλινικής όπου παρακολουθεί το πρόγραμμα των θεραπειών αποκατάστασης. Η έκφραση της μέσα από την στάση του σώματος, (η ημιπληγική εικόνα του σώματος έμοιαζε να μετατρέπεται σε μία διαρκή ακλόνητη στάση) την φωνή και τα λόγια της, είναι στρυφνή, επιθετική. Μία

επιθετικότητα που φαινόταν να εκκενώνει, να καταστρέφει και συγχρόνως να σβήνει. Αντί άλλου λόγου, στην ερώτηση «πώς είσθε», μιλά για την κατάσταση του χώρου του κέντρου, τις ατέλειες, τα ψεγάδια, την συμπεριφορά της γραμματείας και του προσωπικού. Παντού, μέσα και έξω από τον χώρο του γραφείου βλέπει ψεγάδια. Σε μερικά από αυτά μάλιστα, «αντικειμενικά» δεν θα μπορούσα να διαφωνήσω. Θα σκεφτόμασταν σε αυτό το σημείο την παρατήρηση του Christophe Dejours (2001) για «την πραγματοποίηση των ενορμήσεων του θανάτου μέσω της αντίληψης». Μία παρέμβαση μου αναφορικά με την δυσαρέσκεια της για το πλαίσιο που ίσως σηματοδοτεί για αυτήν τα δικά της προβλήματα, για τα οποία αισθάνεται ότι δεν γίνεται τίποτα, ακολουθείται από μία ερώτηση που εκείνη μου απευθύνει. «Τι θέλετε;» Η αμφισβήτηση, η ακύρωση του πλαισίου, ακολουθείται από την εκ των προτέρων ακύρωση, απομόνωση μου ως επιθυμών και ως αντικείμενο. Σκεπτόμενος το ερώτημα της ασθενούς, τι θέλω, και ίσως «τι είμαι εγώ που ενδεχομένως θέλω», θα έλεγα ότι είμαι αυτός που εκπροσωπεί αυτό που ελλείπει. Και ίσως όχι μόνον εκπροσωπώ υπό την έννοια της αναπαράστασης. Την στιγμή της συνάντησης, η ασθενής υπόκειται, βιώνει, ένα τραύμα. Όχι απλώς μία επανάληψη ενός τραύματος και όχι ένα τραύμα που σημαίνεται, αναπαρίσταται από τον άλλον, αλλά ένα τραύμα που προκαλείται από την σχέση με τον άλλο. Έχοντας μία αξία επίκαιρου. Η μεταβιβαστική νεύρωση, εάν επρόκειτο να μιλήσουμε για μεταβίβαση, διαμορφώνεται ως μία *ενεστώσα (μεταβιβαστική) νεύρωση*. Διαφορετικά ενέχεται ο κίνδυνος να αισθανθεί ως περιεχόμενο ψυχικά και σωματικά, αυτής της ιδίας αλλά και του άλλου, ότι δηλαδή περιέχεται εντός αυτού, και ως περιέχουσα ενός περιεχομένου που της προσφέρεται από την σχέση με τον άλλο και τα αντικείμενα. Δηλαδή ο κίνδυνος να αισθανθεί ως επιθυμούσα ή ως αντικείμενο επιθυμίας. Θα θεωρούσα ότι εδώ έγκειται ένα μεγάλο μέρος του προβλήματος της συνέχειας της κλινικής εργασίας. Κυρίως αντιμεταβιβαστικά αναφορικά με ό,τι σκοτεινό αναπαραστατικά μπορεί να σημαίνει για τον θεραπευτή το έλλειμμα της ασθενούς και η παρουσία του ως *ένα μόρφωμα αρνητικού*[38] στην θεραπευτική σχέση.

[38] Ή που διαφορετικά θα ονόμαζα ως αντι-μόρφωμα, το οποίο εμποδίζει την ανάπτυξη των ψυχικών κινήσεων.

Η συνάντηση θα εξελιχθεί μέσω φάσεων προσπαθειών διαλόγου, περιστρεφόμενου γύρω από μία κλινική διερεύνηση και παύσεων, κατά τις οποίες η κυρία Σ έδειχνε να επιδεικνύει την αποστασιοποίηση της. Σκεπτόμουν εκ νέου ως πιθανή ή ως μέρος της αιτιολόγησης την σωματοαγνωσία, αλλά η κ. Σ φαινόταν να έχει «αναγνωρίσει» την ύπαρξη της ημιπληγίας και για τον λόγο αυτό «ερχόταν» στις θεραπείες. Αρκετές στιγμές είχα την εσωτερική διάθεση να την ρωτήσω εάν αναγνώριζε λόγους για τους οποίους ευρισκόταν εκεί. Βέβαια σκεπτόμουν ότι ένα τέτοιο ερώτημα, προβλητικό στην ουσία του, θα ισοδυναμούσε με ένα ερώτημα του τύπου «αναγνωρίζετε για τι κατηγορείσθε;», ή «ανακρίνεσθε». Ίσως το ερώτημα στην διάσταση της μεταβιβαστικής σχέσης αφορούσε στην αναγνώριση των λόγων για τους οποίους εγώ, η θεραπευτική ομάδα, το αντικείμενο, «κατηγορείτο» και «όφειλε να απολογηθεί». Και, επακόλουθα, αναλογούσε ίσως στην αναγνώριση της αυτο-κατηγορίας, της αυτομομφής προς το ενσωματωμένο απωλεσθέν αντικείμενο. Θα αναφερθεί στην καθημερινότητα της, που θα χαρακτηρίσει «χωρίς ιδιαίτερο ενδιαφέρον», στην αναγκαστική υποστήριξη από «την γυναίκα που την βοηθάει», στην βοήθεια από ορισμένους κοντινούς συγγενείς, στις επισκέψεις της κόρης της, πιο συχνές πλέον, αλλά, «που έχει τις σπουδές της και θα πρέπει να επικεντρωθεί σε αυτές, να τελειώνει», στις λιγοστές εξόδους και κοινωνική ζωή. Ως προς την εργασία της, γραμματέας διοίκησης, λέει «είμαι συνταξιούχος πλέον», δίνοντας την αίσθηση ότι η συνταξιοδότηση οφείλετο σε άλλον λόγο από την παρούσα αναπηρία. Αναφέρεται, χωρίς να την ενοχλούν, σε περιστασιακές διαταραχές του ύπνου. Δεν αναφέρεται ονειρική ζωή εκτός από, όπως θα πει, κάποια «σπάνια όνειρα, διαδικαστικά, της δουλειάς». Ως προς το ατομικό ιστορικό και τις συνθήκες του εγκεφαλικού επεισοδίου θα απαντήσει αόριστα και αποτρεπτικά για οποιαδήποτε συνέχεια, «τίποτα το ιδιαίτερο... εργαζόμουν... δουλειές του σπιτιού, χωρίς άλλα προβλήματα υγείας... στο σπίτι ήμουν, πρόλαβα να ειδοποιήσω την αδελφή μου» (στοιχείο το οποίο της αφηγήθηκαν καθώς παρουσίασε απώλεια αισθήσεων και διακομίσθηκε σε νοσοκομείο). Έτσι θα λέγαμε ότι η ασθενής περιέγραφε ορισμένα ενοχλήματα και εμφάνιζε αντικειμενικά ευρήματα, δίνοντας όμως την εντύπωση ότι δεν αποτελούν υποκειμενικά ενοχλήματα. Αντίθετα «ενοχλητικά» για εκείνην φαινόταν να είναι τα αντικείμενα ή η παρουσία μου. Καθώς ο χρόνος της συνάντησης περνούσε, αφήνοντας την αίσθηση του κενού και της αποτυχίας, αναρωτιόμουν εάν μία πρόταση ή

προτροπή για μία επόμενη συνάντηση θα ήταν σε θέση να εξασφαλίσει μία συνέχεια. Άλλωστε τι είδους κλινική συνέχεια θα μπορούσε να υπάρξει εφ' όσον είχε ήδη τεθεί, συνειδητά ή ασυνείδητα, το ερώτημα και η άρνηση γύρω από το τι ήμουν, τι εκπροσωπούσα, «τι και γιατί να ήθελα» μία συνέχεια. Σκεπτόμουν επίσης την πιθανότητα μίας θετικότερης εξέλιξης εάν και εφ' όσον η ίδια στην πορεία του θεραπευτικού προγράμματος αποκατάστασης ένοιωθε ή αναγνώριζε ότι υπήρχαν ατομικοί λόγοι οι οποίοι εμπόδιζαν την αποτελεσματικότητα των θεραπειών. Στο ίδιο διάστημα των σκέψεων μου, στο πρόσωπο και στην στάση του σώματος της κυρίας Σ φαινόταν να αποτυπώνεται, εντονότερα ίσως, η έκφραση της αποστασιοποίησης, σχεδόν απάθειας, και συγχρόνως αποδοκιμασίας ή ενόχλησης. Επανερχόμενος στους αρχικούς λόγους της συνάντησης, στην αδιάφορη αίσθηση άγχους, στο ερώτημα της μη αποτελεσματικότητας των θεραπειών και στην δυσαρέσκεια της ως προς το πλαίσιο, της πρότεινα τις εξής σκέψεις. Δεν θεωρούσα μη αποτελεσματικές τις θεραπείες, ούτε τις δικές της προσπάθειες αλλά ότι η συνεπής παρουσία της σε αυτές αναδείκνυαν, την έφερναν αντιμέτωπη με ένα πρόβλημα που σχετίζεται άμεσα με αυτό που της έχει συμβεί και το πώς λειτουργεί· επίσης ότι το άγχος που ανέφερε, η δυσαρέσκεια και η άρνηση προς το προσωπικό ή που εξέφραζε στην συνάντησή μας, ήταν συναισθήματα που είχε αλλά ήταν σαν να μην τα αισθάνεται, σαν σκέψεις και συναισθήματα σε απόσταση. Δικά της αλλά και απόμακρα από αυτήν. Η κ. Σ απάντησε αρχικά μονολεκτικά, «μπορεί» και στην συνέχεια πρόσθεσε, «τι φταίει για αυτό;».

Η κλινική εργασία με την κ. Σ συνεχίστηκε με συχνότητα μίας εβδομαδιαίας συνεδρίας για ένα διάστημα έντεκα μηνών, δεκαεννέα μήνες μετά το εγκεφαλικό επεισόδιο. Θα αναφερθούμε σε ορισμένα στοιχεία από την πορεία της ψυχοθεραπείας. Συνολικά απετέλεσε μία εργασία ανάκτησης της ιστορικότητας και της διαχρονίας, βαδίζοντας από την παρούσα κατάσταση προς το παρελθόν και τις συνθήκες εμφάνισης του επεισοδίου. Στην δεύτερη συνάντηση φαινόταν περισσότερο σκεπτική, «σκοτεινή». Καθώς είχε καθυστερήσει μερικά λεπτά, αναφέρθηκε στις συνεδρίες φυσιοθεραπείας και θεραπευτικής πισίνας που είχαν προηγηθεί. Με ρώτησε εάν γνώριζα τους αντίστοιχους χώρους, την διαδικασία, λέγοντας επίσης ότι είχε κουρασθεί. Η ερώτηση της θα μπορούσε να ερμηνευθεί στο νευροψυχολογικό επίπεδο ως ένα αίτημα στήριξης, ή ίσως

αναζήτησης του αιτίου, του ελλείμματος της τοπογραφικής μνήμης και της δυνατότητας οργάνωσης και αναπαράστασης του χώρου.

Όπως είδαμε κατά την κλινική εξέταση δεν παρατηρήθηκαν ανάλογα ευρήματα. όμως ήταν πιθανή η κάμψη αυτών των οπτικοχωρικών νοητικών λειτουργιών εξ αιτίας της κόπωσης που αισθανόταν, σωματική, νοητική αλλά και ψυχική. Ερωτούσε έτσι εάν γνώριζα αυτό το οποίο η ίδια αισθανόταν να μην μπορεί αλλά και να αρνείται να αναγνωρίσει και να κρατήσει ως αναπαράσταση του χώρου, των αντικειμένων του και της σχέσης με αυτά, άρα της ιδίας της ύπαρξης εντός αυτού[39]. Η αίσθηση κόπωσης συνδεόταν επομένως με ένα πλήγμα της ναρκισσιστικής συνοχής και με την απώλεια των αναπαράστασεων πράγματος ή των ολικών αντικειμένων. Της είπα ότι αν ήθελε θα μπορούσαμε να μιλήσουμε για τους προηγούμενους χώρους και τις συνεδρίες. Έστρεψε το βλέμμα της προς το ημίπληκτο μέρος του σώματος. άγγιξε το χέρι της, έμεινε για λίγο σιωπηρή και ύστερα ξεκίνησε μία αμήχανη και θα λέγαμε κακόκεφη νοητή επίσκεψη στους χώρους, «τι να πω... ο χώρος του γυμναστηρίου με τις ασκήσεις, τα γραφεία εδώ... η πισίνα κάτω...» συνοδεύοντας την περιγραφή της με μικρές ακανόνιστες κινήσεις του χεριού. Μετά από μία μικρή παύση θα πει ότι μερικές φορές νοιώθει να χάνει τον προσανατολισμό των πραγμάτων, την εικόνα και την συνέχεια τους στον χώρο, να αμφιβάλλει για το τι γινόταν εκεί και αυτό να της φέρνει μία αίσθηση απώθησης και αποξένωσης. «Το χειρότερο» όμως, όπως ανέφερε ήταν ότι της θύμιζε, χωρίς να είναι αυτό μία συγκεκριμένη μνήμη, την ανάλογη αλλά πολύ εντονότερη αίσθηση που βίωνε λίγο καιρό πριν. Η αίσθηση απώλειας του προσανατολισμού και της σχέσης με τον χώρο, το απωθητικό και απόξενο των αντικειμένων και του εαυτού προκαλούσε την ανάκληση ενός σωματοαισθητηριακού αντιληπτικού ίχνους το οποίο την αναστάτωνε ιδιαίτερα. Προσπαθώντας να περιγράψει αυτή την αναστάτωση η κ. Σ θα πει ότι ορισμένες στιγμές τους προηγούμενους μήνες αισθανόταν πολύ χειρότερα από ότι τώρα αλλά και από ότι αρχικά, το πρώτο διάστημα μετά το εγκεφαλικό επεισόδιο. Αναφερόταν στους δύο με τρεις μήνες προ της έναρξης του θεραπευτικού προγράμματος και στην περίοδο κατά την οποία με αφορμή ιδίως τις παρατηρήσεις των οικείων της, αιφνίδια συναισθανόταν τα

[39] Κλινικές έρευνες έχουν συσχετίσει την σωματοαγνωσία και την δυσλειτουργία του δεξιού βρεγματικού λοβού με την κλινική της αποπροσωποποίησης, καθώς και της δεξιάς κροταφο-ινιακής περιοχής με την αποπραγμάτωση (Sierra et al., 2002).

ελλείμματα και την δυσλειτουργία της στην καθημερινότητα. Επρόκειτο πιθανώς για την περίοδο σταδιακής ύφεσης μίας οξύτερης φάσης συμπτωμάτων άρνησης και σωματοαγνωσίας. Αυτό την έφερε συχνά σε έντονη σύγκρουση με την αδελφή και την κόρη της και ιδίως με την βοηθό της. Η συνεχής παρουσία της τελευταίας και η πιεστική έμφαση στις δυσλειτουργίες, τα «λάθη που έκανε», την εξόργιζαν, της προκαλούσαν σύχγυση και απόγνωση. Όπως θα πει, ορισμένες φορές τις κατηγορούσε ότι ήταν «συνεννοημένες» ή «ήθελαν να της κάνουν κακό», σκέψεις οι οποίες στην συνέχεια καταλάγιαζαν αφήνοντας της μία αίσθηση ανοίκειου τόσο ως προς τους άλλους όσο και ως προς τον εαυτό της. Στην πορεία της θεραπείας θα επανέλθει σε αυτές τις σκέψεις, παρανοϊκού ιδεασμού, μιλώντας για τον «τεράστιο πόνο που ένοιωθε όταν θυμόταν (χωρίς πάλι να είναι βέβαιη) αυτά που έλεγε και κατηγορούσε την κόρη της».

Όπως επισημαίνεται από τους Solms σε αντίστοιχα περιστατικά, παρατηρούμε την έκφραση αιφνίδιων συναισθηματικών αντιδράσεων και την ανάπτυξη βραχέων επεισοδίων, ή στιγμών, παρανοϊκού ιδεασμού καθώς και έντονου άγχους εγκατάλειψης στο έδαφος μίας γενικότερης καταστολής του βιώματος και της έκφρασης του συναισθήματος. Οι Solms, παρατηρώντας την έκφραση ανάλογων ψυχικών κινήσεων αναφέρονται στην λειτουργία της απώθησης υπό μία «ευρεία έννοια», χρησιμοποιώντας τον αγγλικό όρο «repression», την οποία θεωρούν ως έναν βασικό, ενεργό ψυχικό μηχανισμό, στον οποίο οφείλεται κατά ένα μέρος η συμπτωματολογία της σωματοαγνωσίας ή της νοσοαγνωσίας. *Η κλινική αυτών των ασθενών θεωρώ ότι χαρακτηρίζεται από την λειτουργία της καταστολής παρά της απώθησης, από την αδράνεια της συναισθηματικής λειτουργίας, την νοητική και ψυχική αρνητικοποίηση. Η έκφραση των προβλητικών ή των παρανοϊκών κινήσεων, όπως άλλωστε οι στιγμές αναγνώρισης των νευροψυχολογικών και σωματικών ελλειμμάτων, θεωρώ ότι, ιδίως στα πρώτα στάδια της αποκατάστασης των λειτουργικών βλαβών, αποτελούν μορφές εισβολής στον χώρο της συνείδησης αυτών των στοιχείων.* Η κ. Σ αναφερόμενη στα πρωτύτερα αλλά και στα επίκαιρα βιώματα της, λέει χαρακτηριστικά, «θέλω να πω κάτι, για το πώς νοιώθω, αλλά δεν μου έρχεται, μου είναι δύσκολο, μακρινό. Αυτό που νοιώθω είναι δυσαρέσκεια για μένα, για την κατάσταση μου και για όλους, απωθητικά, σχεδόν μίσος… Όταν το ξανασκέφτομαι, εδώ, συζητώντας με την κόρη μου, όταν οι θεραπευτές μου κάνουν μία

παρατήρηση για τις ασκήσεις, δεν με καταλαβαίνω... ύστερα πάω να θυμηθώ κάποια πράγματα και δεν τα θέλω καθόλου». Θα λέγαμε ότι τα πάντα, τα άμεσα ερεθίσματα και σκέψεις, το βίωμα των θεραπειών, ή οι αναμνήσεις την πλήττουν στα ναρκισσιστικά θεμέλια της σωματοψυχικής οντότητας.

Ενδιαφέρον παρουσιάζει ο τρόπος και η συναισθηματική χροιά της έκφρασης της ασθενούς ενόσω αναφερόταν σε αυτές τις σκέψεις στην διάρκεια των συνεδριών. Στις αρχικές αναφορές αλλά και για αρκετό καιρό κάθε φορά που ξεκινούσε την αφήγηση, εμφάνιζε ένα αβαθές, στεγνό συναίσθημα, διατηρώντας την αίσθηση του απόμακρου. Άλλες φορές έμοιαζε να συνομιλεί περισσότερο με το σώμα της, καθώς παρέμενε σκυφτή με το βλέμμα προσηλωμένο στα χέρια της, με την ίδια όμως άχρωμη έκφραση. Η βλεμματική επαφή μαζί μου όταν εμφανιζόταν, ήταν αυστηρά εστιασμένη χωρίς κανένα είδος «παιχνιδίσματος» του βλέμματος. Αισθανόμουν ότι εξέφραζε μία σκληρότητα, μία αποστασιοποίηση και συγχρόνως *μία επιθυμία κράτησης, ελέγχου, όχι μόνον των πιθανών αντιδράσεων μου, αλλά της παρουσίας και της προσοχής μου, της άμεσης, φυσικής λήψης παρά αντίληψης τους*. Ταυτόχρονα ο τρόπος έκφρασης και ύπαρξης στην θεραπευτική σχέση αποτελούσε μία συνεχή προσπάθεια συγκρότησης του εαυτού, τοποθέτησης και αναγνώρισης της οντότητας της μέσα σε αυτήν. Η Catherine Morin (Morin et al., 2005) έχει επισημάνει και συνδέσει την σημασία του ανάλογου του σταδίου του καθρέπτου και της σχέσης με το αντικείμενο κατά την θεωρία του Lacan στην σωματοαγνωσία, όπως επίσης την σημασία της σχέσης με τον Άλλο, και τον θεραπευτή, στην κλινική προσέγγιση ασθενών συνδρόμου του δεξιού ημισφαιρίου. Πράγματι, παρατηρώντας και βιώνοντας την εξωλεκτική έκφραση της κ. Σ. αναρωτιόμουν πώς εκείνη προσλάμβανε την δική μου παρουσία ή την δική μου βλεμματική επαφή εκείνες τις στιγμές. Όπως επίσης αναρωτιόμουν γύρω από την προσωπική μου διαθεσιμότητα «παιχνιδίσματος», εισάγοντας ίσως στην σχέση μαζί της τις αποχρώσεις που αισθανόμουν να απουσιάζουν, ή εάν ενδεχομένως αντικατόπτριζα αυτό που αντιλαμβανόμουν σε εκείνη ως στεγνότητα και σκληρότητα, ή εκείνη εάν αντικατόπτριζε μία δική μου αποστασιοποίηση και στάση κατακυρίευσης.

Αναφερθήκαμε προηγουμένως στην λειτουργία και παρουσία του θεραπευτή ως μόρφωμα αρνητικού ή ως αντι-μόρφωμα, το οποίο εμποδίζει την ανάπτυξη των ψυχικών κινήσεων. Και συγχρόνως η παρουσία του αποτελεί ένα σημείο κρατήματος ως προς την ναρκισσιστική κατάρρευση. Υπάρχει ένα διπλό και αντικρουόμενο ερώτημα ή αίτημα που απευθύνεται προς τον θεραπευτή. Το ένα θα μπορούσε να διατυπωθεί ως εξής : πώς θα μπορούσε να είναι μη όντας. Καθώς εδώ η ισότιμη σχέση φαίνεται να ισοδυναμεί με την άρνησή της. Σε αυτή την μορφή ψυχικής λειτουργίας, η δυνατότητα μίας εργασίας επί του αρνητικού και επέκεινα της ψευδαισθητικής ικανοποίησης, καταργείται. Η ανάπτυξη τους θα σκεφτόμασταν ότι προϋποθέτουν ένα είδος διπλής εργασίας αρνητικού, επί του αρνητικού του ελλείμματος. Θα θυμηθούμε εδώ την άποψη της Marilia Aisenstein, ότι στους ψυχοσωματικούς ασθενείς η μεταβίβαση αντιστοιχεί σε μία ενορμητική ανάγκη που βιώνεται ως ένα υπαρξιακό ελάττωμα, ένα σχεδόν φύσει αρνητικό εντός του είναι. Αναφερθήκαμε επίσης στον κίνδυνο που ενέχει μία αντιμεταβιβαστική κίνηση λιβιδινικής επένδυσης, το ελλείπον «παιχνίδισμα», της θεραπευτικής σχέσης και κυρίως του ιδίου του ασθενούς. Η Morin (ο.π.) αναφέρεται στις απόψεις του Lacan, λέγοντας ότι η συγκρότηση της εικόνας του σώματος, η ανάταξη εν προκειμένω της σωματοαγνωσίας, προϋποθέτει την απώθηση του Άλλου. Ζητείται από τον άλλο να μπορέσει να αποτελέσει αντικείμενο μίσους, συναίσθημα του οποίου ο Freud έθεσε την κυριότητα ως προς την διεργασία της ενδοβολής και του πένθους. Το δεύτερο αίτημα θεωρώ ότι αφορά στην λειτουργία του αντικειμένου ως αντιληπτικό, αναπαραστατικό και επενδυτικό έρεισμα σε σχέση με τις αναπαραστάσεις εαυτού και αντικειμένων που απουσιάζουν.

Σχετικά με τις αναπαραστάσεις εαυτού, αντικειμένων και της μεταξύ τους σχέσης, ή των αναπαραστάσεων δράσης και της λειτουργίας της ενσυναίσθησης, κατανοώντας τις ψυχικές και νευροψυχολογικές διαταραχές του δεξιού ημισφαιρίου θα πρέπει να λάβουμε υπ᾽ όψη μας τα δεδομένα νευροεπιστημονικών ερευνών γύρω από τους καθρεπτικούς νευρώνες και το νευρωνικό κύκλωμα μεταξύ της δεξιάς περιοχής κροταφο-βρεγματικής σύνδεσης και του μετωπιαίου λοβού, στα οποία θα επανέλθουμε στην συνέχεια.

Η επιλογή μου ήταν η, σε έναν βαθμό, παραίτηση από την ψυχαναλυτική ουδετερότητα, άλλοτε συνειδητή και άλλοτε ασυνείδητη που μου γινόταν αντιληπτή στο μεθύστερον ή μέσα από την μεταβολή της έκφρασης της ασθενούς, και η εισαγωγή συνοδευτικών αποχρώσεων στην έκφραση του προσώπου, στην στάση του σώματος, στην διαδικασία χαιρετισμού και έναρξης της συνεδρίας καθώς και στο τέλος, στην αποχώρηση και τον αποχαιρετισμό[40], ή ακόμα στην χροιά της φωνής όταν της ζητούσα να μιλήσει περισσότερο γύρω από ένα θέμα. Σταδιακά, μετά από στιγμές παύσεων, της πρότεινα ως σκέψη ή αίσθηση, μία λεκτική έκφραση της σωματικής έκφρασης η οποία συνόδευε την σιωπή ή την πιθανή εσωτερική της σκέψη. Αυτή η μορφή παρεμβάσεων αποσκοπούσε στην ανακίνηση λειτουργιών τόσο στο ψυχικό όσο και στο νευροψυχολογικό επίπεδο, και αντίστοιχα, στην μεταβιβαστική λειτουργία στο πεδίο του ψυχισμού, στο πεδίο των νευροψυχολογικών λειτουργιών και ιδίως στο ενδιάμεσο πεδίο σύνδεσης και μεταφοράς μεταξύ νευρο-γνωσιακών και ψυχικών διεργασιών.

[40] Η διαδικασία έναρξης και τέλους της συνάντησης, του στησίματος θα λέγαμε του πλαισίου, πολύ συχνά αποτελεί μία μακρά διαδικασία ή και δοκιμασία θα έλεγα, καθώς ο χρόνος επιμηκύνεται εξ αιτίας των αισθητηριοκινητικών ελλειμμάτων. Εξαιρετική σημασία έχει η αναγκαστική έκθεση των ελλειμμάτων προς τον άλλο και προς εαυτόν και το απότοκο άμεσο αίσθημα θιγής, μειονεξίας, ντροπής, θυμού ή αμηχανίας.

6.1 ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ ΤΗΣ ΣΥΝΔΕΣΗΣ ΨΥΧΑΝΑΛΥΣΗΣ ΚΑΙ ΝΕΥΡΟΕΠΙΣΤΗΜΗΣ ΩΣ ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΚΛΙΝΙΚΗ ΤΟΥ ΣΥΝΔΡΟΜΟΥ ΤΟΥ ΔΕΞΙΟΥ ΗΜΙΣΦΑΙΡΙΟΥ

Σε μία συνεδρία τρεις μήνες μετά την έναρξη της ψυχοθεραπείας η κυρία Σ λέει, «τελευταία η κόρη μου παρατηρεί πως έχω αλλάξει... μου αρέσει που το ακούω, είναι καλό και για εμένα και για εκείνη, αλλά δεν θέλω να μπω σε περισσότερες συζητήσεις, αισθάνομαι αδύναμη και δεν έχω εμπιστοσύνη στον εαυτό μου». Θα εξηγήσει λέγοντας ότι αισθάνεται «χωρίς κύρος» και ότι η έλλειψη εμπιστοσύνης αφορούσε ένα συναίσθημα, ή μάλλον στην ιδέα απαξίωσης για τον εαυτό της, ιδιαίτερα όταν η κόρη της έλεγε ότι «θέλει να την ξαναδεί όπως πριν, να μαγειρεύει, να φροντίζει το σπίτι». Θα πει για το «πόσο της κάνουν κακό», «καλό» αλλά και «κακό» παρόμοιες παραινέσεις διότι από την μία μεριά «την κάνουν να ελπίζει», να «νοιώθει ότι βελτιώνεται», αλλά από την άλλη την «θυμώνουν» και ύστερα «θλίβεται» με τον θυμό της τον οποίο «δεν μπορεί να δικαιολογήσει και να επιτρέψει». Αναφέρεται στον θυμό, στην απαξίωση, τα οποία θα μπορούσαν ίσως να κατανοηθούν ως συναισθήματα ή συμπτώματα κατάθλιψης. *Η σκέψη μου όμως ήταν ότι αναφερόταν περισσότερο στην ιδέα της απαξίωσης και του θυμού παρά στην αντίστοιχη συναισθηματική ποιότητα.* Θα έλεγα ότι μιλούσε για τα συναισθήματα μίας κατάθλιψης η οποία απουσίαζε, δεν δικαιολογείτο και δεν επιτρεπόταν.

Ωσάν η αναπαράσταση, η ιδέα μίας κατάστασης, θεωρούμενη εδώ στην διάσταση ενός νοητικού μορφώματος, να ερχόταν και να εκφραζόταν στην θέση ενός συναισθήματος. Το ίδιο το συναισθηματικό βίωμα και η ψυχική αναπαραστατική ποιότητα της απαξίωσης ή του θυμού παρέμεναν σε μεγάλο βαθμό αντικείμενα άρνησης, ασαφή, «δύσκολα και μακρινά» όπως είχε πει, ψυχικά μορφώματα. Αυτός ο τρόπος λειτουργίας θεωρώ ότι εντάσσεται στο πλαίσιο των διαταραχών του συνδρόμου του δεξιού ημισφαιρίου, στον απόηχο της σωματοαγνωσίας, της συναισθηματικής νωθρότητας και της συχνά εμφανιζόμενης «μισοπληγίας», του μίσους προς το ημίπληκτο τμήμα του

σώματος. Όπως αναφέρουν οι Solms το μίσος, η εκφραζόμενη αποστροφή, αφορούν τα ημιπληγικά μέλη ως *εξωτερικά αντικείμενα* ή και *πράγματα* στερούμενα την ιδιότητα του (ψυχικού) αντικειμένου, ως *μη αναγνωριζόμενα στοιχεία της εξωτερικής πραγματικότητας*, χωρίς κύρος και ξένα προς το σωματικό εγώ. Με έναν ανάλογο τρόπο θα σκεπτόμουν ένα τμήμα της σχέσης της κ. Σ ως προς τα νοητικά μορφώματα της απαξίωσης και του θυμού. Λέω ένα τμήμα καθώς πρόκειται για μία δυναμική κατάσταση εν τω γίγνεσθαι της θεραπευτικής εργασίας, η οποία εναλλάσσεται με στιγμές μεγαλύτερης ικανότητας νοηματοδότησης και ανάκτησης μίας θέσης και λειτουργίας υποκειμένου.

Αυτές οι παρατηρήσεις θεωρώ ότι οδηγούν σε δύο αλληλένδετα ζητήματα. Το ένα αφορά στο τι είναι, *πώς συγκροτείται και λειτουργεί νοητικά, ψυχικά ή νευρωνικά η κυρία Σ σε σχέση με τα νοητικά μορφώματα ως στοιχεία της εξωτερικής πραγματικότητας*. Το δεύτερο *υπογραμμίζει την σημασία, αλλά και την υποκείμενη διαταραχή, του μεταβατικού πεδίου σύνδεσης μεταξύ της ψυχικής και της εξωτερικής πραγματικότητας*.

Η κλινική εικόνα της ασθενούς παρουσιάζει στοιχεία πρωτογενών διεργασιών, προβολές, παρερμηνευτικές κινήσεις, στοιχεία διαταραχής του συναισθήματος, χωρίς όμως να στοιχειοθετούν την φαινομενολογική ή την ψυχαναλυτική διάγνωση μίας ψυχωτικής ή καταθλιπτικής διεργασίας. Η έννοια του «κύρους» όπως πολλά από τα λεκτικά και εξωλεκτικά κλινικά δεδομένα παραπέμπουν στην λειτουργία του ναρκισσισμού και τον τραυματισμό σε αυτό το επίπεδο. Παρατηρούμε την διαταραχή, την αποεπένδυση και την θραύση των αναπαραστάσεων του αντικειμένου ή των αναπαραστάσεων πράγματος, την διαταραχή στο πεδίο της «μεταψυχολογίας των χωρικών γνωσιών» όπως αναφέρουν οι Solms. *Από αυτό αναδεικνύεται η σημασία των λειτουργιών του δεξιού ημισφαιρίου ως προς την συγκρότηση των αναπαραστάσεων πράγματος και αντικειμένου και άρα του ασυνειδήτου*. Ως προς αυτό θα ήθελα να τονίσω ότι *το δεξιό ημισφαίριο φιλοξενεί νευρωνικά βασικούς μηχανισμούς του ασυνειδήτου, αλλά η λειτουργία του δυναμικού ασυνειδήτου, ως επίσης πεδίο ελκυστών, τόπο οργάνωσης των ασυνειδήτων φαντασιώσεων που εκπέμπει, απαιτεί την συνέργεια και την σύνδεση με το σύνολο των εγκεφαλικών δομών και διεργασιών, του αριστερού ημισφαιρίου και των υποφλοιοδών περιοχών*.

Θα σκεπτόμασταν επίσης την ψυχοσωματική ψυχοπαθολογία και την κλινική της χρηστικής ζωής και σκέψης, την καταστολή ή την απώλεια του συναισθηματικού βιώματος, στοιχεία τα οποία συναντούμε ήδη στο ιστορικό της ασθενούς. Θα υπενθυμίσουμε ότι στους αλεξιθυμικούς (Kano et al., 2003· ο.π.) παρατηρείται η μειωμένη δράση του δεξιού ημισφαιρίου, από τον προμετωπιαίο, το πρόσθιο τμήμα της έλικας του προσαγωγίου έως τον άνω κροταφικό, τον κάτω βρεγματικό και τον φλοιό της νήσου, απέναντι σε αρνητικά ερεθίσματα καθώς και την αυξημένη δράση του αριστερού ημισφαιρίου.

6.1.1 Η ψυχική εργασία του αρνητικού και η νευροψυχολογία της αγνωσίας

Όμως *το προεξάρχον κλινικό στοιχείο θεωρώ ότι είναι το αρνητικό*. Μία καλπάζουσα εργασία του αρνητικού σε όλο το φάσμα των λειτουργιών και των δομών της σωματοψυχικής οντότητας η οποία εκκενώνει τα νευρωνικά, τα νοητικά και τα ψυχικά μορφώματα, καθώς επίσης τις διεργασίες της μεταξύ τους σύνδεσης. Οι Abraham και Torok όπως ο Green μιλούν, έκαστοι από τις συγκλίνουσες ψυχαναλυτικές οπτικές γωνίες τους, για μία «ψυχική αγνωσία».

Έτσι εδώ τίθεται το ερώτημα εάν πρόκειται για μία «αμιγώς» και «αναγκαστική» νευρολογική εργασία αρνητικού ή εάν υφίσταται μία ανάλογη ψυχική εργασία. Αντίστοιχα θα αναρωτηθούμε εάν πρόκειται για την καταστολή του συναισθήματος, ως μηχανισμός άμυνας, ή για την οργανικής αιτιολογίας απώλεια του συναισθήματος εξ αιτίας της βλάβης των σωματοαισθητικών περιοχών του δεξιού φλοιού και των συνειρμικών νευρωνικών πεδίων, όπου βασίζεται η ανάπτυξη του συναισθήματος. Στην περίπτωση της «αμιγούς» οργανικής αιτιολογίας θα σκεπτόμουν μία πιθανή ανατομολειτουργική συσχέτιση ψυχικών και εγκεφαλικών διεργασιών, γύρω από το πώς παράγεται στο νευρωνικό επίπεδο η εργασία του αρνητικού. Ένα ανάλογο σκεπτικό

προτείναμε πρωτύτερα ως έναν τρόπο εξήγησης του συνδρόμου της άρνησης. Η εξήγηση έγκειται στην συνέργεια αριστερού και δεξιού ημισφαιρίου, ή θα λέγαμε στην διαταραχή της φυσιολογικής συνέργειας και του ενδοφλοιικού διαλόγου, όπως άλλωστε αυτό επισημαίνεται από τις βασικές επεξηγηματικές θεωρήσεις της σωματοαγνωσίας.

Το σύνδρομο της άρνησης, στον βαθμό που αφορά σε νευρωνικές και σε ψυχικές διεργασίες, και το νευρωνικό έρεισμα της εργασίας του αρνητικού, θεωρώ ότι απαρτίζεται από ένα σύνολο μηχανισμών. Απουσίας μίας πρωτογενούς αντίληψης της τάξης του σωματικού βρόγχου (Damasio), ως μία μορφή ασυνείδητης αρνητικής ψευδαίσθησης, εκπροσώπησης της απουσίας του αντιληπτικού («δεν αναγνωρίζεται η παράλυση»), *η οποία οφείλεται στην βλάβη, ή στην δυσλειτουργία, του δεξιού ημισφαιρίου. Γύρω από αυτήν, μέσω των διεργασιών του αριστερού ημισφαιρίου και του προμετωπιαίου λοβού, κατασκευάζεται ένα θετικό σωματοπαραφρενικό σύμπτωμα πλαισίωσης του αρνητικού, ψευδαισθητικής ικανοποίησης της επιθυμίας* («το χέρι μου είναι καλά. το κινώ φυσιολογικά», ή «αυτό το χέρι δεν είναι δικό μου, ανήκει στον άλλο») *και άρα επίσης ασυνείδητης λειτουργίας, η οποία διαψεύδοντας, εκφράζει συγχρόνως την πρωτύτερη εργασία αρνητικού. Επίσης θεωρώ ότι η άρνηση αφορά και στις μεταβατικές διεργασίες, σύνδεσης μεταξύ της σωματικής και της ψυχικής πραγματικότητας, καθώς οι εγκεφαλικές περιοχές που βλάπτονται ενέχονται στα νευρωνικά κυκλώματα οργάνωσης των αναπαραστάσεων δράσης, της ικανότητας εικονοπλασίας και νοηματοδότησης της σχέσης με τα αντικείμενα ή της ενσυναίσθησης.*

Το όφελος αυτής της εργασίας. είναι η διατήρηση μίας εικόνας ναρκισσιστικής συνοχής της σωματοψυχικής οντότητας. Αυτή είναι η άποψη των Solms όπως του Ramachandran και πλησία της θεώρησης του Damasio. Η έκφραση της εργασίας του αρνητικού, η διατύπωση του σκεπτικού της αγνωσίας ή της ψευδαισθήτωσης. ανήκει στο αριστερό ημισφαίριο. Το αποτέλεσμα της λειτουργίας του. διαμορφώνεται σύμφωνα με την εσωτερική του τάση κατασκευών και ερμηνειών και σύμφωνα με την συναλλαγή του με το δεξιό ημισφαίριο.

Η υπόθεση εξήγησης της σωματοαγνωσίας και της νοσοαγνωσίας που προτείνει ο Damasio (1999) είναι ότι, εξ αιτίας της βλάβης του σωματοαισθητηριακού φλοιού (SI, SII) καθώς και άλλων παρακείμενων περιοχών του δεξιού ημισφαιρίου (της κροταφο-βρεγματικής σύνδεσης, του φλοιού της νήσου ή της έλικας του προσαγωγίου), παράγεται η αδυναμία απαρτίωσης ενός μέρους των αισθητηριοκινητικών και σπλαχνικών δεδομένων που εκπροσωπούνται στο επίπεδο του proto-self, των θεμελιωδών νευρωνικών αναπαραστάσεων της σωματικής δυναμικής, ή του «σώματος-σχέση». Σε αυτό το επίπεδο, πρωτογενούς ή πυρηνικής συνείδησης, διατηρείται και υφίσταται η πρόσληψη και καταγραφή των δεδομένων της νόσου. Όμως αυτά δεν είναι δυνατόν να περιληφθούν στο πεδίο των δευτερογενών διεργασιών, δηλαδή της εκτεταμένης συνείδησης, και δεν γίνονται μέρος ή γνώση της αυτοβιογραφικής μνήμης. Η αρνητική αντίληψη και η απότοκη κατασκευή στηρίζονται στα πρωτότερα δεδομένα του βρόγχου του «ως εάν σώματος», της εικόνας δηλαδή του άρτιου προ-νοσηρού σώματος. Μπορούμε να υποθέσουμε επομένως ότι *η εργασία αρνητικού, η αρνητική ψευδαίσθηση, μπορεί να έχουν ως αντικείμενο, ή ως θεμελιώδες έρεισμα, πρωταρχικές και ψυχικά μη αναπαραστατικές εγγραφές*. Αυτή είναι μία εξήγηση του συνδρόμου της άρνησης βασιζόμενη στην οργανική αιτιολόγηση και στις εγκεφαλικές βλάβες, που υποχρεώνει κατά κάποιον τρόπο τον ψυχισμό να αναπτύξει μία εργασία αρνητικού. Και *ενδεχομένως μας δείχνει ένα πιθανό νευρωνικό έρεισμα της ψυχικής εργασίας του αρνητικού*. Ή ακόμα, σκεπτόμενοι την λειτουργία του αρνητικού στο πλαίσιο των ευρύτερων μηχανισμών άμυνας (Green, 1993), από την απώθηση έως την απάρνηση και την καταστολή, μας δείχνει *το βάθος και την έκταση που μπορεί να ενέχεται σε ένα λανθάνον, προ-ψυχικό επίπεδο, όταν παράγεται μία νευρωτική αμυντική κίνηση*. Όμως θα πρέπει να σκεφτούμε ότι η συμπτωματολογία του συνδρόμου του δεξιού ημισφαιρίου είναι αμιγώς οργανική, ή θα μπορούσαμε να υποθέσουμε ότι υφίσταται μία ενεργός υποκειμενική, ψυχική, συνιστώσα;

6.1.2 Η μεταβατική σύνδεση ψυχισμού νόησης και σώματος στο σύνδρομο του δεξιού ημισφαιρίου.

Αυτή είναι η άποψη των Solms, οι οποίοι προτείνουν ότι κάτω από το νευροψυχολογικό σύνδρομο της άρνησης και του μηχανισμού της αγνωσίας λειτουργεί μία υποκειμενική διεργασία «αντίστασης», «άμυνας», που δραστηριοποιείται απέναντι στην σφοδρότητα των απωλειών και το πένθος τους. Με αυτόν τον τρόπο διατυπώνουν, εάν όχι μία διαφορετική εξήγηση του συνδρόμου, τουλάχιστον την πρόσθεση ενός βασικού στοιχείου υποκειμενικότητας στον μηχανισμό της αγνωσίας. Βασιζόμενοι στις παρατηρήσεις του Ramachandran γύρω από την άρση της άρνησης χάρις στον ερεθισμό του βρεγματικού φλοιού μέσω των θερμικών ερεθισμάτων στον ακουστικό πόρο, και, στην παροδική άρση της άρνησης μέσω της ψυχοθεραπευτικής εργασίας σε στιγμές ιδιαίτερης συγκινησιακής φόρτισης, θα θεωρήσουν ότι «οι αγνωσιακοί συνεχίζουν να κωδικοποιούν πληροφορίες περί του βεβλημένου σώματός τους και σε κάποιο βαθύτερο επίπεδο, έχουν γνώση των αναπηριών και των συναισθηματικών επιδράσεων». «Αυτό που τους λείπει, αναφέρουν, είναι η διάθεση να προσδώσουν προσοχή σε αυτή τη γνώση... να επιτρέψουν την συνειδητή εγρήγορση». Αντίθετα, όπως θεωρούν, αναπτύσσουν τον αμυντικό μηχανισμό της απώθησης[41]. Λένε ότι οι ασθενείς χρησιμοποιούν ναρκισσιστικούς μηχανισμούς άμυνας έτσι ώστε να μην αναγνωρίσουν την απώλεια και τα συνδεόμενα συναισθήματα κατάθλιψης. Αναφέρονται σε μία ψυχική παλινδρόμηση χαρακτηριζόμενη από την αποεπένδυση του αντικειμένου και την επιστροφή της λιβιδούς στο εγώ. Αυτό, εξηγούν, προκαλεί μία «απόμιξη της λιβιδινικής επένδυσης των αντικειμένων» και έτσι, «την σχάση του αντικειμένου σε απολύτως καλά και κακά μέρη», στοιχείο το οποίο συνδέουν με τις προβλητικές και παρανοϊκές κινήσεις που συναντούμε στην κλινική. Ως προς την παρατηρούμενη διαταραχή της προσοχής[42], προτείνουν ότι σχετίζεται με την άμυνα μη αναγνώρισης, απάρνησης, μίας δυσάρεστης πραγματικότητας.

---

[41] Στο κείμενο τους αναφέρονται στην απώθηση, και την επιστροφή του απωθημένου, μέσω του συγκινησιακού βιώματος της θεραπευτικής σχέσης, των συναισθημάτων. Όμως γνωρίζουμε ότι κατά τον Freud η απώθηση αφορά στις αναπαραστάσεις και όχι στο συναίσθημα, το οποίο άλλωστε απουσιάζει στην κλινική αυτών των ασθενών.

[42] Αναφορικά με την «attention arousal» υπόθεση του Heilman και του Mesulam σύμφωνα με την οποία η σωματοαγνωσία οφείλεται στην απώλεια της προσοχής προς το ημίπληκτο τμήμα (ο.π.).

Η άποψη μου είναι ότι *η πρόταση των Solms σχετικά με την λειτουργία της απώθησης στον σύνδρομο του δεξιού ημισφαιρίου δεν ισχύει, ή ενδεχομένως ισχύει υπό προϋποθέσεις, εφ΄ όσον δηλαδή η λειτουργία του αρνητικού λάβει την μορφή και την ποιότητα του ψυχικού μηχανισμού της απώθησης, η οποία αυτομάτως θέτει ένα πλαίσιο ευρύτερης δυναμικής εντός του ψυχικού οργάνου*. Ανάλογη είναι η παρατήρηση της Morin (ο.π.) που επισημαίνει την αντίφαση μεταξύ της απώθησης και της διαταραχής των επενδύσεων του ολικού αντικειμένου που υπογραμμίζεται από τους Solms. Για την λειτουργία και την δυναμική της απώθησης απαιτούνται η λειτουργία του προσυνειδητού και συνολικότερα των μεταβατικών διεργασιών, οι οποίες θεωρώ ότι διαταράσσονται, εξ αιτίας των συγκεκριμένων βλαβών και εξ αιτίας των ψυχικών παλινδρομικών κινήσεων απέναντι στον τραυματισμό και το γεγονός των απωλειών. Θα μπορούσαμε ίσως να πούμε ότι η κατασκευή άρνησης που παράγεται και λεκτικοποιείται («το χέρι μου είναι καλά, δεν είναι δικό μου»), όπως η αποστασιοποίηση και ο αμφιταλαντευόμενος αρνητισμός της κ. Σ, αποτελούν προσπάθειες επεξεργασίας. Όμως, όπως είδαμε, θεωρώ ότι πρόκειται για νοητικά λεκτικά μορφώματα, ιδέες, της τάξης περισσότερο της εξωτερικής παρά της ψυχικής πραγματικότητας.

Ως προς την υποκείμενη ύπαρξη καταθλιπτικών συναισθημάτων θα σκεπτόμουν την ανάδυση ενός *βιώματος κατάρρευσης*. Αναφορικά με την διατήρηση της λιβιδινικής επένδυσης, της αποεπένδυσης των αντικειμένων και της επιστροφής στον ναρκισσιστικό πόλο, θα λέγαμε ότι *στο σύνδρομο του δεξιού ημισφαιρίου, παράγεται μία λιγότερο ή περισσότερο εκτεταμένη καταστροφή των αναπαραστάσεων πράγματος και του αντικειμένου*. Θα πρότεινα εδώ την πιθανή ανάπτυξη μορφών «*επένδυσης του αρνητικού*» που εξετάσαμε στο πλαίσιο της διερεύνησης των τρόπων σχέσης μεταξύ ψυχικής και εξωτερικής πραγματικότητας, ενός αρχαϊκού τρόπου αυτοκυριαρχικής ίασης, μίας θεραπείας δια του αντιθέτου, μέσω των ενορμήσεων θανάτου.

Θα θεωρούσα έτσι ότι υφίσταται μία υποκειμενική ή ψυχική συνιστώσα των μηχανισμών παραγωγής της συμπτωματολογίας, η οποία μορφοποιείται από την οργανική βλάβη και συγχρόνως μορφοποιεί την νευροψυχολογική ή και νευρωνική σημειολογία. Το κατά πόσο ή το πώς δημιουργείται αυτή η αμφίδρομη διαμόρφωση, άπτεται του πεδίου της

μεταξύ τους σύνδεσης, το οποίο μπορούμε να παρατηρήσουμε μέσα από τις στιγμές και τις διεργασίες ανάταξης του συμπτώματος. Στο σημείο δηλαδή όπου κατά την γνώμη μου ευρίσκεται το πλέον ισχυρό στοιχείο υποκειμενικότητας.

Οι Solms θεωρούν ότι ορισμένες συγκινησιακές παρεμβάσεις στο πλαίσιο της θεραπείας λειτούργησαν όπως τα θερμικά ερεθίσματα στο πείραμα του Ramachandran. Επέτρεψαν δηλαδή την παροδική συνείδηση της αναπηρίας συνοδευόμενη από την συναισθηματική έκφραση θλίψης και απόγνωσης. Όμως σε ένα πρώτο επίπεδο πρόκειται για διαφορετικής τάξης ερεθίσματα και με διαφορετικές οδούς επεξεργασίας. Λεκτικά και σωματικά. Ταυτίζοντας ως προς το αποτέλεσμα αυτά τα δύο, δημιουργούνται ορισμένα ερωτήματα. Ερωτήματα αναφορικά με την μεταβίβαση και με ένα επίπεδο σχεδόν αισθητηριακής και σωματικής μεταβιβαστικής σχέσης. Το ενδιαφέρον εδώ είναι ότι πρόκειται όχι απλώς για έναν σωματικό ή αισθητηριακό δίαυλο ή κώδικα επικοινωνίας, αλλά για μία μεταβίβαση. *Δημιουργείται ένα πεδίο εν δυνάμει μεταφοράς μεταξύ σώματος νόησης και ψυχισμού, το οποίο έχει να κάνει ή συνδέεται με το αισθητηριακό επίπεδο λειτουργίας*. Νομίζω ότι κάτι ανάλογο παράγεται και στις φυσικές θεραπείες αποκατάστασης. Θα θυμηθούμε ότι η κ. Σ φέρνει από την πρώτη στιγμή στις συνεδρίες ως σημείο αναφοράς, το βίωμα των συνεδριών φυσιοθεραπείας, την αποδιοργάνωση που βίωνε ως προς τον χώρο και τα αντικείμενα. Οι Solms επισημαίνουν ότι η ανάδυση της πραγματικότητας της αναπηρίας στην συνείδηση παράγεται στο πλαίσιο της ψυχοθεραπείας και όχι των φυσικών θεραπειών. Η κλινική παρατήρηση και ιδίως η κλινική συνεργασία στο πλαίσιο της λειτουργίας των ομάδων αποκατάστασης, δείχνει ότι συχνά ανάλογες αναδύσεις εμφανίζονται στις φυσικές θεραπείες. Αλλά *με την μορφή της παλινδρόμησης στο επίπεδο της πρωτογενούς συνείδησης, ουσιαστικά ασυνείδητη και μη νοούμενη*. Στο πείραμα του Ramachandran και πολύ συχνά στο θεραπευτικό πλαίσιο η συνείδηση αφανίζεται άμεσα. Κατά τον Damasio, η εξαφάνιση κάθε μνημονικού ίχνους, διότι ακριβώς δεν υπήρξε ως αναπαράσταση πράγματος ή λέξης, αμέσως μετά την αιφνίδια αποκατάσταση της αντίληψης ή του αντιληπτικού ίχνους της πραγματικότητας του σώματος, εξηγείται από την μη απαρτίωση του στο πεδίο της αυτοβιογραφικής μνήμης.

Αντίθετα με την περίπτωση βραχείας ανάκτησης μέσω των θερμικών ερεθισμών, στην πορεία του ψυχοθεραπευτικού έργου καθίσταται δυνατή, και σωματοψυχικά ανεκτή, η διατήρηση των στοιχείων πρωτογενούς συνείδησης εντός της αυτοβιογραφικής μνήμης της μεταβιβαστικής σχέσης, ή διαφορετικά εντός του δυναμικού μεταβατικού πεδίου αυτο-οργάνωσης, δημιουργίας παράξενων ελκυστών και εν δυνάμει νοηματοδοτήσεων των προσλαμβανομένων στοιχείων. Η δυνατότητα παρατήρησης και ενδεχομένως περαιτέρω διεργασίας στις ψυχοθεραπευτικές συνεδρίες, θεωρώ ότι έχει να κάνει με την ψυχαναλυτική προσέγγιση και ευαισθησία ως προς αυτά που συμβαίνουν, τις ελάχιστες και μη προβλεπόμενες συνθήκες, στο εδώ και τώρα της θεραπευτικής μεταβιβαστικής σχέσης. Έτσι, η σημασία της εξωλεκτικής, προ-ψυχικής διεργασίας της μεταβίβασης δεν αφορά τόσο στις αφασικές διαταραχές όσο στις διαταραχές της αναφοράς στο σώμα. *Εάν το κύριο αίτιο της αγνωσίας είναι αμιγώς οργανικό, η δυναμική διαμόρφωση του συμπτώματος ως νευρωνική άρνηση και ως εργασία αρνητικού και ιδίως η αποκατάσταση του είναι αμιγώς νευρο-ψυχική.*

Στην θεραπεία της κυρία Σ είχαμε την ευκαιρία να συνδέσουμε το βίωμα της απόκοσμης δυσαρέσκειας και των απρόσωπων προσωπικών αισθήσεων θυμού ή απαξίωσης με το πώς αισθανόταν τις ίδιες στιγμές των αναφορών της όπως και άλλες πρωτύτερες στιγμές λεκτικής και εξωλεκτικής άρνησης και αποστροφής, εντός της θεραπευτικής σχέσης. Η συζήτηση γύρω από αυτά, όπως είπε «την έκανε να ησυχάζει» και «να είναι περισσότερο παρούσα, να το δέχεται». Να αποδέχεται το εδώ και τώρα της συνύπαρξης στην θεραπευτική σχέση, με την αναπηρία, και σταδιακά στο πλαίσιο της προσωπικής ζωής της. Σταδιακά άρχισε να αναφέρεται στο παρελθόν, στην αρχή αρκετά «μουδιασμένα» και στην συνέχεια μέσω ώσεων και απώσεων του λόγου και της έκφρασης. Η αναζήτηση και επανεύρεση της ιστορικότητας και της διαχρονίας αισθάνθηκα να προσκρούει και ίσως να τείνει να καταρρεύσει όταν ετέθη το θέμα των συναισθηματικών σχέσεων. Αφορμές ήταν, η ανάπτυξη ορισμένων κινήσεων λιβιδινικών επενδύσεων μεταξύ αντικειμένου και του εγώ στην θεραπευτική σχέση, ένα έδαφος ενδιάδρασης, μία επισήμανση του περιεχομένου των αναφορών της που περιστρεφόντουσαν γύρω από έναν κόσμο γυναικών (η κόρη, η αδελφή, η βοηθός, η φυσιοθεραπεύτρια) και το «κόμπιασμα» που η ίδια υπογράμμιζε σε σχέση με τον σύζυγο

της. Για εκείνον αναφερόταν στο ότι είχε πεθάνει προ πέντε ετών, αναφερόταν αδρά και γενικόλογα ή κοινότυπα ως προς τις σχέσεις τους αλλά ποτέ ως προς την απώλεια. Θα πει ότι το αγγειακό επεισόδιο συνέβη «την ώρα που έφτιαχνε κόλλυβα για την επέτειο θανάτου του συζύγου της». Για τις συνθήκες του επεισοδίου διατηρεί μερικές εικόνες, όχι όλη την ιστορία, αλλά έχει την αφήγηση της αδελφής της την οποία πρόλαβε να ειδοποιήσει όσο ακόμα είχε τις αισθήσεις της. Με εμφανές πλέον το συναίσθημα θλίψης και ματαίωσης θα αναφερθεί πιο συγκεκριμένα για «το πως δεν τα πήγαινε καλά μαζί του, ένοιωθε να υπάρχει μεταξύ τους ένα διαρκές κενό, ο καθένας να μένει στις σκέψεις του και να μην επικοινωνούν παρά για τα θέματα της κόρης τους, στα οποία τουλάχιστον μπορούσαν να συνεννοηθούν». Ένα χρόνο προ του επεισοδίου γνώρισε και έκανε μία σχέση με έναν άντρα από το εργασιακό της περιβάλλον. Θα πει ότι «ήταν λίγο καιρό μαζί… δεν ήξερε εάν θα μπορούσε να ξαναφτιάξει την ζωή της, αλλά ήλπιζε, ήταν εκεί…». Την ίδια ημέρα του επεισοδίου, λίγο νωρίτερα, της ανακοινώνεται η απόφαση του χωρισμού εκ μέρους του νέου συντρόφου της. «Για αυτά δεν έχω ξαναμιλήσει… μου έχουν μιλήσει (το περιβάλλον της), αλλά εγώ ποτέ… στην αρχή τα ένοιωθα εντελώς ξένα αλλά και τρομακτικά, μετά, τους προηγούμενους μήνες, τα σκεφτόμουν όμως έλεγα ότι δεν υπάρχουν πια».

Η αναφορά της στο ζεύγος που χωρίζει, από τον θάνατο και από το τέλος της επιθυμίας, σε έναν χώρο του τέλους της αρχής της επιθυμίας και της αρχής της πραγματικότητας, που σχάται, με κάνει να σκεφτώ μία ημίπληκτη πρωταρχική σκηνή. Μία ημίπληκτη πρωταρχική φαντασίωση. Ή μία πρωταρχική σκηνή της οποίας η δράση πλήττει, νεκρώνει και αρνείται το ήμισον της. Και το εναπομένον μισό ισούται με το ψυχικά ανύπαρκτο, ως το απότοκο μόρφωμα του αρνητικού. Εξετάζοντας την κλινική περίπτωση της κυρίας Χ είχαμε την ευκαιρία να προσεγγίσουμε την ανάλογη προβληματική, την πιθανή σύνδεση με το γεγονός της ημιπληγίας και με την έννοια της νεκρής μητέρας.

Η κ. Σ θα πει πως «ήταν πολύ σημαντικό ότι μπόρεσε να μιλήσει για αυτό το κομμάτι της ιστορίας και της ψυχής της». Της ψυχής της, καθώς και του ημίπληκτου σώματος, του ημίπληκτου «σώματος - σχέση σε σχέση» και του κενού, του απόξενου στις σχέσεις με τους άλλους και στην σχέση με τον εαυτό, όπως μπόρεσε να συνδεθεί.

Δύο σχεδόν χρόνια μετά το εγκεφαλικό επεισόδιο, η κ. Σ είχε ανακτήσει ένα σημαντικό μέρος της λειτουργικότητας, της ψυχικής και της νευροψυχολογικής διαθεσιμότητας προς την λειτουργία, και ίσως, της ικανοποίησης από αυτήν. Σταδιακά επρόκειτο να μειώσει και να σταματήσει τις θεραπείες. Στο διάστημα του επόμενου διμήνου θέλησε να μιλήσει περισσότερο για το παρελθόν, «να εξηγήσει στον εαυτό της γιατί δεν πήγε καλά ο γάμος της και γιατί ο προηγούμενος σύντροφός της θέλησε να χωρίσουν». Αναρωτιόταν αν αυτή η αναζήτηση ήταν μάταιη, αλλά συζητήσαμε εάν ίσως προτιμούσε να είναι μάταιη, κάτι το οποίο όπως είπε «θα ήθελε να αποφύγει να ξανακάνει». Σκέφτηκε ότι «θα έπρεπε να είχε κάνει πολλά χρόνια πριν μία ψυχοθεραπεία», αλλά «ούτε που το είχε φανταστεί, δεν θα το έκανε». Έμενε το παρόν και το μέλλον ως πεδία δράσης, θεραπείας. Έτσι αναλογιζόμενη την συνέχεια, πέραν του πλαισίου αποκατάστασης, με ένα συναίσθημα ενοχής ή ντροπής, αναφέρθηκε σε μία σκέψη που είχε τον τελευταίο καιρό, ήδη προτού μιλήσει για τις σχέσεις της και τις συνθήκες του εγκεφαλικού. Ότι «θα ήθελε να ήταν με μία γυναίκα ψυχοθεραπεύτρια». Αυτή σκέψη και επιθυμία της ασθενούς θα μπορούσε να ερμηνευθεί, εντός και εκτός της θεραπευτικής σχέσης, σε διάφορα επίπεδα καθώς έθετε ένα ερώτημα ως προς την μεταβιβαστική σχέση, ως προς την πρώιμη ίσως για την ψυχική οικονομία ανακίνηση αυτών των θεμάτων και την διαχείριση των λιβιδινικών επενδύσεων ή των διεγέρσεων που εβίωνε στην θεραπεία, όπως επίσης ως προς άλλες πτυχές της ψυχικής οργάνωσης, την σχέση με την μητέρα και την θηλυκή λειτουργία. Θέματα επομένως τα οποία θα μπορούσαν να αποτελέσουν πεδία ψυχαναλυτικής διεργασίας.

Στις θεραπείες αποκατάστασης, όταν έχει προσεγγισθεί ένα «ικανοποιητικό» επίπεδο λειτουργικής ανάκτησης, είναι πολύ συχνή η ανάγκη των ασθενών να πάρουν μία απόσταση από την συνολική διαδικασία. Συχνή και «φυσιολογική», διότι όπως παρατηρούμε το βίωμα των θεραπειών αποκατάστασης είναι έντονο και πολυδιάστατο. Στην πλειονότητα ίσως των περιπτώσεων παρατηρείται (δυστυχώς για την επιστήμη) μία έντονη αντίσταση, σκεπτικισμός ή και άρνηση στην προοπτική των προτεινόμενων μακροπρόθεσμων επανελέγχων μετά και το πέρας της περιόδου σταδιακής αποθεραπείας. Σε ότι αφορά στην ψυχοθεραπεία, στην θεραπευτική προσέγγιση του ψυχισμού της νευροψυχολογικής παθολογίας, το ζήτημα ενός ορισμού της αποθεραπείας είναι υπό

(διαρκή) συζήτηση. Από μία μεριά θα μπορούσαμε να πούμε ότι η ψυχοθεραπεία αυτών των ασθενών είναι μία ψυχαναλυτική νευροψυχολογική θεραπεία, έχοντας ταυτοχρόνως ως αντικείμενο την ψυχική υγεία και την νευροψυχολογική αποκατάσταση. Η οποία είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με την θεραπευτική εργασία στο επίπεδο του ψυχισμού και κυρίως στο επίπεδο της σχέσης μεταξύ ψυχισμού και νευροψυχολογικού ελλείμματος. Υπό αυτή την έννοια η εργασία με την κυρία Σ είχε τα όρια της, όπως επίσης υπήρχαν και γινόντουσαν αισθητά τα αντιμεταβιβαστικά όρια διαθεσιμότητας προς την από κοινού εργασία. Και είχε ίσως προσεγγίσει μία μορφή «ολοκλήρωσης». Εντός αυτής της εικόνας «περάτωσης» θα περιελάμβανα την σκέψη, την επιθυμία μαζί με την ενοχή και την ντροπή, καθώς και το άνοιγμα προς μία άλλη ψυχαναλυτική δουλειά με «μία γυναίκα ψυχοθεραπεύτρια». Ή, ένα άνοιγμα στο πεδίο της αντιμεταβίβασης, προς την αναλυτική δουλειά στην σκέψη του κλινικού γύρω από το υποκειμενικό και ασυνείδητο βίωμα της λειτουργίας του στην θεραπεία.

Όπως κατά την εξέταση των ψυχαναλυτικών και νευροεπιστημονικών συνδέσεων των νευροψυχολογικών διαταραχών του αριστερού ημισφαιρίου, σε αυτή την ενότητα οι παρατηρήσεις και οι θέσεις που διατυπώθηκαν συνάπτονται της έννοιας και της λειτουργίας των μεταβατικών διεργασιών. *Η κλινική παρουσίαση που προτείναμε όπως άλλωστε οι κλινικές και ερευνητικές τοποθετήσεις που αναφέρονται στην βιβλιογραφία θεωρώ ότι επιβεβαιώνουν ή τουλάχιστον υπογραμμίζουν την εξαιρετική σημασία της διάστασης της μεταβίβασης στην κατανόηση και την θεραπευτική προσέγγιση αυτών των παθήσεων*. Στην συνέχεια θα προχωρήσουμε στην ανάλογη εξέταση των διαταραχών του προμετωπιαίου λοβού όπου συναντούμε ένα άλλο τμήμα του πεδίου των διεργασιών του πεδίου της μεταβατικής πραγματικότητας.

7. Η ΝΕΥΡΟΨΥΧΟΛΟΓΙΚΗ ΚΑΙ ΨΥΧΑΝΑΛΥΤΙΚΗ ΚΛΙΝΙΚΗ ΤΟΥ ΜΕΤΩΠΙΑΙΟΥ ΣΥΝΔΡΟΜΟΥ

Στο πεδίο του μετωπιαίου λοβού, μέσω των πολλαπλών συνδέσεων του εντός του θαλαμοφλοιικού συστήματος και των φλοιο-υποφλοιωδών συνδέσεων, συγκροτούνται και αναπτύσσονται οι διεργασίες της μονάδας προγραμματισμού, ρύθμισης και επαλήθευσης του συνόλου των εγκεφαλικών διεργασιών, όπως έχει προτείνει ο Luria. Αποτελεί όπως είδαμε το πεδίο διεργασιών ανάδυσης της δευτερογενούς συνείδησης και σκέψης, του σχεδιασμού της δράσης, καθώς και της απαρτίωσης των νοητικών και συναισθηματικών δεδομένων. Είδαμε επίσης ότι συσχετίζεται με μία μορφή διάκρισης συνειδητού και ασυνειδήτου. Βασιζόμενοι σε νευροεπιστημονικά ερευνητικά και κλινικά δεδομένα όπως επίσης στην συσχέτιση της ψυχαναλυτικής και της νευροβιολογικής σκέψης γύρω από την ονειρική ζωή, προτείναμε ότι *η δράση του προμετωπιαίου λοβού δεν συνδέεται μόνον με την λειτουργία της συνείδησης, ή του συστήματος του συνειδητού, του προσυνειδητού ή του εγώ, αλλά εξυπηρετεί και ενέχεται στην λειτουργία του γνωσιακού καθώς και του δυναμικού ασυνειδήτου*. Συνδέοντας τις νευρωνικές λειτουργίες του μετωπιαίου λοβού και την ψυχαναλυτική προσέγγιση, ο Schore (1994, 2003a) αναφέρεται στην δυνατότητα εκ νέου εγγραφής, μετάφρασης και εκ νέου κωδικοποίησης των πληροφοριών, την εκ νέου δυνατότητα σύνδεσης ή δέσμευσης των ενεργειακών μορφωμάτων με τις ήδη επεξεργασμένες αναπαραστάσεις καθώς και στην ικανότητα της αναστολής των πρωτογενών διεργασιών, τα ερεθίσματα των οποίων δέχονται εμμέσως (από τον φλοιό) και αμέσως (από τις υποφλοιώδεις δομές) οι περιοχές του προμετωπιαίου φλοιού. Ο Solms και οι συνεργάτες του υπογραμμίζουν επίσης την νευροεπιστημονικά και κλινικά διαπιστωμένη σημασία των διεργασιών του προμετωπιαίου λοβού ως προς την αναστολή επί των περισσότερο πρωτογενών διεργασιών, την οποία συνάπτουν με την έννοια και την διεργασία των συνδέσεων, όπως αυτή θεωρείται στην ψυχανάλυση, άρα με τις διεργασίες του προσυνειδητού ή του συστήματος του εγώ. Ανάλογη είναι η νευροεπιστημονική άποψη που επισημαίνει επίσης

την συνδετική δράση του μετωπιαίου λοβού, εντός των τμημάτων του, ιδίως του πλαγιοραχιαίου (νοητικού, γνωσιακού) και του κογχικού (συναισθηματικού) και σε σχέση με τις υποφλοιώδεις δομές.

Έτσι μπορούμε να πούμε ότι η έννοια της σύνδεσης αποτελεί την λέξη - κλειδί της λειτουργίας του μετωπιαίου λοβού και αντίστοιχα της κατανόησης των διαταραχών που εμφανίζονται στο μετωπιαίο σύνδρομο.

Όμως θα παρατηρήσουμε ότι η έννοια και οι λειτουργίες της σύνδεσης που εξυπηρετούνται ή συσχετίζονται με την δράση του μετωπιαίου – προμετωπιαίου λοβού, χαρακτηρίζονται από μία *πολυσημία*. Η έννοια και τα απότοκα μορφώματα της συνδετικής ικανότητας όπως διατυπώνεται στην νευροεπιστήμη δεν αντιστοιχεί ακριβώς στην ψυχαναλυτική έννοια του όρου. Αφορά στην πολυσημία της εργασίας της αντίληψης, από την χρηστική στην ψευδαισθητική και από την αντιληπτική έως την αναπαραστατική διεργασία. *Αφορά στην παραγωγή διαθεσιμοτήτων στο πεδίο της νευρωνικής πραγματικότητας, στο πεδίο της γνωσιακής πραγματικότητας, και στο πεδίο της ψυχικής πραγματικότητας. Όπως επίσης αφορά σε διεργασίες στο επίπεδο του συνειδητού και του ασυνειδήτου, γνωσιακού και ψυχικού*. Επομένως η προσέγγιση των λειτουργιών και των διαταραχών του μετωπιαίου λοβού υπό το πρίσμα της αναστολής των πρωτογενών διεργασιών, στην διαμόρφωση των οποίων συμμετέχει και της σύνδεσης. αφορά την πολυσημία των αντίστοιχων διεργασιών και του αντικειμένου τους.

Σε ένα περαιτέρω στάδιο εξήγησης της λειτουργίας της σύνδεσης και της απαρτίωσης στο επίπεδο της ταυτότητας και της υποκειμενικότητας, η σύγχρονη νευροεπιστημονική προσέγγιση διερεύνησε την διάσταση της νευρωνικής και νοητικής αναπαράστασης της σχέσης με τα αντικείμενα. της «κοινωνικής νόησης», της «νοητικής προσομοίωσης» ή της «θεωρίας του πνεύματος» («theory of mind»,)[43], σημαντικό μέρος των οποίων εξασφαλίζεται από την λειτουργία του μετωπιαίου λοβού. Αυτή είναι η πορεία της προσέγγισης του Changeux (2002) εξετάζοντας την οργάνωση της νόησης όπως επίσης του Jeannerod (2002) όταν υπογραμμίζει την σύνδεση της συνείδησης

[43] Σε αυτές τις θεωρήσεις θα αναφερθούμε εκτενέστερα στο επόμενο και τελευταίο κεφάλαιο.

εαυτού και της συνείδησης της δράσης σε σχέση με τα αντικείμενα. Παρατηρήθηκε έτσι ότι στο νευρωνικό επίπεδο η λειτουργία της ενδοϋποκειμενικής σύνδεσης και απαρτίωσης έγκειται στην δυναμική της σχέσης με τα αντικείμενα, στην δυνατότητα ενσυναίσθησης ή ενδιάδρασης, και αντιστρόφως, ότι η δυνατότητα ενσυναίσθησης έγκειται στην εσωτερική σύνδεση και συγκρότηση των αναπαραστάσεων. Όπως αναφέρει ο Jeannerod (ο.π.), «οι νοητικές καταστάσεις των άλλων ευρίσκονται εντός μας». Επομένως η έννοια και τα απότοκα μορφώματα της συνδετικής ικανότητας του μετωπιαίου λοβού αναφέρεται επίσης στην παραγωγή διαθεσιμοτήτων στο πεδίο της μεταβατικής πραγματικότητας. Στο προηγούμενο κεφάλαιο εξετάζοντας την νευροδυναμική προσέγγιση και τις αντιστίξεις του προμετωπιαίου λοβού είδαμε ότι οι διεργασίες του, επιτρέπουν *την διεύρυνση του συνολικού πεδίου ελκυστών και την διεύρυνση της ικανότητας αυτο-οργάνωσης του νευρικού συστήματος και του ψυχικού συστήματος, τόσο στο συνειδητό όσο και στο ασυνείδητο επίπεδο.*

Στο πεδίο της ψυχαναλυτικής προσέγγισης των νευροψυχολογικών διαταραχών του προμετωπιαίου λοβού, ιδίως της έσω κοιλιακής και κογχομετωπιαίας περιοχής, οι Solms αναφέρονται στην «ψύχωση», στην «ενθυλακωμένη ψύχωση» και στην διαταραχή ή στην κατάρρευση των ναρκισσιστικών ερεισμάτων του ψυχισμού. Η νευροψυχαναλυτική κλινική των περιπτώσεων που παρουσιάζουν, αφορά στην έκφραση των πρωτογενών διεργασιών και στον τρόπο λειτουργίας του συστήματος του ασυνειδήτου όπως διατυπώθηκε από τον Freud, δηλαδή στην απουσία άρνησης και αμφιβολίας, στην κινητικότητα των επενδύσεων και την μορφή της ελεύθερης ενέργειας, στην απουσία της χρονικής διάστασης και στην προβλητική ή ψευδαισθητική αντικατάσταση της εξωτερικής από την ψυχική πραγματικότητα. Ανάλογες είναι οι παρατηρήσεις του Turnbull (2003) ο οποίος, μέσω της ανασκόπησης καταγεγραμμένων περιστατικών ασθενών με βλάβες των ιδίων περιοχών που παρουσίασαν στο σύνολό τους συμπτώματα μυθοπλαστικών κατασκευών και ψευδών εικασιών, θεωρεί ότι επιβεβαιώνεται η άποψη των Solms, καταλήγοντας στο συμπέρασμα ότι «αυτές οι διαταραχές προκαλούνται από την υπερδραστηριοποίηση των συγκινησιακών συστημάτων [στον άξονα των συνδέσεων της κοιλιακής περιοχής του προμετωπιαίου με τα υποφλοιώδη κέντρα], ή, όταν είναι πτωχή η ρύθμιση αυτών των συγκινησιακών συστημάτων». Οι νευροψυχολογικές

εξηγήσεις της μυθοπλασίας αναφέρονται επίσης στην δυσλειτουργία της μνήμης εργασίας και της σύνδεσης μνημονικών ιχνών (των αναπαραστάσεων που εξυπηρετούν την αντίληψη της πραγματικότητας) ως προς το πλαίσιο νοητικής και συναισθηματικής λειτουργίας. Οι Anderson και Damasio (Anderson et al., 1999) προτείνουν τον όρο της «επίκτητης κοινωνιοπάθειας» (acquired sociopathy) τονίζοντας την πλευρά διαταραχής της προσωπικότητας και της συμπεριφοράς, την μεταιχμιακή θα λέγαμε έκφραση της παθολογίας του προμετωπιαίου λοβού. Ο Weinstein (1996) θεωρεί ότι οι μυθοπλαστικές κατασκευές εκφράζουν *μεταφορικά* την ασυνείδητη προβληματική της πρωτύτερης προσωπικότητας του ασθενούς. Αντίστοιχα οι Solms αναφέρονται στις κεντρικές φαντασιώσεις των ασθενών

Ενυπάρχει άραγε στην μυθοπλασία και στα απότοκα των πρωτογενών διεργασιών μορφώματα μία μεταφορική ή φαντασιωσική αξία; *Μιλώντας για μία μεταφορά, πρόκειται για την εντύπωση και κρίση του παρατηρητού; Ή πρόκειται για μία ικανότητα ανάπτυξης μεταφορικών διεργασιών του ιδίου του πάσχοντος και επομένως της ικανότητας ανάπτυξης διεργασιών σύνδεσης της ψυχικής και της νοητικής ή της σωματικής πραγματικότητας*; Στις προηγούμενες ενότητες αναφορικά με το σύνδρομο του δεξιού και του αριστερού ημισφαιρίου είδαμε ότι η μεταφορική αξία ή μάλλον η παρατηρούμενη διαταραχή της ικανότητας μεταβατικών και μεταφορικών διεργασιών, αποτελεί καθοριστικό στοιχείο στην διαμόρφωση των συμπτωμάτων και της κλινικής εικόνας. Ένα ανάλογο ερώτημα θα έθετα ως προς την διαμόρφωση της κλινικής εικόνας του μετωπιαίου συνδρόμου και της δυναμικής μεταξύ νευροψυχολογικού και ψυχαναλυτικού συμπτώματος, σχετικά με το πώς λειτουργούν ή δυσλειτουργούν οι μεταβατικές διεργασίες που συνδέονται με την δράση του μετωπιαίου λοβού και συγκριτικά ως προς τις αντίστοιχες διαταραχές των βλαβών του δεξιού και του αριστερού ημισφαιρίου.

Η Oppenheim-Gluckman (1996, 2000) επισημαίνει την διάσταση της νοσοαγνωσίας, εν προκειμένω της μη αναγνώρισης και την διάσταση της άρνησης ως ψυχικό μηχανισμό άμυνας, των νοητικών και φυσικών ελλειμμάτων στους μετωπιαίους ασθενείς, και, όπως είδαμε, την ανάδυση του ασυνειδήτου υπό την αποσυνδεμένη μορφή του, δηλαδή την «'απογύμνωση' της ασυνείδητης προβληματικής του υποκειμένου, την

άμεση έκφραση των απωθημένων αναπαραστάσεων και συναισθημάτων *χωρίς τους συνήθεις συμπτωματικούς συμβιβασμούς*». Θα υπογράμμιζα την αναφορά στην απουσία των συμβιβασμών του ψυχικού συμπτώματος που συναντούμε συνήθως στην ψυχοπαθολογία, τονίζοντας ότι, όπως είπαμε νωρίτερα, στα νευρολογικά περιστατικά υφίσταται ένας συμβιβασμός διαφορετικής τάξης ο οποίος εμπλέκει το οργανικό και το ψυχικό στοιχείο. *Η απουσία και αποτυχία των ψυχικών συμβιβασμών, ή η παρουσία των νευρο-ψυχικών συμβιβασμών μαρτυρεί την διαταραχή των διεργασιών σύνδεσης της ψυχικής και της νοητική ή σωματικής πραγματικότητας*. Θα σημειώσουμε ότι στα κείμενα της Oppenheim-Gluckman δεν προτείνεται η συσχέτιση ή η ποιοτική και ποσοτική διαφοροποίηση μεταξύ της μορφής του αποσυνδεμένου ασυνειδήτου ανάλογα με το είδος και την δυναμική χαρτογράφηση των εγκεφαλικών βλαβών, θέμα το οποίο θεωρώ εξαιρετικά σημαντικό, αλλά και δύσκολο στην τεκμηρίωση του, ως προς την κατανόηση της κλινικής εικόνας και ως προς την κατανόηση της λειτουργίας του δυναμικού ασυνειδήτου στο νευρωνικό επίπεδο. Επομένως *η μορφή του αποσυνδεμένου ασυνειδήτου μεταβάλλεται σύμφωνα με τον ανατομολειτουργικό εντοπισμό των βλαβών, το είδος και την έκταση των νοητικών ελλειμμάτων και βεβαίως σύμφωνα με την πρωτύτερη μορφή οργάνωσης του ψυχισμού*.

Όπως είδαμε η σημειολογία του συνδρόμου του μετωπιαίου λοβού περιλαμβάνει ένα ευρύ φάσμα πιθανών διαταραχών, κινητικών, νοητικών (λόγου, μνήμης, πραξιών, αντίληψης) και ψυχικών, της προσωπικότητας και του συναισθήματος που κυμαίνονται από την κατάθλιψη, την απάθεια και την εμβροντησία έως την άρση των αναστολών, την μανιακή διάθεση και την ψυχωτικόμοφη αποδιοργάνωση. Συγκριτικές νευροεπιστημονικές προσεγγίσεις (Braun et al, 2003) δείχνουν σημαίνουσες διαφορές μεταξύ του είδους (στο περιεχόμενο και την ένταση) και της δυναμικής των συμπτωμάτων διαταραχών της αντίληψης μεταξύ ψυχώσεων και εγκεφαλικών βλαβών. Οι έρευνες σε ψυχωτικούς και σχιζοφρενείς ασθενείς έχουν δείξει την δυσλειτουργία του μετωπιαίου λοβού και την έχουν συνδέσει με την έλλειψη ενσυναίσθησης ή την διαταραχή της ικανότητας ανάπτυξης ατομικών «θεωριών του πνεύματος». Όμως οι παρατηρούμενες διαταραχές και το νευρωνικό υπόστρωμα των λειτουργιών της ενσυναίσθησης ή της theory of mind αφορούν όχι μόνον στον προμετωπιαίο λοβό αλλά

και στις διεργασίες στο επίπεδο του κροταφικού, ιδίως του βρεγματικού λοβού και της κροταφοβρεγματικής σύνδεσης (Jeannerod, ο.π.). Υπό αυτή την έννοια αναφέραμε πρωτύτερα ότι στις ψυχικές παθήσεις πάσχει ή λειτουργεί κατά έναν παθολογικό τρόπο η συνολική νευρωνική τοπική. Όπως επισημαίνεται από τους Bechara et al. (2000) η λειτουργία του κογχομετωπιαίου λοβού είναι καθοριστική ως προς την διεργασία λήψης συναισθηματικο-νοητικών αποφάσεων αλλά όχι αποκλειστική καθώς αναδύεται από «ευρύτερης κλίμακας συστήματα που περιλαμβάνουν άλλα φλοιώδη και υποφλοιώδη συστατικά». Επομένως το ερώτημα που θα θέταμε αφορά στις ποσοτικές και στις ποιοτικές διαφοροποιήσεις ή συσχετίσεις μεταξύ της κλινικής του προμετωπιαίου λοβού και των ψυχώσεων ή των διαταραχών της προσωπικότητας, στο φαινομενολογικό και ιδίως στο ενδοψυχικό και ψυχοδυναμικό επίπεδο. Το ζητούμενο στο παρόν πλαίσιο έρευνας δεν είναι μόνον η ψυχοδυναμική και νευροψυχολογική διαφοροδιάγνωση αλλά κυρίως η εξέταση των ερευνητικών και κλινικών ευρημάτων ως προς την κατανόηση των μηχανισμών σύνδεσης της ψυχικής και της νοητικής ή της νευρωνικής πραγματικότητας.

[*κλινική xi*][44]

Η κλινική εργασία με την κυρία Ν, ηλικίας 30 ετών, ξεκίνησε δύο μήνες μετά από μία βαρεία κρανιοεγκεφαλική κάκωση που υπέστη σε οδικό ατύχημα με μηχανή την οποία οδηγούσε. Μέχρι τότε νοσηλευόταν, στην αρχή και επί πέντε ημέρες σε κωματώδη κατάσταση και καταστολή μετά από νευροχειρουργική επέμβαση και στην συνέχεια ακολούθησε θεραπείες αποκατάστασης των κινητικών ελλειμμάτων. Ο μετεγχειρητικός απεικονιστικός έλεγχος έδειξε βλάβες στην περιοχή του προμετωπιαίου λοβού, στο πεδίο ιδίως του έσω κοιλιακού, στα πλάγια τμήματα, επίσης στο πρόσθιο τμήμα της έλικας του προσαγωγίου καθώς και σε μικρότερο βαθμό ισχαιμικές εστίες αμφοτερόπλευρα στον πρόσθιο βρεγματικό λοβό, εντονότερα στο δεξιό ημισφαίριο. Κατά την διάρκεια της νοσηλείας παρουσίαζε μία σχεδόν συνεχή συγχυτική κατάσταση, άρση των αναστολών, υπερσεξουαλικότητα, λογόρροια και χάλαση του ειρμού της σκέψης, έντονες διαταραχές της μνήμης, διαταραχή του οπτικοκινητικού συντονισμού και ημιανοψία στο έδαφος

[44] Η παρουσίαση του περιστατικού εκτείνεται έως και στην σελίδα 730.

τραυματισμού της οφθαλμικής περιοχής που αποκαταστάθηκε μερικώς χειρουργικά. Κινητικά χαρακτηριζόταν από ήπια αριστερή ημιπάρεση κυρίως του άνω άκρου και διαταραχή της λεπτής κινητικότητας στην άκρα χείρα. Η παρατηρούμενη απραξία λόγου στην αρχή της νοσηλείας αποκαταστάθηκε μετά το πρώτο δεκαήμερο και την νευροχειρουργική επέμβαση Της χορηγήθηκε φαρμακευτική αγωγή ηρεμιστικών και νευροληπτικών η οποία διεκόπη πριν την έξοδο από το νοσοκομείο καθώς διαπιστώθηκε η σταδιακή ύφεση της συγχυτικής κατάστασης και η πιθανή παρενέργεια των φαρμάκων, ενώ παρέμεινε η αντιεπιληπτική αγωγή. Ζει με τους γονείς και τον αδελφό της κατά δύο χρόνια νεότερο, είναι απόφοιτος λυκείου με εκπαίδευση γραμματέως και χρήσης υπολογιστών, τομέα στον οποίο εργαζόταν πρωτύτερα.

Η κυρία Ν είναι μία νέα γυναίκα, λεπτή με ευχάριστο παρουσιαστικό, παρά τα ίχνη που φέρει από τα θλαστικά κογχομετωπιαία τραύματα και τις χειρουργικές τομές. Μετά την, θα μπορούσαμε να πούμε «αέρινη» ωσάν παρούσα-απούσα, είσοδο της στο γραφείο, αφήνεται και σχεδόν ξαπλώνει στο κάθισμα της. Συνοδεύεται από τον πατέρα και την μητέρα της, τους οποίους μου συστήνει με παιδικόμορφο χαμόγελο και έκφραση, «ο μπαμπάς και η μαμά μου». Η κλινική εικόνα στην πρώτη συνάντηση χαρακτηρίζεται από διαταραχή του χωροχρονικού προσανατολισμού, έντονα ελλείμματα της μνήμης εργασίας και των μνημονικών στρατηγικών, διαταραχές της απώτερης αυτοβιογραφικής μνήμης, πλήρη περιτραυματική απώλεια μνήμης, απώλειες λέξης, διάχυση και σύγχυση της σκέψης με μυθοπλαστικές κατασκευές, εναλλασσόμενες με περιόδους μεγαλύτερης νοητικής διαύγειας, όπως επίσης από έντονες διαταραχές της συγκέντρωσης και της προσοχής. Αναφέρονται περιστασιακές εμμονές και επαναλήψεις στον λόγο όπως επίσης στις πράξεις. Εμφανίζει σημεία απραξίας και διαταραχής της κινητικής μελωδίας, όπως επίσης διαταραχές του οπτικοχωρικού συντονισμού και αντίληψης. Παρατηρούνται ακουστικές διαταραχές της αντίληψης, για τις οποίες στην πορεία της θεραπείας θα πει ότι, «αν θέλει ακούει φωνές», «που της λένε ό,τι θέλει εκείνη». Αρχικά αναφέρεται και σε οπτικές ψευδαισθήσεις, τις οποίες θα συνδέσει ή θα θεωρήσει «κάτι σαν όνειρα», όπου βλέπει «να αλλάζει χρώματα και σχήματα», η ίδια ή το περιβάλλον. Ο ύπνος της είναι συχνά διακοπτόμενος με ανάλογα χρωματικά όνειρα ή όνειρα όπου «βλέπει να

τρώει», στοιχείο το οποίο ανευρίσκουμε στην τάση πολυφαγίας το τελευταίο χρονικό διάστημα.

Το εκφραζόμενο συναίσθημα κατά την εξέταση χαρακτηρίζεται από ένα έδαφος άτονου αλλά όχι απαθούς συναισθήματος, συχνά απρόσφορο, επί του οποίου αναπτύσσονται σημαντικές διακυμάνσεις, μοιάζοντας να διαμορφώνεται σύμφωνα με ένα απρόβλεπτο «ρεύμα» το οποίο οδηγεί τις συναισθηματικές κινήσεις άλλοτε προς περισσότερο καταθλιπτικής υφής θέσεις, άλλοτε ευχαρίστησης, άλλοτε προς μία κατάσταση διάχυσης, «νιρβάνας» θα λέγαμε, άλλοτε αδιευκρίνιστων φόβων και άγχους, χωρίς αντικείμενο ή με φανταστικά και μυθοπλαστικά αντικείμενα. Κοινό σημείο όλων των συναισθηματικών κινήσεων αποτελεί η παρατηρούμενη αιφνίδια στάση τους ωσάν να παρέμεναν για λίγο μετέωρα έως ότου επανέλθει στο έδαφος της ατονίας ή της διάχυτης ρεμβώδους κατάστασης.

Θα πει ότι «στεναχωριέται για όλα αυτά που συμβαίνουν» και «αισθάνεται να φταίει για όλα», ή ότι «στεναχωριέται, νοιώθει υπεύθυνη διότι δεν ήρθε να την δει κάποιος φίλος της» για τον οποίο δεν θυμάται ποιος είναι, τι σχέση και πότε είχε μαζί του. Η αίσθηση ευχαρίστησης, «πράγματα που της αρέσουν, που είναι ωραία» και στα οποία αναφέρεται αυθόρμητα χωρίς ειρμό και εμφανή σύνδεση με ό,τι προηγείτο ή ακολουθούσε, αφορά σε στιγμιότυπα της καθημερινότητας, «σε διάφορες φάσεις», φανταστικά ή υπαρκτά, στο ότι πήρε το πρωινό της, στην «φάση μίας κουβέντας» με τους γονείς και τον αδελφό της, ή ακόμα σε «μία εκδρομή με μια παρέα» που δεν υπήρξε ποτέ. Ως ευχάριστη «φάση» θα αισθανθεί το γεγονός και το περιεχόμενο της συνάντησης μας, τις νευροψυχολογικές δοκιμασίες παρά την αποτυχία της σε αυτές. Ένα συναίσθημα ανησυχίας εκφράζεται γύρω από την ιδέα «μήπως έχουν» ή «μήπως πάθουν κάτι» οι δικοί της, το οποίο σχεδόν άμεσα μετατρέπεται σε μία λανθάνουσα αίσθηση ευχαρίστησης ή ικανοποίησης ωσάν να είχε πει ένα ίσως ένοχο αστείο. Στις κινήσεις άγχους και φόβου εκφράζει την αγωνία για «αυτό που έχει συμβεί», πιστεύει πως της έχει ξανασυμβεί, «το ᾽χω ξαναπάθει», και ότι αυτό θα επαναληφθεί στο μέλλον.

Ερωτώμενη σχετικά με το τι συνέβη θα πει. «κάποιος με χτύπησε που ήταν μαζί μου... θυμάμαι ότι πήγα σε ένα νοσοκομείο... εκεί ήταν ένας νεαρός που μου έδινε οδηγίες και τις έκανα... γιατί έτσι όπως είναι η ζωή μου τώρα δεν μου αρέσει... αναρωτιέμαι και εγώ γιατί με χτύπησε... αλλά πρέπει να ήμασταν μαζί... (είχατε μία σχέση;)... α! αυτά!... (συνοδεύει τις λέξεις της με ένα «αφελές» γέλιο)... παρέα ήταν;... έχω πολλές παρέες, μπορεί να είναι και η παρέα μου μαζί... πρέπει να τα βρω όλα αυτά γιατί έτσι δεν είναι ωραία... τους βλέπω ακόμα... η μαμά λέει ότι δεν έρχονται αλλά εγώ λέω ότι τους συναντάω που και που». Μεσολαβεί η εξέταση της σύνθετης εικόνας του Rey (με σημαντική έκπτωση της ικανότητας οπτικοχωρικής οργάνωσης, επαναλήψεις, πρόσθεση ασαφών γραμμών εκτός σχήματος και πτωχή από μνήμης κατασκευή), στην διάρκεια της οποίας η κυρία Ν φαίνεται σκεπτική. Θα πει ότι σκεφτόταν τις παρέες, το νοσοκομείο και εκείνον που την χτύπησε. Λέει ότι αισθάνεται φόβο αλλά δεν είναι σίγουρη για αυτό. Επαναλαμβάνει ότι «θέλει να τους δει, να της πουν», και, αυθόρμητα στο κάτω μέρος της σελίδας του σχεδίου του Rey, ζωγραφίζει ένα μικροσκοπικό σύννεφο, ένα επίσης μικρό πρόσωπο για το οποίο λέει «εγώ» και στην συνέχεια «μία κοπέλα με τα γυαλιά που έφυγε... ήταν με τον αδελφό της, αλλά έφυγε με τα παιδιά». Τα γυαλιά δεν απεικονίζονται στο σχέδιο. Σχεδιάζει τέλος ένα τρίτο πρόσωπο επίσης μικροσκοπικό και της ίδιας μορφής με τα προηγούμενα στο οποίο μετά από μία παύση προσθέτει μαλλιά.

Η συμπτωματολογία της ασθενούς εμφανίζεται συμβατή με τις εγκεφαλικές βλάβες των περιοχών του προμετωπιαίου λοβού (κογχομετωπιαία και πλαγιοραχιαία) και του προσθίου τμήματος της έλικας του προσαγωγίου, περιλαμβάνοντας μέσω των παρατηρούμενων διακυμάνσεων στοιχεία τα οποία αφορούν στις λειτουργίες των διαφόρων αυτών ανατομικών περιοχών, στο επίπεδο της συγκρότησης και απαρτίωσης των νοητικών δεδομένων, της συναισθηματικής λειτουργίας συνδυάζοντας την σημειολογία της έσω, κοιλιακής και της πλαγιοραχιαίας περιοχής, και της σύνδεσης σκέψης και συναισθήματος. Σε αντίθεση με την αναφερόμενη κλινική εικόνα άρσης των αναστολών και της ευερεθιστότητας κατά την νοσηλεία (έως προ μίας εβδομάδας) δεν σημειώνονται ανάλογα ή ανάλογης έκτασης στοιχεία στην παρούσα εξέταση. Σύμφωνα με μία ψυχοδυναμική προσέγγιση θα σημειώσουμε την κυριαρχία των πρωτογενών

διεργασιών και του τρόπου λειτουργίας του ασυνειδήτου όπως αναφέρεται από τους Solms (κατάλυση της χρονικής διάστασης, απουσία άρνησης και αμφιβολίας για τις εκφραζόμενες σκέψεις, ελεύθερη κίνηση της ψυχικής ενέργειας, αντικατάσταση της εξωτερικής πραγματικότητας από το περιεχόμενο προβλητικών κινήσεων) καθώς και την αίσθηση διάχυσης ή απώλειας της ταυτότητας.

Σε ένα πρώτο επίπεδο θα μπορούσαμε να τοποθετήσουμε τους λεκτικούς και σχεδιαστικούς συνειρμούς της κ. Ν στην δοκιμασία της σύνθετης εικόνας του Rey ως προς την αντιληπτική, νοητική ή νευροψυχολογική λειτουργία. Στην συνέχεια της αποτυχίας της αντιγραφής του σχεδίου και της δυσχέρειας οπτικοχωρικής αναγνώρισης και αναπαράστασης - «να το δει, να της πει» όπως έλεγε πρωτύτερα - περνά στον σχεδιασμό των μικροσκοπικών μορφών και στην προσπάθεια εικονοπλασίας περισσότερο οικείων ή αναγνωρίσιμων στοιχείων. Θα σημειώσουμε ότι αντίθετα με την παρατηρούμενη αντίδραση ως προς την αποτυχία στις δοκιμασίες σε ασθενείς με βλάβες σε άλλες περιοχές (του βρεγματικού λοβού), η κ. Ν ενώ αναγνωρίζει μερικώς ή προς στιγμήν την αποτυχία, σε μία ακολουθία αντιληπτικών και ψευδαισθητικών συνειρμών περνά στον ελεύθερο σχεδιασμό μορφών. Ζωγραφίζει το πρόσωπο της πλάι σε ένα σύννεφο, απεικονίζοντας ίσως το άμεσο «νεφελώδες» βίωμα της σύγχυσης. Συγχρόνως τοποθετεί αντικριστά σε εκείνην και στην θέση του μη αναπαριστάμενου, ένα πρόσωπο το οποίο την βλέπει και εκείνη το βλέπει να την βλέπει. Αποκαθιστά κατά κάποιον τρόπο μία καθρεπτική σχέση προσώπου προς πρόσωπο και βλεμματικής επαφής.

Η θέση, η παρουσία του μη αναπαριστάμενου, εκτός της σύνθετης εικόνας του Rey, αφορά επίσης στην δική μου παρουσία, στην αδυναμία αναπαράστασης της μεταβιβαστικής σχέσης καθώς και στην δυσκολία αναπαράστασης του άλλου και του εαυτού εντός αυτής. Στο ίδιο πλαίσιο, λίγο πριν αναφέρθηκε στην φανταστική παρουσία «ενός νεαρού» στο νοσοκομείο ο οποίος «της έδινε οδηγίες» και εκείνη «τις έκανε, προσθέτοντας, γιατί έτσι όπως είναι η ζωή μου τώρα δεν μου αρέσει». Σε αυτό το τμήμα αποδιοργανωμένου αλλά και συνειρμικού λόγου, χωροχρονικής σύμπτυξης, συνδέονται συγχυτικά, η αναζήτηση του υποκειμενικού βιώματος του τραύματος και η αναζήτηση του άλλου ως αντικείμενο στήριξης ή καθοδήγησης και ως τραυματικό αντικείμενο.

Αυτή η διπλή διάσταση θεωρώ ότι αναπαραγόταν στο πεδίο της μεταβιβαστικής σχέσης, χωρίς τελικά να διαμορφώνεται στο υποκειμενικό της βίωμα και έκφραση, το άγχος, είτε απώλειας είτε υπαρξιακό. Στην πορεία της θεραπείας θα δούμε ότι πολύ συχνά η εμφάνιση παρόμοιων συναισθηματικών κινήσεων ακολουθείτο από την αναφορά σε αόριστες εικόνες παρεών και διάχυσης στις παρέες, από σύντομες μυθοπλαστικές διηγήσεις, ή από την επαναφορά της σε μία ρεμβώδη κατάσταση αποσύνδεσης.

Σε αυτή τη συνειρμική ακολουθία η κ. Ν εισάγει το θέμα του αδελφού της και της σχέσης της με αυτόν. Στην πορεία της θεραπείας θα γίνει εμφανής η ιδιαίτερη σημασία της σχέσης με το αδελφό ως προς την ψυχική οργάνωση και ως προς την ανασυγκρότηση του υποκειμενικού βιώματος γύρω από τον τραυματισμό. Η μορφή της κοπέλας με τα (μη απεικονιζόμενα) γυαλιά αφορά στην ίδια. Θα αναφέρει αργότερα την πίστη της ότι το πρόβλημα της όρασης και των ματιών (λειτουργικά και αισθητικά) «θα λυθεί φορώντας γυαλιά». Τα γυαλιά εκπροσωπούν την δυνατότητα αντίληψης, επαφής με την πραγματικότητα και υπό αυτή την έννοια εκφράζουν ένα θεραπευτικό ζητούμενο. Ταυτόχρονα, λειτουργώντας ψυχικά και νοητικά εντός των πρωτογενών διεργασιών (χωρίς αμφιβολίες και ασυμβατότητα), θα εκφράσει την δυσφορία που πάντοτε της προκαλούσε το να φορά γυαλιά, η ίδια όπως και οι άλλοι, ως μία δυσάρεστη μη φυσική προσθήκη και ως ένα πρόσκομμα στην επαφή με τους άλλους.

Η τελευταία σιωπηρή μορφή που ζωγραφίζει είναι ένα πρόσωπο στο οποίο προσθέτει μαλλιά, χωρίς να αναφέρει τίποτα για αυτό. Την στιγμή της εξέτασης έχει πολύ κοντά μαλλιά ενώ απουσιάζουν πλήρως στα σημεία των χειρουργικών τομών, της κρανιοπλαστικής και του ουλώδους ιστού. Έτσι αναπαράγει την καθρεπτική σχέση και σκιαγραφεί αυτό το οποίο απουσιάζει στην λεκτική έκφραση, δηλαδή την οιαδήποτε άμεση και προσωπική αναφορά στα φυσικά και νοητικά ελλείμματα. Κατά την αρχική εξέταση και στις μετέπειτα συναντήσεις θα υπάρξουν στιγμές συνειδητοποίησης, ή στιγμιότυπα πρωτογενούς συνείδησης στα οποία η κ. Ν δείχνει να έχει την αντίληψη των ελλειμμάτων, και, σε ένα πρωτογενές επίπεδο νοητικής ή γνωσιακής λειτουργίας, φαίνεται να μπορεί να επανορθώσει, βελτιώνοντας την απόδοση της, διορθώνοντας λάθη και παραλήψεις στις δοκιμασίες ή στην αυθόρμητη έκφραση. Αντίθετα σε ένα

γενικότερο πλαίσιο (αφαιρετικής) σκέψης γύρω από την κατάσταση της ή αναφορικά με την εικόνα που έχει ως προς συγκεκριμένα προβλήματα (μνήμης, συγκέντρωσης, ψυχικής λειτουργίας) απαντά με ασαφή και ασύντονο τρόπο. Η δήλωση της ότι «έχει πρόβλημα» εκφράζεται κατά έναν τρόπο ωσάν να διαψεύδεται συγχρόνως ή να αφορά σε πρόβλημα ενός τρίτου προσώπου. Εντούτοις αναγνωρίζει και εκφράζει την επιθυμία «να συνεργαστούμε, να δουλέψουμε μαζί» ή και την ευχαρίστηση της («μου αρέσει»).

Σε μία ερώτηση ως προς τι θα σκεπτόταν εκείνη ως στόχο ή που θα αναζητούσε μέσα από την θεραπεία, θα απαντήσει, «η ηρωίνη». Η απάντηση της αισθάνθηκα να με ξαφνιάζει και συγχρόνως την εύρισκα σε αρμονία, σχεδόν επεξηγηματική της κλινικής εικόνας. Μιλώντας σχετικά με αυτό θα πει ότι «παίρνει ηρωίνη», στο παρόν, και ότι «θα μπορούσε να πάρει αυτή την στιγμή, εδώ», εκφραζόμενη για αυτό ωσάν να ήταν το πλέον απλό και ευνόητο πράγμα, ή η πλέον ευνόητη κατάσταση της μεταβιβαστικής σχέσης. Καθώς είχα στην διάθεση μου το ιστορικό από τις δύο νοσηλείες μετά την κάκωση, ανέτρεξα στις γνωματεύσεις και το κείμενο των εξιτηρίων. Σε ένα σημείο αναφερόταν «η χρήση ναρκωτικών ουσιών στο παρελθόν». Σκεπτόμουν ότι κατά την πρώτη ανάγνωση του ιστορικού είχα παραβλέψει αυτή την αναφορά, έστω ανάμεσα στην περιγραφή των πολλαπλών προβλημάτων (νευρολογικών, χειρουργικών, παθολογικών) που αντιμετώπιζε. Αναρωτιόμουν, εάν αυτό που τώρα αντιλαμβανόμουν στην θέση της προηγούμενης εργασίας αρνητικού (την απουσία αντίληψης της αναφοράς στο ιστορικό), αποτελούσε ένα άμεσο και καθοριστικό στοιχείο στην διαμόρφωση της παρούσας κατάστασης, εάν είχε μία αξία επικαιρότητας η οποία προσέδιδε μία διαφορετική ενδεχομένως δυναμική στην κλινική εικόνα, εάν είχε μία περισσότερο αναπαραστατική και συμβολική αξία, ή εάν, η δήλωση ότι «παίρνει (εδώ και τώρα) ηρωίνη» και η δική μου πρωτύτερη άρνηση της αναφοράς στο ιστορικό εξέφραζαν μία κεντρική διάσταση της μεταβιβαστικής σχέσης. Εν προκειμένω της μεταβιβαστικής σχέσης του ψυχισμού της κ. Ν, του οποίου η ύλη, ο προμετωπιαίος λοβός και οι εκεί μεταβατικές διεργασίες έπασχαν εξ αιτίας της εγκεφαλικής κάκωσης.

Ορισμένες διερευνητικές ερωτήσεις σχετικά με τον χρόνο και το είδος της χρήσης απαντήθηκαν μέσω μίας τηλεσκόπησης και σύγχυσης παρελθόντων χρόνων και του

παρόντος, με αναφορές σε «διάφορα» ναρκωτικά. Έλεγε ταυτοχρόνως ότι ήταν «μία παλιά ιστορία» και ότι «έπαιρνε ναρκωτικά μέσα στο νοσοκομείο και εδώ». Η ομιλία και η έκφραση της κ. Ν εκδήλωναν μία έντονη φυσική, νοητική και ψυχική κόπωση. Η ίδια θα πει, απρόσφορα, σχεδόν χαρούμενα, ότι «τα έχει μπλέξει» και θα αναφερθεί στο «θόλωμα» που ένοιωθε. Της πρότεινα μία απλή και γενική ανασκόπηση του περιεχομένου της συνάντησης και της εξέτασης καθώς και την άποψη μου σχετικά με το πρόγραμμα αποκατάστασης (είχε ήδη πραγματοποιηθεί μία αρχική ενημέρωση σχετικά με την μορφή του) και την δική μας συνεργασία, συνδέοντας τις αναφορές της στο «μπλέξιμο» και στο «θόλωμα» που βίωνε. Η συμφωνία ήταν η συνέχιση με ρυθμό δύο εβδομαδιαίων συνεδριών. Η συνολική διάρκεια της θεραπείας ήταν τριών σχεδόν ετών.

Από το περιβάλλον της πληροφορήθηκα ότι από την ηλικία των είκοσι έως τα είκοσι πέντε (έως προ πέντε ετών) έκανε χρήση κυρίως κάναβης, μερικές φορές κοκαΐνης και προς το τέλος της περιόδου χρήσης, ηρωίνη. Αυτό την «φόβισε» και «αποφάσισε να τα κόψει», έχοντας την υποστήριξη «μίας ψυχοθεραπείας» διάρκειας ενός έτους. Οι γονείς γνώριζαν ή θεωρούσαν ότι έκτοτε δεν έκανε χρήση, αν και εξέφραζαν την ανησυχία τους «μήπως το ατύχημα συνδεόταν με αυτά». Ανέφεραν ότι στην αρχή της νοσηλείας η ανίχνευση ναρκωτικών ουσιών απέβη αρνητική. Ως προς τις συνθήκες του ατυχήματος, ανέφεραν ήταν διακοπές σε ένα νησί με γνωστούς της και ότι ένα βράδυ προσέκρουσε με την μηχανή της στον τοίχο ενός οικήματος. Από την ενημέρωση εκ μέρους των γνωστών της, ελέχθη ότι δεν έκανε χρήση ουσιών.

7.1 ΤΟ ΑΣΥΝΕΙΔΗΤΟ ΚΑΙ Η ΔΙΑΘΕΣΙΜΟΤΗΤΑ ΣΥΝΔΕΣΕΩΝ - ΑΠΑΡΤΙΩΣΗΣ ΩΣ ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑ ΤΟΥ ΜΕΤΩΠΙΑΙΟΥ ΛΟΒΟΥ

Η νευροψυχολογική συμπτωματολογία της κυρίας Ν είναι συμβατή με την σημειολογία του μετωπιαίου συνδρόμου και με τον εντοπισμό των ανατομικών βλαβών. Στο ψυχικό επίπεδο παρατηρείται η αποδιοργάνωση των λειτουργιών του εγώ, η έκφραση των πρωτογενών διεργασιών, και όπως αναφέρουν οι Solms, η λειτουργία σύμφωνα με τους μηχανισμούς του ασυνειδήτου. Ένα περαιτέρω ερώτημα είναι εάν αυτό το οποίο εκδηλώνεται μέσω των συμπτωμάτων αποτελεί έκφραση και ποια μορφή έκφρασης του ασυνειδήτου. Ανάλογο ερώτημα είναι, εάν και σε ποιον βαθμό μπορεί να συνδεθεί η παρατηρούμενη συμπτωματολογία με τις ψυχώσεις, με τις ναρκισσιστικές ή τις μεταιχμιακές διαταραχές της προσωπικότητας. Τέλος θα αναρωτηθούμε με ποιες λειτουργίες και δυσλειτουργίες του μετωπιαίου λοβού ή των άλλων περιοχών του θαλαμοφλοιικού συστήματος και των υποφλοιοδών δομών μπορεί να συνδέεται η έκφραση των πρωτογενών διεργασιών και η ενδεχόμενη έκφραση του ψυχαναλυτικού ασυνειδήτου.

Μία βασική συγκριτική παρατήρηση της κλινικής εικόνας της κ. Ν σε σχέση με την σημειολογία και τους μηχανισμούς των διαταραχών του συνδρόμου του δεξιού και του αριστερού ημισφαιρίου, αφορά στην έκταση της διαταραχής των λειτουργιών του εγώ, της συνείδησης εαυτού και της ταυτότητας, περισσότερο αυξημένες στις βλάβες του προμετωπιαίου από ότι στο δεξιό ημισφαίριο, και σε αυτό, περισσότερο αυξημένες από ότι στις βλάβες του αριστερού ημισφαιρίου. Η κλινική εικόνα στα περιστατικά του συνδρόμου του δεξιού ημισφαιρίου και των αφασιών χαρακτηρίζεται από την αιφνίδια ανάδυση και ανάπτυξη πρωτογενών διεργασιών ή μορφωμάτων του ασυνειδήτου, και, από την συνύπαρξη αποδιοργανωτικών και περισσότερο δευτερογενών κινήσεων. Σε γενικές γραμμές θα έλεγα ότι οι αποδιοργανωτικές κινήσεις στο έδαφος ενός αφασικού, απραξικού ή αγνωσιακού συμπτώματος λαμβάνουν την μορφή στιγμών πρωτογενούς

συνείδησης μη νοούμενων μορφωμάτων, στοιχείο το οποίο τις καθιστά συχνά ιδιαίτερα τραυματικές και ασύμβατες με την υπόλοιπη τρέχουσα νοητική και ψυχική κατάσταση. Υπάρχει δηλαδή μία αναγκαστική και κατατετμημένη παλινδρόμηση προς το πρωτογενές. Επισημάναμε επίσης την ιδιαίτερη σημασία της εργασίας του αρνητικού σε αυτές τις περιπτώσεις και την ανάπτυξη μηχανισμών άμυνας που προσεγγίζουν την έννοια της καταστολής και της χρηστικής λειτουργίας. Στις βλάβες του προμετωπιαίου λοβού παρατηρούμε μία μεγαλύτερη ομοιογένεια της κλινικής εικόνας και της παλινδρόμησης προς τις πρωτογενείς διεργασίες και προς την εμφάνιση ψυχωτικόμορφης συμπτωματολογίας. Υπάρχει επομένως μία μεγαλύτερη διαθεσιμότητα προς την ψευδαισθητική ικανοποίηση της επιθυμίας την οποία συναντούμε στο περιεχόμενο των μυθοπλαστικών κατασκευών. Όμως αντίθετα με την ψυχωτική ή την σχιζοφρενική παθολογία, σε πολλές περιπτώσεις όπως στην κυρία Ν, δεν συναντούμε τον ίδιο βαθμό υπαρξιακού άγχους και το συναίσθημα ψυχικού πόνου ή κατάρρευσης. Τα συμπτώματα και η ψυχική έκφραση φαίνονται ως περισσότερο σύντονα ως προς την συνολική ψυχική τοπική. Υπό αυτή την έννοια η σημειολογία του προμετωπιαίου λοβού προσεγγίζει την προβληματική των μεταιχμιακών διαταραχών και των διαταραχών της προσωπικότητας (την «επίκτητη κοινωνιοπαθητική προσωπικότητα» που επισημαίνουν οι Anderson και Damasio, ο.π.). Βεβαίως αυτές οι συγκριτικές σκέψεις προτείνονται ως ένα γενικότερο πλαίσιο διαφορών του τρόπου λειτουργίας. Κάθε τύπος βλάβης όπως κάθε ατομικός τρόπος λειτουργίας χαρακτηρίζεται από μία ιδιαίτερη δυναμική ή από μία ιδιαίτερη διαθεσιμότητα προς την ανάπτυξη δυναμικών και υποκειμενικών μορφών οργάνωσης και αποδιοργάνωσης.

Με την εξέταση των αφασικών ασθενών και ασθενών του συνδρόμου του δεξιού ημισφαιρίου είδαμε ότι η έκφραση του ασυνειδήτου μπορεί να αφορά στο γνωσιακό ασυνείδητο όπως επίσης ότι παράγεται με την μορφή του αποσυνδεμένου ασυνειδήτου, έως και με την μορφή ενός μηχανιστικού και στερούμενου δυναμικής ασυνειδήτου. Η σκέψη που διατυπώσαμε είναι ότι η ανάπτυξη ή η ανάκτηση της ενδοψυχικής, διασυστημικής ή ενδοσυστημικής δυναμικής είναι συνάρτηση της ανάπτυξης των μεταβατικών διεργασιών. Στην περίπτωση της κυρίας Χ [κλινική viii] παρατηρήσαμε την σταδιακή νοηματοδότηση και ανάπτυξη των διεργασιών σύνδεσης μεταξύ αφ' ενός του

αφασικού συμπτώματος, της αποδόμησης της λειτουργίας του λόγου στα περισσότερο πρωτογενή και μη συνειδητά γνωσιακά στοιχεία του, των νοητικών και των κινητικών ελλειμμάτων, και αφ' ετέρου της ψυχικής πραγματικότητας, των πρωτύτερων βιωμάτων και τρόπου ψυχικής οργάνωσης και λειτουργίας.

[*κλινική xii*][45]

Χαρακτηριστικό παράδειγμα των διαφορετικών τρόπων νοητικής και ψυχικής βίωσης των αναδυομένων πρωτογενών διεργασιών στο σύνδρομο του προμετωπιαίου λοβού αποτελεί η περίπτωση του κυρίου Θ ενός άνδρα 38 ετών ο οποίος υπέστη εκτεταμένες βλάβες στις ίδιες εγκεφαλικές περιοχές με την κυρία Ν (πλαγιοραχιαίος και κογχομετωπιαίος λοβός), εξ αιτίας της ρήξης ενός ανευρύσματος της πρόσθιας εγκεφαλικής αρτηρίας. Οι νευροψυχολογικές διαταραχές εγκαταστάθηκαν και αναπτύχθηκαν στο έδαφος ενός πρωτύτερου χρηστικού τύπου ψυχικής λειτουργίας, χαρακτηριζόμενο από έντονη καταστολή του συναισθήματος, εκφορτίσεις προς την συμπεριφορά και το σώμα με την εμφάνιση αρτηριακής υπέρτασης, ένα επεισόδιο της οποία πιθανώς οδήγησε στην ρήξη του ανευρύσματος. Μετεγχειρητικά, μετά την πάροδο του πρώτου μήνα και την σταδιακή έξοδο από μία συγχυτική κατάσταση, ανακτώντας την ικανότητα μίας έστω περιστασιακής συνείδησης και αναγνώρισης των συμπτωμάτων, ιδίως των «θετικών» (ψευδαισθητώσεις, μυθοπλασίες, «παράξενα πράγματα» ιδεών και διαθέσεων) ο ασθενής ευρέθη στην ιδιαίτερα δυσχερή θέση ως προς τον βασικό τρόπο ψυχικής και νοητικής λειτουργίας, να αναγκάζεται να υποστεί και να προσλάβει από τον εαυτό του ό,τι συνήθως απέφευγε συνειδητά ή ασυνείδητα, δηλαδή την έκφραση και την επικοινωνία με τον ενδοψυχικό του κόσμο. Αυτή η μη νοούμενη νέα κατάσταση αποκάλυψης και εκδραμάτισης του εσωτερικού κόσμου, αισθανόταν να τον «τρελαίνει», «να μην το αντέχει», ωσάν να έβλεπε ως αφύσικο ένα μέρος του φυσικού σώματος. Είναι ενδιαφέρον ότι στην περίπτωση αυτού του ασθενούς η νοσοαγνωσία, η μη αναγνώριση των διαταραχών, αφορούσε στα νοητικά ελλείμματα, στα αρνητικά και όχι στα θετικά συμπτώματα. Θα σκεπτόμουν ότι η παρουσία των ελλειμμάτων συνέτεινε στην διάψευση του προτύπου της χρηστικής λειτουργίας και

[45] Η παρουσίαση του περιστατικού εκτείνεται έως την σελίδα 720.

αποτελούσε σε μεγαλύτερο βαθμό μία προσβολή της ναρκισσιστικής υπόστασης, των βασικών ερεισμάτων της ναρκισσιστικής συνοχής. Επίσης ο τρόπος με τον οποίο αντιμετώπιζε τις νευροψυχολογικές διαταραχές, είτε μέσω της άρνησης είτε μέσω της αίσθησης του απολύτως ανοίκειου και ανυπόστατου, καθιστούσαν εξαιρετικά δυσχερή κάθε θεραπευτική παρέμβαση, καθώς ήταν εξαιρετικά δυσχερής η ανάπτυξη μίας θεραπευτικής και μεταβατικής σχέσης ανάμεσα σε εκείνον και τους θεραπευτές, ή μεταξύ της ψυχικής πραγματικότητας και της πραγματικότητας της νόησης ή των νευροψυχολογικών διαταραχών.

Όπως επισημαίνεται από τους Solms, οι βλάβες του έσω κοιλιακού προμετωπιαίου λοβού προκαλούν, σε αναλογία με τον τρόπο λειτουργίας των πρωτογενών διεργασιών και του μηχανισμού της προβολής, την αντικατάσταση της εξωτερικής πραγματικότητας από την ψυχική πραγματικότητα. Στην περίπτωση του κ. Θ συνυπήρχαν σε έναν ιδιαίτερα έντονο βαθμό, η αντικατάσταση της εξωτερικής πραγματικότητας από την ψυχική πραγματικότητα και η πρωτύτερη τάση προς την αντικατάσταση ή την αγκίστρωση της ψυχικής πραγματικότητας στην εξωτερική πραγματικότητα. Αυτή η διπλή και αντίρροπη τάση έθετε επίσης ένα ερώτημα ως προς τους θεραπευτικούς στόχους και την θεραπευτική τεχνική, εάν θα ήταν προτιμότερη η επιδίωξη μίας προσαρμογής, αποδοχής και τελικά αντιμετώπισης της πραγματικότητας των νευροψυχολογικών ελλειμμάτων, με κίνδυνο την επίταση του χρηστικού τρόπου σκέψης. Ή, εάν θα ήταν αποτελεσματική μία θεραπευτική παρέμβαση που θα κινείτο στο περισσότερο ενδοψυχικό, στο φαντασιακό και ψυχικά πρωτογενές τμήμα του κλινικού υλικού, εργαζόμενοι γύρω και εντός αυτών που βίωνε ως «τρέλα», με κίνδυνο την περαιτέρω ψυχική αλλά και νοητική αποδιοργάνωση. Θεραπευτικά σε ένα πρώτο τουλάχιστον στάδιο, η ανάκτηση των βασικών νοητικών λειτουργιών, του γνωσιακού υποστρώματος του συνόλου της ψυχικής τοπικής, αποτελούσε έναν πρωτεύοντα στόχο. Η επιλογή ήταν η περισσότερο αμιγής νευροψυχολογική θεραπευτική προσέγγιση, μέσω συγκεκριμένων ασκήσεων γνωσιακής αποκατάστασης ή ακόμα μέσω της διερεύνησης και διορθωτικών παρεμβάσεων στο πεδίο της καθημερινής λειτουργίας επισημαίνοντας τις δυσλειτουργίες. Άρα επρόκειτο στην βάση του για ένα γνωσιακό θεραπευτικό σχήμα. Παράλληλα όμως με αυτό, στο πλαίσιο των ασκήσεων αποκατάστασης ή της

διερεύνησης των δυσλειτουργιών της καθημερινότητας, προσπαθήσαμε να εισάγουμε και να συνδέσουμε το υποκειμενικό στοιχείο με την μορφή των συνειρμών μεμονωμένων λέξεων ή ευρύτερων καταστάσεων σε σχέση για παράδειγμα με την σειρά λέξεων ή εικόνων τις οποίες είχε να απομνημονεύσει και να ανακαλέσει ή να χρησιμοποιήσει σε συνθετότερες ασκήσεις. *Η σύνδεση και η συνάρτηση των αρχικών αντικειμένων με τα συνειρμικά αντικείμενα ή με τις σκέψεις ή την ανάκληση προσωπικών μνημονικών ιχνών και ιδίως η δυνατότητα ανάπτυξης των επενδυτικών κινήσεων μεταξύ των μνημονικών και των αντιληπτικών ιχνών στο πλαίσιο της επένδυσης της μεταβιβαστικής σχέσης, τόσο σε ένα γνωσιακό όσο και σε ένα λανθάνον και ψυχικά αναπαραστατικό επίπεδο, είχε ως αποτέλεσμα την σημαντική και σταθερά βελτιωτική πορεία της νευροψυχολογικής αποκατάστασης.*

Επιστρέφοντας στην περίπτωση της κυρίας Ν θα λέγαμε ότι υπάρχει μία «παράδοση» κάθε πραγματικότητας στον πρωτογενή εσωτερικό κόσμο, σε μία μαζική παλινδρόμηση προς έναν στοματικό τρόπο λειτουργίας και σύμφωνα με το σκεπτικό της ψευδαισθητικής ικανοποίησης της επιθυμίας. Το περιεχόμενο των συνειρμών ή των μυθοπλασιών που εκφράζει, μαρτυρούν την ύπαρξη του τραύματος, του ναρκισσιστικού πλήγματος, της απώλειας των ναρκισσιστικών αντικειμένων, όπως επισημαίνουν οι Solms, και της απώλειας του εαυτού. Όμως αυτές οι απώλειες δεν εκφράζονται και δεν συγκροτούνται ως υποκειμενικά συναισθήματα και σκέψεις. Ή, την ίδια στιγμή της βίωσής τους αντιμετωπίζονται με τον τρόπο που περιέγραψε η ασθενής, λέγοντας «παίρνω ηρωίνη, ακόμα και τώρα» ή «αν θέλω ακούω φωνές». Βέβαια άλλα στοιχεία του κλινικού υλικού όπως οι μορφές που σχεδιάζει, οι στιγμές πρωτογενούς αντίληψης και αναγνώρισης του θολώματος και των ελλειμμάτων, ή οι αναφορές της στην πορεία της θεραπείας, δείχνουν ότι σε ένα λανθάνον επίπεδο και υπό ορισμένους όρους διατηρείται μία μορφή συνείδησης και ψυχικού πόνου. Στις κλινικές περιπτώσεις προμετωπιαίου συνδρόμου που παρουσιάζουν οι Solms, παρατηρούμε την περισσότερο οργανωμένη ψυχωτική αποδιοργάνωση με την ανάλογη βίωση και έκφραση του άγχους της κατάρρευσης, την αίσθηση «του τέλους του κόσμου» όπως αναφέρουν συνδέοντας τις ψυχαναλυτικές απόψεις του Freud για τις μείζονες ναρκισσιστικές διαταραχές. Σε άλλες πάλι περιπτώσεις παρά την ύπαρξη σημαντικών ανατομικών βλαβών του προμετωπιαίου

λοβού εμφανίζεται μία ικανοποιητική ικανότητα προσαρμογής, χωρίς ιδιαίτερα νοητικά ελλείμματα και χωρίς ιδιαίτερη μείωση της λειτουργικότητας. Ο Turnbull (2004) αναφέρεται στο συχνά παρατηρούμενο φαινομενικό «φυσιολογικό» των λειτουργιών ασθενών με βλάβες του έσω κοιλιακού προμετωπιαίου λοβού και στην δυσχέρεια της νευροψυχολογικής κλινικής εκτίμησης, στην περίπτωση ασθενών, «με προφανείς βλάβες οι οποίοι τα καταφέρνουν καλά σε όλες τις μετωπιαίες δοκιμασίες». Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι η περίπτωση του Phineas Gage[46], που έχει απασχολήσει διαγνωστικά και ερευνητικά πολλούς νευροεπιστήμονες και την νευρο-ψυχαναλυτική βιβλιογραφία. Όπως αναφέρει ο Harlow, «ο Gage δεν ήταν πια ο Gage», αλλά αυτό παρέμενε μία παρατήρηση των άλλων, όχι του ιδίου. Με άλλα λόγια, η μαρτυρία, η ύπαρξη του άλλου, *η ενδοψυχική και διϋποκειμενική, η ενδοεγκεφαλική και διεγκεφαλική σχέση με τον άλλο*, είναι απαραίτητες για την ανάδειξη του προβλήματος και της ενδεχόμενης θεραπείας του.

Η νευρο-ψυχαναλυτική σημειολογία του προμετωπιαίου λοβού αποτελεί και προσφέρει ένα ιδιαίτερα πλούσιο κλινικό υλικό. Θέτει ιδιαίτερα σύνθετα ερωτήματα στην σκέψη του κλινικού, είτε προσεγγίζει το νευρωνικό, το γνωσιακό, το συναισθηματικό, είτε το ενδοψυχικό πεδίο της. Απαρτίζεται από μία ποικιλία αποχρώσεων όπως επίσης από μία εξαιρετική ευαισθησία η οποία άπτεται της ιδιαίτερης δυναμικής που χαρακτηρίζει τις διεργασίες που εξυπηρετούνται από την εσωτερική οργάνωση και λειτουργία του μετωπιαίου λοβού και των πολλαπλών συνδέσεων, του διαλόγου με το οπίσθιο θαλαμοφλοιικό σύστημα, ενδιάμεσα των δύο ημισφαιρίων, με το λιμβικό σύστημα και τις υποφλοιώδεις δομές (στην κατεύθυνση του στελέχους και των βασικών γαγγλίων). *Η σημειολογική ποικιλότητα του μετωπιαίου λοβού συνδέεται με την ποικιλότητα των αποχρώσεων και την πολυσημία της οργάνωσης και λειτουργίας της ψυχικής πραγματικότητας, του ασυνειδήτου και της διασυστημικής τοπικής δυναμικής καθώς και με την ποικιλότητα των αποχρώσεων και την πολυσημία του πεδίου της σχέσης μεταξύ ψυχικής και εξωτερικής πραγματικότητας.*

[46] Ο Phineas Gage υπέστη μία κρανιοεγκεφαλική κάκωση εξ αιτίας μίας έκρηξης που προκάλεσε την διάτρηση και διαπέραση του κρανίου και του εγκεφαλικού ιστού από μία ράβδο στο επίπεδο του προμετωπιαίου λοβού. Παρουσιάστηκε για πρώτη φορά το 1868 από τον Harlow.

Το σύνολο της κλινικής πολυσημίας, νευροψυχολογικής, ψυχαναλυτικής και ενδιαμέσως αυτών, έγκειται στο είδος των βλαβών και στο είδος των φυσιολογικά εξυπηρετούμενων λειτουργιών. Η διερεύνηση των ανατομολειτουργικών και των ανατομοκλινικών συσχετίσεων στην νευροεπιστημονική έρευνα αποτελεί μία εν εξελίξει διαδικασία και μπορούμε να πούμε ότι μέχρι στιγμής λειτουργεί περισσότερο αναλυτικά και ερμηνευτικά παρά συνθετικά και κατασκευαστικά, μη προτείνοντας «τελικές» θέσεις και θεωρήσεις. Θα μπορούσαμε να πούμε ότι το φάσμα των διαταραχών αφορά : α) στην λιγότερο ή περισσότερο εκτεταμένη βλάβη της ικανότητας απαρτίωσης των νοητικών – γνωσιακών δεδομένων, β) στην συναισθηματική απορρύθμιση και στην απορρύθμιση των συνδέσεων νόησης και συναισθήματος με απότοκο την διαταραχή της νοηματοδότησης, γ) στην απορρύθμιση των διεργασιών οργάνωσης των αναπαραστάσεων δράσης και διάδρασης, ενσυναίσθησης, σύνδεσης και διάκρισης με ό,τι μπορεί να αποτελέσει αντικείμενο.

7.1.1 Πεδία διεργασιών σύνδεσης και απαρτίωσης του μετωπιαίου λοβού

Πρόκειται επομένως για ένα σύνολο διεργασιών τις οποίες σε συμφωνία με την νευροεπιστημονική βιβλιογραφία θα χαρακτηρίζαμε με τις έννοιες της απαρτίωσης της, εκ νέου εγγραφής, επεξεργασίας, ρύθμισης, της αναστολής και της σύνδεσης. Το αντικείμενο των απαρτιωτικών, ρυθμιστικών και συνδετικών διεργασιών, έχει ένα πολύ μεγαλύτερο εύρος από αυτό των άλλων εγκεφαλικών περιοχών με επί πλέον την ευθύνη του δυναμικού ελέγχου και του διαλόγου με αυτές. Στο επίπεδο του μετωπιαίου λοβού οι διαθεσιμότητες, τα εν δυνάμει μορφώματα αντίληψης ή δράσης είναι ποιοτικά και ποσοτικά ευρύτερα και ταυτοχρόνως εξαρτώμενα, σε σχέση με τις άλλες ανατομολειτουργικές περιοχές. Αυτή η πολυπλοκότητα αντικατοπτρίζεται στην παλέτα των αποχρώσεων της σημειολογίας των βλαβών. Η σκέψη μου είναι ότι το πρόβλημα σύνδεσης και απαρτίωσης παρουσιάζεται, εντός του πεδίου της νευρωνικής και της νοητικής πραγματικότητας και εντός του πεδίου της ψυχικής πραγματικότητας. Η ένυλη

φύση, η συνέργεια και η αλληλεπίδραση αυτών των πεδίων είναι σαφής και θεωρώ ότι εκεί έγκειται ένα μείζον μέρος της φυσιολογικής ή της παθολογικής λειτουργίας τους. Όμως στην κλινική νευροψυχολογία έχουμε να λάβουμε υπ' όψη μας το είδος και την σημασία της αποδιοργάνωσης και των ελλειμμάτων αυτών καθ' εαυτών των νοητικών λειτουργιών. Μία συγκεκριμένη ανατομική βλάβη δεν συνεπάγει μία ποσοτικά και ποιοτικά δεδομένη μορφή νοητικών – γνωσιακών ή ψυχικών προβλημάτων. Αντίστοιχα ένα συγκεκριμένο νοητικό έλλειμμα δεν συνεπάγει μία δεδομένη και αιτιατά συνδεδεμένη διαταραχή της ενδοψυχικής λειτουργίας. Απότοκη της αποδιοργάνωσης των επιμέρους πεδίων είναι η ανάδυση πρωτογενών διεργασιών που αφορούν σε κάθε ένα από αυτά, υπό την μορφή του νευρολογικού, του γνωσιακού ή του ψυχικού ασυνειδήτου. Η διαταραχή της νοητικής οργάνωσης με την μορφή του αρνητικού (γνωσιακό έλλειμμα, πχ απώλεια λέξης ή μνήμης) ή του θετικού συμπτώματος (νεολογισμός, αντιληπτικοί συνειρμοί, λανθασμένη ανάκληση) μπορεί να έχει διάφορες επιπτώσεις στο πεδίο της ψυχικής λειτουργίας οι οποίες κυμαίνονται από το τραυματικό και την αντίληψη του δυναμικού μετάλλαξης έως το ψευδαισθητικό και από την χρηστική έως την αναπαραστατική αντίληψη.

Η λειτουργία του μετωπιαίου λοβού χαρακτηρίζεται από μία διπλή δράση, πολλαπλασιασμού και αποπολλαπλασιασμού (Changeux, 2002) των διαθεσιμοτήτων στο επίπεδο των μετα-αναπαραστάσεων. Αυτό όπως είπαμε οφείλεται ιδίως στην σύνδεση και συμμετοχή του στην λειτουργία του λιμβικού συστήματος και στις εσωτερικές διεργασίες συνδέσεων (στην «γεωμετρική αύξηση των πιθανοτήτων» όπως αναφέρει ο Changeux) και στην ταυτόχρονη δυνατότητα αναστολής και δυναμικού ελέγχου επί των πρωτογενών (υποφλοιοδών) διεργασιών. Σε ότι αφορά στην ανάπτυξη συμπτωμάτων ψυχωτικής μορφής ή στην έκφραση του ασυνειδήτου, πρόκειται για μία «ως εάν ψυχωτική διαταραχή». Σε σχέση με τις αποδιοργανωτικές κινήσεις σε βλάβες άλλων περιοχών του φλοιού, παρατηρείται μία συνολικότερη παλινδρόμηση και επικράτηση των πρωτογενών διεργασιών. Θεωρώ ότι η βλάβη του μετωπιαίου λοβού μπορεί να προσδώσει ή να προσομοιάσει την εικόνα παλινδρόμησης στο πρωτογενές, την διαταραχή της συνολικής ψυχικής τοπικής, λειτουργώντας σύμφωνα με τον τρόπο λειτουργίας του φροϋδικού ασυνειδήτου, χωρίς όμως να είναι πραγματικά το ίδιο με

αυτό που παρατηρούμε στην ψύχωση. Αυτή η διαφορά κατά ένα μέρος πιθανώς εξηγείται από το γεγονός ότι η ψυχική αποδιοργάνωση, στις περιπτώσεις συνυπάρχουσας βλάβης του πλαγιοραχιαίου τμήματος, οφείλεται στην διαταραχή της δυνατότητας απαρτίωσης αυτών καθ' εαυτών των νοητικών λειτουργιών, η οποία μπορεί να αναγκάζει την ανάπτυξη αποδιοργανωτικών κινήσεων στον ψυχισμό. Σε αυτή την κατάσταση, η έκταση της αποδιοργάνωσης και η εμφάνιση των πρωτογενών διεργασιών οφείλεται πιθανώς στην αποκάλυψη, στον μη έλεγχο και στην μη ρύθμιση (στην διαταραχή του αποπολλαπλασιασμού) των διαθεσιμοτήτων που φυσιολογικά εξυπηρετούνται από τον μετωπιαίο λοβό (του πιθανολογικού πολλαπλασιασμού). Συχνά, χάρις στις θεραπευτικές παρεμβάσεις, νευροχειρουργική ή φαρμακευτική, αποσυμφόρησης του φλοιού και αφαίρεσης του αιματώματος, ή με στόχο την γνωσιακή – λειτουργική αποκατάσταση, χωρίς επομένως να εστιάζεται στο τμήμα της ενδοψυχικής λειτουργίας, μπορεί να παρατηρηθεί μία σημαντική βελτίωση και στο ψυχικό επίπεδο. Η πρωτύτερη θόλωση και σύγχυση, η τάση προς την ψευδαισθητική λειτουργία αίρονται και τουλάχιστον σε ένα φαινομενολογικό επίπεδο δεν παρατηρείται πλέον η πρωτύτερη έκφραση σύμφωνα με τις μορφές λειτουργίες του ασυνειδήτου.

Βέβαια σε αυτές τις περιπτώσεις, η αποκατάσταση ή η ανάκτηση του πρωτύτερου «υγιέστερου» τρόπου ψυχικής οργάνωσης και λειτουργίας είναι σχετική. Σχετική ως προς το ποιοτικό στοιχείο του πρωτύτερου τρόπου ψυχικής λειτουργίας και σχετική ως προς τον μεθύστερο τρόπο ανασυγκρότησης ο οποίος συχνά βασίζεται σε ένα σκεπτικό υπερπροσαρμογής, υπερεπένδυσης του πραγματικού (της νοητικής και της σωματικής πραγματικότητας) και καταστολής του ψυχικού ή του συναισθηματικού βιώματος. Ως προς τον προ της νόσου τρόπο ψυχικής οργάνωσης, στις περιπτώσεις στις οποίες προυπήρχε μία ικανοποιητική νευρωτική οργάνωση, είναι ενδιαφέρον το γεγονός της δυνατότητας ανάκτησης αυτού του επιπέδου ψυχικής λειτουργίας, ενώ μάλιστα η νευροψυχολογική κλινική εικόνα μπορεί να παρουσιάζει υπολειπόμενα σημεία. *Ωσάν η νευρωνική, η ένυλη υπόσταση του ψυχισμού να είναι σε έναν βαθμό ανεξάρτητη από τις αντικειμενικά παρατηρούμενες ανατομικές και λειτουργικές βλάβες.* Εδώ παρατηρούμε επίσης την ιδιαίτερη σημασία της έννοιας του μεθύστερου, της εκ των υστέρων νοηματοδότησης και επεξεργασίας ενός βιώματος που διατυπώνεται από την

ψυχαναλυτική θεωρία και από την δεύτερη θεωρία του τραύματος. Οι κλινικές περιπτώσεις του κυρίου Δ και του κυρίου Α [κλινική v και vi] θεωρώ ότι αποτελούν σημαίνοντα παραδείγματα και υπογραμμίζουν *την εξαιρετική ικανότητα πλαστικότητας και την πολυσημία της πλαστικότητας του νευρικού συστήματος*. Το κλινικό και ερευνητικό ερώτημα αφορά στις διεργασίες που πιθανώς προσδιορίζουν το βαθμό ανεξαρτησίας της ένυλης ψυχικής λειτουργίας.

Αυτό το ερώτημα θεωρώ ότι αναφέρεται στην ενδιάμεση μορφή του προβλήματος σύνδεσης και απαρτίωσης των μετωπιαίων βλαβών που παρουσιάζεται εντός του πεδίου των μεταβατικών διεργασιών. Δηλαδή του τμήματος του πεδίου της μεταβατικής πραγματικότητας το οποίο σχετίζεται με τις λειτουργίες και τις συνδέσεις του μετωπιαίου λοβού. Η σκέψη μου είναι ότι αφορά στην εκπροσώπηση και στην μετα-επεξεργασία των εν δυνάμει υποκειμενικών μορφών λειτουργίας που παράγονται στα τμήματα του μεταβατικού πεδίου των άλλων εγκεφαλικών περιοχών. *Η διάσταση της λειτουργίας του μετωπιαίου λοβού ως προς την οργάνωση των αναπαραστάσεων δράσης, η συνάρτηση της διαθεσιμότητας ενσυναίσθησης του άλλου και της διαθεσιμότητας ενδοσκόπησης μέσω του κυκλώματος καθρεπτικών νευρώνων στον άξονα μετωπο-βρεγματο-κροταφικών συνδέσεων, καθιστούν τον μετωπιαίο λοβό ως ένα θεμελιώδες νευρωνικό υπόστρωμα ως προς την λειτουργία του διπλού ορίου και των μεταβατικών διεργασιών*. Στο επόμενο κεφάλαιο θα εξετάσουμε εκτενέστερα την λειτουργία αυτών των κυκλωμάτων και την σημασία των μεταβατικών πεδίων των άλλων εγκεφαλικών περιοχών. Με αυτόν τον τρόπο *δημιουργείται εντός του μετωπιαίου λοβού ένα δυναμικό πεδίο παράξενων ελκυστών, και, μέσω των αμφίδρομων συνδέσεων με τις ραχιαίες και υποφλοιώδεις περιοχές, το σύνολο του εγκεφάλου μπορεί να λειτουργεί σύμφωνα με τις αρχές της νευροδυναμικής και των χαοτικών ή αυτο-οργανωνόμενων συστημάτων*, όπως το προτείνουν οι θέσεις του Walter Freeman. του Allan Schore και των εκπροσώπων της νευροδυναμικής άποψης (ο.π.). Ο βαθμός διαταραχής της ικανότητας απαρτίωσης εντός των πεδίων της νευρωνικής, της νοητικής και της ψυχικής πραγματικότητας, είναι συνάρτηση της δυνατότητας ή της διαταραχής της συγκρότησης αυτών των μεταβατικών πεδίων ελκυστών.

Οι λειτουργίες απαρτίωσης, αναστολής και σύνδεσης του μετωπιαίου λοβού έχουν ερμηνευθεί από τους Solms, τους Lechevalier, τον Kandel και γενικότερα στο σύγχρονο νευρο-ψυχαναλυτικό ρεύμα ως ανάλογα της λειτουργίας του προσυνειδητού, της «δόμησης του εγώ» και της εργασίας «αναστολής του υπερεγώ» (Karen και Marc Solms, 2000). Ανάλογη είναι η προσέγγιση των ψυχωτικών διαταραχών για τις οποίες οι νευροεπιστημονικές έρευνες έχουν δείξει την άρση της αναστολής και του ελέγχου που εξασκεί ο μετωπιαίος λοβός στις οπίσθιες περιοχές του δεξιού και του αριστερού ημισφαιρίου. Η σκέψη που διατυπώσαμε εξετάζοντας τις νευρωνικές και ψυχαναλυτικές αντιστίξεις του μετωπιαίου λοβού είναι ότι η άρση της αναστολής δεν αφορά μόνον στις διεργασίες των άλλων φλοιικών και υποφλοιοδών περιοχών, αλλά και στις εσωτερικές διεργασίες του. Η άποψη που διατυπώνεται μέσα από τις σχετικές έρευνες (Siksou, 2002· Jeannerod, ο.π.) είναι ότι οι ακουστικές ψευδαισθήσεις εξηγούνται από την άρση της αναστολής της δράσης του πρωτοταγούς ακουστικού φλοιού (στο πεδίο της έλικας του Heschl) η οποία φυσιολογικά ασκείται από τον προμετωπιαίο λοβό. Σε αυτές τις έρευνες διαπιστώνεται η μειωμένη δράση του προμετωπιαίου. Όμως η μειωμένη δράση δεν σημαίνει απαραίτητα την απουσία κάθε δράσης ή την πλήρη ρήξη του συνολικού μετωπο-κροταφικού κυκλώματος. Έτσι η υπόθεση που θα πρότεινα είναι ότι η άρση της ικανότητας αναστολής προκαλεί ή αποκαλύπτει την συμμετοχή του προμετωπιαίου λοβού στις πρωτογενείς διεργασίες. Η πολλαπλασιαστική ικανότητα του μετωπιαίου λοβού, η γεωμετρικά αυξανόμενη παραγωγή διαθεσιμοτήτων, συνδέσεων και εν δυνάμει μορφωμάτων που εξασφαλίζει, θεωρώ ότι εξυπηρετεί τις διεργασίες του προσυνειδητού και την συγκρότηση του εγώ, καθώς επίσης τις διεργασίες του ασυνειδήτου και την ενδοσυστημική δυναμική που το χαρακτηρίζει.

Οι Solms στην κλινική τους προσέγγιση υπογραμμίζουν την παρατηρούμενη *κατάρρευση των αναπαραστάσεων των ναρκισσιστικών αντικειμένων*, την οποία συνδέουν με τις βλάβες του έσω κοιλιακού προμετωπιαίου λοβού. Ανάλογα ευρήματα συναντήσαμε στην περίπτωση της κυρίας Ν. Στην αφήγηση της, όταν προσπαθούσε να διατυπώσει μία άποψη για αυτά που της συμβαίνουν, σε έναν ενεστώτα χρόνο που συμπύκνωνε παρελθόν παρόν και μέλλον, κάθε στοιχείο υποκειμενικότητας διαχεόταν στην εικόνα ενός άλλου χωρίς ταυτότητα. Εκφραζόταν μία κίνηση διάχυσης και όχι

ανάκλισης επί ενός ναρκισσιστικού αντικειμένου χωρίς ταυτότητα, καλό, καθοδηγητικό όπως και κακό τραυματικό για εκείνην. Η προσπάθεια ανάκτησης της ναρκισσιστικής κατάρρευσης θεωρώ ότι εκφράσθηκε με τρεις τρόπους. Πρώτον, μέσω του αυθόρμητου σχεδίου των καθρεπτικών προσώπων, της απεικόνισης και των μεταμορφώσεων του εαυτού, συνοδευόμενα από μία αφήγηση μίας μορφής δράσης και κίνησης. *Η απεικόνιση των δρώντων προσώπων παράγεται στην συνέχεια ή στην θέση του περισσότερου απρόσωπου και στατικού σχεδίου του Rey, ή ως μία αντίδραση στην απώλεια της μεταβιβαστικής στήριξης που προκλήθηκε από την μεταβολή της κλινικής σχέσης μαζί μου. Η σκέψη μου είναι ότι αποτελούσε μία ασυνείδητη προσπάθεια ανάπτυξης των εσωτερικών αναπαραστάσεων δράσης, ανάκτησης αναπαραστατικών μορφωμάτων και των ενορμητικών επενδύσεων, μέσω της αντίληψης, του ερεθίσματος της δράσης, της κίνησης και των ενορμητικών κινήσεων του άλλου.* Αυτή η λειτουργία, εγκεφαλικά, αντιστοιχεί επίσης στην δράση του μετωπιαίου λοβού και του κυκλώματος των καθρεπτικών νευρώνων.

Ένας δεύτερος τρόπος ανάκτησης ως προς την ναρκισσιστική κατάρρευση αφορούσε στο φαντασιακό (αλλά ψυχικά και συμβολικά μη επαρκώς λειτουργικό) μόρφωμα του «κάποιος με χτύπησε». Θεωρώ ότι εδώ δεν πρόκειται τόσο για μία άρνηση, για μία μυθοπλασία στο πλαίσιο της διαταραχής της μνήμης, ή για μία προβλητική κίνηση. Αλλά για μία προσπάθεια ανάκτησης μίας έστω τραυματικής υποκειμενικότητας εφ' όσον πλέον υπήρχε ως αντικείμενο ενός άλλου υποκειμένου. Στην πορεία της θεραπείας είδαμε ότι αυτή η μορφή ψυχικής λειτουργίας, μεταστροφής από την ενεργητική προς την τραυματική παθητική θέση και η αντίστοιχη μορφή σχέσης με το αντικείμενο, αποτελούσε ένα κεντρικό σημείο της ψυχικής οργάνωσης και της πρωτύτερης ψυχοπαθολογικής λειτουργίας. Αυτό εκφράσθηκε ιδιαίτερα μέσω των μυθοπλαστικών κατασκευών σε σχέση με τον αδελφό της, κατά δύο χρόνια νεότερο, για τον οποίο λέει, με μία ανάμικτη συναισθηματική έκφραση δυσαρέσκειας και ευχαρίστησης, ότι «θα την χτυπήσει», ότι «την έχει χτυπήσει γιατί κάνει βλακείες», «θα της βάλει, ή της βάζει, τις φωνές» ή ότι «θα της τα χώσει». Θα σημειώσουμε ότι αντίθετα με έναν επιφανειακό σεξουαλικό συμβολισμό των εκφράσεων της ασθενούς, στο κλινικό

υλικό, στην αφήγηση και στις συναισθηματικές κινήσεις, το λιβιδινικό απουσίαζε. Θεωρώ ότι επρόκειτο για την δράση της αδιάφορης ενορμητικής ενέργειας.

Όσο προχωρούσε η θεραπευτική εργασία, σε απόσταση από την αρχική συγχυτική κατάσταση και ίσως στην πορεία της φυσικής ιστορίας - αποκατάστασης – της νόσου, η κυρία Ν στην λεκτική και στην εξωλεκτική ή σωματική έκφραση έχανε μία μορφή «αισθησιασμού», ένα στοιχείο παιδικόμορφης θηλυκής σαγήνης που ανέδιδε στις πρώτες συναντήσεις, ή την πρωτύτερη εκφορτιστικά προκλητική συμπεριφορά. Σε αντίθεση με αυτή την εικόνα φαινόταν να μετατρέπεται ή ίσως να επανέρχεται σε μία άφυλη μορφή λειτουργίας και έκφρασης. Παράλληλα για ένα μεγάλο, ενδιάμεσο, διάστημα της θεραπείας παρατηρούσα την συρρίκνωση σε μία ιδιαίτερα χρηστικού τύπου λειτουργία και τρόπο σκέψης. Τις πρωτύτερες μυθοπλαστικές κατασκευές και τους ελεύθερους συνειρμούς αντιληπτικού και ψευδαισθητικού τύπου, διαδέχτηκε μία εικόνα αβουλίας, απόσυρσης και άρσης των επενδύσεων και η προσαρμοστική αγκίστρωση σε ένα πτωχό συμβολικά πραγματικό. Σε αυτό το διάστημα που ξεκινά πέντε περίπου μήνες μετά την έναρξη της θεραπείας, σκεπτόμουν εάν η παρούσα κλινική εικόνα αντικατόπτριζε μία αντι-τραυματική ψυχική διεργασία, μία πρωτύτερη μορφή οργάνωσης και λειτουργίας της προσωπικότητας, ή μία ακόμα έκφραση του μετωπιαίου συνδρόμου, ανάλογη με αυτήν την χειρουργικής λευκολοβοτομής. Η ακριβής διαφοροδιάγνωση σε αυτό το επίπεδο θεωρώ ότι είναι ιδιαίτερα δυσχερής[47]. Παρά τον επιστημονικό κίνδυνο μίας γενίκευσης, θα σκεπτόμουν ότι πιθανώς συνεργούσαν και οι τρεις υποθέσεις. *Στο επίπεδο της νευρωνικής λειτουργίας και των πιθανών ανατομοκλινικών συσχετίσεων, ίσως αναδεικνύει την πολυσημία της σημειολογίας του μετωπιαίου συνδρόμου και τον δυναμικό και εξαιρετικά ευαίσθητο σε μη προβλεπόμενες συνθήκες τρόπο αυτο-οργάνωσης του μετωπιαίου λοβού και του εγκεφάλου γενικότερα.*

[47] Πιθανώς η διερεύνηση μέσω μίας λειτουργικής μαγνητικής τομογραφίας της παρατηρούμενης μεταβολής να απέφερε διευκρινιστικά ανατομολειτουργικά δεδομένα. Όμως αυτό το πειραματικό ερευνητικό τμήμα της κλινικής εργασίας, πέραν των αντικειμενικών περιορισμών υποδομής, αποτελεί ένα δύσκολα ανεκτό, μη μεταβολιζόμενο στοιχείο παρέμβασης στην αναλυτική θεραπευτική σχέση. Και, εάν δεοντολογικά, ψυχαναλυτικά ή θεραπευτικά ήταν αποδεκτό, θα παρέμενε το επίσης δύσκολο θέμα του πρωτοκόλλου βάσει του οποίου θα μπορούσε να υπάρξει μία νευρο-απεικονιστικά διαφοροδιαγνωστική προσέγγιση.

Ένας τρίτος τρόπος παλινδρομικής αντίδρασης στο ναρκισσιστικό πλήγμα αποτελούσε η θεματική των ναρκωτικών. Τα «αντικειμενικά» ευρήματα λένε ότι υπήρξε χρήστης για ένα διάστημα στο παρελθόν, διέκοψε επιτυχώς και πιθανότατα δεν υποτροπίασε ως προς αυτό. Θα σκεπτόμουν ότι η εικόνα απολιβιδινοποίησης που υποθέσαμε ως προϋπάρχουσα της κρανιοεγκεφαλικής κάκωσης συνδέεται με την διακοπή των ναρκωτικών (όπως επίσης με τα αίτια της αρχικής χρήσης) και την παύση των διεγέρσεων που προσέφερε. Η κυρία Ν τοποθετεί την χρήση στο παρόν, έως και στο εδώ και τώρα της κλινικής σχέσης. Με έναν τρόπο η σχέση καλείται να λειτουργήσει ως ηρωίνη, εγκατάστασης μίας στοματικού τύπου σχέσης και συγχρόνως να λειτουργήσει ως κινητοποιό στοιχείο του συστήματος «αναζήτησης» κατά την ορολογία του Panksepp (ο.π.). Οι Solms αναφέρονται στην «αποδεσμευμένη ενέργεια» (unbound) που παρατηρείται σε αυτούς τους ασθενείς, επισημαίνοντας έτσι την θεμελιώδη λειτουργία δέσμευσης, σύνδεσης της ψυχικής ενέργειας με τις αναπαραστάσεις που εξυπηρετείται από το κοιλιακό τμήμα του προμετωπιαίου σε σχέση με το λιμβικό σύστημα. Μιλάνε όμως για την ελεύθερη κίνηση της libido, λέγοντας επομένως ότι διατηρείται το ψυχικά ποιοτικό στοιχείο που χαρακτηρίζει τις λιβιδινικές επενδύσεις. Η σκέψη μου είναι ότι οι υπάρχουσες βλάβες προκαλούν την διαταραχή στον διάλογο και ρύθμιση των διεργασιών του ERTAS (μεταξύ των πυρήνων του PAG, των λιμβικών και των παραλιμβικών περιοχών) που επιφέρει τον αποχαρακτηρισμό της λιβιδινικής ενέργειας και την έκφραση των βασικών συγκινησιακών συστημάτων (Panksepp) με την μορφή του εκπροσώπου ενόρμησης και της αδιάφορης ενέργειας[48]. Αναλογεί στην έννοια της «εξίσωσης της ευερεθιστότητος των ιχνών χωρίς επιλεκτική απάντηση» που έχει διατυπώσει ο Luria σχετικά με τις βλάβες του μετωπιαίου λοβού. Σε αυτό το πλαίσιο, εξ αιτίας της νευρολογικής βλάβης και της προϋπάρχουσας ψυχικής δομής, η θεραπευτική σχέση καλείται να λειτουργήσει ως μία άμεση, επίκαιρη διεργασία ψυχικής, νοητικής ή νευρωνικής ανάνηψης και επίσης ως ενδιάμεσο πεδίο σταδιακής διαφοροποίησης της ευερεθιστότητας των ιχνών.

[48] Παραπέμπουμε στην συζήτηση και τις σκέψεις που διατυπώσαμε στο προηγούμενο κεφάλαιο αναφορικά με την σύνδεση της νευροεπιστημονικής και της ψυχαναλυτικής προσέγγισης του συναισθήματος.

Αναφερθήκαμε στο συχνά πλούσιο κλινικό υλικό που εκφράζεται από του προμετωπιαίους ασθενείς, ως προς την άμεση έκφραση των πρωτογενών διεργασιών και του ασυνειδήτου. Στην περίπτωση της κυρίας Ν όπως και κατά ώσεις στην περίπτωση του κυρίου Θ, παρατηρήσαμε την έκφραση αντιληπτικών παλινδρομικών συνειρμών και την ψευδαισθητική παλινδρομική αντιληπτικότητα. Το ερώτημα που θέσαμε είναι εάν, και υπό ποία μορφή, πρόκειται για την ανάδυση του δυναμικού ασυνειδήτου. Στην νευροεπιστημονική έρευνα έχει εξετασθεί η ανατομολειτουργική συσχέτιση των διεργασιών εγγραφής και ανάκλησης μορφολογικά ή εννοιολογικά συνδεόμενων ή σχεσιακών μνημονικών ιχνών. Τα αποτελέσματα μίας σχετικής έρευνας των Prince, Daselaar και Cabeza (2005) δείχνουν ότι οι διεργασίες εγγραφής των συνδεόμενων μνημών, στις οποίες συνδέεται μία υποκειμενική αξία, στηρίζεται στην συνέργεια της κοιλιακής – πλευρικής περιοχής του προμετωπιαίου και του πρόσθιου τμήματος του ιππόκαμπου ενώ η ανάκληση, η μεταφορά στην μνήμη εργασίας και στις περαιτέρω επεξεργασίες έκφρασης, στηρίζεται στην συνέργεια του πλαγιοραχιαίου προμετωπιαίου, του οπίσθιου τμήματος του ιππόκαμπου και του παραϊπποκάμπειου σχηματισμού. Έτσι θα μπορούσαμε να υποθέσουμε ότι η ποικιλότητα και ανάδυση της συνειρμικής έκφρασης συνδέεται με το κύκλωμα παραγωγής διαθεσιμοτήτων, εν δυνάμει νοημάτων του λιμβικού συστήματος (της νευροδυναμικής αρχιτεκτονικής του Freeman) το οποίο στην συνέχεια υπόκειται στις δευτερογενείς, λογικές διεργασίες του πλαγιοραχιαίου προμετωπιαίου φλοιού. Η δυνατότητα ανάπτυξης αναπαραστάσεων και συνειρμικών συνδέσεων κατά την εγγραφή και κωδικοποίηση της μνήμης έγκειται στο κοιλιακό – πλευρικό τμήμα του προμετωπιαίου και στην συνέργεια των διεργασιών παγίωσης της μνήμης από τον ιππόκαμπο. Στις βλάβες του προμετωπιαίου λοβού, όπως στην περίπτωση της κυρίας Ν, υφίσταται πιθανώς η δυνατότητα ανάκλησης και ανάπτυξης των συνειρμικών μορφωμάτων, χωρίς όμως την δυνατότητα απαρτίωσης εκ μέρους της πλαγιοραχιαίας περιοχής. Αντίθετα η ποικιλότητα της συνειρμικής εγγραφής των αναπαραστάσεων διαταράσσεται εξ αιτίας της βλάβης του κοιλιακού τμήματος. Εδώ υπάρχει η μη ελεγχόμενη ανάδυση των διαθεσιμοτήτων από το λιμβικό σύστημα και από τον ίδιο τον μετωπιαίο λοβό, χωρίς όμως αυτή να συνοδεύεται από την δυνατότητα περαιτέρω δευτερογενούς επεξεργασίας και διατήρησης στο επίπεδο του προσυνειδητού.

8. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Η κλινική και θεραπευτική προσέγγιση των εννέα περιπτώσεων νευροψυχολογικών ασθενών που εξετάσαμε, θεωρώ ότι επέτρεψε την διερεύνηση και την επαλήθευση ή την πιθανή στήριξη μίας σειράς υποθέσεων τις οποίες προτείναμε στα προηγούμενα κεφάλαια.

1. Μέσα από το κλινικό υλικό και την πορεία της θεραπευτικής εργασίας, στο υπόστρωμα κάθε μορφής εγκεφαλικής βλάβης και ανάλογα με το είδος των εκάστοτε σωματικών, γνωσιακών ή ψυχικών διαταραχών, παρατηρήσαμε την πολύσημη διαμόρφωση του νευροψυχολογικού συμπτώματος ή συνδρόμου, ως έναν δυναμικό και μη γραμμικό νευρο-ψυχικό συμβιβασμό. Παρατηρήσαμε επίσης την ιδιαίτερη σημασία της ψυχαναλυτικής νευροψυχολογικής προσέγγισης ως προς την κατανόηση και την αντιμετώπιση τους. Ο δρόμος που θα ακολουθήσει η έκφραση του νευροψυχολογικού συμπτώματος ακολουθεί τα ίχνη, τις εγχαράξεις των μηχανισμών της ψυχικής λειτουργίας και εισέρχεται σε μία μορφή σχέσης με αυτά. Αντιστοίχως, όταν ένα σύμπτωμα εκκινεί από την ψυχική πραγματικότητα, από οποιοδήποτε σύστημα της τοπικής, ακολουθεί και εξυπηρετείται από τους νοητικούς μηχανισμούς όπως καθορίζονται από το νευροψυχολογικό έλλειμμα και εισέρχεται επίσης σε μία σχέση με αυτό. Υπό αυτή την έννοια είδαμε ότι η ψυχαναλυτική κλινική του νευροψυχολογικού συμπτώματος αποτελεί την κλινική του πεδίου σύνδεσης μεταξύ ψυχισμού, νόησης, σώματος, και περιβάλλοντος. Θεωρώ ότι το πεδίο διαλόγου μεταξύ ψυχανάλυσης και νευροεπιστήμης ανοίγει ιδίως στα σημεία κάμψης ή αποδιοργάνωσης της νευροψυχολογικής λειτουργίας όπως επίσης στα σημεία ανάκαμψης ή αναδιοργάνωσης. Αυτό διότι συχνά οι διακυμάνσεις επιπλοκών ή βελτιώσεων των λειτουργιών άπτονται της δυναμικής και των διεργασιών του πεδίου σύνδεσης της ψυχικής πραγματικότητας και της πραγματικότητας της νόησης και του σώματος

2. Η κλινική των περιπτώσεων με βλάβες του αριστερού ημισφαιρίου σε συνδυασμό με τα αποτελέσματα των νευροεπιστημονικών ερευνών αναδεικνύουν την δυναμική και

πολυπαραγοντική αιτιολόγηση της βαρύτητας και της έκτασης των νευροψυχολογικών και των ψυχικών διαταραχών των αφασικών ασθενών. Ο αφασικός ασθενής πάσχει από την απώλεια των μηχανισμών αντίληψης, οργάνωσης και έκφρασης του λόγου όπως επίσης από την λιγότερο ή περισσότερο εκτεταμένη ή παροδική διαταραχή του εσωτερικού λόγου, εξ αιτίας της αποδιοργάνωσης σημαντικών διεργασιών νοηματοδότησης. Αυτό θεωρώ ότι ισχύει όχι μόνον για τα περιστατικά μικτής αφασίας ή αφασίας του Wernicke, αλλά επίσης για την αφασία του Broca. Επομένως θεωρώ ότι η αναφερόμενη εγγύτητα (Solms) ως προς την «φυσιολογική» ψυχονοητική λειτουργία και η διατήρηση του εσωτερικού λόγου (Lechevalier) των βλαβών της περιοχής του Broca, αποτελεί ένα ιδιαίτερα ευαίσθητο και δυναμικό ζήτημα, το οποίο αντικατοπτρίζει την πολυσημία της οργάνωσης του εγκεφάλου, του ψυχισμού και της μεταξύ τους σχέσης. Αυτό θεωρώ ότι οφείλεται στην διαταραχή ενός μέρους των διεργασιών που συγκροτούν το πεδίο σύνδεσης μεταξύ ψυχικής και εξωτερικής, νοητικής ή σωματικής πραγματικότητας, οι οποίες εξυπηρετούνται από τις αντίστοιχες περιοχές του αριστερού ημισφαιρίου μέσω των μετωπιαιο-κροταφο-βρεγματικών συνδέσεων.

Η ανάλυση του κλινικού υλικού και των αφασικών συμπτωμάτων δείχνει ότι οι βλάβες του αριστερού ημισφαιρίου προκαλούν αποδιοργανώσεις στο επίπεδο των δευτερογενών διεργασιών και των πρωτογενών διεργασιών. Σχετική με αυτή την παρατήρηση είναι η άποψη που υποστηρίξαμε γύρω από την συμμετοχή του αριστερού ημισφαιρίου στην λειτουργία του ασυνειδήτου. Η αφασική σημειολογία αποκαλύπτει και σε ορισμένες περιπτώσεις επαναφέρει, κατατέμνει τον λόγο στα βασικά του δομικά και λειτουργικά συστατικά, στα βασικά σημεία αναφοράς του. Δηλαδή στο σώμα, στην εκπροσώπηση των καταστάσεων του σώματος, του «ως εάν σώματος» και του «σωματικού βρόγχου», ή του «σώματος-σχέση σε σχέση» όπως προτείναμε, στους αυτοματισμούς του σώματος, καθώς επίσης στο σώμα που δρα και στις αναπαραστάσεις δράσης οι οποίες με την σειρά τους παραπέμπουν σε κιναισθητικά μορφώματα και στην αισθητηριοκινητική μορφή σχέσης με τα αντικείμενα. Οι νευροψυχολογικές διαταραχές του λόγου προκαλούν την διαταραχή της οργάνωσης των αναπαραστάσεων λέξης όπως επίσης μία λιγότερο ή περισσότερο σημαντική ρήξη στο κύκλωμα σύνδεσης αναπαραστάσεων λέξης και αναπαραστάσεων πράγματος. Επιφέρουν την αδυναμία της λειτουργίας της απώθησης –

επιστροφής του απωθημένου και άρα την λειτουργία και έκφραση του δυναμικού ασυνειδήτου. Μένει έτσι ανοικτή η δίοδος προς την ελεύθερη έκφραση του ασυνειδήτου, ενώ συγχρόνως διαταράσσεται η ενδοσυστημική και η διασυστημική δυναμική του ψυχικού οργάνου. Διαταράσσεται το ανάλογο της πορεία της εργασίας του ονείρου, δηλαδή η μετατροπή των αναπαραστάσεων λέξης σε αναπαραστάσεις πράγματος που επιτρέπει την εικονοπλασία των φαντασιωσικών μορφωμάτων.

Στο επίπεδο της συνολικής εγκεφαλικής οργάνωσης, οι βλάβες του αριστερού ημισφαιρίου ιδίως των πρόσθιων περιοχών και σε σύγκριση με το σύνδρομο του δεξιού ημισφαιρίου και του προμετωπιαίου λοβού, διαθέτουν ένα μεγαλύτερο περιθώριο αναδιοργάνωσης, διατήρησης ή ανάκτησης των δευτερογενών διεργασιών, διατήρησης της οργάνωσης της ψυχικής τοπικής και των λειτουργιών του εγώ. Όμως αυτή η διαθεσιμότητα είναι ακριβώς διαθεσιμότητα, εν δυνάμει ικανότητες οι οποίες αφορούν σε ορισμένες βασικές συνθήκες ενός πλαισίου ανάπτυξης πρόδρομων κινήσεων και όχι σε απόλυτες ή ντετερμινιστικές συσχετίσεις αιτίου – αιτιατού. Συχνά το εγώ με τις διεργασίες του προσυνειδητού που εξασφαλίζει, αδυνατεί να παρακολουθήσει και να διαχειριστεί τις ψυχικές κινήσεις, τα εξωτερικά προσλαμβανόμενα ερεθίσματα και κυρίως τα ανοίκεια εσωτερικά στοιχεία τα οποία αναδύονται. Η ικανότητα διατήρησης της συνείδησης, συνειδητής αντίληψης του ανοίκειου οικείου, το καθιστά περαιτέρω τραυματικό. Ως προς την συναισθηματική λειτουργία στις βλάβες του αριστερού ημισφαιρίου θεωρώ ότι υφίσταται η ικανότητα ανάπτυξης της διεργασίας του πένθους. Όμως και εδώ πρόκειται για εν δυνάμει ικανότητες, εξαρτώμενες από την δυνατότητα ανάπτυξης των ενδιάμεσων μεταβατικών διεργασιών. Συχνά, στο επίπεδο των συναισθηματικών και ενορμητικών διεργασιών παρατηρείται, και συνεργεί ως προς την διαμόρφωση των συμπτωμάτων, η τάση προς την μη διάκριση μεταξύ συναισθήματος και αναπαραστάσεων, όπως επίσης η καταστολή του συναισθηματικού βιώματος. Έτσι θα θεωρούσα ότι οι αντιδράσεις καταστροφής της αφασίας του Broca αφορούν στις παροδικές αποδιοργανωτικές κινήσεις εντός του ψυχικού οργάνου και της σχέσης του με (την διαταραχή) της πραγματικότητας του σώματος και της νόησης.

3. Η ψυχαναλυτική κλινική προσέγγιση των εγκεφαλικών βλαβών μας επέτρεψε επίσης να εξετάσουμε την σημασία της έννοιας και της λειτουργίας του αρνητικού ως προς το νευροψυχολογικό σύμπτωμα. Αυτό, πέραν της υπολειπομένης λειτουργικότητας (η διατηρούμενη οργανωμένη λεκτική έκφραση ή αντίληψη) διαμορφώνεται μεταξύ : ενός ελλείποντος ή της απουσίας (της λέξης που χάνεται), μίας τραυματικής υπερ-παρουσίας (η αντίληψη της πραγματικότητας του ελλείμματος) και μίας υπερ-παρουσίας από την αιφνίδια ανάδυση στοιχείων του ασυνειδήτου, χωρίς να υφίσταται πλέον η πρωτύτερη ετοιμότητα των ψυχικών αμυνών. Ο νευρολογικός ασθενής υπόκειται σε ένα σύνολο διαφορετικής τάξης επιβεβλημένων απουσιών και παρουσιών που θεραπευτικά απαιτεί μία πολύμορφη εργασία αρνητικού. Υπό το πρίσμα της έννοιας και της εργασίας του αρνητικού, πάσχει από την απουσία απουσίας, το αρνητικό του αρνητικού, που είναι απότοκο μίας σθεναρής παρουσίας (της πραγματικότητας του συμπτώματος, της αγκίστρωσης στο πραγματικό και της ανάδυσης του αποσυνδεμένου ασυνειδήτου) και από την έλλειψη παρουσίας. Η έλλειψη παρουσίας είναι αυτή των πρωτογενών βάσεων, της πραγματικότητας του εγώ, δηλαδή της απουσίας στο επίπεδο του πραγματικού ως έρεισμα και τροφοδότης του ψυχισμού, και, η έλλειψη στο πεδίο των ενδιάμεσων διεργασιών στους δύο πόλους του διπλού ορίου (ενδοψυχικά και διϋποκειμενικά). Στην ίδια κατεύθυνση παρατηρήσαμε την σημασία της λειτουργίας της «κρύπτης», της «ψυχικής αγνωσίας» στην οποία αναφέρονται οι Abraham και Torok, ως προς τον σχηματισμό, το περιεχόμενο και την δυναμική του νευροψυχολογικού συμπτώματος.

4. Στην κλινική προσέγγιση του συνδρόμου του δεξιού ημισφαιρίου και της σωματοαγνωασίας, παρατηρήσαμε την σημασία του δεξιού, σωματοαισθητηριακού και θεμελιώδους ως προς τις συναισθηματικές διεργασίες φλοιού, ως προς την ναρκισσιστική συγκρότηση, την οργάνωση των αναπαραστάσεων πράγματος και του αντικειμένου. Αντίθετα με την άποψη που έχουν διατυπώσει οι Solms και σύμφωνα με μία σειρά ερευνητικών δεδομένων που παρουσιάσαμε, θεωρώ ότι η κλινική αυτών των ασθενών χαρακτηρίζεται από την λειτουργία της καταστολής και όχι της απώθησης, από την αδράνεια της συναισθηματικής λειτουργίας, την νοητική και ψυχική αρνητικοποίηση. Η παρατηρούμενη έκφραση προβλητικών ή παρανοϊκών κινήσεων, όπως άλλωστε οι στιγμές αναγνώρισης των νευροψυχολογικών και σωματικών ελλειμμάτων, θεωρώ ότι, ιδίως στα

πρώτα στάδια της αποκατάστασης των λειτουργικών βλαβών, αποτελούν μορφές εισβολής αυτών των στοιχείων στον χώρο της συνείδησης. Παρατηρήσαμε ότι η αναφορά σε συναισθήματα παραπέμπει περισσότερο στην ιδέα για παράδειγμα της απαξίωσης και του θυμού παρά στην αντίστοιχη συναισθηματική ποιότητα. Ωσάν να πρόκειται για την αναφορά συναισθημάτων μίας κατάθλιψης η οποία απουσιάζει. Η αναπαράσταση, η ιδέα μίας κατάστασης, θεωρούμενη εδώ στην διάσταση ενός νοητικού μορφώματος, αντικαθιστά και εκφράζεται στην θέση ενός συναισθηματικού βιώματος.

Η σκέψη μου ως προς την σημειολογία του συνδρόμου του δεξιού ημισφαιρίου είναι ότι προεξάρχον κλινικό στοιχείο αποτελεί η εργασία του αρνητικού και της αρνητικής ψευδαίσθησης. Το σύνδρομο της άρνησης, στον βαθμό που αφορά σε νευρωνικές και σε ψυχικές διεργασίες, θεωρώ ότι απαρτίζεται από ένα σύνολο μηχανισμών. Απουσίας μίας πρωτογενούς αντίληψης της τάξης του «σωματικού βρόγχου», ως μία μορφή ασυνείδητης αρνητικής ψευδαίσθησης, εκπροσώπησης της απουσίας του αντιληπτικού («δεν αναγνωρίζεται η παράλυση»), η οποία οφείλεται στην βλάβη, ή στην δυσλειτουργία, του δεξιού ημισφαιρίου. Γύρω από αυτήν, μέσω των διεργασιών του αριστερού ημισφαιρίου και του προμετωπιαίου λοβού, κατασκευάζεται ασυνείδητα ένα θετικό σωματοπαραφρενικό σύμπτωμα πλαισίωσης του αρνητικού, ψευδαισθητικής ικανοποίησης της επιθυμίας («το χέρι μου είναι καλά, το κινώ φυσιολογικά», ή «αυτό το χέρι δεν είναι δικό μου, ανήκει στον άλλο»), η οποία διαψεύδοντας, εκφράζει συγχρόνως την πρωτύτερη εργασία αρνητικού. Θεωρώ ότι η άρνηση αφορά επίσης στις μεταβατικές διεργασίες, σύνδεσης μεταξύ της σωματικής και της ψυχικής πραγματικότητας. Καθώς οι εγκεφαλικές περιοχές που βλάπτονται ενέχονται στα νευρωνικά κυκλώματα οργάνωσης των αναπαραστάσεων δράσης, της ικανότητας εικονοπλασίας και νοηματοδότησης της σχέσης με τα αντικείμενα ή της ενσυναίσθησης. Το όφελος αυτής της εργασίας είναι η διατήρηση μίας εικόνας ναρκισσιστικής συνοχής της σωματοψυχικής οντότητας. Στην ίδια κατεύθυνση προτείναμε την υπόθεση ενός πιθανού νευρωνικού ερείσματος της εργασίας του αρνητικού στο δεξιό ημισφαίριο (των περιοχών του σωματοαισθητηριακού βρεγματικού φλοιού, του φλοιού της νήσου, της κροταφο-βρεγματικής σύνδεσης ή της έλικας του προσαγωγίου που συσχετίζονται με το σύνδρομο της άρνησης). Υποθέσαμε έτσι ότι η αρνητική ψευδαίσθηση μπορεί να έχει ως αντικείμενο και ως θεμελιώδες έρεισμα, πρωταρχικές και ψυχικά μη

αναπαραστατικές εγγραφές. Η κλινική και θεραπευτική προσέγγιση του συνδρόμου του δεξιού ημισφαιρίου μας δείχνει ότι, εάν το κύριο αίτιο της αγνωσίας είναι αμιγώς οργανικό, η δυναμική διαμόρφωση του συμπτώματος ως νευρωνική άρνηση και ως εργασία αρνητικού, και ακόμα περισσότερο, η δυνατότητα αποκατάστασης, είναι αμιγώς νευρο-ψυχική.

5. Η ψυχαναλυτική νευροψυχολογική κλινική προσέγγιση του συνδρόμου του προ-μετωπιαίου λοβού αναδεικνύει την πολυσημία της δράσης του, η οποία αντικατοπτρίζεται στην ποικιλότητα και την δυναμική των συμπτωμάτων. Αυτά μπορεί να κυμαίνονται μεταξύ μίας εικόνας φυσιολογικότητας έως την εικόνα πλήρους κατάρρευσης της ψυχικής τοπικής και των γνωσιακών λειτουργιών, περνώντας από ένα ανάλογο της σημειολογίας των μεταιχμιακών διαταραχών. Τα παρατηρούμενα συμπτώματα είναι συνάρτηση της τοπογραφίας της βλάβης στις περιοχές του (προ-)μετωπιαίου λοβού[49]. Μπορεί να αφορούν στο γνωσιακό επίπεδο των λειτουργιών, στις ψυχικές αναπαραστατικές διεργασίες, στην συναισθηματική και ενορμητική λειτουργία, στην οργάνωση και διαχείριση της έκφρασης, ή στην σχέση με τα αντικείμενα και το εξωτερικό περιβάλλον.

Οι λειτουργίες του μετωπιαίου λοβού και επομένως οι αντίστοιχες διαταραχές, αφορούν στην διάσταση της λειτουργίας της σύνδεσης και περαιτέρω της απαρτίωσης του συνόλου των δεδομένων σωματικών, γνωσιακών ή ψυχικών. Κυρίως, σε συνεργασία με τις δομές του λιμβικού συστήματος, αφορούν στην διάσταση της λειτουργίας παραγωγής διαθεσιμοτήτων, πολλαπλασιασμού και συγχρόνως αποπολλαπλασιασμού, προς κάθε πεδίο οργάνωσης και λειτουργίας της σωματοψυχικής οντότητας, προς κάθε σύστημα της τοπικής του ψυχικού οργάνου (στηρίζοντας έτσι στην λειτουργία τόσο του συνειδητού όσο και του προσυνειδητού ή του ασυνειδήτου), προς το πεδίο της νοητικής ή της σωματικής πραγματικότητας. Συγχρόνως ο μετωπιαίος λοβός θέτει κάθε ένα από αυτά τα πεδία σε σχέση με το περιβάλλον και τα αντικείμενα. Η εξασφάλιση εκ μέρους του μετωπιαίου λοβού της σχέσης με το αντικείμενο, γίνεται θεμελιωδώς με σκοπό το ίδιον όφελος των

[49] Η ανατομολειτουργική χαρτογράφηση του μετωπιαίου λοβού, χάρις στις δυνατότητες που παρέχουν οι νευροαπεικονιστικές μέθοδοι αποτελεί μία εν εξελίξει έρευνα τα δεδομένα της οποίας έρχονται να προσθέσουν, να διαφοροποιήσουν και συχνά να αμφισβητήσουν τις καταγεγραμμένες γνώσεις και συσχετίσεις μεταξύ ακριβούς τοπογραφίας μίας βλάβης και παρατηρούμενων συμπτωμάτων

λειτουργιών του, και, προς όφελος της ικανότητας αυτο-οργάνωσης της σωματοψυχικής οντότητας. Το αντικείμενο ως ζητούμενο ή ως αυτό προς το οποίο τείνει ο ψυχισμός, είναι μία αναγκαστικά δευτερογενής διεργασία ή τάση. Λέγοντας δευτερογενής, δεν εννοώ βεβαίως δευτερεύουσας αξίας. Αλλά με αυτόν τον τρόπο θέλω να επισημάνω το πρωταρχικό μέλημα του εγκεφάλου προς την εξασφάλιση της δυναμικής της ανάπτυξής του, η οποία συναρτάται της σχέσης με το αντικείμενο, δεν τείνει όμως προς αυτό. Εάν η σωματοψυχική οντότητα τείνει, αναζητά το αντικείμενο, αυτή η αναζήτηση αφορά στην μεταβατική σχέση με αυτό, και εξ αυτού στην ικανότητα μεταβατικών διεργασιών εντός της σχέσης, όχι αυτό το ίδιο το αντικείμενο.

Διάφορες περιοχές του μετωπιαίου λοβού κατέχουν μία κεντρική θέση ως προς την συγκρότηση των «θεωριών του πνεύματος», των αναπαραστάσεων δράσης και της ενσυναίσθησης. Όπως εξετάζεται εκτενώς στο επόμενο κεφάλαιο, αυτή η θέση του προσδίδει έναν καθοριστικό ρόλο ως προς την δημιουργία και την λειτουργία των μεταβατικών πεδίων σύνδεσης μεταξύ ψυχικής πραγματικότητας, σώματος, νόησης και αντικειμένων. Οι διαταραχές των νευρωνικών σύστοιχων των πεδίων της μεταβατικής πραγματικότητας θεωρώ ότι αποτελεί έναν σημαντικό παράγοντα για τον σχηματισμό, την βαρύτητα και την αποκατάσταση της συμπτωματολογίας του μετωπιαίου λοβού.

6. Ένα ιδιαίτερο κλινικό χαρακτηριστικό των νευροψυχολογικών ασθενών, κυρίως στο πλαίσιο του θεραπευτικού έργου και της δυναμικής ψυχαναλυτικής νευροψυχολογικής προσέγγισης, είναι η παρατηρούμενη διαθεσιμότητα προς πολλαπλές και συχνά συνυπάρχουσες μορφές και επίπεδα λειτουργίας, που εκτείνονται από το πρωτογενές προ-ψυχικό, το τραυματικό, το χρηστικό, το δευτερογενές, έως το ψευδαισθητικό και περιλαμβάνουν παλινδρομικές, αποδιοργανωτικές και αναδιοργανωτικές κινήσεις. Στο θεραπευτικό πλαίσιο παρατηρήσαμε την σημασία της μορφολογικής παλινδρόμησης της σκέψης και των λειτουργιών του θεραπευτού η οποία επιτρέπει την ανακίνηση της διεργασίας πολυσημίας και νοηματοδότησης στο γνωσιακό και μετέπειτα στο ψυχικό επίπεδο καθώς και την ανακίνηση της υποκειμενικότητας. Αυτή η παρατήρηση εμπνέεται και ισχύει επίσης στο πεδίο της «κλασσικής» ψυχαναλυτικής εργασίας με ασθενείς ελεύθερους από νευρολογικά νοσήματα. Όμως σε ότι αφορά στους νευροψυχολογικούς

ασθενείς η παρατηρούμενη διαθεσιμότητα εξ αιτίας της αναγκαστικής παραγωγής αποδιοργανωτικών και αναδιοργανωτικών κινήσεων της τοπικής, καθίσταται πολύ περισσότερο ευκρινής. Η ύπαρξη αυτής της διαθεσιμότητας αποτελεί συγχρόνως ένα ιδιαίτερο θεραπευτικό αίτημα και απαίτηση προς την ακολουθούμενη θεραπευτική τεχνική. Είναι επίσης σημαίνουσα ως προς τον τρόπο της φυσιολογικής ανάπτυξης και οργάνωσης της σωματοψυχικής οντότητας. Τέλος, επειδή ακριβώς οι ανάλογες πολυδιάστατες κινήσεις και διαθεσιμότητες παρατηρούνται στους μη νευρολογικούς αναλυόμενους ασθενείς, και δεδομένου ότι ο ψυχισμός, νευρωτικός, ψυχωτικός, μεταιχμιακός ή ψυχοσωματικός, είναι νευρωνικά ένυλος, μπορούμε να κατανοήσουμε την έκταση και την δυναμική που μπορεί να λάβουν οι σωματοψυχικές κινήσεις, τουλάχιστον σε ένα λανθάνον επίπεδο.

7. Επισημάναμε και θελήσαμε να τονίσουμε την προσοχή στο γεγονός ότι οι παρεμβάσεις των θεραπειών νευρολογικής αποκατάστασης, εργαζόμενες συχνά και μη συνειδητά στο επίπεδο του πρωτογενούς και του προ-ψυχικού, συνοδεύονται από παλινδρομικές κινήσεις και διεργασίες του τύπου της αντίληψης του τραυματικού δυναμικού και του δυναμικού μετάλλαξης ή της ασυνείδητης αντίληψης. Επομένως θεωρήσαμε ως εξαιρετικής σημασίας ως προς την συνολική πορεία του θεραπευτικού έργου, την επικοινωνία, την εγκατάσταση ενός μεταβατικού πεδίου διαλόγου μεταξύ των θεραπευτών καθώς και την δυνατότητα του ψυχοθεραπευτή ή του νευροψυχολόγου να αφουγκρασθεί και να περιλάβει στο πλαίσιο και στο περιεχόμενο της δικής του εργασίας με τον ασθενή, τα παράπλευρα μεταβιβαστικά παλινδρομικά φαινόμενα που αναπτύσσονται εντός των άλλων θεραπευτικών προσπαθειών.

8. Ένα θεμελιώδες ερώτημα που έχει απασχολήσει την νευρο-ψυχαναλυτική κλινική και θεωρητική βιβλιογραφία αφορά στο κατά πόσο ένα νευροψυχολογικό σύμπτωμα (πχ. αφασίας, αγνωσίας ή απραξίας) αποτελεί έκφραση του δυναμικού ασυνειδήτου, ή της ψυχικής πραγματικότητας. Και αντίστοιχα κατά πόσο παρατηρείται η ανάδυση του ασυνειδήτου στις εγκεφαλικές βλάβες.

Σύμφωνα με τα κλινικά και ερευνητικά δεδομένα που εξετάσαμε, η θέση μου και απάντηση ως προς αυτό το ερώτημα είναι : ότι έγκειται, αποτελεί συνάρτηση ενός θέματος

δυναμικής σχέσης και σύνδεσης. Της σχέσης μεταξύ ψυχισμού, νόησης και σώματος. Επομένως δεν πρόκειται για μία απλή απάντηση του τύπου ναι ή όχι. Το ερώτημα είναι κρίσιμο καθώς μία καθολική θετική απάντηση θα σήμαινε μία ταύτιση, μία σχέση άμεσης γραμμικής αιτιατικής σύνδεσης των πεδίων της ψυχικής, της γνωσιακής και της σωματικής πραγματικότητας. Και μία αρνητική απάντηση θα αποτελούσε μία μορφή διϋσμού ή απλοϊκού αναγωγισμού. Παρατηρήσαμε ότι η ανάδυση του ασυνειδήτου αφορά συχνά και υπό ορισμένες προϋποθέσεις σε αυτό που έχει αποκαλέσει η Oppenheim-Gluckman, ως αποσυνδεμένο ασυνείδητο ή πιο συγκεκριμένα σε ένα κατά περίπτωση λιγότερο ή περισσότερο, διασυστημικά και ενδοσυστημικά αποσυνδεμένο ασυνείδητο. Υπό την έννοια της ενδοσυστημικής αποσύνδεσης αναφέρομαι στην δυνατότητα επέκτασης των αποδιοργανωτικών κινήσεων εντός του ασυνειδήτου, όπως το έχει προτείνει η ψυχοσωματική θεωρία.

Ως προς τον μετωπιαίο λοβό, θεωρώ ότι οι λειτουργίες του εξυπηρετούν μέρος της δυναμικής, της ενδοσυστημικής και διασυστημικής δυναμικής του ασυνειδήτου και υπό αυτή την έννοια οι αντίστοιχες βλάβες προκαλούν την έκφραση του, ενώ συγχρόνως συχνά διατηρείται η δυναμική του. Η διατήρηση της δυναμικής του ασυνειδήτου εντούτοις, υπόκειται σε ορισμένα όρια πέραν των οποίων θεωρώ ότι μπορεί να αναδύεται ως μη δυναμικό - αποσυνδεμένο - ασυνείδητο. Τους περιορισμούς θέτουν : η διαταραχή του διαλόγου μεταξύ μετωπιαίου και των άλλων εγκεφαλικών περιοχών, η απώλεια της ικανότητας της εργασίας της απώθησης (και της επιστροφής του απωθημένου, ή της δυναμικής που παρέχουν οι κινήσεις μεταξύ λήθης και αληθούς) και ο βαθμός διαταραχής των μεταβατικών διεργασιών που εξυπηρετούνται από τον μετωπιαίο λοβό. Η περιοδική παρατήρηση του αποσυνδεμένου ασυνειδήτου είναι συχνότερη και επίσης είναι ευκρινέστερη η συνολική διασυστημική αποδιοργάνωση, στις βλάβες των πλαγιο-ραχιαίων περιοχών του φλοιού. Θα υπέθετα ότι σε αυτές τις περιπτώσεις η αντισταθμιστική ενδυνάμωση της δευτερογενούς, λογικής, σχεδόν χρηστικής, λειτουργίας του προμετωπιαίου λοβού, μειώνει την ενδοσυστημική και την διασυστημική δυναμική του ψυχικού οργάνου, και πλήττεται η εσωτερική του οργάνωση εξ αιτίας των διαταραχών στην πρόσληψη των ερεθισμάτων και στην συγκρότηση των αναπαραστάσεων. Αυτό παρατηρείται εντονότερα στο αριστερό βρεγματικό σύνδρομο από ότι στις προ-ρολανδικές

περιοχές και εντονότερα στο σύνδρομο του δεξιού ημισφαιρίου ιδίως κατά την πρώτη περίοδο της νόσου. Οι μείζονες βλάβες του μετωπιαίου (προ-μετωπιαίου) λοβού προκαλούν τέλος μία μαζικότερη αποδιοργάνωση του ψυχικού οργάνου και την ανάδυση του αποσυνδεμένου ασυνειδήτου, αν και όπως είδαμε, σε περίπτωση μικρότερης έκτασης βλαβών ή στην πορεία του θεραπευτικού έργου, παρατηρείται μία μεγαλύτερου βαθμού συμβολική ή αναπαραστατική αξία των νευροψυχολογικών συμπτωμάτων.

9. Εξετάσαμε την σημασία των αισθητηριοκινητικών ελλειμμάτων στους νευροψυχολογικούς ασθενείς (ημιπληγία αριστερού ή δεξιού ημισφαιρίου, βλάβες του προ-κινητικού φλοιού, ή σε συνδυασμό με την σωματοαγνωσία του δεξιού βρεγματικού λοβού). Αναφερθήκαμε στην αντίστιξη της ημιπληγίας του σώματος και της ημιπληγίας του ψυχισμού, ή του φαντασιακού – λιβιδινικού σώματος. Παρατηρήσαμε την ανακίνηση ή την εγκύστωση εντός του νευρολογικού συμπτώματος της προβληματικής της φαντασίωσης της πρωταρχικής σκηνής και της προβληματικής της νεκρής μητέρας.

10. Εξετάζοντας τις αντιστίξεις των νευρωνικών χαρτογραφήσεων και των ψυχικών τοπικών στο τέταρτο κεφάλαιο και την σχέση μεταξύ νευροψυχολογικού και ψυχαναλυτικού συμπτώματος παρατηρήσαμε και προτείναμε ότι πιθανώς το σύστοιχο της ψυχικής τοπικής (με την μορφή της πρώτης ή της δεύτερης τοπικής θεωρίας) αφορά σε νευρωνικές μακροδομές ή σε μετα-χαρτογραφήσεις οι οποίες διατρέχουν το σύνολο των εγκεφαλικών δομών και εξυπηρετούνται από τις διεργασίες τόσο του αριστερού όσο και του δεξιού ημισφαιρίου, του μετωπιαίου λοβού, των λιμβικών καθώς και των υποφλοιοδών δομών. Οι θέσεις του Mark Solms και των συνεργατών του που αποτελούν την πρώτη συστηματική προσπάθεια νευρο-ψυχαναλυτικής τοπογραφίας, συνδέουν : την τοπική του εκείνου στον υποφλοιώδη χώρο, τον υποθάλαμο και τους πυρήνες του στελέχους, την τοπική του εγώ με το θαλαμοφλοιικό σύστημα και ιδίως τις διεργασίες της τάξης του προσυνειδητού με τον προμετωπιαίο λοβό, περιοχή στην οποία αποδίδουν την καθολική συγκρότηση του εγώ και του υπερεγώ καθώς και το πλέον βαθύ τείνον προς το σώμα τμήμα του (στην περιοχή του έσω κοιλιακού λοβού).

Η θέση που πρότεινα είναι ότι αυτές οι συσχετίσεις αφορούν σε μορφές βασικών νευρο-ψυχικών πλαισίων, σε ελάχιστες και απαραίτητες συνθήκες, εντός και διαμέσου των οποίων αναπτύσσονται δυναμικές συνδέσεις και συνέργειες, δηλαδή η συγκρότηση των νευρωνικών τοπικών του ψυχισμού, που εξασφαλίζουν την ένυλη παρουσία και λειτουργία του ψυχικού οργάνου. Για να κατανοήσουμε την δυσλειτουργία του εγώ, την αποδιοργάνωση ή την κατάρρευση της ψυχικής τοπικής σε έναν νευροψυχολογικό ασθενή, θα πρέπει να προχωρήσουμε ένα βήμα πιο πέρα στην ανάλυση του συμπτώματος, εξετάζοντάς-το όχι μόνον ως μία γνωσιακή ή κινητική αποτυχία, αλλά ως ένα εν δυνάμει υποκειμενικό και στο κλινικό πλαίσιο ιδίως ως ένα διϋποκειμενικό βίωμα ή γεγονός. Όσο προσεγγίζουμε αυτή την διάσταση, τόσο γίνεται σαφές το βάθος και οι μηχανισμοί της διαταραχής και της πολυπλοκότητας του νευρωνικού ερείσματος της συγκρότησης του ψυχισμού. Υπό αυτή την έννοια και υπό την οπτική του μεταβατικού μονισμού, θεωρώ ως απαραίτητο στοιχείο της συγκρότησης της ψυχικής πραγματικότητας και της σχέσης της με το σώμα και τις νοητικές λειτουργίες, την ανάπτυξη των ενδιάμεσων δομών μεταφοράς από και προς το σώμα, την νόηση, τον ψυχισμό και τα αντικείμενα.

*

Μέσα από τα κλινικά περιστατικά που παρουσιάσαμε και τις σκέψεις γύρω από τα δεδομένα των νευροεπιστημονικών ερευνών, θεωρώ ότι γίνεται σαφής η εξαιρετική σημασία της λειτουργίας της μεταβίβασης και αυτού που ονομάζουμε ως πεδίο μεταβατικών διεργασιών μεταξύ ψυχικής και εξωτερικής πραγματικότητας. Είδαμε ότι αυτές οι θεραπευτικές διεργασίες και διεργασίες συγκρότησης της σωματοψυχικής οντότητας μπορεί να αναπτύσσονται άλλοτε περισσότερο στο πεδίο του ψυχαναλυτικού τρόπου λειτουργίας. Άλλοτε περισσότερο στο πεδίο της νευροψυχολογικής ή γνωσιακής προσέγγισης. Και πάντοτε εργαζόμενες στην κατεύθυνση της εν δυνάμει ανασυγκρότησης του ενδιάμεσου πεδίου αυτο-οργάνωσης της σχέσης διάκρισης και σύνδεσης μεταξύ ψυχικής και σωματικής ή νοητικής πραγματικότητας.

Η βασική υπόθεση έρευνας και θέση που προσπαθήσαμε να υποστηρίξουμε είναι ότι η λειτουργία και το μεταβιβαστικό βίωμα, ως μία μεταβατική τοπική, έγκειται και

αναδεικνύει ένα δυναμικό πεδίο μη γραμμικών νευροβιολογικών διεργασιών του εγκεφάλου σε σχέση με το σώμα και σε σχέση με το περιβάλλον, αυτού που ονομάσαμε ως το «σώμα – σχέση σε σχέση» και συνδέσαμε με τις έννοιες του «διπλού ορίου» και της «διπλής απαίτησης έργου». Η σκέψη που εξετάσαμε είναι ότι εντός των δυναμικών νευρωνικών χαρτογραφήσεων αναπτύσσεται το πεδίο της μεταβατικής σωματοψυχικής πραγματικότητας, συγκροτώντας τις χαρτογραφήσεις της λειτουργίας του «μεταβατικού εγκέφαλου». Βασιζόμενοι σε μία σειρά νευροεπιστημονικών δεδομένων προτείναμε την υπόθεση ότι η χαρτογράφηση του μεταβατικού εγκέφαλου αφορά πιθανώς σε δομές και διεργασίες που εκτείνονται από το επίπεδο του νευρώνα έως σε αυτό των καθολικών χαρτογραφήσεων και στηρίζονται σε επιμέρους λειτουργίες διαφόρων περιοχών του φλοιού και των υποφλοιοδών δομών. Στο επόμενο κεφάλαιο προτείνουμε την απαρτίωση και την ανακεφαλαίωση αυτών των δεδομένων. Εξετάζονται τα αποτελέσματα ερευνών γύρω από τις λειτουργίες του συστήματος των καθρεπτικών νευρώνων, την έννοια των αναπαραστάσεων δράσης, της ενσυναίσθησης και της προσομοίωσης και επίσης η νευροεπιστημονική προσέγγιση των «θεωριών του πνεύματος».

ΚΕΦΑΛΑΙΟ VI

ΜΕΤΑΒΑΙΝΟΝΤΑΣ

Η ΜΕΤΑΒΙΒΑΣΗ ΚΑΙ Η ΜΕΤΑΒΑΤΙΚΗ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ ΩΣ ΠΕΔΙΟ ΣΥΝΔΕΣΗΣ ΨΥΧΑΝΑΛΥΣΗΣ ΚΑΙ ΝΕΥΡΟΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

Η λειτουργία της μεταβίβασης, όπως ορίσθηκε από τον Freud και ιδίως όπως προσεγγίσθηκε στο πλαίσιο ορισμένων ψυχαναλυτικών ρευμάτων, έχει απασχολήσει την νευρο-ψυχαναλυτική βιβλιογραφία στην κατεύθυνση της διερεύνησης πιθανών ανατομολειτουργικών συσχετίσεων. Τα τελευταία χρόνια η μεταψυχολογική και κλινική προσέγγιση των μεταιχμιακών διαταραχών και της ψυχοσωματικής οδήγησε την ψυχαναλυτική σκέψη στην θεώρηση των διαφόρων επιπέδων λειτουργίας της μεταβίβασης, από το πλέον πρωτογενές, σωματικό, αντιληπτικό έως το αναπαραστατικό επίπεδο. Ο Winnicott επεσήμανε την κλινική και ψυχική αξία του μεταβατικού χώρου και των μεταβατικών αντικειμένων. Ένα άλλο συναφές πεδίο συσχετίσεων αφορά στους νευροβιολογικούς μηχανισμούς οι οποίοι ενδέχεται να αποτελούν το οργανικό ανάλογο της θεραπευτικής δράσης μίας ψυχοθεραπείας (Corrigall & Wilkinson eds., 2003). Στο πεδίο της γνωσιακής ψυχολογίας και της γνωσιακής νευροεπιστήμης προσεγγίσθηκε και εξετάσθηκε η έννοια της ενδιάδρασης (enactment). Η σύγχρονη γνωσιακή – συμπεριφορική θεραπευτική προσέγγιση, μαζί με την αναγνώριση ενός ασυνειδήτου και της σημασίας του συναισθήματος, περιέλαβε στα θεραπευτικά της πρωτόκολλα την έννοια και το «εργαλείο» της θεραπευτικής σχέσης. Τέλος όπως αναφέραμε και θα αναλύσουμε στις επόμενες ενότητες, η νευροεπιστημονική έρευνα των τελευταίων δέκα ετών προσέγγισε τις έννοιες της ενσυναίσθησης, της προσομοίωσης και της σκέψης γύρω από την σκέψη του άλλου.

Συνολικά αυτά τα δεδομένα συνθέτουν ένα ευρύ πεδίο γύρω από ένα κεντρικό θέμα και ζητούμενο, σχετικά με το τι και πώς θεραπεύει μία ψυχοθεραπεία ή μία ψυχανάλυση, και, ομοούσια, σχετικά με το πώς πλάθεται η σχέση μεταξύ ψυχισμού και σώματος. Πέριξ όμως αυτού του ίσως κοινού κεντρικού ζητήματος, θα αναρωτηθούμε εάν κάθε μία από αυτές τις προσεγγίσεις αναφέρονται στο ίδιο αντικείμενο· εάν το προσεγγίζουν, ως υποκείμενα, με τον ίδιο, με έναν ανάλογο ή συνδεόμενο τρόπο.

1. Η ΠΟΛΥΣΗΜΙΑ ΤΗΣ ΜΕΤΑΒΙΒΑΣΗΣ ΣΤΗΝ ΨΥΧΑΝΑΛΥΣΗ

Η λειτουργία της μεταβίβασης θα απασχολήσει τον Freud καθ' όλη την διάρκεια του έργου του και σε όλο το φάσμα της κλινικής και μεταψυχολογικής θεματολογίας. Στο Λεξιλόγιο της Ψυχανάλυσης οι Laplanche και Pontalis ορίζουν την μεταβίβαση ως εξής. «Υποδηλώνει... μία *διεργασία*, μέσω της οποίας οι ασυνείδητες επιθυμίες επανενεργοποιούνται και αποκτούν υπόσταση επίκαιρου γεγονότος. Για τον σκοπό αυτό χρησιμοποιούν αντικείμενα τα οποία επενδύονται σε ένα συγκεκριμένο πλαίσιο σχέσεων, με πρώτο και κυριότερο το πλαίσιο της ψυχαναλυτικής σχέσης». Προσθέτουν ότι «πρόκειται για την *επανάληψη* πρωτοτύπων της παιδικής ηλικίας, τα οποία βιώνονται με ένα αίσθημα έντονης *επικαιρότητας*» και πως «η *ερμηνεία* και η *λύση* της μεταβίβασης προσδίδουν σε κάθε αγωγή τον *ιδιαίτερο χαρακτήρα* της». Υπογραμμίζουμε ανάμεσα στα στοιχεία ορισμού της μεταβίβασης, τους όρους διεργασία, επανάληψη, επικαιρότητα, ερμηνεία, λύση και τον ιδιαίτερο χαρακτήρα κάθε θεραπείας και κάθε μεταβίβασης.

Η μεταβίβαση, η ανάπτυξη της «μεταβιβαστικής νεύρωσης» (Freud, 1912, 1914, 1916-1917), εννοείται ως μία δυναμική και συγχρόνως αναγκαστική διεργασία. Αναπαράγει, «επανεκτυπώνει» θα πει ο Freud, το πρωτύτερο ασυνείδητο βίωμα και συγχρόνως το ερμηνεύει, το πλάθει ή το αναπλάθει στο πλαίσιο του επίκαιρου βιώματος της θεραπευτικής σχέσης. Ο ξεχωριστός ιδιαίτερος χαρακτήρας κάθε θεραπείας και κάθε μεταβίβασης έγκειται, στον υποκειμενικό χαρακτήρα των προσωπικών βιωμάτων, στον υποκειμενικό τρόπο διεργασίας αναπαραστατικών και ενορμητικών συνδέσεων, και στην ιδιαίτερη υποκειμενική διαθεσιμότητα προς την αναβίωση στο εδώ και τώρα της θεραπευτικής σχέσης, του ασθενούς όπως και του αναλυτού, στο πλαίσιο των δικών του αντιμεταβιβαστικών κινήσεων. Υπό αυτή την έννοια η μεταβίβαση αποτελεί επίσης ένα διαγνωστικό ή διαφοροδιαγνωστικό εργαλείο, σύμφωνα με την διαθεσιμότητα προς την ανάπτυξη και το είδος των μεταβιβαστικών κινήσεων, δηλαδή προς την ανάπτυξη και την φύση των αναπτυσσομένων παλινδρομικών κινήσεων. Έτσι με βάση την

πλαστικότητα του ψυχικού οργάνου, την ποιότητα των λιβιδινικών επενδύσεων και την ικανότητα ενός ως εάν (δηλαδή αναπαραστατικού) βιώματος της θεραπευτικής σχέσης. ο Freud (1916-1917) θα διακρίνει τις «νευρώσεις μεταβίβασης» από τις «ναρκισσιστικές νευρώσεις» και τις «ενεστώσες νευρώσεις». Η σύγχρονη ψυχανάλυση διέκρινε την ιδιαιτερότητα - και όχι πλέον την μη ύπαρξη – των μεταβιβαστικών κινήσεων που αναπτύσσονται σε όλες τις κλινικές και ψυχοπαθολογικές μορφές. Μεταθέτοντας επομένως το ερώτημα στην διαθεσιμότητα του κλινικού προς την από κοινού με τον ασθενή παλινδρόμηση στην κατεύθυνση των πρωτογενών ναρκισσιστικών. ψευδαισθητικών ή αντιληπτικών διεργασιών. Το μεταβιβαστικό και αντιμεταβιβαστικό βίωμα εξέρχεται από το πλαίσιο του αναπαραστατικού «ως εάν» και εισέρχεται στο πλαίσιο της ψευδαισθητικής ή της αντιληπτικής και κιναισθητικής σκέψης. παραμένοντας όμως μία κλινική και θεραπευτική πράξη μεταβίβασης (Botella 1990, 1995, 2001b· Green. 1990, 2002). Υπό μία έννοια στην θέση της ανεπαρκούς ή της αποδιοργανωμένης πολυσημίας και δυναμικής της ψυχικής πραγματικότητας. βιώνεται μεταβιβαστικά η εν δυνάμει πολυσημία και δυναμική της εξωτερικής πραγματικότητας. του σώματος ή των νοητικών διεργασιών. Κυρίως. αναζητείται η ανεύρεση ή επανεύρεση της πολυσημίας της σχέσης μεταξύ της ψυχικής και της εξωτερικής πραγματικότητας. Γινόμενη ψυχικά και βιωματικά περισσότερο επιφανειακή, φαινομενικά αβαθής, παραμένοντας στο αντιληπτικό ή στο κοινότυπο και στο βίωμα της εξωτερικής πραγματικότητας. η μεταβίβαση πτωχεύει λιβιδινικά και αναπαραστατικά. Εάν λάβουμε υπ᾽ όψη μας τις αρχικές θέσεις του Freud η λιβιδινική και αναπαραστατική έκπτωση σημαίνει την μη ανάπτυξη της μεταβίβασης. Όμως η κλινική προσέγγιση των μεταιχμιακών ή των ψυχοσωματικών ασθενών όπως άλλωστε στα νευροψυχολογικά κλινικά περιστατικά που εξετάσαμε. δείχνουν ότι σε αυτές τις περιπτώσεις ασθενών ή περιοχών ψυχικής λειτουργίας κάθε αναλυομένου, η μεταβίβαση προσεγγίζει τα βαθύτερα στρώματα της συγκρότησης και τα σημεία αγκίστρωσης της σωματοψυχικής οντότητας.

Για τον Freud η μεταβίβαση είναι ένας «οργανισμός». Στο κείμενο του 1913 για την τεχνική της ψυχανάλυσης παρομοιάζει την δημιουργία της μεταβίβασης εντός του σώματος της θεραπείας. με την κυοφορία ενός ανθρώπινου οργανισμού, η οποία καλείται

να εξασφαλίσει την ανάπτυξη και τον σχηματισμό ενός πλήρους οργανισμού. Υπό αυτή την έννοια *η μεταβίβαση είναι ένας εικονικός πλήρης οργανισμός, μία πλήρης εικονική σωματοψυχική οντότητα* και έτσι μπορεί να αφορά στην αναβίωση, στην μεταφορά του συνόλου των στοιχείων οργάνωσης και λειτουργίας και των αντίστοιχων δυσχερειών ή των αποτυχιών εξέλιξης όπως εννοούνται στην ψυχοσωματική θεωρία. *Ως ανάλογο ενός οργανισμού, δυνητικά διαθέτει και αναπαράγει τμήματα ασυνειδήτου και συνειδητού, τα οποία μπορεί να ανήκουν στο πεδίο του ψυχικού, του γνωσιακού και του σωματικού.* Εκ της λειτουργίας της επανάληψης, η μεταβίβαση, «με την θετική και την αρνητική της μορφή, γράφει ο Freud, τίθεται στην υπηρεσία της αντίστασης». Το μεταβιβαστικό βίωμα ανθίσταται στην αναμνημόνευση και επομένως στην ανακάλυψη και συνειδητοποίηση της απώθησης και της ψυχικής σύγκρουσης. Πρόκειται για την αρνητική πλευρά της μεταβίβασης ως προς την ευόδωση της ίασης.

Βέβαια η πληρέστερη δυνατή αναπαραγωγή της ενδοψυχικής προβληματικής δεν μπορεί παρά να εμπεριέχει την αναπαραγωγή των ψυχικών αντιστάσεων, των μηχανισμών άμυνας και των ατομικών τρόπων συμβιβασμού, σχηματισμού των συμπτωμάτων. Εμπεριέχει έως και τα πλέον πρωτογενή ή τα εξελικτικά προ-ψυχικά στοιχεία θεμελίωσης και οργάνωσης της σωματοψυχικής οντότητας. Έτσι η θεραπευτική λειτουργία της μεταβίβασης είναι αλληλένδετη με την αναπαραγωγή της νόσου. Θα λέγαμε ότι η μεταβίβαση είναι ένας χώρος θεραπείας διότι αποτελεί μία μορφή «τεχνητής νόσου» χωρίς εντούτοις να είναι η νόσος. Αυτή η διαφορά μεταξύ πραγματικής και εικονικής ή καλύτερα *μεταβατικής νόσου* καθιστά δυνατή την θεραπευτική διεργασία, ή, όπως αναφέρει ο Freud καθιστά δυνατή και με θεραπευτική αξία την «ρευστοποίηση», την «λύση» της μεταβίβασης και την «καταστροφή» των μεταβιβαστικών στοιχείων. *Η λύση της μεταβίβασης, δηλαδή η ανάλυση και ερμηνεία του μεταβιβαστικού βιώματος, αναλογεί στην μετάβαση από το διϋποκειμενικό στο ενδοϋποκειμενικό, εφ' όσον έχει επιτευχθεί η πρωτύτερη μετάβαση από το ενδοϋποκειμενικό στο διϋποκειμενικό, στην μεταβιβαστική σχέση και εφ' όσον εκεί έχει καταστεί δυνατή η ενσυναίσθηση του υποκειμενικού στοιχείου, του ατομικού νοήματος και της υποκειμενικής δυναμικής της νόσου. Η μεταβίβαση θεωρούμενη ως ένας οργανισμός, ενέχει ή καλείται να αναπτύξει τις δικές της ικανότητες αυτο-οργάνωσης, λειτουργίας ως μεταβατικό πεδίο διεργασιών του*

χάους και παράξενων ελκυστών, σύμφωνα με την εντός αυτού αναπτυσσόμενη ευαισθησία στις ελάχιστες και μη προβλεπόμενες συνθήκες. Η ικανότητα αυτο-οργάνωσης του πεδίου της μεταβίβασης θεωρώ ότι αντιστοιχεί στην ειδοποιό διαφορά μεταξύ της πραγματικής και της εικονικής – μεταβατικής νόσου. Η μεταβίβαση δεν απαρτίζεται από την μόνη αναπαραγωγή ή προβολή της ψυχικής πραγματικότητας (του αναλυόμενου ή του αναλυτού ή ακόμα των εσωτερικών αντικειμένων, των ταυτίσεων). Με αυτή την έννοια η ανάκληση των μνημών, είτε στην πραγματική ιστορική τους διάσταση είτε ως μεθύστερες κατασκευές, είναι αναγκαία αλλά δεν αρκεί για την επίτευξη των θεραπευτικών στόχων. Όπως είναι αναγκαία αλλά δεν αρκεί η συναισθηματική, νοητική ή και σωματοαισθητηριακή αναβίωση τους. Είναι απαραίτητη η εκπροσώπηση και η μεταβατική σύνδεση αυτών των στοιχείων συγκροτώντας μία νέα ενδιάμεση μορφή αυτο-οργανωνόμενου συστήματος ή οργανισμού. Εξετάζοντας νωρίτερα την έννοια της δοκιμασίας της ψυχικής πραγματικότητας (Guillaumin, 1975) και την έννοια της αρχής της ψυχικής πραγματικότητας (Le Guen, 1995) σκεφτήκαμε την ψυχαναλυτική διεργασία ως την ανάπτυξη μίας μεταβατικής τοπικής, του ψυχικού οργάνου και συνολικότερα της σωματοψυχικής οντότητας. Η ανάπτυξη μία μεταβατικής τοπικής, δηλαδή η ύπαρξη εκείνου του στοιχείου που αποτελεί τον εν δυνάμει εγγυητή της ικανότητας μεταβολής μέσω της μεταβιβαστικής σχέσης, είναι η πολυσημίας της λειτουργίας της αντιμεταβίβασης

Η κλινική προσέγγιση ψυχικών παθήσεων πέραν του νευρωτικού μοντέλου, της ψυχοσωματικής ή των μεταιχμιακών διαταραχών ανέδειξε την σημασία της παρουσίας και της λειτουργίας του ασυνείδητου του ψυχαναλυτή στο πλαίσιο της θεραπευτικής σχέσης. Ο ψυχαναλυτής αναπτύσσει μία «εργασία αντιμεταβίβασης» (de Urtubey, 1994) που ξεκινά ήδη προ της έναρξης της θεραπείας (Neyraut, 1974). Ο Freud αναφέρθηκε στην αντιμεταβίβαση μιλώντας περισσότερο για τους κανονισμούς και τα όρια της έκφρασης της αντιμεταβίβασης, καλώντας τους ψυχαναλυτές να αναζητήσουν και να συνειδητοποιήσουν αυτό το οποίο κινητοποιείται εντός του ασυνειδήτου και τείνει να εκφρασθεί αντιμεταβιβαστικά σε απάντηση της μεταβίβασης του αναλυόμενου. Η μετα-κλαϊνική ψυχαναλυτική σχολή μέσα από το έργο ιδίως του Racker (1982) ή του Grinberg (1962) εισάγει την έννοια της προβλητικής αντι-ταύτισης (της προβλητικής ταύτισης

στην αντιμεταβίβαση) και την σημασία του ενεργού ρόλου του ψυχισμού του αναλυτή στην διαμόρφωση της θεραπευτικής σχέσης ή την λειτουργία της μεταβίβασης ως περιέχουσα δομή σύμφωνα με την έννοια της «ικανότητας ονειροπόλησης της μητέρας» που πρότεινε ο Bion. Η αντιμεταβίβαση όπως η μεταβίβαση, κινούνται και διαμορφώνονται μεταξύ της «αβεβαιότητας» που προκαλείται από τις στιγμές απώλειας ταυτότητας, αποπροσωποποίησης ή ανάδυσης πρωτογενών ταυτίσεων στην λειτουργία του ψυχαναλυτή (Guillaumin, 1994) και «μίας κάποιας βεβαιότητας», που θεμελιώνεται επί μίας «βασικής αντιμεταβίβασης»[1], απόρροια της «διαγενεαλογικής», από ψυχαναλυτή σε ψυχαναλυτή, μεταφοράς μίας βασικής ψυχαναλυτικής ή μεταψυχολογικής γνώσης και της «πίστης» σε αυτήν (Godfrind, 1994), που λειτουργεί ως πλαίσιο για την ανάπτυξη της μεταφορικής σκέψης του ψυχαναλυτή. Επομένως, *η μεταβιβαστική σχέση ως πεδίο αυτο-οργάνωσης* δεν έγκειται μόνον στην παρουσία και συνέργεια δύο ψυχισμών· *έγκειται κυρίως στην παρουσία και στην μεταβατική σύνδεση της πολυσημίας δύο μεταβιβαστικών κινήσεων. Υπό τους όρους της έννοιας του διπλού ορίου, πρόκειται για μία διπλή λειτουργία διπλού ορίου, εντός και ως προς το εκτός, σε κάθε έναν από τους πρωταγωνιστές, στην διατομή των οποίων δημιουργείται ένα ενδιάμεσο μεταβατικό πεδίο μεταφορών και συνδέσεων.*

Ο Freud έχει αναφερθεί στην μεταβίβαση ως ένα φαινόμενο της ανθρώπινης λειτουργίας που μπορεί να εκδηλωθεί σε διάφορες μορφές σχέσεων, μαθητείας, πνευματικής ή συναισθηματικής και σωματικής θητείας σε σχέσεις όπως το βίωμα του έρωτα. Η βασική μεταφορική ιδιότητα της μεταβίβασης συνδέεται επίσης με την εργασία του ονείρου που αναπτύσσεται ανάμεσα από τα ίχνη (αντιληπτικά ή αναπαραστατικά) της εξωτερικής και της ψυχικής πραγματικότητας. Ο Bion συνέδεσε την ικανότητα ονειροπόλησης της μητέρας με την ικανότητα σκέψης του ψυχαναλυτή, όπως ο Marty και ο Fain αναφέρθηκαν στην «μητρική λειτουργία του θεραπευτού», συνδέοντας συγχρόνως την λειτουργία της μεταβίβασης με την πυκνότητα του προσυνειδητού. *Άρα η έννοια και η λειτουργία της μεταβίβασης αναφέρεται σε μία διεργασία θεραπείας και σε μία θεμελιώδη πτυχή της οργάνωσης και της λειτουργίας της σωματοψυχικής οντότητας σε κάθε πεδίο, βιολογικό, νοητικό, ψυχικό, ως προς τα εξωτερικά αντικείμενα και ενδιαμέσως*

[1] Η Godfrind εισάγει αυτόν τον όρο σε αναλογία με την έννοια της βασικής μεταβίβασης που έχει προτείνει η Parat.

αυτών. Οι δύο αυτές όψεις της μεταβίβασης συνδέονται αλληλένδετα. Η θεραπευτική της αξία έγκειται στην ύπαρξη της ως στοιχείο οργάνωσης και λειτουργίας της σωματοψυχικής οντότητας και αντιστρόφως. Δεν πρόκειται όμως για μία ταυτόσημη ούτε αιτιατική σύνδεση. *Υπάρχει μία σημαίνουσα διαφορά, ένα ποιοτικό διαφοροποιό στοιχείο το οποίο καθιστά την φυσική λειτουργία της μεταβίβασης κινητήριο δύναμη ή πεδίο του θεραπευτικού έργου*. Η ανάπτυξη μίας μεταβιβαστικής κατάστασης, στο πλαίσιο μίας (μα)θητείας, ενός έρωτος ή ενός ονείρου, μπορεί να επιτρέπει την δημιουργία μίας μεταβατικής κατάστασης όπως εννοείται στην νευροδυναμική θεωρία και στους νόμους του χάους, η οποία διαθέτει εν δυνάμει τρόπους μεταβολών, αλλά αυτές οι συνθήκες δεν την καθιστούν απαραίτητα θεραπευτική. Όπως άλλωστε κάθε κλινική - θεραπευτική πράξη δεν οδηγεί σε μία ίαση.

Στην συνέχεια θα εξετάσουμε τις πιθανές συσχετίσεις ή τις αντιστίξεις, καθώς και τα όρια ή τους όρους συσχετίσεων, μεταξύ της νευροεπιστήμης των σχέσεων με το αντικείμενο και της ψυχαναλυτικής θεωρίας της μεταβίβασης.

2. ΝΕΥΡΟ-ΨΥΧΑΝΑΛΥΤΙΚΕΣ ΑΝΤΙΣΤΙΞΕΙΣ ΤΗΣ ΜΕΤΑΒΙΒΑΣΗΣ

Στις κλινικές περιπτώσεις που παρουσιάζουν οι Solms, πέραν του είδους και της ιδιαίτερης επίπτωσης της εγκεφαλικής βλάβης, είναι εμφανής και υπογραμμίζεται η σημασία και η δράση της μεταβιβαστικής σχέσης. Στις ψυχοθεραπείες και ίσως κατά έναν περισσότερο «θεαματικό» τρόπο στην νευροψυχολογική κλινική, ενδοσυνεδριακά εμφανίζεται μία βελτίωση των λειτουργιών ή και η άρση ενός συμπτώματος, η οποία εξαφανίζεται έως την επόμενη συνάντηση, ή ακόμα στην ίδια συνάντηση, όταν κατά την διάρκεια της συνεδρίας υπάρξει μία μεταβολή της δυναμικής της θεραπευτικής εργασίας, σύμφωνα με το είδος των μεταβιβαστικών κινήσεων. Οι Solms αναφέρονται στην ενδοσυνεδριακή αναστολή και στην νοηματοδότηση των πρωτογενών διεργασιών που παράγεται μετά από μία παρέμβαση του θεραπευτού ή από την σταδιακή διαμόρφωση μίας εμπεριέχουσας σχέσης με τον ασθενή. Η σκέψη μου και παρατήρηση μέσα από την νευροψυχολογική κλινική είναι ότι αυτές οι αναδιοργανωτικές κινήσεις μπορεί να αφορούν στο γνωσιακό επίπεδο εφ' όσον έχει εγκατασταθεί ένα ανάλογο πεδίο μεταβατικών νοητικών, ή ίσως θα λέγαμε προ-ψυχικών, διεργασιών.

Μία πρόσφατη έρευνα των Duff et al. (2006) έδειξε ότι αμνησιακοί ασθενείς εξ αιτίας βλάβης του ιππόκαμπου, παρά την αδυναμία απομνημόνευσης και εκμάθησης τυχαίων ζευγών λέξεων, παρουσιάζουν σημαντική και διατηρούμενη βελτίωση της απόδοσης της μνήμης και της εκμάθησης όταν συνοδεύονται ή συνεπικουρούνται από έναν «συνεργάτη» - «σύντροφο» στο έργο τους. Οι Alac και Hutchins (2004) έχουν διεξάγει μία ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα έρευνα υπό τον γενικό τίτλο «βλέπω αυτό που λες» (I see what you are saying) η οποία ανιχνεύει την λειτουργία του εγκεφάλου (ή του ψυχισμού) πίσω από την εξέταση και την ερμηνεία του λειτουργικής απεικονιστικής τομογραφίας ενός άλλου εγκεφάλου. Στο σκεπτικό και τα αποτελέσματα αυτής της έρευνας θα επανέλθουμε στην συνέχεια. Ένα μέρος των αποτελεσμάτων δείχνει ότι το

υποκείμενο μίας έρευνας (που συμμετέχει σε ένα ερευνητικό πρωτόκολλο) μαθαίνει να βλέπει, δημιουργεί εικόνες σύμφωνα όχι μόνον με την «παραδοσιακή άποψη» της νευροεπιστήμης «που τοποθετεί όλες τις γνωσιακές διεργασίες μέσα στο κεφάλι των δρώντων ατόμων», αλλά επίσης σύμφωνα με την διάδραση, με τα δρώμενα μεταξύ αυτών και του εξεταστή, που αναπτύσσονται «εντός του άμεσου περιβάλλοντος [της από κοινού] πρακτικής τους». Παρατηρούμε επομένως την ερευνητική προσέγγιση εκ μέρους της νευροεπιστήμης του πεδίου των διεγκεφαλικών διεργασιών, του τμήματος της νόησης που όπως λέει ο Vigotsky, «εκτείνεται πέρα από το δέρμα» ή αναπτύσσεται κατά έναν «εξωεγκεφαλικό» τρόπο. Ο όρος της εξωεγκεφαλικής λειτουργίας αποτελεί μία μεταφορά ή ίσως μία μεταβιολογική έννοια. Αναφέρεται σε μία επίσης ενδοεγκεφαλική λειτουργία η οποία αναδύεται στο έδαφος ορισμένων διεργασιών ενδοσωματικών σχέσεων, σε σχέση με έναν άλλο εγκέφαλο αντικείμενο και τις δικές του ενδοσωματικές σχέσεις και ενδοεγκεφαλικές λειτουργίες. Οι έννοιες του μεταβατικού εγκέφαλου και του «σώματος – σχέση σε σχέση» που προτείναμε αποσκοπούν στην έκφραση αυτής της δυναμικής.

2.1 ΟΙ ΔΙΑΤΥΠΩΜΕΝΕΣ ΑΠΟΨΕΙΣ ΣΥΣΧΕΤΙΣΜΩΝ ΝΕΥΡΟΕΠΙΣΤΗΜΗΣ ΚΑΙ ΜΕΤΑΒΙΒΑΣΗΣ

Ο Fred Levin το 1991 στο έργο του για την «χαρτογράφηση του πνεύματος» προτείνει ορισμένες «πιθανές προελεύσεις και μηχανισμούς» του «φαινομένου της μεταβίβασης» (Levin. 2003). Η βασική θέση που υποστηρίζει είναι ότι το «φαινόμενο της μεταβίβασης... [εκπροσωπεί] μία βαθειά δομή ή στρατηγική του εγκεφάλου. μία [στρατηγική] βιοψυχοκοινωνικής προσαρμοστικής αξίας». Η επιχειρηματολογία του βασίζεται στα εξής σημεία : α) «στην ιδέα ότι η μεταβίβαση υπέχει μία σχέση με τις αφαιρετικές ικανότητες του εγκεφάλου, και επομένως για να κατανοήσει κανείς την μεταβίβαση πρέπει να εκτιμήσει πώς οι αντιλήψεις οδηγούν σε έννοιες· με άλλα λόγια. πρέπει κανείς να εκτιμήσει κάτι γύρω από την ίδια την αφαιρετική λειτουργία». β) Στην δυνατότητα του εγκεφάλου εγγραφών και επανεγγραφών της αρχικής αισθητηριακής πρόσληψης. και στην απότοκη δυνατότητα κατηγοριοποιήσεων (συνδυάζοντας έτσι τις απόψεις του Freud και του Edelman και την αντίληψη της μνήμης ως σύστημα επάλληλων κατηγοριοποιήσεων). γ) Στην κατανόηση του εγκεφάλου ως «σύνθεση μονάδων συντελεστών των οποίων ο σκοπός είναι η διάταξη των εμπειριών κατά μήκος της γραμμής του χρόνου», και εντός αυτής. στην ικανότητα απαρτίωσης των εμπειριών. δ) Στην παλίνδρομη κίνηση κατά μήκος της γραμμής του χρόνου και διαμέσου των μονάδων συντελεστών ή τρόπων λειτουργίας του εγκεφάλου. Η ικανότητα αφαιρετικής ή συμβολικής σκέψης. η ανάπτυξη του αναπαραστατικού ιστού και οι παλινδρομικές («ελεύθερης πτώσης» όπως αναφέρει) κινήσεις στον άξονα του χρόνου, παραπέμπουν επίσης στην λειτουργία του ονείρου. Ο Levin θα προτείνει έτσι το ότι φαινόμενο της μεταβίβασης αντιστοιχεί στην εναλλαγή REM και μη-REM φάσεων του ύπνου. με την μορφή εναλλαγών μεταβιβαστικών και μη μεταβιβαστικών φάσεων κατά την διάρκεια της εγρήγορσης. Όπως στο όνειρο (στον REM ύπνο), οι «φάσεις μεταβίβασης» αποτελούν περιόδους μεταφοράς δεδομένων («downloading») από την μνήμη και αφαιρετικής ή συμβολικής επεξεργασίας τους έως την επόμενη «μη μεταβιβαστική

φάση» (μη-REM ύπνου) στην οποία επιτυγχάνεται η «σταθεροποίηση» («consolidation») των νέων «όλο και περισσότερο αφαιρετικών 'αφαιρέσεων'» που παράγονται «από το ρεύμα των εισαγόμενων αισθητηριακών δεδομένων [και] μέσω της απαρτίωσης και/ή της σύγκρισης των προοπτικών των βασικών βάσεων δεδομένων ή των υποσυστημάτων γνώσης του εγκεφάλου σε μία επαναληπτική διεργασία». Το όφελος αναφέρει ο Levin αυτής της διεργασίας εναλλαγής κύκλων μεταβίβασης και μη μεταβίβασης είναι η ατομική «ικανότητα προσαρμογής».

Οι Gabbard και Westen (Gabbard. 2001· Westen & Gabbard. 2002) έχουν προτείνει μία νευροεπιστημονική προσέγγιση της μεταβίβασης. συναφή σε αρκετά σημεία με τις απόψεις του Levin. Βασίζεται στα δεδομένα της νευροεπιστημονικής έρευνας γύρω από την μνήμη και στην νευροβιολογική προσέγγιση των θεωριών της προσκόλλησης και των αντικειμενοτρόπων σχέσεων. Επισημαίνει την πλαστικότητα των νευρωνικών συνδέσεων που εξυπηρετούν τους μηχανισμούς της μνήμης και την ύπαρξη άδηλων, δηλαδή μη συνειδητών μορφών αυτοβιογραφικής μνήμης (declarative memory) και μνήμης διεργασιών (procedural memory). Προτείνει ότι η μνήμη διεργασιών αφορά σε «αυτοματικές στερεότυπες συμπεριφορές που ενέχουν χαρακτηριολογικά πρότυπα ασυνειδήτων αμυνών και εσωτερικές ασυνείδητες μορφές αντικειμενοτρόπων σχέσεων» ενώ η αυτοβιογραφική μνήμη αφορά σε «απωθημένες και προσυνειδητές προσδοκίες. φαντασιώσεις και φόβους». Θεωρεί ότι οι δύο μη συνειδητές μορφές μνήμης ενέχονται στην ανάπτυξη και την διαμόρφωση της μεταβίβασης. Αναφέρεται επίσης στην συναισθηματική χροιά των ασυνειδήτων μνημονικών ιχνών σύμφωνα με τις συνδέσεις των εγκεφαλικών περιοχών της μνήμης με τις δομές του λιμβικού συστήματος και την νευροχημική δράση του εγκεφάλου, οι οποίες τα καθιστούν σημαίνοντα ή τραυματικά. Στο πλαίσιο της θεραπευτικής εργασίας η αναπαραγωγή των σημαινόντων στοιχείων της ασυνείδητης μνήμης. θεωρεί ότι είναι συνάρτηση της μορφής αντικειμενοτρόπου σχέσης και των προτύπων σχέσεων προσκόλλησης που αναπτύσσονται μεταξύ του ασθενούς και του αναλυτού. Και συγχρόνως οι αναπτυσσόμενες μορφές αντικειμεντρόπων σχέσεων είναι απόρροια των μνημονικών μορφωμάτων. Στην διαμόρφωση της μεταβιβαστικής σχέσης όπως τονίζει συμμετέχουν οι μνήμες και η διαθεσιμότητα προς ορισμένες μορφές σχέσεων τόσο του ασθενούς όσο και του αναλυτού. Τονίζει επίσης ότι η λειτουργία του

αναλυτού δεν εκφράζεται και δεν μπορεί να περιορίζεται στην μορφή της «λευκής οθόνης» ή του ουδέτερου καθρέπτη, αλλά εννοείται ως ενεργό και θα λέγαμε έντονα υποκειμενικό στοιχείο. Ως εκ τούτου, στο πλαίσιο μίας προσέγγισης που βασίζεται στην ενεργό παρουσία του ασυνειδήτου του ασθενούς και του θεραπευτού, θα θεωρήσει ότι υπάρχουν συγκεκριμένες και επιλεκτικές μορφές λειτουργικών και μη λειτουργικών θεραπευτικών ζευγών, ή όπως χαρακτηριστικά λέει «άγκιστρα» στα οποία «πιάνει» η «προβολή» του άλλου. Σύμφωνα με τον Gabbard, τέτοια «άγκιστρα» επιτρέπουν την ανάπτυξη της μεταβιβαστικής αναβίωσης και την συνειδητοποίηση των ενδοψυχικών συγκρούσεων. Συνδέονται με στοιχεία της φυσικής πραγματικότητας του θεραπευτού, όπως «η ηλικία, το φύλλο, το παρουσιαστικό» και με στοιχεία της ψυχικής ασυνείδητης πραγματικότητας τα οποία τον καθιστούν περισσότερο ή λιγότερο διαθέσιμο στο βίωμα για παράδειγμα της «επιθετικότητας» ή του «μίσους». Στην ίδια κατεύθυνση προτείνει πως όταν μία θεραπευτική εργασία οδηγείται σε αδιέξοδο ως προς αυτά τα στοιχεία, μπορεί να βοηθήσει η παραπομπή σε έναν άλλο αναλυτή, διαφορετικού φύλλου, ηλικίας ή τύπου προσωπικότητας. Η επισήμανση αυτών των απόψεων του Gabbard στο πλαίσιο της συζήτησης γύρω από τις νευρο-ψυχαναλυτικές αντιστίξεις της μεταβίβασης, έχει να κάνει με το γεγονός ότι εκφράζουν μία μορφή αντίληψης ή εύρους της λειτουργίας της μεταβίβασης και με μία μορφή κατανόησης της εγκεφαλικής λειτουργίας που συνδέεται με τα μεταβιβαστικά φαινόμενα, την οποία θα εξετάσουμε στην συνέχεια.

Η προσέγγιση της μεταβίβασης και των αντίστοιχων νευρωνικών λειτουργιών υπό το σκεπτικό των αντικειμενοτρόπων σχέσεων, των θεωριών της προσκόλλησης και της διαπροσωπικής σχέσης έχει επίσης διατυπωθεί από τον Schore (2003β) και την Pally (2005). Οι τοποθετήσεις του Schore ακολουθούν την σύνδεση που έχει προτείνει μεταξύ των διεργασιών του δεξιού ημισφαιρίου και ιδίως του δεξιού κογχομετωπιαίου λοβού με το ψυχαναλυτικό ασυνείδητο (ο.π.). Σύμφωνα με τον Schore στην βάση του φαινομένου της μεταβίβασης και της θεραπευτικής αξίας της, κείται η προ-λεκτική επικοινωνία μεταξύ του ασυνειδήτου δεξιού ημισφαιρίου του ασθενούς και του ασυνειδήτου δεξιού ημισφαιρίου του αναλυτού. Όπως λέει, «η προοπτική δυαδικής διάδρασης συνεπιφέρει όχι μόνον περισσότερη εγγύτητα στην εξέταση των συναισθηματικών δυναμικών του ασθενούς, αλλά επίσης φέρνει περισσότερο εντός της εικόνας τα συναισθήματα και την

δομή της προσωπικότητας του θεραπευτού». Αναφέρεται επομένως σε «ύψιστες συναισθηματικές στιγμές» συνάντησης μεταξύ της άμεσης και απτής έκφρασης των συναισθηματικών κινήσεων του αναλυτού σε απάντηση των μεταβιβαστικών κινήσεων του αναλυόμενου. Ο Schore τοποθετεί την μεταβίβαση στο πλαίσιο μίας αναπτυξιακής προσέγγισης του ψυχισμού και της ψυχοθεραπείας. Θεωρεί ότι, το βίωμα των διαπροσωπικών συναισθηματικών στιγμών και η λεκτική τους έκφραση, χάρις στην πλαστικότητα των νευρωνικών συνδέσεων και την ικανότητα αυτο-οργάνωσης του δεξιού ημισφαιρίου στο οποίο εκπροσωπούνται οι δυναμικές μεταβολές των σωματικών καταστάσεων και διαμορφώνεται η συναισθηματική κατάσταση, θα επιτρέψει την διόρθωση, την ωρίμανση των πρωτύτερων εξελικτικών και αναπτυξιακών δυσχερειών και την καλύτερη ρύθμιση του συναισθήματος. Σε μία ανάλογη οπτική, στηριζόμενος περισσότερο στις απόψεις για το συναίσθημα του Panksepp και τις έρευνες του Trevarthen (οι οποίοι ακολουθούν επίσης την θεωρία της προσκόλλησης του Bowlby), τοποθετείται ο Watt (2003).

Η Regina Pally (2005) προτείνει μία πολυσύνθετη προσέγγιση της θεραπευτικής δράσης της ψυχοθεραπείας και εξ αυτού της μεταβίβασης. Στηρίζεται σε ένα ευρύ σύνολο νευροεπιστημονικών δεδομένων, γύρω από την υποκειμενικότητα της αντίληψης η οποία έπεται μίας ενδογενούς πρόβλεψης ή αναζήτησης, γύρω από τις μη συνειδητές διεργασίες του εγκεφάλου, γύρω από το νευρωνικό υπόστρωμα των θεωριών του πνεύματος και της λειτουργίας των καθρεπτικών νευρώνων, εξεταζόμενες υπό το πρίσμα της διαπροσωπικής σχέσης και των διαπροσωπικών θεραπειών. Η τοποθέτηση της επομένως εμπεριέχει τις πλέον σύγχρονες τάσεις της νευροεπιστήμης σχετικά με την λειτουργία και την δυναμική της νόησης σε σχέση με το περιβάλλον. Αυτά μπορούμε να πούμε ότι αποτελούν το έως σήμερα σύνολο γνώσεων γύρω από το οποίο ένας κλινικός ή ένας ερευνητής αναπτύσσει και προτείνει μία μορφή ερμηνείας και σύνδεσης με το σώμα γνώσεων ή απόψεων σχετικά με την ψυχική λειτουργία. Η πρόταση της Pally, όπως επίσης επισημαίνεται από τον Grobstein (2005), είναι ότι υπάρχει μία ομοιότητα μεταξύ της έννοιας της μεταβίβασης και της νευροεπιστημονικής άποψης ότι ο εγκέφαλος δεν συλλέγει παθητικά πληροφορίες από το περιβάλλον, αλλά ενδογενώς παράγει διάφορες μορφές προτύπων, υποθέσεων ή «προβλέψεων», σε μεγάλο βαθμό μη συνειδητές,

σχετικά με το τι είναι ο εξωτερικός κόσμος και με το πώς θεωρεί την σχέση μαζί του. Η δράση του λιμβικού συστήματος, θεωρούμενο εδώ ως σύστημα «επιβράβευσης», θα συνκαθορίσει την μορφή των προβλέψεων. Σε αυτό το πλαίσιο η μεταβίβαση αποτελεί ένα πεδίο αναθεώρησης και συνειδητοποίησης των ενδοψυχικών προβλέψεων ή των αντιφάσεων και συγκρούσεων μεταξύ προβλέψεων και προσλαμβανομένων αντιλήψεων, καθώς και παραίνεσης προς τον ασθενή να σκεφτεί «εναλλακτικούς τρόπους», περισσότερο προσαρμοστικούς και μη συγκρουσιακούς τρόπους πρόβλεψης και σχέσης με τα αντικείμενα.

Οι Solms και Turnbull (2002) αναφερόμενοι στην «νευροβιολογία της "talking cure"» αποδίδουν την θεραπευτική αξία της ψυχανάλυσης στο πέρασμα και την σύνδεση των αναπαραστάσεων πράγματος με τις αναπαραστάσεις λέξεων, άρα του διαλόγου μεταξύ του δεξιού ημισφαιρίου του αριστερού ημισφαιρίου, υπό την επίδραση και την ενορμητική επένδυση που εξυπηρετείται από την λειτουργία του διευρυμένου συστήματος δραστηριοποίησης (στελέχους – λιμβικών δομών), και ιδίως στην διεργασία σύνδεσης, απαρτίωσης, διαμόρφωσης της έκφρασης και εσωτερίκευσης ή ενδοβολής που εξυπηρετούνται από τον προμετωπιαίο λοβό. Θεωρούν ότι η παλινδρόμηση που παράγεται εντός της μεταβιβαστικής σχέσης επιτρέπει την αναθεώρηση και αναδιοργάνωση των διεργασιών ωρίμανσης του εγκεφάλου και ιδιαίτερα του μετωπιαίου λοβού. Σχετικά με τον μετωπιαίο λοβό και ως προς την θεραπευτική λειτουργία της ψυχανάλυσης επισημαίνουν την σημασία των καθρεπτικών νευρώνων και την ανάπτυξη του «εσωτερικού λόγου».

2.2 ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ ΓΥΡΩ ΑΠΟ ΤΟΥΣ ΝΕΥΡΟ-ΨΥΧΑΝΑΛΥΤΙΚΟΥΣ ΣΥΣΧΕΤΙΣΜΟΥΣ ΤΗΣ ΜΕΤΑΒΙΒΑΣΗΣ

Η παράθεση και η εξέταση των διατυπωμένων απόψεων γύρω από την νευροβιολογική βάση της θεραπευτικής λειτουργίας της ψυχανάλυσης (ή ευρύτερα της ψυχοθεραπείας) και της μεταβίβασης, θεωρώ ότι μας οδηγεί στην εκ νέου διατύπωση του αρχικού ερωτήματος που θέσαμε. Δηλαδή της σχέσης μεταξύ της ψυχικής και της εξωτερικής πραγματικότητας, της σχέσης μεταξύ ψυχισμού, νόησης, σώματος και περιβάλλοντος. Ο Freeman (2003) σε ένα άρθρο όπου αναφέρεται στην σύνδεση της νευροδυναμικής (της θεωρίας του χάους στην νευροεπιστήμη) και της ψυχοδυναμικής θεωρίας, αν και αναγνωρίζει την συνύφανση των δύο προσεγγίσεων, επισημαίνει ότι «ο στόχος κατασκευής ενός χάρτου ή ενός λεξικολογικού θησαυρού μεταξύ εννοιών της νευροδυναμικής [ή ίσως γενικότερα της νευροεπιστήμης] και της ψυχανάλυσης είναι απατηλός». Οι δύο θέσεις του, της συνύφανσης ή της συνάφειας και του απατηλού στόχου, εν αρχή μπορεί να μοιάζουν σαν παραδοξότητα. Η συνύφανση αφορά, επιτελείται στο επίπεδο του υποκειμένου, δηλαδή της σωματοψυχικής, σωματικής και ψυχικής, οντότητας. Το ζητούμενο αναφέρει, «είναι να εξαχθούν ενδοσκοπήσεις σε κάθε πεδίο, [γύρω] από διακρίσεις που είναι ευνόητες ή αναπόφευκτες μόνον για τους άλλους». Δηλαδή το ζητούμενο είναι η ενδοσκόπηση γύρω από τις ψυχαναλυτικές διακρίσεις (για παράδειγμα των συστημάτων της τοπικής του ψυχικού οργάνου) εντός του πεδίου των νευροεπιστημονικών διακρίσεων (των νευροδυναμικών συνδέσεων ή των νευρωνικών χαρτογραφήσεων) και αντιστρόφως. Αυτό σημαίνει την επιτέλεση μίας εργασίας μετάβασης και αμφίδρομης μεταφοράς. Για τον σκοπό αυτό προτείναμε την έννοια του μεταβατικού μονισμού και την έννοια της μεταβατικής πραγματικότητας.

Οι απόψεις για την νευρωνική θεμελίωση της μεταβίβασης των Levin, Gabbard, Schore και Pally συνδέονται με ένα σύνολο νευροεπιστημονικών δεδομένων τα οποία στηρίζουν, παρέχουν μία αρχική επιστημονική στήριξη στις θεμελιώδεις ψυχαναλυτικές

έννοιες. Την διάκριση συνειδητού και ασυνειδήτου, την σημασία του συναισθήματος και των ενορμητικών κινήσεων, την δυναμική της μνήμης και των αναπαραστάσεων, την έννοια της προβολής, της αναζήτησης της ικανοποίησης της επιθυμίας η οποία προηγείται της αντίληψης έως και την σημασία της σχέσης με τα αντικείμενα για την οργάνωση του συνόλου της σωματοψυχικής οντότητας. Το σκεπτικό είναι ότι εφ' όσον όλες αυτές οι ψυχαναλυτικές θεωρητικές και κλινικές παρατηρήσεις «ισχύουν» ως προς τον μικροσκοπικό και μακροσκοπικό τρόπο οργάνωσης και λειτουργίας του εγκεφάλου ή ευρύτερα του σώματος. τότε. η ψυχαναλυτική πράξη, άρα το φαινόμενο της μεταβίβασης ως αναβίωση και εν δυνάμει διεργασία αυτών των στοιχείων, επιτρέπει την μεταβολή των δυσπροσαρμοστικών και παθολογικών τρόπων ψυχικής και νευρωνικής λειτουργίας.

Η σκέψη και η υπόθεση εργασίας που διερευνήσαμε είναι ότι αυτή η μορφή προσέγγισης αναφέρεται σε σημαίνοντες συσχετισμούς. αναφέρεται και στηρίζεται σε μία σειρά απαραίτητων βασικών συνθηκών και τρόπων οργάνωσης του νευρικού συστήματος, από αυτόν της νευρωνικής πλαστικότητας έως τις δυναμικές χαρτογραφήσεις. αλλά δεν εξηγεί πώς ή τι είναι η μεταβίβαση και. όπως θεωρώ. δεν εξηγεί πώς διαμορφώνεται η σχέση μεταξύ ψυχισμού και σώματος. νόησης ή περιβάλλοντος. Ελλείπει η διεργασία ενδοσκόπησης στην οποία αναφέρεται ο Freeman. Αντί αυτής επιχειρείται ένα είδος γραμμικής και αιτιατικής σύνδεσης μεταξύ νευρωνικών και ψυχικών δομών ή διεργασιών. Στα προηγούμενα κεφάλαια είδαμε ότι υφίσταται μία διαφορά και έτσι ένα ζήτημα τρόπου σύνδεσης μεταξύ των ψυχαναλυτικών και των νευροεπιστημονικών θεωρήσεων για την συνείδηση, το ασυνείδητο, το συναίσθημα και τις αναπαραστάσεις. Αυτές οι συνονόματες έννοιες ή μορφές μπορεί να χαρακτηρίζονται από μία εσωτερική δυναμική λειτουργία ή αυτο-οργανωτικές ιδιότητες αλλά αφορούν σε διαφορετικά επίπεδα συγκρότησης της σωματοψυχικής οντότητας. Το πρόβλημα δεν έγκειται τόσο στην αναζήτηση αιτιατικών συνδέσεων, όσο στο γεγονός ότι *αυτός ο τρόπος προσέγγισης παραβλέπει το τι, το πώς και το γιατί συμβαίνει στο πεδίο της ίδιας της σύνδεσης που είναι συγχρόνως μία διάκριση των πεδίων της ψυχικής και της σωματικής πραγματικότητας εντός της ενιαίας σωματοψυχικής οντότητας.*

Στις διατυπωμένες απόψεις γύρω από τις νευρο-ψυχαναλυτικές συνδέσεις της μεταβίβασης, υπόκειται ένα θέμα ορισμού και τρόπου κατανόησης της μεταβιβαστικής και αντιμεταβιβαστικής σχέσης. Εξ αυτού τίθεται ένα θέμα για το πώς εννοούμε την ψυχική πραγματικότητα σε σχέση με την πραγματικότητα του σώματος. Και κυρίως ένα θέμα για το πώς αντιλαμβανόμαστε, το πώς προσεγγίζουμε τις πιθανές ανάλογες διεργασίες μεταβίβασης στο πεδίο της οργάνωσης του εγκεφάλου.

Ο Levin (ο.π.) θεωρεί ότι «το φαινόμενο της μεταβίβασης... [εκπροσωπεί] μία βαθειά δομή ή στρατηγική του εγκεφάλου, μία [στρατηγική] βιοψυχοκοινωνικής προσαρμοστικής αξίας». Η θέση μου είναι ότι πιθανώς ισχύει το πρώτο μέρος της πρότασης, η μεταβίβαση ως «βαθειά δομή ή στρατηγική του εγκεφάλου», αλλά όχι το δεύτερο, ως στόχος της «βιοψυχοκοινωνικής προσαρμοστικής αξίας». Η ψυχανάλυση και η κλινική της πράξη, άρα η μεταβιβαστική σχέση, έχει αναδείξει το στοιχείο της σύγκρουσης, της συνεχούς ενδοϋποκειμενικής και διϋποκειμενικής διαλεκτικής, της παραδοξότητας και του εξωπραγματικού που εδρεύει της φαινομενικής προσαρμογής. Η σύγχρονη νευροεπιστήμη έχει αναδείξει το στοιχείο της σύγκρουσης και της διαλεκτικής στην λειτουργία του εγκεφάλου. Σίγουρα ένας στόχος κάθε θεραπείας, και κάθε θεραπευτικής μεταβίβασης, είναι η προσαρμογή. Όμως δεν είναι μόνον αυτή και η προσαρμογή δεν είναι το απόλυτο ζητούμενο. Καθώς τότε η σωματοψυχική οντότητα θα έτεινε προς μία στατική κατάσταση, συρρίκνωσης των λειτουργιών της και προς την παθολογία της υπερπροσαρμογής. Εξετάζοντας την νευροβιολογική βάση της ονειρικής ζωής αναφερθήκαμε στην προσαρμοστική και απαρτιωτική αξία των κύκλων του ύπνου για το σύνολο της σωματοψυχικής οντότητας, στην οποία αναφέρεται ο Levin. Η σκέψη που πρότεινα είναι ότι η ονειρική ζωή αποτελεί ένα παράδειγμα των μεταβατικών διεργασιών και της λειτουργίας της μεταβατικής πραγματικότητας με σκοπό όχι τόσο την προσαρμογή, αλλά κυρίως, μέσω της διεργασίας επί των ενδοψυχικών συγκρούσεων, την παραγωγή και διεργασία διαθεσιμοτήτων, εν δυνάμει μορφών ψυχικής, νοητικής ή σωματικής λειτουργίας, οι οποίες θα είχαν μία ενδεχόμενη προσαρμοστική αξία. Θεωρώ ότι τα επιχειρήματα του Levin : η συνειρμική και αφαιρετική εγγραφή των αντιληπτικών και των μνημονικών ιχνών, η παλίνδρομη κίνηση στον άξονα του χρόνου, η ικανότητα σύγκρισης και απαρτίωσης, αναφέρονται σε εγκεφαλικές διεργασίας που πιθανώς

θεμελιώνουν νευροεπιστημονικά τις αντίστοιχες ψυχαναλυτικές θέσεις γύρω από την οργάνωση του ψυχισμού. Αναφέρονται σε ορισμένες βασικές και απαραίτητες συνθήκες ψυχικής και νευρωνικής λειτουργίας έτσι ώστε να αναπτυχθεί η λειτουργία της μεταβίβασης. Έτσι αυτή η προσέγγιση αποτελεί μία μορφή αναγωγής του φαινομένου της μεταβίβασης σε βασικές λειτουργίες του εγκεφάλου. Όμως το ίδιο το μεταβιβαστικό βίωμα είναι κάτι περισσότερο από το άθροισμα ή την συνέργεια αυτών των λειτουργιών.

Ο Gabbard αναφέρεται στην ασυνείδητη διάσταση της αυτοβιογραφικής μνήμης, στοιχείο το οποίο επισημάναμε εξετάζοντας την νευροεπιστημονική προσέγγιση της συνείδησης (Damasio, 1999) και στην μνήμη διεργασιών. Η αναφορά στην ασυνείδητη μνήμη υπάρχει επίσης στην προσέγγιση του Levin, του Schore και της Pally. Θεωρώ ότι η ασυνείδητη μνήμη όπως αναπαράγεται στην θεραπευτική σχέση είναι το υλικό της μεταβίβασης, όχι η ίδια η μεταβίβαση. Η οργάνωση της μνήμης, των αναπαραστατικών συνδέσεων και της ψυχικής δυναμικής είναι απόρροια των μεταβατικών διεργασιών και όχι ο τόπος ή ο τρόπος ανάπτυξης της μεταβίβασης. Οι μεταβατικές διεργασίες επιτρέπουν την μεταφορά και σύνδεση των ασυνειδήτων γνωσιακών μνημονικών ιχνών με τον χώρο του ψυχισμού. Υπό αυτή την έννοια η μεταβιβαστική διεργασία κατασκευάζει μία μνήμη. Ο Gabbard εξετάζει την σημασία της ασυνείδητης μνήμης διεργασιών γύρω από την οποία είδαμε ότι χάρις στις συνδέσεις του φλοιού με τις υποφλοιώδεις δομές των βασικών γαγγλίων και της παρεγκεφαλίδας, εμπεριέχει στοιχεία από το πλέον πρωτογενές, προ-ψυχικό, έως το πλέον δευτερογενές επίπεδο διεργασιών και αντιληπτικών ή αναπαραστατικών ιχνών. Αναφέρεται έτσι σε «χαρακτηριολογικά» στοιχεία, σε «σκληρούς πυρήνες» θα λέγαμε της σωματοψυχικής οργάνωσης, όπως επίσης σε στοιχεία της φυσικής πραγματικότητας του ασθενούς και του θεραπευτού, τα οποία αναπαράγονται ή βιώνονται άμεσα στην θεραπευτική σχέση. Η συνάντηση αυτών των στοιχείων θα λειτουργήσουν ως «άγκιστρα» και ως «λαβές», ή ως σημεία προσκόλλησης. Όμως η αγκίστρωση δεν αποτελεί απαραίτητα, ίσως μάλιστα μπορεί να αποτελέσει το αντίθετο μίας μεταβατικής διεργασίας. Η σημασία αυτών των στοιχείων, ιδίως σε παθολογικές καταστάσεις όπου επικρατεί το στοιχείο του αντιληπτικού και του πραγματικού, είναι εξαιρετικά καθοριστική στην διαμόρφωση της μεταβιβαστικής σχέσης. Μας επιτρέπει να σκεφτούμε ψυχαναλυτικά και νευροεπιστημονικά το εύρος.

την διαστρωμάτωση των μεταβατικών διεργασιών που έχει επισημάνει ιδιαίτερα η ψυχοσωματική σχολή. *Η ανάπτυξη της μεταβιβαστικής σχέσης και η ανάδειξη της θεραπευτικής της αξίας απαιτεί την προσέγγιση αυτών των στοιχείων, συμπεριλαμβανομένου του άμεσου αντιληπτικού βιώματος, του άγκιστρου ή του αντίστοιχου σημείου αγκίστρωσης ως στοιχεία της εξωτερικής πραγματικότητας, στο πλαίσιο της συνολικής διαστρωμάτωσης των μεταβατικών διεργασιών*. Η προσέγγιση της μεταβίβασης όπως προτείνεται μέσω των θεωριών της προσκόλλησης επισημαίνει ιδιαίτερα το μη συνειδητό, σχεδόν σωματικό έρεισμα της μεταβιβαστικής σχέσης. Όμως συγχρόνως παραμένει ακραία διαπροσωπική (έως ίσως «δια-χαρακτηριολογική»), άμεσα εξαρτώμενη από το πραγματικό, και, θεωρώ ότι οδηγεί σε μία συρρίκνωση του πεδίου ελκυστών που σχηματίζεται εντός της μεταβιβαστικής σχέσης. Ή διαφορετικά στην συρρίκνωση του πεδίου ελκυστών, αυτο-οργάνωσης, της σχέσης μεταξύ ψυχικής και εξωτερικής πραγματικότητας.

Ανάλογες είναι οι παρατηρήσεις που θα πρότεινα ως προς την προσέγγιση της Pally (ο.π.). Η βασική έννοια στην οποία στηρίζεται και θεωρεί ότι γίνεται αντικείμενο επεξεργασίας εντός της θεραπευτικής σχέσης είναι η «πρόβλεψη». Παραπέμπει σε ένα σύνολο νευροεπιστημονικών δεδομένων μεταξύ των οποίων στην νευροδυναμική του Freeman, στις θεωρίες του πνεύματος και στην προσομοίωση μέσω των καθρεπτικών νευρώνων, οι οποίες έχουν τεκμηριώσει την λειτουργία της πρόβλεψης και της ενεργητικής υποκειμενικής αντίληψης η οποία προ-κατασκευάζει, προσομοιώνει ή προ-αναπαριστά θα έλεγε ο Changeux, το αντιληπτό. Η σκέψη μου είναι ότι η προσέγγιση της Pally αποτελεί έναν τρόπο ερμηνείας αυτών των βασικών δεδομένων, ο οποίος θεωρώ ότι αναφέρεται σε ένα μέρος των διεργασιών και των δυνατοτήτων που πιθανώς τεκμηριώνουν οι νευροεπιστημονικές έρευνες. Στο άρθρο της Pally, ιδιαίτερα στα κλινικά παραδείγματα και του τρόπους θεραπευτικής προσέγγισης που παραθέτει, θεωρώ ότι δεν λαμβάνεται υπ᾽ όψη η διάσταση της πολυσημίας του εσωτερικού διαλόγου μεταξύ διαφόρων «προβλέψεων», δηλαδή αντιληπτικών ιχνών, άμεσων βιωμάτων, ψυχικών αναπαραστάσεων, ενορμητικών κινήσεων και επενδύσεων ή φαντασιώσεων. Η Pally σε αυτό το σημείο αναφέρεται και συντάσσεται με τις βασικές απόψεις του Kandel (1999) γύρω από την θεραπευτική δράση της ψυχοθεραπείας, σύμφωνα με την οποία

θεωρώ ότι τείνουμε προς ένα αμιγώς διαπροσωπικό ίσως γνωσιακό και όπως λέει μαθησιακό (learning) μοντέλο. Σε αυτό το πλαίσιο τα αντικείμενα και οι προβλέψεις τείνουν να αφορούν περισσότερο σε εξωτερικά και όχι σε εσωτερικά αντικείμενα ή καταστάσεις. Αναφέρεται σε ασυνείδητους τρόπους σκέψης ή «πρόβλεψης» γύρω από το πώς, παθολογικά, ένας ασθενής αντιλαμβάνεται μία τρέχουσα κατάσταση και σχέση με τα αντικείμενα του περιβάλλοντος του, οι οποίοι όπως αναφέρει συνδέονται με πρωτύτερα αναπτυξιακά βιώματα και τα απότοκα πρότυπα λειτουργίας και σχέσης με τα αντικείμενα. Εδώ γίνεται λόγος για ένα εσωτερικό αντικείμενο, την ασυνείδητη μνήμη και πρότυπο ή πρόβλεψη λειτουργίας, αλλά δεν εξετάζεται στην ουσία η πολυσημία του υποκειμενικού νοήματος αυτών των προτύπων ή των προβλέψεων. Το υποκείμενο μοιάζει αφοσιωμένο, ψυχικά και αισθητηριακά προσκολλημένο στο αντικείμενο, χάνοντας την εσωτερική του διάσταση αυτο-οργάνωσης. Με τον ίδιο τρόπο χάνεται, στην θεραπεία και στο πλαίσιο της διεπιστημονικής έρευνας, η διάσταση και συμμετοχή της εσωτερικής αυτο-οργάνωσης στο πεδίο των ενδιάμεσων αυτο-οργανωτικών διεργασιών.

Στην προσέγγιση του Schore (2003b) δίδεται ιδιαίτερη έμφαση τις λειτουργίες του δεξιού ημισφαιρίου, θεωρούμενο ως το νευρωνικό σύστοιχο του ασυνειδήτου, στην εκπροσώπηση των σωματικών καταστάσεων, στην ρύθμιση του συναισθήματος και στην συναισθηματική χροιά των σχέσεων με το αντικείμενο. Υποστηρίζει επίσης την μη γραμμική λειτουργία και το στοιχείο αυτο-οργάνωσης του δεξιού ημισφαιρίου σε αντίθεση με το αριστερό ημισφαίριο το οποίο θεωρεί ότι λειτουργεί γραμμικά με την μορφή συσχετίσεων αιτίου – αιτιατού. Οι Solms στο πλαίσιο της νευρο-ψυχαναλυτικής τους έρευνας διατυπώνουν μία κριτική άποψη γύρω από τις βασικές αναπτυξιακές θέσεις του Schore, δηλαδή την «απευθείας επίδραση» του πρώιμου κοινωνικού περιβάλλοντος επί «της εξέλιξης των εγκεφαλικών δομών που είναι υπεύθυνες για την μελλοντική κοινωνικο-συναισθηματική ανάπτυξη του παιδιού» (Schore, 1994). Οι Solms επισημαίνουν «την σχετικά απλοϊκή προσέγγιση της ψυχαναλυτικής θεωρίας» εκ μέρους του Schore υπό την έννοια της μη διερεύνησης της βασικής φροϋδικής αρχής της αναζήτησης της ευχαρίστησης που επιτυγχάνεται μέσω της αναζήτησης του αντικειμένου και μέσω της οποίας συγχρόνως το παιδί έρχεται αντιμέτωπο με την αρχή της

πραγματικότητας. Ο Schore συνδέει την λειτουργία του δεξιού ημισφαιρίου και ιδίως του δεξιού κογχομετωπιαίου λοβού με την εσωτερίκευση του αντικειμένου. Οι Solms παράλληλα και σε σχέση με την διεργασία απαρτίωσης των αναπαραστάσεων του αντικειμένου, σκέπτονται την δράση του προμετωπιαίου λοβού ως προς την λειτουργία της σύνδεσης της ψυχικής ενέργειας και την ρύθμιση της διαλεκτικής μεταξύ αρχής της ευχαρίστησης και αρχής της πραγματικότητας.

Η κριτική των Solms αντικατοπτρίζει την διαφορά των τοποθετήσεων των θεωριών των αντικειμενοτρόπων σχέσεων, της αναζήτησης του αντικειμένου, και του φροϋδικού σκεπτικού της αναζήτησης της ευχαρίστησης. Όπως είδαμε, στην σύγχρονη ψυχαναλυτική σκέψη και κλινική θεώρηση, από τον Green και παλαιότερα από συγγραφείς όπως ο Pasche με τις έννοιες του ναρκισσισμού και του αντι-ναρκισσισμού, έχει εξετασθεί η συσχέτιση και η διαπλοκή μεταξύ των δύο αυτών απόψεων. Το σημείο που θα ήθελα να τονίσω εδώ είναι ότι οι δύο αυτές οπτικές γωνίες και ιδίως η οπτική γωνία μίας κίνησης μεταξύ των δύο, αναλογούν σε διαφορετικούς τρόπους προσέγγισης και κατανόησης της εγκεφαλικής λειτουργίας σε σχέση με τον ψυχισμό. Σε ότι αφορά στην λειτουργία της σύνδεσης, όπως εξετάσθηκε στα προηγούμενα κεφάλαια, η σκέψη μου είναι ότι εξυπηρετείται σε πολλαπλά επίπεδα της λειτουργίας του εγκεφάλου, σε αυτό των πυρήνων του στελέχους, των δομών του λιμβικού συστήματος, διημισφαιρικά και σε ένα απώτερο επίπεδο απαρτίωσης, και συγχρόνως παραγωγής νέων διαθεσιμοτήτων, στο πλαίσιο των λειτουργιών του μετωπιαίου λοβού. Η ικανότητα αυτο-οργάνωσης στην προσέγγιση του Schore και της Pally, θεωρώ ότι τίθεται στην διάσταση του διαπροσωπικού, επαφίεται σε αυτό, χωρίς να λαμβάνεται υπ' όψη η δυναμική της εσωτερικής αυτο-οργάνωσης. Επίσης θεωρώ ότι τα δεδομένα της νευροεπιστημονικής έρευνας δείχνουν ότι το αριστερό ημισφαίριο, μέσω των κατασκευών που δημιουργεί, των μη συνειδητών διεργασιών του και μέσω των συνδέσεων του με την νευροδυναμική αρχιτεκτονική (του Freeman) του λιμβικού συστήματος, ενέχει την ικανότητα αυτο-οργάνωσης και συμμετέχει στην συνολική οργάνωση του εγκεφάλου σύμφωνα με τους νόμους του χάους και της ευαισθησίας στις ελάχιστες και μη προβλεπόμενες συνθήκες.

Οι νευροεπιστημονικές ανακαλύψεις γύρω από την εγκεφαλική λειτουργία, των κοινωνικών σχέσεων (αναπτύσσοντας το πεδίο της «κοινωνικής νευροεπιστήμης»), των αντικειμενοτρόπων σχέσεων (η - μη ψυχαναλυτική - νευροεπιστημονική έρευνα χρησιμοποιεί επίσης αυτόν τον όρο· Keysers et al., 2003· Kohler et al., 2002), της προσομοίωσης, της ενσυναίσθησης, της νοηματοδότησης και της μεταφοράς, έχουν ανοίξει ένα νέο πεδίο έρευνας και σκέψης στον χώρο της νευροεπιστήμης καθώς και της ψυχανάλυσης. Μετά την έννοια της επανεισόδου του Edelman, η ανακάλυψη της λειτουργίας των καθρεπτικών νευρώνων, αποτελεί ίσως το νέο σημείο επιστημονικής στήριξης ή σύγκλισης της ψυχαναλυτικής θεωρίας με την νευροεπιστήμη. Συνοπτικά, η βασική θέση των ερευνητικών ευρημάτων είναι ότι *η κατανόηση, η ενσυναίσθηση της σκέψης ή των προθέσεων του άλλου βασίζεται και διαμορφώνεται σύμφωνα με τους υποκειμενικούς τρόπους σκέψης, επιθυμίας ή δράσης και την σύγκριση με τα προβλεπόμενα αποτελέσματα εκ της λειτουργίας του άλλου σύμφωνα με τις πρωτύτερες καταγεγραμμένες εμπειρίες*. Αυτές οι παρατηρήσεις έγιναν αντικείμενο θερμής υποδοχής εκ μέρους της νευροεπιστήμης διότι παρέχουν σημαντικά στοιχεία ως προς την συνολική κατανόηση της λειτουργίας της ανθρώπινης νόησης. Εξετάζοντας νωρίτερα τις κλινικές περιπτώσεις εγκεφαλικών βλαβών σκεφτήκαμε και προτείναμε την πιθανή σημασία της λειτουργίας του συστήματος καθρεπτικών νευρώνων στον σχηματισμό των συμπτωμάτων. Σε αυτή την κατεύθυνση μία πρόσφατη έρευνα των Bodini, Iacoboni και Lenzi (2004) προτείνει την ερμηνεία των συναισθηματικών διαταραχών σε περιπτώσεις οξέων εγκεφαλικών επεισοδίων μέσω του συστήματος καθρεπτικών νευρώνων. Συνολικά γύρω από αυτά τα θέματα, τα τελευταία χρόνια έχει καταγραφεί μία εκτεταμένη ερευνητική και θεωρητική βιβλιογραφία. Όμως τόσο στο επίπεδο της γνωσιακής νευροεπιστήμης όσο σε αυτό της συσχέτισης με την ψυχαναλυτική θεωρία, θεωρώ ότι τα νέα αυτά δεδομένα θα πρέπει να προσεγγισθούν ή να ερμηνευθούν μέσα από το πρίσμα της πολυσύνθετης και συχνά αντιφατικής δυναμικής που χαρακτηρίζει την ψυχική λειτουργία και τις σχέσεις με τα αντικείμενα.

Έτσι, η Rebecca Saxe (2005) αναφέρεται ασκώντας μία τεκμηριωμένη κριτική στον «ενθουσιασμό» που προκλήθηκε στην νευροπιστημονική κοινότητα από την διατύπωση της θεωρίας της προσομοίωσης στην βάση της παρατήρησης των

καθρεπτικών νευρώνων. Στην έννοια της εσωτερικής προσομοίωσης και της εσωτερικής «συνήχησης» των προθέσεων του άλλου, αντιπαραθέτει «το επιχείρημα της λανθασμένης εκτίμησης». Δηλαδή τα λάθη (τα στοιχεία εκ της λήθης θα λέγαμε ψυχαναλυτικά) που παράγονται όταν κάποιος σκέπτεται γύρω από την σκέψη των άλλων, κατάσταση η οποία «δεν είναι σύμφωνη με την άποψη συνήχησης της θεωρίας της προσομοίωσης». Η σκέψη μου είναι ότι ο τρόπος χρήσης, προσέγγισης και ερμηνείας των ερευνητικών δεδομένων πρέπει να λάβει υπ' όψη τις παραδοξότητες, την ενδοϋποκειμενική και την διϋποκειμενική συγκρουσιακή φύση της λειτουργίας της σωματοψυχικής οντότητας. Η σχέση με τον άλλο, η ενσυναίσθηση ή η νοηματοδότηση, και αντίστοιχα η λειτουργία των καθρεπτικών νευρώνων ή των εγκεφαλικών περιοχών που συσχετίζονται με τις θεωρίες του πνεύματος, ούτε αναπτύσσονται εντός ενός πλαισίου απόλυτης αρμονίας ή συμμετρίας, ούτε παράγουν μόνον συμμετρίες, εσωτερικές ή σχέσης. Στην ψυχαναλυτική θεώρηση το στοιχείο της ασυμμετρίας γνωρίζουμε ότι είναι καθοριστικό ως προς την ανάπτυξη των μεταβιβαστικών κινήσεων.

Στην σύγχρονη νευροεπιστημονική έρευνα διακρίνονται δύο βασικές γραμμές προσέγγισης των διϋποκειμενικών σχέσεων, οι οποίες όπως τονίζεται από τους Decety και Grèzes (2006), ευρίσκονται σε άμεση συνάρτηση με τις ενδοϋποκειμενικές εγκεφαλικές διεργασίες. Η μία αφορά στην δυνατότητα κατανόησης και πρόβλεψης των νοητικών καταστάσεων του άλλου, δηλαδή *του τρόπου και του περιεχομένου σκέψης*, ή διαφορετικά της αναπαραστατικής λειτουργίας του άλλου, αναφορικά με τον υποκειμενικό τρόπο και τις εσωτερικές μορφές σκέψης και αναπαραστατικής λειτουργίας. Εδώ πρόκειται επομένως για την *υποκειμενική σκέψη περί της σκέψης του αντικειμένου*. Η δεύτερη βασική γραμμή αφορά στην κατανόηση ή στην εσωτερική προσομοίωση των προθέσεων και *των τρόπων δράσης* του άλλου, αναφορικά με τις εσωτερικές αναπαραστάσεις τρόπων δράσης, προθετικής κίνησης, οι οποίοι έχουν συνδεθεί μνημονικά με ορισμένες μορφές και τρόπους εξωδεκτικής, εσωδεκτικής, ιδιοδεκτικής ή ενδοψυχικής αντίληψης. Εδώ επομένως πρόκειται για *την ικανότητα αντίληψης με βάση την κίνηση και τον σχεδιασμό της δράσης*. Μία τρίτη γραμμή προσέγγισης που διασταυρώνεται και συμπληρώνει τις δύο προηγούμενες, αφορά στην ενσυναίσθηση. Δηλαδή την ικανότητα μοιράσματος των συναισθημάτων, των βιωμάτων,

των αναγκών και των στόχων μεταξύ των ατόμων, ή, *την ικανότητα συναίσθησης του υποκειμενικού βιώματος του άλλου*, χωρίς να είναι απαραίτητη η πρόσληψη άμεσων ερεθισμάτων εκ του αντικειμένου. Η ικανότητα ενσυναίσθησης βασίζεται στην ικανότητα προσομοίωσης (της εσωτερικής μίμησης όπως αναφέρει ο Lipps) σύμφωνα με τα υποκειμενικά βιώματα, τις αναπαραστάσεις και τις συναισθηματικές εμπειρίες από αυτά. Τέλος μία τέταρτη γραμμή νευροεπιστημονικής προσέγγισης η οποία δεν αφορά άμεσα στην σχέση με τον άλλο, αλλά αποτελεί ένα θεμελιώδες έρεισμα, έναν τρόπο διεργασίας των προηγούμενων είναι η λειτουργία της μεταφοράς. Η θεωρητική και ερευνητική μορφή αυτών των προσεγγίσεων είναι συναφής αλλά όχι ταυτόσημη. Θα λέγαμε ότι η μία διασταυρώνεται και συμπληρώνεται από την άλλη, συγκροτώντας συνολικά ένα δυναμικό πεδίο εγκεφαλικών, νοητικών και ψυχικών διεργασιών.

Στις επόμενες ενότητες εξετάζονται τα νευροεπιστημονικά και τα ψυχαναλυτικά δεδομένα γύρω από την θεματική της «κατανόησης του άλλου» και της νοηματοδότησης, των αναπαραστάσεων δράσης και της ενσυναίσθησης. Για τον σκοπό αυτό θα αναφερθούμε στα ερευνητικά δεδομένα της λειτουργίας του συστήματος καθρεπτικών νευρώνων, των «θεωριών του πνεύματος» και της μεταφοράς. Αυτή η συζήτηση θα μας επιτρέψει την προσπάθεια σύνδεσης των νευροεπιστημονικών και των ψυχαναλυτικών δεδομένων με την λειτουργία της μεταβίβασης, την συγκρότηση και την λειτουργία του πεδίου της μεταβατικής πραγματικότητας καθώς και με την έννοια του εύρους ή της πυκνότητας του συστήματος του προσυνειδητού.

2.3 Η ΕΝΣΥΝΑΙΣΘΗΣΗ – Η ΕΝΔΟΣΚΟΠΗΣΗ

Ο Marc Jeannerod (2002) γράφοντας για την δυνατότητα γεφύρωσης της ψυχανάλυσης και της γνωσιακής νευροεπιστήμης, αναφέρεται στην λειτουργία της ενσυναίσθησης, ως μία έννοια η οποία όπως λέει αποτελεί έναν κοινό τόπο, ένα σημείο επαφής και μοιράσματος μεταξύ των δύο πεδίων. Η ενσυναίσθηση προσεγγίσθηκε νευροεπιστημονικά όπως άλλωστε η γνωσιακή ψυχολογία την περιέλαβε στην θεωρητική και κλινική της προσέγγιση. Στον χώρο της ψυχανάλυσης η έννοια της ενσυναίσθησης έχει αποτελέσει αντικείμενο ριζικών διαφωνιών έως απόρριψης, όπως έχει θεωρηθεί ως η ουσία της ψυχαναλυτικής εργασίας. Η σκέψη μου είναι ότι ανάμεσα στις διάφορες μορφές προσεγγίσεων διατυπώνονται διαφορετικοί τρόποι κατανόησης της έννοιας της ενσυναίσθησης, σε σχέση με την έννοια της προσομοίωσης, της κοινωνικής νόησης, της ταύτισης, της ενδοσκόπησης, της οργάνωσης του ψυχισμού και της μεταβιβαστικής σχέσης. Θεωρώ ότι, αντί της πλήρους απόρριψης ή αποδοχής της έννοιας, ή της αναγωγής της σε άλλες έννοιες του κάθε πεδίου, η εξέταση των διαφόρων απόψεων που έχουν διατυπωθεί και των δεδομένων της νευροεπιστημονικής έρευνας, μπορεί να επιτρέψει την ανάπτυξη ενός γόνιμου διαλόγου και πιθανώς την διατύπωση ορισμένων συνδετικών σκέψεων. Κατά έναν τρόπο, το ζητούμενο θα ήταν μία ικανότητα ενσυναίσθησης και ενδοσκόπησης της ψυχανάλυσης προς την νευροεπιστήμη και αντιστρόφως.

2.3.1 Η έννοια της ενσυναίσθησης στην ψυχανάλυση

Στην ψυχαναλυτική βιβλιογραφία η έννοια της ενσυναίσθησης εμφανίζεται αρχικά σε δύο κείμενα του Freud, το 1905 γράφοντας για το πνεύμα και το χιούμορ, και το 1921, στην «ψυχολογία του πλήθους». Στην πρώτη περίπτωση αναφέρεται στην

διεργασία εσωτερικής μίμησης (υπό την έννοια ορισμού της ενσυναίσθησης του Lipps) του τρόπου δράσης και κίνησης του άλλου, ως το «πλέον σίγουρο μέσο» (1905b) για την αντίληψη και νοηματοδότηση της. Στο δεύτερο κείμενο τοποθετεί την ενσυναίσθηση ως απότοκο της ταύτισης. Η ενσυναίσθηση θεωρείται ως ψυχολογική λειτουργία. «η οποία κατέχει το μεγαλύτερο μέρος στην κατανόησή μας γύρω από αυτό που είναι ξένο ως προς το εγώ στα άλλα άτομα», δηλαδή στην κατανόηση του ασυνειδήτου του άλλου. Ο Freud δεν αποδίδει καμία μεταψυχολογική αξία στην έννοια της ενσυναίσθησης και επομένως δεν την εντάσσει στο πλαίσιο της ψυχαναλυτικής θεωρίας. Η ενσυναίσθηση αντιμετωπίζεται από τον Freud με τον ίδιο σκεπτικισμό και κριτική διάθεση που διατυπώνει σχετικά με την έκφραση των αντιμεταβιβαστικών κινήσεων και την ενεργό συμμετοχή του αναλυτού στην θεραπευτική σχέση. Αυτό το θέμα θα γίνει το επίκεντρο της συζήτησης του με τον Ferenczi ο οποίος με την έννοια του «tact», την ικανότητα του αναλυτού να «μαντεύει μέσω των ελευθέρων συνειρμών του, αυτό που ο ασθενής δεν αντιλαμβάνεται από τον εαυτό του» εξ αιτίας των αντιστάσεων που αναπτύσσει. Ο Ferenczi θα τονίσει την θεραπευτική αξία και σημασία της ενσυναίσθησης ως μία ουσιαστική, επί της ουσίας, δυνατότητα κατανόησης του βιώματος του άλλου, η οποία, τις κατάλληλες στιγμές θα πρέπει να προτείνεται συναισθηματικά ενεργώς, προς τον ασθενή. Ο Freud θα διακρίνει σε αυτήν την μορφή θεραπευτικής τεχνικής την δυσλειτουργία της τεχνικής της υποβολής ως προς την ενδοψυχική διεργασία και την συνειδητοποίηση καθώς και τις μορφές αντιστάσεων έως και εκδραμάτισης εκ μέρους του θεραπευτού.

Στην συνέχεια των απόψεων του Freud και του Ferenczi, ο Kohut, η ψυχολογία του Self, η θεωρία των αντικειμενοτρόπων σχέσεων, το ρεύμα του διϋποκειμενισμού και ιδίως των διαπροσωπικών θεραπειών, θα επαναφέρουν και θα τονίσουν την έννοια της ενσυναίσθησης. Ενδιάμεσα η Melanie Klein θα αναφερθεί στην έννοια της «ενσυναισθητικής ταύτισης», επισημαίνοντας την σχέση μεταξύ ταύτισης, προβλητικής ταύτισης και ενσυναίσθησης και σε σχέση με την αντιμεταβίβαση. Ο Winnicott συνδέει την ενσυναίσθηση με την «πρώιμη μητρική μέριμνα» και τις «ιερές στιγμές» της θεραπευτικής διεργασίας, στις οποίες ο θεραπευτής ερχόμενος σε μία συναισθηματική, αναπαραστατική αλλά και αισθητηριακή εγγύτητα ή αντικατοπτρισμό

με τον θεραπευόμενο (ή το παιδί) γίνεται ένα «υποκειμενικό αντικείμενο». Επιτρέπει έτσι την σταδιακή συγκρότηση (ή θεραπευτικά την ανασυγκρότηση) του εαυτού και του ψυχικού περιεχομένου. Ο Kohut (1971, 1977) τοποθετεί την ενσυναίσθηση στο επίκεντρο της ψυχαναλυτικής πράξης και ως τον κύριο τρόπο (αντιτιθέμενος έτσι στην μεταψυχολογική θεώρηση) κατανόησης του ψυχισμού του άλλου. Όπως στον Winnicott, στις θεωρίες του Bowlby και στον διϋποκειμενισμό, η ενσυναίσθηση θεμελιώνεται και παραπέμπει στην δυναμική της δυάδας μητέρας – παιδιού. Η ενσυναίσθηση εδώ είναι, μία μέθοδος (και όχι μόνον μία «ιερή στιγμή») απόκτησης μίας γνώσης και, ένας συναισθηματικός δεσμός μεταξύ δύο προσώπων. Ο σκοπός είναι η αποκατάσταση του εαυτού, μέσω της «καθρεπτικής», ναρκισσιστικής μεταβίβασης. Ο Kohut, αντιτίθεται στον αντικειμενισμό της ψυχολογίας του εγώ και στην έννοια της αναλυτικής ουδετερότητας, δεν συμφωνεί με την ενεργό τεχνική του Ferenczi, αλλά τονίζει την σημασία της συναισθηματικής εμπλοκής του θεραπευτού έτσι ώστε να είναι σε θέση να κατανοήσει και, μέσω της θετικής μεταβίβασης, να δράσει θεραπευτικά ως προς τα ναρκισσιστικά ελλείμματα του ασθενούς. Ως προς τις θέσεις του Kohut θα πρέπει να τονίσουμε ότι αναφέρεται στην *ενσυναίσθηση ως μία μορφή ενδοσκόπησης*. Στο ρεύμα του διϋποκειμενισμού και ιδίως των διαπροσωπικών θεραπειών, η ενσυναίσθηση, ως ένα εσωτερικό βίωμα για τον άλλο, ακολουθείται και σηματοδοτείται από την ενεργό και τελικά ισότιμη εμπλοκή του θεραπευτού στην θεραπευτική διαδικασία. Όπως αναφέρει η Tessier (2004), στην πλέον ακραιφνή εκδοχή της, η ρήση της θεωρίας των αντικειμενοτρόπων σχέσεων, ότι ο ψυχισμός βρίσκεται και τείνει προς μία διαρκή αναζήτηση του αντικειμένου, διατυπώνεται από τον Benjamin ως «εκεί όπου είναι τα αντικείμενα, θα πρέπει να βρεθεί το υποκείμενο». Έτσι σε αυτή την οπτική, το «μπαίνοντας στην θέση του άλλου», μετατρέπεται σε ένα είδος κατάληψης ή και αλλοτρίωσης του άλλου, καταργώντας τα στοιχεία διαφορετικότητας και απορρίπτοντας (στην θεωρία και την κλινική πράξη) κάθε στοιχείο ενδοψυχικής σύγκρουσης. Με τον ίδιο τρόπο, η έννοια της υποκειμενικότητας τείνει να αντικαταστήσει την μεταψυχολογική έννοια, την ενδοσυστημική και την διασυστημική δυναμική και τις λειτουργίες του ασυνειδήτου (Tessier, ο.π.). Στον Kohut και στο αμιγές ρεύμα του διϋποκειμενισμού, οι έννοιες της ψυχοσεξουαλικότητας, της αναζήτησης της ευχαρίστησης, των ενορμήσεων και της δεύτερης τοπικής θεωρίας, θα θεωρηθούν χωρίς

θεωρητική και κλινική αξία. Με αυτόν τον τρόπο η ενσυναίσθηση ορίζεται ως το εδώ και τώρα, πραγματικό, αισθητηριακά αντιληπτό βίωμα της σχέσης, με την άμεση ισότιμη συμμετοχή θεραπευτού και ασθενούς. Σε αυτό το πλαίσιο η ενσυναίσθηση, αναφέρει η de Urtubey (2004), συνδέεται με το εμφανές περιεχόμενο, με το αντιληπτικό. Το οποίο με την σειρά του μπορεί να παραπέμπει σε στοιχεία του ασυνειδήτου, χωρίς όμως την μεσολάβηση των ενδιάμεσων προσυνειδητών διεργασιών, καθιστώντας το έτσι, είτε τραυματικό (ή με την μορφή της αντίληψης του τραυματικού δυναμικού) όταν πρόκειται για ναρκισσιστική παθολογία, είτε όταν πρόκειται για μία περισσότερο νευρωτική παθολογία, ως ένα είδος εκπραξίας, έκφρασης «μίας νευρωτικής αντιμεταβίβασης πιθανώς διατεθειμένη προς την εκδραμάτιση, συχνά επιθυμητή από τον ασθενή» (Urtubey, ο.π.).

Στο ίδιο άρθρο η de Urtubey θα προτείνει ότι η διατήρηση της έννοιας της ενσυναίσθησης δεν είναι ούτε απαραίτητη ούτε σημαίνουσα. Καθώς άλλωστε δεν έχει καμία μεταψυχολογική αξία στα κείμενα ήδη του Freud. Θεωρεί ότι η ίδια λειτουργία εξηγείται και εξυπηρετείται από την έννοια της ταύτισης ή της πρωτογενούς ταύτισης. Λέει ότι δεν προσθέτει τίποτε σε αυτήν, αντίθετα παραπέμπει σε μία λειτουργία «αντίστασης», ως «μία αποστασιοποίηση με τον κίνδυνο μίας επιδρομής ταυτίσεως». Επισημαίνει ότι στο πλαίσιο της διϋποκειμενικότητας, η ταύτιση (μέσω της ενσυναίσθησης) αφορά στο υποκειμενικό, σε αυτό που ο άλλος γνωρίζει ή μπορεί να αναγνωρίσει, και όχι σε αυτό που δεν αναγνωρίζει, που αποτελεί μέρος του ασυνειδήτου.

Ακολουθώντας την σκέψη του Winnicott και βασιζόμενος στην λειτουργία της πρωτογενούς ταύτισης και στην ενδιάδραση, ο Lebovici (2002) θα εισάγει την έννοια της «μεταφορικής ενσυναίσθησης». Δηλαδή η ενσυναίσθηση η οποία συγχρόνως με την συναίσθηση του ασυνείδητου βιώματος του άλλου, προτείνει την μεταφορά του σε αναπαραστάσεις. Η ενσυναίσθηση αποτελεί ένα παράγωγο της ενδιάδρασης μεταξύ ασθενούς και θεραπευτού, γύρω από την οποία αναπτύσσεται μία διεργασία μεταφοράς και νοηματοδότησης. Εδώ επομένως η λειτουργία της ενσυναίσθησης επεκτείνεται και μορφοποιείται μέσω των ερμηνειών, εντός της μεταβιβαστικής σχέσης. Μία παραπλήσια άποψη διατυπώνεται από τον Widlöcher (1999, 2004). Σε αναλογία με την έννοια της

ενδιάδρασης προτείνει την έννοια του «συν-σκέπτεσθαι» (co-pensée). Ο αναλυτής βασιζόμενος στις ταυτίσεις του με τον ασθενή, εργαζόμενος επομένως εντός της αντιμεταβίβασης και αναλύοντας τις απότοκες εσωτερικές του κινήσεις, κατασκευάζει μορφές «εν δυνάμει ερμηνειών» του βιώματος του άλλου. Πρόκειται για μία «διπλή εργασία εντοπισμού του συναισθήματος μέσα στον ψυχισμό του άλλου όπως και εντός του ιδίου [του αναλυτού]». Ο Widlöcher (2004) δεν συμφωνεί με την ιδέα μίας συνολικής ενσυναισθητικής ταύτισης με το self του ασθενούς (όπως στις απόψεις του Kohut), αλλά θεωρεί ότι μπορεί να αφορά σε «μεμονωμένες αναπαραστάσεις, στις ψυχικές δράσεις που εκφράζονται μέσα στις σκηνές που αλληλοδιαδέχονται στην συνειρμική νοητική λειτουργία (φαντασιώσεις, μνήμες)». «Η κίνηση ενσυναίσθησης... δεν συνίσταται στην μετατροπή σε εκμαγείο εντός του πλαισίου του φαντασιακού κόσμου του ατόμου, αλλά να ακολουθηθεί μία συνειρμική οδός η οποία αναπαράγει ορισμένες λανθάνουσες συνδέσεις, που ανήκουν σε έναν κοινό κόσμο αναπαραστάσεων των δύο πρωταγωνιστών». Άρα, συμπεραίνει (ο.π.), απαιτείται η «ανάτμηση» ή η ανάλυση της κίνησης ενσυναίσθησης.

Μέσα από αυτήν την συνοπτική αναφορά στις διάφορες μορφές προσέγγισης, θεωρώ ότι γίνεται αντιληπτή *η πολυσημία της ενσυναίσθησης* ως λειτουργία, *ανάλογη με την πολυσημία της αντίληψης*, κινούμενη από το αισθητηριακό ή το αντιληπτικό έως το μεταφορικό και δευτερογενώς αναπαραστατικό. Όπως επίσης μπορεί να αφορά ή να τείνει προς την κατακυρίευση του άλλου, ή να αφορά περισσότερο σε μία εσωτερική διεργασία, ενδοσκόπησης περί του άλλου. Μπορεί τέλος να λαμβάνει την μορφή ενός (άμεσου) βιώματος ή να γίνεται αντικείμενο και πλαίσιο ερμηνείας. Ερμηνεία όχι μόνον του ψυχισμού του άλλου, αλλά *ερμηνεία μίας ενδιάμεσης μεταβατικής οντότητας που δημιουργείται εντός της θεραπευτικής σχέσης*. Στην συνέχεια εξετάζεται η νευροεπιστημονική προσέγγιση της ενσυναίσθησης. Θεωρώ ότι τα δεδομένα της, μας επιτρέπουν την διατύπωση ορισμένων σκέψεων γύρω από τους μηχανισμούς και την πολυσημία της ενσυναίσθησης και της ενδοσκόπησης.

2.3.2 Νευρο-ψυχαναλυτικές αντιστίξεις της ενσυναίσθησης και η «θεωρία του πνεύματος»

Η νευροεπιστημονική «θεωρία του πνεύματος» (theory of mind ή ToM) ορίζεται από τους βασικούς μελετητές της (Frith & Frith. 2003· ανασκόπηση Gallagher & Frith. 2003), ως η ικανότητα των εγκεφαλικών διεργασιών για την «ακριβή πρόβλεψη της συμπεριφοράς άλλων ατόμων, σχεδόν ως εάν διαβάζαμε το πνεύμα τους. Αυτή η εξαιρετική ικανότητα είναι γνωστή ως το να έχει κανείς μία 'θεωρία του πνεύματος', ή να νοηματοδοτεί (mentalizing)». Συνεχίζουν λέγοντας ότι αυτή η ικανότητα «βρίσκεται στην βάση της δυνατότητας [ειδικά των ανθρώπων] να εξηγούν και να προβλέπουν την συμπεριφορά των ιδίων και των άλλων, μέσω της απόδοσης σε αυτούς ανεξάρτητων νοητικών καταστάσεων, όπως πίστεων, επιθυμιών, συναισθημάτων ή προθέσεων». Τα ερευνητικά πρωτόκολλα της ToM αφορούν στην εξέταση της εγκεφαλικής λειτουργίας ατόμων κατά την διάρκεια της προσπάθεια κατανόησης και πρόβλεψης του τρόπου σκέψης ή συμπεριφοράς ενός άλλου φυσικού ή εικονικού ατόμου σύμφωνα με ορισμένα έμμεσα ερεθίσματα, τα οποία δηλαδή δεν φανερώνουν άμεσα την πρόθεση και τις ιδέες του άλλου. Ο εξεταζόμενος καλείται να αναπτύξει μία επαγωγική διεργασία γύρω από την πιθανή επιλογή του άλλου βασιζόμενος σε ορισμένα χαρακτηριστικά της κάθε επιλογής (δηλαδή να φανταστεί ποια και γιατί μπορεί να είναι η κατάλληλη επιλογή) ή λαμβάνοντας υπ' όψη ποιοτικά στοιχεία του χαρακτήρα του άλλου από τα οποία θα μπορούσε να συνάγει την πιθανότερη συμπεριφορά ή τρόπο σκέψης που θα εκδηλωθεί.

Η νευρο-απεικονιστική συσχέτιση σε αυτές τις έρευνες αναδεικνύει σταθερά την αυξημένη δράση του μέσου εσωτερικού τμήματος του προμετωπιαίου λοβού στην περιοχή σύνδεσης του μετωπιαίου με το πρόσθιο τμήμα της έλικας του προσαγωγίου (anterior paracingulate cortex, περιοχή 32 του Brodmann). Οι Frith και οι Gallagher και Frith (ο.π.) θεωρούν ότι η αυξημένη δράση της μέσης περιοχής του προμετωπιαίου (ιδίως στο πεδίο του δεξιού ημισφαιρίου) είναι ενδεικτική του νοητικού και εγκεφαλικού μηχανισμού της «αποσύζευξης». Δηλαδή της διαμόρφωσης αναπαραστάσεων γύρω από την νοητική κατάσταση του άλλου, γύρω από το τι μπορεί να «πιστεύει», οι οποίες είναι

αποσυζευγμένες από την τρέχουσα κατάσταση του περιβάλλοντος και που επομένως μπορεί να αντιστοιχούν ή να μην αντιστοιχούν στην πραγματικότητα. Πρόκειται ουσιαστικά για μία εσωτερική εικονική απελευθέρωση από τα πραγματικά δεδομένα, για μία εργασία αρνητικού, η οποία επιτρέπει την ανάπτυξη δυνητικών μορφών υποκειμενικής σκέψης και συμπεριφοράς του άλλου. Αυτή η διαδικασία εξασφαλίζει την μετέπειτα συνέργεια, σύγκριση μεταξύ των δύο προοπτικών, αυτήν της φαντασίας (πώς φαντάζομαι ότι θα μπορούσε να λειτουργήσει ο άλλος ανεξάρτητα από την πραγματικότητα) και αυτήν της πραγματικότητας. *Αναφέρονται επομένως σε ένα ανάλογο της ικανότητας ανάπτυξης της ψευδαισθητικής ικανοποίησης της επιθυμίας, ή της λειτουργίας σύμφωνα με την αρχή της ευχαρίστησης/δυσαρέσκειας και της σύνδεσης αυτών των μορφωμάτων με τα δεδομένα της αρχής της πραγματικότητας.*

Επιπροσθέτως στο πρόσθιο τμήμα του παραπροσαγωγίου η νευροεπιστημονική προσέγγιση της ToM θεωρεί ότι συμβάλλουν η άνω κροταφική αύλακα (superior temporal sulcus ή STS) και ο κροταφικός λοβός και των δύο ημισφαιρίων. Ο ρόλος τους θεωρείται ότι είναι υποστηρικτικός και ότι δεν συμμετέχει άμεσα στον βασικό μηχανισμό της αποσύζευξης. Ως προς την STS προτείνουν ότι η δράση της αφορά στην πρόσληψη και απαρτίωση οπτικών δεδομένων και χαρακτηριστικών της δράσης του άλλου. Όπως είδαμε νωρίτερα, σε αυτή την ανατομική περιοχή συγκλίνουν οι δύο οπτικοί οδοί, ραχιαία και κοιλιακή, χαρακτηρισμού του «τι» και του «πώς» είναι ενός οπτικού ερεθίσματος. Έτσι πιθανολογούν ότι ενέχεται «στην εξήγηση της συμπεριφοράς των άλλων ως αποτέλεσμα της αναγνώρισης ενός φυσικού αιτίου ή της πνευματικής τους κατάστασης» (Gallagher & Frith, ο.π.). Αναφορικά με την πολυμορφία της δράσης της δεξιάς και της αριστερής άνω κροταφικής αύλακας θα επανέλθουμε στην συνέχεια. Η δράση του κροταφικού λοβού συνδέεται με τις μνημονικές διεργασίες, ανάκλησης αναπαραστατικών και συναισθηματικών στοιχείων, δεδομένων της σημασιολογικής και της αυτοβιογραφικής μνήμης. Τέλος έχει μελετηθεί ο ρόλος της αμυγδαλής και του κογχομετωπιαίου λοβού. Ο ρόλος της αμυγδαλής λαμβάνεται υπ᾽ όψη ως προς την ταχεία οδό, μη συνειδητού συναισθηματικού χαρακτηρισμού των ερεθισμάτων (LeDoux, 1996, ο.π.), με την έννοια της άμεσης ενεργοποίησης της σκέψης γύρω από την σκέψη του άλλου, ως προς αυτό που μπορεί να του προκάλεσε μία έντονη συναισθηματική

μεταβολή. Η τοποθέτηση των Gallagher και Frith σχετικά με τον κογχομετωπιαίο λοβό είναι ότι πιθανώς συμβάλει στον καθορισμό ποιοτικών αποχρώσεων της κατανόησης του άλλου, ως προς την πρόκληση ιδίως αρνητικών συναισθημάτων. Όμως σύμφωνα με τα αποτελέσματα ορισμένων ερευνών θεωρούν ότι η φυσιολογική του λειτουργία δεν αποτελεί μία απαραίτητη και αναγκαία συνθήκη για την ικανότητα ανάπτυξης της θεωρίας του πνεύματος.

Οι Frith έχουν προτείνει την εξήγηση του αυτισμού ως μία διαταραχή της ικανότητας νοηματοδότησης υπό την έννοια της απόδοσης και κατανόησης ενός περιεχομένου σκέψης, μίας πρόθεσης και τελικά μίας ταυτότητας στον άλλο. Πέραν της ελλιπούς ικανότητας ενσυναίσθησης στον αυτισμό, η προτεινόμενη ερμηνεία της λειτουργίας του μέσου προμετωπιαίου λοβού παραπέμπει κυρίως στην αδυναμία ανάπτυξης της εργασίας του αρνητικού, των φαντασιωσικών κινήσεων, της ψευδαισθητικής ικανοποίησης της επιθυμίας, της οργάνωσης αναπαραστάσεων του αντικειμένου και του εαυτού ως επιθυμούντες και ως αντικείμενα επιθυμίας.

Άλλες σχετικές έρευνες (ανασκόπηση Gallagher & Frith, ο.π.· κεφάλαιο IV) έχουν δείξει ότι η δράση αυτής της περιοχής δεν συνδέεται μόνον με την κατανόηση του αντικειμένου αλλά και του εαυτού. Δηλαδή με την λεκτική και μη λεκτική αυτο-ρύθμιση, την αυτοβιογραφική μνήμη, με την αίσθηση του πόνου και την αντίληψη των σωματικών καταστάσεων (με δεδομένη την σύνδεση με το κυρίως σώμα της έλικας του προσαγωγίου), με την εσωτερική παραγωγή σκέψεων καθώς μάλιστα παρατηρείται μία δράση βάθους σε κατάσταση ηρεμίας, χωρίς επομένως την πρόσληψη εξωτερικών ερεθισμάτων. *Παρατηρούμε επομένως την διπλή συμμετοχή της περιοχής του παραπροσαγωγίου, στην κατεύθυνση της ενσυναίσθησης και στην κατεύθυνση της ενδοσκόπησης*. Η ενσυναίσθηση είναι μία διαδικασία ενδοσκόπησης και εσωτερικής αναζήτησης. Η οποία όμως αφορά στον άλλον, στον άλλο ως εσωτερικό αντικείμενο, και ταυτόχρονα αφορά στην παραίτηση, σε μία κίνηση αρνητικού ως προς τον εαυτό, από ένα κομμάτι ενασχόλησης με τον εαυτό. Από την πλευρά της νευροεπιστημονικής προσέγγισης της ενσυναίσθησης με βάση την προσομοίωση, οι Decety και Grèzes (2006) ακολουθούν την θέση του Goldman (2005) που θεωρεί ως απαραίτητη συνθήκη για την

απόδοση μίας νοητικής ή ψυχικής κατάστασης στον άλλο (την διατύπωση δηλαδή μίας θεωρίας του πνεύματος), ο αποδίδων «να αφήσει στην άκρη» τις δικές του ψυχονοητικές καταστάσεις και να τις αντικαταστήσει με αυτές του αντικειμένου. Χωρίς ωστόσο αυτή η παραίτηση ή η *εκχώρηση* να προκαλεί την ακύρωση του ψυχικού περιεχομένου και τον εξυποκειμενισμό (désubjectivation στην ορολογία του Green) καθώς σε αυτό το υποκειμενικό ψυχικό περιεχόμενο βασίζεται η ικανότητα ενσυναίσθησης. Δηλαδή αυτός που αναπτύσσει μία θεωρία του πνεύματος, καλείται να αντικαταστήσει τις δικές του ψυχονοητικές καταστάσεις με αυτές του άλλου, και για τον σκοπό αυτό λειτουργεί στηριζόμενος στο δικό του πνεύμα, μνήμη και συναίσθημα.

Έτσι ο τρόπος με τον οποίο εννοείται και τεκμηριώνεται ερευνητικά η διεργασία της θεωρίας του πνεύματος, εμπεριέχει μία μορφή παραδοξότητας. Είναι η παραδοξότητα, η φαινομενική αντίφαση της συνύπαρξης της ενσυναίσθησης και ενδοσκόπησης. Ή, μία παραδοξότητα η οποία μας κάνει να σκεφτούμε το «παράδοξο σύστημα» που έχει προτείνει ο Michel de M'Uzan (1977). Σύμφωνα με αυτό, ο ψυχισμός του αναλυτού, αποδεχόμενος έναν βαθμό αλλοίωσης του αισθήματος ταυτότητας και ναρκισσιστικής συνοχής, γίνεται «κυριολεκτικά το ψυχικό όργανο του αναλυόμενου». Πρόκειται αναφέρει ο de M'Uzan για παροδικές, φευγαλέες στιγμές, ασυνέχειας της ψυχικής και νοητικής (άρα και νευρωνικής;) λειτουργίας του αναλυτού, μέσα από τις οποίες συναισθάνεται το ασυνείδητο βίωμα του αναλυόμενου, προσατευόμενος ταυτόχρονα από την πλήρη αλλοτρίωση εξ αυτού. Αποδίδει την ανάπτυξη του συστήματος παραδοξότητας στις πλέον πρώιμες εγγραφές της συγκρότησης της σωματοψυχικής οντότητας και σε έναν «στοιχειώδη μηχανισμό, βαθειά ριζωμένο εντός του είναι, αχώριστο από την σάρκα», τον οποίο συνδέει με την λειτουργία και την δυναμική του ανοσοποιητικού συστήματος, ως ρυθμιστή της συγκράτησης ή φιλοξενίας και της άμυνας ως προς ένα ξένο σώμα. Τέλος χωρικά τοποθετεί τις «παράδοξες σκέψεις» στα «σύνορα προσυνειδητού και ασυνειδήτου». Αναφέρεται δηλαδή στην ανάλογη μεταψυχολογική προσέγγιση της ενσυναίσθησης που διατυπώθηκε από τον Freud. Αν και, σε αυτή την περίπτωση θα αναρωτηθούμε σε τι μπορεί να συνίσταται, μεταψυχολογικά και κλινικά, αυτός ο «χώρος» ή οι διεργασίες μεταξύ προσυνειδητού και ασυνειδήτου.

Η νευροεπιστημονική έρευνα εξετάζοντας διάφορες καταστάσεις ανάπτυξης μίας θεωρίας του πνεύματος σε σύγκριση με την σκέψη γύρω από τον εαυτό, όπως επίσης συγκρίνοντας καταστάσεις συναίσθησης του συναισθήματος πόνου του άλλου και του ιδίου του εαυτού, φαίνεται να ανιχνεύει σχετικά (αλλά όχι ταυτόσημα) ερωτήματα με τον ψυχαναλυτικό προβληματισμό γύρω από την φύση και την σχέση μεταξύ ενδοσκόπησης και ενσυναίσθησης, ή ακόμα σε σχέση με την πρωτογενή ταύτιση.

Κοινό εύρημα ερευνών που ανιχνεύουν τα νευρωνικά σύστοιχα της ToM (Schmitz et al., 2004· Seger et al., 2004) είναι ότι το mind reading είτε στηρίζεται σε λεκτικά είτε σε μη λεκτικά δεδομένα, εγκεφαλικά είναι μία διαφορετική λειτουργία από το text ή το image reading. Δηλαδή ο ανθρώπινος εγκέφαλος λειτουργεί διαφορετικά όταν προσπαθεί να νοηματοδοτήσει τον άλλον ή τα ίδια βιώματα, από όταν πρόκειται να στρέψει την προσοχή και την σκέψη του σε μη έμβια αντικείμενα[2]. Μία έρευνα των Wicker et al. (2003) συγκρίνει την εγκεφαλική δράση μεταξύ της κατάστασης *ανάπαυσης* και της κατάστασης σκέψης περί του άλλου ή περί του εαυτού, ή περί άμεσα προσλαμβανομένων εξωτερικών αντικειμένων. Όπως παρατηρείται από το σύνολο των ερευνών γύρω από την ToM (την ενσυναίσθηση και την ενδοσκόπηση), κοινός νευρωνικός τόπος της σκέψης για τον άλλο και τον εαυτό είναι η αυξημένη δράση του μέσου προμετωπιαίου λοβού (medial prefrontal cortex, ή MPFC) στην σύνδεση με το πρόσθιο τμήμα της έλικας του προσαγωγίου. Από την συγκεκριμένη έρευνα προκύπτει ότι, η δράση του MPFC είναι μειωμένη όταν η προσοχή τείνει προς εξωτερικά αντικείμενα.

Έτσι στην διεργασία της ενσυναίσθησης η αναφορά στον άλλο δεν έχει να κάνει με τα άμεσα εξωτερικά ερεθίσματα αλλά με τις εσωτερικές αναπαραστάσεις του άλλου οι οποίες συγχρόνως αφορούν στις αναπαραστάσεις του εαυτού, στο ενδοϋποκειμενικό βίωμα, καθώς εξυπηρετούνται θεμελιωδώς από την ίδια εγκεφαλική περιοχή. Επίσης προκύπτει ότι η κατάσταση ανάπαυσης συνοδεύεται από την περαιτέρω αύξηση της

[2] Αυτό το εύρημα μας δίνει άραγε μία εικόνα των ορίων της λεγόμενης εφαρμοσμένης ψυχανάλυσης, στον χώρο για παράδειγμα της τέχνης, ή μία εικόνα για την πολλαπλάσια ίσως προσπάθεια που έχει να καταβάλει ο αναλυτής σε αυτές τι περιπτώσεις έτσι ώστε να εμβαθύνει στην κατανόηση του άλλου μέσα από τα δημιουργήματά του;

δράσης του MPFC από ό,τι στην κατάσταση *προσοχής* προς τον άλλο, προς τον εαυτό ως αντικείμενο ή προς τα εξωτερικά ερεθίσματα. Θεωρώ ότι η ανάπτυξη αυτής της ιδιαίτερης μορφής ενδοσκόπησης που συνιστά την ενσυναίσθηση, αποτελεί την κίνηση και μεταφορά της ψυχικής και νοητικής λειτουργίας από τις ναρκισσιστικές επενδύσεις προς τις επενδύσεις του εσωτερικού αντικειμένου. *Η σκέψη γύρω από τον άλλο βασίζεται και πραγματοποιείται μέσω της διεργασίας επί των ενδοϋποκειμενικών αναπαραστάσεων, ενόσω όμως παράγεται μία ναρκισσιστική αποεπένδυση ή μία κίνηση αντι-ναρκισσισμού όπως έχει διατυπωθεί από τον Francis Pasche (1969), δηλαδή μία εκχώρηση, όχι όμως κατάλυση της λειτουργίας του ψυχικού οργάνου, προς τον άλλο.*

Ένα μείζον θέμα, σε άμεση συνάρτηση με την σκέψη που διατυπώσαμε και που έχει απασχολήσει τόσο την νευροεπιστήμη όσο την ψυχανάλυση είναι *η δυνατότητα διάκρισης μεταξύ εαυτού και άλλου κατά την διάρκεια της διεργασίας ενσυναίσθησης. Ουσιαστικά δηλαδή την ικανότητα διάκρισης και σύνδεσης μεταξύ δύο μορφών ενδοσκόπησης.* Το κρίσιμο ζητούμενο της αίσθησης του δρώντος (agency), αναφέρουν ο Jeannerod (2002) και οι Decety και Grèzes (2006), είναι η αποφυγή της «πλήρους συγχώνευσης» μεταξύ εαυτού και άλλου. Θα σημειώσουμε ότι η ψυχανάλυση, ιδίως της κλινικής των ναρκισσιστικών διαταραχών και των ψυχώσεων, θα έλεγε ότι το κρίσιμο ζήτημα είναι η ικανότητα της αναπαράστασης μίας πλήρους συγχώνευσης. Μία κατεύθυνση περισσότερο βασισμένη στην διϋποκειμενική αισθητηριοκινητική ενσυναίσθηση θα πρότεινε ίσως αυτό καθ' εαυτό το βίωμα μίας συγχώνευσης. Η νευροεπιστημονική έρευνα έχει προσεγγίσει αυτό το σημαντικό θέμα. Τα αποτελέσματα δείχνουν αφ' ενός την διάκριση επιπέδων δραστηριοποίησης (ή επένδυσης) των ιδίων περιοχών (του MPFC), την διάκριση υποπεριοχών εντός του προμετωπιαίου λοβού, και αφ' ετέρου την διαφοροποιό δράση άλλων οπίσθιων περιοχών του φλοιού οι οποίες ενέχονται στο νευρωνικό υπόστρωμα της θεωρίας του πνεύματος.

Το είδος των αποτελεσμάτων και των διαφοροποιήσεων μεταξύ ενσυναίσθησης και ενδοσκόπησης (ή διϋποκειμενικότητας και ενδοϋποκειμενικότητας όπως λένε οι Decety και Grèzes) εξαρτάται από το είδος των ερεθισμάτων επί των οποίων οι εξεταζόμενοι στα πειράματα αναπτύσσουν μία ToM. Έτσι σε άλλες έρευνες τονίζεται η

συμμετοχή περιοχών που συνδέονται με λεκτικές διεργασίες, άλλες με μη λεκτικές κ.ο.κ.. Η δράση του μέσου προμετωπιαίου και του πρόσθιου τμήματος της έλικας του προσαγωγίου (παραπροσαγώγιο) εμφανίζεται περισσότερο αυξημένη στην ενδοσκόπηση από ότι στην ενσυναίσθηση, όπου όμως είναι επίσης αυξημένη. Οι Oschner et al. (2004) προτείνουν ότι η περιοχή του μέσου προμετωπιαίου συνδέεται περισσότερο αλλά όχι αποκλειστικά με την ενδοσκόπηση, ενώ ο αριστερός πλευρικός προμετωπιαίος λοβός με την ενσυναίσθηση. Στην ίδια έρευνα η κρίση περί του εαυτού συνδέεται με την δράση του αριστερού κροταφικού (μνήμη), ενώ περί του άλλου με την περιοχή του Broca και τον μέσο ινιακό λοβό. Οι Vogeley et al. (2001) θεωρούν αντίθετα ότι η ToM συνδέεται με την δράση του αριστερού κροταφικού πόλου, ενώ η ενδοσκόπηση με την δεξιά κροταφοβρεγματική σύνδεση. Στην έρευνα του Seger (ο.π.) που βασίζεται στην κρίση σύμφωνα με προτιμήσεις με βάση ερεθίσματα λέξεων από τροφές (που αρέσουν ή δεν αρέσουν σε οικείους άλλους ή στον εαυτό), η διαφοροποίηση μεταξύ εαυτού και άλλου απεικονίζεται με την επιλεκτική δράση αντιστοίχως της άνω μέσης βρεγματικής και της κάτω μέσης βρεγματικής περιοχής. Οι Blakemore και Frith (2003) και οι Decety και Grèzes (ο.π.) μέσα από την ανασκόπηση μίας σειράς ερευνών, θεωρούν ότι *η διάκριση μεταξύ ενσυναίσθησης και ενδοσκόπησης και η διάκριση της ταυτότητας του δρώντος συναρτάται με την δράση της δεξιάς κροταφο-βρεγματικής σύνδεσης*. (temporo-parietal junction, TPJ). Θα υπενθυμήσουμε ότι η κροταφο-βρεγματική σύνδεση αποτελεί έναν συνειρμικό φλοιό, διαλόγου και απαρτίωσης στοιχείων που προέρχονται από τις οπτικές, τις σωματοαισθητηριακές, τις ακουστικολεκτικές πληροφορίες καθώς επίσης από το λιμβικό σύστημα. Διατηρεί αμφίδρομες συνδέσεις με τον προμετωπιαίο λοβό.

Οι Saxe και Wexler (2005) σε έρευνα με θέμα την εγκεφαλική χαρτογράφηση της ToM, παρατηρούν την αυξημένη δράση της δεξιάς TPJ όταν γίνεται αναφορά, και άρα μία εσωτερική διεργασία, στην νοητική κατάσταση του άλλο. Αντίθετα η δράση μειώνεται όταν η διεργασία αφορά σε κοινωνικά στοιχεία του άλλου, ανεξάρτητα από το εάν αυτά τα κοινωνικά χαρακτηριστικά είναι οικεία προς τον εξεταζόμενο. Όμως, όταν αναπτύσσεται μία ToM γύρω από την νοητική κατάσταση του άλλου, η οποία είναι ασύμβατη με τα κοινωνικά χαρακτηριστικά, αυτή η ασυμβατότητα συνοδεύεται από την αύξηση της δράσης της TPJ. Από πρωτύτερες έρευνες εμφανίζεται επίσης η αυξημένη

δράση της αριστερής TPJ. Στην παρούσα έρευνα παρατηρείται η αυξημένη δράσης της αριστερής TPJ ως προς την διεργασία των κοινωνικών χαρακτηριστικών, περισσότερο στα μη οικεία από ότι στα οικεία πρόσωπα. Καταλήγουν επίσης στο συμπέρασμα ότι σε σχέση με τις συνήθως προτεινόμενες περιοχές του φλοιού που συγκροτούν την χαρτογράφηση της ToM (μέσος προμετωπιαίος λοβός, οπίσθιο τμήμα της έλικας του προσαγωγίου, αριστερή κροταφο-βρεγματική σύνδεση), μόνον η δεξιά TPJ αποτελεί ένα καθοριστικό πεδίο. Ο ρόλος της δεξιάς TPJ θεωρείται από τις συγγραφείς ότι «*περιορίζεται στην απόδοση σχετικά μεταβατικών καταστάσεων [πνεύματος]*». Παρατηρούν ότι η δράση της δεξιάς TPJ «αντικατοπτρίζει μία διεργασία κατασκευής ενός συνεκτικού προτύπου του πνεύματος του πρωταγωνιστού [του αντικειμένου], χωρίς την αναφορά στην κατάσταση του πνεύματος του ιδίου του υποκειμένου [που αναπτύσσει την ToM]». *Επομένως συναντούμε εδώ μία νευροεπιστημονική επιβεβαίωση της κατάστασης παραδοξότητας στην οποία αναφερθήκαμε προηγουμένως για την ενσυναίσθηση ως μορφή ενδοσκόπησης*. Μπορούμε επίσης να σκεφτούμε την μορφή *αντίστασης ως προς την ψυχαναλυτική διεργασία*, είτε αυτή αφορά στην ενδοψυχική διεργασία του αναλυόμενου, είτε του αναλυτού, είτε στην μεταβιβαστική σχέση, που αποτελεί *η αναφορά ή ίσως η αγκίστρωση της σκέψης και του λόγου γύρω από τα κοινωνικά χαρακτηριστικά της προσωπικότητας, άρα θα λέγαμε στα εξωτερικά αντικειμενικά στοιχεία ή ακόμα σε ζητήματα που παραπέμπουν στα χαρακτηριολογικά στοιχεία της προσωπικότητας*.

Ένας τομέας στον οποίο αναπτύχθηκε η νευροεπιστημονική έρευνα της ενσυναίσθησης αφορά στην συναίσθηση του πόνου του άλλου ως προς την ιδιοδεκτική αίσθηση του πόνου. Τα ευρήματα της έρευνας των Jackson et al. (2006) δείχνουν ότι αμφότερες οι προοπτικές ενσυναίσθησης του πόνου του άλλου και του εαυτού, σχετίζονται με την δράση της βρεγματικής καλύπτρας του φλοιού της νήσου, του πρόσθιου τμήματος του προσαγωγίου και του πρόσθιου τμήματος του φλοιού της νήσου. Η προοπτική του εαυτού σχετίζεται με μεγαλύτερη έκταση δράσης στο πεδίο του δευτεροταγούς βρεγματικού σωματοαισθητικού λοβού (SII), στο πρόσθιο τμήμα του προσαγωγίου και στο κυρίως σώμα του φλοιού της νήσου. Η προοπτική του άλλου σχετίζεται με το οπίσθιο τμήμα του προσαγωγίου και του προ-σφηνοειδούς λοβίου και

την δεξιά κροταφο-βρεγματική σύνδεση. Επισημαίνεται εκ νέου ότι η ενσυναίσθηση δεν σημαίνει την πλήρη συγχώνευση εαυτού και άλλου.

Θα μπορούσαμε να σκεφτούμε ότι η ενσυναίσθηση του πόνου του άλλου αποτελεί μία πολύπλοκη αναπαραστατική διεργασία, διαλόγου, μεταφοράς και απαρτίωσης μεταξύ διαφόρων δεδομένων (μνημονικών ιχνών, συναισθηματικών καταστάσεων και επίκαιρων ερεθισμάτων) τα οποία παραπέμπουν, συνδέονται με πρωτογενή βιώματα του υποκειμένου χωρίς όμως να αναβιώνονται ως τέτοια, ότι δηλαδή το υποκείμενο δρα. Βεβαίως στην ψυχαναλυτική πράξη, στην κατεύθυνση που τονίζει ο Schore για την συναισθηματική – σωματοαισθητική επικοινωνία δεξιού προς δεξιό ημισφαίριο, γνωρίζουμε την πιθανότητα βίωσης εκ μέρους του αναλυτού ανάλογων των άμεσων σωματικών διεγέρσεων και καταστάσεων του αναλυόμενου (και αντιστρόφως καταστάσεων του αναλυτού από τον αναλυόμενο). Σε αυτές τις περιπτώσεις παράγεται μία έντονη μορφολογική παλινδρομική κίνηση και σύνδεση στο επίπεδο των πρωτογενών ταυτίσεων. Μπορούμε να αναρωτηθούμε εάν η ταύτιση ως προς το βίωμα, η πρωτογενής ταύτιση, αποτελεί επίσης μία μορφή ενσυναίσθησης. Αυτή άλλωστε είναι η θέση της de Urtubey (2004) με βάση την οποία θα θεωρήσει ως πλεονασμό την έννοια της ενσυναίσθησης, κρατώντας την έννοια των ταυτίσεων. Όπως παρατηρούμε, η νευροεπιστημονική έρευνα τείνει να μην θεωρήσει ως ενσυναίσθηση αυτήν την κατάσταση. Βεβαίως μεταξύ της ψυχαναλυτικής πράξης και του ερευνητικού πρωτοκόλλου υπάρχουν ουσιαστικές διαφορές, περιεχομένου και πλαισίου. Η σκέψη μου είναι ότι θα πρέπει ίσως να προσεγγίσουμε την ενσυναίσθηση ως μία πολυεπίπεδη και πολύσημη διεργασία. Εντός αυτής δρα και κατέχει κεντρική σημασία η λειτουργία των ταυτίσεων, της δευτερογενούς, της πρωτογενούς ή της προβλητικής ταύτισης, αλλά στο σύνολο της δυναμικής της, η ενσυναίσθηση δεν περιορίζεται σε αυτό. Το μοίρασμα ενός συναισθήματος σωματικής δυσφορίας ή ίσως πόνου, μπορεί να αποτελεί ένα εξαιρετικά σημαίνον κλινικό στοιχείο. Όμως ως τέτοιο, ψυχαναλυτικά και μεταβιβαστικά δεν γίνεται αντικείμενο επικοινωνίας. Δεν θα λέγαμε προς έναν ασθενή «ζαλίστηκα» ή «πονάω» σε απάντηση της δικής του αίσθησης ζάλης ή πόνου. Εφόσον υπάρξει ένα ανάλογο μοίρασμα, μία ανάλογη μορφή πρώιμης ενσυναίσθησης, αυτό θα χρειαστεί να γίνει αντικείμενο επεξεργασίας εντός των εσωτερικών συνειρμών του αναλυτού ή ίσως

να συνδεθεί με τους συνειρμούς γύρω από το εδώ και τώρα της μεταβιβαστικής σχέσης. Σε έναν δεύτερο χρόνο, στο πλαίσιο ενδεχομένως μία μορφολογικής παλινδρόμησης της σκέψης (Botella, 1990, 2001b), το παράγωγο, η εκπροσώπηση αυτού του βιώματος εντός της ψυχικής τοπικής του αναλυτού και εντός της τοπικής της μεταβιβαστικής σχέσης, θα μπορέσει να γίνει αντικείμενο περαιτέρω επεξεργασίας και ερμηνείας. Σε αυτό το σημείο θεωρώ ότι συναντούμε τις απόψεις του Widlöcher (ο.π.) γύρω από την «ανάτμηση» και την ερμηνεία της κίνησης της ενσυναίσθησης ως προς την πολυσημία των στοιχείων τα οποία περιέχει, και, του Lebovici (ο.π.) γύρω από την «μεταφορική ενσυναίσθηση». *Στο νευρωνικό και εγκεφαλικό επίπεδο, αντιστοιχεί πιθανώς στο πέρασμα από την δράση του σωματοαισθητηριακού φλοιού, του φλοιού της νήσου ή της έλικας του προσαγωγίου προς την συνειρμική και μεταφορική δράση της δεξιάς κροταφο-βρεγματικής σύνδεσης, προς την δράση των συνδέσεων με το αριστερό ημισφαίριο και του προμετωπιαίου λοβού.*

Οι παρατηρήσεις από τις έρευνες γύρω από την συναίσθηση και την ενσυναίσθηση του πόνου, μαζί με τα αποτελέσματα ερευνών που αφορούν στο σωματικό έρεισμα της σχέσης διϋποκειμενικότητας και ενδοϋποκειμενικότητας (Vogeley και Fink, 2003· Seger et al., ο.π.) επισημαίνουν την δυνατότητα διαφοροποίησης μεταξύ της προοπτικής του άλλου και του εαυτού σύμφωνα με την διαφορετική κατανομή της δράσης στον βρεγματικό λοβό. Η δράση στο κατώτερο τμήμα συνδέεται με την προσομοίωση του άλλου. Οι Vogeley και Fink αναφέρουν ότι η δράση του κατώτερου τμήματος του δεξιού βρεγματικού λοβού είναι εγωκεντρική. Δηλαδή είναι βασικά προσανατολισμένη στην ίδια σωματική αίσθηση και ιδιοδεκτικότητα και ενέχεται άμεσα στην αίσθηση σε πρώτο πρόσωπο (εγώ δρω) και μέσω μετάθεσης (ή μέσω προβολής σημειώνουν οι Turnbull και Baird, 2003) στην αίσθηση τρίτου προσώπου (αυτός δρα). Έτσι η αντίληψη του δρώντος και η δυνατότητα διάκρισης, μέσω της αντίληψης μίας πράξης, μεταξύ εγώ και μη εγώ, πιθανώς συνδέεται με την δυνατότητα ελάττωσης του αυτο-δραστηριοποιούμενου αισθητηριακού ερεθισμού και της υπερδραστηριότητας του κάτω δεξιού βρεγματικού λοβού. Κάτι το οποίο όπως επισημαίνεται δεν συμβαίνει στην εγκεφαλική λειτουργία των σχιζοφρενών, οι οποίοι προβαίνουν σε μία θεμελιωδώς σωματική μορφή προβολής. *Τα αποτελέσματα αυτών των ερευνών θεωρώ ότι υποστηρίζουν την σημασία των ενορμητικών κινήσεων επένδυσης και αποεπένδυσης, στο*

δίπολο ναρκισσιστικών ενορμήσεων και ενορμήσεων του αντικειμένου, παραμένοντας πάντοτε κινήσεις στο εσωτερικό της σωματοψυχικής οντότητας, για την ανάπτυξης της ενσυναίσθησης και της μεταβιβαστικής σχέσης.

Η αίσθηση του δρώντος (Blakemore και Frith, 2003) είναι συνάρτηση της διάδρασης μεταξύ, της αναζητούμενης αίσθησης εκ των αποτελεσμάτων από την δράση, και, της επίκαιρης, πραγματοποιούμενης αίσθησης που προέρχεται από την ανάδραση εκ του αποτελέσματος, τον διάλογο με αυτό, και ως προς τα ίχνη από τις πρωτύτερες εμπειρίες. Δεν πρόκειται έτσι για την επίδραση μέσω μίας απλής μορφής ανάδρασης. Επομένως επισημαίνεται ότι η αίσθηση του δρώντος και η ανάπτυξη μίας θεωρίας του πνεύματος είναι πάντοτε υποκειμενική και αφήνει το περιθώριο αξιολόγησης ως προς πολλούς παράγοντες, σε μεγάλο βαθμό ασυνείδητους, που μπορεί να συνιστούν το, ουσιαστικά μη προβλεπόμενο, αναζητούμενο αποτέλεσμα. Η ανακίνηση μνημονικών ιχνών κατά την ανάπτυξη της ενσυναίσθησης, σε αντιστοιχία με τις ψυχαναλυτικές θέσεις, προσεγγίζει τον χώρο των πρωτογενών ταυτίσεων. Σύμφωνα με δύο έρευνες που συσχετίζουν την εγκεφαλική δράση στο πλαίσιο της ToM και την εικόνα της μητέρας για το παιδί (Zhang et al., 2006), ή του παιδιού για την μητέρα (Leibenluft et al., 2004) δείχνουν έναν κοινό τόπο και κοινή μορφή δράσης ως προς την σκέψη γύρω από τον εαυτό και την σκέψη γύρω από την μητέρα ή αντίστοιχα το παιδί, τον μέσο προμετωπιαίο λοβό (στην περιοχή του παραπροσαγωγίου). *Άρα το μητρικό αντικείμενο, το οποίο είναι περισσότερο εαυτός παρά άλλος, αποτελεί ένα θεμελιώδες αναφέρον, μία θεμελιώδη πρωταρχική ταύτιση αναφοράς, ως προς την ανάπτυξη της ενσυναίσθησης. Δεν είναι όμως η ίδια η ενσυναίσθηση. Ούτε η αναβίωση της σχέσης με την μητέρα αποτελεί, από μόνη της, ένα πεδίο ανάπτυξης των μεταβατικών διεργασιών.* Όμως, εάν δεν προσεγγισθεί η σχέση με το μητρικό αντικείμενο, εάν δεν υπάρξει ως αναφέρον στοιχείο, τότε η διεργασία ενδοσκόπησης και ενσυναίσθησης υπολείπεται βάθους και ενός βασικού μέρους της ουσίας της.

Βασικές και υποστηρικτικές εγκεφαλικές δομές της θεωρίας του πνεύματος
Η πολυσημία της ενσυναίσθησης

Όπως παρατηρούμε, ο μέσος προμετωπιαίος λοβός και το πρόσθιο τμήμα της έλικας του προσαγωγίου, η περιοχή της κροταφο-βρεγματικής σύνδεσης καθώς και η άνω κροταφική αύλακα, αποτελούν την βασική μορφή νευρωνικής χαρτογράφησης της θεωρίας του πνεύματος και της πτυχής της λειτουργίας της ενσυναίσθησης που αφορά στην σκέψη γύρω από την σκέψη του άλλου. Πέραν αυτών, διάφορες έρευνες, ανάλογα με το είδος του ερευνητικού πρωτοκόλλου, έχουν αναδείξει την σημασία και την συμμετοχή στην διαμόρφωση μίας ToM, άλλων εγκεφαλικών περιοχών. Οι Calarge, Andreasen και O'Leary (2003) διερεύνησαν την εγκεφαλική δράση ατόμων στα οποία ζητείτο να αναπτύξουν μία θεωρία του πνεύματος γύρω από την ψυχική και νοητική κατάσταση ενός άγνωστου προσώπου το οποίο καλούνται να φανταστούν ότι συναντούν τυχαία στο παγκάκι ενός πάρκου. Ζητείται δηλαδή να διατυπώσουν μέσω των ελευθέρων συνειρμών τους μία άποψη γύρω από την νοητική κατάσταση αυτού του φανταστικού αγνώστου προσώπου. Οι συγγραφείς αναφέρουν ότι «οι εξεταζόμενες ικανότητες... είναι όμοιες με αυτές που χρησιμοποιούνται από τους ψυχιάτρους όταν παίρνουν το ιστορικό ενός ασθενούς και προσπαθούν να φανταστούν την εσωτερική κατάσταση ενός άλλου ατόμου... και όμοιες με πολλούς τύπους ψυχοθεραπείας, περιλαμβανομένης της ψυχοδυναμικής». Τα νευρο-απεικονιστικά ευρήματα αφορούν στο βασικό πλαίσιο χαρτογράφησης της ToM. Παρατηρείται επίσης η δράση περιοχών του αριστερού ημισφαιρίου που σχετίζονται με τον λόγο και την μνήμη, την γωνιώδη έλικα και τον πρόσθιο κροταφικό πόλο. Σημαντική επίσης δράση παρατηρείται στα εσωτερικά και πλάγια τμήματα της δεξιάς παρεγκεφαλίδας (που αντιστοιχεί στην αυξημένη δράση των περιοχών του φλοιού στο αριστερό ημισφαίριο), σε μικρότερη έκταση στην αριστερή και τέλος στον οπίσθιο παρεγκεφαλιδικό λοβό. Οι συγγραφείς προτείνουν ότι το νευρωνικό έρεισμα της θεωρίας του πνεύματος αποτελείται από ένα ευρύ δίκτυο συνδέσεων που περιλαμβάνει μία βασική μήτρα και υποστηρικτικές δομές, ανάλογα με την φύση των προσλαμβανόμενων και επεξεργαζόμενων πληροφοριών. Επισημαίνουν την σημασία της δράσης της παρεγκεφαλίδας στην ToM και γενικότερα στις νοητικές λειτουργίες, την οποία θα σκεπτόμασταν ως ένα σημείο αναφοράς των θεμελιωδών στοιχείων των

αναπαραστάσεων περί του εαυτού και απότοκα περί του άλλου σύμφωνα με τις αντίστοιχες εικόνες θέσης, στάσης και κίνησης του σώματος. Τονίζουν επίσης την σημασία των μετωπιαίων και κροταφικών περιοχών του αριστερού ημισφαιρίου στην ανάπτυξη της ενσυναίσθησης, ιδίως στο πλαίσιο της ψυχοδυναμικής κλινικής, καθώς αυτή ως επί το πλείστον βασίζεται σε αναπαραστάσεις και μνημονικά ίχνη λέξεων ή λεκτικής μνήμης.

Ένα σημαντικό ποιοτικό στοιχείο της θεωρίας του πνεύματος και της ενσυναίσθησης είναι η παράμετρος του συναισθήματος. Η ανάπτυξη μίας σκέψης γύρω από την σκέψη του άλλου δεν σημαίνει απαραίτητα την συμμετοχή της συνιστώσας του συναισθήματος. Οι Heberlein και Saxe (2005) παρατηρούν ότι το αριστερό μετωπιαίο επιπωμάτιο απαντά επιλεκτικά στα χαρακτηριστικά της προσωπικότητας ενώ σε συναισθηματικά στοιχεία άμεσα συνδεδεμένα με σωματικές καταστάσεις («ευτυχία, λύπη, θυμός, φόβος) απαντά η δεξιά οπισθιοκεντρική σωματοαισθητηριακή περιοχή. Επίσης η αριστερή και η δεξιά κροταφο-βρεγματική σύνδεση δεν απαντούν επιλεκτικά. Η δράση του μέσου προμετωπιαίου (περιοχή του παραπροσαγωγίου) είναι συγκριτικά αυξημένη κατά την ενσυναίσθηση της προσωπικότητας, αλλά όχι ως προς το αναπαραστατικό – γνωσιακό περιεχόμενο της σκέψης του άλλου (ο.π.· Saxe, 2005). Με βάση αυτά τα αποτελέσματα η Saxe (ο.π.) θεωρεί ότι αυτή η περιοχή δεν είναι τόσο κρίσιμη ως προς την ToM, όσο η κροταφο-βρεγματική σύνδεση. Σε πρόσφατο άρθρο της η Saxe (2006) διαφοροποιεί την δράση του κοιλιακού τμήματος του μέσου προμετωπιαόυ λοβού. Πράγματι από έρευνα του Blair (2005) παρατηρείται η διάκριση της δράσης της κοιλιακής περιοχής του μέσω προμετωπιαίου φλοιού, η οποία αυξάνεται όταν επιχειρείται η συναισθηματική ενσυναίσθηση δηλαδή η ενδοσκόπηση γύρω από την συναισθηματική κατάσταση του άλλου. Ο Blair υποστηρίζει ότι στον αυτισμό παρατηρείται η μειωμένη ικανότητα της γνωσιακής – αναπαραστατικής ενσυναίσθησης ενώ είναι φυσιολογική η εγκεφαλική δράση της συναισθηματικής ενσυναίσθησης. Αντίθετα η συναισθηματική ενσυναίσθηση είναι μειωμένη στις οριακές παθολογίες και στις διαταραχές της προσωπικότητας, ενώ παραμένει φυσιολογική η γνωσιακή ενσυναίσθηση. Βλέπουμε επομένως ότι η ενσυναίσθηση μπορεί να αναπτύσσεται είτε στο έδαφος περισσότερο ή αμιγώς αναπαραστατικών και γνωσιακών διεργασιών, χωρίς

συναισθηματική συμμετοχή, είτε στο έδαφος περισσότερο συγκινησιακών κινήσεων, είτε στο έδαφος της σύνδεσης αυτών των στοιχείων. Ενδιαφέρον σημείο είναι η παρατηρούμενη μη συμμετοχή κατά την ανάπτυξη μίας θεωρίας του πνεύματος της κογχομετωπιαίας περιοχής του προμετωπιαίου λοβού. Αυτή η τοποθέτηση φαίνεται να αντικρούεται από την κλινική παρατήρηση ασθενών με βλάβες του κογχομετωπιαίου λοβού, οι οποίοι όπως είδαμε παρουσιάζουν μειωμένη ικανότητα κρίσης, μυθοπλασίες (Turnbull, 2004· Kaplan και Solms, 2000), ή, να αντιβαίνει στην σημασία του κογχομετωπιαίου για την λήψη αποφάσεων (Damasio, 1999). Έρχεται επίσης σε αντίθεση με τις θέσεις του Schore (ο.π.) που επισημαίνει την σημασία αυτής της περιοχής στην συναισθηματική μη λεκτική και μη συνειδητή επικοινωνία με το αντικείμενο και την οποία τοποθετεί στην βάση της μεταβιβαστικής σχέσης. Οι Gallagher και Frith (ο.π.) αναφέρονται στην μέχρις ενός βαθμού διατήρηση της ικανότητας νοηματοδότησης σε περιπτώσεις δυσλειτουργίας του κογχομετωπιαίου λοβού. Αντίστοιχα με τους Calarge, Andreasen και O'Leary (ο.π.) επισημαίνουν ότι συνθετότερες νοητικά ή ψυχικά καταστάσεις ενσυναίσθησης επιφέρουν την συνοδό δράση άλλων εγκεφαλικών περιοχών.

Θα λέγαμε επομένως ότι η ικανότητα της νοηματοδότησης και της ενσυναίσθησης όπως εξετάζεται από την νευροεπιστήμη, αφορά σε ένα βασικό πλαίσιο, μία μήτρα (matrix) νευρωνικών συνδέσεων, η οποία κατά περίπτωση, άρα σύμφωνα με τις υποκειμενικές διαθεσιμότητες, μπορεί να εκτείνεται, να συνοδεύεται και να προσδιορίζεται ποιοτικά από την δράση διαφόρων άλλων περιοχών. *Η διάκριση και η ποικιλότητα συνδέσεων μεταξύ αναγκαίων και συνοδών συνθηκών εγκεφαλικής δράσης θεωρώ ότι εξασφαλίζει πολυσημία και την δυνατότητα διαφόρων μορφών ή πυκνότητας της λειτουργίας της ενσυναίσθησης.* Με βάση τις προτεινόμενες διακρίσεις μπορούμε να σκεφτούμε ότι η ανάπτυξη μίας «συναισθηματικής επικοινωνίας δεξιών ημισφαιρίων» που εξετάζει ο Schore, δεν αποτελεί απαραίτητα μία κατάσταση ενσυναίσθησης, υπό την έννοια της ενδοσκόπησης γύρω από την ψυχική λειτουργία του άλλου. Η συνήχηση, και το βίωμα από αυτήν, του ασυνειδήτου αναλυτού και αναλυόμενου, δεν συνιστά απαραίτητα μία κατάσταση ενσυναίσθησης. Αποτελεί μέρος των μεταβιβαστικών και αντιμεταβιβαστικών κινήσεων, πλησίον ίσως των πρωτογενών ταυτίσεων, αλλά δεν

ορίζει την συνολική δυναμική της μεταβιβαστικής σχέσης. Σύμφωνα με την νευροεπιστημονική προσέγγιση της ενσυναίσθησης υπό την θεωρία του πνεύματος, αυτή μπορεί να αφορά και να περιορίζεται σε γνωσιακού ή χρηστικού και προσαρμοστικού τύπου διεργασίες, ή άλλοτε να εκτείνεται σε περισσότερο αναπαραστατικές, φαντασιωσικές και ιδίως μεταφορικές διεργασίες, με λιγότερο ή περισσότερο έντονη την συγκινησιακή ή την συναισθηματική συμμετοχή.

2.3.3 Συμπερασματικές σκέψεις γύρω την ενσυναίσθηση και την νευροεπιστημονική προσέγγιση της θεωρίας του πνεύματος

Η σύνδεση και ο διάλογος του βασικού νευρωνικού πλαισίου της θεωρίας του πνεύματος (μέσος προμετωπιαίος λοβός - περιοχή του παραπροσαγωγίου, πρόσθιο τμήμα της έλικας του προσαγωγίου, άνω κροταφική αύλακα, κροταφο-βρεγματική σύνδεση) με άλλες εγκεφαλικές περιοχές (κογχομετωπιαίος, βρεγματικός σωματοαισθητηριακός λοβός, περιοχές του κροταφικού λοβού, ανατομολειτουργικά κέντρα του λόγου, παρεγκεφαλίδα), μας επιτρέπουν να κατανοήσουμε την ενσυναίσθηση ως μία θεμελιώδη ικανότητα εσωτερικής διεργασίας και ως μία μορφή ενδοσκόπησης. Τα ποιοτικά χαρακτηριστικά της προσδιορίζονται κατά έναν δυναμικό, τόσο συνειδητό όσο και ασυνείδητο, μη γραμμικό και μη προβλεπόμενο τρόπο, σύμφωνα με το είδος των σωματοψυχικών ιχνών τα οποία ανακινούνται και συνδέονται εντός της σωματοψυχικής οντότητας του υποκειμένου που σκέπτεται την σκέψη του άλλου. Το αντικείμενο της ενσυναίσθησης μπορεί να είναι η ανάπτυξη μίας αναπαραστατικής – γνωσιακής θεωρίας του πνεύματος, δηλαδή η σκέψη γύρω από την σκέψη του άλλου, ή, η συναισθηματική κατάσταση.

Σε κάθε περίπτωση η ενσυναίσθηση αφορά σε μία εσωτερική διαθεσιμότητα ενδοσκόπησης περί του άλλου. Αφορά σε μία κίνηση θετικού (όχι όμως απαραίτητα σε ένα θετικό συναίσθημα), στο έδαφος μίας εργασίας αρνητικού. Εκχώρησης του ψυχικού οργάνου του υποκειμένου, με ταυτόχρονα την ικανότητα διατήρησης της διάκρισης μεταξύ εαυτού και αντικειμένου, προς την συναίσθηση σκέψεων ή συναισθημάτων του άλλου, όχι

όμως για τον άλλο (αυτό θα αποτελούσε την περίπτωση ενός θετικού συναισθήματος[3]). Περισσότερο από αγάπη προς το αντικείμενο είναι εκχώρηση προς αυτό. Και με αυτή την έννοια είναι περισσότερο της τάξης του αντι-ναρκισσισμού (Pasche, ο.π.).

[3] Η ενσυναίσθηση όπως αναφέρεται από τον Bolognini (2004), μπορεί επίσης να αφορά σε αρνητικά συναισθήματα ή και, όπως είδαμε, στην απουσία συναισθήματος για τον άλλο.

2.4 ΟΙ ΑΝΑΠΑΡΑΣΤΑΣΕΙΣ ΔΡΑΣΗΣ : Η ΨΥΧΑΝΑΛΥΤΙΚΗ ΚΑΙ Η ΝΕΥΡΟΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

Η νευροεπιστημονική προσέγγιση της ενσυναίσθησης περιλαμβάνει επίσης το πεδίο της αναπαράστασης ή της προσομοίωσης της δράσης, δηλαδή την ικανότητα προς την εσωτερική αντίληψη των προθέσεων του άλλου με βάση τα μορφώματα κινητικών ιχνών.

Η έννοια των αναπαραστάσεων δράσης αποτελεί μέρος της ψυχαναλυτικής και της νευροεπιστημονικής ορολογίας. Στα προηγούμενα κεφάλαια και ιδίως κατά την εξέταση και ερμηνεία του νευροψυχολογικού συμπτώματος αναφερθήκαμε συχνά στην έννοια των αναπαραστάσεων δράσης. Αναφερθήκαμε επίσης σε ορισμένα στοιχεία της δράσης του συστήματος καθρεπτικών νευρώνων ως προς την διαμόρφωση και την δυναμική της κλινικής εικόνας των ασθενών ή και της πορείας της θεραπευτικής σχέσης. Στην συνέχεια εξετάζονται οι ψυχαναλυτικές απόψεις γύρω από τις αναπαραστάσεις δράσης και η σημασία τους ως προς την οργάνωση και την λειτουργία του ψυχισμού. Ακολουθεί η παρουσίαση των νευροεπιστημονικών δεδομένων σχετικά με την συνιστώσα της κινητικής προσομοίωσης της λειτουργίας της ενσυναίσθησης και οι πιθανές μορφές αντιστίξεων τους με την ψυχαναλυτική θεώρηση.

2.4.1 Η ψυχαναλυτική προσέγγιση των αναπαραστάσεων δράσης

Η έννοια των αναπαραστάσεων δράσης προτάθηκε και αναπτύχθηκε από τους Perron-Borelli και Perron και από τον Widlöcher. Σύμφωνα με τους Perron (1984, 1987), βασίζεται στις φροϋδικές αρχές : ότι η αναπαράσταση προέρχεται από την αποτυχία της ψευδαισθητικής ικανοποίησης της επιθυμίας, άρα από ένα πρωτύτερο σχέδιο δράσης –

προσπορισμού ευχαρίστησης, και, ότι η ασυνείδητη αναπαράσταση πράγματος αποτελεί την ψυχική εκπροσώπηση των ενορμητικών κινήσεων. Η έννοια των αναπαραστάσεων δράσης εισάγεται από τους Perron με σκοπό την ανάδειξη της δυναμικής της φαντασίωσης σε σχέση με τις αναπαραστάσεις. Θεωρούν ότι ευρίσκονται στον πυρήνα της οργάνωσης των φαντασιώσεων όπως επίσης στο όνειρο, όπου αναπαρίστανται εικόνες δράσεων, ανάλογες των σχεδίων δράσης της ψευδαισθητικής ικανοποίησης της επιθυμίας. Έτσι η φαντασίωση δεν αποτελείται μόνον από αναπαραστάσεις πράγματος, ή αντικειμένου. Όπως αναφέρουν οι Perron, η φαντασίωση αποτελεί μία δυναμική οργάνωση που περιλαμβάνει αναπαραστάσεις του αντικειμένου και αναπαραστάσεις δράσης. Η φαντασίωση είναι «η αναπαράσταση μίας φανταστικής σχέσης υποκειμένου – αντικειμένου, ως πρωταγωνιστές μίας δράσης, η οποία επίσης γίνεται φανταστική», μέρος της φαντασίωσης και της ψυχικής πραγματικότητας (1987). Η λειτουργία των αναπαραστάσεων δράσης και η δομή υποκείμενο – δράση – αντικείμενο που περιλαμβάνει, αποτελούν έναν κεντρικό άξονα γύρω από τον οποίο αναπτύσσεται η ψυχική δυναμική των αναπαραστάσεων, των ενορμητικών κινήσεων και της μορφοποίησης των φαντασιώσεων, με βασικό σημείο αναφοράς την φαντασίωση της πρωταρχικής σκηνής. Η αναπαράσταση δράσης αφορά σε ένα σύνολο εγγραφών, προ-ψυχικών, αισθητηριοκινητικών αντιληπτικών ιχνών, πρωτογενών και δευτερογενών αναπαραστατικών μορφών της κεντρικής δομής υποκείμενο - δράση - αντικείμενο. Αφορά συγχρόνως στις ενορμητικές και συναισθηματικές επενδύσεις οι οποίες μετατίθενται στις αναπαραστάσεις δράσης και εκπροσωπούνται από αυτές. Μία αναπαράσταση δράσης μπορεί επομένως να εκτείνεται από το πλέον πρωτογενές επίπεδο μη διάκρισης μεταξύ του υποκειμένου που δρα και του αντικειμένου (οι Lechevalier αναφέρονται σε μία μορφή χωρικής και σωματικής μη διάκρισης), έως το επίπεδο των δευτερογενών διεργασιών συνδέσεων αναπαραστάσεων και συναισθήματος σε σχέση με τα αντικείμενα. Ο Widlöcher (1995) έχει εισάγει την έννοια της «ασυνείδητης αναπαράστασης δράσης». Το σκεπτικό του Widlöcher διαφοροποιείται από αυτό των Perron, καθώς θεωρεί ότι το ασυνείδητο αποτελεί μία μνήμη δράσεων που μετατρέπονται σε «πράξεις σκέψεων», χωρίς όμως την συμμετοχή, χωρίς όπως λέει να είναι απαραίτητη η συμμετοχή των ενορμητικών κινήσεων.

Ανατρέχοντας ουσιαστικά στα θεμέλια των αναπαραστάσεων δράσης, οι Marty και Fain (1955) εξέτασαν την κλινική και μεταψυχολογική σημασία της κινητικότητας στην σχέση με το αντικείμενο. Τονίζουν την άρρηκτη σύνδεση μεταξύ της κίνησης και της ενόρμησης που αναφέρει ο Freud. Η εργασία ψυχικοποίησης, δηλαδή θα λέγαμε η διεργασία διάκρισης και σύνδεσης μεταξύ του πεδίου της ψυχικής πραγματικότητας και της πραγματικότητας του σώματος εντός της σωματοψυχικής οντότητας, αναλογεί «στο πώς ορισμένοι τρόποι σχέσεων με το αντικείμενο προοδευτικά *αναδύονται* και *απομακρύνονται* από μία πρωτογενή ενορμητική κινητική σχέση» (ο.π., δική μας υπογράμμιση). Σημειώνουν ότι «η ενορμητική κίνηση παραμένει εντούτοις υποκείμενη σε όλες τις μορφές σχέσεων με το αντικείμενο», διότι «αυτές οι μορφές προέρχονται από την κινητικότητα…[και] διότι η απειλή της επιστροφής της ενορμητικής ενέργειας στον τρόπο λειτουργίας μέσω της κίνησης [δηλαδή η απειλή μίας μορφολογικής παλινδρόμησης] διατηρεί και ενδυναμώνει την οικοδόμηση περισσότερο εξελιγμένων συστημάτων σχέσεων». Στο ίδιο κείμενο, αναλύοντας την κινητική συνιστώσα, τους αισθητηριοκινητικούς θα λέγαμε συνειρμούς ασθενών, υπογραμμίζουν την σημασία των «δυναμικών και εφήμερων στιγμών» αισθητηριοκινητικής έκφρασης της μεταβιβαστικής σχέσης. «Οι προσωπικοί μας μηχανισμοί, ταυτόσημοι, σχέσης, ταύτισης, βασισμένοι στην δική μας αισθητηριοκινητικότητα, είναι περισσότερο σε θέση να καταγράψουν τις αποχρώσεις των κινητικών τύπων σχέσης των ασθενών μας, από ότι το απαραίτητο… σύστημα διανοητικοποίησης», δηλαδή το δευτερογενές, λεκτικό άκουσμα του κλινικού υλικού. Συνεχίζουν λέγοντας ότι «ορισμένες μορφές σχέσης των ασθενών μας βρίσκουν μέσα μας μία *ηχώ*, ένα καλούπι που τις εγγράφει τέλεια και η οποία αποτελεί χωρίς αμφιβολία ένα σημαντικό τμήμα της *διαίσθησης* [ή πρόγνωσης] μας» (ο.π., δική μας υπογράμμιση). Η Ποταμιάνου (2001) επισημαίνει ότι οι φαντασιώσεις του εγώ αφορούν «περισσότερο σε παραστάσεις (D. Widlöcher) ή σε αναπαραστάσεις (M. Perron-Borelli) δράσης και σχέσης, παρά στην πραγματικότητα του αντικειμένου». *Στο πλαίσιο της μεταβιβαστικής σχέσης, της συνάντησης και επικοινωνίας μεταξύ δύο ψυχικών κόσμων επιθυμιών, αμυνών ως προς αυτές και εσωτερικών αντικειμένων, παράγεται η συνάντηση των αναπαραστάσεων δράσης που εμπεριέχει ο κάθε ψυχισμός και εκείνων που κινητοποιούνται, συνηχούν από τις αναπαραστάσεις του άλλου. Συγχρόνως η μεταβίβαση έχει ως έρεισμα την συνάντηση των αναπαραστάσεων δράσης. Ενδιάμεσα τέλος, παράγεται*

ένα από κοινού, μεταβατικό πεδίο εν δυνάμει αναπαραστάσεων δράσης, νέων δυνητικών μορφών της βασικής δομής των φαντασιώσεων, υποκειμένου - δράσης - αντικειμένου.

Η αναπαράσταση δράσης, ως απότοκος της αποτυχίας και της αναστολής της ψευδαισθητικής ικανοποίησης της επιθυμίας ανοίγοντας τον δρόμο προς την οργάνωση του ψυχικού αναπαραστατικού ιστού και την οργάνωση των ταυτίσεων, αποτελεί επίσης τμήμα, πεδίο διεργασιών του προσυνειδητού. Το προσυνειδητό, υπενθυμίζει ο Neyraut (1996) «κρατά τα κλειδιά της κινητικότητας», υπό την έννοια της οργάνωσης μίας αναπαράστασης δράσης αντί της εκφόρτισης μέσω μίας πράξης ή των επαναληπτικών πράξεων. Θα μπορούσαμε όμως να υποστηρίξουμε και το αντίστροφο, ότι *η αναπαράσταση της κινητικότητας ή της δράσης και η εσωτερική αντήχηση της κίνησης ή της δράσης του άλλου, συγκροτούν, οντογενετικά, ξεκινώντας και αναδυόμενες από τις πρωτογενείς ενορμητικές κινητικές σχέσεις, το σύστημα και τις διεργασίες του προσυνειδητού, την πυκνότητα που το χαρακτηρίζει.* Ο όρος της «κινητικής αναπαράστασης» έχει προταθεί ως μία μεταψυχολογική έννοια σύνδεσης και ρύθμισης των βασικών εκπροσωπήσεων της ενόρμησης από τον Claude Le Guen (1999). Ο Le Guen υπενθυμίζει την σημασία που αποδίδει ο Freud στην κινητικότητα ως έναν θεμελιώδη μηχανισμό διάκρισης μεταξύ της εσωτερικής και της εξωτερικής πραγματικότητας και επισημαίνει την άμεση σύνδεση της, τόσο με τις ενορμήσεις και το συναίσθημα (άρα ομοίως με αυτές την πηγή της κινητικότητας στο σώμα), όσο και με τις αναπαραστάσεις, πράγματος και λέξης. Κάθε προφερόμενη ή αντιλαμβανόμενη λέξη αναλογεί και σε μία πράξη (μία πραξία σύμφωνα με την νευροψυχολογική ορολογία), στην ανάκληση ή την έκφραση της κινητικής εικόνας της λέξης. Αναφέρει ότι η κινητική αναπαράσταση, «δεν είναι μόνον 'εκπρόσωπος της ενόρμησης', αλλά κυρίως είναι η ίδια μία αναπαράσταση με τον τρόπο της να εκπροσωπεί την ενόρμηση». Εξασφαλίζει, όπως λέει «μία λειτουργία συσχέτισης μεταξύ των διαφόρων εκπροσώπων» της ενόρμησης, τον εκπρόσωπο αναπαράσταση (αναπαράσταση λέξης και πράγματος) και το ποσό συναισθήματος. Τοπικά θα την τοποθετήσει στον χώρο της συνείδησης (καθώς έχουμε την συνείδηση μίας κίνησης, αν και θα προσέθετα ότι πέραν του πεδίου των παραπραξιών, δεν έχουμε την συνείδηση ούτε το συνειδητό έλεγχο των επιμέρους στοιχείων μίας κίνησης) και στο βαθύτερο τμήμα του ασυνειδήτου (του εκείνου)

«βυθίζοντας τις ρίζες της στο βιολογικό». Ως προς την έννοια της αναπαράστασης δράσης της Perron-Borelli (ο.π.) δικαιολογεί και διαφοροποιεί τον όρο της κινητικής αναπαράστασης μέσω του σωματικού και ενορμητικού χαρακτήρα της κίνησης, λειτουργώντας συγχρόνως στο πεδίο των αναπαραστάσεων. Όπως θα δούμε στην συνέχεια *η, ορθή νευροβιολογικά, τοποθέτηση της κινητικότητας ή των ριζών της στο βιολογικό μας κάνει να αναρωτηθούμε για ποια μορφή ασυνειδήτου πρόκειται, και, εάν μέσω των διεργασιών των κινητικών αναπαραστάσεων και των αναπαραστάσεων δράσης τίθεται επίσης ένα θέμα μετάβασης και σχέσης μεταξύ ψυχικής και εξωτερικής πραγματικότητας, του σώματος και των αντικειμένων*. Σε ένα μεταγενέστερο άρθρο (2002) ο Le Guen θα τοποθετήσει την κινητικότητα ως προς την ψυχαναλυτική πράξη, μιλώντας για τις «δράσεις που δραστηριοποιούν την θεραπεία». Σε αναλογία με τους Marty και Fain (ο.π.) θα αναφερθεί σε μία μορφή «κινητικής μεταβίβασης». Αντίστοιχα οι Haber (2002) προτείνουν το όρο της «εικόνας δράσης» υπό την έννοια του από κοινού βιώματος δράσης, ενώ η Dispaux (2002) κάνει λόγο για την «συν-αισθησία»[4], την παραγωγή και το μοίρασμα ορισμένων αισθητηριοκινητικών βιωμάτων εντός της μεταβιβαστικής σχέσης.

Το ερώτημα που θέτει ο Le Guen (ο.π.) αφορά στο τι διαφοροποιεί τις ενδοθεραπευτικές μορφές δράσεις ή κίνησης που ακινητοποιούν την αναλυτική διεργασία από αυτές που την κινητοποιούν. Απαντά λέγοντας ότι οι κινήσεις που εμποδίζουν «είναι αυτές που δεν ανήκουν παρά στον αναλυτή και δεν έρχονται παρά από αυτόν, αυτές που είναι συνάρτηση των δικών του προβολών, μόνον των δικών του προβλητικών ταυτίσεων, οι οποίες ούτε είναι καν αντι-μεταβιβαστικές» και «δεν απαντούν στα δεδομένα του ασθενούς», ακόμα και «στο βαθύτερο του ασυνειδήτου του». Αυτή η άποψη του Le Guen δεν συνιστά έναν εξορισμό των αισθητηριοκινητικών ιχνών που ανακινούνται και αφορούν στον αναλυτή ούτε των προβλητικών του κινήσεων από το αντιμεταβιβαστικό βίωμα. Επισημαίνει το γεγονός ότι η μόνη ανακίνηση ορισμένων αισθητηριοκινητικών ιχνών στον αναλυτή και κάποιων άλλων στον αναλυόμενο, ή ακόμα η μορφή ενσυναίσθησης του τύπου «σε αισθάνομαι (που) με

[4] Όπως θα δούμε στην συνέχεια, η συναισθησία αποτελεί επίσης έναν νευροεπιστημονικό όρο που έχει εξετασθεί ιδίως από τον Ramachandran και σχετίζεται με την λειτουργία της μεταφοράς.

αισθάνεσαι», μπορεί να αποτελούν εν δυνάμει γόνιμα στοιχεία της αναλυτικής διεργασίας, αλλά δεν απαρτίζουν, δεν αρκούν ώστε να απαρτισθεί μία (θεραπευτικής αξίας) μεταβιβαστική σχέση. Αποτελούν πολύτιμα και σημαίνοντα στοιχεία, η κλινική ή η θεραπευτική αξία των οποίων αναδύεται, εφ' όσον μεταφερθούν και λειτουργήσουν ως παράξενοι ελκυστές εντός του πεδίου της μεταβατικής πραγματικότητας της θεραπευτικής σχέσης. Και, εφ' όσον τα απότοκα μορφώματα δυνητικών νοημάτων ή τρόπων λειτουργίας εξ αυτού του πεδίου, μεταφερθούν και εσωτερικευθούν εντός του ψυχισμού, σύμφωνα με τον μηχανισμό του διπλού ορίου.

Η ψυχαναλυτική προσέγγιση των αναπαραστάσεων δράσης, επεκτεινόμενη με τις έννοιες των «κινητικών αναπαραστάσεων» ή των «εικόνων δράσης», δεικνύει ότι *διατρέχουν το σύνολο των επιπέδων οργάνωσης και λειτουργίας της σωματοψυχικής οντότητας*, και, ότι *οι διεργασίες των αναπαραστάσεων δράσης συνεργούν στην δυνατότητα διάκρισης και σύνδεσης εντός της σωματοψυχικής οντότητας των πεδίων, ψυχισμού και σώματος, ψυχισμού και νόησης και μεταξύ της σωματοψυχικής οντότητας και των αντικειμένων*.

Η αναπαράσταση δράσης αποτελεί έναν οργανωτή του ψυχισμού και στοιχείο ή μέρος της ικανότητας αυτο-οργάνωσης της σωματοψυχικής οντότητας (αναλυτού και αναλυόμενου). *Αποτελεί επίσης έναν οργανωτή, έναν επεξεργαστή και ένα στοιχείο της ικανότητας αυτο-οργάνωσης της μεταβιβαστικής σχέσης*, υπό την έννοια της λειτουργίας της μεταβιβαστικής σχέσης ως πεδίο διεργασιών του χάους.

2.4.2 Νευρο-ψυχαναλυτικές αντιστίξεις της ενσυναίσθησης και το «Σύστημα Καθρεπτικών Νευρώνων»

Η έρευνα γύρω από την λειτουργία και την αρχιτεκτονική των καθρεπτικών νευρώνων στον εγκέφαλο αναπτύχθηκε συγχρόνως από δύο ευρωπαϊκά ερευνητικά εργαστήρια. Του Dave Perrett και του Giacomo Rizzolatti. Οι πρώτες παρατηρήσεις

έγιναν σε πειράματα με πιθήκους μακάκους. Στην συνέχεια επιβεβαιώθηκαν και επεκτάθηκαν στον ανθρώπινο εγκέφαλο. Ο Perrett και οι συνεργάτες του (Perrett et al., 1990· Perrett and Emery, 1994) παρατήρησαν την δράση ορισμένων νευρώνων στην περιοχή της άνω κροταφικής αύλακας (superior temporal sulcus, STS). Αυτοί οι νευρώνες απαντούν σε κινήσεις του σώματος ή τμημάτων του σώματος που προσανατολίζονται σε μία μορφή δράσης ή επίτευξης ενός σκοπού, όπως η λήψη ενός αντικειμένου. Επομένως απαντούν και κωδικοποιούν την θέαση μίας σημαίνουσας διάδρασης μεταξύ ενός αντικειμένου και ενός προθετικά δρώντος ατόμου. Ο Rizzolatti και οι συνεργάτες του (1996, 1998, 2001) εντόπισαν ορισμένους μετωπιαίους και βρεγματικούς νευρώνες των οποίων η δράση ενέχεται στην κίνηση, δρουν δηλαδή όταν παράγεται μία κίνηση, και που συγχρόνως έχουν μία παρόμοια αντίδραση στα οπτικά ερεθίσματα με τους κροταφικούς νευρώνες της STS. Οι έρευνες έδειξαν ότι στην περιοχή του κατώτερου (κοιλιακού) τμήματος του προκινητικού φλοιού παρατηρείται η δράση δύο τύπων νευρώνων, των «κανονικών» και των «καθρεπτικών». Οι «κανονικοί» νευρώνες απαντούν και κωδικοποιούν τον πραγματιστικό τρόπο για το πώς επιτυγχάνεται η κίνηση σύλληψης ενός αντικειμένου και επίσης όταν προσληφθεί το οπτικό ερέθισμα του αντικειμένου, χωρίς να είναι απαραίτητη η ανάλογη κίνηση σύλληψης. Η δράση τους δεν διαφοροποιείται ως προς την σημασιολογική αξία του αντικειμένου.

Η δράση των καθρεπτικών νευρώνων παράγεται όταν το ίδιο το άτομο εκτελεί την κίνηση σύλληψης και όταν παρατηρεί ένα άλλο άτομο να εκτελεί την ίδια κίνηση. Άρα αντικατοπτρίζουν μία δράση που παράγεται από έναν άλλο, καθ' ομοίωση της δράσης του εαυτού. Υπάρχει επομένως μία συσχέτιση της καθαρά κινητικής δράσης με μία οπτική παράσταση, συγκροτώντας έτσι μία συνολική αναπαράσταση δράσης. Όμως οι καθρεπτικοί νευρώνες του προκινητικού μετωπιαίου λοβού, είναι θεμελιωδώς κινητικοί. Εδώ προστίθεται η δράση των καθρεπτικών νευρώνων της STS η οποία παρέχει εντός αυτού του κυκλώματος μία οπτική περιγραφή της παρατηρούμενης δράσης. Πέραν της κινητικής και της οπτικής συνιστώσας μία κίνησης, υφίσταται η σωματική παράμετρος, δηλαδή η αναφορά στην σωματοαισθητηριακή κατάσταση που συνδέεται με μία εκτελούμενη ή παρατηρούμενη δράση. Το τρίτο τμήμα της αρχιτεκτονικής του

συστήματος των καθρεπτικών νευρώνων αφορά στον οπίσθιο κατώτερο τμήμα του βρεγματικού φλοιού. Αυτή η σωματοαισθητηριακή περιοχή παρέχει τις ανάλογες πρόσθετες πληροφορίες ως προς την αναπαράσταση της παρατηρούμενης δράσης.

Η συνολική εργασία του συστήματος καθρεπτικών νευρώνων (ΣΚΝ) περιγράφεται από την Carr (Carr et al., 2003) ως εξής : «(i) Το άνω τμήμα του κροταφικού λοβού κωδικοποιεί μία πρώιμη οπτική περιγραφή της δράσης και αποστέλλει αυτή την πληροφορία στους οπίσθιους βρεγματικούς καθρεπτικούς νευρώνες. (ii) Ο οπίσθιος βρεγματικός φλοιός κωδικοποιεί την ακριβή κιναισθητική πλευρά της κίνησης και αποστέλλει αυτή την πληροφορία στους καθρεπτικούς νευρώνες του κάτω τμήματος του μετωπιαίου. (iii) Η κατώτερη περιοχή του μετωπιαίου φλοιού κωδικοποιεί τον σκοπό της δράσης. (iv) Προσαγωγά αντίγραφα των κινητικών σχεδίων αποστέλλονται από τις βρεγματικές και τις μετωπιαίες καρθεπτικές περιοχές πίσω στο ανώτερο κροταφικό φλοιό, έτσι ώστε να μπορέσει να παραχθεί ένας μηχανισμός ταιριάσματος μεταξύ της οπτικής περιγραφής της παρατηρούμενης δράσης και των προβλεπόμενων αισθητηριακών αποτελεσμάτων της σχεδιαζόμενης και μιμούμενης δράσης. (v) Εφόσον ταιριάξουν η οπτική περιγραφή της παρατηρούμενης δράσης και τα προβλεπόμενα αισθητηριακά αποτελέσματα της σχεδιαζόμενης και μιμούμενης δράσης. η μίμηση μπορεί να ξεκινήσει». Επισημαίνεται επίσης η πλαστικότητα του συστήματος από τον Iacoboni (2002) αναφέροντας την δυνατότητα επαναπροσδιορισμού της αναπαράστασης δράσης έτσι ώστε να επιτευχθεί το ταίριασμα μεταξύ των κινητικών, οπτικών και αισθητηριακών συνιστωσών. Ο όρος της μίμησης προτείνεται εδώ ως μία «εσωτερική μίμηση», ή «προσομοίωση», αναφορικά με την έννοια της ενσυναίσθησης όπως ορίζεται από τον Lipps (ο.π.). *Επομένως πρόκειται για μία διαφορετική μορφή προσέγγισης της λειτουργίας της ενσυναίσθησης* (σε σχέση με τις θεωρίες του πνεύματος) *βασιζόμενη στην ενδοϋποκειμενική ανακίνηση των ιχνών από πρωτύτερα βιώματα δράσης. δηλαδή ίχνη των μορφών της δομής υποκείμενο – δράση – αντικείμενο* (Perron-Borelli. ο.π.).

Στην συνέχεια των αρχικών ερευνών του Rizzolatti και του Perrett. πραγματοποιήθηκε μία εκτεταμένη εξέταση της δράσης του ΣΚΝ. ως προς τις κινητικές.

τις νοητικές και τις συναισθηματικές διεργασίες που ενέχονται στην σχέση με τον άλλο και στην αντίληψη της λανθάνουσας πρόθεσης του άλλου. Παρατηρήθηκε ότι οι καθρεπτικοί νευρώνες του προκινητικού φλοιού απαντούν μόνον σε βιολογικές (όχι επομένως σε μηχανικές) μορφές δράσης (Tai et al., 2004). Ως προς την ημισφαιρική επικράτηση, διατυπώνεται η άποψη (Aziz-Zadeh et al., 2006) ότι η κινητική και η οπτική συνιστώσα του ΣΚΝ είναι αμφοτερόπλευρη. Αριστερή επικράτηση παρατηρείται σε σχέση με την ακουστική - λεκτική συνιστώσα.

Οι οπτικο-λεκτικές νοητικές διεργασίες ως προς τις αναπαραστάσεις δράσης και το σύστημα καθρεπτικών νευρώνων

Ένα μέρος των ερευνών εστιάζεται στην συσχέτιση των αναπαραστάσεων κινητικής δράσης με τον λόγο, δηλαδή με τις αναπαραστάσεις των λέξεων, αναφορικά με τον ανατομολειτουργικό εντοπισμό του ΣΚΝ. Ανατομικά οι καθρεπτικοί νευρώνες του μετωπιαίου λοβού (Grèzes et al., 2003) εντοπίζονται στο κοιλιακό άκρο της προκεντρικής αύλακας και κυρίως στο επίπεδο της κάτω έλικας του μετωπιαίου προκινητικού φλοιού, στην περιοχή pars opercularis (περιοχή B44), δηλαδή στην περιοχή του λόγου του Broca. Στο πλαίσιο μία φυλογενετικής προσέγγισης, έχει διατυπωθεί η σκέψη ότι «η [εξελικτική] μετάβαση, στον μετωπιαίο λοβό του πιθήκου, από περιγραφές που εξαρτώνται από το πλαίσιο στην F5c [περιοχή του μετωπιαίου] προς περισσότερο αφαιρετικές περιγραφές στην F5a και 45B [επίσης περιοχές του προκινητικού φλοιού οι οποίες αναλογούν στην περιοχή λόγου στον άνθρωπο] εκπροσωπεί την αρχαία προ-λεκτική βάση από την οποία προέρχεται η απαραίτητη για την γλώσσα αφαιρετική περιγραφή μίας δράσης» (Nelissen et al., 2005). Θα σημειώσουμε εδώ ότι το επίπεδο αφαιρετικής περιγραφής ως υπόβαθρο της ανάδυσης του λόγου αφορά σε κινητικές αναπαραστάσεις δράσης. Οι έρευνες γύρω από την λειτουργία των καθρεπτικών νευρώνων και των συνιστωσών που περιλαμβάνει δείχνουν ότι στο υπόβαθρο της ανάπτυξης του λόγου ευρίσκεται το πρώιμο σύστημα επικοινωνίας μέσω των χειρονομιών καθώς και μέσω της έκφρασης και της κινητικότητας του προσώπου (Rizzolatti et al., 1996, 2001). Αυτές οι παρατηρήσεις οι οποίες επιβεβαιώνονται από την

ανατομολειτουργική σύνδεση της χαρτογράφησης του ΣΚΝ και του μετωπιαιο-κροταφικού κυκλώματος του λόγου στον άνθρωπο, καταρρίπτουν όπως σημειώνει ο Stein (2003) την γλωσσολογική θεωρία του Chomsky, η οποία υποστηρίζει την ενιαία ανάπτυξη του λόγου.

Οι νευροεπιστημονικές έρευνες του συστήματος των καθρεπτικών νευρώνων στηρίζουν επομένως την θεώρηση του λόγου ως μεταφορά του σώματος και συγκεκριμένα του δρώντος σώματος. Η εξέταση των περιπτώσεων αφασικών ασθενών με βλάβες αντίστοιχων περιοχών του αριστερού ημισφαιρίου, επέτρεψε να προσεγγίσουμε κλινικά την σημασία της σύνδεσης μεταξύ των αναπαραστάσεων δράσης, της ανακίνησης των αισθητηριοκινητικών ιχνών και της οργάνωσης του λόγου, των αναπαραστάσεων λέξης. *Παρατηρήσαμε την σημασία της θεραπευτικής διάδρασης και την σημασία των μεταβατικών αναπαραστάσεων αυτής της διάδρασης που μπορεί να αφορούν στο ενδοψυχικό το γνωσιακό ή το αισθητηριοκινητικό πεδίο, ως προς την αποκατάσταση των νευροψυχολογικών διαταραχών και ως προς την ανάκτηση ή την αναδιοργάνωση του υποκειμενικού ενδοψυχικού βιώματος.*

Η νευροεπιστημονική έρευνα αναδεικνύει την διάσταση των κινητικών αναπαραστάσεων δράσης ως φυλογενετικό και οντογενετικό στοιχείο δόμησης και δυναμικής οργάνωσης του λόγου. *Σύμφωνα με τα αποτελέσματα των ερευνών, θα λέγαμε ότι η οργανωτική αξία των αναπαραστάσεων δράσης και του συστήματος καθρεπτικών νευρώνων ως προς τον λόγο αναπτύσσεται σύμφωνα με δύο διπλούς και διπλής φοράς άξονες.* Η σύνδεση και η κίνηση μεταξύ των δύο αξόνων θεωρώ ότι αποτελεί έκφραση της διεργασίας του διπλού ορίου την οποία θεωρήσαμε ως έναν θεμελιώδη μηχανισμό της οργάνωσης της σχέσης μεταξύ ψυχικής και εξωτερικής πραγματικότητας.

α) Ο ένας άξονας, ή πεδίο οργάνωσης, έγκειται στην ενδοϋποκειμενική διεργασία στήριξης και ανάδυσης του λόγου από την εξελικτικά προγενέστερη έκφραση μέσω της κίνησης και από τα ίχνη, τις αναπαραστάσεις αυτών των κινήσεων. Εδώ πρόκειται για την λειτουργία των αναπαραστάσεων δράσης εντός του υποκειμένου, ή εντός κάθε υποκειμένου που βρίσκεται σε μία διαδικασία επικοινωνίας.

β) Ο δεύτερος άξονας είναι απόρροια και έγκειται στην σχέση μεταξύ δύο υποκειμένων, δύο κόσμων αναπαραστάσεων δράσης που επικοινωνούν, και, στο πλαίσιο αυτής της επικοινωνίας προσομοιώνουν τις αναπαραστάσεις δράσης του άλλου. Τα αποτελέσματα των ερευνών και η ερμηνεία που προτείνεται (Iacoboni, 2002) δείχνουν ότι κάθε άξονας οργάνωσης του λόγου, ή της σκέψης, με βάση τις αναπαραστάσεις δράσης έχει δύο συνιστώσες. Σε κάθε άξονα ή πεδίο οργάνωσης, ενδοϋποκειμενικό και διϋποκειμενικό, η αναπαράσταση δράσης λειτουργεί ως έρεισμα και σημείο αναφοράς του ιδίου του λόγου όπως διατυπώνεται το περιεχόμενο του (δηλαδή η λέξη ως μεταφορά ενός κιναισθητικού μορφώματος), και ως έρεισμα ή σημείο αναφοράς των συνοδών, ενδιάμεσων στην προοδευτική έκφραση του περιεχομένου, εξωλεκτικών στοιχείων της επικοινωνίας, όπως τα κενά, οι παύσεις (που αποτελούν επίσης στάσεις, διαθέσεις ή διαθεσιμότητες του σώματος)[5], ο ρυθμός και η χροιά της φωνής, οι παραδρομές, ή τα μη λεκτικά φωνήματα («χμμ! μμμ!»). Με αυτή την έννοια ο Iacoboni αναφέρεται στην συνολική «χορογραφία» της επικοινωνίας, επισημαίνοντας την πολλαπλή σημασία της δράσης του συστήματος καθρεπτικών νευρώνων.

Τέλος τα δεδομένα της νευροεπιστημονικής έρευνας θεωρώ ότι στηρίζουν την παρατήρηση ότι η οργανωτική αξία των αναπαραστάσεων δράσης και του συστήματος καθρεπτικών νευρώνων ως προς τον λόγο είναι αμφίδρομη. Η σκέψη που προτείναμε είναι ότι πρόκειται για μία *μη γραμμική και αμφίδρομη διεργασία μεταφοράς, από το σώμα προς τον λόγο και από τον λόγο προς το σώμα*. Ή, *μία διεργασία μεταφοράς από και προς τις λεκτικές και οπτικο-αισθητηριοκινητικές αναπαραστάσεις δράσης*. Η ανάπτυξη μίας αναπαράστασης λέξης, η σύνταξη ενός εσωτερικού λόγου, μέσω του συστήματος των καθρεπτικών νευρώνων και της έκτασης του κατά μήκος των μετωπιαιο-κροταφο-βρεγματικών συνδέσεων, έχει ως έρεισμα, αποκτά μέρος της πολυσημίας του χάρις στην αναφορά στις κινητικές, σωματικές και οπτικές αναπαραστάσεις δράσης. Ταυτοχρόνως αποτελεί μία μορφή απαίτησης έργου προς αυτές, ως μετα-αναπαραστάσεις (όπως διαμορφώνονται στις συνειρμικές περιοχές του φλοιού που συμμετέχουν στο ΣΚΝ) και

[5] Ο «μέσος μεταβατικός χώρος» παύσεων κατά την συνεχόμενη εκφορά του λόγου είναι της τάξης των 0.2 δευτερολέπτων (Iacoboni, ο.π.), πέραν των οποίων δίδεται η αίσθηση της χάλασης του ειρμού, ότι κάτι κάποιο λανθάνον στοιχείο υφίσταται. Ένθεν αυτού του χρόνου, απουσίας ενδιάμεσων κενών, διαταράσσεται η μεταβατική λειτουργία της επικοινωνίας.

στην συνέχεια ενδεχομένως στο επίπεδο των πρωτογενών εκπροσωπήσεων του σώματος, είτε του φλοιού είτε υποφλοιοδώς, στις περιοχές της παρεγκεφαλίδας και των βασικών γαγγλίων. *Η σκέψη μου είναι ότι χάρις στην ικανότητα προσομοίωσης των αναπαραστάσεων δράσης του άλλου, χάρις στην ύπαρξη αυτών που αποκαλεί ο Jeannerod (2002, 2003) «μοιραζόμενες αναπαραστάσεις», μία ανάλογη κίνηση αμφίδρομης απαίτησης έργου, του λόγου προς το σώμα, ή επίσης της ψυχικής πραγματικότητας προς την πραγματικότητα του σώματος, παράγεται εντός της διεργασίας και της εικονικής οντότητας της επικοινωνίας. Δηλαδή εντός του πεδίου της μεταβιβαστικής σχέσης, το οποίο απαρτίζεται από εν δυνάμει μορφώματα λεκτικών, οπτικών και αισθητηριοκινητικών αναπαραστάσεων δράσης.*

Θα σημειώσουμε ότι έρευνες της ίδιας επιστημονικής ομάδας (Keysers et al., 2003) αναδεικνύουν την οπτικο-ακουστική δράση των καθρεπτικών νευρώνων. Αναφέρεται η εξ ίσου δραστηριοποίηση τους όταν ένα άτομο εκτελεί το ίδιο μία μορφή δράσης και όταν *ακούει* (χωρίς την δυνατότητα οπτικών πληροφοριών) ή *βλέπει* την ίδια μορφή δράσης εκ μέρους ενός άλλου. Παρατηρούμε επομένως ότι σύμφωνα με την νευροεπιστημονική προσέγγιση, οι ακουστικές και οι οπτικές αναπαραστάσεις έχουν ως κοινό σημείο αναφοράς και σύνδεσης τις αναπαραστάσεις δράσης. *Επιβεβαιώνονται έτσι στο νευρωνικό επίπεδο οι ψυχαναλυτικές θέσεις των Perron-Borelli ή του Le Guen σχετικά με την σύνδεση των αναπαραστάσεων λέξης και πράγματος εντός των αναπαραστάσεων δράσης και κατανοούμε ίσως την σημασία του κυκλώματος των καθρεπτικών νευρώνων στον σχηματισμό των φαντασιώσεων.* Ως προς τον σχηματισμό των φαντασιώσεων και της σχέσης με τις αναπαραστάσεις δράσης θα σημειώσουμε επίσης την θεώρηση της περιοχής του Broca (Grèzes et al., 2003) ως μεταβατική περιοχή μεταξύ προ-κινητικής περιοχής και προμετωπιαίου λοβού. Δηλαδή ως ένα πέρασμα από τις διεργασίες του προμετωπιαίου, παραγωγής διαθεσιμοτήτων και περιορισμών, προς την προ-κινητική και την κινητική περιοχή και αντιστρόφως.

Τα μέχρι στιγμής δεδομένα που εξετάσαμε αφορούν στην συμμετοχή του συστήματος των καθρεπτικών νευρώνων και των αναπαραστάσεων δράσης, στην απάντηση του ερωτήματος γύρω από το «τι» ή το «πώς» είναι η δράση του άλλου και τον

τρόπο ενδοϋποκειμενικής κατανόησης της. Υπό τους όρους των βασικών ερευνητικών πρωτοκόλλων, αφορούν στον οπτικο-αισθητηριοκινητικά βασισμένο τρόπο κατανόησης της παρατηρούμενης δράσης ενός άλλου, για παράδειγμα του τύπου «το χέρι συλλαμβάνει ένα φλιτζάνι». Η κατανόηση της δράσης του άλλου αντιστοιχεί και περνά μέσα από την ανακίνηση των εσωτερικά εγγεγραμμένων αναπαραστάσεων γύρω από το «τι» ή το «πώς» είναι όταν ένα χέρι πιάνει ένα φλιτζάνι. Το ίδιο ισχύει και συνδέεται με τις κινητικές αναπαραστάσεις, για το άκουσμα, την λεκτική πρόσληψη της αντίστοιχης πληροφορίας. Αυτή η συνδετική και μεταφορική διεργασία επιτρέπει την εσωτερική προσομοίωση και κατανόηση της δράσης του άλλου και περαιτέρω της σκέψης του άλλου. Τα ερευνητικά δεδομένα που εξετάσαμε και οι συνδέσεις με την ψυχαναλυτική θεωρία που προτείναμε αφορούν επομένως στο αναπαραστατικό τμήμα των διεργασιών της ενσυναίσθησης με βάση την κινητική συνιστώσα. Όμως αυτά τα δεδομένα δεν παρέχουν πληροφόρηση σχετικά με την πρόθεση της δράσης του άλλου, την συναισθηματική και ενορμητική πτυχή της. Δεν απαντούν δηλαδή στο ερώτημα γύρω από το «γιατί» μίας αναπαράστασης δράσης. Η διερεύνηση της πτυχής των προθέσεων, της ενδοσκόπησης περί της υποκειμενικότητας του άλλου απετέλεσε επίσης πεδίο της νευροεπιστημονικής έρευνας των καθρεπτικών νευρώνων.

Οι διεργασίες του συναισθήματος και των επιθυμιών ως προς τις αναπαραστάσεις δράσης και το σύστημα καθρεπτικών νευρώνων

Η νευροεπιστημονική έρευνα έχει εξετάσει την εγκεφαλική δραστηριότητα σε πειραματικές καταστάσεις στις οποίες ένα άτομο καλείται να προβλέψει, δηλαδή να αναπαραστήσει την πρόθεση δράσης του άλλου χωρίς να παρατηρεί την πλήρη εκτέλεση αυτής της δράσης, ή, εξετάζει την εν εξελίξει εγκεφαλική δραστηριότητα στην πορεία οργάνωσης της αναπαράστασης. Ο Iacoboni και οι συνεργάτες του (Iacoboni et al., 2005) στο πλαίσιο ενός τέτοιο πειράματος παρατηρούν την ύπαρξη ορισμένων νευρώνων του κατώτερου τμήματος του μετωπιαίου λοβού, στην περιοχή του Broca, οι οποίοι δραστηριοποιούνται ως προς τους λόγους μίας δράσης και έχουν την δυνατότητα διαφορετικών απαντήσεων σε διαφορετικές μορφές προθέσεων. Με βάση τα δεδομένα

της έρευνας διακρίνουν την δράση των «κλασικών καθρεπτικών νευρώνων» και ενός τμήματος τους, που αντιδρά σε άλλες πιθανώς προβλεπόμενες ή εν δυνάμει μορφές δράσης οι οποίες συνδέονται λειτουργικά με αυτές που προβλέπονται από το βασικό, «κλασικό», κύκλωμα καθρεπτικών νευρώνων. Πρόκειται επομένως για μία δυνατότητα οπτικο-κινητικών λειτουργικών συνειρμών γύρω από μία βασική μορφή πρόβλεψης της πρόθεσης δράσης του άλλου. Με αυτόν τον τρόπο εξασφαλίζεται η δυνατότητα μίας περαιτέρω αφαιρετικής και συμβολοποιημένης ενσυναίσθησης των προθέσεων ή των επιθυμιών του άλλου με βάση τις κινητικές αναπαραστάσεις δράσης και την συνειρμική διεργασία διά μέσου αυτών. Η ανάπτυξη αυτών των συνδέσεων και επαγωγών αναφέρεται ότι είναι συνάρτηση του πλαισίου εντός του οποίου παράγεται η αντίληψη της πρόθεσης δράσης. Πέραν της σημασίας του προ-κινητικού μετωπιαίου λοβού, όπως αναφέρεται από τον Pelphrey (2004), η αντίληψη της πρόθεσης της δράσης του άλλου συνδέεται με την αυξημένη δραστηριοποίηση της οπίσθιας περιοχής της δεξιάς άνω κροταφικής αύλακας. Τονίζεται η σημασία της ως προς την ανάλυση των προθέσεων του άλλου και η ευαισθησία της, δηλαδή η διακριτική της ικανότητα, ως προς το πλαίσιο εντός του οποίου παρατηρείται μία κίνηση εκ της οποίας επάγεται η αναπαράσταση της πρόθεσης.

Ανάλογα είναι τα ευρήματα έρευνας της Carr (2003) στην οποία παρατηρείται ότι η προσομοίωση και η ενσυναίσθηση της συναισθηματικής κατάστασης του άλλου, συνδέεται με την αυξημένη δράση της ραχιαίας περιοχής του pars opercularis (περιοχή 44 του Broca) και της άνω κροταφικής αύλακας. Στην ίδια έρευνα παρατηρείται η αυξημένη (και συγκριτικά περισσότερο αυξημένη από την απλή παρατήρηση) δράση περιοχών του λιμβικού συστήματος, της πρόσθιας περιοχής του φλοιού της νήσου και της αμυγδαλής. Αυτή η σύνδεση επισημαίνει την ρύθμιση των αναπαραστάσεων δράσης σε σχέση με τα δεδομένα και τις διεργασίες του λιμβικού συστήματος. Ενδιαφέρουσα είναι η επισήμανση ότι η δράση στο επίπεδο του φλοιού της νήσου αφορά στο πρόσθιο τμήμα το οποίο συσχετίζεται με την πρόσληψη και καταγραφή «ελαφρών, ωσάν χάδι» (ο.π.) αισθητηριακών ερεθισμών, που επιτρέπει και προάγει την συναισθηματική σύνδεση μεταξύ υποκειμένου και αντικειμένου. Επίσης παρατηρείται η αυξημένη δράση της δεξιάς αμυγδαλής, στοιχείο το οποίο επισημαίνει πως η ενσυναίσθηση της

συναισθηματικής κατάστασης του άλλου δεν απαιτεί την έκδηλη ή συνειδητή διεργασία αναπαραστάσεων. Οι συγγραφείς καταλήγουν λέγοντας ότι «*βασίζουμε την ενσυναισθητικό συντονισμό μας [με την συναισθηματική κατάσταση ή τις επιθυμίες του άλλου] στην εμπειρία του δρώντος σώματος και στα συναισθήματα που συνδέονται με συγκεκριμένες κινήσεις*». Αντίστοιχο είναι το συμπέρασμα των Decety και Grèzes (2006) οι οποίοι αναφέρουν ότι το σύστημα αναπαραστάσεων δράσης που αποτελεί ένα σύστημα άμεσης σύνδεση αντίληψης και δράσης, «προτρέπει τον παρατηρητή να συντονισθεί με την συναισθηματική κατάσταση ενός άλλου ατόμου, με τον παρατηρητή να δραστηριοποιεί [κατά έναν μη συνειδητό τρόπο] τις κινητικές αναπαραστάσεις και τις συνδεόμενες αυτόνομες και σωματικές απαντήσεις που απορρέουν από τον παρατηρούμενο στόχο». Πρόκειται για μία μορφή «αντίστροφης χαρτογράφησης», που ξεκινά από την ενδοϋποκειμενική ασυνείδητη ανάκληση ή αναβίωση των θεμελιωδών σωματοαισθητηριακών και κινητικών συνιστωσών του συναισθήματος, οι οποίες στην συνέχεια απαρτίζουν μία συνολική ενδοσκοπική αναπαράσταση (ή νευρωνική χαρτογράφηση) της συναισθηματικής κατάστασης του άλλου και των προθέσεων του.

Η εγκεφαλική χαρτογράφηση της κινητικά βασισμένης ενσυναίσθησης της συναισθηματικής κατάστασης του άλλου έχει επίσης προσεγγισθεί μέσω της διερεύνησης της νευρωνικής δράσης σε ασθενείς που έχουν υποστεί αγγειακά επεισόδια. Οι Bodini, Iacoboni και Lenzi (2004) εξετάζουν στο κλινικό επίπεδο το βασικό εύρημα των ερευνών γύρω από το σύστημα καθρεπτικών νευρώνων, ότι η κατανόηση (η ενσυναίσθηση) των συναισθημάτων των άλλων γίνεται μέσω της διάπλασης των αναπαραστάσεων της κινητικής συμπεριφοράς του εαυτού. Αναφέρονται στο εννοιολογικό πλαίσιο εξήγησης αυτής της μορφής ικανότητας ενσυναίσθησης μέσω του διπλού προτύπου πρόδρομης και αντίστροφης διεργασίας. Επισημαίνουν την παρατηρούμενη δράση των προ-κινητικών περιοχών του μετωπιαίου λοβού, του αριστερού οπίσθιου άνω τμήματος του κροταφικού λοβού, του δεξιού άνω βρεγματικού λοβίου, καθώς επίσης του πρόσθιου τμήματος του φλοιού της νήσου και της αμυγδαλής. Βλάβες αυτών των εγκεφαλικών περιοχών που απαρτίζουν το σύστημα καθρεπτικών νευρώνων και το νευρωνικό έρεισμα της ενσυναίσθησης του άλλου μέσω των αναπαραστάσεων δράσης, προκαλούν μία σειρά διαταραχών των συναισθηματικών λειτουργιών : συναισθηματική αστάθεια, αντιδράσεις

καταστροφής, απώλεια ενσυναίσθησης, διαταραχή του συναισθηματικού βιώματος και της συναισθηματικής έκφρασης, δυσπροσωδία και τέλος η συναισθηματική διαταραχή που αποκαλείται «athymormia», απουσία δηλαδή θυμικού (αθυμία) και ορμής η οποία συσχετίζεται με αμφοτερόπλευρες βλάβες των πυρήνων των βασικών γαγγλίων (ωχρά σφαίρα, φακοειδής πυρήνας, κερκοφόρος πυρήνας, έσω κάψα) και του θαλάμου. Η προτεινόμενη θέση είναι ότι διαταράσσεται η ικανότητα βίωσης ή έκφρασης του συναισθήματος καθώς και η ικανότητα ενσυναίσθησης της συναισθηματικής κατάστασης του άλλου εξ αιτίας της απώλειας των κινητικών εικόνων ή των κινητικών αναπαραστάσεων δράσης που προέρχεται από την βλάβη στις περιοχές των μετωπιαιο-κροταφο-βρεγματικών συνδέσεων του συστήματος των καθρεπτικών νευρώνων. Η αμυγδαλή, τα βασικά γάγγλια, ο θάλαμος ή η παρεγκεφαλίδα της οποίας βλάβες επίσης συσχετίζονται με την διαταραχή της ενσυναίσθησης, δεν αποτελούν μέρος του ΣΚΝ.

Η τοποθέτηση αυτών των υποφλοιοδών δομών στο πλαίσιο των διεργασιών των αναπαραστάσεων δράσης και της απότοκης ικανότητας ενσυναίσθησης βασίζεται στον διάλογο μεταξύ θαλαμοφλοιικού συστήματος και υποφλοιοδών δομών και ιδιαίτερα στο κύκλωμα που συνδέει και προωθεί το νευρικό σήμα από την αμυγδαλή και το λιμβικό σύστημα, περνά από τα βασικά γάγγλια και τον θάλαμο, φτάνει στον προ-κινητικό φλοιό, μετέπειτα στον κινητικό για να επιστρέψει στο επίπεδο των βασικών γαγγλίων. Νωρίτερα εξετάζοντας αυτό το μέρος των εγκεφαλικών χαρτογραφήσεων είδαμε πώς η δράση δομών όπως τα βασικά γάγγλια ή η παρεγκεφαλίδα μορφοποιεί, επιτάσσοντας την διαμόρφωση των σχεδίων δράσης και έκφρασης ορισμένους περιορισμούς, αυτούς που συνδέονται με τα ίχνη του αρχικού εγώ πραγματικότητα, ενώ συγχρόνως τις εκκινεί και τις νοηματοδοτεί. Η Bodini (ο.π.) θεωρεί ότι *η δράση των πυρήνων των βασικών γαγγλίων «χαρακτηριζόμενη από την αμφίδρομη σύνδεση με τα κυκλώματα του λιμβικού συστήματος, φαίνεται να είναι το σημείο μετατροπής όπου οι διεργασίες πρόθεσης μεταφράζονται σε κινητικά παράγωγα»*. Η σκέψη μου είναι ότι *το πέρασμα του νευρικού σήματος από τα βασικά γάγγλια και η αμφίδρομη μετάφραση των προθέσεων της «αρχιτεκτονικής του λιμβικού συστήματος» (Freeman, θεωρίες της νευροδυναμικής) σε κινητικές εικόνες, αποτελεί επίσης ένα στάδιο μορφοποίησης των αναπαραστάσεων δράσης και των ενδοψυχικών φαντασιώσεων, το οποίο δίνει το στίγμα του μη απωθημένου*

ασυνειδήτου ή του σωματικού ασυνειδήτου καθώς και των βαθύτερων πρωτογενών εγγραφών του δυναμικού ασυνειδήτου. Όπως επίσης, στην κατεύθυνση του σκεπτικού της διπλής απαίτησης έργου, θα έλεγα ότι εκ της αμφίδρομης διεργασίας μεταφοράς, από τις δομές παραγωγής διαθεσιμοτήτων, εν δυνάμει προθέσεων του λιμβικού συστήματος προς τα βασικά γάγγλια, δίδεται η δυνατότητα εγγραφής νέων κινητικών μορφωμάτων ως στήριξη των μετα-αναπαραστάσεων δράσης του φλοιού.

Βλέπουμε επομένως ότι αυτή η νευροεπιστημονική έρευνα αναδεικνύει *την σύνδεση της διαμόρφωσης των κινητικών αναπαραστάσεων δράσης με το συναίσθημα και τις κινήσεις επιθυμίας, στην κατεύθυνση : της ενσυναίσθησης του άλλου, και, της ιδίας εσωτερικής οργάνωσης των συναισθηματικών διεργασιών*. Παρατηρούμε δηλαδή την συμμετοχή του συναισθήματος και των ενορμητικών κινήσεων στην οργάνωση των αναπαραστάσεων δράσης ή του σχηματισμού των φαντασιώσεων όπως προτείνεται από την ψυχαναλυτική θεωρία, καθώς και, την οργάνωση του συναισθηματικού βιώματος με βάση την κίνηση και τα ίχνη από τα πρωτύτερα αισθητηριοκινητικά βιώματα. Παράλληλα με τους εγκεφαλικούς μηχανισμούς της θεωρίας του πνεύματος (ο.π.), *ένα μέρος της αντίληψης της επιθυμίας ή των προθέσεων του άλλου, βασίζεται στις αναπαραστάσεις δράσης, στην ενδοσκόπηση τους, άρα, στην ενδοσκόπηση των εσωτερικών κινητικών θεμελίων της υποκειμενικής επιθυμίας*. Υπό ψυχαναλυτικούς όρους θα λέγαμε ότι βασίζεται στην ενδοσκόπηση περί της «πρωτογενούς κινητικής ενορμητικής σχέσης» στην οποία αναφέρονται οι Marty και Fain (ο.π.). Η σκέψη τους ότι «ορισμένες μορφές [κινητικής] σχέσης των ασθενών μας βρίσκουν μέσα μας μία *ηχώ*, ένα καλούπι που τις εγγράφει τέλεια και η οποία αποτελεί χωρίς αμφιβολία ένα σημαντικό τμήμα της *διαίσθησής* μας», θεωρώ ότι αποτελεί ένα προάγγελμα της νευροεπιστημονικής ανακάλυψης γύρω από την δράση των καθρεπτικών νευρώνων και της σημασίας των αναπαραστάσεων δράσης, ως ένα σύμπλεγμα αισθητηριοκινητικών ιχνών, κινητικών μορφών σχέσης με το αντικείμενο προσπορισμού της ευχαρίστησης (ή της ενόρμησης), αναπαραστάσεων της δομής υποκείμενο – δράση – αντικείμενο, και ως μία διεργασία αμφίδρομων μεταβάσεων και μεταφοράς προς τις αναπαραστάσεις λέξεων. Όμως, προ των θέσεων των Marty και Fain των Perron ή του Le Guen, η άποψη που διατυπώνει ο Freud μιλώντας για την ακουστική λεκτική συνιστώσα, «αναγγέλλοντας κινήσεις που

εκτελούνται από τον ίδιο τον εαυτό» μιμούμενη ένα εξωτερικό αντικείμενο το οποίο εκπέμπει «ορισμένους θορύβους», μήπως δεν αποτελεί επίσης μία έκφραση της δράσης του συστήματος καθρεπτικών νευρώνων;

Σε αντιστοιχία με τα συμπεράσματα που απορρέουν από την νευρωνική προσέγγιση της θεωρίας του πνεύματος, η ενσυναίσθηση ως διεργασία ενδοσκόπησης με αντικείμενο την συναισθηματική κατάσταση και τις επιθυμίες του άλλου σύμφωνα με την ενέργεια του συστήματος των καθρεπτικών νευρώνων, σημαίνει μία μορφή εκχώρησης των ενδοϋποκειμενικών αναπαραστάσεων δράσης προς τον άλλο, προς την προσπάθεια κατανόησης του άλλου. Όπως αναφέραμε προηγούμενα αυτή η εκχώρηση συνεπάγει μία αναδιάταξη των ναρκισσιστικών και των αντικειμενοτρόπων ενορμητικών επενδύσεων και αποεπενδύσεων. Από τα αποτελέσματα των ερευνών που παρουσιάσαμε, είδαμε την διαφοροποίηση μεταξύ της αναγνώρισης της έκφρασης ή της σκέψης του άλλου και της αναγνώρισης του εαυτού, όταν δηλαδή ο εαυτός αποτελεί το αντικείμενο αναγνώρισης. Αυτά τα αποτελέσματα επιβεβαιώνονται από μία πρόσφατη έρευνα της Uddin (2005) στην οποία συγκρίνεται η εγκεφαλική δραστηριότητα ανάμεσα στην κατάσταση αναγνώρισης εικόνων του εαυτού και εικόνων οικείων άλλων. Συγχρόνως αναφέρει ότι στο πλαίσιο της δράσης του δεξιού μετωπο-βρεγματικού καθρεπτικού δικτύου (προκαλούμενη από οπτικά ερεθίσματα), *η ενδοσκόπηση, δηλαδή η αναγνώριση του εαυτού ως υποκείμενο ενός βιώματος αντιστοιχεί σε μία διαφορετική εγκεφαλική δραστηριότητα από αυτήν της προσέγγισης και της αναγνώρισης του εαυτού ως αντικείμενο*. Η πρώτη περίπτωση ενδοσκόπησης (ο εαυτός ως υποκείμενο) συνδέεται με μία «κατάσταση ανάπαυσης», *παθητικής* θα λέγαμε διεργασίας, ενώ η δεύτερη με μία *ενεργό* κατάσταση προσοχής και επένδυσης του εαυτού ως αντικείμενο. Η οποία ακριβώς διαφοροποιείται σε σχέση με την κατάσταση αναγνώρισης του οικείου άλλου. Αναφορικά με την ικανότητα αναγνώρισης του οικείου άλλου, όταν δηλαδή υφίστανται στοιχεία ταύτισης, η παρατηρούμενη αυξημένη δράση των περιοχών του μέσου προ-μετωπιαίου και του προ-σφηνοειδούς λοβίου (μία μικρή έλικα στον έσω βρεγματικό λοβό) εξηγείται ως *μία άρση της απενεργοποίησης* παρά ως μία πραγματική ενεργοποίηση αυτών των περιοχών. Αυτές όπως είδαμε συνδέονται με την παθητική κατάσταση ενδοσκόπησης (του εαυτού ως υποκείμενο ενός βιώματος). *Προτείνεται έτσι η σύνδεση*

της αναγνώρισης και της σκέψης γύρω από την σκέψη του άλλου με την ενδοσκόπηση σε κατάσταση ανάπαυσης, στην κατάσταση δηλαδή κατά την οποία αίρονται οι επενδύσεις και η προσοχή προς τον εαυτό ως αντικείμενο.

2.4.3 Συμπερασματικές σκέψεις γύρω από την διεργασία της ενσυναίσθησης και την δράση του συστήματος καθρεπτικών νευρώνων

Η μορφή ενδοσκόπησης η οποία ευρίσκεται στην βάση της λειτουργίας της ενσυναίσθησης, είτε βασίζεται στις ενδοϋποκειμενικές αναπαραστάσεις δράσης είτε στην διαμόρφωση μίας θεωρίας του πνεύματος σύμφωνα με τα ίχνη των πρωτύτερων ενδοϋποκειμενικών βιωμάτων, σημαίνει την άρση των ναρκισσιστικών επενδύσεων προς όφελος του αντικειμένου διά μέσου των συνηχήσεων με τις εσωτερικές αναπαραστάσεις και της διεργασίας γύρω από αυτές. Εντός αυτής της διεργασίας υπάρχει η «παράδοξη» παραίτηση εκ των ναρκισσιστικών οφελών ή επενδύσεων στην οποία αναφέρεται η ψυχαναλυτική θεωρία της ενσυναίσθησης· παράδοξη καθώς το αντικείμενο των διεργασιών παραμένει ο εαυτός προς όφελος όμως της κατανόησης του άλλου.

Όπως είδαμε ένα σημαντικό στοιχείο των νευροεπιστημονικών δεδομένων σχετικά με το σύστημα καθρεπτικών νευρώνων και τις αναπαραστάσεις δράσης είναι η αμφίδρομη σύνδεση τους στο ανατομολειτουργικό, στο γνωσιακό και στο ψυχικό επίπεδο με την ανάπτυξη και την οργάνωση του λόγου. Το σώμα μορφοποιεί τον λόγο και ο λόγος μορφοποιεί το σώμα. *Οι αναπαραστάσεις δράσης και το σύστημα των καθρεπτικών νευρώνων ως το βιολογικό τους υπόστρωμα, διατρέχουν και αφορούν στο σύνολο των πεδίων οργάνωσης και λειτουργίας της σωματοψυχικής οντότητας, από το πλέον πρωτογενές, προ-ψυχικό, του πυρηνικού ή σωματικού ασυνειδήτου, συμμετέχουν στην οργάνωση και την δυναμική των αναπαραστάσεων και των ενορμήσεων, έως και στο πεδίο των δευτερογενών διεργασιών, του προσυνειδητού και του συνειδητού. Ή διαφορετικά, διατρέχουν και ουσιαστικά διακρίνουν και συνδέουν τα πεδία της*

πραγματικότητας του σώματος, της πραγματικότητας της νόησης και της ψυχικής πραγματικότητας. Συναφώς με αυτό το πέρασμα μέσα από την διαστρωμάτωση της σωματοψυχικής οντότητας, ως προς κάθε πεδίο, παρέχουν την δυνατότητα σύνδεσης με τα αντικείμενα η οποία αποτελεί καθοριστικό τμήμα της διαδικασίας της ενδοϋποκειμενικής οργάνωσης. Τέλος κάθε βήμα περάσματος, μετάβασης μεταξύ των στρωμάτων ή των πεδίων αποτελεί την διατύπωση και την έκφραση μίας αμφίδρομης απαίτησης έργου, του σώματος προς τον ψυχισμό και του ψυχισμού προς το σώμα.

Η σκέψη μου είναι ότι η διάκριση και η σύνδεση των διαφόρων πεδίων οργάνωσης και λειτουργίας της σωματοψυχικής οντότητας, της ψυχικής και της εξωτερικής πραγματικότητας μέσω των καθρεπτικών νευρώνων και των αναπαραστάσεων δράσης δεν αποτελεί ένα συνεχές και ακόμα περισσότερο δεν πρόκειται για μία γραμμική συνέχεια του τύπου των αιτιατικών συνδέσεων. *Θεωρώ ότι πρόκειται για μία διαστρωμάτωση μη γραμμικών και μη προβλεπόμενων ως προς τις συνθήκες που τις καθορίζουν, διεργασιών μετάβασης, αλλεπάλληλων και αμφίδρομων μεταφορών*· χαρακτηριστικά τα οποία τις καθιστούν ως *αυτο-οργανωνόμενο σύστημα.*

Ο νευροδυναμικός τρόπος οργάνωσης και λειτουργίας του εγκεφάλου και συνολικότερα της σωματοψυχικής οντότητας υπό την έννοια του «σώματος - σχέση σε σχέση», εξασφαλίζει μία σειρά συνθηκών οι οποίες επιτρέπουν την ανάπτυξη της λειτουργίας των καθρεπτικών νευρώνων, των αναπαραστάσεων δράσης και της ενσυναίσθησης ως ένα αυτο-οργανωνόμενο σύστημα :

α) Είδαμε ότι *το λιμβικό σύστημα*, ένα κατ' εξοχήν μεταβατικό πεδίο παράξενων ελκυστών, αποτελεί ένα έρεισμα και πεδίο προέλευσης της οργάνωσης των αναπαραστάσεων δράσης. Χάρις στις παρατηρούμενες αμφίδρομες συνδέσεις, το λιμβικό σύστημα αποτελεί ένα προσάρτημα του συστήματος καθρεπτικών νευρώνων, παρέχοντας προς αυτό εν δυνάμει και μη προβλεπόμενες μορφές προθέσεων και σημαινόντων αναπαραστάσεων, όπως επίσης το σύστημα καθρεπτικών νευρώνων αποτελεί προσάρτημα του μεταβατικού λιμβικού συστήματος καθ' όσον παράγει και το πληροφορεί σχετικά με τις εν δυνάμει μορφές ή αναπαραστάσεις δράσης.

β) Η *περιοχή του Broca του μετωπιαίου προ-κινητικού φλοιού* αποτελεί επίσης ένα πεδίο μετάβασης μεταξύ των μη γραμμικών διεργασιών του προμετωπιαίου λοβού, του συνόλου του προ-κινητικού και του κινητικού φλοιού. Αυτή η πτυχή των αμφίδρομων συνδέσεων, επάλληλων διεργασιών επανεισόδου, υποστηρίζει τον σχεδιασμό και την ρύθμιση της δράσης που εξυπηρετεί ο μετωπιαίος λοβός, χάρις στην ενδιάμεση μορφοποίηση διαθεσιμοτήτων και την δημιουργία ενός επιμέρους πεδίου μεταβατικής πραγματικότητας σύμφωνα με τα τρέχοντα στοιχεία της κάθε περιοχής (κινητικής, προ-κινητικής και ΣΚΝ, προμετωπιαίου), τα ερεθίσματα από το περιβάλλον και την ιστορία, τα ίχνη από τις πρωτύτερες στιγμές της σχέσης μεταξύ τους. Εντός αυτού του μεταβατικού πεδίου, τα παραγόμενα δυνητικά μορφώματα αποτελούν πιθανώς διεργασίες νοηματοδότησης και μεταφοράς ή μετάφρασης δεδομένων της μίας λειτουργικής περιοχής προς την άλλη.

γ) Το σύστημα καθρεπτικών νευρώνων εκτείνεται και περιλαμβάνει τις *οπίσθιες συνειρμικές περιοχές του βρεγματικού και του κροταφικού φλοιού* και των δύο ημισφαιρίων. Όπως είδαμε σε προηγούμενα κεφάλαια, σε αυτό το επίπεδο, σε κάθε ημισφαίριο και μεταξύ αυτών[6], αναπτύσσονται μεταβατικές διεργασίες, συνειρμικών συνδέσεων, ερμηνειών, απαρτίωσης και συγχρόνως παραγωγής διαθεσιμοτήτων με βάση τα δεδομένα των πρωτοταγών και δευτεροταγών αισθητηριακών περιοχών του λόγου και των εκπροσωπήσεων των σωματικών καταστάσεων και μεταβολών. Έτσι μία αναπαράσταση δράσης ενημερώνεται και μορφοποιείται διαρκώς από τα δεδομένα του διαφλοιικού και του διημισφαιρικού διαλόγου, όπως επίσης με την σειρά της ερμηνεύει, ενημερώνει και μορφοποιεί την δράση των οπίσθιων περιοχών του θαλαμοφλοιικού συστήματος.

δ) Κυρίως όμως *το σύστημα καθρεπτικών νευρώνων, κατά έναν διαφορετικό τρόπο από ότι οι νευρωνικές διεργασίες της θεωρίας του πνεύματος και σε συνέργεια με αυτές, παρέχει την δυνατότητα ανάπτυξης όλων των ενδοϋποκειμενικών μεταβατικών διεργασιών που περιγράψαμε, σε σχέση με το αντικείμενο*. Δηλαδή *θέτει το σώμα – σχέση, τις εντός αυτού μεταβατικές διεργασίες, σε σχέση, σε μία μορφή διϋποκειμενικής μεταβατικής διεργασίας*. Με αυτόν τον τρόπο συγκροτείται η δυναμική του μηχανισμού του διπλού

[6] Έρευνες σε άτομα με απλασία του τυλώδους σώματος, του βασικού διημισφαιρικού συνδέσμου δείχνουν την απότοκη διαταραχή της ικανότητας μεταφορικού λόγου (Paul et al., 2003).

ορίου. Το αντικείμενο, η πολυσημία της σχέσης με αυτό, ανάλογη με την πολυσημία της λειτουργίας της αντίληψης που εξετάσαμε, *αποτελεί ένα αναφορικό αντικείμενο για κάθε επίπεδο διεργασιών, ψυχικών, γνωσιακών, αισθητηριοκινητικών και σωματικών*. Ο ψυχισμός, η νόηση και το σώμα συνδέονται μεταξύ τους μέσω της σχέσης τους με το αντικείμενο, το οποίο, μεταβατικά, αποκτά μία πολυσημία, μία διεργασία πολυσημίας, της οποίας τα αποτελέσματα μεταφέρεται στην συνέχεια στο πεδίο του ενδοϋποκειμενικού. Το αντικείμενο, η σχέση με αυτό, είναι αναφέρον για κάθε πεδίο της σωματοψυχικής οντότητας. Υπό μία έννοια *κάθε πεδίο πραγματικότητας, σωματικής, νοητικής, ψυχικής, αφήνει τα ίχνη της εντός του πεδίου της μεταβατικής πραγματικότητας. Τα εκπροσωπούμενα ίχνη θα λειτουργήσουν ως ελκυστές, εν δυνάμει συνθήκες αυτο-οργάνωσης του ιδίου του πεδίου της μεταβατικής πραγματικότητας και εξ αυτού, σύμφωνα με τον μηχανισμό του διπλού ορίου, θα αποτελέσουν εν δυνάμει συνθήκες αυτο-οργάνωσης της σωματοψυχικής οντότητας*. Με αυτόν τον τρόπο στο πλαίσιο μίας θεραπευτικής σχέσης καθίσταται ίσως εφικτή η αναδιοργάνωση της συγκρότησης της σωματοψυχικής οντότητας.

3. ΜΙΑ ΣΚΙΑΓΡΑΦΗΣΗ ΤΟΥ ΠΕΔΙΟΥ ΤΗΣ ΜΕΤΑΒΑΤΙΚΗΣ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑΣ - Η ΥΠΟΘΕΣΗ ΤΟΥ ΜΕΤΑΒΑΤΙΚΟΥ ΕΓΚΕΦΑΛΟΥ

Η υπόθεση του πεδίου της μεταβατικής πραγματικότητας που προτείνουμε αφορά σε ένα ευρύ σύνολο δυναμικών διεργασιών και σύνδεσης ανατομολειτουργικών δομών που εκτείνονται από το μικροσκοπικό έως το μακροσκοπικό επίπεδο. Βασίζεται σε ορισμένες τοποθετήσεις της ψυχαναλυτικής και της ψυχοσωματικής θεωρίας γύρω από τον τρόπο συγκρότησης της σωματοψυχικής οντότητας και του ψυχικού οργάνου. Εμπνέεται από μία σειρά παρατηρήσεων που εξετάσαμε γύρω από τον τρόπο θεώρησης της σχέσης μεταξύ ψυχικής και εξωτερικής πραγματικότητας στην ψυχανάλυση. Θεμελιώδη σημεία αναφοράς είναι η λειτουργία της μεταβίβασης, η έννοια του εύρους του προσυνειδητού, ή έννοια του διπλού ορίου και της διπλής απαίτησης έργου, και του μεταβατικού μονισμού (κεφάλαιο ΙΙ). Βασίζεται επίσης στις παρατηρήσεις και τις αρχές της νευροδυναμικής και της προσέγγισης του κεντρικού νευρικού συστήματος μέσα από τις θεωρίες του χάους και της αυτο-οργάνωσης, καθώς και σε μία σειρά νευροεπιστημονικών ευρημάτων γύρω από την πολυσημία και την δυναμική των νευρωνικών χαρτογραφήσεων.

3.1 ΝΕΥΡΟ-ΑΝΑΤΟΜΙΚΗ ΧΑΡΤΟΓΡΑΦΗΣΗ ΤΟΥ ΜΕΤΑΒΑΤΙΚΟΥ ΠΕΔΙΟΥ

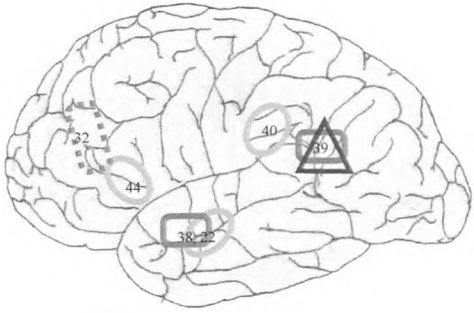
Νευρο-ανατομικά η χαρτογράφηση της θεωρίας του πνεύματος και του συστήματος των καθρεπτικών νευρώνων αποτελούν διακριτές περιοχές. Όπως είδαμε, το βασικό νευρωνικό πλαίσιο της θεωρίας του πνεύματος απαρτίζεται από : τον μέσο προ-μετωπιαίο λοβό και πρόσθιο τμήμα της έλικας του προσαγωγίου, το δεξιό πρόσθιο τμήμα της άνω κροταφικής αύλακας και αμφοτερόπλευρα η κροταφο-βρεγματική σύνδεση. Η αρχιτεκτονική του συστήματος καθρεπτικών νευρώνων απαρτίζεται από : το κάτω τμήμα του προ-κινητικού μετωπιαίου λοβού, το κατώτερο τμήμα του βρεγματικού λοβού και την άνω κροταφική αύλακα. Το βασικό νευρωνικό πλαίσιο της συναισθηματικής ενσυναίσθησης περιλαμβάνει : την κοιλιακή περιοχή του μέσου προμετωπιαίου φλοιού, την οπισθιοκεντρική σωματοαισθητηριακή περιοχή του βρεγματικού λοβού, τον φλοιό της νήσου, το οπίσθιο τμήμα της έλικας του προσαγωγίου και του προ-σφηνοειδούς λοβίου (σύμφωνα με την ανακίνηση περισσότερο σωματικών βιωμάτων), τις δομές του λιμβικού συστήματος, και υποστηρικτικά τα βασικά γάγγλια και την παρεγκεφαλίδα. Θα σημειώσουμε ότι η περιοχή της άνω κροταφικής αύλακας αποτελεί μέρος και των δύο μορφών χαρτογράφησης της ενσυναίσθησης (Saxe, 2006· Saxe and Powell, in press). Πιθανώς λειτουργεί ως μία άμεση πύλη σύνδεσης μεταξύ θεωρίας του πνεύματος και καθρεπτικών νευρώνων σε σχέση με την οπτική αναπαράσταση της πρόθεσης δράσης του άλλου. Έμμεσες συνδέσεις μεταξύ των δύο συστημάτων αποτελούν οι περιοχές του κογχομετωπιαίου και του πλαγιο-ραχιαίου προμετωπιαίου λοβού με τις οποίες συνδέονται αμφίδρομα η προ-κινητική περιοχή και ο μέσος προμετωπιαίος φλοιός.

Θα μπορούσαμε να υποθέσουμε ότι συνολικά, αυτές οι ανατομολειτουργικές περιοχές αποτελούν τα συνθετικά στοιχεία της δυναμικής χαρτογράφησης του μεταβατικού εγκεφάλου, ή το νευρωνικό υπόστρωμα του πεδίου της μεταβατικής πραγματικότητας. Δηλαδή το πεδίο σύνδεσης μεταξύ, ψυχισμού νόησης και σώματος, καθώς και, μεταξύ αυτών και των εξωτερικών αντικειμένων. Κάθε επιμέρους χαρτογράφηση των αναπαραστατικά, κινητικά ή συναισθηματικά βασισμένων τύπων ενσυναίσθησης, αποτελεί

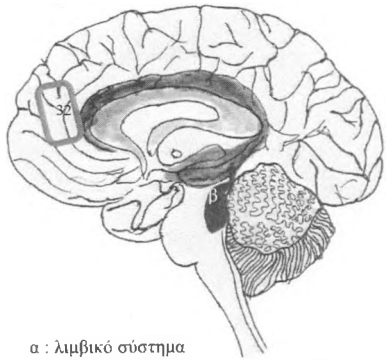
ένα δυναμικό λειτουργικό μόρφωμα, άρα χαρακτηρίζεται από μία εσωτερική δυναμική ή πλαστικότητα δράσης. Θα πρότεινα ότι η συνολική χαρτογράφηση του μεταβατικού πεδίου αφορά στην εναλλαγή, στην κίνηση και στον συνδετικό διάλογο μεταξύ των επιμέρους μορφών νευρωνικής δράσης.

Αυτή η υπόθεση είναι συμβατή με την οπτική των Edelman, Damasio και Changeux αναφορικά με την οργάνωση και την δυναμική της λειτουργίας των καθολικών χαρτογραφήσεων του εγκεφάλου. Είναι επίσης συμβατή με την προσέγγιση των Mason και Just (ο.π.) για την δυναμική διεργασία της συνομιλίας, εννοούμενη ως ένα είδος μετάβασης και συναλλαγής μεταξύ της δράσης διαφόρων τμημάτων της εγκεφαλικής χαρτογράφησης : της σημασιολογικής διεργασίας (κροταφικός λοβός), της διεργασίας έκφρασης (προ-κινητικός φλοιός) της νοητικής ρύθμισης και απαρτίωσης (πλαγιο-ραχιαίος προμετωπιαίος), της οπτικο-χωρικής εικονοπλασίας (βρεγματικός λοβός), της ερμηνευτικής και μεταφορικής διεργασίας (μέσος προ-μετωπιαίος, κροταφο-βρεγματική σύνδεση). Στην συνέχεια προτείνεται η σχηματική απεικόνιση : των κατά σύστημα περιοχών (θεωρίας του πνεύματος, των καθρεπτικών νευρώνων, συναισθηματικής ενσυναίσθησης) και η απεικόνιση των περιοχών που συμμετέχουν άμεσα στην οργάνωση του πεδίου της μεταβατικής πραγματικότητας (οι πυρήνες του στελέχους και το λιμβικό σύστημα). Προτείνεται επίσης ένα σχεδιάγραμμα των λειτουργιών και των συνδέσεων του μεταβατικού πεδίου.

I) *Σχηματική απεικόνιση της χαρτογράφησης του «μεταβατικού εγκέφαλου».*

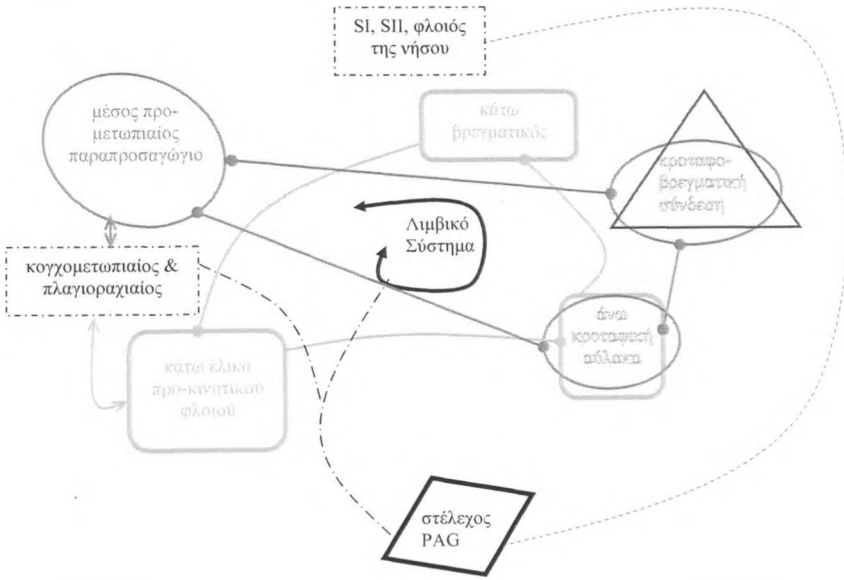

Αρίθμηση περιοχών Brodmann
(βλ. κείμενο και επεξήγηση σχεδ. II)

α : λιμβικό σύστημα
β : πυρήνες στελέχους, PAG & proto-self

II) *Σχεδιάγραμμα των περιοχών και των συνδέσεων του πεδίου της μεταβατικής πραγματικότητας.*

Οντογενετικά στην βάση της συγκρότησης του πεδίου της μεταβατικής πραγματικότητας τοποθετούνται οι λειτουργίες και οι συνδέσεις των πυρήνων του στελέχους (—). Στο επίκεντρο, τοποθετείται η οργάνωση και η λειτουργία της «αρχιτεκτονικής του λιμβικού συστήματος» (—). Απεικονίζεται η «ελάχιστη αρχιτεκτονική του συστήματος των καθρεπτικών νευρώνων», περιοχές Brodmann [BA]: 44, 22-38, 40 (—) και της νευρωνικής χαρτογράφησης της «θεωρίας του πνεύματος» BA : 32, 38, 39 (—). Επισημαίνεται η ιδιαίτερη θέση της κροταφο-βρεγματικής σύνδεσης BA : 39 (—).

3.2 Η ΝΕΥΡΩΝΙΚΗ ΠΛΑΣΤΙΚΟΤΗΤΑ ΩΣ ΕΡΕΙΣΜΑ ΤΩΝ ΜΕΤΑΒΑΤΙΚΩΝ ΔΙΕΡΓΑΣΙΩΝ

Μία θεμελιώδης εικόνα των μεταβατικών διεργασιών έγκειται πιθανώς στο επίπεδο της λειτουργίας των νευρώνων και της σύναψης (κεφάλαιο ΙΙΙ). Είδαμε ότι οι ιδιότητες των νευρώνων, παραγωγής διαθεσιμοτήτων, περιορισμού, εκφυλισμού ή απόπτωσης, ενδυνάμωσης και εκδυνάμωσης της δράσης, αποτελούν ένα δυναμικό και θα λέγαμε υποκειμενοποιό υπόστρωμα εξέλιξης και ανάπτυξης. Στο επίπεδο της σύναψης εξετάσαμε την έννοια της «*μεταπλαστικότητας*» (Bear, 2003). Παρατηρείται ότι : α) οι δραστήριες συνάψεις μπορούν να μεταβληθούν αμφίδρομα σε συνάρτηση με το προσυναπτικό δυναμικό· β) η ενδυνάμωση ή η εκδυνάμωση, είναι συνάρτηση της μετασυναπτικής απάντησης σε σχέση με την μεταβολή του ουδού· γ) ο ουδός μεταβολής εξαρτάται από την ιστορία της δραστηριότητας της σύναψης. Αυτή η μεταβολή, εξαρτώμενη από την εμπειρία και το τρέχον βίωμα, ονομάζεται από τον Bear (ο.π.) «*μεταπλαστικότητα*» ως μία *πλαστικότητα της πλαστικότητας της σύναψης. Βλέπουμε επομένως ότι η εμπειρία δεν αρκεί. Απαιτείται η ανάπτυξη «στοχαστικών διεργασιών» της σύναψης. Χρειάζεται δηλαδή μία συνεννόηση, μία συσχέτιση της δραστηριότητας μεταξύ του προσυναπτικού και του μετασυναπτικού νευρώνα.* Σε αυτήν συντελεί ο παράγοντας της *διάθεσης* (Changeux) η οποία μεταφραζόμενη σε μορφές νευροχημικής δράσης επιδρά στην μεταπλαστικότητα. *Υπό αυτή την έννοια η συναπτική πλαστικότητα αφορά στην διαμόρφωση ενός χώρου σύνδεσης, διεργασιών ή και σε μία μορφή σύγκρουσης, μεταξύ ερεθισμάτων, αναπαραστάσεων, μνημονικών εγγραφών και διάθεσης.*

Η νευρωνική πλαστικότητα και η επανείσοδος μπορεί ίσως να θεωρηθεί με δύο τρόπους : ο ένας έχει να κάνει με την *συνειρμική σύνδεση*, την συγκόλληση και την διεύρυνση του πρωτύτερου ίχνους στον μετασυναπτικό, ή ακόμα, αναδραστικά στον προσυναπτικό νευρώνα. Τα ίχνη έτσι εμπλουτίζονται και παράγεται μία πολυσημία. Η οποία μπορεί να είναι της τάξης του βιολογικού, του γνωσιακού ή του ψυχικού. Αυτό

εναπόκειται στις εσωτερικές ερμηνευτικές και συνειρμικές ικανότητες του δέκτου, του μετασυναπτικού νευρώνα ή της περιοχής που προσλαμβάνει. Ο δεύτερος τρόπος είναι *μεταβατικός, μεταβατικά ερμηνευτικός*, καθώς έχει να κάνει με την μεταξύ τους επίκαιρη σχέση και τις πρωτύτερες εμπειρίες. Η πλαστικότητα της σύναψης, λειτουργώντας ως ένα ενδιάμεσο αναφέρον αντικείμενο, περιφραστικά είναι ωσάν να λέει απευθυνόμενο εκ μέρους του ενός προς το άλλο πεδίο, «μου είπε να σου πω ότι…, η από κοινού ιστορία μας, λέει ότι…, ή, το προ-αναπαραστατικό ενδιάμεσο μόρφωμα που κατασκευάσαμε προτείνει ότι….». Στην συνέχεια αυτά τα στοιχεία γίνονται αντικείμενο αντίληψης, μήνυμα, τρόπος επικοινωνίας, ερμηνείας από τον αποδέκτη τους έως ότου τεθούν σε μία νέα διεργασία ενδιάμεσης σύνδεσης.

Η νευροδυναμική προσέγγιση της νευρωνικής λειτουργίας προσδίδει στην νεοδαρβινική θεώρηση του Edelman και στην έννοια της επανεισόδου, μία ιδιαίτερη εξελικτική δυναμική σε έναν οριζόντιο άξονα (ως προς τον κάθετο άξονα της συνεχούς εξέλιξης σύμφωνα με την οποία ένα επόμενο στάδιο προσδιορίζεται από το προηγούμενο). Αυτό που παράγεται μέσα από μία μη προβλέψιμη, χαοτική διεργασία, δεν έχει ένα συγκεκριμένο αναπτυξιακό ιστορικό, δεν έχει ένα προηγούμενο στάδιο το οποίο να μπορεί να αφηγηθεί μέσω του ιστορικού χρόνου. Αυτο-αναδύεται, και τότε, το προϊόν της ανάδυσης εντάσσεται στην εξελικτική πορεία, εν τω γίγνεσθαι της σωματοψυχικής οντότητας και των διαφοροποιήσεων που αναπτύσσει. Υπό ψυχαναλυτικούς όρους, δεν εξηγείται μέσα από την αναμνημόνευση, αλλά, ερμηνεύεται ή κατασκευάζεται, μέσα από την μεταβίβαση. Έτσι άλλωστε ανοίγεται όλη η δυνατότητα εισαγωγής στοιχείων αλλαγής, διαφοροποίησης και κινητοποίησης ενός συστήματος. Η σκέψη που ακολουθήσαμε είναι ότι οι έννοιες της νευροδυναμικής και της δυναμικής των χαοτικών συστημάτων, αποτελούν ένα βασικό σημείο αναφοράς, ένα θεωρητικό έδαφος και ένα βασικό πλαίσιο διερεύνησης της λειτουργίας της σωματικής πραγματικότητας, της ψυχικής πραγματικότητας και κυρίως της μεταξύ τους άρθρωσης, δηλαδή του μεταβατικού πεδίου της σωματοψυχικής πραγματικότητας.

3.3 ΟΙ ΜΕΤΑΒΑΤΙΚΕΣ ΔΙΕΡΓΑΣΙΕΣ ΤΩΝ ΠΥΡΗΝΩΝ ΤΟΥ ΣΤΕΛΕΧΟΥΣ (proto-self & SELF/PAG)

Σύμφωνα με τα δεδομένα των προσεγγίσεων του Damasio και του Panksepp, ένα θεμελιώδες πεδίο των μεταβατικών διεργασιών και της συγκρότησης του συστήματος «σώμα – σχέση σε σχέση» που προτείναμε, τοποθετείται στο επίπεδο των υποφλοιωδών δομών, των *πυρήνων του στελέχους*, των συνδέσεων τους με το σώμα, με το λιμβικό και παραλιμβικό σύστημα, με το θαλαμοφλοιικό σύστημα· δηλαδή στο επίπεδο της οργάνωσης του *proto-self* και του *PAG/SELF* (κεφάλαιο IV). Σε αυτό το επίπεδο διεργασιών παρατηρούμε, ότι *εντός της αρχικής οντότητας παράγονται ενδοσωματικές σχέσεις υποκειμένου αντικειμένου, και, αυτού του συμπλέγματος σε σχέση με τα αντικείμενα*· σχέση η οποία αποτελεί ένα μεταβατικό σημείο αναφοράς για την εσωτερική ικανότητα αυτο-οργάνωσης σε ένα ασυνείδητο επίπεδο ή στο επίπεδο μίας πρωτογενούς «πυρηνικής» ή ακόμα «σπλαχνικής» συνείδησης. Η σημασία αυτής της διεργασίας σύνδεσης και διάκρισης είναι καθοριστική για : α) την ανάδυση εντός της σωματικής ενότητας των πεδίων της ψυχικής πραγματικότητας, της πραγματικότητας της νόησης και της πραγματικότητας του βιολογικού· β) την διάκριση αναπαραστάσεων και συναισθήματος· γ) την εξασφάλιση των βάσεων ανάπτυξης των αναπαραστατικών διεργασιών· δ) την κίνηση μεταξύ διαφοροποιημένης και αδιάφορης ενέργειας στον άξονα των ενορμήσεων (ή στο πλαίσιο του συστήματος των βασικών συγκινήσεων).

3.4 Η ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑ ΤΩΝ ΒΑΣΙΚΩΝ ΓΑΓΓΛΙΩΝ ΚΑΙ ΤΗΣ ΠΑΡΕΓΚΕΦΑΛΙΔΑΣ ΩΣ ΠΡΟΣ ΤΙΣ ΜΕΤΑΒΑΤΙΚΕΣ ΔΙΕΡΓΑΣΙΕΣ

Στον υποφλοιώδη χώρο, ιδιαίτερη είναι η θέση των δομών των *βασικών γαγγλίων* και της *παρεγκεφαλίδας* (κεφάλαιο IV, κεφάλαιο VI). Αυτές, όπως είδαμε νωρίτερα εξετάζοντας την δράση του συστήματος των καθρεπτικών νευρώνων, δεν αποτελούν άμεσα μέρος της μεταβατικής πραγματικότητας. Χάρις στις αμφίδρομες και παράλληλες

συνδέσεις τους με τον φλοιό και το λιμβικό σύστημα, αποτελούν ένα πεδίο στήριξης των μεταβατικών διεργασιών και σημείο αναφοράς των δεδομένων του αρχικού εγώ πραγματικότητα, όπως επίσης έναν θεμελιώδη και σε μεγάλο βαθμό μη διαπραγματεύσιμο πυρήνα της σωματοψυχικής οντότητας. Όπως αναφέρουν οι Edelman και Tononi οι αλλαγές σε αυτό το επίπεδο εγγραφών είναι λιγότερο δυναμικές, ή θα λέγαμε λιγότερο μεταβατικές, από ό,τι συμβαίνει στο πλαίσιο της λειτουργίας του θαλαμοφλοιικού συστήματος και διαλόγου. Τα αποτελέσματα των νευροεπιστημονικών ερευνών δεικνύουν την σημασία αυτών των δομών ως προς τον μηχανισμό της επανάληψης και ως προς την οργάνωση των φαντασιώσεων. Το πέρασμα του νευρικού σήματος από τα βασικά γάγγλια και η αμφίδρομη μετάφραση των προθέσεων του λιμβικού συστήματος (Freeman) σε κινητικές εικόνες, αποτελεί ένα στάδιο μορφοποίησης των αναπαραστάσεων δράσης και των ενδοψυχικών φαντασιώσεων, το οποίο δίνει το στίγμα του μη απωθημένου ασυνειδήτου ή του σωματικού ασυνειδήτου ή των βαθύτερων πρωτογενών εγγραφών του δυναμικού ασυνειδήτου. Επίσης στην κατεύθυνση του σκεπτικού της διπλής απαίτησης έργου, εκ της αμφίδρομης διεργασίας μεταφοράς, από τις δομές παραγωγής διαθεσιμοτήτων, εν δυνάμει προθέσεων του λιμβικού συστήματος προς τα βασικά γάγγλια, δίδεται η δυνατότητα εγγραφής νέων κινητικών μορφωμάτων ως στήριξη των μετα-αναπαραστάσεων δράσης του φλοιού.

3.5 ΟΙ ΜΕΤΑΒΑΤΙΚΕΣ ΔΙΕΡΓΑΣΙΕΣ ΤΟΥ ΛΙΜΒΙΚΟΥ ΣΥΣΤΗΜΑΤΟΣ

Σύμφωνα με την νευροδυναμική θεωρία (Freeman) καθώς και σύμφωνα με τα δεδομένα των προσεγγίσεων γύρω από τις αναπαραστάσεις δράσης, την θεωρία του πνεύματος και την ενσυναίσθηση, *πυρήνας της μεταβατικής και αυτο-οργανωτικής λειτουργίας του εγκεφάλου αποτελεί το λιμβικό σύστημα*. Εντός αυτού, α) χάρις στην επικοινωνία και τον διάλογο με το σύνολο των εγκεφαλικών δομών, β) μέσω της εναλλαγής περιόδων αστάθειας, στοχαστικών χαοτικών διεργασιών, και σταθεροποίησης, γ) μορφοποιούμενες κατά έναν μη γραμμικό τρόπο και σύμφωνα με την εσωτερική ευαισθησία του συστήματος σε μη προβλεπόμενες συνθήκες, δημιουργείται ένα πεδίο παράξενων ελκυστών και ένα σύστημα παραγωγής διαθεσιμοτήτων και εν

δυνάμει νοημάτων ή μορφών δράσης. Τα εν δυνάμει μορφώματα αποτελούν μετα-αναπαραστάσεις ως προς τις διεργασίες των περιοχών πρόσληψης του οπίσθιου τμήματος του φλοιού και τις εκεί εκπροσωπήσεις, και, προ-αναπαραστάσεις ως προς τις διεργασίες του μετωπιαίου λοβού. *Τοποθετούμενος ως προς την έννοια και τον μηχανισμό του διπλού ορίου (αποτελούμενος από έναν ενδοϋποκειμενικό και ένα διϋποκειμενικό πόλο), θα έλεγα ότι η νευροδυναμική αρχιτεκτονική του λιμβικού συστήματος αποτελεί τον πυρήνα των διεργασιών του εσωτερικού πόλου μεταβατικών διεργασιών.* Η σκέψη μου είναι ότι το παραγόμενο εν δυνάμει μόρφωμα μπορεί να αφορά το ψυχικό όπως και το γνωσιακό ή το σωματικό πεδίο και βεβαίως την σχέση μεταξύ τους.

3.6 ΟΙ ΜΕΤΑΒΑΤΙΚΕΣ ΚΑΙ ΜΕΤΑΦΟΡΙΚΕΣ ΔΙΕΡΓΑΣΙΕΣ ΤΟΥ ΠΛΑΓΙΟ-ΡΑΧΙΑΙΟΥ ΦΛΟΙΟΥ

Στο επίπεδο των οπίσθιων τμημάτων του φλοιού, κροταφικού, βρεγματικού, ινιακού, έλικας του προσαγωγίου, σημαντική θέση ως προς τις μεταβατικές διεργασίες κατέχουν οι συνειρμικές περιοχές, ιδίως η κροταφο-βρεγματική (ή κροταφο-βρεγματο-ινιακή) σύνδεση, όπως επίσης το μεσολόβιο που επιτρέπει την διημισφαιρική επικοινωνία. Πέραν όμως ή προ της δράσης των συνειρμικών περιοχών του φλοιού, τα αποτελέσματα ερευνών (Wallace et al., 2004) δείχνουν ότι η λειτουργία του αισθητηριακού φλοιού δεν είναι ούτε αυτόματη ούτε αυτόνομη. Κάθε εξειδικευμένη περιοχή δέχεται τις επιδράσεις από τις άλλες περιοχές, και, στα ανατομικά όρια μεταξύ των περιοχών παρατηρείται η συσπείρωση «πολυαισθητηριακών νευρώνων» οι οποίοι είναι σε θέση να απαρτιώσουν τις διασταυρωνόμενες πληροφορίες που δέχονται και να επιφέρουν την ενδυνάμωση ή την εκδυνάμωση μίας τελικής απάντησης ή της διαμόρφωσης μίας προ-αναπαράστασης. Οι Saxe και Wexler (2005) αποδίδουν ιδιαίτερη σημασία στην περιοχή της δεξιάς κροταφο-βρεγματικής σύνδεσης ως προς την ανάπτυξη της θεωρίας του πνεύματος και της ενσυναίσθησης.

Ο Ramachandran και οι συνεργάτες του (1998, 2001, 2003) έχουν αναπτύξει μία σειρά ερευνών γύρω από την «συναισθησία» (synaesthesia). Η συναισθησία αναφέρεται σε μία ιδιαίτερη ικανότητα ορισμένων ατόμων και όπως προτείνεται σε μία εν δυνάμει ικανότητα όλων των ανθρώπων, προς τον μη συνειδητό μηχανισμό αντιληπτικής συνειρμικής μετάφρασης ενός είδους ερεθίσματος σε ένα άλλο. Σε σχετικά πειράματα οι συναισθέτες παρατηρώντας έναν αριθμό (πχ 5), «βλέπουν», αποκρίνονται λέγοντας ένα χρώμα (πχ κόκκινο) χωρίς αυτός ο αριθμός να είναι τυπωμένος με αυτό το χρώμα. Ο νευροαπεικονιστικός έλεγχος συνδέει αυτή την συνειρμική μετατροπή του αντιλήμματος με την δράση της κροταφο-βρεγματο-ινιακής σύνδεσης στα περίχωρα της γωνιώδους έλικας. Η υπόθεση του Ramachandran είναι ότι η δράση αυτής της περιοχής συνδέεται με την ικανότητα αφαιρετικής σκέψης και την ικανότητα αναπαραστατικής μεταφοράς. Προτείνει ότι η αντίστοιχη περιοχή στο δεξιό ημισφαίριο συνδέεται με οπτικο-χωρικές μεταφορές ενώ η αριστερή επιτρέπει την συνέργεια της ακουστικής λεκτικής συνιστώσας. Εντάσσει επίσης την δράση της στο πλαίσιο της λειτουργίας των καθρεπτικών νευρώνων και των αναπαραστάσεων δράσης. Ως προς την λειτουργία της μεταφοράς στον λόγο ορισμένες νευροεπιστημονικές έρευνες έχουν δείξει την επικράτηση του δεξιού, περισσότερο συναισθηματικού και ολικού, ημισφαιρίου. Αυτή η άποψη δεν επιβεβαιώνεται όμως από το σύνολο των ερευνών και των κλινικών παρατηρήσεων (Mason and Just, 2006, επισκόπηση). Οι Mason και Just θεωρούν ότι η διεργασία της μεταφοράς, της ερμηνείας εντός του λόγου, ή του άλλου διαμέσου του λόγου και συνολικότερα η διεργασία της λεκτικής (και συγχρόνως εξωλεκτικής) επικοινωνίας, απαρτίζονται από ένα σύνθετο δυναμικό σύνολο εγκεφαλικών λειτουργιών, δυναμικά εναλλασσόμενων διαλφοικών, διημισφαιρικών και φλοιο-υποφλοιωδών χαρτογραφήσεων, σύμφωνα με την μορφή, το περιεχόμενο και το ζητούμενο μίας συζήτησης. Τονίζουν την σημασία του μέσου προμετωπιαίου φλοιού, της δεξιάς κροταφο-βρεγματικής σύνδεσης (ερμηνεία) και αμφοτερόπλευρα της έσω βρεγματικής αύλακας (οπτικο-χωρική εικονοπλασία).

Ως προς την εγκεφαλική λειτουργία της μεταφοράς, εξυπηρετεί την οργάνωση και ανάπτυξη του ενδοψυχικού αναπαραστατικού και συναισθηματικού κόσμου. Επίσης συντελεί στην ανάπτυξη του πεδίου της μεταβατικής πραγματικότητας. Η ικανότητα

ανάπτυξης ελεύθερων συνειρμών και συνδέσεων δεν συνάγει την ύπαρξη μίας μεταβιβαστικής σχέσης. Όμως η ύπαρξη τους, *η ικανότητα μεταφοράς σε όλες τις διαστάσεις της λειτουργίας της αντίληψης που εξετάσαμε (πραγματιστική ή χρηστική, τραυματική ή του δυναμικού της μετάλλαξης, αναπαραστατική, ψευδαισθητική, ασυνείδητη ή της τάξης των παλινδρομικών αντιληπτικών συνειρμών) μπορεί να προσδώσει τις απαραίτητες και μη προβλεπόμενες συνθήκες για τον σχηματισμό ενός μεταβατικού πεδίου παράξενων ελκυστών και ικανότητας αυτο-οργάνωσης, όπως επίσης εξασφαλίζει την πολυσημία της σχέσης μεταξύ ψυχικής και εξωτερικής πραγματικότητας.*

3.7 ΟΙ ΜΕΤΑΒΑΤΙΚΕΣ ΔΙΕΡΓΑΣΙΕΣ ΤΩΝ ΧΑΡΤΟΓΡΑΦΗΣΕΩΝ ΤΗΣ «ΘΕΩΡΙΑΣ ΤΟΥ ΠΝΕΥΜΑΤΟΣ» ΚΑΙ ΤΟΥ ΣΥΣΤΗΜΑΤΟΣ ΤΩΝ ΚΑΘΡΕΠΤΙΚΩΝ ΝΕΥΡΩΝΩΝ

Η νευρωνική χαρτογράφηση της θεωρίας του πνεύματος και της δράσης του συστήματος των καθρεπτικών νευρώνων αποτελεί ίσως το σημαντικότερο, σύνθετο και δυναμικό τμήμα του πεδίου της μεταβατικής πραγματικότητας. Στις προηγούμενες ενότητες εξετάσαμε τις ξεχωριστές λειτουργίες των δύο προσεγγίσεων. Εδώ θα προσπαθήσουμε να διερευνήσουμε την λειτουργική συσχέτιση τους.

Η σημασία της δυναμικής της συνολικής χαρτογράφησης ΤοΜ και ΣΚΝ που θα προσπαθήσουμε να σκιαγραφήσουμε έγκειται στο γεγονός της διπλής αναφοράς της δράσης της, στο επίπεδο του ενδοϋποκειμενικού και σε αυτό του διϋποκειμενικού. Στο επίπεδο του ενδοϋποκειμενικού αφορά στην εξασφάλιση ενός βασικού τμήματος των διεργασιών της ενδοσκόπησης και στην καθοριστική σημασία της ως προς την ανάπτυξη των εσωτερικών μεταβατικών διεργασιών, δηλαδή των διεργασιών μεταφοράς που επιτρέπουν την ανάδυση της υποκειμενικότητας, άρα την διάκριση και σύνδεση μεταξύ ψυχισμού σώματος και νόησης εντός της σωματοψυχικής ενότητας. Πρόκειται επομένως για ένα μέρος των διεργασιών οι οποίες μαζί με την δράση των ανατομολειτουργικών δομών που εξετάσαμε προηγουμένως (λιμβικό σύστημα, υποφλοιώδεις δομές, κροταφο-βρεγματική σύνδεση) απαρτίζουν την εσωτερική ικανότητα αυτο-οργάνωσης της σωματοψυχικής οντότητας.

Αυτή η πλευρά διεργασιών της συνολικής χαρτογράφησης ToM και ΣΚΝ συμπληρώνεται από τις διεργασίες στο επίπεδο του διϋποκειμενικού. Σε αντίστιξη με τις προηγούμενες, επιτρέπουν την σύνδεση του εσωτερικού σωματικού, νοητικού και ψυχικού βιώματος, δηλαδή του κόσμου των εσωτερικών μεταβατικών σχέσεων, με τον κόσμο των αντικειμένων, δημιουργώντας το ενδιάμεσο πεδίο μεταβατικών διεργασιών. Δηλαδή τον διϋποκειμενικό, εξωτερικό και συγχρόνως ενδιάμεσο πόλο του μηχανισμού του διπλού ορίου. Πρόκειται για τις διεργασίες των πρωτογενών και δευτερογενών ταυτίσεων (ή προσομοιώσεων στην νευροεπιστημονική ορολογία) οι οποίες στηρίζουν την διεργασία της ενσυναίσθησης και για αυτή καθ' εαυτή την διεργασία της ενσυναίσθησης, η οποία αφορά στην σχέση υποκειμένου και εσωτερικού αντικειμένου. Σε αυτήν, σύμφωνα με τα δεδομένα ορισμένων πρόσφατων νευροεπιστημονικών ερευνών που θα εξετάσουμε αμέσως μετά, προστίθεται ένα περαιτέρω πεδίο διεργασιών το οποίο κατά την Saxe (2006) απαρτίζει την «μοναδικότητα της ανθρώπινης νόησης», οι «*τριαδικές διεργασίες*».

Ακολουθώντας την τοποθέτηση του Blair (2005) θα λέγαμε ότι η ενσυναίσθηση όπως εξετάζεται από την νευροεπιστήμη, μπορεί να θεωρηθεί ως *αναπαραστατική ή/και γνωσιακή ενσυναίσθηση*, ως *συγκινησιακή ή/και συναισθηματική ενσυναίσθηση* και ως *κινητική ενσυναίσθηση ή ενσυναίσθηση των κινητικών αναπαραστάσεων δράσης*. Η πρώτη ανάγεται κυρίως στην νευρωνική θεωρία του πνεύματος[7], η τρίτη στην δράση του συστήματος καθρεπτικών νευρώνων, ενώ η δεύτερη ανάγεται και στις δύο προσεγγίσεις.

3.7.1 Η δυναμική σχέση ενδοσκόπησης και ενσυναίσθησης

Η νευροεπιστημονική προσέγγιση της ενδοσκόπησης και της ενσυναίσθησης θεωρώ ότι υποδηλώνει έναν θεμελιώδη συσχετισμό τους. Είδαμε ότι σύμφωνα με τις νευροεπιστημονικές παρατηρήσεις και σε αντιστοιχία με τις ψυχαναλυτικές θέσεις, η ενσυναίσθηση αποτελεί μία μορφή ενδοσκόπησης (σκέπτομαι εντός μου, αφουγκράζομαι

[7] Λέω κυρίως στην νευρωνική θεωρία του πνεύματος, διότι όπως είδαμε η αναπαραστατική ενσυναίσθηση περιέχεται και εξυπηρετείται επίσης από την δράση του συστήματος καθρεπτικών νευρώνων.

εσωτερικά μου στοιχεία) για τον άλλο, η οποία αναπτύσσεται στην βάση μίας εκχώρησης, διάθεσης προς, των ενδοϋποκειμενικών στοιχείων και διεργασιών. Ο άλλος εδώ δεν αφορά στην πραγματικότητα ενός άλλου, στα προσλαμβανόμενα ερεθίσματα από αυτόν, αλλά σε μία μορφή σύνδεσης με τον εαυτό, ο οποίος, εκείνη την στιγμή παύει να αποτελεί το αντικείμενο της προσοχής (των ναρκισσιστικών επενδύσεων), παύει να προσβλέπει σε μία δράση και εκχωρεί τμήματα ή λειτουργίες του ψυχικού οργάνου του. *Επομένως το αντικείμενο της ενσυναίσθησης ή της ενσυναισθητικής ενδοσκόπησης δεν είναι ούτε ο άλλος ούτε ο εαυτός. Είναι ένα μεταβατικό συν-μόρφωμα.*

Η διεργασία της ενσυναίσθησης, ως μία ενδοϋποκειμενική διεργασία στον χώρο του διϋποκειμενικού, θεωρώ ότι αποτελεί ένα εν δυνάμει πεδίο ερμηνευτικής διεργασίας (με την έννοια του ψυχαναλυτικού working through) το οποίο διατίθεται προς την διεργασία ενδοσκόπησης ή προς την ψυχαναλυτική διεργασία αυτογνωσίας. Αυτό διότι στο νευρωνικό ήδη επίπεδο, η σκέψη γύρω από την σκέψη και τις προθέσεις του άλλου, σημαίνει την ανάκληση και περαιτέρω την διεργασία γύρω από τις υποκειμενικές σκέψεις. Τα αποτελέσματα των νευροεπιστημονικών ερευνών δείχνουν ότι οι μορφές ενσυναίσθησης συνδέονται με την μορφή της ενδοσκόπησης περί του εαυτού *ως υποκείμενο ενός βιώματος*[8]. Επίσης υποστηρίζεται ότι οι μορφές ενσυναίσθησης διαφοροποιούνται από την αντίληψη του εαυτού που δρα προς ένα αντικείμενο και από την αντίληψη του εαυτού ως αντικείμενο. Το σκεπτικό του συστήματος των καθρεπτικών νευρώνων θεμελιώνει την ενσυναίσθηση της προτιθέμενης δράσης του άλλου στην δράση του εαυτού. Συγκεκριμένα στα ίχνη της δράσης του εαυτού, όχι όμως στην ίδια την δράση. Η δράση ανακαλείται ως το βίωμα του υποκειμένου που σκέπτεται τις προθέσεις του άλλου σε συνάρτηση με τα ίχνη των δικών προθέσεων, όχι ως μία πρόθεση και εκτέλεση της προτιθέμενης δράσης. Όπως και στο πλαίσιο της νευρωνικής

[8] Σε αυτό το συμπέρασμα συγκλίνουν τα αποτελέσματα ενός μέρους των ερευνών (ο.π.). Θεωρώ ότι ίσως χρειάζεται η περαιτέρω διερεύνηση της νευρωνικής δράσης σε καταστάσεις ενσυναίσθησης του άλλου, παρατήρησης του άλλου ως ετερότητα που δρα, ενδοσκόπησης περί του εαυτού ως υποκείμενο βιωματικών ιχνών και ενδοσκόπησης ή παρατήρησης του εαυτού όταν δρα ή του εαυτού ως αντικείμενο δράσης. Οι Johnson et al. (2002) σε μία έρευνα γύρω από τα νευρωνικά σύστοιχα της σκέψης περί του εαυτού (self-reflection) που συνδέεται με την δράση του πρόσθιου τμήματος του μέσου προμετωπιαίου λοβού, την περιοχή του παραπροσαγωγίου και το οπίσθιο τμήμα της έλικας του προσαγωγίου, επισημαίνουν την ανάγκη περαιτέρω διερεύνησης μεταξύ της νευρωνικής δράσης της σκέψης περί του εαυτού και της κατάστασης εγρήγορσης ή προσοχής γύρω από τον εαυτό (self-awareness).

θεωρίας του πνεύματος, η δράση της άνω κροταφικής αύλακας θεωρείται ουσιώδης έτσι ώστε να μην υπάρξει μία σύγχυση μεταξύ εγώ και μη εγώ.

Κατά την διάρκεια της διεργασίας της ενσυναίσθησης υπάρχει η αναστολή της έκφρασης της κίνησης, σε μία λειτουργική αναλογία με την (μεταβατική) εργασία του ονείρου. Η προσομοίωση του συστήματος καθρεπτικών νευρώνων και των μοιραζόμενων αναπαραστάσεων δράσης παραμένει εικονική, αναπαραστατική. Αντίθετα ενόσω κανείς δρα ή ενόσω η προσοχή και οι επενδύσεις του στρέφονται προς τον εαυτό του, μειώνεται η λειτουργία ενδοσκόπησης και της ενδοσκόπησης γύρω από τον άλλο. Για τους ίδιους λόγους, θεωρώ ότι η συνεχής άμεση έκφραση του υποκειμενικού βιώματος και η αμεσότητα της συναλλαγής που προτείνεται από την τεχνική των διαπροσωπικών θεραπειών, αντιτίθεται στην ανάπτυξη του δυναμικού της ενσυναίσθησης και της μεταβιβαστικής σχέσης. Ο Le Guen (ο.π.) αναφέρεται στις δράσεις που δραστηριοποιούν την θεραπεία» που μπορεί να προέρχονται από τον αναλυόμενο ή τον αναλυτή. Αυτές μπορεί να αφορούν στην άμεση έκφραση, στην εκδραμάτιση του υποκειμενικού και ασυνείδητου βιώματος. Όμως η ικανότητα αυτών των δράσεων να δραστηριοποιήσουν την θεραπεία έγκειται στην δυνατότητα να περιληφθούν και να εκπροσωπηθούν εκ νέου στην διεργασία της ενσυναίσθησης, της ενδοσκόπησης και της μεταβίβασης. Δηλαδή να εμπλουτίσουν την δεξαμενή των ενδοϋποκειμενικών στοιχείων από την οποία αντλούνται εν δυνάμει στοιχεία νοηματοδότησης ή ενσυναίσθησης του άλλου.

Η de Urtubey (2004) θέτει το ερώτημα εάν η έννοια της ενσυναίσθησης έχει οιαδήποτε κλινική ή μεταψυχολογική αξία. Ιδίως με την μορφή της άμεσης συμμετρικής συμμετοχής θεραπευτού και θεραπευομένου. Θεωρώ ότι τα ευρήματα της νευροεπιστημονικής έρευνας δεν είναι συμβατά με μία παρόμοια θεώρηση της ενσυναίσθησης. Ή τουλάχιστον δεν την περιορίζουν στην μορφή της διάδρασης και των ταυτίσεων. Αναφέρονται σε αναπαραστάσεις δράσης, στην ανάκληση υποκειμενικών αναπαραστατικών ιχνών και συναισθηματικών καταστάσεων αναφορικά με τον άλλο. Εάν η ενσυναίσθηση και η ενδοσκόπηση παρέχουν την δυνατότητα μοιράσματος, ταύτισης ως προς αισθητηριοκινητικά βιώματα, αυτό γίνεται και δίδεται νευρωνικά η

δυνατότητα να γίνει, μεταφορικά (Lebovici, ο.π.), εντός του πεδίου των μεταβατικών σχέσεων. Η διεργασία της ενσυναίσθησης θέτει σε μία μορφή διαλόγου τις σκέψεις ή τις αναπαραστάσεις περί του άλλου, με αυτές περί του εαυτού, με την ενδοσκόπηση. Η ενδοσκόπηση αποτελεί το τελικό και μη περατωτό ζητούμενο της ψυχαναλυτικής εργασίας, με βάση τα εσωτερικευμένα στοιχεία και τις διεργασίες από το βίωμα της μεταβιβαστικής σχέσης. Η κατάσταση της αυτοανάλυσης θα μπορούσε να νοηθεί ως μία συνεχόμενη διεργασίας ενσυναίσθησης, άρα ενδοσκόπησης γύρω από την σκέψη του «ψυχαναλυτικού άλλου», του «ψυχαναλυτικού εαυτού», ή καλύτερα της «μεταβατικής οντότητας». Δηλαδή γύρω από τα ενδοϋποκειμενικά ίχνη των μεταβατικών διεργασιών που αναπτύχθηκαν και μορφοποιήθηκαν στην διάρκεια της θεραπείας. *Η έννοια της ενσυναίσθησης όπως την αντιλαμβανόμαστε, δεν καλείται να υποκαταστήσει την ψυχαναλυτική έννοια της μεταβίβασης. Θεωρώ ότι στο πλαίσιο της διερεύνησης των διεργασιών του πεδίου της μεταβατικής πραγματικότητας, η ενσυναίσθηση αποτελεί μία επεξηγηματική έννοια ή έναν μηχανισμό για την κατανόηση της μεταβίβασης. Ως προς την πιθανή μεταψυχολογική της αξία, θα πρότεινα ότι ανήκει στο πεδίο μίας μεταβατικής τοπικής. Την οποία θα τοποθετούσα όχι μόνον ανάμεσα από το σύστημα του προσυνειδητού και του ασυνειδήτου, αλλά, εντός κάθε ψυχικού συστήματος, διασυστημικά, καθώς επίσης στο πεδίο του διϋποκειμενικού. Επομένως ως την τοπική του μηχανισμού του διπλού ορίου.*

Στην διάρκεια της θεραπείας η διεργασία της ενσυναίσθησης αναπτύσσεται ασύμμετρα από την πλευρά ασθενούς και θεραπευτού. Εκτείνεται στην διατύπωση σκέψεων, κατασκευών ή ερμηνειών, εντός ή περί, της μεταβιβαστικής σχέσης. Το περιεχόμενο αυτών των παρεμβάσεων αφορά σε σκέψεις, σε ερεθίσματα ή σε δράσεις τις οποίες πιθανότατα δεν θα εκφράζαμε κάποια άλλη στιγμή ή σε άλλο πλαίσιο επικοινωνίας. Ή εάν εκφρασθούν εκτός μεταβιβαστικής σχέσης δεν θα είναι παρά ξένα, χωρίς νόημα για τον ψυχισμό του άλλου. Το βίωμα της μεταβιβαστικής σχέσης, δηλαδή η ανάπτυξη των μεταβατικών διεργασιών στους δύο πόλους του μηχανισμού του διπλού ορίου, καθιστά τους συμμετέχοντες ως τους «κατάλληλους» αποδέκτες των παρεμβάσεων. Ως επί το πλείστον και σε έναν πρώτο ενδιάμεσο χρόνο, ο αποδέκτης της κατασκευής ή της ερμηνείας δεν είναι ο άλλος, ούτε καν το ψυχικό όργανο του άλλου.

αλλά, η μεταβατική οντότητα, αυτό που ονομάζει ο Freud ως τον «οργανισμό» της μεταβίβασης. Θεωρώ ότι απόρροια αυτού είναι η παροδική ενδοσυνεδριακή, ή η ανάμεσα από τις συνεδρίες παρατηρούμενη βελτίωση της συμπτωματολογίας, είτε αφορά σε ένα ψυχικό είτε σε ένα γνωσιακό - νευροψυχολογικό σύμπτωμα. Παραδείγματα αυτού του φαινομένου είδαμε κατά την ανάλυση των κλινικών περιπτώσεων που εξετάσαμε.

3.7.2 Η διάκριση και σύνδεση αναπαράστασης και συναισθήματος στην ενσυναίσθηση

Ως προς την συνδυασμένη χαρτογράφηση του νευρωνικού πλαισίου της θεωρίας του πνεύματος και του συστήματος των καθρεπτικών νευρώνων, θεωρώ ότι η συνολική λειτουργία της ενσυναίσθησης αφορά στην δράση αμφότερων των δικτύων. Η Saxe (2005) ασκεί μία κριτική στην προσέγγιση της θεωρίας της προσομοίωσης και των αναπαραστάσεων δράσης με το παράδειγμα της διατύπωσης «λανθασμένων» προβλέψεων. Παρατηρεί ότι ορισμένες ενδοϋποκειμενικές διεργασίες γύρω από την πρόβλεψη της σκέψης και της δράσης του άλλου δεν επιτυγχάνουν. Ή μάλλον αποτυγχάνει ο μηχανισμός της προσομοίωσης και της «συνήχησης». Αυτό όπως εξηγεί οφείλεται στην ύπαρξη και την μη συνειδητή χρήση ορισμένων «'απλοϊκών' ψυχολογικών θεωριών» (naive theory) οι οποίες καθορίζουν την πρόβλεψη εις μάτην της δυνατότητας μοιράσματος των αναπαραστάσεων δράσης. Η νευροεπιστημονική προσέγγιση των αναπαραστάσεων δράσης, λέει ότι στην περίπτωση κατά την οποία μία πρόβλεψη των προθέσεων του άλλου δεν επαληθεύεται ή αποκλίνει, το σύστημα καθρεπτικών νευρώνων συνεχίζει την δράση ανάκλησης ιχνών και προσομοιώσεων έως ότου επιτευχθεί η ενσυναίσθηση. Σε αυτό το σημείο θα παρατηρούσα ότι χάρις στην αποτυχία της πρόβλεψης, δηλαδή την αποτυχία μίας προσαρμοστικής διαδικασίας και ιδίως την αποτυχία της προσπάθειας προσπορισμού της ευχαρίστησης (ή της ψευδαισθητικής ικανοποίησης της επιθυμίας), κινητοποιείται μία εσωτερική μεταβατική διεργασία, ερμηνείας, επενδύσεων, αποεπενδύσεων και αντικαθέξεων, η οποία καλείται να διαπραγματευθεί εκ νέου την σχέση και την πολυσημία μεταξύ ψυχικής και εξωτερικής πραγματικότητας (εξωτερική αναφορικά με το εξωτερικό περιβάλλον και

εξωτερική αναφορικά με τα ενδογενή αισθητηριοκινητικά ή γνωσιακά δεδομένα). Επίσης όπως είπαμε νωρίτερα το «επιχείρημα εκ του λάθους» που επισημαίνει η Saxe, παραπέμπει στην λήθη και στο περιεχόμενο του ασυνειδήτου. Η εμμονή σε μία «απλοϊκή» θεώρηση και η αποτυχία της διεργασίας της μεταβατικής λειτουργίας των αναπαραστάσεων δράσης, θεωρώ ότι επισημαίνουν την διαστρωμάτωση της λειτουργίας της ενσυναίσθησης και την σύνδεση της με στοιχεία που βρίσκονται εκτός του πεδίου των διεργασιών ψυχικής και αναπαραστατικής νοηματοδότησης.

Η λειτουργία της ενσυναίσθησης μπορεί να αφορά - και επομένως δυνητικά να τα συνδέει - σε κάθε ένα από τα πεδία της σωματοψυχικής οντότητας, το σωματικό, το γνωσιακό και το ψυχικό, στην συνειδητή και στην ασυνείδητη διάσταση τους. Εξετάζοντας τις νευρωνικές χαρτογραφήσεις είδαμε ότι η εγκεφαλική λειτουργία εξυπηρετεί την διαφοροποίηση, και άρα την περαιτέρω δυνατότητα συνδέσεων, μεταξύ συναισθήματος και αναπαραστάσεων. Βασίζεται στην εκπροσώπηση των σωματικών καταστάσεων και μεταβολών στο επίπεδο του στελέχους και των συνδέσεων του με άλλες υποφλοιώδεις δομές και τις αισθητηριακές περιοχές του φλοιού, η οποία επιτρέπει την ανάδυση και διάκριση των συγκινησιακών ή ενορμητικών κινήσεων και των αναπαραστάσεων των αντικειμένων (των εξωτερικών όπως και τις αναπαραστάσεις από την λειτουργία της ίδια της σωματοψυχικής οντότητας). *Μία ανάλογη διάκριση, αυτή την φορά σε ένα περαιτέρω μεταβατικό επίπεδο διεργασιών εξασφαλίζεται από την χαρτογράφηση της ενσυναίσθησης. Πρόκειται για την διάκριση μέσω των νευρωνικών δικτύων που δραστηριοποιούνται κατά την συγκινησιακή - συναισθηματική και κατά την γνωσιακή - αναπαραστατική ενσυναίσθηση σύμφωνα με την θεωρία του πνεύματος.*

Σύμφωνα με την νευρωνική προσέγγιση της θεωρίας του πνεύματος, πειραματικά παρατηρείται η δυνατότητα δραστηριοποίησης μίας γνωσιακής ή χρηστικής ενσυναίσθησης, χωρίς την συμμετοχή του συναισθήματος. Πρόκειται έτσι για μία μορφή ενσυναίσθησης της νοητικής πραγματικότητας του άλλου και για μία αντίστοιχη γνωσιακή μορφή λειτουργίας του μεταβατικού πεδίου. Εδώ παρατηρούμε έναν διαφορετικό ορισμό της έννοιας της νοηματοδότησης (mentalizing) που προτείνουν οι Frith (2003), καθώς μπορεί να αφορά σε αμιγώς γνωσιακές διεργασίες, συνειδητές και μη

συνειδητές, ενώ στην ψυχανάλυση η νοηματοδότηση παραπέμπει στην λειτουργία του προσυνειδητού και στην σύνδεση αναπαραστάσεων και συναισθήματος. Βεβαίως η ποιότητα της νοηματοδότησης, έτσι όπως εξετάζεται από την ψυχανάλυση, είναι συνάρτηση των διεργασιών παραγωγής εν δυνάμει νοημάτων στο επίπεδο του λιμβικού συστήματος και των μεταφορικών διεργασιών της περιοχής της κροταφο-βρεγματικής σύνδεσης. Σκεπτόμενος την επιχειρηματολογία της Saxe για την «απλοϊκή» σκέψη η οποία νομοθετεί ή λειτουργεί κανονιστικά ως προς τις μεταφορικές διεργασίες, Εκπροσωπεί ίσως ένα «βαθύ κράτος» των μνημονικών εγγραφών και των βασικών δομικών στοιχείων της προσωπικότητας, ή των θεμελιωδών στοιχείων του υπερεγώ.

Κλινικά, η μεταβιβαστική θεραπευτική σχέση μπορεί αρχικά να οργανώνεται και να αφορά στο επίπεδο αυτών των λειτουργιών. Δηλαδή *σε μία ψυχικά προ-συμβολική μορφή νοηματοδότησης του γνωσιακού ή ακόμα του αισθητηριοκινητικού. Η οποία χάρις στις σταδιακά αναπτυσσόμενες επενδύσεις της θεραπευτικής σχέσης και εργασίας, θα αποτελέσει ένα υλικό διεργασίας εν δυνάμει ψυχικών νοημάτων και ανακίνησης του υποκειμενικού βιώματος*. Τα κλινικά περιστατικά αφασίας, νοσοαγνωσίας ή σωματοαγνωσίας που εξετάσαμε θεωρώ ότι επέτρεψαν *την παρατήρηση της διαστρωμάτωσης των μεταβατικών διεργασιών*, από το περισσότερο αισθητηριοκινητικό, αντιληπτικό ή γνωσιακό προς το δευτερογενές ψυχικό επίπεδο. Επίσης είδαμε ότι *οι αντίστοιχες εγκεφαλικές βλάβες σε περιοχές που εξασφαλίζουν τις νευρωνικές διεργασίες της θεωρίας του πνεύματος ή του συστήματος καθρεπτικών νευρώνων, είναι πιθανό να προκάλεσαν την δυσχέρεια ή/και τον περιορισμό των μεταβατικών διεργασιών*. Παρατηρήσαμε ότι *η σταδιακή οργάνωση και συγκρότηση μίας διϋποκειμενικής μεταβατικής δυναμικής γύρω από το γνωσιακό ή το αισθητηριοκινητικό, επέτρεψε την ανακίνηση των ενδοϋποκειμενικών μεταβατικών διεργασιών*.

Ανάλογα η μορφή της συγκινησιακής – συναισθηματικής ενσυναίσθησης, μπορεί να αναφέρεται σε όλον το άξονα των ενορμητικών και συναισθηματικών διεργασιών, από το επίπεδο των σωματικών εντάσεων, της αδιάφορης ενέργειας έως στις ψυχικοποιημένες μορφές έκφρασης της ενόρμησης και τα συμπλέγματα αναπαράστασης συναισθήματος. Αυτό είναι άλλωστε το ζητούμενο της μορφολογικής παλινδρόμησης της σκέψης, ή της

ανίχνευσης των αισθητηριοκινητικών και ενορμητικών μορφών σχέσης με το αντικείμενο, οι οποίες παράγονται στο πλαίσιο της κλινικής και της μεταβιβαστικής σχέσης.

3.7.3 Η ενσυναίσθηση στο πεδίο της ψυχικής πραγματικότητας και στο πεδίο της πραγματικότητας της νόησης και του σώματος

Η γνωσιακή - αναπαραστατική ενσυναίσθηση και η συγκινησιακή - συναισθηματική ενσυναίσθηση αποτελούν επίσης μέρος των διεργασιών του συστήματος των καθρεπτικών νευρώνων και των αναπαραστάσεων δράσης. Αυτή άλλωστε είναι η ψυχαναλυτική άποψη της Perron – Borelli (1984, 1987) σχετικά με τις αναπαραστάσεις δράσης. Θα μπορούσαμε ίσως να υποθέσουμε ότι *το πέρασμα από την αναπαραστατική και συναισθηματική ενσυναίσθηση των θεωριών του πνεύματος, στην αναπαραστατική και συναισθηματική ενσυναίσθηση εντός των αναπαραστάσεων δράσης, επιτρέπει την οργάνωση ενός αναπαραστατικού μορφώματος δράσης ή μίας φαντασίωσης σε δράση*. Σε δράση στο επίπεδο του ενδοϋποκειμενικού και του διϋποκειμενικού. Θα σημειώσουμε ότι εδώ παρατηρείται εκ νέου η συμμετοχή του μετωπιαίου λοβού στην οργάνωση και ρύθμιση της δράσης του ασυνειδήτου καθώς και του προσυνειδητού. Ο Scalzone (2005) έχει επίσης συνδέσει την δράση του συστήματος των καθρεπτικών νευρώνων με την δυνατότητα διάκρισης (άρα και σύνδεσης) μεταξύ ψυχικής και εξωτερικής πραγματικότητας. Τονίζει τον *εν δυνάμει και εικονικό ή πλασματικό* (virtual) χαρακτήρα των παραγώγων των καθρεπτικών νευρώνων και των αναπαραστάσεων δράσης ή γενικότερα του αντικειμένου του σύγχρονου νευροεπιστημονικού ρεύματος, τον οποίο συνδέει με τον εν δυνάμει, virtual, χαρακτήρα του αντικειμένου της φροϋδικής μεταψυχολογίας. Ανάλογα στην εισαγωγή προτείναμε την σκέψη ότι η μεταψυχολογία του Freud αναπτύχθηκε στην βάση μίας εργασίας του αρνητικού, ως μία αναπαράσταση του αντιληπτικά ελλείποντος κρίκου μεταξύ του σώματος και του ψυχικού. Ο Scalzone επισημαίνει τον αυτοματικό και μη συνειδητό χαρακτήρα των διεργασιών του συστήματος καθρεπτικών νευρώνων. Προτείνει όμως μία σχεδόν άμεση σύνδεση με το ψυχαναλυτικό ασυνείδητο. Η σκέψη και θέση που υποστηρίξαμε είναι ότι το αυτοματικό

και το μη συνειδητό που αναδεικνύει η νευροεπιστήμη δεν ταυτίζεται με το ψυχαναλυτικό ασυνείδητο. Το ασυνείδητο των αναπαραστάσεων δράσης ή της προσομοίωσης, μπορεί να αφορά σε πεδία λειτουργίας και σε μη συνειδητά δεδομένα που δεν ανήκουν στην ψυχική πραγματικότητα.

Υπό το φως των νευροεπιστημονικών ευρημάτων, η διαγνωστική και θεραπευτική προσέγγιση νευροψυχολογικών ασθενών επιτρέπει μία βασική κλινική παρατήρηση. Είναι εξαιρετικά σημαντικό να αντιληφθούμε πως, όταν το κλινικό υλικό γύρω από το οποίο εργαζόμαστε ανήκει (κυρίως ή παροδικά) στο, χωρίς ίχνη ψυχικής πολυσημίας, γνωσιακό, αντιληπτικό, ή αισθητηριοκινητικό, αυτό το οποίο μπορεί από μία άποψη να θεωρηθεί ως ένα επιφανειακό και αβαθές στοιχείο, αποτελεί και εκφράζει θεμελιώδη στοιχεία της οργάνωσης της σωματοψυχικής οντότητας. Επομένως είναι εξαιρετικά σημαντική η διαθεσιμότητα του θεραπευτού να εργάζεται στο πλαίσιο αυτού του κλινικού υλικού ή στο πλαίσιο θεραπευτικών σχέσεων εκτός ή ένθεν του πεδίου της ψυχικής πραγματικότητας. Δηλαδή να εργάζεται μεταβιβαστικά, ενσυναισθητικά και ενδοσκοπικά στο πεδίο της συνειδητής ή της μη συνειδητής πραγματικότητας της νόησης, του γνωσιακού και του αντιληπτικού. Δίδοντας σε αυτό το επίπεδο την δυνατότητα ανάπτυξης συνδέσεων, γνωσιακών, αντιληπτικών ή αισθητηριοκινητικών συνειρμών και την δυνατότητα να αναπτυχθεί μία αντίστοιχη μορφή μεταβατικής σχέσης. Η οποία θα επιτρέψει την σύνδεση και την νοηματοδότηση του κλινικού υλικού. Αυτό, όχι μόνον και αρχικά όχι τόσο, σε σχέση με την ψυχική πραγματικότητα, αλλά εντός της πραγματικότητας της νόησης. Το ζητούμενο εδώ είναι η δημιουργία ενός πεδίου μεταβατικών διεργασιών ως προς τα στοιχεία του γνωσιακού και του αντιληπτικού.

Στην κλινική των νευροψυχολογικών ασθενών παρατηρήσαμε ότι η διαταραχή των νοητικών λειτουργιών ή των αισθητηριοκινητικών διεργασιών συχνά προκαλεί την κατάρρευση ή την δυσλειτουργία βασικών στοιχείων του «φέροντος οργανισμού» του ψυχικού συστήματος των φαντασιώσεων, ή, των κινητικών αναπαραστάσεων δράσης οι οποίες θεμελιώνουν και συγκροτούν τον φαντασιωσικό κόσμο. Παρατηρήσαμε επίσης ότι ελλείμματα στο πεδίο της σωματικής και της νοητικής πραγματικότητας, μπορεί να

προκαλέσουν την ανακίνηση ελλειμμάτων στο ψυχικό επίπεδο, πυροδοτώντας ασυνείδητες ενδοψυχικές προβληματικές. Σχετικά παραδείγματα είναι οι περιπτώσεις της κυρίας Σ και της κυρίας Χ στις οποίες παρατηρήσαμε την εμπλοκή των νευροψυχολογικών και νευρολογικών ελλειμμάτων με την φαντασίωση της πρωταρχικής σκηνής, την προβληματική της «νεκρής μητέρας» και την σύνδεση της ημιπληγίας του σώματος με την «ημιπληγία» του ψυχισμού. Η επεξεργασία των στοιχείων και των διεργασιών της πραγματικότητας της νόησης και του σώματος εντός της θεραπευτικής σχέσης, επιτρέπει την ανάπτυξη εν δυνάμει τρόπων νοηματοδότησης του γνωσιακού και του σωματο-αισθητηριοκινητικού. Δηλαδή επιτρέπει την ανάπτυξη μίας γνωσιακής ή αισθητηριοκινητικής μεταβιβαστικής σχέσης (ή οντότητας), η οποία μεταφερόμενη στις αντίστοιχες ενδοϋποκειμενικές διεργασίες του ασθενούς θα επιτρέψει την ανάκτηση του «φέροντος οργανισμού», των θεμελιωδών στοιχείων της σωματοψυχικής οντότητας στα οποία στηρίζεται, επενδύει και συγχρόνως επενδύεται η ψυχική πραγματικότητα.

4. Η ΜΕΤΑΒΙΒΑΣΗ ΩΣ ΜΟΡΦΗ ΤΟΥ ΜΕΤΑΒΑΤΙΚΟΥ ΠΕΔΙΟΥ

Στο πλαίσιο μίας θεραπευτικής σχέσης, η συνάντηση και η επικοινωνία μεταξύ των δύο ψυχικών κόσμων, επιθυμιών, αμυνών και εσωτερικών αντικειμένων, παράγεται αλλά και βασίζεται στην ενδιάδραση των εκατέρωθεν ενδοϋποκειμενικών αναπαραστάσεων δράσης, θεωριών του πνεύματος, κινήσεων ενσυναίσθησης και ενδοσκόπησης, τρόπων αυτο-οργάνωσης και νοηματοδότησης. Ενδιάμεσα παράγεται ένα από κοινού, μεταβατικό πεδίο εν δυνάμει αναπαραστάσεων δράσης, θεωριών του πνεύματος, εκπροσώπησης και μετεπεξεργασίας των πρωτύτερων κινήσεων ενσυναίσθησης και ενδοσκόπησης. Δημιουργείται επομένως ένα πεδίο παράξενων ελκυστών, τρόπων αυτο-οργάνωσης και εν δυνάμει μορφών νοηματοδότησης και δράσης. Σύμφωνα με τον ορισμό της μεταβίβασης ως «οργανισμό» που πρότεινε ο Freud, αναφέραμε ότι η μεταβίβαση είναι μία οντότητα, η οποία δεν ανήκει ούτε στην ψυχική ούτε στην εξωτερική πραγματικότητα, δεν είναι ούτε του ασθενούς ούτε του αναλυτού αποκλειστικά. Είναι μία ενδιάμεση μορφή του πεδίου της μεταβατικής πραγματικότητας. Έχει ως έρεισμα και πηγή την ικανότητα ανάπτυξης και τα ποιοτικά χαρακτηριστικά των ενδοϋποκειμενικών μεταβατικών διεργασιών οι οποίες εξυπηρετούν την σύνδεση μεταξύ ψυχισμού και σώματος. Τα δεδομένα της νευροεπιστημονικής έρευνας που εξετάσαμε θεωρώ ότι υποστηρίζουν αυτή την προτεινόμενη προσέγγιση.

4.1 Η ΕΝΔΟΫΠΟΚΕΙΜΕΝΙΚΗ ΣΥΝΕΡΓΕΙΑ ΕΝΔΟΣΚΟΠΗΣΗΣ, ΚΑΘΡΕΠΤΙΚΗΣ ΕΝΔΟΣΚΟΠΗΣΗΣ ΚΑΙ ΕΝΣΥΝΑΙΣΘΗΣΗΣ

Στο πλαίσιο μίας θεραπείας, που έχει ως βασικό αντικείμενο ή ως βασικό αίτημα την ψυχική λειτουργία, την νευροψυχολογική λειτουργία ή την αισθητηριοκινητική λειτουργία, ανάλογα με την μορφή παθολογίας και την «αναλυσιμότητα», αυτό το οποίο ζητείται από έναν ασθενή, ή αναζητά ο ίδιος, είναι να ξεκινήσει μία διεργασία *ενδοσκόπησης*[9]. Στην ψυχαναλυτική θεραπεία η διεργασία της ενδοσκόπησης δρομολογείται μέσα από τον θεμελιώδη κανόνα των ελευθέρων συνειρμών και της ελεύθερης έκφρασης της σκέψης. *Θα σημειώσουμε ότι ο θεμελιώδης κανόνας της ψυχαναλυτικής πράξης, η συνειρμική λειτουργία, βρίσκεται σε μία σχέση ομοουσιότητας με τον συνειρμικό τρόπο της εγκεφαλικής λειτουργίας τον οποίο έχει αναδείξει η νευροεπιστήμη αναφορικά με την εργασία της αντίληψης, της μνήμης, της παραγωγής διαθεσιμοτήτων ή νοημάτων και της έκφρασης.* Ο ανθρώπινος εγκέφαλος, περισσότερο συνειρμεί, ερμηνεύει, παράγει πιθανές ερμηνείες, παρά συνδέει αιτίες και αποτελέσματα. Και αυτό σε όλα τα επίπεδα λειτουργίας, στο ψυχικό, στο νοητικό καθώς και στο νευρωνικό, συνειδητό ή ασυνείδητο[10].

Αργά ή γρήγορα, ακόμα και σε περιπτώσεις αναλυόμενων που χαρακτηρίζονται από μία νευρωτική οργάνωση και την αυξημένη ικανότητα αναλυτικής σκέψης, η ενδοσκόπηση, δηλαδή η αναφορά στον εαυτό ως υποκείμενο βιωμάτων και η αναζήτηση γύρω από το «τι μου συμβαίνει» και το «τι σημαίνει για εμένα αυτό», διαδέχονται από την αναφορά στα εσωτερικά και στα εξωτερικά αντικείμενα. Ο ασθενής αναφέρεται στις σχέσεις με τους άλλους και αναζητά το «τι κάνει ο άλλος» ή «τι συμβαίνει στον άλλο», θεωρούμενα, συχνά προβλητικά, ως αίτια της υποκειμενικής κατάστασης. Σταδιακά,

[9] Αν η ιδέα μίας διεργασίας ενδοσκόπησης φαίνεται ασύμβατη με τις θεραπείες κινητικής και λειτουργικής αποκατάστασης (φυσιοθεραπεία, εργοθεραπεία), θα έλεγα ότι σε αυτές αναπτύσσεται όταν ο ασθενής καλείται να σκεφτεί, να αναλύσει και να αναπαραστήσει τον κινητικό του προγραμματισμό ή πολύ πιο έντονα όταν έρχεται αντιμέτωπος με τα όρια του εύρους κίνησης ενός ημίπληκτου άκρου και τις μνήμες από την πρωτύτερη κατάσταση.

[10] Ως εκ τούτου, σε άλλες μορφές θεραπειών οι οποίες μεθοδολογικά δεν βασίζονται στον κανόνα των ελεύθερων συνειρμών, η συνειρμική λειτουργία και η συνειρμική προσέγγιση της ενδοσκόπησης αναπτύσσεται σχεδόν αναγκαστικά, στο επίπεδο του λανθάνοντος, του γνωσιακού ή του εγκεφαλικού ασυνειδήτου.

χάρις στις παρεμβάσεις του θεραπευτού, θα μπορέσει να αναπτυχθεί μία διεργασία ενσυναίσθησης, δηλαδή μία διεργασία σκέψης γύρω από την σκέψη, την δράση και τις προθέσεις του άλλου. Όπως επίσης θα αναπτυχθεί μία διεργασία καθρεπτικής ενδοσκόπησης, αναζητώντας το πώς το αντικείμενο «σκέπτεται ότι είμαι, ή, θέλει να είμαι». Ο Ochsner και οι συνεργάτες του (2005) σε μία έρευνα σύγκρισης της εγκεφαλικής δραστηριότητας μεταξύ της «άμεσης και της καθρεπτικής αυτογνωσίας», παρατηρούν ως κοινό νευρωνικό τόπο τον μέσο προμετωπιαίο φλοιό, ιδίως την ραχιαία περιοχή του. Η ίδια περιοχή όπως είδαμε ενέχεται στην ενσυναίσθηση της θεωρίας του πνεύματος. Η καθρεπτική αυτογνωσία, το πώς ο άλλος με θεωρεί, συνοδεύεται από την αυξημένη δράση περιοχών που συνδέονται με το συναίσθημα και την μνήμη (φλοιός της νήσου, κογχομετωπιαίος και κροταφικός λοβός). Βλέπουμε επομένως ότι η ανάπτυξη της διεργασίας της ενσυναίσθησης και της διεργασίας της καθρεπτικής αυτογνωσίας, συνδέονται άμεσα με τις διεργασίες της ενδοσκοπικής αυτογνωσίας. Θεωρώ ότι αυτή η ενδοϋποκειμενική σύνδεση διεργασιών αναφορικά με τις αντικειμενοτρόπους σχέσεις παρέχει ένα μέρος των ελάχιστων και μη προβλεπόμενων συνθηκών για την ανάπτυξη στοχαστικών διεργασιών αυτο-οργάνωσης, αλλά δεν επαρκεί ως προς την δημιουργία ενός δυναμικού πεδίου μεταβατικών διεργασιών. Οι αιτίες της μη επάρκειας θεωρώ ότι αντιστοιχούν στους λόγους εξ αιτίας των οποίων η αποκλειστική ατομική διεργασία ενδοσκόπησης γύρω από την σχέση με τα αντικείμενα, ή η συναλλαγή με αυτά, δεν επαρκούν για την επίτευξη των θεραπευτικών στόχων. Είναι οι λόγοι για τους οποίους οι προσωπικές, φιλικές σχέσεις δεν μπορούν να λειτουργήσουν ως ένα ψυχοθεραπευτικό πλαίσιο. Όπως δεν επαρκεί η αποκλειστική αυτοανάλυση, ασχέτως του είδους της ψυχοπαθολογίας. Μέρος των αιτιών αφορούν στην λειτουργία του μηχανισμού της επανάληψης, στην επίδραση των λειτουργιών που περιγράφει η νευροεπιστήμη ως αυτοματικές και μη συνειδητές οι οποίες εξυπηρετούν την θεμελιώδη ναρκισσιστική συνοχή, όπως επίσης στις βαθύτερες αναπαραστατικές εγχαράξεις που αποτελούν την ατομική «απλοϊκή» θεωρία του πνεύματος (Saxe, ο.π.). Υφίστανται επίσης τρεις άλλες σημαντικές αιτίες τις οποίες θα εξετάσουμε στην συνέχεια, καθώς συνδέονται με σημαντικές λειτουργίες του πεδίου της μεταβατικής πραγματικότητας.

4.2 Η ΜΕΤΑΒΙΒΑΣΗ ΩΣ ΜΟΡΦΩΜΑ ΜΕΤΑΒΑΤΙΚΗΣ ΔΡΑΣΗΣ – Η ΑΣΥΜΜΕΤΡΙΑ ΤΗΣ ΜΕΤΑΒΙΒΑΣΤΙΚΗΣ ΣΧΕΣΗΣ

Στην αποκλειστική μορφή ενδοϋποκειμενικού διαλόγου και συνδέσεων μεταξύ ενδοσκόπησης, καθρεπτικής ενδοσκόπησης και ενσυναίσθησης, *ελλείπει το στοιχείο και η αίσθηση του επίκαιρου μεταβατικού δρώντος*. Ελλείπει το στοιχείο των «δράσεων που δραστηριοποιούν την θεραπεία» (Le Guen, ο.π.) και συγκεκριμένα των δράσεων που δραστηριοποιούν την μεταβιβαστική σχέση. Σε αυτό το σημείο θεωρώ ότι γίνεται εμφανής η σημασία των διεργασιών του συστήματος των καθρεπτικών νευρώνων για την οργάνωση των δυνητικά μοιραζόμενων (Jeannerod, ο.π.) αναπαραστάσεων δράσης μεταξύ ασθενούς και θεραπευτού. Καθώς επιτρέπουν την αναβίωση της σχέσης με τα αντικείμενα και την εκπροσώπηση των δεδομένων που προέρχονται από τις εσωτερικές διεργασίες ενδοσκόπησης, καθρεπτικής ενδοσκόπησης και ενσυναίσθησης στο «εδώ και τώρα» της θεραπευτικής σχέσης. Βεβαίως αυτή η επικαιροποίηση, η μεταβατική ενδιάδραση, μπορεί να αφορά σε παράπλευρες μορφές μεταβιβαστικής σχέσης ή στις διεργασίες του μεταβατικού χώρου που έχει περιγράψει ο Winnicott.

Θα θυμηθούμε την ακολουθία αντιδράσεων και έκφρασης της κυρίας Ν (κλινική xi) απέναντι στα αποτελέσματα των νευροψυχολογικών δοκιμασιών και της κλινικής διαγνωστικής εξέτασης. Μετά από την αρχική συγχυτική αναφορά στους «άλλους», σε «εκείνον που την χτύπησε», στις «παρέες, στα παιδιά» και στην συνέχεια της δοκιμασίας της σύνθετης εικόνας του Rey, σχεδιάζει την σειρά των τριών προσώπων, προσπαθώντας να συνδέσει μία ιστορία δράσης ή διάδρασης με αυτά. Όπως είδαμε αυτή η αντιληπτική και ψευδαισθητική συνειρμική ακολουθία, παράγεται στην συνέχεια του απρόσωπου, στατικού και αποτυχημένου σχεδίου του Rey. Θεωρήσαμε ότι επρόκειτο για μία ασυνείδητη προσπάθεια ανάπτυξης εσωτερικών αναπαραστάσεων δράσης. Επρόκειτο για μία προσπάθεια ανάκτησης των αναπαραστατικών μορφωμάτων και των ενορμητικών επενδύσεων, μέσω της αντίληψης του άλλου, μέσω της δράσης και των επενδυτικών

κινήσεων του άλλου. Αυτό επίσης θεωρώ ότι αναζητείτο στο πλαίσιο της διαμορφωνόμενης πρωτόλειας μεταβιβαστικής σχέσης. Αργότερα, με έναν φαινομενολογικά απρόσφορα χαρούμενο τόνο, θα πει ότι «τα έχει μπλέξει» και θα αναφερθεί στο «θόλωμα» που ένοιωθε. Το «θόλωμα» και το «μπλέξιμο» αποτελούν συμπτώματα της κάκωσης και των απότοκων εγκεφαλικών βλαβών. Όμως με τον τρόπο και στο πλαίσιο εντός του οποίου εκφράζονται, είναι συγχρόνως σημεία στήριξης, αναζήτηση ενός πεδίου σύνδεσης του εσωτερικού βιώματος με τα αντικείμενα και μέσω αυτού, αναζήτηση μίας πρωτόλειας νοηματοδότησης. Η φράση «τα έχω μπλέξει» απευθύνει ένα ασυνείδητο αίτημα προς τον θεραπευτή, «τα έχουμε πλέξει», «αναζητώ μία σχέση μπλέξιμο και θόλωμα» ή ακόμα μία «σχέση - ηρωίνη».

Στην μορφή του ενδοϋποκειμενικού διαλόγου του ασθενούς και των προσπαθειών σύνδεσης μεταξύ ενδοσκόπησης, καθρεπτικής ενδοσκόπησης και ενσυναίσθησης, θεωρώ επίσης ότι *ελλείπει η επαρκής ανάπτυξη του μηχανισμού του διπλού ορίου* και επομένως *η επαρκής ανάπτυξη του πεδίου της μεταβατικής πραγματικότητας*. Ο Green (1990, 2002b) διατυπώνοντας το σκεπτικό αυτού του μηχανισμού αναφέρεται στην ψυχοπαθολογία και την κλινική των μεταιχμιακών διαταραχών. Σε αυτές τίθεται ένα θεμελιώδες θέμα διαταραχής της σύνδεσης μεταξύ ψυχικής και εξωτερικής πραγματικότητας και της ενδοψυχικής διασυστημικής σύνδεσης, η μία όντας συνάρτηση της άλλης. Η σκέψη μου είναι ότι στις νευροψυχολογικές διαταραχές γίνεται εμφανής η σημασία του μηχανισμού του διπλού ορίου ως προς την διάκριση και σύνδεση όχι μόνον των ψυχικών συστημάτων αλλά και των πεδίων του ψυχισμού και της πραγματικότητας του σώματος και της νόησης, εντός της σωματοψυχικής οντότητας. Σε ένα γενικότερο πλαίσιο θεωρώ ότι έχει μία καθοριστική σημασία ως προς την φυσιολογική ανάπτυξη, οργάνωση και μετέπειτα λειτουργία της σωματοψυχικής οντότητας.

Εξετάζοντας νωρίτερα τις απόψεις γύρω από την θεραπευτική τεχνική και τον τρόπο θεώρησης της λειτουργίας της μεταβίβασης στα διάφορα ψυχαναλυτικά και ψυχοθεραπευτικά ρεύματα, αναφερθήκαμε στο θέμα της συμμετρίας ή της ασυμμετρίας της σχέσης ασθενούς και θεραπευτού. Στην συνέχεια των δύο προηγούμενων παρατηρήσεων ανεπάρκειας, θεωρώ ότι στην μορφή του ενδοϋποκειμενικού διαλόγου

και συνδέσεων μεταξύ ενδοσκόπησης, καθρεπτικής ενδοσκόπησης και ενσυναίσθησης *ελλείπει επίσης μία επαρκής ασυμμετρία*, ή, *μία επαρκής διεργασία κινήσεων μεταξύ συμμετρίας και ασυμμετρίας*. Αυτό το ζήτημα έχει απασχολήσει ιδιαίτερα την ψυχαναλυτική κοινότητα και έχει αποτελέσει αντικείμενο θεωρητικών και κλινικών αντιπαραθέσεων. Η «ανάγκη» μεγαλύτερης εμπλοκής και «ενεργώς ενεργούς» ή ισότιμης συμμετοχής του κλινικού στην θεραπευτική σχέση, έχει προκύψει ιδιαιτέρως αναφορικά με μη νευρωτικές περιπτώσεις ασθενών, στις μεταίχμιες και τις τραυματικές παθολογίες. Η σύγχρονη κατεύθυνση του συνόλου των ψυχαναλυτικών σχολών, τείνει προς την, κατά περίπτωση ή σύμφωνα με την πορεία και το υλικό μίας θεραπείας. παραίτηση εκ μέρους του αναλυτού από την θέση και στάση πλήρους ουδετερότητας. Όμως η μη ουδετερότητα δεν συνάγει την (μόνιμη) κατάσταση συμμετρίας.

Ο Freud θεωρεί το φαινόμενο της ψυχαναλυτικής μεταβίβασης ως την ιδιαίτερη εκδοχή μίας ανθρώπινης λειτουργίας η οποία μπορεί να αναπτύσσεται σε πολλές και διάφορες μορφές σχέσεων. Υπό αυτή την έννοια θα θέταμε το ερώτημα. εάν το ανάλογο της μεταβιβαστικής σχέσης. δηλαδή η ανάπτυξη της μεταβατικής πραγματικότητας στον χώρο της διϋποκειμενικής συναλλαγής των μη ψυχαναλυτικών, καθημερινών σχέσεων. χαρακτηρίζεται από μία συμμετρία ή μία ασυμμετρία. Από μία άποψη οι καταστάσεις των «εσφαλμένων πεποιθήσεων» ή των «απλοϊκών σκέψεων» της θεωρίας του πνεύματος. δηλαδή η επιβολή μίας μη διαπραγματεύσιμης εσωτερικής πίστης στην σκέψη του άλλου, όπως επίσης η διεργασία προσομοίωσης του συστήματος των καθρεπτικών νευρώνων μοιάζουν να αναζητούν και να εγκαθιστούν μία συμμετρία αντικειμένου – υποκειμένου. Στην ίδια κατεύθυνση θα παρατηρούσαμε ότι οι διεργασίες της θεωρίας του πνεύματος και των καθρεπτικών νευρώνων εξυπηρετούν την συγκρότηση των πρωτογενών και των δευτερογενών ταυτίσεων. Όμως αυτό είναι ένα μέρος της λειτουργίας αυτών των συστημάτων και ένα θεμελιώδες τμήμα της διεργασίας της ενσυναίσθησης. Είναι επίσης τμήμα αυτού που ονομάζει η Parrat ως βασική μεταβίβαση. Ωστόσο η ενσυναίσθηση και η δράση των αντίστοιχων νευρωνικών συστημάτων. δεν περιορίζονται σε αυτά τα θεμελιώδη στοιχεία. Είδαμε ότι η δραστηριότητα των περιοχών της κροταφο-βρεγματικής σύνδεσης και της άνω κροταφικής αύλακας είναι καθοριστική για την δυνατότητα διάκρισης και μη

συγχώνευσης μεταξύ εγώ και μη εγώ. Και τελικώς είναι καθοριστική και απαραίτητη για την ανάπτυξη της ενσυναίσθησης και τον διάλογο μεταξύ ενσυναίσθησης και ενδοσκόπησης.

Η επικράτηση μίας διϋποκειμενικής συμμετρίας σε μία ψυχαναλυτική ή σε οποιαδήποτε αντικειμενοτρόπο σχέση, εφ' όσον μέσω αυτής αναζητείται η αυτογνωσία και η υποκειμενική μεταβολή, θεωρώ ότι επιφέρει την κατάργηση της λειτουργίας της ενσυναίσθησης, ή μάλλον την πόλωση της ενσυναίσθησης στα συμμετρικά στοιχεία. Επιφέρει επίσης την συρρίκνωση της ενδοσκόπησης και της αυτογνωσίας σε ένα ενδεχομένως σημαίνον τονιζόμενο στοιχείο. Θα μπορούσε ίσως να πει κανείς ότι σταδιακά, βήμα προς βήμα, μέσω του τονισμού αυτών των στοιχείων που αναδύονται από την συμμετρική σχέση, θα επιτευχθεί μία συνολικότερη συνειδητοποίηση, μία μάθηση γύρω από τον υποκειμενικό τρόπο λειτουργίας, ενώ, πάντοτε μέσω της συμμετρικής σχέσης θα επιβραβευθούν και θα εμπεδωθούν τα θετικά στοιχεία υποκειμενικής και διϋποκειμενικής λειτουργίας. Αυτό ουσιαστικά περιγράφει το μοντέλο των διϋποκειμενικών, των διαπροσωπικών, των υπαρξιακών ψυχοθεραπειών ή της μεθόδου του learning. Νευρωνικά είναι πολύ πιθανό ότι εξυπηρετούνται από τις χαρτογραφήσεις της θεωρίας του πνεύματος και των καθρεπτικών νευρώνων.

Η σκέψη μου είναι ότι *σε αυτή την προσέγγιση μειώνεται το στοιχείο της αυτο-οργάνωσης του μεταβατικού βιώματος*. Χάνεται η ίδια η δυνατότητα ανάπτυξης της δυναμικής του πεδίου της μεταβατικής πραγματικότητας. Η οποία αφορά πολύ περισσότερο στην παραγωγή εν δυνάμει τρόπων νοηματοδότησης και δράσης, παρά στην μάθηση και ωρίμανση μέσω συναισθηματικά επενδυμένων προτύπων. Η δράση των συστημάτων της ενσυναίσθησης και της ενδοσκόπησης στο πλαίσιο της συνολικής νευροδυναμικής λειτουργίας του εγκεφάλου, συνεισφέρουν στην συγκρότηση και επιτρέπουν την αναβίωση των ταυτίσεων, υποστηρίζουν την συμμετρική σχέση υποκειμένου - αντικειμένου, αλλά κυρίως επιτρέπουν την δημιουργία ενός πεδίου διεργασίας του ενδοϋποκειμενικού και του διϋποκειμενικού διαλόγου, δηλαδή την δημιουργία μίας μεταβατικής οντότητας.

[*κλινική xiii*]

Θα αναφερθώ σε ένα σύντομο κλινικό παράδειγμα στο οποίο θεωρώ ότι μέσα από τα λόγια της αναλυόμενης, της κυρίας Λ. εκφράζεται η προβληματική της ενσυναίσθησης, της ενδοσκόπησης και της μεταβατικής δυνατότητας αυτο-οργάνωσης. Πρόκειται για ένα διάστημα της αναλυτικής εργασίας που χαρακτηρίζεται από μία πολύ σημαντική στροφή και διαδικασία αλλαγών, στην ζωή της αναλυόμενης (μητρότητα, οικοδόμηση μίας νέας οικείας) και στην ψυχανάλυση (επιστροφή μετά από μία διακοπή των συνεδριών που αισθάνθηκε και σκέφτηκε ότι της επιβαλλόταν από τις περιστάσεις, δυσκολία ανάκτησης του πρωτύτερου πλαισίου τεσσάρων εβδομαδιαίων συνεδριών, η σκέψη της και το δυσάρεστο συναίσθημα ότι «ο αναλυτής δεν συμφωνούσε με την μακρά διακοπή και την μείωση του ρυθμού των συναντήσεων» και τέλος η αγωνία της «εάν θα μπορέσουμε να ξαναβρούμε αυτό που είχαμε»). Απέναντι σε αυτές τις σκέψεις και τους προβληματισμούς αντιτάσσει ότι «κατάφερε να υλοποιήσει ό,τι αισθανόταν σχεδόν αδύνατον και μακρινό για αυτήν, να αναλάβει και να διεκπεραιώσει σημαντικές ευθύνες». Πλέον, με δεδομένες αυτές τις επιτυχίες που θα θεωρήσει ως ένα αποτέλεσμα της μακρόχρονη ψυχαναλυτικής εργασίας, με δεδομένο επίσης το ψυχικό και υλικό βάρος των υποχρεώσεων και των προοπτικών που θέτει, «αισθάνεται να έχει ολοκληρώσει κάτι», ίσως και «κάτι στην ίδια», είναι ευχαριστημένη από αυτό, αλλά μένει με ένα συναίσθημα «αδιευκρίνιστης πικρίας» και μερικές φορές «θυμού» έως «φθόνου».

Αναφέρει ότι το τελευταίο διάστημα στην δουλειά της (μία εργασία επιμελούς και επιστημονικής φροντίδας προς του άλλους) και στις διαπροσωπικές της σχέσεις αισθάνεται έναν «απερίγραπτο θυμό» και μία «άρνηση να ασχοληθεί με τους άλλους» όταν τους βλέπει να «ναρκισεύονται», να «χαϊδεύονται», να «θέλουν να ασχοληθεί μαζί τους, με τα προβλήματα τους». «Δεν μπορώ… αλλά αυτό μου κάνει πολύ εντύπωση… παλιά ήταν το πιο φυσικό πράγμα στον κόσμο να μπαίνω στην θέση του άλλου… αλλά τότε δεν υπήρχα εγώ… όμως τότε δεν με ένοιαζε αυτό; μου άρεσε; τώρα με νοιάζει και

δεν μου αρέσει: αυτό είναι;». Με αυτά τα λόγια, η ασθενής εκφράζει με ακρίβεια την κατάσταση της ενσυναίσθησης ως μία μορφή ενδοσκόπησης ταυτόχρονα με την παραίτηση ενός μέρους του εγώ και των λειτουργιών του ψυχικού οργάνου προς όφελος του άλλου. Συναισθάνεται την παραδοξότητα της ενσυναίσθησης και αναρωτιέται γύρω από την δική της θέση και λειτουργία. Σχετικά με αυτήν, η ερμηνεία που επεξεργαστήκαμε ήταν ότι εκείνες τις στιγμές ή στον απόηχό τους, «υπήρχε ως ένα όργανο ευχαρίστησης του άλλου». Αυτή η σκέψη συνδέθηκε με τον τωρινό θυμό της απέναντι στον ναρκισσισμό των άλλων, αυτό επομένως το οποίο υπολείπεται κατά την διεργασία της ενσυναίσθησης, και το οποίο εκπροσωπούσε ένα εσωτερικό έλλειμμα της ψυχικής αυτοερωτικής λειτουργίας. Συνδέθηκε έτσι με το συναίσθημα «φθόνου», «ζήλιας» και με το ερώτημα της, «πώς το κάνουν αυτό», «με τόση ευκολία».

Στην πορεία της ψυχαναλυτικής εργασίας με αφετηρία αυτό το υλικό δόθηκε η δυνατότητα να επανέλθουμε σε σημαντικά σημεία της προσωπικής ιστορίας της κυρίας Λ και σε σημαντικά στοιχεία της ψυχικής της οργάνωσης γύρω από το πένθος και τον ναρκισσισμό. Το ερώτημα και το συναίσθημα του φθόνου για το «πώς το κάνουν αυτό», το «πώς της το κάνουν αυτό» και «τι κάνει εκείνη στον εαυτό της», αφορούσε, μεταφερόταν στην, και μεταφερόταν από την, μεταβιβαστική σχέση. Έθετε ένα ερώτημα προς την εικόνα ενός αυτάρεσκου, ναρκισσιστικού αναλυτή, τον οποίο θα έπρεπε να ενσυναισθανθεί, περιοριζόμενη σε μία εκχώρηση, ενώ εκείνος, «τιμωρώντας-την» καθώς «δεν συμφωνούσε με την πρωτύτερη διακοπή της ανάλυσης», δεν διέθετε, δεν έπρεπε να διαθέσει, την αντίστοιχη λειτουργία για αυτήν. Η κυρία Λ αισθανόταν συγκλονισμένη από αυτές τις σκέψεις. «Και τώρα;», αναρωτήθηκε, «πριν νομίζω ότι δεν ήταν έτσι». «Πώς θα μπορούσε να ξαναπάμε εκεί;». Θα πει ότι είχε καιρό να αναφερθεί σε όνειρα, δεν τα θυμόταν πια. Η σκέψη μου είναι ότι με αυτόν τον τρόπο η αναλυόμενη εξέφραζε την αποτυχία των διεργασιών αυτο-οργάνωσης, την απώλεια του ενδοθεραπευτικού βιώματος του πεδίου των μεταβατικών διεργασιών. Η τιμωρία θεωρώ ότι αφορούσε επίσης σε ένα συναίσθημα ενοχής ή ντροπής ως προς την πρωτύτερη και ανακαλούμενη μεταβιβαστική σχέση εντός της οποίας ενσυναισθανόταν το άλλον να την ενσυναισθάνεται και η ίδια να επεξεργάζεται την δυνάμει αυτοερωτική της λειτουργία, να ονειροπολεί εντός της μεταβιβαστικής σχέσης. Θα πει, υπενθυμίζοντας μου

συνειρμικά δικές μου ονειροπολήσεις και σκέψεις. ότι «παλιά. εδώ ήταν όλα πορτοκαλί...[11] τώρα όλα είναι σαφή, με σαφείς γραμμές. καθαρά. κι εσείς είστε έτσι καθαρός... πώς να το πω... το ξέρω ότι είσαστε εδώ, με ακούτε. χαίρομαι για αυτό, χρειαζόμουν αυτή την καθαρότητα στην αντίληψη, αλλά μάλλον δεν ήμουν ακόμα έτοιμη για αυτό». «Πορτοκαλί», δεν ήταν ούτε ακριβώς εκείνη, ούτε εγώ, αλλά «πορτοκαλί» γινόταν το «εδώ», η εξωπραγματική πραγματικότητα της ψυχαναλυτικής σχέσης, η μεταβατική δρώσα οντότητα.

[11] Συχνά οι συνειρμοί της κυρίας Λ με έκαναν να σκεφτώ εάν επρόκειτο για ένα συναισθητικό άτομο (Ramachandran, ο.π.) μεταφράζοντας στο επίπεδο της αντίληψης, ή θα έλεγα μεταξύ αντίληψης και αναπαράστασης, σκέψεις ή μίας μορφής ερεθίσματα σε χρωματική αντίληψη. Αναρωτιόμουν επίσης εάν το πορτοκαλί δεν είναι το χρώμα των πραγμάτων από τον φωτισμό κάτω από το δέρμα, κατά τον χρόνο της κύησης.

4.3 ΟΙ ΤΡΙΑΔΙΚΕΣ ΜΕΤΑΒΑΤΙΚΕΣ ΔΙΕΡΓΑΣΙΕΣ

Η Rebecca Saxe (2006) συγκεντρώνοντας στοιχεία πρόσφατων ερευνών γύρω από την νευρωνική θεωρία του πνεύματος και την ενσυναίσθηση, εξετάζει την *«μοναδική» ικανότητα του ανθρώπου προς τις τριαδικές σχέσεις*. Ήδη από άλλες έρευνες (Ochsner ο.π.· Saxe and Powell, ο.π.) έχει διαπιστωθεί η διακριτή λειτουργία τριών περιοχών του μέσου προμετωπιαίου λοβού. Από αυτές, η κοιλιακή περιοχή υποστηρίζει την αναπαράσταση των συναισθηματικών καταστάσεων γύρω από τον άλλο (ενδοσκοπική ενσυναίσθηση) ή γύρω από τον εαυτό. Η ραχιαία περιοχή, προτείνει η Saxe, συνδέεται με την τριαδική διάδραση «εγώ – εσύ και αυτό», δηλαδή το υποκείμενο, το αντικείμενο και το αντικείμενο ενός εκ των δύο ή και των δύο. Βεβαίως εδώ συναντούμε το σκεπτικό του Green (2002a, 2002b) γύρω από την τριαδικότητα, δηλαδή την παρουσία και εκπροσώπηση εντός της διϋποκειμενικής σχέσης, της σχέσης του αντικειμένου με τα αντικείμενα του, η οποία ευρίσκεται στην βάση του οιδιποδείου συμπλέγματος και επομένως της συγκρότησης του ψυχικού οργάνου. Η νευροεπιστημονική έρευνα σε σχέση με την τριαδικότητα είναι ακόμα στα αρχικά στάδια. Όμως ως υπόθεση εργασίας και ως υπόθεση στήριξης των θέσεων που προτείναμε, θα σκεπτόμουν ότι αυτή *η μορφή τριαδικότητας μπορεί να αφορά στην διαμόρφωση, α) εντός της διϋποκειμενικής σχέσης και, β) εντός της ενδοϋποκειμενικής και ενδοψυχικής σχέσης (σύμφωνα με τον μηχανισμό του διπλού ορίου), μίας από κοινού σχέσης με ένα τρίτο αντικείμενο, εν προκειμένω το πεδίο της μεταβατικής πραγματικότητας ή τον οργανισμό της μεταβίβασης*.

Ένα ενδιαφέρον εύρημα της έρευνας του Ochsner (ο.π.) δεικνύει ότι η ραχιαία περιοχή του μέσου προμετωπιαίου λοβού λειτουργεί σε ένα επίπεδο διεργασίας και διαμόρφωσης μετα-αναπαραστάσεων[12], όπου συνδέονται και απαρτιώνονται στοιχεία από άλλες υπο-περιοχές του μέσου προμετωπιαίου και του μετωπιαίου λοβού. Η ραχιαία

[12] Θα έλεγα μετα-αναπαραστάσεων στο επίπεδο του μετωπιαίου λοβού και των κυκλωμάτων που εξυπηρετεί, καθώς η έννοια και η δημιουργία μετα-αναπαραστάσεων στην νευροεπιστήμη αφορά επίσης σε διάφορα και περισσότερο πρωτογενή επίπεδα διεργασιών πρόσληψης, επεξεργασίας και νοηματοδότησης των ερεθισμάτων.

περιοχή επομένως φαίνεται να καλύπτει και να συνδέει τρεις θεμελιώδεις λειτουργίες : ενδοσκόπηση, ενσυναίσθηση και τριαδικότητα. Έτσι θα υποθέταμε ότι *μέσω της λειτουργίας της τριαδικότητας, το από κοινού συγκροτούμενο μεταβατικό πεδίο έχει στην διάθεση του πολλαπλά στοιχεία, αναπαραστατικά, συναισθηματικά, σχεσιακά ή δράσης, που μπορεί να αφορούν στο εαυτό (ενδοσκόπηση) ή στην σκέψη γύρω από την σκέψη του άλλου (ενσυναίσθηση) και τα οποία επεξεργάζονται και διαμορφώνονται ως μετα-αναπαραστάσεις*. Πρόκειται για εν δυνάμει μετα-αναπαραστάσεις που απαρτίζουν ένα τριτογενές και μεταβατικό μόρφωμα το οποίο θα σκεπτόμουν ως ένα πεδίο ανάπτυξης χαοτικών διεργασιών, εναλλαγής περιόδων μεταβατικής αποσταθεροποίησης και μορφοποιητικής σταθεροποίησης. Αυτό δημιουργείται από τις εκπροσωπήσεις των ανακινούμενων ενδοϋποκειμενικών και διϋποκειμενικών στοιχείων, τα οποία αποτελούν τους παράξενους ελκυστές του πεδίου του χαοτικού συστήματος. *Η σκέψη μου είναι ότι η παρατηρούμενη βελτίωση μίας συμπτωματολογίας κατά την διάρκεια της θεραπείας ανήκει περισσότερο σε αυτό το τριτογενές μεταβατικό μόρφωμα*. Η μεταφορά του, η δυναμική εσωτερίκευση αυτού του μορφώματος στο πλαίσιο των ενδοϋποκειμενικών και ενδοψυχικών μεταβατικών διεργασιών του ασθενούς θα αποτελέσει ίσως ένα εχέγγυο και ένα αποτέλεσμα της θεραπείας.

Η μεταβιβαστική σχέση οργανώνεται και διαμορφώνεται σταδιακά. Ο Neyraut (1974) έδειξε πως ενδοψυχικά και θα λέγαμε συνολικότερα σωματοψυχικά, οι μεταβιβαστικές και οι αντιμεταβιβαστικές κινήσεις ξεκινούν πολύ νωρίτερα από την ίδια την θεραπευτική σχέση σύμφωνα με τα πρωτύτερα βιώματα, στην βάση των πρωτύτερων διεργασιών του μεταβατικού πεδίου. Η σκέψη που διατυπώσαμε είναι ότι οι διεργασίες του μεταβατικού πεδίου μπορεί να αφορούν σε κάθε πεδίο οργάνωσης της σωματοψυχικής οντότητας, το σωματικό, το νοητικό και το ψυχικό. Ανάλογα θεωρήσαμε ότι το αντικείμενο, η πολυσημία της σχέσης με αυτό, αποτελεί ένα αναφορικό αντικείμενο για κάθε επίπεδο διεργασιών, ψυχικών, γνωσιακών, αισθητηριοκινητικών και σωματικών. *Κάθε πεδίο πραγματικότητας, σωματικής, νοητικής, ψυχικής, αφήνει τα ίχνη της στην σχέση με το αντικείμενο και αυτό καλείται να λειτουργήσει ως ένα «εύπλαστο» ενδιάμεσο (Roussillon, 1995) της σχέσης μεταξύ ψυχισμού, νόησης και σώματος*. Η ενδοϋποκειμενική σχέση ψυχισμού και σώματος στηρίζεται στην δυναμική

των σχέσεων μεταξύ ψυχισμού - αντικειμένου και σώματος - αντικειμένου. Και αντιστρόφως, η σχέση ψυχισμού - αντικειμένου και σώματος - αντικειμένου στηρίζεται στην δυναμική της ενδοϋποκειμενικής σχέσης ψυχισμού και σώματος. Έτσι, στο πλαίσιο της θεραπευτικής εργασίας η μεταβιβαστική σχέση οργανώνεται σε ένα ψυχικό και αναπαραστατικό επίπεδο, όπως επίσης στην βάση «μερικών» και προ-ψυχικών ασυνείδητων μεταβιβαστικών κινήσεων που αναπτύσσονται στο πεδίο του σωματοαισθητηριακού, κινητικού ή του αντιληπτικού αναφορικά με το πλαίσιο, με τον χώρο και τα αντικείμενα που περιλαμβάνει, με ορισμένα φυσικά ή νοητικά χαρακτηριστικά του άλλου. *Σταδιακά το αντικείμενο, η μεταβιβαστική σχέση με αυτό, μέσω των συνειρμών, των ερμηνειών και των κατασκευών εντός και περί αυτής, αποκτά μία δική του υπόσταση, ισχυρή όσο και εύθραυστη και κυρίως μεταβατική, αυτο-οργανωτική*. Με αυτόν τον τρόπο θα μπορούσαμε ίσως να κατανοήσουμε την διάκριση των τριών επιπέδων σχέσης που αναπτύσσονται εντός της ψυχαναλυτικής θεραπείας που έχει προτείνει η Van Lysebeth-Ledent (2004). Το επίπεδο της σχέσης με την «κοινή έννοια», συμμετρίας αναλυτού και αναλυόμενου, απότοκο «παθολογικών αντι-μεταβιβαστικών κινήσεων», «ασυνείδητης σύγκρουσης με τις ανάγκες και τις επιθυμίες του ασθενούς». Το επίπεδο της μεταβιβαστικής σχέσης βασισμένο στην επίκαιρη εξωτερίκευση του εσωτερικού κόσμου σύμφωνα με τα πραγματικά και τα φαντασιακά βιώματα (πρόκειται δηλαδή για την μεταβίβαση ως χώρο αναπαραγωγής της ψυχικής πραγματικότητας). Και τέλος, το επίπεδο της «*αναλυτικής σχέσης*», το «μόνο ψυχαναλυτικά αυθεντικό» (ο.π.), πραγματικό όσο και εξωπραγματικό, το οποίο έγκειται στις ερμηνείες του ψυχαναλυτή. Η αναφορά στις τριαδικές μεταβατικές διεργασίες και στο μεταβατικό μόρφωμα που συγκροτείται χάρις στις λειτουργίες του πεδίου της μεταβατικής πραγματικότητας αντιστοιχεί σε αυτό το επίπεδο της «αναλυτικής σχέσης».

Ο Jeannerod (2002) θέτει ένα ουσιώδες ερώτημα, «*ποια είναι τα όρια της ενσυναίσθησης, της αντίληψης του άλλου*»: Η απάντηση που δίδει είναι ότι αυτά τα όρια υπάρχουν. Φυσιολογικά όλοι οι άνθρωποι έχουν ένα σύστημα καθρεπτικών νευρώνων, μία νευρωνική χαρτογράφηση της θεωρίας του πνεύματος ή μία νευροδυναμική αρχιτεκτονική του λιμβικού συστήματος, αλλά όπως γνωρίζουμε από την ψυχαναλυτική κλινική δεν είναι όλοι ικανοί για μία μεταβιβαστική νεύρωση. Ο Jeannerod αναφέρει πως

το γεγονός ότι «οι νοητικές καταστάσεις οφείλουν να είναι επίσης εγκεφαλικές καταστάσεις», δεν έρχεται σε αντίφαση, δεν παραπέμπει δηλαδή σε μία μεταφυσική (ή εξω-φυσική) ερμηνεία της παρατήρησης, ότι δεν μπορούν να μοιρασθούν με τους άλλους όλες οι νοητικές καταστάσεις, δεν μπορούν να γίνουν αντικείμενο ενσυναίσθησης. Εδώ, όπως λέει, έγκειται η μοναδικότητα και η ατομικότητα ενός ανθρώπου, «σε αυτό το μέρος του νοητικού/νευρωνικού περιεχομένου επί του οποίου ένας εξωτερικός παρατηρητής δεν μπορεί να κατασκευάσει μία αναπαράσταση για τον εαυτό του». Με αυτόν τον τρόπο θεωρώ ότι τίθενται τα όρια της τεχνικής των διαπροσωπικών, των διϋποκειμενικών ή των συμμετρικών θεραπειών. Όπως επίσης τίθενται τα όρια της μάθησης, της μεθόδου του «να μάθουμε τον άλλο πώς να είναι υγιής». Θα σκεπτόμουν ακόμα ότι ο περιορισμός μοιράσματος και η «βασανιστική», νευρωνικά εξασφαλιζόμενη, ικανότητα διάκρισης εαυτού και άλλου, μας ξαναβάζει συνειδητά και κυρίως ασυνείδητα στην φαντασιωσική ή στην ονειρική πορεία αναζήτησης της ψευδαισθητικής ικανοποίησης της επιθυμίας.

Η «αυθεντική» ψυχαναλυτική εργασία, όπως λέει η Van Lysebeth-Ledent, ξεκινά σε αυτό το πεδίο του μη μοιραζόμενου και μη νοούμενου. Η παρατήρηση του Jeannerod θεωρώ ότι αφορά κυρίως στην *συνειδητοποιούμενη αναπαράσταση ενσυναίσθησης*, δράσης, πρόθεσης ή θεωρίας γύρω από το πνεύμα του άλλου. Και αντίστοιχα ενδοσκόπησης. Όμως τα δεδομένα της νευροεπιστημονικής έρευνας μας δείχνουν ότι πέραν ή προ αυτής της συνειδητοποιημένης (και μοιραζόμενης) αναπαράστασης υπάρχει *ένα ευρύ πεδίο μη συνειδητών αναπαραστάσεων τις οποίες επεξεργάζονται τα κυκλώματα της νευρωνικής χαρτογράφησης της ενσυναίσθησης και της ενδοσκόπησης* (εαυτού και καθρεπτικής). Υπάρχει ένα ευρύ πεδίο μη συνειδητών αναπαραστάσεων, με την νευροεπιστημονική έννοια του όρου, το οποίο μπορεί να αφορά στο πεδίο του ψυχικού, του γνωσιακού ή του σωματικού. Όπως επίσης γνωρίζουμε ότι η κλινική εικόνα ορισμένων μεταιχμιακών και ιδίως ψυχοσωματικών διαταραχών, χαρακτηρίζεται από την αδυναμία ανάπτυξης της συνειρμικής και της αναλυτικής σκέψης. Η μεταβιβαστική σχέση, ως ένα μόρφωμα δράσης του μεταβατικού πεδίου, αναπτύσσεται. Αλλά, σε μικρότερο ή μεγαλύτερο βαθμό, προ-ψυχικά. Η αδυναμία συνειρμικής και αναλυτικής (αναπαραστατικής με την ψυχαναλυτική έννοια του όρου, ή προ-συνειδητής) σκέψης,

αφορά στο πεδίο των διεργασιών της ψυχικής πραγματικότητας, του ψυχικού οργάνου. Σε ένα άλλο επίπεδο, περισσότερο γνωσιακό ή σωματικό, πέραν και ίσως μη συνδεόμενα με τις ενδοψυχικές λειτουργίες, θεωρώ ότι είναι πιθανή η ανάπτυξη συνειρμικών και μεταβιβαστικών διεργασιών. Τις οποίες, μέσω της διεργασίας της μορφολογικής παλινδρόμησης της σκέψης και της εικονοπλασίας, μπορεί να αφουγκρασθεί και να προτείνει ο αναλυτής.

Επομένως απέναντι σε αυτά τα θέματα, η σύγχρονη ψυχανάλυση, όλων των σχολών, δίνει έμφαση στην *λειτουργία της αντιμεταβίβασης*. Δηλαδή ότι ο ψυχαναλυτής, ασύμμετρα ως προς τον αναλυόμενο, διατίθεται προς την ενσυναίσθηση την ενδοσκόπηση και ιδίως προς την ανάπτυξη των υποκειμενικών του μεταβατικών διεργασιών. Η ασυμμετρία της θεραπευτικής σχέσης είναι περισσότερο προς όφελος του αναλυτού, προς την δική του αυτοαναλυτική και μεταβατική ικανότητα, και δευτερογενώς, ή εξ αυτού, προς όφελος του αναλυόμενου. Επιχειρώντας μία νευροεπιστημονική εξήγηση της αντιμεταβιβαστικής λειτουργίας θα πρότεινα την υπόθεση ότι έγκειται στις διεργασίες που μπορεί να αναπτύσσονται στο επίπεδο του λιμβικού συστήματος ως πεδίο παραγωγής διαθεσιμοτήτων και αυτο-οργάνωσης, στο επίπεδο των πλαγιο-ραχιαίων συνειρμικών περιοχών του φλοιού (της κροταφο-βρεγματικής σύνδεσης). Οι διεργασίες αυτών των περιοχών αντλούν πρωτογενή στοιχεία από την επικοινωνία δεξιού προς δεξιό ημισφαίριο που προτείνει ο Schore, από τα στοιχεία των μεταβατικών διεργασιών της περιοχής του στελέχους, από το τι ανακινείται στο επίπεδο της «σπλαχνικής συνείδησης», των βασικών συγκινησιακών συστημάτων και του proto-self (Panksepp, Damasio). Τα δεδομένα από την νευροδυναμική του λιμβικού συστήματος και των άλλων εγκεφαλικών περιοχών, πιθανώς δημιουργούν νέα δυνητικά μορφώματα αναπαραστάσεων (δράσης, σκέψης) γύρω από τον άλλο, τα οποία, χωρίς να αποτελούν γνώσεις ή αιτιατικές και επεξηγηματικές συνδέσεις, θα μπορέσουν να εκπροσωπηθούν στο πεδίο της μεταβατικής πραγματικότητας της θεραπευτικής σχέσης.

Στην νευροψυχολογική και ψυχοδυναμική κλινική είδαμε ότι ο θεραπευτής καλείται να λειτουργήσει «δανείζοντας» όχι μόνον την ψυχικοποιημένη σκέψη του, το

δικό του προ-συνειδητό ως τμήμα μίας ψυχικής τοπικής, αλλά επίσης δανείζοντας την γνωσιακή ή την σωματική του σκέψη. Οι μεταβατικές διεργασίες, η αναζήτηση της νοηματοδότησης και της πολυσημίας μπορεί να αφορούν στο γνωσιακό ή στο αισθητηριοκινητικό επίπεδο. Κρατώντας όμως πάντοτε υπόψη ότι μία σύνδεση σε αυτό το επίπεδο μπορεί να κινητοποιήσει μη προβλεπόμενες συνδέσεις στο επίπεδο της ψυχικής πραγματικότητας και αντιστρόφως.

Σε αυτές τις περιπτώσεις ασθενών υπάρχει «μία απώλεια της ουσίας του ψυχισμού σε όλο το φάσμα της τοπικής» όπως αναφέρει ο Green για τους οριακούς ασθενείς (1983), και ίσως της ουσίας της σωματοψυχικής οντότητας, της ουσίας που την συγκροτεί. Η πληγή λέει ο Green δημιουργεί ένα κενό που χάσκει. Η αντίληψη του κενού υπάρχει ως μη αναπαριστάμενη και όπως στην περίπτωση της κυρίας Ν, προβάλλεται, σκιαγραφείται στο φύλλο χαρτιού έτσι ώστε, μέσα από την καθρεπτική σχέση με ένα αντικείμενο και την δημιουργία ενός ενδιάμεσου μεταβατικού πεδίου, να ανακτηθεί η εσωτερική δυνατότητα ψυχικής και νοητικής επούλωσης. Ακολουθώντας την σκέψη του Green (ο.π.) θα έλεγα ότι η εργασία που έχει να γίνει ως προς την αναπαράσταση του «θρυμματισμένου» ψυχικού και σωματικού εγώ, πραγματοποιείται μέσω της αναπαράστασης του αντικειμένου. Ιδίως της αναπαράστασης του αντικειμένου της μεταβιβαστικής σχέσης και της συγκρότησης του ως ένα εν δυνάμει μόρφωμα του είναι, των σχέσεων σύνδεσης μεταξύ ψυχικής πραγματικότητας, νόησης, σώματος και περιβάλλοντος.

*

Όπως είδαμε στα προηγούμενα κεφάλαια και όπως διατυπώνεται στην σχετική βιβλιογραφία, μεταξύ ψυχανάλυσης και νευροεπιστήμης υπάρχουν πολλές πιθανές συσχετίσεις, αναφορικά με την συνείδηση και το ασυνείδητο, τα βασικά συναισθήματα, τις συγκινήσεις και τις ενορμήσεις, την αναπαράσταση και την μνήμη. Αλλά όλες αυτές οι πιθανές συσχετίσεις χρειάζονται έναν τρόπο σύνδεσης, μεταφοράς και αμφίδρομης επικοινωνίας, καθώς αφορούν σε διαφορετικά πεδία συγκρότησης της σωματοψυχικής

οντότητας. Στην βάση τους υπάρχουν, η ικανότητα του σώματος και του εγκεφάλου προς την πλαστικότητα, την συνειρμική, την ερμηνευτική και την μη γραμμική αυτό-οργανωνόμενη λειτουργία, οι οποίες επιτρέπουν την οργάνωση του κάθε πεδίου. Υπάρχει η θεμελιώδης ικανότητα του σώματος να αναπτύσσει μεταβατικές σχέσεις εντός αυτού και σε σχέση με τα αντικείμενα. Να λειτουργεί δηλαδή ως «σώμα – σχέση σε σχέση». Και χάρις σε αυτό να καθίσταται δυνατή η ανάδυση, η διάκριση και η δυναμική σύνδεση των πεδίων του ψυχισμού, της νόησης και του σώματος. Ένυλα και αλληλένδετα πεδία, αλλά όχι αυτοματικά, ούτε γραμμικά ή αναγωγικά συνδεδεμένα. Θεωρήσαμε ότι συνδέονται υπό την μορφή ενός μεταβατικού μονισμού. Η προσπάθεια αυτής της μελέτης ήταν η εξέταση των μηχανισμών μέσω των οποίων παράγεται η πολυσημία των πεδίων που συγκροτούν την σωματοψυχική οντότητα και η πολυσημία της σχέσης τους. Θεωρήσαμε και προσπαθήσαμε να τεκμηριώσουμε ότι η λειτουργία της μεταβίβασης όπως εξετάζεται στην ψυχαναλυτική θεωρία και όπως παρατηρείται στην κλινική πράξη, αποτελεί την έκφραση μίας ευρύτερης και εξελικτικά απαραίτητης ικανότητας του εγκεφάλου προς την δημιουργία των διεργασιών του πεδίου της μεταβατικής πραγματικότητας. Υπό αυτή την έννοια θεωρήσαμε ότι η μεταβίβαση ως έννοια, ως τρόπος συναλλαγής και επικοινωνίας, και ως ένα σύνολο ψυχικών, νοητικών και νευρωνικών διεργασιών, ευρίσκεται στο πεδίο σύνδεσης μεταξύ ψυχανάλυσης και νευροεπιστήμης. Στην συνέχεια προτείνεται η γενική ανασκόπηση των συμπερασμάτων της μελέτης και η διατύπωση ορισμένων σκέψεων περαιτέρω διερεύνησης.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Βασικό σημείο και αφετηρία της σκέψης για την εκπόνηση αυτή της Διατριβής απετέλεσε μία σειρά κλινικών παρατηρήσεων μέσα από την διαγνωστική και θεραπευτική προσέγγιση νευροψυχολογικών ασθενών. Πρόκειται για την συχνά παρατηρούμενη παροδική και διακυμαινομένη βελτίωση των νευροψυχολογικών ελλειμμάτων και της απόδοσης ως προς τις νοητικές λειτουργίες κατά την διάρκεια των θεραπευτικών συνεδριών. Η εμφάνιση ή και η υποστροφή της βελτίωσης φαινόταν να είναι συνάρτηση της πορείας και της δυναμικής της θεραπευτικής σχέσης ή της πορείας του ευρύτερου προγράμματος νευρολογικής αποκατάστασης, και να συνδέεται με την από κοινού, μεταβιβαστική θα έλεγα, επεξεργασία, άλλοτε αισθητηριοκινητικών, άλλοτε γνωσιακών, και άλλοτε ψυχικών διεργασιών και δεδομένων. Η εμβάθυνση της ανάλυσης της νευροψυχολογικής σημειολογίας και του κλινικού υλικού των θεραπειών (είτε ψυχοθεραπείας είτε νευροψυχολογικής αποκατάστασης), αναδείκνυε την σημασία της θεραπευτικής διεργασίας και έθετε μία σειρά ερωτημάτων γύρω από τον σχηματισμό και την πορεία των συμπτωμάτων, ως ένα πεδίο συνάντησης και σύνδεσης του σώματος, της νόησης και του ψυχισμού.

Η πρόοδος της νευροεπιστημονικής έρευνας γύρω από την νόηση, εξερευνώντας τις μικροσκοπικές και τις μακροσκοπικές εγκεφαλικές λειτουργίες που εξασφαλίζουν την ανάδυση της συνείδησης, καθώς και η ερευνητική τεκμηρίωση των μη συνειδητών διεργασιών, ή ακόμα η ανάπτυξη της γνωσιακής νευροεπιστήμης των σχέσεων με τον άλλο και της ενσυναίσθησης, προσέδωσαν ένα εξαιρετικά σύνθετο και σημαντικό πεδίο διερεύνησης των σχέσεων μεταξύ ψυχισμού, νόησης, σώματος και αντικειμένων. Παράλληλα η πρόοδος της ψυχαναλυτικής θεωρητικής και κλινικής προσέγγισης των μεταιχμιακών και των ψυχοσωματικών διαταραχών, κινούμενες στον άξονα των μορφολογικών παλινδρομήσεων, ανέδειξε την σημασία του αντιληπτικού, του

τραυματικού, του πεδίου των ονομαζόμενων προ-ψυχικών διεργασιών, της σχέσης με το πραγματικό και την σημασία και θέση τους εντός της θεραπευτικής σχέσης.

Τέλος η αυξανόμενη προσπάθεια σύζευξης ή συσχέτισης μεταξύ ψυχανάλυσης και νευροεπιστήμης, οι ολοένα αυξανόμενες δημοσιεύσεις γύρω από την νευρο-ψυχανάλυση, απετέλεσαν ένα σημαντικό σώμα γνώσεων και ένα απαραίτητο έρεισμα για την διατύπωση των υποθέσεων εργασίας που εξετάσαμε.

Βασιζόμενοι σε αυτές τις κλινικές παρατηρήσεις που αφορούν σε ουσιώδη ζητήματα του θεραπευτικού έργου, βασιζόμενοι σε ένα πλήθος νευροεπιστημονικών και ψυχαναλυτικών ερευνητικών και θεωρητικών δεδομένων, βασιζόμενοι τέλος στην σκέψη και κεντρική υπόθεση εργασίας της διατριβής, ότι η προσπάθεια αναζήτησης των συνδέσεων μεταξύ ψυχανάλυσης και νευροεπιστήμης απαρτίζεται και παραπέμπει σε ένα ιδιαίτερα ευρύ και δυναμικό σύνολο στοιχείων, διερευνήσαμε μία σειρά αλληλένδετων θεμάτων και θέσεων που προτείναμε.

Διερευνήσαμε έτσι,

i. Την σχέση μεταξύ της ψυχικής και της εξωτερικής πραγματικότητας σύμφωνα με την ψυχαναλυτική και ψυχοσωματική θεωρία και κλινική.
ii. Τις νευρωνικές βάσεις της συγκρότησης του κεντρικού νευρικού συστήματος και του εγκεφάλου, την λειτουργία της σύναψης και την νευρωνική πλαστικότητα ως θεμέλια της υποκειμενικότητας και της ανάδυσης της ψυχικής πραγματικότητας.
iii. Την δυναμική χαρτογράφηση του εγκεφάλου και την νευροεπιστημονική προσέγγιση της οργάνωσης και έκφρασης της νόησης.
iv. Την σχέση μεταξύ των ερευνητικών νευροεπιστημονικών δεδομένων και της ψυχαναλυτικής θεώρησης για την οργάνωση του ψυχισμού, αναζητώντας τις πιθανές αντιστίξεις παρά τα ανατομολειτουργικά σύστοιχα.
v. Την εφαρμογή της συνδυασμένης νευρο-ψυχαναλυτικής κλινικής προσέγγισης σε περιστατικά νευροψυχολογικών ασθενών. Τα απότοκα κλινικά

δεδομένα μας επέτρεψαν την τεκμηρίωση ή την στήριξη των υποθέσεων εργασίας.

vi. Την πιθανή νευρωνική τοπική της τοπικής του ψυχικού οργάνου.

vii. Τα νευροεπιστημονικά δεδομένα γύρω από την σχέση με το αντικείμενο, την ενσυναίσθηση, την ενδοσκόπηση και τις νευρωνικές βάσεις των μεταβατικών διεργασιών.

viii. Την οργάνωση και λειτουργία του πεδίου της μεταβατικής πραγματικότητας και την λειτουργία της μεταβίβασης ως πεδίο σύνδεσης μεταξύ ψυχανάλυσης και νευροεπιστήμης, προτείνοντας μία υποθετική χαρτογράφηση του «μεταβατικού εγκέφαλου».

Η έννοια της ψυχικής πραγματικότητας εξετάσθηκε σύμφωνα με τις δύο αντίστοιχες θεωρήσεις του Freud και της ψυχανάλυσης, ως το ασυνείδητο και ως το σύνολο της οργάνωσης και των λειτουργιών του ψυχικού οργάνου. Προτείναμε την διάκριση μεταξύ της ψυχικής πραγματικότητας και της εξωτερικής πραγματικότητας, στο πλαίσιο της οποίας διακρίνουμε την πραγματικότητα του σώματος, την πραγματικότητα της νόησης (ή γνωσιακή πραγματικότητα) και την πραγματικότητα των αντικειμένων, του εξωτερικού περιβάλλοντος. Στην ψυχαναλυτική βιβλιογραφία, το σώμα εξ αιτίας ίσως της σύνδεσης με τις ενορμήσεις και την σεξουαλικότητα, και της αποφυγής του «ατοπήματος» του δυϊσμού, περιλαμβάνεται συνήθως στην εσωτερική ή στην ψυχική πραγματικότητα. Σε συγγραφείς όπως η Florence Bégoin-Guignard, ή σε άλλους σε στιγμές αναζήτησης στο έργο τους, «η ψυχική πραγματικότητα δεν αντιτίθεται σε μία υλική πραγματικότητα, αλλά σε μία *πραγματικότητα εξωτερική του ψυχισμού*, συμπεριλαμβανομένου του σώματος του υποκειμένου και της ψυχικής πραγματικότητας του Άλλου», και θα προσέθετα συμπεριλαμβανομένης της σωματικής και νοητικής πραγματικότητας του άλλου. Ο Freud αναφέρθηκε στην πραγματικότητα του σώματος υπό την έννοια του «βιολογικού πετρώματος ή βράχου». Και μετέπειτα ανέπτυξε την μεταψυχολογία η οποία, αναφορικά με το σώμα, λειτουργεί ως μία αναπαράσταση του ελλείποντος συνδετικού κρίκου μεταξύ ψυχισμού και βιολογικού.

Σύμφωνα με τον Green το βιολογικό εντάσσεται στην εσωτερική πραγματικότητα καθώς οι ενορμήσεις στην δεύτερη τοπική τοποθετούνται εντός του ασυνειδήτου, στον χώρο του συστήματος του εκείνου. Η εξωτερική πραγματικότητα αφορά εδώ στα εξωτερικά αντικείμενα. Εάν θεωρήσουμε ότι οι ενορμήσεις ευρίσκονται εντός του εκείνου, δεν θα πρέπει να ξεχνάμε ότι πρόκειται ήδη για έναν εκπρόσωπο, στο μεταίχμιο του σωματικού και του ψυχικού, αλλά ως ήδη κάτι το διαφορετικό από αυτή καθ' εαυτή την βιολογική πραγματικότητα, είτε ως κυτταρική λειτουργία, είτε ως νευρικό σύστημα, εσωδεκτικό ή ιδιοδεκτικό ερέθισμα είτε ως γνωσιακή πραγματικότητα. Στην σκέψη του Green το τμήμα της εσωτερικής πραγματικότητας που περιλαμβάνει το σώμα διαφοροποιείται από την ψυχική πραγματικότητα, εννοούμενη ως το ασυνείδητο. Με αυτόν τον τρόπο θελήσαμε να τονίσουμε την κεντρική σημασία που κατέχει ο τρόπος και ο λόγος μεταφοράς του βιολογικού, μίας βιολογικής πραγματικότητας ή μίας βιολογικής αναπαράστασης, σε μία ψυχική πραγματικότητα ή αναπαράσταση, πράγματος, λέξης ή αντικειμένου. Η πραγματικότητα του σώματος, του νευρικού συστήματος και των λειτουργιών του, αποτελούν την πλέον θεμελιώδη εσωτερική πραγματικότητα. Όμως, σε σχέση με την ψυχική πραγματικότητα τίθεται το ερώτημα του τρόπου και των μηχανισμών δια των οποίων η εσωτερική πραγματικότητα, ένα βιολογικό αντικείμενο, θα αποτελέσει *και* ένα ψυχικό αντικείμενο, θα αποκτήσει δηλαδή μία αξία στο πεδίο του ψυχισμού. Και αντιστρόφως τίθεται το ερώτημα των μηχανισμών μεταφοράς των ένυλων δεδομένων του ψυχισμού προς το σώμα, προσδίδοντας μία λειτουργική βιολογική αξία στο ενδοψυχικό στοιχείο. Θέσαμε επομένως την ύπαρξη ενός ενδιάμεσου πεδίου συνδέσεων και μεταφορών. Αυτό το ενδιάμεσο πεδίο, ούτε βιολογικό ή του περιβάλλοντος και ούτε ενδοψυχικό, στην διατομή της ψυχικής και της εξωτερικής πραγματικότητας, αποτελεί αυτό που ορίσαμε και προτείναμε ως την μεταβατική σωματοψυχική πραγματικότητα.

Η άποψη που προτείναμε και υποστηρίξαμε μέσα από τα νευροεπιστημονικά και ψυχαναλυτικά ερευνητικά και κλινικά δεδομένα αναφέρεται στο σκεπτικό ενός μεταβατικού μονισμού. Πρόκειται για ένα διττό μονισμό (Bissell, Velmans, Solms & Turnbull, Panksepp) υπό την έννοια της συνύπαρξης ενός σώματος και ενός ένυλου ψυχισμού. *Αναφέρομαι σε μία ενότητα ψυχισμού και σώματος η οποία για να γίνει πράξη*

και για να θεμελιωθεί χρειάζεται και προϋποθέτει ένα ενδιάμεσο πεδίο, έναν δυναμικό τρόπο σύνδεσης και μεταφοράς, το πεδίο της μεταβατικής πραγματικότητας. Αυτό αφορά σε ένα δυναμικό σύνολο εγκεφαλικών και διεγκεφαλικών διεργασιών, το οποίο υποθετικά ονομάσαμε «μεταβατικό εγκέφαλο» και αντίστοιχα στο σύνολο των *ψυχικών ενδοϋποκειμενικών και διϋποκειμενικών μεταβατικών διεργασιών*, οι οποίες εντός της κλινικής πράξης αναπτύσσονται στον χώρο της μεταβίβασης και της αντιμεταβίβασης.

Η προσέγγιση των Solms, Turnbull, του Panksepp ή των Lechevalier, λέει ότι στο πλαίσιο του διττού μονισμού γίνεται μία διπλή ανάγνωση του ιδίου βασικού και βιολογικού υλικού. *Η σκέψη μου είναι ότι μία δεύτερη ή διαφορετική ανάγνωση, σημαίνει, και αυτό πάντοτε εί δ' άλλως δεν υπήρξε δεύτερη ανάγνωση, την συγγραφή, την υλοποίηση ενός δεύτερου ή ενός άλλου κειμένου*. Άρα, ένα άλλο αντι- ή/και υπο-κείμενο, *άρα μία άλλη πραγματικότητα. Ενδιάμεσα, και αυτός είναι ο ρόλος του (ή των) αναγνώστου – παρατηρητή – ερμηνευτή, αναπτύσσεται μία διεργασία και ένα σώμα μεταφορών και μεταβάσεων, από και προς το ένα ή το άλλο κείμενο. Άρα μία τρίτη μεταβατική μορφή πραγματικότητας*. Και ένα τρίτο, μεταβιολογικό και μεταψυχολογικό κείμενο.

Βασικό σημείο αναφοράς της έρευνας που προτείναμε απετέλεσε η έννοια και η λειτουργία των χαοτικών και αυτο-οργανωνόμενων συστημάτων. Εξετάσαμε το ενδιαφέρον της ψυχανάλυσης και την εφαρμογή στις νευροεπιστήμες της θεωρίας του χάους. Το νευρικό σύστημα και το ψυχικό σύστημα χαρακτηρίζονται από μία χαοτική λειτουργία υπό την έννοια ότι πρόκειται για συνεχώς μεταβαλλόμενα συστήματα, των οποίων η οργάνωση εξαρτάται και προσδιορίζεται από ένα απεριόριστο σύνολο παραγόντων, επί μέρους δομών και διεργασιών, την εμφάνιση νέων και απρόβλεπτων ερεθισμάτων, των οποίων η σημασία δεν ανακαλύπτεται παρά σε έναν δεύτερο χρόνο και υπό ιδιαίτερες, μεταβατικές, συνθήκες, ή από την μεθύστερη επίδραση γεγονότων τα οποία έχουν εγγραφεί ως μνήμες (είτε κυτταρικές είτε σωματικές είτε ψυχικές) ή ως ώσεις και εν δυνάμει τάσεις. Αυτά τα στοιχεία αποτελούν τους «παράξενους ελκυστές» που συγκροτούν το πεδίο των μεταβατικών χαοτικών διεργασιών, στο πέρας των οποίων το σύστημα «κατακάθεται», οργανώνεται σε μία νέα και μη προβλεπόμενη γραμμικά

κατάσταση. Στο ψυχικό και το νευρικό σύστημα, μέσω της λειτουργίας της αυτο-οργάνωσης, υπάρχει η δυνατότητα ανάδυσης μίας νέας κατάστασης, είτε στο επίπεδο των δομών είτε στο επίπεδο των διεργασιών. Στο πεδίο της σχέσης μεταξύ εξωτερικής πραγματικότητας (σωματικής, νοητικής ή γνωσιακής και των αντικειμένων) και ψυχικής πραγματικότητας, οι θεωρίες του χάους είναι σημαίνουσες διότι προτείνουν έναν τρόπο εξήγησης της παρουσίας και της σχέσης του σώματος εντός του ψυχισμού και του ψυχισμού εντός του σώματος. Η χαοτική δυναμική του νευρικού συστήματος εισάγει στην λειτουργία του την ψυχική διάσταση, δηλαδή το στοιχείο του υποκειμενικού και μη προβλέψιμου, με βάση ένα γενετικά προκαθορισμένο πλαίσιο ζωής. Όπως επίσης εισάγει στην οργάνωση του ψυχισμού, με την μορφή μίας ελάχιστης και μη προβλεπόμενης συνθήκης, την διάσταση της βιολογικής πραγματικότητας.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ ΓΥΡΩ ΑΠΟ ΤΗΝ ΨΥΧΑΝΑΛΥΤΙΚΗ ΣΚΕΨΗ ΣΤΑ ΙΧΝΗ ΤΟΥ ΣΩΜΑΤΟΣ

1. Με βάση τα δεδομένα της ψυχαναλυτικής μεταψυχολογίας και κλινικής αναλύσαμε την *πολυσημία της ψυχικής πραγματικότητας*, και ιδίως την *πολυσημία της σχέσης της μεταξύ ψυχικής και εξωτερικής πραγματικότητας*. Για τον σκοπό αυτό βασιζόμενοι σε θεωρητικές αναφορές και σε κλινικά παραδείγματα. μελετήσαμε την πολυσημία της αντίληψης. Θεωρήσαμε ότι οι μορφές της εργασίας της αντίληψης μπορούν να εννοηθούν ως τρόποι σχέσης και σύνδεσης της ψυχικής και της σωματικής ή της νοητικής πραγματικότητας. Προτείναμε την διάκριση ορισμένων μορφών λειτουργίας της αντίληψης. διατάσσοντας-τες ως προς δύο άξονες. τον άξονα συνείδησης – ασυνείδητου και πραγματικού – αναπαραστατικού. Περιγράψαμε και αναλύσαμε τις μορφές : της αναπαραστατικής αντίληψης, της αντίληψης του «τραυματικού δυναμικού» και του «δυναμικού μετάλλαξης», της πραγματιστικής (χρηστικής) αντίληψης, της ασυνείδητης αντίληψης, της αντίληψης στο πλαίσιο της εργασίας του αρνητικού, της ψευδαισθητικής – παλινδρομικής αντιληπτικότητας, και, της πρωτογενούς αντίληψης.

2. Αναλύσαμε την σχέση μεταξύ της λειτουργίας της συνείδησης και των αναπαραστατικών διεργασιών, ως μία επίσης μορφή σχέσης της ψυχικής και της εξωτερικής πραγματικότητας. Θεωρήσαμε ότι η ψυχική πραγματικότητα θα μπορούσε να ορισθεί ως μία αντίστιξη και απόρροια της σχέσης μεταξύ της εσωτερικής και της εξωτερικής πραγματικότητας. ή των κινήσεων μεταξύ της λήθης και του αληθούς. Σε σχέση με τις αντιληπτικές και τις αναπαραστατικές διεργασίες. σκεφτήκαμε την έννοια της «*δοκιμασίας της πραγματικότητας*» ως έναν μηχανισμό διάκρισης και σύνδεσης ψυχικής και εξωτερικής πραγματικότητας. Εξετάσαμε την έννοια και την λειτουργία των

ενορμήσεων ως μεταβάσεις ή διεργασίες μεταφοράς, του σώματος όπως και του ψυχισμού. Η φροϋδική τοποθέτηση τους στο μεταίχμιο σώματος και ψυχισμού, μας επέτρεψε να θεωρήσουμε την λειτουργία των ενορμήσεων ως μία κίνηση και κυρίως ως μία διεργασία σύνδεσης μεταξύ ψυχισμού και σώματος.

3. Η εξέταση της ψυχικής πραγματικότητας υπό το πρίσμα των *θεωριών της ψυχοσωματικής* μας επέτρεψε να την κατανοήσουμε ως μία εξελικτική και εν τω γίγνεσθαι τοπική, σε διαρκή και άμεση συνάρτηση με το σώμα, ως προ το οποίο - με την έννοια του «αρχικού μωσαϊκού» και «κατατετμημένου ασυνειδήτου» (Marty) - εξελισσόμενη, τείνει να δημιουργήσει διαφοροποιήσεις έτσι ώστε να εξασφαλίσει την καλύτερη δυνατή ατομική συγκρότηση της συνολικής σωματοψυχικής τάξης. Η ψυχική πραγματικότητα, ή εν προκειμένω η ψυχοσωματική πραγματικότητα, αποτελεί ένα συναρτώμενο αυτο-οργανωνόμενο σύστημα. Άρα μία *αυτο-οργάνωση σχέσης*. Το είδος και η σημασία των σωματικών ή των ψυχικών στοιχείων και λειτουργιών που θα αποτελέσουν τις συνθήκες γύρω από τις οποίες θα στραφούν οι ανάγκες συντήρησης και οι λιβιδινικές επενδύσεις, ως προς τις οποίες θα αναπτυχθεί η πολυσημία της ψυχικής πραγματικότητας, θα καθορισθεί στο μεθύστερον και σύμφωνα με την ευαισθησία τους ως προς τις αρχικές συνθήκες του σώματος εντός του ψυχισμού, και, του ψυχισμού εντός του σώματος. Υπό την οπτική της ενιαίας ψυχοσωματικής πραγματικότητας, το ερώτημα της σχέσης μεταξύ ψυχισμού και σώματος έγκειται *στον τρόπο και τους μηχανισμούς σύμφωνα με τους οποίους από μία διεργασία ανάδυσης του ενδοψυχικού πεδίου από το βιολογικό, μεταφερόμαστε σε μία μεταβατική σύνδεση του ενός πεδίου με το άλλο. Δηλαδή σε μία αλληλένδετη συν-λειτουργία εκπροσώπησης μεταξύ των δύο αυτονομούμενων και αλληλοεξαρτώμενων πεδίων*.

4. Η ψυχαναλυτική και η ψυχοσωματική προσέγγιση της σχέσης μεταξύ της ψυχικής και της εξωτερικής πραγματικότητας μας επέτρεψε να διακρίνουμε ορισμένους θεμελιώδεις μηχανισμούς. Αναφερθήκαμε στην έννοια και την λειτουργία της «διπλής απαίτησης έργου». Της απαίτησης έργου εκ μέρους του σώματος

προς τον ψυχισμό που διατυπώθηκε στην ψυχαναλυτική θεωρία της ψυχοσεξουαλικότητας και των ενορμήσεων, καθώς και της απαίτησης έργου του ένυλου ψυχισμού προς το σώμα.

5. Υπογραμμίσαμε την σημασία της διάκρισης μεταξύ πηγής και προέλευσης του ψυχισμού. Ο ψυχισμός πηγάζει και τελικώς είναι μέρος του σώματος. Η προέλευση του ψυχισμού, της δυναμικής που τον χαρακτηρίζει, θεωρήσαμε ότι αφορά στις διεργασίες της μεταβατικής πραγματικότητας, του πεδίου δηλαδή εντός του οποίου αναπτύσσεται η λειτουργία σύνδεσης και αμφίδρομης μεταφοράς μεταξύ στοιχείων του βιολογικού και του ψυχικού.

Θεωρήσαμε ως έναν βασικό τρόπο σύνδεσης μεταξύ ψυχικής και εξωτερικής πραγματικότητας, άρα ως τρόπο οργάνωσης και μηχανισμό λειτουργίας του πεδίου της μεταβατικής πραγματικότητας, την έννοια του «*διπλού ορίου*» που έχει προτείνει ο André Green. Η λειτουργία του «διπλού ορίου», συναφής με την έννοια των «εξω-εγκεφαλικών» διεργασιών του Vigotsky, θέτει σε μία δυναμική σχέση συνάρτησης και μεταφοράς, τις σχέσεις μεταξύ ψυχικής πραγματικότητας και περιβάλλοντος (των αντικειμένων), και, τις ενδοψυχικές διασυστημικές συνδέσεις. Επομένως η μορφή των διεργασιών που αναπτύσσονται μεταξύ των ψυχικών συστημάτων, εν προκειμένω οι διεργασίες του προσυνειδητού, είναι συνάρτηση και αλληλοτροφοδοτούνται ή νοηματοδοτούνται από την μορφή και την δυναμική των σχέσεων μεταξύ της σωματοψυχικής οντότητας και των αντικειμένων.

6. Η άποψη που διατυπώσαμε είναι ότι ο μηχανισμός του «διπλού ορίου» δεν αφορά μόνον στις ενδοψυχικές συνδέσεις, αλλά επίσης, στον εσωτερικό πόλο, στην σχέση μεταξύ ψυχικής πραγματικότητας και πραγματικότητας της νόησης και του σώματος, και στον εξωτερικό - διϋποκειμενικό πόλο, στην σχέση αυτών των πεδίων που συγκροτούν την σωματοψυχική οντότητα με τα αντικείμενα. Προτείναμε ότι το πεδίο της μεταβατικής πραγματικότητας αναπτύσσεται : α) εντός της σωματοψυχικής οντότητας : ως πεδίο σύνδεσης και μεταφοράς μεταξύ ψυχισμού, νόησης και σώματος· β)

μεταξύ σωματοψυχικής οντότητας και αντικειμένων : ως πεδίο εντός του οποίου αναπαράγονται και εκπροσωπούνται τα ενδοϋποκειμενικά στοιχεία. Σε αυτό το τμήμα του πεδίου της μεταβατικής πραγματικότητας, τα εκπροσωπούμενα στοιχεία γίνονται αντικείμενο δυναμικών διεργασιών, παράγονται εν δυνάμει μορφώματα και τρόποι λειτουργίας, καθώς και εν δυνάμει τρόποι σύνδεσης μεταξύ ψυχισμού, νόησης και σώματος.

7. Σύμφωνα με τις παραπάνω παρατηρήσεις και βασιζόμενοι στην έννοια της «*δοκιμασίας της ψυχικής πραγματικότητας*» του Guillaumin η οποία αναπτύσσεται στο πλαίσιο της ψυχαναλυτικής πράξης και στην φροϋδική έννοια της «*δοκιμασίας της επικαιρότητας*» που ανέλυσαν οι Leclaire και Scarfone ως ένα προγενέστερο επίπεδο δοκιμασία προ της αρχής της πραγματικότητας, προτείναμε ως κεντρική θέση της διατριβής ότι : Η θεραπευτική και ερευνητική αξία της ψυχαναλυτικής θεωρίας και κλινικής, άπτεται μίας θεμελιώδους λειτουργίας της σωματοψυχικής οντότητας, του ψυχισμού όπως και του νευρικού συστήματος, την οποία μέσω της μεταψυχολογικής και της πρακτικής της ανάπτυξης, αναδεικνύει, αντικειμενοποιεί και διεργάζεται. Η ιδιότητα αυτή αφορά στην ανάπτυξη εντός της σωματοψυχικής οντότητας μεταξύ ψυχισμού και σώματος, καθώς και μεταξύ της σωματοψυχικής οντότητας και του εξωτερικού περιβάλλοντος, ορισμένων συνδετικών πεδίων διεργασιών και εν δυνάμει μορφωμάτων μεταβατικής πραγματικότητας, τα οποία στο ψυχαναλυτικό πλαίσιο αφορούν στην ανάπτυξη της μεταβιβαστικής πραγματικότητας. Μέσω αυτών των πεδίων και των εν δυνάμει μορφωμάτων, από την σωματική πραγματικότητα αναδύεται ψυχική πραγματικότητα, και από αυτή αναδύεται εκ νέου σωματική πραγματικότητα.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ ΓΥΡΩ ΑΠΟ ΤΗΝ ΝΕΥΡΟΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΣΚΕΨΗ ΣΤΑ ΙΧΝΗ ΤΟΥ ΨΥΧΙΣΜΟΥ

Εξετάσαμε την οργάνωση και την λειτουργία του νευρικού συστήματος, των νοητικών λειτουργιών και την νευροψυχολογική σημειολογία. Αναλύσαμε την *δυναμική προσέγγιση του νευρικού συστήματος* σύμφωνα με την διάκριση και σύνδεση των τριών λειτουργικών μονάδων που έχει προτείνει ο Luria. Είδαμε ότι η πρόσληψη και διεργασία των ερεθισμάτων, η εκτελεστική λειτουργία, οι κινητοποιητικές διεργασίες και η σημασία της προθετικής και συναισθηματικής διάστασης, καθώς επίσης η απαρτίωση αυτών των στοιχείων με την μορφή μίας υποκειμενικής οργάνωσης και λειτουργίας, *απαιτεί την συνεχή και δυναμική συνέργεια των τριών λειτουργικών μονάδων*. Βασιζόμενοι σε μία σειρά νευροεπιστημονικών δεδομένων και στο κλινικό ερευνητικό υλικό, προσπαθήσαμε να προσεγγίσουμε την πολυσημία του εγκεφάλου και της νόησης.

1. Αναπτύξαμε τις θέσεις μας γύρω από την *έννοια της σωματικής και της νοητικής πραγματικότητας* θεωρούμενες σε σχέση με την ψυχική πραγματικότητα και ως ένα *εν δυνάμει σημαίνον και επενδυόμενο αντικείμενο* για αυτήν. Αναφέρονται σε συνειδητές και μη συνειδητές διεργασίες, και αφορούν στην ίδια την λειτουργία καθώς και στο απότοκο δεδομένο. Θεωρήσαμε ότι η νοητική και η σωματική πραγματικότητα ως λειτουργίες (ως περιέχον) και ως αποτέλεσμα αυτών των λειτουργιών (ως περιεχόμενο), εξυπηρετούν τις λειτουργίες της ψυχικής πραγματικότητας, ενώ επίσης αποτελούν έρεισμα, αντικείμενα και τροφοδοτικά στοιχεία των ενορμητικών κινήσεων.

Εξετάσαμε τα δεδομένα διαφόρων νευροεπιστημονικών ερευνών και των θεωρητικών θέσεων των Edelman και Changeux γύρω από την μικροσκοπική λειτουργία και οργάνωση του νευρικού συστήματος. Η εξέταση των ιδιοτήτων του νευρώνα, της σύναψης, των νευρωνικών δικτύων, και της *νευρωνικής πλαστικότητας*, επέτρεψε την προσέγγιση της πολυσημίας και της δυναμικής της οργάνωσης του νευρικού συστήματος και των διεργασιών, οι οποίες αναπτύσσονται από αυτό και συγχρόνως το

διαμορφώνουν. Αναφερθήκαμε στην κεντρική έννοια της «*επανεισόδου*» και της «*θεωρίας επιλογής νευρωνικών ομάδων*» (Edelman) που θεμελιώνει την δημιουργία των καθολικών δυναμικών χαρτογραφήσεων, στην έννοια των *προ-αναπαραστάσεων* (Changeux). Εξετάσαμε τις λειτουργίες της *νευρογένεσης* και της *κυτταρικής απόπτωσης*, όπως επίσης τις *κινητοποιητικές ιδιότητες* και τους μηχανισμούς *οριοθέτησης* ή *εκφυλισμού* των νευρωνικών συνδέσεων, προ- και μετασυναπτικών.

2. Θεωρήσαμε ότι πρόκειται για στοιχεία και διεργασίες οι οποίες *εξασφαλίζουν το βιολογικό έρεισμα της δυναμικής οργάνωσης και λειτουργίας της σωματοψυχικής οντότητας*. Προσεγγίσαμε έτσι την γένεση της υποκειμενικότητας εντός της βιολογικής πραγματικότητας, έχοντας ως έρεισμα την νευρωνική πλαστικότητα και την δυναμική του νευρικού συστήματος. Εξετάσαμε τους μηχανισμούς σύμφωνα με τους οποίους αναπτύσσονται εύπλαστες και μεταβαλλόμενες δυναμικές διεργασίες, σε συνάρτηση με τα βιώματα, τις μνήμες και την υποκειμενική διάθεση για αντίληψη. Υπό την έννοια της «*μεταπλαστικότητας*» (Bear) της νευρωνικής σύναψης μελετήσαμε πιθανούς τρόπους μέσω των οποίων, εντός της σωματικής πραγματικότητας παράγονται μορφές μεταβατικών σχέσεων και σωματικές ή βιολογικές μεταβατικές λειτουργίες.

Εξετάσαμε την *νευροδυναμική προσέγγιση* που διατυπώθηκε από τον Freeman και από ερευνητές που εφήρμοσαν τις θεωρίες του χάους στο επίπεδο της νευρωνικής λειτουργίας. Τα φαινόμενα στοχαστικής ή ασταθούς λειτουργίας και διακύμανσης που παρατηρούνται στο νευρωνικό μικροσκοπικό (του νευρώνα και της σύναψης) και μακροσκοπικό επίπεδο (εντός των εγκεφαλικών δομών) και ενδιαμέσως των εγκεφαλικών συστημάτων (μεσοσκοπικά), συγκροτούν μία δυναμική κατάσταση «θορύβου», προδιαθέτοντας στην εμφάνιση μίας δραστηριότητας χαοτικών ταλαντώσεων. Αυτές *οι ταλαντώσεις που ορίζουν μορφές παράξενων ελκυστών, αποκτούν, ή εκπροσωπούν νευρωνικά, πολλαπλά ιδιαίτερα νοήματα και εν δυνάμει ατομικούς τρόπους δράσης ή αντίληψης*. Τα δυνητικά μορφώματα – παράξενοι ελκυστές απορρέουν από την σύνδεση μεταξύ μίας προηγούμενης εμπειρίας, της ενδογενούς πρόθεσης

αναζήτησης ή ανεύρεσής της, και ενός νέου προσλαμβανόμενου εσωδεκτικού, εξωδεκτικού ή ιδιοδεκτικού ερεθίσματος.

3. Θεωρήσαμε ότι *τα χαοτικά μη γραμμικά φαινόμενα που περιγράφει η νευροδυναμική για την νευρωνική πλαστικότητα αποτελούν ένα πρωτογενές στάδιο διαμόρφωσης της πολυσημίας της σωματικής, της νοητικής και της ψυχικής πραγματικότητας.*

ΣΚΕΨΕΙΣ ΑΝΤΙΣΤΙΞΕΩΝ ΜΕΤΑΞΥ ΨΥΧΑΝΑΛΥΣΗΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΝΕΥΡΩΝΙΚΗΣ ΠΛΑΣΤΙΚΟΤΗΤΑΣ

Με βάση τα παραπάνω δεδομένα προτείναμε ορισμένες ψυχαναλυτικές ανιχνεύσεις στο πεδίο της νευρωνικής πλαστικότητας και της νευροδυναμικής.

1. Προτείναμε ότι η έννοια της *τοποβιολογίας* (Edelman) αποτελεί ένα *πρωτόλειο προ-μόρφωμα σχηματισμού καθηλώσεων* που δημιουργούνται κατά την διάρκεια της ανάπτυξης, την σηματοδοτούν και την προσδιορίζουν. *Η έννοια αυτών των πρωταρχικών, προ-ψυχικών και προ-σωματικών τύπων καθηλώσεων, αφού τοποθετούμεθα σε έναν χρόνο ένθεν της ολοκληρωμένης διαμόρφωσης της σωματικής πραγματικότητας, συνδέεται ίσως με τον ορισμό των καθηλώσεων που έχει προτείνει ο Marty για την ψυχοσωματική ανάπτυξη.*

Η νευροεπιστήμη (Damasio, Changeux, Edelman, Freeman) στο μικροσκοπικό, στο μεσοσκοπικό και στο μακροσκοπικό επίπεδο αναφέρεται σε διαθεσιμότητες τις οποίες παράγει η δυναμική λειτουργία του εγκεφάλου. Θεωρήσαμε ότι σε ένα αρχικό στάδιο οργάνωσης, η «διαθεσιμότητα προς», η δημιουργία αναπαραστάσεων στο νευρωνικό επίπεδο, έχει ως αντικείμενο ή στόχο την *δημιουργία αναπαραστάσεων του ιδίου του οργανισμού ή ενός αναπτυσσομένου τμήματος ή λειτουργίας του.*

2. Βασικό εύρημα της νευροεπιστημονικής έρευνας αποτελεί *η συνειρμική και ερμηνευτική λειτουργία του νευρικού συστήματος. Το σκεπτικό της επανεισόδου μπορεί να θεωρηθεί ως ένας βασικός μηχανισμός δημιουργίας μίας διαθεσιμότητας προς την ανάπτυξη των ψυχικών διεργασιών, την οργάνωση της ψυχικής πραγματικότητας και την ανάπτυξη της υποκειμενικότητας. Η δυνατότητα αλλεπάλληλων και συνειρμικών μνημονικών επανεγγραφών της λειτουργίας της επανεισόδου προσεγγίζει το μοντέλο του «μαγικού σημειωματάριου» και την έννοια της μνήμης στην ψυχαναλυτική θεωρία.* Η λειτουργία της επανεισόδου και των

εσωτερικών βρόγχων ανάδρασης που συγκροτούνται, επιτρέπουν την κατανόηση της σύνδεσης αναπαραστάσεων και συναισθήματος στο νευροβιολογικό επίπεδο. *Η συναπτική διευκόλυνση και οι αλλεπάλληλες συνδέσεις και τροποποιήσεις των νευρωνικών συνδέσεων, δηλαδή η διεργασία επί των αρχικών εγγραφών, δημιουργούν νέα νευρωνικά μορφώματα ή νέες σημαίνουσες αναπαραστάσεις, οι οποίες αποκαλούνται μετα-αναπαραστάσεις* (Ansermet και Magistretti, Varela).

3. Αναφορικά με την διεργασία της *νευρογένεσης* και της *απόπτωσης*, τα ερευνητικά δεδομένα δείχνουν ότι εκφράζουν στο επίπεδο του νευρώνα, *την επίδραση της ένυλης ψυχικής πραγματικότητας και την επίδραση της λειτουργίας που εκφράζεται από την έννοια των ενορμήσεων επί της σωματικής πραγματικότητας, όπως επίσης αποτελούν τα βιολογικά θεμέλια διαθεσιμότητας προς την ψυχική πραγματικότητα*. Το βιολογικό φαινόμενο του *εθισμού*, (η εξάλειψη απάντησης σε ένα σταθερά επαναλαμβανόμενο ερέθισμα) αποτελεί μία μορφή μη συνειρμικής μνήμης και μάθησης που αποφέρει σταθερές μορφές μη συνειδητών συμπεριφορών, αυτοματισμού και αντίστοιχων μη συνειδητών κινητικών προγραμμάτων.

4. *Η ύπαρξη αυτοματισμών, μη συνειδητών προτύπων συμπεριφοράς και κίνησης, χρειάζεται να πλαισιωθεί από μία διεργασία αρνητικού : την απουσία συνειρμών και την απουσία σύγχρονης διέγερσης άλλων νευρωνικών ομάδων*. Παρατηρούμε επομένως την λειτουργία μίας *πρωτόλειας μορφής αλεξιερεθιστικού συστήματος*, μη συνειρμικού, που λειτουργεί μέσω μίας μορφής αποεπένδυσης, καταστολής της διεγερσιμότητας, πέραν της σημασίας και πέραν της ευχαρίστησης που μπορεί να συνοδεύουν ένα ερέθισμα, με όφελος την δυνατότητα προσαρμογής και οικονομίας της σωματοψυχικής οντότητας, ιδίως στην αντιμετώπιση τραυματικών καταστάσεων

Στην ψυχαναλυτική κλινική παρατηρούνται δύο τάσεις προσέγγισης μίας ψυχοπαθολογικής κατάστασης. Η μία αφορά στην κατανόηση της κλινικής εικόνας και

στην αντιμετώπιση της συμπτωματολογίας ως προς την διαχρονία και την εξέλιξη της ψυχικής οργάνωσης, ανατρέχοντας και αναζητώντας την ανάκληση πρωτύτερων ασυνείδητων και καθοριστικών βιωμάτων, τα οποία αναπαράγονται εντός της μεταβιβαστικής σχέσης. Η δεύτερη τάση αφορά στην προσέγγιση της ενδοψυχικής λειτουργίας και του τρόπου σύμφωνα με τον οποίο οργανώνεται, ή αυτο-οργανώνεται το ψυχικό σύστημα.

Η θέση μας είναι ότι η νευροδυναμική προσέγγιση της νευρωνικής λειτουργίας προσδίδει στην νεοδαρβινική θεώρηση του Edelman (ή στην ανάλογη προσέγγιση του Freud) και στην έννοια της επανεισόδου, μία δυναμική σε έναν οριζόντιο άξονα (ως προς τον κάθετο άξονα της συνεχούς εξέλιξης σύμφωνα με την οποία ένα επόμενο στάδιο προσδιορίζεται από το προηγούμενο). Αυτό το οποίο παράγεται μέσα από μία μη προβλέψιμη, χαοτική διεργασία, δεν έχει ένα συγκεκριμένο αναπτυξιακό ιστορικό, δεν έχει ένα προηγούμενο στάδιο αφηγούμενο μέσω του ιστορικού χρόνου. Αυτο-αναδύεται, και τότε, το προϊόν της ανάδυσης εντάσσεται στην εξελικτική πορεία, εν τω γίγνεσθαι της σωματοψυχικής οντότητας και των διαφοροποιήσεων που αναπτύσσει. Υπό ψυχαναλυτικούς όρους, δεν εξηγείται μόνον μέσα από την αναμνημόνευση ή την αναπαραγωγή στην θεραπευτική σχέση. Ερμηνεύεται ή κατασκευάζεται, μέσα από την επικαιρότητα του βιώματος της μεταβίβασης και την συγκρότηση των διεργασιών του πεδίου της μεταβατικής πραγματικότητας. Με αυτόν τον τρόπο ανοίγεται η δυνατότητα εισαγωγής στοιχείων αλλαγής, διαφοροποίησης και ενδογενούς κινητοποίησης ενός συστήματος.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ ΓΥΡΩ ΑΠΟ ΤΙΣ ΑΝΤΙΣΤΙΞΕΙΣ ΤΩΝ ΝΕΥΡΩΝΙΚΩΝ ΧΑΡΤΟΓΡΑΦΗΣΕΩΝ ΚΑΙ ΤΗΣ ΨΥΧΙΚΗΣ ΤΟΠΙΚΗΣ

Α. Οι εγκεφαλικές χαρτογραφήσεις

Εξετάσαμε τις μορφές των *δυναμικών χαρτογραφήσεων του εγκεφάλου* οι οποίες έχουν καταγραφεί από την σύγχρονη νευροεπιστημονική έρευνα. Προσεγγίσαμε τις *ενδοφλοιικές* και τις *διημισφαιρικές συνδέσεις*. Συμπεράναμε ότι εξασφαλίζουν, α) *την ανάλυση και διαφοροποίηση των επιμέρους διαστάσεων ενός εξωγενούς ή περιφερικού ερεθίσματος που εκπροσωπείται εντός του φλοιού και ιδίως ενός ενδογενούς και μετέπειτα αυτοποιούμενου ερεθίσματος·* β) *την εξειδικευμένη ανά περιοχή του φλοιού διεργασία επί αυτών·* γ) *την σύνδεση και την δυναμική συναλλαγή μεταξύ αυτών των στοιχείων, διαμορφωνόμενη σύμφωνα με τις εσωτερικές, τις πρωτύτερες και τις εξωτερικές συνθήκες καθώς και την συναισθηματική τους διάσταση·* δ) *την δημιουργία νέων δυναμικών νευρωνικών τοπικών·* ε) *την απαρτίωση και σύνθεση σε ένα ενιαίο λιγότερο ή περισσότερο σταθερό στον χρόνο νευρωνικό, νοητικό ή ψυχικό μόρφωμα·* στ) *την διενέργεια αυτών των διεργασιών κατά ένα συνειδητό και κατά έναν μη συνειδητό τρόπο·* ε) *τέλος, οι εξασφαλιζόμενες ενδοφλοιϊκές συνδέσεις έχουν έναν μη γραμμικό χαρακτήρα και επομένως δεν χαρακτηρίζονται μόνον από σχέσεις αιτίου αιτιατού.*

1. Συμπεράναμε ότι *εντός του φλοιού δημιουργείται ένας συνεχής εσωτερικός διάλογος, μία αυτο-οργανωνόμενη αλληλουχία ανταλλαγής πληροφοριών, ερμηνείας των δεδομένων και κατασκευής νέων μορφωμάτων.*

Εξετάσαμε τις φλοιο-υποφλοιώδεις συνδέσεις και τους τρεις άξονες που περιλαμβάνουν : Τον άξονα σύνδεσης με τους πυρήνες αναδιανομής και απαρτίωσης *φλοιού και θαλάμου*. Τον άξονα σύνδεσης με τις δομές σταθερών, μη συνειδητών και αυτοματικών διεργασιών *του φλοιού με τα βασικά γάγγλια και την παρεγκεφαλίδα*. Τον άξονα εγρήγορσης και σύνδεσης με το στοιχείο της πρόθεσης και την συναισθηματική διάσταση, *του φλοιού με το λιμβικό σύστημα και το «διευρυμένο δικτυωτό και θαλαμικό σύστημα δραστηριοποίησης»*.

Το θαλαμοφλοιικό σύστημα μπορεί να κατανοηθεί, α) ως μία οδός τοπογραφικά κατανεμημένης προώθησης προς τον φλοιό των πληροφοριών που φθάνουν και συντίθενται στον θάλαμο, στο πλαίσιο μίας *σταθερής και γραμμικής υπολογιστικής διαδικασίας των επιμέρους λειτουργιών και επικράτησης του ισχυρότερου νευρωνικού μορφώματος έναντι των άλλων·* β) ως μία *δυναμική διάδραση μεταξύ φλοιού και θαλάμου* μέσω των συνδέσμων τους, στην οποία κάθε παρατηρούμενη μεταβολή θα μπορέσει να επηρεάσει το συνολικό σκεπτικό του θαλαμοφλοιικού συστήματος, *δημιουργώντας νέα σημαίνοντα μορφώματα και νευρωνικές συνάψεις, ενδυναμώνοντας ή εκφυλίζοντας άλλα πρωτύτερα μορφώματα* (Freeman, Tononi, Edelman, Changeux).

2. Συμπεράναμε ότι *η λειτουργία του θαλαμοφλοιικού συστήματος επιτρέπει την ανάπτυξη συνεχόμενων διεργασιών μεταφοράς και ερμηνείας των προσλαμβανομένων ερεθισμάτων από το περιβάλλον και από την σωματική πραγματικότητα μέσω του θαλάμου. Χάρις στους μηχανισμούς της νευρωνικής πλαστικότητας, επιτρέπει την ανάπτυξη διεργασιών μεταφοράς και ερμηνείας επί των προγενέστερων μορφωμάτων ερμηνείας, σύμφωνα με το νόημα που μπορεί να προσδίδει το ένα προς το άλλο και σύμφωνα με την πρωτύτερη σχέση τους καταγεγραμμένη ως μνήμη*. Έτσι συγκροτείται ένα εσωτερικό δυναμικό, δηλαδή ένα ατομικό περιεχόμενο συνειδητών ή μη συνειδητών διεργασιών και γνώσεων, το οποίο, νοηματοδοτείται και νοηματοδοτεί.

Ως προς τον άξονα συνδέσεων του θαλαμοφλοιικού συστήματος με τα βασικά γάγγλια και την παρεγκεφαλίδα, είδαμε ότι *η αυτοματική και μη συνειδητή δράση των βασικών γαγγλίων συνδέεται με μορφές άδηλης μνήμης και μη συνειδητών διεργασιών, δηλαδή με απλές και μη συνειρμικές σταθερές συνδέσεις ερεθίσματος – απάντησης, όπως επίσης με μορφές έκδηλης μνήμης και συνειδητών διεργασιών*. Η συμμετοχή τους στην εγκεφαλική λειτουργία εξαρτάται περισσότερο από τον τύπο ή την τοπογραφία της σύνδεσης με τον φλοιό παρά από τον άδηλο χαρακτήρα της διεργασίας. Η *πολλαπλότητα των στόχων των πυρήνων των βασικών γαγγλίων και της παρεγκεφαλίδας στον φλοιό και το θαλαμοφλοιικό σύστημα, πιθανώς δείχνει ότι σε αυτό το επίπεδο και κατά περίπτωση, γίνεται μία διαφορετική χρήση ή ερμηνεία του ιδίου αρχικού σήματος.*

3. Συμπεράναμε ότι *η λειτουργία των βασικών γαγγλίων και της παρεγκεφαλίδας στην σύνδεση τους με το θαλαμοφλοιικό σύστημα, αφορά : στην διαμόρφωση, την μη συνειρμική μνημονική καταγραφή, και την εκπροσώπηση προς τον φλοιό, ορισμένων μη συνειδητών θεμελιωδών ιδιοδεκτικών και κινητικών μορφωμάτων. Πέραν του αμιγώς κινητικού στοιχείου, οι ρυθμιστικές ικανότητες των βασικών γαγγλίων ή της παρεγκεφαλίδας εξυπηρετούν διάφορους τύπους της υποκειμενικής αντιληπτικής κατηγοριοποίησης ή και έκφρασης. Εκ της σύνδεσης των βασικών γαγγλίων με τις δομές του εγκεφαλικού στελέχους, τον κογχομετωπιαίο λοβό ή την έλικα του προσαγωγίου, και την επίδραση τους επί του ντοπαμινεργικού συστήματος, τα διαμορφωνόμενα μη συνειδητά μορφώματα μπορούν να είναι συναισθηματικά και υποκειμενικά σημαίνοντα*. Η νευροεπιστημονική έρευνα δεικνύει ότι οι παρεγκεφαλιδικές αναπαραστάσεις και τα δεδομένα των βασικών γαγγλίων αποτελούν ένα νευρωνικό και σωματικό έρεισμα της φαντασίωσης, συνειδητής ή ασυνείδητης, που κινητοποιείται από το οπτικό ερέθισμα, ή ίσως από την ίδια την σεξουαλική διέγερση, καθώς και των αναπαραστάσεων δράσης.

Οι διεργασίες που εξασφαλίζουν οι συνδέσεις εντός του *λιμβικού συστήματος* και του *«διευρυμένου δικτυωτού και θαλαμιαίου συστήματος δραστηριοποίησης»* και οι συνδέσεις με τα φλοιώδη και υποφλοιώδη εγκεφαλικά συστήματα, αφορούν : α) στην *διάκριση μεταξύ συνειδητών και μη συνειδητών αναπτυσσομένων διεργασιών*, β) στην *διάκριση μεταξύ ποσοτικών - διεγερτικών (arousal) και ποιοτικών συνδυαστικών αξιολογικών διεργασιών* (valence), γ) στην *διάκριση μεταξύ των διεργασιών ελέγχου - εκδυνάμωσης της διέγερσης και των διεργασιών διάχυσης ή ενδυνάμωσης της διέγερσης*, δ) στην *διάκριση μεταξύ των μορφών «βασικών συναισθημάτων» που έχουν εντοπισθεί σε επιμέρους κέντρα και νευρωνικά κυκλώματα*, ε) στην *καταγραφή των συγκινησιακών ή των συναισθηματικών εμπειριών με την μορφή έκδηλων ή άδηλων μνημονικών εγγραφών*, είτε υπό μία αμιγώς συγκινησιακή μορφή (συναισθηματική μνήμη) είτε υπό την μορφή συνδέσεων με νοητικά μνημονικά ίχνη.

Συμπεράναμε ότι *η δράση του «διευρυμένου δικτυωτού και θαλαμικού συστήματος δραστηριοποίησης» και του λιμβικού συστήματος αφορά σε ένα σύνολο ιδιαίτερα δυναμικών διεργασιών, ευαίσθητων στα δεδομένα και στις μνήμες του σώματος και του περιβάλλοντος, οι οποίες εξασφαλίζουν : α) τις βάσεις και του τρόπους της υποκειμενικής πρόσληψης και δράσης, β) την διαμόρφωση των συνειδητών και μη συνειδητών λόγων για τους οποίους ένα αντικείμενο ή μία εσωτερική κατάσταση καθίστανται σημαίνοντα, γ) την ποιοτική διάκριση μεταξύ των συναισθημάτων, την δυνατότητα ενεργειακής ή συναισθηματικής επένδυσης των σωματικών των νοητικών και των ψυχικών λειτουργιών, και δ) την δυνατότητα της ενδογενούς δραστηριοποίησης, ως ένα θεμελιώδες έρεισμα της ικανότητας αυτο-οργάνωσης της σωματοψυχικής οντότητας*. Παρατηρήσαμε την ψυχαναλυτικά σημαίνουσα άποψη της νευροεπιστήμης ότι, η συνάντηση και ο δυναμικός διάλογος μεταξύ των ενεργειακών συγκινησιακών ή συναισθηματικών στοιχείων με τα αντικείμενα (τα εξωτερικά ή τα εσωτερικά μορφώματα αντίληψης, μνήμης και δράσης) αποτελεί την υποκειμενική, την υποκειμενοποιό και συγχρόνως την αντικειμενοποιό διάσταση της σωματοψυχικής οντότητας.

Σχετικά με την εγκεφαλική οργάνωση της μνήμης, είδαμε ότι *ο σχηματισμός των μνημονικών ιχνών ή των αναπαραστάσεων κατά την ψυχαναλυτική ορολογία, έχει έναν ανατομικό εντοπισμό ευρείας, μεταβαλλόμενης και δυναμικής κατανομής* (Edelman, Tononi, Mesulam). Άρα, ο ανατομικός εντοπισμός μίας μνημονικής εγγραφής δυνητικά αφορά στο δυναμικό σύνολο των συνδέσεων δια μέσου των εγκεφαλικών χαρτογραφήσεων.

Β. Οι αντιστίξεις

Υπό το σκεπτικό μίας *αντίστιξης* και όχι συσχέτισης, εξετάσαμε την νευροεπιστημονική προσέγγιση και την εγκεφαλική χαρτογράφηση της συνείδησης, του μη συνειδητού και των αναπαραστάσεων και του συναισθήματος, της απώθησης, της καταστολής του συναισθήματος, και της ονειρικής ζωής ως προς τις θέσεις της ψυχανάλυσης.

Αναλύσαμε την οργάνωση και την διαστρωμάτωση διαφόρων επιπέδων και μορφών λειτουργίας της συνείδησης : την *πυρηνική* ή την *πρωτογενή*, την *εκτεταμένη* ή την *δευτερογενή συνείδηση* (Damasio, Edelman), ξεκινώντας από την συγκρότηση του «*proto-self*» (Damasio), τις αυτοματικές και μη συνειδητές διεργασίες των υποφλοιοδών δομών, ή σε ένα βαθύτερο ανατομολειτουργικά επίπεδο του *Simple-Ego-Like-Form* και της σπλαχνικής συνείδησης γύρω από τους πυρήνες του στελέχους – PAG (Panksepp). Εξετάσαμε επίσης τις συσχετιζόμενες έννοιες του πυρηνικού και του αυτοβιογραφικού εαυτού. *Η ανάδυση των μορφών συνείδησης και η συγκρότηση του μη συνειδητού όπως ορίζονται από την νευροεπιστήμη, ανατομικά και ως μορφές καθολικών νευρωνικών χαρτογραφήσεων, διατρέχουν αμφίδρομα πολλαπλά ανατομολειτουργικά επίπεδα. Η πλαστική συνέργεια αυτών των επιπέδων, με την έννοια των αρνητικών και θετικών μεταβολών, αποτελεί την απαραίτητη συνθήκη ύπαρξης της ευρύτερης νόησης.*

Ένα μεγάλο σύνολο νευροεπιστημονικών δεδομένων παρέχει μία σημαντική νευροβιολογική στήριξη των ψυχαναλυτικών θέσεων γύρω από τον ψυχισμό. *Ό,τι προτείνει η ψυχανάλυση για τον ψυχισμό, το σώμα μπορεί εν δυνάμει να το εξασφαλίσει. Και αντιστρόφως ό,τι απαιτεί η νευροβιολογία ή η φυσιολογία του σώματος, ο ένυλος ψυχισμός εν δυνάμει μπορεί επίσης να το εξυπηρετήσει.*

1. Με την έννοια της «*διπλής απαίτησης έργου*», εκφράσαμε αυτή την αμφίδρομη σύνδεση εντός της σωματοψυχικής οντότητας. Η ενδεχόμενη επαρκής

στήριξη των ψυχαναλυτικών θέσεων από την νευροεπιστήμη, ή η αναγνώριση της ύπαρξης του ασυνειδήτου και της σημασίας του συναισθήματος δεν σημαίνει την επί της ουσίας ταύτιση των απόψεων, ούτε ότι οι μεν είναι ορθότερες ή επιστημονικότερες από τις άλλες. *Η στήριξη αφορά στην ύπαρξη των απαραίτητων σωματικών, εγκεφαλικών και νοητικών υποδομών, κατά τρόπον ώστε να αναπτυχθεί η ψυχική πραγματικότητα.* Πέραν της βιολογικής στήριξης του ένυλου ψυχισμού, *η μεταξύ τους σχέση αφορά σε αντιστίξεις και σε εν δυνάμει μορφές συνθέσεων.*

2. Παρατηρήσαμε ότι *στοιχεία ή διεργασίες της πυρηνικής και της πρωτογενούς συνείδησης της νευροεπιστήμης αναλογούν σε στοιχεία και διεργασίες του ψυχικού συστήματος του προσυνειδητού και του ασυνειδήτου. Η πρωτογενής συνείδηση αφορά σε μία ενεστώσα συνείδηση. Όταν τοποθετείται εκτός του ενεστώτος χρόνου και εντός του ευρύτερου πλαισίου ανάπτυξης της ψυχικής τοπικής και των ανάλογων νευρωνικών μορφωμάτων, η πρωτογενής συνείδηση μπορεί να είναι μη συνειδητή.*

3. Θεωρήσαμε ότι οι διεργασίες της πρωτογενούς συνείδησης *: α) επιτρέπουν την ανάπτυξη της πολυσημίας της αντιληπτικής λειτουργίας την οποία προτείναμε και επομένως την πολυσημία της σχέσης της ψυχικής πραγματικότητας με την εξωτερική πραγματικότητα· β) συνδέονται με την ανάπτυξη μέρους των πρωτογενών διεργασιών που περιγράφονται από την ψυχανάλυση· συνδέονται με την ανάπτυξη των ενορμητικών κινήσεων και με τούς μηχανισμούς της πρωτογενούς και της δευτερογενούς απώθησης.*

4. Αναφορικά με το *νευροεπιστημονικό ασυνείδητο* συμπεράναμε ότι *αναφέρεται σε βαθύτερα στρώματα του αρχικού εγώ πραγματικότητα, στον μηχανισμό της επανάληψης, στις προ-ψυχικές διεργασίες και στην λειτουργία του αρνητικού.* Η νευροεπιστημονική κατανόηση της συγκρότησης του μη συνειδητού δεικνύει την *πολλαπλή κατάτμηση του απωθούμενου* μέσω της εγγραφής του στον φλοιό και ιδίως ως αυτοματισμοί

στις υποφλοιώδεις δομές. *Αυτό μπορεί να εξυπηρετεί την απουσία άρνησης ή αμφιβολίας στο ασυνείδητο, αλλά και τον σχηματισμό πολλαπλών ασυνείδητων μορφωμάτων και φαντασιώσεων.* Εξετάσαμε επίσης τις έννοιες του *γνωσιακού* και του *εγκεφαλικού ασυνειδήτου* (Lechevalier).

Η εκτεταμένη, δευτερογενής ή ανωτέρας τάξης συνείδηση, αναλογεί κατά κύριο λόγο στις λειτουργίες του ψυχικού συστήματος της συνείδησης ή του συνειδητού τμήματος του εγώ. Με βάση τα νευροεπιστημονικά ευρήματα.

5. Συμπεράναμε ότι, *η ύπαρξη μίας συνείδησης της συνείδησης σημαίνει την απαίτηση προς την πρωτογενή συνείδηση και προς τις διεργασίες που συμμετέχουν σε αυτήν* (την ρύθμιση και την εκπροσώπηση της σωματικής κατάστασης, την πρωτοταγή και στα οπίσθια τμήματα του θαλαμοφλοιικού συστήματος πρόσληψη των πληροφοριών και την φλοιο-υποφλοιώδη απαρτίωση των ενδογενών και των εξωγενών ερεθισμών) *να υπάρξουν συγχρόνως ως έρεισμα της συνείδησης ανωτέρας τάξης και της πρωτογενούς συνείδησης. Η ανώτερη συνείδηση συγκροτείται έτσι ώστε να εξυπηρετεί : α) τις ίδιες της απαιτήσεις, άρα να απαντά στα αιτήματα που διαμορφώνονται στον εσωτερικό διάλογο του θαλαμοφλοιικού συστήματος· β) να εξυπηρετεί την απαίτηση έργου που προέρχεται από το επίπεδο λειτουργίας της πρωτογενούς συνείδησης και των μη συνειδητών – αυτοματικών διεργασιών.* Όπως αναφέρουν οι Baars και Franklin η συνείδηση, η μνήμη εργασίας, παράγουν ασυνείδητο. Πρόκειται για μία έκφραση της έννοιας της «διπλής απαίτησης έργου».

Οι διαθεσιμότητες στις οποίες αναφέρεται η νευροεπιστήμη, η ικανότητα συνδέσεων, οι προ-αναπαραστάσεις και η μετεξέλιξη τους σε μετα-αναπαραστάσεις, η εγγραφή τους ως αυτοβιογραφική μνήμη ή ως μνήμη διεργασιών, στηρίζουν το σκεπτικό της συγκρότησης του ψυχικού οργάνου, ως σύστημα εγγραφών και επανεγγραφών

μνημονικών ιχνών. Όμως *σε ένα πρώτο επίπεδο οι διαθεσιμότητες είναι νευρωνικές και γνωσιακές προ ή μετα-αναπαραστάσεις.* Αφορούν σε αυτό που η ψυχανάλυση εξετάζει με την *υπερβολικά ίσως ευρεία έννοια του αντιληπτικού και του μη αναπαραστατικού.*

6. Θεωρήσαμε ότι, *τα «εκτελεστικά όργανα» της ψυχικής πραγματικότητας είναι τα ίδια με τις νευροβιολογικές βάσεις ή τις χαρτογραφήσεις της διευρυμένης συνείδησης, της πυρηνικής, της σπλαχνικής συνείδησης ή του μη συνειδητού. Αυτό το οποίο αλλάζει είναι η χρήση τους. Η αλλαγή της χρήσης οφείλεται και είναι συνάρτηση των διεργασιών της μεταβατικής πραγματικότητας. Απότοκες αυτών των διεργασιών είναι οι τροποποιήσεις εντός των εγκεφαλικών χαρτογραφήσεων, που συγκροτούν την νευρωνική χαρτογράφηση της ψυχικής τοπικής.*

Εξετάσαμε τις νευροεπιστημονικές προσεγγίσεις του συναισθήματος και των *συστημάτων διαχείρισης των βασικών συγκινήσεων* σύμφωνα κυρίως με τις απόψεις των Damasio και Panksepp. Η σκέψη μου είναι ότι η νευροεπιστημονική και η ψυχαναλυτική προσέγγιση του συναισθήματος και των ενορμήσεων, μακράν του να αντιτίθενται, βρίσκονται σε μία εν δυνάμει γόνιμη αντίστιξη και διάλογο. Αναφερθήκαμε στην διάκριση των συστημάτων της «αναζήτησης» (seeking), του «φόβου» (fear), της «μανίας» ή αγωνίας – μανίας (anger-rage) και του «πανικού» ή αποχωρισμού – λύπης (panic, separation - distress). Τα συστήματα της «μανίας», του «πανικού» μαζί με τα υποσυστήματα της «φροντίδας» (care), της «ηδονής» (lust) και του «παιχνιδιού» (play), αποτελούν κατά τον Panksepp τον πυρήνα των συγκινησιακών συστημάτων για «τα κοινωνικά, (ή τα διαπροσωπικά) συναισθήματα». Αυτά παράγονται σύμφωνα με την δράση των πυρήνων της περιϋδραγωγού φαιάς ουσίας του στελέχους (PAG) και τις συνδέσεις τους με το λιμβικό και το παραλιμβικό σύστημα. Παρατηρήσαμε ότι η ενέργεια του συστήματος αναζήτησης, που συνδέει ο Panksepp με την ψυχαναλυτική έννοια της ψυχικής ενέργειας, δεν αποσκοπεί μόνον στην επιβράβευση, ή στην επανάληψη του αυτοερεθισμού. Μπορεί επίσης να επενδυθεί σε διάφορες

συναισθηματικές καταστάσεις, σε αναπαραστατικά – νοητικά μορφώματα, όπως επίσης μπορεί να αποτελέσει ένα ενεργειακό υλικό υπερεπένδυσης.

7. Προτείναμε *δύο υποθετικές εκδοχές γύρω από την δράση των συγκινησιακών συστημάτων. α) Οι προβολές που δέχεται η αισθητική και εκτελεστική περιοχή του PAG εμπεριέχουν ασυνείδητες σημαίνουσες προθέσεις και εν δυνάμει τρόπους λειτουργίας που μορφοποιούνται στον πεδίο μεταβατικών διεργασιών του λιμβικού συστήματος*. Αυτές εντάσσονται και υλοποιούνται στο πλαίσιο του αισθητικού και εκτελεστικού μηχανισμού του PAG, που εμπλουτίζεται έτσι από την δράση του θαλαμοφλοιικού συστήματος. Με τον ίδιο τρόπο, σύμφωνα με την απαίτηση έργου εκ μέρους του ψυχισμού προς την σωματική πραγματικότητα, η δράση του PAG προκαλεί την κινητοποίηση των ανώτερων υποφλοιοδών (το λιμβικό σύστημα θα δεχθεί την εννεύρωση που είναι αποτέλεσμα των δικών του προβολών) και φλοιικών δομών. β) *Στην κατεύθυνση των προβολών εκ των τμημάτων του λιμβικού συστήματος προς την περιοχή του PAG, ενδεχομένως υπό την επίδραση των σωματικών πληροφοριών που απαρτιώνονται στο επίπεδο του υποθαλάμου και διεγείρουν τα συγκινησιακά συστήματα, παράγεται ένας αποχαρακτηρισμός του ψυχικού αναπαραστατικού στοιχείου των πληροφοριών*. Μετατρέπεται έτσι σε ένα προάγγελμα της αδιάφορης ενέργειας, ή της ενεργειακής μορφής του ψυχικού εκπροσώπου της ενόρμησης.

Ο Panksepp αναφέρεται σε μία *σπλαχνική και υποφλοιώδη συνείδηση* που αναπτύσσεται στο επίπεδο του στελέχους και των συνδέσεών του, χωρίς την συμμετοχή του φλοιού.

8. Θεωρήσαμε ότι συνδέεται με μία μορφή *ασυνειδήτου συγκινησιακού μορφώματος. Πρόκειται για ένα είδος ασυνείδητης αντίληψης ενεργειακών και κινητικών μορφωμάτων της σωματικής πραγματικότητας που αποτελεί το έρεισμα, το σημείο διαρκούς*

τροφοδότησης και ένα θεμελιώδες αναφέρον αντικείμενο της ψυχικής πραγματικότητας.

Θέσαμε το ερώτημα *εάν καθίσταται αποδεκτή η ενσωμάτωση – και όχι η αντικατάσταση – των βασικών συναισθημάτων και των συγκινησιακών συστημάτων στην ψυχαναλυτική θεώρηση των ενορμήσεων και του συναισθήματος* που έχει απασχολήσει της νευρο-ψυχαναλυτική βιβλιογραφία. Θεωρώ ότι ναι, υπό την έννοια ότι *πρόκειται για διασταυρωνόμενες και αλληλοσυμπληρωνόμενες έννοιες και διεργασίες*. Μεταξύ τους θα έβλεπα ένα συνδετικό «και» παρά ένα διαζευκτικό «ή». Στην προσέγγιση του Panksepp η λειτουργία των συγκινησιακών συστημάτων αφορά σε συγκεκριμένες αλλά και ανοικτού τύπου μορφές αντίληψης και δράσης. Η έννοια του «*νευρο-συμβολισμού*» *αφορά σε μία προ-ψυχική κατάσταση ή μορφή εκπροσώπησης και σε ένα δυνάμει ψυχικό ενεργειακό μόρφωμα ή τρόπο λειτουργίας.*

9. Συμπεράναμε ότι εντός κάθε προτεινόμενου συγκινησιακού συστήματος, «φόβου», «μανίας», «πανικού» και των υποσυστημάτων τους, *υπάρχει η δυνατότητα κινήσεων μεταξύ αντιθέτων πόλων, μεταξύ παθητικής και ενεργητικής στάσης και διάθεσης, και η δυνατότητα μετατροπής στο αντίθετο ή της επαναστροφής στο ίδιο άτομο*. Υπάρχει η δυνατότητα λειτουργίας τους υπό το σκεπτικό των *ενορμήσεων ζωής και θανάτου, ή λιβιδινικών, αυτοσυντήρησης, αντικειμένου και ναρκισσιστικών ενορμήσεων*. Πρόκειται επομένως για πρωτογενείς συμβολισμούς, σωματικούς ή μίας πρωτογενούς μορφής συμπεριφοράς, που μπορούν να εννοηθούν ως ώσεις και ως διαθεσιμότητες ενεργειακών μορφωμάτων. Ο τύπος της εξέλιξης τους, το πέρασμα δηλαδή από μία σωματική σε μία ψυχική διεργασία, θα προσδιορισθεί από ένα σύνολο μη προβλεπόμενων παραγόντων, στοιχείων του ασυνειδήτου, των συνειδητά ή ασυνείδητα προσλαμβανόμενων ερεθισμάτων και των καταστάσεων του σώματος, ή θα έλεγα από το είδος του αντικειμένου και του σκοπού της δράσης τους.

Με βάση την προσέγγιση του Damasio σχετικά με το proto-self και την πυρηνική συνείδηση και σε συμφωνία με τις ψυχαναλυτικές θέσεις.

10. Συμπεράναμε ότι *η σύνδεση του αρχικού σωματικού βιώματος εκπροσωπούμενο στους πυρήνες του στελέχους, στον μεσεγκέφαλο και τον σωματοαισθητηριακό φλοιό, με τα αντικείμενα (εσωτερικά και εξωτερικά), επιτρέπει την σταδιακή διάκριση και διαμόρφωση του εκπροσωπούμενου σωματικού βιώματος σε ποσό συναισθήματος και εκπρόσωπο αναπαράστασης.*

11. Οι τοποθετήσεις του Damasio και του Panksepp επέτρεψαν την στήριξη της κεντρικής υπόθεσης που προτείναμε για την λειτουργία της σωματοψυχικής οντότητας και την διάκριση εντός αυτής των πεδίων του σώματος, της νόησης και του ψυχισμού, υπό την έννοια του «*σώματος – σχέση σε σχέση*». Αναφέρομαι στην *ανάπτυξη εντός του σώματος, ή εντός του σωματικού ασυνειδήτου της ψυχοσωματικής θεωρίας, μεταβατικών σχέσεων, ερμηνευτικών και νοηματοδοτικών συνδέσεων υποκειμένου – αντικειμένου σε συνάρτηση με τις σχέσεις ως προς το περιβάλλον.*

Μέσω της διεργασίας του τμήματος «σώμα – σχέση», άρα εντός της σωματικής πραγματικότητας, αναπτύσσεται μία ερμηνευτική σχέση μεταξύ διαφόρων συγκροτούμενων δομών και διεργασιών (οργάνων, νευρωνικών συνδέσεων ή κέντρων). Αυτό το στοιχείο ερμηνείας εισάγει μία πρωτόλεια μορφή υποκειμενικής διάστασης των σωματικών δομών και λειτουργιών. Έγκειται στις μνήμες από την «προσωπική ιστορία» κάθε επιμέρους δομής ή λειτουργίας, σε μνήμες από προθύστερες συνδέσεις και συνέργειες οι οποίες εγγράφονται εντός των νευρωνικών συνάψεων, καθώς και στην ενεργοποίηση της διαθεσιμότητας προς την συγκρότηση ορισμένων νέων δομικών ή λειτουργικών μορφωμάτων. Θεωρώ ότι αυτός ο τρόπος ενδοσωματικής συναλλαγής αναπτύσσεται σε συνάρτηση με την δυναμική μεταβατική σχέση του σώματος με το περιβάλλον, το τμήμα του «σώματος σχέση – σε σχέση». Παράγεται στο πεδίο των

νευρωνικών δικτύων και της πλαστικότητας των συνάψεων, στο πεδίο των νευροψυχολογικών καθώς και των ψυχικών λειτουργιών. Ένα βασικό μέρος αυτών των διεργασιών αφορά στην λειτουργία των πυρήνων του στελέχους και του proto-self και συνεχίζεται στο επίπεδο των ανωτέρων εγκεφαλικών δομών. *Το νευρικό σύστημα οργανώνεται υποκειμενικά, λειτουργεί υποκειμενικά στις εντός αυτού σχέσεις και σε σχέση με το περιβάλλον, συνειρμικά, μέσω μεταφορών και ερμηνειών παρά προσλαμβάνοντας και αντιδρώντας με ένα σταθερό και προκαθορισμένο τρόπο, και τέλος παράγει υποκειμενικότητα.*

Στην νευρο-ψυχαναλυτική βιβλιογραφία, ιδίως μέσα από το έργο των Solms, των Lechevalier ή του Schore έχουν προταθεί συγκεκριμένες ανατομολειτουργικές συσχετίσεις μεταξύ εγκεφάλου και ψυχικού οργάνου. Στον Schore το σύστημα του ασυνειδήτου εντοπίζεται στις διεργασίες του δεξιού ημισφαιρίου χάρις στις ιδιαίτερες συνδέσεις του με το λιμβικό και τις υποφλοιώδεις δομές. Εκτείνεται από τις ραχιαίες προς τις πρόσθιες περιοχές του δεξιού κογχομετωπιαίου λοβού και θεωρείται ως μη γραμμικό και χαοτικό σύστημα. Το αριστερό ημισφαίριο με την ανάλογη οπισθιο-πρόσθια κατανομή λειτουργιών, θεωρείται γραμμικό, λογικό, έλλογο και εγκεφαλικός τόπος της συνείδησης. Ο Solms και οι συνεργάτες του συνδέουν : *την τοπική του εκείνου στον υποφλοιώδη χώρο, τον υποθάλαμο και τους πυρήνες του στελέχους, την τοπική του εγώ με το θαλαμοφλοιικό σύστημα· τις διεργασίες της τάξης του προσυνειδητού με τον προμετωπιαίο λοβό, περιοχή στην οποία αποδίδουν την καθολική συγκρότηση του εγώ και του υπερεγώ καθώς και το πλέον βαθύ τείνον προς το σώμα τμήμα του (στην περιοχή του έσω κοιλιακού λοβού). Συνδέουν τις αναπαραστάσεις πράγματος και τις ασυνείδητες αναπαραστάσεις του αντικειμένου με τις διεργασίες του δεξιού ημισφαιρίου, και, τις αναπαραστάσεις λέξης με τις διεργασίες του αριστερού ημισφαιρίου.* Οι Lechevalier ακολουθούν μία ανάλογη προσέγγιση ως προς τις αναπαραστάσεις και εντοπίζουν επίσης την λειτουργία του προσυνειδητού στον προμετωπιαίο λοβό.

12. Η θέση που προτείναμε είναι ότι *αυτές οι συσχετίσεις αφορούν σε μορφές βασικών νευρο-ψυχικών πλαισίων, σε ελάχιστες και απαραίτητες συνθήκες, εντός και διαμέσου των οποίων*

αναπτύσσονται δυναμικές συνδέσεις και συνέργειες, δηλαδή η συγκρότηση των νευρωνικών τοπικών του ψυχισμού, που εξασφαλίζουν την ένυλη παρουσία και λειτουργία του ψυχικού οργάνου Ο βαθμός συνοχής ή σταθερότητας (η ενδοσυστημική και διασυστημική δυναμική) της ψυχικής τοπικής έγκειται και έχει ως ανάλογο την εξαιρετική νευρωνική πλαστικότητα και μεταβλητότητα. Επομένως το ανατομικό σύστοιχο της συγκρότησης της ψυχικής τοπικής είναι μία δυναμική διαρκώς μεταβαλλόμενη νευρωνική τοπική που μπορεί να σχηματίζεται διαμέσου του συνόλου των δυναμικών χαρτογραφήσεων.

13. Συμπεράναμε ότι η λειτουργία του *αριστερού ημισφαιρίου ενέχει ένα μέρος μη συνειδητών λειτουργιών και συμμετέχει ενεργά στην συγκρότηση του ασυνειδήτου*, καθώς συν-εξυπηρετεί την λειτουργία της απώθησης και την εργασία παραγωγής του ονείρου. *Το αριστερό ημισφαίριο, ιδίως τα τμήματα του πλαγιο-ραχιαίου προμετωπιαίου λοβού, θέτει τα προσλαμβανόμενα δεδομένα σε μία αιτιατική σχέση, αλλά η συνολική λειτουργία του δεν είναι γραμμική*. Επίσης *οι διεργασίες του ψυχαναλυτικού ασυνειδήτου, στον βαθμό που εξυπηρετούνται από το δεξιό ημισφαίριο, αφορούν στο δεξιό ημισφαίριο σε σύνδεση και όχι σε έναν διηρημένο εγκέφαλο*. Τα δεδομένα από την νευροεπιστημονική έρευνα του *μετωπιαίου λοβού και της ονειρικής ζωής δεικνύουν ότι συμμετέχει στην οργάνωση των συστημάτων της συνείδησης, του προσυνειδητού και έχει μία καθοριστική σημασία για την οργάνωση του ασυνειδήτου της πρώτης τοπικής, του ασυνειδήτου εγώ και του συστήματος του εκείνου.*

Ο τρόπος προσέγγισης του θέματος της νόησης και της συνείδησης από τις νευροεπιστήμες θεωρώ ότι εμπεριέχει μία αντίφαση. Οι νευροεπιστήμες παρατηρούν την διαλεκτική της εγκεφαλικής λειτουργίας, τις διεργασίες ενός δυναμικού και αυτο-οργανωνόμενου συστήματος, την ύπαρξη ασυνειδήτων στοιχείων, την δυναμική των αναπαραστάσεων και του συναισθήματος. Τελικά όμως «πασχίζουν» να προσδώσουν μία

εικόνα συνάφειας, συγκρότησης, προσαρμογής και απαρτίωσης του εγκεφάλου, της συνείδησης και του ψυχισμού. Ενώ αναφέρονται σε παραδοξότητες ή στις επιδράσεις των ασυνειδήτων μνημών, η τελικώς διαμορφωνόμενη εικόνα είναι α-συγκρουσιακή. Το ασυνείδητο των νευροεπιστημών είναι νευρωνικά δυναμικό, αλλά με τον τρόπο με τον οποίο προσεγγίζεται είναι ένα ψυχικά μη δυναμικό ασυνείδητο. Αυτό δεν σημαίνει μία λανθασμένη προσέγγιση αλλά μία επιμέρους προσέγγιση ενός πεδίου διεργασιών. Τονίσαμε το γεγονός της μη διατύπωσης μίας συνολικής διασυστημικής τοπικής και της μη διατύπωσης μίας ενδοσυστημικής δυναμικής του μη συνειδητού. Εντούτοις τα νευροεπιστημονικά ευρήματα που εξετάσαμε στηρίζουν *την θεώρηση ορισμένων νευρωνικών διεργασιών, μέρος των εγκεφαλικών χαρτογραφήσεων, οι οποίες επιτρέπουν την μεταβιολογική προσέγγιση του εγκεφάλου ως σύστημα τοπικής*. Εάν το σύστημα του προσυνειδητού αποτελεί ένα θεμελιώδες στοιχείο της συγκρότησης της τοπικής του ψυχικού οργάνου, η άποψη μου είναι ότι εντός της εγκεφαλικής οργάνωσης παράγεται ένα σύνολο λειτουργικά ανάλογων μεταβατικών διεργασιών - αυτό που ονομάσαμε υποθετικά ως τον *μεταβατικό εγκέφαλο* - που αφορούν στην ολότητα των πεδίων του ψυχικού, του νοητικού και του βιολογικού.

14. Υπό αυτή την έννοια θεωρήσαμε ότι *παρέχεται μία ενδιαφέρουσα νευροεπιστημονική στήριξη στην ψυχοσωματική προσέγγιση του προσυνειδητού, ως σύστημα διαστρωμάτωσης χαρακτηριζόμενο από μία πυκνότητα και στην έννοια του συστήματος των σωματικών καθηλώσεων και παλινδρομήσεων*.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ ΤΗΣ ΝΕΥΡΟ-ΨΥΧΑΝΑΛΥΤΙΚΗΣ ΚΛΙΝΙΚΗΣ ΠΡΑΞΗΣ

Εξετάσθηκαν και παρουσιάσθηκαν συνολικά δεκατρείς κλινικές περιπτώσεις, εκ των οποίων, εννέα αφορούν σε νευροψυχολογικές διαταραχές. Οι τέσσερεις αφορούν σε ψυχαναλύσεις μη νευρολογικών ασθενών. Η περίπτωση της κυρίας Χ [κλινική viii] απετέλεσε ένα παράδειγμα της προτεινόμενης μεθόδου νευροψυχολογικής και ψυχαναλυτικής προσέγγισης ασθενών οι οποίοι ακολουθούν ένα πρόγραμμα θεραπειών νευρολογικής αποκατάστασης. Η επιλογή των ασθενών έγινε με βάση την εγκεφαλική τοπογραφία των βλαβών, αριστερού και δεξιού ημισφαιρίου, μετωπιαίου λοβού, φλοιο-υποφλοιωδών δομών. Επιλέχθηκαν με βάση το ενδιαφέρον που εκτιμήσαμε ότι παρουσιάζουν ως προς τους στόχους της διατριβής οι συγκεκριμένες περιπτώσεις, σύμφωνα με το κλινικό υλικό και την πορεία της θεραπείας. Σε κάθε θεραπευτική και κλινική πράξη, είτε είχε ως αρχικό στόχο ή αίτημα, την διάγνωση, την νευροψυχολογική αποκατάσταση ή την ψυχοθεραπεία, διερευνήθηκαν η αντίστιξη και οι μηχανισμοί σύνδεσης μεταξύ νευροψυχολογικού συμπτώματος και ψυχικής ή ψυχοπαθολογικής λειτουργίας. Βασικά σημεία αναφοράς ήταν τα έργα των Mark και Karen Solms, της Héllène Oppenheim-Gluckman και των Bernard και Bianca Lechevalier.

1. Συμπεράναμε ότι, *σε κάθε μορφή εγκεφαλικής βλάβης, ανάλογα με το είδος των σωματικών, γνωσιακών ή ψυχικών διαταραχών, η διαμόρφωση του νευροψυχολογικού συμπτώματος ή συνδρόμου χαρακτηρίζεται από μία πολυσημία και κατανοείται ως ένας δυναμικός και μη γραμμικός νευρο-ψυχικός συμβιβασμός.*

Η έκφραση του νευροψυχολογικού συμπτώματος ακολουθεί τα ίχνη, τις εγχαράξεις των μηχανισμών της ψυχικής λειτουργίας και εισέρχεται σε μία μορφή σχέσης με αυτά. Η

έκφραση του ψυχικού συμπτώματος ακολουθεί και εξυπηρετείται από τους νοητικούς μηχανισμούς όπως καθορίζονται από το νευροψυχολογικό έλλειμμα και εισέρχεται επίσης σε μία σχέση με αυτό. Υπό αυτή την έννοια είδαμε ότι η ψυχαναλυτική κλινική του νευροψυχολογικού συμπτώματος αποτελεί την κλινική του πεδίου σύνδεσης μεταξύ ψυχισμού, νόησης, σώματος, και περιβάλλοντος.

2. Από την εξέταση των βλαβών του αριστερού ημισφαιρίου, συμπεράναμε ότι *ο αφασικός ασθενής πάσχει από την απώλεια των μηχανισμών αντίληψης, οργάνωσης και έκφρασης του λόγου όπως επίσης από την λιγότερο ή περισσότερο εκτεταμένη ή παροδική διαταραχή του εσωτερικού λόγου, εξ αιτίας της αποδιοργάνωσης σημαντικών διεργασιών νοηματοδότησης.* Οι νευροψυχολογικές διαταραχές του λόγου προκαλούν την διαταραχή της οργάνωσης των αναπαραστάσεων λέξης και την πιθανώς σημαντική ρήξη στο κύκλωμα σύνδεσης αναπαραστάσεων λέξης και αναπαραστάσεων πράγματος. Επιφέρουν την αδυναμία της λειτουργίας της απώθησης – επιστροφής του απωθημένου και άρα την λειτουργία και έκφραση του δυναμικού ασυνειδήτου. Συγκριτικά με βλάβες άλλων περιοχών, οι διαταραχές του αριστερού ημισφαιρίου ιδίως του Broca, διαθέτουν ένα εν δυνάμει (και όχι δεδομένο) μεγαλύτερο περιθώριο αναδιοργάνωσης, διατήρησης ή ανάκτησης των δευτερογενών διεργασιών και των λειτουργιών του εγώ, καθώς και εργασίας του πένθους. Αυτό το περιθώριο είναι μειωμένο εξ αιτίας των παρατηρούμενων αποδιοργανωτικών τάσεων και ικανοποιητικό χάρις στην διατήρηση βασικών τμημάτων των μεταβατικών διεργασιών. Η διατήρηση της συνειδητής αντίληψης του ανοίκειου οικείου του ελλείμματος, το καθιστά περαιτέρω τραυματικό.

3. Ως μία άμεση συνάρτηση με τις «αντιδράσεις καταστροφής» των αφασικών ασθενών, παρατηρήσαμε *την τάση προς την μη διάκριση μεταξύ συναισθήματος και αναπαραστάσεων και προς την καταστολή του συναισθηματικού βιώματος* οι οποίες συνεργούν ως προς την διαμόρφωση των συμπτωμάτων. Θεωρήσαμε ότι αυτό έγκειται στην προ-νοσηρή

προσωπικότητα (θεμελιώδης κατάθλιψη) αλλά επίσης οφείλεται στις ίδιες τις βλάβες που συσχετίσαμε με την λειτουργία των καθρεπτικών νευρώνων και των νευρωνικών κυκλωμάτων της ενσυναίσθησης. Απότοκη είναι η υπόθεση της σημασίας αυτών των λειτουργιών για την ψυχοσωματική παθολογία.

Παρατηρήσαμε την σημασία του σωματοαισθητηριακού και θεμελιώδους ως προς τις συναισθηματικές διεργασίες δεξιού ημισφαιρίου, ως προς την *ναρκισσιστική συγκρότηση, την οργάνωση των αναπαραστάσεων πράγματος και του αντικειμένου.*

4. Συμπεράναμε ότι *η κλινική του συνδρόμου του δεξιού ημισφαιρίου χαρακτηρίζεται από την λειτουργία της καταστολής και όχι της απώθησης (Solms), την αδράνεια της συναισθηματικής λειτουργίας, την νοητική και ψυχική αρνητικοποίηση.* Η παρατηρούμενη έκφραση προβλητικών ή παρανοϊκών κινήσεων θεωρώ ότι ιδίως στα πρώτα στάδια της αποκατάστασης, *αποτελούν μορφές εισβολής αυτών των στοιχείων στον χώρο της συνείδησης.* Παρατηρήσαμε ότι η καταθλιπτική συναισθηματική έκφραση παραπέμπει στην αναφορά συναισθημάτων μίας κατάθλιψης η οποία απουσιάζει. *Η αναπαράσταση, ως γνωσιακό μόρφωμα, αντικαθιστά και εκφράζεται στην θέση ενός συναισθηματικού βιώματος.*

Εξετάσαμε την σημασία της έννοιας και της λειτουργίας του αρνητικού. Το αφασικό νευροψυχολογικό σύμπτωμα πέραν της υπολειπομένης λειτουργικότητας διαμορφώνεται μεταξύ *: μίας απουσίας (της λέξης που χάνεται), μίας τραυματικής υπερ-παρουσίας (η αντίληψη της πραγματικότητας του ελλείμματος) και της υπερ-παρουσίας της αιφνίδιας ανάδυσης του ασυνειδήτου, χωρίς να υφίσταται η πρωτύτερη ετοιμότητα των ψυχικών αμυνών.*

5. Υπό το πρίσμα της έννοιας του αρνητικού, *ο νευρολογικός ασθενής πάσχει από την απουσία απουσίας, το αρνητικό του αρνητικού, απότοκο μίας σθεναρής παρουσίας* (του συμπτώματος, της προσαρμοστικής

αγκίστρωσης στο πραγματικό και της ανάδυσης του αποσυνδεμένου ασυνειδήτου), *από την παρουσία της απουσίας των πρωτογενών βάσεων της πραγματικότητας του εγώ και από την έλλειψη στο πεδίο των ενδιάμεσων μεταβατικών διεργασιών* (ενδοψυχικά και διϋποκειμενικά). Θεραπευτικά απαιτείται μία πολύμορφη εργασία αρνητικού. Παρατηρήσαμε την σημασία της λειτουργίας της «κρύπτης», της «ψυχικής αγνωσίας» (Abraham και Torok) ως προς τον σχηματισμό, το περιεχόμενο και την δυναμική του νευροψυχολογικού συμπτώματος.

6. Συμπεράναμε ότι το *σύνδρομο της άρνησης* του δεξιού ημισφαιρίου απαρτίζεται από ένα σύνολο μηχανισμών. Την *απουσία πρωτογενούς αντίληψης* της τάξης του «σωματικού βρόγχου», ως μία *μορφή ασυνείδητης αρνητικής ψευδαίσθησης*, εκπροσώπησης της απουσίας του αντιληπτικού («δεν αναγνωρίζεται η παράλυση»), οφειλόμενη στην δυσλειτουργία του δεξιού ημισφαιρίου. Γύρω από αυτήν, μέσω των διεργασιών του αριστερού ημισφαιρίου και του προμετωπιαίου λοβού, *κατασκευάζεται ασυνείδητα ένα θετικό σωματοπαραφρενικό σύμπτωμα* πλαισίωσης του αρνητικού, ψευδαισθητικής ικανοποίησης της επιθυμίας («το χέρι μου είναι καλά, το κινώ φυσιολογικά», ή «αυτό το χέρι δεν είναι δικό μου, ανήκει σε κάποιον άλλο»), η οποία διαψεύδοντας, εκφράζει συγχρόνως την πρωτύτερη εργασία αρνητικού. *Θεωρώ ότι η άρνηση αφορά επίσης στις μεταβατικές διεργασίες, σύνδεσης μεταξύ της σωματικής και της ψυχικής πραγματικότητας*. Οι εγκεφαλικές περιοχές που βλάπτονται ενέχονται στα νευρωνικά κυκλώματα οργάνωσης των αναπαραστάσεων δράσης, της ικανότητας εικονοπλασίας και της ενσυναίσθησης. Το όφελος είναι η διατήρηση μίας ναρκισσιστικής συνοχής της σωματοψυχικής οντότητας.

7. Προτείναμε την *υπόθεση ενός πιθανού νευρωνικού ερείσματος της εργασίας του αρνητικού στο δεξιό ημισφαίριο* : των περιοχών του σωματοαισθητηριακού βρεγματικού φλοιού, του φλοιού της νήσου, της κροταφο-βρεγματικής σύνδεσης ή της έλικας του προσαγωγίου. Υποθέσαμε ότι η αρνητική

ψευδαίσθηση μπορεί να έχει ως αντικείμενο πρωταρχικές και ψυχικά μη αναπαραστατικές εγγραφές. Η κλινική και θεραπευτική προσέγγιση του συνδρόμου του δεξιού ημισφαιρίου μας δείχνει ότι, εάν το κύριο αίτιο της αγνωσίας είναι αμιγώς οργανικό, η δυναμική διαμόρφωση του συμπτώματος και η δυνατότητα αποκατάστασης, είναι αμιγώς νευρο-ψυχική.

Η ψυχαναλυτική νευροψυχολογική κλινική προσέγγιση του συνδρόμου του προ-μετωπιαίου λοβού ανέδειξε την πολυσημία της δράσης του, η οποία αντικατοπτρίζεται στην ποικιλότητα και την δυναμική των συμπτωμάτων. Αυτά κυμαίνονται μεταξύ μίας εικόνας φυσιολογικού έως την εικόνα κατάρρευσης της ψυχικής τοπικής και ενός ανάλογου της σημειολογίας των μεταιχμιακών διαταραχών. *Είναι συνάρτηση της τοπογραφίας της βλάβης στις περιοχές του (προ-)μετωπιαίου λοβού και αφορούν στο γνωσιακό επίπεδο των λειτουργιών, στις ψυχικές αναπαραστατικές διεργασίες, στην συναισθηματική και ενορμητική λειτουργία, στην οργάνωση και διαχείριση της έκφρασης, ή στην σχέση με τα αντικείμενα και το εξωτερικό περιβάλλον.*

8. *Συμπεράναμε ότι οι λειτουργίες του μετωπιαίου λοβού αφορούν στην διάσταση της λειτουργίας της σύνδεσης και απαρτίωσης του συνόλου των δεδομένων, σωματικών, γνωσιακών ή ψυχικών. Σε συνεργασία με τις δομές του λιμβικού συστήματος εξυπηρετούν την παραγωγή διαθεσιμοτήτων, τις διεργασίες πολλαπλασιασμού και από-πολλαπλασιασμού, προς κάθε πεδίο οργάνωσης και λειτουργίας της σωματοψυχικής οντότητας, προς κάθε σύστημα της τοπικής του ψυχικού οργάνου και των σχέσεων με τα αντικείμενα.*

Στο πλαίσιο ενός ευρύτερου θεραπευτικού προγράμματος, επισημάναμε ότι οι παρεμβάσεις των θεραπειών νευρολογικής αποκατάστασης (εργοθεραπεία, λογοθεραπεία, φυσιοθεραπεία), εργαζόμενες, συχνά μη συνειδητά, στο επίπεδο του πρωτογενούς και του προ-ψυχικού, συνοδεύονται από παλινδρομικές κινήσεις και διεργασίες του τύπου της αντίληψης του τραυματικού δυναμικού και του δυναμικού μετάλλαξης ή της ασυνείδητης αντίληψης.

9. Επομένως θεωρήσαμε ως εξαιρετικής σημασίας *την επικοινωνία, την εγκατάσταση ενός μεταβατικού πεδίου διαλόγου μεταξύ των θεραπευτών αποκατάστασης διαφόρων ειδικοτήτων. Τονίσαμε την σημασία της διαθεσιμότητας του ψυχοθεραπευτή ή του νευροψυχολόγου να αφουγκρασθεί και να περιλάβει στο πλαίσιο και στο περιεχόμενο της δικής του εργασίας με τον ασθενή, τα παράπλευρα μεταβιβαστικά παλινδρομικά φαινόμενα που αναπτύσσονται εντός των άλλων θεραπευτικών προσεγγίσεων.*

Εξετάσαμε το ερώτημα εάν το νευροψυχολογικό σύμπτωμα αποτελεί έκφραση του δυναμικού ασυνειδήτου, ή της ψυχικής πραγματικότητας. Και εάν παρατηρείται η ανάδυση του ασυνειδήτου στις εγκεφαλικές βλάβες. Σύμφωνα με τα κλινικά και ερευνητικά δεδομένα που εξετάσαμε.

10. Συμπεράναμε ότι *ο βαθμός ή η ποιότητα της έκφρασης του δυναμικού ασυνειδήτου μέσω του νευροψυχολογικού συμπτώματος αποτελεί συνάρτηση της δυναμικής σχέσης και σύνδεσης μεταξύ ψυχισμού, νόησης και σώματος.* Παρατηρήσαμε ότι η ανάδυση του ασυνειδήτου αφορά συχνά και υπό ορισμένες προϋποθέσεις στην έκφραση του *αποσυνδεμένου ασυνειδήτου* (Oppenheim-Gluckman). *Συγκεκριμένα, σε ένα λιγότερο ή περισσότερο, διασυστημικά και ενδοσυστημικά αποσυνδεμένο ασυνείδητο. Υπό την έννοια της ενδοσυστημικής αποσύνδεσης αναφέρομαι στην δυνατότητα επέκτασης των αποδιοργανωτικών κινήσεων εντός του ασυνειδήτου, όπως το έχει προτείνει η ψυχοσωματική θεωρία.*

11. Συμπεράναμε επίσης ότι *οι λειτουργίες του μετωπιαίου λοβού εξυπηρετούν μέρος της δυναμικής, της ενδοσυστημικής και διασυστημικής δυναμικής του ασυνειδήτου και υπό αυτή την έννοια οι αντίστοιχες βλάβες προκαλούν την έκφραση του, ενώ συγχρόνως*

συχνά διατηρείται η δυναμική του. Η διατήρηση της δυναμικής του ασυνειδήτου υπόκειται σε ορισμένα όρια πέραν των οποίων θεωρώ ότι μπορεί να αναδύεται ως μη δυναμικό - αποσυνδεμένο - ασυνείδητο. Τους περιορισμούς θέτουν : η διαταραχή του διαλόγου μεταξύ μετωπιαίου και των άλλων εγκεφαλικών περιοχών, η απώλεια της ικανότητας της εργασίας της απώθησης και ο βαθμός διαταραχής των μεταβατικών διεργασιών που εξυπηρετούνται από τον μετωπιαίο λοβό.

12. *Η περιοδική παρατήρηση του αποσυνδεμένου ασυνειδήτου είναι συχνότερη και επίσης είναι ευκρινέστερη η συνολική διασυστημική αποδιοργάνωση, στις βλάβες των πλαγιο-ραχιαίων περιοχών του φλοιού.* Υποθέσαμε ότι σε αυτές τις περιπτώσεις η αντισταθμιστική ενδυνάμωση της δευτερογενούς, λογικής, σχεδόν χρηστικής, λειτουργίας του προμετωπιαίου λοβού, μειώνει την ενδοσυστημική και την διασυστημική δυναμική του ψυχικού οργάνου, και πλήττεται η εσωτερική του οργάνωση εξ αιτίας των διαταραχών στην πρόσληψη των ερεθισμάτων και στην συγκρότηση των αναπαραστάσεων. Αυτό παρατηρείται εντονότερα στο αριστερό βρεγματικό σύνδρομο από ότι στις προ-ρολανδικές περιοχές και εντονότερα στο σύνδρομο του δεξιού ημισφαιρίου ιδίως κατά την πρώτη περίοδο της νόσου. Οι μείζονες βλάβες του μετωπιαίου λοβού προκαλούν μία μαζικότερη αποδιοργάνωση του ψυχικού οργάνου και την ανάδυση του αποσυνδεμένου ασυνειδήτου. Σε περίπτωση μικρότερης έκτασης βλαβών ή στην πορεία του θεραπευτικού έργου στους προμετωπιαίους ασθενείς, παρατηρείται μία μεγαλύτερου βαθμού συμβολική ή αναπαραστατική αξία των νευροψυχολογικών συμπτωμάτων.

Εξετάσαμε την σημασία των αισθητηριοκινητικών ελλειμμάτων στους νευροψυχολογικούς ασθενείς (ημιπληγία αριστερού ή δεξιού ημισφαιρίου, βλάβες του προ-κινητικού φλοιού, ή σε συνδυασμό με την σωματοαγνωσία του δεξιού βρεγματικού λοβού). Αναφερθήκαμε στην αντίστιξη της ημιπληγίας του σώματος και της ημιπληγίας του ψυχισμού, ή του φαντασιακού – λιβιδινικού σώματος.

13. *Παρατηρήσαμε την ανακίνηση ή την εγκύστωση εντός του νευρολογικού συμπτώματος της προβληματικής της φαντασίωσης της πρωταρχικής σκηνής και της προβληματικής της νεκρής μητέρας.*

Τέλος με βάση την ανάλυση των κλινικών περιπτώσεων και τα δεδομένα των νευροεπιστημονικών ερευνών, *θεωρώ ότι γίνεται σαφής η εξαιρετική σημασία της λειτουργίας της μεταβίβασης και του πεδίου των μεταβατικών διεργασιών, μεταξύ ψυχικής και εξωτερικής πραγματικότητας.*

14. Υποστηρίξαμε ότι *η λειτουργία και το βίωμα της μεταβίβασης, ως μία μεταβατική τοπική, έγκειται και αναδεικνύει ένα δυναμικό πεδίο μη γραμμικών νευροβιολογικών διεργασιών του εγκεφάλου σε σχέση με το σώμα και σε σχέση με το περιβάλλον, αυτού που ονομάσαμε ως το «σώμα – σχέση σε σχέση» και συνδέσαμε με τις έννοιες του «διπλού ορίου» και της «διπλής απαίτησης έργου».*

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ ΓΥΡΩ ΑΠΟ ΤΗΝ ΜΕΤΑΒΙΒΑΣΗ ΚΑΙ ΤΟ ΠΕΔΙΟ ΤΗΣ ΜΕΤΑΒΑΤΙΚΗΣ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑΣ

Εξετάσαμε την εξέλιξη της θεώρησης του φαινομένου της μεταβίβασης στην ψυχανάλυση από τις αρχικές θέσεις του Freud έως τις επίκαιρες τοποθετήσεις που απορρέουν από την κλινική αντιμετώπιση μη νευρωτικών διαταραχών. Τονίσαμε την σημασία που έχει δοθεί προς την πολυεπίπεδη διαμόρφωση της μεταβιβαστικής σχέσης, των παλινδρομικών κινήσεων που καλείται να αναβιώσει, να περιέξει και να ερμηνεύσει.

Με βάση τα προηγούμενα συμπεράσματα, τις φροϋδικές θέσεις και την σύγχρονη προσέγγιση (Green, Botella),

1. Θεωρήσαμε ότι *η μεταβίβαση ως ένας «οργανισμός», ενέχει ή καλείται να αναπτύξει τις δικές της ικανότητες αυτο-οργάνωσης, λειτουργίας ως μεταβατικό πεδίο διεργασιών του χάους και παράξενων ελκυστών, σύμφωνα με την εντός αυτής αναπτυσσόμενη ευαισθησία στις ελάχιστες και μη προβλεπόμενες συνθήκες*. Η ικανότητα αυτο-οργάνωσης του πεδίου της μεταβίβασης αντιστοιχεί στην ειδοποιό και θεραπευτική διαφορά μεταξύ της πραγματικής και της εικονικής – μεταβατικής νόσου. Η μεταβίβαση δεν απαρτίζεται από την μόνη αναπαραγωγή ή προβολή της ψυχικής πραγματικότητας του αναλυόμενου και του αναλυτού. Η ανάκληση των μνημών, είτε στην πραγματική ιστορική τους διάσταση είτε ως μεθύστερες κατασκευές, η συναισθηματική, νοητική ή και σωματοαισθητηριακή αναβίωση τους, είναι αναγκαία αλλά δεν αρκούν για την επίτευξη των θεραπευτικών στόχων. *Είναι απαραίτητη η εκπροσώπηση και η μεταβατική σύνδεση αυτών των στοιχείων συγκροτώντας μία νέα ενδιάμεση μορφή αυτο-οργανωνόμενου συστήματος ή οργανισμού*. Η μεταβιβαστική σχέση ως

πεδίο αυτο-οργάνωσης δεν έγκειται μόνον στην παρουσία και συνέργεια δύο ψυχισμών· *έγκειται κυρίως στην παρουσία και στην μεταβατική σύνδεση της πολυσημίας δύο μεταβιβαστικών κινήσεων. Υπό τους όρους της έννοιας του διπλού ορίου, θεωρήσαμε ότι πρόκειται για μία διπλή λειτουργία διπλού ορίου, εντός και ως προς το εκτός, σε κάθε έναν από τους πρωταγωνιστές, στην διατομή των οποίων δημιουργείται ένα ενδιάμεσο μεταβατικό πεδίο μεταφορών και συνδέσεων.*

Η σημασία του στοιχείου της αυτο-οργάνωσης της μεταβιβαστικής σχέσης απετέλεσε *το κεντρικό σημείο κριτικής που προτείναμε γύρω από τις διατυπωμένες απόψεις νευρο-ψυχαναλυτικής και ανατομολειτουργικής συσχέτιση της μεταβίβασης* των Levin, Gabbard, Pally και Schore. Παρατηρήσαμε ότι τα ευρήματα της σύγχρονης νευροεπιστημονικής έρευνας γύρω από τις σχέσεις υποκειμένου αντικειμένου, παρέχουν μία ικανοποιητική στήριξη των θέσεων των διϋποκειμενικών και των διαπροσωπικών θεραπευτικών μεθόδων ή των θέσεων της θεωρίας των αντικειμενοτρόπων σχέσεων. Επιβεβαιώνουν στο νευρωνικό επίπεδο την σημασία και την αξία κινητοποίησης της ενεργούς και αμφίδρομης συμμετοχής του θεραπευτού στα δρώμενα της θεραπευτικής σχέσης ή την σημασία των πρωτογενών ταυτίσεων. Όμως θεωρήσαμε ότι τα αποτελέσματα των νευροεπιστημονικών ερευνών δεν περιορίζονται και δεν περιορίζουν την δυναμική των διϋποκειμενικών σχέσεων στις ταυτίσεις ή στην αναβίωση των πρωτύτερων σημαινόντων βιωμάτων στις σχέσεις με τους άλλους.

2. Συμπεράναμε ότι, *η εξασφάλιση εκ μέρους της εγκεφαλικής λειτουργίας (ιδίως του μετωπιαίου λοβού) της σχέσης με το αντικείμενο, γίνεται θεμελιωδώς με σκοπό το ίδιον όφελος των λειτουργιών της, και, προς όφελος της ικανότητας αυτο-οργάνωσης της σωματοψυχικής οντότητας.* Το αντικείμενο ως ζητούμενο είναι μία δευτερογενής διεργασία ή τάση. Η σχέση με το αντικείμενο αποτελεί ένα πρωταρχικό μέλημα του εγκεφάλου για την εξασφάλιση της δυναμικής της ανάπτυξής του. *Εάν η σωματοψυχική οντότητα τείνει, αναζητά το αντικείμενο, έχει κυρίως ως ζητούμενο την μεταβατική σχέση με*

αυτό, και εξ αυτού την ικανότητα ανάπτυξης των εσωτερικών μεταβατικών διεργασιών.

Εξετάσαμε τα δεδομένα της νευροεπιστημονικής έρευνας σχετικά με την δράση *του συστήματος των καθρεπτικών νευρώνων* και της *νευρωνικής «θεωρίας του πνεύματος»*. Αναλύσαμε και θέσαμε σε αντίστιξη τις προτεινόμενες νευροεπιστημονικές θέσεις (Rizzolatti, Iacoboni, Frith, Galagher, Saxe, Jeannerod, Decety) και τις ψυχαναλυτικές απόψεις (Ferenzci, Winnicott, Kohut, Widlöcher, Lebovici, Perron, Le Guen, de M'Uzan, de Urtubey, Marty και Fain) γύρω από την *αναπαραστατική και την συναισθηματική ενσυναίσθηση, την ενδοσκόπηση, την νοηματοδότηση και τις αναπαραστάσεις δράσης*.

Το βασικό πλαίσιο της νευρωνικής «θεωρία του πνεύματος» απαρτίζεται από : τον μέσο προμετωπιαίο λοβό - περιοχή του παραπροσαγωγίου, το πρόσθιο τμήμα της έλικας του προσαγωγίου, την άνω κροταφική αύλακα, την κροταφο-βρεγματική σύνδεση. Εξασφαλίζει την λειτουργία της ενσυναίσθησης ως την «ανάγνωση της σκέψης» του άλλου. Τα ποιοτικά χαρακτηριστικά της προσδιορίζονται κατά έναν δυναμικό, συνειδητό και ασυνείδητο, μη γραμμικό και μη προβλεπόμενο τρόπο, σύμφωνα με το είδος των σωματοψυχικών ιχνών τα οποία ανακινούνται και συνδέονται εντός της σωματοψυχικής οντότητας του υποκειμένου που σκέπτεται την σκέψη του άλλου. Τα παράγωγα της διεργασίας της θεωρίας του πνεύματος μπορεί να είναι η *αναπαραστατική – γνωσιακή νοηματοδότηση και η συγκινησιακή - συναισθηματική ενσυναίσθηση*.

Το σύστημα των καθρεπτικών νευρώνων απαρτίζεται από : το κάτω τμήμα του προ-κινητικού μετωπιαίου λοβού, το κατώτερο τμήμα του βρεγματικού λοβού και την άνω κροταφική αύλακα. Η λειτουργία του εξασφαλίζει την ικανότητα ενσυναίσθησης της κατάστασης και της πρόθεσης του άλλου. Με βάση τα προσλαμβανόμενα οπτικά ή ακουστικά ερεθίσματα καθίσταται δυνατή η εσωτερική προσομοίωση της δράσης και της πρόθεσης δράσης του άλλου, χωρίς να έχει εκδηλώσει την ίδια την δράση. Το σύστημα των καθρεπτικών νευρώνων επιτρέπει την οργάνωση των *κινητικά βασισμένων αναπαραστάσεων δράσης*.

3. Συμπεράναμε ότι, *η ψυχαναλυτική και η νευροεπιστημονική θεώρηση της ενσυναίσθησης είτε βασίζεται στις ενδοϋποκειμενικές αναπαραστάσεις δράσης είτε στην διαμόρφωση μίας θεωρίας του πνεύματος, συγκλίνουν στο ορισμό της, ως μία εσωτερική διαθεσιμότητα ενδοσκόπησης περί του άλλου. Αφορά σε μία κίνηση θετικού στο έδαφος μίας εργασίας αρνητικού. Σημαίνει την άρση των ναρκισσιστικών επενδύσεων προς όφελος του αντικειμένου, διά μέσου των συνηχήσεων με τις εσωτερικές αναπαραστάσεις και της διεργασίας γύρω από αυτές Αποτελεί μία εκχώρηση του ψυχικού οργάνου και των νευρωνικών διεργασιών του υποκειμένου προς την συναίσθηση σκέψεων ή συναισθημάτων του άλλου, με ταυτόχρονα την ικανότητα διατήρησης της διάκρισης μεταξύ εαυτού και αντικειμένου. Περισσότερο από αγάπη προς το αντικείμενο είναι εκχώρηση προς αυτό. Και με αυτή την έννοια είναι περισσότερο της τάξης του αντι-ναρκισσισμού (Pasche). Παρατηρήσαμε την «παράδοξη» (*de M'Uzan*) παραίτηση εκ των ναρκισσιστικών οφελών ή επενδύσεων στην οποία αναφέρεται η ψυχαναλυτική θεωρία της ενσυναίσθησης.*

4. Παρατηρήσαμε ότι η έννοια της «*απόζευξης*» στην θεωρίας του πνεύματος εξυπηρετούμενη από τον μέσο προμετωπιαίο λοβό, *αποτελεί μία εσωτερική εικονική απελευθέρωση από τα πραγματικά δεδομένα, για μία εργασία αρνητικού, η οποία επιτρέπει την ανάπτυξη δυνητικών μορφών υποκειμενικής σκέψης και συμπεριφοράς του άλλου.* Εξασφαλίζεται συγχρόνως η μετέπειτα συνέργεια και σύγκριση μεταξύ της προοπτικής της φαντασίας και της πραγματικότητας. Αναφέρονται επομένως σε ένα ανάλογο της ικανότητας ανάπτυξης της ψευδαισθητικής ικανοποίησης της επιθυμίας, ή της λειτουργίας σύμφωνα με την αρχή της ευχαρίστησης/δυσαρέσκειας και της σύνδεσης αυτών των μορφωμάτων με τα δεδομένα της αρχής της πραγματικότητας.

5. Με βάση τα νευροεπιστημονικά δεδομένα *θεωρήσαμε ότι η αναφορά ή η αγκίστρωση της σκέψης και του λόγου γύρω από τα κοινωνικά χαρακτηριστικά της προσωπικότητας, γύρω από τα εξωτερικά αντικειμενικά ή τα χαρακτηριολογικά στοιχεία του άλλου είναι ασύμβατη με την πρόοδο της ενσυναίσθησης*. Αποτελεί το ανάλογο μίας μορφής αντίστασης ως προς την ψυχαναλυτική μεταβιβαστική διεργασία. *Θεωρώ ότι είναι μέρος αυτών των στοιχείων της μεταβίβασης τα οποία θεώρησε ο Freud ως αντίσταση.* Παρατηρήσαμε επίσης ότι οι αναπαραστάσεις του *μητρικού αντικειμένου*, νευρωνικά αντιστοιχούν στην λειτουργία των δομών σκέψης περί του εαυτού και όχι περί του άλλου. Αποτελεί ένα θεμελιώδες αναφέρον, μία θεμελιώδη πρωταρχική ταύτιση αναφοράς, ως προς την ανάπτυξη της ενσυναίσθησης. *Η αναβίωση της σχέσης με την μητέρα δεν αποτελεί, από μόνη της, ένα πεδίο ανάπτυξης των μεταβατικών διεργασιών*. Στο πλαίσιο της λειτουργίας της ενσυναίσθησης, παρατηρήσαμε ότι η *ενσυναίσθηση του πόνου του άλλου αποτελεί μία πολύπλοκη αναπαραστατική διεργασία, διαλόγου, μεταφοράς και απαρτίωσης μεταξύ διαφόρων ενδοϋποκειμενικών δεδομένων* (μνημονικών ιχνών, συναισθηματικών καταστάσεων και επίκαιρων ερεθισμάτων), *χωρίς όμως να αναβιώνονται στην φυσική τους διάσταση*.

6. Συμπεράναμε ότι *τα νευροεπιστημονικά δεδομένα γύρω από την συνολική λειτουργία της ενσυναίσθησης στηρίζουν τις απόψεις του Widlöcher για την «ανάτμηση» και την ερμηνεία της ενσυναίσθησης και του Lebovici για την «μεταφορική ενσυναίσθηση»*. Στο νευρωνικό επίπεδο αυτές οι διεργασίες πιθανώς αντιστοιχούν στο πέρασμα από την δράση και τα δεδομένα του σωματοαισθητηριακού φλοιού, του φλοιού της νήσου ή της έλικας του προσαγωγίου προς την συνειρμική και μεταφορική δράση της δεξιάς κροταφο-βρεγματικής σύνδεσης, προς την δράση των συνδέσεων με το αριστερό ημισφαίριο και την δράση του προμετωπιαίου λοβού.

7. Οι έρευνες γύρω από *το σύστημα των καθρεπτικών νευρώνων δεικνύουν ότι οι αναπαραστάσεις δράσης διατρέχουν και αφορούν στο σύνολο των πεδίων οργάνωσης και λειτουργίας της σωματοψυχικής οντότητας, από το πλέον πρωτογενές, προ-ψυχικό, του πυρηνικού ή σωματικού ασυνειδήτου, συμμετέχουν στην οργάνωση και την δυναμική των αναπαραστάσεων και των ενορμήσεων, έως και στο πεδίο των δευτερογενών διεργασιών, του προσυνειδητού και του συνειδητού*. Διατρέχουν και ουσιαστικά διακρίνουν και συνδέουν τα πεδία της πραγματικότητας του σώματος, της πραγματικότητας της νόησης και της ψυχικής πραγματικότητας. Παρέχουν την δυνατότητα σύνδεσης με τα αντικείμενα, η οποία αποτελεί καθοριστικό τμήμα της διαδικασίας της ενδοϋποκειμενικής οργάνωσης. Τέλος κάθε βήμα μετάβασης μεταξύ των πεδίων αποτελεί την διατύπωση και την έκφραση μίας αμφίδρομης απαίτησης έργου, του σώματος προς τον ψυχισμό και του ψυχισμού προς το σώμα.

Το σύστημα των καθρεπτικών νευρώνων, ανατομολειτουργικά αφορά επίσης στην οργάνωση και έκφραση του λόγου (κινητική θεωρία του λόγου).

8. *Εξ αυτού και με βάση τα κλινικά δεδομένα παρατηρήσαμε την επιβεβαίωση της σκέψης ότι το σώμα μορφοποιεί τον λόγο και ο λόγος μορφοποιεί το σώμα.*

9. Με βάση την οπτικο-ακουστική λειτουργία των καθρεπτικών νευρώνων και τις συνδέσεις τους με τα βασικά γάγγλια και το λιμβικό σύστημα, συμπεράναμε *την επιβεβαίωση των ψυχαναλυτικών θέσεων (Perron, Le Guen) σχετικά με την σύνδεση των αναπαραστάσεων λέξης και πράγματος καθώς και των ενορμήσεων εντός των αναπαραστάσεων δράσης και κατανοούμε έτσι την σημασία του κυκλώματος των καθρεπτικών νευρώνων για τον σχηματισμό των φαντασιώσεων*. Παρατηρήσαμε επίσης την επιβεβαίωση της σημασίας της «*πρωτογενούς κινητικής ενορμητικής σχέσης*» (Marty και Fain), καθώς *ένα μέρος της αντίληψης*

της επιθυμίας του άλλου, βασίζεται στις αναπαραστάσεις δράσης, στην ενδοσκόπηση τους, άρα στην ενδοσκόπηση των εσωτερικών κινητικών θεμελίων της επιθυμίας.

Εξετάσαμε την συνέργεια μεταξύ της δράσης των δύο εγκεφαλικών συστημάτων της ενσυναίσθησης.

10. *Θεωρήσαμε ότι το πέρασμα από την αναπαραστατική και συναισθηματική ενσυναίσθηση των θεωριών του πνεύματος, στην αναπαραστατική και συναισθηματική ενσυναίσθηση εντός των αναπαραστάσεων δράσης, επιτρέπει την οργάνωση ενός αναπαραστατικού μορφώματος δράσης ή μίας φαντασίωσης σε δράση.*

11. *Προτείναμε μία υποθετική νευρωνική χαρτογράφηση του πεδίου της μεταβατικής πραγματικότητας, το οποίο ονομάσαμε ως τον «μεταβατικό εγκέφαλο». Προτείναμε ότι έχει ως θεμελιώδες έρεισμα την νευρωνική πλαστικότητα, τις αρχές της νευροδυναμικής και την μεταβατική ικανότητα της μεταπλαστικότητας της σύναψης.* Ανατομολειτουργικά απαρτίζεται από : α) *τις μεταβατικές διεργασίες που οργανώνονται από την δράση των πυρήνων του στελέχους* και των συνδέσεων τους με τις σωματοαισθητηριακές περιοχές, το λιμβικό και το παραλιμβικό σύστημα και εκφράζονται μέσω της συγκρότησης του proto-self και του SELF/PAG· β) την *εναλλαγή μεταβατικών – στοχαστικών και σταθεροποιητικών σταδίων* των διεργασιών της *νευροδυναμικής αρχιτεκτονικής του λιμβικού συστήματος*, σε συνάρτηση με τα νευρωνικά κυκλώματα της ενσυναίσθησης, παραγωγής εν δυνάμει μορφών δράσης και υποκειμενικού νοήματος· γ) *την συνειρμική, μεταφορική και ερμηνευτική δράση της κροταφο-βρεγματικής σύνδεσης· δ) την συνδυασμένη δράση του συστήματος των καθρεπτικών νευρώνων και της νευρωνικής θεωρίας του πνεύματος.*

Αναλύσαμε την νευροεπιστημονική και ψυχαναλυτική προσέγγιση της *σχέσης και συνέργειας μεταξύ ενσυναίσθησης (ενδοσκόπησης γύρω από τον άλλο), και της ενδοσκόπησης με την μορφή της καθρεπτικής ενδοσκόπησης και της ενδοσκόπησης εαυτού ως υποκείμενο ενός βιώματος. Παρατηρήσαμε την άμεση συνάρτηση των τριών μορφών, η μία όντας έρεισμα και απόρροια της άλλης.*

12. *Με βάση τα νευροεπιστημονικά δεδομένα, οι καταστάσεις παρατήρησης και επένδυσης του εαυτού ως αντικείμενο και ως δρών υποκείμενο, διαφοροποιούνται από την ενσυναίσθηση και την ενδοσκόπηση ως στοιχεία της μεταβιβαστικής σχέσης και της λειτουργίας του μεταβατικού πεδίου.* Η αναπαράσταση δράσης του συστήματος των καθρεπτικών νευρώνων αποτελεί μία εικονική εν δυνάμει δράση και όχι έκφραση δράσης. κινητική ή του λόγου. *Η διεργασία της ενσυναίσθησης, ως μία ενδοϋποκειμενική διεργασία στον χώρο του διϋποκειμενικού, αποτελεί ένα εν δυνάμει πεδίο ερμηνευτικής διεργασίας («working through») το οποίο διατίθεται προς την διεργασία ενδοσκόπησης ή προς την ψυχαναλυτική διεργασία* αυτογνωσίας.

13. *Συμπεράναμε ότι το αντικείμενο της ενσυναίσθησης και των κινήσεων μεταξύ αυτής και της ενδοσκόπησης, δεν είναι ούτε ο άλλος ούτε ο εαυτός. Είναι ένα μεταβατικό συν-μόρφωμα.*

14. Με δεδομένη την διάκριση των πεδίων της ψυχικής πραγματικότητας και της πραγματικότητας του σώματος και της νόησης, καθώς και της μεταβατικής σύνδεσης τους με το αντικείμενο *θεωρήσαμε ότι, η μεταβιβαστική θεραπευτική σχέση μπορεί αρχικά να οργανώνεται και να αφορά σε μία ψυχικά προ-συμβολική μορφή νοηματοδότησης του γνωσιακού ή ακόμα του αισθητηριοκινητικού.* Αυτή χάρις στις σταδιακά αναπτυσσόμενες επενδύσεις της θεραπευτικής σχέσης και εργασίας, θα αποτελέσει ένα υλικό διεργασίας εν δυνάμει ψυχικών νοημάτων και ανακίνησης του υποκειμενικού

βιώματος. Στα κλινικά περιστατικά παρατηρήσαμε την διαστρωμάτωση των μεταβατικών διεργασιών, από το περισσότερο αισθητηριοκινητικό, αντιληπτικό ή γνωσιακό προς το δευτερογενές ψυχικό επίπεδο. Οι αντίστοιχες εγκεφαλικές βλάβες σε περιοχές που εξασφαλίζουν τις νευρωνικές διεργασίες της θεωρίας του πνεύματος ή του συστήματος καθρεπτικών νευρώνων, είναι πιθανό ότι προκαλούν την δυσχέρεια ή/και τον περιορισμό των μεταβατικών διεργασιών. *Συμπεράναμε ότι η σταδιακή οργάνωση και συγκρότηση μίας διϋποκειμενικής μεταβατικής δυναμικής γύρω από το γνωσιακό ή το αισθητηριοκινητικό επιτρέπει την ανακίνηση των ενδοϋποκειμενικών μεταβατικών διεργασιών σύνδεσης και έκφρασης της διπλής απαίτησης έργου μεταξύ ψυχισμού, νόησης και σώματος.*

15. *Παρατηρήσαμε ότι η μορφή της συγκινησιακής – συναισθηματικής ενσυναίσθησης, μπορεί να αναφέρεται σε όλον το άξονα των ενορμητικών και συναισθηματικών διεργασιών, από το επίπεδο των σωματικών εντάσεων, της αδιάφορης ενέργειας έως στις ψυχικοποιημένες μορφές έκφρασης της ενόρμησης και τα συμπλέγματα αναπαράστασης συναισθήματος.* Ανάλογο είναι το ζητούμενο της μορφολογικής παλινδρόμησης της σκέψης, της ανίχνευσης των αισθητηριοκινητικών και ενορμητικών μορφών σχέσης με το αντικείμενο, οι οποίες παράγονται στο πλαίσιο της κλινικής και της μεταβιβαστικής σχέσης.

16. *Θεωρήσαμε ότι από την χαρτογράφηση της ενσυναίσθησης εξασφαλίζεται ένα περαιτέρω μεταβατικό επίπεδο αντίστοιχων διεργασιών*, πέραν των διεργασιών διάκρισης μεταξύ συναισθήματος και αναπαραστάσεων που εξετάσαμε στο επίπεδο των φλοιο-υποφλοιοδών συνδέσεων. Πρόκειται για την διάκριση μέσω των νευρωνικών δικτύων που δραστηριοποιούνται κατά την συγκινησιακή - συναισθηματική και κατά την γνωσιακή - αναπαραστατική ενσυναίσθηση σύμφωνα με την θεωρία του πνεύματος.

Με βάση τα νευροεπιστημονικά δεδομένα της ενσυναίσθησης και της διαμόρφωσης του μεταβατικού πεδίου *αναδείξαμε την σημασία της ασυμμετρίας της ψυχαναλυτικής – θεραπευτικής σχέσης και του λόγους μη επάρκειας των διαπροσωπικών σχέσεων ως θεραπευτική μέθοδο*, ή ακόμα την μη επάρκεια της αποκλειστικής μορφής ενός ενδοϋποκειμενικού διαλόγου (χωρίς την παρουσία του μεταβατικού άλλου) μεταξύ ενδοσκόπησης, καθρεπτικής ενδοσκόπησης και ενσυναίσθησης. Σε αυτές τις καταστάσεις, α) *ελλείπει το στοιχείο και η αίσθηση του επίκαιρου μεταβατικού δρώντος* («των δράσεων που δραστηριοποιούν την θεραπεία», Le Guen), β) *ελλείπει η επαρκής ανάπτυξη του μηχανισμού του διπλού ορίου και επομένως η επαρκής ανάπτυξη του πεδίου της μεταβατικής πραγματικότητας*, γ) *ελλείπει μία επαρκής ασυμμετρία, ή, μία επαρκής διεργασία κινήσεων μεταξύ συμμετρίας και ασυμμετρίας*, διότι σε αυτή την περίπτωση η ενσυναίσθηση περιορίζεται στην αναβίωση των ταυτίσεων χάνοντας την ικανότητα αυτο-οργάνωσης της μεταβίβασης ως ένα μόρφωμα, ένα «οργανισμό» (Freud) του μεταβατικού πεδίου.

Εξετάσαμε τα νευροεπιστημονικά δεδομένα γύρω από την «*τριαδικότητα*» των ανθρώπινων σχέσεων (Saxe, θέσεις του Green) του τύπου «εγώ –εσύ και αυτό» οι οποίες εξυπηρετούνται από την ραχιαία περιοχή του μέσου προμετωπιαίου φλοιού. Στο πλαίσιο της υποστηριζόμενης θέσης μας, θεωρήσαμε ότι *η μορφή τριαδικότητας μπορεί να αφορά στην διαμόρφωση, α) εντός της διϋποκειμενικής σχέσης και β) εντός της ενδοϋποκειμενικής και ενδοψυχικής σχέσης (σύμφωνα με τον μηχανισμό του διπλού ορίου), μίας από κοινού σχέσης με ένα τρίτο εικονικό και μεταβατικό αντικείμενο, εν προκειμένω το πεδίο της μεταβατικής πραγματικότητας ή τον οργανισμό της μεταβίβασης*. Από τα ευρήματα σχετικά με την δράση των υπο-περιοχών του μέσου προμετωπιαίου λοβού *συμπεραίνεται η συμμετοχή της κοιλιακής ως προς την συναισθηματική διάσταση και της ραχιαίας ως προς την απαρτίωση του συνόλου των αναπαραστατικών, γνωσιακών, συναισθηματικών και σχεσιακών δεδομένων* (Ochsner, Saxe & Powell).

15. Συμπεράναμε ότι *μέσω της λειτουργίας της τριαδικότητας, το από κοινού συγκροτούμενο μεταβατικό πεδίο έχει στην διάθεση του πολλαπλά στοιχεία, αναπαραστατικά, συναισθηματικά, σχεσιακά ή δράσης, που μπορεί να αφορούν στην ενδοσκόπηση ή στην ενσυναίσθηση και τα οποία επεξεργάζονται και διαμορφώνονται ως μετα-αναπαραστάσεις. Πρόκειται για εν δυνάμει μετα-αναπαραστάσεις που απαρτίζουν ένα τριτογενές και μεταβατικό μόρφωμα το οποίο θα σκεπτόμουν ως ένα πεδίο ανάπτυξης χαοτικών διεργασιών, εναλλαγής περιόδων μεταβατικής αποσταθεροποίησης και μορφοποιητικής σταθεροποίησης.*

16. Στην συνέχεια των προηγούμενων συμπερασμάτων, θεωρήσαμε ότι *κάθε πεδίο πραγματικότητας, σωματικής, νοητικής, ψυχικής, αφήνει τα ίχνη της στην σχέση με το αντικείμενο και αυτό καλείται να λειτουργήσει ως ένα «εύπλαστο» ενδιάμεσο (Roussillon) της σχέσης μεταξύ ψυχισμού, νόησης και σώματος. Η ενδοϋποκειμενική σχέση ψυχισμού και σώματος στηρίζεται στην δυναμική των σχέσεων μεταξύ ψυχισμού - αντικειμένου και σώματος - αντικειμένου. Σε αντίστιξη, η σχέση ψυχισμού - αντικειμένου και σώματος - αντικειμένου στηρίζεται στην δυναμική της ενδοϋποκειμενικής σχέσης ψυχισμού και σώματος.* Στο πλαίσιο της θεραπευτικής εργασίας η μεταβιβαστική σχέση οργανώνεται σε ένα ψυχικό και αναπαραστατικό επίπεδο. όπως επίσης στην βάση «μερικών» και προ-ψυχικών ασυνείδητων μεταβιβαστικών κινήσεων που αναπτύσσονται στο πεδίο του σωματοαισθητηριακού, κινητικού ή του αντιληπτικού αναφορικά με το πλαίσιο, με τον χώρο και τα αντικείμενα που περιλαμβάνει, με ορισμένα φυσικά ή νοητικά χαρακτηριστικά του άλλου. *Σταδιακά το αντικείμενο, η μεταβιβαστική σχέση με αυτό, μέσω των συνειρμών, των ερμηνειών και των κατασκευών εντός και περί αυτής, αποκτά μία δική του υπόσταση, ισχυρή όσο και εύθραυστη καϊ κυρίως μεταβατική, αυτο-οργανωτική υπόσταση.*

17. Επιχειρώντας μία *νευρωνική εξήγηση της αντιμεταβιβαστικής λειτουργίας* προτείναμε την υπόθεση ότι έγκειται στις διεργασίες που αναπτύσσονται α) *στο επίπεδο του λιμβικού συστήματος ως πεδίο παραγωγής διαθεσιμοτήτων και αυτο-οργάνωσης*, β) *στο επίπεδο των πλαγιο-ραχιαίων συνειρμικών περιοχών του φλοιού* (κροταφο-βρεγματική σύνδεση). Οι διεργασίες αυτών των περιοχών αντλούν πρωτογενή στοιχεία από α) τις μεταβατικές διεργασίες της περιοχής του στελέχους, την «σπλαχνική συνείδηση», τα βασικά συγκινησιακά συστημάτων και το proto-self, β) την «επικοινωνία δεξιού προς δεξιό ημισφαίριο». *Η νευροδυναμική του λιμβικού συστήματος και των άλλων εγκεφαλικών περιοχών δημιουργούν νέα δυνητικά μορφώματα αναπαραστάσεων (δράσης, σκέψης) γύρω από τον αναλυόμενο, τα οποία, χωρίς να αποτελούν γνώσεις ή αιτιατικές και επεξηγηματικές συνδέσεις, θα μπορέσουν να εκπροσωπηθούν στο πεδίο της μεταβατικής πραγματικότητας της θεραπευτικής σχέσης και εκ νέου στο πλαίσιο της λειτουργίας των κυκλωμάτων των καθρεπτικών νευρώνων και της «θεωρίας του πνεύματος».*

Η έννοια της ενσυναίσθησης όπως την αντιλαμβανόμαστε, δεν καλείται να υποκαταστήσει την ψυχαναλυτική έννοια της μεταβίβασης. Θεωρώ ότι στο πλαίσιο της διερεύνησης των διεργασιών του πεδίου της μεταβατικής πραγματικότητας, *η ενσυναίσθηση αποτελεί μία επεξηγηματική έννοια ή έναν μηχανισμό για την κατανόηση της μεταβίβασης*. Ως προς την πιθανή μεταψυχολογική της αξία, *θεωρώ ότι ανήκει στο πεδίο μίας μεταβατικής τοπικής*. Την οποία τοποθετήσαμε όχι μόνον ανάμεσα από το σύστημα του προσυνειδητού και του ασυνειδήτου, αλλά, εντός κάθε ψυχικού συστήματος, διασυστημικά, καθώς επίσης στο πεδίο της διϋποκειμενικότητας. Επομένως ως *την τοπική του μηχανισμού του διπλού ορίου*.

Η νευροεπιστήμη θεωρεί ότι παρά την νευρωνική υπόσταση της νόησης και του ψυχισμού και επομένως την δυνατότητα διϋποκειμενικού «μοιράσματος» όλων των ένυλων ενδοϋποκειμενικών αναπαραστάσεων δράσης, υφίσταται ένα όριο σε αυτή την διεργασία (Jeannerod). Αυτή η παρατήρηση θεωρώ ότι αφορά στην

συνειδητοποιούμενη αναπαράσταση ενσυναίσθησης και αντίστοιχα ενδοσκόπησης. Τα δεδομένα της νευροεπιστημονικής έρευνας δεικνύουν ότι πέραν της συνειδητά μοιραζόμενης αναπαράστασης υπάρχει *ένα ευρύ πεδίο μη συνειδητών αναπαραστάσεων τις οποίες επεξεργάζονται τα κυκλώματα της νευρωνικής χαρτογράφησης της ενσυναίσθησης και της ενδοσκόπησης* (εαυτού και καθρεπτικής). Υπάρχει ένα ευρύ πεδίο μη συνειδητών αναπαραστάσεων, με την νευροεπιστημονική και την ψυχαναλυτική έννοια του όρου, το οποίο μπορεί να αφορά στο πεδίο του ψυχικού, και ιδίως στο, εκτός της ψυχικής πραγματικότητας πεδίο του, γνωσιακού και σωματικού.

18. Ως εκ τούτου θεωρήσαμε ότι *στην θέση του «λευκού» της ψυχαναλυτικής ψυχοπαθολογίας του ναρκισσισμού και της ψυχοσωματικής, καλούμεθα να αφουγκρασθούμε και να βιώσουμε μεταβιβαστικά την πολυσημία του προ-ψυχικού. Θεωρώ ότι η νευροεπιστήμη αναδεικνύει το εύρος και την δυναμική του προ-ψυχικού, η οποία, όταν δυσλειτουργεί ο ένυλος ψυχισμός, μπορεί να αποτελεί παράγοντα και διαδικασία ψυχικής, νοητικής και σωματικής αποδιοργάνωσης, ή, σε άλλες περιπτώσεις ένα πρωτόλειο βήμα μετεξέλιξης σύμφωνα με την εργασία της αντίληψης του «τραυματικού δυναμικού» και του «δυναμικού μετάλλαξης».*

19. Στο πλαίσιο της διερεύνησης των σχέσεων μεταξύ ψυχανάλυσης και νευροεπιστήμης προτείναμε μία ανάλυση του προβλήματος της σύνδεσης, το «*binding problem*» Θεωρώ ότι η έννοια των συνδέσεων μπορεί να εξετασθεί ως προς *τρία πεδία* :

i. Το πεδίο του *υπολογιστικού ή αλγοριθμικού*. Δηλαδή ως προς τις συνδέσεις μεταξύ διαφόρων μονάδων (δομών και διεργασιών) με σκοπό την συγκρότηση μίας λειτουργίας.

ii. Το πεδίο της *έκρηξης πιθανοτήτων* («explosion combinatoire», Changeux). Δηλαδή την γεωμετρική αύξηση των πιθανοτήτων συνδέσεων και την απότοκη παραγωγή πολλαπλών διαθεσιμοτήτων.

iii. Το *εσωτερικό πεδίο της διεργασίας της σύνδεσης*, που αναπτύσσεται εντός του *πεδίου των σωματοψυχικών μεταβατικών διεργασιών*, εντός της σωματοψυχικής οντότητας και στον χώρο της σχέσης με τα αντικείμενα.

Σε κάθε πεδίο μορφής και ορισμού της σύνδεσης αντιστοιχεί μία *διεργασία αρνητικού*, δηλαδή : i. *άρση ή περιορισμός εντός της αλγοριθμικής – υπολογιστικής συνάρτησης*, ii. *αποπολλαπλασιασμός των διαθεσιμοτήτων*, iii. *άρση ή περιορισμός εντός της μεταβατικής, μεταφορικής ή ερμηνευτικής διεργασίας*.

20. Η θέση μου είναι ότι απόρροια του μεταβατικού πεδίου σύνδεσης είναι η ψυχική πραγματικότητα, η αμφίδρομα γόνιμη σύνδεση της με την πραγματικότητα του σώματος και της νόησης, έχοντας ως έδαφος, ως πηγή και ως εκτελεστικά όργανα τις διεργασίες που εξασφαλίζονται στα δύο άλλα πεδία, το υπολογιστικό και το πιθανολογικό – διαθεσιμοτήτων.

21. Η νευροεπιστημονική έρευνα έχει διακρίνει ορισμένες μορφές ή προσδιοριστικούς παράγοντες της οντογενετικής και φυλογενετικής εξέλιξης. Την εξέλιξη δια της *φυσικής επιλογής* (Δαρβίνος), την εξέλιξη διά της *συνηχητικής – συνειρμικής επιλογής της νευρωνικής λειτουργίας* (Changeux), διά της *τοποβιολογίας* και της *επανεισόδου* (Edelman), δια της *επιβράβευσης* και του *συναισθήματος* (Changeux, Damasio). Η διερεύνηση της νευροδυναμικής λειτουργίας (Freeman) προτείνει ότι η εξέλιξη θα βασισθεί στις οριζόντιες διεργασίες *αυτο-οργάνωσης* και *ερμηνείας*. *Θα σκεπτόμουν ότι η ψυχαναλυτική θεωρία και κλινική πράξη, έχει προτείνει την μορφή της φυσικής επιλογής δια της μεταβίβασης.*

ΚΡΙΤΙΚΕΣ ΣΚΕΨΕΙΣ - ΣΚΕΨΕΙΣ ΠΕΡΑΙΤΕΡΩ ΑΝΑΖΗΤΗΣΗΣ

Θα θέλαμε να ολοκληρώσουμε την παρουσίαση των συμπερασμάτων της Διατριβής αναφερόμενοι σε ορισμένες σκέψεις κριτικής, σε απόψεις μίας δεύτερης σκέψης γύρω από τα αποτελέσματα και τις θέσεις που υποστηρίξαμε και τέλος σε ορισμένες σκέψεις μίας περαιτέρω αναζήτησης.

Στο εισαγωγικό κείμενο και στην ανάπτυξη της μεθοδολογίας αναφερθήκαμε στο ποιοτικό και ποσοτικό εύρος των νευροεπιστημονικών και των ψυχαναλυτικών δεδομένων. Κατά την διάρκεια της μελέτης προσεγγίσαμε ένα σημαντικό μέρος αυτών των στοιχείων τα οποία θεωρήσαμε ως θεμελιώδη ή καθοριστικά για την διερεύνηση της σχέσης μεταξύ ψυχανάλυσης και νευροεπιστήμης. Παρά την πιθανώς μεγάλη έκταση των δεδομένων που παρουσιάσαμε, γνωρίζουμε ότι και στους δύο τομείς υφίστανται πολλές άλλες ερευνητικές και κλινικές περιοχές τις οποίες δεν προσεγγίσαμε, ή ήταν πέραν του πεδίου δυνατότητας της αναζήτησής μας. Ένα παράδειγμα είναι το ευρύ πεδίο ερευνών γύρω από την λειτουργία του *placebo*, την οποία ο Θανάσης Τζαβάρας (2003), ένας από τους πρωτεργάτες της νευρο-ψυχαναλυτικής προσέγγισης στην Ελλάδα, θεωρεί ως πεδίο εξερεύνησης της σχέσης μεταξύ νευροεπιστήμης και ψυχαναλυτικού ασυνειδήτου. Δεν εξετάσαμε, είναι πέραν και εκτός του πεδίου μας, την νευροχημική διάσταση των εγκεφαλικών διεργασιών ως προς τις θέσεις που υποστηρίξαμε, την νευροχημική και ίσως την γονιδιακή διάσταση του μεταβατικού εγκέφαλου.

Στην κλινική και ερευνητική προσέγγιση που προτείναμε δεν παρουσιάσαμε περιπτώσεις ασθενών με βλάβες υποφλοιοδών περιοχών και ιδίως ασθενών με *βλάβες του λιμβικού συστήματος*, την λειτουργία του οποίου τοποθετήσαμε στο επίκεντρο των διεργασιών του πεδίου της μεταβατικής πραγματικότητας. Περιορισθήκαμε εδώ στην

ανάλυση του κλινικού υλικού ασθενών με βλάβες περιοχών του φλοιού, ως ένα πρώτο βήμα νευρο-ψυχαναλυτικής προσέγγισης, έχοντας συγχρόνως ως συγκριτικό σημείο αναφοράς την κλινική έρευνα των Solms η οποία αφορά σε αντίστοιχα περιστατικά. Θα έλεγα ότι από την κλινική εργασία με ασθενείς με βλάβες του λιμβικού συστήματος παρατηρείται μία ανάλογη εικόνα με αυτήν που περιγράφεται με την έννοια της «αθυμορμίας» (βλ. έκτο κεφάλαιο), την απώλεια θυμού και ορμής ή ενόρμησης. Σε παρόμοια περιστατικά παρατηρήσαμε την δυνατότητα παραγωγής «ορθών» νοητικών διαθεσιμοτήτων ή σκέψεων, στις οποίες απουσίαζε το υποκειμενικό νόημα, η επιθυμία ή η ευχαρίστηση του λειτουργείν. Το ενδιαφέρον χανόταν γρήγορα παρασύροντας (και παρασυρόταν από) την δυνατότητα συγκράτησης και διαχείρισης των μνημονικών ιχνών. Μία άλλη κατηγορία με σημαντικά και ενδιαφέροντα στοιχεία γύρω από την σχέση ψυχισμού, νόησης και σώματος, αφορά στο πεδίο των εγκεφαλικών συνδέσμων, της λευκής ουσίας του εγκεφάλου και σε νευρολογικά νοσήματα όπως η *μικροαγγειακή λευκοεγκεφαλοπάθεια* (νόσος του Binswanger), η *σκλήρυνση κατά πλάκας*, οι *απλασίες και οι βλάβες των διημισφαιρικών συνδέσμων*. Η νευροψυχολογική σημειολογία αυτών των νοσημάτων παρουσιάζει μία ιδιαίτερη εικόνα και ένα ιδιαίτερο ερευνητικό ενδιαφέρον. Γνωρίζουμε την ποικιλότητα της κλινικής εικόνας στο ψυχικό επίπεδο και το ενδιαφέρον της ψυχαναλυτικής ψυχοσωματικής για την νόσο της σκλήρυνσης κατά πλάκας. Θα έλεγα ότι πρόκειται για νοσήματα των συνδέσμων, των ανατομικών συνδέσεων των μεταβατικών πεδίων που εξετάσαμε. Έτσι η εξέταση αυτών των κλινικών κατηγοριών αποτελεί για εμάς ένα επόμενο ερευνητικό στόχο.

Αναφορικά με την κλινική και θεραπευτική προσέγγιση των ασθενών που επιλέξαμε και παρουσιάσαμε, θα ήταν ιδιαίτερα πρόσφορη η δυνατότητα ενός λειτουργικού νευρο-απεικονιστικού ελέγχου. Τα δεδομένα των μαγνητικών ή των αξονικών τομογραφιών, επέτρεψαν ορισμένες ικανοποιητικές αλλά στην ουσία και ως προς το ζητούμενο, στατικές και μάλλον αδρές ανατομολειτουργικές συσχετίσεις. Βέβαια η ουσιαστική προσφορά ενός λειτουργικού νευρο-απεικονιστικού ελέγχου (fMRI, PET ή MEG) στον οποίο βασίζεται η νευροεπιστημονική έρευνα, είναι συνάρτηση του ακολουθούμενου πρωτοκόλλου και των υποθέσεων εργασίας, άρα του θεωρητικού υπόβαθρου της έρευνας και των τεχνολογικών δυνατοτήτων και γνώσεων.

Αναφορικά με την νευροεπιστημονική προσέγγιση της λειτουργίας της μεταβίβασης και των διεργασιών του μεταβατικού πεδίου, η κατάστρωση ενός κατάλληλου ερευνητικού πρωτοκόλλου με την χρήση νευροαπεικονιστικών μεθόδων, πέραν των δεοντολογικών προβλημάτων είναι ιδιαίτερα δυσχερής και ασύμβατη με την ψυχαναλυτική εργασία. Είναι ψυχαναλυτικά εξωπραγματική, είναι δηλαδή εκτός του ψυχαναλυτικού εξωπραγματικού, η περίπτωση διενέργειας μίας ψυχαναλυτικής συνεδρίας στις συνθήκες εξέτασης μέσω λειτουργικού μαγνητικού τομογράφου. Άλλωστε εάν κάτι τέτοιο υλοποιείτο, θα χρειαζόταν η ταυτόχρονη καταγραφή της εγκεφαλικής δραστηριότητας του αναλυτού και των δικών του αντιμεταβιβαστικών κινήσεων. Επομένως η διερεύνηση αυτών των εγκεφαλικών διεργασιών θα μπορούσε ίσως να προσεγγισθεί μέσω πρωτοκόλλων στα οποία περιλαμβάνονται τεχνικές οι οποίες εξυπηρετούν την εξέταση της ενδοψυχικής λειτουργίας και την διάσταση της σχέσης με το αντικείμενο, όπως είναι η προβλητική δοκιμασία του Rorschach. Αυτή έχει χρησιμοποιηθεί για διαγνωστικούς κυρίως σκοπούς σε ορισμένες έρευνες. Όμως από την σχετική βιβλιογραφική έρευνα εμφανίζεται ότι δεν έχει εξετασθεί η ψυχοδυναμική και η μεταβιβαστική διάσταση των απαντήσεων.

Μία ενδιαφέρουσα προσέγγιση της διϋποκειμενικής διεργασίας προτάθηκε από τον Montague και τους συνεργάτες του (2002) με την ονομασία «*hyperscanning*». Σε αυτήν συμμετέχουν δύο άτομα και χρησιμοποιούνται ταυτοχρόνως δύο συσκευές fMRI ενόσω παράγεται μία συναλλαγή και επικοινωνία μεταξύ τους. Πέραν της συγκεκριμένης δημοσίευσης η οποία αναφέρεται στον τρόπο οργάνωσης και επεξεργασίας του πρωτοκόλλου, φαίνεται ότι δεν έχουν δημοσιευθεί συγκεκριμένα αποτελέσματα. Μία άλλη μορφή προσέγγισης, διερευνώντας την εγκεφαλική λειτουργία πίσω από την εργασία ερμηνείας των νευροαπεικονιστικών δεδομένων, έχει προταθεί από τους Alac και Hutchins (2004), στην οποία ήδη αναφερθήκαμε. Το ζητούμενο ήταν η εξέταση του τρόπου με τον οποίο «οι εγκεφαλικές εικόνες καθίστανται κατανοητές και νοηματοδοτούνται από τους επιστήμονες». Ανέλυσαν έτσι την σημειολογία των τρόπων δράσης και κίνησης (την οπτικο-κινητική συνέργεια) των εξεταστών σε σχέση με τις λεκτικές παρεμβάσεις τους προς τους εξεταζόμενους, αναφορικά με τα απεικονιστικά

ευρήματα. Παρατήρησαν με αυτόν τον τρόπο την διάδραση μεταξύ της σκέψης του εξεταστού και των απαντήσεων του εξεταζομένου, ωσάν να ανιχνεύεται ένα είδος νόησης και ίσως υποκειμενικότητας πίσω από την λειτουργία του τομογράφου και του λογισμικού του. Αυτές οι μέθοδοι αποτελούν ίσως ενδιαφέρουσες και πρόσφορες μορφές διερεύνησης των μεταβιβαστικών διεργασιών. Ένα δεύτερο σημείο προβληματισμού σχετίζεται με τις δυνατότητες και συγχρόνως τους περιορισμούς που θέτουν οι υπάρχουσες τεχνολογίες. Όπως αναφέραμε οι νευροεπιστήμονες που έχουν ασχοληθεί με την νευροβιολογική διερεύνηση της νόησης, υπογραμμίζουν το γεγονός ότι μία εικόνα της εγκεφαλικής δράσης δεν ισούται και δεν εκφράζει την φύση της υποκειμενικότητας ενός ατόμου.

Ο Umberto Eco σε ένα πρόσφατο έργο του αφηγείται την γλυκιά και πικρή, στο μεταίχμιο του θανάτου, ανάκτηση της αυτοβιογραφικής μνήμης σε έναν ασθενή που υπέστη ένα αγγειακό εγκεφαλικό επεισόδιο (μία παραπλήσια λογοτεχνική εκδοχή της ιστορίας του Zazetsky του Luria). Η ανάκτηση της μνήμης έρχεται σε μία κατάσταση κώματος του ήρωα, μετά από ένα δεύτερο επεισόδιο, όταν πλέον ο εγκέφαλος αδυνατεί να εξασφαλίσει την επιβίωση του σώματος. Οι άλλοι παρατηρούν ένα παράλυτο σχεδόν άψυχο σώμα ενώ εκείνος αναπολεί, θυμάται χωρίς λογικό ειρμό, χαοτικά και συνειρμικά όσα ο κροταφικός ή ο μετωπιαίος λοβός δεν του επέτρεπαν να ανακαλέσει ενόσω προσπαθούσε να ζήσει και να αποκατασταθεί. Αναφέρει τότε την δική του σκέψη γύρω από τις νευρολογικές τεχνολογικές μετρήσεις : «Δεν λέω ότι, ενώ ο εγκέφαλος είναι αδρανής, λειτουργεί ακόμα σε κάποιο σημείο η ψυχή. Λέω απλώς ότι τα μηχανήματά τους καταγράφουν τις εγκεφαλικές μου δραστηριότητες μόνο μέχρι ενός σημείου. Από εκείνο το όριο και πέρα, εγώ συνεχίζω να σκέφτομαι κι αυτοί δεν το ξέρουν. Αν συνερχόμουν και το έλεγα, θα ήταν ένα Νόμπελ νευρολογίας και όλα αυτά τα μηχανήματα θα πήγαιναν για παλιοσίδερα». Ο Eco καλύπτεται από την λογοτεχνική – μυθιστορηματική έκφραση.

Η απουσία ηλεκτροεγκεφαλικού σήματος ή η κατάσταση κώματος και απεγκεφαλισμού (διατομή στο επίπεδο του εγκεφαλικού στελέχους) στην οποία μοιάζει να αναφέρεται ο Ιταλός καθηγητής σημειολογίας, σημαίνει το κατά τεκμήριο χωρίς

επιστροφή τέλος της ικανότητας ύπαρξης. Ίσως όμως λογοτεχνικά εκφράζει μία πιθανή πραγματικότητα, διόλου μεταφυσική, μία λανθάνουσα ως προς την κλινικά και εργαστηριακά παρατηρούμενη μορφή δράσης του εγκεφάλου[1]; Κάτι τέτοιο φαίνεται σε πλήρη αντίθεση με την θέση του Damasio η οποία λέει ότι «εάν όχι σώμα τότε ούτε νόηση», του «embodied mind». Θα σκεπτόμουν ότι ο Damasio αναφέρεται στην νόηση με την μορφή της συνείδησης, και ιδίως στην συγκρότηση μίας ψυχικής τοπικής, σε μία νοητική και εγκεφαλική λειτουργία που οργανώνονται διαμέσου των διεργασιών του πεδίου της μεταβατικής πραγματικότητας και που επιτρέπουν την ανάδυση ενός «ενσαρκωμένου πνεύματος».

Σύμφωνα με τις παρατηρήσεις του Νίκου Λογοθέτη και των συνεργατών του (2001, 2002), το απεικονιζόμενο σήμα της εγκεφαλικής δράσης, εξαρτώμενο από το επίπεδο οξυγόνωσης του αίματος, αντιστοιχεί στην είσοδο και την τοπική ενδοφλοιική διεργασία μία δεδομένης περιοχής. Δεν μας πληροφορεί σχετικά με την έξοδο του σήματος, σχετικά με την μεθύστερη επίπτωση, ούτε σχετικά με το τι προηγείται ή με την αξία και την δυναμική εντός της οποίας εντάσσεται αυτή η συγκεκριμένη δράση. Ούτε ενδεχομένως σχετικά με μία λανθάνουσα ως προς το παρατηρούμενο δράση άλλων περιοχών του εγκεφάλου και των δυναμικών καθολικών χαρτογραφήσεων.

Στις παρούσες συνθήκες η προσπάθεια συνδέσεων των νευροεπιστημονικών και νευροαπεικονιστικών δεδομένων με τις ψυχαναλυτικές θέσεις, στηρίζεται σε μεγάλο βαθμό σε μία προέκταση, μία επαγωγική, ερμηνευτική ή θα λέγαμε μετα-ερμηνευτική διεργασία των πρωτογενών δεδομένων και συμπερασμάτων. Αυτά εξετάζονται σε ένα διαφορετικό πλαίσιο σκέψης και θεώρησης της ψυχικής λειτουργίας. Αυτές οι συνθήκες αναζήτησης των πιθανών συνδέσεων θέτουν ορισμένους περιορισμούς ως προς την εγκυρότητα των εξαγομένων συμπερασμάτων ή τείνουν προς το ατόπημα της λήψης του

[1] Πρόκειται για το βιβλίο «Η μυστηριώδης φλόγα της βασίλισσας Λοάνα». Είναι ίσως ενδιαφέρον ότι η εγκεφαλική, νοητική και ψυχική δράση που φαντάζεται ο Εco, αυτή η συνειρμική μορφή ανάκλησης από την μνήμη ή καλύτερα *η κάθοδος στον χώρο της λήθης, του ασυνειδήτου, επέρχεται όταν ο ασθενής ευρίσκεται σε βαθύ κώμα.* Δηλαδή όταν έχει παύσει η διεργασία της διπλής και κάθε απαίτησης ή δυνατότητας έργου, από το σώμα προς τον εγκέφαλο και από τον εγκέφαλο προς το σώμα, η οποία μοιάζει εδώ να περιορίζει την ανακάλυψη ή την άμεση βίωση του ασυνειδήτου. Η περιήγηση στα άδυτα της μνήμης περιγράφεται ως εξής : «Η μνήμη μου προχωρεί με προγλωττίδες σαν την ταινία, αλλά αντίθετα με το σκουλήκι, δεν έχει κεφάλι, στριφογυρνά σ' ένα λαβύρινθο, οποιοδήποτε σημείο μπορεί να είναι η αρχή ή το τέλος της διαδρομής. Πρέπει να περιμένω τις αναμνήσεις να έρθουν από μόνες τους, ακολουθώντας μια δική τους λογική». Μία εσωτερική λογική του αποσυνδεμένου ασυνειδήτου.

ζητούμενου. Αυτή η κριτική σκέψη θεωρώ ότι αφορά επίσης στην δική μας προσπάθεια, την διατύπωση και την στήριξη των υποθέσεων που προτείναμε. Απαντώντας σε αυτή την κριτική θα αναφέρω τρεις σκέψεις.

Ο τρόπος με τον οποίο προσεγγίσαμε τα νευροεπιστημονικά ερευνητικά δεδομένα ήταν σύμφωνος με την βασική υπόθεση εργασίας που προτείναμε και υποστηρίξαμε. Δηλαδή, την αναζήτηση δυναμικών αντιστίξεων παρά αιτιατικών συσχετίσεων μεταξύ ψυχισμού και βιολογικών διεργασιών, την διερεύνηση των μηχανισμών που απαρτίζουν και εξασφαλίζουν την ίδια την σύνδεση μεταξύ σώματος και ψυχισμού. Αυτό που ορίσαμε ως το πεδίο της μεταβατικής πραγματικότητας. Παρατηρήσαμε και προτείναμε ότι μία σειρά νευροεπιστημονικών δεδομένων, σε συνάφεια με την ψυχαναλυτική προσέγγιση της σχέσης μεταξύ ψυχικής και εξωτερικής πραγματικότητας, αφορούν και φωτίζουν τις πιθανές διεργασίες που συγκροτούν το πεδίο της μεταβατικής πραγματικότητας. Επομένως τα δεδομένα από τα επιστημονικά πειράματα δεν μετατέθηκαν και δεν ελήφθησαν ως αποδεικτικά στοιχεία των ψυχαναλυτικών θέσεων. Μία δεύτερη απαντητική σκέψη είναι ότι μπορεί κανείς να λάβει υπ' όψη του την πιθανή συνολική δυναμική του υποκειμένου που λαμβάνει μέρος σε ένα ερευνητικό πείραμα και έτσι να σκεφθεί ότι η διεργασία που αναπτύσσει ενόσω απαντά στα ζητούμενα ενός βασικού πρωτοκόλλου, επεκτείνεται ή αφορά και σε άλλες πτυχές της ψυχικής και της νευρωνικής λειτουργίας. Δηλαδή η ερμηνεία ενός αποτελέσματος εξαρτάται από το ευρύτερο θεωρητικό πλαίσιο που διατίθεται. Σε αυτό το σημείο θα σκεπτόμουν ότι με βάση τον αριθμό των ατόμων ή των μαρτύρων που συνήθως λαμβάνουν μέρος στα νευροεπιστημονικά πειράματα (μεταξύ δέκα και είκοσι ή και μερικές φορές λιγότερα), θα ήταν ιδιαίτερα πρόσφορο, και εφικτό, εάν συνοδευόταν από την εις βάθος κλινική εκτίμηση, διερευνώντας και διαφοροποιώντας έτσι τις πτυχές της υποκειμενικής λειτουργίας, άρα διευρύνοντας το θεωρητικό πλαίσιο των υποθέσεων εργασίας. Η ικανότητα λεπτομερών διακρίσεων που επιτρέπουν οι σύγχρονες μέθοδοι στατιστικής ανάλυσης, παρέχουν την δυνατότητα εξέτασης και άλλων παραμέτρων οι οποίες εξηγούν μία δεδομένη απάντηση ή ένα νευροαπεικονιστικό εύρημα. Μία τρίτη απαντητική σκέψη αφορά στο εξεταζόμενο κλινικό και θεωρητικό πεδίο που επιλέξαμε. Δηλαδή τις μορφές παθολογίας που αφορούν στην σχέση με το πραγματικό, το «προ-ψυχικό» κατά την

ψυχαναλυτική ορολογία, στην σχέση με την πραγματικότητα της νόησης και του σώματος. Όπως υποστηρίξαμε πολλά από τα νευροεπιστημονικά ευρήματα φωτίζουν την δυναμική, το περιεχόμενο, τις διεργασίες και την σχέση με αυτό που ονομάζεται ως η παθολογία του λευκού. Αυτό ισχύει για την νευροψυχολογική κλινική καθώς επίσης για την ψυχαναλυτική ψυχοσωματική. Άλλωστε εάν θεωρήσουμε ότι μία μορφή ψυχικής λειτουργίας (η καταστολή του συναισθήματος, η δυσλειτουργία του προσυνειδητού, η χρηστική σκέψη) συνδέεται με τις σωματικές παθήσεις, η διάμεση δομή ή ο τόπος παθολογικών διεργασιών, είναι το κεντρικό νευρικό σύστημα και ο εγκέφαλος.

Ο Sydney Pulver, το 2001 αναφέρθηκε αναλυτικά στην «εκπληκτική *κλινική* ασυνάφεια [ασημαντότητα] της νευροεπιστήμης» ως προς την ψυχανάλυση. Επισημαίνει την σημασία των νευροεπιστημονικών ευρημάτων ως προς την θεωρητική και μεταψυχολογική πλευρά της ψυχανάλυσης. Σχετική είναι η τοποθέτηση των Jeannerod και Georgieff, οι οποίοι λένε ότι ο διάλογος με την νευροεπιστήμη ενδιαφέρει λιγότερο την κλινική εξάσκηση της ψυχανάλυσης, ενώ συγχρόνως επισημαίνουν ότι το πεδίο εξέτασης και αναγνώρισης της επιστημονικής αξίας της ψυχανάλυσης, είναι η κλινική πράξη και ότι δεν μπορούν να εφαρμοσθούν τα κριτήρια του Popper όπως χρησιμοποιούνται στην εκτίμηση άλλων επιστημών. Το ερώτημα είναι, «ποια η χρησιμότητα των νευροεπιστημονικών ευρημάτων ή της επιβεβαίωσης ορισμένων ψυχαναλυτικών θέσεων (για το ασυνείδητο ή την μνήμη ή ακόμα για την θεραπευτική σχέση) στην ίδια την κλινική πράξη». Αλλάζει σε τίποτα ο τρόπος λειτουργίας, σκέψης, ερμηνείας ή μεταβίβασης του αναλυτού εάν, όπως αναφέρει ο Pulver, όλα αυτά τα οποία επιβεβαιώνει η νευροεπιστήμη, τα γνωρίζει ήδη; Η σκέψη μου είναι ότι ακριβώς επειδή τα ευρήματα και οι θέσεις ψυχανάλυσης και νευροεπιστήμης δεν ταυτίζονται, επειδή για παράδειγμα το νευροεπιστημονικό ή το γνωσιακό ασυνείδητο δεν ταυτίζεται με το ψυχαναλυτικό ασυνείδητο, αλλά ευρίσκονται σε μία μεταβατική σχέση αντιστίξεων, αυτό καλεί το ψυχαναλυτή να σκεφτεί σε πόσα διαφορετικά επίπεδα μπορεί να αναπτύσσεται το κλινικό υλικό και η θεραπευτική σχέση. Η σημασία των ευρημάτων και κυρίως της σχέσης σύνδεσης μεταξύ ψυχικής πραγματικότητας και της πραγματικότητας της νόησης ή του σώματος, θεωρώ ότι καθίστανται σαφή, συναφή, στο πεδίο της ψυχαναλυτικής προσέγγισης της νευροψυχολογικής κλινικής. Εάν όπως αναφέρουν οι

Jeannerod και Georgieff, η ψυχανάλυση αποτελεί πρωτίστως την εξερευνητική και θεραπευτική διεργασία που αναπτύσσεται μεταξύ ενός ασθενούς και του αναλυτού, τα ευρήματα της σύγχρονης νευροεπιστήμης γύρω από την ενσυναίσθηση και την ενδοσκόπηση, είναι κλινικά τόσο συναφή όσο και σημαίνοντα.

Οι Solms εισήγαγαν τον όρο της νευρο-ψυχανάλυσης. Όμως θα αναρωτηθούμε εάν μπορούμε να μιλήσουμε για μία *ψυχαναλυτική νευροεπιστήμη*, υπό την έννοια του όρου της γνωσιακής ή της κοινωνικής νευροεπιστήμης. Ένα μεγάλο μέρος της ψυχαναλυτικής κοινότητας έχει τοποθετηθεί με ιδιαίτερη επιφύλαξη και πολλές φορές έχει αντιτεθεί στην εφαρμογή μίας πειραματικής ερευνητικής προσέγγισης στην ψυχαναλυτική κλινική πράξη (βλ. άρθρα του τεύχους της Revue Française de Psychanalyse, 'Courants de la psychanalyse contemporaine' Numéro Hors Série, 2001). Είτε αυτό αφορά στην χρήση τεχνολογικών μεθόδων, είτε στην καταγραφή (μαγνητοφώνηση, βιντεοσκόπηση) του κλινικού υλικού, είτε στην κατά διαστήματα εφαρμογή μεθόδων κλινικής επανεκτίμησης της πορείας της θεραπείας ή στην αξιολόγηση εκ μέρους του αναλυόμενου. Εντούτοις τα τελευταία χρόνια στο πλαίσιο των προτεινομένων και υποστηριζόμενων ερευνητικών προγραμμάτων από την Διεθνή Ψυχαναλυτική Ένωση (IPA) έχουν υλοποιηθεί ορισμένα πρωτόκολλα επανεκτίμησης και αξιολόγησης της αποτελεσματικότητας και του τρόπου κλινικής εργασίας της ψυχαναλυτικής – ψυχοθεραπευτικής πράξης. Βασικό επιχείρημα των αναλυτών οι οποίοι αντιτίθενται στην χρήση παρόμοιων μεθόδων είναι ότι προκαλείται μία επίθεση και μία αλλοίωση του πλαισίου ή μία αντι-ψυχαναλυτική επέμβαση στην θεραπευτική σχέση. Το αντεπιχείρημα είναι ότι η σύγχρονη ψυχανάλυση έχει ανάγκη να τοποθετηθεί ως προς τις απαιτήσεις τόσο της επιστήμης και των αρχών της όσο και ως προς ένα συνολικό πλαίσιο παροχής (και αμοιβής) υπηρεσιών ψυχικής υγείας. Αυτός ο διάλογος είναι σε εξέλιξη εντός της ψυχαναλυτικής και εντός της ευρύτερης επιστημονικής κοινότητας.

Η σκέψη μου είναι ότι οι εκφραζόμενες αντιρρήσεις έχουν εξαιρετική σημασία. Οι επιπτώσεις από τις εκτιμήσεις εκτός του πλαισίου ή ακόμα εντός του πλαισίου μέσω της καταγραφής του κλινικού υλικού, παρά την σύμφωνη γνώμη του αναλυόμενου, είναι δύσκολο να αξιολογηθούν και μπορεί να κινητοποιήσουν περαιτέρω αντιστάσεις ή και

μη νοούμενες παλινδρομικές κινήσεις. Από την άλλη πλευρά θεωρώ εξίσου σημαντική την τοποθέτηση της ψυχανάλυσης ως προς τις επιστήμες και ως προς τις απαιτήσεις τους, στο πλαίσιο ενός διεπιστημονικού διαλόγου με τις ψυχαναλυτικές εταιρείες ή στο πλαίσιο των πανεπιστημιακών σχολών (ανασκόπηση : Συνοδινού, υπό έκδοση). Με αυτόν τον τρόπο δεν εννοώ την ανάγκη να συνταχθεί η ψυχαναλυτική θεωρία ή πράξη με τις μεθόδους, τον τρόπο λειτουργίας και αξιολόγησης των γνωσιακών ή άλλων νευροεπιστημών. Τίθεται βεβαίως ένα θέμα συνεργασίας και συναλλαγής. «Συνεργασία» όμως δεν σημαίνει, «επιβάλλομαι στον άλλο και του λέω συνεργάσου (συντάξου) με το εγώ μου, το επιστημονικό εγώ, υπερεγώ ή ιδεώδες εγώ». Συνεργασία είναι η δημιουργία και η εξασφάλιση ενός ελεύθερου πεδίου, άρα μία εργασία αρνητικού, προς το άλλο, προς εαυτόν και κυρίως η δημιουργία ενός ενδιάμεσου μεταβατικού πεδίου. Η οποία θα επιτρέψει την μεταβατική μεταβιολογική και μεταψυχολογική ερμηνεία και κατανόηση των δεδομένων. Προ δύο δεκαετιών, σε πολύ μεγαλύτερο βαθμό από ό,τι συμβαίνει σήμερα, ενδοπανεπιστημιακά ή στους χώρους κλινικής εργασίας, μαινόταν η πολεμική μεταξύ συμπεριφορικής - γνωσιακής και ψυχαναλυτικής κατεύθυνσης και μεταξύ του «βιολογικού» και του «ανθρωπιστικού». Ήταν μία μορφή μίας αγκυλωτικής και μη μεταβατικής συνεργασίας. Εκφραζόταν για παράδειγμα η άποψη ότι η ψυχανάλυση αποτελεί «μία ομφαλοσκόπηση και μία εξωπραγματική ναρκισσιστική ενασχόληση γύρω από τον εαυτό». Κάτι το οποίο είναι θεμελιωδώς λανθασμένο και τουλάχιστον μερικό, οφείλει να είναι λανθασμένο, ως προς την ουσία της ψυχαναλυτικής διεργασίας και της μεταβιβαστικής σχέσης. Αυτό επιβεβαιώνεται μέσα από τις ψυχαναλυτικές και τις νευροεπιστημονικές έρευνες γύρω από την ενσυναίσθηση και την ενδοσκόπηση. Από την άλλη πλευρά ελέγετο ότι «η συμπεριφορική και η γνωσιακή προσέγγιση είναι μηχανιστική, ότι ο άνθρωπος τοποθετείται σε κουτάκια και μεταφράζεται σε αλγόριθμους, ανάγεται και περιορίζεται σε νευροχημικές εξισώσεις». Όμως αυτό που περιγράφει η γνωσιακή και η συμπεριφορική του πρώτου καιρού, δεν είναι κάτι το ανύπαρκτο ή το εσφαλμένο. Θεωρώ ότι αντιστοιχεί σε ένα από τα πεδία ορισμού του προβλήματος της σύνδεσης που εξετάσαμε (υπολογιστικό-αλγοριθμικό). Ο τρόπος με τον οποίο τίθεται ως προς αυτό που παρατηρεί ή μετρά, το πώς αυτό συγκροτείται σε μία γενικότερη θεωρία, είναι πιθανώς εσφαλμένα. Έκτοτε στο θεωρητικό, στο κλινικό και στο ερευνητικό επίπεδο έχουν υπάρξει σημαντικές αλλαγές. Η γνωσιακή-συμπεριφορική

θεραπεία όπως η γνωσιακή νευροεπιστήμη, αναγνώρισε το «μαύρο κουτί» του ασυνειδήτου και κυρίως την διάσταση του «εδώ και τώρα» της κλινικής σχέσης. Η σκέψη μου είναι ότι δεν αντέγραψε ή ότι αναγνώρισε τις διδαχές της ψυχαναλυτικής σχολής. Για αυτό αρκούσε η παρατήρηση της κλινικής πράξης γύρω από το τι ή πώς λειτουργεί θεραπευτικά. Κατά έναν μεταφορικό τρόπο θα έλεγα ότι η σχέση του ζεύγους γνωσιακής νευροεπιστήμης ή νευροβιολογίας και ψυχανάλυσης, χρειάζεται ίσως μία «θεραπεία ζεύγους», δηλαδή την παρουσία ενός τρίτου, ενδιάμεσου, ερμηνευτικού πεδίου.

Σκεπτόμενος τις παρατηρήσεις του Pulver, θα έλεγα ότι ο δρόμος εξερεύνησης της θεωρητικής και της κλινικής συνάφειας μεταξύ ψυχανάλυσης και νευροεπιστήμης είναι ανοικτός και ακόμα μακρύς. Υπό αυτή την έννοια θεωρώ ότι μία ψυχαναλυτική νευροεπιστήμη αποτελεί ένα ανοικτό και προς εξερεύνηση πεδίο. Μεταξύ του συνόλου των θεμάτων που εξετάσαμε, θεωρώ ότι αυτό της κλινικής καθιστά περισσότερο σημαντική και σημαίνουσα την ανάπτυξη μίας ψυχαναλυτικής νευροεπιστήμης. Τα συμπεράσματα συνδέσεων τα οποία προτείναμε, αποτελούν περισσότερο εν δυνάμει καθοδηγητικές γραμμές, ένα μεθοδολογικό πλαίσιο σκέψης. Ίσως οι έννοιες του «μεταβατικού μονισμού», του «μεταβατικού εγκέφαλου», του «σώματος – σχέση σε σχέση» και των διεργασιών του «πεδίου της σωματοψυχικής μεταβατικής πραγματικότητας» να συγκροτούν μία θεωρία της σχέσης μεταξύ ψυχανάλυσης και νευροεπιστήμης ή μεταξύ σώματος και ψυχισμού. Όμως πρόκειται για μία θεωρία εν αναμονή περαιτέρω διάψευσης, επαλήθευσης, διερεύνησης και συναλλαγής εντός ενός από κοινού οργανωνόμενου χώρου μεταβιολογίας και μεταψυχολογίας.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ ΓΥΡΩ ΑΠΟ ΤΗΝ ΨΥΧΑΝΑΛΥΤΙΚΗ ΣΚΕΨΗ ΣΤΑ ΙΧΝΗ ΤΟΥ ΣΩΜΑΤΟΣ 855
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ ΓΥΡΩ ΑΠΟ ΤΗΝ ΝΕΥΡΟΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΣΚΕΨΗ ΣΤΑ ΙΧΝΗ ΤΟΥ ΨΥΧΙΣΜΟΥ 859
ΣΚΕΨΕΙΣ ΑΝΤΙΣΤΙΞΕΩΝ ΜΕΤΑΞΥ ΨΥΧΑΝΑΛΥΣΗΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΝΕΥΡΩΝΙΚΗΣ ΠΛΑΣΤΙΚΟΤΗΤΑΣ 862
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ ΓΥΡΩ ΑΠΟ ΤΙΣ ΑΝΤΙΣΤΙΞΕΙΣ ΤΩΝ ΝΕΥΡΩΝΙΚΩΝ ΧΑΡΤΟΓΡΑΦΗΣΕΩΝ ΚΑΙ ΤΗΣ ΨΥΧΙΚΗΣ ΤΟΠΙΚΗΣ 865
Α. Οι εγκεφαλικές χαρτογραφήσεις 865
Β. Οι αντιστίξεις 870
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ ΤΗΣ ΝΕΥΡΟ-ΨΥΧΑΝΑΛΥΤΙΚΗΣ ΚΛΙΝΙΚΗΣ ΠΡΑΞΗΣ 880
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ ΓΥΡΩ ΑΠΟ ΤΗΝ ΜΕΤΑΒΙΒΑΣΗ ΚΑΙ ΤΟ ΠΕΔΙΟ ΤΗΣ ΜΕΤΑΒΑΤΙΚΗΣ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑΣ 888
ΚΡΙΤΙΚΕΣ ΣΚΕΨΕΙΣ - ΣΚΕΨΕΙΣ ΠΕΡΑΙΤΕΡΩ ΑΝΑΖΗΤΗΣΗΣ 902

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Abler B., Walter H., Erk S., (2005) *Neural correlates of frustration.* Neuroreport. Vol. 16(7): 669-672.

Abraham N., Torok M., (2001) *L'écorce et le noyau.* Champs Flammarion.

Aftanas L., Varlamov A., (2004) *Associations of alexithymia with anterior and posterior activation asymetries during evoked emotions: EEG evidence of right hemisphere "elecrocortical effort".* Int. J. Neuroscience, Vol. 114(11): 1443-14462.

Alac M. & Hutchins E., (2004) *I see what you are saying: Action as cognition in fMRI brain mapping practice.* Journal of Cognition and Culture, Vol. 4(3).

Ameisen J.C., (2003) *La sculpture du vivant.* Édition révisée. Éditions du Seuil.

Anderson M.C., Green C., (2001) *Suppressing unwanted memories by executive control.* Nature, Vol. 410: 366-369.

Anderson M.C., Oschsner K.N., Kuhl B., Cooper J., Robertson E., Gabrieli S.W., Glover G.H., Gabrieli J.D., (2004) *Neural systems underlying the suppression of unwanted memories.* Science, Vol. 303: 232-235.

Anderson S.W., Bechara A., Damasio H., Tranel D. and Damasio A.R., (1999) *Impairment of social and moral behaviour related to early damage in human prefrontal cortex.* Nature Neuroscience, Vol. 2: 1032-1037.

Andrieu B., (1998) *La neurophilosophie.* PUF, coll. QSJ.

Angelergues R., (1993) *L'homme psychique.* Calmann-Levy.

Angelergues R., (1995) *Les paradoxes du 'complexe' hallucination-perception.* R.F.P., Tome LIV, 6, PUF.

Ansermet F., Magistretti P., (2004) *À chacun son cerveau. Plasticité neuronale et inconscient.* Ed. Odile Jacob.

Arhem P. (2000) *Molecular background to neural fluctuations: an introduction to ion channel kinetics.* In "Disorder Versus Order in Brain Function. Essays in Theoretical Neurobiology", Progress in Neural Processing 12, World Scientific.

Arnow B.A., Desmond J.E., Banner L.L., Glover G.H., Solomon A., Polan M.L., Lue T.F. and Atlas S.W., (2002) *Brain activation and sexual arousal in healthy, heterosexual males.* Brain, Vol. 125 (5): 1014-1023.

Aron A., Fisher H., Mashek D.J., Strong G., Li H. and Brown L.L., (2005) *Reward, Motivation and Emotion Systems Associated With Early-Stage Intense Romantic Love.* J. of Neurophysiology, Vol. 94: 327-337.

Atlan H., (1979) *Entre le cristal et la fumée.* Seuil.

Atlan H., (1986) *À tort et à raison.* Seuil.

Atlan H., (1999) *La Fin du 'tout génétique'? Vers de nouveaux paradigmes en biologie.* Paris, ed. INRA.

Aziz-Zadeh L., Koski L., Zaidel E., Mazziotta J., Iacoboni M., (2006) *Lateralization of the human mirror neuron system.* Journal of Neuroscience. Vol. 26(11): 2964-2970.

Baars B.J., (1998) *A Cognitive Theory of Consciousness.* Cambridge University Press.

Baars B.J. and Franklin S., (2003) *How conscious experience and working memory interact.* Trends in Cognitive Sciences, Vol. 7(4): 166-172.

Barbas H., Saha S., Rempel-Clower N., and Ghashghaei T., (2003) *Serial pathways from primate prefrontal cortex to autonomic areas may influence emotional expression.* BMC Neuroscience, Vol. 4(25).

Bargh J.A., Chartrand T.L., (1999) *The Unbearable Automaticity of Being.* American Psychologist, Vol. 54(7): 462-479.

Bauduin A., (1987) *Du préconscient.* R.F.P., Tome LI, 2. PUF

Bear M. (2003) *Bidirectional synaptic plasticity: from theory to reality.* Phil. Trans. R. Soc. Lond. B 358, p.: 649-655.

Beauregard M., Lévesque J., and Bourgouin P., (2001) *Neural Correlates of Conscious Self-Regulation of Emotion.* The Journal of Neuroscience, 21:RC165:1-6

Bechara A., Damasio H. and Damasio A.R. (2000) *Emotion, Decision Making and the Orbitofrontal Cortex.* Cerebral Cortex, Vol. 10(3): 295-307.

Beggs J.M., Plenz D. (2003) *Neuronal avalanches in neocortical circuits.* Journal of Neuroscience, Vol. 23(35): 11167-77.

Bégoin-Guignard F., (1990) *Eternité de l'Inconscient, temporalité de la vie psychique.* in La psychanalyse : questions pour demain, PUF.

Berthoz S., Artiges E., Van de Moortele P.F., Poline J.B., Rouquette S., Consoli S., and Martinot J.L., (2002) *Effect of Impaired Recognition and Expression of Emotions on Frontocingulate Cortices: An fMRI Study of Men With Alexithymia.* Am. J. Psychiatry, Vol. 159: 961-967.

Binder J.R., Frost J.A., Hammeke T.A., Bellgowan P.S.F., Springer J.A., Kaufman J.N. and Possing E.T., (2000) *Human Temporal Lobe Activation by Speech and Nonspeech Sounds.* Cerebral Cortex, Vol. 10(5): 512-528.

Binkofski F., Buccino G., (2004) *Motor functions of the Broca's region.* Brain Lang. Vol. 89(2): 362-369.

Bissell R., (1974) *A Dual-Aspect Approach to the Mind-Body Problem.* Fall 1974 Reason Papers, No 1: 18-39.

Blair R.J., (2005) *Responding to the emotions of others: Dissociating forms of empathy through the study of typical and psychiatric populations.* Conscious Cogn., Vol. 4: 698-718.

Blakemore S.J. & Frith C., (2003) *Self-awareness and action.* Current Opinion in Neurobiology, Vol. 13: 219-224.

Bliss T.V., Collingride G.L., Morris R.G.M. (2003) *Long-term potentiation : Enhancing Neuroscience for 30 years.* Philosophical Transaction of the Royal Society, No 1432.

Bodini B., Iacoboni M. and Lenzi G.L., (2004) *Acute stroke effects on emotions: an interpretation through the mirror system.* Current Opinion in Neurology, Vol. 7: 55-60.

Botella César et Sara. (1990) *La problématique de la régression formelle de la pensée et de l'hallucinatoire.* in La psychanalyse : questions pour demain, PUF.

Botella César et Sara. (1992) *Le statut métapsychologique de la perception et l'irreprésentabilité.* R.F.P., Tome LVI, 1, PUF

Botella César et Sara, (1995) *Sur le processus analytique : du perceptif aux causalités psychiques.* R.F.P., Tome LIV, 6, PUF

Botella César et Sara. (2001a) *De la recherche en psychanalyse.* R.F.P. 'Courants de la psychanalyse contemporaine' Numéro Hors Série, PUF.

Botella César et Sara. (2001b) *Figurabilité et régrédience.* R.F.P., Tome LXV, 4. PUF.

Botez M.I. (dir.), (1987) *Neuropsychologie clinique et neurologie du comportement.* Presses Universitaires de Montréal, Masson.
Braun A.R., (1999) *Commentary on the New Neuropsychology of Sleep.* Neuro-psychoanalysis, Vol. 1(2): 196-201.
Braun A.R., Balkin T.J., Wesenten N.J., Carson R.E., Varga M., Baldwin P., Selbie S., Belenky G., Herscovitch P., (1997) *Regional cerebral blood flow throughout the sleep-wake cyxle. An H2(15)O PET study.* Brain, Vol. 120: 1173-11797.
Braun C., Dumont M., Duval J., Hamel-Hébert I., Godbout L., (2003) *Brain modules of hallucination: an analysis of multiple patients with brain lesions.* J. Psychiatry Neuroscience, Vol. 28(6): 432-449.
Brody A.L., Saxena S., Stoessel P., Gillies L.A., Fairbanks L.A., Alborzian S., Phelps M.E., Huang S.C., Wu H.M., Ho M.L., Ho M.K., Au S.C., Maidment K., Baxter L.R.Jr, (2001) *Regional brain metabolic changes in patients with major depression treated with either paroxetine or interpersonal therapy.* Arch Gen Psychiat, Vo. 58: 631-40.
Buccino G., Binkofski F., Fink G.R., Fadiga L., Fogassi L., Gallese V., Seitz R.J., Zilles K., Rizzolatti G. & Freund H.J., (2001) *Action observation activates pre-motor and parietal areas in a somatotopic manner : an fMRI study.* European Journal of Neuroscience, Vol. 13: 400-404.
Calarge C., Andreasen M.D. and O'Leavy D.S., (2003) *Visualizing How One Brain Undestands Another: A PET Study of Theory of Mind.* The American Journal of Psychiatry, Vol. 160: 1954-1964.
Calvert C.A., Bullmore E.T., Brammer M.J., Campbell R., Williams S.C., McGuire P.K., Woudruff P.W., Iversen S.D., David A.S., (1997) *Activation of auditory cortex during silent lip reading.* Science, Vol. 276: 593-595.
Cameron H., (2000) *Naissance des neurones et mort d'un dogme.* La Recherhe, 329: 29-35.
Cameron K.A., Haarmann H.J., Grafman J. and Ruchkin D.S., (2005) *Long-term memory is the representational basis for semantic verbal short-term memory.* Psychophysiology, Vol. 42(6): 643-653.
Carr L., Iacoboni M., Dubeau M.C., Mazziotta J.C. and Lenzi G.L., (2003) *Neural mechanisms of empathy in humans: A relay from neural systems for imitation to limbic areas.* Proceedings of the National Academy of Sciences, Vol. 100(9): 5497-5502.
Carrol D'Sa & R.S. Duman (2002). *Antidepressants and Neuroplasticity.* Bipolar Disorders, Vol. 4(3): 183-194.
Chabert C., (1995) *Ne vois-tu rien venir ? Sur les perceptions intérieurs.* R.F.P., Tome LIV, 6, PUF.
Chalmers D., (1995) *The Conscious Mind: The Scientific Search for the Soul.* New York: Simon & Schuster.
Changeux J.P. et Connes A., (2000) *Matière à penser.* Ed. Odile Jacob.
Changeux J.P. et Ricoeur P., (2000) *Ce qui nous fait penser. La nature et la règle*, Ed. Poches Odile Jacob.
Changeux J.P., (1983) *L'homme neuronale.* Fayard, Paris.
Changeux J.P., (2002) *L'Homme de vérité.* Ed. Odile Jacob.
Chiozza L., (1999) *Body, Affect, and Language.* Neuro-psychoanalysis, vol. 1(1) : 111-123.
Clower DM., Dum R.P. and Strick P.L., (2005) *Basal Ganglia and Cerebellar Inputs to "AIP".* Cerebral Cortex, 15(7): 913-920.

Cohen A.E. & Varela F.J., (2000) *Facing Up to the Embarrassment. The practice of subjectivity in neuroscience and psychoanalytic experience.* Psychomedia – Journal of European Psychoanalysis, No 10-11 – Winter-Fall 2000. http://www.psychomedia.it.
Corrigall J. & Wilkinson H., editors (2003) *Revolutionary Connections. Psychotherapy and Neuroscience.* Karnac Books.
Curtis (de) M. & Paré D., (2004) *The rhinal cortices: a wall of inhibition between the neocortex and the hippocampus.* Prog. Neurobiol., Vol. 74(2): 101-110.
Damasio A.R. and Damasio H., (1992) *Brain and Language.* Scientific American. Vol. 267(3): 63-71.
Damasio A.R., (1994) *Descartes' error. Emotion, reason, and the human brain.* A Grosset/Putnam Book, New York.
Damasio A.R., (1999) *The feeling of what happens: Body and emotion in the making of consciousness.* New York, Harcourt Brace.
Damasio A.R., (2003) *Looking for Spinoza : joy, sorrow and the feeling brain*, Harcourt. Inc.
Damasio A.R., (2003) *Transparent feelings. A reply to Jaak Panksepp and Douglas Watt.* Neuro-psychoanalysis, Vol. 5(2): 215-218.
Davidson M.C., Horvitz J.C., Tottenham N., Fossella J.A., Watts R., Ulug A.M., Casey B.J., (2004) *Differential cingulated and caudate activation following unexpected nonrewarding stimuli.* Neuroimage, Vol. 23(3): 1039-1045.
Davis J.T., (2001) *Revising psychoanalytic interpretations of the past: an examination of declarative and non declarative memory processes.* Int. J. Psychoanal., Vol. 82(3): 449-462.
Davis K., Pankseep J. & Normansell L., (2003) *The Affective Neuroscience Personality Scales.* Neuro-Psychoanalysis, Vol. 5(1).
Dayan M., (1975) *Les moments de la réalité.* Topique, No 15, Ed. EPI.
Decety J., Grèzes J., (2006) *The power of simulation: Imaging one's own and other's behavior.* Brain Research, Vol. 1079(1): 4-14.
Dehaene S , Artiges E., Naccache L., Martelli C., Viard A., Schurhoff F., Recasens C., Pallière-Martinot M.L., Leboyer M. and Martinot J.L., (2003) *Conscious and subliminal conflicts in normal subjects and patients with schizophrenia: The role of the anterior cingulated.* Proceedings of the National Academy of Sciences, Vol. 100(23): 13722-13727.
Dehaene S , Naccache L., Le Clerc'h G., Koechlin E., Mueller M., Dehaene-Lambertz G., Van de Moortele P.F., (1998) *Imaging unconscious semantic priming.* Nature, Vol. 395: 597-600.
Dejours C., (1986) *Le corps entre biologie et psychanalyse*. Payot, Paris.
Dejours C., (2001) *Le corps d'abord.* Ed. Payot.
Devlin J.T., Jamison H.L, Matthews P.M. and Gonnerman L.M., (2004) *Morphology and the internal structure of words.* Proceedings of the National Academy of Sciences, Vol. 101(41): 14984-14988.
Diatkine G., (1996) *Conclusions et perspectives.* in Psychanalyse, neurosciences. cognitivismes PUF.
Diatkine R., (1974) *Rêve, illusion et connaissance.* R.F.P., Tome XXXVIII, No 5-6, PUF.
Dispaux M.-F., (2002) *Aux sources de l'interprétation.* RFP, Tome LXVI, 5, PUF

Duff M.C., Hengst J., Tranel D., Cohen N.J., (2006) *Development of shared information in communication despite hippocampal amnesia.* Nature Neuroscience, Vol. 9(1):140-146.
Edelman G. & Mountcastle V.B., (1978) *The mindful brain: Cortical organization and the Groupe-Selective Theory of higher brain function.* Cambridge, Mass.: MIT Press.
Edelman G., (1988) *Topobiology.* Basic Books, New York.
Edelman G., (1989) *The remembered present: A biological theory of consciousness.* Basic Books, New York.
Edelman G., (1992) *Bright Air, Brilliant Fire: On the Matter of the Mind.* New York. Basic Books.
Edelman G., (2003) *Naturalizing consciousness: a theoretical framework.* Proceedings of the National Academy of Sciences, Vol. 100: 5520-5524.
Edelman G., (2004) *Wider than the sky. The Phenomenal Gift of Consciousness.* Yale University Press.
Edelman G., (2006) *Second nature. Brain science and human knowledge.* Yale University Press.
Edelman G., Tononi G., (2000) *A universe of consciousness. How matter becomes imagination,* Basic Books, New York.
Eustache F. (1998) *L'inconscient cognitif : chronique d'un concept.* In B.&B. Lechevalier, 'Le corps et le sens', p.:247-275.
Eustache F., Wolf M. (dir), (2002) *Trouble neurologique - Conflit psychique.* PUF.
Fain M., (1957) *Principes de clinique psychosomatique à l'occasion de l'investigation d'un cas de glaucome.* RFP, Tome XXI, 2, PUF.
Fain M., (1981) *Vers une conception psychosomatique de l'Inconscient*, R.F.P., Tome XLV, 2, PUF.
Fectau J.H., Kingstone A., Enns J.T. (2004), *Hemisphere differences in conscious and unconscious word reading.* Conscious Cogn. Vol. 13(3): 550-64.
Fédida P., (1975) *L'organe psychique,* Nouvelle Revue de Psychanalyse.
Fédida P., (1995) *Le neutre et la negation, processus analytique et progrès thérapeutiques.* In Le négatif, Ed. L'Ésprit du temps.
Fernandez B., Cardebat D., Demonet J.F., Joseph P.A., Mazaux J.M., Barat M., Allard M., (2004) *Functional MRI Follow-Up Study of Language Processes in Healthy Subjects and During Recovery in a Case of Aphasia.* Stroke, Vol. 35: 2171.
Fields R.D., (2004) *Το άλλο μισό του εγκεφάλου* Scientific American. Τόμος 2, Τεύχος 9, Οκτώβριος 2004.
Fonagy P., (2001) *Saisir les orties à pleines mains, ou pourquoi la recherche psychanalytique est tellement irritante.* R.F.P. 'Courants de la psychanalyse contemporaine' Numéro Hors Série, PUF.
Fonagy P., (2003) *The interpersonal interpretive mechanism: the confluence of genetics and attachment theory in development* In Emotional Development in Psychoanalysis, Attachment Theory and Neuroscience, V. Green (ed) Brunner-Routledge.
Fotopoulou A., Solms M., Turnbull O., (2004) *Wishful reality distortions in confabulation: a case report.* Neuropsychologia, Vol. 42(6): 727-44.
Freeman W.J., (1991) *La physiologie de la perception.* Pour la science, avril 1991.
Freeman W.J., (1999) *How Brains Make Up Their Minds.* Ed. Weindenfeld and Nicolson. London.
Freeman W.J., (2000a) *Brains create macroscopic order from microscopic disorder by*

neurodynamics in perception. In Disorder Versus Order in Brain Function. Essays in Theoretical Neurobiology, Progress in Neural Processing 12, World Scientific.
Freeman W.J., (2000b) *Emotion Is Essential to All Intentional Behaviors.* In Emotion, Development and Self-Organization. Cambridge University Press.
Freeman W.J., (2000c) *Neurodynamics: An Exploration of Mesoscopic Brain Dynamics.* Springer-Verlag, London.
Freeman W., (2003) *Neurodynamic modelsof brain in psychiatry.* Neuropsychopharmacology, Vol. 28, S1: 54-63.
Freud S., (1891) *Contribution à la conception des aphasies.* PUF, 1983
Freud S., (1900) *The Interpretation of Dreams.* S.E. 4&5.
Freud S., (1905a) *Three Essays on the Theory of Sexuality.* S.E. 7.
Freud S., (1905b) *Jokes and their relation to the unconscious.* S.E. 8.
Freud S., (1911) *Formulations on two principles of mental functioning.* S.E. 12: 218.
Freud S., (1912) *The dynamics of transference.* S.E. 12: 97.
Freud S., (1913) *On beginning the treatment.* S.E. 12:123-144.
Freud S., (1914a) *On narcissism: an introduction.* S.E. 14: 69.
Freud S., (1914b) *Remembering, repeating, and working-through.* (Further recommendations on the technique of pschoanalysis), S.E. 12: 145.
Freud S., (1915a) *The unconscious.* S.E. 14: 161.
Freud S., (1915b) *Repression.* S.E. 14: 146-58.
Freud S., (1916-1917) *Introductory Lectures on Psycho-Analysis.* S.E. 15 & 16.
Freud S., (1917) *Mourning and melancholia.* S.E. 14: 243.
Freud S., (1920) *Beyond the Pleasure Principle.* S.E. 18: 7.
Freud S., (1921) *Group psychology and the analysis of the ego.* S.E.18: 69-143.
Freud S., (1923) *The Ego and the Id.* S.E. 19: 3.
Freud S., (1924) *Neurosis and psychosis.* S.E. 19: 149.
Freud S., (1925) *Negation.* S.E. 19: 235-9.
Freud S., (1933) *Sandor Ferenczi.* S.E. 22: 227-229.
Freud S., (1937) *Constructions in analysis.* S.E. 23: 257.
Freud S., (1940) *An Outline of Psycho-Analysis.* S.E. 23: 141.
Freud S., (1950 [1895]) *A project of scientific psychology.* S.E. 1: 281.
Frith U. and Frith C.D., (2003) *Development and Neurophysiology of Mentalizing.* Philosophical Transactions of the Royal Society of London, B, Vol. 358(1431): 459-473.
Fu C.H. Williams S.C., Cleare A.J., Brammer M.J., Walsh N.D., Kim J., Andrew C.M., Pich E.M., Williams P.M., Reed L.J., Mitterschiffthaler M.T., Suckling J., Bullmore E.T, (2004) *Attenuation of the neural response to sad faces in major depression by antidepressant treatment: a prospective, event related functional magnetic resonance study.* Arch Gen Psychiat, Vol. 61: 877-89.
Gabbard G.O., (2001) *What can neuroscience teach us about transference?* Canadian Journal of Psychoanalysis, Vol. 9:1-18.
Gallagher L.H. and Frith C.D., (2003) *Functional imaging of 'theory of mind'.* Trends in Cognitive Sciences, Vol. 7(2): 77-83.
Gammill J., (1992) *Quelques notes sur la régression.* RFP, Tome LVI, 4, PUF.
Garma L., (1998) *Aperçu sur les rêves et les activités mentales du dormeur dans la clinique du sommeil.* Revue Française de Psychosomatique, No 14 : 15-31, PUF.

Garma L., Widlocher D., (1996) *Le rêve entre la clinique psychanalytique et la clinique du sommeil.* Revue internationale de psychopathologie, no 23 : 541-564.
Gazzaniga M., (1998) *The Split Brain Revisited.* In The Scientific American Book of the Brain. The Lyons Press.

Gazzaniga M., (2000) *Cerebral specialization and interhemispheric communication.* Brain. Vol. 123, No 7: 1293-1326.
Giacino J.T., Ashwal S., Childs N., Cranford R., Jennett B., Katz D.I., Kelly J.P., Rosenberg J.H., Whyte J., Zafonte R.D., Zasler N.D. (2002) *The minimally conscious state: definition and diagnostic criteria.* Neurology, vol. 85: 349-353.
Gil R., (1996) *Neuropsychologie*, Masson
Gleick J., (1989) *La théorie du chaos.* Albin Michel.
Godfrind J., (1994) *Plaidoyer pour une certaine certitude.* RFP, Tome LVIII, numéro spécial congrès, PUF.
Godfrind-Haber J. et Haber M., (2002) *L'expérience agie partagée.* RFP, Tome LXVI. 5, PUF
Goldman A.I., (2005) *Imitation, mind reading, and simulation.* In Hurley S., Chater N., (eds), Perspective on Imitation, from Neuroscience to Social Science, Vol. 2: 79-93, MIT Press, Cambridge.
Gottschalk L.A., Buchsbaum M.S., Gillin J.C., Wu J.C., Reynolds C.A., Herrera D.B., (1991b) *Positron-emission tomographic studies of the relationship of cerebral glucose metabolism and the magnitude of anxiety and hostility experienced during dreaming and waking.* J. Neuropsychiatry Clin. Neuroscience. Spring vol. 3(2):131-142.
Gottschalk L.A., Buchsbaum M.S., Gillin J.C., Wu J.C., Reynolds C.A., Herrera D.B., (1991a) *Anxiety levels in dreams: relation to localized cerebral glucose metabolic rate.* Brain Research, vol. 538(1):107-110.
Green A., (1973) *Le discours vivant*, PUF.
Green A., (1983) *Narcissisme de vie. Narcissisme de mort*, Les Éditions de Minuit.
Green A., (1990) *La folie privée*, Ed. Gallimard.
Green A., (1993) *Le travail du négatif*,
Green A., (1995) *La causalité psychique. Entre nature et culture*, Ed. Odile Jacob.
Green A., (1995) *Propédeutique, la métapsychologie revisitée.* Seyssel, Champ Vallon.
Green A., (1996) *Cognitivisme, neuroscience, psychanalyse : un dialogue difficile*, in Psychanalyse, neurosciences, cognitivismes PUF.
Green A., (1999) *Consilience and Rigour. Commentary on Emotions : Neuro-Psychoanalytic Views.* Neuro-psychoanalysis, vol. 1(1): 40-44.
Green A., (2002a) *Idées directrices pour une psychanalyse contemporaine*, PUF.
Green A., (2002b) *La pensée clinique*, Ed. Odile Jacob.
Grèzes J., Armony J.L., Rowe J., Passingham R.E., (2003) *Activations related to "mirror" and "canonical" neurons in the human brain: an fMRI study.* Neuroimage, Vol. 18(4): 928-937.
Grinberg L., (1962) *On a specific aspect of countertransference due to the patient's projective identification.* Int. J. Psychoanal., 43.
Grobstein P., (2005) *Making the Unconscious Conscious and Vice Versa: A Bi-directional Bridge Between Neuroscience/Cognitive Science and Psychotherapy?.* Cortex, Vol. 41(5): 663-668.

Guillaumin J., (1975) *Épreuve de réalité psychique*, Nouvelle Revue de Psychanalyse No 12.

Guillaumin J., (1992) *Jugement de non-représentabilité et renoncement à la maitrise de la pensée* R.F.P., Tome LVI, 1, PUF.

Guillaumin J., (1994) *Les contrebandiers du transfert.* RFP, Tome LVIII, numéro spécial congrès, PUF.

Harkness K.L. and Tucker D.M., (2000) *Self-Organization in Depression.* In Emotion, Development, and Self-Organization. Dynamic Systems Approaches to Emotional Development. Cambridge University Press.

Heberlein A.S. and Saxe R., (2005) *Dissociation between emotion and personality judgments: Convergent evidence from functional neuroimaging.* Neuroimage, Vol. 28(4): 770-777.

Hirsch J., (2005) *Raising consciousness.* J. Clin. Invest. 115: 1102.

Hirstein W. and Ramachandran W.S., (1997) *Capgras syndrome: A Novel Probe for Understanding the Neural Representation of Identity and Familiarity of Persons.* Proceedings of the Royal Society of London, Vol. 264: 437-444.

Hnasko T.S., Sotak B.N. & Palmiter R.D., (2005) *Morphine reward in dopamine-deficient mice.* Nature, Vol. 438(7069): 854-858.

Hobson A., Pace-Schott E.F., (1999) *Response to Commentaries on the New Neuropsychology of Sleep.* Neuro-psychoanalysis, vol. 1(2): 206-224.

Hobson A.J., (1999) *The New Neuropsychology of Sleep: Implications for Psychoanalysis.* Neuro-Psychoanalysis, Vol. 1(2): 157-183.

Hochmann J., (1996) *Arguments pour un dualisme méthodologique*, in Psychanalyse, neurosciences, cognitivismes PUF.

Hollon T., (2002) *Phenotype Offers New Perception on Cocain.* The Scientist, Vol. 16(2): 16-17.

Holstege G., Georgiadis J.R., Paans A.M.J., Meiners L.C., van der Graaf F. and Reinders S.A., (2003) *Brain activation during human male ejaculation.* The Journal of Neuroscience, Vol. 23(27): 9185-9193.

Iacoboni M., (2002) *Understanding Others: Imitation, Language, Empathy.* www.cbd.ucla.edu/bios/royaumont.pdf, Brain Research Institute, University of California, USA.

Iacoboni M., Koski L.M., Brass M., Bekkering H., Woods R., Dubeau M.C., Mazziotta J. and Rizzolatti G., (2001) *Reafferent copies of imitated actions in the right superior temporal cortex.* Proceedings of the National Academy of Sciences, Vol. 98, No 24, 13995-13999.

Iacoboni M., Molnar-Szakacs I., Gallese V., Buccino G., Mazziotta J., Rizzolatti G., (2005) *Grasping the Intentions of Others with One's Own Mirror Neuron System.* PLOS Biology, Vol. 3(3) e79.

Jackson P.L., Brunet E., Meltzoff A.N., Decety J., (2006) *Empathy examined through the neural mechanisms involved how I feel versus how you feel pain.* Neuropsychologia, Vol. 44(5): 752-761.

Jeammet P., (1996) *Sciences cognitives, thérapies cognitives et psychanalyse*, in Psychanalyse, neurosciences, cognitivismes PUF.

Jeannerod M., (2002) *La nature de l'esprit*, Ed. Odile Jacob, Paris.

Jeannerod M., (2003) *Les troubles de la reconnaissance de soi : une approche neuropsychologique des symptômes de la schizophrénie.* Médecine Sciences, Vol. 19(5).
Jeannerod M., (2003) *The mechanism of self-recognition in humans*. Behavioural Brain Research, Vol. 142: 1-15.

Jeannerod M. et Georgieff N, (2000) *Psychanalyse et science(s).* Encyclopédie Médico-Chirurgicale, psychiatrie, 37-811.
Johnson S.C., Baxter L.C., Wilder L.S., Pipe J.G., Heiserman J.E., Prigatano G.P., (2002) *Neural correlates of self-reflection.* Brain, Vol. 125, No 8, pp.: 1808-1814.
Jouvet M., (1977) *Le rêve.* in La Recherche en neurobiologie, p. : 125-164, ed. Point Sciences.
Jouvet M., (1992) *Le sommeil et le rêve.* Odile Jacob, Paris.
Kandel E., (1999) *Biology and the future of Psychoanalysis : A new intellectual framework for psychiatry revisited*, Am J Psychiatry 156:4.
Kandel E., Schwartz J., Jessel T., (2000) *Νευροεπιστήμη και συμπεριφορά*, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 2η έκδοση.
Kano M., Fukudo S., Gyoba J., Kamachi M., Tagawa M., Mochizuki H., Itoh M., Hongo M. and Yanai K., (2003) *Specific brain processing of facial expressions in people with alexithymia: an $H_2{}^{15}O$-PET study*. Brain, Vol. 126(6): 1474-1484.
Kaplan-Solms K. Solms M., (2000) *Clinical studies in neuro-psychoanalysis. Introduction to a depth neuropsychology*, I.U.P., Inc.
Kelso S., (2000) *Fluctuations in the Coordination Dynamics of Brain and Behavior.* "Disorder Versus Order in Brain Function. Essays in Theoretical Neurobiology". Progress in Neural Processing 12, World Scientific.
Kensinger E.A., and Corkin S., (2004) *Two routes to emotional memory: Distinct neural processes for valence and arousal.* Proceedings of the National Academy of Sciences. Vol. 101, No 9: 3310-3315.
Keysers C., Kohler E., Umiltà M.A., Nanetti L., Fogassi L., Gallese V., (2003) *Audiovisual mirror neurons and action recognition.* Exp. Brain Res., Vol. 152(4): 628-636.
Kircher T.T.J., Oh T.M., Brammer M.J., McGuire P.K., (2005) *Neural correlates of syntax production in schizophrenia.* The British Journal of Psychiatry, Vol. 186 : 209-214.
Kohler E., Keysers C., Umiltà M.A., Fogassi L., Gallese V., Rizzolatti G., (2002) *Hearing sounds, understanding actions: action representation in mirror neurons.* Science, Vol. 297(5582): 846-848.
Kohut H., (1971) *The Analysis of the Self.* I.U.P., New York.
Kohut H., (1977) *The Restoration of the Self.* I.U.P., New York.
Kolb B. & Whishaw I.Q., (2003) *Fundamentals of Human Neuropsychology.* W.H. Freeman & Co, 4th edition.
Korn H., Faure P., (2001) *Is there chaos in the brain?I. Concepts of nonlinear dynamics and methods of investigation.* C R Acad Sci Paris, Ser III, Vol. 324 (9): 773-793.
Korn H., Faure P., (2003) *Is there chaos in the brain? II. Experimental evidence and related models.* C R Biol. Vol 326 (9): 787-840.
Labbate A., Warden D., Murray G., (1997) *Salutary change after frontal brain trauma.* Annals of Clinical Psychiatry, Vol. 9(1): 27-30.
Laplanche J. & Pontalis B., (1981) *Vocabulaire de la Psychanalyse.* PUF / μτφ. Λεξιλόγιο της Ψυχανάλυσης, Εκδόσεις Κέδρος (1986)

Laplanche J. & Pontalis B., (1985) *Fantasme originaire, fantasme des origines, origine du fantasme.* Paris, Hachette.
Laplanche J., (1970) *Vie et mort en psychanalyse.* Editions Champs Flammarion.
Laplanche J., (1999) *Le Fourvoiement biologisant de la sexualité chez Freud.* Paris, Les Empêcheurs de Penser en Rond.
Le Goues G. et Peruchon M., (1992) *Ultimes processus de pensée.* R.F.P., Tome LVI, 1.
Le Guen C., (1995) *Le principe de réalité psychique*, R.F.P., Tome LIX, 1, PUF
Le Guen C., (1999) *Quelque chose manque...De la répression aux représentations motrices.* RFP, Tome LXV,1, PUF.
Le Guen C., (2002) *Ces agirs qui agissent la cure.* RFP, Tome LXVI, 5, PUF
Lebovici S., (1998) *Les liens intergénérationnels (transmission, conflits). Les interactions fantasmatiques.* In S. Lebovici et F. Weil-Halpern, Psychopathologie du bébé, Paris, PUF.
Lebovici S., (2002) *Le bébé, le psychanalyste et la métaphore.* Paris, Odile Jacob.
Lechevalier Bianca et Bernard, (1998), *Le corps et le sens. Dialogue entre une psychanalyste et un neurologue.* Delachaux et Niestlé.
Lechevalier Bianca et Bernard. (2002) *Lecture à deux voix d'une observation de maladie de Crohn.* in Trouble neurologique - Conflit psychique, pp : 55-72, PUF.
Leclaire M. & Scarfone D., (2000) *Vers une conception unitaire de l'épreuve de réalité.* R.F.P., Tome LXIV, 3, PUF.
LeDoux J., (1996) *The emotional brain.* Touchstone
LeDoux J., (1999) *Psychoanalytic Theory: Clues from the Brain. Commentary on Emotions : Neuro-Psychoanalytic Views.* Neuro-psychoanalysis, vol. 1(1): 44-49.
LeDoux J., (2004) *Synaptic Self. How our brains become who we are.* Viking Penguin Books.
Leibenluft E., Gobbini M.I., Harrison T., Haxby J.V., (2004) *Mothers' neural activation in response to pictures of their children and other children.* Biol. Psychiatry, Vol. 56(4): 225-232.
Levin F.M., (2003) *Mapping the Mind. The Intersection of Psychoanalysis and Neuroscience.* Karnac Books.
Levin H.S. & Grafman J. (eds), 2000 *Cortical Reorganization of Function after Brain Damage.* Oxford University Press.
Leweke F., Stark R., Milch W., Kurth R., Schienle A., Kirsch P., Stingl M., Reimer C., Vaitl D., (2004). *Patterns of neuronal activity related to emotional stimulation in alexithymia.* Psychother Psychosom Med Psychol., Vol. 12: 437-444.
Lewis M. & Granic I., eds. (2000) *Emotion, Development, and Self-Organization. Dynamic Systems Approaches to Emotional Development.* Cambridge University Press.
Liebovitch L. & Todorov A., (2000). *What Causes Ion Channel Proteins to Open and Close?* "Disorder Versus Order in Brain Function. Essays in Theoretical Neurobiology", Progress in Neural Processing 12, World Scientific.
Liljentstrom H. & Wu X., (1995) *Noise-enhanced performance ion a cortical associative memory model.* Int. J. Neur. Syst., Vol. 6: 19-29.
Llinas R.R. & Pare D., (1996) *The brain as a closed system modulated by the senses.* In Llinas R. & Churchland P.S. (eds) "The Mind-Brain Continuum", Caimbridge, MA: MIT Press.
Llinas R.R., Ribary U., (2001) *Consciousness and the Brain: The Thalamocortical Dialogue in Health and Disease.* Ann. N.Y. Acad. Sci., Vol. 929(1): 166-175.

Llinas R.R., Ribary U., Jeanmonod D., Kronberg E., Mitra P.P., (1999) *Thalamocortical dysrythmia: A neurological and neuropsychiatric syndrome characterized by magnetoencephalography.* Proceedings of the National Academy of Sciences, Vol. 96(26): 15222-15227.
Logothetis N, Pauls J., Augath M., Trinath T. & Oeltermann A., (2001) *Neurophysiological investigation of the basis of the fMRI signal.* Nature, vol. 412: 150-157.
Logothetis N.K., (2002) *The neural basis of the blood-oxygen-level-dependant functional magnetic resonance imaging signal.* Philos Trans R Soc London. B Biol Science. Vol. 1424: 1003-1037.
Luppino G. and Rizzolatti G., (2000) *The Organization of the Frontal Motor Cortex.* News in Physiological Sciences, Vol. 15(5), 219-224.
Luria A., (1972) *The Man with a Shattered World: A History of a Brain Wound.* Basic Books, New York.
Luria A., (1973) *The working brain: An introduction to Neuropsychology.* Harmondsworth. Middlesex: Penguin.
Luria A.R., (1980) *Higher cortical functions in man.* Basic Books, New York.
M'Uzan de M., (1977) *De l'art à la mort.* Éditions Gallimard.
Mantani T., Okamoto Y., Shirao N., Okada G., Yamawaki S., (2005) *Reduced activation of posterior cingulate cortex during imagery in subjects with high degrees of alexithymia: a fMRI study.* Biological Psychiatry. Vol. 57(9): 982-990.
Maquet P., (2000) *Functional neuroimaging of normal human sleep by positron emission tomography.* J. Sleep Research. Vol. 9(3): 207-231.
Marty P., (1976) *Les mouvements individuels de vie et de mort.* Payot. Paris.
Marty P., (1980) *L'ordre psychosomatique.* Payot. Paris.
Marty P., (1990) *La psychosomatique de l'adulte.* PUF.
Marty P. et Fain M., (1955) *Importance du rôle de la motricité dans la relation d'objet.* RFP. Tome XIX. 1-2. PUF.
Mason M.F. & Macrae C.N., (2004) *Categorizing and Individuating Others: The Neural Substrates of Person Perception.* J. Cogn. Neurocience. Vol. 16(10): 1785-1795.
Mason R.A., Just A.M., (2006) *Neuroimaging contributions to the understanding of discourse processes.* In. Handbook of Psycholinguistics, Traxler M. & Gernsbachter M.A. (editors), Academic Press.
Mataro M., Jurado M.A., Garcia-Sanchez C., Barrquez L., Custa-Jussa F.R., Junque C., (2001) *Long-term effects of bilateral frontal brain lesion: 60 years after injury with an iron bar.* Archives of Neurology, vol. 58(7): 1139-1142.
Mazard A., Laou L., Joliot M., Mellet E., (2005) *Neural impact of the semantic content of the visual mental images and visual percepts.* Brain Res. Cogn. Brain Res., vol. 24(3): 423-435.
McClure S.M., Laibson D.I., Lowenstein G., Cohen J.D., (2004) *Separate neural systems value immediate and delayed monetary rewards.* Science, Vol. 306: 503-507.
Mesulam M.-M. (ed.), (2000) *Principles of Behavioral and Cognitive Neurology.* Oxford University Press.
Mesulam M.-M., (1998) *From sensation to cognition.* Brain. Vol. 121: 1013-1052.
Metcalfe J., Funnell M., Gazzaniga M.S., (1995) *Right-hemisphere memory superiority: studies of a split brain patient.* Psychol. Sci. Vol. 6(3): 157-164.
Mettens P., (2006) *Psychanalyse et sciences cognitives. Un même paradigme?* Editions De

Boeck.
Milner A.D. & Goodale M.A., (1995) *The visual Brain in Action.* Oxford University Press.
Mishkin M., Ungerleider L.G. & Macko K.A. (1983) *Object vision and spatial vision: two cortical pathways.* Trends in Neuroscience, Vol. 6: 4141-4417.
Moll J., de Oliveira-Souza R., Eslinger P.J, Bramati I.E., Mourao-Miranda J., Andreiuolo P.A., and Pessoa L., (2002) *The Neural Correlates of Moral Sensitivity: A fMRI Investigation of Basic and Moral Emotions.* The Journal of Neuroscience, Vol. 22(7): 2730-2736.
Montague P.R., Berns G.S., Cohen J.D., McClure S.M., Pagnoni G., Dhamala M., Wiest M.C., Karpov I., King R.D., Apple N. And Fisher R.E., (2002) *Hyperscanning: Simultaneous fMRI during Linked Social Interactions.* Neuroimage, Vol. 16: 1159-1164.
Morin C., Thibierge S., Bruguière P., Pradat-Diehl P. and Mazevet D., (2005) *'Daughter-Somatoparaphrenia' in Women with Right-Hemisphere Syndrome: A Psychoanalytic Perspective on Neurological Body Knowledge Disorders.* Neuro-Psychoanalysis, Vol. 7(2): 171-184.
Mountcastle V.B., (1998) *Perceptual Neuro-science : the Cerebral Cortex.* Cambridge, Mass., Harvard University Press.
Muller R.A., Basho S., (2004) *Are non-linguistic functionsin "Broca's area" prerequisites for language acquisition? FMRI findings from the ontogenetic viewpoint.* Brain and Language, Vol. 89 (2): 329-336.
Naccache L., (2006) *Le nouvel inconscient. Freud, Christoph Colomb des neurosciences.* Ed. Odile Jacob.
Narain C., Scott S.K., Wise R.J.S., Rosen S., Leff A., Iversen S.D. and Matthews P.M., (2003) *Defining a Left-lateralized Response Specific to Intelligible Speech Using fMRI.* Cerebral Cortex, Vol. 13(12): 1362-1368.
Nelissen K., Luppino G., Vanduffel W., Rizzolatti G., Orban G.A., (2005) *Observing others: Multiple Action Representation in the Frontal Lobe.* Science, Vol. 310: 332-336.
Neyraut M., (1974) *Le transfert.* Le fil rouge, PUF.
Neyraut M., (1996) *La mémoire inconsciente comme limite épistémologique.* In Psychanalyse, neurosciences, cognitivismes, PUF.
Nicolaïdis N., (1984) *La représentation.* Dunod, Paris.
Nicolaidis N., (1993) *La force perceptive de la représentation de la pulsion.* PUF.
Nofzinger E.A., Buysse D., Germain A., Carter C., Luna B., Price J.C., Meltzer C., Miewald J.M., Reynolds C.F.3rd, Kupfer D.J. (2004) *Increased activation of anterior paralimbic and executive cortex from waking to rapid eye movement sleep in depression.* Arch. Gen. Psychiatry, Vol. 61(7): 695-702.
Nofzinger E.A., Buysse D., Miewald J.M., Meltzer C., Price J.C., Sembrat R., Ombao H., Reynolds C.F., Honk T.H., Hall M., Kupfer D.J. and Moore R.Y., (2002) *Human regional cerebral glucose metabolism during non-rapid eye movement sleep in relation to waking.* Brain, Vol. 125(5): 1105-1115.
Nofzinger E.A., Mintum M.A., Wiseman M., Kupfer D.J., Moore R.Y., (1997) *Forebrain activation in REM sleep: an FDG PET study.* Brain Res., Vol. 770(1-2): 192-201.
Northington F.J., Graham E.M., Martin L.J., (2005) *Apoptosis in perinatal hypoxic-ischemic brain injury: How important is it and should it be inhibited?* Brain Res. Brain Res. Revue, Vol. 50(2): 244-257.
Ochsner K.N., Beer J.S., Robertson E.R., Cooper J.C., Gabrieli J.D.E., Kihsltrom J.F. and

D'Esposito M., (2005) *The neural correlates of direct and reflected self-knowledge.* Neuroimage, Vol. 28: 797-814.
Oppenheim-Gluckman H., (1996) *Mémoire de l'absence, clinique psychanalytique des réveils de coma.* Masson, Paris.
Oppenheim-Gluckman H., (2000) *La pensée naufragée. Clinique psychopathologique des patients cérébro-lésés.* Anthropos Ed. Economica.
Ornstein R., (1997) *The Right Mind: Making Sens of the Hemispheres.* New York: Harcourt Brace.
Paller K.A., Ranganath C., Gonsalves B., LaBar K.S., Parrish T.B., Gitelman D., Mesulam M.M. and Reber P.J., (2004) *Neural Correlations of Person Recognition.* Learning & Memory, Vol. 10(4): 253-269.
Pally R., (2000) *The Mind-Brain Relationship.* Karnak Books.
Pally R., (2005) *Non-conscious prediction and a role for consciousness in correcting prediction errors.* Cortex, Vol. 41(5): 643-662.
Panksepp J. and Watt D., (2003) *"The Ego is first and foremost a body ego" A Review of A. Damasio:* Looking for Spinoza: Joy, Sorrow and the Feeling Brain. Neuro-psychoanalysis, Vol. 5(2): 201-215.
Panksepp J., (1998) *Affective Neuroscience: The Foundations of Human and Animal Emotions.* New York: Oxford University Press.
Panksepp J., (1999) *Emotions as Viewed by Psychoanalysis and Neuroscience: An exercise in Consilience.* Neuro-Psychoanalysis. Vol. 1(1).
Panksepp J., (2000) *The Neurodynamics of Emotions.* In Emotion, Development, and Self-Organization. Dynamic Systems Approaches to Emotional Development. Cambridge University Press.
Panksepp J. (2004) *Affective Consciousness and the Origins of Human Mind: A critical Role of Brain Research in Animal Emotions.* The Triune Mind, Impuls nr. 3.
Panksepp J., (2005) *Affective consciousness: Core emotional feelings in animals and humans.* Consciousness and Cognition, vol. 14(1): 30-80.
Pasche F., (1969) *À partir de Freud.* Paris, Payot.
Pasche F., (1988) *Le sens de la psychanalyse.* Paris, PUF.
Paul L.K., Van Lancker-Sidtis D., Schieffer B., Dietrich R., Brown W.S., (2003) *Communicative deficits in agenesis of the corpus callosum: nonliteral language and affective prosody.* Brain Lang., Vol. 85(2): 313-324.
Penot B., (2001) *The drive circuit as generator of subjection.* Int. J. Psychoanal., 82, p. 501-514.
Perrett D.I., Emery N.J., (1994) *Understanding the intentions of others from visual signals: neurophysiological evidence.* Current Psychological Cognition, Vol. 13: 683-694.
Perrett D.I., Harries M.H., Mistlin A.J., Hietanen J.K., Benson P.J., Bevan R., Thomas S., Oram M.W., Ortega J., Brierly K., (1990) *Social signals analyzed at the single cell level: someone is looking at me, something touched me, something moved!* Int. Journal Comp. Psychology, Vol. 4: 25-55.
Perron R., (1995) *Prendre pour vrai.* R.F.P., Tome LIV, 6.
Perron R., (2001) *The unconscious and primal phantasies.* Int. J. Psychoanal., 82, p. 583-596.
Perron-Borelli M., (1984) *Le fantasme : une représentation d'action.* R.F.P., Tome XLIX, 3, PUF.

Perron-Borelli M., Perron R., (1987) *Fantasme et action.* R.F.P., Tome LI, 2, PUF
Piefke M., Weiss P.H., Zilles K., Markowitsch H.J., Fink G.R., (2003) *Differential and emotional tone modulate the neural correlates of autobiographical memory.* Brain, Vol. 126(3): 650-668.
Pines M., (1998) *Neurological Models and Psychoanalysis.* In Freud and the Neurosciences. From Brain Research to the Unconscious, Vienna.
Piolino P., Eustache F., (2002) *Souvenirs d'enfance, mémoire épisodique et conscience autonoétique: les énigmes et les révélations de l'amnésie infantile,* in Trouble neurologique - Conflit psychique, pp : 73-114. PUF.
Pommier G., (2004) *Comment les neurosciences démontrent la psychanalyse.* Ed. Flammarion, Paris.
Potamianou A., (1992) *Un bouclier dans l'économie des états-limites.* Paris, PUF.
Potamianou A., (1995) *Processus de répétition et offrandes du Moi*, Delachaux et Niestlé, Paris, 1995
Potamianou A., (2001) *Le Traumatique.* Dunod, Paris.
Powell C.M., Schoch S., Monteggia L., Barrot M., Matus M.F., Feldmann N., Suchof T.C., Nestter E.J., (2004) *The presynaptic active zone protein RIMα is critical for normal learning and memory.* Neuron, Vol. 42:143-153.
Powell K., (2006) *Neurodevelopment: How the teenage brain work?* Nature Vol. 442: 865-867.
Pragier Georges et Faure-Pragier Sylvie, (1990) *Un siècle après l" esquisse : nouvelles métaphores? Métaphores du nouveau*, R.F.P., Tome LIV, 6, PUF.
Pragier Georges et Sylvie, (1995) *Au-delà du principe de réalité : le virtuel*, R.F.P., Tome LIX, 1. PUF.
Pray L., (2003) *fMRI: The Perfect Imperfect Instrument.* The Scientist, Vol. 17(21): 40 – 42.
Press J., (1997) *Caractère(s), traumatisme(s), somatisation(s).* Rev. franç. Psychosom., 11, PUF.
Pribram K., Gill M., (1976) *Freud's "project" re-assessed*, Basic Books, New York.
Prince S.E., Daselaar S.M. and Cabeza R., (2005) *Neural Correlates of Relational Memory: Successful Encoding and Perceptual Associations.* The Journal of Neuroscience, Vol. 25(5): 1203-1210.
Pulver S.E., (2002) *On the astonishing clinical irrelevance of neuroscience.* Journal of the American Psychoanalytic Association, Vol. 51(3)
Quinodoz J-M, (1997) *Transitions in psychic structures in the light of deterministic chaos theory*, Int. J. Psychoanal., 78, p. 699 –718.
Racker H., (1982) *Transference and Counter-Transference.* Karnac Books.
Ramachandran V.S., (1994) *Phantom limbs, neglect syndromes, repressed memories, and Freudian psychology.* International Review of Neurobiology, Vol. 37: 291-333.
Ramachandran V.S. and Blakeslee S., (1998) *Phantoms in the brain.* New York: William Morrow.
Ramachandran V.S. and Hubbard E.M., (2001) *Psychophysical investigations into the neural basis of synaesthesia.* Proceedings of the Royal Society of London, B 268: 979-983.
Ramachandran V.S. and Hubbard E.M., (2003) *Hearing colors and tasting shapes.* Scientific American, May: 52-59.

Ramachandran V.S., Levi L., Rogers-Ramachandran D., McKinney R., Stalcup M., Arcilla G., Zweiffer R., Shatz A. and Flippin A., (1996) *Illusions of body image: What they reveal about human nature.* In Llinas & Churchland (Eds), The mind-brain continuum: Sensory processes. Cambridge, MA: MIT Press.

Ramasubbu R., (2002) *Conversion sensory symptoms associated with parietal lobe infract: case report, diagnostic issues and brain mechanisms.* Journal of Psychiatry & Neuroscience. Vol. 27(2): 118-122.

Redoute J., Stoleru S. Gregoire M.C., Costes N., Cinotti L., Lavenne F., Le Bars D., Forest M.G., Pujol J.F., (2000) *Brain processing of visual sexual stimuli in human males.* Human Brain Mapping, vol. 11 (3): 162-177.

Represa A. & Arsenijevic Y., (2000) *Les origines des neurones chez l'adulte*. La Recherhe, 329 : 35-38.

Rizzolatti G, Fogassi L., Gallese V., (2001) *Neurophysiological mechanisms underlying action understanding and imitation.* Nature Revue of Neuroscience, Vol. 2: 661-670

Rizzolatti G., Arbib M.A., (1998) *Language within our grasp.* Trends in Neuroscience, Vol. 21(5): 151-152.

Rizzolatti G., Fadiga L., Gallese V., Fogassi L., (1996) *Premotor cortex and the recognition of motor actions.* Brain Res. Cogn. Brain Res., Vol. 3(2): 131-141.

Rohrer T., (2004) *The Body In Space: Embodiment, Experientialism and Linguistic Conceptualization.* In Body, Language and Mind. vol. 2, Berlin: Mouton de Gruyter.

Rose M., Haider H., Weiller C. and Buchel C., (2004) *The Relevance of the Nature of Learned Associations for the Differentiation of Human Memory Systems.* Learning & Memory, Vol. 11: 145-152.

Rosemberg B., (1991) *Masochisme mortifère et masochisme gardien de la vie.* R.F.P. Monographies, PUF.

Rosen H.J., Petersen S.E., Linenweber M.R., Snyder A.Z., White D.A., Chapman L., Dromerick A.W., Fiez J.A., Corbetta M.D., (2000) *Neural correlates of recovery from aphasia after damage to left inferior frontal cortex.* Neurology, Vol. 55(12): 1883-1994.

Rosenkranz J.A. Moore H., and Grace A.A., (2003) *The Prefrontal Cortex Regulates Lateral Amygdala Neuronal Plasticity and Responses to Previously Conditioned Stimuli.* The Journal of Neuroscience, Vol. 23(35):11054-11064.

Roskies A., (1999) *The Binding Problem.* Neuron, 24(1): 7-9.

Rossi E., (2002) *The Psychobiology of Gene Expression.* W.W. Norton Professional Books.

Rothschild B., (2000) *The body remembers : The psychophysiology of trauma and trauma treatment.* Norton, London.

Roussillon R., (1995) *La métapsychologie des processus et la transitionnalité*, RFP, Tome LIX, numéro spécial congrès.

Ruby P. and Decety J., (2004) *How would you feel versus how do you think she would feel? A neuroimaging study of perspective-taking with social emotions.* Journal of Cognitive Neuroscience, Vol. 16: 988-999.

Ruelle D., (1984) *Déterminisme et prédictibilité.* In Pour la science, 82.

Sacks O., (1998) *Sigmund Freud : The other road.* In Freud and the Neurosciences. From Brain Research to the Unconscious, Vienna.

Sairanen T., Karjalainen-Lindsberg M.L., Paetau A., Ijas P., Lindsberg P.J., (2006) *Apoptosis dominant in the periinfarct area of human ischaemic stroke--a possible target*

of antiapoptotic treatments. Brain, Vol. 129(1): 189-199.
Sami- Ali M., (1974) *L'espace imaginaire*. Éditions Gallimard, Paris.
Sami-Ali M., (1986) *De la projection. Une étude psychanalytique*. Dunod, Paris
Saxe R. and Powell L.J.: *It's the thought that counts: Specific brain regions for one component of Theory of Mind*. Psychological Science, in press.
Saxe R. and Wexler A., (2005) *Making sense of another mind: The role of the right temporo-parietal junction*. Neuropsychologia, Vol. 43(10): 1391-1399.

Saxe R., (2005) *Against simulation: the argument from error*. Trends in Cognitive Science, Vol. 9(4): 174-179.
Saxe R., (2006) *Uniquely human social cognition*. Current Opinion in Neurobiology, Vol. 16(2): 235-239.
Saygin A.P., Wilson S.M., Dronkers N.F., Bates E., (2004) *Action comprehension in aphasia: Linguistic and non-linguistic deficits and their lesion correlates*. Neuropsychologia, Vol. 42: 1788-1804.
Scalzone F., (2005) *Notes for a dialogue between psychoanalysis and neuroscience*. Int J Psycoanal 86: 1405-1423.
Schachter D., Buckner R. and Konstaal W., (1998) *Memory consciousness and neuroimaging*. Phil. Trans. Roy. Soc. London. B Vol. 353: 1861-1878.
Schiff N.D., Ribary U., Moreno R.D., Beattie B., Kronberg E., Blasberg R., Giacino J., McCagg C., Fins J.J., Llinás R. and Plum F., (2002) *Residual cerebral activity and behavioural fragments can remain in the persistently vegetative brain*. Brain, Vol. 125(6): 1210-1234.
Schmitz T.W., Kawahara-Baccus T.N., Johnson S.C., (2004) *Metacognitive evaluation, self-relevance, and the right prefrontal cortex*. Neuroimage, Vol. 22(2): 941-947.
Schneider Monique (1975) *Réalité et résistance à l'imaginaire*. Topique, No 15, Ed. EPI.
Schore A.N., (1994) *Affect regulation and the Origin of the Self : The Neurobiology of Emotional Development*. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum.
Schore A.N., (2000) *Neurobiology of Emotional Development*. In Emotion, Development. and Self-Organization. Dynamic Systems Approaches to Emotional Development. Cambridge University Press.
Schore A.N., (2003) *The human unconscious: the development of the right brain and its role in early emotional life*. In Emotional Development in Psychoanalysis, Attachment Theory and Neuroscience, V. Green (ed) Brunner-Routledge.
Schore A.N., (2003b) *The seventh annual John Bowlby Memorial Lecture. Minds in the making: attachment, the self-organizing brain, and the developmentally-oriented psychoanalytic psychotherapy*, in "Revolutionary Connections. Psychotherapy and Neuroscience". Karnac Books.
Schwartz J.M. & Begley S., 2002 *The mind and the Brain: Neuroplasticity and the Power of Mental Force*. Harper Collins.
Searle J., (1992) *The rediscovery of the mind*, Cambridge, MA:MIT Press
Seger C.A., Stone M., Keenan J.P., (2004) *Cortical Activations during judgements about the self and another person*. Neuropsychologia, Vol. 42(9): 1168-1177.
Seron X., (1994) *La neuropsychologie cognitive*. PUF.
Shadlen M., Movshon A., (1999) *Synchrony unbound: a critical evaluation of the temporal binding hypothesis*. Neuron, Vol. 24(1): 67-72.

Sierra M., Lopera F., Lambert M.V., Phillips M.L. and David A.S., (2002) *Separating depersonalization and derealisation: the relevance of the 'lesion method'.* Journal of Neurology Neurosurgery and Psychiatry, Vol. 72: 530-532.
Siksou M., (2002) *La neuropsychologie et l'étude des troubles psychiques. De l'outil étiologique à la méthode séméiologiue.* in Trouble neurologique - Conflit psychique, pp : 11-42, PUF.
Smadja C., (2001) *La vie opératoire. Études psychanalytiques.* Le fil rouge, PUF

Smetters D.K. (2000) *Noise in neural computation.* "Disorder Versus Order in Brain Function. Essays in Theoretical Neurobiology", Progress in Neural Processing 12, World Scientific.
Solms M., (1997) *The Neuropsychology of Dreams: A clinico-anatomical study.* Manhwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
Solms M., (1999a) *Commentary on the Neuropsychology of Sleep.* Neuro-Psychoanalysis, Vol. 1(2): 193-195.
Solms M., Nersessian E., (1999b) *Freud's theory of affect: Questions for neuroscience,* Neuro-psychoanalysis, Vol. 1(1).
Solms M., Turnbull O., (2002) *The Brain and the Inner World.* Karnac Books, London.
Squire L., Kandel E., (1999) *Memory. From mind to molecules,* W.H. Freeman and Company, New York.
Synodinou C., Christodoulou G.N., Tzabaras A., (1997) *Capgras syndrome and prosopoagnosia.* British Journal of Psychiatry, 132, 413.
Tai Y.F., Scherfler C., Brooks D.J., Sawamoto N., Castiello U., (2004) *The human premotor cortex is 'mirror' only for biological actions.* Curr. Biol., Vol. 14(2): 117-120.
Takakusaki K., Saitoh K., Harada H., Kashiwayanagi M., (2004) *Role of basal ganglia-brainstem pathways in the control of motor behaviours.* Neuroscience Research, Vol. 50: 137-151.
Tessier H., (2004) *Empathie et intersubjectivité.* RFP,Tome LXVIII, 3, PUF.
Tettamanti M., Buccino G., Saccuman M.C., Gallese V., Danna M., Scifo P., Fazio F., Rizzolatti G., Cappa S.F., Perani D., (2005) *Listening to action-related sentences activates fronto-parietal motor circuits.* J. Cogn. Neuroscience, Vol. 17(2): 273-281.
Thored P., Arvidsson A., Cacci E., Ahlenius H., Kallur T., Darsalia V., Ekdahl C.T., Kokaia Z., Lindvall O., (2005) *Persistent production of neurons from adult brain stem cells during recovery after stroke.* Stem Cells, Epub, October 2005.
Tononi G., (2004) *An information integration theory of consciousness.* BMC Neuroscience, Vol. 5: 42.
Turnbull O. & Baird J., (2003) *Research Digest.* Neuro-psychoanalysis, Vol. 5(2).
Turnbull O., (2004) *Emotion, false beliefs, and the neurobiology of intuition.* In Revolutionary Connections. Psychotherapy and Neuroscience, Corrigall J. & Wilkinson H. eds, Karnak Books.
Uddin L.Q., Kaplan J.T., Molnar-Szakacs I., Zaidel E., Iacoboni M., (2005) *Self-face recognition activates a frontoparietal "mirror" network in the right hemisphere: an event-related fMRI study.* Neuroimage, Vol. 25(3): 926-935.
Urtubey de L., (1994) *Le travail de contre-transfert.* RFP, Tome LVIII, numéro spécial congrès, PUF.
Urtubey de L., (2004) *Freud et l'empathie.* RFP, Tome LXVIII, 3, PUF.

Val Lysebeth-Ledent, (2004) *L'empathie et ses dérives.* RPF, Tome LXVIII. 3, PUF.
Varela F., (1994) *Sciences cognitives et psychanalyse : questions ouvertes.* In Somatisation psychanalyse et sciences du vivant. Ed. Eshel.
Varela F., Thompson E., Rosch E. (1993) *L'inscription corporelle de l'esprit.* Paris. Seuil.
Velmans M., (2000) *Understanding Consciousness.* London: Routledge/Psychology Press.
Velmans M., (2006) *How experienced phenomena relate to things themselves: Kant, Husserl, Hoche, and Reflexive Monism.*
Vincent J.-D., (1993) *Celui qui parlait ou presque.* Ed. Odile Jacob.
Vogeley K., & Fink G.R., (2003) *Neural correlates of the first-person perspective.* Trends in Cognitive Sciences, Vol. 7:38-42.
Wallace M.T., Ramachandran R. and Stein B.E., (2004) *A revised view of sensory cortical parcellation.* Proceedings of the National Academy of Sciences, Vol. 101(7): 2167-2172.
Watt D.F., (2003) *Psychotherapy in an age of neuroscience: bridges to affective neuroscience.* In "Revolutionary Connections. Psychotherapy and Neuroscience". Karnac Books.
Weinstein E.A., (1996) *Symbolic aspects of confabulation following brain injury: influence of premorbid personality.* Bulletin of the Menninger Clinic, Vol. 60(3): 331-350.
Weiss P. and Jeannerod M., (1998) *Getting a Grasp on Coordination.* News in Physiological Sciences, Vol. 13(2): 70-75
Westen D. and Gabbard G.O., (2002) *Developments in cognitive neuroscience: II. Implications for theories of transference.* Journal of the American Psychoanalytic Association. Vol. 50:99-134.
Whalen P.J., Rauch S.L., Etcoff N.L., McInerney S.C., Lee M.B., and Jenike M.A., (1998) *Masked Presentations of Emotional Facial Expressions Modulate Amygdala Activity without Explicit Knowledge.* The Journal of Neuroscience, Vol. 18(1): 411-418.
Wicker B., Ruby P., Royet J.P., Fonlupt P., (2003) *A relation between rest and the self in the brain?* Brain Res. Brain Res. Revue, Vol. 43(2): 224-230.
Widlöcher D., (1995) *Inconscient et théorie de l'action.* In P. Fedida & D. Widlöcher (Eds), Actualité des modèles freudiens. PUF.
Widlöcher D., (1995) *Pour une écoute métapsychologique de l'écoute psychanalytique,* RFP, Tome LIX, numéro spécial congrès, PUF.
Widlöcher D., (1999) *Affect et empathie.* RFP, Tome LVIII, 1, PUF.
Widlöcher D., (2001) *La place de la recherche clinique en psychanalyse.* R.F.P. 'Courants de la psychanalyse contemporaine' Numéro Hors Série, PUF.
Widlöcher D., (2004) *Dissection de l'empathie.* RFP, Tome LXVIII. 3, PUF.
Winnicott D.W., (1971) *Playing and Reality* London, Tavistock.
Wise R.J.S., Scott S.K., Blank C., Mummery C.J., Murphy K. and Warburton E.A., (2001) *Separate neural subsystems within "Wernicke's area".* Brain, Vol. 124(1): 83-95.
Wyland C.L., Kelley W.M., Macrae C.N., Gordon H.L., Heatherton T.E., (2003) *Neural correlates of thought suppression.* Neuropsychologia, Vol. 41(14): 1863-1867.
Zeki S., (1992) *The Visual Image in Mind and Brain.* Scientific American, Vol. 267(3): 42-50.
Zhang L., Zhou T., Zhang J., Liu Z., Fan J., Zhu Y., (2006) *In search of the Chinese self : an fMRI study.* Science. China C Life Science, Vol. 49(1): 89-96.
Zink C.F, Pagnoni G., Martin M.E., Dhamala M. and Berns G., (2003) *Human Striatal*

Response to Salient Nonrewarding Stimuli. The Journal of Neuroscience, Vol. 23(22) : 8092-8097.

Ελληνική βιβλιογραφία

Βαρτζόπουλος Ι., (2003) *Η ένυλος παρουσία του σώματος εντός της ψυχής*. 2ο Συμπόσιο της Ελληνικής Ψυχαναλυτικής Εταιρείας. «Θεωρητική και κλινική προσέγγιση της οριακής προσωπικότητας», 12-13 Δεκεμβρίου 2003, Αθήνα.

Καράβατος Α., (2003) *Πρώτη & Δεύτερη Απάντηση*. Συμπόσιο "Εγκέφαλος και Συνείδηση". www./uth.tmc.edu/clinicalneuro/symposium.

Κλεώπας Ι., (2003) *"One day I hope I would learn how to laugh" Thoughts on humour in psychoanalytic practice*. Κεντρική ομιλία IPSO-Europe Annual Meeting. Athens 2003.

Κούβελας Η., (1996) *Πρόλογος στην ελληνική έκδοση*, in Edelman G., «Αιθέρας θεϊκός. λαμπερή φωτιά», Εκδόσεις Κάτοπτρο.

Κούβελας Η., (2003) *Πρώτη απάντηση*. Συμπόσιο "Εγκέφαλος και Συνείδηση". www./uth.tmc.edu/clinicalneuro/symposium.

Νικολαΐδης Ν., (2005) *Γλώσσα, ενόρμηση, συμβολισμός*. Εκδόσεις Ίκαρος.

Παπανικολάου Α., (2003) Συμπόσιο "Εγκέφαλος και Συνείδηση". www./uth.tmc.edu/clinicalneuro/symposium.

Συνοδινού Κ., (1996) *Ο παιδικός αυτισμός. Θεραπευτική προσέγγιση*. 4η έκδοση, Εκδόσεις Καστανιώτη.

Συνοδινού Κ., *Προς τα ενδότερα της ψυχής: Ψυχανάλυση και ψυχαναλυτική ψυχοθεραπεία*. Εκδόσεις Καστανιώτης, προς έκδοση

Τζαβάρας Α., (1999) *Νευρο-ψυχανάλυση*. Εκ των υστέρων, τεύχος Νο 3.

Τζαβάρας Α., (2003) *Πρώτη απάντηση*. Συμπόσιο "Εγκέφαλος και Συνείδηση". www./uth.tmc.edu/clinicalneuro/symposium.

Σαββάκη Ε., (2003) *Πρώτη απάντηση*. Συμπόσιο "Εγκέφαλος και Συνείδηση". www./uth.tmc.edu/clinicalneuro/symposium.

Φωτοπούλου Α., (2004) *Μαθήματα από τη μυθοπλασία*. Scientific American (ελληνική έκδοση), Τόμος 2(7): 40-41.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑΤΑ

Παράρτημα Ι
Στοιχεία Ψυχαναλυτικής Θεωρίας
Το ψυχικό όργανο

Παράρτημα ΙΙ
Η ψυχοσωματική προσέγγιση της ψυχικής πραγματικότητας

Παράρτημα ΙΙΙ
Στοιχεία Ανατομίας
Η οργάνωση του νευρικού συστήματος

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 1
Στοιχεία της Ψυχαναλυτικής Θεωρίας

Η πρώτη τοπική θεωρία.

Οι απόψεις που διατυπώνονται από τον Freud για τα ψυχικά συστήματα στο πλαίσιο της λεγόμενης πρώτης τοπικής θεωρίας αποτελούν μία συνέχεια και μία περαιτέρω επεξεργασία των υποθέσεων που έχει ήδη διατυπώσει στις μελέτες για την υστερία, στην αλληλογραφία που διατηρεί την ίδια εποχή με τον Fliess και βεβαίως στο δοκίμιο του «σχεδίου». Στην πορεία του έργου του αυτές οι υποθέσεις θα αναθεωρηθούν και σε μερικά σημεία θα υποστούν μία θεμελιώδη τροποποίηση. Όμως αυτές οι αλλαγές θα αποτελέσουν μία ανάπτυξη και διεύρυνση της κατανόησης της ψυχικής λειτουργίας, παρά μία απλή αποκήρυξη των πρωτύτερων απόψεων.

Στο έβδομο κεφάλαιο της ερμηνείας των ονείρων ο Freud κάνει την πρώτη συστηματική τοπική περιγραφή του ψυχικού οργάνου. Ένας χώρος του, ένας «ψυχικός τόπος» όπως γράφει, αποδίδεται σε αυτή καθ᾽εαυτή την ψυχική πραγματικότητα, στο ασυνείδητο. Θα τοποθετηθούν χωρικά και λειτουργικά, ανταποκρινόμενοι επομένως σε διαφορετικά επίπεδα και τρόπους λειτουργίας, ακόμα δύο χώροι, εκτός και σε σύνδεση με την ψυχική πραγματικότητα : ο τόπος του οργάνου της αντίληψης και αλληλένδετο με αυτήν το σύστημα του συνειδητού, και ο τόπος του προσυνειδητού, ως ένας ενδιάμεσος χώρος εργασίας, σύνδεσης και διεργασίας μεταξύ συνειδητού και ασυνειδήτου και σε επαφή με τον κινητικό πόλο (έκφρασης) του ψυχικού οργάνου.

Τα συστήματα της αντίληψης και της συνείδησης

Εάν το κύριο μέλημα του Freud είναι η αναζήτηση και η εξέταση του ασυνειδήτου, όπως ήδη αναφέραμε ένας πρώτος χρόνος της προσέγγισης του θα εστιασθεί στην μελέτη των λειτουργιών και των δομών οι οποίες βρίσκονται σε επαφή με το εξωτερικό και το εσωτερικό σωματικό περιβάλλον και που επιτρέπουν την επικοινωνία μαζί τους[1]. Έτσι, στην περιφέρεια του ψυχικού οργάνου θα τοποθετηθούν τα συστήματα της αντίληψης και της συνείδησης[2]. Στο σύστημα της αντίληψης η λειτουργία έγκειται στην πρόσληψη των πληροφοριών που προέρχονται από το εξωτερικό περιβάλλον και των εσωτερικών αισθήσεων και καταστάσεων, που όπως θα δούμε συν-προσδιορίζονται από την λειτουργία της ψυχικής πραγματικότητας. Στο σύστημα της συνείδησης αναπτύσσεται ένα μέρος, το πλέον συνειδητό, των νοητικών

[1] Όπως γράφει ο Freud στον Fliess, στην 52η επιστολή, της 6/12/1896 μεταξύ του σχεδιασμού και της ερμηνείας των ονείρων, «εάν φτάσω να δώσω μία πλήρη παρουσίαση των ψυχολογικών χαρακτήρων της αντίληψης και των εγγραφών της μνήμης, θα έχω διατυπώσει μία νέα ψυχολογία».

[2] Στην ψυχαναλυτική θεωρία, από τα γραπτά ήδη του Freud, τα συστήματα της αντίληψης και της συνείδησης, άλλοτε διαφοροποιούνται και άλλοτε σχεδόν ταυτίζονται. Θα λέγαμε ότι η έννοια της αντίληψης στην ψυχαναλυτική βιβλιογραφία και βεβαίως στην ψυχαναλυτική θεωρία και κλινική, περιλαμβάνει έννοιες και λειτουργίες οι οποίες μεταξύ τους είναι αρκετά διαφορετικές. Έτσι υπό τον όρο της αντίληψης, άλλοτε γίνεται αναφορά στην αισθητηριακή, άλλοτε στην σωματοαισθητική, άλλοτε στην αισθητηριο-κινητική αντίληψη, άλλοτε στις λειτουργίες της αναγνώρισης, και άλλοτε στην μορφή της εσωτερικής αντίληψης, στην ενδοσκόπηση. Όπως θα το δούμε στην συνέχεια, η σκέψη μου είναι ότι ως προς ορισμένες λειτουργίες τα δύο συστήματα σχεδόν ταυτίζονται, αλλά ως προς ορισμένες άλλες, ουσιαστικά διαφοροποιούνται πλήρως.

λειτουργιών, της κριτικής σκέψης και της αναμνημόνευσης, ενώ όμως εντός αυτού δεν εγγράφονται μνημονικά ίχνη. Η συνείδηση αποτελεί «το αισθητήριο όργανο», συνειδητοποίησης, των «ψυχικών ποιοτήτων», ή κατά την ορολογία του «σχεδιασμού» των «ενδείξεων πραγματικότητας». Θα λέγαμε πιο συγκεκριμένα ότι η συνείδηση είναι το αισθητήριο όργανο των ψυχικών ποιοτήτων, αισθανόμενο τις πληροφορίες των οργάνων αίσθησης, δηλαδή των δεδομένων του συστήματος της αντίληψης. Ενώ η ίδια η αντίληψη αποτελεί την πρόσληψη ενός μέρους της εξωτερικής ή της εσωτερικής πραγματικότητας, οι οποίες, ας το επαναλάβουμε, παραμένουν κατά κύριο λόγο άγνωστες για αυτά τα συστήματα[3].

Στο ενδιάμεσο της επαφής του οργάνου της αντίληψης και του εξωτερικού περιβάλλοντος θα τοποθετηθεί ένα είδος φραγμού επαφής, ένα φίλτρο το οποίο έχει ως σκοπό τον έλεγχο και την αποφυγή εισόδου στο ψυχικό όργανο ιδιαίτερα διεγερτικών ερεθισμάτων. Πρόκειται για το αλεξιερεθιστικό σύστημα. Ως προς την αντίληψη των εσωτερικών ερεθισμάτων ευχαρίστησης ή δυσαρέσκειας, το σύστημα της συνείδησης-αντίληψης δεν διαθέτει μία ανάλογη άμεση προστασία. Έτσι, το 1920, ο Freud θα αναφερθεί στον μηχανισμό της προβολής, ο οποίος θα επιτρέψει την αντίληψη αυτών των εσωτερικών ερεθισμάτων ωσάν να προερχόντουσαν από τον εξωτερικό κόσμο. Η αναγνώριση των ψυχικών ποιοτήτων γίνεται χάρις στην λειτουργία της προσοχής, η οποία αναπτύσσεται στο επίπεδο του συνειδητού, είτε προς την κατεύθυνση των εξωτερικών ερεθισμάτων και αναζητήσεων, είτε προς την κατεύθυνση του ενδοψυχικού κόσμου, μέσω του προ-συνειδητού. Στο επίπεδο των διεργασιών και των επενδύσεων, στην συνείδηση, ή στο εγώ όπως εννοείται στο πλαίσιο της πρώτης τοπικής, αναπτύσσονται οι δευτερογενείς διεργασίες, σύνδεσης της ψυχικής ενέργειας, αποσκοπώντας στην «ταυτότητα σκέψης», δηλαδή στην ανάπτυξη της δευτερογενούς συνδετικής ή περισσότερο θεωρητικής και εννοιολογικής σκέψης. Επίσης η συνείδηση αποτελεί την αρχή της αποφάσεως για την λειτουργία της απώθησης, έννοια στην οποία θα επανέλθουμε εκτενέστερα στην συνέχεια, κρίνοντας-την απαραίτητη ως προς τα αποσταθεροποιητικά ή δυσάρεστα ερεθίσματα. Όμως οι λόγοι οι οποίοι καθιστούν απαραίτητη την απώθηση όπως άλλωστε το περιεχόμενο της, θα δοθούν προς την συνείδηση από το σύστημα του προσυνειδητού. Πράγματι το σύστημα της συνείδησης και της αντίληψης της πρώτης τοπικής, αν και είναι αρμόδια για βασικότατες και ζωτικές λειτουργίες, τα κλειδιά ή τους όρους αυτών των λειτουργιών μοιάζει να κατέχουν τα άλλα, λιγότερο ή περισσότερο ασυνείδητα συστήματα. Είναι αυτό που εκφράζει ο Freud, σημειώνοντας ότι η συνείδηση είναι όπως η ζωή, «δεν αξίζει πολλά πράγματα, αλλά αυτό είναι όλο που έχουμε», ή που μπορούμε να ξέρουμε ότι έχουμε. Παρά όμως αυτήν την πεσιμιστική άποψη για το πεπερασμένο και ελλιπές της γνώσης, της συνείδησης και της αντίληψης του ανθρώπου, όπως η ανάπτυξη της ψυχαναλυτικής τεχνικής και θεωρίας μας επέτρεψε να το παρατηρήσουμε, η λειτουργία της αντίληψης στο πλαίσιο της γενικότερης οργάνωσης του ψυχικού οργάνου σημαίνει πολλά περισσότερα.

[3] Θα έλεγα ότι η εσωτερική πραγματικότητα «γνωρίζει» ίσως περισσότερα για την εξωτερική πραγματικότητα από ότι η συνείδηση. Και αυτή η διαφορετικής τάξης γνώση την κρατά ζωντανή.

Το σύστημα του προσυνειδητού

Το προσυνειδητό, όπως αναφέρει η Florence Begoin, αποτελεί τον «κατ' εξοχήν τόπο της ψυχικής εργασίας». Και, θα μπορούσαμε να πούμε, τον βασικό συνομιλητή ή τον διαμεσολαβητή του ψυχαναλυτικού ερμηνευτικού λόγου ή των ψυχαναλυτικών συνδέσεων και κατασκευών, με τον ψυχισμό του αναλυομένου. Η ιδιαίτερη σημασία του προσυνειδητού στην δυναμική και στην οικονομία του ψυχισμού απετέλεσε ένα κεντρικό σημείο κλινικής και θεωρητικής διερεύνησης στην ψυχανάλυση, ιδίως στο πλαίσιο της ψυχοσωματικής θεωρίας. Ο Freud στην πρώτη τοπική θεωρία θα τοποθετήσει το σύστημα του προσυνειδητού μεταξύ συνείδησης και ασυνειδήτου. Υπογραμμίζοντας τον ιδιαίτερο ρόλο του στην οικονομία την τοπική οργάνωση και την δυναμική θεώρηση του ψυχικού οργάνου θα το ονομάσει ως το «επίσημο Εγώ». Η λειτουργία του εμφανίζεται άρρηκτα συνδεδεμένη με την λειτουργία του λόγου και της συμβολοποίησης που εισάγουν οι αναπαραστάσεις λέξης, και πιο συγκεκριμένα οι διεργασίες μέσω των αναπαραστάσεων λέξης. Η σύνδεση αυτών των αναπαραστάσεων με τις αναπαραστάσεις πράγματος ανοίγει την δυνατότητα της πολυσημίας στον ψυχισμό και την διεύρυνση των ποιοτικών χαρακτηριστικών των ψυχικών κινήσεων. Όπως και στα άλλα ψυχικά συστήματα, οι διεργασίες σύνδεσης του προσυνειδητού, θα πραγματοποιηθούν χάρις στις ενεργειακές και συναισθηματικές επενδύσεις και υπερεπενδύσεις. Στο άρθρο για το «ασυνείδητο» (1915) ο Freud αποδίδει στο προσυνειδητό την υπερεπένδυση των αναπαραστάσεων πράγματος από τις αναπαραστάσεις λέξης, η οποία θα επιτρέψει σε ένα στοιχείο του ασυνειδήτου να έρθει προς την συνείδηση, αντικαθιστώντας την πρωτογενή διεργασία που χαρακτηρίζει το ασυνείδητο, από την δευτερογενή που «βασιλεύει εντός του προσυνειδητού». Κατ' αυτόν τον τρόπο η λειτουργία του προσυνειδητού επιτρέπει την ανάπτυξη της σκέψης, σε σύνδεση με την δυνατότητα έκφρασης του ψυχισμού, καθώς τοποθετείται σε επαφή με τον κινητικό πόλο του ψυχικού οργάνου, του οποίου έχει την ευθύνη. Εάν όπως λέει ο Freud η απώθηση είναι «ο ακρογωνιαίος λίθος της ψυχανάλυσης», τότε το προσυνειδητό αποτελεί κατά κάποιον τρόπο τον «αρχιμάστορα» του οικοδομήματος του ψυχικού οργάνου. Το προσυνειδητό, μέσω των συνδέσεων και της νοηματοδότησης των ψυχικών κινήσεων που εξασφαλίζει, παρέχει προς την συνείδηση τα στοιχεία με βάση τα οποία θα κριθεί απαραίτητη η ενεργοποίηση του μηχανισμού της απώθησης, ενώ παράλληλα θα επιτρέψει την άρση της απώθησης των περιεχομένων της ψυχικής πραγματικότητας. Τέλος η λειτουργία της αντικάθεξης θα επιτρέψει την διατήρηση του απωθημένου εντός του ασυνειδήτου και επομένως την διατήρηση της ίδιας της ψυχικής πραγματικότητας.

Η θέση του προσυνειδητού στην τοπική του ψυχισμού αναδεικνύεται διττή. Από μία δυναμική άποψη ευρίσκεται σε αντίθεση με το ασυνείδητο έναντι του οποίου ανθίσταται, λογοκρίνει την επαφή του με την συνείδηση. Επομένως τοποθετείται σε επαφή αλλά και εκτός της ψυχικής πραγματικότητας. Όμως φαινομενολογικά ανήκει σε αυτήν, καθώς αποτελείται, σε αντίθεση με το συνειδητό, από αναπαραστατικές αλυσίδες, όπως επίσης οι εντός αυτού αναπαραστάσεις και οι συνδέσεις με το συναίσθημα, κατά το μεγαλύτερο μέρος είναι ασυνείδητες. Θα έλεγα ότι το προσυνειδητό ανήκει λειτουργικά, ως σύστημα διεργασιών, στην ψυχική πραγματικότητα καθώς επιτρέπει την κίνηση των παραγώγων της προς την συνείδηση,

ενώ συγχρόνως συνεπικουρεί στην αναδιάταξη της. Όμως δεν ανήκει στην ψυχική πραγματικότητα ως προς το περιεχόμενο του, το οποίο συνδέεται αλλά δεν ταυτίζεται με το περιεχόμενο του ασυνείδητου. Όπως επίσης λειτουργικά ανήκει και στις διεργασίες του συνειδητού, ή θα λέγαμε της εξωτερικής πραγματικότητας, επιτρέπει στο πραγματικό να υπάρχει όπως επίσης επιτρέπει την επαναδιευθέτησή του, χωρίς και πάλι το περιεχόμενο του να ταυτίζεται με αυτό του συστήματος του συνειδητού.

Το σύστημα του ασυνειδήτου

Στο πλαίσιο του έργου της «ερμηνείας του ονείρου», η ύπαρξη του ασυνειδήτου ως μία ξέχωρη οντότητα αναδεικνύεται μέσω της μελέτης και της κλινικής του ονείρου. Το όνειρο θα κατανοηθεί ως ο κατ' εξοχήν τρόπος έκφρασης καθώς και πρόσβασης στο ασυνείδητο, συναφής με τον σχηματισμό του νευρωτικού συμπτώματος. Έτσι, η εξέταση του τρόπου οργάνωσης, δημιουργίας και περαιτέρω ερμηνείας του ονείρου, θα αναδείξει τους μηχανισμούς μέσω των οποίων συγκροτείται και λειτουργεί η ασυνείδητη ενδοψυχική πραγματικότητα.

Η ψυχική πραγματικότητα, όπως η λειτουργία του ονείρου, τείνει, αναζητά την εκπλήρωση μίας επιθυμίας. Η εκπλήρωση μίας επιθυμίας έγκειται στην εκφόρτιση των συσσωρευομένων εντάσεων από τους ερεθισμούς, καθώς αυτή η ενεργειακή συσσώρευση προκαλεί μία εσωτερική κατάσταση ή αίσθηση δυσαρέσκειας. Έτσι η ασυνείδητη επιθυμία είναι «το ρεύμα του ψυχικού οργάνου το οποίο πηγαίνει από την δυσαρέσκεια στην ευχαρίστηση», αναζητώντας την επανάληψη μίας «εμπειρίας ικανοποίησης η οποία επέφερε μία μείωση του ερεθισμού και έγινε αισθητή ως ευχαρίστηση» (1900). Επομένως η ικανοποίηση μίας ασυνείδητης επιθυμίας αναλογεί στην επίτευξη της ταυτότητας αντίληψης μεταξύ της αντίληψης και της εγγεγραμμένης στο ασυνείδητο αναπαράστασης από μία πρωτύτερη εμπειρία. Η αναβίωση αυτής της εμπειρίας και η αποφόρτιση της ενδοψυχικής έντασης θα προκαλέσει ένα συναίσθημα το οποίο θα γίνει αντιληπτό στο επίπεδο της συνείδησης. Το ασυνείδητο και η ψυχική πραγματικότητα, χαρακτηρίζονται από την λειτουργία των πρωτογενών διεργασιών, δηλαδή από την ελεύθερη κινητικότητα των ενεργειακών επενδύσεων. Η φορά αυτών των κινήσεων που καταλήγει στην ψευδαισθητική ικανοποίηση της επιθυμίας, ακολουθεί μία παλίνδρομη κατεύθυνση, στην διάσταση της τοπικής, της χρονικής και της μορφολογικής παλινδρόμησης. Συγχρόνως το ασυνείδητο και η εντός αυτού πραγματικότητα επιθυμιών, φαντασιώσεων και ενεργειακών επενδύσεων, αποτελεί ένα συνεχές αίτημα προς το προσυνειδητό και την συνείδηση εκφραζόμενο μέσω των παραγώγων ή των αποφυάδων του (δηλαδή το όνειρο, οι συνειρμοί, οι φαντασιώσεις, οι παραπραξίες ή τα συμπτώματα). Αυτή η πρόδρομη κατεύθυνση των ψυχικών κινήσεων, αποσκοπεί στην διά μέσου της κινητικότητας πραγματοποίηση της ασυνείδητης επιθυμίας, ενώ παράλληλα η ψυχική ενέργεια που αναδύεται από το ασυνείδητο τείνει σε μία συνεχή επένδυση και ενεργοποίηση των άλλων συστημάτων του ψυχικού οργάνου.

Η πρωτογενής διεργασία προβαίνει σε μία πλήρη και χωρίς αντιστάσεις επένδυση των συνειρμικών αλυσίδων ασυνειδήτων εγγραφών πρωθύστερων εμπειριών, δηλαδή των αναπαραστάσεων πράγματος και των μνημονικών ιχνών που εγγράφονται

στο ασυνείδητο και αποτελούν το κύριο δομικό συστατικό του. Η σταδιακή επένδυση, εγγραφή και συνειρμική σύνδεση αυτών των αναπαραστάσεων θα αποτελέσει επίσης την μνήμη, η οποία έτσι τοποθετείται εντός του ασυνειδήτου. Οι αναπαραστάσεις εμπειριών ευχαρίστησης ή δυσαρέσκειας εντός του ασυνειδήτου, οργανώνονται σύμφωνα με τους μηχανισμούς της μετάθεσης και της συμπύκνωσης, οι οποίοι βρίσκονται επίσης στην βάση της εργασίας παραγωγής του ονείρου. Μέσω αυτών των μηχανισμών του ασυνειδήτου είναι δυνατή η απεικόνιση, ή διαφορετικά, η εργασία της εικονοπλασίας των ενεργειακά επενδυμένων ασυνειδήτων αναπαραστάσεων. Το ασυνείδητο, και σε αυτό το πλαίσιο η ψυχική πραγματικότητα, θα τεθούν στο πλαίσιο της πρώτης περιόδου της θεωρίας του ψυχικού οργάνου, ως συνώνυμες της απώθησης. Η ταύτιση των δύο όρων θα παραμείνει έως την εμπεριστατωμένη εξέταση αυτού του μηχανισμού (1915) και την διατύπωση της δευτέρας τοπικής θεωρίας όπου θα περιγραφεί ένα ασυνείδητο τμήμα του εγώ (βλ. συνέχεια). Θα πρέπει όμως ήδη να τονίσουμε ότι το περιεχόμενο της ψυχικής πραγματικότητας αντιστοιχεί στα απωθημένα από την αντίληψη και την συνείδηση στοιχεία, δηλαδή αυτά που θα αποτελέσουν τις αναπαραστάσεις και τα μνημονικά ίχνη. Στο κείμενο για την απώθηση ο Freud θα διαφοροποιήσει έναν πρώτο χρόνο αυτού του μηχανισμού, διαφοροποιώντας συγχρόνως μία περιοχή ενός μη (δευτερογενώς) απωθημένου ασυνειδήτου. Μία περιοχή δηλαδή και ένα θεμελιώδες περιεχόμενο της ψυχικής πραγματικότητας που δεν είναι απόρροια του μηχανισμού της απώθησης, αλλά αποτελεί αυτό που θα ονομάσει ως πρωτογενή απώθηση. Μέσω της πρωτογενούς απώθησης μορφοποιείται ένας πρωταρχικός πυρήνας ασυνειδήτων αναπαραστάσεων και σημείο καθήλωσης της ψυχικής πραγματικότητας, λειτουργώντας ως ένας πόλος έλξης επί των μετέπειτα εμπειριών και αναπαραστάσεων που πρόκειται να απωθηθούν. Η τοπική και δυναμική τοποθέτηση αυτής της πρωταρχικής λειτουργίας και ενός πρωταρχικού περιεχομένου, όπως άλλωστε η υπόθεση μίας οργανικής απώθησης (1909), μας οδηγούν στην σκέψη της απαρχής της συγκρότησης της σωματοψυχικής οντότητας, πέραν ή προ της εγγραφής των μνημονικών ιχνών, σε ένα αρχικό χρόνο αλλά και διαρκή λειτουργία εγγραφής ορισμένων αντιληπτικών, αισθητηριακών ή αισθητηριοκινητικών ιχνών, επαφής και σχέσης μεταξύ της ψυχικής και της βιολογικής πραγματικότητας. Όπως επίσης επαναφέρουν στο προσκήνιο της ενδοψυχικής ζωής και του ασυνειδήτου, ή θα λέγαμε σε ένα «λανθάνον προσκήνιο», την λειτουργία της αντίληψης. Ακριβέστερα θα έλεγα ένα επίπεδο της λειτουργίας της αντίληψης. Υπό αυτήν την έννοια θα σκεφτόμασταν τον χαρακτηρισμό του ασυνειδήτου από τον Freud, ως «τον ελλείποντα σύνδεσμο» μεταξύ σώματος και ψυχισμού (1917).

Η δεύτερη τοπική θεωρία

Η δεύτερη τοπική θεωρία του ψυχικού συστήματος αναπτύσσεται αρχικά στο κείμενο του «πέραν της αρχής της ηδονής» και μορφοποιείται αναλυτικά το 1923 στο κείμενο «Το Εγώ και το Εκείνο». Προτείνεται μία γενική αναδιατύπωση της κατανόησης της συγκρότησης και της λειτουργίας του ψυχισμού, που θα βασιστεί σε μεγάλο μέρος στην σταδιακή διερεύνηση της φύσης των βασικών συστατικών στοιχείων του ψυχικού οργάνου που αποτελούν οι ενορμήσεις, περνώντας από την

εξέταση του ναρκισσισμού (βλ. παράγραφος 1.3.3). Πρόκειται για μία νέα προσπάθεια διατύπωσης ενός θεωρητικού μοντέλου, μίας μεταψυχολογικής θεώρησης των κλινικών ψυχαναλυτικών παρατηρήσεων γύρω από την οργάνωση της ψυχικής πραγματικότητας και την ενδοψυχική λειτουργία. Στην πρώτη τοπική εξετάσθηκαν τα ζητήματα και η δυναμική των αναπαραστάσεων, των μνημονικών ιχνών και των επενδύσεών τους, διακρίνοντας έτσι ορισμένα τοπογραφικά συστήματα. Στην δεύτερη τοπική μελετάται η συγκρότηση του ψυχισμού μέσω της οργάνωσης και της σχέσης των τριών ψυχικών συστημάτων του Εκείνο, του Εγώ (και του ιδεώδους Εγώ) και του Υπερεγώ που αντικατοπτρίζουν την συνολική διάρθρωση της προσωπικότητας, σε συνάρτηση με το σωματικό έρεισμα των. Η προηγούμενη διάκριση συνειδητού (και αντίληψης) - ασυνειδήτου δεν αφορά πλέον συστήματα, αλλά ιδιότητες κάθε ενός εκ των συστημάτων.

Το Εκείνο

Το εκείνο, αναφέρουν οι Laplanche και Pontalis (ο.π.), «συγκροτεί τον ενορμητικό πόλο της προσωπικότητας». Είναι όπως αναφέρει ο Freud, «ανοικτό προς τον σωματικό χώρο», περιέχει δηλαδή την κυριότερη παρακαταθήκη ψυχικής ενέργειας, ή όπως θα διατυπωθεί στο πλαίσιο της δεύτερης θεωρίας των ενορμήσεων, τις ενορμήσεις ζωής και θανάτου. Χαρακτηρίζεται όπως και το σύστημα του ασυνειδήτου από την απουσία άρνησης ή αμφιβολίας και λογικής, υπακούοντας στις πρωτογενείς διεργασίες οι οποίες καθορίζουν, και καθορίζονται από, τις ενορμητικές κινήσεις. Εντός αυτού : τοποθετούνται τα κληρονομικά και φυλογενετικά στοιχεία, οι ενορμήσεις και οι ώσεις που παράγονται από αυτές, εκπροσωπούνται και εγγράφονται σε αυτό τα πρωτόλεια ερεθίσματα (τα αντιληπτικά και τα μνημονικά ίχνη) καθώς και το προϊόν της λειτουργίας της απώθησης. Το εκείνο, ως κινητήριος δύναμη της σωματοψυχικής οντότητας, τείνει προς την πλήρη ικανοποίηση των ενορμητικών ώσεων, ζωής ή καταστροφικές. Υποκείμενο στις εντάσεις που το ίδιο περιέχει και παράγει, προσδιοριζόμενο από τους εσωτερικούς κανόνες λειτουργίας του, την κυριαρχία της αρχής της ευχαρίστησης, θα οδηγείτο «στην εκμηδένιση» (Freud, 1932) εάν δεν υπήρχε σε σχέση με το όργανο επαφής και διαχείρισης του με τον εξωτερικό κόσμο, το Εγώ. Κατά την ψυχαναλυτική θεωρία ο ψυχισμός, αλλά και το σύνολο της προσωπικότητας, αποτελούν ένα σύστημα ερμηνείας, νοηματοδότησης θα λέγαμε, του συστήματος του Εκείνο. Υπό αυτή την έννοια ο όρος της ψυχικής πραγματικότητας αναφέρεται στο σύνολο των ψυχικών λειτουργιών, και όχι μόνον αποκλειστικά στο ασυνείδητο όπως αυτό θεωρείτο στην πρώτη τοπική. Το αντικείμενο ερμηνείας, δηλαδή της πράξης ψυχικοποίησης, είναι, κάθε τι προερχόμενο από το σωματικό βίωμα, που, έτσι ώστε να αποτελεί ένα βίωμα υποκειμένου, αποκτά συνειδητά ή ασυνείδητα μία ιδιωτική αξία, αναπαραστατική, ενεργειακή ή συναισθηματική. Λέγοντας ιδιωτική αξία, εννοούμε είτε αξία δυνατότητας αυτοσυντήρησης και ύπαρξης, είτε αξία δυνατότητας κίνησης, έργου και δημιουργίας.

Το Εγώ.

Στο κείμενο της «επιτομής» αναφέρεται ότι «στην αρχή, τα πάντα ήταν Εκείνο. Το Εγώ αναπτύχθηκε από το Εκείνο υπό την επισταμένη επίδραση του εξωτερικού

κόσμου». Το εγώ της δευτέρας τοπικής αποτελεί τον εντεταλμένο, άρα ποτέ αυτοτελή, μεσολαβητή και διαχειριστή των δυναμικών σχέσεων μεταξύ του Εκείνο, των απαιτήσεων του Υπερεγώ και του εξωτερικού κόσμου. Επομένως γενετικά το εγώ είναι απότοκο μίας πρωταρχικής μορφής του εκείνο. Όμως αυτή η γένεση του εγώ θα συμβεί ως μία σταδιακή διαφοροποίηση ενός τμήματος του εκείνο, γύρω από έναν πρωτογενή πυρήνα λειτουργιών του εγώ, δηλαδή έναν πυρήνα πρωτογενών λειτουργιών της αντίληψης και της συνείδησης. Ο Freud (1923) θα θεωρήσει ότι «το εγώ πριν από όλα είναι ένα σωματικό εγώ», «παραγόμενο από τις σωματικές αισθήσεις, κυρίως αυτές που έχουν την πηγή τους στην επιφάνεια του σώματος. Μπορεί επίσης να θεωρηθεί ως η νοητική προβολή της επιφάνειας του σώματος, και…[ότι] εκπροσωπεί την επιφάνεια του ψυχικού οργάνου». Ένας άλλος άξονας οργάνωσης του εγώ είναι αυτός των ταυτίσεων, της ενσωμάτωσης και σταδιακής εσωτερίκευσης των αντικειμένων όπως επίσης (και ιδίως κατά την άποψη της θεωρίας των αντικειμενοτρόπων σχέσεων και της ψυχολογίας του εγώ) της εικόνας της σχέσης με το αντικείμενο. Μία βασική διαφοροποίηση μεταξύ της θεώρησης του εγώ κατά την πρώτη και την δεύτερη τοπική έγκειται στο γεγονός ότι, ενώ παραμένει το όργανο όπου αναπτύσσονται οι διεργασίες δευτερογενούς σκέψης, συμπεριλαμβανομένων των λειτουργιών του προ-συνειδητού, και της ικανότητας παρατήρησης του εξωτερικού και του εσωτερικού κόσμου, ένα τμήμα του είναι ασυνείδητο. Επομένως θα λέγαμε ότι το εγώ σε αυτό το πλαίσιο συστηματικής εξέτασης του ψυχισμού δεν έχει τον πλήρη έλεγχο και ακόμη περισσότερο την πλήρη συνείδηση των λειτουργιών του, των συνδετικών διεργασιών και των μηχανισμών άμυνας, οι οποίες είναι στο μεγαλύτερο μέρος τους ασυνείδητες. Συγχρόνως το εγώ γίνεται ο χώρος παραγωγής του συμπτώματος του άγχους, στην εμφάνιση του οποίου (ως άγχος σήμα) θα κινητοποιηθούν οι αμυντικές διεργασίες.

Μία δεύτερη βασική διαφοροποίηση της λειτουργίας του εγώ στην δεύτερη τοπική αφορά την οικονομική άποψη. Στο πλαίσιο της εξέτασης του ναρκισσισμού και του δίπολου λιβιδινικών και ναρκισσιστικών ενορμήσεων (βλ. συνέχεια), το εγώ θα θεωρηθεί ως μία μεγάλη δεξαμενή ενέργειας. Αυτή η ναρκισσιστική (ή libido του εγώ) ενέργεια, επενδυόμενη ή προστιθέμενη στις επενδύσεις που προέρχονται από το εκείνο, θα αποτελέσει μία λιβιδινική ενέργεια. Η άποψη μίας μη διαφοροποιημένης ως προς τον σκοπό και την λειτουργία της ενέργειας εντός του εγώ, θέτοντας όμως ένα ερώτημα σχετικά με την προέλευση της (αποσεξουαλικοποιημένη και προερχόμενη από τις ενορμήσεις του εκείνο ή αμιγώς ενδογενή), θα τεθεί στο πλαίσιο της δεύτερης τοπικής θεωρίας.

Απόρροια των διεργασιών των ταυτίσεων και της λειτουργίας του ναρκισσισμού είναι το ψυχικό σύστημα του Ιδεώδους του εγώ, δηλαδή το σύνολο των προτύπων ως προς τα οποία τείνει να διαμορφωθεί η προσωπικότητα. Η ανάπτυξη και η λειτουργία του ιδεώδους του εγώ κατά μία άποψη θα συνδεθεί με το υπερεγώ με την έννοια της επιταγής ενός ιδεώδους. Οι διάφορες απόψεις γύρω από την προέλευση του εγώ (απότοκο του εκείνο, σωματικό εγώ, πρωταρχικό εγώ, απόρροια των διεργασιών των ταυτίσεων) όπως άλλωστε τα θέματα της ενέργειας και του ασυνείδητου τμήματος του εγώ, όπως γνωρίζουμε θα προκαλέσουν την ανάπτυξη διαφορετικών ψυχαναλυτικών θεωρητικών και κλινικών προσεγγίσεων. Πέραν της κλινικής και θεωρητικής αξίας των διαφορετικών αυτών προσεγγίσεων θα λέγαμε ότι αυτά τα θέματα αποτελούν βασικά ερωτηματικά και κεντρικά στοιχεία για την οργάνωση της ψυχικής πραγματικότητας

καθώς και για την ανάπτυξη μορφών διαταραχής του ψυχισμού, που άπτονται των λειτουργιών του εγώ.

Το Υπερεγώ

Το υπερεγώ εισάγεται στο πλαίσιο της δεύτερης τοπικής θεωρίας ως μία κριτική αρχή, κανόνων, απαιτήσεων ή απαγορεύσεων, ιδεωδών, που ασκούνται προς το εγώ. Η συγκρότηση του, σημαίνει την δυνατότητα ενδοβολής και περαιτέρω διεργασίας των ταυτίσεων και επομένως της σχέσης με τα αντικείμενα και την πραγματικότητα Σύμφωνα με την ψυχαναλυτική οντογενετική θεωρία αυτή η δυνατότητα είναι συνάρτηση του βαθμού και της ποιότητας επίλυσης του οιδιπόδειου συμπλέγματος. Όπως και το εγώ προέρχεται από το εκείνο, όπως επίσης το περιεχόμενο και οι λειτουργίες του είναι σε μεγάλο βαθμό ασυνείδητα. Η δυναμική σχέση του με τα άλλα συστήματα θα είναι προσδιοριστική ως προς την δυνατότητα προσαρμογής του υποκειμένου και την διαχείριση των ενορμητικών κινήσεων. Θα του αποδοθούν τρεις βασικές λειτουργίες (Freud. 1932), της αυτοπαρατήρησης, της ηθικής συνείδησης και της λογοκρισίας, και τέλος του ιδεώδους, παραπέμποντας στην έννοια του ιδεώδους του εγώ.

Η ψυχική ενέργεια και οι θεωρίες των ενορμήσεων

Η έννοια της ψυχικής ενέργειας αποτελεί μία από τις θεμελιώδεις θέσεις της ψυχαναλυτικής θεωρίας. Η εξέταση της ψυχικής ενέργειας αντιστοιχεί στην οικονομική άποψη της ψυχικής οργάνωσης και λειτουργίας. Όμως η ψυχική οικονομία, η ύπαρξη της ψυχικής ενέργειας και η διαχείριση της, είναι επίσης προσδιοριστικοί παράγοντες τόσο της δυναμικής όσο και της τοπικής διάστασης του ψυχισμού, δηλαδή ως σύστημα και ως προς το περιεχόμενο αυτού του συστήματος. Στο πλαίσιο της ανάπτυξης της ψυχαναλυτικής θεωρίας όπως καθορίστηκε από την κλινική πράξη, η ψυχική ενέργεια έλαβε διάφορες μορφές. Την μορφή της νευρικής τάσης, των ενστίκτων, της λιβιδινικής ενέργειας, των ενορμήσεων του εγώ, και μετέπειτα των ενορμήσεων της ζωής και του θανάτου, την μορφή του άγχους, των επενδύσεων ή του συναισθήματος ως προς την ποσοτική του έκφραση. Η πολλαπλότης αυτών των μορφών, οι ενίοτε αντικρουόμενες απόψεις που διατυπώθηκαν, όπως επίσης η άλλοτε εμφανής και άλλοτε δυσδιάκριτη σύνδεση των προτεινομένων εννοιών με την ψυχαναλυτική κλινική και την φαινομενολογία των ψυχικών παθήσεων, οδήγησε συχνά στην αντιπαράθεση μεταξύ διαφόρων ψυχαναλυτικών θεωρητικών και κλινικών ρευμάτων.

Η σκέψη μου είναι ότι οι διάφορες αυτές απόψεις, της λιβιδούς / ενορμήσεων αυτοσυντήρησης, των ενορμήσεων ζωής / θανάτου, της ουδέτερης ή της μη χαρακτηρισμένης ενέργειας του εγώ, ή η πρωτύτερη της νευρικής τάσης, δεν ακυρώνει η μία την άλλη, αλλά, η κάθε μία γίνεται κατανοητή και κλινικά σημαίνουσα στο πλαίσιο ενός συγκεκριμένου τρόπου προσέγγισης και διερεύνησης του ψυχισμού. Η ψυχική ενέργεια μπορεί να εννοηθεί ως δύναμη και ως έννοια ή κατεύθυνση (force et

sens). Υπό αυτήν την διπλή της έννοια, θα έλεγα ότι η εξέταση της ψυχικής ενέργειας επισημαίνει το δυναμικό άνοιγμα, το όριο και την μεταφορά του σωματικού, ή της σωματικής πραγματικότητας του ψυχισμού προς την ψυχική πραγματικότητα και αντιστρόφως.

Από την νευρική στην ψυχική ενέργεια.

Οι αρχικές αναφορές του Freud στην έννοια της ψυχικής ενέργειας γίνονται υπό την επίδραση του επιστημονικού πνεύματος εκείνης της εποχής (Gustav Fechner, Sigmund Exner). Έτσι, από τα πρώτα ήδη ψυχαναλυτικά κείμενα του Freud για την υστερία και τον «σχεδιασμό» αναφέρεται η έννοια της νευρικής τάσης και η «τάση διατήρησης του εγκεφαλικού ερεθισμού σε ένα σταθερό επίπεδο», δηλαδή η αρχή της αδράνειας, που αργότερα το 1920 («πέραν της αρχής της ηδονής») θα διατυπωθεί ως αρχή της σταθερότητας. Η εξήγηση της ψυχικής και ιδίως της νοητικής λειτουργίας που προτείνεται στον «σχεδιασμό», βασίζεται στην θεωρία των ποσοτήτων και στην θεωρία των νευρώνων. Η θεωρία των ποσοτήτων εξηγεί την ανάπτυξη των λειτουργιών της αντίληψης ή τη συνείδησης και των ποιοτικών διαφοροποιήσεων μέσω των ποσοτικών ενεργειακών μεταβολών (Exner, 1894). Η θεωρία των νευρώνων του Ramon y Cajal θέτει ότι κάθε νευρώνας, δηλαδή κάθε βασική λειτουργική μονάδα, είναι μοναδικός και η μοναδικότης του έγκειται στην ιδιαίτερη θέση του εντός του νευρικού συστήματος. Έτσι, μεταφερόμενοι στις θεμελιώδεις υποθέσεις του Freud, στο νευρικό σύστημα, ως βάση του ψυχικού συστήματος, συνυπάρχουν δύο τάσεις, ή δύο τάξεις νευρώνων. Η μία τείνει προς την εκφόρτιση της ενέργειας, ενώ η άλλη τείνει προς την διατήρηση της ενέργειας και στην αντίσταση προς την εκφόρτιση. Συγχρόνως, ακολουθώντας το σκεπτικό της θεωρίας των νευρώνων, υποθέτει την ύπαρξη συνδέσεων, νευρωνικών συνάψεων ή θα λέγαμε νευρωνικών δικτύων, ο ρόλος των οποίων θα είναι η ρύθμιση των κινήσεων εκφόρτισης μέσω μηχανισμών και δομών επιλεκτικής εκφόρτισης, αναστολής, ή εγχάραξης της ενέργειας. Τέλος η χρονική διάσταση, μέσω των ρυθμών και της περιοδικότητας της διεγερσιμότητας, θα αποτελέσει επίσης έναν ρυθμιστικό παράγοντα της διαχείρισης της ενέργειας καθώς και των ποιοτικών διαφοροποιήσεων. Παράλληλα διατυπώνονται δύο τρόποι ελέγχου των ψυχικών διεργασιών, των πρωτογενών και των δευτερογενών, και επομένως δύο τύποι δύναμης και νοήματος της ψυχικής ενέργειας : ελεύθερης και δεσμευμένης. Η νευρική ή η μετέπειτα οριζόμενη ως ψυχική ενέργεια θα αποτελέσει το βασικό στοιχείο των επενδυτικών κινήσεων (επένδυσης, αποεπένδυσης, υπερεπένδυσης και αντικάθεξης). Η ενεργειακή υπερεπένδυση νευρωνικών ομάδων σύμφωνα με την αρχική ορολογία του νευρολογικού μοντέλου του «σχεδιασμού», ή των αναπαραστάσεων που συγκροτούν το ψυχικό όργανο θα αποτελέσει την διαλογιστική σκέψη (ο.π.) και τον μηχανισμό της λειτουργίας της προσοχής. Σε αυτές τις έννοιες και λειτουργίες του ψυχισμού αναφερθήκαμε νωρίτερα στο πλαίσιο της πρώτης τοπικής θεωρίας.

Επομένως θα παρατηρήσουμε ότι η έννοια της ψυχικής ενέργειας, απότοκος επιστημολογικά της έννοιας της νευρικής ενέργειας, τοποθετεί στην βάση της ψυχικής πραγματικότητας και στην μετέπειτα διαμόρφωσή της, μία πραγματικότητα που πηγάζει από την βιολογική λειτουργία. Εδώ ο Freud και η ψυχαναλυτική σκέψη,

πραγματοποιεί μία μετάβαση, μία μεταφορά από το βιολογικό στο ψυχικό. Όπως ήδη το αναφέραμε, αυτό το πέρασμα έχει υποστεί μία έντονη κριτική, ως αυθαίρετο ή ως μία αστήρικτη εικασία. Είναι βέβαιο ότι σε έναν πρώτο χρόνο ο Freud βασίζεται σε μία έμπνευση του, σε ένα είδος διαίσθησης, που του επιτρέπει να συνδυάσει τις γνώσεις του για την λειτουργία του νευρικού συστήματος με την κλινική παρατήρηση πέραν του έκδηλου. Προσπαθώντας να κατανοήσουμε την εγκυρότητα αυτών των θέσεων, κατά την γνώμη μας το θέμα δεν είναι ότι για παράδειγμα η σύγχρονη νευροεπιστήμη έρχεται να δικαιώσει αρκετές από αυτές, αλλά το γεγονός ότι η μετέπειτα εξέλιξη της κλινικής και της μεταψυχολογικής θεώρησης αποτελούν ένα πλαίσιο εξήγησης και σύνδεσης αυτού του περάσματος.

Στην συνέχεια της προσπάθειας διερεύνησης της ψυχικής πραγματικότητας και της διατύπωσης των νόμων που διέπουν την λειτουργία της στο πλαίσιο «της ερμηνείας των ονείρων», η νευρική ενέργεια θα ορισθεί πλέον ως ψυχική, αποδίδοντας έτσι μία ψυχική αξία στην αρχική υπόθεση της βιολογικής ενέργειας. Συγχρόνως στο ποσοτικό στοιχείο αυτής της ενέργειας θα συνδεθεί ένα περισσότερο ποιοτικό, η έννοια της ευχαρίστησης και βεβαίως της ασυνείδητης επιθυμίας. Το σκεπτικό της αρχής της αδράνειας – σταθερότητας θα επαναδιατυπωθεί σύμφωνα με εκείνο της αρχής της δυσαρέσκειας («ερμηνεία των ονείρων») η οποία το 1911 θα ορισθεί ως η αρχή της ευχαρίστησης. Η αρχή της ευχαρίστησης – δυσαρέσκειας θέτει ότι το «σύνολο της ψυχικής δραστηριότητας αποσκοπεί στην αποφυγή της δυσαρέσκειας και στον προσπορισμό ηδονής» (Λεξιλόγιο της ψυχανάλυσης, ο.π.). Όπως είδαμε η αίσθηση δυσαρέσκειας ή η αίσθηση ευχαρίστησης προσδιορίζονται από την ενεργειακή κατάσταση που επικρατεί ενδοψυχικά. Η αρχή της ευχαρίστησης διέπει την λειτουργία του ασυνειδήτου της πρώτης τοπικής ή του Εκείνο της δευτέρας, ακολουθώντας το σκεπτικό και τον τρόπο λειτουργίας της πλήρους αποφόρτισης της εσωτερικής έντασης και ενέργειας, δηλαδή το σκεπτικό των πρωτογενών διεργασιών. Υπό αυτή την έννοια, όπως έχει επισημανθεί, η αρχή της ευχαρίστησης δεν αναλογεί στην αρχή της σταθερότητας, σύμφωνα με την οποία η αποφόρτιση γίνεται με στόχο την διατήρηση, ή την προσαρμογή θα λέγαμε, ενός ενεργειακού επιπέδου. Έτσι η αρχή της σταθερότητας φαίνεται να αναφέρεται σε μία μορφή διαχείρισης της ψυχικής ενέργειας, σύνδεσης των ενεργειακών φορτίων, που αντιστοιχεί στην ανάπτυξη των δευτερογενών διεργασιών. Ενώ η αρχή της ευχαρίστησης εννοούμενη ως τείνουσα στην πλήρη εκφόρτιση φαίνεται να αναλογεί στην αρχή της Νιρβάνα, και να προσδιορίζεται από τις ενορμήσεις θανάτου (βλ. κατωτέρω). Ο Freud στο κείμενο του 1911 («πορίσματα για τις δύο αρχές της ψυχικής λειτουργίας») θα συνδέσει την αρχή της ευχαρίστησης με την αρχή της πραγματικότητας. Κατά τους Laplanche και Pontalis (ο.π.) είναι «μία από τις δύο αρχές που κατά τον Freud διέπουν την ψυχονοητική λειτουργία. Σχηματίζει ζεύγος με την αρχή της ηδονής την οποία τροποποιεί: εφ' όσον επιτύχει να επιβληθεί ως ρυθμιστική αρχή, η αναζήτηση της ηδονής δεν πραγματοποιείται πλέον μέσω των βραχύτερων οδών [των πρωτογενών διεργασιών], αλλά ακολουθεί παρακάμψεις και αναβάλλει το σκοπό της ανάλογα με τις συνθήκες που επιβάλλονται από τον εξωτερικό κόσμο. Αν εξετασθεί από οικονομική άποψη η αρχή της πραγματικότητας αντιστοιχεί στον μετασχηματισμό της ελεύθερης ενέργειας σε δεσμευμένη ενέργεια, από τοπική άποψη χαρακτηρίζει βασικά το σύστημα προ-συνειδητό συνειδητό και από δυναμική, τέλος, άποψη θεωρείται ότι παρεμβαίνει μέσω ενός ειδικού τύπου ενορμητικής ενέργειας που τίθεται ειδικά στην υπηρεσία του εγώ». Θα μπορούσαμε να πούμε ότι η

αρχή της πραγματικότητας συνδεόμενη με την αρχή και της λειτουργία της ευχαρίστησης, αναλογεί περισσότερο στους στόχους της αρχής της σταθερότητας, καθώς η εκφόρτιση της ψυχικής ενέργειας γίνεται έως ενός σημείου όπου δεν προσβάλλονται, η ομοιοστασία της σωματοψυχικής οντότητας, η διαθεσιμότητα προς άλλες κινήσεις ενεργειακών επενδύσεων, καθώς και η ιδιότητα αυτορύθμισης και αυτο-οργάνωσης[4] του ψυχικού συστήματος.

Στο θέμα της λειτουργίας και της συνέργειας των αρχών της ευχαρίστησης και της πραγματικότητας θα επανέλθουμε εκτενέστερα στην συνέχεια, καθώς διέπουν όπως αναφέρει η ψυχαναλυτική θεωρία, την λειτουργία της ψυχικής πραγματικότητας, αλλά και συγχρόνως εκφράζουν την σχέση της με την πραγματικότητα του ψυχισμού. Η κατανόηση αυτών των αρχών λειτουργίας και οργάνωσης, μαζί με αυτές της δοκιμασίας της πραγματικότητας και τις έννοιες του αρχικού εγώ-πραγματικότητα, του εγώ-ευχαρίστηση και του δευτερογενούς εγώ-πραγματικότητα, θα μας επιτρέψει να εξετάσουμε διάφορες πτυχές της άρθρωσης και της μεταφοράς μεταξύ της ψυχικής πραγματικότητας και της εξωτερικής πραγματικότητας.

Η Libido.

Ο όρος της libido αναφέρεται στα κείμενα του Freud ήδη από το 1894 (Χειρόγραφο Ε), με την έννοια της κινητοποιού δύναμης, ως «ψυχική libido». Αποτελεί το ενεργειακό υπόστρωμα της ψυχικής ενέργειας, «ως μία δύναμη μεταβαλλόμενη ποσοτικά, που επιτρέπει την μέτρηση των διεργασιών και των μεταθέσεων στο πεδίο της σεξουαλικής διέγερσης», όπως λέει στα «τρία δοκίμια» (1905). Πρόκειται για μία ψυχική έκφραση της ενέργειας που απορρέει από τις σεξουαλικές διεγέρσεις, άμεσα συνδεδεμένη με τις σωματικές πηγές των διεγέρσεων, η οποία όμως διαφοροποιείται πλήρως από την αμιγή σωματική σεξουαλική διέγερση. Θα λέγαμε δηλαδή ότι αποτελεί μία ψυχική αξία, ή την ποσοτική ψυχική έκφραση της σωματικής διέγερσης. Ο τρόπος σύνδεσης και απόρροιας της libido από τις σωματικές λειτουργίες αναλογεί στην σύνδεση και μετάβαση της σεξουαλικότητας, ιδίως της παιδικής σεξουαλικότητας, προς την ψυχοσεξουαλική ανάπτυξη και λειτουργία. Δηλαδή του τρόπου με τον οποίο η ψυχική ζωή εξελικτικά αναπτύσσεται, διαμέσου των λιβιδινικών σταδίων και στην συνέχεια λειτουργεί, με βάση τις αναπτυσσόμενες σωματικές δομές και λειτουργίες στις οποίες στηρίζεται και οι οποίες επίσης καθορίζουν τον τρόπο οργάνωσης του ψυχισμού, της προσωπικότητας και της ταυτότητας, σύμφωνα με τα σημεία και τα είδη καθηλώσεων που δημιουργήθηκαν στην διάρκεια της ζωής του ανθρώπου.

Η έννοια της στήριξης ή ανάκλισης χρησιμοποιήθηκε από τον Freud (1905) «για να υποδηλώσει την αρχέγονη σχέση των σεξουαλικών ενορμήσεων με τις ενορμήσεις αυτοσυντήρησης. Οι σεξουαλικές ενορμήσεις οι οποίες ανεξαρτητοποιούνται δευτερογενώς, έχουν ως αρχικό έρεισμα τις ζωικές λειτουργίες οι οποίες τους παρέχουν

[4] Οι Laplanche και Pontalis (ο.π.) αναφέρονται στην ιδιότητα αυτορύθμισης του ψυχικού συστήματος ως μία «παραδοχή ότι υπάρχουν συστήματα σχετικά κλειστά (είτε το ψυχικό όργανο, είτε ο οργανισμός στο σύνολό του)». Κατά την άποψη μας, ο χαρακτήρας του κλειστού συστήματος αναφέρεται στην ύπαρξη μίας ιδιότητας αυτορύθμισης εντός ενός μη προβλεπόμενου γραμμικά συστήματος που είναι ευαίσθητο και προσδιορίζεται από τις ελάχιστες και μη παρατηρήσιμες συνθήκες τις οποίες περιλαμβάνει.

οργανική πηγή, κατεύθυνση και αντικείμενο» (Λεξιλόγιο της ψυχανάλυσης, ο.π.). Η έννοια της καθήλωσης συμπληρώνει αυτήν της στήριξης στο πλαίσιο της ψυχαναλυτικής θεωρίας για την ανάπτυξη την οργάνωση και την λειτουργία του ψυχισμού, καθώς και την σχέση με το αντικείμενο. Ορίζει ορισμένους τύπους και τρόπους σχέσης της ψυχικής ή της λιβιδινικής ενέργειας, και επομένως επενδύσεων, με ασυνείδητες αναπαραστάσεις και με στάδια της ψυχοσεξουαλικής ανάπτυξης, δηλαδή με τύπους και τρόπους λειτουργιών επί των οποίων στηρίζεται η ψυχική λειτουργία. Είναι μία «έννοια που απορρέει από την [κλινική] διαπίστωση ότι η libido μπορεί να προσκολλάται σε άτομα ή imagos, να αναπαράγει έναν συγκεκριμένο τρόπο ικανοποίησης και να παραμένει δομημένη με τρόπο που χαρακτηρίζει ένα από τα εξελικτικά της στάδια» (ο.π.).

Τα λιβιδινικά στάδια αντιστοιχούν στους διάφορους χρόνους οργάνωσης της libido. Αναλογούν, στο εξελικτικό πεδίο σε ορισμένα στάδια της ψυχικής ανάπτυξης, και στο ενδοψυχικό πεδίο αναλογεί σε ορισμένα επίπεδα οργάνωσης και τρόπους λειτουργίας του ψυχισμού, που παραμένουν λιγότερο ή περισσότερο ενεργοί σε όλη την διάρκεια της ζωής σύμφωνα με τις εκάστοτε παλινδρομικές κινήσεις. Βέβαια η έννοια του σταδίου δεν αναφέρεται σε μία απόλυτη χρονική σειρά όπως άλλωστε τα διάφορα επίπεδα ψυχικής οργάνωσης και λειτουργίας μπορεί να αλληλοεπικαλύπτονται. Στο έργο του Freud τα λιβιδινικά στάδια εξετάζονται αρχικά στο πλαίσιο των «τριών δοκιμίων» (1905) και θα δεχτούν μία περαιτέρω επεξεργασία μεταξύ του 1913 και 1923, εισάγοντας τις έννοιες των προγεννητικών σταδίων. Κάθε στάδιο αντιστοιχεί σε μία ερωτογόνο ζώνη του σώματος, της οποίας η λειτουργία, ή η σωματοψυχική χρήση και σχέση με το αντικείμενο, προέχει σε ορισμένες φάσεις της ανάπτυξης. Σε ότι αφορά στις σχέσεις με το αντικείμενο και περαιτέρω με την πραγματικότητα του ψυχισμού, η σημασία αυτών των σταδίων και οργανωτών του ψυχισμού, θα αναφερθούμε εκτενέστερα στην συνέχεια εξετάζοντας την προβληματική του ναρκισσισμού και των σχέσεων με το αντικείμενο.

Το στοματικό στάδιο καλύπτει την πρώτη περίοδο της ζωής, τους πρώτους έξι μήνες έως περίπου τον πρώτο χρόνο. Συνδέεται κυρίως με την στοματική χώρα και την σίτιση του βρέφους. Η σύνδεση αυτή δεν είναι όμως αποκλειστική καθώς οι λιβιδινικές επενδύσεις αυτού του σταδίου αφορούν επίσης την φώνηση, τον λόγο, το πεπτικό και το αναπνευστικό σύστημα, έως και τις άλλες αισθήσεις, την όραση, την όσφρηση και την αφή. Πρόκειται ουσιαστικά για μία πρωτογενή αυτοερωτική και ναρκισσιστική λιβιδινική επένδυση, δηλαδή μία βασική επένδυση των θεμελιωδών σωματοψυχικών δομών και λειτουργιών, καθώς αναπτυξιακά δεν έχει εγκατασταθεί η διάκριση μεταξύ εσωτερικού και εξωτερικού κόσμου, και οι σχέσεις με το αντικείμενο χαρακτηρίζονται από την ψευδαισθητική ικανοποίηση της επιθυμίας, την συμβιωτική κατάσταση και σταδιακά, μέσω των διαστημάτων απουσίας του αντικειμένου της ικανοποίησης, την αρχική ενσωμάτωση, πρόδρομο της ενδοβολής, αυτών που ονομάζουμε ως μερικά αντικείμενα. Η αντίστοιχη κεντρική αγωνία αυτού του σταδίου είναι ο κατακερματισμός, δηλαδή η αποτυχία συγκρότησης ενός βασικού σωματοψυχικού πυρήνα στον οποίο στοχεύει η πρωτογενής αυτοερωτική λιβιδινική επένδυση. Θα πρέπει να τονίσουμε την κεντρική σημασία για την επιτυχία αυτού του επιπέδου οργάνωσης, όπως άλλωστε και όλων των μετέπειτα σταδίων, που έχει η παρουσία (όσο και η απουσία) του αντικειμένου, εν προκειμένω της μητέρας, η οποία μέσω της

κατάλληλης φροντίδας που παρέχει προς το βρέφος επιτρέπει και πλαισιώνει την ανάπτυξη των λιβιδινικών και ψυχικών επενδύσεων. Να αποκτήσουν δηλαδή οι βασικές σωματικές λειτουργίες μία ψυχική και υποκειμενική αξία. Επίσης σε αυτό το στάδιο τίθενται οι βάσεις της ψυχικής λειτουργίας και της σχέσης με τα αντικείμενα στο άξονα της ενσωμάτωσης – ενδοβολής / απόρριψης - προβολής, και στον άξονα παθητικότητας / ενεργητικότητας.

Το πρωκτικό στάδιο αναπτύσσεται στην διάρκεια του δευτέρου έως και του τρίτου έτους της ηλικίας. Το σωματικό έρεισμα και περιοχή λιβιδινικής επένδυσης είναι κυρίως η πρωκτική και η εντερική χώρα, αλλά εκτείνεται επίσης στο σύνολο του πεπτικού συστήματος καθώς και στο μυϊκό σύστημα. Η ανάπτυξη της κινητικότητας, του ελέγχου του μυοσκελετικού συστήματος και κυρίως η αναγνώριση και η εκμάθηση της δυνατότητας ελέγχου των σφιγκτήρων που προεξάρχουν σε αυτές τις ηλικίες θα αποτελέσουν το νευροφυσιολογικό έδαφος για να αναπτυχθεί μία σειρά βασικών οργανωτικών λειτουργιών της ψυχικής πραγματικότητας. Βέβαια οι λειτουργίες στις οποίες στηρίζεται η ανάπτυξη του πρωκτικού σταδίου υφίστανται ήδη από την αρχή της ζωής, όπως άλλωστε ήδη υφίσταται μία ανάλογη ευχαρίστηση, ένα αισθητηριακό ερέθισμα ικανοποίησης. Το διαφοροποιό στοιχείο που προσδίδει σε αυτές τις λειτουργίες και τις αντίστοιχες σωματικές δομές μία ιδιαίτερη ψυχική αξία είναι, αφ' ενός η έντονη επένδυση αυτών των λειτουργιών εξ αιτίας της σημασίας που αποκτούν για την ανάπτυξη καθώς και της σημασίας που αποκτούν στην σχέση με το αντικείμενο και την εξωτερική πραγματικότητα, και αφ' ετέρου το συγκρουσιακό στοιχείο που δημιουργείται μεταξύ των αντιτιθέμενων επενδεδυμένων τάσεων παθητικότητας – ενεργητικότητας, κατακυρίευσης – υποταγής, κατακράτησης – εξώθησης. Οι τάσεις αυτές όπως και οι σχέσεις με το αντικείμενο εντάσσονται στην αυτοερωτική και ναρκισσιστική οργάνωση του ψυχισμού, καθώς επιτρέπουν την συγκρότηση και την θεμελίωση μίας βασικής αίσθησης συνοχής και ορίων της σωματοψυχικής οντότητας και των αναπτυσσομένων λειτουργιών της. Η ψυχική πραγματικότητα στην διάρκεια του πρωκτικού σταδίου οργανώνεται στον άξονα του μαζοχισμού και του σαδισμού. Στο επίπεδο της σεξουαλικής ταυτότητας, αναδεικνύονται οι φυσιολογικές αμφιφυλικές και ομοφυλικές ρίζες της ψυχοσεξουαλικότητας. Οι λειτουργίες και οι αισθήσεις του ελέγχου του ιδίου του σώματος, των καταστάσεων και των παραγώγων του, η διαχείριση της δυσαρέσκειας ή και του πόνου, η δυνατότητα ελέγχου επί του αντικειμένου και επομένως της εξάρτησης από αυτό, επενδύονται και αποκτούν μία ψυχική αξία. Έτσι, στο πλαίσιο της σταδιακά θεμελιωνόμενης διαφοροποίησης των ορίων και της δυνατότητας οριοθέτησης, αναπτύσσεται και υπερεπενδύεται η επιθετικότητα στην ενεργητική της μορφή, του σαδισμού, μέσω των τάσεων κατακυρίευσης, καταστροφής και του αισθήματος παντοδυναμίας, ή στην παθητική της μορφή, των μαζοχιστικών ικανοποιήσεων που θα επιτρέψει την δυνατότητα ψυχικής βίωσης των εμπειριών απώλειας, δυσαρέσκειας ή ματαίωσης.

Το φαλλικό στάδιο διαδέχεται τα δύο προηγούμενα στάδια και χαρακτηρίζεται από την ενοποίηση των πρωθύστερων μερικών ενορμήσεων και των αντίστοιχων στοματικών και πρωκτικών λιβιδινικών επενδύσεων, υπό την πρωτοκαθεδρία των γεννητικών οργάνων. Βέβαια, οι επενδύσεις και τύποι ψυχικής οργάνωσης και λειτουργίας, ενδοψυχικές ή σε σχέση με την εξωτερική πραγματικότητα, που αναπτύχθηκαν πρωθύστερα δεν παύουν να υφίστανται, αλλά εξελίσσονται και

μορφοποιούνται σύμφωνα με την ιδιαίτερη δυναμική που εισάγει το φαλλικό στάδιο. Η έννοια της πρωτοκαθεδρίας των γεννητικών οργάνων, αναφέρεται καταρχήν σε μία ανατομική πραγματικότητα και τις λειτουργίες που συνδέονται με αυτήν, δηλαδή την γεννητική περιοχή που αποτελεί το σωματικό έρεισμα και την κύρια ζώνη των λιβιδινικών επενδύσεων στο παρόν στάδιο. Κυρίως όμως αναφέρεται στον συμβολισμό και την ψυχική αξία που αναπτύσσονται σε σχέση με αυτήν την ανατομολειτουργική πραγματικότητα. Έτσι η σταδιακά αποκτωμένη συναίσθηση και συνειδητοποίηση των λειτουργιών και της ευχαρίστησης που συνδέονται με την γεννητική περιοχή, θα αποτελέσουν ένα σωματικό έρεισμα των ψυχικών επενδύσεων και των ψυχικών συγκρούσεων που θα αναπτυχθούν. Στο ψυχικό επίπεδο, η μεταφορά, ή η ψυχική αξία της πρωτοκαθεδρίας της γεννητικής περιοχής αναλογεί στην πρωτοκαθεδρία του φαλλού. Σύμφωνα με την ψυχαναλυτική θεωρία, «το παιδί, αγόρι ή κορίτσι, δεν γνωρίζει στο στάδιο αυτό [ιδίως στην έναρξή του] παρά ένα μόνο γεννητικό όργανο» (Λ.τ.Ψ., ο.π.), το αρσενικό μόριο. Η προβληματική αυτού του σταδίου αφορά την σταδιακή αντίληψη και αναγνώριση της διαφοράς των δύο φύλων μέσω της οποίας θεμελιώνεται η μετέπειτα ολοκλήρωση της ψυχικής και σεξουαλικής ταυτότητας. Όμως εδώ η αναγνώριση της διαφοράς δεν έγκειται σε μία λειτουργική αποδοχή της διαφορετικότητας και επομένως της δυνατότητας λειτουργίας εντός αυτής της διαφορετικότητας, αλλά στην ύπαρξη και την κατοχή, ή αντίθετα την μη ύπαρξη και την απώλεια του φαλλού. Η έννοια του φαλλού αναπαριστά, και για τα δύο φύλα, την ισχύ, την ναρκισσιστική ολότητα καθώς και μία μορφή ιδεώδους. Ανάλογα η επιθυμία όπως η ευχαρίστηση σε αυτό το στάδιο παραμένουν ουσιαστικά αυτοερωτικές και ναρκισσιστικές. Πρόκειται δηλαδή για μία λιβιδινική επένδυση και αυτοερωτική ικανοποίηση οι οποίες, υπό την πρωτοκαθεδρία του φαλλού, αφορούν και απαρτιώνουν το σύνολο των λειτουργιών και των ζωνών που απετέλεσαν το έρεισμα των προηγουμένων επενδύσεων. Με αυτόν τον τρόπο συγκροτείται και επενδύεται ναρκισσιστικά το σύνολο της σωματοψυχικής οντότητας. Απέναντι στην αίσθηση της ολότητας και της ναρκισσιστικής ισχύος, τίθεται η απειλή της απώλειας, του ευνουχισμού. Η σύγκρουση μεταξύ αυτών των συνδέσεων αναπαραστάσεων και συναισθήματος, φαλλικής ισχύος και ευνουχισμού, αναπτύσσεται στο πλαίσιο του οιδιπόδειου συμπλέγματος, του οποίου η ακμή τοποθετείται στην διάρκεια του φαλλικού σταδίου, ενώ η παρακμή του σηματοδοτείται από την είσοδο στην λανθάνουσα περίοδο. Η έννοια του ευνουχισμού μπορεί να θεωρηθεί ως προς την συναισθηματική συνιστώσα, του άγχους (άγχος ευνουχισμού), όπως επίσης ως προς την δυνατότητα αναγνώρισης και αποδοχής της πραγματικότητας τόσο του αντικειμένου όσο και του ιδίου του υποκειμένου, που μπορεί να περιλαμβάνει την ματαίωση και την απώλεια που ήδη έγιναν αντικείμενο ψυχικής διαπραγμάτευσης στα προηγούμενα λιβιδινικά στάδια, και ιδίως πολλαπλές ποσοτικές και ποιοτικές διαφοροποιήσεις. Η ναρκισσιστική δυσχέρεια ή η άρνηση της αναγνώρισης και αποδοχής, αντιστοιχεί στην ανάπτυξη των διαστροφών στο επίπεδο των σεξουαλικών αποκλίσεων, και της διαστροφικότητας στο επίπεδο της συμπεριφοράς, των μηχανισμών σκέψης και ψυχικής διεργασίας. Σε αυτό το επίπεδο λιβιδινικής και ψυχικής οργάνωσης αναπτύσσεται επίσης η περιέργεια, η τάση προς την ανακάλυψη γύρω από την προέλευση των ανθρώπων και των πραγμάτων που θα συνοδευθεί από την ανάπτυξη ορισμένων θεωριών και φαντασιώσεων (φαντασίωση της πρωταρχικής σκηνής). Με το φαλλικό στάδιο ολοκληρώνεται η προγεννητική περίοδος της ανάπτυξης και τα αντίστοιχα επίπεδα οργάνωσης του ψυχισμού.

Το γεννητικό στάδιο. Η αμιγώς γεννητική λιβιδινική και ψυχική οργάνωση χρονικά τοποθετείται στην εφηβεία (Freud, 1940) και αναπτύσσεται σύμφωνα με την αναβίωση του οιδιπόδειου συμπλέγματος. Στην εφηβεία οι λιβιδινικές επενδύσεις δεν είναι πλέον ναρκισσιστικές και αυτοερωτικές όπως στα προηγούμενα στάδια, αλλά στρέφονται προς το αντικείμενο. Το οιδιπόδειο, ως μία κεντρική δομή της ψυχικής λειτουργίας, αποτελεί ένα κομβικό σημείο της οργάνωσης του ψυχισμού τόσο στην κατεύθυνση της ενδοψυχικής λειτουργίας όσο και προς την κατεύθυνση της σχέσης με τα αντικείμενα και την εξωτερική πραγματικότητα. Ήδη οι λιβιδινικές επενδύσεις των προηγουμένων σταδίων, έχουν συγκροτηθεί σε μία συνολική επένδυση ολοκλήρου του σώματος όπως επίσης του αντικειμένου ως όλον (ολικό αντικείμενο). Έτσι ο ρόλος του οιδιπόδειου συμπλέγματος και της ενδοψυχικής αναδιοργάνωσης που επιφέρει, είναι καθοριστικός για την συγκρότηση της αντίληψης και της αναγνώρισης της πραγματικότητας του αντικειμένου, και για την ενδοψυχική διεργασία της σχέσης μεταξύ του εσωτερικού κόσμου των επιθυμιών, των ιδεωδών και των απαγορεύσεων. Η επίλυση του οιδιποδείου συμπλέγματος θα καθορίσει την συγκρότηση της ψυχικής πραγματικότητας σύμφωνα με την οργάνωση της δευτέρας τοπικής θεωρίας.

Μεταξύ του φαλλικού σταδίου και της εφηβείας με την αναβίωση του οιδιπόδειου συμπλέγματος τοποθετείται η λανθάνουσα περίοδος. Αυτή αντιστοιχεί σε μία στάση της ψυχοσεξουαλικής εξέλιξης, την αποσεξουαλικοποίηση των αντικειμενοτρόπων σχέσεων καθώς και των προηγούμενων ζωνών λιβιδινικής επένδυσης, χάρις στην λειτουργία της απώθησης και την σταδιακή εσωτερίκευση των απαγορεύσεων. Η παρατηρούμενη αποσεξουαλικοποίηση δεν σημαίνει όμως μία καταστολή ή κατάλυση της λιβιδινικής ενέργειας η οποία θα στραφεί προς άλλες περισσότερο μετουσιωμένες δραστηριότητες, ιδίως την κοινωνική ζωή και την μάθηση. Υπάρχει όπως αναφέρει ο Freud μία αναστολή ως προς τον σκοπό των λιβιδινικών τάσεων, επιτρέποντας μία ευρεία ανακατανομή της ψυχικής ενέργειας.

Η σεξουαλικότητα ως ένα κεντρικό σημείο αναφοράς της ψυχαναλυτικής θεωρίας, δέχθηκε μία έντονη κριτική, άλλοτε θα λέγαμε ηθικολογική ως προς μία υποτιθέμενη «πανσεξουαλική» άποψη ιδίως του παιδικού ψυχισμού, άλλοτε επιστημονική ως προς την εγκυρότητα αυτών των θέσεων, και επίσης συχνά κλινική, θέτοντας σε αμφισβήτηση την σημασία της σεξουαλικότητας σχετικά με άλλες πτυχές της ψυχικής ζωής ή των ψυχοπαθολογικών μηχανισμών. Όμως όπως είδαμε η σεξουαλικότητα στην ψυχαναλυτική θεωρία, δηλαδή η ψυχοσεξουλικότητα, αναφέρεται στην σημασία της κινητοποιού δύναμης (της ψυχικής ενέργειας, ή της libido), των θεμελιωδών ζωτικών αναγκών αυτοσυντήρησης, της επιθυμίας, της ικανοποίησης αυτών των αναγκών και της επιθυμίας, σε σχέση και σύνδεση με την πραγματικότητα του σώματος και την εξωτερική πραγματικότητα. Η επένδυση από την σεξουαλική ενέργεια, προερχόμενη από τις ίδιες τις σωματικές λειτουργίες, ανάγεται σε μία ψυχική ενέργεια (μία ψυχικά σημαίνουσα ενέργεια). Αυτή με την σειρά της, πρώτον τροφοδοτεί ενεργειακά και νοηματοδοτεί τις βασικές σωματικές λειτουργίες, δεύτερον συντελεί στον συγκερασμό των επιμέρους σωματικών λειτουργιών και οργάνων, συγκροτώντας τα σε μία λειτουργική και δομική ολότητα. Άρα καθορίζει την ανάπτυξη και απαρτίωση της σωματοψυχικής οντότητας. Θα μπορούσαμε να πούμε ότι η ψυχοσεξουαλικότητα, ως ένα σύστημα τύπων και τρόπων οργάνωσης, λειτουργίας

και ανάπτυξης της ψυχικής πραγματικότητας. τοποθετείται στην διατομή. του σωματικού (δηλαδή των σωματικών δομών και λειτουργιών), της ψυχικής ενέργειας (δηλαδή του ψυχικού νοήματος της σωματικής κατάστασης) και του αντικειμένου (δηλαδή του ψυχικού νοήματος της εξωτερικής πραγματικότητας). Υπογραμμίζει έτσι την ιδιαίτερη και αμφίδρομη σχέση μεταξύ της ψυχικής πραγματικότητας. της πραγματικότητας του σώματος και της πραγματικότητας του αντικειμένου.

Οι ενορμήσεις.

Το 1905, στα «Τρία δοκίμια για την θεωρία της σεξουαλικότητας» εισάγεται για πρώτη φορά η έννοια των ενορμήσεων, που θα προσδώσει μία νέα δυναμική, μορφή, ιδιότητες και χαρακτηριστικά στην έννοια της ψυχικής ενέργειας. Το 1915 στο έργο «Ενορμήσεις και προορισμός των ενορμήσεων» ο Freud ορίζει τις ενορμήσεις ως «μία έννοια – όριο μεταξύ του ψυχικού και του σωματικού, ως τον ψυχικό εκπρόσωπο των ερεθισμών που προέρχονται από το εσωτερικό του σώματος και φτάνουν στον ψυχισμό, ως μία μέτρηση της απαίτησης έργου που επιβάλλεται στον ψυχισμό ως αποτέλεσμα της σύνδεσής του με το σωματικό». Στο Λεξιλόγιο της Ψυχανάλυσης προτείνεται ο εξής ορισμός : είναι μία «δυναμική διαδικασία. η οποία συνίσταται σε μία ώση (ενεργειακό φορτίο, παράγων κινητικότητας) που αναγκάζει τον οργανισμό να τείνει προς ένα σκοπό. Κατά τον Freud μία ενόρμηση έχει την πηγή της σε μία σωματική διέγερση (κατάσταση έντασης), ο σκοπός της είναι να καταργήσει την κατάσταση έντασης που κυριαρχεί στην ενορμητική πηγή. Η ενόρμηση μπορεί να πετύχει τον σκοπό της μέσα στο αντικείμενο ή χάρις σε αυτό» (ο.π., δική μας υπογράμμιση). Η ενόρμηση αφορά επομένως και ένα στοιχείο που προέρχεται από τον οργανισμό, και που εκπροσωπείται στον ψυχισμό.

Οι μορφές εκπροσώπησης των ενορμήσεων διατυπώνονται μέσα από ορισμένες έννοιες που αναπτύχθηκαν στην ψυχαναλυτική θεωρία. στο πλαίσιο κυρίως των φροϋδικών μεταψυχολογικών κειμένων του 1915. Στο άρθρο για την «απώθηση» αναφέρεται στην έννοια εκπρόσωπος της ενόρμησης ή ψυχικός εκπρόσωπος. Πρόκειται για δύο συνώνυμες έννοιες που θα μπορούσαν να διαφοροποιηθούν ως προς το στοιχείο που τονίζεται περισσότερο στην κάθε μία από αυτές : Στην πρώτη, τονίζεται το αντικείμενο μεταφοράς και εκπροσώπησης, η ενόρμηση. Στην δεύτερη, τονίζεται ως τι μεταφέρεται. δηλαδή ο τρόπος μεταφοράς και απόδοσης του αρχικώς σωματικού στοιχείου της ενόρμησης. εν προκειμένω ένας ψυχικός και νοητικός τρόπος εκπροσώπησης. Υπάρχουν δύο τύποι και συνιστώσες εκπροσώπησης ή μεταφοράς του σωματικού στον ψυχισμό : Ο εκπρόσωπος – αναπαράσταση που αναφέρεται σε αυτή καθ' εαυτή την λειτουργία των αναπαραστάσεων όπως εξετάσθηκε στο πλαίσιο της πρώτης τοπικής θεωρίας. και μία ποσοτική ενεργειακή διάσταση, το ποσό συναισθήματος. Στο πλαίσιο της δεύτερης τοπικής θεωρίας. οι ενορμήσεις θα χαρακτηρίσουν την συγκρότηση του εκείνου, ως «ενορμητικές κινήσεις» οι οποίες επενδύουν τα εσωτερικά αντικείμενα. Η θέσπιση της έννοιας της ενόρμησης στην ψυχαναλυτική κλινική και θεωρία είναι απόρροια των θέσεων γύρω από την ψυχική ενέργεια και την ψυχοσεξουαλικότητα. στην βάση των εννοιών της στήριξης και των λιβιδινικών επενδύσεων. Απόρροια επίσης αυτών των εννοιών είναι τα στοιχεία που

χαρακτηρίζουν την φύση και την λειτουργία των ενορμήσεων, δηλαδή, η ώση, ο σκοπός, η πηγή και το αντικείμενο (Freud, 1905, 1915). Ο όρος της ώσης αναφέρεται στο δυναμικό και ποσοτικό χαρακτήρα της ενόρμησης, θεωρούμενη αυτή η ίδια ως κίνηση και ως κινητήριος δύναμη. Η δυναμική των ενορμήσεων αντλείται από ορισμένες πηγές. Ως πηγή των ενορμήσεων ο Freud θα θεωρήσει αρχικά (1905) μία σειρά καθαρά σωματικών ερεθισμάτων και λειτουργιών, καθώς και ορισμένες κινητικές (την μυϊκή δραστηριότητα) ή και νοητικές λειτουργίες (την πνευματική εργασία), που θα χαρακτηρισθούν άλλωστε ως «πηγές της σεξουαλικότητας». Το 1915 θα θεωρηθεί ότι η ενόρμηση πηγάζει από μία πίεση εσωτερικής προέλευσης, στο εσωτερικό του οργανισμού. Έτσι θα μιλήσει για την «οργανική» ή την «σωματική» πηγή της ενόρμησης. Υπό αυτήν την έννοια η ενορμητική πηγή φαίνεται να έχει μία αμιγώς σωματική υπόσταση, θέτοντας βέβαια με αυτόν τον τρόπο το ερώτημα της στιγμής ή της διεργασίας σύμφωνα με την οποία, αυτή η αμιγώς οργανική φύση της πηγής, δηλαδή αυτό το οποίο ανήκει στην φυσιολογία του οργανισμού, μπορεί να λαμβάνει έναν ψυχικό χαρακτήρα ή να προσδίδεται στα παράγωγά του έναν ψυχικό χαρακτήρα.

Η ενόρμηση ως στοιχείο κίνησης, τείνει προς ένα σκοπό. Ο σκοπός αυτός αφορά την αποφόρτιση της έντασης που προέρχεται από την ίδια την πυροδότηση της ενορμητικής ώσης και την ένταση που παράγεται ήδη στην πηγή της. Πρόκειται δηλαδή για την λειτουργία σύμφωνα με την αρχή της σταθερότητας. Συγχρόνως ο σκοπός της ενόρμησης αναφέρεται στους συγκεκριμένους τρόπους μέσω των οποίων επιτυγχάνεται. Έτσι σε ένα πρώτο επίπεδο υπάρχει μία εξειδίκευση του σκοπού κάθε ενόρμησης σύμφωνα με την πηγή από την οποία προέρχεται, ή την ερωτογενή ζώνη στήριξης μίας συγκεκριμένης λιβιδινικής επένδυσης. Υπό αυτή την έννοια η αποφόρτιση της έντασης ή η επίτευξη της ικανοποίησης συνδέεται με την λειτουργία και την κατάσταση μίας συγκεκριμένης ανατομικής περιοχής ή λειτουργίας. Σε αυτή την αρχική οπτική (1905), ο Freud θα επανέλθει στο κείμενο του 1915 θεωρώντας ότι ο σκοπός μίας ορισμένης ενόρμησης μπορεί να μεταλλαχθεί. Θα λέγαμε ότι η κινητικότης, η δυνατότητα σύνδεσης μέσω των πρωτογενών ή των δευτερογενών διεργασιών και η μεταφορά των επενδύσεων επιτρέπει την μεταλλαγή των ενορμητικών σκοπών, όπως στην περίπτωση της «μετουσίωσης» ή της «μεταστροφής στο αντίθετο». Με αυτόν τον τρόπο η ενορμητική κίνηση, κινούμενη από μία πηγή προς έναν στόχο, επιστρέφει σε αυτήν, επιτρέποντας την αποφόρτιση της έντασης, αλλά και συνδέοντας-την με άλλες είτε πρωτογενείς ζώνες και σωματικές λειτουργίες είτε ψυχικές και νοητικές λειτουργίες. Το στοιχείο το οποίο προσανατολίζει, αλλά και αναδεικνύει τον σκοπό και την ψυχική αξία μίας ενόρμησης, είναι το αντικείμενο της. Το αντικείμενο, γράφει ο Freud, είναι αυτό στο οποίο ή μέσω του οποίου η ενόρμηση μπορεί να εκπληρώσει τον σκοπό της» (1905). Θα το θεωρήσει επίσης ως το πλέον μεταβλητό χαρακτηριστικό της ενόρμησης, το οποίο «δεν της είναι πρωτογενώς συνδεδεμένο», όπως είναι η πηγή της. Το αντικείμενο της ενόρμησης μπορεί αν είναι ένα άτομο στην ολότητά του ή ένα μερικό αντικείμενο. Ως προς την υπόσταση του, το αντικείμενο της ενόρμησης μπορεί να είναι πραγματικό (ένα εξωτερικό αντικείμενο), φανταστικό (ένα αντικείμενο που μορφοποιείται στο πλαίσιο μίας φαντασίωσης), η αναπαράσταση ενός αντικειμένου (ένα επενδυμένο μνημονικό ίχνος) ή ένα ενδοψυχικό μόρφωμα, μία τοπική του ψυχισμού. Κατ᾽ αυτόν τον τρόπο το αντικείμενο της ενόρμησης και των ασυνειδήτων επενδύσεων μπορεί να είναι το ίδιο το εγώ. Το

ερώτημα του αντικειμένου της ενόρμησης οδηγεί σε αυτό των αντικειμενοτρόπων σχέσεων, που απετέλεσε ένα σημείο θεωρητικών και κλινικών διαφοροποιήσεων, ρήξεων, αλλά και επανασύνδεσης, μεταξύ των διαφόρων ψυχαναλυτικών απόψεων : εάν ο ψυχισμός, ή η libido αναζητά την απόλαυση στο πλαίσιο της οποίας το αντικείμενο επικαθορίζεται από την διεργασία αναζήτησης της ευχαρίστησης, ή εάν, ο ψυχισμός αναζητά πρωταρχικά το αντικείμενο. Σε αυτό το ερώτημα που συνδέεται άμεσα με την ψυχαναλυτική πράξη και την λειτουργία της μεταβίβασης, θα επανέλθουμε στην συνέχεια εξετάζοντας την έννοια του ναρκισσισμού, και βεβαίως στην περαιτέρω συζήτηση γύρω από την συγκρότηση της ψυχικής πραγματικότητας.

Στην πορεία του έργου του Freud διατυπώθηκαν τρία στάδια προσέγγισης των ενορμήσεων. Η σταδιακή διατύπωσή τους από το 1905 έως το 1920 αντικατοπτρίζουν την εξέλιξη της ψυχαναλυτικής θεωρίας γύρω από την ψυχική πραγματικότητα καθώς και την εξέλιξη της κλινικής εργασίας από τις νευρώσεις προς τις ναρκισσιστικές διαταραχές και τις ψυχώσεις. Τα τρία αυτά στάδια της εξέλιξης της θεωρίας των ενορμήσεων μπορούν να θεωρηθούν ως μία προοδευτική εμβάθυνση στην κατανόηση του ψυχισμού και της ψυχοπαθολογίας. Όμως επίσης το κάθε ένα από αυτά τα στάδια μπορεί να θεωρηθεί ως αντιπροσωπευτικό μίας εκ των διαστάσεων της συγκρότησης και της λειτουργίας της ψυχικής πραγματικότητας.

Η πρώτη θεωρία των ενορμήσεων

Το 1905 (καθώς και το 1910 στο κείμενο της «ψυχαναλυτικής κατανόησης των ψυχογενών διαταραχών της όρασης») διατυπώνεται η θεωρία της διάκρισης μεταξύ των σεξουαλικών ενορμήσεων και των ενορμήσεων αυτοσυντήρησης, ή των ενορμήσεων του εγώ. Η έννοια των σεξουαλικών ενορμήσεων διατυπώνεται στο πλαίσιο των θεωριών της σεξουαλικότητας και επισημαίνει την μετατροπή από την σωματική ενέργεια ή κατάσταση ερεθισμού σε ένα ψυχικό φαινόμενο, μία ψυχική ενέργεια, την libido. Όπως και για την λιβιδινική ενέργεια, η σεξουαλική ενόρμηση βασίζεται, πηγάζει και ορίζεται από ορισμένες ανατομικές ζώνες και λειτουργίες. Έτσι, σε αναλογία με τα λιβιδινικά στάδια και καθηλώσεις, η έννοια της σεξουαλικής ενόρμησης θα επιμερισθεί στις μερικές ενορμήσεις. Η κάθε μία από αυτές συνδέεται με την ευχαρίστηση που συνοδεύει την λειτουργία επιμέρους οργάνων ή τρόπους και τύπους σύνδεσης του σώματος με τα αντικείμενα του περιβάλλοντος. Οι μερικές ενορμήσεις «λειτουργούν κατ' αρχήν ανεξάρτητα και τείνουν να ενώνονται μέσα στις διαφορετικές λιβιδινικές οργανώσεις» (Λ.Ψ, ο.π.). Η ενοποίηση των ενορμήσεων επιτυγχάνεται μέσω των αναπαραστατικών διεργασιών και την διακίνηση των ενδοψυχικών φαντασιώσεων. Απέναντι στις σεξουαλικές ενορμήσεις που εκπροσωπούν ένα στοιχείο κίνησης (ή το αποτέλεσμά της, μία κατάσταση έντασης) και κινητοποιούν, η ψυχαναλυτική θεωρία τοποθετεί τις ενορμήσεις αυτοσυντήρησης ή ενορμήσεις του εγώ. Δηλαδή την εκπροσώπηση των εσωτερικών καταστάσεων και την προτροπή προς μία ανάλογη κίνηση με στόχο την εξασφάλιση της ύπαρξης και της διατήρησης της σωματοψυχικής οντότητας. Αντίθετα με τις σεξουαλικές ενορμήσεις οι ενορμήσεις αυτοσυντήρησης χαρακτηρίζονται από προσχηματισμένους τρόπους και τύπους διακίνησης καθώς και αντικειμένου. Το σκεπτικό της λειτουργίας των ενορμήσεων αυτοσυντήρησης ή των ενορμήσεων του εγώ, είναι η πραγματικότητα του ψυχισμού με

την έννοια της εξασφάλισης της και συνδέονται με την αρχή της πραγματικότητας. αντίθετα με τις σεξουαλικές ενορμήσεις οι οποίες λειτουργούν σύμφωνα με την αρχή της ευχαρίστησης. Όμως αυτή η διαφοροποίηση επέρχεται σε ένα δεύτερο χρόνο εξέλιξης. καθώς αρχικά οι σεξουαλικές ενορμήσεις στηρίζονται στις ενορμήσεις αυτοσυντήρησης. Δηλαδή υποδεικνύουν την αρχική μορφή του αντικειμένου των σεξουαλικών ενορμήσεων. Επομένως πρόκειται για ένα ζεύγος ενορμήσεων που λειτουργούν αντιθετικά. έχοντας όμως μία αρχική κοινή προέλευση και σκοπό. έναν δηλαδή αρχικό χρόνο συγκρότησης της σωματοψυχικής οντότητας. ο οποίος διαφοροποιείται στην συνέχεια σύμφωνα με τον διαχωρισμό των αρχών της ευχαρίστησης και της πραγματικότητας (Freud. 1911).

Η μεταβατική θεώρηση των ενορμήσεων

Η μελέτη του ναρκισσισμού (1914) και των ψυχωτικών διαταραχών εισάγει μία νέα διάκριση μεταξύ των ενορμήσεων βασιζόμενη στην διαφοροποίηση του αντικειμένου τους. Στην προηγούμενη προσέγγιση της λειτουργίας των ενορμήσεων ετέθη ότι οι επενδύσεις ήταν ή αυτοερωτικές (ευχαρίστηση του οργάνου) ή επί του αντικειμένου, ετεροερωτικές. Η εισαγωγή του έννοιας του ναρκισσισμού στην εξέταση της ψυχικής λειτουργίας θα επιτρέψει την θεώρηση του εγώ ως ένα επίσης αντικείμενο των επενδύσεων, διαφοροποιώντας έτσι την libido του αντικειμένου και την libido του εγώ. Όπως αναφέρει ο Freud (ο.π.) 'η φύση των ενορμήσεων είναι η ίδια', η λιβιδινική. Η διαφοροποίηση έγκειται στο αντικείμενο των επενδύσεων, του αντικειμένου και του εγώ. Σε μία αρχική διάκριση που θα αποτελέσει μία μονιστική θεώρηση των ενορμήσεων, ο Freud προτείνει μία υποδιαίρεση των σεξουαλικών ενορμήσεων στην libido του εγώ και στην libido του αντικειμένου, διατηρώντας την έννοια των ενορμήσεων του εγώ όπως στην πρώτη θεωρία των ενορμήσεων. Στην συνέχεια οι ενορμήσεις αυτοσυντήρησης ή του εγώ, γίνονται ναρκισσιστική libido, η οποία επενδύει το εγώ ως ένα θεμελιώδες στοιχείο για την ύπαρξη της σωματοψυχικής οντότητας και ως ένα σύστημα λειτουργιών. Ανάλογα, αντί μίας σύγκρουσης μεταξύ των σεξουαλικών ενορμήσεων και των ενορμήσεων του εγώ, αυτή η προσέγγιση εξετάζει την σύγκρουση, άρα και έναν τρόπο οργάνωσης του ψυχισμού, μεταξύ libido του αντικειμένου και του εγώ ή ναρκισσιστική. Αυτή η ενδιάμεση θεώρηση στην βάση της λειτουργίας του ναρκισσισμού, που αναπτύσσεται χρονικά μεταξύ της πρώτης (1905) και της δεύτερης (1920) θεωρίας των ενορμήσεων, θα λέγαμε ότι δεν αποτελεί τόσο μία προσέγγιση των ίδιων των ενορμήσεων, αλλά μία νέα προσέγγιση των επενδυτικών κινήσεων της λιβιδινικής ψυχικής ενέργειας και της συγκρότησης του ψυχισμού, προετοιμάζοντας την μεταψυχολογική άποψη της δεύτερης τοπικής θεωρίας[5]. Και κυρίως θα λέγαμε ότι στην πορεία της κατανόησης της ψυχικής πραγματικότητας σε σχέση με την βιολογική πραγματικότητα του ψυχισμού, η εξέταση της λειτουργίας του ναρκισσισμού αποτελεί μία θεμελιώδη αναθεώρηση της σχέσης μεταξύ της ψυχικής πραγματικότητας με την εξωτερική πραγματικότητα και το αντικείμενο. Όπως θα το εξετάσουμε στην συνέχεια, το θέμα του ναρκισσισμού ως

[5] Υπό αυτή την έννοια θα μπορούσαμε να σκεφτούμε αυτήν την δεύτερη κατά σειρά προσέγγιση της λειτουργίας των ενορμήσεων ως συνδετική και μεταβατική.

τρόπος ψυχικής λειτουργίας και οργάνωσης, προτείνει ένα τρόπο συνάρθρωσης μεταξύ των σχέσεων της ενδοψυχικής λειτουργίας αφ' ενός με την πραγματικότητα του αντικειμένου και την πραγματικότητα της νόησης, και αφ' ετέρου, με την πραγματικότητα του σώματος.

Η δεύτερη θεωρία των ενορμήσεων

Η δεύτερη θεωρία των ενορμήσεων αναπτύσσεται από τον Freud το 1920 στο κείμενο του «Πέραν της αρχής της ηδονής». Προτείνονται δύο μεγάλες κατηγορίες, οι ενορμήσεις ζωής και οι ενορμήσεις θανάτου. Οι ενορμήσεις ζωής αποτελούν την εννοιολογική και κλινική συνέχεια των σεξουαλικών ενορμήσεων, της λιβιδινικής ενέργειας. Θα περιλάβουν επίσης τις ενορμήσεις αυτοσυντήρησης καθώς και τις ανεσταλμένες ως προς τον σκοπό ενορμήσεις[6]. Στο κείμενο της «Επιτομής» (1938) θα τεθεί ότι οι ενορμήσεις ζωής, ή του «έρωτα» τείνουν να συνιστούν και να διατηρούν «διαρκώς μεγαλύτερες ενότητες» εντός του ψυχισμού, αποτελώντας έτσι μία «αρχή σύνδεσης» η οποία προάγει και συγκροτεί την σωματοψυχική ζωή και τις λειτουργίες της, καθώς και την ευχαρίστηση από αυτές σύμφωνα με την αρχή της ηδονής. Όμως η κλινική των τραυματικών νευρώσεων, η επαναληπτικότητα ορισμένων διεργασιών ή συμπεριφορών, οδήγησε στην θεώρηση μίας «περισσότερο πρωταρχικής» και «περισσότερο στοιχειώδους» αρχής από αυτήν της ευχαρίστησης, την επανάληψη εκφραζόμενη από τον καταναγκασμό της επανάληψης. Η τάση προς την επανάληψη, ως ένα γενικότερο χαρακτηριστικό των ενορμήσεων, θα θεωρηθεί ως μία «εγγενής ώση του ζώντος οργανισμού προς την επαναφορά μίας προηγούμενης κατάστασης» (1920). Έτσι, απέναντι στις ενορμήσεις ζωής θα τοποθετηθούν οι ενορμήσεις του θανάτου με στόχο την επανεύρεση της αρχικής κατάστασης της ζωής, της οποίας υπόβαθρο μπορεί να θεωρηθεί η ανόργανη ύλη. Πέραν αυτής της καθαρά βιολογικής υπόθεσης, σε ένα περισσότερο ψυχικό επίπεδο, η ενόρμηση του θανάτου εκπροσωπεί την τάση προς την μείωση των ψυχικών εντάσεων, την κατάλυση των λιβιδινικών επενδύσεων, την αποσύνδεση και διάλυση των ενοτήτων που δημιουργούνται από τις ενορμήσεις ζωής.

Στο πλαίσιο της δεύτερης θεωρίας των ενορμήσεων εισάγεται μία διαφορετική έννοια και λειτουργία των σεξουαλικών ενορμήσεων και της ψυχικής – λιβιδινικής ενέργειας. Αυτή, με την μορφή των ενορμήσεων ζωής δεν αποτελεί πλέον, ή αποκλειστικά, μία διαταράσσουσα δύναμη, προκαλώντας την αίσθηση δυσαρέσκειας και την απότοκη εκφόρτιση και ικανοποίηση της επιθυμίας, αλλά μία δύναμη συνοχής και σύνδεσης. Όμως αυτή η τάση σύνδεσης, δημιουργίας εκτενέστερων ενοτήτων, συναντά ορισμένα όρια που θέτει η ίδια η διατήρηση της ενότητας και η εξασφάλιση μίας συνέχειας, πέραν των οποίων δημιουργείται μία κατάσταση δυσαρέσκειας ή κινδύνου, όχι ελλείμματος αλλά πλεονάσματος. Έτσι υπό αυτή την άποψη, η διαβάθμιση δυσαρέσκειας και ευχαρίστησης, τόσο στην ποσοτική όσο και στην ποιοτική μορφή τους, σε συνάρτηση με την αρχή της πραγματικότητας, θα είναι το αποτέλεσμα του βαθμού και τύπου συνέργειας, διαπλοκής των ενορμήσεων. Αυτή η λειτουργία

[6] Δηλαδή την κατάσταση των ενορμήσεων που βρίσκονται στην βάση του μηχανισμού της μετουσίωσης ή των μερικώς αποεπενδυμένων σεξουαλικά συναισθημάτων τρυφερότητας ή φιλίας.

περιγράφεται στην ψυχαναλυτική θεωρία ως η διεργασία και κατάσταση μίξης - απόμιξης των ενορμήσεων. Θα λέγαμε ότι οι κινήσεις επένδυσης, αποεπένδυσης και αντικάθεξης που προσδιορίζουν τις συνδέσεις των αναπαραστάσεων και την συγκρότηση του ψυχισμού, πραγματοποιούνται μέσω των διεργασιών μίξης και απόμιξης των ενορμήσεων. Η δεύτερη θεωρία των ενορμήσεων, ως έννοιες, ιδίως αυτή της ενόρμησης θανάτου, αλλά και ως ένας τρόπος εξήγησης της φυσιολογικής ή της παθολογικής ψυχικής λειτουργίας, αποτελούν θεωρητικές κατασκευές, όπως το επισημαίνει ο ίδιος ο Freud, και συγχρόνως είναι απόρροια ορισμένων κλινικών ζητημάτων κατανόησης των παθολογικών μηχανισμών, της καταστροφικότητας, του σαδισμού και του μαζοχισμού, ή των τραυματικών παθολογιών, καθώς και ορισμένων βασικών θεμάτων της ψυχαναλυτικής τεχνικής όπως η αρνητική θεραπευτική αντίδραση. Αυτές οι εκφράσεις καταστροφής προσανατολισμένες είτε προς τα εξωτερικά αντικείμενα μέσω της διέγερσης του μυϊκού συστήματος, είτε προς τον εσωτερικό κόσμο, αποτελούν την σημειολογία των ενορμήσεων θανάτου. Όμως ο βαθμός συνέργειας των ενορμήσεων ζωής και θανάτου θα προσδιορίσει τις ποσοτικές και ποιοτικές διαφοροποιήσεις των επιθετικών και καταστροφικών ενορμήσεων, διαφοροποιώντας τις μορφές ενός εξ ολοκλήρου καταστροφικού μαζοχισμού ή σαδισμού, που θέτει σε κίνδυνο την ύπαρξη της σωματοψυχικής οντότητας, και τις μορφές ενός περισσότερο λιβιδινικά επενδυμένου μαζοχισμού (ή σαδισμού) με την μορφή δηλαδή ενός «μαζοχισμού φύλακα της ζωής» (B. Rosenberg, 1991). Μέσα από τις εργασίες του γύρω από τον ναρκισσισμό και τις μεταιχμιακές διαταραχές, ο André Green συνέδεσε την λειτουργία των ενορμήσεων θανάτου με μία σειρά θεμελιωδών, αμυντικών και οργανωτικών διεργασιών του ψυχισμού που άπτονται της λειτουργίας του αρνητικού.

Το συναίσθημα

Ο όρος του συναισθήματος «υποδηλώνει κάθε συναισθηματική κατάσταση, δυσάρεστη ή ευχάριστη, αόριστη ή συγκεκριμένη, είτε αυτή εμφανίζεται υπό την μορφή μίας μαζικής εκφόρτισης είτε ως γενική διάθεση» (Λ.Ψ., ο.π.). Το συναίσθημα ως ένα στοιχείο που εκφράζει μία εσωτερική κατάσταση της σωματοψυχικής οντότητας και ως ένα στοιχείο που κινεί και επενδύει το σύνολο των λειτουργιών κατέχει μία κεντρική θέση στην ψυχαναλυτική προσέγγιση του ψυχισμού και αυτό σε κάθε στάδιο και κάθε πεδίο της εξέλιξης και της διερεύνησης της. Σε σύνδεση με τις αναπαραστάσεις στο πλαίσιο της πρώτης τοπικής, ή στην συνέχεια σε συνάρτηση με τις ενορμητικές κινήσεις θα αποτελέσει την ποιοτική έκφραση της ψυχικής ενέργειας, αλλά και το ποσό, το ενεργειακό φορτίο το οποίο καθορίζει την αξία των ενδοψυχικών και των εξωτερικών γεγονότων. Με την έννοια του ποσού συναισθήματος θα αποτελέσει μαζί με τον εκπρόσωπο-αναπαράσταση τους δύο τύπους μεταφοράς της ενόρμησης (του εκπρόσωπου ενόρμηση) προς τον ψυχισμό (1915).

Η κινητικότης του συναισθήματος σύμφωνα με την κλιμάκωση των επενδύσεων που πραγματοποιεί ο ψυχισμός και τον μηχανισμό της απώθησης θα προσδιορίσει τρεις διαφορετικούς τύπους μετασχηματισμού του: Την (σωματική) μετατροπή, την μετάθεση, και την μετατροπή του σε σύμπτωμα. Συγχρόνως το συναίσθημα διαχωριζόμενο από τις αναπαραστάσεις δεν βρίσκεται στον χώρο του ασυνειδήτου,

δηλαδή δεν γίνεται αντικείμενο απώθησης, αλλά καταστέλλεται από την συνείδηση όταν προκαλεί μία αύξηση του αισθήματος δυσαρέσκειας. Αυτή η θεώρηση του συναισθήματος και των μετασχηματισμών του θα αλλάξει ριζικά στο πλαίσιο της δεύτερης θεωρίας του άγχους (άγχος σήμα) και της επανεξέτασης των λειτουργιών του εγώ (1925). Έτσι το εγώ γίνεται η έδρα των συναισθημάτων και ιδίως με την μορφή του άγχους. Η θέσπιση ενός ασυνειδήτου τμήματος του εγώ όπως αυτό εννοείται στο πλαίσιο της δεύτερης τοπικής θεωρίας και η εξέταση του ασυνείδητου συναισθήματος ενοχής, θα αποτελέσουν μία διαφορετική προσέγγιση της σχέσης του συναισθήματος με το ασυνείδητο. Τέλος θα μπορούσαμε να πούμε ότι η ψυχαναλυτική κλινική πράξη πέραν του γεγονότος ότι έχει ως αντικείμενο την συναισθηματική λειτουργία, οργανώνεται σύμφωνα με αυτήν στο πλαίσιο της μεταβιβαστικής σχέσης. Η έννοια και η λειτουργία του συναισθήματος αποτελούν ένα ιδιαίτερα ευρύ πεδίο της θεωρητικής και της κλινικής εξέτασης της ψυχικής πραγματικότητας, εντός του οποίου αναπτύχθηκαν πολλές και διαφορετικές προσεγγίσεις, σε σχέση με το αντικείμενο, σε σχέση με τα ενδοψυχικά συστήματα ή σε σχέση με τις νευροβιολογικές βάσεις της ψυχικής λειτουργίας, όπως αυτό υπογραμμίζεται από τις έννοιες της στήριξης της λιβιδινικής ενέργειας και των ενορμήσεων. Επομένως η εξέταση της λειτουργίας του συναισθήματος αποτελεί ένα βασικό και ουσιαστικά συνεχές θέμα διερεύνησης της μελέτης μας.

Το Αντικείμενο

Η έννοια του αντικειμένου στην ψυχανάλυση χαρακτηρίζεται από μία πολυσημία και μία κινητικότητα ανάλογη των αναπαραστάσεων, των μνημονικών και των αντιληπτικών ιχνών καθώς και των ψυχικών επενδύσεων. Περισσότερο από μία αναφορά σε πρόσωπα, σε πράγματα, σε καταστάσεις εντός ή εκτός του ψυχισμού, ή ακόμα ενός τμήματος του ψυχικού ή του σωματικού συστήματος, το αντικείμενο θα μπορούσε να θεωρηθεί ως ένα σημείο αναφοράς και παρακολούθησης των ψυχικών επενδύσεων, δηλαδή ως ένας τρόπος κατανόησης της συγκρότησης και της λειτουργίας της ψυχικής πραγματικότητας.

Η φροϋδική μεταψυχολογία φαίνεται να προσδίδει έναν δευτερεύοντα ρόλο στο αντικείμενο, ή τουλάχιστον δεν ανέδειξε τόσο την σημασία της λειτουργίας του, θεωρώντας ότι μορφοποιείται σύμφωνα με τις ψυχικές κινήσεις και την ανάπτυξη του ψυχισμού. Όμως η αναφορά στο αντικείμενο είναι διαρκής και ακολουθεί κάθε στάδιο και κάθε αναδιατύπωση των απόψεων για την ψυχική λειτουργία. Όπως είδαμε πρωτύτερα, η θεώρηση της ανάπτυξης του ψυχισμού, της ψυχοσεξουαλικότητας και του ψυχικού οργάνου, θα οδηγήσει στην εξέταση των αντικειμενοτρόπων σχέσεων, όπως αυτές θα χαρακτηρισθούν από τις κατά περιόδους τάσεις του ψυχισμού ή τις μετέπειτα καθηλώσεις και στα αντίστοιχα αντικείμενα (στοματικό, πρωκτικό φαλλικό, γεννητικό). Επίσης «η πρώτη ύλη» του ψυχισμού όπως θα ονομάσει τις αναπαραστάσεις ο Freud το 1900, εγγράφονται σύμφωνα με την ύπαρξη και την απουσία του αντικειμένου. Εξηγώντας την σχέση της αντίληψης και της αναπαράστασης, ο Freud θα μιλήσει για την «επανεύρεση» του αντικειμένου, με την έννοια της ενδοψυχικής του υπόστασης, μέσω των μηχανισμών της προβολής και της

ενδοβολής. Στο πλαίσιο των θεωριών των ενορμήσεων, το αντικείμενο θα είναι επίσης αυτό το οποίο προσανατολίζει και αναδεικνύει τον σκοπό και την ψυχική αξία μίας ενόρμησης. Ο βαθμός της σημασίας του αντικειμένου για την συγκρότηση της ψυχικής ζωής θα φανεί κατά την εξέταση του πένθους και της μελαγχολίας, και βεβαίως του ναρκισσισμού. Εδώ το αντικείμενο είναι μοναδικό, απαραίτητο και αναντικατάστατο. Η απώλειά του, η φυσική του απώλεια, ισοδυναμεί με την απώλεια του υποκειμένου, το άγχος του κατακερματισμού, ή στην διχοτόμηση του εγώ, ένα μέρος του οποίου θα πρέπει να πάρει την θέση του απωλεσθέντος αντικειμένου.

Αν ο Freud προσδίδει μία ιδιαίτερη σημασία στην ποιότητα των μητρικών φροντίδων, ή την σχέση με τον πατέρα, αυτό είναι για να αναδείξει τον τρόπο με τον οποίο αυτά τα εξωτερικά ερεθίσματα ή αντικείμενα θα βιωθούν ενδοψυχικά και ως τι είδους επενδυμένα συναισθηματικά μνημονικά ίχνη ή αναπαραστάσεις, θα καταγραφούν στο ασυνείδητο και θα συντελέσουν στην οργάνωση του εγώ ως προς το εκείνο, το υπερεγώ και το ιδεώδες. Άλλωστε η απαρτίωση της ψυχικής λειτουργίας σηματοδοτείται από την απαρτίωση και ολοκλήρωση της σχέσης με το αντικείμενο και της αναπαράστασης του ιδίου του αντικειμένου (μερικά και ολικά αντικείμενα). Για να κατανοήσουμε την έννοια του αντικειμένου στην θεωρία των ενορμήσεων θα μπορούσε να σκεφτούμε την θεραπευτική σχέση. Η θεραπευτική - μεταβιβαστική σχέση που αποτελεί ένα ευρύ, δυναμικό, σταθερό αλλά και «ευμάλακτο ενδιάμεσο» κατά την ορολογία του Roussillon (1997), πλαίσιο αντικειμενοτρόπων σχέσεων, είναι ένα εργαλείο το οποίο επιτρέπει να προσεγγισθεί η ενδοψυχική δυναμική, όπως ανάλογα συγκροτείται ο ψυχισμός σε σχέση με το αντικείμενο. Ο σκοπός της ψυχικής λειτουργίας θεωρείται η ανεύρεση της ευχαρίστησης και η ικανοποίηση της επιθυμίας (pleasure seeking). Στην συνέχεια του Freud η έννοια του αντικειμένου και η σχέση με το αντικείμενο απετέλεσαν ένα ιδιαίτερα ευρύ πεδίο έρευνας, θεωρητικής ανάπτυξης και κλινικής προσέγγισης. Θα μπορούσαμε να πούμε ότι η έμφαση που δόθηκε προς το αντικείμενο έγκειται κυρίως σε έναν, διπλό, λόγο. Ο λόγος είναι διπλός καθώς αφορά δύο κλινικές ομάδες στην εργασία με τις οποίες κινητοποιήθηκε η ανάγκη διερεύνησης των αντικειμενοτρόπων σχέσεων. Πρόκειται για την κλινική των παιδιών και την κλινική μη νευρωτικών οργανώσεων και παθήσεων, κυρίως των ναρκισσιστικών μεταιχμιακών διαταραχών. Ο λόγος είναι συγχρόνως ένας, διότι και στις δύο περιπτώσεις η κλινική έδειξε την ιδιαίτερη σημασία που κατέχει το αντικείμενο στην αναπαραστατική και στην πραγματική του διάσταση. Η Melanie Klein, ο Donald Winnicott, ο Wilfred Bion, ο Fairbairn και στην συνέχεια του ο Hartmann και ο Kohut, ο κάθε ένας βέβαια υπό ένα ιδιαίτερο πρίσμα, θα εξετάσουν τον ρόλο του αντικειμένου σε σχέση με την συγκρότηση του ψυχισμού. Στην πλέον καθαρή μορφή της θεωρίας των αντικειμενοτρόπων σχέσεων, ο ψυχισμός δεν αναζητά την ευχαρίστηση που του επιτάσσει η εσωτερική του δυναμική, αλλά το αντικείμενο (object seeking). Η ανάπτυξη και η οργάνωση του ψυχισμού θα δρομολογηθούν σύμφωνα με την πορεία αυτής της αναζήτησης, τις επιτυχείς ή ανεπιτυχείς και επώδυνες για τον ψυχισμό εμπειρίες. Με αυτόν τον τρόπο, για το μοντέλο των αντικειμενοτρόπων σχέσεων, το ασυνείδητο δημιουργείται από την εγγραφή ορισμένων απορριφθεισών εικόνων του εαυτού, των άλλων και της σχέσης μαζί τους. Δηλαδή οι σχέσεις με το αντικείμενο θα είναι αυτές που θα προσδιορίσουν την ψυχική πραγματικότητα.

Η προσέγγιση του Winnicott έχει αναδείξει την σημασία του αντικειμένου[7] στην ανάπτυξη της αναπαραστατικής λειτουργίας, των ενδοψυχικών μορφωμάτων και των ενορμητικών επενδύσεων, καθώς και την δυνατότητα του εγώ, δημιουργίας των ενδιάμεσων – μεταβατικών χώρων και αντικειμένων. Μέσω αυτών είναι δυνατή η, άλλοτε συνειδητή και άλλοτε ασυνείδητη, διεργασία επί των ταυτίσεων και της διαμόρφωσης της ταυτότητας, των σχέσεων και των ορίων μεταξύ της εσωτερικής και της εξωτερικής πραγματικότητας. Μπορούμε να πούμε ότι και σύμφωνα με την οπτική του Winnicott η ψυχική πραγματικότητα οργανώνεται και προσδιορίζεται μέσα από την σχέση με το αντικείμενο. Όμως αυτός ο προσδιορισμός έγκειται σε ορισμένα ποιοτικά χαρακτηριστικά του αντικειμένου. Η ύπαρξη και η λειτουργία αυτών των χαρακτηριστικών μπορούν να προσφέρουν στο υποκείμενο τις κατάλληλες συνθήκες της φυσιολογικής σωματικής, νοητικής και ψυχικής ανάπτυξης και λειτουργίας του. Επίσης, η εξέταση των σχέσεων με το αντικείμενο επέτρεψε την κατανόηση των ψυχικών μηχανισμών που άπτονται της ψυχικής εργασίας επί των καταστροφικών ενορμήσεων, οι οποίες μπορούν να περιεχθούν εντός του ψυχισμού, χάρις και διαμέσου της σχέσης με το αντικείμενο.

[7] Με την έννοια ιδίως του πρωτογενούς αντικειμένου.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 2

Η ψυχοσωματική προσέγγιση της ψυχικής πραγματικότητας.

Η κλινική και θεωρητική προσέγγιση της γαλλικής ψυχοσωματικής σχολής στην βάση του έργου των Pierre Marty, Michel de M'Uzan, Christian David, Michel Fain, έχει αναπτύξει μία θεώρηση της συγκρότησης της ψυχικής πραγματικότητας. Αυτή η προσέγγιση βασίζεται στην ψυχαναλυτική σκέψη και ιδίως στην οικονομική άποψη της ψυχικής λειτουργίας καθώς και στις ψυχαναλυτικές απόψεις για το τραύμα και την ενεστώσα νεύρωση. Συγχρόνως διαφοροποιείται σε αρκετά σημεία από την κλασσική ψυχαναλυτική θεωρία προτείνοντας ορισμένες ιδιαίτερες και σημαντικές θέσεις. Πρόκειται για θέσεις που απορρέουν από το αξίωμα ότι «ο άνθρωπος είναι εξ ορισμού ψυχοσωματικός» (Marty, 1990) και που χαρακτηρίζονται από τις απόψεις του μονισμού ψυχισμού και σώματος, της εξελικτικής προσέγγισης και του νεοβιταλισμού θέτοντας στην βάση της σωματοψυχικής λειτουργίας μία ζωτική αρχή πέραν των φυσικών διεργασιών της ζωής. Θα προσπαθήσουμε να παρουσιάσουμε την θεώρηση της ψυχικής πραγματικότητας σύμφωνα με την ψυχοσωματική θεωρία καθώς και ορισμένες συνδεόμενες βασικές έννοιες. Προτού όμως εξετάσουμε την ψυχοσωματική μεταψυχολογία, θα πρέπει να αναφερθούμε στα κλινικά ευρήματα και την κλινική σημειολογία της ψυχοσωματικής. Άλλωστε η ψυχαναλυτική ψυχοσωματική σημειολογία θα μας απασχολήσει και στο επίπεδο της νευροψυχολογικής παθολογίας καθώς και στην θεραπευτική αντιμετώπιση των νευροψυχολογικών ασθενών. Ως προς την θεραπευτική τεχνική είχαμε ήδη την ευκαιρία να αναφερθούμε στα δεδομένα της ψυχοσωματικής στο πλαίσιο της παρουσίασης των μεθοδολογικών ερωτημάτων. Η ψυχοσωματική θεωρία εντάσσεται σε μία εξελικτική και νεοβιταλιστική άποψη, θέτοντας επομένως μία εξ αρχής τάση προς την εξέλιξη και μία συνεπαγόμενη τάση προοδευτικής οργάνωσης. Η δυναμική μορφή όμως που θα προσλάβει κάθε ξεχωριστή σωματοψυχική οντότητα καθορίζεται τόσο από αυτές τις αρχικές εξελικτικές κινήσεις όσο και από τις αντίρροπες αντι-εξελικτικές ή εκφυλιστικές[8] κινήσεις που οφείλονται στις εγγενείς ή εξωγενείς αποτυχίες της εξελικτικής πορείας, καθώς και, από τις αναδιοργανωτικές κινήσεις και μορφώματα που σχηματίζονται – ως ένα προσωπικό «σύστημα αναφοράς και άμυνας» (Marty, 1976) – γύρω από τα σημεία κατάληξης των αποδιοργανωτικών κινήσεων.

Οι προτάσεις της ψυχοσωματικής σχολής γύρω από την σωματοψυχική φύση της ψυχικής πραγματικότητας και του ασυνειδήτου, εκκινούν από τις κλινικές παρατηρήσεις και την ψυχοθεραπευτική αντιμετώπιση ασθενών με οργανικά νοσήματα. Η ψυχοσωματική διερεύνηση σε αυτά τα περιστατικά ανέδειξε την έκπτωση ή και την πλήρη απώλεια της ενδοψυχικής δυναμικής, δηλαδή υπό τους όρους της ψυχαναλυτικής μεταψυχολογίας μία κατάρρευση της ψυχικής τοπικής. Σε αυτές τις

[8] Ο Marty χρησιμοποιεί τους όρους mouvement d' évolution και mouvement de contre-évolution, που θα μεταφράζαμε ως κινήσεις εξέλιξης και κινήσεις «αντεξέλιξης», ή ίσως προτιμότερα, ως εκφυλιστικές κινήσεις

περιπτώσεις η επικράτηση των αποδιοργανωτικών και εκφυλιστικών κινήσεων επί των κινήσεων εξέλιξης έχει ως αποτέλεσμα την επαναφορά της σωματοψυχικής οντότητας σε προηγούμενα στάδια εξέλιξης και απαρτίωσης των δομών και των λειτουργιών της, που αφορούν έως και βασικές βιολογικές λειτουργίες (όπως για παράδειγμα του ανοσοποιητικού συστήματος, ή της σπλαχνικής λειτουργίας) οι οποίες μπορεί τότε να παρουσιάσουν μόνιμες ή παροδικές βλάβες[9]. Η εικόνα αυτής της ψυχοσωματικής αποδόμησης, μίας μορφής επομένως που χαρακτηρίζεται από ένα μικρότερο βαθμό απαρτίωσης συνοχής και συνολικής λειτουργικότητας, μπορεί να μας προτείνει μία εικόνα που υφίσταται στα αρχικά στάδια της εξέλιξης και επί των οποίων αναπτυξιακά δρουν οι αρχικές κινήσεις εξέλιξης και οργάνωσης.

Στο κλινικό επίπεδο της εξέτασης της ψυχοσωματικής λειτουργίας η μορφή επί της οποίας βασίσθηκε η διατύπωση των απόψεων της ψυχοσωματικής για το ασυνείδητο και τον ψυχισμό, εκφράζεται από τους όρους της *χρηστικής ζωής* ('vie opératoire'), της *χρηστικής σκέψης* ('pensé opératoire') και της *θεμελιώδους κατάθλιψης* ('dépression essentielle'). Η χρηστική σκέψη χαρακτηρίζεται από την καταστολή του συναισθήματος και την άρση των λιβιδινικών επενδύσεων, την υπερπροσαρμογή και την προσκόλληση στην εξωτερική πραγματικότητα, εις βάρος κάθε υποκειμενικού στοιχείου, η εμφάνιση και η έκφραση του οποίου μπορεί να προκαλέσουν μία τραυματογόνο αύξηση των ερεθισμών (Marty, 1980). Η θεμελιώδης κατάθλιψη (ο.π.), αντίθετα από τις άλλες συναισθηματικές μορφές κατάθλιψης, χαρακτηρίζεται επίσης από μία σειρά αρνητικών συμπτωμάτων, ενώ απουσιάζει η θετική συμπτωματολογία των συναισθημάτων ενοχής, απαξίωσης ή άγχους απώλειας. Ως πρόδρομη σημειολογία εμφανίζονται κρίσεις διάχυτου (ή ελευθέρου) άγχους, στην συνέχεια τραυματικών καταστάσεων οι οποίες επέφεραν μία αποδιοργάνωση του ψυχικού οργάνου. Μετά την ύφεση αυτών των τραυματικών αντιδράσεων και με την εγκατάσταση της θεμελιώδους κατάθλιψης, ακολουθεί η απώλεια του τόνου, η έκπτωση του συναισθηματικού και ενδοψυχικού βιώματος, η ελάττωση ή και απουσία ονειρικής ζωής, η λιγότερο ή περισσότερο εκτεταμένη διαταραχή των λειτουργιών του εγώ, των μηχανισμών άμυνας και του προσυνειδητού, και επομένως της δυνατότητας διατήρησης της συνοχής του ψυχισμού. Οι λειτουργίες του εγώ βρίσκονται αποκομμένες από τις ενορμητικές επενδύσεις του ασυνειδήτου, το οποίο όπως αναφέρει ο Marty (ο.π.), «δέχεται (ερεθισμούς ή διεγέρσεις) αλλά δεν εκπέμπει». Η ψυχική και νοητική λειτουργία χαρακτηρίζεται από την επανάληψη τυποποιημένων διεκπεραιωτικών δραστηριοτήτων, χωρίς προσωπικό ενδιαφέρον, χωρίς εσωτερικές συγκρούσεις καθώς έχει προκληθεί μία εξασθένιση της ενδοσυστημικής δυναμικής και της σχέσης μεταξύ των συστημάτων του ψυχικού οργάνου. Συχνά μία εικόνα φαινομενικά φυσιολογικής ή προσαρμοσμένης λειτουργίας καθιστά δυσδιάκριτη την υποβόσκουσα παθολογική διεργασία καθώς αυτή ανήκει σε μία δύσκολα τεκμηριωνόμενη κλινικά σημειολογία του αρνητικού[10].

---

[9] Θα μπορούσαμε να πούμε ότι σε αυτές τις περιπτώσεις υφίσταται πλέον μία «σωματική πραγματικότητα χωρίς αιτία», χωρίς εντός αυτής μία αιτιότητα και ένα σκεπτικό ή λόγο ύπαρξης.

[10] Στην κλινική εξέταση και στην θεραπεία, περιστατικά θεμελιώδους κατάθλιψης ή που χαρακτηρίζονται από μία λειτουργία χρηστικής σκέψης είναι πιθανό να παρουσιάσουν μία σειρά συμπτωμάτων που αφορούν τις νοητικές λειτουργίες, την μνήμη, την συγκέντρωση και την προσοχή ή την οργάνωση των πράξεων, αλλά και τον προσανατολισμό και τον οπτικοχωρικό συντονισμό. Πολύ συχνή είναι η εμφάνιση συμπτωμάτων που αφορούν τον χώρο και εκφράζονται εντός του χώρου σε σχέση με τον χώρο του σώματος. Στο έργο του Sami-Ali (1970,

Η πορεία αυτών των διαταραχών θα εξαρτηθεί από την δυνατότητα να κινητοποιηθούν εκ νέου μέσω μίας παλινδρομικής κίνησης οι ενορμήσεις ζωής, όπως στο πλαίσιο μίας ψυχοθεραπείας, οπότε μπορεί να παρατηρηθεί μία έξοδος από την ψυχικά νεκρωτική κατάσταση της θεμελιώδους κατάθλιψης και να επέλθει μία ψυχοσωματική αναδιοργάνωση. Διαφορετικά, η ιδίως μακρόχρονη παραμονή σε αυτή την κατάσταση μπορεί να συντελέσει στην σταδιακή αποδιοργάνωση των λειτουργιών, με αποτέλεσμα την εκδήλωση οργανικών νοσημάτων. Πρόκειται επομένως για κλινικές μορφές παλινδρομήσεων κινούμενες στον άξονα σκέψης – συμπεριφοράς – σώματος, και που προκαλούν μία σταδιακή αποδόμηση της ατομικής ψυχοσωματικής οργάνωσης ή τάξης, καταρχάς της τοπικής οργάνωσης του ψυχικού οργάνου, των βασικών ψυχονητικών λειτουργιών και της οργάνωσης της συμπεριφοράς, φτάνοντας έως τις θεμελιώδεις βιολογικές λειτουργίες διατήρησης και ανάπτυξης της ζωής. Θα λέγαμε ότι η αποδιοργάνωση των λειτουργιών που επιφέρουν οι εκφυλιστικές κινήσεις, επαναφέρουν και αναδεικνύουν μία προθύστερη μορφή οργάνωσης και λειτουργιών της ψυχοσωματικής τάξης, δηλαδή στην μορφή επί της οποίας είχαν αρχικά ενεργοποιηθεί οι οργανωτικές κινήσεις εξέλιξης.

Ο Pierre Marty (1976, 1990) και η ψυχοσωματική προσέγγιση θεωρούν ότι η ατομική ζωή της σωματοψυχικής οντότητας, αν και απορρέει από την φυλογενετική εξέλιξη, είναι ξεχωριστή και προσωπική τόσο ψυχικά όσο και σωματικά σε κάθε στιγμή της ανάπτυξής της, και αυτό ήδη από την αρχή της εμβρυϊκής ύπαρξης. Έτσι η οργάνωση της ψυχικής πραγματικότητας θα θεωρηθεί ως απόρροια μίας συνεχιζόμενης εξέλιξης και ενός ατομικού τρόπου οργάνωσης των λειτουργιών και των διεργασιών που συγκροτούν την ενιαία σωματική και ψυχική οντότητα. Σύμφωνα με την ορολογία του Marty, αυτή η ενιαία οντότητα αποτελεί την *ψυχοσωματική τάξη* (l'ordre psychosomatique) που χαρακτηρίζει κάθε άνθρωπο. Στην θεωρία της ψυχοσωματικής η έννοια της *λειτουργίας* ή καλύτερα των ψυχοσωματικών λειτουργιών[11] κατέχουν μία κεντρική θέση, καθώς από την ανάπτυξη οργάνωση και θεμελίωσή τους εξαρτάται η συγκρότηση της ατομικής ψυχοσωματικής τάξης, και διαμέσου αυτής, ο τρόπος και ο βαθμός συγκρότησης της ψυχικής πραγματικότητας.

Συναφής της έννοιας της λειτουργίας είναι αυτή των *κινήσεων*, δηλαδή των δυναμικών και συνεχόμενων ώσεων, οι οποίες θεωρούνται ότι «ανευρίσκουν την πηγή τους εντός ενός σωματικού ερεθισμού (σεξουαλικής κατά την φροϋδική έννοια)» (Marty, 1976, 1990). Πρόκειται για τις *κινήσεις, ή τα ένστικτα και τις ενορμήσεις, ζωής και θανάτου*. Η θεώρηση των ενορμήσεων στην ψυχοσωματική θεωρία διαφέρει σημαντικά από την άποψη που διατυπώνεται στο πλαίσιο της δεύτερης τοπικής[12]. Στον Freud οι ενορμήσεις της δεύτερης τοπικής είναι αυτόνομες και ευρίσκονται εξ αρχής σε λειτουργία. Έτσι η ψυχική λειτουργία ξεκινά και ορίζεται από τις κινήσεις και την πλοκή και των δύο ενορμήσεων. Σύμφωνα με την ψυχοσωματική θεωρία υφίσταται μία

1974, 1980) έχει εξετασθεί εις βάθος αυτή η – νευροψυχολογική θα λέγαμε - διάσταση της ψυχοσωματικής ψυχοπαθολογίας. (Κλεώπας, 1989).

[11] Στο πλαίσιο της ψυχοσωματικής θεωρίας και στην γραμμή της μονιστικής άποψης, κάθε λειτουργία η οποία αναπτύσσεται στην διάρκεια της ζωής και που συγχρόνως συγκροτεί την ίδια την ζωή, είναι εξ ορισμού ψυχοσωματική, δηλαδή αφορά ταυτοχρόνως τόσο το σωματικό όσο και το ψυχικό γίγνεσθαι.

[12] Η διαφορική εξέταση των δύο απόψεων έχει προσεγγισθεί ιδίως από τον Claude Smadja (1991, 2000).

βασική ζωτική ενέργεια, η οποία εκφράζεται ή εκπροσωπείται από τις λειτουργίες. Στο πλαίσιο της εξελικτικής οπτικής της θεωρίας του Marty, *στην αρχή της ζωής η μόνη υφιστάμενη και αυτόνομη ενέργεια, και επομένως λειτουργία, είναι το ένστικτο της ζωής*. Έτσι εισάγεται μία επίσης σαφής διαφοροποίηση σε σχέση με την κλασσική ψυχαναλυτική θεωρία, μεταξύ της έννοιας του ενστίκτου και της ενόρμησης. Καθώς η ανάπτυξη ενορμητικών κινήσεων (στην διατομή ψυχισμού και σώματος) έπεται ιεραρχικά και προϋποθέτει την σχέση με το αντικείμενο και την εγγραφή μνημονικών ιχνών και αναπαραστάσεων. Επομένως οι κινήσεις και οι ψυχοσωματικές λειτουργίες που εκφράζουν τα ένστικτα ζωής (και μετέπειτα οι ενορμήσεις ζωής) αποτελούν τις βασικές οργανωτικές κινήσεις της σωματοψυχικής οντότητας. Στην πορεία αυτών των οργανωτικών κινήσεων και λειτουργιών, εξ αιτίας του γεγονότος ότι «δεν μπορούν να συγκεράσουν παρά μία περιορισμένη ποσότητα ερεθισμάτων» (Marty, ο.π.) *οι απότοκες αποτυχίες των ή οι τραυματικές καταστάσεις που παράγονται θα ενεργοποιήσουν, δευτερογενώς, τα ένστικτα και μετέπειτα τις ενορμήσεις θανάτου*. Άρα, το εν ισχύ (και δυνητικά μεταβαλλόμενο) καθεστώς των ψυχοσωματικών λειτουργιών και η ποσοτική ή η ποιοτική εξέλιξη τους, θα επιφέρουν δευτερογενώς την διαφοροποίηση των ενστίκτων και των ενορμήσεων ζωής και θανάτου. Κατ᾽ αυτόν τον τρόπο διαφοροποιούνται εξελικτικά ορισμένοι χρόνοι και αντίστοιχα καταστάσεις ψυχοσωματικής συγκρότησης και επομένως συγκρότησης της ψυχικής πραγματικότητας. Αυτή η διαχρονικότης – σχετικά με την οποία θα εξετάσουμε στην συνέχεια εάν εγγράφεται σε μία γραμμική φορά – αναλογεί σε μία σταδιακή μορφοποίηση και έναν ιδιαίτερο τρόπο θεώρησης του ασυνειδήτου που προτείνεται από την ψυχοσωματική σχολή.

Σε έναν αρχικό χρόνο τοποθετείται η ύπαρξη ενός *πρωτογενούς (πρωτογόνου) ασυνειδήτου*, (‘l’inconscient originaire’) το οποίο ο Marty (ο.π.) θεωρεί ως μία επέκταση της φροϋδικής έννοιας του «πυρήνα του ασυνειδήτου»[13]. Πρόκειται για μία μορφή ασυνειδήτου το οποίο θα θεωρηθεί ότι αναλαμβάνει την διατήρηση μίας σταθερότητας των βασικών ψυχοσωματικών λειτουργιών, και, την δημιουργία ορισμένων εξελικτικών λειτουργιών, σύμφωνα με την πορεία «των συναντήσεων μεταξύ του υποκειμένου με τον εξωτερικό κόσμο». Η εικόνα που προτείνει ο Marty για να εκφράσει το είδος της δομής του πρωτογόνου ασυνειδήτου είναι αυτή ενός «μωσαϊκού», ενός πρώτου μωσαϊκού όπως αναφέρει (1980). Το ασυνείδητο «στην αρχή της ατομικής εξέλιξης είναι πλήρως τμηματικό, χωρίς εναρκτήρια οργάνωση, χωρίς ένα γενικό πρόγραμμα (υποσημείωση : «όμως, με ένα άμεσο και περιορισμένο πρόγραμμα»), συνδεδεμένο τμήμα προς τμήμα με κάθε ένα από τα διάφορα λειτουργικά στοιχεία» από τα οποία αποτελείται σε αυτό το στάδιο Σταδιακά, μέσω της ανάπτυξης το ασυνείδητο συνενώνει αυτούς τους τμηματικούς αρχικούς πυρήνες έτσι ώστε να «συγκροτήσει προοδευτικά, κατά την εικόνα της εξελικτικής συγκρότησης των ψυχικών και των σωματικών λειτουργιών, ένα σύνολο [που χαρακτηρίζεται από] ένα συγκεκριμένο τύπο συνοχής» (ο.π.). Τέλος το ασυνείδητο σύμφωνα με την ψυχοσωματική οπτική υπακούει και αυτό στις οργανωτικές - εξελικτικές και αποδιοργανωτικές – εκφυλιστικές κινήσεις που διέπουν το σύνολο της σωματοψυχικής

[13] Αναφέρεται ο Marty σε μία υπόθεση του Freud στο κείμενο του 1915 για το ασυνείδητο, όπου μιλάει για την σύσταση ενός πυρήνα του ασυνειδήτου, στο σημείο εκείνο όπου υφίστανται στον άνθρωπο «κληρονομούμενα ψυχικά μορφώματα». Πρόκειται έτσι για ένα στάδιο συγκρότησης του ασυνειδήτου προ της απώθησης, και που επίσης διαφοροποιείται από τον πυρήνα του πρωτογενούς απωθημένου εντός του ασυνειδήτου.

οντότητας. Κατ' αυτόν τον τρόπο θα θεωρηθεί ότι μπορεί να παράγονται αποδιοργανωτικές ή αντιστρόφως αναδιοργανωτικές διεργασίες εντός του ασυνειδήτου.

Σύμφωνα με την ψυχοσωματική θεωρία η προοδευτική και εξελικτική πορεία του ασυνειδήτου καθώς και του συνόλου της σωματοψυχικής οντότητας, στηρίζεται σε δύο τύπους διαδεχομένων αρχών. Στην *αρχή του αυτοματισμού* και της *επαναληπτικότητας* και ακολούθως στην *αρχή του προγραμματισμού*. Ο αυτοματισμός εννοείται ως «μία αρχή επανάληψης (μίας κατάστασης) η οποία κατά έναν σχετικά στάσιμο τρόπο διατηρεί τις κάθε τάξης ψυχοσωματικές λειτουργίες» (ο.π.). Αναφερόμαστε εδώ σε ένα σύστημα μηχανισμών ομοιοστασίας της βιολογικής και της ψυχικής οικονομίας οι οποίοι εξασφαλίζουν την σταθερότητα ορισμένων βασικών ψυχοσωματικών λειτουργιών. Η αρχή του προγραμματισμού συνίσταται σε ένα σύστημα διατήρησης του οργανισμού στον καλύτερο βαθμό εξέλιξης του. Πρόκειται επομένως για ένα σύστημα πρόδρομων λειτουργιών, σωματικών και ψυχικών, η εφαρμογή των οποίων επιτρέπει την επίτευξη και στην συνέχεια την διατήρηση του ατομικά καλύτερου επιπέδου ψυχοσωματικής εξέλιξης και οργάνωσης. Η αρχή του αυτοματισμού και ο τρόπος λειτουργίας τον οποίο εκπροσωπεί χαρακτηρίζεται από ένα μεγαλύτερο σθένος, μία μεγαλύτερη δύναμη αντίστασης ως προς τις αποδιοργανωτικές ή τραυματικές συνθήκες, από ότι το σύστημα προγραμματισμού, το οποίο είναι «εξ ορισμού» περισσότερο εύθραυστο. Αυτή η εξ ορισμού ευθραυστότητα θα μπορούσε να κατανοηθεί ως απόρροια του κινδύνου που ενέχει κάθε πρόδρομη και εξελικτική κίνηση μεταβολών, καθώς κάθε παρόμοια κίνηση προϋποθέτει την ρήξη μίας προθύστερης κατάστασης ισορροπίας ή ομοιοστασίας της σωματοψυχικής οντότητας.

Ακολουθώντας την εξελικτική προοπτική της διαμόρφωσης του ασυνειδήτου κατά την ψυχοσωματική θεωρία θα λέγαμε ότι αρχικά υφίσταται ένα *σύστημα ευαισθησίας ως προς τους ερεθισμούς*, ένα σύστημα πρόσληψης αυτών των ερεθισμάτων τοποθετούμενο χρονικά προ της συγκρότησης ενός συστήματος ενστίκτων και ενορμήσεων, το οποίο διαχειρίζεται την πορεία των διαφόρων ψυχοσωματικών λειτουργιών. Ευρισκόμαστε επομένως εδώ σε μία κατάσταση προ της εγκατάστασης της ψυχικής πραγματικότητας όπως εννοείται στο πλαίσιο της ψυχαναλυτικής μεταψυχολογίας, του προ-ψυχικού (Green, 1998). Η εσωτερική κατάσταση που παράγεται από την πρόσληψη αυτών των ερεθισμών θα λέγαμε ότι λειτουργεί ως μία πρώτη μορφή κίνησης, ζωής, ή κινήτρου εξέλιξης, το οποίο θα μετατραπεί στις λειτουργίες του αυτοματισμού και του προγραμματισμού. Όπως αναφέρει ο Michel Fain (1981), «με αφετηρία μία ιδιαίτερη ευαισθησία της ζωτικής ύλης, ανακτώμενη από τις δύο αρχές που υπάγονται στην εξέλιξη, τον αυτοματισμό και τον προγραμματισμό, ο παραγόμενος ερεθισμός τίθεται στην υπηρεσία των ενστίκτων ζωής». Τα οποία με την σειρά τους, συνδεόμενα με τα μνημονικά ίχνη, θα λάβουν την μορφή των ενορμήσεων ζωής.

Αναφέραμε προηγουμένως ότι η εμφάνιση και η λειτουργία των ενστίκτων και των ενορμήσεων θανάτου σύμφωνα με την ψυχοσωματική θεωρία, έπονται μίας αποτυχίας της προηγούμενης πρόδρομης εξελικτικής κίνησης, ή ενός παραγόμενου τραυματισμού. Αυτές οι αποδιοργανωτικές κινήσεις παράγονται όταν το ψυχοσωματικό σύστημα των λειτουργιών στο επίπεδο εξέλιξης στο οποίο έχει ανέλθει, αδυνατεί να θέσει τους ερεθισμούς που εμπεριέχει ή δέχεται, στην υπηρεσία των κινήσεων ζωής.

Στην περίπτωση αυτών των εκφυλιστικών κινήσεων αναπτύσσεται μία *παλινδρόμηση* προς «το επίπεδο των αρχικών λειτουργικών βάσεων μίας ενδεχόμενης πιο προηγμένης [ψυχοσωματικής] οργάνωσης η οποία δεν μπόρεσε να επιτευχθεί» (Marty, 1976). *Η κίνηση της παλινδρόμησης στην περίπτωση μίας αποδιοργάνωσης, επαναφέρει ένα προθύστερο τρόπο οργάνωσης και λειτουργίας και επομένως επαναφέρει την κυριαρχία της λειτουργίας των ενστίκτων ή των ενορμήσεων ζωής.* Με αυτόν τον τρόπο οι παλινδρομικές κινήσεις δρουν αναδιοργανωτικά, καθώς πλέον ανακτάται η δυνατότητα μίας πρόδρομης εξελικτικής κίνησης προς το επίπεδο στο οποίο προηγουμένως παρουσιάσθηκε μία δυσχέρεια οργάνωσης. Αυτές οι παλινδρομικές κινήσεις προς ένα συγκεκριμένο προηγούμενο επίπεδο λειτουργίας και οργάνωσης, είναι πιθανόν να επαναληφθούν συχνά κατά την διάρκεια της εξελικτικής πορείας. Έτσι, η επαναλαμβανόμενη επαναφορά σε προηγούμενα στάδια, θα δημιουργήσει ορισμένα *επίπεδα καθηλώσεων*. Δηλαδή μέσω των παλινδρομικών κινήσεων και στα σημεία (τα επίπεδα προηγούμενων οργανώσεων) στα οποία σταματά μία αποδιοργάνωση, προσδίδεται «μία ουσιώδης και ιδιαίτερη ζωτική αξία [αναδιοργάνωσης] η οποία καθηλώνεται προοδευτικά» (ο.π.). Η παρουσία και βέβαια το είδος ή η ποιότητα των καθηλώσεων θα είναι επίσης καθοριστική για την συνολική διαμόρφωση του ψυχισμού.

Σύμφωνα με την ψυχοσωματική θεωρία οι παλινδρομικές κινήσεις και επομένως τα σημεία καθηλώσεων που συγκροτούνται δεν απασχολούν μόνον τις ψυχικές λειτουργίες ή ένα ήδη ψυχικοποιημένο επίπεδο λειτουργίας (μετά την εμφάνιση των ενορμήσεων), αλλά μορφές ή επίπεδα βιολογικής λειτουργίας. Μία παλινδρόμηση και μία απότοκη καθήλωση μπορεί να δημιουργηθεί σε οποιοδήποτε προηγούμενο στάδιο της εξέλιξης, έως και στο επίπεδο του αρχικού και τμηματικού ασυνειδήτου. Πρόκειται επομένως για ψυχικές καθώς και σωματικές παλινδρομήσεις και καθηλώσεις. Οι παλινδρομικές κινήσεις δρομολογούνται εδώ στον άξονα σκέψης (της ψυχικής και συναισθηματικά επενδυμένης σκέψης και των ανάλογων θετικών συμπτωμάτων) - νοητικών λειτουργιών (με την αποδόμηση ή την διαταραχή των νοητικών λειτουργιών χωρίς αυτή να ενέχει μία συμβολική αξία, όπως συμβαίνει στην περίπτωση των παραπραξιών και των εκπραξιών) - συμπεριφοράς (διαταραχή της συμπεριφοράς, μη αναπαραστατικές εκφορτίσεις μέσω της συμπεριφοράς) – σώματος (εμφάνιση οργανικών διαταραχών).

Οι αρχικές εξελικτικές και οργανωτικές κινήσεις, οι παραγόμενες αποδιοργανωτικές κινήσεις, οι παλινδρομήσεις και οι απότοκες καθηλώσεις, καθώς και οι επανακινητοποιούμενες αναδιοργανωτικές κατευθύνσεις, θα σηματοδοτήσουν την μορφοποίηση του ψυχισμού, ή, την ανάπτυξη μίας παθολογικής κατάστασης η οποία κατά περίπτωση και ανάλογα με τον βαθμό ψυχοσωματικής εξέλιξης και ωρίμανσης θα χαρακτηρισθεί από ψυχικές ή οργανικές διαταραχές. Όπως και στην κλασσική ψυχαναλυτική θεώρηση, η διαμόρφωση της ψυχικής πραγματικότητας είναι το αποτέλεσμα του συνόλου αυτών των κινήσεων καθώς και των συγκροτούμενων καθηλώσεων. Με την διαφορά όμως ότι στην ψυχοσωματική θεωρία, οι καθηλώσεις και οι πρωτύτεροι τρόποι λειτουργίας που εκπροσωπούν, είναι απότοκοι των παλινδρομήσεων και των αποδιοργανωτικών κινήσεων, ενώ κατά την φροϋδική άποψη τα συγκροτούμενα σημεία καθηλώσεων στην πορεία της λιβιδινικής ανάπτυξης θα καθορίσουν τους τρόπους και τύπους των παλινδρομήσεων.

Μπορούμε να πούμε ότι το ασυνείδητο στο οποίο αναφέρεται η ψυχοσωματική θεωρία αντιστοιχεί περισσότερο στην έννοια του Εκείνου της δεύτερης τοπικής θεωρίας, υπό την έννοια της σύνδεσης με το σώμα. Εδώ βέβαια έγκειται μία άλλη σημαντική διαφορά ως προς την ψυχαναλυτική μεταψυχολογία, καθώς το εκείνο θα θεωρηθεί από τον Freud «*ανοικτό* προς το σώμα», όπως άλλωστε οι ενορμήσεις τοποθετούνται στο μεταίχμιο σώματος και ψυχισμού, ενώ στην ψυχοσωματική το αρχικό ασυνείδητο *περιλαμβάνει* το σώμα και τις βιολογικές λειτουργίες. Με βάση την οικονομική θεώρηση της ψυχοσωματικής μεταψυχολογίας ακολουθείται το μοντέλο της πρώτης τοπικής θεωρίας, προσδίδοντας μία ιδιαίτερη έμφαση στην έννοια και την λειτουργία του προ-συνειδητού και των αναπαραστάσεων. Έτσι ο βαθμός εξέλιξης και ψυχοσωματικής απαρτίωσης θα εξαρτηθεί από την ποσότητα και την ποιότητα των αναπαραστατικών συνδέσεων που συγκροτούν το σύστημα του προσυνειδητού. Αυτή η δυνατότητα συνδέσεων εκφράζεται από την έννοια της «πυκνότητας του προσυνειδητού» που καθορίζει επίσης την δυνατότητα *ψυχικοποίησης* ('mentalisation') του ψυχικού οργάνου. Το έλλειμμα της ψυχικοποίησης καθιστά την σωματοψυχική οντότητα ευάλωτη στους ερεθισμούς και στην ανάπτυξη τραυμάτων ή αποδιοργανωτικών κινήσεων, ή στην εμφάνιση ενός χρηστικού τύπου σκέψης και στην θεμελιώδη κατάθλιψη.

Στην ψυχοσωματική σκέψη η δυνατότητα ψυχικοποίησης αφορά ουσιαστικά την δυνατότητα διαχείρισης της ψυχοσωματικής δυναμικής και οικονομίας, την δυνατότητα διεργασίας επί των δυνάμεων και των κινήσεων των ενστίκτων ή των ενορμήσεων ζωής και θανάτου. Όπως είδαμε αυτό είναι το έργο του προσυνειδητού ή του εγώ σύμφωνα με την δεύτερη τοπική. Τοποθετούμενοι σε μία εξελικτική προοπτική η δυνατότητα διαχείρισης εκ μέρους του προσυνειδητού όπως άλλωστε η ίδια η συγκρότηση του, στα αρχικά στάδια και ενόσω υφίσταται η μορφή του τμηματικού ασυνειδήτου, θα εξαρτηθεί από την σχέση με το αντικείμενο. Αυτό που ο Marty θα ονομάσει ως *μητρική λειτουργία*. Η μητρική λειτουργία αφορά την ανάπτυξη και την προοδευτική εξέλιξη των κατάλληλων τρόπων διαχείρισης των εσωτερικών εντάσεων ή καταστάσεων της σωματοψυχικής οντότητας εκ μέρους της μητέρας (ή του υποκατάστατου αυτής), έτσι ώστε να εξασφαλίζεται : η διατήρηση των λειτουργιών που υπάγονται στην αρχή του αυτοματισμού και του προγραμματισμού, η λειτουργία ενός αρχικού αλεξιερεθιστικού συστήματος, και τέλος η δυνατότητα να αναπτυχθούν οι κατάλληλες συνθήκες παλινδρομικών κινήσεων, καθηλώσεων και περαιτέρω αναδιοργανώσεων, σε περιπτώσεις αποτυχιών της εξελικτικής πορείας όπου ενεργοποιούνται αποδιοργανωτικές τάσεις. Η εσωτερίκευση της μητρικής λειτουργίας, που αντιστοιχεί στην σταδιακή εγγραφή και σύνδεση των αναπαραστάσεων του αντικειμένου και της σχέσης με αυτό, θα συμβάλει στην διαμόρφωση του προσυνειδητού, των δευτερογενών διεργασιών και των μηχανισμών άμυνας. Στο θεραπευτικό επίπεδο η ελλείπουσα μητρική λειτουργία θα αναπτυχθεί και θα εσωτερικευθεί μέσω της μεταβιβαστικής σχέσης, συνδέοντας-την με την *λειτουργία του θεραπευτού*.

Τέλος ο Marty (1976) προτείνει έναν τρόπο μορφοποίησης του ψυχισμού κατά μήκος : α) μίας *κεντρικής δέσμης ή αλυσίδων εξέλιξης* ('faisceau – chaîne évolutive centrale'), και β) κατά μήκος των *παράπλευρων αλυσίδων εξέλιξης*, ('chaînes évolutives

latérales') και των *παράλληλων δυναμικών* ('dynamismes parallèles'). Κατά μήκος της κεντρικής δέσμης αντιστοιχεί ένας βασικός τρόπος και τύπος ψυχοσωματικής οργάνωσης, ο οποίος ξεκινά από το αρχικό τμηματικό ασυνείδητο και που εκφράζει το ατομικό βέλτιστο επίπεδο λειτουργίας και εξέλιξης που έχει επιτευχθεί. Συνήθως ο κύριος κορμός αφορά εξελικτικά την περισσότερο ψυχικοποιημένη λειτουργία, ή την λειτουργία με βάση τις δευτερογενείς διεργασίες. Σε αυτήν την γραμμή επίσης εντάσσονται οι κύριες παλινδρομικές κινήσεις καθώς και οι κύριες καθηλώσεις, και επομένως οι βασικοί τρόποι συγκρότησης και άμυνας του ψυχισμού. Στην πορεία της εξέλιξης τα προηγούμενα επίπεδα καθηλώσεων και οι πρωτύτεροι τρόποι οργάνωσης και λειτουργίας ενσωματώνονται στην κεντρική δέσμη, υπαγόμενα στο νέο συγκροτούμενο επίπεδο εξέλιξης και οργάνωσης. Οι παράπλευρες αλυσίδες εξέλιξης και αντιστοίχως οι παράλληλοι δυναμισμοί αναπτύσσονται κατά έναν λιγότερο ή περισσότερο συνδεόμενο ή αντιθέτως ασύμπτωτο και παράλληλο τρόπο ως προς την κεντρική δέσμη, έχοντας και αυτές ως αφετηρία το αρχικό μωσαϊκό λειτουργιών του τμηματικού ασυνειδήτου. Πρόκειται για λιγότερο ή περισσότερο απαρτιωμένους τρόπους λειτουργίας ως προς τον βασικό τύπο ψυχοσωματικής οργάνωσης. Στην θεώρηση του Marty αντιστοιχούν στην περίπτωση της λειτουργίας των μερικών ενορμήσεων, που μπορεί επίσης να αναπτύσσεται κατά έναν μεγαλύτερο ή μικρότερο βαθμό απαρτίωσης ως προς την συνολική ψυχική οργάνωση. Στο πλαίσιο όμως της ψυχοσωματικής θεωρίας, δεν πρόκειται μόνον για μία ενορμητική και άρα ήδη ψυχική λειτουργία, αλλά για κινήσεις οι οποίες εκκινούν από τμήματα του «αρχικού λειτουργικού μωσαϊκού... σωματικής ουσιαστικά φύσης» (1976) και οι οποίες θα εξακολουθήσουν να λειτουργούν παράπλευρα ή παράλληλα και ασύμπτωτα ως προς τις κινήσεις που δρομολογούνται κατά μήκος του κεντρικού κορμού.

Ένα βασικό κατά την γνώμη μας σημείο που απορρέει από την προτεινόμενη διάκριση των αλύσσων αυτής της, θα λέγαμε, κάθετης ή εξελικτικής τοπικής, είναι ότι : ξεκινώντας από την αρχική μορφή του τμηματικού ασυνειδήτου, ορισμένες σωματικές λειτουργίες συμμετέχουν στην γένεση της ψυχικής οργάνωσης (και θα ενταχθούν ως επί το πλείστον στον κεντρικό κορμό), άλλες λιγότερο (που θα αποτελέσουν τις παράπλευρες αλυσίδες), ενώ άλλες θεωρείται ότι δεν εμπλέκονται σε αυτήν (οι παράλληλοι δυναμισμοί)[14]. Υπό το ίδιο πρίσμα, η απόσταση που χωρίζει την κεντρική αλυσίδα εξέλιξης (την πλέον οργανωμένη μορφή ψυχοσωματικής τάξης) από τις παράλληλες δυναμικές μπορεί να αποτελέσει έναν δείκτη της ευαισθησίας ως προς τους τραυματισμούς και την εμφάνιση εκφυλιστικών κινήσεων, όπως επίσης μπορεί να αποτελέσει έναν δείκτη του βαθμού συνοχής και απαρτίωσης των ψυχοσωματικών – και των ψυχικών και των σωματικών - λειτουργιών.

Στην πορεία της εξέλιξης στην κατεύθυνση κυρίως της ανάπτυξης του κεντρικού κορμού της ατομικής ψυχοσωματικής τάξης, ο Marty θα θεωρήσει ότι ο ψυχισμός συγκροτείται σύμφωνα με την οργάνωση της δεύτερης τοπικής θεωρίας της ψυχαναλυτικής μεταψυχολογίας. Φτάνοντας δηλαδή σε ένα ικανοποιητικό επίπεδο

[14] Βέβαια αναφέρει ο Marty (ο.π.) ότι αυτά τα τμήματα του αρχικού ασυνειδήτου και οι αντίστοιχες σωματικές λειτουργίες, αν και δεν εντάσσονται στην διαχείριση του εγώ (του εγώ της δευτέρας τοπικής), συμμετέχουν στην ατομική ψυχοσωματική οικονομία, και επομένως μπορεί να προσδιορίσουν την μορφή μίας παράπλευρης παλινδρομικής κίνησης, το σημείο καθήλωσης, το απότοκο σύμπτωμα (ψυχικό ή σωματικό) καθώς και τον τύπο μίας ενδεχόμενης παράπλευρης κίνησης αναδιοργάνωσης.

εσωτερικής διαφοροποίησης και σχέσης μεταξύ των ψυχικών συστημάτων, και στην συγκρότηση του εγώ, του οποίου οι λειτουργίες θα εξασφαλίσουν την συνοχή της σωματοψυχικής οντότητας και την βέλτιστη δυνατότητα διαχείρισης του δυναμικού της. Οι κλινικές και οι θεωρητικές προτάσεις της γαλλικής ψυχοσωματικής σχολής, χάρις στους δρόμους που ανοίγουν στην θεραπεία οργανικών ασθενών αλλά επίσης στην προσέγγιση ορισμένων βαθύτερων και ευθραυστότερων τμημάτων του ψυχισμού στην κλινική εργασία με ασθενείς που διαθέτουν μία ικανοποιητική βασική νευρωτική δομή, έτυχαν μίας ευρείας αποδοχής. Συγχρόνως οι προτεινόμενες θέσεις, διαφοροποιούμενες σημαντικά από την βασική ψυχαναλυτική θεωρία, πυροδότησαν πολλές σκέψεις, την έντονη κριτική (Green, 1998), αντικρούσεις καθώς και την ανάγκη διαλόγου, εμβάθυνσης και διερεύνησης σε θέματα που αφορούν την ψυχική λειτουργία σε σχέση με το πραγματικό, το σώμα ή την νόηση.

Συνοψίζοντας τις θέσεις της ψυχοσωματικής θεωρίας, θα λέγαμε ότι προσεγγίζουν τον ψυχισμό ως μία θεμελιωδώς ψυχοσωματική πραγματικότητα, συνεχών πρόδρομων και παλίνδρομων διεργασιών, οργανώσεων αποδιοργανώσεων και αναδιοργανώσεων γύρω από ορισμένα επίπεδα καθηλώσεων, απότοκο των αρχικών εξελικτικών κινήσεων – ενστίκτων ζωής, και των αντίρροπων εκφυλιστικών κινήσεων – ενστίκτων θανάτου που κινητοποιούνται εξ αιτίας της αποτυχίας των αρχικών κινήσεων αυτοματισμού και προγραμματισμού, στην βάση ενός πρωτογενούς τμηματικού και ευαίσθητου στα ερεθίσματα ασυνειδήτου, που αποτελείται από την συνένωση των βασικών σωματικών λειτουργιών. Αυτή η μορφή πυρηνικού ασυνειδήτου αναφέρεται σε μία βιολογική τοπική, έναν βιολογικό δυναμισμό, ή από μία άλλη άποψη σε μία προ-ψυχική τοπική, μία τοπική προ (και στην βάση:) των άλλων μεταψυχολογικών τοπικών. Η έννοια του προ-ψυχικού έχει προταθεί από τον Green (1998) αναφορικά με το μοντέλο της ψυχοσωματικής, υπό την έννοια ενός συστήματος που δεν αποτελεί ακόμα ένα ψυχικό μόρφωμα, αλλά χάρις στην δυναμική του δύναται να προσλάβει (ή να προσδώσει) μία τέτοια μορφή. Ο Smadja (ο.π.) ανταπαντώντας θα θεωρήσει ότι το μοντέλο της ψυχοσωματικής στηρίζεται σε μία μορφή δυναμικού «βιολογικού κονστρουκτιβισμού», τονίζοντας έτσι περισσότερο την προ-ύπαρξη μίας βιολογικής πραγματικότητας σε εξέλιξη και η οποία ενέχει αυτήν την δυνατότητα. Θα λέγαμε ότι υπό αυτή την άποψη, η συγκρότηση των ψυχικών μορφωμάτων και της ψυχικής ζωής έχει ως χρονικό και τοπικό σημείο αφετηρίας : α) την στιγμή και το επίπεδο διευθέτησης της αποτυχίας της εξέλιξης (τα σημεία καθηλώσεων) και β) την στιγμή και το επίπεδο όπου οι εξελικτικές κινήσεις ή τα ένστικτα ζωής συναντούν τα αντιληπτικά και τα μνημονικά ίχνη από τις προθύστερες βιολογικές λειτουργίες, δημιουργώντας έτσι τα αναπαραστατικά και ενορμητικά επενδυμένα μορφώματα.

Η ψυχοσωματική σχολή, πέραν της σημασίας της ως κλινική και θεραπευτική προσέγγιση, εγείρει μία σειρά θεμελιωδών ερωτημάτων και υποθέσεων εργασίας γύρω από την φύση του ψυχισμού, την φύση του βιολογικού ως προοίμιο του ψυχικού καθώς και για την σχέση μεταξύ της ψυχικής και της βιολογικής πραγματικότητας.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 3

1. Η ΟΡΓΑΝΩΣΗ ΤΟΥ ΝΕΥΡΙΚΟΥ ΣΥΣΤΗΜΑΤΟΣ

Το νευρικό σύστημα είναι ένα εξελικτικά οργανωμένο και δομημένο σύστημα νευρικών κυττάρων, των *νευρώνων*. Αποτελείται από το *κεντρικό νευρικό σύστημα* (ΚΝΣ) και το περιφερικό νευρικό σύστημα (ΠΝΣ). Το κεντρικό νευρικό σύστημα σχηματίζεται από τον νωτιαίο μυελό και τον εγκέφαλο με τις υποδιαιρέσεις του. Το περιφερικό περιλαμβάνει το αυτόνομο νευρικό σύστημα (ΑΝΣ) που διαιρείται σε τρεις μοίρες (συμπαθητική, παρασυμπαθητική και εντερική), και το σωματικό νευρικό σύστημα (ΣΝΣ). Στο σύνολό του, ως ένα δυναμικό σύστημα, εκπληρώνει τρεις βασικές μορφές λειτουργίας : Την αισθητηριακή – αντιληπτική λειτουργία, την κινητική – απαντητική λειτουργία και την λειτουργία απαρτίωσης. Η εξέταση του νευρικού συστήματος θα μπορούσε να περιλάβει και να βασισθεί σε πέντε αλληλένδετες γωνίες προσέγγισης. Οι οποίες μπορούμε να πούμε ότι αναλογούν σε αντίστοιχες συνυπάρχουσες εξελικτικές, λειτουργικές και ανατομικές διαστάσεις του νευρικού συστήματος. Αυτές οι διαστάσεις μπορούν να εξετασθούν στο μακροσκοπικό και στο μικροσκοπικό επίπεδο, αναφερόμενοι σε ανατομικές, κυτταρικές και μοριακές δομές.

Έτσι, το νευρικό σύστημα μπορεί να εξετασθεί : α) *Τοπογραφικά*. Εξετάζοντας την δόμηση και την διαμόρφωση του νευρικού συστήματος μέσα στον σωματικό χώρο. β) *Χρονικά*. Η χρονική διάσταση της οργάνωσης του νευρικού συστήματος θα μπορούσε να εξετασθεί σε δύο βασικές κατευθύνσεις. Σε αυτήν του γραμμικού χρόνου, εξελικτικά στο οντογενετικό και στο φυλογενετικό επίπεδο, προσπαθώντας να κατανοήσουμε τους λόγους και τους τρόπους της εξέλιξης και της ανάπτυξης του νευρικού συστήματος, της χρονικής σειράς ή ταχύτητας με την οποία παράγονται ορισμένα φαινόμενα. Επίσης η χρονική διάσταση του νευρικού συστήματος μπορεί να εξετασθεί στην κατεύθυνση ενός κυκλικού χρόνου με την μορφή των ρυθμών, της επαναληπτικότητας, ή της εκ των υστέρων επίδρασης σύμφωνα με την οποία ο χρόνος μίας διεργασίας αρχίζει να μετρά στο μεθύστερον και αφού έχει επέλθει ο χρόνος ενός επομένου συμβάντος. γ) *Λειτουργικά*, διερευνώντας την οργάνωση και λειτουργία του νευρικού συστήματος ως προς τις εξυπηρετούμενες σπλαχνικές, ενδοκρινικές, περιφερικές νευρικές, αισθητηριακές, κινητικές ή νοητικές λειτουργίες. Το ζητούμενο σε αυτή την κατεύθυνση είναι η κατανόηση των δομών ή των νευρολογικών διεργασιών που διαμορφώνουν και ελέγχουν τις λειτουργίες αυτές, και αντίστοιχα, την επίδραση αυτών των λειτουργιών στην διαμόρφωση των νευρικών δομών και διεργασιών. δ) *Συστημικά*, εξετάζοντας το νευρικό σύστημα και ιδίως τον εγκέφαλο, ως ένα σύστημα εντός του οποίου αναπτύσσονται πολλαπλές συνδέσεις μεταξύ επί μέρους δομών και λειτουργιών, αναζητώντας τους πιθανούς λόγους για τους οποίους δημιουργήθηκαν αυτές οι συνδέσεις οι οποίες με την σειρά τους προσδιόρισαν εξελικτικά την ανατομία του νευρικού συστήματος. ε) *Σχεσιακά*, με την μορφή της δυναμικής σχέσης του νευρικού συστήματος με το περιβάλλον και τα αντικείμενα. Η έννοια της σχέσης εδώ, δεν περιορίζεται στην ύπαρξη ορισμένων λειτουργιών ή δομών

που επιτρέπουν την επικοινωνία και συναλλαγή με το περιβάλλον, αλλά την ιδιαίτερη σημασία που έχουν αυτές οι συνδέσεις για την διαμόρφωση και την λειτουργία του νευρικού συστήματος. Οι διάφοροι τομείς που έχουν αναπτυχθεί στην νευροεπιστημονική έρευνα εστιάζονται σε αυτές τις διαστάσεις οργάνωσης και λειτουργίας του νευρικού συστήματος.

Η συγκρότηση του νευρικού συστήματος γίνεται σταδιακά κατά την διάρκεια της κύησης. Όπως άλλωστε εξελίχθηκε σταδιακά κατά την διάρκεια της φυλογενετικής ανάπτυξης από την εμφάνιση των σπονδυλωτών έως και την σημερινή μορφή του ανθρώπου. Στο έμβρυο το νευρικό σύστημα αρχικά έχει την μορφή ενός σωλήνα που σχηματίζεται από την νευρική πλάκα και που περιβάλλει μία κοιλότητα με υγρό, το οποίο θα αποτελέσει αργότερα το εγκεφαλονωτιαίο υγρό. Η σωληνοειδής διαμόρφωση της νευρικής πλάκας, δηλαδή του αρχικού νευρικού ιστού, επέτρεψε την γεωμετρική αύξηση της επιφάνειας και του όγκου του νευρικού συστήματος και φυσικά την δυνατότητα ανάπτυξης περισσοτέρων νευρικών δομών, συνδέσεων και λειτουργιών. Η ίδια διαμόρφωση πτυχώσεων θα καταλήξει στον σχηματισμό του εγκεφαλικού φλοιού. Ένα ιδιαίτερα ενδιαφέρον ερώτημα, στο οποίο όπως επισημαίνει ο Changeux δεν έχει δοθεί ακόμα μία ικανοποιητική απάντηση, είναι ο λόγος και ο τρόπος αυτής της μετεξέλιξης των σπονδυλωτών και ιδιαίτερα του ανθρώπου. Στην διάρκεια της εμβρυϊκής ανάπτυξης κατά έναν εύπλαστο και συγχρόνως επιλεκτικό τρόπο, οι νευράξονες από τα πολλαπλασιαζόμενα νευρικά κύτταρα μετακινούνται προς συγκεκριμένες τοποθεσίες όπου σχηματίζουν τα διάφορα ανατομικά μέρη του νευρικού συστήματος. Η ανατομική και λειτουργική ωρίμανση, ιδίως του εγκεφάλου, συνεχίζει κατά την διάρκεια της πρώιμης, της απώτερης παιδικής ηλικίας, έως και μετά την εφηβεία[15]

[15] Έρευνες που έχουν διεξαχθεί μέσω της λειτουργικής μαγνητικής τομογραφίας (fMRI) έχουν δείξει ότι η ανάπτυξη του εγκεφάλου συνεχίζει έως τα πρώτα έτη της δεύτερης δεκαετίας της ζωής (The Scientist, vol.17, No 2, 2003). Επίσης το ηλεκτροεγκεφαλογράφημα, δηλαδή η αποτύπωση της ηλεκτροφυσιολογικής λειτουργίας του εγκεφάλου, μας δείχνει ότι σε μερικές περιπτώσεις η πλήρης ωρίμανση δεν έχει ακόμα επιτελεσθεί στην ενηλικίωση. Αν και αυτή η περίπτωση απαντάται σε παθολογικές καταστάσεις, αποτελεί συγχρόνως ένα δείγμα της αναπτυξιακής πλαστικότητας του νευρικού συστήματος που μας δείχνει επίσης την θεμελιώδη συνάρτηση της βιολογικής ανάπτυξης με την εμπειρία και το περιβάλλον.

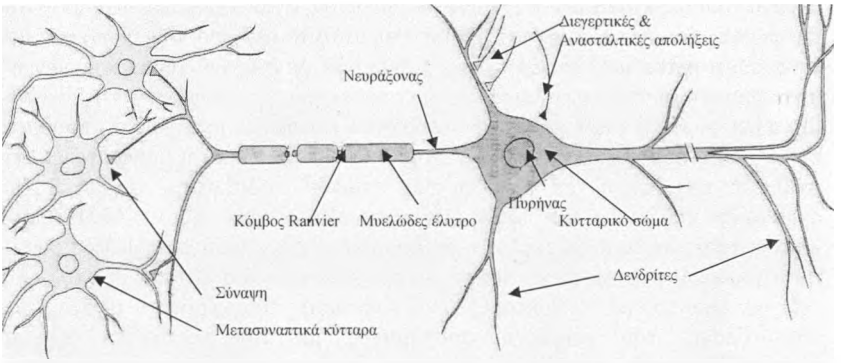
1.2 ΟΙ ΝΕΥΡΩΝΙΚΕΣ ΒΑΣΕΙΣ ΤΟΥ ΝΕΥΡΙΚΟΥ ΣΥΣΤΗΜΑΤΟΣ

Η νευροεπιστημονική έρευνα των τελευταίων ετών έχει επικεντρωθεί σε μεγάλο βαθμό στο κυτταρικό και το μοριακό επίπεδο. Η εξέλιξη της μοριακής βιολογίας και των μεθόδων απεικόνισης και λειτουργικής εξέτασης του νευρικού συστήματος έδωσε την δυνατότητα διερεύνησης των πλέον θεμελιακών μηχανισμών του νευρικού συστήματος, στο επίπεδο δηλαδή του νευρώνα και του γονιδιώματος[16].

1.2.1 Ο νευρώνας

Όπως κάθε κύτταρο, ο νευρώνας περιβάλλεται από μία μεμβράνη η οποία επιτρέπει την επιλεκτική επικοινωνία με τον εξωκυττάριο χώρο.

Εικόνα 1.

Στο εσωτερικό του κυττάρου βρίσκεται το κυτταρόπλασμα το οποίο εκτείνεται και περιβάλλει τον πυρήνα που με την σειρά του περιέχει το γενετικό υλικό, το DNA. Το DNA είναι ο αρχιτεκτονικά δομημένος συνδυασμός εκ τεσσάρων βασικών στοιχείων, τις νουκλεοτιδικές βάσεις (γουανίνη, κυτοσίνη, αδενίνη και θυμίνη), ο οποίος αποτελεί τον γενετικό κώδικα. Αυτός, μέσα από μία σειρά συνεχόμενων πρωτεϊνικών μεταφράσεων, θα προσδιορίσει σε συνδυασμό με την αλληλεπίδραση του περιβάλλοντος, τον φαινότυπο, δηλαδή την ανατομολειτουργική μορφή που τελικώς θα έχει ένα κύτταρο ή ένα όργανο του σώματος, το ίδιο το σώμα και ό,τι εκφέρεται από αυτό, κίνηση, χαρακτηριστικά, ή συμπεριφορά. Εκτός από τον πυρήνα υπάρχουν άλλες ενδοκυττάριες δομές που επιτρέπουν τις απαραίτητες χημικές και ηλεκτρικές αντιδράσεις, την παραγωγή ενέργειας και τον μεταβολισμό. Από το κυρίως σώμα του

[16] Βιβλιογραφικές αναφορές : P. Laget «Biologie et physiologie des éléments nerveux», Masson, 1991. E. Kandel et al. «Νευροεπιστήμη και συμπεριφορά». Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 2000.

εκφύονται πολλές μικρές ίνες, οι *δενδρίτες*, οι οποίοι επιτρέπουν την σύνδεση και την επικοινωνία με άλλους νευρώνες, καθώς και μία άλλη μεγαλύτερη και παχύτερη ίνα, ο *νευράξονας*. Ένα πλούσιο δίκτυο νευρώνων, δενδριτών και αξόνων θα αποτελέσουν τον *νευρικό ιστό*.

Έχουν περιγραφεί τρία βασικά είδη νευρώνων, οι *αισθητικοί*, οι *κινητικοί* και οι *ενδιάμεσοι*, οι οποίοι είναι σαφώς πολυπληθέστεροι και μεταφέρουν πληροφορίες σε διάφορες περιοχές του εγκεφάλου, είτε απομακρυσμένες είτε επεξεργάζονται πληροφορίες μέσα σε τοπικά δίκτυα. Η συγκέντρωση των κινητικών των αισθητικών και των ενδιάμεσων νευρώνων θα αποτελέσουν το αισθητικό σύστημα, το κινητικό σύστημα και το σύστημα κινητοποίησης. Ο νευράξονας των αισθητικών και των κινητικών νευρώνων περιβάλλεται από το *μυελώδες έλυτρο*. Εκτός από τους τρεις τύπους νευρώνων υπάρχουν τρεις τύποι *νευρογλοιακών κυττάρων* που εξασφαλίζουν σημαντικές ζωτικές λειτουργίες του νευρικού συστήματος, όπως η συνοχή και σταθερότητα των συστημάτων, η απομάκρυνση νεκρών κυττάρων ή συντριμμάτων από κακώσεις, η συμμετοχή στην πρόσληψη και απελευθέρωση των νευροδιαβιβαστών, στην λειτουργία του αιματοεγκεφαλικού φραγμού και επίσης στην καθοδήγηση της μετανάστευσης κυττάρων κατά την διάρκεια της ανάπτυξης του νευρικού συστήματος. Οι έρευνες που έχουν πραγματοποιηθεί σε αυτό το επίπεδο, ιδίως από τον Edelman και τους συνεργάτες του, έδειξαν την εξειδίκευση ορισμένων τύπων νευρώνων οι οποίοι δραστηριοποιούνται αποκλειστικά σε συγκεκριμένες περιόδους της ανάπτυξης. Μία άλλη λειτουργική ταξινόμηση των νευρώνων συνδέεται με την θέση που κατέχουν στις *έξι στιβάδες* που συγκροτούν τον νευρικό ιστό. Η θέση και η μορφή των κυττάρων στις στιβάδες αντιστοιχεί σε διαφορετικά επίπεδα πρόσληψης και επεξεργασίας των ερεθισμών καθώς και των απαντήσεων εκ μέρους του φλοιού. Άλλες επίσης ομάδες λειτουργικά συγγενών κυττάρων δημιουργούν τους *πυρήνες* του κεντρικού νευρικού συστήματος (και αντίστοιχα τα *γάγγλια* στο περιφερικό σύστημα) οι οποίοι λειτουργούν είτε ως εσωτερικές «γεννήτριες» ενεργοποίησης του νευρικού συστήματος, είτε ως διασυνδέσεις του νευρικού συστήματος με την εξωτερική πραγματικότητα. Υπολογίζεται ότι υπάρχουν περίπου δώδεκα δισεκατομμύρια νευρώνες στον εγκεφαλικό φλοιό, εβδομήντα, στην παρεγκεφαλίδα και ένα δισεκατομμύριο στον νωτιαίο μυελό.

1.2.2 Η νευρωνική σύναψη και επικοινωνία

Η σύνδεση μεταξύ των νευρώνων που δημιουργεί τα επιμέρους δομικά ή λειτουργικά τμήματα του νευρικού συστήματος, καθώς και η επικοινωνία εντός των νευρωνικών συνδέσεων που επιτρέπει σε μία σωματοαισθητική, αισθητηριακή ή ενδοψυχική κατάσταση ή μεταβολή να αποτελέσει ένα ερέθισμα και ακολούθως να ενεργοποιηθεί μία απάντηση στο σωματικό ή στο ψυχικό επίπεδο, παράγεται μέσω των *συνάψεων*, δηλαδή στις ενώσεις μεταξύ δενδριτών και αξόνων των συνδεομένων νευρώνων. Έχει υπολογισθεί ότι μεταξύ των νευρώνων αναπτύσσονται κατά μέσο όρο περί το ένα εκατομμύριο δισεκατομμύρια συνδέσεις. Ο Edelman (2004) αναφέρει χαρακτηριστικά ότι η καταμέτρηση του συνόλου των συνάψεων με ρυθμό μίας ανά

δευτερόλεπτο θα απαιτούσε ένα χρονικό διάστημα τριάντα δύο εκατομμυρίων ετών. Όπως θα το εξετάσουμε εκτενέστερα στην συνέχεια, η νευροεπιστημονική έρευνα έχει αναδείξει μία σειρά ιδιοτήτων των συνάψεων και των νευρωνικών δικτύων που δημιουργούν, όπως η *πλαστικότητα* και η *ικανότητα αυτο-οργάνωσης* που χαρακτηρίζει την συγκρότηση και την λειτουργία τους, οι οποίες προσδίδουν στο μικροσκοπικό ήδη επίπεδο του νευρικού συστήματος μία διαθεσιμότητα προσαρμογής και αναδιευθέτησης, μεταβολών και υποκειμενικού τρόπου συγκρότησης και λειτουργίας. Η επικοινωνία στον συναπτικό χώρο γίνεται μέσω *ηλεκτροχημικών ώσεων* που αντιστοιχούν σε μεταβολές της υφισταμένης κατάστασης (της κατάστασης ηρεμίας ενός νευρώνα ή ενός νευρωνικού δικτύου). Στις συνάψεις, η ποσοτική και ποιοτική μετάδοση ενός ερεθισμού γίνεται μέσω των *νευροδιαβιβαστών* για τις χημικές συνάψεις και μέσω της *ηλεκτρικής διαβίβασης* στις ηλεκτρικές συνάψεις. Η ηλεκτρική εκπολωτική διαβίβαση είναι ταχύτερη αλλά και περισσότερο στερεότυπη από την χημική. Η χημική σύναψη, μέσω των νευροδιαβιβαστών, χαρακτηρίζεται από μεγαλύτερη πλαστικότητα δραστηριοποιούμενη άλλοτε διεγερτικά και άλλοτε ανασταλτικά ως προς τις νοητικές λειτουργίες που εξυπηρετούνται. Η διάκριση των τμημάτων του νευρικού συστήματος σύμφωνα με τον τύπο νευροδιαβιβαστού που παράγεται και χρησιμοποιείται από αυτά αντιστοιχεί σε ένα τύπο ανατομο-λειτουργικής ταξινόμησης του ΚΝΣ. Έτσι γνωρίζουμε ότι το δοπαμινεργικό σύστημα ενέχεται στην εμφάνιση ψυχωτικών καταστάσεων σε περίπτωση υπερλειτουργίας του, ενώ αντίθετα μία μειωμένη παραγωγή δοπαμίνης ενέχεται στην νόσο του Parkinson. Αντίστοιχα μία αγχώδης διαταραχή θα χαρακτηρισθεί από την δυσλειτουργία του gaba-εργικού συστήματος, ενώ η κατάθλιψη εμφανίζει στο επίπεδο των νευροδιαβιβαστών μειωμένη παραγωγή σεροτονίνης. Για την λειτουργία της μνήμης έχουν μελετηθεί η επίδραση της ακετυλοχολίνης, της δοπαμίνης καθώς και του γλουταμινικού οξέος. Η ψυχοφαρμακολογία καλείται να αποκαταστήσει αυτές τις διαταραχές των νευροδιαβιβαστών, μέσω ανταγωνιστών ή ουσιών οι οποίες συντελούν στην παραγωγή του εν ελλείψη νευροδιαβιβαστού, και επομένως να προκληθεί η μείωση ή η εξάλειψη των ανάλογων συμπτωμάτων.

Πέραν των νευροδιαβιβαστών στην επικοινωνία μεταξύ των νευρώνων και του νευρικού συστήματος με τα όργανα του σώματος, συμμετέχουν ορισμένες άλλες ρυθμιστικές νευροχημικές ουσίες που παράγονται στον εγκέφαλο και στους ενδοκρινικούς αδένες. Πρόκειται για τις ορμόνες (οιστρογόνα, τεστοστερόνη, στεροϊδή) που μεταφέρονται προς το ΚΝΣ μέσω της κυκλοφορίας του αίματος και του εγκεφαλονωτιαίου υγρού. Επίσης στην νευρωνική επικοινωνία συμμετέχουν τα νευροπεπτίδια, που δρουν επιλεκτικά, έξω από την συναπτική επικοινωνία, κυρίως ως προς την ρύθμιση του συναισθήματος.

Η προώθηση των ώσεων κατά μήκος του νευράξονα και μέσω των συνάψεων, αποτελεί το *νευρικό σήμα*. Η ταχύτητα και ο τρόπος μετάδοσης του νευρικού σήματος μέσω των αξόνων καθορίζεται από την μυελίνωση, δηλαδή τον σχηματισμό κατά τα πρώτα στάδια της ανάπτυξης του ΝΣ, του μυελώδους ελύτρου. Το νευρικό σήμα δημιουργείται όταν ένας ερεθισμός, ενδογενής ή/και εξωγενής, αθροιζόμενος στον χώρο και τον χρόνο, ανατρέπει την βασική κατάσταση και δυναμικό ηρεμίας του νευρώνα. Τότε το νευρικό σήμα μεταφέρεται προς συγκεκριμένες κατευθύνσεις, δηλαδή προς τα κύτταρα άλλων κέντρων του νευρικού συστήματος, προς το μυϊκό

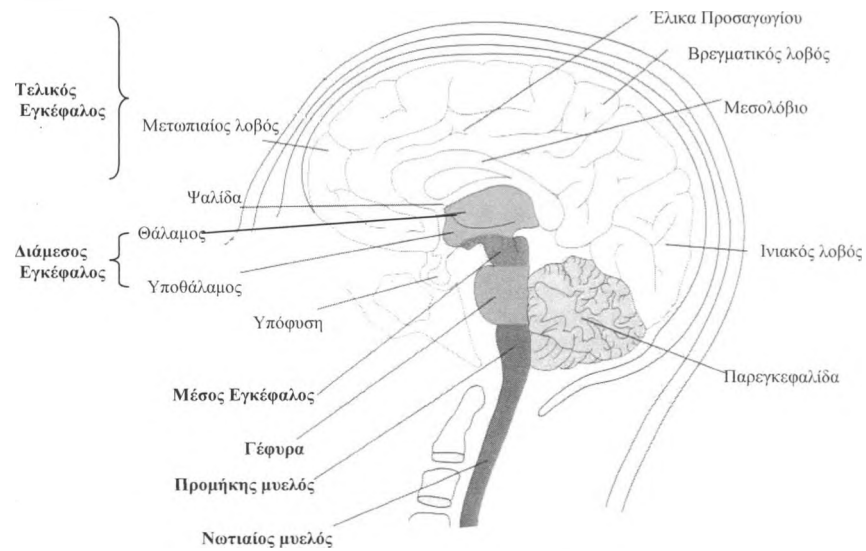
σύστημα ή προς τα όργανα του σώματος, έτσι ώστε να δοθεί η *καταλληλότερη απάντηση*, ενδοκρινική, σπλαχνική, αντίληψης, αίσθησης, κίνησης ή ακόμα σκέψης και συναισθήματος, ως προς το είδος και την ένταση του αρχικού ερεθίσματος.

1.3 ΑΝΑΤΟΜΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΤΟΥ ΠΕΡΙΦΕΡΙΚΟΥ ΚΑΙ ΤΟΥ ΚΕΝΤΡΙΚΟΥ ΝΕΥΡΙΚΟΥ ΣΥΣΤΗΜΑΤΟΣ

1.3.1 Το Κεντρικό Νευρικό σύστημα

Το κεντρικό νευρικό σύστημα[17] περιλαμβάνει επτά διακριτές τοπογραφικά ανατομικές περιοχές: Τον νωτιαίο μυελό, τον προμήκη μυελό, την γέφυρα, τον μέσο εγκέφαλο, την παρεγκεφαλίδα, τον διάμεσο εγκέφαλο και τον τελικό εγκέφαλο[18].

Εικόνα 2

Εντός του νευρικού συστήματος ιστολογικά και λειτουργικά μπορούμε να διακρίνουμε δύο περιοχές σύμφωνα με σύστασή τους από την φαιά και την λευκή ουσία. Αυτές αντιστοιχούν στον φαιό χρωματισμό του σώματος των νευρώνων και στον λευκό χρωματισμό της μυελίνης που περιβάλλει τους νευράξονες. Οι ανατομικές περιοχές που ανήκουν στην λευκή ουσία αναλογούν σε μορφές συνδέσμων μεταξύ των νευρωνικών ομάδων, ενδιαμέσως των εγκεφαλικών ημισφαιρίων και με τους

[17] Βιβλιογραφικές αναφορές : A. Delmas «Voies et centres nerveux – Introduction à la neurologie», Masson, 1990. E. Kandel et al. «Νευροεπιστήμη και συμπεριφορά», Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 2000· A. Guyton "Basic Neuroscience. Anatomy & Physiology", W.B. Saunders Company, 1991.

[18] Το σύνολο των δομών πέραν του νωτιαίου μυελού αποτελούν τον εγκέφαλο.

υποφλοιώδεις πυρήνες ή τα περιφερικά νεύρα και γάγγλια, των οποίων επίσης η σύσταση χαρακτηρίζεται από την φαιά ουσία.

Ο νωτιαίος μυελός εκτείνεται από την βάση του κρανίου έως την αρχή της οσφυϊκής μοίρας, φιλοξενούμενος στο μεγαλύτερο μέρος της σπονδυλικής στήλης. Δέχεται αισθητικές πληροφορίες και περιέχει ομάδες νευρώνων που ελέγχουν, τις σπλαχνικές λειτουργίες, την αισθητικότητα του δέρματος, τους μυς κορμού και άκρων, τις αντανακλαστικές και εκούσιες κινήσεις.

Ο προμήκης μυελός αποτελεί την προέκταση του νωτιαίου μυελού με όμοια οργάνωση και λειτουργία. Μέσω των πυρήνων που περιέχει συμμετέχει σε μία σειρά ζωτικών – σπλαχνικών λειτουργιών σε σχέση με την λειτουργία του αυτόνομου νευρικού συστήματος. Δέχεται και αποστέλλει αισθητικά και κινητικά νευρικά σήματα μεταξύ του φλοιού, των υποφλοιοδών δομών όπως ο θάλαμος και τα βασικά γάγγλια, και του νωτιαίου μυελού, καθώς επίσης ελέγχει την κινητικότητα ορισμένων κρανιακών νεύρων.

Η γέφυρα αποτελεί επίσης έναν χώρο μετάδοσης πληροφοριών από τον φλοιό και την παρεγκεφαλίδα και αποστέλλει πληροφορίες προς τον νωτιαίο μυελό. Συμμετέχει στην κινητικότητα των οφθαλμών και του προσώπου καθώς και στην αίσθηση ισορροπίας. Μαζί με την γέφυρα συμμετέχει στην ρύθμιση της πίεσης του αίματος και της αναπνοής.

Ο μέσος εγκέφαλος περιλαμβάνει το τετράδυμο πέταλο που συμμετέχει στην λειτουργία της όρασης, την καλύπτρα, τα άνω και κάτω διδύμια, με σημαντική συμμετοχή στην αγωγή αισθητικών πληροφοριών, και την μέλαινα ουσία, της οποίας βλάβη, σε συνδυασμό με τα βασικά γάγγλια, ενέχεται σε εξωπυραμιδικές διαταραχές, προκαλώντας κινητικά προβλήματα με τρόμο, αστάθεια και δυσχέρεια στην λεπτή κινητικότητα.

Ο προμήκης μυελός, η γέφυρα και ο μέσος εγκέφαλος συγκροτούν μία συνεχή δομή που ονομάζεται εγκεφαλικό στέλεχος, του οποίου η συνολική λειτουργία προσδιορίζει τις βασικές φυσιολογικές παραμέτρους. Κατά μήκος του στελέχους οργανώνεται το δίκτυο νευρώνων του δικτυωτού σχηματισμού, ο οποίος πέραν των φυσιολογικών λειτουργιών (αναπνοής, αγγειοκινητικής) μεταφέρει και ελέγχει στοιχεία σχετικά με την εγρήγορση και τη προσοχή.

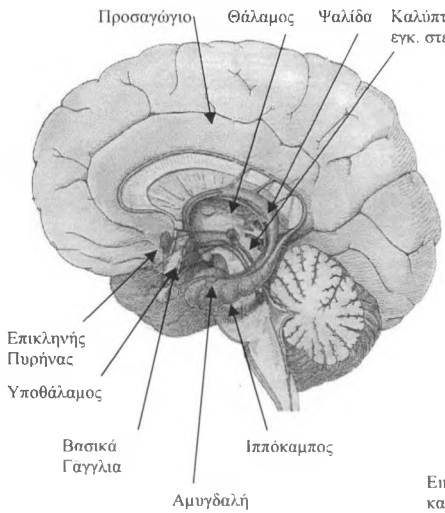
Η παρεγκεφαλίδα είναι υπεύθυνη για ένα μέρος του ελέγχου της κίνησης, της ισορροπίας, της στάσης του σώματος και του οπτικο-κινητικού συντονισμού με την δυνατότητα απομνημόνευσης αυτοματοποιημένων κινήσεων, αλλά και στην ανάπτυξη και παραγωγή γλωσσικών και μνημονικών λειτουργιών.

Ο διάμεσος εγκέφαλος περιλαμβάνει τον *θάλαμο*, τον *υποθάλαμο* καθώς επίσης την επίφυση και την υπόφυση, στην άνω και κάτω προέκτασή τους αντίστοιχα. Ο θάλαμος μέσω των πυρήνων που περιέχει αποτελεί ένα σύνθετο κέντρο επεξεργασίας και διανομής όλων σχεδόν των αισθητικών (ιδιοδεκτικών και εξωδεκτικών) και κινητικών πληροφοριών. Συμμετέχει ακόμα στην συναισθηματική λειτουργία και στην

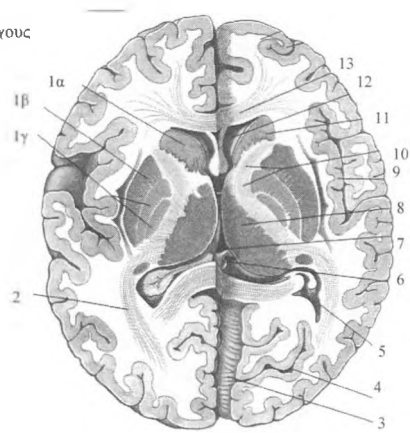
λειτουργία και αίσθηση της συνείδησης. Τέλος η λειτουργία της συγκέντρωσης και της προσοχής συναρτάται από τον θάλαμο. Εξ αιτίας της πολλαπλής σημασίας του, η εξέταση της λειτουργίας του θαλάμου, άμεσα συνδεδεμένη με την λειτουργία του φλοιού και άλλων υποφλοιοδών δομών όπως τα βασικά γάγγλια, απετέλεσε ένα κεντρικό σημείο διερεύνησης των νευροεπιστημών. Ο υποθάλαμος συνδέεται ανατομικά και λειτουργικά με τον θάλαμο και τον μέσο εγκέφαλο. Είναι ο βασικός ρυθμιστής του αυτόνομου κινητικού συστήματος και αποτελεί βασικό σημείο ελέγχου του αυτόνομου νευρικού συστήματος και του ενδοκρινικού μέσω της υπόφυσης. Επίσης συμμετέχει στην ρύθμιση της αίσθησης κορεσμού, της διούρησης και της θερμοκρασίας του σώματος.

Ο τελικός εγκέφαλος (εικόνα 3) περιλαμβάνει α) τον φλοιό των δύο *εγκεφαλικών ημισφαιρίων*, β) την υποκείμενη λευκή ουσία που απαρτίζει το *μεσολόβιο* ή *τυλώδες σώμα*, τον σύνδεσμο μεταξύ των δύο ημισφαιρίων, την *έσω κάψα*, την *οπτική ακτινοβολία*, και γ) τις *υποφλοιώδεις δομές* : τα *βασικά γάγγλια*, τον *ιππόκαμπο*, την *αμυγδαλή*, τους *οσφρητικούς βολβούς*. Στο εσωτερικό και κάτω μέρος του φλοιού υφίσταται η μοίρα του *στεφανιαίου* ή *λιμβικού συστήματος*.

Εικόνα 3

Εικόνα 3α. Πλάγια εσωτερική όψη του εγκεφάλου.
Με την κυανή σκίαση διακρίνονται οι δομές του λιμβικού συστήματος

Εικόνα 3β. Οριζόντια τομή στο επίπεδο των βασικών γαγγλίων και του θαλάμου.
1: Βασικά γάγγλια : 1α Κερκοφόρος πυρήνας, 2β Κέλυφος, 3γ Ωχρά σφαίρα. 2: Οπτική ακτινοβολία. 3: Παρεγκεφαλίδα. 4: πληκτραία αύλακα. 5: Πλάγια κοιλία. 6: επίφυση. 7: Τρίτη κοιλία. 8: Θάλαμος. 9: Φλοιός της νήσου. 10: Έσω κάψα. 11: Κεφαλή κερκοφόρου π.. 12: Πλάγια κοιλία (πρόσθιο κέρας). 13: Μεσολόβιο

Τα μέρη του εγκεφάλου έχουν ένα φυσικό βάρος καθώς και την ανάγκη να παραμένουν και να προστατεύονται μέσα σε ένα σταθερό και εύπλαστο περιβάλλον. Αυτό το αναλαμβάνουν τέσσερις δεξαμενές, οι εγκεφαλικές κοιλίες οι οποίες περιέχουν το εγκεφαλονωτιαίο υγρό που κυκλοφορεί εντός αυτών, περί τον φλοιό και στο κεντρικό κανάλι του νωτιαίου μυελού.

Οι εν τω βάθει υποφλοιώδεις δομές : Τα βασικά γάγγλια αποτελούνται από πέντε πυρήνες : τον κεκροφόρο πυρήνα, το κέλυφος, την ωχρή σφαίρα, τον υποθαλάμιο πυρήνα και την μέλαινα ουσία. Δέχονται ώσεις από όλες τις περιοχές του φλοιού αλλά προβάλλουν κυρίως στις περιοχές του μετωπιαίου μέσω του θαλάμου. Τα βασικά γάγγλια συμμετέχουν στην ρύθμιση της κινητικότητας, ελέγχοντας με την παρεγκεφαλίδα τα κινητικά συστήματα του φλοιού και του στελέχους, όπως επίσης στην οργάνωση ορισμένων νοητικών λειτουργιών. Στο κάτω μέρος των βασικών γαγγλίων ευρίσκεται ο επικληνής πυρήνας (nucleus accumbens), ένας βασικός πυρήνας του τελικού εγκεφάλου, ο οποίος συμμετέχει στην αίσθηση της ευχαρίστησης αλλά και στην συνήθεια, στην εγκατάσταση της επαναληπτικότητας της συμπεριφοράς και της αίσθησης εξάρτησης. Ο ιππόκαμπος αποτελεί μία εν τω βάθει δομή του κροταφικού λοβού και κατέχει έναν κεντρικό ρόλο στην μνημονική λειτουργία. Η αμυγδαλή αποτελείται από πολλούς πυρήνες που συνδέονται με τον υποθάλαμο, τον θάλαμο, τον ιππόκαμπο και τον εγκεφαλικό φλοιό. Συμμετέχει στην οργάνωση της συναισθηματικής λειτουργίας και των συναισθηματικών αντιδράσεων καθώς συντονίζει την δράση του αυτόνομου και του ενδοκρινικού συστήματος, όπως επίσης στην σύνδεση του συναισθήματος με τις νοητικές λειτουργίες, ενώ τέλος η λειτουργία της αμυγδαλής παρεμβαίνει σε ορισμένες μορφές άδηλης μνήμης. Τέλος ο ιππόκαμπος και η αμυγδαλή είναι μέρη του λιμβικού ή στεφανιαίου συστήματος.

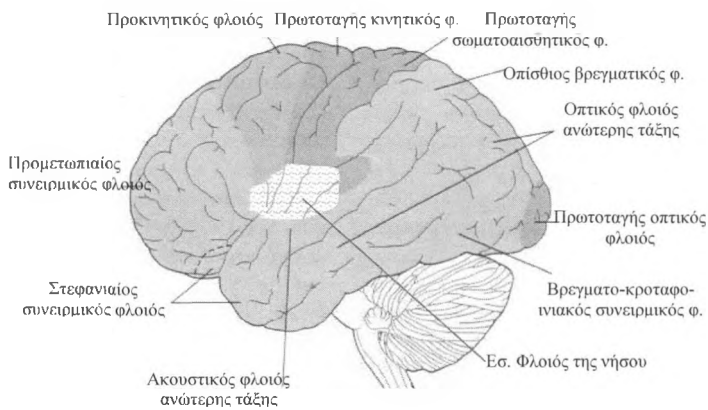
Το *στεφανιαίο* ή *λιμβικό σύστημα* δεν αποτελεί μία ανατομικά ξεχωριστή δομή, αλλά μία λειτουργική μοίρα που συγκροτείται από διάφορες υποφλοιώδεις δομές που χαρακτηρίζονται από έναν ευρύτερο κοινό λειτουργικό σκοπό. Αυτή η λειτουργική και όχι ανατομική βάση του ορισμού του λιμβικού συστήματος οδήγησε σε διαφορετικές απόψεις των νευροεπιστημόνων σχετικά με τις δομές που το απαρτίζουν και που συμμετέχουν στις λειτουργίες του συναισθήματος και της μνήμης. Στο επίκεντρο του τοποθετείται ο υποθάλαμος του οποίου αναφέραμε τον έλεγχο επί του αυτόνομου νευρικού συστήματος. Περιλαμβάνει επίσης τον στεφανιαίο λοβό, την ψαλίδα, την έλικα του προσαγωγίου, τμήματα του θαλάμου, τον ιππόκαμπο, την παραϊπποκάμπειο έλικα, την αμυγδαλή και τους πυρήνες της ραφής.

Τα εγκεφαλικά ημισφαίρια διαχωρίζονται από την μέση επιμήκη σχισμή, ενώ οι λοβοί αμφοτερόπλευρα διαχωρίζονται από την κεντρική και την πλάγια αύλακα. Η ανατομική και λειτουργική σύνδεση των δύο ημισφαιρίων εξυπηρετείται κυρίως από το μεσολόβιο και από τον πρόσθιο σύνδεσμο. Ανατομικά τα δύο ημισφαίρια είναι ασύμμετρα ιδίως στην περιοχή της άνω επιφάνειας του κροταφικού λοβού (περιοχή του Werkicke). Σύμφωνα με την οργάνωση του εγκεφάλου, των λειτουργιών του και την ανάπτυξη του λόγου και του αναλυτικού τρόπου σκέψης στο αριστερό ημισφαίριο ή σπανιότερα στο δεξιό, αυτό θα χαρακτηρισθεί ως το επικρατούν. Επομένως η διαφοροποίηση μεταξύ των δύο ημισφαιρίων είναι κυρίως λειτουργική όπως έχουν δείξει οι παρατηρήσεις σε ασθενείς με διατομή ή βλάβη των συνδέσμων (διηρημένος εγκέφαλος). Έτσι παρουσιάζουν μία διαφορετική εξειδίκευση, καθώς το αριστερό υπερέχει στον λογικό και λεκτικό τρόπο λειτουργίας και έκφρασης, ενώ το δεξιό υπερέχει στην ικανότητα αισθητικής διάκρισης και στον περισσότερο συναισθηματικό, εξωλεκτικό τρόπο ψυχονοητικής λειτουργίας. Όπως θα εξετασθεί στην συνέχεια, ασθενείς με διηρημένο εγκέφαλο παρουσιάζουν μία εικόνα διχασμένης και

ανεξάρτητης λειτουργίας ωσάν να επρόκειτο για δύο διαφορετικές οντότητες. Στον φυσιολογικό εγκέφαλο η λειτουργία κάθε ημισφαιρίου επηρεάζεται και ρυθμίζεται σε μικρότερο ή μεγαλύτερο βαθμό από την λειτουργία του άλλου. Στο επίπεδο της αισθητικότητας και της κινητικότητας κάθε ημισφαίριο συντονίζει τις λειτουργίες του ετερόπλευρου ημιμορίου του σώματος.

Ο εγκεφαλικός φλοιός υποδιαιρείται σε τέσσερεις λοβούς, τον ινιακό, τον κροταφικό, τον βρεγματικό και τον μετωπιαίο.

Εικόνα 4. Απεικόνιση των υποδιαιρέσεων του φλοιού.

Ο *ινιακός λοβός* περιέχει τον οπτικό φλοιό όπου προβάλλονται τα οπτικά ερεθίσματα, απαρτιώνεται η αίσθηση της όρασης και της οπτικής αναγνώρισης. Ο *κροταφικός λοβός* περιλαμβάνει τις ακουστικές περιοχές, την περιοχή αισθητηριακής απαρτίωσης του Wernicke, την περιοχή της έκδηλης μνήμης (εσωτερικό τμήμα) και της βραχείας μνήμης (κατώτερο τμήμα) σε σύνδεση με τον ιππόκαμπο. Ο *βρεγματικός λοβός* περιλαμβάνει τις σωματο-αισθητικές περιοχές, ενώ στις οπίσθιες συνειρμικές περιοχές εδράζεται και επεξεργάζεται η αίσθηση του χώρου και του σώματος. Ο *μετωπιαίος λοβός* περιλαμβάνει τον κινητικό, τον προ-κινητικό φλοιό, την κινητική περιοχή του λόγου (περιοχή του Broca) και τον προμετωπιαίο φλοιό. Ο προμετωπιαίος λοβός περιλαμβάνει τρεις μοίρες, την κογχική (κοιλιακή), την πλαγιοραχιαία και την μέση – εσωτερική. Ο μετωπιαίος και ιδίως ο προμετωπιαίος λοβός μπορούμε να πούμε (Luria, 1973) ότι αποτελεί μία ρυθμιστική, προγραμματική και κινητοποιητική υπερδομή επί του συνόλου του νευρικού συστήματος. Δέχεται πληροφορίες από όλα τα τμήματα του φλοιού, όπως επίσης συνδέεται με υποφλοιώδεις δομές, τα βασικά γάγγλια, τον θάλαμο, τον υποθάλαμο, την αμυγδαλή τον ιππόκαμπο και με τις λειτουργίες του λιμβικού συστήματος. Ο προμετωπιαίος λοβός έχει την ευθύνη για την απαρτίωση και τον σχεδιασμό, την επανεκτίμηση και ενδεχομένως την αναδιοργάνωση των εκτελεστικών λειτουργιών του εγκεφάλου, της νόησης και της συμπεριφοράς, της προσοχής και της κατεύθυνσης ή εστίασης της προσοχής, σε συνάρτηση με την δυνατότητα αναστολής και ρύθμισης του συναισθήματος και των συγκινησιακών

ώσεων (στο τμήμα ιδίως του κογχομετωπιαίου λοβού). Έτσι, οι λειτουργίες του προμετωπιαίου λοβού είναι θεμελιώδεις για την συγκρότηση της σκέψης και της συνείδησης. Εσωτερικά του εγκεφαλικού φλοιού στο βάθος της πλαγίας αύλακας, στην συνέχεια του μετωπιαίου του βρεγματικού και του κροταφικού λοβού, ευρίσκεται ο *φλοιός της νήσου* και ο *στεφανιαίος λοβός*, ο οποίος δεν αποτελεί μία ανατομικά χωριστή περιοχή αλλά είναι λειτουργικά ενιαίος, συμμετέχοντας στην οργάνωση και λειτουργία του λιμβικού συστήματος.

Οι περιοχές του φλοιού των εγκεφαλικών ημισφαιρίων που σχετίζονται με την επεξεργασία των αισθητικών πληροφοριών και των κινητικών εντολών, ταξινομούνται ως *πρωτοταγείς, δευτεροταγείς* ή *τριτοταγείς* σύμφωνα με το επίπεδο επεξεργασίας των πληροφοριών και των εντολών που διεκπεραιώνουν. Κάθε πρωτοταγής αισθητικός φλοιός που δέχεται πρωτογενώς τα περιφερικά νευρικά σήματα περιβάλλεται από τις αισθητικές περιοχές ανώτερης τάξης, δευτεροταγείς και τριτοταγείς, οι οποίες επεξεργάζονται και απαρτιώνουν τα δεδομένα των πρωτοταγών περιοχών. Ως προς την κινητικότητα, ακολουθείται η αντίθετη φορά καθώς οι δευτεροταγείς και τριτοταγείς περιοχές στέλνουν σύνθετες πληροφορίες προς τον πρωτοταγή κινητικό φλοιό που απαιτούνται για την διεκπεραίωση σύνθετων κινητικών προγραμμάτων. Ο πρωτοταγής κινητικός φλοιός περιβαλλόμενος από τις αντίστοιχες περιοχές ανώτερης τάξης ευρίσκεται στον μετωπιαίο λοβό, και ανάλογα, ο πρωτοταγής ακουστικός φλοιός στην κροταφικό λοβό, ο πρωτοταγής σωματοαισθητικός φλοιός στον βρεγματικό λοβό και ο πρωτοταγής οπτικός φλοιός στον ινιακό λοβό.

Οι περιοχές των πρωτοταγών, δευτεροταγών και τριτοταγών τμημάτων του φλοιού, ανάλογα με την λειτουργία που εξυπηρετούν περιβάλλονται από τρεις μεγάλες *συνειρμικές περιοχές*. Εντός αυτών συνδέονται και απαρτιώνονται πληροφορίες που προέρχονται από πολλά σημεία του φλοιού όπως και των υποφλοιοδών δομών έτσι ώστε να σχηματισθούν σύνθετες μορφές αντίληψης ή κίνησης και πράξης. Οι περιοχές αυτές είναι, ο *βρεγματο-κροταφο-ινιακός συνειρμικός λοβός* όπου συσχετίζονται δεδομένα της σωματικής αισθητικότητας, της ακοής και της όρασης, ο *προμετωπιαίος συνειρμικός λοβός* όπου οργανώνεται όπως είδαμε ο σχεδιασμός της εκούσιας και προθετικής κινητικότητας ή συμπεριφοράς, και ο *στεφανιαίος συνειρμικός λοβός* ο οποίος συνδέει τμήματα του βρεγματικού του κροταφικού και του μετωπιαίου λοβού και ενέχεται στην κινητοποίηση, το συναίσθημα και την μνήμη.

1.3.2 Το Περιφερικό Νευρικό Σύστημα

Η νευροεπιστημονική έρευνα εξετάζοντας τους βιολογικούς μηχανισμούς της νόησης έχει επικεντρωθεί κατά κύριο λόγο στην μικροσκοπική και μακροσκοπική οργάνωση και λειτουργία του ΚΝΣ και ιδίως του εγκεφάλου. Όμως η μελέτη της λειτουργίας του συναισθήματος και των μηχανισμών συγκρότησης της συνολικής σωματοψυχικής οντότητας οδήγησε στην εξέταση της λειτουργίας και της δυναμικής του περιφερικού νευρικού συστήματος (ΠΝΣ). Έτσι η οργάνωση, η σημειολογία του, και η δυναμική του τρόπου λειτουργίας του, θα λέγαμε ότι αποτελούν τόσο τα θεμέλια της σωματοψυχικής ζωής, όσο και ένα είδος βαρόμετρου της ψυχικής και της

σωματικής πραγματικότητας, της μεταξύ τους σχέσης, και της σχέσης τους με το περιβάλλον.

Το ΠΝΣ είναι φυλογενετικά και οντογενετικά αρχαιότερο από το ΚΝΣ και απαρτίζεται από το σωματικό τμήμα και το αυτόνομο τμήμα.

Το *σωματικό νευρικό σύστημα* περιλαμβάνει αισθητικούς νευρώνες των γαγγλίων του νωτιαίου μυελού και του εγκεφάλου, που νευρώνουν το δέρμα, τους σκελετικούς μύες και τις αρθρώσεις. Οι κεντρικοί κινητικοί νευρώνες που ξεκινούν από τους κινητικούς πυρήνες των εγκεφαλικών νεύρων, προβάλλουν απευθείας στους σκελετικούς μύες. Έτσι μέσω του ΣΝΣ προσλαμβάνονται ιδιοδεκτικές και εξωδεκτικές αισθήσεις καθώς πληροφορεί το κεντρικό νευρικό σύστημα σχετικά με την θέση και κατάσταση των μυών, των άκρων και του εξωτερικού περιβάλλοντος, ενώ συγχρόνως ελέγχεται η μυοσκελετική κινητικότητα. Κύριο χαρακτηριστικό του ΣΝΣ είναι ότι οι περισσότερες κινήσεις που εξυπηρετεί, πέραν των αντανακλαστικών, είναι εκούσιες.

Το *αυτόνομο νευρικό σύστημα* περιλαμβάνει την μοίρα του *συμπαθητικού* την μοίρα του *παρασυμπαθητικού* συστήματος και την μοίρα του *εντερικού* συστήματος. Έχει κατά κύριο λόγο μία εκτελεστική λειτουργία, ελέγχοντας τους λείους μύες (καρδιακό και των εξωκρινών αδένων). Η αυτονομία του ΑΝΣ έγκειται στην δυνατότητά του αυτορρύθμισης ενώ στο μεγαλύτερο μέρος τους οι λειτουργίες του δεν είναι συνειδητές. Και οι δύο μοίρες, συμπαθητική και παρασυμπαθητική, οργανώνονται σε δύο τμήματα, το προ και το μετα-γαγγλιακό. Στο συμπαθητικό σύστημα η προ-γαγγλιακή ίνα ξεκινά από τα θωρακικά έως και τα οσφυϊκά νευροτόμια του νωτιαίου μυελού. Στο παρασυμπαθητικό σύστημα, η προ-γαγγλιακή ίνα ξεκινά από το εγκεφαλικό στέλεχος αλλά και από το 2° έως 4° ιερό νευροτόμιο. Λειτουργικά οι δύο μοίρες του ΑΝΣ έχουν μία ανταγωνιστική αλλά και συμπληρωματική δράση ως προς την συνολική σωματοψυχική δυναμική, την μορφή και την ένταση των συγκινησιακών και συναισθηματικών αντιδράσεων και την ομοιοστασία του οργανισμού και προσδιορίζουν την σπλαχνική λειτουργία, την ενδοκρινική λειτουργία, τα αισθητήρια καθώς και την αγγειοκινητική κατάσταση. Η συμπαθητική μοίρα ελέγχει την αντίδραση του τύπου της «μάχης ή φυγής» (όπως το έχει διατυπώσει χαρακτηριστικά ο Walter Cannon) σύμφωνα με την ένταση, τον ουδό, αλλά και το είδος του προσλαμβανομένου ερεθίσματος. Ο ουδός που καθορίζει την διεγερσιμότητα του συμπαθητικού ποικίλει εξαρτώμενος από πολλούς παράγοντες που συνδέονται με την πρωτύτερη εμπειρία και τις ανάλογες περιφερικές ή κεντρικές μνημονικές εγγραφές, την διαθεσιμότητα του οργανισμού προς τέτοιου τύπου αντιδράσεις, την ψυχική και την σωματική κατάσταση. Ψυχοφυσιολογικές έρευνες γύρω από τις τραυματικές καταστάσεις, όπως αυτές του Rothschild (2000), έχουν δείξει την εγγραφή σωματικών μνημονικών ιχνών στο επίπεδο του ΑΝΣ και των περιφερικών νευρώνων. Σε συνέργεια με τον υποθάλαμο, καθώς και με το λιμβικό σύστημα, προκαλείται η αύξηση του καρδιακού παλμού, της αρτηριακής πίεσης και επομένως της αιμάτωσης, αύξηση της θερμοκρασίας του σώματος και της στάθμης της γλυκόζης. Αντιθέτως το παρασυμπαθητικό σύστημα διατηρεί ή επαναφέρει την σωματοψυχική λειτουργία σε μία κατάσταση ανάπαυσης, βασικού μεταβολισμού και εξασφαλίζει τις απαραίτητες σωματικές συνθήκες για την πέψη. Το συμπαθητικό σύστημα λειτουργεί καταβολικά ενώ το παρασυμπαθητικό, αναβολικά. Η συνέργεια και η δυναμική ισορροπία μεταξύ

των δύο συστημάτων αντιστοιχεί στην φυσιολογική λειτουργία ενώ η ρήξη αυτής της συνέργειας αντιστοιχεί σε παθολογικές διεργασίες τόσο ψυχικές όσο και σωματικές.

